

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКА СПІЛКА ГЕРМАНІСТІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ
КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

Світлій пам'яті ректора Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, професора Віталія Івановича Завіни присвячується...

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Матеріали п'ятої Міжнародної науково-практичної конференції «Мови і світ: дослідження та викладання»

Серія:
Філологічні науки
(МОВОЗНАВСТВО)

Випуск 96 (1)

Кіровоград – 2011

ББК 81.07
УДК 81.25

Наукові записки. – Випуск 96 (1). – Серія: Філологічні науки (мовознавство):
У 2 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – 610 с.

ISBN 966-8089-24-3

До наукових записок увійшли статті, присвячені дослідженню актуальних питань різних галузей сучасної філології та дискурсознавства – текстознавства, аналізу дискурсу, соціолінгвістики.

Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів, студентів філологічних факультетів, а також учителів-словесників.

Друкується за ухвалою вченої ради Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
(*протокол № 6 від 31.01.2011 року*).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

1. Олег Семенюк	– доктор філологічних наук, професор (відповідальний редактор).
2. Григорій Клочек	– доктор філологічних наук, професор.
3. Болеслав Кучинський	– кандидат філологічних наук, професор.
4. Василь Лучик	– доктор філологічних наук, професор.
5. Володимир Манакін	– доктор філологічних наук, професор.
6. Василь Марко	– доктор філологічних наук, професор.
7. Володимир Панченко	– доктор філологічних наук, професор.
8. Валентина Парашук	– кандидат філологічних наук, професор.
9. Василь Ожоган	– доктор філологічних наук, професор.
10. Олег Поляруш	– кандидат філологічних наук, професор.
11. Олена Семенець	– доктор філологічних наук, професор.
12. Олександр Білоус	– кандидат філологічних наук, доцент (відповідальний за випуск).

ISBN 966-8089-24-3

Статті подано у авторській редакції.

**© Кіровоградський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка, 2011**

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕКСТУ

ФУНКЦІЇ СТИЛІСТИЧНИХ ПРИЙОМІВ В АМЕРИКАНСЬКОМУ ПОСТМОДЕРНІСТЬКОМУ ТЕКСТОТВОРЕННІ

Оксана БАБЕЛЮК (Дрогобич, Україна)

Стаття присвячена вивченню особливостей поетики американського постмодерністського художнього дискурсу. Саме постмодерністський художній текст є тим середовищем, де по-новому актуалізуються функції стилетвірних та смислотвірних стилістичних засобів та прийомів.

Ключові слова: поетика постмодерністського художнього дискурсу, постмодерністське текстотворення, стилетвірні й смислотвірні стилістичні засоби і прийоми.

The article deals with defining stylistic peculiarities of postmodern formation by means of eliciting specific traits of postmodern literary poetics. The research also traces style forming and sense forming stylistic means which acquire new functions only in postmodern literary discourse.

Key words: postmodern literary poetics, postmodern literary discourse, style forming and sense forming stylistic devices.

Постмодерністський художній текст неодноразово ставав предметом уваги як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, зокрема вивчалися мовні особливості постмодерністських поетичних текстів [4; 19; 24; 27;], креативний потенціал постмодерністської прози [13; 31; 33], її семантико-синтаксичні [3; 31], лінгво- і соціопрагматичні [18; 20], лінгвостилістичні [3; 17; 16] та жанрові [11; 24] характеристики. Проте проблема визначення механізмів стилетворення та смислотворення в рамках постмодерністських стилістичних засобів та прийомів текстотворення все ще не знайшла свого системного розв'язання. Це зумовлює актуальність обраної теми та визначає її мету.

Метою статті є встановлення принципів текстотворення постмодерністського художнього дискурсу як стилетвірних та смислотвірних для сучасної американської прози малої форми.

Поставлена мета передбачає розв'язання низки **завдань**, основними з яких є:

- простежити специфіку постмодерністського текстотворення та виявити особливості його реалізації в сучасній американській прозі малої форми;
- визначити стилетвірні та смислотвірні функції постмодерністських стилістичних прийомів в сучасному постмодерністському художньому тексті малої форми.

Постмодерністський художній текст у роботі розуміємо як аструктурний, багатовимірний, інтертекстуальний простір [1: 23; 2: 120], який відображає деструктивні тенденції постмодерністської поетики. Застосування лінгвосинергетичного підходу до вивчення стилістичних особливостей постмодерністського художнього тексту уможливило трактування **стилістичних прийомів** як **цілеспрямованих** способів комбінації виражально-зображальних засобів різних мовних рівнів [21] (фонетико-графічного, морфологічного, лексичного, синтаксичного, текстового) з постійною динамічною зміною їхніх функцій: підсиленням, зміщенням чи узагальненням. **Постмодерністське текстотворення** розуміємо як спосіб самоорганізації стилістичних прийомів у вигляді нелінійних структур, при якому прямі зв'язки їх елементів максимально вивільнені, оскільки постмодерністське письмо розгортається подібно до сучасної свідомості декількома напрямками водночас.

Тому можемо стверджувати, що **поетика** постмодерністського художнього дискурсу формується внаслідок нелінійного способу організації стилістичних прийомів, які, відображаючи особливості постструктуралістського світогляду, набувають оновлених стилетвірних та смислотвірних функцій. Взаємодія процесів смислотворення та стилетворення в сучасній американській прозі малої форми породжує абсурдність

повістування, множинність мовних ігор, смислово неоднозначність та іронічність постмодерністського письма.

Викладене вище розуміння постмодерністської поетики як сукупності виражально-зображальних засобів, мовностилістичних і композиційно-стилістичних прийомів, що створюють стилетвірні та смислотвірні особливості постмодерністського художнього тексту базується на твердженні Д. Фоккема про пріоритет стилю над сюжетом [31: 123], коли важливим стало не те, про що розповісти, а те, як розповісти (тобто актуалізувався нарративний аспект). Таким чином, стиль перетворився на рушійну силу твору, замінивши собою сюжет. Авторська роль поступилася ролі спостерігача, якого, під впливом “нарративної філософії” [15; 18:27], стали ототожнювати з оповідачем /наратором. Тому важливу роль у текстотворенні постмодерністського художнього тексту почали відігравати саме *стилетвірні функції* стилістичних прийомів.

Виходячи з положення про довільність зв'язку між позначувальним та позначуваним, можемо задекларувати дві тези: 1) у художньому творі спостерігається ефект “розсіювання смислу” [9: 465; 15]; 2) смисл будь-якого тексту не має прямого виходу на реальність, оскільки смисли, зумовлені контекстом аналізованого тексту, апелюють не до реальності, а до інших смислів, до інтертекстів [16: 23]. Звідси зростання ролі *смислотвірних функцій* постмодерністських стилістичних прийомів.

Основою розробленої нами методики лінгвопоетологічного аналізу сучасної американської прози малої форми є запроваджена У. Еко гіпотетична модель «відкритого твору», ключовою ознакою якого, за І. Гассаном, є сутнісна невизначеність [23:100]. Постмодерністський текст розуміємо не лише як літературний твір, а насамперед як *своєрідний простір* [1: 35; 2:31], у якому відбувається процес формування смислу та значення цього смислу в дії, тобто не як кінцевий продукт, а як процес його самовідтворення та продукування.

Критеріями визначення принципів постмодерністського текстотворення сучасної американської прози малої форми є власне форма постмодерністського художнього тексту, його зміст та особливості функціонування у широкому соціокультурному контексті, які враховуються окремо для кожного з принципів.

План вираження в постмодерністському художньому тексті, тобто його форма, відображає суть наративно-ризоматичного принципу; план змісту актуалізується через різнорівневий прийом постмодерністської мовної гри як вияв ідеологічно-змістового принципу текстотворення; смисл, тобто план змісту в його тісному зв'язку із формою, розкривається за когнітивно-семіологічним принципом.

Наративно-ризоматичний принцип текстотворення як нелінійний спосіб організації цілісності повістування ґрунтується на гетерогенності постмодерністського художнього тексту, де мережа різних нарративних форм та інтертекстів утворює ризому [29: 12; 19]. Ризома слугує таким способом організації тексту, де відсутня централізація, симетрія, впорядкованість та логічність викладу. Сутність наративно-ризоматичного принципу проявляється у взаємодії тих композиційно-стилістичних прийомів, що спрямовані на актуалізацію плану вираження оповідання. Серед них: діалогічність [14; 22], амбівалентність [1; 10] та постмодерністська чуттєвість [15; 18].

Діалогічність трактуємо як свідомий композиційно-стилістичний прийом, що проявляється через численні прямі звертання автора до читача [14: 34; 22: 67], великі за обсягом авторські коментарі щодо основного змісту тексту, значні внутрішні монологи, побудовані за технікою потоку свідомості, які у своїй сукупності створюють какофонію різних “голосів”.

До прикладу, у творі Б. Гоффа *"The Tao of Pooh"* ("Дао Пуха") [Н] розповідь спочатку веде наратор, потім його доповнюють герої книги А. Мілна "Вінні-Пух і всі, всі, всі", згодом в діалог влітаються сторонні оповідачі, які звертаються до умовного автора, що ніби сам стає учасником подій. Твір Б. Гоффа *"The Tao of Pooh"* ("Дао Пуха") поділено на одинадцять розділів, що слугують своєрідними уроками східної філософії даосизму і побудовані за наративно-ризоматичним принципом: спочатку умовний автор Б.Гофф ("Я-наратор") розмовляє з Вінні-Пухом та його друзями, окреслюючи тему уроку, потім формулює головні ідеї, які потрібно винести з цього розділу, а для закріплення матеріалу наводить декілька

прикладів (цитат з казки А. Мілна "Вінні-Пух і всі, всі, всі"). Кожна частина оповідання має особливу тематику, оригінальний зміст і насичена різноманітними інтертекстами, які слугують ризоматичними точками, що можуть розгортатися в окремі інтерпретативні напрями. Наприклад, назви окремих частин у згорнутому вигляді віддзеркалюють основні принципи даосизму: *the Uncarved Block*, *the Cottlestone Pie Principle*, *the Pooh Way*, *That Sort of Bear*, *the Great Secret* та ін.

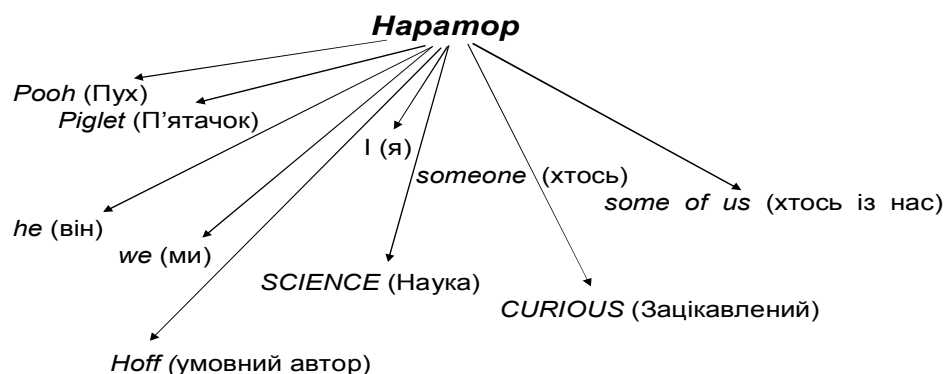

Рис. 1. Трансформація нараторів у творі Б. Гоффа "The Tao of Pooh" ("Дао Пуха")

Таким чином твору не властива зв'язність, у класичному її розумінні, проти якої так активно виступали постмодерністи, і яка згодом, саме завдяки ризомі, стала однією з ключових ознак постмодерністського стилю письма. З одного боку, ризоматичну структуру твору складає сукупність не пов'язаних між собою хаотичних фрагментів, а з іншого – у кожному з них мають місце якісь зв'язки з попередніми, але зв'язки ці безструктурні, множинні, заплутані і постійно обриваються.

Ризоматичність постмодерністського художнього тексту досягається за рахунок *інтертексту* [16: 24; 25: 12], що будується як *неоміфологічний колаж* цитат, алюзій, запозичень, створюючи фрагментарність повістування.

Амбівалентність як постмодерністський прийом розуміємо як закладену у ньому настанову на дво- або поліваріантне прочитання твору, яку можна розглядати принаймні у трьох ракурсах: семантико-граматичному, композиційно-стилістичному та наративному. Наприклад, ключовим для розвитку сюжету оповідання Р. Кувера "The Gingerbread House" ("Імбирний будинок") [PD], на наш погляд, є епітет *furtive*, що характеризує жест хлопчика: *The boy's gesture is furtive* [PD, p.3]. Прийом амбівалентності проявляється у тому, що це слово може мати декілька значень, які реалізуються в аналізованому контексті одночасно як цілком можливі: "прихований", "таємний", "злодійкуватий", "непомітний" і породжують нові варіанти інтерпретації цього твору. Вивчення прийому амбівалентності у композиційно-стилістичному та наративному аспектах дало можливість дійти висновку про те, що використання цього постмодерністського прийому веде до цілковитого семантичного хаосу. Іншими словами до *постмодерністської чуттєвості*, що розуміється як специфічна манера нелінійного письма.

Під ідеологічно-змістовим принципом постмодерністського текстотворення розуміємо такий спосіб організації змісту тексту, за якого відбувається не тільки його інформаційне розгортання, але й постійна ігрова трансформація, за якої сформований зміст не залишається сталим, а весь час змінюється. У постмодерністському художньому дискурсі постмодерністська мовна гра виявляється через **мовні аномалії**:

- авторські неологізми *I am the cat-piano player*. (Я граю на котопіаніно). "The cat-piano," said the visitor, "is an instrument of the devil, a diabolical instrument

[B, p.236]. («Котяче піаніно», сказав відвідувач, «це інструмент диявола, диявольський інструмент»).

- каламбури: *I wrote **popprussock, sometimes cockcurap*** [B, p.56]. (Я писав попікоки, інколи кокіпепи).
- багатозначність лексичних одиниць: вираз *never got found* в оповіданні Бренді Гасюк “*It’s Me, Tatia*” залежно від контексту може означати «ніколи не знайдеш», «ніколи не зрозумієш», «ніколи не дізнаєшся», «ніколи не вгадаєш», «ніколи не пізнаєш».
- гра різними лексичними значеннями: в оповіданні Д. Бартельмі “*The Captured Woman*” [B, p.236] дієслово *to capture* реалізується у значенні “захопити в полон” і «закохатися».

або через порушення норм мови:

- порушення граматичних норм: *You ever been out with a rat-poison salesman?* [B, p. 96]. (Тобі колись доводилось близько спілкуватися з продавцем шурячої труйки?).
- порушення логічних зв’язків: *Honore de Balzac went to the movies*. (Оноре де Бальзак пішов в кіно). *Capitalism arose and took off its pijamas* [B, p.126]. (Капіталізм проснувся і зняв піжаму).
- несумісне поєднання лексичних одиниць *Smoke, rain, abulia* [B, p.16]. (Дим, дощ, абулія.)
- наративні аномалії;
- суперечності між формою і змістом мовних одиниць: *I went to the party and corrected a pronunciation* [B, p.232]. (Я пішов на вечірку і виправив вимову).

Виявлені типи постмодерністської мовної гри, за умови несприйняття цієї гри читачем, створюють у постмодерністському художньому тексті ефект абсурду [28:11], що чинить перешкоди для коректної інтерпретації. У постмодернізмі **абсурд** як ігровий прийом у сучасній американській прозі малої форми виконує функцію деструкції. Будь-яке абсурдне висловлення є деструктивним через протиріччя між планом вираження та планом змісту. До прикладу, у висловленні *chaos is tasty AND USEFUL TOO* [B, p.237] (хаос смачний і корисний також) спостерігаємо семантичну невідповідність лексичного значення іменника “*chaos*” та прикметників “*tasty AND USEFUL*”, що утворюють клішоване рекламне гасло. Формально, щодо плану вираження, поєднання цих слів відповідає синтаксичній нормі, а щодо плану змісту – це абсурд, який підсилюється ще й графічними стилістичними засобами (відсутністю пунктуації, написанням окремих слів з великої літери, алогічним поділом тексту на окремі фрагменти).

Під когнітивно-семіологічним принципом розуміємо спосіб смислотворення сучасної американської прози малої форми, який проявляється через контраст внутрішньотекстових світів в межах всього постмодерністського художнього тексту як когнітивно-семіотичного утворення шляхом актуалізації постмодерністських прийомів (**метаболи, симулякру, епістемі, докси, пастишу, бажаної машини**), що формують постмодерністський іронічний стиль письма.

Сутність цього принципу полягає в тому, що об’єктом іронії в сучасній американській прозі малої форми стає вся система цінностей американського суспільства, виявляючи патологічність і неадекватність як норму буття [5:45;], зокрема абсурдність закладеного в ній філософського, політичного, етичного та ідеологічного змісту. Це проявляється в специфічному поєднанні постмодерністських прийомів, що сприяють актуалізації іронічного смислу: від метаболи, бажаної машини, докси, до епістемі та симулякру (штучно створеної реальності), і до тотальної пародії – пастишу.

Концепція Р. Барта про текст як «простір, у якому окреслені лінії смислових зсувів» [2: 236] та теорія можливих світів [6: 142; 30; 34; 35] стали ключовими при виявленні смислу в постмодерністському художньому тексті. Під світом художнього тексту стали розуміти певний тип реальності [35], що постає в уяві під час прочитання тексту і співвідноситься з дійсністю. У постмодерністському художньому тексті можливі світи взаємодіють в рамках нецентрованої моделі. Для усіх можливих світів встановлюється рівноправний статус без

домінування якогось одного, як правило, реального. Усі вони є потенційно реальними його версіями в рамках гетерогенного світу художнього тексту.

Метабола [4; 12; 24] як постмодерністський прийом розкриває безперервний взаємоперехід різнорідних явищ, підкреслюючи контрастність текстових світів, породжуючи відчуття хаотичної, неповноцінної та симульованої дійсності.

Основою постмодерністського прийому **докси** [2; 8], загальноприйнятої думки, є зіткнення квазіреального світу постмодерністського художнього тексту, що віддзеркалює абсурдність усталених стереотипів сучасного життя, та умовно реального світу, який відображає вчинки людини, що суперечать цим стереотипам.

Постмодерністський прийом **бажаючої машини** [7; 5] реалізується в ситуації "даність – бажання" шляхом зіткнення контрастних внутрішньотекстових світів, які відображають, відповідно, умовно реальний стан речей (даність) та квазіреальний світ бажань персонажів

Симулякр, або в термінах Ж. Бодрійяра "агонізуюча реальність"[26: 23], тлумачимо як образ відсутньої дійсності, порожню форму, самореференційний знак. Постмодерністський прийом симулякру базується на актуалізації у конкретному контексті додаткових (емоційних, оцінних, лінгвокультурних тощо) значень лексичних одиниць, які не пов'язані з основними, словниковими, збагачуючись у такий спосіб новими смислами.

До прикладу в оповіданні Д. ДеЛілло "The Most Photographed Barn in America" ("Найпопулярніший сарай в Америці") [D] зовсім звичайний, на перший погляд, хлів стає симулякром – "розкрученим" туристичним брандом, образом, за допомогою якого маніпулюють масовою свідомістю, штучно створеною реальністю, за якою вже немає самого предмета: *No one sees the barn... once you've seen the signs about the barn, it becomes impossible to see the barn...* Ніхто не бачить цієї стайні, всі звертають увагу на ті речі, які наголошуються в путівниках: краєвид, аура, *Every photograph reinforces the aura. An accumulation of nameless energies...* невідома енергія *Being here is a kind of spiritual surrender*, духовна відданість, єднання з тисячами туристів, що вже були там, і ще будуть *The thousands who were here in the past, those who will come in the future*. Згодом цей сарай стає частиною колективного сприйняття *We've agreed to be part of a collective perception*, своєрідним релігійним досвідом *A religious experience in a way...* (D, p.5). В контексті цього оповідання іменник "barn" втрачає своє денотативне значення "сарай", а набуває цілком інших: "краєвид", "аура", "невідома енергія", "духовна відданість", "колективне сприйняття", "релігійний досвід".

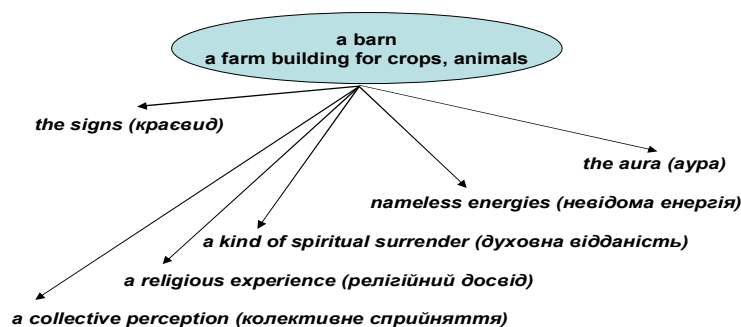

Рис. 1. Схема реалізації постмодерністського прийому симулякру

Створена у цьому творі гіперреальність породжується безумством досконалого і надточного відтворення та свавіллям рекламних технологій. Іронічність ситуації підсилюється пафосним, рекламним характером повісткування, що реалізується за допомогою непоширених або номінативних речень, каламбуром *They are taking pictures of taking pictures...* (вони фотографують, як інші фотографують), низкою риторичних запитань про те, як виглядав сарай до свого "зіркового" переродження *What did it look like, how was it different from other barns, how was it similar to other barns?*, безпосередньою апеляцією до читача та його причетності до описуваних подій, що виражається через анафоричний повтор

займенника *we* (ми). *We're part of the aura. We're here, we're now*, та появу прислівників *here* (тут) та *now* (зараз).

Постмодерністський прийом *епістему* [32: 7] ґрунтується на моделюванні ілюзорної реальності шляхом десемантизації лексичних одиниць та втрати змісту концептами, що формують нові варіанти знань.

Пастиши розуміють як пародію й само пародію [3: 10]. В оповіданні Д. Бартельмі "The Balloon" ("Повітряна куля") постмодерністський прийом пастишу твориться через іронічне зображення "розкрученої" засобами масової інформації появи у небі повітряної кулі як надзвичайної події.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що інтенсивне застосування постмодерністських стилістичних прийомів, серед яких авторські неологізми, лексичні та синтаксичні аномалії, повтори, еkleктичність та фрагментарність висловлень, недотримання правил пунктуації, залучення до основного тексту схем та графіків, деконструюють розповідь, справляють враження абсурдного повістування, створюючи нову якість постмодерністського іронічного стилю письма. Вони слугують основою для виділених стилетвірних та смислотвірних стилістичних засобів і прийомів постмодерністського текстотворення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабелюк О. А. Принципи постмодерністського текстотворення сучасної американської прози малої форми: Монографія. – Дрогобич: ТзОВ "Вимір", 2009. – 296 с.
2. Барт Р. Избранные работы : Семиотика. Поэтика / Р. Барт ; сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косиков. – М. : Прогресс, Универс, 1994. – 626 с.
3. Бербенець Л. С. Пастиш і особливості художньої репрезентації в літературі постмодернізму: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 / Людмила Сергіївна Бербенець; НАН України; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2008. – 19 с.
4. Белехова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект: дис. д-ра філол. наук : 10.02.04 – германські мови / Лариса Іванівна Белехова. – К., 2002. – 476 с.
5. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / Жан Бодріяр; пер. з фр. В. Ховхун. – К.: Вид-во Основи, 2004. – 230 с.
6. Бунь О. А. Художній текст крізь призму можливих світів: модально-референційний аспект // Вісник Київськ. нац. лінгвістичн. ун-ту. Серія: Філологія. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2003. – С. 141–149.
7. Дельоз Ж., Гваттарі Ф. Капіталізм і шизофренія: Анти-Едип / Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі. – К. : КАРМЕ-СІНТО, 1996. – 284 с.
8. Деррида Ж. О граматології / Жак Деррида; пер. с фр. и вступ. ст. Н. Автономова. – М.: Ad Marginem, 2000. – 511 с. – (Университет. б-ка; Сер. "1 / 16").
9. Деррида Ж. Структура, знак і гра у дискурсі гуманітарних наук / Жак Деррида // Слово. Знак. Дискурс. Антол. світ. літ.-критич. думки ХХ ст. – Львів, 1996. – С. 460–472.
10. Зелінська Т. М. Амбівалентність особистості: шлях до гармонії чи душевного болю: навч. посіб. / Тетяна Миколаївна Зелінська. – 2-ге вид. – Черкаси: Сан, 2005. – 200 с.
11. Ильин И. П. Постмодернизм как концепция "духа времени" конца XX столетия. Стилиевые реминисценции в постмодернизме 1990-х. // Ильин И. П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. / Илья Петрович Ильин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: culture.niv.ru/doc/culture/ilyin/100.htm – 8к. – Заглавие с экрана.
12. Князева Е. А. Метабола как неосинкрета в метареалистической поэзии // Международная научная конференция "Изменяющийся языковой мир". – Пермь, 2001 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://language.psu.ru/bin/view.cgi?art=0044&lang=rus>. – Заглавие с экрана.
13. Ковбасенко Ю. І. Література постмодернізму: по той бік різних боків (2004) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ae-lib.org.ua/texts/kovbasenko_postmodernism_ua.htm. – Заголовок з екрану.
14. Корольова А. В. Наратор як аналог мовця в інтимізованій розповіді / А. В. Корольова // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. пр. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – № 6. – С. 242–249.
15. Кристева Ю. Избранные труды: Разрушение поэтики. / Юлиа Кристева; пер. с фр. – М.: Рос. полит. энцикл., 2004. – 656 с.
16. Кузьмина Н. А. Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка. Изд. 4-е. – М. КомКнига, 2007. – 272 с.
17. Лизлова С. М. Гра в постмодерністському творі: на матеріалі творчості Ю. Андруховича: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 / Світлана Михайлівна Лизлова; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2004. – 19 с.
18. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар; Ин-т эксперимент. социологии; пер. с фр.: Н. А. Шматко. – М.: Ин-т эксперим. социологии; СПб.: Алетейя, 1998. – 159 с.
19. Люксембург А. Лабиринт как категория набоковской игровой поэтики [Электронный ресурс] / Олександр Люксембург. – Режим доступа: <http://www.natara.msk.ru/philology/issue5/luksemburg.htm>. – Заглавие с экрана.
20. Маньковская Н. Б. Феномен постмодернизма. Художественно-эстетический ракурс / Н. Б. Маньковская. – М. – СПб: Центр Гуманитарных Инициатив, Университетская книга, 2009. – 495 с.
21. Стилистика английского языка / [А. Н. Мороховский, О. П. Воробьева, Н. И. Лихошерст, З. В. Тимошенко]. – К.: Вища школа, 1991. – 272 с.
22. Шмид В. Нарратология / В. Шмид. – М.: Языки славян. культуры, 2003. – 311 с. – (Studia philologica).
23. Хассан І. Культура постмодернізму / І. Хассан // Вікно в світ. – 1999. – № 5. – С. 99 – 111.
24. Эпштейн М. Н. Постмодерн в русской литературе: учеб. пособие для студ. вузов // Михаил Наумович Эпштейн. – М.: Высш. шк., 2005. – 495 с.
25. Allen G. Intertextuality. – Outledge, 2000. – 256 p.

26. Baudrillard J. Simulacra and Simulation / J. Baudrillard. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994. – 108 p.
27. Belgrad D. The Culture of Spontaneity. Improvisation and the Arts in Postwar America. – The University of Chicago Press, Chicago and London, 1998. – 524 c.
28. Chrzanoska-Kluczevska E. Introduction: What Is (Non)Sense? // Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2009. – P. 11–19.
29. Deleuze G. Rhizome / G. Deleuze, F. Guattari. – Baltimore, 1976. – 74 p.
30. Doležel L. Heterocosmica: Fiction and Possible Worlds. – Johns Hopkins University Press, 1998. – 352 p.
31. Fokkema D. The semantic and syntactic organization of postmodernist texts / Douwe Fokkema // Approaching Postmodernism / ed. by Fokkema D. & Bertens H. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1986. – P. 81 – 98.
32. Foucault M. The order of things: an archeology of human sciences. translated from the French. – London, Tavistock Publications, 1970 – XXIV, 387 p.
33. Marshall B. Teaching the postmodern: Fiction and theory / Brenda K. Marshall. – New York : Routledge, 1992. – 287 p.
34. Ryan M.-L. Possible Worlds, Artificial Intelligence and Narrative Theory. – Bloomington and Indianapolis: Indiana Univ. Press, 1991. – P. 13.
35. Semino E. Language and world creation in poems and other texts / Semino E. – London: Longman, 1997. – 274 p.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. [B] – Barthele D. Sixty stories / Donald Barthele. – London: Minerva, 1991 – 456.
2. [D] – DeLillo The Most Photographed Barn In America. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://checkinarchitecture.blogspot.com/2008/07/most-photographed-barn-in-america-from.html>. – Заголовок з екрану.
3. [H] – Hoff X. The Tao of Pooh / Benjamin Hoff; illustrated by Ernest H. Shepard. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.amazon.ca/gp/reader/0140067477/ref=sib_dp_pt/180-2783338-6875340#reader-link. – Заголовок з екрану.
4. [PD] – Pricksongs & Descants: fictions / Robert Coover. – 1st Grove Press ed. – New York : Grove Press; [Emeryville, CA]: Distributed by Publishers Group West, 2000. – 279 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Бабелюк – доктор філологічних наук, професор кафедри германських мов та перекладознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: когнітивна поетика, стилістика, інтерпретація тексту.

БІЛОРУСЬКИЙ СОНЕТ І ЙОГО РЕЦЕПЦІЯ В УКРАЇНІ

Анатолій МОЙСІЄНКО (Київ, Україна)

У статті подано огляд білоруського сонетного вірша та його українських інтерпретацій ХХ – поч. ХХІ ст, аналіз українськомовних перекладів Багдановичевого сонета “Паміж пяску Егіпецкай зямлі”

Ключові слова: білоруський сонет, жанрові різновиди сонета, український переклад.

The article presents the review of the Belorussian sonnet poem and its Ukrainian interpretations in the 20th – beg. of the 21st cent., the analysis of Bohdanovych's sonnet “Паміж пяску Егіпецкай зямлі” translations into the Ukrainian language.

Key words: Belorussian sonnet, sonnet genre-verse, sonnet genre types, Ukrainian translation.

Білоруський сонет як літературне явище постає з перших десятиліть двадцятого століття. З появою творів Янки Купали, Максима Багдановича, Павлюка Труса, Змітрока Бядулі та інших талановитих авторів жанрострофа сонета не лише отримує постійну прописку на теренах білоруського вірша як канонічна з'ява, а й набуває численних формальних видозмін.

Якщо, наприклад, Максим Багданович культивує класичну італійсько-французьку форму сонета, тим самим утворюючи її на ґрунті рідної мови у всьому смисловому і стилістично-образному розмаїтті, то в Янки Купали чотирнадцятирядкова строфа далеко не завжди зберігає власне сонетне “наповнення” – це стосується і віршового розміру, і окремих структурно-композиційних компонентів, він вдається до англійського сонетного типу з фінальним дворядковим замком.

Білоруське підґрунтя стає плідним для перекладного сонета. І якщо відомий з кінця дев'ятнадцятого століття переклад Олександра Єльського Міцкевічевого сонета “В бурю” важко назвати досконалим, то опубліковані вже в новому столітті переклади верленівських віршів М. Багдановичем чи шекспірівських М. Дубровським засвідчили неабияку майстерність білоруських митців у жанрі сонетотворення.

Поряд з творами білоруською мовою з-під пера Янки Купали, Янки Лучини з'являються сонетні рядки польською мовою, Максим Багданович пише російськомовний сонет “Что из того, что стих в душе кипит?”, перекладає російською сонети Янки Купали “Я

табе, зямля мая прадзедаў маіх” (“Для тебя, отчизна предков моих”), “Наспелая постаць шчаслівых пасеваў” (“Созревших хлебов золотые посевы”).

Будучи добре знайомим зі світовою класикою (Горацій і Овідій, Буало і Джовані, Гайне і Шіллер, Верлен і Арвер, Пушкін і Брюсов, Шевченко і Франко...), М. Багдановіч і в своїй творчості намагається розширити змістову і формальну палітру білоруського вірша. У великій оглядовій статті “Білоруське відродження” він так і зазначав: “..Моя творчість була спрямована головним чином на розширення кола тем і форм білоруської поезії” [1: 237]. Лише в розділі “Старовинна спадщина” з його “Вінка” знаходимо поезії таких жанрових різновидів, як пантаметр і сонет, тріолет і рондо, октава і терцина. Проф. А. Баричевський у книзі “Поетика літературних жанрів”, опублікованій за десять років по смерті М. Багдановіча, назве його “піонером і великим майстром строфічних форм” у білоруській поезії [4: 10].

Художньо-жанрове розмаїття вірша приваблювало М. Багдановіча і в інших літературах, зокрема українській. Так, у статті про Володимира Самійленка, віддаючи належне поетові, який “звернувся до класичних форм вірша, вироблених у Західній Європі віками культурного розвитку”, автор простежує своєрідну динаміку освоєння цих форм у Самійленковій творчості: “Розпочав він поетичну роботу з олександрійського вірша, з тим недовзі спинив свою увагу на білому п’ятистопному ямбі, а далі на гекзаметрі, елегійному диметрі, октаві, секстині, сонеті. Особливою любов’ю Самійленка користався сонет, ця надзвичайно строга і струнка форма вірша, досконаліше від якої світова лірика не створила нічого” [2: 195].

Про те, що форма сонета вже в перші десятиліття ХХ ст. набула значного розвитку в білоруській літературі, може свідчити факт її теоретичного осмислення. Сонетові присвячує М. Багдановіч однойменну статтю, з підзаголовком “теоретично-історичний нарис”, у якій акцентує увагу на найважливіших складниках структурно-змістової і композиційно-образної організації сонетної жанрострофи, що вимагає неабиякої майстерності від митця. Тільки з урахуванням таких вимог, зазначав поет, “зможеться постати та висока краса, при якій, як каже класичний вірш Буало, «un sonnet sans défaut vaut seul un long poème» (“добре написаний сонет вартий цілої поеми”)[3: 382]. 1927 року в Мінську з’являється монографічне дослідження згаданого вже проф. Авгена Баричевського – “Теорія сонета”. Сонетний вірш збагачується тематично. Міхась Дубровскі звертається до написання вінка сонетів.

Однак нездорова суспільна атмосфера тридцятих років, яка все більше давала про себе знати у зв’язку з посиленням культу особи Сталіна, призвела до того, що сонет механічно почали відносити до занепадницьких жанрів, а його автори піддавались відкритим нападкам вульгарно-соціологічної критики. Були репресовані такі видатні майстри сонетного жанру, як В. Дубовка, В. Жилка, А. Дудар, Ю. Лявонний та ін. [8: 18].

Друга половина ХХ ст.– початок ХХІ ст. означилися активними пошуками в царині жанротворення, зокрема сонетного вірша. З’являється ціла плеяда визначних майстрів слова, які глибоко переймаються сонетною формою, – Ніл Гілевіч і Алєг Лойка, Ригор Барадулін і Василь Зуйонак, Генадзь Буравкін і Міхась Рудковскі, Янка Сіпаков і Міхась Стральцов, Анатоль Грачанікав і Уладзімір Каризна, Анедя Тулупава і Мікалай Віняцкі, Ян Чиквін і Анатоль Сербантовіч, Ніна Мацяш і Таїсія Бондар, Уладзімір Някляєв і Соф’я Шах, Змітрок Марозав і Уладзімір Сівчикав, Анатоль Сис і Юрась Пацюпа, Андрей П’яткевіч і Серж Мінскевіч, Андрей Хадановіч і Міхась Баярин...

Сонет привертає увагу багатьох відомих білоруських дослідників. Різні аспекти висвітлення сонетної проблематики знаходимо в працях В. Рагойші, Е. Мартинової, У. Саньковця, Р. Станкевіч, В. Жибуля, М. Мартисевіч...

Сонет громадянського й інтимного звучання, медитаційний і елегійний сонет, одичний і романсовий сонет, сонет-памфлет і сонет-байка – все це маємо в доробку білоруських сонетярів. Поодинокі формально-змістові пошуки авторів першої половини ХХ ст. (згадаймо акросонет “Зірка” Якуба Коласа) в останні десятиліття знаходять плідний ґрунт у творчості багатьох авторів. До цікавих експериментів сонетного вірша (тут і сонет з кодою, і білий сонет, і акросонет, і брахісонет) вдаються Янка Сіпаков, Іван Лагвіновіч, Уладзімір Мархель,

Міхась Баярин, Юрась Пацюпа... В доробку останнього, зокрема, такі унікальні жанрові різновиди, як сонет-газель-туюг, сонет-центон, сонет-аплікація, потрійний сонет з подвійною кодою та ін.

Широко культивований у творчості багатьох авторів сонетний вінок у поезії Змітрока Марозава “переростає” у вінок вінків; невдовзі вінки вінків з’являються з-під пера Миколая Віняцького, Соф’ї Шах (остання публікує цілий шерг таких вінкових структур).

2002 р. в Мінську побачила світ “Антологія білоруського сонета” (упорядник Я. Хвалеї), де надруковано твори сімдесяти авторів, 23 з них представлені вінками сонетів. Доволі об’ємний чотиристорінковий томик продовжив ряд подібних антологічних видань на східнослов’янському просторі, таких як “Український сонет” (1976) і “Світовий сонет” (1983), “Сонет срібляного века”(1990) і “Западноєвропейський сонет”(1988), певною мірою підсумував поважний доробок білоруських сонетярів. Хоч мусимо сказати, що в значному за обсягом антологічному сонетарію натрапляємо не завжди на кращі твори, більше того, чомусь не знайшлося місця для таких постатей, як Якуб Колас, Гальяш Левчик, Янка Лучина, Юзюк Фарботка, хоч, наприклад, останньому упорядник присвятив навіть власного вірша, опублікованого в цьому ж виданні.

Тривалу історію має білоруський сонет і на теренах України.

Не випадково, що українські неокласики, які надавали в своїй творчості особливого значення класичним віршовим формам, були, певне, й першими перекладачами білоруського сонета, зокрема Багдановічевого, – М. Драй-Хмара, М. Зеров. М. Драй-Хмара ще в 1929 р. публікує в своїх перекладах “Вінок” вибраних віршів М. Багдановіча, відкриваючи збірку сонетом “В єгипетській далекій стороні”, споряджаючи її вступним словом, великою вступною статтею, примітками.

Пізніше поезії М. Багдановіча окремим томиком виходять у серії “Перлини світової лірики” у видавництві “Дніпро” (1967), де вміщено сім сонетів з одинадцяти, написаних автором білоруською мовою (перекладачі Роман Лубківський, Борислав Степанюк, Іван Гнатюк, Дмитро Паламарчук). Згодом В. Іванців публікує авторське видання перекладного “Вінка” поета (Біла Церква, 1996), вмістивши у збірці і сонети “У Вільні”, “У темних вікнах сонного болота”, “В єгипетській далекій стороні”, останній у перекладі М. Драй-Хмари.

В антології “Світовий сонет” Дмитра Павличка (1983) представлено лише два білоруські сонетярі. Вміщено два переклади з М. Багдановіча та одинадцять з Янки Купали. У Павличковому виданні “Сонетів” 2004 року, крім Багдановічевих, опубліковані вже всі двадцять сонетних творів Янки Купали, а також сонетний цикл із чотирьох віршів “Рік” Ригора Барадуліна.

В українськомовному “Святі бджоли” Р. Барадуліна (1978), крім згаданого вже циклу “Рік”, перекленого Д. Павличком, маємо ще сонети “Все довші ночі – виспіли кістянки” (переклад В. Забаштанського), “Сонцелюб” (переклад В. Коломійця), “Хліб” (переклад Б. Степанюка). У “Вибраному” Ніла Гілевича (1978) та “Вічі слов’янських балад” Янки Сіпакова (1990) вміщені сонетні вінки “Нароч” і “Жінка” у перекладах Тамари Коломієць.

Якщо у вибраних творах Янки Купали 1947 чи 1970 років, а також у його “Ліриці” 1967 року не знаходимо жодного сонетного твору, то вже “Вибране” 1982 року представлено десятьма перекладами Д. Павличка.

Зовсім без сонетних віршів український читач отримав “Вибрані твори” Якуба Коласа (1951), “Вибране” і “Хліб мій насущний” Максима Танка(1959, 1968), “Вічний корінь душі” Ніни Мацяш(2005) ...

Це ж спостерігаємо і в різних антологічних збірниках, як от: “Пісні з Білорусі” (1957), де опубліковано твори 37 поетів, “Калинові мости (1969)”, в якому побачили світ вірші 43-тодішніх молодих білоруських авторів, “Отче ім’я” (1982), де поряд з українськими представлено і 17 білоруських поетів, “Слов’янське небо” (1972) і “Слов’янська ліра” (1983), що репрезентують відповідно 19 і 14 білоруських авторів – і в жодному з видань не знаходимо сонетних творів. Подібна ж картина і в ряді авторських збірників, як, наприклад, “Моложай” М. Черняка (1998) чи “Зоря з криничної води” В. Гея (2002), де, крім власних віршів, включені переклади багатьох білоруських поетів, від класиків до наших сучасників, і знову – жодного сонета.

Авторський антологічний збірник “Мелодії білоруської жалійки” (1998) (упорядник і перекладач В. Гуцаленко) подає поезії двадцяти двох авторів, чотири з яких представлені сонетними творами – Хведар Жичка, Змітрок Бядуля, Максим Багдановіч і Алесь Звонак. У антології сучасної української і білоруської поезії “Зв’язокрозрив” (2006), що репрезентує переважно покоління авторів, які дебютували в середині 80-х років минулого століття, подибуємо лише два сонети Сержа Мінскевіча у перекладах Дзвінки Матіяш та Івана Лучука.

Не дуже пощастило білоруському сонетові і в таких поважних антологічних виданнях, як “Білоруська радянська поезія” (1948) чи однойменне двотомне видання 1971 року. У двотомнику, де в перекладах українських авторів представлено 96 найвідоміших авторів двадцятого століття, не знайдемо і півдесятка творів сонетного жанру – лише “Відкопані зірниці” Пімена Панченка в перекладі Тереня Масенка, “Меч” Уладзіміра Жилки в перекладі Володимира Коломійця, “Слава” Алесея Звонака в перекладі Івана Драча та вінок сонетів “Обеліск” Хведора Жички у перекладі Юрія Петренка. В попередньому ж виданні, де на 300 сторінках вміщені твори двадцяти двох авторів, знаходимо лише єдиний сонет Пімена Панченка “Відкопані зірниці” (переклад Марка Зісмана).

Зрештою, сонетному віршу так само не щастило і в антологічних виданнях поезії білоруською мовою. Безсонетною була “Беларуская савецкая паэзія” 1949 року, “Беларуская дакастрычніцкая паэзія” 1967 року представлена лише двома сонетами М. Багдановіча, досить скромно подано сонетні рядки і в найновішому антологічному виданні, що репрезентує білоруську поезію двадцятого століття, «Краса і сіла» (2003).

При всьому тому сонетна галузка білоруського вірша завжди знаходила вдячних шанувальників на українських теренах. І свідченням цього може бути знаменитий “Сонет” М. Багдановіча, що на сьогодні відтворений по-українськи в шести відомих нам версіях М. Драй-Хмарою, Д. Паламарчуком, Д. Павличком, В. Гуцаленком, В. Стрелком, а також автором цих рядків.

СОНЕТ

(Ахвярую А. Пагодзіну)

Un sonnet défaut vaut seul un long poème. Boiteau

Паміж пяскоў Егіпецкай зямлі,
 Над хвалямі сінеючага Ніла,
 Ёжо колькі тысяч год стаіць магіла:
 Ё гаршчку насення жменю там знайшлі.
 Хоць зернейкі засохшымі былі,
 Усё ж такі жыццёвая іх сіла
 Збудзілася і буйна ўскаласіла
 Парой вясенняй збожжа на раллі.
 Вось сімвол твой, забыты краю родны!
 Зварушаны нарэшце дух народны,
 Я верую, бясплодна не засне,
 А ўперад рынецца, маўляў крыніца,
 Каторая магутна, гучна мкне,
 Здалеўшы з глебы на прастор прабіцца.

Притчевий характер твору дозволив побачене автором крізь часопростір у далекій єгипетській землі перенести на рідний ґрунт, тим самим заявивши про кредо митця, глибоко перейнятого вболіваннями за долю свого народу, його національне й соціально-культурне майбуття.

Українські переклади загалом адекватно передають зміст і поетику Багдановічового вірша.

Хоч, наприклад, уже в першому рядку – майже в кожному з перекладів – маємо окремі привнесення, яких не спостерігаємо в оригіналі. Звичайно, такі привнесення, певні конкретизаційні елементи, які подибуємо в тому чи тому перекладі, слід розглядати з урахуванням різних факторів, що виявляють індивідуально-авторське розуміння художньої реальності. Наприклад, епітет *далекий*, якого немає в оригіналі, не видається зайвим у перекладі М. Драй-Хмари, оскільки він не порушує загальної гармонії рядка і певною мірою

відображає координату описуваного. Можна сказати, що в змістовому плані не перечить оригіналові й оте Павличкове *кута зі скелі* (могила), хоч у стилістичному, безумовно, не на користь оригіналу. Повна змістова відповідність початкового рядка в перекладі Д. Паламарчука втрачає в художньому плані через небажаний збіг двох приголосних “в”: *Серед пісків в Єгипетській землі*. Не ліпшою фонічною організацією, до того ж, невизражною змістовою кінцівкою характеризується переклад цього рядка В. Стрелком у збірнику “Тріада слов’янської поезії” (2008): **В пісках єгипетських з віків імлі**. Автор пропонованої статті для відтворення оригіналу дозволив собі вдатися до підрядної конструкції: *Там, де піски в єгипетській землі*.

Певною притягнутістю до рими першорядка (в цілому гармонійного) зумовлена змістова надлишковість фіналі “в імлі” в заключному рядку розгляданої строфи Гуцаленкового перекладу. Загалом у першій строфі

з-поміж надлишкових лексичних елементів можна назвати і *вісімдесят віків* (у перекладі Д. Павличка), і *сипкий* (пісок) (у перекладі В. Гуцаленка), й у *труні* (у перекладі М. Драй-Хмари), і *гробниця фараона* (в перекладі Д. Паламарчука), які, зрештою, не є чужорідними елементами в художній системі вірша. Так само, як і образ *півсонної хвилі* в інтерпретації останнього, чого не маємо в оригіналі і що, за словами білоруської дослідниці Е. Мартинової, “не перечить логіці вірша, підсилює сприйняття тисячолітнього сну” [7: 152].

Надзвичайно цікавим, хоч і дещо віддаленим від оригіналу другої строфи, є драй-хмарівський образ *буйно позернула колос на весні* (пор.: *буйна ўскаласіла парой вясенняй збожжжа на раллі*); тут, звичайно, можна гадати: справжнє позернення колосу відбувається навесні чи вже по весні, в літі). Що ж до перекладу цих рядків Д. Паламарчуком, який, певне, аби не пов’язувати образу з конкретною порою року, вдається до такої констатації: *І позернула колос на ріллі*, проте для читача залишається цілковитою загадкою, що взагалі означає *позернення колосу на ріллі*.

Багдановічеве *ўскаласіла...збожжжа на раллі*, що спровокувало оте “колос на ріллі”, означає: здіймати, проростати на ріллі. Це легко спостерегти в народній мові, наприклад, в українсько-білоруському пограниччі. Зрештою, порівняймо в одній із поезій Генадзя Буравкіна: *Я ведаю: Нядобрых моў няма, У кожнай мілагучнасць ёсць і сіла, Якая песняроў ускаласіла І мудра зберагла, Каб не скасіла Іх ні хлусня, Ні слава, Ні турма*.

Д. Павличко ціком резонно вживає “руна сколосила”, не акцентуючи, таким чином, уваги на власне порі року. А вже суто в павличківській манері “здвигає” “золоті вали” збіжжя”, що, звичайно, мали бути як результат тих весняних проростів.

Цікаво порівняти інтерпретацію цих рядків у російських перекладах Б. Іриніна та Б. Спринчана. Б. Іринін, на відміну від Д. Павличка, не *здвигає золотих валів* – але розгортає динаміку весняного проросту до жаданої точки відліку – збору врожаю: *Хоть зерна ВЫСОХЛИ, НО ВСЕ ЖЕ ПРОРОСЛИ, Их пламенная жизненная сила Проснулась вновь, пшеницу всколосила, И урожай те зерна принесли*). У Б. Спринчана, з урахуванням таки поправки на пору року, знаходимо: *И хоть тысячелетия в пыли Они томилась, жизненная сила Их соками земными воскресила, И зеленью на пашне проросли*. Звичайно, в текстах обох авторів доводиться миритися з утратою тієї енергії, яку маємо в *буйна ўскаласіла*. Саме з акцентуацією на весняне зело, а не колос інтерпретує ці рядки болгарський перекладач Х. Попов: *Макар и спечени от топлината, зърната имали живот и сили, събудили се, буйно изкласили, облекли нивата в зеленина*.

Значно програє Стрелковий переклад аналізованої строфи (у згаданому збірнику поданий як у російському, так і в українському варіантах, до того ж, з недоречною тавтологією *сила – щосил* у останньому): **Хоч зернятка й засохлими були, Але могутня і життєва сила Проснулась і щосил заколосилась Хлібами, що весною проросли**.

Заключні терцети Багдановічевого “Сонета” в інтерпретаціях М. Драй-Хмари, Д. Паламарчука і Д. Павличка загалом адекватно передають букву і дух оригіналу, чого, на жаль, не можна сказати про переклади В. Гуцаленка та В. Стрелка. *Дух народны... бясплодна не засне*, каже М. Багдановіч останніми рядками першого терцета. Зауважмо, ні М. Драй-Хмара, ні Д. Паламарчук, ні Д. Павличко не дозволили собі скалькувати, здавалося б, нехитру фразу, оскільки, певне, відчували її неприродність в українському контексті,

натомість і В. Гуцаленко, і В. Стрелко вдалися до полегшеного варіанту. Так само неприродно виглядає *джерело, що свій потік жене* в Гуцаленковому перекладі. В. Стрелко вживає неактуалізовану у значенні “джерело” лексему *криниця* (в українській мові існує вислів “джерельна криниця”, що вибудуваний, зрозуміло, не на тотожній основі поєднаних понять), і відповідно *ринеться, мов криниця* не отримує достатнього аперцепційного підґрунтя. Та й граматично фраза кулягає: замість *криниця, що набула буяння голосне* мало б уживатися *криниця, що набула буяння голосного*, хоч *набула буяння* – надто роблено.

Розглядалий сонет Максима Багдановича М. Драй-Хмара [6: 26; 5: 5] назвав свого часу “цілою епопеєю” для білоруса, а збірку “Вінок” у своєму перекладі – “першою ластівкою, що перелетіла з Білорусі на Україну”. І не помилився у тому, “що такий переліт – не в один тільки, а в той і той бік – триватиме й надалі”.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Багдановіч М. Білоруське відродження // Багдановіч М. Збор твораў. – Мінск: Навука і техника. – Т. 2. – 1968. – С. 213–241.
2. Багдановіч М. В. Самийленко. // Багдановіч М. Збор твораў. – Мінск: Навука і філол. – Т. 2. – 1968. – С. 195].
3. Багдановіч М. Санэт // Багдановіч М. Збор твораў. – Мінск: Навука і філол. – Т. 2. – 1968. – С. 381–382.
4. Барычэўскі А. І. Паэтыка літаратурных жанраў. – Менск, 1927.–168 с.
5. Драй-Хмара М. Життя і творчість Максима Багдановича // Багдановіч М. Вінок. – К.: Держвидав України, 1929. – С. 7–36.
6. Драй-Хмара М. [Передмова] // Багдановіч М. Вінок. – К.: Держвидав України, 1929. – С. 5–6.
7. Мартынава Э. М. Беларуска-ўкраінскі паэтычны ўзаемапараклад. – Мінск: Навука і техника, 1973. – 208 с.
8. Сеньковец В. А. Белорусский сонет 1910-х – 1930-х годов: Автореф. – іло. – ілол. – ілол. – Наук. – Минск, 1990. – 20 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анатолій Мойсієнко – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: поезика, перекладознавство.

FROM THE MUD OF THE TRENCHES TO THE RUBBLE OF CITIES: POETRY AND ENVIRONMENT FROM THE TWO WORLD WARS

Colin BROCK (Oxford, Great Britain)

У статті розглянуто особливості становлення англійської “воєнної поезії” часів Першої та Другої Світових війн, окреслена їхня специфіка шляхом авторської інтерпретації основних поетичних творів британської літератури цього часу.

Ключові слова: воєнна поезія, “холодна війна”, брудний пейзаж, чорний гумор.

The article views the peculiarities of the formation of English war poetry at the times of the First and Second World Wars. Its specific features are described by way of interpreting major poetic works of the British literature of that time.

Key words: war poetry, “cold war”, mud landscape, black humor.

*They shall not grow old, as we that are left grow old:
Age shall not weary them, nor the years condemn.
At the going down of the sun and in the morning,
We will remember them.*

(Laurence Binyon, September 1914)

INTRODUCTION

These above constitute the fourth stanza of the poem *For the Fallen*, published in *The Times* newspaper in the early months of the First World War. These lines have become an ‘ode’ in their own right. They are spoken at the end of the annual Remembrance Day observance that has taken place from the end of that war in 1918 to the present day. It occurs every 11th November in London and at exactly the same time – 11 am – in every city, town and village in the United Kingdom.

Having been born 10 days into the Second World War in London, my earliest memories are of aerial bombardment: planes, flying bombs and then rockets. When necessary we would hide in makeshift air raid shelters, in cellars, and sometimes sleep on the platforms of underground railway stations. Later, at secondary school in the 1950s we learnt about the war in Western Europe, the

North Atlantic and a little of the war in South and South East Asia and the Pacific. I do not recall any mention of the eastern front in Europe between Nazi Germany and, primarily, the Soviet Union.

The 1950s was the first decade of the ‘Cold War’, but having later studied education in the USSR as was, and in recent years having visited Ukraine, I have come to appreciate the extraordinary suffering of this region during the Second World War.

I do not have any facility in Russian or Ukrainian, or for that matter in German or Japanese. In Germany of course, civilians also suffered terribly from both ground conflict and from aerial bombardment. But I am limited to the medium of English, through which I propose in this brief paper to consider the contribution of poetry, and occasionally prose, to the description and interpretation of situations of war experienced by combatants and civilians alike on the western front alone. One of the greatest English writers of the twentieth century, Robert Graves (1895-1985), became so disillusioned as a result of his experiences in the First World War, that in 1929 he published the memoir *Good-Bye to All That* and spent most of the rest of his life on the Mediterranean island of Majorca. He had experienced the sordid trench warfare of

North-East France and Belgium, with his German cousins on the other side. Robert Graves empathised with the extraordinarily evocative poetry of the best of the British poets who had shared that experience. Indeed he was a war poet himself. Although the Royal Flying Corps, in which my uncle Frederick Street served, had been formed in 1912, aerial bombardment of civilians did not become a feature until the Nazi German attack on the town of Guernica in April 1937, during the Spanish Civil War. The Royal Flying Corps was initially set up for surveillance purposes, and made its first sortie on the 13th September 1914, the same month as Laurence Binyon’s poem was published.

Robert Graves could not conceive of any significant poetic contribution arising from fighter pilots or their bomber counterparts or their crews, stating famously in 1941 that ‘No war poetry can be expected from the Royal Air Force’ – the successor to the Royal Flying Corps. In 2010 a young British author, Daniel Swift, published a splendid book, *Bomber County: The Lost Airmen of World War Two*, that to some degree succeeded as a repudiation. It has to be said, however, that the poetry in English emanating from the Second World War did not in general match that of 1914 to 1918. It does, though, include some of the gems from the pen of one of the greatest

British poets, Dylan Thomas, who was born in 1914 at the very outset of the so-called ‘Great War’ and died in 1953 not long after the end of the Second World War, and was a civilian throughout. So this narrative will proceed from the close combat of the trenches to the rubble of cities devastated by bombing, as seen by servicemen and civilians alike. Much of it is in the form of direct quotations from the writers I have selected, and I make no apology for that. They, much more than I, have made telling contributions to the stock of literature through the remarkable medium of the English language.

THE FIRST WORLD WAR

Like Robert Graves, Ben Elton – a late twentieth/early twenty-first century entertainer and novelist – had both British and German family connections in the 1914-1918 war.

His novel *The First Casualty* (2006) is prefaced thus: ‘This book is dedicated to the memory of my much – loved grandfathers, Victor Ehrenberg and Harold Foster, who served on opposite sides in the First World War’. Robert Graves was one generation closer in that his mother was German and he was christened Robert von Ranke Graves. He fought directly on the ground against his cousins, and mentions in *Good-Bye to All That* (1929) how they met on the field of battle during a Christmas cease-fire. The absurdity of this, along with the enormous scale of unnecessary human slaughter, was a key element in his decision to live the rest of his life elsewhere.

The natural and farmland environment of that combat and slaughter is neatly summarised in the tiny first chapter of Ben Elton’s *The First Casualty*, set in Belgium in 1917. The chapter ends in a futile attempt to save an exceptionally heavily laden soldier, carrying a massive roll of barbed wire on his back who slipped, ‘fell sideways into the mud and was gone, sucked instantly beneath the surface’. To try to save him would have been fatal for others : ‘And so the man drowned in mud. Dead and buried in a single moment’.

The total mud landscape of the majority of First World War combat dominates the poetry inspired by it, none more than in some of the works of the two greatest:

Wilfred Owen (1893-1918) and Siegfried Sassoon (1886-1967). They were destined to meet in August 1917 while both were in hospital. According to William Boyd in his foreword to *The Guardian's* booklet on Siegfried Sassoon: 'There is no doubt that this fortuitous coming together of the two poets in August 1917 created something extraordinary in English verse. War poetry, as we understand it today, was born'. The warscape of mud, slime and trench figured strongly in the poems of both men. Seeking to gain ground yard by yard, or just trying to get to the front line marks the opening verse of one of Wilfred Owen's most famous poems, *Dulce et Decorum Est*:

*Bent double, like old beggars under sacks,
Knock-kneed, coughing like hags, we cursed through sludge.
Till on the haunting flares we turned our backs,
And towards our distant rest began to trudge.
Men marched asleep. Many had lost their boots,
But limped on, blood-shod. All went lame, all blind;
Drunk with fatigue; deaf even to the hoots
Of gas shells dropping softly behind.*

Once in the trench it was a question of attack and counter-attack, going 'over the top' or literally 'dropping back' dead, alive or half and half. Horrors of hell though they were, the trenches were also a kind of home. At the beginning of his poem *Counter-Attack*, Siegfried Sassoon describes first the trench when being deepened prior to the attack:

*The place was rotten with dead, green clumsy legs
High-booted, sprawled and grovelled along the saps
And trunks, face downward in the sucking mud,
Wallowed like sodden sand-bags loosely filled;
And naked sodden buttocks, mats of hair,
Bulged, clotted heads slept in the plastering slime.
And then the rain began, – the jolly old rain !*

That final comment, almost verging on humour born of familiarity, resignation and resilience, exemplifies some of the other strains in the range of poetry to emerge from conflict. What verges on the jocular is often crafted with irony, satire or farce. They are examples of so-called 'black humour', a term only hesitantly used in the politically correct culture of twenty-first century Europe. Isaac Rosenberg (1890-1918) employs such an approach in the imagery of his poem *Break of Day in the Trenches*.

*The darkness crumbles away-
It is the same old druid Time as ever.
Only a live thing leaps my hand –
A queer sardonic rat –
As I pull the parapet's poppy
To stick behind my ear.
Droll rat, they would shoot you if they knew
Your cosmopolitan sympathies
(And God knows what antipathies).
Now you have touched this English hand
You will do the same to a German –
Soon, no doubt if it be your pleasure
To cross the sleeping green between.*

Rosenberg goes on to imagine the rat inwardly grinning as it passes from one set of combatants to the other, both 'less chanced than you for life'. Somehow man has created a situation that defies the laws of nature. In nature there is genuine chaos rather than that contrived by human conflict. In the chaos of nature it is rare for living things to kill for any reason other than to feed. The capacity of humans to create is interwoven with their capacities to compete and to destroy. This we have seen on a larger and larger scale over nearly 100 years since the First World War began,

and boosted by the Second World War and then by economic rapaciousness. But now to return to the First for other themes that link the two.

Siegfried Sassoon reflects on the nature of being a soldier, presumably whether by choice or by conscription. There is a paradox in their willingness to serve yet their longing for home. He encapsulates this paradox in the title of his poem *Dreamers*, which is worth quoting in full.

*Soldiers are citizens of death's grey land,
Drawing no dividend from time's to-morrows.
In the great hour of destiny they stand,
Each with his feuds, and jealousies and sorrows
Soldiers are sworn to action; they must win
Some flaming, fatal climax with their lives.
Soldiers are dreamers; when guns begin
They think of firelit homes, clean beds and wives.
I see them in foul dug-outs, gnawed by rats,
And in the ruined trenches, lashed with rain,
Dreaming of things they did with balls and bats,
And mocked by hopeless longing to regain
Bank-holidays, and picture shows and spats
And going to the office in the rain.*

The cricketing image of 'playing the game' is evoked by analogy in the famous phrase of Sir Henry Newbolt (1899-1938): 'But his captain's hand on his shoulder smote' in his poem *Vitai Lampada*. Set in the quasi religious atmosphere of a cricket match in 'the Close', it emphasises the concept of duty to the team: ...'it's not for the sake of a ribboned coat, Or the selfish hope of a season's fame'. All this has the flavour of 'the battle of Waterloo having been won on the playing fields of Eton' – England's most prestigious boys school. At the time of the First World War state secondary education was in its infancy, and then only in the form of highly selective 'grammar schools', most arising from the Education Act of 1902. Many of the poets of the First World War were products of the perversely named 'public schools' like Eton College, which were in fact very exclusively private. William Boyd, in his aforementioned foreword in *The Guardian* (2008) booklet on Siegfried Sassoon – educated at exclusive Marlborough College – comments that 'Sassoon seemed unaware of the full impact he made on Owen (also homosexual) commenting to a friend about Owen's unfortunate "grammar-school" accent'.

Evocation of a pastoral idyll in what was by 1914 an overwhelmingly industrialised and urbanised society in England give the lie also to probably the most famous of all the poems of the First World War in English, *The Soldier*, by Rupert Brooke (1887-1915). The first verse:

*'If I should die, think only this of me:
That there's a corner of a foreign field
That is forever England. There shall be
In that rich earth a richer dust concealed;
A dust whom England bore, shaped, made aware,
Gave, once, her flowers to love, her ways to roam,
A body of England's breathing English air,
Washed by the rivers, blessed by the suns of home.*

Here again, landscape and location are to the fore of the poet's thinking. As Daniel Swift (2010) has it with regard to much of the poetry of the First World War: 'they rhyme emotion with location'. A little later he goes on with regard to 'the best', Wilfred Owen: 'Owen's distinctive poetic achievement lay in the meeting of his place and his verse, and his own life was a sad paraphrase of the war as a whole. He was killed on 4 November 1918, one week before the end of the war, and as the myth records, the bells were ringing the Armistice when the telegram reached his parents in Shrewsbury' (pp 25-26).

Myth can easily shift to lack of voracity and being disingenuous, especially in situations of pathos, sensitivity and tragedy. A minority of poems of this time deal with the bearing of bad tidings, none more so than in Siegfried Sassoon's *The Hero*, where the interpretation of a letter informing a mother of her bereavement is directly opposite as between the reader and the writer.

‘The Colonel writes so nicely’, she says as she thinks of how ‘he’d been so brave, her glorious boy’. The Colonel thinks privately of her ‘Jack’ as a ‘useless swine’ who had ‘panicked down the trench’ and ‘tried to get sent home’ before he was: ‘Blown to small bits. And no one seemed to care. Except that lonely woman with white hair’.

THE SECOND WORLD WAR

As already mentioned, given the space of a mere two decades between the two world wars, and the quantum shift from trench warfare to the atomic bomb, perhaps as Robert Graves predicted in 1941 such quality of poetry as before could not be expected. Those two decades had become known colloquially as ‘The Long Weekend’, as the upper and middle classes especially enjoyed a new culture epitomised by the emergence of Hollywood movies, short skirts and ‘the Charleston’. But there are in fact anthologies of poetry from 1939 to 1945 such as those mentioned by Daniel Swift (2010, p15): *Poems of This War by Younger Poets* (1942); *The New Treasury of War Poetry* (1943); *The Terrible Rain* (1966); *Poetry of The Second World War* (1995); and *Poets of World War II* (2003).

The inspiration behind Daniel Swift’s splendid book connects directly with the final theme of the previous section of this paper – those who are left behind. Its thread is the search by his father and himself for the truth of his grandfather’s demise in 1943.

Early in the account he refers to the letter received by his grandmother from his grandfather’s commanding officer: I am writing to express my sympathy and that of my Squadron over the news that your husband is missing from an operational flight.

He was Captain of an aircraft detailed to attack Munster on the night of 11/12 June, and after leaving base nothing more was heard’. She was no ‘woman with white hair’ but a young wife of just a year or two with a small boy.

At that time there was no certainty as to her husband’s demise, nor about a year later when her parent’s in law received a communication from the Air Ministry Casualty Branch, which ends: ‘...action has been taken to presume, for official purposes, that he lost his life on 12th June 1943’. As in the case of Siegfried Sassoon’s *The Hero*, but without the disingenuousness, this communication was, in effect, a fiction. Swift and his father set out to uncover the facts, and to find the grave, if there was one. These would lie, respectively they reasoned, in the archives and in the soil of The Netherlands or Belgium – so near the locations of the stories told in verse by the poets of the First World War. There was, of course, much fighting on the ground in the Second World War, from those same fields of North West Europe, through North Africa, Eastern Europe and the USSR, India, Burma and South-East Asia. No doubt poetry of merit will have arisen from these locations and in many languages. But for the purposes of this brief paper, recourse will be made only to poetry in English related to the experience of aerial bombardment by civilians in Britain and of the air crews of the Royal Air Force.

Although the aforementioned destruction of the Basque town of Guernica in 1937, on the orders of Adolf Hitler and to support his fellow fascist dictator General Franco, provided a foretaste of urban destruction by bombing, nothing really prepared civilians elsewhere for the experience and effects of repeated and heavy aerial bombardment. Indeed nothing before 1937 or since 1945 has compared to the destruction of German, British, Japanese and Soviet cities. Except, perhaps, that is the bombing of Baghdad in the invasion of Iraq in the early twenty-first century – a sobering thought.

In London in 1940 there was the eerie silence of the so-called ‘phoney war’, before ‘The Blitz’ began. Daniel Swift chronicles the lack of poetry relating to the war in its early stages. He does so from mining the archives of the literary world of the day in London and comes across a poetic premonition of Cecil Day Lewis (1904-1972), in a poem published in 1938 and perhaps prompted by the bombing of Guernica the previous year:

*Black as vermin, crawling in echelon
Beneath the cloud-floor, the bombers come:
The heavy angels, carrying harm in
Their wombs that ache to be rid of death.*

(Swift, p 29)

This is an image I can well recall from my childhood days in the early 1940s in inner London. Here is an extract from the draft of my autobiography which I hope will be completed in 2011: ‘One day in Bermondsey we set off from my grandmother’s place for a coffee shop near ‘the river’ (Thames) run by her sister Lizzie where the rare treat of a piece of cake was to be had.....Halfway to the coffee shop the siren started up, announcing another air raid. So we scrambled to the nearest shelter until it was over. Emerging from the dust and rubble we soon realised that a bomb had fallen near Cherry Garden Pier. As we came into Bermondsey Wall, we were held back by the air raid wardens and others, who were frantically searching for survivors. When we were eventually allowed through there was an empty space where the coffee shop should be. It had suffered a direct hit. Thn Aunt Lizzie and Uncle Tom cam into view, like apparitions, through a veil of London drizzle that had descended, as if by order, to soak and render useless the scatter of innumerable personal possessions that lay strewn around the street. There were tears and hugs, and we went back to my grandmother’s place in a sorry state. I asked for cake, but got belted instead for my lack of respect’ (Brock 2011).

Daniel Swift writes of the novelist Virginia Woolf who had a habit of walking the streets of London after, or even during, an air raid. She had, apparently, a fascination with the random destruction leaving some buildings knocked out while others nearby were virtually untouched, and with luck available to her for a little shopping, snacking or even a full meal. It seems that it was not a routine fear of the bombing that led her to commit suicide in the countryside soon after.

By contrast the poet Dylan Thomas (1914-1953) viewed the war as an irritant, impeding his writing, and more importantly the meagre sources of income from it. Like some other creative writers of the day he gained some employment in organisations dealing with information and propaganda. But once confronted by the realities of severe air raids and their aftermath, the awfulness of it all offended and angered him the more. Unlike Cecil Day Lewis he was not concerned about the lack of output from poets, or from those who conducted aerial combat. He did not see war , as such, as relevant to poetry, maintaining that the only war a poet has any right to be involved in was a war with words. But Dylan Thomas, rather than fearing it, had always been offended by death. His *Collected Poems 1934-53*, edited by Walford Davies and Ralph Mead (1998) are grouped in categories that are not entirely chronological. The category ‘Deaths and Entrances’ contains 25 of the total collection of about 100 poems. These were, according to the editors, a small collection Dylan Thomas had hoped to have published in 1944 but in fact emerged in 1946. It contained three poems directly relating to deaths following bombing, one of a child: *A Refusal to Mourn the Death, by Fire, of a Child in London*; another of a centenarian: *Among Those Killed in the Dawn Raid was a Man Aged a Hundred*; and another related to the death of a child: *Ceremony After a Fire Raid*, which also involves the mother, dying together in the act of suckling. The first verse:

*Myselfes
The grieviers
Grieve
Among the street burned to tireless death
A child of a few hours
With its kneading mouth
Charred on the black breast of the grave
The mother dug and its arms full of fires.*

Of the other child he writes:

*The majesty and burning of the child’s death
I shall not murder
The mankind of her going with a grave truth
Nor blaspheme down the stations of the breath
With any further
Elegy of innocence and youth.*

And of the centenarian:

*Dig no more for the chains of his grey-haired heart.
The heavenly ambulance drawn by a wound*

*Assembling waits for the spade's ring on the cage.
O keep his bones away from that common cart,
The morning is flying on the wings of his age
And a hundred storks perch on the sun's right hand.*

Dylan Thomas is deeply offended not only by the being of the war, but also by its touch upon the vulnerable. He is not a soldier but a civilian. The poems triggered by the double wronging of civilians at the beginning and end of life – being struck by an invisible force to which they had no defence. The indignity compounds the offence, and his reaction is likely fuelled by his famous poem of 1936: *And death shall have no dominion*. The first verse:

*And death shall have no dominion
Dead men naked they shall be one
With the man in the wind and the west moon;
When their bones are picked clean and the clean bones gone
Though they go mad they shall be sane
Though they sink through the sea they shall rise again;
Though lovers be lost love shall not
And death shall have no dominion.*

While the great poems of the time seem to come from the civilian side, and established poets at that, was that pessimistic prediction of Robert Graves in 1941 vindicated? The answer is a qualified 'yes', but as the editor of *Poetry Review* in October 1944 observes, in respect of the manuscripts sent to him: 'We haven't got

the fine verse from the men in the field this time', but added 'The best of it is from the RAF (Swift, p 38). For like the men in the trenches who could not escape from the combination of mud and absurdity, the airmen of the early 1940s knew they faced a very high probability of death, albeit for different reasons. In both cases too there was a good chance of 'going missing' either through being sucked into a formless decomposing grave or through being flung from their helpless plane into the sea. There was 'black humour' too from the airmen, just as in the trenches being consumed by the rats of Isaac Rosenberg. The pilots in particular faced a mangled end if they crashed. Swift quotes from a popular pilot's chant of the day:

*Two valve-springs you'll find in my stomach-
Three spark plugs are safe in my lungs-
The 'prop' is in splinters inside me – To my
Fingers the 'joy-stick' has clung-
Take the cylinders out of my kidney-
The connecting rod out of my brain-
From the small of my back get the camshaft
And assemble the engine again.*

CONCLUSION

When Robert Graves made that prediction in 1941, he was thinking in the same terms as when William Boyd remarked over 60 years later that in the coming together of Wilfred Owen and Siegfried Sassoon in 1917, war poetry was born. Both remarks are true only in respect of the particular environment, political and social and natural that nurtured the best works. As both Wilfred Owen the gallant soldier, and Dylan Thomas the determined civilian knew and stated in their different ways, there is poetry and there is war. But the many relationships between the two range widely from profound concern with the proximity of death through the romantic, wistful and whimsical to the almost jocular defiance of the pilot in the last quoted piece above. Even that, in its way, looks to a rebirth of sorts and confirms the justifiably famous adage that 'the pen is mightier than the sword'.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Brock C. *Right Place: Right Time – From Bermondsey to Oxford via Bangladesh and Ballycotton*. – 2011.
2. Davies W., Mead R. *Dylan Thomas: Collected Poems 1934-1953*. – London, Phoenix, 2001.
3. de Somogyi N. *The Little Book of War Poems*. – London, Siena/Paragon, 1999.
4. Elton B. *The First Casualty*. – London: Black Swan, 2006.
5. Graves R. *Good-Bye to All That*. – London, Anchor, 1929.

6. Swift D. Bomber County: The Lost Airmen of World War Two. – London: Hamish Hamilton, 2010.
 7. Great Poets of the Twentieth Century: Siegfried Sassoon // The Guardian. –London, Guardian News & Media, 2008.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Колін Брок – доктор, професор Оксфордського університету (Велика Британія).
Наукові інтереси – географія та історія англійської мови.

РЕЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КЛАСИКИ В ПОВІСТІ ЮРІЯ КОСАЧА «ЕНЕЙ І ЖИТТЯ ІНШИХ»

Юрій МАРИНЕНКО (Київ, Україна)

У статті розглянуто інтертекстуальний простір повісті Ю.Косача «Еней і життя інших»; з'ясовано особливості трансформації рецептивного досвіду автора в процес написання власного тексту, формально-змістові домінанти твору.

Ключові слова: проза, рецепція, інтертекстуальність, гра, іронія, сюжет, літературна колізія, персонаж.

In the article intertextual space of Jurij Kosach's story "Aeneas and life of others" is considered; the formally-semantic dominants of work and features of transformation of author's receptional experience in the process of writing own text are found out.

Key words: prose, reception, intertextual, game, irony, plot, literary collision, personage.

Повість Ю.Косача «Еней і життя інших» уперше була надрукована в збірнику Мистецького українського року за 1946 р. У ній автор намагався художньо осмислити ті складні перипетії України й української людини, що сталися драматичну добу повоєнної дійсності. Відразу після її публікації в розлогіму огляді «Стилі сучасної української літератури на еміграції» Ю.Шерех вводить Косачів твір у контекст вітчизняної прози доби, яка, так чи інакше корелюючи з ідеалом національної літератури, «має що свого Європі сказати». Відтак «європеїзм» автора «Енея...», літературознавець ставить у пряму залежність від того, «з яких джерел він черпає стиль своїх творів» [7: 173]. А за визначенням сучасної дослідниці мистецької спадщини письменника, В.Агеєвої, «екзотична» й «експериментальна» літературна творчість Ю.Косача становить ту гілку нетрадиційної української прози, яку творили кожен по-своєму В.Підмогильний, В.Домонтович та І.Костецький. А їхня «нетрадиційність» полягала в тому, що «культурну традицію вони розуміли значно ширше, ніж більшість їхніх критиків». І, вочевидь, потрібно тут говорити «не так про їхню нетрадиційність, як про розширення самих уявлень про національну художню традицію» [1: 15].

Спільним знаменником у фаховому прочитанні повісті для літературознавців різних поколінь, як бачимо, стало питання «джерел», «художньої традиції» Косачевого тексту. Відтак метою запропонованої статті є спроба окреслити інтертекстуальний континуум повісті «Еней і життя інших», з'ясувати формально-змістові домінанти твору.

Увесь Косачів текст становить складну комбінацію мотивів, сюжетних колізій, образів різних літературних творів. Скажімо, знайомлячись із головною героїнею Галочкою, читаєч пізнає в ній таку собі Попелюшку з відомої казки французького письменника Шарля П'єрро; в іншому випадку вона асоціюється зі сплячими красунями й русалками «з далекої бідемаєрівської німецької старовини казок» [5: 256]; ідилія мюнхенського подвір'я Ганни Олексіївни – з атмосферою «дворянських гнізд» [7: 511] із російської літератури ХІХ ст. Та найчастіше Ю.Косач спрямовує свою розповідь у русло досвіду вітчизняної літератури. Його персонаж-оповідач – уважний реципієнт українського бароко, поезій Т.Шевченка, Є.Плужника, Є.Маланюка тощо. Важлива наразі та своєрідна селекція, яку здійснює автор повісті: козацькі літописи, І.Котляревський, М.Гоголь, Т.Шевченко, М.Хвильовий – найрезонансніші в емігрантському середовищі письменники – становлять формо- і змістоутворювальну домінанту тексту. Питомою рисою художнього світу митця став, як спостеріг Ю.Шерех, його «особливий романтично-умовного гатунку творчий метод», що

передбачає використання слова «як носія передусім не логічного вмісту, а бічних літературно-емоційних асоціацій» [7: 174].

Отже, насамперед потрібно зафіксувати важливу системоутворювальну особливість наративної моделі «Енея...»: інтертекстуальність, ігрова організація оповіді. Вадим Васильович дійсно не згадує, а «перебирає спогади, як коштовні камінці, як чудесні камінці, що давлять грою граней, переливаються, жажтять у мене на долоні й кидають відсвіт на мої посивілі вилиці» [5: 264].

Найближчим попередником Ю.Косача тут був М.Хвильовий, адже письменник перейняв його творчий досвід, його художню візію України. Наприклад, наратор новели «Арабески» (теж, як і герой-оповідач «Енея...», письменник) так само жив у щільно заповненому інтертекстуальному просторі, так само плекав зіткану з літературних асоціацій мрію – «голубу Савойю» – Україну, зізнавався в коханні до Іспанії, оглядався в минуле з думкою про майбутнє – перед ним «проходили і зникали давно забуті тіні іхтіозаврів, і розчинялося рожеве вікно в майбуття». Очевидна асоціативна паралель – використання власної назви Сієрра (в Ю.Косача – географічна назва, в М.Хвильового – ім'я письменника). Марія («Арабески»): «Мартінес Сієрра – моя радість, бо в його новелах маленька музика, мелодія слів, як оркестр моєї душі, коли у вишневих садках моєї чумацької країни жевріють зорі»; наратор: «О Мартінесе Сієрра! (...) я теж естет. Я вірю, що наші душі зйдуться десь у міриадах міриадів голубих метеликів...» [6: 251-252] і т. д. Аргументів можна навести безліч, і це буде тема окремого дослідження.

Наразі обмежимося констатуванням факту, що автор повісті «Еней і життя інших» використав демонстративно ігрові (що важливо, іронічні) стосунки з читачем, а об'єктом його гри стала зокрема вітчизняна класика. Подібний формат давав можливість подолати депресивний синдром табірної життя DP (переміщених осіб). Це відчутно уже в назві твору. Вочевидь, для письменника-вигнанця з МУРу та його патріотично налаштованої аудиторії головний персонаж «Енеїди» І.Котляревського був близький і зрозумілий ще й у силу того факту, що був першим у вітчизняній літературі героєм-емігрантом. У подібному ракурсі автор показує Вадима Васильовича. Еней – так називають наратора друзі, Галочка з Іриним. Своєю мовчазною згодою він мовби інтегрується в ігрову ситуацію. Відтак він повинен повторити долю своїх знаменитих літературних попередників – волею обставин (богів) утративши батьківщину, мандрувати світом у пошуках нової вітчизни. Безпосередніх свідчень, як герой жив у своїй країні і як доля закинула його на чужину, в повісті немає. Але окремі деталі дають підстави здогадатися, що те його «троянське» життя було по-казковому красивим: він належав до шляхетного роду, його дитинство пройшло на лоні чудової природи, і про цей час у нього залишилися найкращі спогади. Неважко також здогадатися, що причиною «загибелі Трої» стала революція. Реципієнт легко ідентифікує істинний (національний) сенс мандрів героя. Напередодні його появи на видноколі повісті, в Београді, він перебував у «Сієррах Еспанії в ескадроні Грацієллі» [5: 264], тобто був там учасником громадянської війни на боці республіканців, які в тій війні зазнали поразки. Саме ця «неграціозна ватага рубашних кондотьерів» з «граціозним ім'ям» дала йому змогу полюбити Іспанію – «збагнути істоту Кальдеронових драм і мальовань Пікассо». Він був «закоханий в Еспанію», але волею обставин змушений був «одного дня вивантажитись у Дубровніку» [5: 264]. Трохи згодом – опинився в Београді, де пив далматинське вино і «писав свої новелі на терасі преогидного готелю «Лондон», пив чай у каварні «Русский царь», милувався міськими краєвидами, які нагадували йому «губерніяльне місто Житомир» [5: 264-265]. Там і знайшла його, хворого, Дідона-Галочка (ще одна з літературних іпостасей дівчини).

Із певністю можна сказати, що, вводячи Енея у свій твір, автор продовжує українізацію Вергілієвого персонажа. Перейшовши з «Енеїди», точніше – з «Енеїд» (Вергілія, відтак І.Котляревського) у повість Ю.Косача, герой водночас потрапляє в ситуації іще інших літературних творів: то він ось ніби в ролі Миколи зустрічається з персонажами, що вийшли з «Наталки Полтавки» І.Котляревського, то опиняється серед «машкари з Гоголівської костюмерної» [5: 265], малоросів із табору білогвардійської еміграції. Про політичну орієнтацію й національну самосвідомість наратора недвозначно свідчить його демарш у товаристві београдських малоросіян. Публічна ідентифікація ним Гоголя як великого

українського письменника водночас і відмежувала Енея від «єдинонеділимців», і стала причиною зближення з Галочкою й Іриним. У найзагальніших рисах письменник моделює, точніше пародіює ситуацію мелодраматичної колізії «Наталки Полтавки» І.Котляревського: після смерті батька мати з красунею дочкою опиняються в скрутному становищі, яке можна поправити вигідним шлюбом доньки. Остаточно читач у цьому переконується згодом, коли наратор «відкриє карти», назвавши Ганну Олексіївну Терпелихою. Відповідно в координатах п'єси І.Котляревського здійснена й розстановка персонажів: Ганна Олексіївна – Терпелиха, Галочка – Наталка, Ірин – Петро, Фред – Возний.

Не знаючи України реально, Ю.Косач дає синтез кількох, скажімо так, літературних або культурологічних Україн. Передовсім автор спирається на дві, для нього принципово різні, літературні візії України: України Гоголя і України Шевченка. Тут принагідно згадати Маланкову статтю «Українська література в світі сучасності» (1932), в якій Гоголь постає як антипод Шевченка, свого роду ідеолог зради, малоросійства. Коли в 1917 році після катастрофи Російської імперії, зазначав Маланюк, перед Україною «впала столітня завіса, відкриваючи неймовірні перспективи, – українська дійсність стала на порозі нової доби під знаком Шевченка і Гоголя. Ця фатальна подвійність передреволюційної психології відразу ж роздвоїла напрямок історичних подій, детермінуючи і їх політичні наслідки» [4: 634]. А продовження ця історія мала в, на перший погляд, дещо несподіваний час: спочатку 1943 року у Львові відбулася дискусія, на якій ім'я Гоголя пролунало «як зловіще пророцтво, знак національної поразки і зради» [2: 103], відтак була перенесена в еміграцію, в «таборів республіки». Відомо, що Косач був активним учасником цієї полеміки.

Що маємо? З одного боку, «коперниківський переворот» (О.Забужко), учинений Т.Шевченком в історії української самосвідомості. Мова йде про послідовну «громадянську війну» «України з Малоросією». Суть її полягає в тому, що, як переконує О.Забужко, перший етап нової української культури в ХІХ ст. (до Шевченка) було творено саме «малоросійським дворянством», які забезпечили «неперервану тяглість між Україною козацькою і новочасно-колоніальною». Але все це робилося ним у контексті «боротьби за привілеї», що в підсумку еволюціонувало в особливий естетичний канон витвореної ними «малоросійської» культури, головною цивілізаційною парадигмою якого було співвідношення «центр – провінція». «Центр» – у цьому випадку Петербург – мислився як щось високе, піднесене, натомість «провінція» – неодмінно низьке, комічне. Отже, наголошує О.Забужко, в будь-якому випадку «зсердини себе самої так ціннісно зорієнтована культура не могла зродити аніякісінької перспективи на майбутнє», вона приречена була бути «обласною», приреченою на відмирання. І тут саме відбулося втручання Т.Шевченка в національний культурний дискурс. «Здійснена ним символічна «детронізація» «государя» і відповідне «розжалування» всієї імперії (...) перевернуло «малоросійський» космос з голови на ноги, забезпечивши йому власне підгрунтя. З цих «руїн імперії» Малоросія вийшла – Україною, а «брати незрячі, гречкосії» – такими ж, як і «богупротивне панство», «лицарськими синами»: новий спільнотний титул, який в устах Шевченка зазвучав із тим самим пафосом...» [3: 84-89].

Із іншого боку, – Гоголь. У повісті відчувається відгук полеміки щодо модусу національної ідентичності письменника, в основі якої – різні прочитання його творів; наратор, як уже відомо, називає його «великим українцем», натомість апологети царської Росії – «величайшим русским писателем» [5: 266], що вказує на роздвоєння душі Гоголя. У своїй повісті Ю.Косач спирається передовсім на малоросійськості душі Гоголя. Вочевидь, Косач має на думці, що значною мірою Гоголь у першій половині ХІХ століття своїми творами, прикладом власної біографії естетично й етично утвердив тип вірнопідданого малороса.

Таким чином, Україна в повісті, з одного боку, – малоросійська, «опереткова», «стилізована, оселедцювато-жупанна проміжної, етнографічної доби» [5: 268]; Україна «статних – енківен» з чорними й волошковими очима, з «тягливим м'яким» «миргородським звучанням мови», з хрестоматійним «не вьсо лі равно, Машенька» [5: 270]. З іншого – «мужня, сонценосна, як грім літавр, як рокотання слави», та, яка містить у собі пам'ять-застереження про національні катаклізми: трагедію Батурина, «побоевища на Ворсклом, лайку і регіт салдат московського гарнізону» й століття «ганьби неволі» [5: 268].

Відтак автор продовжує актуалізований поколінням 1920-х років дискурс України (промовистий тут памфлет М.Хвильового «Україна чи Малоросія»). Заангажованість Енея полягає в тому, що він категорично не приймає Гоголевої України, на неї, зізнається, «хоче сердитись», адже «не всьо равно, мої любі, мої безталанні польтавки, «не чуден Днепр прі тіхой погоде», а ревучий Дніпро, а сердитий, як шквиря, як гроза в горобину ніч, що стряслася над нами Anno Domini 1917-го...» [5: 270]. Дух полеміки часом радикальним чином діє на наратора: він, зазначає, хотів би спитати своїх «польтавок», «чи «всьо лі равно» французіві говорити по-німецьки», він марить, «щоб кошовий Іван Сірко нагнав їх потурчених тум, що не схотілись вертатись додому, й над Гнилим морем порубав би їх упень, з пересердя козацького серця, скипілого кров'ю» [5: 270]. Позитивним розв'язанням одвічної української проблеми наратор вважає перекодування модусу ідентичності «енківен» з гоголівського типу ментальності на шевченківський.

Різні ідеали України покладено в основу диференціації характерів: для одних таким ідеалом стала Україна етнографічної доби, малоросійська (Гоголева), для інших – Україна барокова, козацька (Шевченкова). Отже, проблема подолання інерції часу детермінована фактором національної самоідентифікації героя, власне, з якою Україною ідентифікує себе персонаж. На одному полюсі знаходяться «товариство іхтіозаврів і птеродактилів» [5: 265] (принагідно згадаймо, «давно забуті тіні іхтіозаврів» [6: 252] Хвильового), ті, що успадковують уже згадувану лінію нащадків козацької старшини, які, занапастивши розпочату справу, стали царськими титулованими лакеями (Шевченкові раби з кокардою на лобі). Вони мислили Україну як багатий, спокійний, тобто ідеальний для їхнього проживання край. Так, для београдських емігрантів-малоросіян (пригадуємо: «машкари з Гоголівської костюмерної – свинячі рила, воли, Басаврюки, Вії, Солопії») інерція їхнього «малоросійського» часу абсолютна. «Ці люди, – говорить про них Косач, – не лічили часу. Вони спинились в березні 1917-го, носили генеральські лямпаси й довгі інститутські сукні, вони величали себе «Ваше високопревосходительство», «Ваше сиятельство» й святкували дні, відзначені в «Царському вестнику», що виходив тут, як дні народження, смерті, одруження й миропомазання членів царського дому» [5: 265].

Складніша справа з Ганною Олексіївною. Час Ганни Олексіївни також у певний момент «спинився на якомусь 1913 році» [5: 258]. Мовби в такт своєму білоемігрантському оточенню в београдський період будь-яку розмову Ганна Олексіївна починала спогадами про весну в маєтку на Чернігівщині. Реальним вираженням інерції часу Ганни Олексіївни є її «сонна мова Терпелишиного стилю», яка немов вросла «ще міцним сопраном у мелодію наталкополтавської мелодрами» [5: 259]. Проте влада малоросійського часу тут не абсолютна. Образ Ганни Олексіївни зазнає помітної еволюції. Про зміни в її характері свідчить «філологічна» деталь: у мові Ганни Олексіївни наратор спостерігає нові інтонації. Фактор перекодування ідентичності Ганни Олексіївни Вадим Васильович показує на підставі проведеного ним семантичного аналізу однієї її фрази – запитання, з яким вона звертається до Кравчука: «А як буде з нашою справою, професоре?». «Я, – зазначає він, – спочатку не второпав, яка це «наша справа», але потім збагнув. Вона питала так, як «стривожено питалися полковничихи Апостолихи, Чечелихи», так як згодом – «капітанші Шершевицькі, Андреевичихи 2-гі» після розгрому Чернігівського полку. «І може, й напевно, так тихо питалася кн. Репніна, коли в сальон входив невисокий чоловік, з лисіючим чолом, елегантно одягнений, кобзар Тарас Григорович» [5: 283].

На іншому полюсі Галочка. Вона, навпаки, успадковує неспокійну, бунтівну вдачу своїх предків, козацьких полковників, а свою «рафінованість» і надто «зіпсований смак» пояснює тим, що не любить «яскравих кічів, солодких мелодрам і суперромантичної лірики» [5: 264]. Галочка ідентифікує себе українкою остаточно, і тут проблеми не існує. Акцент робиться якраз на тому, що її ідентифікація України відбувається зовсім на іншій підставі, ніж традиційні етнографічні аксесуари. Галочка, зізнається, «стала українкою зовсім не тому, що побачила соняшники й вишневі садки». Україна для неї була і є «казкою, далекою-далекою, сповитою в голубині імлі, а крізь них продирається прозолоть», гірським орлом, «що прилітає в сповнену загравами ніч ...» [5: 263].

Підсумовуючи сказане, відзначимо два головні положення: 1) інтенсивно використавши досвід прочитання класичної спадщини української літератури, Ю.Косач вибудував ефективний формат стосунків на осі «автор – читач»; 2) іронічне прочитання вітчизняної класики допомогло йому здійснити модерністичний варіант українського літературного тексту, відійти від панівного способу прочитання спадщини минулого й на цій основі здійснити спробу інтервенції української прози в простір західноєвропейського прозомислення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Агеєва В. Між Екзотизмом і традицією // Проза про життя інших: Юрій Косач: Тексти, інтерпретації, коментарі. – К. Факт, 2003. – С. 7-16.
2. Барабаш Ю. Троє Юріїв, або Гоголь на «Планеті DP» і поза нею // Сучасність. – 2002. – № 10. – С. 103-121.
3. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. – Вид. друге, випр. – К.: Факт, 2001. – 160 с.
4. Маланюк Є. Українська література у світі сучасності // Літературно-науковий вісник. – 1932. – Кн. УІІ. – С. 626-638.
5. Проза про життя інших: Юрій Косач: Тексти, інтерпретації, коментарі. – К. Факт, 2003. – 352 с.
6. Хвильовий М. Новели, оповідання. «Повість про санаторійну зону», «Вальшнепи». Роман. Поетичні твори. Памфлети. Вступ. ст., упоряд. і приміт. В.П.Агеєвої; ред. тому М.Г.Жулинський. – К.: Наук. думка, 1995. – 816 с.
7. Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи. Т. 1. – Харків: Фоліо, 1998. – 607 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юрій Мариненко – доктор філологічних наук, професор кафедри теоретичної і прикладної лінгвістики та української філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: український літературний процес ХХ століття.

АЛГОРИТМ МОДЕЛИРОВАНИЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА ТРАГИЧЕСКОГО (на матеріалі трагедій Шекспіра)

Вера НИКОНОВА (Київ, Україна)

У статті описано лінгвокогнітивні процедури моделювання концептуального простору трагічного в п'єсах Шекспіра, окреслено конфігурацію концептуального простору трагічного та визначено домінуючий смисл трагедій Шекспіра.

Ключові слова: моделювання, трагедійна картина світу, художній концепт, концептуальний простір, поетико-когнітивний аналіз.

The problem of conceptual space modeling in Shakespeare's tragedies is investigated in this paper. The contours of the conceptual space of the tragic are defined and the dominant sense of Shakespeare's tragedies is revealed.

Key words: modeling, the picture of the world in tragedies, literary concept, conceptual space, cognitive-poetic analysis.

Моделирование как один из центральных методов теории познания имеет давнюю историю. Еще в античной поэтике и риторике были предложены довольно точные модели социального взаимодействия, структурные модели текстов, которые принадлежали к поэзии, драме, политике и праву. Попытки создания лингвистических моделей появляются в структурном направлении языкознания, например, модель знака как конкретного речевого события, которую предложил К.Бюллер, модель трансформационного и дистрибутивного анализа З.Харриса, дескриптивные модели Ч.Хоккета, К.Пайка. Теория коммуникации применяет упрощенные схемы коммуникативной ситуации, дискурса, например, модель коммуникативного акта Р.Якобсона, модель коммуникативной ситуации А.Греймаса, семиотическая модель Ю.Лотмана и др. (указанные модели описаны в [4: 121–144]). Экспансия принципов и методик когнитологии в современную теорию текста и коммуникации обусловила новые исследовательские ориентиры, связанные с разработкой основ когнитивного моделирования дискурса. Когнитивная теория дискурса, основателем которой считается Т. ван Дейк, имеет целью создания ментального прообраза всего информационного пространства коммуникативной ситуации, в том числе текста как ее семиотического посредника (Ф.Бартлет, Э.Гоффман, Д.Руммельхарт, Ч.Филлмор).

Цель данной статьи – определить глубинные смыслы в трагедиях Шекспира путем применения лингвокогнитивных процедур моделирования концептуального пространства трагического. Достижение поставленной цели обуславливает решение следующих **задач**: 1) описать лингвокогнитивные процедуры моделирования концептуального пространства трагического; 2) очертить конфигурацию составных частей концептуального пространства трагического; 3) определить глубинные смыслы в отдельных фрагментах концептуального пространства трагического; 4) сформулировать доминантный смысл трагедий Шекспира.

Модель – это “абстрактный и идеализированный знаковый образ упрощенного воспроизведения определенного объекта (оригинала), искусственно созданный исследователем с целью изучения признаков, составных частей этого объекта, способов его существования и функционирования” [5: 386]. Сущность моделирования заключается в построении какого-то искусственного образования, которое бы отображало, объясняло, имитировало исследуемую действительность. По мнению исследователей, “отдельные модели сильно упрощают действительность, но совокупность разных моделей предоставляет довольно полную картину объекта” [1: 12].

Исследуя трагедии Шекспира, считаем, что в процессе **лингвокогнитивного моделирования** наиболее очевидно раскрываются возможные направления реконструкции концептуальной картины мира шекспировских пьес, способы ее структурирования, пути передачи информации через ее составные части, что позволяет реконструировать индивидуально-авторское мировидение. **Поэтико-когнитивный подход** к анализу художественного произведения, в данном случае – трагедий Шекспира, предусматривает **процедуры лингвокогнитивного моделирования** во-первых, трагедийной картины мира в пьесах Шекспира, во-вторых, художественных концептов и, в-третьих, самого концептуального пространства трагического.

Процесс **моделирования трагедийной картины мира** отражен в **модели трагического**, которая состоит из пяти модулей, последовательно связанных между собой, – фонового, жанрового, текстового, языкового и концептуального (подробно о реконструкции картины мира в трагедиях Шекспира см. [2]).

Моделирование художественных концептов как составных частей пространства трагического происходит на всех уровнях трагедийной картины мира (см. подробнее [3]). Посредством выявления **жанрового своеобразия** трагедий Шекспира (жанровый модуль) определяются **контексты трагического**; в результате анализа **текстовой реализации** художественного концепта (текстовый модуль) выделяются **тематические линии** в контексте трагического; исследование **языковых средств экспликации** художественного концепта (языковой модуль) делает возможным определение **тематической доминанты** и **смысловых релятов** как концептуально значимых компонентов контекста трагического; в процессе анализа **семантики тематической доминанты** выделяется **тематическое слово** как возможное языковое обозначение художественного концепта, с помощью **языковых структур** определяются **способы идентификации** художественного концепта в трагедиях Шекспира (концептуальный модуль).

Информативная насыщенность художественных концептов определяет их многокомпонентную и многомерную структуру, которая рассматривается в **горизонтальном** (структурная организация каждого пласта) и **вертикальном** (иерархические пласты концепта) срезах.

Вертикально в смысловой структуре художественного концепта инкорпорированы три пласта: предметно-чувственный, образно-ассоциативный и смысловой, которые выделяются с учетом степени абстракции знаний, сконцентрированных в концепте.

В **предметно-чувственном пласте** ключевых художественных концептов ЛЮБОВЬ, ЕСТЕСТВО ЧЕЛОВЕКА, ЖИЗНЬ, СМЕРТЬ и СУДЬБА **фреймами** структурирована информация **денотативного, узуального** характера, а именно базовые знания про абстрактные феномены (жизнь, судьбу и т.п.), которые вытекают из повседневной предметно-практической деятельности людей Елизаветинской Англии. Например, смерть является той границей, которая разделяет бытие до смерти и небытие после смерти и проявляется в духовном и физическом планах.

В образно-ассоциативном пласте набором *концептуальных метафор* репрезентированы авторские ассоциации, в которых раскрывается специфика мировоззрения Шекспира, т.е. содержится информация не денотативного, а скорее *коннотативного* типа. Так, любовь уподобляется разным видам человеческой деятельности (ЛЮБОВЬ ЕСТЬ ВОЙНА, ЛЮБОВЬ ЕСТЬ РАЗРУШЕНИЕ, ЛЮБОВЬ ЕСТЬ ПОКЛОНЕНИЕ), состояниям человека (ЛЮБОВЬ ЕСТЬ СТРАДАНИЕ, ЛЮБОВЬ ЕСТЬ БОЛЕЗНЬ, ЛЮБОВЬ ЕСТЬ СУМАСШЕСТВИЕ) и т.п.

Смысловой пласт содержит информацию *ассоциативного* характера, т.е. ассоциации, рожденные индивидуально-авторскими смыслами, которые заключены в концептуальных метафорах. Смысловой пласт ключевых художественных концептов – высший уровень абстракции в системе художественного концепта – образуется совокупностью *смысловых атрибутов*, полученных в результате семантико-ассоциативного осмысления концептуальных метафор, составляющих основу словесных поэтических образов в контекстах трагического и необразной лексики. Например, СМЕРТЬ ЕСТЬ ПОЖИРАТЕЛЬ (DEATH IS A DEVOURER): “ROMEO. Thou detestable maw, thou womb of death, / Gorg'd with the dearest morsel of the earth, / Thus I enforce thy rotten jaws to open, / And in despite I'll cram thee with more food”.

Компонентный анализ семантической структуры лексем *devourer* и “пожиратель” делает возможным определение таких смысловых атрибутов, как: *всеядность, жадность, прожорливость, уничтожение, поглощение, губительность*. В результате их ассоциативного осмысления могут появиться другие смысловые атрибуты в структуре художественного концепта СМЕРТЬ, например, *враждебность*.

Системное взаимодействие смысловых пластов художественных концептов образует **концептуальное пространство трагического** в пьесах Шекспира как реализованную в художественных текстах комплексную когнитивную структуру авторского сознания.

В процессе **моделирования концептуального пространства трагического** как макроконцептуального конструкта учитываются вертикальные и горизонтальные связи между ассоциативно-смысловыми полями художественных концептов, которые очерчивают конфигурацию пространства – *концептуальную сеть трагического*.

Определение **доминантного смысла** концептуального пространства трагического происходит в результате анализа его структуры, что предусматривает, во-первых, определение организации самих смысловых пластов художественного концепта и, во-вторых, выявление способов их взаимодействия между собой в контексте вертикальных и горизонтальных связей в концептуальной сети трагического.

Структура смыслового пласта художественного концепта представляется в виде **ассоциативно-смыслового поля** (далее АСП), образованного совокупностью смысловых атрибутов художественных концептов, а не их вербальных репрезентантов, как распространено в исследованиях по коммуникативной стилистике художественного текста (Н.С.Болотнова, О.В.Орлова, И.И.Бабенко).

В АСП художественного концепта, как и в любой полевой структуре, выделяется центральная (ядерная) и периферийная части. Ядро АСП репрезентировано *смысловым атрибутом-доминантой*, который ближе к понятию, выраженному лексикализированным художественным концептом, и определяется путем толкования значений этого слова в словарях (Н.Н.Болдырев, З.Д.Попова, И.А.Стернин). Например, на основании значения слова *death* “a dying, the end of life, the state of being dead, an end, destruction” [б: 132] считаем *прекращение и разрушение* атрибутами-доминантами ключевого художественного концепта СМЕРТЬ.

Тематическая разноплановость периферийных смысловых атрибутов художественных концептов обуславливает их группирование в *тематические микрополя*, которые консолидируются вокруг *тематического идентификатора*. Так, периферия смыслового пласта художественного концепта СМЕРТЬ насчитывает семь тематических микрополей: “разрушительность”, “принудительное удаление”, “покой”, “неизвестность”, “благо”, “вечность” и “конец”.

Тематические микрополя отличаются друг от друга количеством смысловых атрибутов, которые их формируют. Самыми многочисленными в смысловом пласте являются тематические микрополя “страдание” (ЛЮБОВЬ), “ограниченность во времени и в пространстве” (ЖИЗНЬ), “губительность” (СМЕРТЬ), “творение” (ЕСТЕСТВО ЧЕЛОВЕКА), “неизвестность” (СУДЬБА). Смысловые атрибуты в их составе раскрывают понимание Шекспира жизни, судьбы и т.п., в котором отражены общечеловеческие представления о губительности смерти, страдании в любви, неизвестности судьбы и человека как создания. В меньших по объему тематических микрополях – “враждебность” и “никчемность” (ЖИЗНЬ), “благо” (СМЕРТЬ), “никчемность” (ЕСТЕСТВО ЧЕЛОВЕКА), “отрицательные черты” и “отрицательные действия” (ЛЮБОВЬ), “неподчинение судьбы” (СУДЬБА) – выражаются авторские ценностно-этические ориентации: жизнь – враждебна и бессмысленна, а смерть – благо; человек по своей природе двойственен и никчемен; в любви много отрицательного, а судьбе не следует подчиняться.

В результате осмысления всех смысловых атрибутов ключевых художественных концептов определяется характер трактовки смерти, жизни, судьбы, любви и естества человека в трагедиях Шекспира: смерть – это не просто окончание жизни, а вечность, которая искупает вину человека и сопровождается его очищением; не губительность, а честь, благо, блаженство, которые желанны; жизнь, судьба, любовь и естество человека – это творение природы (ЕСТЕСТВО ЧЕЛОВЕКА) или какой-то сверхъестественной высшей духовной силы (ЖИЗНЬ, СУДЬБА, ЛЮБОВЬ), поэтому непонятны человеку и неподвластны ему. Шекспир делает акцент на двойственности такого создания, поскольку оно оказывается совершенным и вместе с тем несовершенным, что становится причиной страдания: порочное естество человека опасно для общества; отрицательные черты человека, проявленные в любви, вызывают отрицательные действия человека; жизненные невзгоды и злая судьба человека убеждают его в никчемности жизни. Но, как и любое творение, жизнь, судьба, любовь и естество человека ограничены во времени и потому обречены на гибель и исчезновение.

Системное взаимодействие ассоциативно-смысловых полей художественных концептов образует **концептуальную сеть** пространства трагического, которая может быть представлена как иерархическая структура, состоящая из четырех плоскостей: ядерной, базовой, узуальной и индивидуально-авторской. Плоскости отличаются информацией, которую содержат формирующие их смысловые атрибуты.

В ядерной плоскости выражается концентрат содержания пространства трагического, который передается наиболее однозначно ядерными атрибутами-доминантами в составе АСП художественных концептов: *чувство, глубина, благосклонность* (ЛЮБОВЬ); *период, существование, живой организм* (ЖИЗНЬ); *прекращение, разрушение* (СМЕРТЬ); *живой организм, общественное существо* (ЕСТЕСТВО ЧЕЛОВЕКА); *жизнь, определенность, высшая сила* (СУДЬБА),

В базовой плоскости содержание пространства трагического раскрывается более детально смысловыми атрибутами, которые находятся в синонимических отношениях с атрибутами-доминантами. Например, смысловые атрибуты в составе микрополей “разрушительность” и “конец” (СМЕРТЬ) являются синонимами атрибутов-доминант *разрушение* и *прекращение* соответственно. Базовая плоскость – это эквивалентное (идентичное, тождественное и т.д.) ядерной плоскости выражения концентрата содержания пространства трагического.

Узуальная плоскость формируется дополнительными смыслами, известными всем членам социума. Коллективное знание репрезентируют смысловые атрибуты, находящиеся в разных семантических отношениях с ядерными атрибутами-доминантами, например, причинно-следственных между атрибутом-доминантой *прекращения* (СМЕРТЬ) и атрибутами микрополя “принудительное удаление”. Узуальная плоскость – это обобщенная / детализированная характеристика концентрата содержания пространства трагического.

В индивидуально-авторской плоскости раскрываются смыслы, не характерные для общепринятого коллективного знания и даже отличные от него. Эти смыслы передаются

атрибутами, связанными с ядерными атрибутами-доминантами отношениями антонимии и разными типами ассоциаций. Например, антонимические отношения противопоставления между смысловыми атрибутами микрополей “благо”, “вечность” (СМЕРТЬ) и *прекращение, разрушение* (СМЕРТЬ) раскрывают взгляд Шекспира на смерть: это – не окончание жизни, не прекращение жизнедеятельности организма и его гибель, а *вечность*, которая *искупает* вину и сопровождается *раскаянием, очищением и облегчением*, не упадок чего-нибудь, а *честь, слава, счастье*, т.е. *блаженство*, которое является *желанным*. Индивидуально-авторская плоскость – это индивидуальные смыслы, раскрывающие специфику понимания Шекспиром таких явлений, как жизнь, смерть, судьба, любовь и естество человека.

Реконструкция глубинных смыслов в каждой плоскости концептуальной сети пространства трагического, а также определение доминантного смысла всего пространства происходит в процессе анализа *индивидуальной топологии* горизонтальных плоскостей, а также *смысловых отношений* между ними в вертикальном срезе.

Индивидуальная топология каждой горизонтальной плоскости обусловлена конфигурацией взаимоотношений между формирующими ее смысловыми атрибутами, а именно:

- *звездообразной*, когда каждый вторичный атрибут-доминанта семантически соединяется с первичным атрибутом-доминантой, – в ядерной плоскости;
- *шиноподобной*, когда один смысловой атрибут связан со вторым, второй – с третьим, третий – с четвертым и т.д., – в базовой плоскости;
- *древовидной*, когда все смысловые атрибуты соотносятся с несколькими магистральными, – в узуальной плоскости;
- *гибридной*, когда синтезируются разные топологии (шиноподобная, звездообразная, ячейковая, кольцевая и комбинированная), – в индивидуально-авторской плоскости.

Индивидуальная топология четырех горизонтальных плоскостей пространства – ядерной, базовой, узуальной и индивидуально-авторской – отличается информацией, которую содержат смысловые атрибуты, которые их формируют. Квинтэссенция смыслов в горизонтальных плоскостях концептуального пространства трагического в пьесах Шекспира определена таким образом: беззащитность человека и любви; неконтролируемость судьбы человеком; неподчинение человека судьбе; духовность жизни, судьбы и любви; благо и вечность смерти.

В **вертикальном срезе** типы отношений между горизонтальными плоскостями концептуального пространства трагического определяются по таким критериям, как:

- *характер межполевого взаимодействия*, т.е. тип семантических отношений между тематическими микрополями разных горизонтальных плоскостей – *эквивалентный* (отношение идентичности, тождественности, конкретизации / спецификации), *оппозиционный* (отношение противоречия, противоположности, несовместимости) и *субординационный* (отношение атрибутивности, причины и следствия, действия и результата и т.п.);
- *конфигурация межполевого взаимодействия*, т.е. схема, по которой смысловые компоненты в одной горизонтальной плоскости одновременно объединяются со смысловыми компонентами во второй, – *однолинейная, двухлинейная, зонтичная и веероподобная* связь;
- *объем межполевого взаимодействия*, т.е. количество горизонтальных плоскостей концептуального пространства трагического, объединяемых при смысловом взаимодействии, – *двухуровневая, трехуровневая* и *сквозная* связь;
- *направление межполевого взаимодействия*, т.е. направление соединения смысловых компонентов, расположенных в разных горизонтальных плоскостях, – *однонаправленная прямая / возвратная, разнонаправленная и взаимная* связь.

Конфигурация вертикальных связей между горизонтальными плоскостями наглядно демонстрирует системный характер концептуального пространства трагического. Но для выявления его доминантного смысла необходимо определить роль каждого компонента этой системы в его формировании, что связано с решением проблемы **донорско-**

реципиентного распределения (О.Л.Березович) как в отдельной иерархической плоскости, так и в концептуальном пространстве трагического в целом.

Установление того, какие из микрополей являются *донорами*, т.е. где начинается развитие смысловых отношений с соседними полями – *реципиентами*, происходит в процессе анализа способов межполевого взаимодействия, а именно:

– *поглощения* – процесса смысловой “интервенции” одного микрополя (донора) в другое / другие (реципиенты), что приводит к “растворению” полей-реципиентов в микрополе-“интервенте”. Поглощение происходит между микрополями, объединенными эквивалентной связью идентичности, с учетом количества смысловых атрибутов в их составе. Например, в индивидуально-авторской плоскости “беззащитность” (ЛЮБОВЬ) поглощает “беззащитность” (ЕСТЕСТВО ЧЕЛОВЕКА), поскольку оно превышает его по количеству смысловых атрибутов (10 и 6 соответственно);

– *смежности* – процесса смысловой “индифференции” между тематическими микрополями АСП художественного концепта, которые являются подобными (синонимическими), однопорядковыми (гипонимическими) или оппозиционными (антонимическими). Например, в результате сопоставления объемов оппозиционных тематических микрополей “покой” (СМЕРТЬ) и “страдание” (ЖИЗНЬ) – 12/39 и 21/91 (количество смысловых атрибутов в их реализациях в микрополе соответственно) – донором определяется “страдание” (ЖИЗНЬ);

– *пересечения* – процесса смысловой “интерференции” двух тематических микрополей, когда одно подчиняется другому, добавляя новые смыслы. В результате анализа семантических отношений между такими микрополями (атрибутивности, результативности, причины и следствия и т.п.) выделяются восемь тематических микрополей, которые обуславливают доминантный смысл концептуального пространства трагического.

Донором из восьми тематических микрополей определено “творение” (ЕСТЕСТВО ЧЕЛОВЕКА), поскольку с него начинается развитие смысловых отношений с соседними полями; другие микрополя (реципиенты) выражают дополнительные смыслы, которые характеризуют человека как творение природы, раскрывают закономерности его бытия. Сосредоточенность Шекспира на личности созвучна с антропоцентрическими взглядами гуманистов на человека как меру всех вещей, центр и высшую цель мироздания.

Доминантный смысл концептуального пространства трагического в пьесах Шекспира можно сформулировать в виде такой пропозиции: *человек является созданием, которое характеризуется энергичностью, духовностью, агрессивностью и разрушительностью; разрушительность человека служит причиной потери его жизненной энергии, которая приводит к его смерти, после которой для человека наступает неизвестность*. В этом доминантном смысле отражено мировосприятия Шекспира, отличающееся от ренессансного мировоззрения с его идиллическим оптимизмом и взглядом на человека как гармоническую личность. Двойственность и трагическая противоречивость природы человека, закономерность и неизбежность его смерти, отсутствие потусторонней жизни и неизвестность после смерти – вот сгустки философии Шекспира периода трагического гуманизма.

Итак, путем моделирования концептуального пространства трагического, очерчивания его конфигурации, определения глубинных смыслов в отдельных фрагментах пространства трагического и установления доминантного смысла в пространстве в целом решается проблема раскрытия концептуального содержания трагедий Шекспира, в котором проявляется отличие мировосприятия Шекспира от ренессансного мировоззрения.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Городецкий Б.Ю. Компьютерная лингвистика: моделирование языкового общения // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1989. – Вып. 24: Компьютерная лингвистика. – С. 5–31.
2. Никонова В.Г. Картина світу в трагедіях Шекспіра: проблема реконструкції та моделювання // Наукові записки Кіровоградського державного пед. ун-ту ім. В.Винниченка. Серія Філологічні науки (Мовознавство). Вип. 89 (1). – Кіровоград, 2010. – С. 255-260.
3. Никонова В.Г. Трагедійна картина світу в поезії Шекспіра: Монографія. – Дніпропетровськ: Вид-во ДУЕП, 2007 – 364 с.
4. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К.: Брама, изд. Вовчок О.Ю., 2004. – 336 с.

5. Селіванова О.А. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К., 2006. – 716 с.
6. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. – Danbury: Lexicon Publications Inc., 1993. – 1149 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Віра Ніконова – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології факультету перекладачів Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: концептологія художнього дискурсу.

ЯЗЫКОВОЙ ОБРАЗ В ИДИОСТИЛЕ Н.А. ТЭФФИ

Луиза ПЕТРОВА (Одесса, Украина)

У статті розглянуто специфіку образних засобів мови в ідіостилі Н.О. Тэффі. Аналізуються стилістичні прийоми, що створюють особливий колорит художньої манери письменниці – метонімічні переноси, засновані на метафорі, авторська семантизація, запозичення, оказіоналізми та інші.

Ключові слова: ідіостиль, образність, контекстуальна семантика, образно-виразна точність.

The article deals with the specific of vivid means in individual style of N. Teffi. Stylistic receptions, creating the special color of artistic manner of authoress, which are metonymical transfers, based on a metaphor, author semantization, borrowings, occasional words and other, are analyzed.

Key words: individual style, vividness, contextual semantic, vividly-expressive exactness.

Постановка проблеми. Во многих литературоведческих и языковедческих работах отмечается неординарность писательской манеры Н.А. Тэффи. Так, Е.А. Певак пишет: «...в рассказах Тэффи ярче всего проявилась возрожденная в 1910-е гг. бытоописательная тенденция, свидетельствующая о восстановлении прерванных связей между искусством и жизнью» [6: 51]. Подобной точки зрения придерживается Д.Д. Николаев [3: 34]. Рассказы писательницы представляют объемный иллюстративный блок в пособиях Л.Г. Бабенко и Ю.В. Казарина [1: 196 – 201].

Стилистическая оригинальность художницы обусловлена образным употреблением языковых средств. В настоящее время сложились две концепции образности слов художественной речи: 1) связанная с понятием общей образности и внутренней формой образных средств (А.А. Потебня, А.М. Пешковский, Г.О. Винокур и др.) и 2) теория ассоциативной природы образных средств (Ш. Балли, А.И. Федоров, Н.А. Купина и др.). По определению В.А. Масловой, языковой образ – это «особое употребление языковых единиц, при котором возникает семантическая двуплановость» [2: 57]. Как отмечал Ю.Н. Тынянов, в слове происходит перераспределение вещественной и формальной частей и их семасиологизация, при этом эстетическая нагрузка возникает не за счет уничтожения основных сем, а за счет их устойчивости: «перед нами как бы двойная семантика, с двумя планами» [9: 87]. Именно осознание этого двойственного плана семантики позволяет, на наш взгляд, увидеть лингвокультурологическую ценность лексических единиц.

Цель данной статьи – определить микроструктуры языкового образа в идиостиле Н.А. Тэффи как языковой личности.

Метафорические переносы составляют основу образной системы многих писателей. Идиостиль Н.А. Тэффи не является исключением. Используя метафору как тропеический прием, автор усиливает ее образными определениями: *грозные и властные мечты погасли* [Кишмиш]; *<девочки> стояли рядом на толстых сытых ножках* [Дедушка Леонтий];... *тянула кухарка моток своей мысли, длинный и весь одинаковый...* [Троицын день]; *зажгло солнце свой альый фонарик и отбросило прожектором живой дымящийся столб* [Лесная идиллия]; *хлынула широкая волна революции, смыла все хацкинские начинания, а его самого оставила на мели* [Монархист]; *в луче этой любви не запела и не зацвела душа его и не засмеялась радостно* [Поручик Каспар]; *пролетел через слободку озверелый автомобиль;... провезли на ошалелом автомобиле* [Поручик Каспар]. *Вам нравятся рифмы! Эти пошлые мещанки, ищущие себе подобных, гуляющие попарно* [Забывтый путь].

В идиостиле Н.А. Тэффи процесс метафоризации носит конкретный характер, в результате чего образное значение возникает на основе сравнения абстрактного и конкретного понятий и развивается в метафорическом контексте, синтезируя все способы

словопреобразования (метафору, сравнение и метонимию): *А счастье, очевидно, приходит к людям таким жалким и голодным зверем, что нужно его тотчас же хорошенько накормить теплым человеческим мясом, чтобы он взыграл и запрыгал. ...Счастье, накормленное и напоенное, прыгало из комнаты в комнату и выгибало, как кошка, спину дугой* [Счастье]. *Внизу, у самых корней, деловой сознательной походкой идет жук. У него, наверное, серьезное дело. На спине у жука лежит соломинка. Знает он об этом или нет? Несет он ее к себе домой, или она случайно прилипла ему к спине, и он понять не может, отчего ему целый день поясницу ломит?* [Лесная идиллия]. Такую тропеическую структуру О.И. Северская предлагает называть метаметафорой [7: 65].

Не менее значимым в этом плане представляется образование окказиональных единиц. Их специфика заключается, в частности, в том, что автор стремится преодолеть запрет на сочетаемость морфем и разрушает устоявшиеся нормы в использовании словообразовательных средств: *Вдруг из последних рядов поднялся высокий детина в телеграфской куртке и, воздев руки кверху, завопил зычным голосом... Но Котомко сам так был, что даже не заметил телеграфского нафоса* [Концерт]. *Загорелись сухим огнем красноствольные сосны, закружились прозрачно кусты* [Лесная идиллия].

Употребление лексических единиц в неординарном контексте, сопровождаемое авторским комментарием, отражает специфическую логику писательницы, создает эффект новизны устоявшегося сочетания. Ср.: *Внешняя сторона ее жизни такова: ей пятьдесят пять лет (это ведь тоже относится к внешней стороне), одета она скверно, с чужого плеча, волосы у нее какие-то пестрые, лицо мятное, но выражение глаз вдохновенное* [Яркая жизнь].

Образно-выразительная точность передачи реальных фактов в рассказах достигается путем метонимических переносов. Ср.: – *Меня завтра из бабушки спросят, а я ничего не могу выучить. Вчера спросили, я все великолепно знал, а он кол влепил* [Политика и наука]. «*А ведь и правда, – подумал редактор. – Очень не мешает актеру знать подтверже свою роль. Какое меткое перо!*» – *У вас бойкое перо, – сказал редактор и задумался* [Карьера Сципиона Африканского]. *Они жевали и молчали, и все замерло кругом, даже розовые пылинки в дымном солнечном столбе чуть дрожали, не кружась и не взвываясь. Все застыло, и только торжественно и властно два жирных рта свершали жертвоприношение* [Лесная идиллия].

Основой метонимического развития служит соответствующая прототипическая ситуация. Особенно это характерно для прилагательных со значением цвета: *Мимо нас проезжал генерал, самый обыкновенный толстый генерал, на красной подкладке* [Политика воспитывает]; *Заперли калитку за розовой девкой* (девкой в розовом платье – Л.П.) [Тихая заводь]; ... *из часовенок выходили зеленые монашки и плохо понимали, ежели кто что спрашивал* [Соловки]. Заметим, что подобный прием характерен для многих писателей (ср.: – *Все под Богом ходим, – говорит лиловая женщина* [Аверченко, День человеческий]; *Я вижу моего мужа, который, белый от страха, стоит в отдалении* [Зошенко, Тишина]; – *Я ничего не знаю, – ответила Любка шепотом, низко опустив глаза, вся красная, тиская под столом свои пальцы* [Куприн, Яма]; *Онокодзи вскочил с нар, сделался блее мела и бухнул в обморок* [Акунин, Алмазная колесница]), что свидетельствует об использовании писательницей традиций художественного коллективного опыта.

Во многих текстах устоявшаяся модель разрушается контекстуальным окружением. Приведем такой пример: *Сама хозяйка, Катина тетка, была глуховата, и поэтому весь дом кричал. Высокие комнаты гудели, собаки лаяли, кошки мяукали, деревенская прислуга гремела тарелками, дети ревели и ссорились* [Книга июнь]. Из шести значений лексемы кричать к ЛСГ глаголов речи относится четыре: 1. Издавать крик. 2. Громко говорить, громко сообщать что-либо. 3. Звать кого-л. громким голосом. 4. Громко, резко говорить, браня, выговаривая и тому подобное; орать. В приведенном контексте происходит модификация семной структуры глагольного слова. На первый взгляд, реализуется производный лексико-семантический вариант, сочетающийся с существительным дом, значение которого также обусловлено метонимическим переносом по продуктивной модели «здание → те, кто живет в этом здании». Однако контекстуальные условия свидетельствуют

о расширении семного состава семемы *кричать* 2, в результате чего он становится гиперонимом для парадигмы *гудеть, лаять, мяукать, греметь, реветь, ссориться*.

Не менее интересный речевой факт в идиостиле Н.А.Тэффи представляет метонимический перенос на основе метафоры: *Чем культурнее страна, чем спокойнее и обеспеченнее жизнь нации, тем круглее и совершеннее форма ее дураков. И часто надолго остается нерушим круг, сомкнутый дураком в философии, или в математике, или в политике, или в искусстве. Пока не почувствует кто-нибудь: – О, как жутко! О, как круглая стала жизнь!*

И прорвет круг [Дураки].

Образно-эстетический потенциал текстов писательницы реализуется в результате использования фразеологических единиц. О.И.Соловьева, исследуя приемы создания комического эффекта с использованием фразеологических единиц в рассказах Н.А.Тэффи и А.Т.Аверченко, в качестве наиболее активных отметила следующие: а) столкновение ФЕ и контекста, что приводит к противоречию, которое провоцирует комический эффект; б) насыщение текста фразеологизмами и пояснение ФЕ; в) семантическая трансформация ФЕ [8]. Семантическое пространство художественного текста позволяет включить фразеологизм в необычный для него контекст: *БЫТЬ ИЛИ НЕ БЫТЬ? Экспрес. О колебаниях в решении важного вопроса. ДО ПОСЛЕДНЕЙ КАПЛИ (КРОВИ). Экспрес. Жертвуя всем, отдавая все, не жалея жизни (биться, бороться, защищаться и т.п.): Пусть особые комиссии рассуждают о телятине – быть ей или не быть? Ходят слухи, что в комиссии раскол, что нашлись среди заседающих горячие любители отбивных котлет, которые поклялись отстаивать это свое чувство до последней капли телячьей крови* [Быт глубокого тыла].

Приведенные примеры свидетельствуют о высокой степени значимости экспрессивного компонента фразем в художественной картине мира в сатирико-юмористическом нарративе начала XX века. Экспрессия зачастую возникает в результате введения в состав фраземы таких лексем, которые имеют денотативную соотнесенность с фактами того периода, ср.: *синий чулок революции; революция на носу; войти в советскую колею; быть или не быть телятине; до последней капли телячьей крови; положились на хроникера и на кривую; граждане, не говори под руку; честно человека с огнем не найдешь* и др. Поэтому, на наш взгляд, дескрипторы, передающие семантические особенности фразеологических единиц в языке, в речевом употреблении оказываются нерелевантными. Их заменяют ассоциативные элементы, которые позволяют идиомам выполнить эстетическую функцию. Комический эффект достигается либо за счет нарушения норм сочетаемости фразеологизма, либо за счет нарушения его структуры, либо в результате окказионального использования его семантики. Все это создает эффект неожиданности, обладающий большой силой воздействия и способствующий дешифровке фатического кода.

Модификации, которым подвергаются фраземы, приводят к изменению дескриптивного набора, репрезентирующего их значение на речевом уровне. Представляя собой языковые единицы с потенциальной заданностью на комическое воздействие, поскольку зачастую не столько называют обозначаемое, сколько выражают оценку, данную носителем языка, фразеологизмы занимают особое место в системе образных средств художественной речи писательницы.

Большое значение для создания языкового образа имеет смешение единиц разных стилей (диглоссия). Широко используются просторечные слова и выражения, отражающие типичные черты народно-разговорной речи. Они направлены на воссоздание тех социальных перемен, которые происходили в стране: разрушение старых норм, смена ценностных ориентиров как в отношениях между членами общества, так и в их коммуникативном поведении: *Из другого окошка, подальше, высовывается голова в повойнике и отвечает: – Конечно, она. Я сразу увидела: было для компоту десять черносливин, а как она подошла, так и девять сделалось. И как тебе не стыдно – а? – Сами слопали, а на меня валите! – огрызнулась Катенька [Катенька]. Есть, конечно, и куры, да только трудно их упомянуть: не то их четыре, не то – пять. Если бросишь им зерна, не забудешь проговорить: – Ну-ка, с Богом поклевать! – прибегут четыре. А забудешь приговорить – тут как тут пятая. И откуда она берется – неизвестно, и больше всех зерна слопает и других кур задирает*

[Тихая заводь]. Примечательно, что просторечная лексика характерна не только для персонажей, но и для философских размышлений повествовательницы: ср.: *Зачем, например, у какой-нибудь луговой травинки двенадцать разновидностей и все ни к чему. И придет корова, и заберет широким языком, и **словает** все двенадцать* [Яркая жизнь].

Образность идиостиля Н.А. Тэффи реализуется и на синтаксическом уровне. В качестве одного из ярких приемов назовем нарушение однородности в ряду однородных членов предложения: *Сегодня утром у нас в имени случилось необычное событие: пропала **масса фруктов, черносливов и прочих драгоценностей*** [Катенька]. Актуальной в данном случае является синтаксическая конденсация: *Пьеску мою пристегнули к какой-то длинной и нудной **четырёхактной скучище** начинающего автора* [Псевдоним].

Оригинальность стиля писательницы характеризует широкое функционирование иноязычных лексем. Значительное место среди них занимают единицы, заимствованные из французского языка. Используемые в тексте, такие лексемы создают особый лингвокультурологический фон: *Приготовишки уже укладывались спать, и Лизу отправили прямо в **дортуар**. Разговаривать в **дортуаре** было запрещено, и Лиза молча стала раздеваться* [Приготовишка]. *Дортуар* [франц. dortoir] – «общая спальня для воспитанников в закрытых учебных заведениях». *Как часто, разговаривая с незнакомыми людьми на пароходах, на железной дороге, за **табльдотом**, думаешь: вот бы теперь приврать чего-нибудь повкуснее* [Сокровище земли] *Табльдот* [франц. table d'hôte] – «общий обеденный стол с общим меню в гостиницах, пансионатах, ресторанах Западной Европы».

В рассказах эмиграционного периода заимствования участвуют в формировании эффекта иронии, они вкрапляются в речь русских эмигрантов как показатель неприспособленности к новой, парижской, жизни. Этим объясняется стилистическая и смысловая неуместность их употребления (ср.: *Я искала вчера **дублюр** под жакет, так, верите ли, во всем городе нет золотистого цвета* [В трамвае]. *Дублюр* [франц. doublure] – 1) *устар.* подкладка; левая исподняя сторона двойной ткани), *...за обедом сидел со мной один **брюнет**, и, знаете ли, довольно жгучий. Он тоже такой аристократ, манеры и все прочее... «У меня, – говорит, – мадам Парасковья, была чудесная квартира, только ее уже давно под каких-то анархистов **ассенизировали**»* [Маникюрша]. *Ассенизация* [от франц. assainissement] – «система санитарных мероприятий и устройств по удалению и обезвреживанию нечистот, городских сточных вод»).

Проследив образные значения языковых единиц в идиостиле Н.А. Тэффи, мы пришли к **выводу** о том, что микроструктуры языкового образа писательницы многоплановы и включают метаметафору, метонимию, диглоссию, окказиональные слова, заимствования, фразеологические единицы, употребление лексем в неординарном контексте с авторским комментарием. Они реализуется на межуровневом и межстилевом срезах и репрезентируют образно-выразительные способы представления внеязыковой реальности.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабенко Л.Г., Казарин Ю.В. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика: Учебник. Практикум. – 2-е изд. – М.: Наука – Флинта, 2004. – 496 с.
2. Маслова В.А. Образ и поэтический образ как категории сознания // Концептуальные исследования в современной лингвистике [отв. ред. М.В. Пименова]. – СПб – Горловка, 2010. – С. 56 – 64.
3. Николаев Д.Д. Юмористическая проза Тэффи. Вступительная статья // Н.А. Тэффи. Собрание сочинений [сост. и подготовка текстов Д.Д. Николаева, Е.М. Трубиловой]. – Т. 1: «И стало так...». – М.: Лаком, 1997. – С. 30 – 40.
4. Павлович Н.В. Язык образов. Парадигмы образов в русском поэтическом языке. – М.: Институт русского языка им. В.В. Виноградова РАН, 1995. – 491 с.
5. Певак Е.А. Юмористическая проза Тэффи и новые тенденции в русской эстетической мысли в начале XX в. // Творчество Н.А. Тэффи и русский литературный процесс первой половины XX века [редколл.: О.Н. Михайлов, Д.Д. Николаев, Е.М. Трубилова]. – М.: Наследие, 1999. – С. 49 – 68.
6. Северская О.И. Язык поэтической школы: идиолект, идиостиль, социолект. – М.: «Словари. ру», 2007. – 126 с.
7. Соловьева О.И. Фразеологические единицы как средство создания комического в произведениях А.Т. Аверченко и Н.А. Тэффи: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык». – Волгоград, 2001. – 26 с.
8. Тынянов Ю.Н. Проблема стихотворного языка. Статьи. – М.: Советский писатель, 1965. – 304 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Луїза Петрова – доктор філологічних наук, завідувач кафедри російської мови Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

Наукові інтереси: художнє мовлення, когнітивна лінгвістика.

КУЛЬТ КТУЛХУ: ГОТИЧЕСКАЯ ТРАДИЦИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ ГОВАРДА ЛАВКРАФТА

Сергей ТУЗКОВ, Инна ТУЗКОВА (Кировоград, Украина)

Виділяються основні мотиви новели Г.Лавкрафта "Поклик Ктулху", які дають можливість розглядати його творчість у контексті готичної традиції: приреченість людської цивілізації, подолання межі між сучасним та давнім світами, подолання межі між реальністю та сновидіннями, сприймання людського життя як містики та жаху, прагнення створити у читача відчуття достовірності фантастичного сюжету.

Ключові слова: готична традиція, Г.Лавкрафт, жанрові ознаки, інфернальні сили, містика, жах, реальність, сновидіння.

The main motives of H.Lovecraft's story "The Call of Cthulhu" are marked out in the article. They give the possibility to examine the writer's creative activity in the context of the gothic tradition: doom of human civilization, overcoming the limits between modern and ancient worlds, between reality and dreams, perception of human life as mysticism and horror, aspiration to make the reader to feel the reality of the fantastic plot.

Key words: gothic tradition, H.Lovecraft, genre indications, infernal forces, mysticism, horror, reality, dreams.

*Как океан объемлет шар земной,
Земная жизнь кругом объята снами.*

Ф.Тютчев

Проза Говарда Лавкрафта традиційно сприймається як зв'язуюче ланка між новелістикою Едгара По і сучасною літературою в жанрі horror. В той же час атмосфера страху, сверхъестественного ужаса, тайны, звернення до інфернальним силам, полумистическим і полумифическим образам дозволяє розглядати новелли Г.Лавкрафта як своєобразні варіації на готическі теми: «Он сприймав універсум як грозную стихию, а человека – как путника в океане, со всех сторон окруженного пылающей бездной. И в эту бездну он, используя приемы и ходы, выработанные готической традицией, стремился проникнуть, не страшась предстоящих открытий, не останавливаясь перед «сверхъестественным ужасом», который определяет атмосферу его произведений» [2: 16]. При цьому не можна не відзначити, що лише об окремих творах Г.Лавкрафта (напр., о новеллах «Алхимик», «Тень на чердаке», «Усыпальница») можна говорити в строго науковому розумінні готическої традиції як визначеного набору жанрових ознак, сформованих в епоху романтизму і преромантизму.

Мисль про те, що людство є лише однією з багатьох високорозвинутих цивілізацій, в різні часи населалих Землю, стає основною – зв'язуючою! – мотивацією, що об'єднує твори Г.Лавкрафта в єдиний цикл («Зов Ктулху», «Храм», «Шепчущий во тьме»). С цим мотивом безпосередньо пов'язана і ідея проєкції свідомості кращих представників давньої вимираючої цивілізації в майбутнє («За гранню часів», «Ночное братство», «Врата Серебряного ключа»). Врештеш, нерідко ідея переміщення свідомості з одного тіла в інше розглядається Г.Лавкрафтом в контексті вічної теми боротьби добра і зла («Тварь на пороге», «Тень на чердаке», «Служитель зла») або мотива «сон во сне», створюючи – як у оповідача, так і у читачів – відчуття ілюзорності подій («Білий корабель», «Гипнос», «Полярис»): «При цьому чим далі, тим помітніше в його творчості проявляється мисль про те, що сни мають властивості хоч і особливі, але все ж реальності...» [1: 6]. Так або інакше, саме ці мотиви визначають сюжетно-композиційну структуру більшості творів Г.Лавкрафта.

Своєобразною візитною карткою Г.Лавкрафта стала новелла «Зов Ктулху» («The Call of Cthulhu», 1926). Вона складається з трьох взаємопов'язаних фрагментів і обрамлення, яке необхідно для того, щоб надати оповіданню відчуття достовірності. Після раптової смерті свого двоюрідного дядька професора Енджелла герой-оповідач виявляє в його архіві ящик з документами і глиняним барельєфом: «*Похоже, это было какое-то чудовище, и придумать его могло лишь больное воображение... фигура*

походила одночасно на осьминога, дракона і карикатурного чоловіка... *Чешуйчатое тело с крыльями венчала голова, усеянная щупальцами. Изображение внушало ужас...*» [3: 151-152]. Среди документів він знаходить рукопис «Культ Ктулху», зміст якої лежить в основі двох перших фрагментів новели Г.Лавкрафта:

1. «1925. Сны и творческие прозрения Г.Э.Уилкокса»

2. «Сообщение инспектора Джона Р.Леграсса ... на конференции американского Археологического общества в 1908 году».

В третьем фрагменте новеллы повествование строится вокруг таинственной гибели моряков новозеландской шхуны «Эмма» и дневника одного из них – норвежца Густава Йохансена.

Таким образом, не будучи непосредственным участником каких-либо таинственных событий, герой-рассказчик знакомится с ними – в соответствии с готической традицией – благодаря рукописным свидетельствам очевидцев, – тех, кому довелось пережить сверхъестественный ужас, связанный с так называемым «культом Ктулху».

Подобно Эдгару По, последователем которого он по праву считается, Г.Лавкрафт вводит в повествование небольшое вступление лирико-философского характера («*Человеческий разум не способен разбраться в своей сущности ... Мы живём на блаженном острове невежества ...*» [3: 149]), где рассуждает о том, что «наша земля и человечество всего лишь временные и случайные величины» в масштабах космического цикла: «... когда-нибудь, систематизируя обрывки знаний, мы обнаружим чудовищные сферы действительности и поймём, сколь ничтожно в них наше место. От этого мы либо сойдём с ума, либо поспешим скрыться от мертвенного света познания и отыщем спасение в безопасном миреке нового Средневековья» [3: 149]; высказывает опасения, связанные с возможностью грядущих воскрешений скрытых в глубинах времени существ: «*Теософы догадывались о пугающих масштабах космического цикла... В их учении глухо упоминалось о грядущих воскрешениях, и от этих туманных двусмысленных определений перехватывало дыхание и застывала кровь в жилах...*» [3: 149-150]; а также чётко определяет отношение ко всему этому рассказчика: «*Я подумал об этом..., и меня пробрала дрожь, а попытавшись вообразить, что за ним стоит, чуть не лишился рассудка...*» [3: 150].

Героя Г.Лавкрафта пугает сама мысль об иррациональности бытия, о разнонаправленности вектора времени. Но знакомство с документами, собранными профессором Энджеллом, убеждает его в том, что человечеству грозит реальная опасность однажды оказаться во власти Властителей Древности, живших задолго до того, как появились первые люди: «*Властители снизошли на землю с небес, а теперь обитают под ней или на дне морей и океанов. Их мертвые тела нашептали во сне свои тайны первому человеку, и он создал культ, которому суждена вечная жизнь. Его хранят в тайне в глухих уголках земли, но настанет время, и великий жрец Ктулху поднимется и покинет свой темный склеп в городе Р'лайх глубоко под водой. Земля вновь окажется в его власти. ...*» [3: 163-164]. Реальность таких сил никогда не ставилась под сомнение писателями, которые сделали литературу «сверхъестественного ужаса» значительным художественным фактом (Э.По, Н.Готорн, Бирс, Г.Джеймс). Внешне неправдоподобное они воспринимали как обладающее собственной безусловной достоверностью. Г.Лавкрафт следовал тому же правилу.

Первый фрагмент новеллы Г.Лавкрафта – рассказ о молодом одаренном скульпторе Генри Энтони Уилкоксе, который весной 1925 года принёс профессору Энджеллу только что законченный и ещё не успевший высохнуть глиняный барельеф. Он попросил профессора расшифровать надписи на барельефе, утверждая, что увидел его во сне: «*Он прилёг отдохнуть и увидел во сне циклопические города с гигантскими зданиями и устремленными ввысь монолитами. Все они были покрыты тиной и внушали страх...*» [3: 153]. Заинтересовавшись, профессор Энджелл попросил скульптора и в дальнейшем сообщать ему о своих снах («*Уилкоксу снилось одно и то же: циклопические ряды тёмных и скользких каменных глыб и голос, монотонно выкрикивавший загадочную тарабарщину, чаще всего*

«Ктулху» и «Р'лайх»» [3: 154]), а затем провёл опрос среди своих знакомых и обнаружил, что в тот же период многие из них – особенно творческие люди – видели подобные сны: «С 23 февраля по 2 апреля большинство из них видело фантастические сны... им снился подземный город с каменными глыбами, и они слышали те же гортанные звуки... Похоже, что в марте эта эпидемия охватила весь мир...»[3: 156]. Все эти явления профессор Энджелл связывал с древними культами, с которыми познакомился семнадцатью годами раньше – в 1908 году – на конференции Американского археологического общества.

Второй фрагмент новеллы Г.Лавкрафта – рассказ инспектора полиции Лейграсса. Он пришёл на конференцию Американского археологического общества в надежде, что «ведущие археологи установят происхождение найденной им отталкивающе-уродливой и, наверное, очень старой статуэтки» [3: 158]. Лейграсс отобрал этого идола у жрецов дикарей во время вудийской оргии с кровавыми жертвоприношениями: «Высота статуэтки составляла примерно семь-восемь дюймов и сделана она была поистине совершенно. В чудовище смутно улавливались человеческие черты, но его голова походила на осьминожку, лицо покрывали щупальца, тело было как резиновое, на передних и задних конечностях красовались длинные когти, а за спиной развевались узкие крылья. Оно словно излучало злобу, и на него нельзя было смотреть без содрогания... Оно пугало ещё и потому, что причина страха таилась в глубине веков...»[3: 158-159]. Иными словами, древность статуэтки у учёных не вызвала сомнений. Более того, выяснилось, что дикари «всегда поклонялись Властителям Древности, жившим задолго до того, как в нашем молодом мире появились первые люди. Властители снизошли на землю с небес, а теперь обитают под ней или на дне морей и океанов. Их мертвые тела нашептали во сне свои тайны первому человеку, и он создал культ, которому суждена вечная жизнь. Его хранят в тайне в глухих уголках земли, но настанет время, и великий жрец Ктулху поднимется и покинет свой тёмный склеп в городе Р'лайх глубоко под водой. Земля вновь окажется в его власти...»[3: 163-164]. Рассказчика пугает осознание того, что «люди родились совсем недавно и скоро должны исчезнуть. В прошлые тысячелетия землей управляли иные сущности, выстроившие огромные города... Все они умерли много сотен лет назад, когда на земле ещё не было людей. Однако они владеют магическим искусством и воскреснут с его помощью, когда звезды обойдут полный круг и вернуться на прежнее место в своем извечном цикле»[3: 164]. Но: перспектива возрождения Властителей Древности ещё страшнее потому, что «человечество уподобится Властителям Древности. Оно забудет о добре и зле, о морали и прежних законах»[3: 165].

Третий фрагмент новеллы Г.Лавкрафта – рассказ о моряках шхуны «Эмма», часть из которых погибла в схватке с идолопоклонниками пиратами-метисами, а остальные – при загадочных обстоятельствах на неведомом острове. О подробностях этой трагедии, которая произошла, когда «на другом конце земли поэты и художники видели во сне влажный циклопический город, а молодой скульптор изваял статую Ктулху», рассказчик узнаёт из случайно попавшейся ему газетной статьи и дневника Густава Йохансена, единственного из моряков, кому удалось остаться в живых. Встретиться с самим Г.Йохансеном рассказчик не успел, поскольку тот скоропостижно скончался, причём причину его смерти – как и в случае с профессором Энджеллом – врачи установить не смогли. Смерть моряка, видевшего Ктулху, так же, как и загадочная смерть профессора, приводят рассказчика к мысли о том, что и он обречён, поскольку соприкоснулся с тайной культа Ктулху: «... я почувствовал, что опасность подстерегает и меня. Я был раздавлен страхом и знал, что не избавлюсь от него до самой смерти. Возможно, я тоже стану жертвой «несчастливого случая» ...»[3: 175]. Но он – парадоксальным образом – не стремится ни с кем поделиться своими знаниями (или – догадками!). Более того, рассказчику кажется, что необходимо сохранить в тайне от людей всё то, что ему открылось, а скорая смерть представляется ему выходом из создавшейся ситуации: «Я понял, что Вселенной управляет страх...»[3: 180].

Сопоставив все факты, рассказчик без труда убеждается, что огромный каменный монолит – остров, где погибли товарищи Йохансена, – поднявшийся на поверхность океана

чудовищный город-труп Р'лайх: «Миллионы лет назад его выстроили бесплотные очертания, спустившиеся на землю с тёмных звёзд. В этих сырых зеленых склепах покоились полчища приближенных великого Ктулху...» [3: 176]. Несмотря на то, что моряков испугало космическое величие этого Вавилона с древними демонами, они забрались на вершину монолита, где обнаружили громадную дверь, на которой красовался барельеф идола с головой осьминога, телом дракона, распростертыми крыльями и надписями на пьедестале. Ничего не зная о Ктулху, они попытались открыть дверь: «Звезды обошли полный круг и расположились в должном порядке. Неподвластное древнему культу случайно удалось команде несведущих моряков. После тысячелетнего заточения в склепе великий Ктулху вновь был свободен и жаждал власти на земле» [3: 178]. Любопытно, что описывая схватку великого Ктулху с моряками, Г.Лавкрафт сравнивает его с Полифемом, который упустил корабль Одиссея. Эта параллель, конечно же, не случайна: легендарный гомеровский циклоп – так же, как Ктулху у Г.Лавкрафта – часть пугающего древнего мира, готового в любой момент напомнить о себе: «Конец никому не ведом. Поднявшееся способно опуститься, а опустившееся подняться. Чудище ждёт своего часа...» [3: 181].

Итак, основная мысль новеллы Г.Лавкрафта «Зов Ктулху» сопрягается с обострённым ощущением грозящих человечеству мистических сил. Неизменно разрушительные, они незримы и неподконтрольны разуму. Мистические силы остались в мире напоминанием о древних временах, когда были всемогущими. По Г.Лавкрафту, существование человечества возможно лишь оттого, что люди не отдают себе отчёта в опасности, висящей над ними. Но если бы человеку открылась истинная мера его беспомощности перед этими силами, если бы он понял истинную цену накопленных им бессвязных знаний, которые на самом деле не представляют надёжной защиты от хаоса, он бы обезумел от ужаса.

Таким образом, в новелле «Зов Ктулху» обозначены основные мотивы прозы Г.Лавкрафта, позволяющие рассматривать его творчество в контексте готической традиции:

- **обречённость человеческой цивилизации:** она должна исчезнуть так же, как миллионы лет назад исчезла Древняя Раса, символом которой является крылатый идол;
- **преодоление границы между современным и древним мирами:** Властители Древности владеют магическим искусством и воскреснут с его помощью, когда звёзды обойдут полный круг и вернуться на прежнее место в своём извечном цикле;
- **преодоление границы между реальностью и сновидением:** Властители Древности обладают способностью навевать сны, которые обладают свойствами хоть и особой, но всё же реальности;
- **восприятие человеческой жизни как мистики и ужаса:** прикосновение к мистическому – сколь загадочному, столь и величественному, – которое реально существует в мире, пробуждает в душе героя Г.Лавкрафта страх, основанный на понимании иллюзорности власти человека над объяснённой и укрощённой природой;
- **стремление пробудить у читателя ощущение достоверности фантастического сюжета:** невероятное в повествовании Г.Лавкрафта воспринимается как реально происходящее – эффект, отсылающий к традиции Эдгара По.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бережной С. Король страны сновидений / Сергей Бережной – <http://barros.rusf.ru/>
2. Зверев А. Храм Гекаты / Алексей Зверев // Лавкрафт Г. Скиталец тьмы. – СПб: Азбука-классика, 2004. С.5 – 16.
3. Лавкрафт Г. Зов Ктулху / Говард Лавкрафт. – М: АСТ, 2006. 730 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Сергій Тузков – доктор філологічних наук, професор кафедри зарубіжної літератури та компаративістики Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: типологія літературного процесу.

Інна Тузкова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: класична англійська та американська літератури.

ІСПАНСЬКА ЛІТЕРАТУРА ЕПОХИ СЕРВАНТЕСА

Болеслав КУЧИНСЬКИЙ (Кіровоград, Україна)

У статті коротко аналізується іспанська література епохи Сервантеса – творчість Іньєго Сантільяни, Фердінандо де Рохаса, Лопе де Рuedи, Матсо Алемана, Алонсо де Ерсілья та детальніше Мігеля Сервантеса.

Ключові слова: епоха Відродження, творчість Іньєго Сантільяни, Фердінандо де Рохаса, Лопе де Рuedи, Матсо Алемана, Алонсо де Ерсілья, Мігеля Сервантеса.

The Spanish Literature of Miguel de Cervantes – creative works by Inyeho Santilyano, Fernando de Rojas, Lope de Rueda, Matso Aleman, Alonso de Ersilia and Miguel de Cervantes – is analyzed in the paper.

Key words: Renaissance, creativity of Inyeho Santilyano, Fernando de Rojas, Lope de Rueda, Matso Aleman, Alonso de Ersilia, Miguel de Cervantes.

Іспанська література епохи Відродження формувалася на базі складного синтезу національного народного мистецтва з європейською ідеологією гуманізму.

Однією з головних особливостей Відродження в Іспанії було те, що тут не спостерігалось такого різкого розриву з феодално-католицькою ідеологією, який був характерний для гуманістів Німеччини, Франції та Англії. Тому тут ще у XV ст. виникає аристократична «вчена поезія» і набуває великого поширення релігійна поезія.

Батьком іспанського Відродження був Іньєго Лопес де Мендоса маркіз де Сантільяна (1398-1458) – видатний поет, полководець і державний діяч, «перший петраркіст Заходу», автор першої роботи з теорії поезії іспанською мовою. Сантільяна ввів до іспанської літератури форму сонета і заклав основи так званої італійської школи в іспанській поезії. Широко використовуючи традиції національної середньовічної поезії, Сантільяна, на відміну від ранніх гуманістів Італії й усієї Західної Європи, спирався не на латинські твори Данте, Петрарки й Бокаччо, а на їх художні твори, написані народною італійською мовою.

Найвидатнішою з ранніх пам'яток реалістичної іспанської літератури доби Відродження був роман-драма «Трагікомедія про Калісто та Мелібею», або «Селестіна». Багато дослідників іспанської літератури взагалі вважають саме цей твір початком іспанського Відродження. Названа Сервантесом «божественною книгою», «Селестіна» здобула виняткову популярність, тільки протягом XVI ст. вона перевидавалась в Іспанії понад шістьдесят разів і була перекладена італійською, англійською, французькою, німецькою і голландською мовами.

Усі ранні видання «Селестіни» були анонімними, і суперечки про її автора точилися впродовж чотирьох століть. Лише на початку XX ст. було виявлено ряд документів, які допомогли встановити, що творцем знаменитого роману був Фернандо де Рохас (бл. 1465-1541). Основу сюжету «Селестіни» становить трагічна історія кохання молодого лицаря Калісто та юної аристократки Мелібеї, але справжньою героїнею твору є зажерлива звідниця Селестіна. Величезне значення для подальшого розвитку іспанської літератури мав не тільки реалізм і тонкий психологізм «Селестіни», а й її своєрідний демократизм. «Селестіна» – перший в Іспанії літературний твір, у якому дійсність подано у всій її широті, без будь-якої ідеалізації чи прикрашання.

Основоположником національного іспанського театру був професійний актор і драматург Лопе де Рuedа (1510-1565), який писав п'єси для своєї трупи. Сервантес неодноразово згадує його ім'я у «Дон Кіхоті», говорячи, що він добре пам'ятає вистави великого Лопе де Рuedи, людини виняткового акторського та авторського обдарування та здібностей.

Рuedа був неперевершеним майстром пасторальної поезії. Він писав еклоги, інтермедії, сюжети яких запозичував з італійської новелістики та давньоримських комедій. Збереглося п'ять комедій, дві еклоги й десять інтермедій Рuedи («Країна Хауха», «Оливи», «Обдурені», «Медора» та інші). Найоригінальнішими були інтермедії, написані прозою. Саме вони справили помітний вплив на розвиток реалістичної та демократичної літератури, зокрема на Сервантеса.

Серед попередників та найулюбленіших письменників Сервантес неодноразово називав Гарсіласо де ла Веґу (1501-1536), вважаючи його найвидатнішим іспанським поетом. Літературна спадщина Гарсіласо порівняно невелика. Йому належить 38 сонетів, 3 еклоги

(пісні про лицарське кохання), одна епістола (віршоване послання). Його твори відзначаються високою поетичною технікою і суто гуманістичним ставленням до життя.

Цікавим явищем іспанського Відродження був так званий шахрайський роман, започаткований чудовою анонімною повістю «Життя Ласарільйо з Тормесу», опублікованого в 1554 році. У цій повісті, як і у численних пізніших шахрайських романах, кращим із яких був роман Матео Алемана (1547-1614) «Життєпис шахрая Гусмана де Альфараче», змальовуються кумедні природи головного героя-пікаро (босяк, бродяга, лицар соціального дна), його пошуки життєвої вдачі та морально-філософські судження і погляди. Шахрайський роман – щонайширша панорама іспанської дійсності – відіграв надзвичайно важливу роль у формуванні реалістичної літератури всієї Західної Європи.

Шахрайський роман, як і написаний пізніше «Дон Кіхот» Сервантеса, відверто протистояв лицарському романові, котрий оповідав про фантастичні пригоди «благородних» героїв. Якщо лицарський роман свідомо відвертав читача від реального життя у світі казок і мрій, то шахрайський роман, навпаки, був спрямований на критику тих вад суспільного життя, які були породжені в Іспанії ненормальними соціально-економічними відносинами.

Не відзначаючись при цьому ні глибиною соціально-побутових характеристик, ні тонким психологізмом, шахрайський роман водночас був сповнений яскравих побутових замальовок і схильністю навіть до натуралізму у побутових деталях та грубуватого жарту, демонструючи тим самим своє відверто негативне й презирливе ставлення до інтересів і традиційної моралі панівних верств суспільства. Отже, ще не виявляючи здатності до широких соціальних узагальнень та розлогої перспективності, шахрайський роман вже певною мірою зумів продемонструвати погляди й моральні настанови буржуазії. Герої подібних творів обов'язково переживають різні пригоди (любовні, зустрічі з розбійниками, грошові афери, вдалу карколомну кар'єру), а в цьому відбивається авторський і читацький інтерес до особистості, до її індивідуальної долі, до її місця під сонцем.

Дещо інакше виглядає поетичний епос. Видатний іспанський епічний поет епохи Відродження Алонсо де Ерсілья, автор великої поеми «Араукана», як і багато хто з письменників того часу, поєднував у собі риси поета й солдата і пережив чимало пригод. Двадцятирічним юнаком він вступив до іспанського війська та відплив разом з ним до Америки, де брав участь у придушенні повстання індіанців Чілі. Ця подія і викликала появу поеми «Араукана». Змальовуючи «подвиги» іспанців у Чілі, Ерсілья із захватом розповідає про мужність і благородство повсталіх індіанців-араукана, життя і побут яких у поемі описано з реалістичною яскравістю. Тому, будучи національним іспанським поетом, Ерсілья водночас вважається і родоначальником чілійської літератури.

Мігель Сервантес де Сааведра (1547-1616) був не тільки найвидатнішим іспанським письменником і основоположником усієї нової іспанської літератури, а й багато в чому сприяв розвитку світового реалістичного мистецтва.

Перший роман Сервантеса «Галатея» був опублікований у 1585 році. Роман залишився незавершеним, у світ вийшла лише його перша частина, проте й у такому вигляді твір мав великий успіх.

Описані в першій частині роману події відбуваються протягом шести днів і зосереджені довкола поєдинку двох молодих пастухів, Ерасто й Елісьйо, закоханих у прекрасну пастушку Галатею. Оповідь перерізається вставними новелами, кращою з яких є «Повість про пригоди Нісиди, Тімборіо, Бланки і Сілерйо».

У центрі роману типове для пасторального жанру протиставлення чистих почуттів і незіпсованих звичаїв людей, які ведуть ідилічне життя на лоні природи, розбещеності та моральному здичавінню міських жителів і уславлення кохання як могутнього облагороджуючого почуття. Уже в цьому першому великому творі, незважаючи на зумовлену вимогами жанру певну штучність і умовність, Сервантес стає на шлях реалізму. На відміну від уславлених італійських, іспано-португальських і французьких авторів пасторальних романів, які відзначалися великою штучністю, він зумів вкласти в свою «Галатею» реалістичний зміст, увести в розповідь побутові подробиці, надати живості її мові.

Серед драматургічних творів Сервантеса найважливіше значення мають трагедія «Нумансія» та дев'ять інтермедій.

Свою «Нумансією» Сервантес закладав основи національної героїчної та історичної драми Іспанії.

Сюжет п'єси побудований на реальних історичних подіях, які відбулися у 135 році до нашої ери, у період завоювання Піренейського півострова римлянами. Римляни стоять табором під стінами Нумансії. Їхній вождь, знаменитий полководець Сціпіон Молодший – не хоче вступати з іспанцями у відкритий бій і пропонує їм скласти зброю, проте іспанці відмовляються. На сцені з'являється прекрасна жінка – Іспанія і Дух річки Дуеро, на якій розташоване місто. Вони пропонують загибель країни, але тут же провіщують, що прийде час, коли Аттила і герцог Альба помстяться Риму за зруйнування Нумансії. Іспанці готують вилазку, проте вона їм не вдається. Щоб ще раз довідатися про свою долю, вони просять чарівника Маркію змусити заговорити вбитого на полі бою солдата. Мрець встає і пророкує близьку загибель обложеним. У місті лютують хвороби і голод. Поет змальовує жахливі сцени: вмираюча дитина благає матір дати чого-небудь поїсти, юнак приносить своїй нареченій хліба з ворожого табору і стікаючи кров'ю, помирає біля її ніг. Зневірившись, нумансійці, щоб не потрапити до ворожого полону, вирішують покінчити життя самогубством. Чоловіки вбивають жінок і дітей. З'являється Іспанія і промовляє: «Чи можливо, щоб я стала рабою іноземних націй і щоб хоч короткий час не бачила моїх прапорів, розгорнутих свободою?». У патріотичному пориві нумансійці помирають. Місто порожнє, його вулицями тихо блукають фігури – Війна, Хвороба й Голод. Їм більше нічого робити.

Живим залишається тільки один юнак Віріат. Він піднімається на вежу і бачить звідси, як через міські стіни до міста вступають римляни. Римські солдати з жахом дивляться на криваве видовище. Сціпіон звертається до Віріата: «Примирися, слабкий хлопчику, твої сили занадто малі, щоб ти міг протистояти мені, з ким ніхто не може зрівнятися у славі та могутності. Присягаюся тобі моєю честю, ти залишишся вільним і будеш усе життя насолоджуватися розкошами та багатствами, якщо зараз ти добровільно здасися мені!» Але хлопець безстрашно відповідає: «Не поспішайте даремно лізти на цю стіну, ви не примусите мене вам скоритися,» – і з цими словами він кидається вниз із башти. Сціпіон вражений: «Твій стрибок вкриває тебе славою і розбиває на порох мої перемоги,» – з відчаєм говорить римський воєначальник. Наприкінці трагедії з'являється Слава і промовляє хвалу нумансійцям та їхнім майбутнім нащадкам-іспанцям.

«Нумансія» належить до жанру епічної трагедії і відрізняється великою патетичною могутністю. Головним героєм п'єси виступає весь народ, усі захисники Нумансії, згуртовані духом великого патріотизму і громадянської солідарності. Тому сама загибель нумансійців сприймається як запука майбутньої перемоги народу.

Характерно, що іспанські читачі й глядачі завжди поверталися до цієї трагедії Сервантеса у трагічні для Іспанії дні. «Нумансією» ставили у 1806 році, під час вторгнення армії Наполеона Бонапарта на Піренейський півострів. Перероблена письменником-антифашистом Рафаелем Альберті «Нумансія» ставилась у дні героїчної оборони Мадрида в 1936 році, коли патріоти-республіканці до останньої краплі крові захищали міст від фашистських полчищ. Велике значення в процесі розвитку іспанської реалістичної літератури мали «Повчальні новели», видані Сервантесом у 1613 році. Сам автор, підкреслюючи новаторство своїх новел, писав: «Усі повісті збірки – моя повна власність; складаючи їх, я нікого не наслідував і нікого не обкрадав. Їх зачато у моїй душі, народжено моїм пером, а нині їм належить рости й рости на руках у друкарського верстата». І справді, збірка майже відразу була перекладена основними мовами Західної Європи і завоювала велику славу.

Новели Сервантеса багато в чому близькі до його великого «Дон Кіхота», їх зближує вражаюча майстерність у поєднанні казкового і фантастичного з суто реалістичним підходом до відтворення сучасності та самих характерів героїв. Збірка складається з дванадцяти новел, кращими з яких є «Ліценціат Відрієра», «Про робочу розмову», «Циганочка», «Високородна посудниця».

Новели створювалися в різний час, тому, готуючи збірку до друку, Сервантес заново їх відредагував і старанно продумав композицію збірки. Вона відкривається «Циганочкою», яка зображає іспанську дійсність такою, якою вона, на думку автора, має бути, і завершується

повістю «Про собачу розмову», в якій показано справжнє, досить огидне обличчя іспанської дійсності. «Повчальність» оповіді в цій новелі набуває гостро викривального характеру. Вустами своїх безсловесних героїв Сервантес виносить суворий вирок соціальній несправедливості і всім потворним явищам іспанського життя його часу.

Новели збірки можна поділити на дві групи – любовно-романтичні та реалістичні.

Композиція любовно-романтичних новел походить від традицій античного роману епохи еллінізму. Герої цих повістей – молоді люди з дворянського середовища, палко закохані одне в одного, переживають різноманітні небезпечні пригоди, але кохання перемагає усі перешкоди і приводить їх до щасливого з'єднання.

У любовно-романтичних новелах Сервантеса виступає його гуманістична філософія, ренесансне розуміння людини. Сервантес уславлює людське благородство, здатність людини заради кохання йти на самопожертву, бути безкорисливою, стриманою, цнотливою. Так само, як і в «Галатеї», Сервантес ідеалізує людину, спираючись при цьому на філософію грецького мислителя Платона. Слідом за ним він підкреслює у людині ідеальне, піднесене, безкорисливе.

Реалістичні новели збірки, навпаки, виходять із традицій «Селестіни» і шахрайського роману. Героями цих повістей, як правило, виявляються пікаро, різні авантюристи та шахраї. Проте між повістями Сервантеса та шахрайським романом існує суттєва різниця. Якщо автори шахрайських романів завжди схильні до певної ідеалізації своїх героїв, до певного замилювання їхніми вигадками, то Сервантес вважає людей такого сорту «небезпечними і згубними для самої сутності людської» (новела «Рінконете й Кортадільйо»).

Особливе місце у збірці займає повість «Ліценціат Відрієра», концепція якої близька до концепції «Дон Кіхота». Герой повісті – божевільний, але саме він виявляється у повісті єдиною мудрою і чесною людиною, яка завжди говорить правду, у той час як «нормальні» члени суспільства постійно лицемірять і брешуть.

До поетичної творчості Сервантес звертався впродовж усього життя, але багато його віршів не збереглося. Серед тих поетичних творів письменника, які дійшли до нас, найзначнішими є «Послання до Матео Васкеса» і поема «Подорож на Парнас».

У першому з них, написаному в роки алжирського полону, Сервантес розповідає про самого себе, описує битву під Лепанто, життя в полоні.

Основу сюжету «Подорож на Парнас» Сервантес запозичив з однойменної поеми другорядного італійського письменника Чезаре Копорелі, переосмисливши його у плані зближення з іспанською дійсністю.

У поемі розповідається, як бог Аполлон, покровитель усіх мистецтв, занепокоєний нашестям на Парнас (царство поезії) нездарних та нахабних віршомазів, посилає Меркурія (посланця богів) в Іспанію на пошуки справжніх поетів та письменників. Тому Сервантес вирушає з Мадриду до Картахени, куди приплив корабель Меркурія. Меркурій зустрічає Сервантеса дуже шанобливо, але вкрай здивований його злиденим станом.

Ця поема сприймається як підведення Сервантесом підсумків свого творчого шляху, як горде визнання своїх безумовних заслуг і водночас яскраво свідчить про нескінченну бідність письменника, який не має пристойного одягу й живе на шматок хліба з сиром.

Розповідаючи про подорож на Парнас і перебування там у товаристві талановитих поетів та нездар, Сервантес дає короткі, але дуже влучні й глибокі характеристики двісті сорок одному іспанському письменникові, завдяки чому поема набуває значення документу великого культурно-історичного значення.

У 1615 році, ще до виходу в світ другої частини «Дон Кіхота», Сервантес опублікував збірку своїх п'єс, написаних у різний час. До збірки увійшли й відомі інтермедії Сервантеса.

У своїх інтермедіях Сервантес продовжував традиції Лопе де Рuedи, але підняв цей жанр на небувалу висоту. Якщо раніше інтермедії були засобом для розважання глядачів у антрактах постановки великих п'єс, то Сервантес перетворив їх на самостійні твори гострого соціального змісту.

І за формою й за змістом інтермедії Сервантеса дуже різноманітні, але присвячені переважно зображенню життя та звичаїв простих людей. Героями в них виступають селяни, дрібні міщани, ремісники, солдати та студенти.

Поряд із «Божественною Комедією» Данте Аліґ'єрі, «Гаргантюа і Пантаґрюелем» Франсуа Рабле та Шекспірівським «Гамлетом», «Дон Кіхот» Сервантеса належить до неперевершених шедеврів західноєвропейської та світової літератур.

Над своїм славнозвісним романом Сервантес працював понад десять років. Перша частина «Дон Кіхота» була опублікована в 1605 році, друга – у 1615 році. Про «Дон Кіхота» Сервантеса написано безліч книжок та статей. У поемі «Подорож на Парнас», відзначаючи успіх цього роману у своїх сучасників, Сервантес писав:

Для багатьох утіхою став Дон Кіхот:

Завжди і скрізь – чи на весні чи взимі

Оберігає він од суму і турбот.

З того часу минуло майже чотириста років, але великий роман залишається вірним другом і супутником людства.

Його високо цінили Чарлз Діккенс і Жорж Санд, В.Г.Белінський і Віктор Гюґо, В.В.Маяковський і Томас Манн, Іван Франко і Микола Лукаш.

Існує кілька перекладів «Дон Кіхота» на українську мову. Серед перекладачів – Іван Франко, Микола Лукаш, Василь Козаченко, Євген Кротевич та інші.

І.Франко, зокрема, писав у передмові до свого перекладу з «Дон Кіхота» видання 1913 рік: «Те, що подають тут читачам, – се свобідна переробка головної основи першої частини та закінчення другої часті повісті, перероблене з прози на вірші, уложенні на взірець іспанських народних романс» [5].

Характеризуючи самий твір Сервантеса, І.Франко зазначав, що «се перша повість у новішій значенні того слова і один з найславніших та найпопулярніших творів людського духу. Сатира на романтичні та далекі від дійсного життя лицарські повісті, якими кількасот літ зачитувалася вся Європа, поглиблюється і розширюється ступенєво в величній малюнок боротьби між благородними поривами чуття та твердою дійсністю, між поезією та прозою життя. Тому «Дон Кіхот» має безсмертну вартість в історії духовного розвитку всієї людськості і по заслугі зробився улюбленою книжкою для всіх освічених людей» [5].

Починаючи роботу над романом, Сервантес ставив перед собою вельми скромне завдання – висміювання головного захоплення серед іспанців фантастичними лицарськими романами, намагався, як він сам висловлювався, «повалити владу лицарських романів і звести нанівець широке розповсюдження, якого набули вони у вищому світі та у простолюду», «зруйнувати хистку споруду лицарських романів, бо хоча в багатьох вони викликають огиду, але скільки ще підносить їх!»

Проте геніальна здатність письменника до художнього узагальнення призвела до того, що первісні грані роману незмірно розширилися.

Герой роману прагне відродити лицарство в епоху, коли лицарські ідеали давно минули. Не розуміючи цього, він, природно перетворюється на комічну постать. Бажаючи змінити життя на краще, захистити принижених і зневажених методом феодалного кулачного права, Дон Кіхот мимоволі стає причиною безладу, горя і злигоднів для довколишніх, хоча саме їм він і прагнув допомогти.

Зовнішньо «Дон Кіхот» побудований у формі пародії на лицарський роман. Герой роману, дон Алонсо Кіхана, бідний іспанський дворянин, усе майно якого складалося з «родинного списа, древнього щита, худої шкапи і хорта», проводить весь свій вільний час, «а дозвілля тривало у нього чи не цілий рік», у читанні лицарських романів. Унаслідок цього, пише Сервантес, «від того, що він мало спав і багато читав, мозок у нього почав висихати, так що зрештою він і зовсім втратив глузд. Уява його була поглинута всім тим, про що він читав у книжках: чарівництвом, незгодами, битвами, викликами на поєдинок, пораненнями, освідченнями в коханні, любовними пригодами, душевними муками і різними неймовірними дурницями; і настільки міцно засіла у нього в голові думка, неначе все нагромадження нісенітниць істинна правда, що для нього в цілому світі не було вже нічого більш імовірного...»

І ось, начитавшись подібних романів, він вирішує й сам зробитися мандрівним лицарем і вирушити на пошуки пригод. Далі описуються смішні й нерозважливі пригоди Дон Кіхота, які він здійснює спочатку сам, а потім у товаристві зброєносця Санчо Панси – місцевого селянина, якого він повів за собою, пообіцявши завоювати для нього який-небудь острів і

зробити його губернатором. Дон Кіхот зчиняє поєдинок із вітряками, побачивши в них казкових велетнів, звільняє каторжників, нападає на отару баранів, то на похоронну процесію. Найбільш смішні, безглузді й дивні вчинки герой здійснює у першій частині роману, майже повністю витриманій у пародійному дусі. Слід зазначити, що Сервантес блискуче впорався із завданням: після виходу в світ першої частини «Дон Кіхота» лицарські романи в Іспанії почали швидко втрачати свою популярність і майже не видавались. Проте навіть першу частину «Дон Кіхота» вважати просто пародією на лицарські романи не можна, як не можна вважати самого Дон Кіхота постаттю тільки комічного плану. Будучи пародією на лицарський роман, «Дон Кіхот» є водночас сатирою на сучасну Сервантесові феодально-католицьку Іспанію, а сам Дон Кіхот поєднує у собі властивості комічного і трагічного героя. Як зазначав свого часу Генріх Гейне «перо генія завжди величніше за нього самого, воно не обмежується його тимчасовими цілями, завжди йде далі, і Сервантес, сам того ясно усвідомлюючи, написав найбільшу сатиру на людську захопленість і піднесення» [1].

Ідейний зміст роману настільки значний і багатий, що його було осмислено далеко не відразу. Три виїзди Дон Кіхота – перший виїзд без зброєносця, другий, де ситуація прояснюється завдяки народному реалістичному «акомпанементу» Санчо, і третій, де обидва герої вступають у великий світ політики, релігії та мистецтва, – це наче три етапи поступово поглиблюваного ідейного задуму. Читаючи твір, ми неначе присутні при становленні творчої концепції. Більше того, весь сенс ситуації осмислюється не тільки автором і окремим читачем, а й усіма нащадками лише поступово, у ході власного розвитку.

Упродовж XVII і більшої частини XVIII великий роман Сервантеса сприймався як твір пародійно-комічного плану, і сама винайдена Сервантесом вихідна ситуація використовувалась європейськими письменниками саме в цьому плані. Наприклад, французький романіст Шарль Сорель (1599-1674), один з ранніх наслідувачів Сервантеса в Європі, дивувався «непослідовністю» характеру Дон Кіхота, вважав, що Сервантес припустився помилки, наділивши свого героя не тільки безумством, а й мудрістю, водночас зробивши його і смішним, і зворушливо-піднесеним. У своєму романі «Екстравагантний пастух» (1628) Сорель зображує паризького міщанина Лізаса, який з'їхав з глузду від надмірного захоплення пасторальними романами, і змальовує його як типового комічного негативного героя.

Аналогічно використовує розроблену Сервантесом ситуацію й англійський сатирик XVII століття Семюел Батлер (1612-1681) у своїй поемі «Гудібрас», де зображено комічні пригоди Гудібраса і його сподвижника Ральфо. Ситуація «Дон Кіхота» використана тут для сатири на пуритан релігійної секти, яка очолила англійську буржуазну революцію середини XVII століття. Донкіхотствуючі герої Сореля і Батлера наділені лише негативними й відрапливими рисами, що свідчить про спрощення й однобічне розуміння «Дон Кіхота» у XVII столітті.

Як на роман-пародію дивилися на «Дон Кіхота» у Європі й у XVIII столітті. Один з найбільших мислителів і письменників раннього етапу французького просвітництва Шарль де Монтеск'є (1689-1755), автор відомих книг – «Дух законів», «Роздуми про причини величчя і падіння римлян», «Перські листи», – вважав, що велика книга Сервантеса «була написана для того, щоб показати безглуздість усіх інших книг».

І разом з тим уже в XVII столітті, насамперед в Англії та Німеччині, ставлення до роману Сервантеса починає змінюватися. Під знаком явного впливу Сервантеса в Англії розвивається творчість провідних реалістів-просвітителів Генрі Філдінга (1713-1768) і Лоренса Стерна (1713-1765).

Важливу роль у поглибленні ідейного змісту «Дон Кіхота» відіграли оцінки ранніх представників німецького романтизму (братів Шлегелів, Новалиса, пізніше Генріха Гейне).

Німецькі романтики бачили в «Дон Кіхоті» символ мрії, високої поезії і всього ідеального, а в його зброєносці Санчо – втілення тверезої прози і дійсності. Роман Сервантеса трактувався ними як утвердження фатальної суперечності мрії та реальності, ідеального й дійсного, одвічно несумісних, на їхню думку, в людському суспільстві.

Цілком поділяючи таке трактування роману, Генріх Гейне вніс у нього дуже важливу деталь: підкреслив соціальну активність Дон Кіхота.

Глибоке розкриття ідейного змісту «Дон Кіхота» містять висловлювання великих російських мислителів XIX століття О.І.Герцена і В.Г.Белінського.

Образи Дон Кіхота і його вірного зброєносця Санчо Панси – одне з найбільших досягнень світової художньої літератури. У зображенні духовної близькості Санчо і Дон Кіхота, їхньої глибокої взаємної прихильності виявляється народність Сервантеса і його широкий демократизм. Саме ці якості роману були причиною непримиренного ставлення до «Дон Кіхота» з боку ідеологів реакції та фашизму.

Сервантесів «Дон Кіхот» вражає багатством зовнішньої і внутрішньої дії, широким охопленням явищ іспанської дійсності, філософською глибиною і прогресивністю думки. Письменник вклав у роман досвід усього свого стражденного життя, свою виняткову ерудованість, у якій гармонійно поєднувались кращі традиції великої античної літератури і національного іспанського фольклору, досягнення гуманістичної думки Європейського Відродження й арабської філософії. Дослідники підраховували, що у романі Сервантеса діють 669 персонажів, представників усіх суспільних прошарків і майже всіх професій тодішньої Іспанії. І більшість з них не просто статисти, які відіграють службову роль, а люди з індивідуальними характеристиками і власними судженнями про довколишній світ.

Реалізм великого письменника виявляється не лише в діалектичній внутрішній суперечності провідних героїв роману, а й у становленні їхніх характерів під впливом навколишньої дійсності. Безпосередній обмін думками, який здійснюють між собою Дон Кіхот і Санчо Панса, їхні сутички й бесіди з численними персонажами формують розум і загартовують серця головних героїв, сприяють гармонійному злиттю двох начал: піднесеної гуманістичної думки і здорової народної мудрості. Характери Дон Кіхота і Санчо Панси постійно змінюються й розвиваються. Із сварливого дивака і наївного мрійника Дон Кіхот поступово перетворюється на просвітленого мудреця, а Санчо Панса з обмеженого шахрая – на образ, сповнений істинного благородства. Представляючи Санчо читачам, Сервантес писав на початку роману: «Це була людина добропорядна (якщо тільки подібне визначення можна застосувати до людей, які не можуть похвалитися порядною кількістю усякого добра), проте був він добряче дивакуватий».

І справді на початку роману Санчо постає перед нами як постать суто комічного плану, як пародія на образ зброєносців з лицарських романів. Санчо безмежно наївний і явно простуватий – він єдиний, хто вірить фантазіям Дон Кіхота. Простодушність і наївність, проте, поєднується у нього з селянською хитринкою і часткою шахрайства, а інколи й з міцнішими властивостями. Санчо вважає, наприклад, що якщо його підданими на острові виявляться негри, можна буде наживатися за рахунок работоргівлі. І на свою службу зброєносця він спочатку дивиться тільки з точки зору матеріальної вигоди. Але поступово Санчо внутрішньо просвітлюється, стає безкорисливою та гуманною людиною, носієм народної мудрості. Санчо починає розуміти, що Дон Кіхот – божевільний, проте вже не може залишити його і всюди їздить за ним, забуваючи про свою колишню корисливість. Характер Санчо найповніше розкривається в епізоді з його губернаторством. Послухавши поради лицаря-гуманіста, губернатор-селянин править краще за герцога. Він виявляє витримку, мудрість, некорисливість. З Санчо знущаються. Під приводом, що його можуть отруїти, йому не дають їсти, затискають його між щитами й топчуть ногами під час уявної битви. Але Санчо робить свою справу. Він виганяє з острова нероб, закриває гральні будинки, він збирається винагороджувати чесноти. Санчо хоче винищити у своїх володіннях «усіх цих донів та передонів», яких «на острові більше ніж каміння» і які «набридли всім гірше за комарів».

Він розв'язує численні загадки, мудро і справедливо вирішує складні справи. Поблажливість і доброта Санчо проступають особливо яскраво на тлі черствості та жорстокості герцога. Коли герцог перешкоджає з'єднатися двом закоханим – лакею і дочці дуєньї Родрігес, Санчо стає на їхній бік. Змальовуючи епізоди правління Санчо Панси, Сервантес засуджує владу панівних класів, їхню бездушність і жорстокість.

Для всієї літератури доби Відродження образ Санчо – явище унікальне. З любов'ю і теплом Сервантес зобразив Санчо Пансу – знедоленого селянина із злиденної, задавленої феодалами й католицькими священниками іспанської провінції Ламанчі. І цілковиту рацію мав Генріх Гейне, сказавши, що Сервантес поклав основу новому роману, увівши до

лицарського роману представників нижчих класів, «підмішавши» до його змісту життя народу.

Втілені в романі світлі гуманістичні ідеали, Сервантес заповідав далекому майбутньому, палко вірячи у прийдешнє розкріпачення людства й торжество свободи й правди на землі.

Останнім твором Сервантеса був роман «Мандри Персілеса і Сегізмунди» (1616), опублікований уже після смерті письменника. Роман мав величезний успіх і тільки впродовж одного 1917 року витримав у Іспанії дев'ять видань.

Роман про злидні та прикроці людської долі «Мандри Персілеса і Сигізмунди» – це величезне полотно з безліччю героїв і переплетених між собою історій, з постійною зміною картин бур, катастроф, битв тощо. Доводиться дивуватися мистецтву, з яким автор уводячи в сюжетну тканину щораз нових героїв і нові епізоди, вміє зберігати єдність дії. Це забезпечується тим, що автор ні на мить не забуває про головну гуманістичну ідею роману – всеперемагаючу силу кохання Персілеса й Сигізмунди, перед яким падають усі перешкоди. Такою самою теплотою людського почуття зігріто й багато другорядних епізодів роману.

Як і в незавершеній «Галатеї», Сервантес спирається у «Персілесі і Сигізмунді» на традиції античного елліністичного роману, зокрема, на традиції грецького письменника Геліодора (III ст. н.е.). Розповідаючи про пригоди ісландського принца Парсілеса і фрісландської принцеси Сигізмунди, які пронесли полум'яне кохання через усі небезпеки та випробування, Сервантес розвиває в романі гуманістично-утопічну лінію своєї творчості, розпочату ще у «Галатеї».

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гейне Генрих. Введение к «Дон Кихоту» / Собр.соч.: В 10т. – М., 1958. – Т.7. – С.139.
2. История всемирной литературы: В 9т. – М., 1985. – Т.3.
3. Голенищев-Кутузов И.Н. Романские литературы. – М., 1975.
4. Прокав Ф.І., Кучинський Б.В., Булаковська Ю.Л., Долганов І.В. Зарубіжна література ранніх епох. – К.: «Вища школа». – 1994. – 405 с.
5. Франко І.Я. Мігель Сервантес і його «Дон Кіхот». Зібр.творів: У 50т. – К., 1976. – Т.4. – С.170.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Болеслав Кучинський – доктор філософії у філологічних науках, професор, завідувач кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: германська філологія, зарубіжна література.

НАРАТИВНИЙ ФРЕЙМ – КОГНІТИВНА МОДЕЛЬ РОЗГОРТАННЯ ФАБУЛИ КЛАСИЧНОГО ДЕТЕКТИВУ

Тамара БЕХТА (Львів, Україна)

У статті обґрунтовано побудову когнітивної моделі репрезентації англomовного класичного детективу (АКД) – нарративного фрейму – на основі розмежування фабули і сюжету та узагальнення нарративних схем стереотипного літературного жанру.

Ключові слова: фабула, сюжет, літературний стереотип, оповідь, нарративна схема, нарративний фрейм.

Motivations of the construction of the representation cognitive model of English classical detective story – narrative frame – based on the distinctions between the notions of fabula/sjuzet and generalization of narrative schemata of stereotypical fiction genre are substantiated in the article.

Key words: fabula, sjuzet, fiction stereotype, narrative, narrative schema, narrative frame.

Дослідження характеристик нарративу та його елементів за нарративно-теоретичного підходу (І.А. Бехта [1], В. Шмид [7], Т. Kindt, Н.-Н. Müller [20]) є аналітичними за природою і описують фундаментальні будівельні блоки, що використовує автор для створення фабули. Однак, вони не можуть бути безпосередньо використані як узагальнююча комп'ютерна модель. У студіях зі штучного інтелекту найбільшим викликом є створення формальних моделей для передачі концептів з нарративної теорії.

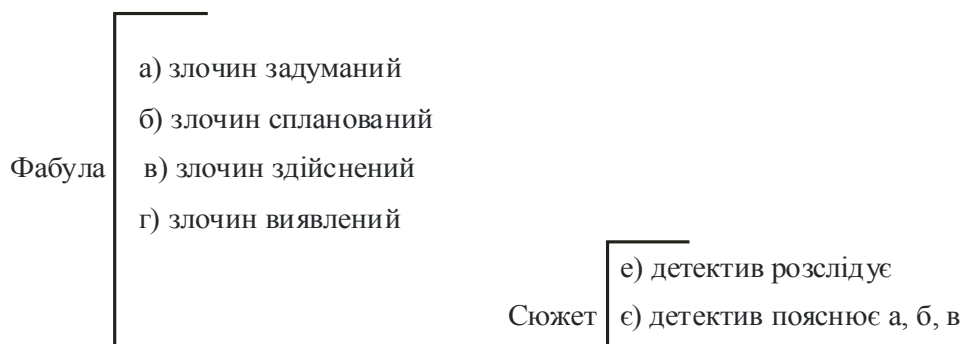
Одним із підходів до аналізу нарративу є його поділ на дві складові – *фабулу* та *сюжет* (Б.В. Томашевський [6], М. Bortolussi, Р. Dixon [8]), які в когнітивно-дискурсній

парадигмі еквівалентні поняттям *story/discourse* (Т. Todorov [22], Е. Branigan [9], G. Prince [21]). З наратологічної перспективи *story* – послідовність дій, хронологічна передача подій разом з персонажами, оточенням, а *discourse* – вираження змісту, репрезентація цих подій в оповіді.

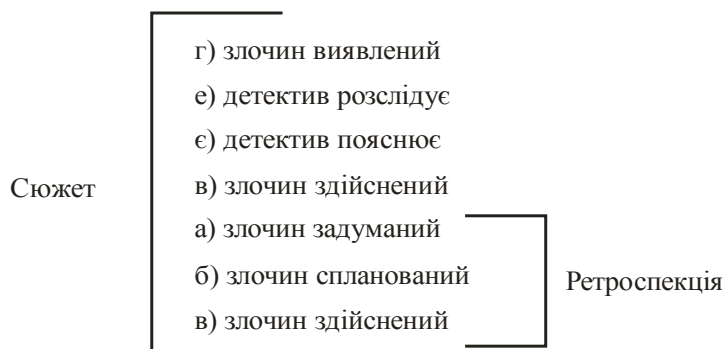
Питання значимості форми, структури, схеми, моделі організації детективного твору віддавна перебувають у полі зору філологічної науки. Структура англomовного класичного детективу (АКД) має особливу сюжетно-фабульну організацію: події у ньому подаються не хронологічно, а вибудовуються автором за його особливою логікою.

Найважливішою ознакою нарації є сюжет – тимчасова, культурна або логічна послідовність подій, що надає основу оповіді [8: 97]. Спроби описати природу подій та сюжету ведуть до Арістотеля і є центральною проблемою у дослідженнях наратології, починаючи з роботи В.Я. Проппа [4]. Терміни **фабула** та **сюжет** перебувають у полі дискусій наратологічних студій. Розрізнення проводять за ознаками ЩО розповідається і ЯК розповідається. Різниця у тому, що фабула – це те, що відбулося у житті, сюжет – яким чином автор подає фабулу. „Фабула відповідає реальності, сюжет – самій книзі, нарація – літературним засобам, які використовує автор” [15: 18]. Сюжет – це нарація, як ми її читаємо, дивимося чи слухаємо від першого до останнього слова – символ, те, що читач сприймає. Це естетичне упорядкування ідей, які автор бажає донести до читача. Фабула – нарація у хронологічній послідовності, абстрактний порядок подій, їхній перебіг – означуване, те, що читач осягає.

Причинно-наслідковий зв'язок притаманний фабулі і сюжету, але вони характеризуються відмінними ознаками. Сюжет – це все, що показано у тексті експліцитно. Фабула – хронологічна послідовність подій, поданих експліцитно, та імпліцитно у тексті [15: 16]. Відмінність між фабулою та сюжетом є важливою для опису детективної нарації, що видно з такого співставлення:

Сюжет розгортається згідно визначених фабулою напрямів. Однак, при розвитку сюжету немає сенсу показувати читачеві: а) як злочин задумувався, б) як він планувався, в) як здійснювався, бо відразу буде розгадано таємницю „хто це зробив”. Насправді сюжет складається з реконструкції *а, б, в*. Зазвичай *а, б, в*, викривається детективом у кінці твору перед зібранням підозрюваних. Однак якщо *а, б, в* подається у ретроспекції, а не як розповідь детектива у кінці твору, тоді побудова сюжету змінюється. Фабула, однак, залишається такою самою – від *а* до *є*, що видно з наведеної схеми:

За класичною наративною схемою побудований детектив Р. Lovesey “Bullets”, який починається з виявлення злочину (z), що виглядає самогубством:

“You can remove the body.”

“Was it definitely...?”

“Suicide, I’d stake my life on it,” said Inspector Carew, a forceful man. “Single bullet to the head. Gun beside him. Ex-army fellow, who didn’t return his weapon the war ended” [16: 216].

В частині розслідування (e) надаються докази злочину:

“He didn’t leave a note” [16: 216].

“Presumably, that two shots were fired and this one missed. If you look, the bullet penetrated the wood behind the books” [16: 222].

Under the carpet was a magazine [16: 223].

“The time. You lied about the time” [16: 226].

Детектив вказує на злочинця та пояснює (e) хід дедукції:

“Not if you are hanged for murder, madam” [16: 227].

“Why don’t I show you what I discovered in the den?” [16: 227].

“So last night he went to the study and collected the gun and lay it wait. The rest you know” [16: 228].

В ретроспекції підтверджується пункт **в**, що це був саме злочин, а не самогубство, надаються пояснення **а**, **б**, **в**.

У звичайних оповідях фабула завжди має будуватися хронологічно, щоб не зруйнувати правила казуальності, які її визначають [15: 17-18]. В АКД “whodunnit” важливим моментом є роздуми над ідентифікацією злочинця і тому дедукція детектива, його помічників, пояснення як відбувалися події самим злочинцем з’являється у кінці сюжету, інакше читач навряд чи дочитував би оповідь до кінця. Хоча наративні тексти складаються з одного сюжету, у ньому можуть бути підсюжети. Часто у детективі стаються два, або більше вбивств, які видаються не пов’язаними між собою, тому сюжет розвивається у декількох напрямках. Певна подія може замальовуватись декілька разів. Розв’язка часто складається із реконструкції вбивства, про яке оповідувалося раніше (іноді з різних перспектив, з метою змалювання повнішої картини). Читачеві, як правило, відводиться найважливіша роль – скласти фабулу з сюжету.

Одним із типів загальних структур знань є **нاراتивні схеми**. Знання оповідних схем робить можливим пояснення тексту загалом [13: 49]. Схема приписує можливі розгортання подій, їх фрагментів. Її можна уявити у вигляді згрупованих наборів очікувань людини, яка має досвід у конкретній сфері. Наративна схема, що дозволяє впізнавати наративні взірці, складається з: 1) введення персонажів та оточення; 2) пояснення суті справ; 3) початкова (ініціююча) подія; 4) емоційна відповідь, чи визначення мети протагоністом; 5) ускладнюючі обставини; 6) наслідок; 7) реакція на наслідок [9: 14].

Така схема допомагає пояснити деякі важливі моменти сприйняття. Інформація з тексту сортується та порівнюється схемою відносно знання, наявного у базі даних. Певна інформація додається до ієрархії у робочій пам’яті відповідно до ступеня важливості, а інша – відкидається. Адже „коли ми знаємо щось про певну галузь, наше знання не складається зі списку роз’єднаних фактів, але пов’язується особливим чином” [9: 13].

Текст розуміється через імпліцитне знання наративної структури читачем. Наратив є каузальною трансформацією і включає форму логічної зміни. Початок, середина та закінчення оповіді є не окремими, а взаємопов’язаними елементами. Послідовність дій у нарративній структурі така: 1) стан спокою на початку; 2) руйнування спокою якоюсь дією; 3) визнання того, що відбулося руйнування; 4) спроба полатити руйнування; 5) відновлення спокою [15: 29].

Структура тексту є визначальною рисою жанру. Оскільки сюжет, як спосіб художньої трансформації фабули, є понятійною структурою нарративного дискурсу, то сюжетна структура є послідовністю компонентів. Сюжет, за Арістотелем, мусить мати початок, середину та закінчення. Детективна оповідь, зазвичай, починається із вбивства, середина зайнята розслідуванням, кінець є викриттям та покаранням убивці і відновленням справедливості. АКД не дозволяє собі сюжет (рух персонажів у художньому часі і просторі) із відкритим завершенням. Злочинець неодмінно має бути названий, процес розкриття злочину повинен бути ретельно поясненим. Отже, „скелетна форма” детективу – це стійка композиційна

структура, що експлікує його фабулу та створюється за чотири прийоми: 1) визначення проблеми (вбивство, пограбування); 2) пошуки доказів злочину; 3) оцінка доказів; 4) судження про події, розкриття та мотивація злочину [19; 7].

Стереотипне детективне оповідання має п'ять частин з описовим тлумаченням назв: 1) преамбула, філософська за звучанням; 2) скрутне становище, що потребує: 3) розслідування, допиту, застосування дедукції; 4) фінальна сцена розкриття; 5) звільнення від тривалої напруги [12: 147].

Формула детективного оповідання, на думку Е. По, зосереджується навколо розслідування детектива та розгадки злочину. Його оповідання – “*Rue Morgue*”, “*The Purloined Letter*” – включають шість головних фаз такого зразка:

1) залучення детектива; 2) злочин і ключі; 3) розслідування; 4) оголошення вирішення; 5) пояснення як прийшли до вирішення; 6) розв'язка [15: 138].

Наративні фрейми – скелетні форми для типових оповідань (узгодження форм побудови, розвитку подій, персонажів) [3: 62-63]. *Наративний фрейм* – когнітивна структура за якою будується літературний стереотип, до якого відносимо такі популярні жанри, як детектив, вестерн, шпигунські оповідання.

Поняття *стереотипу* розглядається у його функціонуванні через аналіз суспільно-психологічних аспектів діяльності людей [5: 5]. Термін **літературний стереотип** уживається до шляхів сприйняття речі або особи (епітети, метафори, порівняння), та для стереотипів сюжету, універсальних і популярних у різних культурах і в різний час [11: 1-2]. АКД поєднує ці два літературні стереотипи (на рівні сприйняття реалій детективу та на рівні сюжету). Читач і автор детективу володіють знанням стереотипних умовностей, які є його невід'ємним атрибутом. У доробку детективної літератури можна віднайти стереотипні елементи популярних жанрів (трилера, шпигунського, кримінального, поліцейського процесуального роману). Але її відмітність – наявність детектива, який розслідує злочин не тому, що він зобов'язаний це робити, а тому, що його попросили [18: 165].

Детектив має стійку формулу побудови, з двома складовими – стереотипні персонажі та стереотипна наративна схема. Формула – „конвенційна система побудови продуктів культури” Вона „подає шлях, яким культура втілила міфічні архетипи і власні захопленості у наративній формі”. Отож, популярний жанр детективу є успадковано стереотипним, тому що у його підвидах та варіантах незмінною основою є намагання виправити „зразок суспільного безпорядку”, відомого як злочин [18: 166].

Отже, наративний фрейм детективної оповіді будуємо на основі узагальнення наративних схем Е. Бранігана, Ц. Тодорова, В.Я. Проппа, Т. ван Дейка, Р. Вінкса, Е. По і розмежування *фабули* та *сюжету* (Б.В. Томашевський, М. Bortolussi, Р. Dixon). Наративний фрейм (або фрейм фабули) зазвичай включає такі елементи: 1) Персонажі: характеристики головних персонажів у оповіді; 2) Оточення: час, місце, зміст в якому розгортається інформація; 3) Початкова (ініціююча) подія: подія яка розпочинає розгортання дії в оповіді; 4) Мета: що головні персонажі вирішують робити – реакція на ініціюючу подію; 5) Наслідки: як головні персонажі намагаються досягти мети; 6) Резолюція: якою виявляється мета [17].

Наративний фрейм англomовного класичного детективу **WHODUNNIT** можна подати у таблиці 1.

State of equilibrium		
B		
E		
G	M	➤ Information about crime
I	U	➤ Information about the place of crime
N	R	➤ Information about the victim
N	D	➤ Information about the participants
I	E	➤ Request for help
N	R	➤ Arrival of the police (detective)
G		

M I D D L L E P A R T	D E T E C T I O N	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Interrogation of witnesses ➤ Inspection of the place of crime ➤ Collecting evidence ➤ Finding clues
E N D	D E D U C T I O N	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Deductive analysis ➤ Explanation of the mystery ➤ Explanation of the motive ➤ Finding a criminal ➤ Explanation of what has happened ➤ Reestablishment of justice
Reestablishment of state of equilibrium		

Таблиця 1. Наративний фрейм детективу WHODUNNIT

Наративний фрейм АКД **WHODUNNIT** складається з трьох концептуальних макрофреймів – CRIME, DETECTION, DEDUCTION, на які накладається композиційна структура, що складається із „зав’язки”, „пошуку” й „розв’язки”.

На основі аналізу фактологічного матеріалу в класичному детективі можна виокремити такі фрейми, властиві більшості творів, що входять до цих композиційних блоків: 1) *information about the scene of crime*; 2) *information about the participants*; 3) *committing the crime*; 4) *information about the victim*; 5) *asking for help*; 6) *information about investigators*; 7) *interrogation of eye-witnesses*; 8) *investigation of crime scene*; 9) *deductive analysis of clues and evidence*; 10) *finding the murderer*; 11) *pointing the motives of crime*; 12) *explanation of mystery*; 13) *explanation of what has happened*; 14) *restoration of justice*.

У рамках структурного підходу використовуються сталі форми нарації для деяких стереотипних жанрів, до яких належить детектив. Така нарація, на думку Т. ван Дейка, створюється за фіксованим списком категорій та правил їх упорядкування із завданими ролями для учасників подій [61, с. 194]. Як автор при побудові стереотипного твору, так і читач при його інтерпретації, мають зберігати в пам’яті контекстну модель, що вміщує інформацію про стиль, зміст, визначає якого виду інформація буде знайдена у ньому.

Отже, наративний фрейм детективу – це когнітивна модель, що передає його фабулу. Матеріалізуючись у детективному тексті, наративний фрейм є інструментом когнітивної діяльності читача, результатом якого є встановлення смислу АКД. У ньому події розміщені в ієрархічній послідовності по мірі їх значимості. Він може бути побудований у вигляді питань та відповідей. Щойно читач детективу знаходить відповіді на поставлені перед ним запитання – конкретизуються вузли нижнього рівня фрейму та будується повний наративний фрейм.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бехта І.А. Оповідний дискурс в англомовній художній прозі: типологія та динаміка мовленнєвих форм: дис... на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10. 02. 04 / Іван Антонович Бехта. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2010. – 526 с.
2. Дейк Т. А. ван. Язык : познание : коммуникация / Т. А. ван. Дейк ; [пер. с англ. / составл. В. В. Петрова] / [под ред. В. И. Герасимова ; вступ. ст. Ю. Н. Караулова и В. В. Петрова]. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
3. Минский Марвин. Фреймы для представления знаний / Марвин Минский. – М. : Энергия, 1979. – 151с.

4. Пропп Владимир Яковлевич. Морфология сказки / Владимир Пропп. – Л.: Академия, 1928. – 151 с.
5. Рыжков В. А. Особенности стереотипизации, необходимо сопровождающие социализацию индивида в рамках определенной национально-культурной общности / В. А. Рыжков. / Языковое сознание: стереотипы и творчество. – М., 1988. – С. 4 – 16.
6. Томашевский Б. В. Теория литературы: поэтика / Б. В. Томашевский. – N. Y. & L.: Johnson Reprint Corporation, 1967. – 239 с.
7. Шмид В. Нарратология. – 2 изд., испр. и доп. – Москва: Языки славянской культуры, 2008. – 304 с.
8. Bortolussi M., Dixon P. Psychonarratology. Foundation for the Empirical Study of Literary Response. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 304 p.
9. Branigan E. Narrative Comprehension and Film. – L., & N.Y.: Routledge, 1992. – 307 p.
10. Cavelty J. G. The Study of Literary Formulas // Detective Fiction. A Collection of Critical Essays. Ed. by R. W. Winks. – Englewood Cliffs, N.S.: Prentice-Hall Inc., 1980. – pp. 121 – 143.
11. Caws M. A. Reading Frames in Modern Fiction. – Princeton: PUP, 1995. – 307 p.
12. Eco U. The role of the reader: Exploration in the semiotics of the texts. – Bloomington; London: Indiana University Press, 1979. – VIII. – 273 p.
13. Emmott C. Advances in written text analysis // Ed. by Malkolm Coulthard. – L., & N.Y.: Routledge, 1994. – 320 p.
14. Hawthorn J. A Glossary of Contemporary Literary Theory. Fourth Edition. – N.Y.: Oxford University Press Inc., 2000. – 400 p.
15. Lasey N. Narratology and Genre. – N. Y.: St. Martin's Press, 2000. – 268 p.
16. The Mammoth Book of Roaring Twenties Whodunnits / Ed. by M. Ashley. – N. Y.: Carroll & Graf Publishers, 2004. – 534 p.
17. Marzano, Robert J., Pickering, Debra J., Pollock, Jane E. Classroom Instruction that Works. ASCD, 2001, pp. 35 – 41.
18. The Oxford Companion to Crime and Mystery Writing. Ed. R. Herbert. – Oxford & N.Y.: OUP, 1999. – 538 p.
19. Winks W. R. Introduction // Detective Fiction / A Collection of Critical Essays. Ed. By R. W. Winks. – Englewood Cliffs, N. S.: Prentice-Hall Inc., 1980. – pp. 1-14.
20. What is Narratology? Questions and Answers Regarding the Status of a Theory // Ed. by Kindt T., Müller H.-H. – Berlin & N. Y.: Walter de Gruyter, 2003. – 364 p.
21. Prince G. Narratology: the Form and Functioning of Narrative. – Berlin & N. Y.: Mouton Publishers, 1982. – 185 p.
22. Todorov T. Genres in Discourse. – Cambridge: Cambridge University Press, 1991. – 148 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тамара Бехта – кандидат філологічних наук, асистент кафедри іноземних мов факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка.
Наукові інтереси: когнітивна поетика, когнітивна наратологія.

ПОРТРЕТ-ЕСКІЗ У СТРУКТУРІ ТЕКСТУ ЖАНРУ «ПОДОРОЖ»

Тетяна БУЙНИЦЬКА (Львів, Україна)

Стаття присвячена аналізу мовно-стилістичної форми портрета-ескіза як одного з текстових елементів жанру «подорож». На прикладі твору німецького письменника В. Кеппена «Подорожі до Франції» відзначено художні особливості створених автором образів, які свідчать про багатозначність його індивідуального стилю.

Ключові слова: портрет-ескіз, жанр “подорож”, метафора, метонімія, порівняння, епітет.

The article deals with analysis of the linguostylistic characteristics of the “portrait-sketch” as one of text elements of the genre “travels-travel writing”. The artistic peculiarities of the images created are examined, the work “Reisen nach Frankreich” by W. Koeppen being taken as the example. They testify to the rich and many-sided individual style of the author.

Key-words: portrait-sketch, genre “travelling”, metaphor, metonymy, simile, epithet.

Жанр «подорож» належить до художньо-публіцистичного стилю, що позначилося на формі викладу змісту та структури його тексту, де картини, портрети, роздуми автора, що постійно змінюють одне одного, певним чином впливають на читача, сприяючи формуванню в нього сукупності поглядів, уявлень, оцінок [2: 4].

Як відомо, сюжет цього твору та його скерованість обумовлює обраний автором маршрут, на якому завдяки відбору фактів він створює цілісну картину, що проте є ніби мозаїкою, складеною з окремих різноманітних клаптиків. Не дивно, що дослідники цього публіцистичного жанру порівнюють його композицію з кіносценарієм, в якому окремі кадри поєднуються точкою зору автора, його оцінкою цих «кадрів». У цьому подорожній прозі наближується до художньої, проте відкрита позиція авторського «я» свідчить про вияв публіцистичності жанру. Точка зору автора цього «я» визначає композицію твору, в основі якої лежить принцип панорами, виявляючи різноманітність жанрових форм, чого немає в жодному іншому типі тексту. Панорамна форма подорожі, невимушений спосіб викладу з'єднують різноманітні факти та враження в єдине ціле, даючи змогу читачеві одержати всебічну картину країни, про яку йде мова.

Стиль жанру «подорож» виявляється, по-перше, в особливій художній логіці, що об'єднує твір, а, по-друге, в єдності основних зображальних засобів [2: 46]. Логіка викладу пов'язана з темою та точкою зору автора, який подає її читачеві. Друга особливість тексту обумовлює різноманітність, однак єдність, мовностилістичних засобів, застосованих для вияву яскравої оцінності. Тут спостерігається вживання лексико-фразеологічних, синтаксичних структур, експресивних та емоційних виразів, прямої мови, метафоричності, інших образних засобів, запозичених з художньої літератури.

Проте, як зауважує М. Кожина, образність цього жанру принципово відрізняється від образності художнього тексту своєю ескізністю, в чому саме виявляється його публіцистичність [1: 198]. Ця ескізність пояснюється миттєвістю вражень автора-мандрівника, який, подорожуючи обраним маршрутом, не затримується надовго на одному місці.

Посилаючись на М. Карамзіна, Н. Маслова у своїй роботі відзначає таку стильову особливість жанру подорож, як «нерівність, строкатість, калейдоскопічність». Проте, щоб це не справляло читачеві труднощів, автор вміло відбирає мовні засоби, керуючись при цьому точністю вираження думки та бажанням захопити читача [2: 48]. Панорамність викладу та калейдоскопічність вражень веде до ескізності зображення пейзажів, картин, портретів, що вимагає від автора особливої художньої майстерності.

Метою цього невеликого дослідження є спостереження над портретом-ескізом, створеним відомим німецьким автором Вольфгангом Кеппеном у його книзі «Подорожі до Франції», яку він відвідав у 50-х роках ХХ століття. Читач і критика схвально зустріли його книжку, котра до цього часу не втратила своєї привабливості, як підкреслює один з літературних критиків, Ганс Майєр, завдяки «своєму елегантному і точному стилю, що імпресіоністськими мазками, на фоні величезної начитаності та обізнаності автора з європейською культурою, безпосередньо оживлює краєвид і людей» [3: 2].

Люди, яких В. Кеппен зустрічав у провінції, великих містах та у Парижі, дали йому можливість краще зрозуміти життя Франції, її традиції та сподівання. І хоч з багатьма з них він не промовив жодного слова, вони стали живим обличчям країни, висвітливши типовий образ француза, що зберіг вкорінені риси, але й виявив нове, викликане післявоєнним розвитком суспільного життя країни.

Перед очима читача проходять ескізні, проте виразні портрети різних представників населення. Здебільшого вони виражені декількома короткими реченнями, а головним зображальним засобом виступає епітет – прикметник та дієприкметник. Характерною особливістю стилю В. Кеппена є вживання оказіональних прикметників, що складаються з двох або навіть з трьох слів. Такі експресивні утворення дають автору змогу всебічно охарактеризувати людину:

- (1) „Kinder kommen aus der Schule... Die Kinder sind sehr ernst und sehr artig, sie sind ein wenig blaß und schwer an dem Schulpensum in ihren Händen“ [3: 18].
- (2) „Kaffeehäuser am Kai. In Korbstühlen ein paar ältere, gezwungen aufrecht sitzende, merkwürdig starre Damen“ [3: 48].
- (3) „...und der Neger war schwärzer als die finsterste Gasse und ein zärtlich sorgender Familienvater seiner milchkaffeebraunen Kinder und ein eifersüchtig-sittsamer Gatte seiner bleichen kunstblonden Frau“ [3: 57].
- (4) „Ein Polizist schob sein Fahrrad durch das Morgenlicht. Mit seinem Käppi, seiner Pelerine, selbst mit seinem Knüppel war er ganz der „Agent de Police“ des bürgerlichen Frankreichs.“ [3: 20].

Іноді письменник, подаючи картину міста, випадково зауважує постать людини, тоді, не порушуючи опису, він подає портретну замальовку у структурі парентези:

- (5) Lichtlose, stumme Häuser. Nur manchmal ein Schritt auf dem holprigen Pflaster. Ein geistlicher – pergamentbleichen Gesichts, zeitlosen Charakters und mit der ganzen „Würde der Kirche – trat aus einem schönen schweigenden Haus und schloß sorgsam hinter sich eine schöne Tür, auf der kein Name stand.“ [3: 68].

Деякі портрети – це більш розгорнуті образи з використанням різних зображальних засобів. Тут вже з'являються порівняння, метафоричні епітети і особливо часто ряди емоційних перерахувань, що дозволяє автору досить детально представити свою модель:

- (6) „Die Tafelrunde aber war demokratisch. Die Herren sahen wie Hochschulabsolventen, wie Advokaten, Ingenieure oder Beamte aus, doch auch ein Lastenfahrer in seiner gestreiften Transportschürze war zugelassen. Der Patron des Hauses war ein dicker Mann in einer von Trägern gehaltenen zerdrückten Hose über dem bloßen Wollhemd. Sein Gesicht war aufgedunsen, teigig, leberkrank, enttäuscht.“ [3: 34].
- (7) „In dem kleinen Hotel am Alten Kirchplatz herrschte ein junger Manager. Sein Schnurrbart war französisch, sein Sinn amerikanisch, sein Bürstenhaarschnitt konnte der Still der École Polytechnique sein oder schon aus dem wirtschaftswissenschaftlichen Seminar von Harvard stammen. Der junge Mann war von froschkalter Höflichkeit, von einem feuchten, grünen Charme, seine Rede plätscherte erst französisch, dann deutsch, sie floß in beiden Sprachen gleichermaßen glatt und unverbindlich.“ [2: 16].

Це один з найбільш детальних портретів, що зустрічаються в книзі В. Кеппена, тим більше, що він одержав продовження, оскільки автор ще раз зустрівся з молодим менеджером вранці під час сніданку:

- (8) „Die Gäste des Hotels frühstücken an langer Tafel in einem kleinen Saal, in dem noch aufgeschlagen das Feldbett des froschglatten Managers stand, der schon, adrett gekleidet, den kleinen Schnurrbart, die kurzen Stehhaare gebürstet, charmant, kalt, polyglott, keine Arbeit scheuend, der Frühaufsteher bediente und kranken Damen gar den Pfefferminztee auf das technisch renivierte Zimmer ans breite Bett trug.“ [3: 21].

Автор створив психологічний портрет молодої людини того типу, що з'явилися після війни і розпочали свій бізнес: спритних, енергійних, несентиментальних. У центрі його характеристики стоять епітети „kalt“ і „glatt“, що у всій своїй багатозначності надзвичайно виразно визначають цю людину. Особливо експресивні оказіональні утворення „froschkalt“ та „froschglatt“, з першим компонентом яких пов'язані оксиморони-епітети „feucht, grün“ до іменника „шарм“. Ланцюжки перерахувань, що структурують текст, довершують портрет молодої особи.

Подорожуючи по країні, письменник стикається з представниками різних верств населення, різних занять та професій. Так він створює загальний портрет, що виникає на основі його спостережливості, вміння схопити найважливіші особливості та риси, можливо, зовнішні, проте які дозволяють спонукати читача зробити свої власні, більш глибокі висновки.

Автор представив портрет французької молоді 50-их років, спостерігаючи за нею в провінції, великих містах та у столиці, і відзначив багато спільного з молодими людьми Німеччини та інших країн Європи:

- (9) „Auf dem Platz mit dem Denkmal der Winzer standen junge Mädchen in amerikanischen Farmerhosen und blickten auf die Burschen, die mit ihren Motorrädern nichts anzufangen wußten. Die Mädchen stießen einander an und kicherten. Auch das provinzierische Gehabe auch die Langeweile und die Geilheit sind international.“ [3: 55].
- (10) „Vor dem Café in der Avenue de la République versammelten sich junge Leute und lauschten der grell über die Straße flutenden Lautsprechermusik. Die jungen Männer bemühten sich offensichtlich um einen trotzig-verwegenen, die Mädchen um einen verrucht-erfahrenen Gesichtsausdruck. Sie schmorten in der Langeweile. Träumten sie von Paris?“ [3: 29].

Обидві портретні замальовки молоді, що живе у маленьких містах, не знає, куди себе подіти від нудьги і, звичайно, мріє про життя у великому місті, де, як їй видається, відбувається щось життєво найбільш велике та цікаве, виконані ніби яскравими мазками художника. Тут найбільш важлива експресивна, стилістично забарвлена лексика та оказіональні утворення. Особливо виразно звучить словосполучення „in der Langeweile schmoren“, що лаконічно, але дуже переконливо говорить про стан молоді.

Але, здається, і в Парижі молодь стикається з подібними проблемами:

- (11) „... das kleine Cafe der Lederjaken, der Blousons noirs, des französischen Teils der ewigen Jugendrevolte. Hier sind es Handelschüler, sechzehn-, siebzehnjährige, trotzig abgesondert vom lateinischen, vom akademischen Treiben, gleichsam vor der Tür der Universität und in der Haltung des sprichwörtlichen Fuchses vor den Trauben. Eine gepflegte Verwilderung in der Gestalt, echte oder vorgetäuschte Verwahrlosung, Libertinage und gern getragene Verruchtheit, unreiner Teint, ordinärer Mund, gefettetes oder gefärbtes Haar, Augen, deren Blick Erfahrung, Kälte, Illusionslosigkeit, ein altkluges Durchschauen des Lebens vortäuschen möchte, und die eitellässige Haltung von Dieben und Sportidolen. Mädchen und Jünglinge leiden in althergebrauchten, in rührend altmodischer Weise an ihrer Jugend wie unter einer schweren Last, doch scheinen sie mehr als alle Generationen vor ihnen genau und schmerzlich zu wissen, daß ihre jungen Jahre eilen und verrinnen, daß sie vergänglich, köstlich, begehrt und gut verkäuflich, sind.“ [3: 186-187].

Портрет молоді, що невдоволена існуючим соціальним станом речей і виражає протест хоча б тим, що відрізняється своєю зовнішністю та надбаним виразом обличчя, який говорить про нудьгу, нехоть і зневагу до оточення, починається метонімічним перерахуванням, яке дозволяє автору підкреслити відсутність індивідуальностей серед цієї молоді. Подібне спостерігаємо у характеристиці молодих людей, де довгий ланцюжок атрибутивних словосполучень створює виразний загальний портрет. Перерахування, як основний структурний елемент цього тексту, також і завершує його, виступаючи оцінкою молодих років життя, з точки зору цієї групи: „vergänglich, köstlich, begehrt, gut verkäuflich“. Ці епітети виразно свідчать і про духовний рівень молодих людей.

Але автор також побачив молодь, хоч ззовні подібну до інших, але таку, що обрала собі життєвий шлях і, очевидно, здійснить свою місію. Створений ним загальний портрет одержав нові фарби:

- (12) „In einem der Kaffeehäuser, auf einer der Terrassen saß die Jugend von Toulon, isoliert von den Älteren, wie es ihr Wunsch und nun internationale Sitte ist, gekleidet wie am Washington-Square in New York, wie in Soho in London, wie in Schwabing, wie im Quartier Latin, und die Lautsprecher schrien über ihre cäsarisch gekämmten Köpfe den Jazz der Tristesse. Sie wollten Ingenieure, Ärzte, Anwälte, Kaufleute, Kinetiker, Atomspalter werden, sie würden es werden, Jungen wie Mädchen, aber erzfranzösisch, erzliterarisch und sehr beglückend waren ihre Baccalaureatsorgen...“ [3: 84-85].

Знову ж таки структурною основою цього тексту стала синтаксично-стилістична фігура перерахування, що виразила і універсальність молодіжної моди, і індивідуальність бажання кожного отримати певну професію.

Таким чином, з окремих калейдоскопічних уривків, розкинутих по всьому тексту, постає ескізний портрет французької молоді, яку письменник побачив під час подорожі.

Цікавим є збірний портрет „мадам“, владної господарки маленького готелю, ресторана, кафе, з якого був змушений стикатися автор, подорожуючи по країні. Нерідко це іронічний або навіть сатиричний образ жінки, що тримає всю обслугу в своїх руках, знає ціну грошей і вміє їх рахувати:

- (13) „Im Speisesaal herrschte strenge Sitte. Madame wies die Plätze an. Sie saß auf einem Thronessel hinter der Kasse und war ein Bildnis bürgerlicher Tyrannei. Auf mich wirkte sie wie das Urbild der mörderischen Wirtin aus dem Roman „Leviathan“ von Julien Green.“ [3: 32].
- (14) „Die Madame sitzt mit getürmtem grauem Haar wie eine alte Sphinx neben dem schönen Fahrstuhl und blickt einen mit Augen an, vor denen man nackt ist.“ [3:181].
- (15) „An jedem Tisch ein einziger, ein seltsam isolierter, ein seltsam verbitterter, ein bewundernswert disziplinierter Gast. Die Herrscherin im Haus, die übliche Madame, ist hager, streng, säuerlich.“ [3: 136].
- (16) „Das Café war, wie oft in Frankreich, ein reines Frauenunternehmen, eine tüchtige Vorstufe des Matriarchats; die Chefin saß hinter der Kasse und dirigierte die kleinen Serviermädchen und herrschte auch über die Soldaten und selbst über die Militärpolizei...“ [3: 90].

В усіх чотирьох прикладах (13, 14, 15, 16), де зображені власниці готелів та ресторанів різних міст Франції, спостерігаємо спільний образ владної господарки, що панує у своїй „державі“. Навіть місце біля каси, де вона звичайно сидить, автор називає трон (13). Лексика, яка вжита в текстах, створює образ тирана і за своєю семантикою належить до теми „панувати“: herrschen, die Herrscherin, Bildnis der Tyrannei, dirigieren, Thronsessel, streng, strenge Sitte.

Навіть зовнішність цієї представниці „матріархату“ не викликає симпатії: *hager, streng, säuerlich, wie eine alte Sphinx, mit Augen, vor denen man nackt ist.*

Підводячи підсумки проведеного дослідження, варто відзначити, що калейдоскопічність вражень автора жанру „подорож“ не позначилась негативно на створенні портрета-ескіза різних людей, яких В. Кеппен зустрічав під час своєї подорожі по Франції. Йому вдалося завдяки вмінню спостерігати і відбирати зі своїх вражень найсуттєвіше, створити яскраві та типові образи представників різних верств населення країни, познайомивши таким чином німецького читача з його сусідами. Що торкається мовних засобів, які створюють портрет, то письменник використовував широку палітру художніх прийомів: метафору, метонімію, епітет, порівняння, проте найпоширенішими є ланцюжки перерахувань, які дали змогу лапідарно та наочно подати образи людей. Важливу роль відіграли в ескізному портреті оцінна лексика та оказіональні складні прикметники-епітети, що експресивно та художньо виразно охарактеризували певну особу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кожина М.Н. Стилистика русского языка. – М.: Просвещение, 1983.
2. Маслова Н.М. Путевой очерк: проблемы жанра. – М.: Знание, 1980.
3. Коерпен, Wolfgang. Reisen nach Frankreich. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1999.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Буйницька – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: дослідження лінгвостилістики, лінгвістики тексту та особливостей жанрів різних типів тексту.

ПАРЕНТЕЗНІ КОНСТРУКЦІЇ У ТВОРАХ ДЖЕРОМА К. ДЖЕРОМА

Оксана ГАЛАЙБІДА (Кам'янець-Подільський, Україна)

У статті визначено семантичні типи та функціональне навантаження парентез у повісті Джерома К. Джерома "Троє у човні, не рахуючи собаки". Вставлення є досить активними у структурно-композиційній та семантичній організації художнього тексту Джерома К. Джерома. Вони здебільшого слугують створенню гумористичного ефекту, виражають емоційне ставлення автора і героїв до подій, надають оповіді відтінку розмовності та непосредності.

Ключові слова: парентезні конструкції, вставлення, експресивність, оцінка, образність.

The article presents an analysis of semantic types and stylistic functioning of parenthetical elements in the novel by Jerome K. Jerome "Three men in a boat to say nothing of the dog". The main function of parentheses in his works is to create humorous effect and express emotional attitude of the author.

Key words: parenthetical elements, expressiveness, assessment, evaluation, figurativeness.

У сучасному мовознавстві проблема дослідження комунікативно-функціональних параметрів мови є складною проблемою. Вона стає однією з центральних напрямків лінгвістичних студій останніх десятиліть, свідченням чого є роботи з питань комунікативного та експресивного синтаксису [2-5]. Серед засобів експресивного синтаксису недостатньо дослідженим є питання впливу парентезних конструкцій (парентез, вставлень) на реципієнта художнього тексту. Парентезні конструкції – це вставлені у речення або ширший відрізок тексту слова, словосполучення, речення, які мають експліцитний або імпліцитний зв'язок з ними, а змістовно утворюють категорію додаткового повідомлення до речення, його компонента, ширшого контексту, містять суб'єктивно-оцінні зауваження. Вони поділяються на вставні й вставлені конструкції.

На виразові можливості парентез вказувала Р.С. Самолетова [3]. На думку дослідниці, вони не тільки забезпечують тематичний розвиток текстової канви, але й поглиблюють її полісемантично, вплітаючи у неї нюанси конотативно-стилістичного забарвлення. Помічено, що для стилю відомого англійського прозаїка XIX ст. Джерома К. Джерома характерне активне послуговування вставленими конструкціями, що зумовило наш вибір його творів матеріалом дослідження. Мета статті – визначити семантичні типи та функціональне навантаження парентез у повісті Джерома К. Джерома "Троє у човні, не рахуючи собаки".

Серед вставних одиниць у творах Джерома К. Джерома переважають вставні словосполучення, які виражають очевидність зображуваних подій: *beyond all mistakes, of course*; імовірність: *supposing such a thing likely*; оцінку: *in all seriousness, strange as it may appear, as he is admiringly referred to*; джерело висловлюваної думки: *in my opinion, speaking for myself* та ін. Вони, безумовно, мають яскраве стилістичне забарвлення, бо вказують на суб'єктивний стан мовця, виділяють його особовість та суб'єктивну оцінність, формують різні суб'єктивні смисли або узагальнення. Більш того, як зазначає А.К. Мойсієнко, "можна говорити і про певний полісемантизм окремих вставних компонентів, які в одному й тому ж контексті мають кілька модальних відтінків, що мовби накладаються один на одний" [1: 156].

Вставлені речення у творах Джерома К. Джерома здебільшого створюють гумористичний ефект, який досягається через суперечність між піднесеним урочистим тоном оповіді та сатиричним, їдким стилем зауважень у дужках: *It was George's straw hat that saved his life that day. He keeps that hat now (what is left of it), and, of a winter's evening, when the pipes are lit and the boys are telling stretchers about the dangers they have passed through, George brings it down and shows it round, and the stirring tale is told anew, with fresh exaggerations every time* (p. 96); *Cassivelaunus had prepared the river for Caesar, by planting it full of stakes (and had, no doubt, put up a notice board)* (p. 65). Це переважно емоційні спалахи, які несуть стилістичне навантаження, роблячи оповідь жвавою, емоційною, надаючи їй розмовного відтінку, напр.: *A stiffish breeze had sprung up – in favour, for a wonder; for, as a rule on the river, the wind is always dead against you whatever way you go* (p. 97).

Джером К. Джером часто використовує прийом винесення авторського зауваження у вставлення для посилення комізму ситуації, яка описується в основному реченні: *It does not seem good to be always going with the current. There is more satisfaction in squaring one's back, and fighting against it, and winning one's way forward in spite of it – at least, so I feel, when Harris and George are sculling and I am steering* (p.143). Нагромадження сполучників та паралельних конструкцій в основному реченні акцентує комічність оповіді. Парентеза створює антиклімакс, ефектність якого підсилюється вставним словом "at least". У наступному прикладі використання піднесеної лексики для опису звичайного людського сну теж забезпечує гумористичний ефект. Він посилюється включенням до основного речення емоційно забарвленої вставленої конструкції, яка розкриває вдаваний трагізм ситуації, а також використанням в основному реченні та вставленні синонімів "precious" та "priceless": *It seems to me so shocking to see the precious hours of a man's life – the priceless moments that will never come back to him again – being wasted in mere brutish sleep* (p.35).

Досить часто вставлення збагачують семантичну канву тексту, оскільки містять додаткову інформацію, яка не була згадана попередньо: *Then we thought we were going to have supper (we had dispensed with tea, so as to save time), but George said no* (p. 74); *After a cup of tea (two spoonfuls for each cup, and don't let it stand more than three minutes), it says to the brain, "Now, rise and slow your strength"* (p. 77). Або містять вказівку на те, що певна інформація була згадана пізніше, таким чином парентези беруть участь й у просторово-часовій організації тексту, вводячи додаткові часові плани, напр.: *He, of course, made frantic struggles for freedom – the birthright of every Englishman – and, in doing so (I learned this afterwards), knocked over George* (p. 74).

Вставлення також використано для надавання довідок, описових характеристик: *At Weybridge, the Way (a pretty little stream, navigable for small boats up to Guildford, and one which I have always been making my mind to explore, and never have), the Bourne, and the Basingstoke Canal all enter the Thames together* (p. 65). Серед них привертають увагу довідки з інтертекстуальним компонентом, який автор уміло використовує для гри слів, напр.: *Cromwell and Bradshaw (not the guide man but the King Charles's head man) likewise sojourned here* (p. 65). Мається на увазі *Bradshaw, John (1602-1659)* – відомий політик, який брав активну участь в Англійській буржуазній революції XVII ст., був президентом Вищого Суду, який судив Чарльза I у 1649 році. *Bradshaw* також назва популярного англійського довідника. Ще приклад: *Then there are those new styles of barometers, the long straight ones. I never can make head or tail of those... It rises or falls for rain and fine, with much or less wind, and one end is "Nly" and the other "Ely" (what Ely got to do with it), and if you tap it, it doesn't tell you anything* (p. 38). Nly, Ely – аббревіатури слів *Northerly, Easterly*, а також у графстві Кембрідж є місто Ely.

Вставлення є досить активними у структурно-композиційній організації художнього тексту. У творах Джером К. Джерома у них:

- передано непряму мову персонажів, яка вклинюється в авторську мову, напр.: *I did my best. I feathered some two feet high, and I paused at the end of each stroke to let the blades drip before returning them, I picked out a smooth bit of water to drop them into again each time. (Bow said, after a while, that he did not feel himself a sufficiently accomplished oarsman to pull with me, but that he would sit still, if I would allow him, and study my stroke. He said it interested him.)* (p.52);

- відтворено реакцію одних дійових осіб на висловлення інших: *"We shan't want any tea," said George (Harris's face fell at this); "but we'll have a good round square, slap-up meal at seven – dinner, tea, and supper combined."* (p. 31).

Автор часто послуговується парентезами для виявлення своєї присутності у тексті, експлікації своїх експресій та оцінок, створенні діалогу з читачем. Тоді вони оформлені як авторські коментарі, які виражають його індивідуальне сприйняття дійсності: *... he hit me over the chest when I wasn't expecting it – a cowardly thing to do, I call it – and immediately afterwards butted me with the side of his head* (p.10); *... we must take a rug, ... a basin, some tooth-powder, some shaving tackle (sounds like a French exercise, doesn't it?)* (p. 25); *I believe that if you met Harris up in Paradise (supposing such a thing likely), he would immediately greet you with: "So glad you've come, old fellow"* (p. 17).

Образні засоби художньої мови виникають на основі зв'язку стилістичної мотивованості слів й асоціативних уявлень. Усі мовні одиниці художнього твору направлені на створення художнього образу і є стилістично мотивованими. Вставлення також є образотворчим засобом. Вони можуть містити метафоричні описи природи: *Strange that Nature's voices all around them – the soft singing of the waters, the whispering of the river grass, the music of the rushing wind – shouldn't have taught them a true meaning of life than this* (p. 100). А можуть мати аксіологічні компоненти, які актуалізують суттєві домінуючі риси характеру дійових осіб. Наприклад, у повісті „Трое в човні” Джером К. Джером часто виносить безпосередню авторську характеристику дійових осіб у вставлення для її більшого акцентування, актуалізації та створення комічного ефекту: *We played for about an hour and a half, by the end of which time George had won four-pence – George always is lucky at cards – and Harris and I had lost exactly twopence each* (p. 146). *George said he felt thirsty (I never knew George when he didn't)* (p. 20); *„Begin with breakfast.” (George is so practical)* (p.27); *He didn't know this at the time because, for some reason or other, he forgot to wind it up when he went to bed (an unusual occurrence with him), and hung it up over his pillow without ever looking at the thing* (p. 81); *George, who would not be able to get away from the City till the afternoon (George goes to sleep at a bank from ten to four each day, except Saturday, when they wake him up and put him outside at two), would meet us there* (p.16); *...George who would not be able to get away from the City till the afternoon (George always goes to the City to sleep there)* (p. 90).

Такі текстові фрагменти характеризуються двоплановістю: поверхневу структуру складає основний розвиток подій, а глибинну – зауваження та оцінка автора, його доповнення та уточнення цих подій: “*Now for breakfast we shall want a frying pan*” – (**Harris said it was indigestible; but we merely urged him not to be an ass, and George went on**) – “*a teapot and a kettle...*” (р. 27).

Образність парентез посилюється, якщо до їхнього складу входять стилістичні фігури. Зокрема, оксюморон та метафора: *We waited breathless for a minute, and then – **oh, divinest music of the darkness!** – we heard the answering **bark of Montmorency*** (р. 116); гіпербола: *We finished dressing, and, when it came to be extras, we remembered that we had packed the tooth-brushes and the brush and the comb (**that tooth-brush of mine will be the death of me, I know**)* (р. 36); антитеза по відношенню до включаючого речення: *There he **lay – the man who had wanted to know what time he should wake up – on his back, with his mouth open, and his knees stuck up*** (р. 35). Поетика всього речення не мислиться поза поетикою граматичних і власне образних засобів таких вставлених конструкцій.

У повісті Джерома К. Джерома є приклади парентезних конструкцій, які містять пресупоновану інформацію, тобто такий компонент змісту висловлювання, який автор вже повідомив адресатові, напр.: *We finished dressing, and, when it came to the extras, we remembered that we had packed the tooth-brushes and the brush and the comb (**that tooth-brush of mine will be the death of me, I know**)* (р. 36). Без знання попереднього контексту неможливо зрозуміти причину такої гіперболізації ролі зубної щітки у житті дійової особи. А причину розкрито на с. 32: *I opened the bag and packed the boots in; and then, just as I was going to close it, a horrible idea occurred to me. Had I packed my **tooth-brush**? I don't know how it is, but I never do know whether I've packed my tooth-brush.*

My tooth-brush is a thing that haunts me when I'm travelling, and makes my life a misery. I dream that I haven't packed it, and wake up in a cold perspiration, and get out of bed and hunt for it. And in the morning, I pack it before I have used it, and have to unpack again to get it, and it is always the last thing I turn out of the bag; and then I repack and forget it, and have to rush upstairs for it at the last moment and carry it to the railway station, wrapped in my pocket-handkerchief (р.32).

Подібні вставлення виконують текстотвірну і текстозв'язуючу функції.

Отже, парентезні конструкції у творах Джерома К. Джерома є вагомим засобом створення гумору, вираження авторського ставлення до зображуваних подій, мають значні виразові та експресивні можливості. Для них характерне значне комунікативно-модальне та комунікативно-інформаційне навантаження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Мойсієнко А.К. Сучасна українська мова. Синтаксис простого ускладненого речення. – К.: ДП "Видавничий дім "Персонал". – 207 с.
2. Радзівська Т.В. Текст як засіб комунікації – К.: НАН України, Ін-т укр. мови, 1998. – 194 с.
3. Самолетова Р.С. Явление парентезы в аспекте лингвистики текста // Вопросы семантики и методики преподавания иностранных языков. – Минск, 1982. – С. 137-145.
4. Селіванова О.О. Актуальні напрямки сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с.
5. Слюсарева Н.А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка. – М., 1981.
6. Jerome K. Jerome. Three men in a boat to say nothing of the dog. – Moscow Higher School, 1976. – 158 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Галайбіда – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Наукові інтереси: стилістичний синтаксис.

ЛЮДИНА У МОВНІЙ МОДЕЛІ ПОЕТИЧНОГО СВІТУ В.І. САМІЙЛЕНКА

Марія ГРЕБ (Бердянськ, Україна)

Стаття привертає увагу до лірики Володимира Самійленка, творчість якого тривалий час не була предметом мовознавчих досліджень. Аналіз мовних одиниць репрезентує місце та філософське осмислення ролі людини у мовній моделі поетичного світу письменника.

Ключові слова: людина, мовна модель, мовна одиниця, поетичний світ письменника, поетичне мовлення.

The article pays attention to the lyric poetry of Volodymyr Samiilenko, whose creation has been the subject of linguistic investigations for a long time. The analysis of linguistic units represents the place and philosophic comprehension of a human role in the linguistic model of the writer's poetic world.

Key words: a man, a linguistic model, a linguistic unit, the writer's poetic world, poetic speech

Актуальними у світлі атропоцентричного підходу у сучасному мовознавстві стають дослідження, що стосуються поетичного мовлення письменників, творчість яких тривалий час не була предметом вивчення як у літературознавстві, так і в лінгвістиці (наукові розвідки Д. Баранника, С. Бибик, Л. Веневцевої, С. Єрмоленко, А. Загнітка, Н. Лисенко, Л. Лисиченко, Л. Мацько, А. Поповського, Л. Савченко, Т. Скорбач, Н. Сологуб, Л. Ставицької). До числа письменників, творчість яких мало ставала предметом досліджень, належить і Володимир Іванович Самійленко, ім'я якого незаслужено замовчувалося протягом тривалого часу, хоча серед українських літераторів кінця XIX – початку XX століття він був помітною постаттю. Сучасники високо цінували його талант. За їхніми свідченнями, Володимир Самійленко був людиною творчо самобутньою і широко ерудованою. Він і лірик філософського складу, і блискучий гуморист, і сатирик, автор злободенних прозових фейлетонів, і талановитий драматург, і перекладач. Його літературна спадщина увійшла до скарбниці національної культури і заслуговує належної уваги дослідників.

У середині XX століття творчості В.І. Самійленка свої роботи присвятили О. Бабишкін, М. Гончарук, Н. Каперлос, Л. Мороз, В. Таран, М. Чернописьский; в останні десятиліття XX ст. маємо розвідки оглядового характеру Н. Гаєвської, Т. Івасютина, В. Погребника, П. Ротача, М. Ходоровського, літературно-критичні статті і нариси Н. Горик, В. Дудко, В. Іванисенка, О. Кононенко, Н. Конотопець, М. Ласло-Куцюк, О. Ніколаєнко, П. Хропка; дисертаційні дослідження В. Таран, М. Чернописьского, М. Мартинюк.

Проте дослідники Самійленкового доробку зосереджували свою увагу переважно на ідейно-політичному, ідеологічному аналізі спадщини письменника. Мовностилістичним особливостям творів В. Самійленка присвячено небагато праць: статті та дисертаційне дослідження Г. Бикової, роботи Л. Лисиченко, розвідки Т. Наумової, С. Рябокони, З. Сікорської.

Характерним був інтерес дослідників переважно до прозових, драматичних творів та сатирично-гумористичних поезій В. Самійленка. Тривалий час поза увагою залишалася лірика автора, вивчення якої дозволяє не тільки виявити його світоглядні позиції та ідеали, з'ясувати місце поета в українській та світовій літературі й культурі, а й дає ключ до розуміння багатьох явищ суспільно-політичного життя українського народу на початку XX століття, дозволяє визначити національно-специфічні риси народного характеру, уявлення місця людини у світі.

Оскільки, як відомо, індивідуальна концептуальна картина світу автора справляє безпосередній вплив і на добір ним художніх засобів, і на відображення дійсності, то правомірно говорити про тісний взаємозв'язок особистості автора та ліричного героя твору. Аналіз вербалізації такого взаємозв'язку через тематичну групу «людина» у ліриці В. Самійленка і є метою цієї статті.

Людина – це, з одного боку, біологічна істота, тварина, наділена свідомістю, така, що володіє мовленням, здатністю працювати, пізнавати оточуючий світ й активно змінювати його. Людина, з іншого боку – істота суспільна, яка має, відчуває потребу жити в суспільстві,

колективі. Це чи не найважливіша її ознака, оскільки суспільне життя й відносини між людьми змінили й підпорядкували її біологічну, тілесну організацію.

У ліро-поетичних текстах В. Самійленко так визначає місце людини у всесвіті: *Правда, щасливі в природі і доля й недоля змішалась, / Люди же самі на землі єсть тільки частка її; / Та пам'ятайте одно, що природа глуха і бездушна, / Чистії ж душі людей жити для других хочать* (Елегії I) [3 : 46]. Людина сприймається автором як частина природи, що підтверджують мікротексти, де в одному контекстуальному оточенні вжито слово **люди** зі словами, що позначають живу природу: *Скрізь на ній дива природи, / Скрізь усе життям кипить; / Звір тут кожної породи, / А людей і не злічить* (Дві планети) [3 : 51]; *Ні людей там, ні рослини, / Ані звірів, ні пташок, / Лиш високі гори з глини, / Та каміння, та пісок* (Дві планети) [3 : 51]. У наведених прикладах слово **люди** вжито письменником у першому із чотирьох значень, які подає Великий тлумачний словник сучасної української мови: «суспільні істоти, що являють собою найвищий ступінь розвитку живих організмів, мають свідомість, володіють членороздільною мовою, виробляють і використовують знаряддя праці»; слово **людина** – у першому із трьох поданих там же значень: «одиничне до **люди**» [1: 499]. З таким же значенням двічі вжите слово **люд**: *Придивись іще раз! – я почув, і... нема / Вже нічого, й картина змінилася вмить. / То не храм, але попелу купа сама, / То не люд, а гаддя та хробацтво кишить* (Над руїнами II) [3: 73]; *Діамант дорогий на дорозі лежав / Тим великим шляхом люд усякий минав, / Ш ніхто не пізнав діаманта того. / Йшли багато людей і топтали його...* (Українська мова) [3: 39].

У прикладі *Коли ще не глумилися над нею / Ні лютий звір, ані людина хижа* (Весна X Сонет 8) [3: 8] епітети **лютий** та **хижа**, поєднані повторюваним єднальним сполучником **ні...ані** набувають синонімічних контекстуальних значень, підкреслюючи нерозривний зв'язок людини з природою, що не є, проте, вичерпною характеристикою людини у світобаченні В. Самійленка.

Значна частина (17 з 32 одиниць) випадків, де слово **люди** в аналізованих текстах вжито у значенні «сторонні, інші особи у протиставленні суб'єктові (особи, що оточують, знайомі, мають справу з певним суб'єктом)» [1: 499]. Наприклад: *Слухали геніїв люди, та ушима, не серцем...* (Елегії VI) [3: 47]; *Посіє він, та жать не буде, / Або поже, та не собі, / Втішатись будуть інші люди, / А він зістанеться в журбі* (Весняні пісні II) [3: 53]; *Коли ж той буде час, що більше, ніж машин, / Ми виставим людей з високою душею?* (Людськість) [3: 79].

Однокореневе до **людина** слово **люд** переважно вжите письменником у другому своєму значенні, зафіксованому Великим тлумачним словником сучасної української мови «група людей, належних до якого-небудь середовища, рідше – населення певної країни, народ». Наприклад: *Одібрать її не зможе / Ніяка злоба несита. / Перла та–сльоза святая, / За нещасний люд пролита* (Найдорожча перлина) [3: 42]; *Так, смійтеся тепер. Але вже близько дні, / Що оживе наш люд забутий, / І ті, що слухають од нас пісні, / Почують голос ще не чутий* (Ямби III) [3: 63]. Привертає увагу контекстуальне оточення наведених мовних одиниць, що має негативну конотацію, яскраво виражену прикметниками-епітетами **нещасний, обездолений, забутий**, дієслівним словосполученням **од горя й притуги німує**.

Неможливо обійти увагою своєрідне введення у контекст слів **люд** і **люди** у вірші «Коли б твоєї вроди не хвалила...»: ... *Щоб зараз же пізнав ЛЮД! МИЛА / І гарна ти, що й кращої нема, / І між ЛЮДЬМИ ЛАскавіша всіма, / Нехай же буду я твоїм поетом: / Я з Музою–зберем ми сили всі / І впевним ЛЮД МИ ЛАгідним сонетом, / Що вміє віддавати честь краси!*

У рядках *...Тепер міркуємо над світом і людьми, / І над машинами, й над щастям особистим* (Людськість) [3 : 79] контекст дає підстави стверджувати, що слово **люди** в цьому випадку вжите в одному із значень слова **людина**: «особа як утілення високих інтелектуальних і моральних властивостей» [1 : 499]. Підтвердженням цьому служать також рядки, у яких сконцентроване не тільки сприйняття В. Самійленком людини, а й властиве його творчій особистості філософське осмислення світу взагалі: *Скільки минуло вже часу, відколи питаються люди, / Нащо створився наш світ, нащо і ми живемо?* (Елегії III) [3: 46].

Таке осмислення людини у ліро-поетичних творах Володимира Самійленка є, на нашу думку, провідним, хоча репрезентоване безпосередньо сингулятивом **людина** тільки тричі: *Годі тобі малювати Дніпро, нарікати на долю/ Та про ті очі співають, що ти й не бачив нігде;/ Крайце л ю д и н у* (виділення розрідженим шрифтом В. Самійленка) *змалюй, зазирни їй у душу душею,/ Радість і смуток її в слові своїм покажи* (Елегії VII Поетові) [3 : 47]. Для індивідуальної мовної моделі Володимира Самійленка характерне сприйняття людини не просто як вищої біологічної та суспільної істоти, а й організму мислячого, освіченого, наділеного духом і душею, небайдужого, здатного переживати різноманітні почуття, про що свідчить поєднання прикметника **людський** з іменниками **пам'ять, розум, душа, дух, горе, мука**: *...Але не вмере поет у пам'яті людській!* (Пам'яті Л.І. Глібова) [3 : 81]; *Як і від чого все стало, куди наостанку ми дійдем?/ Розум ні один людський ще не сказав нам того* (Елегії III) [3 : 46]; *...Та, ставши мудрим, ми кинули на шлях/ Найкращої душі людської половину* (Людськість) [3 : 79]; *По планетах незчислених,/ Що в краях безмежних плінуть,/ Скільки душ окремих людських – і кожна/ Є собою світ окремий* (Думи буття II Свідомість) [3 : 93].

Слово **людськість** уживається В. Самійленком виключно у значенні «людство» – «всі люди землі, рід людський, людське суспільство// люди, які зараз живуть на землі або є сучасниками певної особи чи якоїсь знаменної події» [1 : 499]. Наприклад: *Нехай би навіть людськість онімала/ І слова не могла сказати свого...* (Сонети II) [3 : 67].

Розглядаючи блок спільнокореневих слів не можемо обійти увагою іменник **людності** (множина), вжитий у наведеному контексті у значенні «народ» – «населення держави, жителі країни»: *Коли добро життя спізнали й полюбили/ Найменші людності землі* (Невже для нас...) [3 : 70].

Синонімами до слова **людина** виступають у ліро-поетичних творах В. Самійленка іменники **істота, чоловік, створіння**.

Іменник **істота** вживається у наступних прикладах не у своєму прямому значенні «живий організм, людина, тварина», а в одному із значень слова **людина** – «особа як утілення високих інтелектуальних і моральних властивостей» [1 : 499], про що свідчить і поширений контекст, і безпосередньо прикметники **найвищий, людський, стражденний**: *...Істоти нудяться стражденні* (Зорі) [3 : 61]; *Вірю, що межі розсунуться сили людської істоти...* (Думи буття I Символ віри) [3 : 93].

Із таким же значенням виступає й іменник **чоловік**: *У пісні чоловік знайшов/ Утіху від нудьги лихої* (Пісня) [3 : 43]; *Невже чоловік працював цілі тисячі років/ Тільки на те, щоб сказати, що він нічого не зна!?* (Елегії III) [3 : 46].

Привертають увагу мікротексти, в яких В. Самійленко характеризує людину з непривабливого боку, акцентуючи увагу на притаманних людині негативних рисах, вчинках. У наступних прикладах людство, якому байдужі проблеми сучасності, кожен із членів якого занурений тільки у свої особисті проблеми, порівнюється автором із **хробацтвом, гаддям, роєм комашні**: *«Придивись іще раз!» – я почув, і...нема/ Вже нічого, й картина змінилася вмиль./ То не храм, але попелу купа сама./ То не люд, а гаддя та хробацтво кишить* (Над руїнами II) [3 : 73]; *Немає творчості, поезія в багні,/ І філософію тепер ми осміяли./ А геній – нащо він для рою комашні? – / Нам будуть фабрики кувати ідеали* (Людськість) [3 : 80]. Людей байдужих, ледачих В. Самійленко називає **непевними лежнями**: *Розкажи ж непевним лежням,/ Хай не нудять дурно світом/ І розваги хай шукають/ Не в гульні й заласі ситім,/ А нехай лиш краще підуть/ До братів своїх страждених,/ Хай утрут на їхніх очі/ Сльози тяжкої щоденні...* («Розкажи ти, моя Музо...») [3 : 44]. У наступних рядках автор сам пояснює, кого він називає **недошкребок культури**: *Тільки такий недошкребок культури,/ Що до народу кохання не має,/ Що його звичай всі зневажає,/ Той нехай буде смутний і похмурий – / В святий вечір* (Святий вечір) [3 : 68].

Примітно, що сучасний Український асоціативний словник серед найчисленніших реакцій на стимул «людина» подає такі: *істота, особа, тварина, звір, чоловік* [2 : 179], що дає підстави стверджувати, що Володимир Самійленко мав цілком сучасне суспільно-філософське уявлення про людину та її місце у світі.

Як свідчить проведений аналіз, людина у мовній моделі поетичного світу В. Самійленка – це передусім суспільна істота, частина всесвіту, здатна мислити і відчувати. Мовні одиниці, дібрані автором свідчать про освіченість поета та про високий рівень розвитку української мови кінця XIX століття, що підтверджує думку Івана Франка, який писав про поета: «...він послуговується мовою чистою, ясною, наскрізь народною і при тім наскрізь інтелігентною. Він не украшує і не насилує її, вона ллється у нього як природне джерело ... його рідної мови без ніяких натягань вистачить йому до висловлення всіх ідей і всіх поривів душі» [4 : 203].

Вартим уваги дослідників вважаємо творчий доробок інших письменників, чії твори не ставали предметом аналізу в окресленому аспекті; це дало б змогу створити цілісне уявлення про мовну картину світу української інтелігенції кінця XIX – початку XX століття. Перспективним видається й аналіз взаємозв'язку особистості автора й ліричного героя, особливо в аспекті дослідження впливу індивідуальних психічних особливостей автора на його мовну картину світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [автор, керівник проекту та голов. ред. Бусел В.Т.; редактори-лексикографи: Бусел В.Т., Василюк-Дерибас М.В., Дмитрів О.В., Латник Г.В., Степенко Г.В.]. – К.: Ірпінь: ВЕФ “Перун”, 2004. – 1440 с.
2. Мартінек С. Український асоціативний словник: У 2 т. / Мартінек С. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – Т.1: Від стимулу до реакції. – 2007. – 344 с.
3. Самійленко В. Твори: Поезія. Драматичні твори. Проза. / Самійленко В.; [упоряд., передм., приміт. М.П. Бондар]. – Київ: Дніпро, 1990. – 688 с.
4. Франко І. Володимир Самійленко: Проба характеристики. // Франко І. // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – Київ: Наукова думка, 1982. – Т.37. – 678с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Греб – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри філологічних дисциплін для неспеціальних факультетів Бердянського державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: проблеми синтаксису сучасної української мови.

О ПРЕЗЕНТАЦИИ ПРОСТРАНСТВЕННОЙ СЕМАНТИКИ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

Лина ГУКОВА, Людмила ФОМИНА (Одесса, Украина)

У статті розглянуто функціональні особливості топонімів у художньому тексті. Автори зупиняються на одному з головних засобів реалізації художньої динаміки топоніма – різноманітних за формою та змістом авторських характеристик.

Ключові слова: художній простір, художній текст, топонім, художня характеристика, авторська інтенція, перифраза.

The article runs about functional features of toponyms in the literary text. The authors turn their attention to one of the key ways of realization of literary dynamics of the toponym, which are diverse author's characteristics in their forms and content.

Key words: literary space, literary text, toponym, literary characteristics, author's intention, periphrasis.

Важнейшими составляющими в построении и восприятии модели мира являются, как известно, категории времени и пространства. Вне этих категорий невозможен ни один речевой акт. Но при этом в художественном мышлении, которое современной философией связывается с чувственным осознанием впечатлений, возникающих под воздействием окружающего мира, объекты действительности носят двойственный – материально-идеальный, образный характер [См.: 9: 36]. В качестве основной предпосылки возникновения образности отмечается неадекватность номинативной системы насущным задачам выражения. Образность возникает, в частности, вследствие искусной комбинаторики имеющихся в словаре единиц, актуализации тех или иных компонентов значения (сем) в имеющихся единицах и помогает выразить и презентовать те смыслы, которые не имеют в языке прямого наименования. Так, пространственная семантика в художественном тексте

может быть представлена как «конкретное художественное пространство», «поэтически трансформированное художественное пространство», «обобщённое художественное пространство» и «художественное пространство-абстракция» [14: 20]. В роли средств выражения всех указанных видов художественного пространства могут выступать топонимы, но их использование в данной функции до настоящего времени не изучено. Этим обусловлена актуальность нашей темы и новизна презентуемого материала.

Теоретическая ономастика, особенно в аспекте функционирования *potina prorgia* в художественном тексте, поднята сегодня на новую, высокую ступень и обрела свой новый терминологический метаязык. Возникновение *поэтонимологии* (с главной единицей *поэтонимом*), шагнувшей от эмпирической ономастической лексикологии и контекстологии к комплексному филологическому исследованию *явления* имени в художественном тексте, описанию онимного пространства литературного текста как структурно-семиотического компонента целостного произведения [4: 84], позволяет внести существенный вклад в расширение теоретических установок современных ономастических студий. Этот прорыв осуществлен В.М. Калинкиным и его школой. А введение в круг ономастической методологии антропоцентрического и когнитивного подходов дает возможность осуществить наблюдение над системой эмоциональных ассоциаций, связанных с культурной памятью носителей языка, в частности выдающихся языковых личностей в их художественном творчестве.

Исследование образно-прагматического потенциала топонимов до недавнего времени не было предметом специального рассмотрения. В 1990 г. О.И.Фонякова констатировала: «Изучение географического имени в литературном произведении – тема сравнительно новая как для топонимики, так и для стилистики» [12: 82]. Но есть сейчас уже определенные, и значительные, подвижки [библиографию см. в: 7, а также работы украинских авторов: 2; 5; 6; 8]. Анализ может быть осуществлен как на материале одного произведения или творчества одного писателя, так и в более широком контексте – для представления о лингвокультурной традиции.

Функционирование топонимов в языке художественной литературы, естественно, отличается от их презентации в географических справочниках, энциклопедиях и топографических описаниях как составом единиц, способом презентации, спецификой интерпретации, так и интенциями. Прежде всего, в художественном тексте, наряду с реально существующими или существовавшими, используются вымышленные, фольклорно-поэтические и мифологические именованья пространственных объектов, которых мы не найдём ни на современных, ни на исторических картах. Во-вторых, в ХТ, как правило, не представлены ни энциклопедические, ни собственно лингвистические справки и толкования относительно использованных топонимов с той исчерпывающей полнотой, которую мы, желая её получить, ищем в энциклопедиях и географических справочниках, в этимологических словарях и специальных исследованиях. Ю.А. Карпенко в одной из своих статей убедительно показывает, что «стилистические возможности топонимических названий далеки от нуля. В некоторых текстах топонимы даже принадлежат к главным средствам создания определенной стилистической окраски» [5: 19]. Топонимы в ХТ являются маркерами того пространственного диапазона, где происходят представляемые писателем реальные или вымышленные события, они непосредственно или опосредованно характеризуют художественные коллизии и персонажей, создают (при искусной их презентации) представления о связи субъектов событий и самих событий в их локальной и временной прикреплённости, помогают выявить личностное восприятие и художественное отражение этих связей. Можно добавить к сказанному наблюдения О.И. Фоняковой: «Топоним вносит в повествование конкретность и динамизм, живость и достоверность в обрисовке сюжетных ситуаций и пространственных представлений героев. Одни топонимы создают реальный фон для развития сюжета и композиции произведения, локализируют место действия, изображенного в произведении, и вместе с другими средствами стиля способствуют реализации всех уровней композиции произведения. Другие – однократно употребленные в авторской или прямой речи – тоже выполняют яркие стилистические функции в построении речевой характеристики персонажей или изображения внутреннего

мира героя» [12: 89]. Иллюстрацией художественно-изобразительной нагруженности в литературном тексте может служить топоним *Париж* в романе М. Булгакова «Жизнь господина де Мольера», выступающий как объект эмоциональных переживаний, эмоционального восприятия и отношения персонажей. Вот как бродячая труппа мольеровского театра встречает сообщение об ожидаемом покровительстве брата короля и постоянной работе в «столице мира»: *Тут сердце у актеров упало, руки их задрожали, у них вспыхнули глаза, и слово – Париж! – загремело в Мавританском зале* (Жизнь г-на де Мольера; 4: 284). Сколько радости, восторга, надежды в это восклицание вложили актеры! Надежды на предполагаемый конец бродячей жизни, возможность обретения заслуженной славы, большие, по сравнению с провинцией, заработки...

Топонимический пласт художественного текста, являясь выразительным компонентом его сюжетно-образной структуры, отражает интенции автора и его героев. Так, в указанном романе М.Булгаков намеренно отступает от принятой в русской традиции сохранять французские наименования театров, переведя название Театра Маре (*marais – болото*) на русский язык и тем самым эксплицируя для русского читателя внутреннюю форму именования – *Театр на Болоте*. Интенция автора очевидна: Театр на Болоте был традиционным и признанным, он составлял конкуренцию новому «Блестящему театру», созданному Мольером и его единомышленниками. Еще более выразительной коннотацией обладает окруженный экспрессивной лексикой урбаном *Нельская канава* – уничижительное название одного из первых залов для спектаклей мольеровской труппы, вложенное в уста противников и соперников: *Первым долгом они отправились к некоему господину Галлуа дю Метайе. И тот сдал шайке в аренду принадлежащий ему и запущенный до крайности зал для игры в лапту, помещавшийся у Рвов близ Нельской башни./.../ По прошествии первых спектаклей актеры других театров радостно рассказывали, что в канаве у Нельской башни, в Блестящем театре, кроме родителей актеров с контрамарками, нет ни одной живой собаки! /.../ Блестящие драматурги не заглядывали в Нельскую канаву* (Жизнь г-на де Мольера; 4: 258 -259).

Другая референтная отнесенность (номинация театра) дает основание для иного прагматического элемента семантики стилистически нейтральных лексем, наименований элементов рельефа *болото* и *канавы*, окказионально обуславливая и прагматический элемент – отрицательную коннотацию.

Чрезвычайно важно то, что указанные выше и некоторые другие функциональные проекции топонимов реализуются благодаря разнотипным по способам презентации и разнообразным по содержанию авторским характеристикам.

Поскольку топоним – имя существительное, то потенциально он имеет при себе позиции для презентации признаков-определений разного типа. С точки зрения грамматической категоризации, признак можно представить как непредикативный (то есть собственно атрибутивный), как полупредикативный (разного рода обособленные конструкции), как аппозитивный (приложение) и как предикативный (предикативные единицы). Чрезвычайно выразительным средством характеристики топонимов и включения их в ассоциативно-познавательную, культурно-когнитивную сеть являются также перифраза и использование исторически меняющихся наименований одного и того же топообъекта. По семантике в лингвистической традиции признаки делят на логические и образные, художественные (последнее наиболее ярко представлено в теории эпитета). Но наши разыскания [2] показывают, что средством образной презентации топонимов являются не только эпитеты; хотя их роль ни в коей мере не приуменьшается. Спектр параметров и аспектов характеристики, потенциально возможных у топонимов, как показали наблюдения, не имеет ограничений. Например, для характеристики Москвы А.С. Пушкин использовал более ста разнотипных единиц, многие из которых употребляются неоднократно. Семантику единиц, использованных для образной презентации Москвы, мы представили в следующих семантических параметрах: а) древность и статус первой столицы России; б) внешнее оформление; в) когнитивные репрезентанты; г) богатство и бедность; д) признаки вражеских нашествий; е) характер, нравы, поведение и условия жизни населения Москвы; ж) впечатление, психологическое восприятие. Например: *белокаменная Москва, древняя*

Москва, старая Москва, красная Москва, древняя столица, мать градов России, первопрестольный град, первопрестольная столица, бедная, сирая Москва, пышная Москва; страны родной глава, сияющая золотом; град величавый; золотые маковки; прелесть родимой стороны и др.[2].

Особо выделим не упоминавшиеся ранее в литературе в качестве средства образной характеристики топонимов самостоятельные эмоционально окрашенные предложения. Например, у Баратынского Е.А., Дмитриева И.И., Пушкина А.С. они употребляются при характеристике Москвы и Киева:

Москва... как много в этом звуке для сердца русского слилось! Как много в нем отозвалось! (Евгений Онегин, гл. 7. ст. XXXVI; V: 156) [употреблено дважды]. *Москва! Сколь русскому твой зрак (вариант: вид) унылый страшен!* (Воспоминания в Царском Селе; Цит. по акад. изд. в 16-ти т. – т. 1: 81, 356) *Москва! как я любил тебя, Святая родина моя!* (Евгений Онегин; Из ранних редакций; гл. 7. ст. XXXVI; V: 546 – 547) *То ль дело Киев! Что за край! Валяются сами в рот галушки* (Гусар; III: 249). *Москва, России дочь любима; Где равную тебе сыскать?* (Баратынский Е.А); *Как не любить родной Москвы?* (Дмитриев) [Все примеры из произведений А.С. Пушкина цитируем по изданию: 11]. А.С. Пушкин использует отрывки с этими характеризующими определениями в качестве эпиграфов (Евгений Онегин, гл. 7; V: 140)]. Вспомним у Н.А. Некрасова: *О Волга!.. колыбель моя! Любил ли кто тебя, как я?* Но для нас важно, что мы видим продолжение этой традиции в литературе XX в.: *Ах, Казань, Казань! Золотая твоя голова...* (10: 282). *Хвала тебе, Ай-Петри великан, В одежде царственной из сосен!* (1(2): 564).

Однако не все топонимы и не всегда несут положительный эмоциональный заряд. Нередко в художественном тексте они обнаруживают негативную эмоционально-экспрессивную коннотацию, но оценка часто относится не к самому топониму, а к его референту. Например, в пьесе М.Булгакова “Бег” о Константинополе персонажи говорят: *«Боже мой, до чего же сволочной город!»*, *«Ах, город! Каких я только городов не перевидал, но такого...»*, *«Ужасный город! Нестерпимый город! Душный город!»* (1(3): 251,252,263). По нашим предварительным подсчетам, А.С. Пушкин, характеризуя Москву, дал ей 33 положительных и 36 отрицательных оценок; последние, впрочем, касаются не города как такового, а нравов, поведения жителей «первопрестольной столицы», звучат в речи отрицательных персонажей или отражают психологическое состояние писателя в его эпистолярии: *«Имеет сельская свобода Свои счастливые права, Как и надменная Москва»* (Евгений Онегин, гл.4, ст. XVII; V: 83); *«Теперь бы грянуть нам войною на ненавистную Москву!»* (Полтава; IV: 83); *«/.../ я езжу по большим дорогам, живу по три месяца в степной глуши, останавливаюсь в пакостной Москве, которую ненавижу, – для чего?»* (Письма, 540. Н.Н.Пушкиной; X: 456).

А вот сардоническая, зло-насмешливая характеристика Пушкиным в рамках одной строфы сразу двух провинциальных городков – Луги (140 верст от Петербурга) и Новоржева (в 30 верстах от Михайловского): *Есть в России город Луга Петербургского округа; Хуже б не было сего городишки на примете, Если б не было на свете Новоржева моего* (Есть в России город Луга; I: 313). Историки сообщают, что «этот уездный городишко действительно поражал убожеством даже в сравнении с себе подобными» [2:235].

М.А. Булгаков в упомянутом романе устами рассказчика, «молодого человека в кафтане», которого, по мнению рецензента книги, нужно заменить «серьезным советским историком», дает характеристику России 17 века: */.../ есть дикая страна/.../, это – Московия, холодная и страшная страна. В ней нет просвещения, и населена она варварами, говорящими на странном для вашего уха языке.* (1(4):228)).

Правда, не все характеризующие конструкции так отчётливы по содержанию и эмоционально-прагматической ориентации. Довольно часто для восприятия, адекватной интерпретации и успешной проекции в план микро- и макроструктуры текста, а также для выявления авторской интенции оказывается необходимым активизировать горизонтальный и вертикальный контекст, пресуппозицию, когнитивный опыт читателя. Например, в поэзии А.С.Пушкина *Европа* характеризуется как *ветхая, обветшалая*, имеющая *ветхую главу*: *Давно ли ветхая Европа свирепела?* (А.С.Пушкин. Недвижный страж дремал на царственном

пороге; II: 176) *Для неба дального, для отдаленных стран Оставим берега Европы обветшалой* (Завидую тебе, питомец моря смелый; II: 153) *И ветхую главу Европа преклонила,/ Царя-спасителя колена окружила Освобожденною от рабских уз рукой* (Александрю; I: 154). Эти выразительные, образные характеристики мотивированы концептуальным прекопунктом – прецедентным именованьем Европы, Азии и Африки перифразой *Старый свет* для противопоставления их *Новому свету* – Америке, открытой позднее.

И именно перифразы, будучи одним из наиболее выразительных средств характеристики топонимов, вследствие своего чрезвычайного структурного и семантического разнообразия, бывают в одних случаях легко декодируемыми (те, которые стали уже для носителей русского языка прецедентными текстами), в других – контекстуально связанными, в третьих – нуждающимися в специальных разысканиях и толкованиях. Так, например, перифрастические именованья *Северная Пальмира* и *Южная Пальмира* для современного читателя без труда семантизируются как Санкт-Петербург и Одесса, *обетованная земля* – как Палестина /Израиль, *юный град, полночных стан краса и диво* – Санкт-Петербург пушкинских времён; *древняя столица, первопрестольная столица, старая столица* – Москва. Но вот перифраза М.Цветаевой *город, отвергнутый Петром*, для инофона может оказаться «тёмной»: для восприятия и интерпретации её необходим экскурс в историю России. А перифразы М.Цветаевой *певучий град мой, колокольный град мой* требуют знания того, что эта поэтесса была москвичкой и «дарила» *Москву* петербурженке А.Ахматовой: *В певучем граде моём купола горят,/ И Спаса светлого славит слепец бродячий.../ – И я дарю тебе свой колокольный град,/ Ахматова! – и сердце своё в придачу.* (Ахматовой (1); [13(I:85)]).

Для того, чтобы перифраза была однозначно интерпретирована, у говорящих должна быть общая апперцепционная база. Так, для украинцев Днепр и многое связанное с ним – это символы; поэтому перифраза в следующем тексте легко декодируется как образное именование Киева: *...несколько научных поколений, воспитанных в условиях советского авторитаризма (те, кому за сорок, но в основном за шестьдесят), всё ещё стоят у руля гуманитарной науки Украины и, по старой идеологической привычке, ждут «ценных указаний» (ЦУ): разумеется, не снизу. А потом привычно жалуются на «недофинансирование» – и совершенно напрасно: начальству на склонах Днепра не до них...* [3: 2].

А вот перифраза *Ольгин город* для её адекватной семантизации потребовала от нас специальных разысканий, в результате которых выяснилось, что этой перифразой именовались два города: Псков, из которого Олег привёл Игорю жену Ольгу, и Вышгород, расположенный на правом берегу Днепра, в 12-ти километрах от Киева (этот последний был в X –XI в.в. летней резиденцией киевских князей) [См. 2]. Используя такие единицы для образной презентации топообъекта, авторы активизируют культурную память носителей языка, их ассоциативно-образное пространство и в то же время расширяют художественно-прагматический потенциал текста.

Таким образом, образная презентация топонимов может определяться как собственно грамматическими, так и художественно-прагматическими, личностными и национально-культурными интенциями, она отражает когнитивно-познавательный, мировоззренческий, речевой опыт и эстетические потребности говорящих, пишущих, читающих.

Совокупность всех указанных средств и параметров образной презентации топонимов служит свидетельством богатства, выразительности, неисчерпаемого воздействующего потенциала русского языка в его истории и современном состоянии.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Булгаков М.А. Собрание сочинений. В 5-ти т. – М.: Худож. лит., 1990. - Т.2-4.
2. Гукова Л.Н., Фомина Л.Ф. Многоаспектная характеристика топонимов в творческом наследии А.С. Пушкина: Словарь. Пособие для учителя. – Одесса: Астропринт, 2008. – 392 с.
3. Звянцковский В.Я. Русский мир Украины: изучение, сохранение и развитие его идентичности (к постановке проблемы) // Русский язык и литература в учебных заведениях. – 2006. – № 3. - С.2 – 6.
4. Калинин В.М. От литературной ономастики к поэтономологии // Логос ономастики. – 2006. – №1. - с.81 – 89.

5. Карпенко Ю.А. Стилистические возможности топонимических названий // Карпенко Ю.О. Літературна ономастика: Збірник статей. – Одеса: Астропринт, 2008. – С.19 – 22.
6. Карпенко Ю.О. Стилистика топонімій // Записки з романо-германської філології. – Вип. 20 – Одеса: Фенікс, 2008. – С.53 – 59.
7. Ковалев Г.Ф. Библиография ономастики русской литературы. – Воронеж: ВГУ, 2006. – 212 с.
8. Максимюк М.В. Особливості функціонування топонімів у романі В.Кожелянка “Дефіляда в Москві” // Логос ономастики.– 2006 – № 1.– С.97-103.
9. Петрова Л.А. Лингвокогнитивные основы художественной картины мира /Л.А.Петрова. – Симферополь: ОАО «СГТ», 2006. – 284 с.
10. Пикуль В.Фаворит: Роман-хроника времен Екатерины II в 2-х томах.– Л., 1984.– Т.1.
11. Пушкин А.С. Полное собрание сочинений: В 10-ти т. – М.: Изд-во АН СССР, 1962 –1966.
12. Фоянкова О.И. Имя собственное в художественном тексте: Учебное пособие. – Ленинград, 1990. – 104 с.
13. Цветаева М. Сочинения в 2-х томах. – М.: Худож. лит., 1980. – Т. 1.
14. Чернухина И.Я. Общие особенности поэтического текста. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1987. – 158 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ліна Гукова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

Наукові інтереси: синтаксис сучасної російської мови, когнітивна лінгвістика, ономастика, лінгвістичний аналіз художнього тексту.

Людмила Фоміна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

Наукові інтереси: історія російської літературної мови, ономастика, лексикографія.

ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕКСТІВ СУЧАСНОЇ АМЕРИКАНСЬКОЇ ЦЕРЕМОНІАЛЬНОЇ ПРОМОВИ

Олена ГУНДАРЕНКО (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена опису основних підходів до вивчення текстів сучасної американської церемоніальної промови, а саме: структурного, лінгвокультурного та лінгвопрагматичного.

Ключові слова: церемоніальна промова, структурний підхід, лінгвокультурний підхід, лінгвокультурний концепт, прецедентні феномени, лінгвопрагматичний підхід, функція.

The paper views the major approaches to studying the texts of contemporary American ceremonial speech, mainly: structural, linguo-cultural and linguo-pragmatic approaches.

Key words: ceremonial speech, structural approach, linguo-cultural approach, linguo-cultural concept, precedent phenomena, linguo-pragmatic approach, function.

Зростаючий інтерес сучасної лінгвістичної науки до вивчення публічних промов зумовлений необхідністю глибшого пізнання ефективних механізмів спілкування, насамперед, механізмів впливу на слухача / аудиторію. Увага нашого дослідження сфокусована на вивченні сучасної американської церемоніальної промови (далі – САЦП) як особливого типу публічного мовлення, що присвячене соціально вагомій урочистій події, яке надає особливого значення згуртованості національної або етнічної спільноти та її основним цінностям, тим самим зміцнюючи взаємозв'язки між окремими членами суспільства.

Мета нашої статті – виокремити та описати основні підходи до вивчення текстів сучасної американської церемоніальної промови.

Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю вивчення композиційних характеристик церемоніального мовлення, а також специфіки функціонування засобів мовного впливу та одиниць збереження й трансляції культурно значущої інформації, що в сукупності сприятимуть з'ясуванню особливостей механізмів сучасної американської церемоніальної промови.

Церемоніальне мовлення як форма вербальної комунікації може вивчатися в декількох напрямках згідно з його структурними, лінгвістичними, прагматичними й культурними особливостями. Аналіз теоретичної літератури, проведений нами, дає підстави виокремити такі підходи до вивчення текстів САЦП, а саме: **структурний, лінгвокультурний та лінгвопрагматичний.**

Структурний підхід застосовується в процесі вивчення та аналізу композиції промови, виокремленні її складових частин. Під час побудови виступу спічрайтери обирають

конкретні композиційно-риторичні рішення, які реалізуються в архітектоніці тексту [7: 70]. Для певних типів тексту існують прототипічні зразки їхньої побудови, яких дотримуються учасники спілкування. Ці зразки визначають порядок структурних частин, з яких складається текст.

За нашими спостереженнями, церемоніальна промова відзначається певною композицією, тобто закономірним, вмотивованим змістом і задумом розміщення усіх частин виступу. Цілком слушним є аналіз САЦП згідно трихотомічної схеми античної риторики: вступ, основна частина й висновки [2: 161-164; 11: 83-93; 13: 178-179]. Вступ САЦП представляє собою звернення до аудиторії, часто у вигляді привітання та подяки. Призначення цієї частини дуже важливе, оскільки поява промовця, його вербальна й невербальна поведінка на сцені, перші слова звертання мають створити позитивний образ, ауру доброзичливості та зацікавити присутніх [13: 178]. У вступі промовець, як правило, називає тему виступу або зазначає соціально важливу комунікативну ситуацію, що дає привід для публічного виступу.

Головна частина САЦП містить основний інформаційний зміст повідомлення, який має різний характер у церемоніальному мовленні: від висловлення подяки видатним діячам країни, спогадів і вшанування пам'яті померлих та загиблих, опису історичних та іноді міфологічних подій, що передували урочистій події тощо, до аналізу роботи, виконаної за рік чи термін правління, та майбутніх перспектив у подоланні труднощів і росту держави.

Особливо важливими є останні слова промовця у виступі: якщо перші слова повинні привернути увагу аудиторії, то останні мають підсилити ефект від виступу [3: 40]. Підсумок американської церемоніальної промови спрямований до слухачів і відображає позицію мовця щодо майбутніх побажань, планів та їхньої реалізації з елементами переконання аудиторії до єднання, консолідації для подальшої активної діяльності з метою розвитку, уславлення держави, продовження справи її героїв. У церемоніальній промові підсумок набуває форми заклик – звернення до серця, розуму та емоцій слухачів [13: 179]. Іноді оратор може відійти від підготовленого манускрипту (*digressio*), коли виникає необхідність спонтанної реакції на репліки слухачів, у зв'язку з чим виступ набуває елементів спонтанного діалогу, який є недовготривалим та відповідає темі виступу, не порушуючи його композиційної структури [7: 73].

Під **лінгвокультурним підходом** розуміється бачення тексту з позиції ключових слів, концептів, що дозволяє акцентувати увагу дослідників на тематичній глибині, варіативності, широті інтерпретацій предметного змісту тексту. Він дає можливість уявлення про текст як про динамічне утворення, яке можна співвіднести з його історико-культурними особливостями. Лінгвокультурний підхід до вивчення тексту спрямований на „висвітлення особливостей менталітету народу, зумовлених його історією та відображених у мові, прецедентних текстах, концептосфері й культурних концептах” [8: 186].

Лінгвокультурне дослідження зосереджене на аналізові національної специфіки, що реалізується в умовах культурно-мовної взаємодії, та уособлює диференційні ознаки мовних одиниць, які можуть відображати (експліцитно чи імпліцитно) як лінгвістичні (фонетичні, лексичні, граматичні, стилістичні), так і екстралінгвістичні (соціальні, історичні, культурні, психологічні, етнічні) факти, властиві носіям мови тієї чи іншої національно-культурної спільноти. Національно-культурні цінності вважаються одними з основних складників культури у зв'язку з тим, що вони виконують певні функції в механізмах життя людини: координуючу, стимулюючу, регулюючу та інші [15: 6]. Про особливості світосприйняття народу свідчить мовна інформація про систему цінностей. Завдання лінгвокультурного дослідження полягає у вивченні національно-культурної семантики мовних одиниць з метою найбільш повного розуміння останніх та максимального наближення до їхнього сприйняття носіями мови й культури [5: 37].

До основних понять лінгвокультурології відносяться культурний концепт та прецедентні феномени [4: 8-33; 6: 143; 9: 5-13]. Концепт є осередком культури в ментальному світі людини: „Концепт – це ніби згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить до ментального світу людини. І, з іншого боку, концепт – це

те, за допомогою чого людина сама входить до культури, а в деяких випадках і впливає на неї” [16: 40].

Культурні концепти як багатомірні змістові утворення та носії культурної інформації недоступні безпосередньому спостереженню, одним з джерел інформації про концепти у свідомості носіїв мови є семантика мовних одиниць [14: 21]. Мова є найкращим засобом у соціумі для виділення й опису природи концепту. Лінгвокультурологією вивчаються шляхи, засоби й принципи вербалізації концептів та їхнього функціонування в тексті шляхом зіставлення з аналогічними одиницями інших мов з метою виявлення культурно значущої інформації і культурно значущих концептів певної мови, що в результаті повинно привести до вичерпного опису мовної картини світу та її специфіки.

Питання вербалізації лінгвокультурного концепту не є до кінця вивченим у сучасній лінгвістиці. Різниця в підході до визначення сутності концепту полягає в характері об’єктивації змісту, але розкрити та описати когнітивні структури свідомості можна лише через їхню матеріалізацію в культурі, через такий універсальний код як мова. Лінгвокультурний концепт у мовній свідомості представлений як багатомірна сітка значень, які виражаються лексичними, фразеологічними, пареміологічними одиницями, прецедентними текстами, етикетними формулами, а також тактиками мовленнєвої поведінки.

Прецедентні феномени належать національно-культурному простору та входять до колективної когнітивної бази певної лінгвокультурної спільноти, вони уможливають процес збереження й передачі культурно значущої інформації [9: 7; 6: 142].

Прецедентні феномени: 1) добре відомі усім представникам національної лінгвокультурної спільноти; 2) актуальні в когнітивному (пізнавальному та емоційному) плані; 3) звертання (апеляція) до яких постійно поновлюється в мовленні представників тієї чи іншої національної лінгвокультурної спільноти [10: 58].

Серед прецедентних феноменів виокремлюють прецедентне ім’я, прецедентне висловлення, прецедентну ситуацію та прецедентний текст [10: 45-50; 6: 106-110]. Їх склад може з часом змінюватися, одні „випадають” з лінгвокогнітивної бази, втрачають статус прецедентних, інші, навпаки, набувають його. До того ж немає стійких кордонів між прецедентними феноменами: під час актуалізації одного з них одночасно відбувається актуалізація інших [6: 108].

Лінгвопрагматичний підхід до тексту тлумачить його як комунікативну одиницю та досліджує в ньому засоби реалізації мовного впливу [12: 4]. Вивчення американської церемоніальної промови з позиції цього підходу дозволить виокремити специфіку інтенційності текстів САЦП та їхню функціональну прагматику.

Застосування лінгвопрагматичного підходу на матеріалі нашого дослідження вимагає детального розгляду провідних функцій текстів сучасної американської церемоніальної промови, які за допомогою мовно-комунікативних засобів їхньої вербалізації передають специфіку прагматичної настанови САЦП.

Під мовно-комунікативними засобами в САЦП ми розуміємо сукупність засобів побудови виразного мовлення з метою прагматичного впливу на адресата, серед них засоби різного статусу – лексичні одиниці, риторичні фігури й тропи та мовленнєві акти.

Особливістю мовно-риторичних засобів є те, що вони спрямовані на ефект персуазивності, що визначається як: „процес переконання; дія, яка впливає на погляди чи наміри шляхом уживання певних аргументів або інших засобів, що справляють вплив на розум та відчуття й схиляють до рішучості прийняття рішень” [18] [Переклад наш – О.Г.]. Мовнориторичні засоби дозволяють посилювати або змінювати переконання аудиторії, яке формується, як правило, у результаті раціонально-емоційного впливу на свідомість людини.

Риторичні фігури й тропи спрямовані на здійснення непрямого мовленнєвого впливу на аудиторію і, як наслідок, її переконання [2: 174]. Мовнориторичні засоби вважаються більш ефективними для здійснення впливу на аудиторію, на відміну від чисто логічних форм аргументації [1: 53-54].

Сучасна американська церемоніальна промова як комунікативно-мовний продукт виконує основні функції публічного мовлення. Під функціями САЦП розуміємо „роль, яку виконують мовні одиниці при їхньому відтворюванні в мовленні” [17: 327]. Інвентар функцій

американської церемоніальної промови охоплює: емотивну, експресивну (емоційно-виразну), інтегративну, інспіративну / спонукальну, інформативну, комунікативну, контактновстановлювальну, культурологічну, персуазивну / впливову, розважальну та регулятивну функції.

Дослідження лінгвопрагматичного аспекту текстів САЦП може сприяти вирішенню проблеми продуктивності спілкування, що стосується як будь-якої мовної системи в цілому, так і американського церемоніального мовлення зокрема. Таке дослідження дає можливість розв'язати питання про практичне використання мовних засобів з метою ефективного впливу на адресата задля переконань у правильності ключових напрямів розвитку суспільства.

Отже, американська церемоніальна промова може досліджуватися за допомогою структурного, лінгвокультурного та лінгвопрагматичного підходів. Перший підхід є релевантним під час вивчення композиційної будови текстів САЦП; лінгвокультурний підхід сконцентрований на виявленні культурно значущої інформації, що міститься в концептах і прецедентних феноменах, та пошуках шляхів їхньої вербалізації в тексті. Лінгвопрагматичний підхід зосереджений на дослідженні засобів реалізації мовного впливу в промовах, що формується певними вербальними одиницями, вивчення яких уможливило встановлення характеру інтенційності текстів САЦП.

Перспективами подальшого дослідження може бути детальне вивчення засобів реалізації функцій, релевантних текстам САЦП, та виведення провідних функцій, що якнайкраще відображають лінгвопрагматичну настанову текстів сучасної американської церемоніальної промови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации: Лингвистика. Теория коммуникации. – К.: Киевский нац. ун-т им. Тараса Шевченко, 2003. – 304 с.
2. Вандишев В. М. Риторика: экскурс в историю вчень і понять: навч. посіб. – К.: Кондор, 2003. – 264 с.
3. Введенская Л. А. Композиция публичного выступления. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1976. – 54 с.
4. Воркачев С. Г. Концепт как лингвокультурологическая категория // Концепт счастья в русском языковом сознании. Опыт лингвокультурологического анализа. – Краснодар: Изд-во Кубанского гос. техн. ун-та, 2002. – С. 8–33.
5. Воробьев В. В. Лингвокультурология (теория и методы): монография / В. В. Воробьев. – М.: Изд-во Рос. ун-та дружбы народов, 1997. – 331 с.
6. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. – М.: ИТДГК „Гнозис”, 2003. – 288 с.
7. Диденко М. А. Политическое выступление как тип текста (на материале выступлений немецких политических деятелей конца 20 века): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Диденко Максим Александрович. – Одесса, 2001. – 214 с.
8. Карасик В. И. О категориях дискурса // Языковая личность: социолингвистические и эмотивные аспекты. – Волгоград – Саратов, 1998. – С. 185–197.
9. Красных В. В. Система прецедентных феноменов в контексте современных исследований // Язык, сознание, коммуникация: сб. статей / [ред. В. В. Красных, А. И. Изотов]. – М.: МАКС Пресс, 1997. – Вып. 2. – С. 5–13.
10. Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология: курс лекций / В. В. Красных. – М.: ИТДГК „Гнозис”, 2002. – 284 с.
11. Кузнецов И. Н. Современная риторика: [учеб. пос.] – М.: „Дашков и К”, 2005. – 480 с.
12. Лиса Н. С. Структурні та лінгвопрагматичні особливості рекламного знака (на матеріалі англomовної реклами): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 „Германські мови” / Н. С. Лиса. – Л., 2003. – 18 с.
13. Мацько Л. І. Риторика: навч. посіб. – К.: Вища школа, 2003. – 311 с.
14. Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике. – Воронеж: Истоки, 2001. – 191 с.
15. Привалова И. В. Константная вариативность (опыт лингвистического исследования национально-культурных ценностей) // Язык, сознание, коммуникация: сб. статей / [отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов]. – М.: МАКС Пресс, 2002. – Вып. 22. – С. 5–14.
16. Степанов Ю. С. Основы общего языкознания / Ю. С. Степанов. – М.: Просвещение, 1975. – 271 с.
17. Словник лінгвістичних термінів / [ред. Д. І. Ганич, І. С. Олійник]. – К.: „Вища школа”, 1985. – 360 с.
18. Oxford Advanced Learner's Dictionary. – [6 th edn.]. – Oxford, New York: Oxford University Press, 2000. – 1539 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Гундаренко – кандидат філологічних наук, викладач кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика, лінгвістика тексту, лінгвокультурологія, риторика.

СТИЛІСТИЧНО НЕЙТРАЛЬНА ТА ЕМОЦІЙНО ЗАБАРВЛЕНА ЛЕКСИКА У ПОЕЗІЇ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ

Олена ГУРКО (Дніпропетровськ, Україна)

У статті досліджено склад української лексики зі стилістичного погляду (на матеріалах творів Олександра Олеся), виділено стилістично нейтральну та емоційно забарвлену лексику, з'ясовано, що емоційне забарвлення слів у поезії Олександра Олеся досягається за допомогою типових словотворчих засобів української мови, суфіксів із значенням нестливість, здрібнілості або зрублості.

Ключові слова: стилістично нейтральна лексика, емоційно забарвлена лексика, назви кольорів, дії, стану, явищ природи, суфікси із значенням нестливість.

The article deals with the composition of the Ukrainian language from stylistic point of view (on the works of Olexander Oles). Stylistically neutral and emotional vocabulary is investigated. It's found out that the emotional coloring of words in the poetry of Olexander Oles is achieved through word building typical of the Ukrainian language, for example, diminutive suffixes.

Key words: stylistically neutral vocabulary, emotional vocabulary, names of colours, action, voice, natural phenomena, diminutive suffixes.

Одним з основних завдань сучасної лексикології є вивчення системності лексики. Семантичний аналіз великих лексичних шарів має істотне значення не лише для описової лексикології і практичної лексикографії, а й для всієї лінгвістичної теорії. Дослідження кожного окремого фрагмента лексико-семантичної системи допомагає знайти специфічне в тому чи тому класі слів і глибше зрозуміти загальні системні закономірності мови загалом.

Неоціненним є доробок Олександра Олеся в галузі словесного мистецтва. Створені ним високомистецькі зразки словесного інструментування мали благотворний вплив на ранню творчість таких визначних талантів, як П. Тичина, М. Рильський, В. Сосюра, М. Семенко. Згодом усі вони вийшли на власну письменницьку дорогу. Лінгвістично значущим складником мовної тканини творів Олександра Олеся є лексика.

Актуальність дослідження визначається потребою наукового і всебічного вивчення лексики у поезії Олександра Олеся. Адже в українському мовознавстві існує значна кількість праць, присвячених вивченню лексики у творах Олеся Гончара (Н. Сологуб, Я. Рибалко), Миколи Бажана (З. Голубева, Л. Новиченко), Івана Драча (Б. Олійник, А. Ткаченко), Ольги Кобилянської (О. Муромцева, В. Русанівський), Івана Франка (Н. Корнієнко, І. Матвіяс), Лесі Українки (І. Білодід, М. Богдан, М. Бойко), а лексика поезій Олександра Олеся ще не була предметом окремого наукового дослідження.

Останнім часом текстова палітра його творів привертає все більшу увагу, з'являються деякі праці, присвячені аналізу творчості Олександра Олеся, але майже всі вони літературознавчі. Проте дослідження творчого доробку митця треба розглядати з різних боків. Тому дуже важливо дослідити творчість Олександра Олеся і з погляду мови, адже своєрідний стиль поета виявився не тільки в літературі, але, й перш за все, у мові. Отже, дослідження мови творів поета важливе і необхідне. Адже лексика виступає одним із мовних засобів, що характеризують функціональний мовний стиль – різновид літературної мови, який визначається сферою її функціонування й характеризується особливостями у виборі, поєднанні й організації системи мовних засобів у зв'язку з метою і змістом спілкування [5: 152].

Саме тому у статті ставимо за мету з'ясувати склад української лексики зі стилістичного погляду й дослідити емоційно забарвлену й стилістично нейтральну лексику в мовній тканині поетичних творів Олександра Олеся.

Лексикою називають словниковий склад мови з фразеологією включно. За допомогою лексики членуємо навколишній світ та свій внутрішній світ на частини й кожній з них присвоюємо назву-замінник [6: 149].

Мовна практика засвідчує, що окремі слова, називаючи одні й ті самі поняття навколишнього світу, відрізняються стилістичним уживанням. У зв'язку з цим уживана в мові лексика поділяється на певні стилістичні групи, найпоширенішою з яких є «стилістично нейтральна, або міжстильова лексика, тобто така, що вільно, без будь-якого обмеження

вживається в усіх стилях мови» [5: 152]. До другої групи належить «лексика, стилістично забарвлена або співвіднесена лише з одним чи кількома функціональними стилями» [5: 152].

Стилістично нейтральна лексика є основою будь-якого висловлення. Стилістично нейтральних слів у мові більшість. Це звичайні назви явищ природи, рослин, тварин, родинних стосунків, будівель і частин, меблів, страв, одягу і взуття, основних почуттів і станів людини, обставин місця, часу, способу, назви кольорів, також числівники, займенники, прийменники та сполучники.

Стилістично забарвлена лексика розподіляється певною мірою за функціональними стилями: розмовно-побутова лексика, лексика публіцистичного стилю, лексика художніх творів, офіційно-ділова та наукова (науково-технічна) лексика.

Емоційна лексика – слова, що мають у своєму значенні компонент оцінки, виражають почуття, позитивне чи негативне сприймання дійсності. Як виразник емотивної функції мови емоційна лексика характеризує ситуацію спілкування, соціальні відносини, психічний стан мовців. Безпосереднім виразником людських емоцій виступають вигуківі слова (цур! леле! тю! фе!). З почуттєвою сферою пов'язані також слова, що називають: а) психічні, внутрішні стани, характер, світовідчуження, переживання (радість, щастя; ніжний, щирий; радіти, гніватися); б) будь-яке поняття з оцінним компонентом позитивним чи негативним (красень, левада, баламут, слимак, амеба).

Емоційне забарвлення слів досягається за допомогою типових словотворчих засобів української мови, суфіксів із значенням пестливості, здрібності або згрубілості: -к-, -ик -, -ок-, -очок-, -иц (я), -оньк-, -еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -ус (я), -иц (е), -езн-(ий) [5: 157].

Загальноживану лексику у поезії Олександра Олеся формують такі групи слів:

1) назви рослин і тварин: жайворон, жаба, гадюка, конвалія, *безсмертники*, голуби, солов'ї, орел, нарцис, лілея, волошки, кипарис, кедр, ластівка, верба, ворон, троянда.

Олександр Олесь вдало використовує подану вище лексику у своїх поезіях. З цілком зрозумілим болем сприймає і відтворює поет страшне лихоліття реакції з її безнастанними вбивствами, катуваннями, арештами: «Щоденно ворони летять, Щоденно ворони кричать: «Там спалили, там убили, там піймали... Кра-кра-кра» [4: 144]. Це зловісне вороняче каркання – символ шаленіючої реакції, лютування реакційних сил викликає в Олеся прокляття і розпач. Поет щиро сумує з приводу недостатньої, як йому здається, революційності народу, що являється йому в образі піднятого орла: «Чому ж ти, орле мій, з орлами не літаєш, – А крила веслами волочиш по землі?! Чому ж ти, лицар мій, на герць не виступаєш, А вітром жалібно голосиш на ріллі?!» [4: 353].

2) назви явищ неживої природи: сад, море, хмари, сонце, місяць, небо, земля, вода, вітер, дощ.

Поетові, який бачить, що «людство стомилось» у постійній боротьбі добра зі злом, часом ввижаються навіть апокаліптичні видіння: «Здається пройде тільки мить – І демон помсти прилетить. Поллються пошесті дощами І відкриють землю знов тілами [4: 493].

3) назви кольорів: блакитний, синій, чорний, білий: «Ой, і пишно ж розцвіли ви на убогій рідній ниві, рясно цвітом її відкрили – і червоні, й сині, й білі» [4: 234];

4) назви дії і стану: танцювати, співати, сміятися, стерпіти, сидіти, журитися, тремтіти, сховатися, провалитися.

В Олеся немає жодного вірша, де б він не використав слова на позначення дії і стану. Митець принципово, категорично демонстрував наївним і маловірним землякам-емігрантам свою тверду лицарську позицію: «А не вернусь і В ганьбі, в покорі Не принесу я каяття, Хоч би колись в кривавім морі І розквітло радісне життя... Мене б додому не пустили Червоні ріки на полях...» [4: 486].

5) займенники: я, мій, ви, ми, той, їм, ти, мною : Ми йдемо до кращого життя, Нам мрія шлях квітками вслала... [4: 129].

Найпродуктивніше у поезії Олександра Олеся, як, мабуть, і у всій поетичній творчості є творення слів за допомогою словотворчих засобів. Активно вживає митець ряд іменникових і прикметникових суфіксів, які надають словам емоційного забарвлення, пестливості, наприклад: -к- (хатка, любистка, дівчинка, іскронька), -ик (горобчик, хлопчик), -ок (пролісок, гайок, голосок), -очок (ставочок, дубочок), -оньк (травонька, удівонька,

хмаронька, дівчинонька), -еньк (біленький, воленько, чистенький, низенько, гарненький), -есеньк (малесенький, милесенький), -иц (сестриця, вдовиця), -ун (мамуня, татуню), -ечк (Василечко, Івашечко), -ічк (Незнаїчко): «Ой була на світі та удівонька... Ще один з трьох синів звався Івашечко... А що другий син звався Василечко... Що найменший з трьох синів Був Незнаїчко...»[4: 138].

У зітканій з фольклорних ритмів пісні-думі «Ой була на світі та удівонька...» в алегоричних образах України і її трьох синів показав автор відступництво різних верств населення. Один із синів – Івашко – до «панів найнявся» [4: 139], другий – Василечко – матір рідну обікрив, «скарби всі забрав» [4: 139], а Незнаїчко залишився при матері, вирішивши духовним-старцем. Прообразами таких відступників, напевно, були для поета конкретні історичні постаті. Через таких синів Україна – «раба-страдниця», «невільна сторона», «цвинтарний край».

В Олеся нема чистого кохання пейзажем, що було властиве поетам-декадентам. Пейзаж у нього майже злитий з життям людини, яка у природі черпає душевну свіжість, насагу й енергію для боротьби. Окремі пейзажні образи в ліриці Олеся сповнені глибиною народної поетики, що знаходить своє вираження і в змісті, і в пісенній формі вірша: Ой, чого ти, тополенько, Не цвітеш, Чом пожовкну головоньку Хилиш-гнеш? Чом з вітрами – парубками Не шумиш? [4: 120].

Поет полюбляє форму задушевної розмови ліричного героя з природою, що надає його поезії ширості безпосередності, єднає їх з народними піснями («О, Саронько, приходь...», «Ой, чого ти, тополенько...») і при цьому вдало використовує слова, експресія, емоційне звучання яких досягаються засобами словотвору.

У поезії Олеся дуже мало слів, які мають забарвлення згрубілості. Наведемо деякі з них: -аг- (чолов'яга), -езн (величезний, добренний), -ук (багнука, гадюка). Із суфіксом -иськ- іменники набирають іронічного забарвлення: хлопчисько, назвисько, дівчисько.

Це яскраво відображається у вірші : «Щоденно ворони летять»: Раз ми вільні, – нащо військо? «Що в кишені?», «Як назвисько?» А не вільні, – чом до січі Нас ніхто уже не кличе? [4: 145]. Досить часто в поезії зустрічаємося із словами, які означають певні почуття й тому містять емоційний елемент уже у своєму лексичному значенні: горе, радість, журба, любов, кохання, гнів, добрий, ніжний, лисий, злий, веселий, сумний.

Відомо, що природа була першим джерелом поетичного натхнення Олеся. Саме вона персоніфікується, явища природи виступають, як символ людських бажань, почувань, горя й радості, щастя і страждання, віри і зневір'я, спокою і вічної боротьби. Такі його «Айстри», такий його «Лебідь». За допомогою порівнянь, метафор, символів, узятих із сфери явищ природи, Олень малює й інтимні переживання людини, і боротьбу народу за волю, і занепад, і відродження, і поразку, і перемогу, і надії, і віру в торжество правди і справедливості.

У ліричних поезіях на тему кохання Олень з великою ширістю й безпосередністю передає найінтимніші особисті переживання журби й радості, надії і зневір'я, неземного щастя обопільного кохання й гіркої муки зраженого серця: З журбою радість обнялась, В сльозах, як в жемчугах, мій сміх [4: 52]. У поемах «Щороку», «Над Дніпром», «Трагедія серця» Олень висловлює тугу за щастям, невловимість його на тлі все тієї ж вічно мінливої боротьби в природі. У хвилини найбільшої туги поет шукає розради й заспокоєння у природі: «Вір мені, сестро – в натурі одній Певне є джерело втіхи, В вічній, нетлінній, повік молодій – Щастя, і спокій, і ліки» [4: 73]. У своє поетичне слово Олень переливає увесь зміст свого широго безпосереднього чуття, окриленого любов'ю, перейнятого болем-мукою: «Кожний атом, атом серця Оберну я в слово, в звук. О, яка велика вийде Повість радощів і мук» [4: 113]. Митець доречно використовує таке словосполучення, як «атом серця», надаючи емоційного забарвлення усій висловлюваній думці. Олень, пишучи цей вірш, був переконаний, що кожна клітиночка серця можна обернути у слово й ним звернутися до українського народу.

До експресивної лексики належать також урочисті слова. У поезії Олеся урочисті слова за своїм походженням різні. Одні з них – старослов'янізми або створені на старослов'янській основі: благовістити, благословенний, воїн. Мотив священної помсти ворогам виразно бринить у вірші «Я бачу вас, святі могили...» Пам'ять про полеглих кличе юне покоління до

помсти: «Благословенні будьте нині, І присно і вовік-віків! Світить, як зорі, Україні. На помсту кличте юнаків!» [4: 500]. Олександр Олесь вдало використовує такі урочисті слова, як батьківщина, могутній, подвиг, вкраїна, кривавий: «Моя душа – моя вкраїна – В диму руїн, в кривавій млі, Лежить вона з розбитим серцем, З вінком терновим на чолі [4: 203].

Поет стає ніби українським Овідієм, який оплакує долю свого народу-страдника, думками лине до покинутого, але милого серцю рідного краю, над котрим, гадалося, вже ніколи не зійде сонце волі й ніколи не забує радість життя.

Високе стилістичне забарвлення урочистих слів міститься в самому змісті висловлюваних ними понять. Такого забарвлення в певних контекстних умовах можуть набувати і звичайні, стилістично нейтральні слова. Іменник військо, наприклад, у сучасній українській літературній мові сам по собі стилістично нейтральний. Проте в таких словосполученнях, як військо свободи, військо волі, військо правди і щастя, він свою стилістичну нейтральність втрачає й набирає високого, урочистого звучання.

Емоційно забарвлена лексика містить у своєму складі слова, об'єднані спеціальним стилістичним призначенням, а саме: назви деяких рослин, щонайчастіше використовуються в поетичних творах (безсмертники, конвалія, айстри, тополя).

Не можна тут не згадати Олесевого вірша «Нарцис, закоханий в лілею...»: Нарцис, закоханий в лілею, Дививсь на неї, в'янув, млів... Йому лілея усміхалась, Вночі і вдень шепталась з ним, А їй, нарцису мій, здавалось, – Вона з тюльпаном чарівним [4: 83]. Тільки справжній митець, поет з Божої ласки може так вдало поєднати емоційно забарвлену лексику в одному поетичному творі: лілея, нарцис, тюльпан. На перший погляд, – це прості назви рослин, але якщо заглибитися у зміст вірша, то відразу помічаєш, що ці слова надають віршеві емоційно-піднесеного звучання.

Читаючи «Безсмертники» Олесья, з кожним словом все більше й більше захоплюєшся неперевершеною майстерністю поета. Саме з назви вірша стає зрозумілим, настільки вдало митець використав емоційно експресивне значення слова «безсмертник». Безсмертник – це рід рослин із сухими квітами [14: 179], тобто, як говорить поет, ці квіти «втратили життя» але «форма їх такою же зостанеться» назавжди.

Отже, дослідивши поезію Олександра Олесья, можна з упевненістю сказати, що найчастіше у своєму поетичному мовленні він використовує стилістично нейтральну лексику, яка зустрічається в кожному його вірші: ворони, орли, білий, сад, море, дощ. Проте саме емоційно забарвлена лексика надає творам митця піднесеності, зменшеності, пестливості: тополенька, дівонька, зоренька, любисток. Значне місце посідає й експресивна лексика, яка об'єднує слова, що виражають своїм лексичним значенням різні поняття, емоції (любов, гнів, жах) або виступають як засіб емоційної оцінки явищ дійсності (*гарний, поганий, розумний*). Слід відзначити й те, що його поетичній творчості майже не властиві слова із суфіксами згрубілості, зневажливості.

Поданий аналіз поезії Олександра Олесья в запропонованому аспекті поглиблює уявлення про поетичну діяльність і майстерність митця. Саме завдяки емоційно забарвленій лексиці простежуємо неухильне художнє зростання поета і збагачення змісту його слова.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бойко Н.І. Українська експресивна лексика: проблеми семантики і функціонування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Бойко Н.І. – К., 2006. – 36 с.
2. Волох О.Т. Сучасна українська літературна мова. Друге видання, перероблене і доповнене / Волох О.Т. – К.: Вища школа, 1996. – 199 с.
3. Неділько В.Я. Елементи теорії літератури / Неділько В.Я. – К.: Вища школа, 1992. – С.14.
4. Олесь О. Твори в 2-х томах / Олесь О. – К.: Генеза, 1990. – Т.1. – 959с.
5. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / [упоряд. М.Я. Плющ]. – К., 1972. – С. 152.
6. Українська мова: Енциклопедія / [ред. М. Бажан]. – К.: «Українська енциклопедія М.П. Бажана», 2000. – 989 с.
7. Харчук Р.Б. З журбою радість обнялась / Харчук Р.Б. // Українська мова і література в школі, – 1989. – № 4. – с.25.
8. Шмелев Д.Н. Современный русский язык: Лексика / Д.Н. Шмелев. – М.: Просвещение, 1977. – 355 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Гурко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства, провідний спеціаліст обласного центру історії та розвитку української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Наукові інтереси: українська лексикологія та науково-технічна термінологія.

СПОСОБЫ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ АНТРОПОЦЕНТРОВ В НЕСОБСТВЕННО-АВТОРСКОЙ РЕЧИ

Маргарита ДАНИЛКО (Кировоград, Украина)

В статті розглядаються способи репрезентації антропоцентрів у невластно-авторській мові художнього тексту.

Ключові слова: невластно-авторська мова, антропоцентр, авторське мовлення, мова персонажу, адресант, адресат.

The article deals with the ways of anthropocenters' representation in the represented speech of a literary text.

Key words: represented speech, anthropocenter, author's narration, character's speech, addresser, addressee.

В данной работе несобственно-авторское повествование рассматривается в качестве способа передачи художественной информации от отправителя текста к его получателю, с точки зрения средств создания абсолютной антропоцентричности литературного произведения. Несобственно-авторское повествование представляет собой непрямую форму художественной речи, своеобразный тип изложения, характеризуемый контаминацией голосов автора и персонажа(-ей) в рамках одной языковой конструкции. Вследствие того, что уровень соотношения авторского и персонажного голосов в пределах несобственно-авторского повествования динамичен и нестабилен, в ней различают два подтипа: авторский и персональный. Первый, в котором превалирует авторский голос, традиционно именуется несобственно-авторской речью, второй (персональный), отличающийся доминированием голоса персонажа, известен как несобственно-прямая речь.

В данной статье рассматриваются способы репрезентации антропоцентров в первом подтипе несобственно-авторского повествования, а именно, в несобственно-авторской речи. Несобственно-авторская речь, как один из подтипов не прямой речи, по своей содержательной структуре коррелирует с прямой формой передачи художественной речи – авторским повествованием. Однако здесь, в отличие от авторского повествования, наблюдается усечение неограниченной точки зрения всеведущего автора, преломление авторской позиции через видение и восприятие главного персонажа, являющегося рефрактором (термин Г.Джеймса) излагаемых событий. В этом наблюдается некоторое сходство исследуемого подтипа изложения с перепорученным повествованием. Общим признаком для них является отображение действительности через мировосприятие вымышленного лица. Однако между сказом и несобственно-авторской речью есть и существенные отличия, которые заключаются в том, что в сказе повествование эксплицитно опосредовано рассказчиком, а в несобственно-авторской речи изложение ведется непосредственно от автора. Таким образом, в несобственно-авторской речи «снимается та внешне выраженная субъективность, которая в той или иной мере всегда обязательно присуща рассказчику сказовому. Вот это-то соединение формально выключенной субъективности с ограниченностью кругозора и должно содействовать снятию опосредствующих звеньев между действительностью, изображенной в произведении, и читателем»[1: 95].

Автор ведет повествование от третьего лица, но при этом выбирает определенного персонажа, который оказывается своеобразным фильтром, пропускающим изображаемое через себя. Следуя за героем, фокусируя внимание на его восприятии, автор, тем самым, суживает рамки своего всеведения до пределов мироощущения одного действующего лица и, соответственно, ограничивает читателя полем видения и уровнем знания только этого героя, подобно тому, «как на сцене сноп света прожектора направляется на персонаж, который по ходу сценического действия должен обратить на себя внимание зрителей[2: 30]. Предположительно персонажей-рефракторов в художественном тексте может быть несколько, но в анализируемых текстах наблюдается наличие одного, что, по-видимому, является отличительной чертой произведений малой формы.

Так в рассказе К. Браш «Night Club» центром восприятия становится главная героиня Миссис Брэди:

Promptly at quarter of ten p.m. Mrs. Brady descended the steps of the Elevated. She purchased from the news dealer in the cubby-hole beneath them a next month's magazine and a tomorrow morning's paper and, with these tucked under one plum arm, she walked. She walked two blocks north on the Sixth Avenue, turned and went west. But not far west. Westward half a block only, to the place where the gay green awning marked "Club Français" paints a stripe of shade across the glimmering sidewalk. Under this awning Mrs. Brady halted briefly, to remark to the six-foot doorman that it looked like rain and to await his performance of his professional duty. When the small green door yawned open, she sighed deeply and plodded in [7: 81].

Автор незримо сопровождает героиню, со стороны наблюдает за ней, фиксирует в своей речи все её действия и реакции, освещает явления, предметы, лица в том виде и последовательности, как их видит и воспринимает Миссис Брэди, «смотрит» на мир её глазами. Главный персонаж оказывается «своего рода повествовательной нитью, то есть в скрытой форме тем же рассказчиком, и автор, сообщая от своего лица, в то же время заботиться сообщать только то, что мог бы рассказать его герой»[6: 144].

Своеобразие репрезентации объекта изображения заключается так же в следующем: параллельно с обрисовкой той картины, которую наблюдает героиня по пути на работу, вкраплены описания её внешности и поведения, сигнализирующие об авторской оценке изображаемого лица (*plump arm, halted briefly, sighed deeply*). Появление этих описаний становится возможным в исследуемом подтипе изложения ввиду того, что здесь автор не надевает на время маску данного персонажа и не перевоплощается в него, а становится его спутником. В результате, во внешне объективном повествовании наблюдается единовременное совпадение двух видений: авторского и персонажного. С одной стороны, художественный мир дается в ракурсе видения героини, то есть изнутри, с другой, благодаря остраничному авторскому взгляду, происходит изображение извне самого персонажа-рефрактора.

В интродуктивном абзаце с несобственно-авторской речью инициальная номинация объекта изображения осуществляется в основном при помощи имени собственного (как это происходит в анализируемом зачине) или местоимения. Такая номинация обусловлена своеобразием самого подтипа изложения, ибо интерференция эпических планов персонажа и автора порождает у последнего стремление представить объект изображения как хорошо ему известный. Введение персонажа в художественный текст путем его первичного обозначения именем или местоимением служит интимизации повествования, экспликации авторской модальности, и, кроме того, характеризует самого автора и актуализирует прагматическую направленность на адресата. Таким образом, несмотря на то, что в исследуемом зачине инициальное имя собственное героини входит в текст якобы семантически полым, не неся практически никакой информации собственно об именуемой, кроме указания на пол (*Mrs.*), инициальное использование имени имплицитно предвещает предварительное знакомство автор с главным персонажем, предполагает почтительное авторское отношение к героини, актуализирует пресуппозицию состоявшегося представления действующего лица читателю. Все эти сведения автоматически остаются «за кадром», благодаря чему реципиент текста без заблаговременной подготовки включается в центр изображаемых событий, происходит взаимодействие экстралингвистического и лингвистического, а именно – отношения говорящего к изображаемому лицу и придание имени человека самой языковой формы.

Характерной особенностью несобственно-авторской речи является минимальное использование стилистически-индивидуализированных примет персонажной речи. Если же оно и происходит, то, как правило, в виде отдельных вкраплений, не достигающих размеров предложения. Данное обстоятельство вызвано тем, что несобственно-авторская речь служит, в основном, не для передачи особенностей речи героя, а для актуализации его точки зрения, не оформленной, как речь.

Следовательно, в несобственно-авторской речи наблюдается своеобразное противоречие в соотношении речевых партий автора и персонажа, с одной стороны, и

репрезентацией их точек зрения в повествовании, с другой. Данное противоречие, обуславливающее самобытность исследуемого подтипа изложения, состоит в господстве персонажной точки зрения при абсолютном доминировании авторской речевой партии. Несмотря на преобладание голоса автора, именно точка зрения главного персонажа организует повествование на поверхностном, внешнем уровне. На глубинном уровне всякое художественное произведение, независимо от преобладающего в нем типа изложения, организовано точкой зрения автора.

Итак, главным речевым субъектом в несобственно-авторской речи является автор, основным субъектом восприятия, позиция которого целиком определяет повествование, оказывается персонаж. Исходя из сказанного, очевидно следующее: 1) эксплицитно образ адресанта в несобственно-авторской речи представляет собой результат слияния авторского речевого сегмента и персонажной точки зрения; 2) несобственно-авторская речь есть не стилистический приём представления речевой партии героя, а способ изображения художественного мира с субъективно-индивидуальной позиции персонажа-рефрактора. Поскольку с формальной точки зрения, несобственно-авторская речь характеризуется высокой степенью приближения к авторскому повествованию, постольку интродуктивный абзац текста, как правило, не несет проспективной информации об ограничении авторской позиции, и, соответственно, о присутствии в произведении персонажа-рефрактора. Степень охвата изображаемой действительности авторской точкой зрения, редуцированность или всеобъемлемость последней осознается читателем лишь из анализа всей макроструктуры литературного произведения. Таким образом, в зачине предсказуемость дальнейшей роли адресанта и объекта изображения невелика.

Ввиду сложного напряженного взаимодействия и переплетения субъективных сфер автора и героя, несобственно-авторская речь требует активного внимания адресата, его способности и умения за авторским текстом увидеть и распознать не только авторскую позицию, но и позицию персонажа, размежевать эти точки зрения и правильно интерпретировать их.

Поскольку любой художественный текст предполагает определенную форму участия со стороны читателя, можно с уверенностью сказать, что степень участия читателя в несобственно-авторской речи является самой высокой, так как здесь наиболее затруднен процесс вероятностного прогнозирования. Наряду с имплицитной, завуалированной адресованностью повествования читателю (чьей актуализации служит, например, первичное обозначение персонажа именем собственным или местоимением), которая интенсивно воздействует на адресата, в зачинах анализируемых рассказов с несобственно-авторской речью наблюдается, хотя и весьма редко, явное, эксплицитное апеллирование к реципиенту текста. Открытая обращенность к адресату не только служит вхождению автора в более тесный контакт с читателем, но и увеличивает экспрессивность абзаца:

In the afternoon the chairs came, a whole big cart full of little gold ones with their legs in the air. And then the flowers came. When you stared down from the balcony at the people carrying them the flower pots looked like funny awfully nice hats nodding up the path [9: 50].

В приведенном зачине описываются приготовления к праздничному приему гостей, как их видит и субъективно интерпретирует мальчик, главный герой произведения. Художественная действительность изображается сквозь призму восприятия и представлений ребенка. При этом в тексте присутствует авторизованное указание на воспринимающее лицо «you». Местоимение второго лица, эксплицитное созерцателя описываемой картины, человека, личного субъекта, «воплощает в себе активное начало, ибо явления и предметы не действуют, не мыслят, не передвигаются самостоятельно, они пассивны, они осуществляются или существуют»[4:364].

Позиция персонажа-рефрактора обусловлена как занимаемым положением в пространстве, так и его индивидуально-личностными особенностями, например, возрастом. Нестандартное восприятие происходящего ребенком, его по-детски острое ощущение атмосферы праздника находит достоверное отражение в речевой партии автора. Создается иллюзия того, что если бы повествование шло от первого лица персонажа, то он бы осветил действительность именно так, как это делает автор произведения. Посредством местоимения

второго лица, выступающего здесь в смысле "everyone", репрезентируется не только субъект восприятия, являющийся одновременно объектом изображения со стороны автора, но симультанно включается в текст субъект речи – автор и адресат текста – читатель, антропоцентры, диалогизирующие повествование. Используя обобщенно-личностное местоимение «you», автор не только сам смотрит на мир глазами персонажа-рефрактора, но заставляет и читателя воспринимать происходящее через индивидуальное видение главного действующего лица. Определенное читательское восприятие эксплицитно задано и предрешиено уже в зачине произведения. В результате дистанция между персонажем и реципиентом текста сокращается, адресат становится непосредственным наблюдателем и иллюзорным участником изображаемого действия.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Адмони В.Г. Поэтика и действительность: из наблюдений над зарубежной литературой XX века. – Л.: Сов.писатель, Ленинград. отд-ие, 1975. – 308 с.
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 135 с.
3. Єфімов Л.П., Ясінецька О.А. Стилістика англійської і дискурсивний аналіз. Учебно-методичний посібник. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. – 240 с.
4. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – М.: Наука, 1982, – 364 с.
5. Кухаренко В.А. Интерпретация текста. – Одесса: Латстар, 2002. – 292 с.
6. Томашевский Б.В. Теория литературы (поэтика). – Л.: Госиздат, 1925. – 210 с.
7. Eleven American Short Stories. . – М.: Международные отношения, 1988. – 177 с.
8. Leech G., Short M. Style in fiction: a linguistic introduction to English fictional prose. – Pearson Education, 2007. – 404 p.
9. Maugham W.S. Rain and Other Short Stories. – Moscow: Progress Publishers, 1977. – 373 p.
10. Verdonk P. Stylistics. – Oxford University Press, 2003. – 124 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Маргарита Данілко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: стилістика англійської мови, порівняльна стилістика, інтерпретація тексту, перекладознавство.

МЕТОНІМІЯ ЯК ЛЕКСИЧНИЙ ЗАСІБ ТВОРЕННЯ ОБРАЗНОСТІ МОВИ В ОДАХ ГОРАЦІЯ

Галина ЗАГАЙСЬКА (Чернівці, Україна)

У статті досліджено метонімію як один з найяскравіших і найчастіше вживаних лексичних засобів образності в одах Горация. Також розглянуто стилістичне функціонування синекдохи як різновиду метонімії.

Ключові слова: тропи, поетичний образ, фігура, стилістичний засіб, метонімія, синекдоха.

The article deals with metonymy as one of the most vivid and most commonly used lexical stylistic devices of Horace's odes. Stylistic functioning of synecdoche as a variety of metonymy is also examined.

Key words: tropes, poetic image, figure, stylistic device, metonymy, synecdoche.

Нові означувальні валентності слова з'являються й оформлюються у процесі взаємозв'язків з іншими словами внаслідок можливостей перенесення властивостей означених словом одних предметів, явищ, понять на інші. В міру осягнення їх семантичного зв'язку та взаємозумовленості з'являються нові й нові, практично невичерпні зіставлення, співвіднесення, протиставлення, перенесення, асоціації, відбувається осягнення світу та естетичне переживання цього процесу [17: 241].

Переносне вживання слів відіграє важливу роль у створенні нової художньої якості. Слова, вжиті в переносному чи зміненому значенні, називаються *тропами* [7: 433]. Вони виступають засобами створення поетичних образів. Ще Аристотель розробив основи класичної риторики, де приділив увагу тропам і фігурам мови [3]. Про значення й природу тропів багато і по-різному висловлювались античні граматики і ритори, зокрема Трифон, Харістіп [2]. Квінтіліан відзначав, що троп є корисною зміною власного значення на інше, досконаліше в слові або виразі, а також стверджував, що вони призначені викликати естетичне враження [8: 319].

Спочатку поняття *троп* охоплювало всі стилістичні засоби. Цицерон і Квінтіліан розділили їх на тропи і фігури. Їх кількість трактувалася по-різному. Використання тропів передбачало підкреслення основної думки, збагачення мови, орнаментальність. У XVIII столітті побутувала думка про неможливість осмислення творчості автора без знання його тропів і фігур.

У риторичі і стилістиці утвердилося розуміння тропів як цілої системи виражальних засобів [8: 320]. Вивчення тропів завжди привертало увагу дослідників Л.Аврахової [1], В.Вовка [5], Г.Основіної [10], Т.Онопрієнко [9], В.Сиротіної [11] та ін. **Актуальність** нашого дослідження зумовлена тим, що тропи од, одного з найславетніших ліриків Риму, поета „золотої середини”, який своєю творчістю найяскравіше репрезентує як латину періоду її найвищого розквіту – класичного, так і естетику лірики доби Августа, – Квінта Горація Флакка (65-8 р. до н.е.) – не були предметом розгляду у вітчизняній науці. Окремі їх аспекти розглянуті у низці статей і книзі-есе «Студії одного вірша» Андрія Содомори [12; 13; 14; 15; 16]. **Метою** цієї статті є дослідити метонімію як лексичний засіб творення образності в одах Горація.

Окреслена мета передбачає розв’язання таких **завдань**:

- 1) визначити корпус метонімій і їх різновиду – синекдохи;
- 2) проаналізувати роль метонімії як засобу творення образності в одах Горація.

Квінтіліан високо цінував талант Горація і вважав його першим серед поетів: „*Nam et insurgit aliquando et plenus est iucunditatis et gratiae et variis figuris et verbis felicissime audax*” (Institutio oratoriae I,4) (Бо і досягнув і достойний є захоплення і похвали і дуже майстерний у фігурах і словах). Вишуканість і елегантність настільки притаманні Горацієві, що його мова є найдобріша, як висловився Тацит (Dialogus de oratoribus 21).

Серед стилістичних ресурсів од Горація особливе місце посідають лексичні засоби образності.

Одним з найяскравіших і найчастотніших лексичних засобів образності в одах Горація є метонімія. **Метонімія** – (від гр. *metonymia* – перейменування) – троп, образний переносний вираз, у якому предмет замінюється іншим, але не за подібністю, а за суміжністю і реально існуючими між ними зв’язками [8: 443]. Метонімія до цього часу залишається предметом дискусій учених. Ще в різноманітних старовинних трактатах з риторики робилися спроби дати чисто таксономічне визначення метонімії шляхом перелічування її різновидів [2].

Сучасна лінгвістика, структурна поетика, неориторика намагаються побудувати таку узагальнювальну модель метонімії, яка б передбачала будь-які різновиди даного тропу. Значного поширення набула концепція Р.Якобсона, який у природі мови вбачає два полюси – метафоричний і метонімічний. Метонімія, на думку Р. Якобсона, є втіленням зв’язків, які виникають на синтагматичній осі мови [18]. У концепції льєжської школи неориторики (групи „*мю*”) метонімія і метафора належать до рівня метасеміотичного. Метонімія утворюється завдяки тому, що вихідне і результуюче поняття, об’єднані в проміжному понятті, завдяки чому виникає суміжність, яка є базою для метонімії [6: 328]. Ми розглядаємо метонімію при поетично-стилістичному підході як один з тропів. Метонімія цікава тим, що начебто вихоплює й висвічує найважливіше слово, фокусує на ньому увагу. Образотворчі можливості метонімії сприяють не лише новизні, а й поповнюють стійкими образними засобами мову [4: 63]. В одах Горація спостерігається схильність поета до замінів на основі суміжності. Фіксуємо кілька видів метонімії.

а) Назва місця проживання чи перебування людей замість назви самих мешканців, назва річки вжита замість іменування народу, який населяє її береги.

Наведемо приклади вживання цього виду метонімії: *Me Colchus et, qui dissimulat metum / Marsae cohortis, Dacus et ultimi / Noscent Geloni, me peritus / Discet Hiber Rhodanique poter* (С.ІІ.20,17-20); (*Hiber* (Ібер) – річка в Іспанії; *Rhodanique* – той, який п’є воду з Родану – мешканець Галії, бо пити воду означає „проживати біля річки”).

б) Назви землі або острова вживаються замість називання людей, які там народилися або мають стосунок до цієї землі відомими справами

Hic in reducta valle Caniculae / Vitabis aestus, et fide Teia / Dices laborantes in uno / Penelopen vitreamque Circen (С.І.17,17-20), (І Теоською піснею ти говоритимеш, як

закохалися в одного Пенелопа і блискуча Цирцея). Тут *Fide Teia* означають ліру Анакреонта, чия поезія була любовною. *Sed ne relictis Musa, procah iocis / Ceae retractes munia neniae, / Mecum Dionaeo sub antro / Quaere modos levioire plectro* (С.ІІ.1,37-40). Ненії – так називалися траурні пісні, які беруть свій початок від Сімоніда Кеоського.

в) Заміна назви одного явища назвою іншого, що належить до того ж часового проміжку

У Горация є приклади метонімії щодо етапів життя людей в хронологічній послідовності: дитинство, юність, молодість, старість, передані в окремих образах. В оді ІІІ.6,21-24: *Motus doceri gaudet Ionicos / Acerba virgo et fingitur artibus / Iam nunc et incestos amores / De tenero meditatur unqui*. Де *tenero unqui* має те саме значення, що *a prima pueritia* – „змалку”. В оді І.36,8-9: *Actae non alio rege puertiae / Mutataeque simul togae* – поет описує, як два ровесники в один і той самий час одягнули чоловічу тогу – «юність».

Старість зображена в оді І.9,13-17: *Quid sit futurum cras, fuge quaerere et / Quem Fors dierum cumque dabit, lucro / Adpone nec dulces amores / Sperne, puer, neque tu choreas, / Donec virenti canities abest Morosa...* (...Не уникай приємної любові, поки ти юнак, ні хороводів, поки відсутня сумна сивина), де *canities* – “сивина” вжита замість *senectus*, що значить старість. Так само в одах ІІ.11,5-8: *Poscentis aevi pauca: fugit retro / Levis iuventas et dycor, arida / Pellente lascivos amores / Canitie facilemque somnum*; С.ІІІ.14,25-28: *Lenit albescens animos capillus / Litium et rixae cupidos protervae; / Non ego hoc ferrem calidus iuventa / Consule Planco – Albos capillos* “білого волосся” вжита замість *старість*.

г) Заміна назви речі синонімічною назвою

Замість назви ліра (*lyra*) поет часто вживає *testudo*: *Mercuri nam te docilis magistro / Movit Amphion lapides canendo / Tuque testudo resonare septem / Callida nervis* (С.ІІІ.11,1-4). Ліра часто замінюється плектром. На ліру і плектр Гораций переносить легкість або трудність викладу: *Sed ne relictis, Musa, procah iocis / Ceae retractes munera neniae: / Mecum Dionaeo sub antro / Quaere modos levioire plectro* (С.ІІ.1,37-40).

Об’ємно представлена в одах Горация *синецдоха* як різновид *метонімії*. *Синецдоха* (гр. *synecdoche* – співвіднесення) – один із засобів вираження поетичного мовлення, яка заснована на кількісному зіставленні предметів та явищ (вживання однини у значенні множини і навпаки, визначеного числа замість невизначеного, цілого замість частини і т.д.) [7: 638]. *Синецдоха* викликає чимало дискусій серед науковців. Деякі вчені вважають *синецдоху* різновидом *метонімії* (Б.Томашевський, Д.Розенталь). Р.Якобсон не розрізняє *метонімії* і *синецдохи*. О.Потебня, львівська школа неориторики розмежовують ці тропи [6]. Ми розглядаємо *синецдоху* як різновид *метонімії*.

В одах є такі види *синецдохи*: назва частини замість цілого (*pars pro toto*), цілого замість частини (*totum pro parte*) або видової назви замість родової (*genus pro speciei*), однина замість множини (*singularis pro plurali*), означене замість неозначеного (*definitum pro indefinito*), множина замість однини (*pluralis pro singulari*).

1. Pars pro toto – частина замість цілого.

В одах Горация цей вид настільки частий, що ледве чи можна знайти хоча б одну оду, де три-чотири рази не був би використаний цей вид *синецдохи*.

В оді „До Вергілія” І.24,1-4: *Quis desiderio sit pudor aut modus / Tam cari capitis? Praecipue lugubres / Cantus, Melpomene, cui liquidam pater / Vocem cum cithara dedit* (Хто б міг соромитися при втраті настільки дорогої людини, Мельпомено, навчи тужних пісень та, кому батько дав з кіфарою дзвінкий голос). *Синецдоха tam cari capitis* – „настільки дорогої голови” вжита замість „настільки дорогої людини”. В оді ІІ.12,9-12: *Tuque pedestribus / Dices historiis proelia Caesaris, / Maecenas, melius ductaque per vias / Regum colla minacium*. Словами *regum colla minacium* – „шиї царів грізних” поет виділяє смислово домінують тексту, яка має важливе значення – шиї полонених вождів справді були закуті в кайдани. В оді ІІ.7,17-20: *Ergo obligatam redde Iovi dapem, / Longaque fessum militia latus / Depone sub lauru mea nec / Parce cadis tibi destinatis* – замість лексеми „тіло” поет вживає „бік”.

В оді ІІІ.28,9-12: *Nos cantabimus invicem / Neptunum et virides Nereidum comas; / Tum curva recines lyra / Latonam et celeris spicula Synthiae* названо лише стрілу – *spiculum*, а не весь лук. У значенні дому (*domus*) Гораций використовує *tectum* – „дах”, частина дому:

Auream quisquis mediocritatem / Diligit, tutus caret obsoleti / Sordibus tecti, caret invidenda / Sobrius aula (С.ІІ.10,5-8). В оді І.1,13-15: ... Ut trabe Cypria / Myrtoum pavidus nauta secet mare (Щоб судном Кіпрійським боязливий моряк плив в Міртоське море) *trabs* – „балка” замість „судна”. В оді І.14,13-16: Iactes et genus et nomen inutile: / Nil pictis timidus navita puppibus / Fidit tu nisi ventis / Debes ludibrium, cave (Ти кинеш і походження, і ім'я, як непридатне; обережний моряк не довіряє розмальованим палубам. Ти остерігайся, якщо не хочеш бути забавкою для вітрів) – *puppis* – „палуба” вжито замість *navis* – „корабель”. *Gallica ora* – „гальські уста” замість *ora Gallicorum equorum* – „уста гальських коней”: Cur neque militares / Inter aequales equitet, Gallica nec lupatis / Temperat ora frenis? (С.І.8,5-7) (Чому не їздить верхи серед озброєних ровесників, ні не приборкує уста Гальських коней залізними вуздечками?). В оді І.28,17-20: Dant alios Furiae torvo spectacula Marti, / Exitiost avidum mare nautis; / Mixta senum ac iuvenum densentur funera, nullum / Saeva caput Proserpina fugit (Фурії дають одних дикому Марсу як видовища, загибеллю для моряків є бурхливе море, велика є кількість смертей людей похилого віку і юнаків. Жодна голова не втече від жорстокої Прозерпіни) – вжито *nullum caput* – „жодна голова” (= „neminem”).

2. Totum pro pars – ціле замість частини.

В оді І.8,1-4: Lydia, dic, per omnes / Te deos oro, Sybarin cur properes amando / Perdere; cur apricum / Oderit campum, patiens atque solis? (Лідіє, скажи ради всіх богів, благаю тебе, чому поспішаєш губити Сібаріса люблячи, чому він не переносить освітленого сонцем поля) – названо ціле замість частини: *campus* = *campus Martius* – поле = марсове поле; *tristis unda* = *Styx* – „сумна хвиля”: Non, si trecenis, quotquot eunt dies, / Amice, places inlacrimabilem / Plutona tauris, qui ter amplum / Geryonen Tityonque tristi / Compescit unda, scilicet omnibus, / Quicumque terrae munere vescimur. (С.ІІ.14,5-9).

3. Species pro genere – вид замість роду.

Горацій дуже активно використовує цей вид синекдохи. В оді І.6,2: Scriberis Vario fortis et hostium / Victor Maeonii carminis alite, / Quam rem cumque ferox navibus aut equis / Viles te duce gesserit (Ти будеш ушлюблений Варієм, птахом героїчної пісні, як хоробрий переможець ворогів, куди і коли б відважний твій воїн не попрямував на кораблях чи конях, коли ти вождь), *ales* – „птах” вжитий замість „лебідь”. „Лебідь” – це поет. Античні люди вважали, що поети після смерті перетворюються в лебедів і відлітають у небо.

Поет вживає назву „Африк” на позначення загального поняття „вітер”. С.І.14,5-8: Et malus celeri saucius Africo / Antemnaeque gemant ac sine funibus / Vix durare carinae / Possint imperiosius (І щогла зламана швидким Африком, і снасті тріщать без шнурів, дно ледве чи зможе витримати могутніший натиск моря). *Lignum* – „поліно” замість *arbor* – „дерево” вжито в оді ІІ.13,9-12: Et quidquid usquam concipitur nefas / Tractavit, agro qui statuit meo / Te triste lignum, te caducum / In domini caput inmerentis. *Gramen Martium* – „Марсова трава” вжито замість загальної назви „поле” в С.ІІІ.7,25-28: Quamvis non alius flectere equum sciens / Aeque conspicitur gramine Martio, / Nec quisquam citus aeque / Tusco denatat alveo. В оді ІV.2,33-36 читаємо: Concines maiore poeta plectro / Caesarem, quandoque trahet feroces / Per sacrum clivum merita decorus / Fronde Sygambros, де *fronde* – „листя” вжито замість „лавром”. В оді І.2,33-36: Sive tu mavis, Erycina ridens, / Quam Iocus circum volat et Cupido; / Sive neglectum genus et nepotes / Respicis, auctor (Чи ти оглянешся на забутий рід і внуків) – *nepotes* – „внуки” = *posterii* – „нащадки”. *Sithonia nix* = *nix* – „фракійський сніг” = іменується загально „сніг” в оді ІІІ.26,9-12: O quae beatam diva tenes Cyprium et / Memphin carentem Sithonia nive, / Regina, sublime flagello / Tange Chloen semel arrogantem. В оді І.1,13-17: Numquam demoveas, ut trabe Cypria / Myrtoum pavidus nauta secet mare. / Luctantem Icaris fluctibus Africum / Mercator metuens otium et oppidi / Laudat rura; – *Cypria Myrtoum* = *secet mare* – „відправитися в море”.

4. Singularis pro plurali – одна замість множини.

Горацій у своїх одах вживає одну замість множини: *Miles* замість *milites* – „воїн” замість „воїни” С.І.6,1-4: Scriberis Vario fortis et hostium / Victor, Maeonii carminis aliti, / Quam rem cumque ferox navibus aut equis / Miles te duce gesserit. *Dives* замість *divites* – „багатий” замість „багати” С.ІІ.18,9-14: At fides et ingeni / Benigna venast, pauperemque dives / Me petit: nihil supra / Deos lacesso nec potentem amicum / Largiora flagito, / Satis beatus unicus Sabinis.

5. Pluralis pro singulari – множина замість однини.

Timores замість *timor* („страхи” замість „страх”): *Vix una sospes navis ab ignibus, / Mentemque lymphatam Mareotico / Redegit in veros timores / Caesar, ab Italia volantem / Remis adurguens* (С.І.37,13-17). *Vidimus* замість *vidi* („ми побачили” замість „я побачив”): *Quam paene furvae regna Proserpinae / Et iudicantem vidimus Aeacum / Sedesque discretas piorum et / Aeoliis fidibus querentem / Sappho puellis de popularibus / Et te sonantem plenius aureo, / Alcaee, plectro dura navis, / Dura fugae mala, dura belli* (С.ІІ.13,21-28). *Lunae* замість *luna* („місяці” замість „місяць”): *Largiora flagito, / Satis beatus unicus Sabinis. / Truditur dies die, / Novaeque pergunt interire lunae* (С.ІІ.18,13-16). *Colores* замість *color* („кольори” замість „колір”): *Auro repensus scilicet acrior / Miles redibit. Flagitio additis / Damnum: neque amissos colores / Lana refert medicata fuco, / Nec vera virtus, cum semel excidit, / Curat reponi deterioribus* (С.ІІІ.5,25-30). *Soles* замість *sol* („сонця” замість „сонце”): *Lucem redde tuae, dux bone, patriae: Instar veris enim voltus ubi tuus / Adfulsit populo, gratior it dies / Et soles melius nitent* (С.ІV.5,5-8).

6. *Definitum pro indefinito* – означене замість неозначеного.

Trecenis tauris „по триста волів” замість *innumeris* – „незліченна кількість волів” С.ІІ.14,5: *Non, si trecenis, quotquot eunt dies, / Amice, places inlacrimabilem / Plutona tauris...*

Отже, хоч символом поетичності традиційно вважається метафора, проте, як засвідчують статистичні дані, найчастотнішою в одах є метонімія – 57 % від усіх лексичних засобів образності. Використання метонімії Гораций демонструє справжню майстерність у творенні поетичних образів.

Дослідження такого плану має перспективу для еподів, сатир, послань Горация.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аврахова Л.Я. Епітет як проблема художнього перекладу (До питання адекватних відтворень композиційної заданості епітета в англомовних перекладах поезій Лесі Українки) // Теорія і практика перекладу: Респ. меж. науч. сб. – К.: Вища шк., 1982. – Вип. 8. – С.90-97.
2. Античные риторика: [Переводы] / Под ред. А.А.Тахо-Годи. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. – 352 с
3. Аристотель. Поэтика / Пер. з старогр. Б.Тен. – К.: Мистецтво, 1967. – 134 с.
4. Бабич Н.Д. Практична стилістика і культура української мови: Навч. посібник – Львів: Світ, 2003. – 430 с. – Бібліогр.: с. 423-429.
5. Вовк В.Н. Языковая метафора в художественной речи: Природа вторичной номинации. – К.: Наук. думка, 1986. – 142 с.
6. Культура русской речи: Энциклопедический словарь-справочник / Под ред. Л.Ю.Иванова, А.П.Сковородникова, Е.Н.Ширяева и др. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 340 с.
7. Літературознавчий словник-довідник / Редкол.: Т.Р.Гром'як, Ю.І.Ковалів, В.І.Теремко. – К.: Академія, 1997. – 750 с. – (Сер. “Nota bene”).
8. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилістика української мови. – К.: Вища шк., 2003. – 461 с. – Бібліогр. – с.: 454-460.
9. Онопрієнко Т.М. Епітет у системі тропів сучасної англійської мови (Семантика. Структура. Прагматика.) – Автореф. дис. ...канд. філол. наук. – Харків, 2002. – 19 с.
10. Основина Г.А. Образность сравнений // Рус. речь. – М.: Наука, 1974. – № 1. – с. 9-13.
11. Сиротина В.А. Метонимия и метонимический аспекты художественной речи // Рус. яз. в шк. – М.: Просвещение. – 1980. – № 6. – С. 72-77.
12. Содомора А. Час у поезії Горация // Іноземна філологія: Респ. 82к.82від. Наук. Зб. – Львів: Вища 82к., 1977. – Вип.45. – С.75-82.
13. Содомора А. Концепція людської діяльності в поетичних образах оди Горация “До Мечената” // Іноземна філологія: Респ. міжвід. наук. зб. – Львів: Вища шк., 1978. – Вип.49. – С.115-122.
14. Содомора А. Світлотіньові і кольорові контрасти в поезії Горация // Іноземна філологія: Респ. міжвід. наук. зб. – Львів: Вища шк., 1979. – Вип.55. – С.118-127.
15. Содомора А. Власні імена в поетичних образах Горацийових од // Іноземна філологія: Респ. міжвід. наук. зб. – Львів: Вища шк., 1983. – Вип. 19. – С.93-101
16. Содомора А. Студії одного вірша. – Львів: Літопис, 2006. – 364 с.
17. Ткаченко А. Мистецтво слова. – К.: Вид-во Київськ. ун-ту, 2003. – 448 с.
18. Якобсон Р. Работы по поэтике. – М.: Прогресс, 1987. – 460 с.
19. Horati Flacci Q. Carmina / Ed. L.Mueller. – Wien: Editio stereotypa minor, 1930. – 303 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Загайська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри румунської та класичної філології Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича.

Наукові інтереси – лінгвостилістика класичних мов (латинської та давньогрецької).

ОРГАНИЗАЦІЯ СМЫСЛОВОГО ПРОСТРАНСТВА ТЕКСТА КАК ПРИЕМ МАНИПУЛЯТИВНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ И СПОСОБ АТТРАКЦИИ

Маргарита ЗАЙЦЕВА (Харьков, Украина)

У поданій статті розглядається структура тексту детективу. Авторка аналізує організацію простору вказаного тексту як засіб атракції уваги читача, а також як засіб, що впливає на свідомість адресата. Окремо авторка зупиняється на стратегічних (глобальних) та тактичних (локальних) цілях, які зумовлені комунікативною інтенцією адресанта.

Організація простору тексту відбувається за допомогою ключових знаків. Фактичним матеріалом слугував текст детективу Дж. Тей «Шилінг на свічки».

Ключові слова: маніпулювання, комунікативна інтенція, прагматична установка, ключовий знак, стратегічна ціль, тактична ціль, ілюкутивний акт.

The following problem as the structure of the detective text is discussed in this article. The author analyses the way the detective text is organized as means of attraction of the readers' attention as well as means of influencing the readers' minds. The research gives an all-round view of peculiarities of organizing of the detective text. Moreover, the researcher highlights the problem of strategic aims and tactic aims, which are determined by the author's communicative intention. It should be noted that the process of organizing of the detective text depends on the «key marks». The examples of such «key marks» have been taken from the detective novel «A Shilling for Candles» by Josephine Tey.

Key words: manipulation, communicative intention, pragmatic direction, key mark, strategic aim, tactic aim, illocutive act.

Таким образом, *объект исследования* – смысловое пространство текста детектива Дж. Тэй «Шиллинг на свечи».

Предмет исследования – взаимосвязь между коммуникативным намерением автора и организацией пространства текста.

Цель работы – установить, как влияет коммуникативное намерение автора на организацию пространства текста. Для выполнения указанной цели необходимо решить такие задачи, как:

- 1) проследить зависимость стратегических целей от прагматической установки автора романа;
- 2) установить тактические цели, поставленные автором романа;
- 3) охарактеризовать и установить ключевые знаки в тексте детектива;
- 4) выявить, как глобальная цель влияет на организацию смыслового пространства текста детектива.

Материалом для исследования послужил текст произведения Дж. Тэй «Шиллинг на свечи».

Важность вопросов, рассматриваемых в статье, показывает, что указанная проблема остается неразработанной, что, в свою очередь, свидетельствует об *актуальности* выбранной темы.

К вопросу изучения стратегий, тактик и приемов манипулятивного речевого воздействия обращаются в последнее десятилетие многие исследователи. И здесь уточним терминологию: манипулирование или манипуляция. В работах многих ученых, например, Б. Бессонова и Г. Копниной, они синонимичны. В словаре В. Даля находим определение только слова «манипуляция»: «приемы ручные, ухватки» [2(2: 248)], а дефиниции «манипулирования» нет, что дает основание утверждать, что это слово вошло в словарный запас позднее для обозначения нового явления. На наш взгляд, существует смысловое различие в терминах «манипулирование» и «манипуляция». В данной статье манипулятивное речевое воздействие синонимично термину «манипулирование».

Возникновение нового феномена обусловило не только появление термина, но и повлияло на его негативную коннотацию. Большинство исследователей рассматривают манипулирование как явление отрицательное: К. Бредемайер, Н. Булгакова, С. Кара-Мурза, Г. Карташян, В. Шейнов и другие. По определению Г. Копниной, манипулирование – это «разновидность манипулятивного воздействия, осуществляемого путем искусного

использования определенных ресурсов языка с целью скрытого влияния на когнитивную и поведенческую деятельность адресата» [6: 25].

Но манипулирование может быть и позитивным, что зависит от прагматической установки.

Взятый из психологии термин «установка» означает готовность субъекта к определенному роду действиям. В аспекте лингвопрагматических исследований установка – «...материализованное в тексте осознанное намерение отправителя сообщения оказать соответствующее воздействие на получателя речи» [9: 16]. Прагматическая установка состоит из микроустановок, сменяющих друг друга в ходе изложения информации. При смене коммуникативного намерения пишущего происходит и смена микроустановок, что влечет за собой смену иллокутивного акта [5]. Микроустановка может состоять из одного или нескольких ходов, причем каждый из них будет подчиняться коммуникативному намерению адресата. Ход в данном случае «...можно определить как такую функциональную единицу последовательности действий, которая способствует решению локальной или глобальной задачи под контролем...стратегии» [3: 274].

В настоящей работе стратегия понимается «...как свойство когнитивных планов» [3: 272]. Под когнитивными планами подразумевается общая организация «...некоторой последовательности действий», направленных на достижение одной или нескольких целей [3: 273]. Необходимость определенной стратегии при намерении достижения перлокутивного эффекта выделяется и другими учеными. Так, Дж. Брунер дает следующую дефиницию этого понятия: «Стратегия – это некоторый способ приобретения, сохранения и использования информации, служащий достижению определенных целей в том смысле, что он должен привести к определенным результатам» [1: 136].

Некоторые лингвисты понимают под стратегией цепь решений адресанта, коммуникативных выборов определенных речевых действий и языковых средств. Указанные два подхода, стратегия как набор целей и стратегия как коммуникативный выбор языковых средств, не противоречат друг другу. «Стратегия предстает как когнитивный процесс, в котором говорящий соотносит свою коммуникативную цель с конкретным языковым выражением» [8: 192]. И здесь нам близка точка зрения В. Макарова об иерархичности организации целей, так как цели могут быть стратегическими (глобальными) и тактическими (локальными). «Реализация стратегии предполагает систематическую сверку соответствия между прагматической «глубинной структурой» взаимодействия и развертывающейся в масштабе реального времени «цепочкой», последовательностью коммуникативных ходов в наблюдаемом речевом событии» [8: 193]. И если в устном дискурсе коммуникативная стратегия отличается гибкостью и динамикой, то в письменном дискурсе она зафиксирована на уровне макроструктуры.

Макроструктуру нельзя наблюдать непосредственно, то есть в визуальном пространстве письменного текста она не видна, не прослеживается. В противоположность большей части формальных структур локальной связности она является глубинной. В современной лингвистике такой подход является ведущим, так как ученые пытаются выявить закономерности именно внутренней организации текста.

Например, в работе Т. М. Дридзе «Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации» отмечается: «Макроструктура текста может быть представлена в виде полного набора внутритекстовых связей, в которые вступают опорные смысловые узлы текста. Такие смысловые опоры (факты) могут быть выделены из текста с помощью специальной методики и образуют логико-фактологическую цепочку, являющуюся основным смысловым стержнем текста...» [4: 87]. Хотя и существуют разногласия по вопросу о структурности дискурса, поскольку ряд исследователей обращается к повседневному бытовому речевому общению, который является наименее структурированным из всех типов дискурсов.

Структура (речь идет о внутренней ее форме) обуславливает факт, когда свобода при интерпретации текста не превращается в произвол. Задача интерпретации заключается в

объяснении, «почему именно такое содержание конкретного текста требует для своего выражения именно этой, специфической для него структуры» [7: 6]. От внешней поверхностной формы адресат следует к внутренней структуре текста (макроструктуре), то есть замыслу автора.

Очевидно, что внешняя структура связана с внутренней. Так, большинство исследователей говорит о наличии в тексте структурных опор. Под структурными опорами мы понимаем набор ключевых знаков [7: 83]. Термин «ключевой знак» синонимичен выражениям «опорный элемент» (В. Одинцов), «ключевой элемент» (А. Пузырев), «смысловые вехи» (А. Соколов), «смысловые опорные пункты» (А. Смирнов), «смысловые ядра» (А. Лурье), «позиционные точки» (В. Изер).

Роль ключевых знаков в работах современных лингвистов определяется неоднозначно. Например, А. Бабайцева, выделяет термин «ключи в тексте», рассматривает их как сигналы автора читателю для дешифровки текстовой информации. Однако в детективном романе такие ключи не помогают реципиенту в процессе декодирования, а, наоборот, «запутывают» читателя, указывая ложный путь. Их роль заключается в поддержании интереса, если речь идет о ключевых знаках, выражающих тактические цели.

Многие ученые, в частности, В. Лукин, отмечают следующую интересную закономерность. Любой текст линейно организован. В процессе чтения, воспринимая такой текст, адресат неоднократно возвращается к каким-либо участкам текста, сопоставляет различные фрагменты, переставляет их местами, то есть анализирует прочитанное. При этом изменяется конфигурация пространства текста, которое из линейно организованного «становится нелинейной конфигурацией» [7: 83], несущей основное содержание текста. Таким образом, ключевые слова выполняют в текстах смыслообразующую, связующую и проясняющую роль в целом, а в отдельных типах дискурса особую роль, например, в полемическом дискурсе роль развития конфликта. В текстах детективов ключевые слова выполняют функцию аттракции. И фактором влияния на функцию ключевых слов выступает иллокуция. Каждый из иллокутивных актов выполняет определенную иллокутивную функцию. Иллокутивная функция обозначает тот вид речевого действия говорящего, направленный на реципиента, который является инструкцией или руководством для адресата, помогая ему понять коммуникативное намерение отправителя речи. Именно коммуникативная интенция обеспечивает тексту коммуникативную целостность, которая выступает одной из главных характеристик текста. Без коммуникативной целостности нет текста как такового.

Целеустановка автора диктует способы подачи материала. Манера изложения диктуется соображениями прагматического порядка: влиять не только информацией, содержащейся в тексте, но и способами ее подачи.

В любом тексте сохраняется принцип порционной подачи материала с целью оказания максимального воздействия на адресата. Итак, любой дискурс обладает структурой (макроструктурой), которая определяется коммуникативным намерением и целями автора. Макроструктура проявляется в структурных опорах или ключевых знаках. Так как в разных типах дискурса автор преследует определенные иллокутивные цели, то можно предположить, что и организация дискурсивного пространства будет особой в каждом отдельно взятом типе дискурса. Проанализируем текст детектива с точки зрения его организации. Это детективный роман Дж. Тэй «Шиллинг на свечи».

Роман организован по принципу нарушения экспектации и антиципации, характеризующие установки реципиента относительно наиболее вероятного развития событий. Читатель ожидает, что скоро будет найден ключ к разгадке загадочного убийства, так как все события указывают на Роберта Тисдейла: он угнал машину, он отсутствовал во время убийства, он жил в доме у убитой актрисы. Читатель понимает, что убийца уже установлен и нужно найти улики, доказывающие его виновность. И здесь автор вводит ключевое слово «пальто»: «Значит, поверх вечернего костюма на вас было пальто? – А что? – В волосах убитой запуталась пуговица от пальто»[10]. Тисдейлу нечего предъявить в свое

оправдание, так как пальто у него похитили. Внимание адресата начинает постепенно ослабевать. Следующий стратегический ход, подчиняющийся глобальной цели (привлечение аттракции адресата) – это введение в повествование нового персонажа, молодой девушки Эрики Баргойн, дочери старшего констебля. С одной стороны, реципиент ожидает, что с нахождением пальто будет раскрыто преступление, с другой стороны поисками пальто занимается не только детектив, но и молоденькая девушка, которая равнодушна к вероятному преступнику.

Еще одной особенностью стиля Дж. Тэй является введение рассуждений, направленных на достижение тактических или локальных целей. Эти темы не связаны непосредственно с темой романа и основной интригой, но они затрагивают интересы обывателей, например, хиромантия, гороскопы, национальный вопрос («Обыкновенный американский еврей родом из Богом забытого нищего местечка в центре Европы»), английский дороги («Вы когда-нибудь пробовали отыскать нужную вам деревушку в Англии ночью? По сравнению с этим ночь в пустыне – просто игрушки»), личная жизнь кинозвезды [10].

Автор привлекает внимание читателя, применяя прием «тревожного ожидания». Когда читатель уже устал от бесконечных, хотя и интересных рассуждений, в романе появляется новый опорный элемент – завещание убитой актрисы, хотя опять адресант направляет внимание реципиента в другое русло. Сосредоточившись на дополнении к завещанию, по которому значительная сумма передается Роберту, реципиент обманывается в своих ожиданиях, потому что условный первый блок завершен. Опорные слова, организующие смысловое пространство первого блока, такие: пальто – пуговица в волосах убитой – дополнение к завещанию – Роберт Тисдейл как пустая молочная бутылка на подоконнике – улик у них было достаточно. Однако повествование продолжается, читатель недоумевает (эффект обманутой экспектации).

Автор стимулирует воображение читателя, изменяя линейную конфигурацию пространства текста: адресат понимает, что он упустил что-то важное и возвращается к завещанию. Стратегическая или глобальная цель руководит автором, он не может потерять внимание и интерес реципиента. Далее в тексте активизируется вихревая модель понимания текста (термин М. Корытной), реципиент ищет ключевой знак, которым становится последняя фраза в завещании: «Моему брату Губерту – шиллинг на свечи» [10]. Автор использует прием «тревожного ожидания», выполняя поставленные тактические цели и организуя тем самым дальнейшее пространство текста при помощи новой цепочки рассуждений: полиция («Больше всего на свете Тозелли ненавидел полицию. Именно поэтому он встретил Гранта сладчайшей улыбкой»), признание сумасшедшего, отношения Эрики и Роберта, особенности менталитета англичан («он проработал всего 11 лет и считался новеньким»)[10]. Тактические цели достигнуты и следующий блок завершен, потому что Эрика приносит пальто Роберта, где все пуговицы целы. В следующем блоке автор вводит сразу троих подозреваемых – это брат актрисы, ее муж и любовник. Стратегическая цель выполнена, так как читателю интересно дальше искать разгадку.

Концовка романа неожиданна, потому что у всех подозреваемых есть мотив, а убийцей оказывается совсем другой человек. Конфигурация текста представляет линейно организованное пространство, внутри которого «закручивается» собственно вихрь связанных у индивида с каждым ключевым словом знаний, эмоций, оценок. Этому способствуют локальные или тактические цели, подчиняющиеся одной глобальной. Когда все цели достигнуты, наступает развязка – находится пальто «Непромокаемое пальто. С оторванной пуговицей на правом обшлаге»[10], принадлежащее Лидии Китс.

Таким образом, пространство детективного романа Дж. Тэй организовано в виде вихревой модели. В основе модели лежат ключевые знаки, опорные элементы, обусловленные тактическими и стратегическими целями автора.

Краткое исследование не дает ответа на некоторые возникающие вопросы, например, как организовано пространство текста детектива у других авторов, поэтому предложенная тема является *перспективной* и заслуживает дальнейшего изучения.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Брунер Дж. Психология познания: За пределами непосредственной информации. – М.: Прогресс, 1977. – 412 с.
2. Даль В. И. Толковый словарь русского языка в 4 т.т. – т.2. – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2007. – С. 248.
3. Дейк Т. ван Язык. Познание. Коммуникация. – М.: Прогресс, 1989. – 310 с.
4. Дридзе Т.М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. – М.: Наука, 1984. – 268 с.
5. Жалагина Т.А. Динамизм развития коммуникативного фокуса // Язык, дискурс и личность. – Тверь: Тверской гос. ун-т, 1990. – С. 99 – 105.
6. Копнина Г. А. Речевое манипулирование. – М.: Флинта: Наука, 2010. –176 с.
7. Лукин В.А. Художественный текст: Основы лингвистической теории и элементы анализа. – М.: Изд. «Ось – 89», 1999. – 192 с.
8. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
9. Наер В.Л. Прагматика научных текстов // Функциональные стили. Лингвометодические аспекты. – М.: Наука, 1984. – С. 5 – 39.
10. Тэй Дж. Шиллинг на свечи. Исчезновение: Романы / Пер. с англ. Е. Бросалиной, Ж. Грушанской. – М.: ТЕРРА, 1999. – 480 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Маргарита Зайцева – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Національної юридичної академії ім. Я. Мудрого.

Наукові інтереси: теорія та практика дискурсивного аналізу тексту.

КОНЦЕПТОТВІРНА ФУНКЦІЯ НАРАТИВНОЇ ПОЛІФОНІЇ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ (на матеріалі англомовних біографічних романів ХХ століття)

Наталія ІЗОТОВА (Київ, Україна)

Стаття присвячена встановленню ролі наративної поліфонії у формуванні текстового концепту художнього твору. Наративна поліфонія розглядається в роботі як особливий спосіб побудови оповідного простору художнього твору, який постає як взаємодія різних за статусом наративних подій, висвітлених з певних точок зору.

Ключові слова: когнітивна наратологія, наративна поліфонія, текстовий концепт, точка зору, фокалізація, наративна подія.

The article is focused on the role of narrative polyphony in literary text concept formation. Narrative polyphony is defined as a special way of literary text narrative structure, which is represented as the interaction of various narrative events, viewed from certain viewpoints.

Key words: cognitive narratology, narrative polyphony, textual concept, point of view, focalization, narrative event.

Запозичений з музичного мистецтва, термін "поліфонія" використовується в філології на позначення художнього ефекту, який виникає в літературному творі під час поєднання та взаємодії різних точок зору чи перспектив, з яких подаються зображувані події, де останні розглядаються як "віхи" або "координати інтерпретації" [4: 322] художнього тексту. Саме точка зору визначає особливості відбору та способи репрезентації оповідних подій, представлених у тексті окремими його фрагментами. Однією з властивостей точки зору в художньому тексті є її здатність експлікувати та "акумуляціями" різні смисли текстових фрагментів [9: 9], актуалізуючи у такий спосіб концепт, репрезентований у художньому творі.

Актуальність цієї розвідки визначається загальною тенденцією когнітивної наратології до пошуку базових структурних та ритмічних одиниць різних типів наративів, які здатні формувати та експлікувати концептуальні смисли, закладені в оповідному тексті.

Мета статті – встановити специфіку наративного поліфонізму англомовних біографічних романів ХХ століття та розкрити його роль у формуванні текстових концептів цих творів.

Для вирішення зазначеної мети необхідно розв'язати такі **завдання**: 1) з'ясувати зміст понять "точка зору" та "поліфонія" в контексті когнітивної наратології; 2) виявити когнітивне підґрунтя наративної поліфонії в оповідному тексті; 3) встановити, за допомогою яких точок зору досягається оповідна поліфонія в англомовних біографічних романів ХХ століття; 4) запропонувати методіку семіотико-наративного аналізу текстових концептів, основою розгортання яких слугує наративна поліфонія.

У визначенні наративної організації оповідного тексту будь-якого жанру особливу роль відіграє поняття "точка зору" [4; 9; 10; 11], "фокалізація" [5] або концептуальна позиція [12: 205], що надає можливість розглянути події, які складають оповідь, у різних оповідних ракурсах. У сучасних наратологічних дослідженнях точка зору розглядається як форма репрезентації, зокрема, текстового концепту [10: 5], під яким мається на увазі згорнута смислова структура тексту [8: 57], певний зміст усього тексту або його фрагмента. Формування змістової сторони текстового концепту відбувається поступово [6: 29], впродовж смислового розгортання художнього твору, під чим мається на увазі динаміка подання в тексті вербально репрезентованого фрагмента художньої картини світу твору [там само]. Розгортаючись на рівні цілого художнього твору, текстовий концепт вбирає в себе все розмаїття текстових смислів, концентруючи в собі результати авторського освоєння світу.

Одним із способів формування, активації та взаємодії текстових смислів в англійській біографічній оповіді визнається поліфонія, а точніше, *наративна поліфонія*, під якою розуміємо особливий спосіб побудови оповідного простору художнього твору, який постає як взаємодія різних за статусом наративних подій, висвітлених з певних точок зору.

Однією з властивостей художнього наративу є те, що події в ньому стереотипізуються залежно від жанрових особливостей творів, тобто кожний жанр потребує певної кількості типових подій. Звідси – намагання дослідників визначити інваріанти різних типів наративів: структурні схеми, зразки їхньої побудови, які включають інформацію про порядок подій у складі наративу, репрезентуючи структуру та варіативність досвіду, зафіксованого в художній оповіді.

Біографічні романи, що є матеріалом цієї статті, визначаються як художні твори, які описують біографічний фрагмент із життя видатної творчої особистості, відтворюючи етапи її професійного становлення та самореалізації.

Враховуючи зміст та структуру творчої діяльності [7: 5–9], розроблені у психологічному ключі, виділяємо такі події в творчій кар'єрі головних героїв англійських біографічних романів: *початок творчої кар'єри, навчання, творчі пошуки та самореалізація головних героїв, кульмінація творчості, криза творчості, кінцевий результат творчості*, які своєю чергою репрезентують текстовий концепт ТВОРЧИСТЬ, що є жанровоспецифічними для досліджуваних біографічних творів [6: 8].

Для встановлення ролі наративної поліфонії у формуванні змісту зазначеного концепту пропонуємо *семіотико-наративний* аналіз, який включає такі етапи. На початку аналізу виокремлюються уривки з роману, де зображуються окремі етапи, періоди творчого шляху головного героя, наприклад, навчання, творчі пошуки та самореалізація, кризи творчості тощо.

Наступним кроком є опис таких подій у термінах пропозицій, основними носіями яких у тексті є предикатні (ознакові) слова – дієслова, прислівники, прикметники та іменники з предикатною семантикою [1: 60]. З метою виявлення атрибутивних ознак подій залучаємо також семантичний аналіз ознакових слів. Система встановлених у такий спосіб ознак формує зміст зазначеного текстового концепту, представленого у художній біографічній оповіді крізь призму подій з життя головного героя.

Наративна канва досліджуваних біографічних романів постає як монтаж різних подій, репрезентованих з таких точок зору, а саме: 1) авторської ("нульова" фокалізація, за Ж. Женеттом: оповідач знає більше, ніж будь-хто з персонажів) [5: 205]; 2) головного героя ("внутрішня фокалізація") [там само]; 3) персонажів з його оточення ("зовнішня фокалізація") [там само]. Особливість останніх двох перспектив полягає в можливості суміщеної точки зору, тобто інтеграції в оповіді точок зору персонажа та автора [там само].

Авторська – нефіксована, всеохоплююча, необмежена [3: 70] – перспектива викладу подій, що може бути одночасно об'єктивною і суб'єктивною, визначається тематикою подій та виконує організуючу, пояснювальну й оцінну функції. Для такої наративної організації

біографічного матеріалу властивий авторський вимисел, повнота зображення внутрішнього та зовнішнього світу, об'єктивність [2: 249]. Наприклад:

*He was not killing time, time was **killing him**. He rolled the full width of the Prato bed **burning with marble fever, aching to have hammer and chisel in his hands, to be tearing through the white crystalline stone with the sweet acrid dust caking in his nostril*** (AE, 448).

Подія "творчі пошуки та самореалізація митця" втілює у наведеному уривку концепт ТВОРЧИСТЬ і експлікується лексичними одиницями *marble* (мармур), *hammer* (молоток), *chisel* (різець), *stone* (камінь), що входять до групи слів на позначення скульптурних робіт [13: 532]. На особливість цієї події в житті головного героя вказують дієслова *to burn* (палати), *to ache* (жадати, щосили прагнути), *to kill* (вбивати), *to tear through* (вирізати). Атрибутивні ознаки творчих пошуків головного героя виводяться з аналізу семантичної структури зазначених слів. Так, сема 'give pain' (завдавати біль), яка одночасно представлена в складі двох лексем *to ache* (жадати, щосили прагнути) [там само: 645] та *to tear through* (вирізати) [там само: 1180], описує подію творчих пошуків Мікеланджело як болісну. Дієслова із семантикою "знищення": *to kill* (вбивати) [там само: 936] та *to burn* (палати) [там само: 712] підсилюють ідею руйнівного впливу творчих пошуків на скульптора. Наявність семи 'be violent' (сильний, гострий) у семантичній структурі лексеми *to tear through* [там само: 1179] указує на силу вияву такого болю та руйнації. Отже, концепт ТВОРЧИСТЬ, представлений тут через подію "творчі пошуки та самореалізація митця", набуває ознак "болісна", "руйнівна", "спустошлива, виснажлива".

Події, представлені з позиції головного героя, відбивають його думки, дозволяють зазирнути у духовний світ видатної особистості, встановити внутрішню мотивацію, що спонукала її до дій, виявити ті події, які мали особливий вплив на творчий шлях митця. До основних рис такого викладу біографічного матеріалу належить суб'єктивність, достовірність, "ефект виправдання", сповіді, що впливає із суб'єктивного погляду на події; а також неповнота зображення (зображений світ обмежений свідомістю та світоглядом оповідача) [2: 250]. Наприклад:

*I was possessed with **the intense eagerness to learn and to discover*** (The Venetian, 42); *Yet **not to paint was to die*** (The Venetian, 69).

*I have an **irresistible passion** for pictures and **I want continually to instruct myself, just as I want to eat my bread*** (LL, 119).

У виокремлених тематичних контекстах подія "навчання", що експлікується лексемами *learn* (вивчати) та *instruct* (навчати), які належать до поняттєвої сфери *teaching* [13: 317], висвітлена крізь призму точок зору головних героїв – двох художників – Тиціана та Ван Гога.

У першому уривку навчання як один з етапів творчого шляху художника набуває ознак активності, інтенсивності, наполегливості, емоційності, на які вказують лексичні маркери *eagerness* (запал) із семами 'active' (активний), 'fervent' (завзятий), 'excited' (схвильований) [13: 806] та *intense* із семами 'vigorous' (енергійний), 'fervent' (завзятий) [там само: 922]. Словесна метафора *I was possessed with the intense eagerness* (Я потрапив у полон сильного запалу) створює образ митця, одержимого ідеєю творити. Ця ідея підсилюється вживанням контрастивної конструкції *not to paint was to die* (не малювати означало вмерти).

У другому уривку атрибутивні ознаки події "навчання" актуалізуються мовними одиницями *irresistible* (непереможний) із семами 'powerful' (могутній), 'strong' (сильний) [13: 927] та *passion* (пристрасть) із семами 'vigour' (енергія), 'desire' (бажання) [там само: 1030]. Особливе емоційне ставлення голландського митця до процесу навчання репрезентовано тут порівняльною конструкцією *I want continually to instruct myself, just as I want to eat my bread*

(Я хочу неспинно вгамовувати свою потребу в навчанні, так само як свій голод), яка підкреслює той факт, що постійне самостійне вдосконалення творчої майстерності було для художника життєво необхідним.

Включення точки зору персонажів з оточення головного героя (близьких, друзів, колег, випадкових знайомих тощо) значно розширює спектр висвітлення біографічних фактів із життя відомої людини, даючи можливість простежити реакцію з боку оточення на певні етапи творчої кар'єри головного героя, в такий спосіб створюється ефект об'єктивності та панорамності викладу подій, наприклад:

*I think your drawing is a kind of **narcotic** which you take in order not to feel the pain it costs you not to be able to make water-colours* (LL, 202).

У другому фрагменті один із персонажів роману І. Стоуна "Lust for Life" ("Жага до життя"), описуючи творчість видатного голландського художника Ван Гога, вдається до порівняння її дії із заспокійливим та знеболюючим засобом. На це вказують семи '*lenitive*' (заспокійливий) та '*anaesthetic*' (знеболювальний) у складі лексеми з оцінною конотацією *narcotic* (наркотичний засіб).

Таким чином, наративна поліфонія англомовних біографічних романів досягається взаємодією текстових подій, представлених з різних оповідних позицій. Поліфонія регулює процес формування та експлікації концептів, репрезентованих у художньому творі, а зміна ракурсів викладу (точок зору) подій визначає динаміку розгортання текстових концептів.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку вбачаємо у встановленні хараткру взаємодії текстових смислів, активованих поліфонією, а також у розробці типології оповідної поліфонії в художньому тексті.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста: теория и практика: [учебник; практикум] / Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарин – М. : Флинта:Наука, 2004. – 496 с.
2. Брандес М. П. Стилистика текста. Теоретический курс : Учебник. – [3-е изд]. – М. : Прогресс–Традиция; ИНФРА-М, 2004. – 416 с.
3. Домашнев И. А. Интерпретация художественного текста : учеб. пос. / И. А. Домашнев, И. П. Шишкина, Е. А. Гончарова. – Москва : "Просвещение", 1989. – 205 с.
4. Демьянков В. З. Лингвистическая интерпретация текста: универсальные и национальные (идиотнические) стратегии / В. З. Демьянков // Язык и культура: Факты и ценности: К 70-летию Ю. С. Степанова / Отв. ред. Е. С. Кубрякова, Т. Е. Янко. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – С. 309 – 324.
5. Женетт Ж. Повествовательный дискурс / Женетт Ж. // Фигуры П. – Т. 2. – М. : Изд-во Сабашниковых, 1998. – С. 60–278.
6. Изотова Н. П. Текстовый концепт ШЛЯХ ДО СЛАВИ в англомовних біографічних романах ХХ століття: семантико-когнітивний та наративний аспекти: дис. канд. філол. наук: 10.02.04 / Изотова Наталья Павлівна. – К., 2009. – 253 с.
7. Калошина И. П. Психология творческой деятельности / И. П. Калошина. – М. : ЮНИТИ, 2003. – 431 с.
8. Красных В. В. От концепта к тексту и обратно / В. В. Красных // Вестник МГУ. Сер. Филология. – 1998. – № 1. – С. 53–69.
9. Мороховський О. М. Із неопублікованого / О. М. Мороховський // Вісник КНЛУ. – Серія Філологія. – К.: Вид. центр КНЛУ. – 2001. – Т. 4, №1. – С. 3 – 19.
10. Татару Л. В. Точка зрення и ритм композиции нарративного текста (на материале произведений Дж. Джойса и В. Вулфа): автореф. дис. на соискание ученой степени доктора филол. наук: спец. 10.02.19 "Теория языка" / Л. В. Татару. – Саратов, 2009. – 45 с.
11. Харитонов О. А. Композиционный полифонизм: генезис и структурные модификации (на материале романной прозы ХХ-ХІХ веков): автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук: спец. 10.01.08 "Теория литературы; Текстология" / О. А. Харитонов. – Тверь, 2009 – 21 с.
12. Prince G. A Dictionary of Narratology / G. A. Prince. – Lincoln Nebraska University Press, 1987. – 120 p.
13. Roget's Thesaurus of English Words and Phrases. – Harlow: Longman, 2005. – 1254 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. AE : Stone I. The Agony and the Ecstasy. A Biographical Novel of Michelangelo. – L. : Collins Clear-Type Press, 1961. – 704 p.
2. LL : Stone I. Lust for Life. A Biographical Novel of Van Gogh. – N. Y. : New American Library, 1964. – 509 p.
3. The Venetian : Weiss D. The Venetian: A Novel. – N. Y. : Morrow, 1976. – 366 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Ізотова – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри лексикології та стилістики англійської мови імені проф. О.М. Мороховського Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: когнітивна наратологія, когнітивна поетика.

СЕМІОТИЧНА ПРИРОДА СЛОВОТВОРЧИХ МОДЕЛЕЙ ЛЕКСЕМ У СКЛАДІ ЗАГОЛОВКА УКРАЇНСЬКОГО ТА АНГЛОМОВНОГО ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ

Тетяна КІБАЛЬНИКОВА (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто проблема семіотичної природи словотворчих моделей лексем у складі заголовка, з'ясовано роль словотворчих формантів у розкритті імплікації художнього цілого.

Ключові слова: семіотична природа, заголовок, знак, словотворчий формант, іконічність, конотація.

The article considers the problem of semiotic nature of word-building models constituting the title; it elucidates the role of word-building formants in revealing the implication of the poetic whole.

Key words: semiotic nature, title, sign, word-building formant, iconicity, connotation.

Важливість семіотики для гуманітарних наук відзначалася ще Ч.В. Моррісом, котрий передусім зосереджує увагу на ліричній поезії [10: 88]. Актуальною в сучасній лінгвістиці вважається й концепція конотативної семіотики про дві знакові системи, започаткована Л. Сльмслевом і в подальшому розроблена Р. Бартом [2]. Проблеми тексту і його складових, як естетичних знаків вторинної моделюючої системи, давно привертають увагу дослідників (І.О. Чернов [14], Л.Ф. Грицюк [4], О.М. Траченко [13], та ін.). Проте семіотична природа словотворчих моделей лексем у складі заголовка як першого знака тексту ще й досі залишається не вивченою, що й обумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Мета цієї статті полягає у виявленні експресивно-конотативного потенціалу словотворчих формантів у лексемному складі заголовків української та англійської поезії. Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**: визначити види словотворчих формантів у лексемному складі заголовків, де розкривається експресивно-конотативний потенціал, з'ясувати їхню роль у розкритті імплікації художнього цілого.

Об'єктом дослідження є словотворчі форманти у лексемному складі заголовків українських та англійських поетичних творів ХХ – ХХІ століття, **предметом** – іконічний, експресивно-конотативний потенціал аналізованих словотворчих формантів.

Двобічна сутність заголовних лексем з різноманітними словотворчими моделями дозволяє виділити в плані змісту знака денотативний, сигніфікативний і конотативний аспекти, останній з яких охоплює найтонші відтінки значень. У плані вираження нас цікавить морфемний склад мовного знака, який характеризується певною інформативністю. Як зазначає О.С. Кубрякова, морфема – “одиниця знакова, яка має відношення до передачі різних типів лінгвістичного значення” [6: 11].

На протиположності твердженню, що тільки твірні основи можуть бути носіями емоційної конотації [1: 53], існує думка, що тривале використання словотворчих формантів у певних контекстах закріпило за ними (за формантами) певні значення. Ми цілком погоджуємося з думкою І.Р. Гальперіна, який вважає, що кожна одиниця мови має певний зміст, а обсяг закодованої в ній інформації залежить від розміру, характеру та ступеня незалежності цієї одиниці [3: 8]. Ураховуючи принципи конотативної семіотики, можна зазначити, що план змісту заголовка, представленого лексемою із словотворчим формантом, розширюється, адже афікси надають денотату додаткових характеристик, імплікацій. Визначаючи ступені дериваційної іконічності, К.Я. Сігал називає цей спосіб словотвору “іконічною афіксацією” [11].

У процесі аналізу семантики заголовків поетичних творів, де передусім важлива оцінка повідомлення, роль словотворчих формантів зростає. З точки зору конотативної експресії вони посідають позицію ядра, а також здатні відображати структуру твору, стисло втілюючи основний композиційний принцип тексту.

Експресивно-конотативний потенціал суфіксів розкривається в таких заголовках поетичних творів: “*The Starred Coverlet*” (R. Graves), “*Sleepless at Crown Point*” (R. Wilbur), “*Frankie and Johnny*” (Anonymous), “*Містечко*” (Є. Маланюк); “*Образок*” (В. Стус); “*Ганнусенька із Західної України*” (П. Тичина); “*Козачок*” (О. Теліга).

У заголовку поезії Є. Маланюка “Містечко” вжита лексема з демінутивним суфіксом –ечк–, який характеризує денотат за певною ознакою, а саме – за розміром. Хоча в тексті жодного разу не згадується назва містечка, позначка *Сарсель, 27. 5. 1967* дозволяє безпомилково вирахувати денотат. Містечко Сарсель, що розташоване недалеко від мегаполісу Парижа, постає перед читачем як своєрідна скарбниця вічності, де може досі жити мадам Боварі. У вертикальному просторі поетичного тексту виникає певна асиметрія між планом вираження (іменник з демінутивним суфіксом –ечк–) і планом змісту:

Тут життя не здається самотнє й мале,

Що його хтось роздушить, а може, й розітре [7: 257].

Порівняно з Парижем, “де приходень зазнає й покору, й покару”, невеличке містечко уявляється поету настільки просторим, що може охопити вічність. Демінутивний суфікс –ечк– у заголовній лексемі за рахунок макроконтексту стає ядром конфлікту між планами вираження і змісту, виступає джерелом виникнення додаткових конотацій.

Свій іконічний потенціал розкриває й заголовок поезії П. Тичини “Ганнусенька із Західної України”. Демінутивний пестливий суфікс у власній назві виконує дві функції: виражає ставлення автора до дійової особи і дає вікову характеристику головному персонажу. У плані змісту мовного знака представлений не тільки денотат, але й додаткові його характеристики – конотації, – тобто наявна і форма представлення денотата. У вертикальному вимірі поетичного тексту словотворчий формант заголовної лексеми – демінутивний суфікс – втілює основний композиційний принцип твору, виражає своєрідну словотворчу модель тексту. В.М. Маров і Н.Д. Марова зауважують, що кількісне накопичення в тексті демінутивних суфіксів приводить до появи якісних змін у творі [9: 15]. Використання демінутивних суфіксів у складі лексичних одиниць текстового простору, семантично пов’язаних із заголовками, викликає іконічний ефект – створює атмосферу ніжності, іманентну світові дитини: *річенька манюсінька, гарнюсінька, матусенька, рученьку, хвилиночку, дитиночку, хустиночку, барвіночку, сиріточку, житечку, брівоньку як ниточку, маленьку квіточку, русенька, качечка, гусонька* [11 (1: 223 – 224)]. Отже, як індексальний знак заголовок спрямовує увагу вниз – на текст. А спеціальність віршованого твору, де словотворчий формант заголовної лексеми втілює композиційний принцип тексту, уявляє іконічну природу заголовка.

Словотворчий формант заголовної лексеми може виступати знаком певного стилю, жанру. У заголовку вірша “*Frankie and Johnny*” (*Anonymous*) демінутивні пестливі суфікси – *ie* та – *u* – виконують саме таку функцію. У плані змісту заголовка-знака не тільки номіновані денотати, але й імпліцитно присутня факультативна сема жанровості. Індексальним знаком жанру балади (що підтверджується в постциклі сприймання поетичного тексту) виступає словотворчий формант – *ie* / – *u*, а жанр, згідно з концепцією конотативної семіотики Єльмслева – Барта, функціонує як знак знака. Жанр балади як різновид народної творчості передбачає вживання розмовної лексики, до складу якої входить демінутивно-пестлива, що й відображено в заголовку.

Роль префіксів у заголовних лексемах не зводиться до виконання суто граматичних функцій. Серед заголовків англомовних та українських поетичних творів є багато таких, де є префіксальний словотворчий формант: “*The Unknown Citizen*” (W.H. Auden), “*Memory Unsettled*” (T. Gunn), “*Потоплене місто*” (В. Стус), “*Закучерявилися хмари...*” (П. Тичина). Проте з огляду на мету нашого дослідження увагу привертають такі назви, де префікс у лексичних одиницях якнайповніше розкриває свою знакову сутність. Так, заголовки поезій Є. Маланюка “*Антимарія*”, “*Невичерпальність*”, “*Невимовне*” являють собою знаки, означуване яких, крім денотата (або сигніфіката), характеризується додатковою конотативною інформативністю.

Заголовна лексема поезії Є. Маланюка “*Антимарія*” представляє знаковий образ, полісеміотичний культурний символ – образ біблійної Діви Марії. Зважаючи на те, що вірш увійшов до збірки “*Земна Мадонна*”, можна безпомилково визначити денотат твору – рідна Україна. Префікс *анти-* не тільки варіює форму поетичного знака, але й змінює його значення, нівелюючи позитивність інваріантного образу, створеного лексемою *Марія*. У вертикальному вимірі поетичного твору принцип заперечення стає композиційною

домінантою, пронизуючи весь текст: “Невдале втілення її – / Ти не Марія, не Софія <...> / Цих ліній тіла хвильний лад / Не замаскує стерва м’яса, / Уста, що їх забарвив яд, / Це не окраса, а образа. / <...> Ні, не ховайся, а вслухайся уважно <...> / Бог дав тебе – Антимарію! Відьму! <...> / Як вічний сором, як незносну ганьбу / Носитимеш своє нечисте тіло <...> / Неплодна будь, як смоква Іудеї, – / Хай не діткне розтлінні блудом перса / Блаженний крик голодної дитини / І слова “мамо” не почувеш ти! / <...> Тоді вже нічого губити <...> / І, бенкетуючи, загинь / Під грім від вироку – “ніколи” <...>” (курсив наш. – Т.К.) [8: 81 – 83]. Заголовна лексема використана в тексті один раз, але вживання заперечної частки та префікса *не / ні* в синтагматиці твору довершує образ України, виявляючи ставлення поета до Батьківщини. Він кляне відьму Антимарію, одягнуену в чуже лахміття, знеславлену, поневолену, покірну.

Цікавими є випадки, коли префікси виявляють свою іконічну природу на межі двох текстів. Так, у творчості В. Стуса трапилися твори із заголовками “*Перевиховання*” та “*Виховання*”. Згідно з концепцією іконічності в синтаксисі природніше було б розташувати твір “*Перевиховання*” після поезії “*Виховання*”, адже префікс *пере-* означає перероблення виконаної дії і містить сему новизни. Проте твір “*Перевиховання*” висвітлює концепцію ламання людини в умовах авторитарного режиму. Префіксальний формант *пере-* виступає контекстуальним синонімом префікса *анти-*.

Заголовок “*Виховання*” відкриває твір, який надалі розкриває цю саму тему. Заголовний іменник без префіксального форманта *пере-* втрачає сему новизни. У плані змісту мовного знака відбувається перерозподіл сем і заголовна лексема починає позначати не нове, а загальноприйняте: виховання особистості, яке за умов авторитарного режиму ґрунтувалося на знищенні особистості як такої. Отже, за відсутності відповідної пресупозиції (тезаурусної інформації щодо умов тогочасного суспільства) можна зробити хибний висновок, що розташування творів у послідовності “*Перевиховання*” (іменник з префіксальним формантом) і “*Виховання*” (іменник без префіксального форманта) антиіконічне. Проте правила ситуативного порядку доводять іконічну значущість такої послідовності.

З точки зору словотворчого синтезу привертають увагу так звані “оказіональні деривати” [5], що можуть міститися в складі заголовків: “*Jabberwocky*” (L. Carroll), “*Littleblood*” (T. Hughes), “*Heptonstall*” (T. Hughes), “*Володимерія*” (Є. Маланюк). На думку О.С. Кубрякової, оказіональні деривати мають подвійну референцію і є особливою структурою доступу до когніцій різного роду за рахунок дії механізму інференції (Див. [5]) – виокремлення не тільки формально закріплених, але й імпліцитних компонентів семантики.

Покажемо механізм виявлення імпліцитних компонентів семантики оказіональних дериватів на прикладі заголовка “*Littleblood*” (T. Hughes). За морфологічними ознаками заголовний авторський неологізм – іменник. У прециклі сприймання поетичного твору він не пробуджує в читача асоціацій з реаліями життя. Зіставлення семантики складових оказіонального деривата дозволяє визначити референт – певний “Безкровик”, котрий є образом, що персоніфікує відсутність, або, навіть, заперечення життя у світі, який переживає катастрофу ядерного знищення. Отже, шляхом актуалізації внутрішньої форми оказіоналізму стає можливим установити зв’язок між знаком і референтом.

У творі Є. Маланюка “*Володимерія*” актуалізація внутрішньої форми відбувається шляхом зіставлення семантики власного імені (антропоніма) та структурно-сислової єдності словосполучення *володіти миром* із семантикою іменникового словотворчого форманта. У плані змісту заголовної лексеми спостерігається процес вторинної мотивації, зникає однозначність зв’язку між знаком і референтом. У вертикальному просторі поетичного тексту цей зв’язок відчутний, заголовний топонім виявляє свою іконічність в описовому контексті: “Земля замчиськ і городищ, / Де кожен камінь б’є глаголом / В щити тисячолітніх тиш <...>” [8: 121]. Історичний центр України – Володимиро-Волинське князівство – бачить уві сні колишні бої за звільнення волинян від ординців і поляків, які прагнули заволодіти миром. Значення заголовної лексеми, яка утворилася шляхом суфіксації, розкривається в постциклі сприймання поетичного твору.

Завершуючи, зазначимо, що словотворчі форманти заголовних лексем, завдяки потенційним можливостям збагачувати план змісту мовного знака, виявляють у контексті художнього цілого свій знаковий характер. Відносно невелика кількість заголовків англословної поезії зі словотворчими формантами, які виявляють свій іконічний потенціал, пояснюється типом мови – аналітичний, тоді як синтетична за своїм типом українська мова пропонує більше можливостей для впровадження концепції дериваційної іконічності у сферу дослідження поетичного тексту. Проте ця наукова розвідка не вичерпує проблеми повністю. Цікавим, на нашу думку, є вивчення цієї проблеми з урахуванням особливостей індивідуально-авторського ідіолекту.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алексеев А.Я. Стилистическая информация языкового знака // Филологические науки. – 1982. – № 1. – С. 50 – 55.
2. Барт Р. Основы семиологии // Структурализм: “за” и “против”. – М.: Прогресс, 1975. – С. 114 – 163.
3. Гальперин И.Р. Информативность единиц языка: Пособие по курсу общего языкознания. – М.: Высш. школа, 1974. – 175 с.
4. Гришук Л.Ф. Семиотические и лингвопоэтические особенности заголовков стихотворных произведений (На материале англоязычной поэзии XIX – XX в.в.). Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1985. – 246 с.
5. Денисова Э.С. Иконичность словообразовательной формы как проблема симметрии производного знака // III Международные Бодуэновские чтения: И.А.Бодуэн де Куртэнэ и современные проблемы теоретического и прикладного языкознания: В 2 т.– Т.2. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2006. – С.49-51. – Режим доступа: http://kls.ksu.ru/boduen/bodart_3.php?id=8&num=8000000
6. Кубрякова Е.С. Основы морфологического анализа. (На материале германского языка). – М.: Наука, 1974. – 319 с.
7. Маланюк С. Земна Мадонна: Вибране. – Братислава: Словацьке пед. вид-во; Пряшев: Відділ укр. літ.; Лондон: Фондація О. Ольжича, 1991. – 452 с.
8. Маланюк С. Невичерпальність: Поезії, статті. – К.: Веселка, 1997. – 318 с.
9. Маров В.Н., Марова Н.Д. Контекст и актуальное членение текста // Иностран. филология. – Алма-Ата, 1975. – Вып. 6. – С. 13 – 20.
10. Моррис Ч.У. Основания теории знаков // Семиотика. – М.: Радуга, 1983. – С. 37 – 89.
11. Сигал К.Я. Проблема иконичности в языке (обзор литературы) // Вопр. языкознания. – 1997. – № 6. – С. 100 – 120.
12. Тичина П. Твори в двох томах. – К.: Дніпро, 1976.
13. Траченко О.М. Семиотична модель заголовка // Іноземна філологія. – 1988. – № 90. – С. 26 – 33.
14. Чернов И.А. К характеристике художественного стиля (плотность знака и насыщенность знаковой системы) // Материалы всесоюзного симпозиума по вторичным моделирующим системам.– Тарту: ТГУ. – I (5). –1974. – С. 210 – 213.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Кібальнікова – кандидат філологічних наук, в.о. доцента кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: лінгвістика тексту, лінгвопоетика, семиотика

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНА ДЕМІУРГІЯ: СПРОБА ПОРІВНЯЛЬНОГО АНАЛІЗУ ОПОВІДАННЯ ДЖ.Р.Р.ТОЛКІЄНА “ЛИСТОК НІГГЛЯ” ТА РОМАНУ М.БУЛГАКОВА “МАЙСТЕР І МАРГАРИТА”

Ольга КОЗІЙ (Кіровоград)

Одним з найяскравіших прикладів інтертекстуального творення є роман М.Булгакова “Майстер та Маргарита”. Ця стаття є спробою порівняльного аналізу твору російського письменника і казки Дж.Толкієна “Листок Ніггля”, найповніше простежуються особливості деміургічного процесу. Дж.Толкієн у короткій казці оповідає долю генія, в алегоричній формі розкриває його (генія) здібності до творення та перетворення світу.

Ключові слова: геній, посередність, творення, перетворення, творець, творіння, пошук, ціль.

The article is devoted to the comparative analysis of J.Tolkien's and M.Bulgakov's creative conception that is mostly embodied in the works “Leaf by Niggle” and “Master and Margaret”. The main character of the tale “Leaf by Niggle” resembles other J.Tolkien's heroes and the author himself. The tale is devoted to the fate of a genius, opens his abilities for creation and transformation of the world.

Key words: genius and his fate, creation, transformation of the world, quest, aim.

Питання інтертекстуальності є одним з провідних у модерній літературі. Воно запроваджене Ю.Кірстевою для позначення феномену взаємодії авторського тексту із семиотичним культурним середовищем [4], є “властивістю твору асоціюватися з іншими творами” [6: 233].

Можливо, пошук нових форм вираження на початку ХХ ст. вже наприкінці століття обертається констатацією неспроможності митця вийти за межі описовості попередньої культурної та літературної спадщини та створити щось нове. Звідси поширюється практика довільного перерозподілу попередньої культурної традиції без застереження перед можливістю звинувачення в незаконному поводженні з літературною власністю, оскільки в умовах, коли поняття авторства ставиться під сумнів, поняття плагіату стає беззмистовним. Витоки теорії інтертекстуальності філологи вбачають у трьох основних джерелах – діалогійній концепції М.Бахтіна, теоретичних поглядах Ю.Тинянова та теорії анаграм Ф. де Сосюра.

Головною рисою літературного простору ХХ століття є відсутність опозиції між "своїм" і "чужим", між світом і мовою, натомість всі феномени – природа, культура, історія, людська свідомість – постають як тексти – не тотожні, але рівноправні (децентровані) смислові структури.

Одним із основних понять постмодерної літератури є сприйняття тексту як мозаїки інших текстів. Проте мета, яку переслідують різні письменники, створюючи розгорнуті альянзи та твори всередині творів, може бути різною. Для одних ускладнена композиція слугує відображенню неординарного внутрішнього світу персонажа чи, як це часто буває у творі модерному чи постмодерному, неоднозначної проблеми. Часто (знову є такі у модерній та постмодерній літературі) інтертекстами стають розгорнуті альянзи до вічних сюжетів, листи та щоденникові записи героїв. Особливого звучання набуває поєднання ускладненої інтетекстом композиції із проблемою митця та мистецтва, творчої особистості і творчого процесу, що чітко виокремилася в літературі модернізму. Останнє було спричинене загостренням інтересу до людської психології та проходило паралельно із відкриттями у цій галузі, зокрема із теорією психоаналізу З.Фрейда. Батько психоаналізу пов'язує проблему творчості із двома основоположними поняттями своєї теорії – Еросом і Танатосом. Так сублімація у мистецтві виникає через потребу вивільнити невикористану сексуальну енергію, а творчість у теорії З.Фрейда названа "унікальним феноменом самопізнання і пізнання світу, що дуже часто виникає в супроводі загальнолюдського страху смерті і як бажання подолати смерть" [цит. за 2: 12]. Тому то й проблема *мистецтва заради мистецтва* у літературі часто має фатальне вирішення. Це можна сказати про новелу японця А. Рюноске "Ворота пекла", про п'єсу нашого земляка В. Винниченка "Чорна Пантера і Білий Медвідь" тощо. Талановиті митці у названих творах поклали на оltар створення шедевру свої і чужі життя. У випадку із драмою В.Винниченка маємо справу із гірко-іронічним парадоксом: художник приносить у жертву Божій матері на полотні живу матір із живою дитиною. Картина стає каталізатором виявлення внутрішніх конфліктів героя, слугує увиразнюванню катарсису, але не реципієнта, а митця.

Мені б хотілося зупинитися на цікавому поєднанні інтертексту з проблемою митецького катарсису і простежити втілення цього аспекту у двох творах – одному з найяскравіших прикладів інтертекстуальної деміургії, романі М.Булгакова "Майстер та Маргарита", та філософській казці "Листок Ніггла" англійського письменника та вченого Дж.Р.Р.Толкієна. Останній більше відомого як автора "Володаря перснів" та творця жанру фентезі. Тож вдамося до введення такого терміна **інтертекстуальної деміургії**, що охоплює проблеми творчої особистості та особливості формування та функціонування художнього світу.

Поряд із наполегливою роботою важливу роль у творчості Дж.Толкієна відіграв елемент прозріння. За свідченнями Х.Карпентера, Дж.Толкієн згадував, що якимось, перевіряючи студентські роботи, професор раптом написав на майже чистому листку паперу: "У пагорбі була вирита нора, а в нірці жив хоббіт" [3]. Ця фраза стала першою цеглинкою у моноліті героїчної епіки "Хоббіта..." та "Володаря перснів". На той момент, як пізніше згадував письменник і лінгвіст, він ще не знав, хто такі хоббіти. Коли ж на папірці перед очима з'явилось нове слово, Толкієн-дослідник почав водити рукою Толкієна-літератора, аби з'ясувати, хто такі хоббіти і чим може зацікавити їхнє життя. Уві сні до нього прийшла ідея твору "Листок Ніггла": якимось вранці він прокинувся із задумом готової казки і одразу ж записав її.

“Листок Ніггла” – твір багато в чому унікальний та оригінальний, як у творчості Дж.Толкієна зокрема, так і в літературі загалом. Після успішної публікації “Володаря перснів” письменник заперечував всі закиди щодо використання ним розгорнутих алегорій, оскільки не терпів їх “з того часу, як подорослішав і набрався досвіду” [12: 185]. Натомість “Листок Ніггла” сповнений алегоричними образами, символами та ситуаціями. Твір має казковий початок, що одразу вводить читача у особливості побуту головного героя. Персонажі мають промовисті символічні імена: Ніггл – маленький, непомітний, проігнорований, Періш – Парафіянин, або як подають деякі перекладачі, – Ближній; називання інших героїв є функціонально зумовленим. Як відзначив Х.Карпентер, “у цій казці [...] Дж.Толкієн виразив свої найгірші страхи, що стосувалися його міфологічного Дерева. Він відчував, що його, як Ніггла, відрвуть від роботи задовго до її завершення” [3: 308]. У творі алегорично відображена позиція Дж.Толкієна щодо митця і його творіння. У своїй статті “Про чарівні історії” Дж.Толкієн відзначає: “Кожний письменник, що створює уявний світ, певною мірою бажає бути творцем реальності чи хоча б використовувати її елементи. [...] Якщо письменник насправді досягає того рівня, що визначається поняттям “внутрішня логічність реального”, то важко буває собі уявити, що його творіння так чи інакше не пов'язане з реальністю” [11: 216].

Головні герої Дж.Толкієна та М.Булгакова підпорядковують своє життя створенню єдиних у своєму роді шедеврів. Злиття воедино творця і творіння підкреслюється їх антитетичним відособленням. Так для булгаковського майстра роман стає прокляттям, замість принести славу, викреслює із життя: “Я вийшов у життя, – говорить він Іванові у лікарні, – тримаючи його (роман) у руках, і тоді життя скінчилося” [1: 141]. В обох творах простежуємо оригінальне втілення фрейдівської концепції творчості як подолання страху смерті. Герої-митці не прагнуть слави як такої. Майстер з роману М. Булгакова “свій роман [...] вважає своєрідною священною місією, покладеною на нього вищими силами, метаісторичним завданням” [8: 25]. Для героя Дж.Толкієна найголовнішим є процес творення з метою створити новий світ, центром якого є дерево. Творчий процес сам по собі стає своєрідним енергетичним утворенням, що спочатку підпорядковується діям персонажів, а потім керує ними. На початку оповіді герої живуть у художньому світі, що відповідає реальному, а створений ними Всесвіт є паралельним до нього утворенням, особистим Всесвітом. Після фізичної смерті, яку, до речі, обидва письменники не називають прямо, деміурги зустрічаються із своїми творіннями. Щодо смерті, то у М.Булгакова герої випивають вино та чи то помирають, чи то засинають, будучи потім пробудженими Азazelло. Останній розвіює розставляє акценти щодо поняття фізичної смерті: “Помилюйте, – говорить демон впевненому у власній смерті майстрові, – чи ж вас я чую? Адже ваша подруга називає вас майстром, ви ж мислите, як же ви можете бути мертвим?” [1: 359]. У казці Дж.Толкієна головний герой живе у неприємному передчутті подорожі, якої не можна уникнути. Зворотне підпорядкування (митців власним творам) відбувається після періоду певної адаптації до власних Всесвітів, після чого, вже назавжди, герої стають їх твірними центрами. Дослідниця М.Лазарева так пояснює феномен творення після фізичної смерті: “Розвиваючи гетевську концепцію світу, Булгаков стверджував, що суть людського життя закладена [...] десь у світобудові загалом, тому його герої і досягають мир та любов у небесних сферах Всесвіту” [5: 24].

Перевізник, що з'являється на порозі оселі художника Ніггла із твору Дж.Толкієна, є символічним втіленням долі. Долю не хвилює, чи завершена вже картина, чи допоміг Ніггл сусідам: “Я ж навіть не завершив картину! – говорить художник.

– Як це не закінчив? – перепитує перевізник. – Навпаки, картина завершена, – хоча б тому, що ви більше до неї стосунку не маєте” [10: 236].

В той же час Носія на вокзалі цікавить, чи має Ніггл якийсь багаж. Подібна трактовка переходу в інший світ вступає у протиріччя із істиною про те, що набутки земного життя не можна пронести за межі фізичного існування. Подібну думку проводить і М.Метерлінк у “Синьому птасі”: ненароджені діти не могли піти у земне життя з пустими руками – без винаходу, злочину, хвороби тощо. Баз набутку вищі сили відправляють Ніггла до чистилища на виправні роботи. Героя письменник наділяє власними страхами, що не

встигне закінчити своє міфологічне дерево: “Я повинен ще написати свою картину, – говорить художник, – перш ніж треба буде вирушати у цю мерзенну подорож” [10: 229]. Поштовхом до створення власної міфології, власного Всесвіту у Дж.Толкієна було зацікавлення мовами. Епопея, пов'язана із перснем влади почалася із фрази: “В пагорбі була вирита нора, а в нірці жив хоббіт”. Спосіб світобудови Дж.Толкієна та його героя є дедуктивним, оскільки Ніггл був з тих художників, “яким листя вдаються краще, аніж дерева” [7: 228]. Надзвичайна вимогливість до власної роботи виявляється у тому, що Ніггл”довго вимальовував один-єдиний листок, намагаючись точно передати його форму, відтінок” [10: 229].

Роман безіменного майстра представлений у творі М.Булгакова лише чотирма розділами, що стилістично різняться від загального настрою роману. За задумом письменника це все, що залишилося від твору, що згорів у квартирі героя, у підвалі, і які вратувала його кохана. Тому лише вони мають право на існування в художньому світі. Дослідниця М.Новікова стоїть на тому, що “роман “написаний” власне не ним”, оскільки три його фрагменти з'являються через розповідь Воланда, сон Бездомного та через читання його (твору) Маргаритою. Картина страти виринає у сні Івана після зустрічі з нічним відвідувачем, котрий стверджував, що “без тремтіння не міг згадати свій роман” [1: 150]. Фраза, якою починається третій біблійний розділ “Як прокуратор намагався врятувати Йду з Кіріафу” – “Темрява, що прийшла із Середземномор'я, накрила ненависне для прокуратора місто” – зустрічається у романі тричі: присутня у думках Маргарити під час зустрічі з посланцем Воланда. Азazelло вимовляє ці слова, аби переконати жінку стати королевою балу. Після балу та возз'єднання закохані перебувають у маргінальному стані між реальністю та потойбіччям, колишнім і майбутнім. Цитування роману є підказкою автора щодо вирішення долі героїв.

Письменник майстерно ці розділи в тканину твору за допомогою прийому, подібному до барокової луни: починає біблійні розділи фразами, якими закінчує попередній. Можемо сказати, що за допомогою незакінчених фраз письменник (М. Булгаков, а не майстер) переносить читача із Москви 30-х років ХХ століття в Іудею 30-х років I століття. Змішування вимірів поряд із інтертекстом створює надзвичайно складну композицію роману, яку М. Новікова називає нанизанням “паралельних світів” (авторський термін “иномирие”), яких у творі кілька: “єршалаїмський вимір є підкреслено “історичним”, “реалістичним”, деміфологізованим. [...] Воно є “романом у романі”, що вривається у життя, тобто московський вимір, що є деміфологізованим лише до появи Воланда” [9: 14]. Особливо дослідниця виділяє два світи, що з'являються в кінці твору – місячний простір Пілата та спокій Майстра [9: 15].

У центрі твору поставлена драма митця, що зображена двовекторно. З одного боку стоять стосунки художника із суспільством, метонімічно представленого сусідом Ніггла, його дружиною та кількома представниками бюрократичної машини. Другим вектором є особисте життя героя, якого не можна назвати щасливим через самотність. З огляду на це спробуємо поглянути на центрального персонажа казки у контексті творчості Дж.Толкієна, порівнявши художника із хоббітами Більбо та Фродо Торбінсами із творів “Хоббіт” та “Володар перснів”. Перша спільна риса між героями – це щойно згадана самотність. У пролозі до “Володаря перснів” Дж.Толкієн відзначив, що серед хоббітів “самітники на кшталт Більбо та Фродо Торбінсів були винятком” [12: 194], вважалися у своєму колі диваками. Ніггла з двома хоббітами споріднює й найменування “маленький”, що визначає Більбо у прямому (зріст) та переносному (є представником народу, котрий сповідує політику невтручання і має репутацію не поміченого великим світом), а Ніггла лише у переносному значенні, бо Дж.Толкієн за допомогою антитези називає природженого художника посередністю. Письменник змальовує життя героїв як спокійну рутину, що порушується неочікуваною для Більбо та цілком логічною та неминучою для Ніггла метафоричною подорожжю у небуття. Спільним для персонажів “Хоббіта...”, “Володаря перснів” та “Листка Ніггла” є і мотив пошуку. Традиційно він стосується пошуку скарбу чи виконання героїчної місії, а у розповіді про художника набуває форми всього життєвого шляху й досягнення його справжньої мети. Випробування, які зустрічає головний герой, це і

страх, що символічна подорож не дасть йому завершити картину, тому й “час для Ніггла справді стає дорогоцінністю” [10: 230]; і глуха до мистецтва обивательсько-бюрократична машина, й виправні роботи. Ці роботи – то абсолютна рутинна, виконання якої має на меті притлумити задоволення від творчого процесу. Та згодом герой пристосовується до нового розпорядку дня: працювати у час роботи та по-справжньому відпочивати вночі. Особливості перебування у цьому чистилищі полягали у запереченні радості і задоволення, тому й спосіб життя Ніггла скоро змінюється: “Перебувати у ліжку йому більше не дозволяють [...] і велять просто копати” [10: 238]. Після виснажливих робіт герой проходить очищення темрявою, а потім з'являється на суд голосів.

З метою підкреслення талановитості, навіть геніальності головного героя письменник антифразово применшує його здібності, називаючи “маленькою людиною” [10: 227]. Дж.Толкієн відзначає, що Ніггл був з тих художників, котрі не мають успіху. Основною причиною цього було завантаження героя побутовими проблемами, переважно не власними, що в свою чергу було спричинено природною добротою. Автор стверджує, що “м'яке серце скоріше позбавить” свого господаря спокою, “аніж змусить щось зробити” [10: 227]., проводить класичну тезу про несумісність генія та зла. Герой казки самокритичний, проте розуміє і осягає велич свого природного дару, силу впливу на глядачів. Споглядаючи ще незавершений свій твір, митець відчуває пульсацію живого. Картина, від продовження роботи над якою Ніггла відірвали вимоги долі, “абсолютно не задовольняла його, та все ж вона здавалася йому справді живописною, єдиною насправді прекрасною” [10: 229]. Герой Дж.Толкієна постійно відкладає працю свого життя через проблеми сусіда Періша, які останній намагається перекласти на плечі художника. Ніггл намагався протистояти цьому, спробувавши “очерствити своє серце” [10: 230], але йому це не вдалося.

Він працює над деталями, проте мріє намалювати ціле дерево. Художника надихає символічна картина живого дерева, котре стає твірним центром його власного Всесвіту, яке в свою чергу стає логічним завершенням життєвого пошуку художника. Тому коли герой бачить “Дерево, його Дерево – нарешті завершене”, він називає це даром, “маючи на увазі мистецтво взагалі та результат зокрема” [10: 241]. Не лише майстерність, а й сила авторської уяви знаходиться в центрі уваги письменника. Коли герой опиняється перед своїм творінням, то всі листочки він бачить на своєму місці, крім того, “не такими, якими він їх зобразив, а якими бачив” [7, 241]. Дж.Толкієн акцентує на тісному зв'язку, що, мов пуповина, в'яже митця і його творіння. Ніггл, якому як і Майстрові, вищі сили влаштовують зустріч із його дітищем, заново переживає процес творення: “На них (листочках Дерева) нічого не було написано [...]. І все-таки на кожному з них ніби стояла дата з календаря” [10: 244].

Персонаж Дж.Толкієна переростає фізичні межі звичайної людини і стає уособленням мистецтва, що не боїться смерті. Тому автор і дає героєві шанс продовжити роботу над картиною у власному потойбіччі. Ніггл починає бачити своє творіння у перспективі. Письменник поступово градаційно відкриває цей світ читачам. Спочатку визначає місце Дерева у Лісі: “Через деякий час Ніггл обернувся до Лісу. Не тому, що Дерево набридло йому, навпаки, воно ніби викарбувалося в його голові” [10: 244]. Коли ж перед очима героя постають гори, які не належали до картини, проте “пов'язували її з чимось іншим” [10: 245], він сам стає уособленням творчого процесу. Цей процес не закінчився із переходом митця у інший світ, а художник є ланкою, що поєднує два світи – реальний і створений ним же. Цей інший світ знаходиться поза часом. Тому й між деревами, утвореними уявою, а той лише підсвідомістю Ніггла, “виднілося щось далеке – наступний етап, наступна картина” [10: 245]. Свого героя Дж.Толкієн наділяє здатністю не лише до створення, а й перетворення. Після закінчення виправних робіт письменник відправляє свого героя на суд, де божественні сутності присутні у вигляді голосів. Визначальним у винесенні вироку є слова Ніггла про бажання побачитися із сусідом та добрі слова на його адресу. Сила генія та добре серце Ніггла переносять Періша у світ Дерева, відкривають у колишньому сірому обивателеві деміурга та роблять співтворцем. Поставши перед своїм живим Деревом, Ніггл одразу ж помічає у ньому “присутність” Періша: деякі листки “з [...]

найдовідженіших прикладів стилю [...] відзначені були створеними у співавторстві з містером Перішом” [10: 244].

Сподіваюся, мені вдалося простежити основні риси інтертекстуальної деміургії Дж.Толкієна “Листок Ніггла” та романі М.Булгакова “Майстер та Маргарита”. Художник Ніггл де в чому подібний до героїв інших творів Дж.Толкієна, багато в чому віддзеркалює почуття і страхи автора. У короткій казці англійський письменник оповідає долю генія, в алегоричній (хоч, ще раз повторимо, не терпів цього слова) формі розкриває його (генія) здібності до створення та перетворення світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Булгаков М. Мастер и Маргарита: Роман. – М.: Худож. лит., 1988. – 384 с.
2. Зборовська Н. Психоаналіз і літературознавство: Посібник. – К.: «Академвидав», 2003. – 392 с.
3. Карпенгер Х. Дж. Р.П. Толкієн. Біографія. – М.: Издательство ЭКСМО – Пресс, 2002. – 432 с.
4. Кошелев С. Великое сказание продолжается. Эстетическая теория Дж.Р.П.Толкієна и его роман «Властелин колец» / Время покупать черные перстни». Сборник фантастических рассказов и повестей». – М.: «Молодая гвардия», 1990.
5. Лазарева М. Жанровое своеобразие «Мастера и Маргариты» М.Булгакова // Филологические науки. – 2000. – № 6. ш – С. 22 – 30.
6. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 636 с.
7. Метерлінк М. Синяя птица; Обручение: Пьесы. – К.: Молодь, 1988. – 256 с.
8. Назареш В., Фінчук Г. Роман М.Булгакова “Майстер і Маргарита” // Всесвітня література і культура. – 2007. – № 1. – С. 24 – 31.
9. Новикова М. Мифомир “Мастера и Маргариты”: свет и покой // Зарубіжна література. – 2007. – № 40 (392). – С. 14 – 19.
10. Толкін Дж. Малые произведения: Стихи, сказки: Пер. с англ. / Дж.Толкін. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2003. – 252 с.
11. Толкін Дж. О волшебных историях // // Толкієн Дж. Возвращение Беорхтнота и другие произведения / Пер. с англ. – М.: ЭКСМО – Пресс; СПб.: Terra fantastica, 2001. – С. 135 – 230.
12. Толкін Дж. Полная история Средиземья: Сб.: Пер. с англ. / Дж. Толкін. – М.: ООО «Издательство АСТ»; СПб.: Terra fantastica, 2002. – 1341 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Козій – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: література Англії та США, українська література другої половини ХХ століття, проблеми літературного перекладу.

КОНТЕКСТУАЛЬНА ЕМОТИВНІСТЬ КОЛЬОРОНАЗВ В АНГЛОМОВНИХ НОМІНАЦІЯХ ВИРАЗУ ОБЛИЧЧЯ

Дарія КУЗНЕЦОВА (Київ, Україна)

У статті розкрито особливості передачі емоційної інформації у номінаціях невербального компонента комунікації "вираз обличчя" за допомогою кольороназв. Проведений у роботі аналіз мовних позначень кольорів у вербалізаціях лицевих експресій, представлених в англійському художньому дискурсі, підтверджує їх здатність інтегрувати значний обсяг емоційної інформації.

Ключові слова: невербальний компонент комунікації, вираз обличчя, номінація, кольороназва, емотивність, емоція, художній дискурс.

This article presents a study of the peculiarities of extracting emotional information from colour terms used in designations of the nonverbal component "facial expression" in Modern English fiction discourse. On the basis of the data obtained, their potential for integration emotional information has been established.

Key words: nonverbal component of communication, facial expression, designation, colour term, emotivity, emotion, fiction discourse.

Усебічне вивчення специфіки обміну інформацією передбачає, з-поміж іншого, звернення до невербальних компонентів комунікації, зокрема виразів обличчя, безпосередня роль яких у створенні емоційного клімату, збільшенні експресивності мовлення і забезпеченні зворотного комунікативного зв'язку вже не викликає сумнівів [5; 6]. У руслі сучасних лінгвістичних досліджень невербальних засобів актуальність статті визначається спрямованістю на механізми немовної концептуалізації емоцій і емоційних станів, однією з ланок якої є вербалізації лицевих експресій, до складу яких входять кольороназви, тобто лексичні одиниці на позначення кольорів. Відтак об'єктом дослідження у статті є номінації невербального компонента комунікації "вираз обличчя", а його предметом – емотивний потенціал представлених у них кольороназв і контекстуальні умови для його реалізації.

Ще на початку ХХ століття англійський фізіолог Ч. С. Шерінгтон установив, що центральна нервова система людини функціонує за "принципом лійки". Оскільки кількість чуттєвих нервів значно перевищує рухові нерви, тому кількість імпульсів, які надходять до центральної нервової системи людини, значно переважає можливості якісно різних рефлекторних відповідей, тобто їх повного вербального вираження [11]. Іншими словами, людина сприймає набагато більше емоційної інформації, ніж може висловити вербально. Якщо їй відносно легко вдається назвати емоції, то не так просто їх висловити, передати їхній дифузний характер за допомогою мови. На наш погляд, одним з яскравих підтверджень існування принципу лійки є значна різниця між кількістю мимічних експресій, яку здатне розрізнити людське око, і кількістю наявних у мові їхніх вербалізацій, чий склад, на думку лінгвістів, з часом постійно звужується [8: 383]. Відомо, що у виразах обличчя задаються 55 компонентів, поєднання яких здатне передати до 20000 значень (!) [10: 69]. Нестача спеціальних термінів компенсується асоціативною інформацією, що передається серед іншого кольоронозвами у складі номінацій виразу обличчя. Вони формують конкретний образ, який транслює низькокодиференційовану інформацію, і тим самим зменшують когнітивне навантаження [11]. Ці засоби емоційно впливають на адресата, іншими словами, вони здатні викликати "ефект, зворотний лійці". Отже, лицеві експресії виступають, з одного боку, універсальним засобом кодування різноманітної інформації (раціональної і емоційної), а з іншого – своєрідним ключем її декодування. Складність полягає в знаходженні саме тієї номінації, яка б і в адресата генерувала адекватні емоції. Проаналізуємо такий приклад:

Phoebe came in with her latch-key, put down her sunshade and stood looking at herself in the glass. Her cheeks were flushed as if the sun had burned them; her lips were parted in a smile [15: 128].

Описуючи колір обличчя героїні, автор конкретизує мовну одиницю *flushed* порівнянням *as if the sun had burned them*. Так створюється образ не просто рум'яної жінки, а жінки закоханої, щасливої, життєрадісної. Автор делікатно натякає на це, залишаючи для читача можливість домислити: чи то в неї справді була легка засмага, чи то вона зустрічалася з коханим і тому була такою збудженою, а можливо, і те, й інше. Загалом у цьому контексті номінація має позитивний оцінний знак, позначаючи емоції радості й захоплення.

Колір є інформаційно та емоційно значущою характеристикою життєвого досвіду людини. Колірне сприйняття є не пасивним спогляданням світу, а активною взаємодією з навколишнім середовищем, спрямованою на пристосування людини до оточення і її виживання в ньому [4: 17]. Відповідно, цей процес не може бути простим результатом роботи сенсорно-моторної системи людини; він тісно пов'язаний з такими когнітивними процесами, як мислення, пам'ять, а також з афективною стороною психіки, оскільки "людина завжди сприймає і переосмислює досвід за певного емоційно-оцінного до нього ставлення" [2: 69]. Кольоровий досвід, який є перцептивно-афективним за своєю природою, посідає важливе місце в структурі всього людського досвіду та репрезентується в мові за допомогою кольоронозв, здатних виражати не лише кольорові поняття, а й виступати як засоби передачі емоцій та емоційних станів [13: 7].

Цікаву думку про співвідношення емоцій і кольорів висловив П. В. Яньшин, припустивши, що в кольорі відбувається візуалізація емоційного досвіду. У зовнішньому щодо людини світі те, що суб'єктивно переживається як емоція, існує у формі кольорів, а у формі колорита людині властиво бачити емоції [11: 35]. Кольоронозви є частиною мовної моделі об'єктивного колірнього простору, яка, на відміну від наукової моделі, має комунікативну природу і підпорядковується комунікативним потребам мовного соціуму [13: 7]. Номінації емоційних виразів обличчя людини, до складу яких входять кольоративи (*black, green, red, white* та інші), похідні від них іменники (*blackness, redness, whiteness* та інші) і дієслова (*to blacken, to redden, to whiten* та інші) характеризуються метафоричністю. Завдяки своїй конкретності, раціональності, створений номінаціями лицевих виявів кольоровий образ дозволяє кодувати великий обсяг емоційної інформації, не

переобтяжуючи когнітивну систему. Проведений аналіз цих номінацій дозволив поділити їх на дві групи залежно від семантики кольороназви:

- а) номінації, до складу яких входять назви ахроматичних кольорів;
- б) номінації, до складу яких входять назви хроматичних кольорів.

Назви ахроматичних кольорів *white*, *grey* і *black* та їхні похідні утворюють спектр номінацій на позначення вияву психофізіологічних реакцій на обличчі з негативним забарвленням. Так, білий і сірий кольори традиційно вважаються кольоровою метафорою на позначення сильних хвилювань і втоми, емоцій злості (приклад № 1) і страху (приклад № 2):

(1) *A voice comes hurtling across the room and I stop in shock, to see Jess on her feet, white with anger* [19: 304];

(2) *The old lady's face had a grey tinge to it, her eyes were blinking rapidly, and when she wasn't wringing her hands she was twisting the corner of her pinny* [18: 55].

Стійкі образні порівняння зблідлого обличчя (*face as white as a ghost / sheet / ashes / death / marble / snow, face as pale as a cloth / corpse / ghost / muffin / statue / ivory / paper*), зафіксовані в лексикографічних джерелах, можуть зазнавати авторських модифікацій в художньому дискурсі, наприклад: *Her pale face seemed to pale more while he looked at her, like coarse cloth held to the sun* [15: 31].

З чорним кольором, який не є основним компонентом кольорової палітри опису виявів психофізіологічних реакцій на обличчі, пов'язують емоції суму, гніву і ненависті. Так, у наступному дискурсивному фрагменті втрату будь-яких сподівань переконливо засвідчує зажурений вигляд одного з героїв: *Charles himself, when they left Winsyatt, had not said a word to Sam, so officially Sam knew nothing about his blackened hopes. But his master's blackened face was as good as knowledge* [17: 213].

На відміну від метафоричних мовних засобів вербалізації кольору обличчя з компонентами-кольороназвами *white* і *grey*, значення номінацій з компонентом *black* визначається не лише семою оцінки, а ще й семою інтенсивності. Більше того, в цій номінації реалізується й сема блиску, оскільки етимологічно прикметник *black* співвідноситься з і.-є. *bhleg- 'сяяти, блищати, світитися' [12: 63]. Наведений нижче фрагмент ілюструє, як кольороназви *deep black* і *grey* в номінаціях психофізіологічних виявів на обличчі маркують різні ступені переживання суб'єктами комунікації емоції гніву: *Eyes looked at us, chestnut coloured eyes, set in faces that ranged from grey to deep black* [16: 10].

Метафоричні номінації кольору обличчя, до складу яких входять назви хроматичних кольорів (*blue, brown, green, pink, purple, red*), не можна охарактеризувати відповідно до домінантної аксіологічної забарвленості, оскільки деякі емоції та стани, виявами яких вони є (наприклад, сором'язливість), важко визначити як позитивні або негативні.

У ролі метафоричних номінацій мімічних емоційних виявів гніву, сорому, роздратування, радості, задоволення на обличчі людини кольороназва *red* і її похідні експліцитно й імпліцитно використовується більше за інші. Мова координує відтінки червоного кольору з відповідними емоційними стимулами. Навіть невеликий домішок темного в кольоровій метафорі стає перешкодою для опису позитивної емоції. Так, поява у номінаціях на позначення психофізіологічних реакцій мовних одиниць *purple* (n): "*any color having components of both red and blue, such as lavender, especially one deep in tone*" [22], *puce* (n): "*a deep red to dark grayish purple*" [21], у значенні яких наявна сема 'темний відтінок' свідчить про вияв негативних емоцій, а саме люті, ненависті, злості: *The futility of this exercise appeared to anger him. His face squashed into a purple mess, and he made a noise like a thousand whipped puppies* [15: 65].

На думку А. Вежбицької, хоча червоний колір і не має постійного еталона в навколишньому середовищі, завжди залишається постійний зразок певної моделі досвіду – кров. Проте кров не є настільки звичною людині, як вогонь. Цим дослідниця пояснює факт встановлення в багатьох культурах глибшого зв'язку між червоним кольором і його найближчим аналогом у людському оточенні – вогнем [1: 265]. На підтвердження цієї думки наведемо номінації психофізіологічних виявів: *to flush hotly / in a hot rush, to turn fiery*

red, to flame red with anger / outrage, to flame pink with embarrassment, a red-hot look, a fiery / hot / warm blush, puce with heat та інші.

Для адекватного розуміння семантики кольороназви *brown* у номінації мімічного жесту "усмішка" звернення до лексикографічних джерел сучасної англійської мови не є продуктивним, оскільки представлені в них словникові дефініції фіксують лише фізичні характеристики цього кольору, наприклад: "*any of a group of colors between red and yellow in hue that are medium to low in lightness and low to moderate in saturation*" [21]; "*an orange of low brightness and saturation*" [22]. Допомогти в цьому аспекті може кольоропсихологічний тест французького дослідника М. Люшера: коричневий колір – це затемнений жовто-червоний, у якому імпульсивна сила червоного відтінка, завдяки затемненню, стримується [7: 198], набуває рис пасивності. Вербалізована в такий спосіб усмішка є безрадісною, вона відзначається низькою мімічною активністю, що є типовим для емоції суму [3: 198]. Чітке негативне забарвлення цієї номінації можна також пояснити асоціацією з рослиною, яка зав'ядає, змінюючи свій колір на коричневий. Так, доктор Фері, персонаж наступного фрагмента, намагається стримати вияв смутку, маскує його за усмішкою, однак приховати свій справжній емоційний стан йому так і не вдається, свідченням чого і є проаналізована номінація: *Dr. Ferry smiled his brown smile. "Well, okay. Maybe that's a good place to start"* [16: 192].

Оскільки основним кольоровим симптомом психофізіологічних виявів є почервоніння шкіри обличчя, лексема *colour* (n, v) у контексті таких виразів стосується лише його, як у такому прикладі: *Now Martin did blush. I watched the delicate colour rise in his face with a fascination that showed no signs of wearing off* [18: 36]. Найпоширенішими номінаціями з цим компонентом є такі: *to colour slightly, sth coloured one's face, the colour drained out of one's face, the colour swept through one's face, the face lost its colour* та інші.

Неможливість однозначної інтерпретації виразу обличчя героя наступного фрагмента засвідчує метафорична номінація *a multicolored whirl*. Розуміння ликової експресії як багатобарвного вихору можливе в ситуації комунікативного парадокса, в якій опиняється реципієнт, оскільки він не може легко декодувати емоційне повідомлення свого партнера: *Eric's face is a multicolored whirl* [20: 158].

Сема 'колір' імпліцитно присутня в номінації виразу обличчя чоловіка, що швидко змінюється з експресії, в якій прочитувалась сильна сексуальна привабливість до жінки (*leered suggestively*), на теплу, ніжну посмішку (*a warm, gentle smile*), змусивши жінку забути про їхню несумісність. Ця трансформація, позначена дієсловом *fade* (*вицвітати, знебарвлюватися*), непрямо зіставляє яскравість та інтенсивність негативного емоційного вияву з деякою інертністю мімічного жесту, як у такому прикладі: *He leered suggestively at her, but the expression quickly faded to a warm, gentle smile that made her want to forget about their incompatibilities* [18: 82].

Таким чином, використання кольороназв у номінаціях виразу обличчя дозволяє ефективно кодувати великий обсяг різноманітної інформації, зокрема емоційної, не переважуючи когнітивну систему. Завдяки своїй конкретності й раціональності, вербалізації цього типу здатні усунути конфлікт між бажанням назвати ликову експресію і можливістю зробити це за допомогою закріплених у мові лінгвальних засобів на їх позначення. Перспективою подальших наукових пошуків вважаємо визначення когнітивних основ номінацій досліджуваного невербального компонента комунікації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вежбицкая А. Семантические универсали и описание языков / Анна Вежбицкая ; [пер. с англ. А. Д. Шмелева]. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 780 с.
2. Залевская А. А. Введение в психолингвистику : [учеб. для студ. вузов, обучающихся по филол. спец.] / А. А. Залевская. – М. : Российский гос. гуманитарный ун-т, 2000. – 382 с.
3. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард ; [пер. с англ. В. Мисник, А. Татлыбаева]. – СПб. : Питер, 2006. – 464 с.
4. Краткий словарь когнитивных терминов / [Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г.] ; [под ред. Е. С. Кубряковой]. – М.: МГУ, 1996. – 248 с.
5. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык / Г. Е. Крейдлин. – М.: Новое литературное обозрение, 2002. – 592 с.
6. Кузнецова Д. Ю. Номінативне поле "вираз обличчя" в сучасному англійському художньому дискурсі: емотивний та прагматичний аспекти : дис. кандидата філол. наук : 10.02.04 / Кузнецова Дарія Юріївна. – К., 2009. – 235 с.

7. Люшер М. Оценка личности посредством выбора цвета / Макс Люшер ; [пер. с франц.] // Цветовой личностный тест : [практ. пособ.] ; [под ред. В. В. Драгунского]. – Минск: Харвест, 2004. – С. 172–208.
8. Мечковская Н. Б. На семиотическом перекрестке: мотивы движения тела в невербальной коммуникации, в языке и метаязыке / Н. Б. Мечковская // Логический анализ языка. Языки динамического мира / [отв. ред. Н. Д. Арутюнова, И.Б. Шатуновский]. – Дубна: Международный ун-т природы, общества и человека "Дубна", 1999. – С. 376–393.
9. Пастушенко Т. В. Колірна номінація як елемент вторинної мовної картини світу (на матеріалі сучасної англійської мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 "Германські мови" / Т. В. Пастушенко. – К., 1998. – 20 с.
10. Сайтарли І. А. Культура міжособистісних стосунків: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Інна Анатоліївна Сайтарли. – К.: Академія, 2007. – 240 с.
11. Саямон Л. С. О физиологии эмоционально-эстетических процессов [Электронный ресурс] / Леонид Самсонович Саямон // Содружество наук и тайны творчества. – Режим доступа до статті: <http://www.aquarun.ru/psih/tvor/tvor13p1.htm>.
12. Слово в зеркале человеческой культуры: историко-этимологический словарь современного английского языка / [сост. М. М. Маковский]. – М.: Диалог, 2000. – 416 с.
13. Шелепова Н. В. Контекстуальная эмотивность единиц лексико-фразеологического поля "цвет" (на материале англоязычной художественной прозы XX века): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 "Германские языки" / Н. В. Шелепова. – Волгоград, 2007. – 20 с.
14. Яньшин П. В. Эмоциональный цвет. Эмоциональный компонент в психологической структуре цвета / П. В. Яньшин. – Самара: Изд-во СамГПУ, 1996. – 218 с.
15. Ali M. Brick Lane / M. Ali. – L.: Doubleday, 2003. – 415 p.
16. Blauner P. Man of the Hour / P. Blauner. – N.Y.: Warner Books, 2000. – 475 p.
17. Fowles J. The French Lieutenant's Woman / J. Fowles. – N.Y.: Back Bay Books, 1998. – 480 p.
18. Jonker J. Last Tram to Lime Street / J. Jonker. – L.: Headline, 1995. – 469 p.
19. Kinsella S. Shopaholic & Sister / S. Kinsella. – L.: Black Swan, 2004. – 383 p.
20. Kinsella S. Remember Me? / S. Kinsella. – L.: The Dial Press, 2008. – 400 p.
21. The American Heritage Dictionary [Электронный ресурс]. – Режим доступа до словника: <http://dictionary.reference.com.htm>.
22. Webster Online Dictionary with Multilingual Thesaurus Translation [Электронный ресурс]. – Режим доступа до словника: <http://www.websters-online-dictionary.org.htm>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дарія Кузнцова – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри лексикології та стилістики англійської мови Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси – невербальна семиотика, лінгвістика емоцій.

НОВІТНІ СТИЛІСТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ ПРИКАЗОК У ЗАГОЛОВКАХ УКРАЇНСЬКИХ ГАЗЕТ

Тетяна ЛЕВЧЕНКО (Переяслав-Хмельницький, Україна)

Стаття висвітлює питання нових перетворень приказок у газетних заголовках. Розглядаються проблеми структурно-семантичних типів трансформацій у мові засобів масової інформації, визначаються напрями дослідження цього мовного явища у сучасній українській мові.

Ключові слова: приказки, нові стилістичні перетворення, трансформації, структурно-семантичні типи, стилістична роль, мова засобів масової інформації, заголовки газетних публікацій.

The article highlights the issue of new transformations proverbs in newspaper headlines. The problems of structural and semantic types of transformations in the language of the media, defined areas of study of this linguistic phenomenon in modern Ukrainian.

Key words: sayings, new stylistic transformation, transformation, structural and semantic types, stylistic role, language media, the headlines of newspaper articles.

На початку ХХІ століття мова українських газет зазнала істотних змін, спричинених формуванням нового суспільно-політичного життя в Україні, утвердженням української мови як державної, що сприяло зміні соціального статусу засобів масової інформації. Це потребує лінгвістичного аналізу сучасних тенденцій розвитку їхніх виражальних засобів, дослідження специфіки функціонування мовних одиниць у публіцистичному стилі. Аспекти зазначеної проблеми порушено в наукових розвідках таких учених, як А.І. Мамалига, О.Д. Пономарів, О.А. Сербенська, Т.А. Коць [8; 9; 10; 6].

Проблема функціонування трансформованих стійких словосполук завжди актуальна, бо цей процес відбувається постійно і безперервно у мові засобів масової інформації. Думки вчених стосовно способів трансформації приказок неоднозначні. Одні науковці не розмежують семантико-стилістичні зміни і структурні перетворення [12], інші пропонують класифікацію тих видів трансформації, які найчастіше використовуються в

публіцистиці [2]. У деяких працях до розгляду беруться або лише структурні трансформації [10], або лише структурно-семантичні [3]. Проте, незважаючи на відмінність у класифікаціях прийомів фразеологічної трансформації, більшість дослідників виділяють два типи трансформацій приказок: семантичний і структурно-семантичний. Будь-яка трансформація відбувається з метою створити певний ефект і слугує засобом виразності. Подібні стилістичні прийоми зумовлені насамперед екстралінгвістичними чинниками. Трансформовані приказки демонструють невичерпні можливості мови і творчий потенціал її носіїв, вони є виразниками національної специфіки культури.

Важливою рисою мови сучасного публіцистичного стилю як основи мови масової комунікації є трансформовані словосполучення, які включають в себе оказіональні трансформації, творче переосмислення прислів'їв і приказок, афоризмів, цитат із кінофільмів, мультфільмів, естрадних і народних пісень з метою створення нових експресивних одиниць мови [11]. Видозміни приказок, квазіприказки [2], антиприказки [1], трансформовані варіанти паремійних одиниць [5] як результат мовотворчості є ефективним засобом експресивно-емоційної оцінки, а також засобом привернення уваги масового читача. Трансформовані словосполучення наповнюються "новим когнітивним змістом, який відображає сучасну ситуацію" [5: 5]. Уживання розмовних, жаргонних елементів, експресія і розкутість – характерна ознака публіцистичного стилю в системі сучасного українського суспільства. Новий суспільний досвід приводить до переосмислення стійких словосполучень, афоризмів, до створення нових стандартних моделей висловлювань і нової інтерпретації їх змісту.

Приказки як узагальнюючі кліше, універсальні мікротексти, загальновідомі, стійкі, які швидко запам'ятовуються, – це мотивовані закриті реченнєві структури, знаки і моделі ситуації [4]. Приказки як етнокультурні явища, які розкривають культурні стереотипи менталітету українськомовного суспільства, відрізняється не тільки образно-емоційним вираженням змісту, але і морально-оцінною позицією з точки зору загальноприйнятої системи цінностей. Трансформовані словосполучення характеризуються афористичністю, що дає змогу застосовувати їх у різних випадках сучасного життя.

Використовуючи трансформовані словосполучення у якості заголовків можна визначити головну ідею публікації, тому що вони привертають увагу на початку тексту. Підзаголовок може пояснити ситуацію, з якою пов'язана трансформована словосполучення та підсилити очікуваний ефект. Об'єктом уваги у пропонованій статті є трансформовані приказки у заголовках на сторінках українських періодичних видань. **Мета статті** – з'ясувати типи перетворень приказок у газетних заголовках.

Практика публіцистичного стилю сформувала певні ігрові прийоми, які актуалізують компонентний склад і семантику паремій, семантичні, структурні, структурно-семантичні трансформації [11]. Можливість існування трансформаційних процесів обумовлена не тільки позамовними факторами, але і специфікою образності приказок, узагальнюючим змістом, атемпоральним синтаксичним значенням часу, неререферентністю імен.

Багато дослідників виокремлюють модифіковані тексти, які не втрачають структурних і функціональних ознак паремій і зберігають логічний план змісту. Також виокремлюють дефразеологізовані тексти, які формально не вважаються прислів'ями і приказками [10].

Семантичні трансформації на відміну від паремії-джерела будуються на актуалізації прямого значення прототипу, зміні комунікативного типу висловлювання, прагматичної функції, зберігаючи при цьому повний лексичний склад, напр.: *Яйця курку не вчать?* ("Україна молода", 2.06.2010); *Удруге в ту ж річку не ввійдеш?* ("Україна молода", 3.03.2010); *Найшла коса на камінь?* ("Голос України", 14.09.2010).

Структурні трансформації включають усічення, розширення або скорочення компонентного складу, одного і більше компонентів, зміну порядку слів, напр.: *Поки грім не вдарить...* ("Україна молода", 28.10.2009); *Чим би дитя не тішилося...* ("Україна молода", 28.07.2010); *Батько за сина не відповідає* ("Україна молода", 7.04.2010). До структурно-семантичних трансформацій входять:

а) модифікації синтаксичного складу, комунікативної форми (заперечення – ствердження), напр.: *Чоловік і я – не одна сатана* ("Лівобережна", 19.08.2010); *Маври не*

зробили свою справу (“Україна молода”, 2.06.2010); *Не пророк у своїй вітчизні* (“Україна молода”, 3.03.2010); *Як умру, то не ховайте* (“Україна молода”, 19.03.2010);

б) скорочення однієї із предикативних частин – іменного компонента, смислова асиметричність або симетричність варіанта-джерела, використовуючи при цьому прийом каламбуру і обіграючи значення компонента (каламбур як найяскравіша гра слів, побудована на багатозначності, омонімії і паронімії), напр.: *Один комп’ютер – добре* (“Молодь України”, 7.07.2010); *Як аеропорт у горлі* (“Україна молода”, 23.06.2009);

в) лексико-семантичні субституції, лексичні заміни ключових компонентів синтаксичної моделі, зберігаючи прагматичні аксіоматичні функції. Морфологічні розрізнення заміни за родами і числами, доповнення іменного присудка, предиката, предикативного означення, обставин, напр.: *Ліс рубають – гроші у кишенях осідають* (“Україна молода”, 2.12.2009); *Бетон мішають, тріски летять* (“Україна молода”, 28.01.2010); *Любиш тепло – терпи тарифи* (“Україна молода”, 13.09.2009);

г) комбіновані структурно-семантичні трансформації на основі декількох прийомів одночасно – формальних і семантичних. Найбільш частотні з них такі:

– синтаксична перебудова конструкції: трансформація, скорочення приказки, зміна комунікативного типу (заперечення – ствердження), напр.: *Що маємо, те зберігаємо* (“Україна молода”, 13.04.2010); *Святе місце пусте* (“Молодь України”, 03.03.2009);

– лексико-синтаксичні і лексичні заміни при синтаксичних перетвореннях (парцеляція структури, скорочення або розширення складу, зміна порядку слів), напр.: *Сніг на абітурієнтську голову* (“Україна молода”, 12.03.2010); *Скажи мені, хто твій міністр і я скажу, хто ти* (“Молодь України”, 9.09.2010);

– можлива заміна абстрактного слова конкретним, напр.: *Гречку восени рахують* (“Молодь України”, 13.07.2009), видового імені родовим, напр.: *Звіра боятися – в ліс не ходити* (“Голос України”, 16.04.2009), тематично близьким словом: *Як горобець наплакав* (“Новини Андрушівщини”, 05.05.2010), лексичними антонімами: *Не в грошах нещастя* (“Україна молода”, 30.08.2009);

– при формальній організації структури, напр.: *Не в грошах щастя. А в дружині* (“Україна молода”, 3.12.2009).

Загальновідомо, що публіцистичний стиль постійно прагне до заміни громіздких мовних конструкцій короткими лінгвістичними символами, які характеризуються чіткими визначеними імпліцитними зв’язками. Обсяг і ускладнені структури інформації в процесі історичного розвитку людської комунікації, з одного боку, і необхідністю обмежуватися обсягом тексту у вербальній комунікації – з іншого, сприяло виникненню імпліцитних зв’язків, які за своєю природою не однорідні. До таких символів відносяться еліптичні конструкції, вживання яких зумовлено тенденцією до економії мовних зусиль, прагненням передати ту саму інформацію меншим відрізком тексту, передати динаміку ситуації, швидкий розвиток подій або уникнути повторень того самого слова у межах складного речення.

Способи створення еліптичних конструкцій заголовків на основі фразеологічних одиниць різноманітні. Найчастіше у фразеологічній одиниці опускається дієслівний компонент, оскільки в контекстах, де важливий не стільки процес дії, скільки її наявність, результат, дієслова перестають бути необхідними [7].

Однокомпонентний еліпсис – це пропуск одного компонента – етимона. Пропущений компонент акцентує увагу реципієнта саме на місці пропуску, який обов’язково повинен бути заповненим. У заголовках статей часто вживаються еліпсовані фразеологізми з опущеним дієслівним компонентом. Зміст пропущеного компонента можна розуміти з тексту, тобто із його загального змісту. У таких випадках виникають трансформовані словосполучення з новим переносним або прямим значенням, іноді з відтінком заборони, поради, напр.: *Святе місце не буває* (“Житомирщина”, 14.08.2009); *В чужий монастир із своїм ходять*. (“Молодь України”, 24.11.2009). Пропуск останнього компонента змінює інтонацію виразу, повністю змінює зміст фразеологізму-джерела, напр.: *Говорили,*

балакали... (“Житомирщина”, 14.08.2009); *Щоб вовки були ситі..* (“Україна молода”, 4.12.2009).

Контекстуально скорочуються фразеологічні одиниці найрізноманітнішої лексико-граматичної структури, найчастіше ті, в яких пропускається кінцевий компонент, адже саме він вважається зайвим і в той же час його зміст не можна передбачити напр.: *Зробив діло – гуляй* (“Україна молода”, 12.09.2009).

Суть багатокомпонентного еліпсису полягає у пропуску однієї частини (найчастіше другої). У цьому випадку використовується та частина, яка з різних причин сприймається буквально, тобто дефразеологізується. Наприклад, відома приказка *“На городі бузина, а в Києві дядько”* в заголовку газетної статті реалізується в одній частині, напр.: *На городі бузина...* (“Житомирщина”, 15.07.2009) (про бузину як лікарський засіб). Таким чином, матеріально виражена частина, втративши свою фразеологічність, використана у прямому значенні. Необхідність в реалізації другої частини канонічної форми в результаті руйнування образності зникла. Опущені компоненти фразеологічних одиниць є засобом стислого емоційного мовлення. Такий пропуск підвищує емоційне навантаження заголовка і є спеціальним прийомом впливу на читача.

Граматикино-синтаксичні трансформації (заміна форми чоловічого роду формою жіночого роду, виду, прийменникової форми безприйменниковою чи навпаки), напр.: *Багато шуму – і нічого* (“Молодь України”, 20.08.2009), *Говорить і вказує Москва* (“Україна молода”, 18.05.2009), *Не родись красивою...* (“Молодь України”, 22.09.2009).

Лексико-синтаксичні і лексичні заміни, граматичні трансформації числа, роду, а також скорочення, опускання компонентів, синтаксичні і комунікативні перетворення структури, напр.: *Собака бреше, а дерібан іде* (“Україна молода”, 03.03.2010), *Краще 100 разів попередити, ніж 1 раз гасити пожежу* (“Народна армія”, 12.08.2010), *Важко в навчанні, легко в Африці* (“Україна молода”, 23.10.2010).

Низка трансформацій презентує такі конструкції:

а) контаміновані приказки, контамінації (зрощення, об’єднання частин двох різних приказок за змістом і часто за структурою), використовуючи можливості лексичних і морфологічних перетворень, напр.: *Перший млинець на чужій сковороді* (“Україна молода”, 5.06.2009);

б) структурно-семантичне моделювання, напр.: *Слово вилетить горобцем, а вернеться волом* (“Народна армія”, 2.07.2010), *Хто пізно приходиться, той в гуртожиток не проходить* (“Житомирщина”, 29.05.2010), *Дарованому коневі Могильов у зуби не заглядає* (“Свобода”, вересень, 2010);

в) утворення на основі інтертекстем (фрагменти приказок, прецедентні тексти, які використовуються для утворення нових паремій), напр.: *Де жабі по коліна – там риба дохне* (“Київська правда”, 10.08.2010), *На образених балкони падають* (“Житомирщина”, 24.02.2010), *Людина красна розумом, а комп’ютер пам’яттю* (“Молодь України”, 9.07.2010), *Дурний без розуму, як олігарх без долара* (“Народна справедливість”, жовтень, 2010).

На основі приказок, за допомогою синтаксичних трансформацій (додавання, редукації, лексичних замінів) утворюються нові структури, які мають конкретного адресата, але не зберігають ритмомелодійну організацію і афористичний характер, прагматичну функцію повчальності. Наступні конструкції ілюструють створення подібних не приказкових структур:

– конструкції, які нівелюють значення афористичності, форми певної темпоральної орієнтації (питання, майбутній час дієслова), напр.: *Чи є дим без вогню?* (“Свобода”, листопад, 2010), *Хто винесе сміття з хати?* (“Житомирщина”, 10.10.2009);

– форма минулого часу, дієприкметники, скорочена або розповсюджена структура, знімання антитези, напр.: *Курчат по осені рахували на золотоніській птахофабриці* (“Лівобережна”, 02.09.2010), *Закон не писаний* (“Молодь України”, 14.04.2009).

Комунікативні перетворення організації фрази включають еліпсис як засіб компресії, перестановку компонентів, граматичні перетворення, напр.: *Летять щепки* (“Україна молода”, 12.11.2009).

Характерні також іменні словосполучення – компоненти приказок на основі виокремлення фрагментів образної картини прототипу із складу приказок і функціонування їх як самостійних одиниць, напр.: *Гроші до грошей* (“Житомирщина”, 13.05.2009), *Журавель в небі* (“Свобода”, жовтень, 2010).

Можливі такі трансформації:

– синонімічні субституції, напр.: *Гуртом добре батьків бити* (“Лівобережна”, 23.07.2009);

– лексичні перетворення (конкретизація – генералізація: абстрактне – конкретне слово, гіперонімія – гіпонімія), напр.: *Тінь на плетінь* (“Україна молода”, 23.09.2009), *Синиця в руках* (“Житомирщина”, 30.07.2009);

– відмінкові трансформації, напр.: *Сім няньок для мами* (“Молодь України”, 03.05.2010);

– синтаксичні трансформації (предикативне визначення – атрибут), напр.: *Дарованому коневі у зуби* (“Молодь України”, 24.08.2009), *Йому і храмом по зубах* (“Україна молода”, 30.10.2009).

Трансформація складу приказок у газетному тексті – явище стилістичного характеру, яке не може відбуватися без зв'язку з текстом (оточенням), у якому він функціонує. Тому функціонування перетворень приказок розглядається в умовах контексту, з урахуванням його впливу на формування нової приказки. Усі трансформовані приказки викликають у пам'яті читача канонічні форми приказки, що викликає певний стилістичний ефект. Нова експресивність приказок дає можливість загострити наше сприйняття того, заради чого написаний газетний матеріал. Трансформація як лінгвістичне явище – виражає гумористично-іронічне ставлення до нових явищ і є результатом творчих інтенцій авторських текстів. Тому трансформація складу приказок у газетних заголовкових конструкціях – авторський прийом, але будується він за загальномовними законами побудови тексту.

Отже, аналізований матеріал підтверджує, що структурно-семантична трансформація приказок є продуктивним способом мовної економії, оновлення і характерною ознакою мови української преси. Структурно-семантичні трансформації спричиняють зрушення у семантиці приказок, конкретизують і уточнюють семантику виразу, посилюють емоційно-експресивне забарвлення, оживлюють і загострюють читацьке сприйняття. Напрямок подальших розвідок полягає в дослідженні чинників, які обумовлюють здатність приказок змінювати свою сталу семантику й набувати нового стилістичного значення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вальтер Х., Мокиєнко В.М. Антипословицы русского народа. – СПб., 2005. – 365 с.
2. Горлов В.В. Фразеологизмы как средство выразительности на страницах газет // Русский язык в школе. – 1992. – №5 – 6. – С. 35 – 37.
3. Давиденко Л.Б. Синтаксичні функції і структурно-семантичні модифікації фразеологічних одиниць: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” – К., 1992. – 20 с.
4. Занглигер В.Ф. Определение пословицы как паремиологическая проблема // Болгарская русистика, 2007. – С. 1 – 2.
5. Константинова А.А. Особенности употребления пословиц и поговорок в дискурсе современной англо-американской прессы. Журналистика и медиаобразование. Сб. трудов III международной научно-практической конференции. – Белгород, 2008. – 289 с.
6. Коць Т.А. Мовні смаки і сучасні тенденції у загальнолітературній нормі (на матеріалі газет 90-х років) // Культура слова. – 1998. – Вип. 51. – С.44 – 52.
7. Кочукова Н.І. Трансформовані словосполуки в мові української преси (на матеріалі української преси кінця ХХ – початку ХХІ століття) – К.: Унів. вид-во “Пульсари”, 2005. – 165 с.
8. Мамалига А.І. До питання про структурно-семантичні зміни фразеологізмів у мові газети // Укр. мовознавство. – К., 1973. – Вип.1. – С.72 – 79.
9. Пономарів О.Д. Стилістика сучасної української мови: Підручник – К.: Либідь, 1993. – 248 с.
10. Сербенська О.А. Трансформація фразеологічних одиниць у мові газети // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Журналистика. – 1978. – Вип. 10. – С. 72 – 77.
11. Федорова Н.Н. Современные трансформации русских пословиц: автореферат дис. на соиск. ученой степени канд. фил. наук: спец. 10.02.01 “Русский язык” – Великий Новгород, 2007. – 20 с.
12. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка – М.: Высш. шк., 1985. – 120 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Левченко – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української лінгвістики і методики навчання ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”.

Наукові інтереси: функціональна стилістика публіцистичного стилю.

МОТИВ І ХРОНОТОП У РОМАНІ В. ФОЛКНЕРА “В СВОЮ ОСТАННЮЮ ГОДИНУ”

Аліса МИКОЛАЙЧУК (Кам'янець-Подільський, Україна)

У статті розглядаються функціональні зв'язки мотиву і хронотопних моделей у романі В. Фолкнера “В свою останню годину”; аналізуються структуротвірні функції хронотопних мотивів (словесних, предметних та сюжетних).

Ключові слова: мотив, хронотопний мотив, хронотоп, хронотопна модель, Фолкнер.

The article deals with the functional relations of motifs and chronotope models in W. Faulkner's novel “As I Lay Dying”; analyzes chronotope motifs, that occur at different levels of text and therefore belong to the word, subject or scene and are being isolated to illustrate structural functions.

Key words: motif, chronotope motif, chronotope, chronotope model, Faulkner.

Багато дослідників наголошують на тому, що для Фолкнера винятково важливим було передати зміст через форму своїх романів, у яких послідовність і структура оповіді тією чи іншою мірою формують глибинну семантику тексту і є визначальними для розуміння як персонажів твору, так і його сприйняття в цілому. Про це зазначають у своїх працях відомі фолкнерознавці Р. Адамс, А.Ф. Кінні, Б. Хезевей, І. Хантер, К. Зінк та ін. Такий підхід, безумовно, є продуктивним щодо специфіки фолкнерівської поетики, однак він не завжди повною мірою реалізується. Почасті автори досліджень лише окреслювали складність виявлення оповідного центру того чи іншого роману, як, скажімо, К. Брукс стверджує, що найбільш пам'ятні сцени в романі “Авесаломе. Авесаломе!” стають такими завдяки тому, як роман побудований [9: 203], але ця думка артикульована як свого роду аксіома, що не вимагає доведення. Водночас констатуємо дефіцит узагальнюючих праць щодо Фолкнерової поетики мотиву та функцій мотиву в часопросторовій організації тексту зокрема.

Хронотоп, якщо під ним розуміти сюжетогенну єдність художнього часу і простору, виявляє структурну й функціональну близькість до мотиву. Це відбувається в тому випадку, коли в структурі мотиву функціонально й естетично актуалізованими виявляються не тільки його події аспекти, а й обставинні, в першу чергу просторово-часові, характеристики. Так, мотив зустрічі в рамках авантюрної оповідальної традиції протягом тривалої фольклорної і літературної історії настільки зрісся з характерними просторово-часовими ознаками, що це дозволило М.М. Бахтіну говорити про “хронотопний мотив” [1: 134-136]. Фактично хронотопні мотиви в романній прозі В.Фолкнера проявляються у різних іпостасях на різних рівнях тексту і можуть бути віднесені відповідно до словесних, предметних чи сюжетних, що зумовлює постановку завдання виділити їх в окрему групу з метою більшого унаочнення їх структуротвірних функцій.

Протиставлення різних просторових локусів, зокрема дому й антидому провадиться у романі “В свою останню годину”. Зокрема, це протиставлення виявнюється через протилежне сприйняття Дьюї Делл житлового будинку, кухні й клуні. Будинок, у якому на момент початку оповіді помирає Едді, для Дьюї Делл здається закритим простором. Дівчина постійно прислухається до того, що відбувається в будинку. У той же час будинок начебто має якусь владу над Дьюї Делл, стежить за нею. Дівчині дуже складно відійти від будинку – і не тільки тому, що вона боїться залишити вмираючу матір: “When I am out of sight of the house, I go fast” (Коли вже мене не видно з дому, я йду швидко) [7: 61]. Будинок – втілення самотності Дьюї Делл, замкнутості її світу. Він придушує героїню, однак будь-яке проникнення в нього болісне й – більше того – смертоносе.

Клуна у моделі простору Дьюї Делл є функцією ‘антидому’. “Серед універсальних тем світового фольклору велике місце займає протиставлення ‘дому’ (свого, безпечного, ‘культурного’ простору, що охороняється заступницькими богами простору) й ‘антидому’, ‘лісової хатини’ (чужого, диявольського простору, місця тимчасової смерті, потрапляння в яке рівносильно подорожі в загробний світ). Пов'язані із цією опозицією архаїчні моделі свідомості виявляють більшу стійкість і продуктивність у подальшій історії культури, – писав про ‘антидім’ Ю.М. Лотман [5: 235]. Функції “антидому” у випадку Дьюї Делл

коректуються, виходячи з ролі самого дому. Однак головне залишається: відвідування хліва в певному сенсі втілює дотик до світу смерті.

Відвідування клуні – своєрідна ініціація, ‘нове народження’ Дьюї Делл. Слідом за дівчиною в хлів приходить корова, що очікує доїння. Зустріч із коровою має важливе символічне значення. Ця сцена відсилає до традиційного обряду ініціації. ‘Антидім’ – насамперед місце посвятити. Відомо, що найдавніші місця посвятити мали форму тотемної тварини, що ‘проковтувала’ дитину й знову ‘народжувала’ її у світ – новою людиною, що належить до нової вікової й соціальної групи. Тварина виступає тут як представник ‘царства мертвих’ – або, точніше, як частина загробного світу, через яку повинен був пройти той, кого посвячують [6: 149]. Спочатку Дьюї Делл не надто й цікавиться коровою й тільки кидає роздратовано: “You'll just have to wait. What you got in you aint nothing to what I got in me, even if you are a woman too...” [10: 63] (Почекай ще. Те, що тебе розпирає, ніщо проти того, що у мене, хоч ти теж жінка) [7: 79]. Однак поступово корова стає втіленням світу, до якого Дьюї Делл наближається й проникнути в який їй так складно. Корова стоїть посередині клуні й не пускає Дьюї Делл далі, до протилежних дверей. Мукання корови – втілення світу смерті – ‘мертвої тьми’, гріха, що містить у собі ліс. Тут немає слів, знаків, які могли б допомогти людині зникнути від самотності – тільки мукання, що зливається з навколишньою темрявою. Людському “я” тут немає місця – воно гине, розчиняється, У цьому – вище переживання самотності та його подолання. Корова й хлів втілюють не тільки смерть, але й жіночу породжувальну стихію, свою причетність до якої в якийсь момент відчуває Дьюї Делл. Корова для неї тепер насамперед, як засвідчує вище приведена цитата, теж ‘жінка’.

Дьюї Делл все-таки проходить будівлю наскрізь – по інший бік від клуня світ виявляється зовсім іншим. “Новий” світ – це пійма й смерть. Щоб орієнтуватися в ньому, потрібні нові засоби: людський зір занадто слабкий, однак Дьюї Делл знає, відчуває, що “The dead air shapes the dead earth in the dead darkness, further away than seeing shapes the dead earth. It lies dead and warm upon me, touching me naked through my clothes...” [10: 63-64] (мертве повітря витворює мертву землю у мертвій піймі, і поглядом не охопити цієї мертвої землі. Вона, мертва й тепла, налягає на мене, крізь одяг сягає до тіла) [7: 79]. Людина займає в цьому світі дуже незвичне положення. Вона сліпне і розчиняється у всьому, її ‘я’ вмирає – і все-таки відчуває себе “немов вогка набубнявила насінина в гарячій сліпій землі” [7: 79]. У Дьюї Делл більше не має потреби в словах – самі поняття ‘самотність’ і ‘тривога’ для неї тепер не існують: “I said You dont know what worry is. I dont know what it is. I dont know whether I am worrying or not. Whether I can or not. I dont know whether I can cry or not. I dont know whether I have tried to or not [10: 64] (Я кажу – ти не знаєш, що таке неспокій. І я не знаю, що це. Я не знаю, в неспокої я чи ні. І чи можу я непокоїтись. Не знаю, чи можу я плакати. Я навіть не знаю – було це зі мною чи ні) [7: 79].

Знаки знищені, слова більше нічого не означають – рятівна ілюзія зруйнована. Тут з певними застереженнями можна застосувати екзистенціалістський термін ‘закинутість’. У Ж.-П. Сартра, що використовує це поняття слідом за М. Хайдеггером (“Буття й час”), воно пов’язане насамперед із визнанням того, що Бога не існує й людина ‘засуджена бути вільною’ і відповідати за кожний свій вибір. У випадку Дьюї Делл йдеться не про Бога, а про ілюзії знаку, що допомагає людині примиритися із трагізмом існування, упорядковує реальність, приховує жах часу. Відмовившись від знаку, людина нічим не детермінується, їй ні на що опертися ні у внутрішньому, ні у зовнішньому світі.

У головних переживаннях Дьюї Делл увижається розверста безодня – ‘the womb of time’ (можливі різні варіанти перекладу цього виразу: ‘утроба часу’; ‘череву часу’, ‘морок часу’; в українськомовному виданні використано “морок часу”): “That's what they mean by the womb of time: the agony and the despair of spreading bones, the hard girdle in which lie the outraged entrails of events [10: 121] Так он що мають на увазі, коли кажуть – морок часу: ці агонія й відчай розпростертого кістяка, цей цупкий сповиток, в якому лежать споганені нутроці подій...”. Власне, тут обіграється ідіома “in the womb of time” (в невідомому майбутньому). Для Дьюї Делл “морок часу” вбирає в себе не тільки майбутнє, але й час загалом. Втім, це й не зовсім “череву”. “Womb” має кілька значень: тьма, першоджерело,

материнське лоно. Час – темна, породжувальна, “жіноча” стихія. Дьюї Делл повертається до пережитої в клуні “посвяти”. Але тепер це вже не просто підсвідоме відчуття, а певне досвідним і логічним шляхом отримане знання.

Цікаво, що мотив повернення в материнську утробу знайшов втілення у творчості багатьох письменників ХХ ст. В романі Дж. Джойса “Улісс” завершенням сюжетної дії є епізод повернення Блума до дружини, а його стан передається симптоматичними виразами: *the childman weary, the manchild in the womb* (стомлене дитя–муж, муж–дитя в утробі). Подібно до цього в романі “Чевенгур” російського письменника Андрія Платонова смисловий ключ до розуміння цього мотиву, як зазначає О.В. Кеба, застосовано в деметафоризованому описі смерті машиніста-наставника: “ніякої смерті він не відчував – колишня теплота тіла була з ним, тільки раніше він її ніколи не відчував <...> Все це вже траплялося з ним, але надто давно, і де – не можна згадати. <...> Наставник згадав, де він бачив цю тиху гарячу пільму: це просто тіснота всередині його матері, і він знову всовується межі її розставлених кісток, але не може пролізти від свого занадто великого старого росту...” (порівн. в іншому місці роману: “...У мене тут їх цілий склад: сам від детонації назад у матір полізеш!”) [Цит. за: 4: 142].

Цілком очевидно є міфологічна інтерпретація цього мотиву як у Джойса і Платонова, так і у Фолкнера. Багатьма етнографами і дослідниками світових релігій повернення в утробу (“*Regressus ad uterum*”) описано у зв’язку з обрядами посвяти, де він має смисл “другого народження” [3: 100-105]. У трансформованому вигляді цей мотив увійшов і в християнство. Досить наочно його ілюструє євангельський епізод бесіди Ісуса с фарисеєм Никодимом: “Никодим Йому каже: Як може людина родитися, будши старою? Хіба може вона ввійти до утроби своєї матері знову й родитись? Ісус відповів: Поправді, поправді кажу Я тобі: Коли хто не родиться з води й Духа, той не може ввійти в Царство Боже...” [Ів. III: 4–5].

Повертаючись до особливостей втілення хронотопного мотиву дому, зазначимо, що в посмертному монолозі Едді Бандрен світ названо домом, в якому потрібно приборатися. Й цей дім людина приходить на час; перед відходом потрібно “прибрати свою домівку”. При цьому “прибирання” сприймається не як самоствердження, не закріплення у світі, а розчинення: “Як відшкодування за Джуела я народила Енсові Дьюї Делл. Потім народила йому Вардамана – щоб компенсувати ту дитину, якої я його позбавила. І тепер він має трьох дітей – своїх, але не моїх”, – говорить Едді. Проте й Джуела вона не називає своєю дитиною, він просто є. Позначення приналежності є спробою прив’язати себе до світу, розширити сферу свого ‘я’. Мета Едді в даний момент – підготуватися до смерті, до ‘прибирання домівки’.

З’ясування структурно-семантичних параметрів опозиції “верх” / “низ” допомагає виявити аксіологічну систему автора на основі добре вивчених у міфокритиці ХХ ст. архетипних параметрів цієї опозиції. У Н. Фрая опозиція, притаманна невітисненому міфу, має форму двох контрастних світів – апокаліптичного та демонічного. Для апокаліптичного світу (неба релігії) визначальними архетипними метафорами є місто, сад, овеча кошара. Для демонічного світу домінуючими стають образи зловісного лісу, пустища, ешафоту, монстрів, потвор, пустель, каменюк, спустошеної землі, лабіринту, колеса долі [8: 242].

У романах Фолкнера можна виокремити низку мотивів, що передають аксіологічно позитивну сутність “верху” (сад, птахи і бджоли в саду, зірка, гора, дерево). Незвичайний зміст отримує опозиція “верх/низ” у романі “В свою останню годину”. Сімейство Бандренів живе на горі, в стороні від дороги, яка здається главі родини, Енсу, ворогом людини, а будь-яке пересування протилежне природі людини. Тут має місце не так “узвишшя”, як відмежованість від світу, самознищення, на яке прирікають себе Бандрени. Не випадково в уявленні лікаря Пібоді, якого витягують вгору мотузкою, це “лиса гора”, “демонська гора” (або “гемонська” у перекладі Р. Доценка; в оригіналі ж – “*durn wall*”, “*durn mountain*”); один із конотативних смислів тут є й “місце страти”.

Для сім’ї Бандренів спуск униз з труною матері, попри колосальні перепони й випробування, стає не так рухом до смерті, як низкою індивідуально-особистісних варіантів-спроб подолання відірваності від життя. У цей процес включається навіть уже

покійна Едді Бандрен, яка “заднім числом” розмірковує про речі, зроблені “вздовж” і “сторч” (“longways” і “up-and-down ways”). Маючи на увазі метафоричний сенс “руху нагору”, вона вказує на його беззмістовність, оскільки зневірилась у словах, й вони, на відміну від вчинків, що припадають до землі (“doing goes along the earth, clinging to it”), без зусиль просто “тікають вгору” (“go straight up in a thin line, quick and harmless”) [10: 173].

Межею як простору, так і часу виступає у свідомості Дарла, героя цього ж роману, річка. Вона асоціюється в його сприйнятті зі стихією, ворожою людині, виростає мало не в апокаліптичний образ: “a runnel of yellow neither water nor earth swirls, curving with the yellow road neither of earth nor water, down the hill dissolving into a streaming mass of dark green neither of earth nor sky” [10: 49] (вихряться потічок жовтої і не води, і не землі, звертає разом з жовтою дорогою, яка й не земля і не вода, і збігає в діл, розчиняючись у прудкій темно-зеленій мішанці, яка й не земля й не небо [7: 74]). При цьому симптоматично, що цей образ має як просторову, так і часову природу. Людей на різних берегах розділяє “не простір, а час”, і Дарлу здається, що тут, на березі, “рух спустошеного світу раптом набирає розгону перед тим, як його поглине прірва” [7: 92]. Річка і виявляється тією безоднею, якоюсь “петлею часу”, всередині якої – пустота. Порівн. в іншому місці: “We go on, with a motion so soporific, so dreamlike as to be uninferant of progress, as though time and not space were decreasing between us...” (просування наше таке повільне, таке дрімотне, наче його й зовсім нема, немов це час, а не простір зменшується між нами) [7: 107-108].

Почасти “верх” і “низ” співвідносяться як географічні категорії на карті – Північ і Південь. Саме ця вісь створює основну ціннісно-ідеологічну опозицію роману. Розбіжності нормативно-ціннісних систем Півдня й Півночі простежуються в історії сім’ї Берден – прибульців з Півночі (“янки”), й у свідомості Джоанни, яка не категорично не приймає “південні” традиції і цінності, хоча сама жодного разу за своє життя не бувала за межами штату Міссісіпі.

Структуротвірною значущістю характеризуються також мотиви кола і коловоротності у часопросторовому континуумі аналізованих романів. Мотив кола виконує в них метатекстуальну функцію у власне предметному та символіко-метафоричному вимірах і оприявнюється в численних змістових варіаціях, зберігаючи водночас єдиний інваріант циклічної моделі буття. Наразі ж констатуємо, що цей мотив реалізується у водночас метафоризованому й деметафоризованому вислові “колесо думки”. Поряд з іншими подібними до нього (“колесо долі”, “життя крутить”, “колеса покоління”, “вогненне колесо часу”, “петля часу”, “біг по колу”) він спричиняється до утворення цілого мотивного комплексу, означаючи його домінуючу роль у художній структурі творів письменника.

У більшості романів Фолкнера реалізовано типологічно подібні принципи художнього структурування простору, основним із яких є принцип кільцевої композиції. Складними колами індивідуальних доль позначені романи “Святилище” і “В свою останню годину”. Більшість їх героїв не здатні вирватись за межі свого автономного існування, хоч і усвідомлюють його трагізм. Особливо болісно сприймає такий стан речей Дарл. Труна з тілом матері, що поневіряється світом і ніби випробовується всіма стихіями, здається йому абсурдним продовженням завершеного життя. Це породжує нестерпні душевні страждання і врешті-решт зводить його з розуму.

Ідея ‘вічного теперішнього’ реалізована в романах Фолкнера частково під впливом філософії А. Бергсона, який розробив концепцію дуалістичної природи часу.. Саме ‘тривалість’, за Бергсоном, є справжньою сутністю життя як розвитку, у ній безперервний ‘потік станів’ [2: 206] стирає часові межі й визначеність простору. У романах Фолкнера неважко віднайти всі ці особливості новітньої концепції часу. І в цьому сенсі його творчість органічно вписується в контекст загальних закономірностей розвитку хронотопу в літературі ХХ ст. (“Улісс” Дж. Джойса, “Чарівна гора” Т. Манна, “Гра в бісер” Г. Гессе, “Сто років самотності” Г. Гарсія Маркеса).

Підводячи підсумки сказаному, слід зауважити, що загальнозначущою структурною схемою в більшості романів Фолкнера є співвідношення мотивів “відкритості” і “закритості”. Ця схема діє й у хронотопних романних моделях і безпосередньо оприявнюється в архітектоніці творів. Просторова співвіднесеність ціннісних уявлень, що

лежать в основі поведінки й етичних оцінок персонажів роману, одержує втілення в образі землі (land) як культурно–географічного фактора, значимого в масштабах усієї творчості Фолкнера: важливо “розуміти, що людина буде діяти так, як його навчила земля, де він народився”. Водночас важливо, що в усіх випадках просторові опозиції стають вимірами не так фізичної, як психічної реальності персонажів і соціально-історичної проблематики твору, і тим самим виявлюється смислотвірне і структуротвірне значення цих мотивів. Темпоральна концепція Фолкнера базується на утвердженні відносності й ‘зворотності’ часу, множинності його індивідуального сприйняття, нерівномірності часового плину.

Аналіз зв’язків мотивної системи і хронотопних моделей у романістиці В. Фолкнера має велике значення, оскільки дає змогу виявити структурні принципи організації романної прози та окреслити перспективи подальших досліджень творчого доробку видатного американського письменника.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство та культурологія / Пер. з англ. О. Погинайко; наук. ред. Р. Семків. – К. : Смолоскип, 2008. – 360 с.
2. Бергсон А. Творческая эволюция / Анри Бергсон. – М. : “КАНОН-пресс”, “Кучково поле”, 1998. – 384 с.
3. Еліаде М. Священне і мирське; Міфи, сновидіння і містерії; Мефістофель і андрогін; Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / Пер. з нім., фр., англ. – К. : Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 591 с.
4. Кеба А.В. Андрей Платонов и мировая литература XX века: Типологические связи / А.В. Кеба. – Кам’янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2001. – 320 с.
5. Лотман Ю.М. Избр. статьи: в 3-х тт. – Т. 1 : Статьи по семиотике и типологии культуры. – Таллинн : Александра, 1992. – 479 с.
6. Пропп В.Я. Морфология сказки. Изд. 2-е. / Владимир Яковлевич Пропп. – М. : Главная редакция восточной литературы издательства „Наука”, 1969. – 168 с.
7. Фолкнер В. В свою останню годину: Роман / З англ. переклав Ростислав Доценко // Всесвіт. – 1986. – №6. – С. 58 – 147.
8. Фрай Н. Анатомия критики. Очерк первый / Н. Фрай // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX-XX вв. Тракаты, статьи, эссе. – М. : Издательство Московского университета, 1987. – С. 232 – 263.
9. Brooks C. William Faulkner : Toward Yoknapatawpha and Beyond / Cleanth Brooks. – Baton Rouge (La.) : Yale UP, 1978. – XVIII, 445 p.
10. Faulkner W. As I Lay Dying / William Faulkner. – NY : Vintage international, 1990. – 267 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Аліса Миколайчук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Наукові інтереси: література США.

TRADITIONELLE VERSUS NEUE WAHLKAMPFREDE

Tetjana MIDJANA, Natalja FESHCHUK (Львів, Україна)

У статті розглянуто тематичні особливості традиційних виборчих промов і політичних відеоподкастів, як нового виду виборчих промов, проаналізовано причини цих відмінностей.

Ключові слова: політичний відеоподкаст, традиційна виборча промова, оратор, первинна і вторинна медіальна комунікація, інформатор, елокутор.

The article deals with the thematical peculiarities of the traditional electoral speeches and political videopodcasts as a new kind of electoral speeches. Additionally, the reasons for these differences are analyzed.

Key words: political videopodcast, traditional electoral speech, speaker, primary and secondary medial communication, informant, elocutor.

Die Merkmale der modernen Wahlkampfreden stehen im engen Zusammenhang mit den aktuellen politischen Prozessen. Seit fünfzehn Jahren arbeitet die Politikwissenschaft mit dem Begriff „politisches Marketing“ und „versucht eine neue Herangehensweise zu wählen, um moderne Politikprozesse und besonders das Verhalten politischer Organisationen besser verstehen zu lernen“ [5: 7]. Womit Politiker heutzutage vor der Wahl konfrontiert werden, sind „abnehmende ideologische Gegensätze [in den Parteiprogrammen], zunehmende Wählervolatilitäten“ [5: 7] sowohl in der Ukraine als auch in Deutschland.

Ein weiteres Merkmal, von dem moderne politische Prozesse heutzutage geprägt sind, ist das zunehmende Interesse der Politiker an den Massenmedien und umgekehrt das zunehmende Interesse der Massenmedien an den Politikern. Das kann durch die folgende These erklärt werden:

„Wähler und Medien wollen Personen.“ [4: 184] Dem Fernsehen liefern Politiker Bilder, auf die es angewiesen ist, und dem Wähler „information shortcuts“ [4: 191], weil die zunehmende Komplexität der politischen Inhalte den durchschnittlichen Wähler überfordert. „Das Ergebnis: nicht mehr die Unterschiede zwischen den Parteien, sondern zwischen den Kandidaten werden für die „Regierten“ zum Maßstab der Politik. Auf die medial in die Wohnstuben transportierten Personen kommt es an“ [4: 184]. Ein weiterer Grund für das Interesse der Politiker an den Massenmedien ist in erster Linie Prominenz, die normalerweise von den Mediensystemen aufgebaut wird und in der Wahlkampagne eine große Rolle spielt. Die Prominenz, die von den Mediensystemen geschaffen wurde, darf jetzt vor dem Massenpublikum auftreten. [3: 30; 4: 184-185]

Diese Tatsache zwingt „die politischen Akteure, neue Wege der Kommunikation mit der Wählerschaft zu gehen“ [5: 7]. Deshalb suchen politische Parteien in jeder Wahlkampagne, aber auch vor ihr, nach neuen Mitteln, um alte Wähler in ihrer Entscheidung zu unterstützen und Unentschiedene für sich zu gewinnen. Heutzutage leben politische Parteien von den gleichen Strategien: Wer ein besseres Marktverständnis entwickelt, „um die Anliegen der Bürgerinnen und Bürger genauer zu erfassen und diesen besser entsprechen zu können“ [5: 7], und wer imstande ist, dieses Verständnis in bestimmte Strategien und Instrumente umzusetzen, der erhöht seine Chancen bei der Wahl. Laut dieser These müssen Politiker neue Strategien entwickeln, um ihre Wähler zunächst zu erreichen. Ein deutliches Beispiel für ein solches Kalkül der Politiker ist der politische Videopodcast als eine neue Art der Wahlkampfrede.

Im Unterschied zur klassischen Wahlkampfrede, die in der face-to-face-Kommunikation gehalten wird sowie verschiedene Themen umfasst und deshalb lange andauert, sind Videopodcasts meistens kurz, thematisch so aufgebaut, dass sie sich nur einem oder zwei Themen widmen. Die Videopodcasts von Angela Merkel [Vgl. 6; 7] sind ein deutliches Beispiel hierfür. In ihren Video-Botschaften geht sie meistens auf ein Thema ein und behandelt es aus verschiedenen Perspektiven. Nehmen wir z.B. den Videopodcast zum Thema „Engagement für Familien ist gut für alle“ vom 05.04.2008. Gleich am Anfang ihrer Rede spricht Angela Merkel über die neue Kultur der Gesellschaft, die aufgebaut werden muss:

„Als im vergangenen Jahr die schrecklichen Fälle von Kindesmisshandlungen und Kindesstörungen bekannt wurden, habe ich davon gesprochen, dass wir in unserer Gesellschaft eine Kultur des Hinsehens brauchen.“ [6]

Weiter spricht sie über eigene Initiativen in dieser Richtung:

„Inzwischen habe ich die Schirmherrschaft über ein Projekt übernommen..... Dies ist das Projekt „Wellcome“, ein Projekt, bei dem junge Eltern in der ersten Phase der Kindererziehung unterstützt werden – direkt nach der Geburt, durch ganz praktische Leistungen: Zum Beispiel dadurch, dass der jungen Mutter ein paar Stunden die Kinderbetreuung abgenommen wird....“ [6]

Um diese Initiative zu unterstützen, besucht die Bundeskanzlerin eine Station in Berlin Charlottenburg. Weiter geht die Bundeskanzlerin auf die staatlichen Hilfeleistungen ein, die in diesem Bereich dank ihrer Regierung angeboten werden.

„Absetzbarkeit von Kinderbetreuungskosten im Steuerrecht, 4 Milliarden Euro, um die Betreuung von Kindern unter drei Jahren zu verbessern, Elterngeld ...“ [6]

Durch das Aufzählen aller staatlichen und ehrenamtlichen Maßnahmen in dieser Rede macht die Bundeskanzlerin deutlich, dass das Thema der Kindererziehung ihr sehr am Herzen liegt und dass sie auch viel dafür tut. Die thematische Aufbereitung der Video-Botschaften erleichtert einerseits das Aufnehmen der Information und andererseits führt sie zum besseren Einprägen dieser Informationen. Dadurch, dass nur ein Thema behandelt wird, kann sich der Internetnutzer diese Informationen schneller und besser merken. Heinz-Peter-Haustein behandelt in seinen Videopodcasts auch meistens ein oder höchstens zwei Themen und am Ende der Rede werden die wichtigsten Punkte des Wahlprogramms wiederholt, was zur besseren Einprägsamkeit beitragen soll.

Was die Themen der Wahlkampfreden angeht, die in der face-to-face Kommunikation gehalten werden, sei anzumerken, dass sie sich während einer Wahlkampagne praktisch nicht ändern. Die Analyse der Wahlkampfreden 2005 der CDU-Vorsitzenden und Kanzlerkandidatin Angela Merkel in Berlin, Hamburg, Stuttgart und Nürnberg hat ergeben, dass sie sich thematisch wenig voneinander unterscheiden. Der Kern der Rede bleibt konstant, nur einige ortsspezifische

Merkmale werden in die Rede aufgenommen. Wenn Angela Merkel z.B. ihre Rede vor Hamburgern hält, dann weist sie schon am Anfang der Rede darauf hin, dass sie hier geboren wurde und hebt besondere Verdienste der Unionspolitiker hervor, die Hamburg regieren.

„Lieber Ole von Beust, lieber Georg Fischer, liebe Hamburger und Hamburgerinnen, liebe Kollegen aus dem deutschen Bundestag. Ich freue mich hier heute in meiner Geburtsstadt zu sein, lass mich auch von ein paar entfernten Pfeifen wirklich nicht beunruhigen und bin gerne heute bei Ihnen um für Georg Fischer und die anderen Kandidaten für den deutschen Bundestag hier mit Ihnen zu sprechen, wie wir nach der Wahl am 18. September gemeinsam Deutschland wieder nach vorne bringen wollen. Und lassen Sie mich damit beginnen, dass grade die ganze Stadt Hamburg, ein wunderbares Beispiel dafür ist, dass in dem Moment, wo die Union regiert, ganz konkret gesagt werden kann: „Jawohl, es geht besser! Ich sehe einige Senatoren und Senatorinnen, dort vorne und Georg Fischer hat mir gerade gesagt: „ Seit dem Ole von Beust Bürgermeister in Hamburg ist, haben sie 9 000 neue Arbeitsplätze im Hafen“. Das ist das Zeichen einer konsequenten Stadtentwicklung, meine Damen und Herren. Uns so, wie das Thema „Wachsende Stadt“ ein Thema für Hamburg ist, so musst das Thema „Wachsendes Land“ ein Thema für Deutschland sein.“ [10]

In Stuttgart lobt sie auch besondere Leistungen der CDU, die das Bundesland regiert.

„Meine Damen und Herren! Wir haben jetzt, zu dieser Zeit 150 000 junge Menschen in Deutschland, die haben noch keinen Ausbildungsplatz. Ich glaube, es gehört zu den schwierigsten Dingen für einen jungen Menschen, wenn er sich in der Schule angestrengt hat, wenn er um gute Noten gekämpft hat und er macht dann die Erfahrung, dass er 10, 20, 30 Bewerbungen schreibt und keine positive Antwort bekommt. Ich weiß, dass bei Ihnen in Baden-Württemberg die Lage noch viel besser ist, dank einer guten Unionspolitik.“ [11]

Aber sonst werden in den traditionellen Wahlkampfreden einer Wahlkampagne gleiche Themen angesprochen: Verschuldung, Arbeitslosigkeit, zu wenig Ausbildungsplätze, Steuerpolitik, Familienpolitik, Integration u.a. Auch für die Kritik der Rot-Grünen Regierung werden von Angela Merkel in allen oben genannten Städten gleiche Argumente angeführt, die unterschiedlich formuliert werden.

*„Wir haben eine Situation in unserem Land, Sie wissen, dass die Menschen spüren, was die ganz besonders viele viele Menschen bedrückt, denn das sind eben **40 000 Firmenpleiten** im Jahr. Liebe Freunde! 40 000 Betriebe, die ja immer mit einer großen Vision begonnen hatten, die jedes Jahr Pleite gehen, etwas höflicher heißt das Insolvenz. Wir sind in einer Situation, wo wir feststellen müssen, dass wir **Schulden machen. 40 Milliarden Euro letztes Jahr, in diesem Jahr wahrscheinlich auch wieder 40 Milliarden Euro.** Der Bundeshaushalt braucht jedes Jahr **40 Milliarden Euro, um Zinsen zu zahlen**, d.h. von **250 Milliarden** sind schon 80 gebunden, meine Damen und Herren. Und jetzt müssen Sie sich anschauen, wie die Lage auf dem Arbeitsmarkt ist und dann wissen Sie, wozu alle diese Erscheinungen führen. Das führt nämlich dazu, dass wir fast **5 Millionen Arbeitslose** haben. Dahinter stehen Menschen, Familien, dahinter stehen enttäuschte Erwartungen. Und wir haben Hunderttausend von Menschen, die Angst um ihren Arbeitsplatz haben und die sich nichts sehnlich erwünschen, als dass sie in eine bessere Zukunft hineinschauen können. [...]Und meine Damen und Herren! Jeden Tag **verlieren** wir in Deutschland mehr als **1000 sozialversicherungspflichtige Beschäftigungsverhältnisse**, d.h. mehr als 1000 Einzahler in die Rentenversicherung, in die Krankenversicherung, in die Pflegeversicherung und dies können wir nur wenden, indem wir Reformen und Veränderungen durchführen.“ [12]*

*„Und deshalb geht es am 18. September um Aufschwung für Deutschland oder weiteren Abstieg für Deutschland und das hat nichts damit zu tun, das wir das Land schlecht reden, sondern wenn man sich die Bilanz nach 7 Jahren Rot-Grünen anschaut, dann müssen wir einfach feststellen, dass wir alle unzufrieden sein können. Wir haben **40 000 Firmenpleiten** im Jahr, wir haben in diesem Jahr wieder **40 Milliarden Euro Schulden** im Bundeshaushalt. Meine Damen und Herren, sie müssen sich das so vorstellen **250 Milliarden Euro** umfasst der Bundeshaushalt, 40 Milliarden davon sind ungedeckte Checks, d.h. wir nehmen nur 210 Milliarden Euro ein, und dann müssen wir noch **40 Milliarden Euro Zinsen** zahlen für Schulden, die wir schon gemacht haben. [...] Und wir haben eben in Deutschland nicht nur fast **5 Millionen Arbeitslose** und 1,5 Millionen Menschen in arbeitsmarktpolitischen Maßnahmen sondern wir haben auch Hunderttausende, die*

Angst haben um ihren Arbeitsplatz. Und meine Damen und Herren, hinter jedem Menschen steht eine Familie, steht ein Schicksal, stehen andere Menschen, die sich Sorgen machen und das ist eben einfach die Wahrheit, dass wir pro Tag über 1000 sozialversicherungspflichtige Beschäftigungsverhältnisse verlieren. Und meine Damen und Herren, Tausende sozialversicherungspflichtige Beschäftigungsverhältnisse weniger, d.h. nichts anderes als Tausend Beitragszahler in die Rente weniger, Tausend Beitragszahler in die Pflege und in die Gesundheitssysteme weniger. Das kann kein Land verkraften.“ [10]

- **5 Millionen Menschen sind ohne Arbeit.**
- **Jeden Tag verlieren wir 1.000 sozialversicherungspflichtige Arbeitsplätze.**
- **40.000 Firmen gehen jedes Jahr Pleite.**
- **6 Millionen Euro macht der Bund jede Stunde neue Verschuldung.** [8]

Diese Analyse deutet darauf hin, dass die Textur der traditionellen Wahlkampfrede nur einige ortsspezifische Merkmale aufnimmt, aber sonst thematisch unverändert bleibt. Es hängt damit zusammen, dass der Orator immer ein anderes Publikum in der face-to-face-Kommunikation bekommt, indem er den Ort seiner Rede ändert, deshalb kann der Text thematisch gesehen fast unverändert bleiben. Natürlich ergibt sich für den Politiker in dieser Kommunikationssituation ein anderer Widerstand, den er als Orator überwinden muss. Er ist angehalten, fast dieselben Themen immer mit Leib und Seele vorzutragen, er muss jedesmal zeigen, dass er hinter den Gedanken steht, die er vertritt, er muss auch die dynamische Sprechweise behalten, die auch nicht von alleine kommt und sich nur aus der inneren Überzeugung ergibt. Das Reden zum gleichen Thema führt oft zur monotonen Sprechweise, was beim Politiker als Orator nicht vorkommen darf, insbesondere in der Wahlkampfrede, in der es darum geht, die Wähler persönlich anzusprechen, letztendlich davon zu überzeugen, die Stimme für diese Partei abzugeben.

Im Unterschied zur Wahlkampfrede, die in der primärmedialen Kommunikation stattfindet, ergeben sich für den politischen Videopodcast dadurch, dass er in der sekundärmedialen Kommunikation stattfindet, andere Kommunikationsbedingungen. Obwohl der Politiker als Orator den Ort seiner Rede immer ändern kann, wie das Heinz-Peter-Haustein macht, einmal hält er seine Rede von seinem Arbeitszimmer aus, einmal vor dem Bundestag, einmal an der Tankstelle, einmal im Bergwerk, ändert sich sein Publikum dadurch nicht. Er wendet sich immer an die virtuelle Öffentlichkeit. Diese Kommunikationsbedingungen führen dazu, dass jeder Videopodcast als Wahlkampfrede sowohl thematisch als auch inhaltlich immer neu vorbereitet werden muss. Auch wenn es um gleiche Appelle geht: z. B. „*Helfen Sie uns dabei! Wir wollen dieses Land erneuern, wir die FDP!*“ [2], müssen sie immer anders formuliert werden: z.B. „*So kann es nicht sein in unserem Land!*“ [1].

Zusammenfassend kann man festhalten, dass die Wahlkampfrede in der primärmedialen Kommunikation höhere Anforderungen an den Politiker als Orator stellt, während die Wahlkampfrede in der sekundärmedialen Kommunikation höhere Anforderungen an den Politiker als Elokutor stellt, der immer ein neues Thema finden und ausformulieren soll. Aber der Politiker als Orator sollte sowohl in der primärmedialen, als auch sekundärmedialen Kommunikation alle drei Kommunikatorfunktionen gut im Griff haben. Er muss als Informator, Elokutor und zunächst als Orator während der Wahlkampfrede auftreten.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Haustein H.P. FDP: Peters Woche Nokia. 18.01.2008. http://www.heinz-peter-haustein.de/wcsite.php?wc_b=5248
2. Haustein H.P. FDP: Peters Woche Linksruck. 01.02.2008. http://www.heinz-peter-haustein.de/wcsite.php?wc_b=5248
3. Holtz-Bacha C. Unterhalten statt überzeugen? Politik als Entertainment // Politikdarstellung und Unterhaltungskultur. Zum Wandel der politischen Kommunikation. – 2004. – S. 24-37.
4. Kähler T. Der echte Schein. Vom identitätsorientierten Marketingansatz zur Inszenierung von Authentizität // Politisches Marketing: eine Einführung in das Politische Marketing mit aktuellen Bezügen aus Wissenschaft und Praxis. –Münster: Lit, 2004. – S. 184-200.
5. Karp M. Einführung in das Politische Marketing // Politisches Marketing: eine Einführung in das Politische Marketing mit aktuellen Bezügen aus Wissenschaft und Praxis. –Münster: Lit, 2004. – S. 7-14.
6. Merkel A. Engagement für Familien ist gut für alle. 05.04.2008. http://www.bundeskanzlerin.de/nn_707282/Content/DE/Archiv16/Podcasts/2008/2008-04-05-Video-Podcast/2008-04-05-video-podcast.html
7. Merkel A. Wir müssen den Zusammenhalt in unserer Gesellschaft stärken. 25.04.2009 http://www.bundeskanzlerin.de/nn_707282/Content/DE/Podcast/2009/2009-04-25-Video-Podcast/2009-04-25-video-podcast.html

8. Merkel A. Rede der CDU-Vorsitzenden und Kanzlerkandidatin Dr. Angela Merkel „Deutschlands Chancen nutzen“ am 28.08.2005 in Dortmund – 19. Parteitag und Wahlkampfauftakt der CDU Deutschlands.
9. Merkel A. Rede der CDU-Vorsitzenden Dr. Angela Merkel am 02.09.2005 auf dem CSU-Parteitag in Nürnberg.
10. Merkel A. Rede der CDU-Vorsitzenden Dr. Angela Merkel am 12.09.2005 in Hamburg. Rede der CDU-Vorsitzenden Dr. Angela Merkel am 14.09.2005 in Stuttgart.
11. Merkel A. Rede der CDU-Vorsitzenden Dr. Angela Merkel am 16.09.2005 in Berlin.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Тетяна Мідяна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: риторика, стилістика.

Наталія Фещук – асистент кафедри німецької філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: лінгвостилістика.

ПРОСТРАНСТВО КОНТРАФАКТИЧЕСКОГО МИРА

Галина ОЛЕЙНИКОВА (Измаил, Украина)

У статті запропоновано гіпотезу про принцип зсуву, а саме просторового, який є ефективним способом очуднення (термін В.Шкловський) світу наукової фантастики. Проаналізовано планетарно-космічний зсув контрфактичного зображеного світу.

Ключові слова: наукова фантастика, принцип зсуву, очуднення, простір, планетарно-космічний зсув.

The article deals with the suggested hypothesis about the shift as a method of alienation (the term of V.Shklovskiy) in a science-fiction world. The space markers of alienation in counterfactual world are analyzed.

Key words: science fiction, method of alienation, space, the principle of shift.

В семантическом пространстве языка существуют миры, которые не являются копиями того, что существует и развивается в действительном мире. Эти мыслительные пространства получили название “возможных миров”. Жанр научной фантастики является ярким примером проявления множественности ирреальных, параллельных, алогичных, или же “иных”, возможных миров.

Родоначальником идеи возможных миров выступает немецкий философ Готфрид Вильгельм Лейбниц, который, по мнению Бабушкина, заложил “априорный” принцип примата возможного над действительным.

Семантика возможных миров активно разрабатывается в современной когнитивной лингвистике текста. Как утверждает один из основоположников теории семантики возможных миров Я. Хинтиikka, возможные миры – это вероятное положение дел по отношению к субъекту, находящегося в мире реальном и который свое реальное «Я» проецирует в иные мыслительные пространства.

В целом многие лингвисты (А.П.Бабушкин, Ю.С.Степанов, Я.Хинтиikka, Н.Д.Арутюнова, Е.В.Падучева) склоняются к тому, что реальный мир имеет физический характер, а возможные миры воспринимаются как нечто мыслимое, но не отражающее реальное положение дел [1: 4]. Именно данные миры дают простор “для самых смелых экстраполяционных фантазий” [4: 133].

Интересный обзор истории и нынешнего состояния теории возможных миров см. в работе Ю.А.Обелец [6].

Предлагаемая в данной статье гипотеза заключается в том, что жанровая специфика научно-фантастических произведений детерминирует построение изображаемого в них иномирия. Совокупность тематически различных произведений, объединенных принадлежностью к одному жанру – научной фантастике – демонстрирует наличие некоторой единой *когнитивной модели* конструирования контрфактической реальности. Полагаем, что модель имеет трехчастную структуру, в которую входят жанрово-типологически общие способы остранения: 1) места; 2) времени; 3) актантов научно-фантастических произведений. Остановим свое внимание на типологических особенностях конструирования и изображения *контрфактического пространства* в тексте научной фантастики.

Прежде всего необходимо акцентировать принцип «сдвига» как доминирующий принцип в конструировании и изображении пространства. Сдвиг предполагает уход от реальных пространственно-темпоральных координат вдаль от времени создания произведения (в будущее или прошлое), вдаль от Земли как планеты, вдаль (вверх или вниз) от поверхности земли как стандартной локации актантов произведения и самих коммуникантов. В результате сдвига хотя бы одного из этих трех составляющих (время, место, актанта) вся комбинация начинает функционировать как контрфактическая. В этом случае «реальные» на первый взгляд место и время событий из-за нереальности самих событий (прилет марсиан в Лондон, подводная экспедиция в Тихом океане, контактирующая с внеземной цивилизацией) превращаются в ирреальные, контрфактические. С другой стороны, «сдвигая» хронотопные координаты вдаль от реальности и помещая в них реалистически правдоподобного героя, автор заставляет его действовать по контрфактическим законам ирреального мира.

Пространственная составляющая координатной сетки «время-место-субъект» в научно-фантастическом произведении играет чрезвычайно важную роль в создании образа иномира. Остановим свое внимание на планетарно-космическом сдвиге, как одном из доминирующих в пространственной сетке научно-фантастического жанра.

Прежде всего точкой отсчета, от которой удаляется изображаемый мир, выступает планета Земля. Описываемые в научной фантастике события нередко происходят вдалеке от Земли, в иных галактиках, на иных планетах. Пространственные масштабы при этом тяготеют к гипертрофированности: удаленность от Земли измеряется *тысячами световых лет*, строение социальных систем уравнивается с *планетарными системами*, границы изображаемого мира совпадают с *человеческой вселенной*.

Так, например, герой рассказа М.Лейстера “First Contact” выходит в открытый космос из своего корабля. О том, как далеко он от Земли, сказано следующим образом: “он плыл в пустоте в четырех тысячах световых лет вдали от дома”:

Tommy swam in nothingness, four thousand light years from home (4,258).

В романе А.Азимова “Foundation” пространство, на котором расположено королевство Анакреон, измеряется не городами, графствами или тому подобными единицами, а планетарными системами. Верховный правитель облетает некоторые из них с краткосрочными визитами:

Salvar Hardin made flying visits to eight of the larger stellar systems of the kingdom stopping only long enough to confer with the local representatives of the Foundation (1,96).

В романе Ф.Херберта “Children of Dune” рассказывается о том, как религиозное учение Муад’Диб распространилось по всей человеческой вселенной, охватывающей многие планеты:

Muad’Dib had ignited an explosion of humanity; Fremen had spread from this planet, carrying their fervor across the human universe in a wave of religious government whose scope had left its mark on every planet (2,2).

Не удивительно, что члены королевской семьи живут не в соседних городах или странах, а на соседних планетах. Бабушка, решившая навестить своих внуков-близнецов, наследников трона Муад’Диб, вынуждена лететь к ним на свидание на космическом корабле и при этом сетовать на то, что после космических перелетов она выглядит не лучшим образом:

Jessica, mother of Muad’Dib and grandmother of these royal twins returns to our planet today. Space travel did not agree with her. She knew she didn’t look her best after the long trip (2,20).

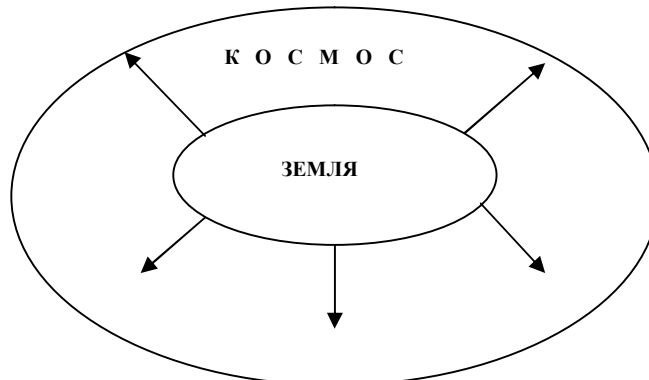
При таком масштабе изображенного пространства космос сжимается до размеров обитаемого и обжитого мира. Межпланетные перелеты трактуются как рутинные, обычные передвижения персонажей из одного места в другое. К примеру, герой, находящийся в

отдаленной космической экспедиции, молодой человек двадцати с чем-то лет, мимоходом упоминает об одном из своих прежних перелетов Земля-Мартс:

I saw something like that on a liner on the Earth-Mars run once, when we were being located by another ship(2,253).

Выбор модуса повествования: “я **однажды** видел нечто похожее на лайнере на **перегоне Земля-Мартс**” создает атмосферу рассказа о чем-то обычном, повторяющемся многократно.

Обобщая вышесказанное, предлагаем подобный тип пространственного сдвига, реализуемого при создании научно-фантастического иномирия, определить как космическо-планетарный и изобразить его условно на рис. 1.

Планетарный масштаб изображаемого пространства сам по себе выступает достаточно мощным фактором остранения иномирия, однако он может быть еще более усилен. Отталкиваясь от наивной картины мира, которой располагает любой читатель научной фантастики, авторы научно-фантастической прозы переструктурируют изображаемую вселенную как таковую. В результате звезды либо вовсе исчезают с небосвода, либо располагаются в иной конфигурации:

The sky was empty (3,31);

All the old constellations had gone from the sky, the slow movement had re-arranged them in unfamiliar groupings(4,51).

При этом более или менее стабильным оказывается наличие Млечного Пути на небосводе. Данное астрономическое образование настолько хорошо известно читающей публике, что оно упоминается в разных произведениях и функционирует как своеобразная точка отсчета:

Only two constellations could be recognized as seen from the Earth. The Milky Way seemed vaguely out of place (4,250);

The stars were different... Across the vast sweep of black sky swung the band of the Milky Way (5,31).

По воле фантазии авторов кардинально изменяется вращение планет вокруг своей оси, к примеру, Земля перестает вращаться и обращена к Солнцу одной стороной, а Луна, напротив, удалившись от Земли, начала вращение:

The Earth had come to rest with one face to the sun, as in our own time the moon faces the earth (5,67);

The Moon must have been fifty thousand miles farther out. And it was rotating on its axis. Even the stars were different (3,27).

Выдуманная планета Арракис представляется читателю как весьма экзотическое место действия, в частности за счет космогонических параметров. Вокруг планеты вращается несколько Лун, о чем сообщается вскользь, мимоходом: “наступила ночь и пустыня заблестела под светом восходящей первой Луны”. Упоминание первой луны имплицитно подразумевает наличие как минимум еще одной или более:

The desert was beginning to glow under the rising light of First Moon (2,31).

Планетарное устройство смещенного, удаленного от Земли пространства изображается авторами научно-фантастических произведений как странное, чуждое, необычное.

Итак, когнитивная модель создания контрфактического пространства, изображенного в научно-фантастических произведениях, предполагает использование сдвига пространственных координат вдаль от привычной пространственной локации людей. Место наррации и место фабульных событий научно-фантастической литературы чаще всего удалены от планеты Земля в космическое пространство.

Прежде всего точкой отсчета, от которой удаляется изображаемый мир, выступает планета Земля. Описываемые в научной фантастике события нередко происходят вдалеке от Земли, в иных галактиках, на иных планетах. Пространственные масштабы при этом тяготеют к гипертрофированности: удаленность от Земли измеряется тысячами световых лет, строение социальных систем уравнивается с планетарными системами, границы изображаемого мира совпадают с человеческой вселенной. При таком масштабе изображенного пространства космос сжимается до размеров обитаемого и обжитого мира. Межпланетные перелеты трактуются как рутинные, обычные передвижения персонажей из одного места в другое.

Планетарный масштаб изображаемого пространства сам по себе выступает достаточно мощным фактором остранения иномира, однако он может быть еще более усилен. Отталкиваясь от наивной картины мира, которой располагает любой читатель научной фантастики, авторы научно-фантастической прозы переструктурируют изображаемую вселенную как таковую. С небосвода изображаемого мира исчезают созвездия, планеты сходят со своих орбит, прекращая или, напротив, начиная вращаться вокруг своей оси. Сегодняшняя научная картина мира не содержит допущений о возможности подобных изменений в структуре вселенной. Поэтому трактуем такие приемы авторов научной фантастики как проявление абсолютно жанрово-детерминированной фантазийной креативности.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабушкин А.П. «Возможные миры» в семантическом пространстве языка. – Воронеж: ВГУ, 2001. – 86 с.
2. Бацевич Ф.С. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи. – Львів: ПАІС, 2005. – 264 с.
3. Белянин В.П. Введение в психолінгвістику. – М.: «РеПо», 2001. – 127с.
4. Лазарев В.В. Текстовая лингвистика. // Лингвистика текста. – Пятигорск: Изд-во Пятигорского ин-та иностр. языков. – С. 77–81.
5. Лукин В.А. Художественный текст: основы лингвистической теории. Аналитический минимум. – М.: Ось–89, 2005. – 506с.
6. Обелец Ю.А. Темпоральная структура возможных миров художественного текста (на материале англоязычной прозы): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Одесса, 2006. – 189 с.
7. Ченки А. Семантика в когнитивной лингвистике // Современная американская лингвистика: фундаментальные направления. – [под.ред. А.А. Кибрика, И.М.Кобозевой, И.А.Сокириной, 2-е изд.]. – М.: УРСС, 2002. – С. 340–369.
8. Шмелев А.Д. Русский язык и внеязыковая действительность. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 496 с.

ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ

1. Asimov, Isaac. The Foundation Trilogy/Foundation. – Hunt Barnard Printing Ltd, 1974. – 189 p
2. Herbert, Frank. Children of Dune. – N.Y.: Berkley Publishing Corporation, 1977. – 408 p.
3. Campbell, John. Twilight//Science Fiction Hall of Fame. – Doubleday & Company, INC., N.Y., 1970. – P. 24-42.
4. Leinster, Murray. First Contact//Science Fiction Hall of Fame. – Doubleday & Company, INC., N.Y., 1970. – P. 250-279.
5. Tenn, William. Betelgeuse Bridge//Science Fiction: English and American Short Stories. – Moscow: Progress Publishers, 1979. – P. 289-306.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Олейникова – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської філології і перекладу Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика тексту, жанр наукової фантастики.

ПОЕЗІЯ БРОДСЬКОГО В КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРИ СОЦРЕАЛІЗМУ

Інна ПЕРЦОВА (Кіровоград, Україна)

У статті робиться спроба осмислити основні постулати поезії Йосифа Бродського в контексті літератури соцреалізму. Досліджуються визначальні риси поетики митця.

Ключові слова: трагізм світовідчуття, ліричний герой, поезія соцреалізму, тема батьківщини.

The paper attempts to analyze the basic postulates of Joseph Brodsky's poetry in the context of the literature of Socialist Realism. The principal features of the artist's poetic manner are investigated.

Key words: tragedy of the world perception, lyric character, the poetry of Socialist Realism, the theme of homeland.

В історію поезії ХХ століття Йосиф Бродський увійшов як поет-експериментатор, який постійно звертався до нових форм і засобів висловлення. У витоках його творчих імпульсів знаходиться прагнення розірвати пуга, які робили літературу полонянкою політики, пануючих у поезії стереотипів. Відхилення від стилістичних традицій, образно-асоціативних стереотипів стало законом творчого мислення Й.О. Бродського, характерною рисою його творчого методу. Сучасні дослідження І. Ананьєва, Є. Ваншенкіної, А. Жолковського, Л. Лосєва, Ю. Кублановського, В. Полухіної та інших вчених дозволяють говорити про поглиблений інтерес до вивчення творчості Йосифа Бродського. Але проблема повного і всебічного вивчення поетичної спадщини письменника залишається відкритою. Певне місце в її розв'язанні може зайняти дослідження його поезії у контексті літератури соцреалізму. Такий підхід дає можливість виявити нові грані поетичної майстерності Бродського, особливості його художнього світу.

Радянська література широко культивувала позатрагедійність життя, повне та абсолютне благополуччя людини та світопорядку. Соціум розвинутого соціалізму не бажав визнавати індивідуальність з трагічним поглядом на життя. Удаване благополуччя накладалося на все, починаючи з кохання і закінчуючи політикою, що, звісно, мертвою і те, і інше. Перевага соціального над людським витісняла з поезії радянського періоду індивідуальних, неповторних особистостей.

Й.Бродський – випадок прориву в літературу світового рівня. Бродський, на відміну від поетів епохи соцреалізму, не просто сказав правду, він створив мову, якої потребував час.

Навіть невідготовлений читач зможе помітити що тематика віршів Й.Бродського суттєво відрізняється від тематики поезії соцреалізму: якщо для останньої характерними були теми миру, праці, патріотизму, моральних аспектів буття людини, то основні теми поезії Бродського – трагізм існування людини у величезному і страшному світі, тема «після кінця» (після кінця кохання, після кінця епохи, після кінця самого себе). Про специфіку світовідчуття Й. Бродського неодноразово йшлося в авторитетних роботах та інтерв'ю. Трагедійним його назвав Я.А. Гордін, пояснюючи презирством поета до світу [5: 57], Ю.М. Кублановський указує на відчуження поета від світу, абсолют образу, абсолют самотності, марність буття в його поезії [8: 183], О.М. Парщиков відзначає апокаліпсичне бачення Бродського, абсолютний трагізм [8: 241]. Проте слід особливо підкреслити, що трагедійна тональність – це властивість його поетичної свідомості. Звідси романтичне протистояння світу і концентрація трагедійності у сприйнятті життя. Звідси його іронія, самоіронія і сарказм, за допомогою яких поет намагається очистити життя. Вірші Йосифа Бродського, які передають трагізм світосприйняття, світ як метафізичну безодню, часто неможливо читати без гострого зубного болю в серці, проте вони, як сказав Томас Венцлова, тренують душу, збільшуючи її об'єм [8: 267]. У семантику поетичного світу Бродського трагізм світовідчуття увійшов як особлива сфера. Проте, мабуть, у тому і призначення поета, щоб, окрім світла, бачить і чорні тіні, якими, на жаль, сповнене наше життя.

Ліричний герой радянської літератури – людина, прекрасна фізично і морально, вона центр Всесвіту (дозволимо собі приклад із поезії Андрія Вознесенського: "Один на один со стихией, // и этим непобедим // частица людей и России, // и все же – один на один"). Для поезії Бродського дуже актуальна тема, яка є для російської літератури фундаментальною, – "маленької людини" у великому жахливому світі. Його герой – та "маленька людина", яка вступає один на один у боротьбу із світовою несправедливістю. Саме тому поет так часто виводить на словесну поверхню людський жах перед невідворотністю порожнечі. Ліричному герою Бродського властиве хворобливе ставлення до ідеї смертності: "Мы боимся смерти, посмертной казни" [2: 191]. Смерть розглядається як провал у небуття: "Наверно, после смерти пустота / И вероятнее, и хуже Ада" [2: 186]. Самотність і трагічність ліричного героя здебільшого пов'язують із фактами біографії поета: "Лірична персона Бродського – банальна фігура людини в плащі, наодинці із собою в номері. Проте це не маска. Це реальна ситуація... Фігура Бродського – це фігура людини, яка не покінчила із собою, не була вбита чи замордована – вона здійснила утечу" [8: 306]. Олександр Кушнер бачить у цій самотності героя Бродського романтизм, маючи на увазі його романтичне протистояння світу, романтичну іронію, романтичне заперечення [8: 112]. Є. Вашенкіна робить акцент на ворожості людини всьому, що її оточує: "Речі в сумі утворюють замкнену, самодостатню систему, яка відштовхує індивіда як ворожу частку і тим самим відкидає її право на існування"[3: 39]. Майже про те саме слова Ч. Мілоша: "Людина проти простору і часу" [7: 152]. Визнаючи справедливість цих тверджень, хочеться особливо наголосити: ліричний герой репрезентує картину світу Бродського. Він наділений тими ж самими рисами, що й сам автор: йому притаманне трагічне ставлення до життя, до оточуючого світу, до самого себе. Саме у контексті світобачення автора ми пропонуємо розглядати образ ліричного героя в поезії Йосифа Бродського.

У творах митця більшість тропів, які заміщають ліричне "я", навмисно самопринижуючі: "совершенный никто", "последняя рванина". Суб'єктивний погляд митця часто бачить людину не в її привілейованій замкнутості, відмінності від усього іншого світу, а в низці інших "тіл" і предметів, не роблячи між ними принципової різниці. Людина постає всього лише як елемент серед інших елементів, які складають просторову визначеність світу: "Тело покоится..." [10 (т. I): 80]; "За тридцять с лишним земель повернулось на бок // тело..." [10 (т. III): 88]; "Тело стоит во тьме" [10 (т. III): 90]; "Тело сыплет шаги // на землю из мятых брюк" [10: 238]; "Тело в плаще обживает сферы" [10: 231]; "Тело в страстях раскалялось" [10: 218].

З іншого боку, поет говорить про тіла, називаючи цим словом предмети неживого світу: "Тело сгоревшей спички..." [2: 497]; "...колоннада, в чьем стройном теле..." [2: 420]. Звичайна людина начебто має уповноваженого представника у світі речей – власне тіло.

Й. Бродському властивий такий світогляд, у якому людина і світ речей майже повністю збігаються один з одним й існують один в одному. "Вот оно-то, о чем глаголаю // о превращении тела в голую вещь..." [2: 221]. У зображенні людей нібито нівелюється духовність. Емоційний момент виступає при цьому дуже чітко:

Кто был тот ювелир,
что, бровь не хмуря,
нанес в миниатюре
на них тот миг,
что сводит нас с ума,
берет нас в клещи,
где ты, как мысль о вещи,
Мы – вещь сама? [2: 198].

Людська особистість у наведеному прикладі перетворюється на річ. Таке сприйняття художником реальності підкреслює думку про трагічну самотність людини у світі, коли річ та людська особистість ототожнюються. Ліричному герою Бродського підчас не вистачає

душевного тепла, яким славна наша вітчизняна поезія. Його вірші затиснуті в деякий абсолют образу, абсолют самотності:

*Навряд ли я,
бормочущий комок
слов, чуждых цвету,
вообразить бы эту
палитру смог [10 (т. III):21], –*

І знову спостерігаємо суміщення несумісного. Сполучення *"комки слів"* як прикладка до займенника *я*, омертвляє *"я"*. У той же час метафора *бормочущий* начебто одухотворює цей *"комки слів"*. Таким чином, *"я"* постає у двох іпостасях, роблячи зміст словесного образу більш рухливим. Перетворення на річ людини, одухотворення предметів – це намір поета рухатись від зіставлення, співпереживання буття речі та свого власного буття, від вглядування у вертикаль світобудови.

Й. Бродський був сучасником соціалістичного суспільства, мораль якого гласила: "Радянський образ життя несумісний із безмірним фіксуванням уваги на власному "я", із самомилюванням, переоцінкою власних достоїнств..." і т. п. [1: 330]. Очевидно, тому ліричний герой поета відчуває себе безликою частиною трагічного світу, він всього лише *"Гражданин второсортной эпохи..."* [2: 205]; *"...пыль под забором..."* [10 (т. III): 208]; *"...конец самого себя..."* [2: 294]; *"...никто, ничто..."* [10 (т. III): 266]; *"...вообще комар..."* [2: 357].

Герой поезії Бродського стушувався – він розчавлений загальним розпадом буття і демонструє свій спосіб утечі від реальності у власний космос. Поет одушевив, точніше, оживив органи людини: *"Гортань... того, благодарит судьбу"* [10 (т. III): 64]; *"И горло поет о возрасте"* [10 (т. III): 16]. Герой може бути представлений і такою синекдохою, як тіло, кроки, мозок. Це не просто літературний прийом, а незнищувальне проникнення в духовний світ людини, яке проходить через призму його фізичного єства. А в результаті відбувається, на наш погляд, майже повне витіснення ліричного "я" з вірша:

*...В каждом бедре с пеленок
сидит эта склонность мышцы к мебели, к выкрутасам
красного дерева, к шкапу, у чьих филенок,
в свою очередь, склонность к трем четвертям,
к анфасам с отпечатками пальцев [2: 496].*

У наведеному контексті відбувається актуалізація й абстрагування однієї семантичної ознаки при затемненні інших. Для позначення людини використовуються слова *бедро* і *мишца*, які вказують на частини людського тіла. У результаті такого переносу частини на ціле – в описі людей начебто нівелюється духовність. Іронічне сприйняття поетом людської схильності до міщанського накопичення: *"склонность мышцы к мебели"* – представляє людину розібраною на окремі частини.

Тема батьківщини – ще одна значна віха у творчості зрілого Бродського.

Доля батьківщини завжди турбувала поетів – вірних синів своєї країни. У своїх творах вони намагались максимально звеличити вітчизну, показати її красу. Є. Сівтушенко ставив свою батьківщину понад усе:

*А любил я Россию всею кровью, хребтом –
Ее реки в разливе и когда подо льдом,
Дух ее пятистенок, дух ее сосняков,
Ее Пушкина, Стеньку и ее стариков.
Если было несладко, я не шибко тужил.
Пусть я прожил несладко – для России я жил... [5: 50]*

У поезії Р.Рожественського батьківщина асоціюється зі світанком, сходом сонця, з ранковими, тихими часами: «Земля дорогая, рассветная» [9: 116], «Тишина и рассвет, уходящий за моря, широта и размах – это все страна Россия» [9: 120].

У поезії Бродського відсутній пафос по відношенню до батьківщини, так характерний для поетів епохи соцреалізму. Він не проголошує свою країну країною майбутнього, не

співає їй дифірамбів. Свою батьківщину він називає державою другого сорту: "...один из глухих облысевших послов // второсортной державы..." [2: 123]. Це, звичайно, не означає, що Бродський її не любив чи його не турбувало майбутнє батьківщини. Просто він тверезо дивився на речі:

*Я родился в большой стране,
в устье реки. Зимой
она всегда замерзала. Мне
не вернуться домой [10 (III): 180]*

Поет надзвичайно страждав від розлуки з батьківщиною. Ольга Седакова, характеризуючи відношення Бродського до вітчизни, сказала вражаючі слова: "национальный поэт, как Державин или Пушкин... Россия для Бродского значила не меньше, чем Флоренция для Данте" [8: 262]. Будучи вигнаним за межі рідної землі, поет нікого не звинувачував і залишався вірним їй до кінця свого життя:

*Не следует настаивать на жизни
страдальческой из горького упрямства.
Чужина так же сродственна отчизне,
Как тупику соседствует пространство [2: 94].*

Перебуваючи в еміграції, утративши будь-яку надію на повернення, Бродський відчував себе хворою частинкою своєї батьківщини – хворої Росії:

*Когда ж о родине мне мысль приходит в голову,
я узнаю ее в лицо, тем паче – голую:
лицо у ней – мое, и мне не нравится [10 (IV): 140].*

Образ батьківщини у творчості Бродського неоднозначний і смий. Вона завжди у його думках та мріях. Поет не виголошував хвалебні оди Росії, не звеличував надмірно, не промовляв лестощів на її адресу, він любив її такою, як вона була: бідною, хворою, несправедливою та прекрасною.

Бродський зумів виразити дисгармонійну свідомість радянської людини часів катастрофи Імперії. Свідомість людини, одержимої ненавистю до свого життя і безкінечно залежної від неї. Бродський – поет із складним культурним багажем, він вільно оперує літературними моделями й архетипами людської поведінки. Це допомагає йому вирішити проблему протистояння особистості суспільному устрою.

Багато, очевидно, відкриє дослідження стосунків ліричного героя Бродського з релігією, часом, коханою. Тоді ще чіткіше проступить єдність поетичного тексту, його головні смислові домінанти. Саме з цими завданнями ми пов'язуємо свої найближчі плани.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Афанасьев В.Г. Человек в управлении обществом. – М.: Изд-во политической лит-ры, 1977. – 382 с.
2. Бродский И.А. Часть речи. Избранные стихи 1962-1989. – М.: Независимая газета, 1998. – 325 с.
3. Ваншенкина Е. Острие. Пространство и время в лирике И. Бродского // Литературное обозрение. – 1996. – № 3. – С. 35-40 // Знамя. – 1996. – №12. – С. 150-155.
4. Волков С. Диалоги с И. Бродским. Литературные биографии. – М.: Художественная литература, 1990. – 527 с.
5. Евтушенко Е. Первое собрание починений в 8 томах. Том 3. 1965-1970. – М.: NEVA group, 2000. – 576с.
6. Лосев Л. Солженицын и Бродский как соседи // Звезда. – 2000. – №5. – 290 С.
7. Милош Ч. Иосиф Бродский: труды и дни // Знамя. – 1996. – №12. – С. 150-155.
8. Полухина Валентина. Бродский глазами современников. Санкт-Петербург, 1997. – 269 с.
9. Рождественский Р. Собрание сочинений. В трех томах. Том 2. М: Художественная литература, 1975. – 526 с.
10. Сочинения Иосифа Бродского. Т. I-IV. – СПб.: Издательство «Пушкинского фонда», 1998.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Перцова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри зарубіжної літератури та компаративістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: семасіологія, стилістика, семантичні аспекти перекладу, поетика літературного твору.

ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОЕТИКИ ЗМІНЕНИХ СТАНІВ СВІДОМОСТІ

Людмила ПРИСЯЖНЮК (Київ, Україна)

У статті розглянуто особливості зображення творчої особистості у художньому тексті крізь призму змінених станів свідомості. Автор пропонує методу аналізу текстових явищ, пов'язаних з зображенням психічних станів, яка ґрунтується на засадах лінгвопсихології.

Ключові слова: лінгвопсихологія, творча особистість, творчість, змінені стани свідомості, текстовий концепт, персональний образ.

The article focuses on the ways of creative person's presentation in a literary text from the perspective of altered states of consciousness. The methods provided are based on theoretical assumptions of linguopsychology.

Key words: linguopsychology, a creative person, creation, altered states of consciousness, a textual concept, character's image.

But then, no artist is normal;
if he were, he wouldn't be an artist.
Normal men don't create works of art.
I. Stone "Lust for Life"

Характерною особливістю сучасних студій художньої семантики є не тільки спрямованість на розкриття прихованих текстових смислів, але й вивчення особистості, включеної в створення й інтерпретацію тексту [2]. Художній текст розглядається як конденсатор культурної пам'яті, знання про навколишній світ і людину. У зв'язку з цим зростає інтерес до проблеми природи творчого й творчості в ракурсі вивчення авторської свідомості та виокремлення особливостей мислення творчої особистості [2]; емоційного впливу художнього тексту на читача [1]; репрезентації творчої особистості й процесу творчості в художній семантиці [4].

Водночас у центрі когнітивних студій художнього тексту знаходяться й психічні стани людини. При цьому значна увага зосереджується на встановленні особливостей концептуалізації емоцій [6], про що свідчить виділення досліджень емоційних концептів в окрему галузь когнітивної поетики – когнітивну емотіологію [1]. Проте існує набагато ширший спектр текстових явищ, пов'язаних з психічною діяльністю людини, вивчення яких можливе лише за умови використання міждисциплінарного підходу та залучення теоретичних засад психології. Саме таку можливість надає досліднику лінгвопсихологічний підхід до аналізу художнього тексту.

Таким чином, **актуальність** цієї статті визначається загальною спрямованістю сучасних філологічних студій на пошук нових шляхів до розкриття природи творчого й творчості, встановленні характерних рис вербалізації та концептуалізації психічних явищ у художньому тексті.

Метою нашого дослідження є виокремлення особливостей втілення концепту ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ в образній системі художнього тексту крізь призму зображення перебігу психічних процесів, станів і психічних властивостей персонажа. При цьому особлива увага засереджується на такому психічному явищі як змінені стани свідомості (далі ЗСС).

Зазначена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

1) окреслити напрями вивчення природи творчого й творчості та ЗСС у сучасних гуманітарних студіях і, зокрема, в межах лінгвопсихології; 2) встановити критерії ідентифікації маркерів ЗСС в образній системі художнього тексту; 3) визначити особливості втілення концепту ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ крізь призму ЗСС.

Матеріалом дослідження слугував роман І. Стоуна "Lust for Life", присвячений видатному голандському художнику Вінсенту ван Гогу.

Лінгвопсихологічний підхід до аналізу мовних явищ з'явився порівняно нещодавно та розвивається в межах мовознавчої школи, очолюваної професором В.З. Дем'янковим. У рамках цього напрямку лінгвопсихологія розглядається як наука, предметом вивчення якої є людська ментальність, насамперед семантика термінів людської духовності крізь призму мови [3: 29].

На відміну від вище зазначеного трактування цього підходу, ми розглядаємо лінгвопсихологію як галузь філології, об'єктом якої є мова як засіб збереження й передачі знання про навколишній світ, людину та її психіку. Предметом цієї галузі є засоби вербалізації та особливості концептуалізації психічних явищ у тексті.

Серед таких явищ особливе місце займають змінні стани свідомості (ЗСС). У психології вони трактуються як нетривалі психосоматичні відхилення, які виникають у психічно здорових людей під впливом психотропних засобів, стресу, медитації, сну, творчого акту, тощо [5: 3-5]. ЗСС можуть супроводжуватися такими характерними симптомами: зміною мислення; порушенням відчуття часу; втратою контролю; зміною емоційного стану, образу тіла, смислу й значення; викривленням сприйняття; відчуттям відродження; підвищеною чутливістю до навіювання [там само: 8-11].

Увагу лінгвістів ЗСС привернули завдяки змінам, які вони спричиняють у вербальній поведінці людини [7]. У аспекті їх вивчення в художній семантиці ЗСС можуть розглядатися в ракурсі трьох основних антропоцентрів художнього тексту: образів автора, персонажа та читача. Звернення до ЗСС саме у їх зв'язку з творчою особистістю пояснюється тим, що акт творчості супроводжується цими станами [5: 36-46], а твори мистецтва можуть викликати такі стани в реципієнтів [8: 411-430].

Ми визначаємо ЗСС як художнє втілення альтернативних форм свідомості в сукупності вербальних і персонажних образів та розглядаємо їх у ракурсі зображення перебігу психічної діяльності творчої особистості.

Вивчення особливостей втілення ЗСС в художній семантиці потребує особливого підходу до цього явища, оскільки когнітивні структури, що знаходять своє відображення в художньому тексті, відрізняються від власне мовних когнітивних структур за своїм змістом і структурою. Традиційно побудова алгоритму аналізу текстових концептів відбувається таким чином: проведення компонентного аналізу лексем на їх позначення в мові, накладання отриманої семантичної мережі на текст з метою виокремлення засобів втілення таких концептуальних моделей у художньому тексті. Застосування такої методики не є ефективним для вивчення ЗСС, оскільки у художньому тексті ми не знайдемо безпосередніх вербальних маркерів цього психічного явища. Вирішення цієї проблеми полягає насамперед у залученні лінгвопсихологічного підходу.

Так, виділення фрагментів, що містять описи ЗСС творчої особистості, відбувається на основі ідентифікації чинників ЗСС і симптомів, які супроводжують ці стани. На другому етапі шляхом контекстуально-інтерпретаційного аналізу проводиться виокремлення засобів вербального втілення ЗСС в образній системі художнього тексту. Аналіз особливостей втілення ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ крізь призму ЗСС передбачає звернення до персонажної системи, що, в свою чергу, пов'язано з необхідністю перегляду ролі системи персонажних образів у лінгвістичних дослідженнях художнього тексту.

Традиційно образ персонажа пов'язувався насамперед з літературознавчими студіями та або ж повністю виключався з лінгвістичного аналізу тексту, або ж відігравав другорядну роль. Звернення до концептуальної будови художнього тексту й виділення його антропоморфних рис зумовило залучення підходу, який враховує психологічний, мовний та текстовий аспекти. Отже, персонаж розглядається як віртуальна мовна особистість, певний психологічний тип і частина образної системи художнього тексту, в якій письменник втілює своє уявлення про творчу особистість, особливості перебігу творчого процесу та ЗСС.

Проілюструємо застосування вище зазначеної методики на прикладі фрагментів, присвячених опису творчої особистості Вінсента ван Гога в романі І. Стоуна "Lust for Life". Аналіз цього твору дозволяє виокремити три основні етапи ЗСС, спричинені творчим актом (створення картини): 1) свідоме намагання митця увійти в ЗСС; 2) переживання ним такого стану; 3) вихід зі ЗСС, що завершується поверненням до нормального стану свідомості або ж виникненням патологічного хворобливого стану. Перший етап можна проілюструвати на основі такого прикладу:

Vincent knew that to attain the high yellow note which dominated his Arleasian canvases he had to be on edge, strung up, throbbingly excited, passionately sensitive, his nerves rasped raw. If he allowed himself to get into that state, he could paint again as brilliantly as he had before. But the road led to destruction (I. Stone Lust for Life).

Намагання художника отримати ідеальний колір (*to attain the high yellow note*) пов'язане з досягненням крайнього вияву почуттів. Семантичне напруження є результатом використання прийому градації (*on edge, strung up, throbbingly excited, passionately sensitive, his nerves rasped raw*). У цьому ж уривку міститься й попередження про небезпеку ЗСС, що можуть спричинити руйнацію особистості.

У наступному фрагменті представлено ЗСС як стимул творчості:

His powers came back; his sense of the universal rhythm of nature, his ability to smash off a large canvas in a few hours and flood it with glaring, brilliant sunshine. Each day saw a new picture created; each day saw a rise in his emotional gauge. He painted thirty seven canvases without a pause (I. Stone Lust for Life).

У момент творчого піднесення, що супроводжується ЗСС, художник відчуває надзвичайну насагу. Зниження свідомого контролю стає причиною спалаху більш інтенсивних, ніж у нормальному стані, емоцій [5: 6]. Митець здатний творити дива, з кожным днем досягаючи все більшого. Сила впливу картин персонажа підкреслюється за допомогою метафори *flood it with glaring, brilliant sunshine*. Семантичне напруження досягається шляхом використання паралельних безсполучникових конструкцій. Незвична енергійність художника втілюється за допомогою мовних одиниць *smash off, flood, rise*, які містять семи *violently, noisily, large number of something, increase*, пов'язані з відхиленням від норми.

Водночас, стан ЗСС не може бути довготривалим, оскільки спричиняє фізичне й емоційне виснаження. Наприклад:

One morning he awoke feeling lethargic. He could not work. He sat on a chair. He stared at a wall. He hardly moved all through the day. The voices came back to his ears and told him queer, queer tales (I. Stone Lust for Life).

У наведеному прикладі спостерігаємо деструктивні наслідки ЗСС. Відбувається редукція емоційної активності [5: 6], що втілюється шляхом вживання дієслів, які позначають відсутність здатності до дії, сповільнену реакцію (*could not, stared, hardly moved*). Прикметник *lethargic*, який містить семи *no energy, no interest* (відсутність енергії, відсутність інтересу), передає знижений рівень емоційності. Змінюється й ритмічна побудова фрагменту: уповільнення темпу пов'язане з використанням паралельних синтаксичних конструкцій.

Таким чином, філологічний аналіз ЗСС дозволяє встановити засоби втілення концепту ТВОРЧА ОСОБИСТІТЬ. У свою чергу, вивчення особливостей репрезентації ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ в художньому тексті надає змогу виокремити характеристики ЗСС.

ЗСС є художнім втілення альтернативних форм свідомості в сукупності вербальних і персонажних образів. Основним засобом репрезентації ЗСС, що спричиняються творчим актом, є зображення зміни звичного ритму сприйняття персонажем дійсності. Уповільнення чи прискорення такого ритму відображується шляхом експресивності синтаксичної організації художнього тексту (використання паралельних і безсполучникових конструкцій, тощо), а також семантики мовних одиниць. У результаті аналізу було виокремлено три основні етапи ЗСС, спричинені творчим актом: 1) свідоме намагання митця увійти в ЗСС; 2) переживання ним такого стану; 3) вихід зі ЗСС, що завершується поверненням до нормального стану свідомості або ж виникненням патологічного хворобливого стану.

Перспективою дослідження в обраному напрямі є аналіз ЗСС на концептуальному рівні художнього тексту.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Воробйова О.П. Поетика хвиль в контексті емоційного резонансу (нарис з когнітивної емотіології) // Мова, культура й освіта в сучасному світі: Зб. наук. пр. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2008. – С. 126-135.
2. Воробьёва О.П. Вирджиния Вульф и поэтика инсайта // Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство: Сб. в честь Е.С. Кубряковой. – М.: Языки славянских культур, 2009. – С. 764-776.
3. Демьянков В. З., Воронин Л. В., Сергеева Д. В., Сергеев А. И. Лингвопсихология как раздел когнитивной лингвистики, или: Где эмоция –там и когниция // С любовью к языку: Сборник научных трудов. – М.: Институт языкознания РАН; Воронеж: Воронежский госуд. ун-тет, 2002. – С. 29-36.
4. Скідан О. Г. Контрастивні стилістичні засоби втілення концепту ТВОРЧА ОСОБИСТІТЬ у художніх текстах У.С. Моєма: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 2008. – 26 с.
5. Тарт Ч. Измененные состояния сознания – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – 288 с.
6. Burke M. How Emotive Is Cognitive Poetics? // Textual Secrets. The Message of the Medium. Proceedings of the 21st PALA Conference / Ed. by Szilvia Csabi, Judith Zerkowitz. – Budapest: School of English and American Studies, 2001. – P. 189-195.

7. Spivak D.L. Linguistics of Altered States of Consciousness: Problems and Prospects // Journal of Quantitative Linguistics. – Vol. 11, № 1-2. – 2004. – P. 27-32.

8. Tsur R. Toward a Theory of Cognitive Poetics – Amsterdam: Elsevier Science Publ., 1992. – 573 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Stone I. Lust for Life. A Biographical Novel of Van Gogh – N.Y.: New American Library, 1964. – 509 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Присяжнюк – кандидат філологічних наук, в.о. доцента кафедри лексикології і стилістики англійської мови імені професора О.М. Мороховського Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: стилістика художнього тексту, когнітивна поетика, когнітивна наратологія, лінгвопсихологія.

ЗАГАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ АВТОРСЬКОЇ МОДАЛЬНОСТІ (на матеріалі англійської сатиричної прози ХХ сторіччя)

Ірина РОЗОВА (Горлівка, Україна)

У статті розглянуто специфічні особливості функціонально-семантичного поля авторської модальності, проаналізована структура наступних мікрополів: мікрополя “сатиричної характеристики персонажа / груп персонажів”, мікрополя “сатиричної характеристики явищ навколишньої дійсності”. Вивчається форма реалізації авторської модальності різнорівневими засобами мови.

Ключові слова: семантичний комплекс, авторська сатирична характеристика, функціонально-семантичне поле.

Specific features of functional-semantic field of the author's modality are being disclosed in this paper. The structure of the following microfields: “satirical evaluation of characters / groups of characters”, “satirical evaluation of surrounding reality phenomena”, is submitted. The special form of author's modality realization by different language means is focused on.

Key words: semantic complex, microfield, author's satirical modality, functional-semantic field.

Домінуючий розвиток лінгвістики тексту, започаткований наприкінці ХХ сторіччя, зумовлений соціально-історичними та культурними чинниками, висунув на передній план мовознавчих досліджень текст, як максимальну одиницю мовленнєвої діяльності, як одиницю соціальної взаємодії. Однією з перших викликала до себе інтерес дослідників тексту категорія модальності, адже саме ця категорія несе в собі відношення змісту мовлення до дійсності.

Актуальність теми дослідження визначається загальною тенденцією сучасних лінгвістичних досліджень до всебічного розкриття функціональної взаємодії граматичної форми, лексики й контексту, орієнтованих на передачу певного значеннєвого змісту. Набуває особливої гостроти вивчення взаємодії різнорівневих і однорівневих одиниць реалізації текстових категорій, що зумовило комплексний вибір мовних засобів вираження модальності в тексті.

Мета дослідження полягає у виявленні функціональних та стилістичних особливостей різнорівневих мовних засобів вираження авторської модальності в англійських сатиричних текстах ХХ сторіччя.

Виходячи з факту існування великої кількості засобів вираження сатири, **об'єктом** дослідження є категорія авторської модальності англійського сатиричного тексту ХХ сторіччя та її основні характеристики.

Предмет дослідження становлять категоріальні ознаки авторської модальності сатиричного тексту, її засоби вираження та особливості структурування функціонально-семантичного поля авторської модальності.

Категорія модальності – це категорія, про мовленнєву природу якої існує велика кількість різноманітних та іноді протилежних поглядів, які мають вже давню історію, започатковану логікою. У традиційній логіці ще Аристотель та Кант розглядали модальність як “характеристику судження залежно від вірогідності того, що в ньому стверджується – дійсність, можливість чи необхідність”.

Модальними виступають два типи значень: об'єктивна й суб'єктивна модальності. Перша відображає характер об'єктивних зв'язків, які існують у певній ситуації, на яку спрямовано пізнавальний акт, а саме: зв'язки можливі, дійсні й необхідні. Друга виражає оцінку з боку мовця, тобто вказує на ступінь достовірності думки, яка відображає дану ситуацію, і включає проблематичну, просту й категорійну достовірність [5: 39].

Розглядаючи таке складне утворення, як художній текст, можна дійти висновку, слідом за І.Р. Гальперінім, що об'єктивна модальність взагалі не властива цій одиниці мови і об'єктивно-модальне значення найчастіше “обмежується реченням”. А відношення реальність / ірреальність у художніх текстах взагалі знімається, оскільки художні твори дають тільки зображену реальність. Ці твори є витвором уяви письменника. Тобто, вживаючи термін “текстова модальність” в нашому дослідженні, ми маємо на увазі її суб'єктивний підвид. У зв'язку з цим видається доречною позиція І.В. Смуцинської, яка вперше розглядає модальність як “єдине цілісне утворення, що вбирає в себе її об'єктивні і суб'єктивні аспекти” [7: 7] і пропонує новий термін “авторська модальність”.

Узагальнюючи досвід вивчення категорії модальності з позиції лінгвістики тексту, дамо визначення авторської модальності, яке буде прийняте за основу в цьому дослідженні: **авторська модальність** англійського сатиричного тексту визначається як різновид текстової категорії модальності, що виражає негативне суб'єктивно-оцінне ставлення автора до об'єкта соціальної значущості, що веде до його морального приниження.

Взаємодія плану змісту й плану вираження цієї текстової категорії дозволяє зробити висновок про те, що авторська модальність є водночас елементом світогляду людини й елементом мови – це двоїста концептуальна категорія художнього тексту, що дозволяє авторові виразити його емоційно-оцінні позиції, його безпосередньо-негативне ставлення до різних об'єктів критики. Вибір об'єкта художнього аналізу обумовлений різними уявленнями етичного характеру.

У нашому дослідженні об'єктами авторської модальності постають: окремі персонажі, групи персонажів, відносини всередині певних соціальних груп, явища навколишньої дійсності, події, факти, історичні епохи.

Розкриття імпліцитної сутності авторської модальності потребує виходу за вузькі рамки спостережень над функціонуванням різних мовних одиниць і звернення до спеціальних прийомів функціональної взаємодії всіх ланок мовної системи, її категорій і одиниць різних рівнів, їхніх парадигматичних значень. Експресивна функція виражальних засобів полягає в їх впливі на читача. Емотивна функція спрямована на забезпечення відповідної емоційної реакції читача на зображуване. Модальна же функція виражає суб'єктивну оцінку зображуваного та “у взаємодії з вищезазначеними функціями реалізує концепт автора, тобто той семантичний комплекс, який виникає в мисленні автора відповідно до задуму, цілей і умов комунікації”. Дослідження реалізації авторської модальності з позицій поля має, на наш погляд, значно більшу перспективу, ніж структурування мовного матеріалу за власне формальними категоріями, не заторкуючи його як живий функціональний механізм.

Функціонально-семантичне поле авторської модальності представлене набором наступних мікрополів: мікрополе “сатиричної характеристики персонажа / груп персонажів”; мікрополе “сатиричної характеристики явищ навколишньої дійсності (подій, фактів, географічних назв, історичних епох)”.

У розглянутих нами мікрополях авторської характеристики виділяється ядро і периферія [6: 2].

Ядро мікрополя ‘сатиричної характеристики персонажа / груп персонажів’ складають як окремі лексичні одиниці, вживані в протилежному значенні, “промовисті імена”, атрибутивні, субстантивні, оксюморонні словосполучення, відокремлені вставні словосполучення, авторські оказіоналізми, наприклад:

“I ought to be chief”, said Jack with simple arrogance, “because I’m chapter chorister and head boy. I can sing C sharp”.

Another buzz.

“Well then”, said Jack, “I”. He hesitated. The dark boy, Roger stirred at last and spoke up.

“Let’s have a vote”.

“Yes”.

“Vote for chief”.

“Let’s vote – “

This toy of voting was almost as pleasing at the couch.

Jack started to protest but the clamour changed from the general with for a chief to an election by acclaim of Ralph himself.

(W.Golding, *Lord of the Flies*, p. 60)

У словосполученні *the toy of voting* іменник *toy* входить до групи іменників з архісеомою “оцінка” і містить позитивний емоційний компонент лексичного значення. Герундій *voting* також позитивний за своєю семантикою, тому що містить сему позитивної емоції (*the process of being elected*) [1: 198]. У контексті ж на позитивне пряме значення словосполучення накладається негативне вживання (несерйозне ставлення) і виникає імпліцитна авторська модальність “схильність до фальсифікації фактів, легкомудство – риси, несумісні з бажанням просунути по службі”.

Відзначимо той факт, що морфемні, морфологічні та синтаксичні елементи, виступаючи одиницями периферії мікрополя “сатирична характеристика персонажа / груп персонажів”, виконують роль лише допоміжних факторів реалізації авторської модальності, які виражають додаткову сатиричну інформацію, наприклад при вживанні маркера аспектуальності **would**.

The post had been his delight and pride; one for which he believed he had a particular amplitude... First he **would** open the morning mail and sort of the jokes sent him by the private contributors (one man sent him thirty or forty a week) into those that were familiar, those that were indecent, and those that deserved the half-crown postal order payable upon publication.

(Waugh, *Black Mischief*, p. 34)

Дієслово *would* в наведеному прикладі вносить додаткове аспектуальне значення повторюваності звичайних повсякденних дій службовця. Це дієслово не є самостійним носієм сатиричної інформації і функціонує в ролі морфологічного маркера аспектуальної характеристики ознаки, закладеної в структурі предиката *open*.

Аналіз структури мікрополя “сатиричної характеристики персонажа / груп персонажів” показав, що “семантичні ознаки” (термін А.Е. Левицького [3]) авторської модальності, а в нашому дослідженні це суб’єктивно-модальні смисли несхвалення, осуду, відрази, обурення і презирства найбільш повно репрезентуються в процесі функціонування різнорівневих мовних одиниць у ядрі мікрополя.

Ядро мікрополя “сатирична характеристика явищ навколишньої дійсності” перш за все становлять відокремлені синтаксичні конструкції, які, виступаючи “напівпредикативними носіями окремої думки” [6: 18], а також одиницями, зниженими в “семантичній і синтаксичній ієрархії” [4: 6], – у сатиричних творах часто виходять на перший план, докорінно змінюючи зміст висловлення і його модальність.

Suddenly the calm was splintered by a single, shrill cry – a **jet of sound**, spurting up from below, breaking in spray over the felt, then ceasing. Expressive of nothing, followed by nothing, no footsteps, no voices, silence and the distant beat of tomtoms.

(Waugh, *Black Mischief*, p. 31)

У цьому прикладі субстантивне словосполучення *a jet of sound* інтенсифікує негативне ставлення автора до подій “державної важливості”, тобто до майбутньої зміни керівництва в країні, що розвивається.

Периферія мікрополя “сатиричної характеристики явищ навколишньої дійсності” відбиває тенденцію до компресії інформації про об’єкт сатири, засвідчуючи тим самим порочність і аморальність англійського буржуазного суспільства ХХ сторіччя.

Аналіз структури мікрополя “сатиричної характеристики явищ навколишньої дійсності” (подій, фактів, географічних назв, історичних епох) показує, що авторська модальність цього мікрополя найбільш яскраво виражена конститuentами ядра: відокремленими вставними реченнями, відокремленими вставними словосполученнями,

інтелективними (інформаційними) та художніми утвореннями, що свідчить про гіперболізацію явищ навколишньої дійсності.

Здійснене дослідження конститuentів функціонально-семантичного поля авторської модальності дозволяє зробити висновок про те, що мікрополе “сатирична характеристика персонажа / груп персонажів” представлено більш широким набором мовних одиниць, ніж мікрополе “сатирична характеристика явищ навколишньої дійсності”.

У результаті аналізу функціонально-семантичного поля авторської модальності нами встановлено, що сатира виконує насамперед важливу соціальну роль, тобто тим самим факт абсолютної антропоцентричності сатиричного тексту цілком підтверджує думку про те, що пізнання і відображення світу у творах художньої літератури спрямоване передусім на пізнання людини.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андриенко Т.П. Речевой акт иронии в английском языке (на материале художественной литературы XVI и XX веков). Дис. ... канд. филол. наук. 10.02.04. – Харьков, 2001. – 200 с.
2. Богданов В.В. Роль вторичной предикативности в построении текста и прагматике синтаксических единиц // Семантика и прагматика синтаксических единиц: Межвуз. темат. сб. Калинин. гос. ун-та. – Калинин, 1981. – С. 5-13.
3. Левицький А.Е. Основи функціональної лінгвістики: Навчальний посібник. – Ніжин: Видав. відділ МДПУ, 2004. – 124 с.
4. Маслов Б.А. Проблемы лингвистического анализа связного текста (над фразовый уровень). – Таллинн: Изд-во Таллиннского пед. ин-та им. Э. Вильде, 1975. – 104 с.
5. Панфилов В.З. Категория модальности и ее роль в конструировании предложения и суждения. – Вопросы языкознания, 1977. – №4. – С. 37-48.
6. Попова З.Д. Взаимодействие коннотативных признаков сознаний в семантике слова // Лексические и грамматические компоненты в семантике языкового знака. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1988. – С. 47-52.
7. Смуциньська І.В. Модальність французького художнього тексту: Типи та засоби вираження: Автореф. дис. ... докт. филол. наук. 10.02.05 / Київський держ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 26 с.
8. Golding W. Lord of the Flies. – М.: Progress Publishers, 1982. – 494 p.
9. Waugh W. Black Mischief. – Harmondsworth: Penguin Books, 1997. – 238 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Розова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики та фонетики англійської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: лінгвістика тексту, функціональна граматики.

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕКСТІВ НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ ПРЕСИ

Олена СЕМЕНОВА (Горлівка, Україна)

У статті розглянуті структурні особливості текстів «подій» (faits divers) на матеріалі французької преси. Встановлено, що тексти «подій» являють собою розповідь, основою якої є трагічні моменти, негативні наслідки масового або одиначного характеру. Розповідь будується за нарративною схемою, де важлива роль відводиться авторській модальності для підтвердження актуальності події.

Ключові слова: події, нарративна схема, функціонально-мовленнєва форма, акціональне дієслово, авторська модальність, розповідь.

The article highlights structural peculiarities of the French press text-events. The author defines the text-events as narration based on tragic moments, negative consequences of the mass or individual character. The narration is represented as the process of telling a story when much attention is given to the author's modality for the emphasis of the event.

Key words: text-events, narration scheme, author's modality, story, action verbs, linguistic structure.

У зв'язку з інтенсивним розвитком аналізу дискурсу та лінгвістики тексту теорія газетних жанрів активно розробляється у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві (І.С. Марченкова, С.Г. Макарова, Ж.Оклер, Р.Бартес, П.Шародо та інші).

Останнім часом французькі лінгвісти приділяють певну увагу стилістичним особливостям різних жанрів публіцистичного стилю (Ш.Баллі, П.Леон, П.Серіо, Ф.Делофр, М.Риффатер, П.Гіро, Ж.Куртес, П.Барт).

У 2004 році було проведено дослідження “продуктів споживання інформації”, який засвідчив перехід читачького інтересу з політики на події, спорт та біржу, що слугують своєрідною призмою, через яку читач декодує навколишній світ.

Враховуючи той факт, що в багатьох французьких газетах присутня інформація про різні події, були зроблені певні спроби дослідити роль повідомлень такого типу з позиції соціальної психології, або описати історію виникнення цього жанру, або оцінити можливості його дидактичного використання. Низка робіт була виконана істориками на матеріалі газет попередніх століть, статей, але досить рідко вони були об'єктом вивчення семіологів, аналітиків преси або лінгвістів.

Як зазначає Ролан Барт, існує велика кількість історій, історія починається з історії самої людини, ніколи не існувало народу без оповідань, без історії. Сприйняту новину можна розділити на події, що зображуються в усіх ЗМІ, але під різними рубриками [5: 128]. Різноманітність жанрів притаманна кожному суспільству.

Події – це зазвичай дорожньо-транспортні пригоди, злочини, насильство. Визначення терміну “подія” відноситься до інформативного спілкування, яке собою й представляє “подію”. Це не подія в прямому значенні, це подія в ЗМІ. Вважається, що все схоже на явну очевидність, є категорією при виборі “подій” при її викладанні [6: 36].

Розглянемо деякі особливості внутрішньої організації текстів “подій” (“faits divers”) у французькій пресі, зокрема номінативну функціонально-мовленнєву форму (ФМФ), що використовується в подіях, а також наративні структури та схеми, за якими будується розповідь в досліджуваних текстах [1: 24]. В основі композиції лежить спосіб розповіді, який відбиває просторові, часові зв'язки та відносини. Цей спосіб реалізується формами, відомими в лінгвістиці як “форми розповіді” (Е.Г. Різель), “засоби розповіді” (М.М. Кожина, Г.Я. Солганік), “мовленнєві форми” або “функціонально-змістові типи мовлення” (О.А. Нечаєва, В.В. Одинцов), “композиційно-мовленнєві форми” (М.П. Брандес, Н.В. Безсмертна, О.І. Москальська) [там само: 74].

Виділення наративного дискурсу в французькій лінгвістиці пов'язано з ім'ям Е.Бенвеніста. Наративність можна визначити як властивість, що характеризує обумовлений тип дискурсу [5: 400]. Розповідь відбиває динаміку навколишнього світу [3: 215], комунікативна задача якої полягає в тому, щоб повідомити про події, що розвиваються та стан їх часової послідовності або одночасності. Розповідний синтаксис являють собою різні комбінації часових форм предикатів. Часова послідовність є однією з основних рис розповіді. Під час розповіді часто використовуються акціональні дієслова минулого часу, що виражають собою динаміку подій (1): (1) *A la sortie de Saint-Genis-d'Hiersac, S.Forestier, 23 ans, de Dignac, qui se dirigeait vers Angoulême au volant de sa Peugeot 306 a entrepris de dépasser la voiture qui le précédait. Il a percuté une autre Peugeot 306 qui arrivait en sens inverse, conduite par D.Denis, 49 ans, de Bouieux. Les deux conducteurs ont été blessés et transportés à l'hôpital de Girac* [Libération, p. 47]. У прикладі (1) йдеться про автокатастрофу на одній з французьких дорог, події якої представлені в хронологічній послідовності. Канву розповіді створюють дієслова минулого часу (Passé composé), які виражають послідовність подій і надають динамічний характер. Під час аналізу фактичного матеріалу встановлено, що для побудови текстів “подій” використовуються також елементи іншої ФМФ, а саме – опису. Якщо треба висловити дієву сторону сюжету, то опис в першу чергу відбиває простір. Розповідні фрагменти займають невеликі за обсягом, тому домінують ФМФ вважається розповідь (2): (2) *Trois otages italiens détenus en Irak depuis le 12 avril, Salvatore Stefio, Umberto Cupertino et Maurizio Agliana, ainsi qu'un otage polonais, Jerzy Kos, enlevé la semaine dernière et deux autres otages turcs enlevés dimanche, dont les identités n'ont pas été révélées, ont été libérés, mardi 8 juin, par des unités spéciales des forces de la coalition. A Bagdad, le général Ricardo Sanchez a précisé que “tous les otages étaient détenus au même endroit, au sud de Bagdad et que plusieurs individus avaient été arrêtés”. Tous sont en bonne santé...* [Libération, p. 4]. У прикладі (2), йдеться про визволення заручників, де невеликий фрагмент “tous sont en bonne santé” уповільнює динаміку розповіді. Перший та головний її компонент – поступове розгортання події в напрямку, який відповідає об'єктивній послідовності подій. Другий елемент – опис ситуації, яка склалася у зазначеному місці, тобто затримка, зупинка руху вперед, фон, на якому розгортаються події. Для текстів рубрики “події” великого об'єму (10-

15 строк) характерна наявність третього необов'язкового компоненту – звернення до події, які зумовили ситуацію (3): (3) *Trois officiers du centre d'instruction et des entraînements de combat en montagne de Barcelonnette (Alpes-de-Haute-Provence) ont été mis en examen pour homicides et blessures involontaires. Ils encadraient, en janvier 2004, un exercice d'aguerrissement en montagne au cours duquel deux élèves officiers de l'école de Saint-Cyr ont trouvé la mort, aux abords du col de Restefond. Les victimes, un Nigérien et un Togolais (fils du chef d'état-major général des armées de ce pays), ont trouvé la mort par hypothermie dans un igloo creusé à la hâte. Sept autres élèves, dont deux femmes, s'en sont sortis épuisés, en état d'hypothermie et souffrant d'engelures. Ce jour-là, 95 élèves officiers, après une semaine de formation, avaient quitté leur base au matin pour un exercice grandeur nature dans le massif alpin. Ils étaient encadrés par des officiers formés aux techniques de survie et de combat en haute montagne. La mission initiale consistait de construire des igloos à environ 2000 mètres d'altitude, en contrebas du col de Restefond. Mais en milieu d'après-midi, ce jour-là, l'un des officiers d'encadrement a constaté la dégradation du temps. Cinq heures plus tard, le responsable de l'expédition décide de creuser des igloos et passer la nuit sur place. Vers deux heures du matin deux élèves sont morts de froid. Parmi les trois officiers mis en examen, deux étaient présents sur le terrain d'opération, un autre était chargé de l'organisation de l'exercice. Peu après le drame, une enquête de commandement interne avait été diligentée. Elle a abouti à une interdiction de commandement en montagne de trois ans pour l'un des trois mis en cause* [Libération, p. 3]. У прикладі (3) йдеться про нещасний випадок у горах, який забрав життя двох молодих людей. Стаття починається з результатів події (початок процесу над трьома винними в трагедії офіцерами); в основній частині, дії розгортаються в об'єктивній послідовності; опис причин, дій, що сталися раніше та які спричинили трагедію. До мовних засобів розповіді відносяться: позначення місця дії, перелік осіб, які виконували дії, позначення подій. Доведено, що в основі більшої частини подій лежить “людський фактор”. В силу своєї антропоцентричності предметом зображення є людина, а будь-яка подія розглядається з точки зору людини, його діяльності та її сприйняття. Тому головна роль в розповіді належить суб'єкту. Повторення особи важливий семантичний елемент текстів (4): (4) *Le corps d'un adolescent d'origine africaine a été découvert, mardi, coincé dans l'alvéole du train d'atterrissage d'un Airbus d'Air-France qui venait de se poser à Roissy, en provenance de Montréal. Selon les premiers éléments de l'enquête, confiée à la brigade de gendarmerie aérienne, le jeune âgé d'une quinzaine d'années avait pu monter dans l'appareil lors d'une escale effectuée par cet appareil à Kinshasa, le 30 juillet. Il ne portait sur lui que des billets de banque guinéens, mais aucun élément d'identité ni de nationalité* [Libération, p. 2]. У прикладі (4) йдеться про страшну знахідку в аеробусі, що виконав посадку в аеропорту Руасі. Поліцейські знайшли труп юнака, який при собі не мав документів, які засвідчували його особу. Розповідь будується навколо особи загиблого, для номінації автор використовує наступні ключові слова: P1 – un adolescent; P2 – le jeune; P3 – il. Отже, даний ланцюжок найменувань однієї особи утворює тематичну сітку тексту.

Тексти рубрики “події” бувають із закритою та відкритою структурою (А.Петижан), яка залежить від характеру її наповнення. Текстам закритої структури (5) відповідає повна нарративність структури (всі обставини події: місце, час події, головні учасники, наслідки, причини): (5) *Deux jeunes gens d'une vingtaine d'années Pierre Dubois et Xavier Moreau ont trouvé la mort, samedi 9 octobre, dans un accident de voiture en Saine-Maritime en voulant échapper à un contrôle douanier. Le véhicule des jeunes gens avait fait demi-tour devant le barrage des douaniers, qui les ont pris en chasse, bientôt relayés par les gendarmes. Près d'Aumale, le conducteur a perdu le contrôle du véhicule, qui a fait plusieurs tonneaux* [Le Figaro, p. 13]. Йдеться про трагічну смерть двох молодих людей, які намагалися сховатися від поліції. Текст представляє собою закриту структуру (всі обставини відомі: ім'я, вік жертв, мотив їх поведінки, точне місце та час трагедії). Основне завдання – відтворити хронологію подій, які призвели до трагічної смерті. У відкритих структурах присутня певна невідомість або невизначеність, незрозумілими залишаються особи винних або жертв, їх місцезнаходження, мотиви злочинця або вирок, винесений обвинуваченому (6): (6) *Un*

cadavre en train de se consumer a été découvert par un cycliste, vendredi 27 février, sur un parking, à l'orée de la forêt d'Avaux, à Champcueil (Essonne). Le cadavre est celui d'un homme dont la tête, les mains et les pieds ont été coupés et n'ont pas été retrouvés dans les environs [Le Monde, p. 33]. У прикладі (6) йдеться про жакливу знахідку: велосипедист, ім'я якого не називається, знайшов труп людини. Ні особи, ні обставини даного випадку невідомі. Таким чином, цей текст представляє собою відкриту структуру. Для текстів “подій” характерні певні схеми, за якими розгортається розповідь: а) лінійна наративна схема: текст починається з розповіді без попередньої заявки. Всі події розташовані в хронологічному порядку, йде лінійний розподіл минулого та теперішнього (7): (7) *En février 2002, le médecin régulateur du Samu de Cher reçoit un appel d'un enfant, Fabien, 10 ans, inquiet pour son père. Il se veut rassurant, et conseille simplement au jeune garçon d'appeler le médecin de garde à Sancerre. Effrayé, Fabien finit par rappeler le médecin régulateur, qui alors alerte le Samu de Cosne (Nièvre). L'équipe dépêche sur place arrive cependant trop tard: l'homme décède dix minutes après sa prise en charge, probablement de problèmes cardio-vasculaires, selon les experts. Jugé mercredi par le tribunal de Bourges, le médecin a été condamné à dix mois de prison avec sursis. Le substitut du procureur lui a reproché de ne pas avoir accompagné jusqu'au bout le fils de la victime* [Le Monde, p. 23]. У прикладі (7) йдеться про обвинувачення, що винесли лікарю, через халатні дії якого загинув батько хлопчика, який звернувся по допомогу за телефоном. Автор одразу повідомляє про всі події, які подані в хронологічній послідовності від минулого до теперішнього моменту; б) кругова наративна схема: текст починається із зав'язки, в якій відбиті існуючі на даний момент обставини; в основній частині – опис від минулого до теперішнього. Таким чином, отримується кругове розгортання розповіді від теперішнього до минулого та навпаки (8): (8) *La police de Caen a arrêté lundi un homme de 22 ans qui volait depuis plus d'un an des sous-vêtements féminins, séchant sur des cordes à linge dans des jardins de la région. Le jeune homme, habitant la région, a reconnu les faits. Opérant la nuit dans la banlieue de Caen, il avait volé plusieurs centaines de pièces, allant du bustier au string ou à la grande culotte, entre mars 2004 et fin juillet 2005. Il sortait la nuit pour rôder autour des jardins et commettait des vols environ deux fois par semaine. La police a appelé toutes les victimes potentielles à se manifester* [Le Monde, p. 18]. У прикладі (8) йдеться про арешт юнака, який протягом року крав білизну. Текст починається з теперішнього моменту, із повідомлення про арешт порушника поліцією. Потім автор переноситься в минуле, розповідаючи про те, як юнак скоював свої крадіжки. Закінчується текст теперішнім моментом – арештом злочинця. В результаті виникає кругова розповідна схема.

Проаналізувавши тексти рубрики «події», можна сказати, що в основі більшої частини подій лежить “людський фактор”. Предметом зображення в текстах даного типу є людина, а будь-яка подія через декодування людиною відповідної інформації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андреева К.А. Грамматика и поэтика нарратива в русском и английском языках: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / К.А. Андреева. – Тюмень, 1998. – 24 с.
2. Брандес М.П. Стилистика текста. Теоретический курс: Учеб. – 3-е изд., перераб. и доп. / М.П. Брандес. – М.: Прогресс-Традиция; ИНФРА-М, 1. 2004. – 416 с.
3. Валгина Н.С. Теория текста / Н.С. Валгина. – М.: Логос, 2003. – 278 с.
4. Марченкова И.С. Дискурсивная характеристика текстов газетной рубрики “происшествия” (“les faits divers”) во французской прессе: Автореф.дис. ... канд. филол. наук: 10.02.05/ И.С.Марченкова. – Моск. лингв. ун-т. – М., 2000. – 60с.
5. Auclair G. Le mana quotidien. Structures et fonctions de la chronique des faits divers / G. Auclair. – P.: Editions Anthropos, 1970. – 86 p.
6. Barthes R. Introduction à l'analyse structurale des récits // Collections Points / R.Barthes. – P.: Seuil, 1981. – №129. – P. 43-46.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Семенова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики французької мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: фоностилістичні особливості французького дискурсу.

ПОЛІТЕКСТУАЛЬНІСТЬ НАУКОВО-НАВЧАЛЬНОГО ТЕКСТУ

Вікторія ШАБУНІНА (Кременчук, Україна)

У статті визначено й охарактеризовано субтексти, що формують політекстуальну змістову структуру науково-навчального тексту технічної галузі, вказано метатекстові оператори реалізації цих субтекстів.

Ключові слова: науково-навчальний підстиль, науково-навчальний текст технічної галузі, політекстуальність, субтекст, автор, адресат.

The subtexts forming polytextual semantic structure of a scientific-educational text of technical sphere are defined and characterized in the article, the metatextual operators of the subtexts realizing are pointed out.

Key words: scientific-educational substyle, scientific-educational text of technical sphere, politextuality, subtext, author, addressee.

Вивченню феноменів наукового тексту присвячені праці Баженової О. О., Данилевської Н. В., Кожини М. М., Котюрової М. П., Крижановської О. М., Медведєва А. Р., Михайлової О. В., Славгородської Л. В., Соловйової Г. І., Стояновича А., Троянської О. С., Шестакової І. М. та інших дослідників, але явище політекстуальності науково-навчального тексту не було об'єктом спеціального лінгвостилістичного дослідження.

Попри різні підходи до аналізу тексту, його інваріантною властивістю вважають системність. Для того щоб схарактеризувати текстову системну організацію, слід визначити її складники, що утворюють формально-мовну та змістово-комунікативну єдність. Текст як «сукупність багатьох різнопланових і різнорівневих ієрархій» [1: 9] складається з різноманітних одиниць.

У сучасних концепціях розглядаються неоднакові текстові одиниці: період, складне синтаксичне ціле, комунікативний блок, мікротекст, синтагма, висловлення, комунікат тощо. Більшість учених одиницями тексту вважають абзац, надфразову єдність, розглядаючи їх як «структурно організовані (закриті) ланцюжки речень, які становлять змістові й комунікативні єдності, що утворюють цілий мовленнєвий твір (макротекст)» [7: 48]. Однак зазначені вище складники не віддзеркалюють лінгвостилістичну специфіку наукового тексту, який є результатом функціонально зумовленої комунікативної діяльності та вирізняється особливою текстовою організацією.

На думку окремих дослідників [2; 5; 6], змістова структура наукового тексту залежить від структури відображеної у творі епістемічної ситуації, яка містить комплекс розумових дій ученого, спрямованих на отримання нового знання, надання йому словесного вираження та використання в науковому спілкуванні.

Науковий текст, що є продуктом пізнавальної діяльності, представляє онтологічний, аксіологічний і методологічний аспекти об'єкта пізнання й соціальний та індивідуальний аспекти суб'єкта пізнання [6: 4]. Онтологічний аспект епістемічної ситуації забезпечує предметність знання; аксіологічний – реалізує ціннісну орієнтацію суб'єкта в процесі пізнавальної діяльності; методологічний – обґрунтовує та інтерпретує способи отримання суб'єктом знання [6: 21-22].

О. О. Баженова [2] доповнює цю модель епістемічної ситуації рефлексивним аспектом, пов'язаним із прагненням не просто відтворювати в знаннях реальність, а свідомо контролювати процес пізнання; та комунікативним аспектом, оскільки пізнання тісно пов'язано із соціальною комунікацією. Науково-навчальний текст є центральним компонентом діалогічної системи, суть якої полягає в намаганні автора переконати адресата в правильності викладених фактів. З цією метою автор використовує спеціальні засоби впливу на читача, які залучають останнього до діалогу, забезпечують спільність міркувань адресанта й адресата.

Щоб зрозуміти специфіку тексту науково-навчального підстилю, необхідно враховувати особливості позатекстової епістемічної ситуації та пізнавальної діяльності в цілому. Зазначені аспекти епістемічної ситуації реалізуються в тексті у вигляді спеціальних мовних і текстових одиниць, які утворюють стандартні компоненти змісту науково-навчального тексту – субтексти. Останні А. А. Вейзе вважає «компонентами зв'язного тексту, що розвивають одну з його основних тем і узагальнюють теми декількох надфразових єдностей, що входять до його складу» [3: 33]. О. О. Баженова розглядає субтекст як

«фрагмент цілого тексту, що реалізує в ньому один із аспектів епістемічної ситуації (онтологічний, методологічний, аксіологічний, рефлексивний або комунікативний), має свій денотат, виконує текстотвірну функцію й має певну мету, відповідно до якої сформовано внутрішньо й зовнішньо організоване відносно самостійне змістове ціле» [2: 71]. Поділ тексту на субтексти зумовлений процесом утворення лінійної структури тексту, що віддзеркалює в мові багатовимірну структуру епістемічної ситуації [2: 71].

Нааявність певного субтексту та його місце в науковому тексті зумовлені предметом дослідження, теоретичною чи емпіричною спрямованістю змісту, комунікативною настановою автора, жанром наукового твору, галуззю науки.

У науково-навчальних текстах технічної галузі виділяємо субтекст нового знання, старого знання, прецедентний, методологічний субтексти, субтекст оцінки, рефлексивний субтекст, метатекст і периферійний субтекст.

Екстралінгвальним підґрунтям *субтексту нового знання* є процес творчого мислення автора. Внутрішня композиція такого субтексту може відрізнятися від реального процесу евристичної діяльності, оскільки закони мислення відрізняються від законів текстотворення. Ураховуючи чинник адресата, автор відтворює в науково-навчальному тексті шлях виникнення й розгортання нового знання.

У науково-навчальному тексті технічної галузі субтекст нового знання починається з формулювання проблеми дослідження у вигляді проблемного питання або безпосереднього називання. Наприклад: *Головним завданням технічної термодинаміки є аналіз умов перетворення одних видів енергетичного впливу в інші, тобто умов перетворення енергії* [4: 46].

Завершується субтекст нового знання висновком, що логічно випливає з попередніх міркувань і обов'язково супроводжується метатекстовими сигналами. Наприклад: *Таким чином, швидкість передачі інформації може бути максимальною за умови, якщо статистичні характеристики джерела інформації певним чином узгоджені <...>* [8: 347].

У текстах науково-навчального підстилю із субтекстом нового знання тісно пов'язаний *методологічний субтекст*, який визначає предмет і метод дослідження, науково пояснює перспективи й парадигми вивчення об'єкта та принципи викладу. Методологічний субтекст охоплює іменники, які називають загальнонаукові поняття: *концепція, проблема, підхід, гіпотеза, поняття, категорія, структура, функція, ознака, процес* та ін.: *Аналогічно поняттю гідродинамічного пограничного шару було введено поняття теплового пограничного шару* [4: 140]; дієслова та їх похідні, що позначають розумові дії суб'єкта стосовно предмета дослідження: *аналізувати (аналіз), досліджувати (дослідження), класифікувати (класифікація)* та ін.: *Класифікація за способом запису інформації характеризує тимчасову діаграму роботи тригерів <...>* [8: 112]; атрибутивні словосполучення методологічного характеру на кшталт: *комплексний аналіз, класифікаційні ознаки, визначення поняття* та ін.: *Найістотнішою класифікаційною ознакою є тип операції <...>* [8: 141]. Одиниці методологічного субтексту часто поєднуються із засобами спонування, що виражають модальні значення необхідності, важливості тощо. Наприклад, для формулювання проблеми дослідження в науково-навчальному тексті автор використовує безособові конструкції зі словами категорії стану та інфінітивами дієслів мовлення, мислення: *необхідно (треба, важливо) сказати (зробити, показати, уточнити, доповнити, побачити й ін.); треба (необхідно) звернути увагу на... й ін.: Для подання набору (двійкового числа) у вісімковій системі числення його треба поділити на тріади <...>* [8: 62].

Під час викладу гіпотези застосовують такі конструкції з гіпотетичною модальністю, як: *припустимо, що...; можливо, що...; імовірно, що... та ін.: Припустимо, що в котельні встановлені три однотипних котли однакової теплової потужності <...>* [4: 353]. На етапі доведення гіпотези, що вимагає використання прийомів аргументації, пояснень, обґрунтування понять і способів їх розвитку, в текстах науково-навчального підстилю вживають дієслова, що позначають розумові дії: *розглянемо, покажемо, знайдемо, обчисливши <...> одержуємо, порівняємо та ін.: Використовуючи систему логічних рівнянь, будемо функціональну схему кодера* [8: 422]; сполучники та їхні аналоги, що виражають причинові, наслідкові, допустові, цільові, умовні, порівняльні, пояснювальні, протиставні відношення між компонентами субтексту нового знання: *тому що, якщо... то, у зв'язку з чим, у той час як, однак та ін.: Це рівняння справедливе і для будь-якого іншого термодинамічного процесу, тому що зміна ентальпії однозначно визначається <...>* [4: 25].

Субтекст оцінки виражає ставлення до старого знання, його суб'єкта, до нового знання, адресата. Засоби вираження субтексту оцінки в науково-навчальних текстах технічної галузі різноманітні: *цікаве дослідження, важливе завдання, істотні помилки, позитивна властивість та ін.*: **Позитивною властивістю** такого кодера є висока швидкодія <...> [8: 431]. Оператори субтексту оцінки розташовуються головним чином у субтексті старого знання.

Рефлексивний субтекст переважно характеризує почуттєвий, особистісний аспект пізнавальної діяльності. Він дає змогу авторові творчо самовиражатися, шукати шляхи більш точного висловлення думки, виявляти мовну індивідуальність. У науково-навчальних текстах рефлексивний субтекст представлений такими операторами суб'єктивного втручання автора в текст: *інакше кажучи, іншими словами, так би мовити, що називається, тобто; не помилюся, якщо скажу; у тому розумінні, що й ін.* Наприклад: **Іншими словами**, виражаємо закон Ньютона в наступній формі: $маса \times прискорення = сума сил$ [4: 143].

У текстах науково-навчального підстилю комунікативний аспект епістемічної ситуації реалізується в *метатексті й периферійному субтексті*. Ці субтексти забезпечують композиційно-змістове членування інформації, зосереджують увагу адресата на ключових моментах змісту, допомагають орієнтуватися в тексті, об'єднують його складники.

Такі *метатекстові* оператори, як *насамперед, по-перше, по-друге, з одного боку та ін.*, виражають градаційні відношення й указують на значущість повідомлюваного, забезпечують логіку розгортання навчального тексту: **По-перше, гарантування безпеки (як і живучості) СКК можливе і в умовах відсутності резервних елементів** <...> [8: 601]. Маркери як *зазначалося вище, як ми бачили, вищевикладене, наведені (сформульовані, розглянуті, згадані) вище, буде розглянуто нижче та ін.* виконують роль покликань і забезпечують перспекцію й ретроспекцію тексту: **Вище відзначалося, що при взаємодії термодинамічної системи з навколишнім середовищем відбувається обмін** <...> [4: 19]. Оператори *узагальнюючи вищесказане, підбиваючи підсумки, підсумовуючи, з огляду на вищевикладене, резюмуючи сказане та ін.* звертають увагу на підсумок міркування чи цілого тексту: **На підставі вищевикладеного** можемо записати <...> [4: 44]. Маркери *до речі, до речі кажучи, між іншим та ін.* приєднують фрагмент тексту, що прямо не стосується основного міркування: **До речі, якщо критичний та некритичні стани можливо також диференціювати за рівнем якості, то** <...> [8: 589]. Оператори *крім того, до того ж, при тому тощо* уводять додатковий аргумент, що підтверджує висловлену раніше думку: **Крім того, об'єм внутрішнього ЗП однокристалного ЦА обмежений, але** <...> [8: 58]. За допомогою маркерів *зокрема, наприклад, особливо та ін.* уводиться в текст ілюстративний або уточнювальний матеріал: **Наприклад, від поєднання теплопровідності та електропровідності виникає термоелектрика, від поєднання дифузії і теплопровідності виникає термодифузія і т.д.** [4: 105].

Отже, метатекст організує всю політекстуальну змістову структуру висловлення, об'єднує всі субтексти навчального тексту в одне ціле.

До периферійного субтексту науково-навчального тексту належать заголовки, зміст, передмова, вступ, висновки, примітки, бібліографічний список. На відміну від основного тексту, цей складник передає знання в згорнутій формі, наголошуючи на їхній результативності, характеризується об'єднувальною функцією, комунікативною спрямованістю на задоволення інформаційних потреб адресата.

Особлива структурна, змістова й комунікативна роль у науково-навчальному тексті належить субтексту старого знання та прецедентному субтексту. Субтекст *старого знання* виражає зв'язок із попередніми концепціями або протиставляється їм; демонструє етапи вивчення питання та способи розв'язання наукової проблеми; забезпечує аргументацію в міркуваннях; указує на належність автора до певної наукової школи, його наукові вподобання тощо.

У технічному тексті науково-навчального підстилю старе знання представлене у формі прямого й непрямого цитування праць попередників. При цьому, змінюючи смислове оточення, субтекст старого знання завжди зберігає свою автономність завдяки лапкам при цитуванні, посиланням на джерело й автора чужого мовлення тощо. Крім того, межі субтексту старого знання позначають особливі метатекстові засоби: форми дієслів зі значенням мислення, мовлення, сприйняття (*вказувати, вважати, визначати, пояснювати й*

ін.): Для однорідного тіла масою m і об'ємом V його **визначають** за формулою $\langle \dots \rangle$ [4: 9]; **похідні відприслівникові прийменники** згідно з..., відповідно до...: Оскільки, згідно з формулою (24.6), $\rho_n = d\rho_{c,l}$, то $\langle \dots \rangle$ [4: 378].

Первинний текст, що містить старе знання, можна згорнути до загальновідомого наукового терміна-поняття, наприклад: *Температуру вимірюють також за шкалою Цельсія* $\langle \dots \rangle$ [4: 9]. Таку метонімію заміну цілого первинного тексту називають *прецедентним субтекстом* [2: 85]. Він спирається на знання читача, відображає спільність попереднього досвіду автора й адресата науково-навчального тексту.

Описані субтексти, взаємодіючи один з одним, виконують текстотвірну функцію та формують політекстуальну смислову структуру науково-навчального тексту, забезпечуючи поліфонічність його змісту. Однак зміст цілого тексту не утворюється простою сумою змістів субтекстів, які, на відміну від нього, є незавершеними. Він надбудовується над субтекстами, об'єднуючи їх авторським задумом у завершене поліструктурне ціле. Між ними обов'язково повинні існувати внутрішньотекстові зв'язки, більш чи менш тісні.

Таким чином, смислова структура тексту науково-навчального підстилю складається із субтекстів – стандартних одиниць змісту тексту, зумовлених епістемічною ситуацією. Політекстуальність дозволяє визначити стилістико-мовну природу багатовимірності науково-навчального тексту як цілого.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабайлова А. Э. Текст как продукт, средство и объект коммуникации при обучении неродному языку : Социопсихолінгвістическіе аспекты / А. Э. Бабайлова. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – 151 с.
2. Баженова Е. А. Политекстуальность научного текста / Е. А. Баженова // Стереотипность и творчество в тексте : Межвуз. сборн. науч. тр. / Пермь : Изд-во Перм. ун-та, 1999. – С. 66–91.
3. Вейзе А. А. Чтение, реферирование и аннотирование иностранного текста / А. А. Вейзе. – М. : Высшая школа, 1985. – 127 с.
4. Драганов Б. Х., Долінський А. А., Міщенко А. В., Письменний С. М. Теплотехніка : Підручник / За ред. Б. Х. Драганова. – Київ, 2005. – 504 с.
5. Кожина М. Н. Целый текст как объект стилистики текста / М. Н. Кожина // Stylistyka – IV : Tekst i styl. – Opole : Opole University, 1995. – С. 33–53.
6. Котнорова М. П. Об экстралингвистических основаниях смысловой структуры научного текста : (функционально-стилистический аспект) / М. П. Котнорова. – Красноярск : Изд-во Красноярск. ун-та, 1988. – 171 с.
7. Мецлер А. А. Понятие текстового блока / А. А. Мецлер // Филологические науки. – 1984. – № 6. – С. 48–53.
8. Основы цифровых систем : Підручник / І. П. Барбаш, М. П. Благодарний, В. Я. Жихарев, В. М. Глюшко, В. С. Кривцов, П. М. Куліков, М. В. Нечипорук, Г. М. Тимонькін, В. С. Харченко. – Харків : Нац. аерокосмічний ун-т «Харк. авіац. ін-т», 2002. – 672 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Шабуніна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського.

Наукові інтереси: функціональна стилістика, лінгвістика тексту.

ГЛОБАЛЬНИЙ СИМВОЛ *МОРЕ* У ГОТИЧНОМУ ОПОВІДАННІ: ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Світлана ШУРМА (Київ, Україна)

У статті розглянуто глобальний символ у текстовій перспективі та проведено фрагмент емпіричного дослідження з метою визначення зміни асоціацій, які пересічні люди пов'язують зі словом "море" при його символічній реалізації у фрагменті художнього тексту.

Ключові слова: глобальний символ, готичне оповідання, концептуальна метафора, концептуальна метонімія, емпіричне дослідження, T-тест, контекст.

The article deals with global symbol from text perspective. It offers a fragment of empirical research conducted with the aim of tracing the modifications of associations common people attach to the word 'sea' that appears as a symbol in a fragment of literary text.

Key words: global symbol, Gothic short story, conceptual metaphor, conceptual metonymy, empirical research, T-test, context.

Традиційно символи в художніх творах були предметом дослідження естетики і літературознавства [2], філософії [4; 6] і культурології [3; 13]. Поняття "символу" розглядалися з позицій семіотики художнього тексту [7: 124-147] і лінгвопоетики [8: 184-185]. Ця проблематика відображена також фрагментарно у когнітологічних студіях, де,

скоріше, розкрито механізми формування символізму у повсякденному мовленні [див. 14; 15], проте роль символів у художньому тексті з позиції когнітивної поетики залишилися поза увагою дослідників. Тож, актуальність обраної теми зумовлена необхідністю нової інтерпретації символу як функціонально значущого елементу художнього тексту на основі синтезу новітніх наукових підходів: когнітивного та емпіричного.

Функціонуючи у художніх текстах, символи відіграють важливу роль у текстотворенні [10: 46-47]. Символ як дотекстова категорія – це глобальний символ, що існує в культурі певного соціуму, а в тексті характеризується тим, що підпорядковує собі сюжет та структуру твору [18: 243]. Під глобальним символом ми, слідом за В. Н. Топоровим, розуміємо певне семіотичне утворення, мовний знак, у якому існує епіфанічний, тобто цілісний та нерозривний, такий, що дає прозріння, зв'язок між емпіричним та духовним. У такому символі одна реальність передається через іншу [11: 63] задля розкриття понять та/або ідей, які виходять за межі раціонального сприйняття, наприклад, кохання, віра. Іншими словами, це семіотичне вираження несеміотичної сутності [7: 146]. У символі абстрактна ідея є закодованою в певний зміст [9: 47], у той час як конкретна річ чи феномен кодується абстрактною ідеєю для того, щоб показати ідеальну природу символу [12: 131]. Так, наприклад, "море" як символ включає в себе абстрактне значення "вічності", але й ідея вічності в символі передана через одвічне коливання моря.

За Ю. М. Лотманом, який розглядає символ в історичній та текстовій перспективах, символ володіє власною культурною пам'яттю [7: 123]. Отже, з одного боку, у діячності символ реалізується у своєму інваріантному значенні, адже він накопичує пам'ять минулих епох. З іншого боку, у синхронії він трансформується під впливом сучасного йому культурного середовища [там само]. Такі символи є архаїчними [7: 124; 1: 155], їхня культурна пам'ять виходить із пам'яті роду, з тих часів, коли домінувала міфологічна концептуалізація світу [5: 275; 12: 134]. У тексті глобальні символи не створюються письменником, а скоріше обираються ним, свідомо чи підсвідомо, з культурного матеріалу, наявного в тезаурусі автора, у його/її концептуальній картині світу. Таким чином, той самий глобальний символ може розгортатися в різні сюжети, і цей процес – непередбачуваний, оскільки глобальний символ має пам'ять давнішу, ніж пам'ять про текст, у якому він розгортається [7: 147]. Глобальний символ може трансформувати частину пам'яті, яку він переносить у текст, де він реалізується знову.

Глобальний символ не набуває додаткових контекстуальних значень, але вносить в оповідання значення вже закріплені в культурі й тим самим моделює структуру тексту, окреслюючи в тому числі і його образність та символіку. Мета роботи – визначення ролі глобальних символів у готичних оповіданнях. Задля досягнення поставленої мети було проведено фрагмент емпіричного дослідження, що відбулося за сприяння В. ван Піра (Німеччина) та С. Зінгер (Бразилія), які є провідними вченими, фахівцями в галузі емпіричних досліджень художнього тексту [16; 17].

Основа експерименту становила така **гіпотеза**: глобальний символ існує закріпленим у свідомості мовців як стійкий набір асоціацій. Автор твору лише актуалізує в тексті окремі елементи символу, модифікуючи ті асоціації, які пересічні люди пов'язують із мовним знаком, що функціонує в тій чи іншій культурі як символ. Ми припускали, таким чином, що у відповідях опитуваних, яким пропонувалося визначити асоціативний ряд поняття "бурхливе, штормове море", і тих, яким пропонувався уривок із готичного оповідання, де цей же вираз прочитувався як символ, не буде значимої різниці.

Матеріал: Для перевірки гіпотези ми скористалися уривком з оповідання Г. Лавкрафта "The Stawling Chaos", де описується бурхлива водна стихія. При виборі глобального символу "море" ми керувалися більшою чи меншою спільністю, універсальністю цього символу для американського й українського читача. Попередньо нами було опитано 30 випадково відібраних осіб різного віку та статі щодо асоціацій та почуттів, які викликає в них бурхливе море / океан.

Далі було проведено концептуальний та лінгвостилістичний аналіз фрагмента зазначеного оповідання, де вживається символ *море* як метафоричний троп. Аналізований уривок насичений зображально-виражальними засобами, такими як метафори (*vortex of mad*

waters, waves were <...> eating away the land with ghastly monotony (CC, 85)), алітерація вибухових приголосних (*dark, black, clutched, red mud, bank, greedy, mind, declared, solid ground*), епітети "моторошний" (*hideous*), "страшний" (*menacing*), "жахливий" (*ghastly*) та порівняння (*menacing breakers, black clouds of grotesque contour were resting and brooding like unwholesome vultures*), пов'язаними з почуттям жаху чи страху. Словесний поетичний образ "the hideous waves were still rolling in frightfully, eating away the land with ghastly monotony and deliberation" (CC, 85) (моторошні хвилі все ще страшенно накочувалися, поїдаючи землю з жахливою монотонністю та неспішністю), який ґрунтується на концептуальній метафорі СМЕРТЬ – ЦЕ ПОЖИРАЧ (*eating away*) та метоніміях МОРЕ замість СМЕРТІ / ПОЖИРАЧА (*eating away*) / НЕМИНУЧОСТІ СМЕРТІ (*with ghastly monotony and deliberation*) сукупно породжують відчуття неминучості. *Море* виступає у творі символом, що реалізується і в наведеній вище метафорі, і як художня деталь, розкриттю якої приділяється значна увага в оповіданні. Концептуальні метонімії, які стоять у витоків символу *more* та задіяні у створенні ефекту жаху, пов'язані з такими концептами: СМЕРТЬ (*eating away the land*), ЧОРНОТА (*dark, black*), ШАЛЕНСТВО (*mad waters*), НЕОБМЕЖЕНИЙ ПРОСТІР (*a seething vortex*), ПОЖИРАЧ (*eating away the land with ghastly monotony and deliberation; yielding red mud of the bank as if with uncouth, greedy hands*).

Отже, згідно з запропонованою гіпотезою, респонденти групи, які відповідали на запитання після прочитання уривку, мали б пов'язати символ *more* у своїх відповідях зі смертю, шаленством, простором та пожиранням.

Опитування: Учасникам експерименту було видано два типи анкет (див. дод. А): контрольна група отримала анкету без уривка з оповідання Г. Лавкрафта, а експериментальній групі було роздано анкети з уривком із твору. Анкети склалися із двох питань множинного вибору стосовно асоціацій та відчуттів, що в них викликає бурхливе, штормове море, на які опитувані мали відповісти в першому випадку без прочитання тексту, а в другому – після прочитання тексту. Вся процедура в середньому зайняла 10 хвилин.

Опитувані: Опитуваними були 60 студентів четвертого курсу факультету англійської мови Київського національного лінгвістичного університету, обох статей.

Результати: Ми перевіряли, чи значно відрізняються між собою дві незалежні вибірки даних, а саме: чи є різниця у сприйнятті символу як мовного знаку, взятого поза контекстом, та символу в контексті готичного оповідання Г. Лавкрафта. В ході експерименту ми не отримали очікуваний результат згідно з гіпотезою, проте підтвердили інші аспекти у дослідженні. Отримані дані було оброблено статистично за допомогою Т-теста для незалежних вибірок комп'ютерної програми SPSS. Наближення середньої до одиниці означає більшу кількість респондентів, які вибрали вказаний пункт.

Згідно з табл. 1 відповіді двох груп опитаних істотно відрізняються у виборі пунктів "жах", "романтичні почуття" та "неминучість", причому саме "неминучість" була вибрана опитуваними експериментальної групи найчастіше. Результат тесту є значимим (значимість тесту дорівнює $p=0,003$, $p\leq 0,05$), а отже, різниця між відповідями респондентів вказує на те, що асоціація бурхливе море – неминучість виникала частіше в тих, хто прочитав уривок.

Таблиця 1.

Результати обробки даних до питання

1) Які відчуття викликає у Вас бурхливе море?

Показники	Середнє		Значимість тесту
	Контрольна група	Експериментальна група	
Відчуття захоплення	1,56	1,73	0,18
жах	1,96	1,86	0,16
романтичні почуття	1,83	1,96	0,09
неминучість	1,76	1,40	0,003 X
безмежність	1,6	1,6	0,4
страх	1,8	1,7	0,7

Дані, подані в табл. 2, говорять про те, що за дуже високої значимості тесту ($p < 0.05$) бурхливе море, описане в поданому уривку, респондентами не пов'язується із "красою" (середнє контрольної групи $>$ середнє експериментальної групи), у той час як в контрольній групі бурхливе море не пов'язується з "чорнотою".

Висновки: У результаті емпіричного дослідження гіпотезу не було спростовано, але й не було повністю підтверджено. Опитувані з експериментальної групи мали достатньо часу, щоб встигнути сприйняти текст емоційно, проте недостатньо часу, щоб проінтерпретувати його, а отже, вони спиралися лише на загальне враження від уривка. Фрагмент готичного оповідання був достатньою мірою насиченим різними зображально-виражальними засобами, щоб отримати враження від тексту, проте не аналізувати своїх почуттів. Виходячи зі статистичних даних, море, зображене в уривкові, сприймається як негарне, чорне і таке, що викликає відчуття неминучості.

Таблиця 2.

Результати обробки даних до питання
2) З якими концептами пов'язане бурхливе море?

Показники Концепти	Середнє		Значимість тесту
	Контрольна група	Експериментальна група	
хаос	1,3	1,6	0,07
пустеля	2	1,96	0,32
безмежний простір	1,6	1,4	0,73
шаленство	1,56	1,7	0,29
чорнота	2	1,76	0,006 X
смерть	1,9	1,86	0,69
життя	1,76	1,86	0,32
краса	1,66	1,9	0,01 X

Згідно з результатами анкетування не можна однозначно стверджувати, що глобальний символ існує закріпленим у свідомості мовців як стійкий набір асоціацій. Серед респондентів контрольної групи не було відповідей, які були б свідченням того, що та чи інша асоціація є закріпленою. Результати експериментальної групи довели, що автор твору актуалізує в тексті окремі значення символу, проте серед вибраних респондентами відповідей лише одна ("неминучість") збіглася з результатами проведеного нами лінгвостилістичного та концептуального аналізу уривка. Хоча попередньо ми припустили, що між відповідями опитуваних обох груп не буде значимої різниці, у виборі понять "краса", "неминучість" та "чорнота" спостерігалися певні розбіжності.

Отримані дані можна пояснити так: при використанні концептуального та лінгвостилістичного аналізу символ *море* було визначено як глобальний для готичного оповідання в цілому, а головна ідея твору представлена у вигляді метаобразу СМЕРТЬ – ЦЕ ПОДОРОЖ ДО КІНЦЕВОГО ПУНКТУ ПРИЗНАЧЕННЯ, що виокремлюється із трьох метаобразів нижчих рівнів: СМЕРТЬ – ЦЕ ПОЖИРАЧ, СМЕРТЬ – ЦЕ ЧОРНОТА, СМЕРТЬ – ЦЕ БЕЗКІНЧІСТЬ. Смерть, особливо концептуалізована як ПОЖИРАЧ, не є естетичною, а отже, і гарною. Фактично, навіть в уривкові оповідання на підсвідомому рівні респонденти вловили метаобрази, точніше компоненти царин мети концептуальних метафор, на що вказують їх відповіді. Результати тесту також, на нашу думку, вказують на емоційний компонент у сприйнятті символу в художньому тексті: гарний vs негарний, романтичний vs неромантичний, страшний vs нестрашний.

Тож, статистично обчислені дані опитування не підтвердили існування різниці у сприйнятті символу-мовного знака та глобального символу готичного оповідання. Тим не менш, було виявлено, що символ сприймається респондентами емоційно на підставі контексту, в якому він з'являється, крім того опитувані вловлюють додаткові значення символу, які експліцитно не виражені в тексті. Перспективою подальшого дослідження є

розробка та проведення дослідження розбіжностей у сприйнятті символу *море* українськими та англійськими респондентами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аверинцев С. С. Софія – Логос: Словник / Сергей Сергеевич Аверинцев. – К.: Дух: Літера, 1999. – 464 с.
2. Белый А. Символизм как миропонимание / Андрей Белый. – М.: Республика, 1994. – 528 с.
3. Бенуас Л. Знаки, символы и мифы / Люк Бенуас; [пер. А. Калантаров]. – М.: "Издательство АСТ", 2004. – 160 с.
4. Кармадонов О. А. Символ в социуме и социальном анализе: монография / Олег Анатольевич Кармадонов. – Иркутск: Изд-во Иркутского ун-та, 2003. – 264 с.
5. Кассирер Э. Избранное: Индивид и космос / Эрнст Кассирер: [сост. С. Я. Левит; пер. А. Г. Гаджикурбанов]. – М., СПб.: Университетская книга, 2000. – 654 с.
6. Лосев А. Ф. Миф – Число – Сущность / Алексей Федорович Лосев: [сост. А. А. Тахо-Годи; общ. ред. А. А. Тахо-Годи и И. И. Махалькова]. – М.: Мысль, 1994. – 919 с.
7. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Юрий Михайлович Лотман. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 464 с.
8. Минералов Ю. И. Теория художественной словесности (поэтика и индивидуальность) / Юрий Иванович Минералов. – М.: ВЛАДОС, 1999. – 360 с.
9. Романеско Ю. М. Метафора и символ в культурном обращении / Ю. М. Романеско, О. А. Чулков // Метафизические исследования. Культура. – СПб.: СПбГУ, 1997. – Вып. 5. – С. 46-59.
10. Солодуб Ю. П. Текстоборазующая функция символа в художественном произведении / Ю. П. Солодуб // Филологические науки. – М., 2002. – № 2. – С. 46-55.
11. Топоров В. Н. Святость и святыне в русской духовной культуре // Язык. Семиотика. Культура / Владимир Николаевич Топоров. – М.: "Глазис", Школа "Языки русской культуры", 1995. – Т. 1. – С. 63-65.
12. Шелестюк Е. В. О лингвистическом исследовании символов (обзор литературы) / Е. В. Шелестюк // Вопросы языкознания. – М.: "Наука", 1997. – № 4. – С. 125-141.
13. Cirlot J. E. A Dictionary of Symbols / Juan E. Cirlot. – L.: Routledge and Negan Paul, 1973. – 420 p.
14. Kuvveses Z. Metaphor: A Practical Introduction / Zoltan Kuvveses. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – 287 p.
15. Lakoff G. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago; L.: University of Chicago Press, 1980. – 354 p.
16. Peer W. Psychoanalysts and daydreaming / W. Peer, I. Stoeger // The Psychology and Sociology of Literature: In Honour of Elruid Ibsch: [ed. by D. Schram, G. Steen]. – Amsterdam, Philadelphia: Benjamins, 2001. – P. 185-199.
17. Peer W. Stylistics and Psychology: Investigations of Foregrounding / Willie van Peer. – L., Sidney, Wolfeboro: Croomhelm, 1986. – 220 p.
18. Shelestiuk H. V. Semantics of symbol / H. V. Shelestiuk // Semiotica. Journal of the International Association for Semiotic Studies. – Berlin, N. Y.: W. de Gruyter, 2003. – V. 144-1/4. – P. 233-259.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Шурма – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології і перекладу Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету.

Наукові інтереси: когнітивна поетика.

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ПОНИМАНИЯ ПОСТМОДЕРНИСТСКОГО ТЕКСТА (на примере произведений В. Пелевина)

Наталья АКИМОВА (Кировоград, Украина)

У статті розглянуто специфіку сприйняття й розуміння постмодерністських текстів. Автор акцентує увагу на виокремленні змістових опорних точок тексту, що визначають особливості його інтерпретації, такі як емоційна ідентифікація з автором, ціліна, прецедентні висловлення, алюзії тощо.

Ключові слова: текст, сприйняття, розуміння, інтерпретація, асоціація, емоційна ідентифікація, постмодернізм.

The peculiarities of perception and understanding of postmodern texts are considered in the article. The author accentuates the semantic supporting points of the text which predetermine the specific features of its interpretation such as: emotional identification with the author, 'gaps', precedent utterances, allusions and the like.

Key words: text, perception, understanding, interpretation, association, emotional identification, postmodernism.

Постановка проблеми. Большинство работ, посвященных вопросам изучения текста, акцентируют внимание на процессе его создания, особенностях авторского стиля, концептуальной структуре и способах реализации таких свойств, как связность, цельность и пр. Часто за пределами исследований остается один очень важный аспект существования текста – специфика его понимания, читательской рецепции. Некоторые стороны этой проблемы мы попытаемся рассмотреть в данной статье.

Актуальность исследования. Вопросы восприятия текста и его понимания являются одними из важнейших в современной психолингвистике (А. А. Авакян, В. П. Белянин, А. А. Залевская, И. В. Кирсанова и др.). Многогранность и сложность этой проблемы объясняет тот факт, что, несмотря на все увеличивающееся количество работ по данной теме, она остается по-прежнему недостаточно изученной, а потому интересной и актуальной не только для лингвистики, но и для ряда других смежных с ней научных дисциплин [7: 64].

Анализ последних исследований и публикаций. Общие стратегии понимания текста активно рассматриваются в работах Ю. А. Сорокина, Э. Е. Каминской, А. А. Залевской, Ю. Н. Дрешера и Т. И. Ключенко, А. И. Новикова, А. Г. Сониной и П. Н. Махнина, Д. А. Романова, В. П. Белянина, Т. Ю. Сазоновой, А. В. Умеренковой, Е. В. Ягунова и др. Особое внимание уделяется сегодня специфике рецепции текста на незнакомом языке (И. Л. Медведева) и переводческого понимания (А. А. Авакян, А. Ю. Наугольных, Е. А. Пулина, Т. С. Серова) и пр. Чаще всего материалом исследований становится научная (А. М. Маркарян) и научно-популярная литература (Н. В. Анохина, И. В. Кирсанова, Н. В. Матвеева). Изучению особенностей восприятия художественного текста посвятили свои разработки Н. В. Рафикова, И. Ф. Бревдо, Л. О. Бутакова, А. А. Боронин и др., но постмодернистский дискурс в **этих исследованиях не затрагивается.**

Цель статьи – обозначить некоторые специфические особенности понимания постмодернистского текста.

Изложение основного материала. В ранних теориях понимание сводилось к реконструкции адресатом имплицитного замысла автора (начала 19-го века), но уже в работах В. Дильтея и М. Вебера оно стало рассматриваться не просто как процесс восстановления изначально имплицитного замысла, а приобрело функцию продуцирования знания. А. Р. Лурия писал, что понимание текста представляет собой «усвоение не только поверхностных значений, которые непосредственно следуют из содержащихся в тексте слов и грамматически оформленных словосочетаний, но и усвоения внутренней, глубокой системы подтекстов и смыслов» [2: 235]. Интерпретация таких подтекстов и смыслов предполагает выделение смысловых опорных пунктов [2: 231]. Учитывая специфику литературы постмодернизма и опираясь на алгоритм анализа сказки, разработанный Т. Д. Зинкевич-Евстигнеевой и ее коллегами [5: 15], мы выделили несколько смысловых опорных точек в постмодернистском тексте:

1. Степень **эмоциональной идентификации** автора и читателя и те лингвистические средства, с помощью которых она достигается. Эмоциональная идентификация (эффект размытости, или явление «эмоционального резонанса») может быть интерпретирована в психолингвистическом ключе как адекватное восприятие реципиентом доминантной эмоции автора (эмоционального компонента доминантного смысла), обнаруженной через языковые структуры текста, и порождение ответной эмоции сходной модальности. Именно эмоциональный компонент доминантного смысла регулирует восприятие текста [3: 62].

2. **«Скважины»** (их в постмодернистском тексте даже больше, чем в другом), то есть «разрывы, которые должны быть восполнены знаниями реципиента» [1: 99]. Их интерпретация позволяет рассматривать побочные **смысловые связи** [6: 152; 1: 103] и **ассоциации**, зашифрованные в тексте, раскрывая таким образом подтекст произведения.

Второстепенные образы, намеки, аллюзии, паремии, фразеологизмы, стереотипы, мифологемы, имена и названия, прецедентные высказывания, создающие множественные **проекции текста** – «ментальные образование, продукт процесса смыслового восприятия текста реципиентом, в той или иной мере приближающийся к авторскому варианту проекции текста» [4: 253]. Согласно В. П. Белянину, возникающая у читателя проекция текста является результатом включения содержания текста в смысловое поле реципиента [1: 118].

Рассмотрим предложенный алгоритм на фрагментах из произведений В. Пелевина. В качестве материала для анализа выбрано несколько отрывков, представляющих собой авторские пародии на тексты популярной культуры конца XX – начала XXI ст., такие как неудачная реклама. Например, пародия на рекламу импортных сигарет «Davidoff»: *«Во многих мудрости много печали, и умножающий познания умножает скорбь. Davidoff Light»* [9: 23]. Она вызывает реминисцентные ассоциации с чем-то знакомым, особый стиль текста

привлекает внимание и способствует запоминанию, реализуя манипулятивный потенциал рекламы. Написание прагматонима латиницей подчеркивает зарубежное происхождение сигарет, создавая «скважины» для понимания качества, цены и пр. Соединение в небольшом фрагменте русских и иностранных слов свидетельствует о сближении отечественной и западной культур. Степень декодирования этого лозунга зависит от лингвокультурной компетенции реципиента. Читатель, знающий Библию, вспомнит практически дословную цитату из Ветхого Завета (Книга Екклесиаста, или Проповедника, глава 1, стих 17-18) и, скорее всего, возмутится использованию Священного Писания для рекламы сигарет. У группы реципиентов, знакомых со значением данного прецедентного текста (но не соотносящих его с Библией) может возникнуть проекция с глубинной опорой на семантику этого выражения – отказ от какой-либо информации, шире – знания вообще. В упрощенной форме суть этой рекламы будет звучать как «Знание не нужно. Davidoff Light». В такой постановке в этом субтексте обнаруживается сразу несколько «скважин», раскрывающих различные смысловые связи. Некоторые из них, возможно, будут звучать так: «Сигареты «Davidoff» важнее любых знаний», «Курение «Davidoff» сделает Вас умнее настолько, что знания Вам будут уже не нужны» или «Зачем Вам знать, как вредят Вашему организму сигареты, в том числе и «Davidoff»» и пр. В зависимости от интерпретации «скважин» (механизм вероятностного прогнозирования) читатель будет понимать этот текст, как рекламу или антирекламу, что и определит степень эмоциональной идентификации с автором.

Интересную трактовку с позиций психолингвистического анализа приобретает реклама-пародия «*Человек рожден для счастья, как птица для полета! Чикен Макнаггетс (вариант «Фуа Гра»)*» [10: 165]. Эта реклама одновременно вызывает улыбку и недоумение. Такой оптимистический на первый взгляд лозунг (первичная проекция текста) приобретает совсем иной экспрессивный оттенок при анализе. Расшифровка иноязычных вкраплений в этом фрагменте становится глубинной опорой для его понимания. Чикен макнаггетс и фуа гра – это блюда из домашней птицы в ресторанах. С учетом этого интерпретация известного многим высказывания М.Горького получает новый смысл. Образовавшиеся «скважины» создают смысловые связи, стойко ассоциируя птицу из выражения М. Горького с курицей или уткой, таким образом, происходит сужение читательской рецепции. Кроме того, лексема «птица» утрачивает свою символическую коннотацию, атрибут свободы, демонстрируя вместо нее антонимичную обреченность – «быть съеденным», это словосочетание в свою очередь также имеет в русском языке несколько значений, и в переносном смысле понимается как «попрекать, бранить» [8: 153]. Расшифровывая таким образом цепочку «скважин», предложенный лозунг создает возможную проекцию текста – «Человек рожден, чтобы его попрекали и бранили». Смысл данного выражения настолько удалился от начального текста, что утратил рекламную функцию. Специфической чертой этой пародии является использование иноязычных эквивалентов названий блюд из домашней птицы, вместо русских аналогов, что может нести подтекстовую лингвокультурную информацию о популяризации западной культуры и вытеснении родной. Эмоциональная идентификация автора и читателя в этом случае значительно усложняется, так как требует от реципиента глубокого анализа истинных намерений писателя.

Интересным представляется психолингвистический анализ слоганов для «Херши» и «Кока-колы»: «*Напитки «Херши» обладают устойчивым «вкусом победы» и «Кока-кола» – вкус свободы*» [9: 12], где прямое и переносное значение слова «вкус» накладываются, создавая каламбур тематических ассоциаций. Сложность психолингвистического анализа этих лозунгов обусловлена перекрученностью их структуры: напиткам, имеющим вполне конкретный, осязаемый вкус, якобы присваивается еще и какой-то абстрактный, символический. В проекции текста, скорее всего, возникнет ассоциативная связь между заявленными стимулами, и можно предположить, что сенсорный опыт окажется доминантным по отношению к духовному, закрепив стереотип, что *победа* на вкус, как «Херши», а *свобода* – как «Кока-кола». Размытость понимания слов «победа» и «свобода» (феномен сатиации) создает «скважины», открывающие возможности для манипуляции сознанием реципиента. Самостоятельно каждое из этих высказываний обладает

прагматическим потенциалом, но В. Пелевин упоминает их в тексте рядом, подчеркивая шаблонность и активизируя критическое восприятие, за счет которого достигается эмоциональная идентификация.

Выводы. В целом, психолингвистический анализ литературы постмодернизма позволяет с определенной долей вероятности воссоздать авторские и читательские проекции, установив потенциальные трудности в понимании определенных частей текста и наметив пути их преодоления. Исследование поверхностных и глубинных опор рецепции текста дает возможность описать этапы восприятия и роль интерпретации отдельных фрагментов для понимания произведения. Наличие «скважин» бесспорно усложняет осмысление прочитанного, но именно в них заложен интертекстуальный потенциал постмодернистской литературы. В сочинениях В. Пелевина «скважины» чаще всего возникают в результате употребления прецедентных выражений, многозначных и омонимичных слов, провоцируя разнообразные смысловые связи и обогащая подтекст. Эмоциональная идентификация автора и читателя достигается с помощью механизмов апперцепции и вероятностного прогнозирования.

Перспективы дальнейших исследований. В будущем мы планируем расширить данное исследование, проверив предложенный алгоритм на других примерах и сопоставив факты нашего анализа с результатами ассоциативного эксперимента.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Белянин В.П. Психолингвистика: учеб. [для студ. Рос.Фед.] / В.П. Белянин – М.: Флинта, 2003. – 232 с.
2. Белянин В.П. Психологическое литературоведение. Текст как отражение внутренних миров автора и читателя: Монография / В.П.Белянин. – М.: Генезис, 2006. – 320 с.
3. Бутакова Л.О. Интерпритация художественного текста: поэтика «с человеческим лицом», «усредненным» сознанием или поэтика «без лица» и «сознания» / Л.О. Бутакова // Вопросы психолингвистики. – 2004 – №1 – С.57-63
4. Залевская А.А. Введение в психолингвистику / А.А. Залевская. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1999. – 349с.
5. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. Практикум по креативной сказкотерапии / Т.Д. Зинкевич-Евстигнеева, Т.М.Грабенко. – СПб.: Речь, 2003. – 400 с.
6. Лурия А.Р. Основные проблемы нейролингвистики / Лурия А.Р. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1975. – 253 с.
7. Новиков А.И. Текст и «контртекст»: две стороны процесса понимания/ А.И. Новиков //Вопросы психолингвистики. – 2004 – №1 – С.64-76
8. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю.Шведовой. – М.: Рус.яз., 1987. – 750 с.
9. Пелевин В. О. Generation «П»/Виктор Пелевин. – М.:Эксмо, 2005. – 351 с.
10. Пелевин В. О. Числа: Роман / Виктор Пелевин. – М.:Эксмо, 2007. – 320 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Акімова – аспірант кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: психолінгвістика, лінгвокультурологія, лінгвістика тексту.

«СОВЕТ» В СИСТЕМЕ ТЕКСТОВЫХ КАТЕГОРИЙ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА

Лариса БОНДАРЕНКО (Днепропетровск, Украина)

У статті розглядається жанр сучасних ЗМІ – «Порада», осмислюється роль його текстотвірних та змістових категорій у здійсненні мовної комунікації. Велику увагу приділено особливостям породження та рецепції, сугестивному потенціалу тексту жанру «Порада».

Ключові слова: ЗМІ, жанр, порада, текст.

The article deals with such genre of contemporary mass-media as "Advice". The role of its text-forming and content categories in speech communication is regarded. A great attention is paid to the peculiarities of generation and reception, suggestive potential of the genre "Advice".

Key words: mass-media, genre, advice, text.

В данной статье в общем виде ставится проблема исследования жанра «Совет» в текстовой системе современного русского языка, поскольку исследуемый нами медиа-жанр мы рассматриваем в качестве одной из разновидностей текстовой структуры. Современная теория лингвистики текста является той перспективной отраслью филологических исследований, которая стремится объединить все знания о тексте, вывести научные

изыскания в сфере лингвистики на качественно новый уровень. Проблемам создания текстов посвящено множество лингвистических работ. Развитию этих исследований на начальном этапе способствовали работы акад. А.М. Пешковского [9], акад. Л.В. Щербы [13] и ряда зарубежных исследователей (Ш. Балли, А. Вейля, З. Харриса и др.), в которых тексты рассматривались как синтаксические структуры с определённым порядком слов и правилами выбора актуализации. Теоретическое освещение лингвистического понятия «текст» находит своё продолжение в работах М.М. Бахтина [1], В.В. Виноградова [2], В.М. Жирмунского [5], Ю.М. Лотмана [6], Н.С. Пospelова [10], Н.Ю. Шведовой [12] и др. Однако предметом исследования, как и раньше, является текст не как языковое произведение, а как замкнутая цепочка предложений, созданная по правилам языковой структуры. Только в 70-80 годы XX века такие учёные, как И.Р. Гальперин [3], С.И. Гиндин [4], О. И. Москальская [7], Т.М. Николаева [8], З.Я. Тураева [11] пришли к новому пониманию этого феномена: текст – не синтаксическое понятие, а целостное языковое произведение, оно по своей природе не может ограничиваться лишь понятиями грамматики. Текст – единица речи, явление системы коммуникации, то есть явление социально-языкового уровня.

Однако, несмотря на повышение заинтересованности проблемами создания и функционирования текста, которая наблюдается сейчас, текстообразующие и содержательные категории такого популярного газетного жанра, как «Совет», насколько нам известно, еще не получил достаточного освещения в лингвистике.

Целью данной статьи является анализ такого частного аспекта лингвальной структуры совета, как его основные текстовые категории. Несмотря на неоднозначность подходов к видению ряда текстовых явлений, выделить своеобразные универсальные свойства, являющиеся основой всех характеристик любого текста, в том числе и исследуемого нами информативного текста «Совет», всё-таки возможно.

В нашем исследовании мы базируемся на признании таких категорий, как: на уровне актуализированного текста – семантика и прагматика, на уровне актуализации текста – связность, цельность и модальность.

Все эти лингвистические текстовые параметры в полной мере присущи изучаемому нами понятию совет. Проиллюстрируем сказанное теоретическими взглядами лингвистов, их концепциями и текстовыми примерами советов.

Прагматические свойства текстов нашли своё отражение в ряде теоретических трудов. Авторы разных концепций по-своему трактуют понятие прагматики. По мнению ван Дейка, прагматика изучает средства, при помощи которых адресант может влиять на информационную и мировоззренческую системы адресата. Последователи дифференциальной лингвистики считают, что предметом исследования прагматики является попытка создания модели описания и измерения семантико-прагматической языковой вариации. Для исследователей, работающих в психо- и социолингвистических направлениях предмет прагматики ограничивается изучением только социального и психологического аспектов функционирования текстов. Как видно из вышесказанного, сфера прагматики необыкновенно широка, поскольку отношения между коммуникаторами имеют многоаспектный характер, однако прагматическая теория текста имеет ряд принципов, на которые опирается большинство учёных, изучающих этот аспект текстовой теории. Главные среди них: принцип качества, количества, относительности и способа подачи. Чтобы проследить соблюдение в тексте совета основных принципов прагматической теории, рассмотрим следующий пример:

10 лучших советов как настроить ребёнка на школу

Совет № 2 Покупки

Покупайте школьные принадлежности вместе с малышом. Не все, конечно, но хотя бы что-то ребёнок должен выбрать по своему вкусу — пенал, фломастеры или краски. Если вещи понравятся ему самому, малыш будет с нетерпением ждать начала учебного года, чтобы побыстрее начать ими пользоваться (Тайны звёзд, 2009, № 37).

В вышеизложенном тексте рекомендации прагматические принципы выражены в следующем:

1. Принцип качества. Достоверность этой информации сомнений не вызывает, поскольку это можно легко проверить, применив совет психолога.

2. Принцип количества. В тексте совета данных, которые бы отягощали читателя, не обнаружено.

3. Принцип относительности. Информация в заметке имеет относительный характер, потому как содержит оценочные суждения о поведении ребёнка в данной ситуации. Читателю, чтобы убедиться в правильности оценки, необходимо было бы самому прибегнуть к использованию рекомендации, или прочитать по этой теме в других изданиях и на их основе убедиться в правильности суждений.

4. Принцип способа подачи. В тексте отсутствует двусмысленность. Каждое его предложение логично мотивировано.

Говоря о прагматическом подходе к описанию текста, лингвисты связывают воедино внутренние и внешние текстовые признаки, которые способствуют тому, чтобы конечная цель речевого акта — сообщаемая в тексте информация была воспринята реципиентом и переработана его сознанием в представления, которые отвечают коммуникативному намерению адресанта. Однако для того, чтобы текст не только воплощал замысел автора, но и был адекватно воспринят реципиентом, нужна совокупность экстралингвистических условий, представленным в пресуппозиции. Рассмотрим явление пресуппозиции на примере следующего текста совета:

10 советов, чтобы стать счастливым

Английский психолог Ричард Уайзман из Университета Хардфордшира сформулировал 10 главных советов, как эффективно справиться с эмоциональным стрессом и стать счастливее в условиях экономических потрясений. Согласно его рекомендациям, первый и самый простой способ улучшить настроение и избавиться от гнетущего чувства тревоги или апатии — это встретиться со старым другом, которого вы давно не видели и с которым давно не общались (Телек, 2009, № 34).

Для лучшего понимания этого материала автор использует такие сведения, которые содержат, кроме знания языка, ещё и знакомство с ситуацией, в которой разворачиваются события, следует также отметить, что авторское коммуникативное намерение эффективно и уместно воплощается в конкретном тексте рекомендации. Эти факторы позволяют спрогнозировать, что высказывание будет правильно воспринято в своём буквальном значении. Высказанные аргументы убеждают нас в том, информационному жанру совет в полной мере присуща такая универсальная текстовая категория, как прагматичность.

Не менее важной категорией текста является и его семантика. Существуют несколько подходов к исследованию предметного содержания текста. Сторонники информационного подхода утверждают, что семантика текста существенно отличается от семантики тех языковых единиц, которые его формируют, как механизмом создания, так и своей структурой. Рассмотрим тексты советов сквозь призму вышеизложенных концепций, где в приведенных ниже примерах налицо целостное и системное текстовое произведение с единым «содержательным ядром»:

Три совета о рассаде

Совет № 2. Есть у меня ещё один способ выращивания рассады. Пластиковые бутылки (1,5-2 л) разрезаю пополам, нижнюю часть заполняю подготовленной землёй и сажая по 2-3 семени. Это лучше, чем растить рассаду в ящиках: меньше повреждаются корни, да и приживаемость стопроцентная (Моя прекрасная дача, 2009, № 9).

Рекомендация репрезентирована сложным синтаксическим целым, представляющим собой цельную и связную структуру.

Совет может иметь более сложную понятийную сферу, отражённую в семантической структуре. Рассмотрим в свете вышесказанного следующий пример:

Советы специалистов

Как избавиться от мигрени

А как у них за границей?

Носите на голове повязку. «Это старинный бабушкин способ — плотно повязать голову куском ткани — имеет свои преимущества, — уверяет доктор Соломон. — Это

уменьшает приток крови к скальпу, и пульсирующая, тяжёлая боль при мигрени отступает» (Народный целитель, 2008, № 17).

Семантическая структура такого типа рекомендаций также воспринимается как единое текстовое целое с одним «содержательным ядром», однако, имеющее вставной фрагмент другого языкового произведения (в нашем случае цитата), который хотя и стал частью основного текста, но всё же продолжает выделяться из него.

Совет может быть представлен в виде определённого макротекста, имеющего в своём составе ряд микротекстов — «содержательных ядер», объединённых в сложный семантический комплекс, однако воспринимаемый реципиентом как целостное структурно-семантическое образование:

Советы читательницам от журнала «Космополитен»

1. Ваш муж пришёл с работы и просит приготовить ужин.

- Скажите ему, что вы только что вернулись из фитнес-клуба, и очень устали.

- Попросите его покупать пиццу по дороге с работы.

- Предложите сходить в ресторан.

- Подумайте, нужен ли вам такой муж.

2. Ваш муж спрашивает, почему в квартире беспорядок.

- Скажите ему, что вы не можете одновременно посещать салон красоты и следить за порядком в доме.

- Попросите его нанять ещё одну горничную.

- Подумайте, нужен ли вам такой муж (Телек, 2009, № 11).

Приведённый выше текст имеет форму диалогического произведения, в котором активные участники диалога стремятся вступить в коммуникацию и пытаются составить единый текст, отражающий ситуацию.

Несколько иной подход к рассмотрению содержания текста представлен в его анализе по ключевым словам. По мнению ученых, именно сочетания лексем составляют те «смысловые узлы», на основе которых устанавливаются тематико-ситуативные и оценочно-прагматические связи в тексте. Набор ключевых слов образует своеобразную тематическую сетку текста, отражающую логику смыслового развертывания данного речевого произведения. Учитывая точку зрения лингвистов, анализирующих текстовую семантику по ключевым словам, обратимся к следующему совету, являющемуся, по нашему мнению, ярким иллюстрационным материалом вышеизложенной концепции:

Совет эксперта

Отдельная статья расходов – экипировка! Рынок мотоциклетной экипировки достаточно развит, чтобы выбрать действительно нужные вещи. От себя рекомендую интегральный шлем (с закрытой зоной челюсти), кожаную куртку с протекторами локти-плечи, защиту спины под куртку («черепашка»), наколенники и мотоботинки (Твоё, 2008, № 30).

Анализируя содержательный аспект текста данной информационной заметки с учётом вышеизложенной концепции, обратим внимание на использование следующих ключевых слов: экипировка, интегральный шлем, кожаная куртка с протекторами локти-плечи, наколенники, мотоботинки и перчатки, которые способствуют системной организации текста, являясь его смысловыми вехами. Очевиден и тот факт, что выделенные нами наиболее информативные единицы — тематические слова несут определенную ключевую информацию, служащую основой для восприятия и интерпретации текстового содержания.

Подход к тексту с позиций тематических слов позволил акцентировать внимание исследователей на ещё одном лингвокультурологическом подходе рассмотрения семантики текста, направленном на освещение особенностей менталитета народа. Он дает возможность представления о тексте как явлении, соотносимом с историко-культурными особенностями его создания и прочтения, подтвердим вышеизложенное следующим примером совета:

Добрые советы и традиции

Успенский пост

Какие блюда позволены?

Согласно строгим церковным уставам, в течение Успенского поста полагается вкушать только растительную пищу, причем во все дни недели, кроме субботы и

воскресенья, без растительного масла. Понедельник, среда и пятница – самые строгие дни. Пищу едят в сыром виде, ее нельзя даже отваривать. В остальные дни разрешены вареные продукты. В субботу и воскресенье во время обеда можно выпить бокал сухого вина (Тайны звёзд, 2009, № 24).

Одним из важных вопросов, возникающих в процессе характеристики текста, является вопрос, касающийся его текстообразующих категорий: цельности, связности и модальности, которые обеспечивают автономность текста. Роль связности трудно переоценить и в исследуемых нами текстах советов, поскольку она обеспечивает логическую последовательность элементов текста, подчиняет их общей информации и объединяет в единое смысловое целое, т.е. делает текст завершённым или целостным. Рассмотрим это на примере:

Добрые советы

Обустроиваем уголок школьника

Стул. Дети растут быстро, поэтому лучше купить офисный стул, у которого регулируется высота. Определить правильную высоту стула очень просто.

Компьютер. Поставьте на стол только монитор. Он находится на расстоянии 60–70 см от глаз, а его центр – на 10–20 см ниже зрачков. Чтобы системный блок не занимал место на столе, поместите его на пол (Твоё, 2008, №18).

Как видим, в тексте совета, состоящего из отдельных сверхфразовых единств, происходит содержательное и структурное соединение отдельных сообщений в единую семантическую цельность. Части текста удачно соединяются и подчиняются главной теме, что позволяет нам говорить о завершенности языковой структуры данной рекомендации.

Характеризуя и описывая важнейшие закономерности текста в процессе его создания и репрезентации, следует указать ещё на одну из центральных текстовых категорий – его модальность, без которой изучение текста не может оказаться полным и адекватным. Текстовая модальность имеет два основных проявления: авторскую модальную интенцию и модальность воспринимающего текст. Авторская модальная интенция характеризуется избираемым способом организации речи: в одних случаях это открытый, оценочно-эмоциональный способ речи; в других – отстраненный и скрытый, проявляющийся в объективности, конкретности, логичности, сдержанности. Модальность воспринимающего текст во многом зависит от внешних и внутренних условий коммуникативного процесса (общественных, психологических, интеллектуальных и других). Поскольку модальность присуща любому речевому высказыванию, она характерна и для интересующего нас жанра «Совет». Рассмотрим примеры советов, подтверждающих наше мнение:

Советы пациентам

Часто ограбление посетителей начинается с окошка в регистратуре, где предлагается сделать добровольное пожертвование в сумме от 10 до 30 грн. в фонды отделения и больницы. Это незаконно, а поэтому обращайтесь к руководству больницы. В случае неудовлетворительных ответов обращайтесь в суд (Народная правда, 2009, № 89).

Семейный совет

Любовь и учёба – совместимы?

«Никакой личной жизни, только учёба!» – утверждала я. Пока не повстречала соседа! И тогда я поняла, что любовь – это нечто прекрасное. Но пламя любви быстро погасили родители: «Никаких мальчиков!». И в этой ситуации амурчик не промахивался, ведь мой любимый оказался неплохим знатоком школьных предметов. Так что моя личная жизнь оставалась на высоте. Девчонки, влюбляйтесь, но придерживайтесь некоторых правил:

- 1) Во-первых, не слушайте чужих советов.*
- 2) Не спорьте с родителями: выслушивайте их наставления, а сами продолжайте летать на розовых облаках любви.*
- 3) Если мысль «о нём» мешает вам заниматься, подумайте, что умные девушки пользуются большей популярностью.*
- 4) Учитесь, но любить не переставайте никогда, не важно кого, главное, ЛЮБИТЕ! Ведь именно благодаря этому чувству выделяются «гормоны радости» – эндорфины,*

дарящие вам улыбки, хорошее настроение, и даже здоровье (Семейная газета Ника, 2009, № 36)!

Приведенные выше тексты советов убеждают в том, что исследуемому нами жанру, равно как и любому тексту, присуща категория модальности, реализующаяся в первом случае в объективности, конкретности, сдержанности авторской позиции и нивелировании авторского «Я»; полярен в этом отношении второй совет, имеющий субъективно-личностный и эмоциональный характер, автор совета обращается к девушкам-старшеклассницам и призывает их никогда не переставать любить, отвечая на риторический вопрос утвердительно – любовь и учёба совместимы.

Подытоживая сказанное выше, отметим, что такие основные текстовые категории как прагматика, семантика, связность, цельность и модальность присущи исследуемому нами жанру «Совет» в полной мере, они отражают самые существенные текстовые закономерности советов в процессе их создания и репрезентации. Все описанные характеристики текста «Совет» имеют глубокое психологическое объяснение, поскольку тексты очень тесно связаны с категориями автора и читателя.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Бахтин М.М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках. Опыт философского анализа / М.М. Бахтин. // Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – С. 281–307.
2. Виноградов В. В. Из истории изучения русского синтаксиса (от Ломоносова и Потебни до Фортунатова) / В.В. Виноградов. – М.: Издательство Московского университета, 1958. – 400 с.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин – М.: Наука, 1981. – 123 с.
4. Гиндин С.И. Связный текст: формальное определение и элементы типологии / Гиндин С. И. // М.: АН СССР. Ин-т рус. яз., 1971. – 44 с.
5. Жирмунский В. М. Введение в сравнительно-историческое изучение германских языков / В. М. Жирмунский. – М.-Л., Наука. 1964. – 316 с.
6. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Ю. М. Лотман. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 464 с.
7. Москальская О. И. Текст как лингвистическое понятие (обзорная статья) / О. И. Москальская // Иностранные языки в школе. – 1978. – № 3. – С. 9–17.
8. Николаева Т. М. Единицы языка и теория текста / Т. М. Николаева // Исследования по структуре текста. – М.: Наука, 1987. – С. 27–57.
9. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М.: Просвещение, 1956. – 144 с.
10. Поспелов Н. С. Развитие синтаксиса современного русского языка / Н. С. Поспелов, Е. А. Иванчикова. – М.: Наука, 1966. – 224 с.
11. Тураева З. Я. Лингвистика текста: (Текст: структура и семантика) / З. Я. Тураева. – М.: Просвещение, 1986. – 126 с.
12. Шведова Н. Ю. Активные процессы в современном русском синтаксисе / Н. Ю. Шведова. – М.: Просвещение, 1966. – 156 с.
13. Щерба Л. В. О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании // Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. – М.: Едиториал, 2004. – 432 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Бондаренко – викладач кафедри гуманітарні дисципліни для іноземців Дніпропетровського національного транспортного університету ім. академіка В. Лазаряна.
Наукові інтереси: мова сучасних ЗМІ.

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ МОВЛЕННЯ АФРИКАНСЬКИХ НАРОДІВ У РОМАНІ ЧІНУА АЧЕБЕ «СВІТ РОЗПАДАЄТЬСЯ»

Віра БУРКО (Тернопіль, Україна)

У статті розглянуто проблему відтворення англійською мовою специфіки мовлення африканського народу на матеріалі твору Ч. Ачебе “Світ розпадається”, досліджено стилістичні особливості та нарративну стратегію роману.

Ключові слова: африканська література, колоніальний досвід, специфіка мовлення африканського народу, стилістичні особливості, нарративна стратегія.

The paper deals with the problem of rendering into English the specificity of African speech in Chinua Achebe’s “Things Fall Apart”, as well as with the stylistic peculiarities and the narrative strategy of the novel.

Key words: African literature, colonial experience, specificity of African speech, stylistic peculiarities, narrative strategy.

У п'ятдесятих роках минулого століття серед африканських письменників розгорнулись дебати про те, що таке африканська література [1; 2]. Чи це література, що

створена в Африці, чи література про Африку? Яких критеріїв повинен дотримуватись африканський митець, чи може він писати на будь-яку тему чи лише про свій континент? І нарешті, яка мова найбільш оптимальна: арабська, англійська, французька, португальська чи африкаанс. Ч. Ачебе стверджував, що африканська література не єдине ціле, а складається з окремих національних та етнічних літератур континенту. Що ж до питання мови, то з самого початку він писав англійською, хоч деякі його співвітчизники вбачали в цьому прагнення митця бути визнаним у світі білих. У статті “Африканський письменник та англійська мова” письменник відповідав, що для багатьох регіонів Африки англійська мова стала мовою міжнародного спілкування тому, що “ці нації сформувалися завдяки вторгненню англійців; але це зовсім не означає, що народи, які входили до цих націй, були винайдені англійцями” [1: 36]. Для самого Ч. Ачебе складнощі полягали в тому, щоб передати поняття та предмети звичні для африканців, які не мали еквівалентів в англійській мові.

З іншого боку, як зазначає А. Дженмохамед, використання африканськими письменниками англійської як медіуму передбачає іронію, парадокси та суперечності [8: 572]. По-перше, вони змушені писати англійською, оскільки здобули освіту цією мовою. По-друге, етноцентристський нарцисизм європейських колоніалістів визнає іншого “цивілізованого” істотою лише в тому випадку, якщо останній відтворить себе в образі, що створений європейською мовою, та переданий через європейську літературну форму [8: 572]. У свою чергу африканські письменники зіткнулись з проблемою відтворення англійською мовою особливостей мовлення африканських народів. Адже в минулому представники чорношкірої раси не мали писемності. Відтак одне з головних завдань африканських письменників – адекватна передача поетичних конструкцій усної традиції письмовою формою. Цей факт зумовлює не лише відображення руйнівної сили колонізації, але й анігіляцію консервативної автохтонної культури через введення писемності.

З огляду на це, метою нашої статті є розгляд проблеми відтворення англійською мовою специфіки мовлення африканського народу на матеріалі твору Ч. Ачебе “Світ розпадається”, дослідження стилістичних особливостей та нарративної стратегії роману.

Видання у 1958 році роману Чинуа Ачебе “Світ розпадається” стало визначною культурною та літературною подією не лише в самій Нігерії, але й в усьому англомовному світі. Багато критиків відзначили, що роман позначив “інавгураційний момент в африканській літературній історії” [12: 345]. На той час розвиток нігерійської писемної літературної традиції англійською мовою лише розпочинався. Саме Ч. Ачебе потужно зартикулював протест проти імперської гегемонії. Крім того, письменник майстерно “африканізував” англійську мову, інкорпорувавши у свій текст безліч слів народу Ігбо, а також прислів’їв та приказок. Ч. Ачебе спробував створити мову та нову естетичну парадигму для відображення світобачення чорношкірої раси. А. Іреле підкреслює, що важливість роману “Світ розпадається” полягає “в змалюванні африканського суспільства як живої сутності у певному історичному зрізі” [7: 454]. Відтак твір представляє нове бачення Африки, відкриває невідомий життєвий досвід негритянської раси.

Одна з головних проблем роману полягає в осмисленні наслідків європейського колоніалізму, його деструктивного впливу на африканські культури. Ч. Ачебе неодноразово підкреслював, що колоніальне панування в Африці спричинило психологічні травми для негритянського народу, від яких він ще довго буде одужувати. Роман “Світ розпадається” представляє колоніальний досвід переданий через власне африканську призму. Проте, на відміну від багатьох своїх сучасників Ч. Ачебе не вдається до романтизації африканського минулого, подібно як і не вважає імперську ідентичність антитезою до африканської. Як слушно зазначає С. Гіканді у своєму аналізі роману: “Культура, іншими словами, визначається швидше амбівалентністю, аніж безперечною авторитетністю” [5: 300].

У романі, як і в усій свої творчості загалом, Ч. Ачебе розвінчує імперські стереотипи про Африку, змальовує неєвроцентричні культури та історії, що функціонують як контрнарратив до панівного західного нарративу. Б. Джейфо вважає, що твір “Світ розпадається” складається з двох рівнів: розповідь про зіткнення імперії й колонії та фрагментарні історії про ідентичність підкорених [12: 348]. Важливо, що Ч. Ачебе не ставить читача перед вибором однієї з двох систем цінностей. Іронічна розв’язка роману важлива для “політики репрезентації”, що є центральною для постколоніальних дебатів про ідентичність.

Незважаючи на те, що Ч. Ачебе детально описав побут, звичаї, повір'я, обряди власного народу, це не зробило роман етнографічною хронікою. З допомогою етнографічного матеріалу автор передав світорозуміння одного з африканських народів, зартикулював нове бачення африканського досвіду, що тривалий час сприймався упереджено та позірно. Крім того, усна народна традиція, інкорпорована у канву твору, збагатила стилістичний рівень роману, уможливила створення “нового типу вираження африканської уяви”. Саме цей факт дає підстави назвати твір “архетипним сучасним африканським романом, що написаний англійською” [7: 454].

Роман “Світ розпадається” структурно складається з трьох частин. Перша – присвячена опису життя в селищі Умуофія, де проживає головний герой – Оконкво. У другій частині передано перебування хлопця у вигнанні, а саме у селищі, звідки походить його мати. І нарешті трагічна розв'язка роману відбувається в завершальній третій частині. Особиста доля героя нерозривно пов'язана з традиціями та устроєм життя рідної спільноти. Оповідь ведеться від третьої особи, при цьому відсутня будь-яка відкрита оцінка подій з боку оповідача. Гетеродієгетичний наратор роману є всього лише стороннім спостерігачем, який спокійно документує життя села від одного повного місяця до іншого, від одного ритуалу до іншого. Тип оповіді поєднує міметичну та дієгетичну стратегії. На відміну від європейської традиції письма, що зосереджена на інтроспекціях героя, автор постійно балансує між самоаналізом героїв та життям спільноти. Їхні страхи та переживання вербалізуються у громаді та опрацьовуються через ритуали. Як слушно відзначає Д. Керролл: “Це один з рівнів роману, який попередня літературна традиція не використовувала і до якого ми не звикли – пряма передача проблем, моральних, політичних і релігійних, на розсуд громади” [3: 389]. Особливість роману в постійній присутності громади з допомогою якої вирішуються будь-які складні ситуації. При цьому не існує якихось певних загальних законів, а кожен випадок розглядається окремо. Яскравим прикладом може бути сцена, де чоловік та брат дружини намагаються розв'язати суперечку за допомогою егвугву – духів предків.

Ч. Ачебе змалював суспільну структуру доколоніального селища Іґбо, морально-етичні підвалини, принципи самоврядування та світогляд його жителів. Одноплемінники Оконкво перебувають у гармонії з природою. Сама назва поселення “Умуофія”, що дослівно означає “люди лісу”, вказує на сільську природу общини. Ч. Ачебе передав динаміку та особливості людських взаємин, які кажучи словами Е. Дюркгайма, складають основу колективної свідомості. Початок твору дає розуміння того, як народ Іґбо усвідомлює себе в просторі: “Оконкво був знаний на дев'ять сіл і навіть трохи далі” [4: 3]. Простір обмежений знаною та освоєною територією, решта світу, як і власне конкретне місце в його загальній картині мало хвилює народ Умуофії. Важливу роль для розуміння “епістемології Іґбо” (Гіканді) відіграє час. Він сприймається одноплемінниками Оконкво не як статична категорія, а як плинність. Визначними у цьому плані є самі ритуали, які відображають циклічність, розміреність життя громади. Новий рік розпочинався зі збирання врожаю ямсу – найважливішого продукту харчування для Іґбо. Щоденні турботи та праця на полі взаємопов'язані з природними ритмами. Іґбо живуть за законами природи та намагаються не образити богів, що опікуються родючістю, родинною злагодою, народженням дітей і зрештою, долями людей. Спокій та розміреність буття автор передає простою фразою: “І так минали місяці та пори року” [4: 39].

Особливої уваги заслуговує метод нарації роману. Передусім вражає простий спосіб оповіді та, відповідно, сам стиль твору. Внаслідок чого дослідження основних рис письма Ч. Ачебе стало предметом уваги багатьох дослідників [6; 9: 555–571; 11: 422–437]. Зокрема, деякі літературознавці наполягають на тому, що “колеритна англійська сприяє відображенню африканського вербального стилю з наголосами та акцентами, які є дивними та несподіваними в британському чи американському мовленні” [13: 93]. Ч. Ачебе переформатував англійську, щоб зімітувати “лінгвістичні звороти рідної мови Іґбо” [10: 87]. Наративна стратегія роману, як і його стиль, відображають подвійну свідомість оповідача, що належить до усної (Іґбо) та писемної (європейської) традицій.

Важливе стилістичне значення у тексті твору мають повторення слів чи цілих фраз, а також наголошування незвичних для англословного реципієнта частин синтагм. Зокрема, повтори сприяють відтворенню техніки усної оповіді, а також надають певного ритму самій нарації. Як зазначав Леопольд Седар Сенсор: “Ритм – це архітектура буття, внутрішня

динаміка, яка надає йому форми, безпосереднє вираження життєвої сили. Драматичний інтерес у творі підтримується не униканням повторень, як маємо це в європейському наративі, а, навпаки, народжується через них: повторень факту, жесту, слів, що формують лейтмотив” [11: 425]. Ще однією іманентною рисою письма Ч. Ачебе є паралелізм, що підсилює функцію повторів. Наприклад, на самому початку роману зустрічаємо характерну для письменника ритмічність: “Перший абзац” [4: 3]. А. Дженмохамед зокрема звертає увагу на те, що в творі письменник використовує прості речення, а не складнопідрядні. Це, на думку дослідника, пояснюється прагненням створити “гладку поверхню” [8: 579], де всі елементи та факти нарації рівнозначні. Для створення цього ж ефекту (“гладкої поверхні”) окрім паратаксису автор застосовує монотонний голос оповідача та ауру оповіді без конкретного зазначення часу. Темпоральність роману нечітка та виражається такими конструкціями: “багато років тому”, “старий, як сам клан”, “найгірший рік, який пам’ятали” та інші. Така безчасовість наративу пов’язує його з усною традицією, де існує містичний, а не історичний час.

Важливу функцію у канві нарації роману “Світ розпадається” відіграє контрапункт. Саме через зіставлення радісних та трагічних моментів автору вдається передати природні ритми життя в Умуофії. Ю. Маккарті зауважує, що “наративна стратегія, яку ми бачимо у вступній частині, де представлення нового матеріалу відбувається поступово, а згодом лише поглиблюється, нагадує африканські поліметричні ритми, де різні розміри звучать одночасно, хоча вводяться не відразу. Це не ритм гучного удару, а акцентуація словом, фразою, темою” [11: 427]. Крім того, дослідник підкреслює, що ритмічні елементи стилю та форми корелюють з ритмом життя громади Умуофії. Взагалі стилістичні особливості роману та його структура відображають риси народної мови чорношкірих Ігбо та відрізняються від традиційної писемної англійської. Таким чином Ч. Ачебе дестабілізував дискурс імперії, ввівши як контрдискурс особливості світобачення та світовідчуття власного народу, іманентні риси його культури, мовлення та побуту. На лексичному рівні автор представив нові слова, які передають реалії життя чорношкірого народу, але відсутні в англійській мові.

Ч. Ачебе використовує особливості усної народної мови Ігбо не лише в діалогах роману, але й в описах природи чи взаємин людей. Зокрема, його тексти багаті на прислів’я та приказки, а також порівняння, що сприяє відтворенню локального колориту. Наприклад, у романі зустрічаємо такі зіставлення: *як ящірка, котра впала з дерева іроко* [4: 21]; *заклопотаний як мурашник* [4: 100]; *ніби вода лилася на натягнуту шкіру барабана* [4: 42]; *як зернина маїсу у порожній торбині з козячої шкіри* [4: 22]; *як погана шкаралупа* [4: 46]. Окрім того, що такі перлини народної творчості дають уявлення про світогляд одного з чорношкірих поселень, вони ще й “підсилюють теми, увиразнюють характеристики героїв, підкреслюють конфлікт та дають розуміння про цінності суспільства, яке змальовується” [9: 558]. На думку Б. Ліндфорс, усвідомлення прислів’їв покращує інтерпретацію самого роману. У цьому випадку народна творчість стає ключем до осягнення іноді дивних чи чужих для нас вчинків, поведінкових моделей або ж ритуалів. Роман рясніє приказками про статус та становлення особистості, що посилюють одну з тем роману, а саме трагедію Оконкво, який хотів стати лідером, але не був підтриманий громадою. Серед них: *Я не можу жити на березі річки і вмиватися слиною* [4: 98]; *як людина танцює, так і барабани б’ють для неї* [4: 108]; *дитина з чистими руками може їсти й з королями* [4: 6]; *людина, котра поважає великих, прокладає шлях і до власної величі* [4: 16]. У приказках та прислів’ях передано цінності та моральні принципи умуофійців. Вони посилюють звучання головних мотивів твору: важливість соціального статусу, поцінування досягнень індивідуума, долі людини. Крім того, сам автор підкреслює важливість прислів’їв серед чорношкірого народу: “В Ігбо мистецтво розмови цінується дуже високо, і прислів’я є пальмовою олією, з якою з’їдають слова” [8: 581].

Функціональні у канві роману байки та притчі, які є певним поясненням характерів чи поведінки героїв. Так, основна трагедія Оконкво, що полягає в його нездатності знайти внутрішній спокій чи, за віруванням умуофійців, порозуміння з власним духом “чі”, апелює до поширеної серед Ігбо притчі про силача. “Колись давно жив на світі силач, спина котрого ніколи не торкалася землі. Він перемагав від села до села, аж поки не переміг всіх на світі. Тоді він вирішив піти в край духів і побороти там усіх. І він таки пішов і переміг кожного,

хто траплявся йому на шляху. Його друг, що грав на флейті та прославляв силача, благав повернутися назад. Але той не погоджувався. Замість того, щоб іти додому, силач вирішив помірятися силою з найсильнішим та найкращим з духів. І вони послали йому його особистого бога, маленького, коренастого духа, що однією рукою розбив його об землю” [7: 460]. Ця притча слугує певною матрицею для розуміння характеру та причини самогубства головного героя. Оконкво не знайшов порозуміння зі своїм внутрішнім еством, не прислухався до внутрішнього голосу, а вирішував усе лише силою. Проте в культурі Ігбо особистий бог людини (“чі”) відіграє важливу роль. Індивідуум та його бог – нероздільні та повинні прислухатися один до одного. У кінці роману оповідач роздумує: “Очевидно, що його особистий бог або “чі” не призначався для визначних вчинків. Людина не може піднятися вище за долю свого “чі” [7: 460].

Постколоніальні теоретики стверджують, що в постколоніальному дискурсі мова існує ні до факту, ані після факту, вона існує у самому факті. Мова формує саму реальність, забезпечує поняття, за допомогою яких треба говорити про світ. Своєю чергою “світи, які творяться таким способом, не є сталими утвореннями в уяві мовця, ні поєднанням образів, які відрізняються від тих, які є в уяві носія іншої мови. Світи існують у мові, їхні горизонти розширюються, як тільки вводяться неологізми, нові тропи та образи, що також сприяють розширенню меж самої мови. Таким чином англійська стає одним з засобів текстуального конструювання світу. Найцікавішим моментом її використання в постколоніальній літературі є спосіб творення відмінності, відокремленості та заперечення норми метрополії” [2: 43]. Через навмисне спрощення англійської мови, ритм численних паратаксісів заперечується багатство та складність мови. Окрім того, свідомо “сухість” мови дала можливість розвинути в романі міфічного за своєю природою оповідача, який власною оповіддю викликає різні емоції, і при цьому сам залишається безпристрасним. “Цей нейтральний міфічний голос, що є новий в англійській літературі, здатен відновити культурний досвід, що починає зникати, без сентиментальності чи награності” [8: 586].

Таким чином, у романі “Світ розпадається” автор поєднав усну народну творчість та писемний дискурс західної культури. Перекодування феноменології усної культури в писемну форму зумовило виникнення нової синкретичної форми, а також спричинило негативну діалектику детериторизації англійської мови та жанру роману як такого. Майстерність Ч. Ачебе виявляється в талановитому використанні англійської мови при передачі характерів умуофійців, реалій їхнього життя та світовідчуття. Він зумів “змалювати африканський світ африканськими концептами” [9: 571]. Саме потужністю свого таланту письменник зміг переконати своїх читачів, що “африканські народи мали культуру, а не вперше почули про неї від європейців; що їхні спільноти не були нетямущими, але часто мали філософію великої глибини, цінності та краси, а також поезію, і найголовніше – достоїнство” [9: 571]. Ч. Ачебе вдалося передати особливості усної народної культури, а також специфіку чужого для європейців світу. У романі змальовано не лише героїчну постать Оконкво, але й культурну ситуацію доколоніального світу чорношкірих.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вольпе М. Л. Два портрета на фоні Африки: Чинуа Ачебе, Нгуґі Ва Тхионґо. – М.: Зебра Е, 2003. – 476 с.
2. Ashcroft B., G. Griffiths, H. Tiffin. The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures. – L.: Routledge, 1989. – 283 p.
3. Carroll D. Things Fall Apart // Ch. Achebe; Things Fall Apart; ed. by A. Irele. – N. Y., L.: W. W. Norton and Company, 2009. – P. 385–410.
4. Chinua A. Things Fall Apart // Ch. Achebe; Things Fall Apart; ed. by A. Irele. – N. Y., L.: W. W. Norton and Company, 2009. – P. 1–117.
5. Gikandi S. Chinua Achebe and the Invention of African Literature // Ch. Achebe; Things Fall Apart; ed. by A. Irele. – N. Y., L.: W. W. Norton and Company, 2009. – P. 293–303.
6. Innes C. Chinua Achebe. – Cambridge: CUP, 1990. – 265 p.
7. Irele A. The Crisis of Cultural Memory in Chinua Achebe’s Things Fall Apart // Ch. Achebe; Things Fall Apart; ed. by A. Irele. – N. Y., L.: W. W. Norton and Company, 2009. – P. 453–491.
8. JanMohamed A. R. Sophisticated Primitivism: The Syncretism of Oral and Literate Models in Achebe’s Things Fall Apart // Ch. Achebe; Things Fall Apart; ed. by A. Irele. – N. Y., L.: W. W. Norton and Company, 2009. – P. 571–586.
9. Lindfors B. The Palm-oil with Which Achebe’s Words Are Eaten // Ch. Achebe; Things Fall Apart; ed. by A. Irele. – N. Y., L.: W. W. Norton and Company, 2009. – P. 555–571.
10. Madubuike I. A handbook of African names. – Cambridge: Three Continents Press, 1994. – 158 p.
11. McCarthy B. E. Rhythm and Method in Things Fall Apart // Ch. Achebe; Things Fall Apart; ed. by A. Irele. – N. Y., L.: W. W. Norton and Company, 2009. – P. 422–437.

12. Pandurang M. Chinua Achebe and the African Experience: A Socio-Literary Perspective // Ch. Achebe; Things Fall Apart; ed. by A. Irele. – N. Y., L.: W. W. Norton and Company, 2009. – P. 343–358.
13. Povey J. A Critical Introduction // Critique. – 1969. – Vol. XI. – N 3. – P. 91–99.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Віра Бурко – асистент кафедри іноземних мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Наукові інтереси: теорія літератури, постколоніальна критика.

НАУКОВА ПОСТПУБЛІКАЦІЙНА РЕЦЕНЗІЯ: АСПЕКТИ МОВНОСТИЛІСТИЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ

Олександра ГУМАНЕНКО (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена мовним особливостям сучасної наукової постпублікаційної рецензії та визначенню їх ролі у творенні ефективного тексту наукової рецензії.

Ключові слова: постпублікаційна рецензія, рецензент, мовні засоби, образність, наукова комунікація, науковий дискурс.

The paper is devoted to the language peculiarities of a modern scholarly book review and determining of their role in the effective peer review text writing.

Key words: a scholarly book review, a reviewer, language means, imagery, academic communication, academic discourse.

Звернення до теми мовностилістичних особливостей рецензій на готове наукове видання зумовлене цільовим призначенням цих рецензій, в яких оцінка наукового твору спрямовується на широкий загал і які за рахунок цієї ознаки вже у постпублікаційній фазі мають можливість впливати на подальшу долю наукової праці та її автора в сучасному академічному просторі. Мова і стиль постпублікаційної рецензії є своєрідним продовженням розмови про її автора, адже «з'ясовуючи взаємозв'язки матеріального світу, доводячи певні положення, гіпотези, викладаючи наукові питання у цілях визначення і пояснення явищ природи і суспільного життя, оцінюючи роботу своїх колег (курсив наш – О. Г.), учений привносить, поряд з логічною констатацією факту, свою власну суб'єктивно-чуттєву оцінку, нерозривно пов'язану з емотивністю, образністю, експресією» [9: 24]. Подібної думки дотримується і М. М. Кожина, яка вважає, що мислення і мовне виявлення наукової творчості «навіть на самому абстрактному рівні не може бути цілковито позбавлене оціночності, уяви, інтуїції та експресії», що знаходить «вираження у стилі мовлення, у мові (курсив наш – О. Г.)» [7: 188].

До характеристики мови і стилю наукових постпублікаційних рецензій вже зверталися такі дослідники, як О. С. Троянська, О. К. Кудасова, Н. М. Разинкіна, Т. І. Синдєєва, Г. І. Соловійова, Н. В. Зелінська, В. Г. Ляпунова, О. Д. Мешков і Є. В. Терехова, Г. Ю. Гришечкіна. Але, на жаль, ця надзвичайно актуальна тема все ще залишається недостатньо висвітленою в науковій літературі. Мета даної статті полягає у формуванні уявлення про мовностилістичні ознаки постпублікаційних рецензій, а також в осмисленні цього питання під кутом впливу викладу рецензії на сучасну академічну комунікацію.

Будь-який текст, у першу чергу, покликаний тим чи іншим способом впливати на читачів. Дослідниця М. П. Сенкевич справедливо зауважує, що «у силу свого функціонального спрямування наукова проза не може не орієнтуватися на читацьку аудиторію», тому що вчений, розпочинаючи науковий діалог, «не лише повідомляє іншим певну інформацію, а й розраховує на якийсь відгук, претендує на те, щоб його дані і висновки були враховані в інших роботах, вступає в полеміку і хоче добитися визнання» [16: 95]. На думку М. В. Урнова, рецензент, який пише рецензію для друку, «зобов'язаний виявляти велику турботу про жвавість і цікавість викладу» [15: 306], адже те, якими мовними засобами користується автор рецензії, «діє на читача, впливаючи на його рішення знайомитися з первинним твором чи ні» [3: 25]. Слід наголосити, що сучасне ставлення до процесу рецензування, яке є здебільшого *формальним*, призводить до зменшення інтересу як до написання рецензії (а це є однією з причин збіднення стилю жанру наукової рецензії), так

і до її читання – що, звичайно, не може не відобразитися на проведенні наукового діалогу. Не та рецензія, від якої «тхне нафталином», а лише цікава, «жива» рецензія здатна викликати зворотну реакцію читача, спровокувати науковий резонанс! Усього цього, як точно зауважує Н. В. Зелінська, можна досягнути «лише удосконалюючи форму викладу» [6: 15–16].

Одним із способів покращення форми викладу є використання образності, яка «окрім внесення до наукового тексту емоційних й естетичних елементів, має також суттєве семантичне навантаження, розкриваючи, доповнюючи і уточнюючи існуючі поняття», а також, «відповідаючи завданням наукової оповіді, образне слововживання є носієм інформації, дієвим засобом збудження мислительної діяльності і уяви читача» [9: с. 24]. Таким чином, у науковій літературі образ виконує передусім наочно-конкретизуючу функцію, а також і емоційно-оціночну [16: 59]. Все це сприяє виникненню додаткової комунікативної функції образних засобів, яка полягає у встановленні контакту між автором і читачем [18: 11].

Слід пам'ятати про те, що серед інших жанрів наукової прози рецензія вирізняється «оціночним ставленням, полемічний боком справи» [14: 161–162], у зв'язку з чим і образність тут «використовується переважно в емоційно-оціночній функції, яка часто представлена у єдності з функцією естетичною» [9: 25].

Дослідниця М. П. Сенкевич вважає, що питома вага емоційного елемента у науковому мовленні залежить не лише від виду наукового твору (так, полемічний твір належить до тих, де цього елемента більше), а й також від композиційної частини твору [16: 54, 58], вплив якої є безсумнівним [11: 95]. Ці погляди підтримуються і в дослідженнях Н. М. Разинкіної та О. К. Кудасової. Так, О. К. Кудасова зазначає, що «якщо засоби неоригінальної, традиційної образності можуть з'явитися в будь-якій композиційній частині наукової рецензії, використання оригінальних образних засобів обмежене рамками вступу і закінчення» [9: 29].

На думку дослідниці О. К. Кудасової, у жанрі наукової рецензії насамперед вживаються порівняння і метафори [9: 27]. Щодо метафор, то, у першу чергу, виявлення метафоричності в наукових жанрах, в тому числі і науковій рецензії, полягає в тенденції до використання мовної (неоригінальної) метафори, яка володіє сталим характером і не визиває у читача яких-небудь додаткових образів і емоційно забарвлених ситуацій. У рамках рецензії склався визначений набір таких засобів, які стали трафаретним способом вираження авторського оціночного ставлення [13: 199; 9: 27].

Для прикладу наведемо декілька таких «стертих» метафор:

(1) *Уже сам перелік порушених у монографії питань, говорить про неабияку їх наукову вартість.*

(2) *Структура праці впливає зі змісту і відбиває історію давніх контактів української мови.*

(3) *У третій главі представлені матеріали, що висвітлюють специфіку умов і характеру праці, які, безсумнівно, слід враховувати при проведенні професійного відбору.*

(4) *Дана книга дуже вчасно і повно заповнює лакуну, що утворилася у вітчизняній картографічній науці.*

Оригінальна ж метафора стає «найкоротшим і нетривіальним шляхом до істини, бо вона, вихоплюючи і синтезуючи за асоціаціями певні ознаки, переводить світ предметів з усталеної таксономії на вищий щабель пізнання – у світ смислів» [12: 330]. Такі метафори у рецензії, як і в інших наукових жанрах, покликані прикрашати текст, увиразнювати його [8: 182–183].

Наведемо декілька прикладів:

(1) *Русло монографії відкрито для категоризації стратегій та тактик мовленнєвого дискурсу.*

(2) *Кобякова І. К. препарує ідентифікацію гумору, виходячи із дефініцій автентичних лексикографічних джерел, із досвіду вітчизняних та зарубіжних учених, а також – із художніх текстів релевантного напрямку.*

(3) *Культури народжуються, зріють і відмирають, а цивілізація розвивається й проходить певні циклічні фази розвитку.*

(4) Прямий обов'язок державного фінансового контролю на сучасному етапі – покласти свою цеглинку у розбудову економічної безпеки держави.

(5) Кожне питання, найдрібніша деталь, кожне без винятку слово обростає історією, викладом існуючих наукових поглядів, серед яких авторів часто залишається лише приєднатися до найдоречнішого, найпереконливішого. При цьому вчений у більшості випадків долучає свої уточнення, переакцентує інтерпретації, доповнює існуюче своїм власним. Це по суті метод золотодобувача: перемивається вся порода, що містить (може містити) золото, непотріб відкидається – залишається чисте золото. Добувши чимало такого наукового золота, автор перевіряв на ньому свої ідеї та спостереження, поєднав одне з одним – народилася нова концепція походження назви Русь.

Та все ж, згідно з Н. М. Разинкіною і М. М. Кожиною, навіть в рецензії метафори не мають ниток, які далеко йдуть у широкий контекст, не стають системним вираженням ідеї цілого твору, як це відбувається, наприклад, у художній літературі [14: 163; 8: 182].

Що ж до порівнянь, то на основі дослідження відібраних наукових рецензій ми приходимо до висновку, що порівняння, на відміну від метафор, не знаходять широкого вираження у жанрі сучасної наукової рецензії. Взагалі «порівняння виступає у науковому стилі у пояснювальній, конкретизуючій функції або ілюстративній функції (у цілях унаочнення)», а також «може відігравати роль засобу виразності, а іноді і образності мовлення, використовуючись з метою популярності викладу» [8: 183]. Якщо в науковій рецензії і з'являються порівняння, то для неї найбільш характерним є останнє, тобто використання порівняння для досягнення образності висловлювань і популяризації викладу. Наприклад:

(1) Світова література, у котрій традиційні сюжети слугують своєрідним становим хребтом, постає як живий організм, що перебуває в поетичному русі.

(2) Досліджуючи поняття сучасної психологічної науки, автор вдається до голономного підходу в аналізі, завдяки якому в кожному з елементів цілісного уявлення про психіку, відображеному в понятті, як у голограмі, репрезентовано не тільки зміст конкретного явища-поняття, а й розроблювана концепція в цілому.

Значну цікавість для дослідження стилю наукових рецензій становлять стилістичні синтаксичні засоби, зокрема, питання і відповідь та риторичне питання. Взагалі, як вказує О. С. Троянська, питальні речення слугують у науковому мовленні для зосередження уваги на тому чи іншому важливому, на думку автора, положенні. Особливо часто питання використовується при формулюванні проблеми. Форма питання, на яке автор тут же дає відповідь (тому подібне питання іноді називають питально-відповідним ходом), дуже виразна, і сформульовані поняття засвоюються за її допомогою читачем значно легше [19: 83].

У жанрі наукової постпублікаційної рецензії питання і відповідь допомагають рецензентові звернути увагу читача на зміст рецензованого твору (приклад 1), популяризувати виклад (приклади 2, 3):

(1) Яка ж вона, сучасна драматургія? Які шляхи її розвитку? Чи часом модні «інтертекстуальні стратегії» насправді не оманлива усмішка Авгура, що лише маскує кризу жанру? Саме ці питання і визначили предмет дослідження монографії О. Бондаревої «Міф і драма у новітньому літературному контексті: поновлення структурного зв'язку через жанрове моделювання».

(2) Як же жив «багач», – а саме так його хотіли представити більшовики – в 1933 році? С. Білокін, посилаючись на архівні дані, зазначає, що температура в музеї не підвищувалася вище +5° взимку.

(3) Тепер зрозуміло, чому Маркс і марксистки з такою настороженістю ставилися до оточуючої їх дійсності, до буденного, чому вони з такою пристрасстю піддавали нещадній критиці міщанство. Авторки обійшли питання про міщанство, а даремно. Смерть міщанству – це боротьба проти розкладаючого людини споживацтва, бездуховності, бездіяльності і бездумного проведення часу. Хтось може заперечити, а як же відносно необхідного людині відпочинку? Дивлячись якій людині. Коли у всесвітньо відомого дирижера розписане життя по дням і годинам на два роки наперед, це говорить лише про масштаб особистості. Яка вже тут буденність!

Питання в останньому прикладі має виразний характер пролепсису, тобто передбачає можливі заперечення думки, висловленої рецензентом.

Зауважимо, що риторичні питання менш розповсюджені у рецензіях, ніж питання і відповідь. Для наукових рецензій більшою мірою характерні цілі ряди риторичних питань. Зазвичай в рецензії такі питання з'являються під час розгляду недоліків рецензованого твору і відповідно – сприяють полемізації викладу рецензії. Наприклад:

Слід зазначити, що Нгуєн Тхі Донг порівнює систему підвищення кваліфікації інформаційно-бібліотечних кадрів, що склалася в СРСР й існує в сучасній Росії, з аналогічною системою В'єтнаму, орієнтованою переважно на цей досвід. Проте здійснений аналіз «позаісторично», автор не порушує питання: скільки часу необхідно було для вирішення цієї проблеми в колишньому Радянському Союзі, наприклад? І скільки часу зможе знадобитися для цього СРВ, з огляду на децю іншу геополітичну ситуацію? Подібне історичне порівняння, проведене, як продовження даної теми, допоможе, на наш погляд, ліпше зорієнтуватися і теоретично точніше обґрунтувати наукові прогнози в цій сфері.

Наступний приклад цікавий тим, що рецензент ставить відразу п'ять запитань.

Однак зазначена проекція не дозволила належно розкрити питання авторського «Я», а точніше – проблему зіставлення фольклорної традиції та «Я» поета. Чому автор звертається до фольклорної традиції? Чому складні модерні пошуки виростають саме на ґрунті традиційних фольклорних формул та кодів? Що саме вибирає автор із фольклорної традиції? Як і до якої межі відбувається трансформація фольклорних мотивів та образів у модерному поетичному тексті? Наскільки внаслідок цієї трансформації змінюється функціональна роль запозичених елементів? Усі ці питання, зрештою, можна звести до одного: як переломлюється фольклорна традиція у призмі авторського «Я». І це важливо, оскільки творчість митців модерного часу базується на індивідуально-авторському конструюванні, на особистісному творенні нових художніх формул (із урахуванням, звичайно, вже наявного мистецького досвіду).

Крім вищеназваних засобів, у рецензії часто використовуються й антитези. Загалом, їх мета у науковій рецензії – наголосити на певних характеристиках рецензованого твору (наприклад, на новизні праці, оригінальних підходах, на особливості місця видання серед інших), підкреслити значення роботи автора. Наприклад:

Стратегія дослідження авторки ґрунтується на тих когнітивних засадах, що мова існує не в мовленні, а в людській свідомості, у ментальному лексиконі, у мозку, у вигляді концептів, що концепт і слово не є тотожними явищами.

Так, в одній з аналізованих рецензій в одному абзаці відбувається «нагромадження» декількох антитез:

Робота привертає до себе, перш за все, новизною авторського підходу. Дослідник оцінює події не з висоти сьогодення, і не йде за історіографічною традицією, що склалася ще з часів, яким присвячена робота, і тим більше – за оцінками тогочасних партійних документів. Він їх аналізує з основних і незмінних для людини у всі часи позицій – її життєвих інтересів. Автор не обмежується звичним для такої проблематики показом кількісних змін у професійно-виробничій структурі працівників села та позитивної їх динаміки. Цей процес він розглядає значно ширше – у тісному зв'язку з теоретичними поглядами на село і селян партійно-державного керівництва, його аграрною політикою, з тогочасним станом сільського господарства, зі сприйняттям селом методів, за допомогою яких держава намагалася здійснити інтелектуалізацію його матеріальної сфери, реакцію представників різних установ, організацій, підприємств, залучених до вирішення кадрових проблем колгоспного виробництва.

Особливе місце у науковій рецензії займає іронія, яка є носієм імпліцитності, а значить і досить сильним засобом впливу на читацьку аудиторію. Не можна сказати, що сучасні рецензенти так вже й часто вдаються до іронізації викладу. Іронія виступає у тексті рецензії засобом висловлення негативної оцінки, використовуючи для свого творення різноманітну кількість мовностилістичних засобів. Цілком погоджуємося з думкою Н. В. Зелінської про те, що виявлення іронії у жанрі наукової рецензії, як і в інших жанрах наукової літератури, «іноді не може бути строго “паспортизованим”, і навіть більше: його “непомітність”»,

“розчиненість” у контексті – ознака найвищої майстерності автора». Також «здатність до іронічного світосприймання (частіше вроджена, ніж набута), має бути присутньою не стільки в автора, який творить текст доступними йому, у тому числі іронічними, засобами, скільки у читача – спроможного відчувати цей іронічний підтекст, іронічну інтонацію, відгукнутися на запропоновану автором тональність» [5: 207].

Беручи до уваги, що «використання емоційних елементів у науковому тексті значною мірою визначається галуззю знання, якої він стосується» [16: 59], можемо сказати, що очевидна різниця виявляється у наборі мовностилістичних засобів рецензій різного тематичного спрямування. Так, соціальні та філософські рецензії рясніють метафорами, запитаннями і відповідями, антитезами, у них часто зустрічаються риторичні питання, іноді порівняння, у математичних рецензіях засобів образності значно менше, а природничі і технічні рецензії майже позбавлені образних засобів.

Основою для характеристики найбільш узагальненого типу змісту, який знаходить відповідне вираження шляхом відбору мовних засобів на всіх рівнях, слугує спосіб викладу [4: 71]. Зазвичай виділяють декілька основних способів викладу: опис, оповідь (повідомлення), міркування і критико-полемічний спосіб викладу. У зв'язку з останнім, дослідниця Т. І. Синдєєва пропонує виділити ще один особливий тип оціночних форм – оціночні висловлювання, під якими розуміються цілі речення, що являються вираженням оцінки [10: 106–107; 17: 32–33; 2: 22]. Взагалі, перераховані способи викладу можуть комбінуватися у науковій рецензії, але тут існують і певні традиції. Так, Т. І. Синдєєва вважає, що інформаційна частина рецензії, як правило, реалізується у вигляді мовної форми «опис» чи «повідомлення», а оціночна частина – у формі «оціночне міркування» [17: 33]. Зазначимо, що у зв'язку з тенденцією до некатегоричності і формальності висловлювання оцінок все частіше у сучасних наукових рецензіях оціночна частина починає тяжіти до таких способів викладу, як «міркування» і «повідомлення». Загалом, сьогодні умовно *цілі рецензії* можна визначати в кращому випадку, як «рецензії-міркування», а в гіршому, – як «рецензії-повідомлення».

Отже, у зв'язку з тим, що мова і стиль постпублікаційної наукової рецензії значною мірою залежать від її автора і сам «жанр наукової рецензії вирізняється максимальним виявленням особистісного початку» [1: 142], необхідно наголосити, що для наукового рецензента питання формування ефективного індивідуального стилю є надзвичайно актуальним. Оціночний елемент, притаманний рецензії, зможе яскраво і дієво виявитися лише у тому випадку, коли рецензент повною мірою усвідомить відповідальність за мовностильове оформлення тексту рецензії.

На жаль, сучасні наукові рецензії, м'яко кажучи, не так вже й часто дають можливість впевнитися у присутності цієї відповідальності. Шкода, наприклад, що сьогодні критико-полемічний спосіб викладу в рецензії майже втратив свої позиції (він яскраво виявляється хіба що у тих рецензіях, де чітко присутня негативна оцінка). Також способи, які могли б сприяти покращенню стилю рецензії, часто залишаються поза увагою авторів рецензій та редакторів наукових часописів, а та переважна більшість засобів, яка все-таки вживається, здебільшого працює на висловлювання позитивного ставлення до рецензованого твору, чим порушується рівновага, втрачається оціночне «ядро» наукової рецензії. Але, як ми бачимо, сам жанр рецензії *потенційно* володіє арсеналом досить потужних образних засобів для впливу і на науковців, і на становлення наукового дискурсу, і на пересічного читача, що є перспективою подальших досліджень. Отже, у процесі рецензування слід пам'ятати, що мова і стиль наукових рецензій є одним із тих чинників, які зумовлюють якісну наукову комунікацію і повинні бути спрямовані на формування такого тексту, який би міг вповні її забезпечити.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баженова Е. А. Жанры научной речи / Е. А. Баженова, М. П. Котурова // Речевое общение. – Красноярск, 2006. – Вып. 8–9 (16–17). – С. 140–144.
2. Беньяминова В. Н. Жанры английской научной речи: Композиционно-речевые формы / В. Н. Беньяминова; АН УССР, каф. иностр. яз. – К. : Наук. думка, 1988. – 120, [2] с.

3. Гришечкина Г. Ю. Коммуникативный аспект научной рецензии / Г. Ю. Гришечкина // Образование. Коммуникация. Ценности. (Проблемы, дискуссии, перспективы). По материалам круглого стола «Коммуникативные практики в образовании» 19 ноября 2004 года; под ред. С. И. Дудника.– Спб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2004. – С. 22–25.
4. Добровольський О. О. Підготовка оригіналів до видання: на допомогу авторів, рецензентів, редакторів / О. О. Добровольський, М. С. Хойнацький.– К. : Вища школа, 1991.– 111 с.
5. Зелінська Н. В. Поетика *приголомшеного* слова (Українська наукова література XIX–початку XX ст.) : монографія / Н. В. Зелінська.– Львів : Світ, 2003.– 352 с.
6. Зелінська Н. В. Який він, науковий стиль? / Н. В. Зелінська // Культура слова.– К. : Наукова думка, 1990.– Вип. 38.– С. 13–17.
7. Кожина М. Н. О понимании научного стиля и его эволюция в период научно-технического прогресса некоторых специфических чертах метафорической образности в стиле современной английской научной прозе / М. Н. Кожина // Научно-техническая революция и функционирование языков мира.– М. : Наука, 1977.– С. 187–198.
8. Котляров И. Показатели качества научного журнала / И. Котляров // Вісник Книжкової палати.– 2010.– № 2.– С. 9–12.
9. Кудасова О. К. Роль стилистического приема в организации научного оценочного текста (на материале английской научной рецензии) / О. К. Кудасова // Язык и стиль научного изложения (Лингвометодические исследования).– Л.: Наука. Ленинградское отделение, 1983.– С. 23–33.
10. Мальчевская Т. Н. Специфика научных текстов и принципы их классификации (на материале английских биологических текстов) / Т. Н. Мальчевская // Особенности стиля научного изложения: Сб ст.– М. : Наука, 1976.– С. 104–116.
11. Медведев А. Р. К вопросу о микрокомпозиции научно-технических текстов / А. Р. Медведев // Стиль научной речи : Сб. ст.– М. : Наука, 1978.– С. 95–106.
12. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови : підручник / О. Д. Пономарів.– К. : Вища шк., 1992.– 248 с.
13. Разинкина Н. М. О некоторых специфических чертах метафорической образности в стиле современной английской научной прозе / Н. М. Разинкина // Научно-техническая революция и функционирование языков мира.– М. : Наука, 1977.– С. 198–205.
14. Разинкина Н. М. Развитие языка английской научной литературы: Лингвистическое исследование / Н. М. Разинкина.– М. : Наука, 1978.– 212 с.
15. Редактирование отдельных видов литературы : учебник для вузов по специальности «Журналистика»; под ред. Н. М. Сикорского.–М. : Высш. школа, 1987.– 396 с.
16. Сенкевич М. П. Стилистика научной речи и литературное редактирование научных произведений : учеб. пособие для вузов по спец. «Журналистика».– 2-е изд. испр. и доп. – М. : Высш. шк., 1984.– 319 с.
17. Синдеева Т. И. Некоторые особенности композиционно-речевой организации жанра «научная рецензия» / Т. И. Синдеева // Функциональные стили и преподавание иностранных языков.– М. : Наука, 1982.– С. 27–42.
18. Славгородская Л. В. К вопросу о коммуникативной направленности научного текста / Л. В. Славгородская // Функциональные стили и преподавание иностранных языков.– М. : Наука, 1982.– С. 3–14.
19. Троянская Е. С. К вопросу о технико-стилистических приемах в научной речи / Е. С. Троянская // Язык научной литературы : Сб. статей.– М. : Наука, 1975.– С. 27–86.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександра Гуманенко – викладач кафедри видавничої справи та редагування Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: редакторська підготовка різних видів літератури, наукове рецензування.

ЦВЕТ (В) ПОЭЗИИ: ХРОМАТИЧЕСКИЙ ПЛАСТ ЦЫ ЛИ ЦИНЧЖАО

Анна ДАЩЕНКО (Днепропетровск, Украина)

Статья посвящена проблеме багатозначности интерпретаций різноманітних пластів китайської поезії. Проведено дослідження 60 ци поетеси доби Сун Лі Цінчжао, які були поділені за часом написання на три періоди. Виявлено, як за допомогою звернення до певних кольорів передаються почуття та емоції – глибоко особисті та водночас притаманні усій китайській цивілізації в цілому.

Ключові слова: поезія, доба Сун, Лі Цінчжао, ци, хроматичний пласт, колір.

This article is devoted to the problem of various interpretations of different layers in Chinese poetry. Sixty tz'u written by Song poetess Li Ch'ing-chao were analyzed and divided into three periods. It is revealed how to express feelings and emotions – intimate and at the same time distinct for Chinese culture in general – with the help of certain colors.

Key words: Chinese poetry, Song Age, tz'u, Li Ch'ing-chao, chromatic scale, colors.

Данная статья посвящена **проблеме** выявления специфических черт *мирочувствования*, присущего каждой нации или культуре. Пoesия издавна рассматривается в качестве одного из наиболее универсальных способов постижения коллективного опыта бытия-в-мире. Вместе с тем, отмеченная универсальность феномена поэзии парадоксальным образом сочетается с ее контекстуально зависимым характером, и нигде эта черта не проявляется столь явственно, как при сравнении китайской и западной поэтических традиций. В то время как «символизм» последних без особого труда редуцируем к сюжетам, образам и

художественно-композиционным приемам, то обращение к китайской поэзии удостоверяет недостаточность подобного аналитического инструментария. Адекватное понимание и интерпретация китайской поэзии предполагает принятие во внимание того, что в китайской картине мира иероглифы, описывающие цвет, не просто называют определённые участки цветового спектра, но также отражают те или иные культурные ценности китайской цивилизации.

Отсюда, **целью** данной работы является прослеживание хроматического пласта китайской поэзии. Это, в свою очередь, предусматривает выявление того, как выдающейся поэтессе эпохи Сун Ли Цинчжао (1084–1155) посредством обращения к определенным цветам в своих *цы* удалось в исконно китайской манере передать читателю цепочку чувств и эмоций, одновременно глубоко личных и обладающих всекитайской значимостью. В качестве эмпирического материала, на котором будет проводиться исследование, выступают 60 ее *цы*, авторство большинства которых не вызывает особых сомнений у комментаторов.

Обзор литературы, обусловленный проблемой и целью статьи, демонстрирует в целом высокую степень изученности роли цвета в китайской культуре. Весьма условно эти работы можно разделить на теоретические и практические. К числу первых относятся монографии М. Е. Кравцовой [9; 8], посвященные истории культуры и искусства Китая, исследование У. Бакстера [16] по проблеме истории китайской терминологии цвета, энциклопедическая работа Дж. Тресиддера [14], а также диссертация О. П. Шевчук [15], посвященная особенностям цветообозначений китайского языка. Вопросами практического применения в отечественной синологии занимались Т. А. Морозова [11], уделявшая внимание проблеме концептосферы цвета в китайской языковой картине мира, и А. В. Садовая [12], сравнившая системы цветоименования английского и китайского языков. Что касается западных традиций, то упоминания заслуживают работы Дж. Син [19], затронувшей проблему семантики цвета в китайском языке, Р. ван Гулика [5], изучавшего значение цвета в эротической китайской литературе и живописи, а также Ян Чжэньлань [21], рассматривавшей цветообозначения в современном китайском языке, и Чэнь Си [13], писавшего о цветовой символике в китайском языке.

Вместе с тем, следует отметить наличие определенного разрыва между явно постулируемыми теоретическими положениями и их практическим воплощением. В частности, подавляющее большинство авторов, занимавшихся вопросами цвета в китайской культуре, предпочитает исследовать практики наименования цвета в современном китайском языке, тем самым, игнорируя предпочтения, отдаваемые определенным цветам в поэзии. Одно из исключений – работа Т. А. Морозовой, эмпирический материал которой включает поэзию эпох Тан и Сун. Однако в упрек ей можно поставить то, что при классификации цветов она, явно или нет, воспользовалась западными рубриками.

В свою очередь, я полагаю, что в нашем случае следует прибегать к аутентичным категориям, при помощи которых сами китайцы постигали собственную идентичность, всегда скорее культурную, нежели социальную. Дополнительное обоснование этого, уже довольно устоявшегося положения, можно видеть в том, что, как показывает А. Вежицкая [2], «цвет», в отличие от «видения», не представляет собой культурной универсалии. Кроме того, во внимание следует принять и сам характер китайского языка, где «слово, будь оно произнесено или написано, *обрисовывало* мысль», а «ее “изображением” диктовалось чувство, вызвать или, скорее выявить которое означало бы не просто о нем напомнить, но его заронить, его реализовать» [4: 18]. Поэтому, неудивительно, что «за тремя-семью иероглифами строки носитель иероглифической культуры... способен увидеть целую поэму, причем, порой, не одну» [3: 7], ведь их «звуковой и зрительный ряд вступают в сложные взаимоотношения, в результате которых создается нечто третье, именуемое впечатлением» [3: 16].

Отталкиваясь от вышесказанного, в дальнейшей части своей работы я представляю попытку демонстрации хроматического пласта китайской поэзии, одного из наиболее плохо улавливаемого и артикулируемого. Попытку эту в любом случае нельзя признать удовлетворительной по соображениям, коренящимся в самом строе языка, где «зримость поэзии задана изначально изобразительностью самих иероглифов» [3: 15], в силу чего «поэт

может вместить несколько значений в одно слово, а читателю приходится выбирать то значение, которое, как ему кажется, более всего занимало мысли поэта, а также, возможно и все дополнительные значения, при этом исключая все неподходящие значения данного слова, уместные однако в других контекстах» [18: 8].

Понятие цвета в китайской цивилизации изначально было вплетено в ее космологические представления. Так, начиная с древности «считалось, что процветание человека в земной жизни зависит от достижения соответствующего равновесия между силами инь и ян. Полагали также, что сила пяти элементов, цветов или направлений могла защитить от опасностей, природных катаклизмов или политических волнений» [10: 126]. В соответствии с традиционным китайским делением на 5 стихий, 5 элементов и 5 сторон света, цветовая символика сводится к 5 основным цветам, образующим нормативную хроматическую гамму – У сэ (五色 Пять цветов), которая начала складываться уже до н. э.

Таким образом, все входящие в традиционную гамму цвета (сине-зеленый 青, красный 红, желтый 黄, белый 白 и черный 黑) являются символическими обозначениями пространственно-временных зон, образующих пятичленную космологическую модель мира, которая хотя и «не относится к числу специфических китайских культурных феноменов» [8: 105], именно в Китае приобрела «столь культуральную значимость» [8: 106]. Суть этой модели, впервые изложенной в знаменитой *Книге перемен* (И цзин) – уверенность в том, что она есть «установленный Небом порядок, которому человек должен следовать, чтобы упрочить свою связь с мировым целым. Поэтому наиболее правильной деятельностью считалась деятельность ритуализированная, в каждой своей фазе соотносящаяся с определенной фазой космических циклов» [6: 58].

В частности, сине-зеленый цвет 青 соотносится с такими категориями, как Восток, весна, утро, рождение, ветер, гнев (ну) и т. д. Красный цвет 红 символизирует Юг, лето, день, рост, тепло, веселье (си) и т. д. Желтый цвет 黄 ассоциируется с Центром, концом лета, временем после полудня, зрелостью, влажностью, желанием (сы) и т. д. Белый цвет 白 связан с Западом, осенью, вечером, старостью, сухостью, печалью/грустью (ю) и т. д. А черный цвет 黑 – с Севером, зимой, ночью, смертью, холодом, страхом/боязнью (кун) и т. д.

Дальнейшее развитие этих космологических представлений, в том числе и в рамках поэтической традиции, привело к расширению области символизации ранее указанных цветов. Например, иероглиф 青 охватывает всю гамму зеленых и синих цветов, а «в его семантическое поле входит практически вся холодная часть спектра, между цветами которой древние китайцы, вероятно, вербально не делали различия» [7: 169]. Обычно этот иероглиф переводится как «темно-голубой», «ярко-синий», «ярко-зеленый», «изумрудный», и «ассоциируется с жизнью растений (в более широком смысле с весной, молодостью, обновлением, свежестью, плодородием и надеждой)» [14: 108]. Он также является цветом одежды чиновника самого низшего ранга (青衫 или 绿袍 «зеленая одежда/зеленый халат») и поэтому связывается с простотой и скромностью.

Красный цвет 红 обозначает «созидательное начало, сексуальную силу, жизнь, свет и счастье» [5: 18], считается «счастливейшим из всех цветов» и связывается «с жизнью, благополучием, энергией и летом» [14: 168]. Это – «цвет жизни, огня... эмоций, страсти, любви, радости, праздничности, жизненной силы, здоровья... и молодости» [14: 167–168]. Именно этот цвет выбирался «для подарков и украшений по особо благоприятным поводам, а также во время брачных церемоний, которые даже обозначали термином “красное дело” (хунши)» [5: 18]. Четко прослеживается связь красного цвета «с культом плодородия, женственной и свадебной обрядностью», ведь даже «одеяние китайских жениха и невесты и все свадебные атрибуты – исключительно красного цвета» [9: 366]. Таким образом, все цвета красного хроматического ряда «маркируют радостные события в жизни людей» [9: 366]. Так,

например, неотъемлемой частью новогодних праздников считаются благопожелания, выполненные на пурпурной бумаге (贴红喜字 «наклеивать красные счастливые иероглифы») и деньги в красном конверте (送红包 «преподнести красный сверток»).

Желтый цвет 黄 – «наиболее противоречивый по своей символике – от позитивного до негативного, в зависимости от контекста и оттенка» [14: 96]. Так, в негативном значении его «связывают с приближением срока смерти и с загробной жизнью», ведь это цвет «умирающих листьев и переспелых плодов» [14: 97]. В пейзажной лирике желтый цвет «соотносится с цветом осенней, т. е. увядающей, растительности и, следовательно, выступает знаком осени как конца года и конца человеческой жизни» [9: 365]. Однако в своем позитивном значении желтый цвет является «символом царственности, достоинства... а также оптимистическим свадебным цветом юности, девственности, счастья» [14: 97].

Кроме того, желтый цвет закреплен за императором и его двором, где все так или иначе связано с желтым цветом, начиная с одежды (黄袍 «желтый халат; одежда императора»), оружия (黄钺 «императорская секира, украшенная золотом»), транспортных средств (黄屋 «императорская карета с желтым верхом») и заканчивая охраной (黄门 «личный телохранитель императора»). Его оттенком является золотистый цвет, который выступает символом «чистоты, утонченности, духовной просвещенности... гармонии, мудрости» [14: 122], а также «славы, великолепия, знатности и богатства» [14: 123].

В отличие от западной культуры, в которой белый цвет является символом «чистоты, истины, невинности и ... божественности» [14: 23], в китайской культуре **белый цвет 白** – это табуированный цвет, который относится к плохим предзнаменованиям, «всегда ассоциировался с отрицательными влияниями, слабой сексуальной энергией, смертью и трауром. Церемония захоронения обозначалась термином бай ши (“белое дело”»)» [5: 18]. Белый цвет – принадлежность простолюдина, что, например, отразилось не только в названии одежды (白衣 «белая одежда»), т. к. им было запрещено носить одежду другого цвета, но и на месте их проживания (白屋 «белый домишко»), т. к. простому сословию «разрешалось окрашивать стены дома только в белый цвет» [1: 598].

Черный цвет 黑 «ассоциируется с ученостью и образованием, став в результате ... принятым цветом костюмов ученого-книжника, наставника и учащихся» [9: 368], а также используется китайцами «в отношении к неприятным вещам или людям, а также ко всему, что им не нравится в мире» [19, с. 91].

Теперь обратимся непосредственно к хроматическому пласту в *цы* Ли Цинчжао с тем, чтобы продемонстрировать, как ее сугубо личные переживания встраиваются в общий космологический контекст. Тем самым предполагается, что приватный опыт не только является частью целого, где «человек и природа образуют не два разделенных мира, но единое общество» [4: 19], но и всегда современен – по причине единого комплекса «неявного/фонового знания», используемого китайскими читателями различных эпох.

Результаты исследования представлены в Таблице 1, где все 60 *цы* были отнесены мною к одному из трех периодов жизни поэтессы, основываясь на кардинальных изменениях в ее жизни.

Таблица 1.

Соотношение цветов в стихотворениях Ли Цинчжао

ЦВЕТ	1 ПЕРИОД (13 <i>цы</i>)	2 ПЕРИОД (25 <i>цы</i>)	3 ПЕРИОД (22 <i>цы</i>)
красный	6 (27.27 %)	11 (27.5 %)	3 (8.33 %)
желтый	8 (36.36 %)	10 (25 %)	12 (33.33 %)
сине-зеленый	4 (18.18 %)	11 (27.5 %)	9 (25 %)
белый	–	2 (5 %)	3 (8.33 %)
черный	–	–	1 (2.77 %)

нет цвета	4 (18.18 %)	6 (15 %)	8 (22.22 %)
-----------	-------------	----------	-------------

Так, *первый период*, условно названный *Молодость/До замужества*, охватывает сравнительно небольшой период времени с 1099 по 1101 год. Хроматический ряд стихотворений данного периода по степени убывания располагается следующим образом: желтый, красный, сине-зеленый. Исходя из вышеизложенных представлений о *желтом цвете*, можно предположить, что поэтесса, будучи юной и счастливой, жила в атмосфере знатности, в мире чистоты и утонченности. Поскольку репрезентация *красного цвета* занимает более четверти использованных поэтессой цветов, можно утверждать, что в первый период ее жизнь была счастливой, отмеченной множеством радостных событий, положительными (эротическими) эмоциями, любовью (или скорее влюбленностью), а также ожиданием свадьбы. *Сине-зеленый цвет* занимает почти 20 % и также подчеркивает ее молодость, свежесть и беззаботность жизни в родительском доме. Кроме того, следует отметить, что *цзы* этого периода наполнены сравнительно большим количеством прилагательных, которые так или иначе связаны с блеском и роскошью: 影沈沈 роскошные тени, 明光 яркий, блестящий, сверкающий, 春光 блеск весны, 水光 блеск воды и т. д.

Чтобы гипотезы, положенные в основу данного исследования, не выглядели голословными, следует осуществить эмпирическую верификацию ранее изложенной «хроматической» интерпретации. Можно сослаться на биографические данные, подтверждающие использование, прежде всего, желтого цвета в этот период. Ли Цинчжао выросла в известной семье ученых и высокопоставленных чиновников, ее отец Ли Гэфэй был не только «писателем и членом литературного кружка, возглавляемого Су Дун-по», но также «профессором и управляющим Императорской Академией в столице» [17: 83]. Ее мать – старшая дочь премьер-министра, академика Императорской Академии, известного ученого и литератора Ван Гуя (1019–1085) – также «была известной поэтессой» [17: 83]. «Они жили в доме, окруженном густыми зарослями бамбука, где ее отец часто устраивал приемы для своих друзей по литературному кружку» [17: 83], а Ли Цинчжао состязалась с ними в написании стихов. Таким образом, ее жизнь до замужества проходила в обществе знатных людей, обладавших исключительными способностями и литературным талантом.

Второй период жизни Ли Цинчжао приходится на годы *после замужества и до падения династии Северная Сун*, т. е. с 1101 по 1127 годы. Хроматический ряд этого периода представлен уже четырьмя цветами, которые по степени убывания располагаются следующим образом: красный, сине-зеленый, желтый и белый. По причине ограниченного объема данной работы обратимся к подробному рассмотрению лишь двух цветов. Резкое уменьшение *желтого цвета* в *цзы* этого периода говорит о том, что ее жизнь претерпела кардинальные изменения: в ней уже не только не было прежнего богатства и роскоши, но и общественное положение семьи находилось под угрозой.

В качестве неопровержимого подтверждения этого предположения может выступать свидетельство самой Ли Цинчжао, которая в послесловии в *Запискам о бронзе и камнях* писала, что они с мужем «вели скромный образ жизни, поскольку нужно было тщательно следить за расходами. Однако ежемесячно, как только мой муж получал стипендию, он закладывал что-то из своей одежды и <...> покупал несколько копий старинных надписей и немного фруктов. <...> Два года спустя, когда мой муж получил назначение на должность в провинции, мы могли себе позволить рис и овощи, а также носить простую одежду» [20: 152]. Положение ее семьи в обществе пошатнулось, когда беспринципная политическая борьба между партиями затронула непосредственно семью Ли Цинчжао и семью ее мужа Чжао Минчэна. Ее отец Ли Гэфэй и ее свекор Чжао Тинчжи принадлежали к разным партиям, последний стал вице-премьер-министром, и ее отец был отправлен в ссылку.

Однако исходя из вышеуказанных представлений о *красном цвете*, можно предположить, что жизнь поэтессы, несмотря на все упомянутые невзгоды, была наполнена радостными эмоциями, страстью и любовью. Подтверждение этому также можно найти в ее словах об отношениях с мужем: «Мы были так счастливы, будто пребывали в Обители бессмертных» [20: 152]. Более того, еще одно высказывание Ли Цинчжао может послужить неопровержимым доказательством данной интерпретации всего хроматического ряда

второго периода: «Хотя временами одолевали печали, и мы находились в тяжелом [финансовом] положении, наши устремления нельзя было поколебать» [20: 153].

Третий период жизни Ли Цинчжао приходится на годы после падения династии Северная Сун и смерти ее мужа, т. е. с 1127 по 1155 годы. Цветовая гамма *цы* данного периода представлена уже 5 цветами и по степени убывания располагается следующим образом: желтый, сине-зеленый, красный, белый и черный. **Красный цвет (红)**, которому отдавалось явное предпочтение в *цы* первого и второго периодов практически исчезает из стихотворений поэтессы, как в количественном, так и в качественном отношении, что произвольно наталкивает на мысль колоссальных негативных изменений в ее жизни. Ли Цинчжао упоминает красный цвет только один раз, да и то в значении «оппадающие цветы». В остальных случаях это едва заметный намек на красный цвет – в отблесках утренней зари (曙色) или бледно-розовых цветах мэи (檀轻). Данное игнорирование красного цвета неудивительно, т. к. в 1127 году страна была захвачена чжурчженями, сунская армия в спешке отступала на юг, и Ли Цинчжао с мужем были вынуждены перебираться с места на место, всякий раз оставляя или продавая часть своих драгоценных книг и предметов старины. «Мы услышали, что [армия] царства Цзинь ворвалась в столицу. Мы растеряно посмотрели вокруг, и с горестным предчувствием принялись укладывать сундуки и ящики, понимая, что, вполне вероятно, очень скоро нам придется со всем этим расстаться» [20: 153]. Однако поэтессе пришлось расстаться не только с коллекцией книг, картин и бронзовых предметов, но также и со своей страной и привычным укладом жизни, бежав на юг; с семьей и любимым мужем, который скоропостижно скончался в 1129 году. Все, что у нее осталось, – это рукопись мужа, к которой она написала послесловие, и собственные стихи, т. е. у нее не осталось ничего кроме учености, что, несмотря на высокий статус образования в китайской цивилизации, в контексте череды потерь – роскошной жизни, молодости, надежды, любимого человека – приобретает негативный оттенок. Именно об этом говорит появление в ее *цы* **черного цвета (黑)**.

Таким образом, можно полагать обоснованной гипотезу, согласно которой хроматический пласт китайской поэзии позволял исчерпывающе эффективным образом доносить до читателя определенные авторские впечатления, в которых синтезируется звуковой и зрительный ряды. У нас нет оснований считать, что сама Ли Цинчжао и ее (по)читатели аналитически вычленили разнообразные пласты рассмотренных *цы*. Однако следует признать, что понятие цвета – достаточно грубый аналитический инструмент, хотя бы по той причине, что акцент исключительно на цвете рискует подтолкнуть исследователя к так называемому реализму. Поэтому в следующих своих публикациях я планирую дифференцировать понятие цвета, с тем, чтобы связать те или иные цвета с определенными образами, предметами и явлениями.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Большой китайско-русский словарь по русской графической системе в четырех томах. – Т. 2. – М.: Наука, 1983. – 1100 с.
2. Вежбицкая А. Обозначения цвета и универсалии зрительного восприятия / А. Вежбицкая // Язык. Культура. Познание: пер. с англ. – М.: Русские словари, 1996. – С. 231–290.
3. Городецкая О. М. Поэтика иероглифа (размышления переводчика) / О. М. Городецкая // Восток (Oriens). – 2002. – №6. – С. 5–24.
4. Гране М. Китайская мысль от Конфуция и Лаоцзы / М. Гране: пер. с фр. – М.: Алгоритм, 2008. – 528 с.
5. Гулик ван Р. Сексуальная жизнь в древнем Китае / Р. ван Гулик: пер. с англ. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 2000. – 400 с.
6. Еремеев В. Е. Символы и числа «Книги перемен» / В. Е. Еремеев. – М.: Ладомир, 2005. – 600 с.
7. Еремеев В. Е. Учение о цвете / В. Е. Еремеев, А. И. Кобзев // Духовная культура Китая. Энциклопедия. – Т. 5: Наука, техническая и военная мысль, здравоохранение и образование. – М.: Восточная литература, 2009. – С. 169–170.
8. Кравцова М. Е. История культуры Китая / М. Е. Кравцова. – СПб.: Лань, 1999. – 416 с.
9. Кравцова М. Е. Мировая художественная культура. История искусства Китая: Учебное пособие. – СПб.: Лань, ТРИАДА, 2004. – 960 с.
10. Лёве М. Китай династии Хань. Быт, религия, культура / М. Лёве: пер. с англ. С. Федорова. – М.: Центрполиграф, 2005. – 224 с.
11. Морозова Т. А. Концептосфера цвета в китайской языковой картине мира: автореф. диссер. на соискание научной степени кандидата филологических наук: специальность 10.02.19 – «Теория языка» / Т. А. Морозова. – Кемерово, 2008. – 20 с.
12. Садовая А. В. Системы цветоименования английского и китайского языков: от абстрактного к образно-ассоциативному и гендерному уровням: Дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.20 / Алла Владимировна Садовая. – Казань, 2007. – 226 с.

13. Си Чэнь. Цветовая символика в китайском языке / Чэнь Си // Вестник Московского Университета. Серия 9. Филология, 1992. – №1. – С. 48–53.
14. Тресиддер Дж. Словарь символов / Пер. с англ. С. Палько. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 448 с.
15. Шевчук О.П. Цветообозначения китайского языка, их особенности и национально-культурная специфика: Дис. ... кандидата филологических наук : 10.02.22 / Оксана Павловна Шевчук. – Уссурийск, 2004. – 159 с.
16. Baxter W. A look at the history of Chinese color terminology / W. Baxter // Journal of Chinese Language Teachers Association. – San Diego : San Diego State University, 1983. – Vol. 18, № 2. – Pp. 1–26.
17. Li Ch'ing-chao. Complete poems / K. Rexroth, L. Zhong – New York : New Directions Publishing, 1979. – 118 p.
18. Liu J. The art of Chinese poetry / J. Liu – Chicago : The University of Chicago Press, 1962. – 165 p.
19. Xing J. Semantics and Pragmatics of Color Terms in Chinese / J. Xing // Studies of Chinese Linguistics: Functional Approaches. – Hong Kong : Hong Kong University Press, 2009. – Pp. 87–102.
20. 李清照全集：汇评本/柯宝成编著。武汉：崇文书局，2009。–214页。
21. 杨振兰。现代汉语词彩学。济南：山东人民出版社，1996。–314页。

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Дашенко – старший викладач кафедри удосконалення мовної підготовки Академії митної служби України.
Наукові інтереси: китайська лірика доби Сун.

ФУНКЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ЗАГОЛОВКАХ ЖУРНАЛЬНИХ СТАТЕЙ: ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ

Тетяна ДЕРГУН (Ніжин, Україна)

У розвідці доведено, що фразеологічні одиниці, ужиті в заголовках журнальних статей, привертають увагу аудиторії завдяки концептуальній метафорі, яка базується на елементарних моделях взаємодії людини зі світом, втілених в образ-схемах: ШЛЯХ, що репрезентує рух; ВЕРТИКАЛЬ, яка відбиває прямовисне переміщення; СИЛИ, котрі відображають взаємодію між референтами.

Ключові слова: журнальна стаття, фразеологічна одиниця, образ-схема, концептуальна метафора, заголовок.

The paper proves that phraseological units used in the headlines of magazine articles attract the attention of the audience due to the conceptual metaphor based on the image schemas PATH, representing movement, VERTICALITY, reflecting vertical motion, and FORCE as an embodiment of interaction between referents.

Key words: magazine article, phraseological unit, image schema, conceptual metaphor, headline.

Фразеологізм як відносно стійка, соціально зумовлена лексико-граматична єдність двох і більше різнооформлених номінативних компонентів виражає цілісне переосмислене значення, яке автоматично відтворюється мовцями як готова до використання одиниця [12: 220]. Ми послуговуємося наведеним визначенням фразеологічної одиниці (ФО), тому що воно, крім загальновідомих властивостей стабільності та образності, акцентує антропоцентричний характер цих зворотів, оскільки розуміння мови як інструмента для обміну інформацією давно перестало влаштовувати лінгвістів. На сучасному етапі розвитку лінгвістики мова в цілому і фразеологізми зокрема цікавлять науковців у взаємодії з феноменом мовної особистості та її оточенням. Тому для аналізу функцій ФО виходимо в дискурс, під яким розуміють зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними й іншими – чинниками [1: 136-137].

Дискурсивні аспекти функціонування ФО виявляються у журнальних статтях, які стосуються практично всіх областей діяльності людини, що робить цей тип дискурсу цікавим для дослідження фразеологізмів, адже сучасна людина занурена не лише в інформаційну, але і в емоційну сферу, яка часто формується засобами масової інформації [6: 154] завдяки таким їхнім властивостям як зверненість до безмежної аудиторії, загальнодоступність і оперативність [3: 37].

Зважаючи на те, що ФО характеризуються стабільністю, окремооформленістю та відтворюваністю, вони активують мовні стереотипи [7: 129], які узагальнюють досвід життєдіяльності людини. Тому ФО є високоінформативними та експресивними одиницями сучасної англійської мови [3: 230] передусім завдяки концептуальній метафорі, яка як розуміння і переживання однієї сутності в термінах сутності іншого класу [11: 26] пронизує усе наше життя. Відповідно, концептуальна метафора постає як явище, що відображає

ментальні процеси, які відбуваються у свідомості людини під час її пізнавально-мовленнєвої діяльності [2: 13].

Завдяки концептуальній метафорі як основі фразеологічного значення сугестивна забарвленість ФО відіграє важливу роль у журнальних заголовках, які знаходяться перед текстом, встановлюють перший смисловий контакт з аудиторією [5: 14] і синтаксично оформлюються як речення, прямо чи опосередковано указуючи на зміст тексту, відмежовуючи одне мовленнєве утворення від іншого [13: 59].

Усі функції заголовків – інформативна, оцінна, спонукальна й інтригуюча [9: 5] – підпорядковуються єдиній меті: привернути увагу читача до певної статті. Тому, з одного боку, заголовок повинен відображати проблематику тексту, а з іншого, привертати увагу читача. Зазначені цілі реалізуються ФО, які впливають на свідомість аудиторії завдяки метафоричному переосмисленню дійсності, що робить їх носіями додаткової інформації [6: 25]. Тому **метою** розвідки є дослідження ролі ФО у заголовках журнальних статей як засобах привернення уваги читачів. **Завдання** статті полягає у виявленні концептуальних відношень, на яких засновані фразеологізми, ужиті в аналізованих заголовках.

При вивченні метафоричної структури досліджуваних одиниць спираємося на образ-схеми (image schemas) – елементарні доконцептуальні структури лінгвокогнітивної діяльності індивіда, які формуються під впливом сенсомоторного досвіду та призначаються для творення складних образів свідомості [15: xix]. Образ-схеми чотирьох блоків – топологічні, перцептивні, просторово-моторні та динамічні [12: 26] – по-різному відображені у значенні ФО.

Практично всі ФО, ужиті в проаналізованих журнальних заголовках, засновані на динамічних відношеннях або на їхньому синтезі з образ-схемами інших груп. Динамічні відношення представлені образ-схемами ШЛЯХ, ЦИКЛ, ВЕРТИКАЛЬ, СИЛИ. Остання включає ПРИМУШЕННЯ, ПРИТЯГАННЯ, ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ / ПОЗБАВЛЕННЯ МОЖЛИВОСТІ, ВІДВЕРНЕННЯ, ПРОТИДІЯ, ПЕРЕШКОДА, УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ [12: 26–29].

Відношення руху, втілені в образ-схемі ШЛЯХ, позначені ФО *to go wrong*, *off the beaten track*, котрі відображають пересування у просторі, та *to overstay one's welcome*, у складі якої компонент *to overstay* вказує на відсутність руху, тому що означає “залишатися десь довше ніж дозволено” [16: 1093]. Фразеологізм *second thoughts*, де числівник *second* має значення “той, що іде за першим” [16: 1379], позначає рух у послідовності.

Прямовисне переміщення, представлене образ-схемою ВЕРТИКАЛЬ, відтворюється у ФО *to rise from the ashes*, про що свідчить дієслово *to rise* зі значенням “підніматися”, та фразеологізмом *top dog*, заснованим на двох образ-схемах: ВЕРХ – НИЗ, що належить до топологічного блоку, та ВЕРТИКАЛЬ, яка завдяки прикметнику *top* позначає кінцеву точку руху вгору.

У семантиці досліджуваних одиниць силові відношення спираються на образ-схеми ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОЖЛИВОСТІ, УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ, ПРИТЯГАННЯ та ПРИМУШЕННЯ.

Відношення ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОЖЛИВОСТІ покладене в основу ФО *to make money*, про що свідчить значення дієслова *to make* “спричиняти існування об'єкту” [16: 922]. Водночас ФО *easy money* репрезентує УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ завдяки прикметнику *easy* зі значенням “неважкий, такий, що не вимагає багато зусиль” [467: 986].

ПРИТЯГАННЯ слугує основою для ФО *the golden age* та *all that glitters is not gold*, у яких компоненти *golden* і *gold* позначають “яскраво жовтий як золото колір” [16: 657], тобто акцентують візуальну привабливість.

ПРИМУШЕННЯ представлене у значенні ФО *hard line*, де компонент *hard* корелює з прикметником *strict*, який означає “очікування, що люди підкорятимуться правилам або робитимуть, що їм скажуть” [16: 1531].

Значення комплексних ФО спирається на взаємодію кількох образ-схем. Топологічно-динамічні відношення визначають значення фразеологізму *behind the curtain*, що позначає приховування і заснований на взаємодії образ-схем ПОЗАДУ – СПЕРЕДУ і ПЕРЕШКОДА, а перцептивно-динамічні відношення покладені в основу ФО *to divide and rule*, де компонент *to divide* активує образ-схему ЧАСТИНА – ЦІЛЕ, а дієслово *to rule* корелює з

ПРИМУШЕННЯМ, оскільки позначає “офіційний контроль за країною та її населенням” [16: 1343]. Динамічні образ-схеми ПЕРЕШКОДА і ШЛЯХ поєднуються у значенні фразеологізма *dead end*, який позначає зупинку руху.

Перераховані відношення у значенні фразеологізмів слугують засобом привертання уваги аудиторії до змісту журнальних заголовків.

Різноманітні ракурси відображення руху визначають значення цілої низки ФО, вжитих у заголовках. Різні аспекти відхилення від визначеної траєкторії демонструють ФО *to go wrong* і *off the beaten track*. Перша з них указує на помилковий напрям руху, а друга – на вибір нового шляху для досягнення пункту призначення. Відповідно, у складі ФО *to go wrong* “помилятися, неправильно вчиняти” компонент *wrong* означає “неправильний спосіб” [16: 1783], тобто вказує на відхилення від стереотипної поведінки, привертаючи увагу аудиторії до того, ким був обраний невірний шлях. У заголовку *What Went Wrong* [Newsweek 12.09.2010] ФО акцентує помилкові та невірні рішення президента Обами.

Нововведення, які асоціюються з непротореною дорогою, позначені фразеологізмом *off the beaten track* “непрокладеним шляхом, у мало відомих, мало досліджених областях”, який привертає увагу читачів у заголовку *Off the Beaten Road* [Newsweek 07.10.2010] та перегукується зі змістом статті, присвяченої відпочинку у непристосованих для цього місцях. До того ж, заміна у вказаному заголовку компонента *track* іменником *road* підсилює ефект незвичного, адже *road* означає “спеціально підготовлену тверду поверхню для подорожі” [16: 1327], якою легше рухатися.

Відсутність переміщення протягом довшого проміжку часу, ніж очікується, позначена дієсловом *to overstay* у складі ФО *to overstay one's welcome* “зловживати чисею гостинністю”, що входить до заголовка *Overstaying Their Welcome* [Newsweek 06.06.2010], привертає увагу аудиторії до статті про строк перебування при владі уряду та президента в США.

Апеляція до проміжних точок послідовності, яка представляє процес мислення як слідування думок одна за одною, де розмірковування сприймається як рух, а думки як окремі кроки, репрезентує фразеологізм *second thoughts*. Зазначену ФО знаходимо у складі заголовка *Second Thoughts* [Newsweek 22.09.2010], який представляє статтю про аналіз стереотипів поведінки американців.

Ідеї лідерства та розвитку репрезентовані у заголовках ФО, заснованими на образ-схемі ВЕРТИКАЛЬ. Професійні досягнення особи, співвідносні з верхньою точкою СТАТУСНОЇ ВЕРТИКАЛІ, які, у свою чергу, імплікують успіх, що завжди приваблює людей, позначені фразеологічною одиницею *top dog* “лідер, керівник” у заголовку *Top Dog* [Newsweek 01.10.2010]. Відповідно, у статті йдеться про образ топ-менеджера фінансової компанії. Водночас увагу читача до позитивних зрушень в економіці привертає ФО *to rise from the ashes* “відроджуватися з попелу, оновлюватися” у заголовку *From the Ashes* [Newsweek 16.08.2010].

Різноманітні аспекти силової взаємодії відображені в низці ФО, що позначають в заголовках взаємовідношення між референтами. Апеляція до досвіду сприйняття, пов’язана з образ-схемою ПРИТЯГАННЯ, відображена ФО, які вказують на яскраві об’єкти. Так, високі досягнення у сфері інновацій позначені прикметником *golden* у складі ФО *the golden age* “золотий вік”, який ототожнює цінний метал із великою вдачею та успіхом, що привертає увагу читача, напр., *The Golden Age of Innovation* [Newsweek 20.08.2010]. Інтенсивніший вплив на зоровий рецептор людини, ніж річ, яка за кольором схожа на золото, відбиває у складі заголовка *All That Glitters* [Newsweek 07.10.2010] фразеологізм *all that glitters is not gold* “не все те золото, що блищить”. У його складі компонент *glitters* демонструє більший ступінь ПРИТЯГАННЯ, ніж у попередньому заголовку.

Увага читача до корупції та хабарництва привертається за рахунок ФО *easy money* “легкі гроші”, яка активує УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ у заголовку *Big Easy Money* [Newsweek 06.06.2010]. У значенні цієї одиниці прикметник *easy* вказує на відсутність перешкод для отримання грошей, а прикметник *big* свідчить про великий ступінь отриманих статків. Водночас ФО *to make money* “заробляти гроші” у складі заголовка *Five Reasons Why Tesla Will Never Make Money, According to Tesla* [Newsweek 16.06.2010] приваблює читача

звдяки активації образ-схеми ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОЖЛИВОСТІ, яка репрезентує джерела функціонування суб'єкта.

Потреба в безпеці акцентується ФО *hard line* “сувора, жорстка поведінка”, котра звдяки образ-схемі ПРИМУШЕННЯ асоціюється з обмеженням вибору дій та загрозою застосування насилля, на що вказує назва бойовничої організації *Hamas* у заголовку *Hamas Sticks to the Hard Line* [Newsweek 14.10.2010].

Привертання уваги аудиторії інтенсифікується внаслідок вживання у заголовках ФО, значення яких спирається на кілька образ-схем. У проаналізованих назвах текстів ФО активують три комплекси образ-схем, у яких ПЕРЕШКОДА поєднується з іншими компонентами: ЧАСТИНА – ЦІЛЕ, ПОЗАДУ, ШЛЯХ.

Інтенсивний вплив на аудиторію за рахунок поєднання двох образ-схем ЧАСТИНА – ЦІЛЕ та ПРИМУШЕННЯ, які пов'язані з перцептивним та діяльними аспектами життєдіяльності людини, позначений зворотом *to divide and rule* “розділяй та владарюй”. Його вживання у заголовку *Mexico Divides and Conquers* [Newsweek 12.09.2010] привертає увагу читача до основної тактики мексиканського керівництва у боротьбі з наркоторговцями.

Приховування інформації представлено у заголовку *Behind the Crony Curtain* [Newsweek 16.08.2010] фразеологізмом *behind the curtain* “за кулісами”. У його складі іменник *curtain* позначає ПЕРЦЕПТИВНУ ПЕРЕШКОДУ зоровому сприйняттю, яке є одним із основних каналів отримання знань, а компонент *behind* репрезентує образ-схему ПОЗАДУ. Відповідно, заголовок сигналізує, що у статті йтиметься про невідому інформацію, а те, що приховується, завжди викликає цікавість та інтригує.

Перешкода іншого роду, яку, як правило, людина зустрічає на своєму шляху під час руху вулицею і котра спричиняє зупинку, позначена ФО *dead end* “тупик, глухий кут” у заголовку *Has Obama's \$50 Billion Infrastructure Push Already Reached a Dead End?* [Newsweek 09.09.2010]. Образ перешкоди, який асоціюється з відсутністю інформації, та питальна форма заголовка привертають увагу читача до змісту статті про провальні реформи американського президента.

Таким чином, метафорична основа ФО, ужитих у журнальних заголовках, спирається на образ-схеми, найбільш частотними серед яких є ШЛЯХ, що представляє рух, переривання руху та відхилення від траєкторії, а також ВЕРТИКАЛЬ і силові відношення. Значення ФО, заснованих на вказаних образ-схемах, привертає увагу читачів до заголовків за рахунок апеляції до сенсомоторного, перцептивного та операційного досвіду особистості. У наступній розвідці планується дослідити функцію ФО у підзаголовках журнальних статей.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С. 136–137.
2. Бабенко О. В. Когнітивна метафора: концепції, підходи / О. В. Бабенко // Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки [Ред.: В.В. Савін]; Запоріжжя. – 2003. – № 2. – С. 11–13.
3. Бабій О. І. Фразеологічні одиниці на позначення емотивно-чуттєвої сфери людини (на матеріалі англійської мови) / О. І. Бабій // Сучасні дослідження з іноземної філології: Збірник наукових статей [Відп. ред.: Фабіан М.П.]; Ужгород, 2003. – С. 229–234.
4. Володина М. Н. СМІ як форма “общественного диалога” / М. Н. Володина // Язык современной публицистики. – М.: Флинта, Наука, 2007. – С. 31–43.
5. Глушкова Т. Мовні та екстралінгвістичні чинники творення ідіостилю газети / Т. Глушкова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Журналістика. – К., 2006. – Вип. 14. – С. 13–15.
6. Гольберг Н. В. Концептуалізація інноваційних фразеологічних одиниць у медійному діловому дискурсі / Н. В. Гольберг // Англїстика та американїстика: Зб. наук. пр. [Ред.: А. І. Анїсїмова; Т. М. Потніцева]; Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2008. – Вип. 5. – С. 25–28.
7. Гуз О. П. Особливості вираження вербальної агресії у масмедійному дискурсі / О. П. Гуз // Наукові записки. Серія Філологічна. – Острого: Видавництво Національного університету “Острозька академія”. – 2010. – Вип. 13. – С. 154–159.
8. Кириллова Н. Н. К вопросу о стереотипах во фразеологии / Н. Н. Кириллова // Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И. Герцена. Гуманитарные и общественные науки (философия, история, лингвистика, экономика, социология, право). – СПб., 2002. – № 2. – С. 129–140.
9. Коваленко А. М. Заголовок англомовного журнального мікротексту-повідомлення: структура, семантика, прагматика (на матеріалі тижневика Newsweek): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / А. М. Коваленко. – К., 2002. – 19 с.
10. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин. – М.: Сов. энциклопедия, 1967. – 1264 с.
11. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живём / Дж. Лакофф, М. Джонсон. – 2-е изд. / Пер. с англ. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 256 с.
12. Потапенко С. І. Мовна особистість у просторі медійного дискурсу (досвід лінгвокогнітивного аналізу) / С. І. Потапенко. – К.: КНЛУ, 2004. – 360 с.

13. Сыров И. А. Функционально-семантическая классификация заглавий и их роль в организации текста / И. А. Сыров // Филологические науки. – 2002. – № 3. – С. 59–68.
14. Чаглей А. Фразеологічні сполучення та їх кількісна класифікація / А. Чаглей, О. Огуй // Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія [Ред. В. В. Левицький]. – Чернівці, 2004. – Вип. 188-189. – С. 219–227.
15. Johnson M. The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason / M. Johnson. – Chicago, L.: The Univ. of Chicago Press, 1987. – 233 p.
16. Longman Exams Dictionary. – Harlow: Longman, 2007. – 1833 p.
17. Oxford Idioms Dictionary for Learners of English. – Oxford: Oxford University Press, 1993. – 678 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дергун Тетяна – викладач кафедри германської філології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
Наукові інтереси: лінгвокогнітивістика, фразеологічна система мови.

НАРАТИВНИЙ ФОРМАТ ФОКАЛІЗАЦІЇ І ТОЧКИ ЗОРУ В СУЧАСНОМУ БРИТАНСЬКОМУ РОМАНІ

Лариса ДОВБЕНКО (Львів, Україна)

Точка зору, як двозначний термін для викладу подій в епічному творі, перебуває в опозиції до фокалізації (точнішим терміном для позначення художньої перспективи викладу), оскільки оповідь уподібнюється оптичному приладові, який налаштовується на точку зору персонажа, що не пов'язано з іменем від якого вона ведеться.

Ключові слова: точка зору, фокалізація, художня нарративна перспектива, на рація.

Point of view as an equivocal term for narrating events in the fictional text stands in opposition to focalization (rather precise term for description of the fictional narrative perspective), as much as the narration becomes similar to optical device which adjusts for the point of view of the character that is not connected with the name of the narrating person.

Key words: point of view, focalization, fictional narrative perspective, narration.

Мета статті – сформувати наративний формат **точки зору** і новітніх термінів репрезентації художньої перспективи викладу у сучасному британському романі початку ХХІ ст. у контексті комунікативно-прагматичного підходу аналізу текстової комунікації.

У наративній поетиці, особливо у тому її напрямі, який трактує тексти з позицій комунікативного підходу, прийнято виокремлювати низку відповідних рівнів, або так званих наративних інстанцій. Серед них наявні чотири типи відправників і реципієнтів повідомлення:

- а) реальний автор ↔ реальний читач;
- б) імпліцитний автор ↔ імпліцитний читач;
- в) наратор ↔ наратор;
- г) фокалізатор ↔ імпліцитний глядач.

Зазвичай фігури реального автора і реального читача належать до екстратекстового рівня комунікації, тобто виходять за межі тексту. Рівень власне текстуальний або інтратекстуальний поданий фігурами імпліцитного автора / наратора і імпліцитного читача / наратора. Їх об'єднує потреба творення і аналізу тексту, а відрізняє та обставина, що рівень імпліцитного автора і читача є наявний, утім не есплікується безпосередньо у самому тексті, тоді як рівень наратора і наратора може бути безпосередньо зафіксованим [5: 68-72]. Зрештою, ті дослідники, які проводять розмежування між запитаннями: Хто говорить? і Хто спостерігає? вводять фігури фокалізатора і імпліцитного глядача або тих персонажів, очима котрих спостерігається і сприймається [15; 16; 18; 19], а власне й передається описувана навколишня художня дійсність.

Звісно теза про те, які рівні наративних інстанцій треба виокремлювати, зовсім не означає, що такий формат аналізу треба визнавати або приймати. З таким же успіхом він може стати об'єктом критики. Власне кажучи, це є інша, так само невід'ємна, складова сторона існування будь-якої усталеної схеми аналізу. У цій статті нас передусім цікавить структурування точки зору за комунікативними рівнями. Проблематика вивчення цього феномену має місце і володіє вельми багатою традицією [12; 17; 18]. Суть її полягає у

розмежуванні точки зору за комунікативними рівнями і розгляд точки зору в опозиції до фокалізації (за Дж. Женеттом) [15; 16].

Зручна модель текстової комунікації (утім вельми спрощена) полягає в тому, що наратор, як одна з базових наративних інстанцій, є також суб'єктом мовлення: те, що ми читаємо (як у наведеному пасажі), можна уявити як повідомлюване нам усезнаючим, обізнаним у всьому наратором: *After breakfast the private detective got on a train in Nottingham. He had been there for two days, staying in the High Willows B&B, and was looking forward to returning to New York and everyday life* [19: 13].

Відтак у лінгвістичному описі автора-письменника можна елімінувати взагалі й уявити текстову комунікативну ситуацію як мовну взаємодію категорій наратор ← → читач. Наратор залишається розпорядником всієї егоцентричної системи мови. Зрештою свідомість, яка забезпечує цілісність структури й композиції тексту, втілюється у фігурі наратора [7: 203].

Нескінченна множинність нараторів спонукає до їх систематизації та визначення певних *нараторських типів* [17]. Першим критерієм такої типізації є кореляція зіставних категорій „суб'єктність-несуб'єктність” викладу. Другим критерієм типізації слугує висновок про те, чию свідомість репрезентує наратор у творі. Третім критерієм виступає кореляція точки зору автора й у творі: вони збігаються повністю, частково або цілком протилежні? Йдеться про світоглядні позиції обох „сміслових інстанцій” [1: 173] та їхні фразеологічні, психологічні, часово-просторові способи співіснування [8: 68-99].

Американський дослідник Н. Фрідман [13; 14] розробив схему нараторів, персонажів, взявши за основу розмежування категоризацію точки зору від мовлення (*diegesis*) до зображування (*mimesis*), тобто від способу мовлення до його наслідування. В теорії Н. Фрідмана простежується роль наратора як усунутого, дистанційно віддаленого „на тій основі, що читач нікого не слухає. Історія розгортається через свідомість персонажів і там і залишає свій відбиток” [14: 1176]. За Дж. Женеттом [16: 188], цей аналіз призводить до конфузу між точкою зору та наративною перспективою, фокусом (*perspective, focus* [19: 124]), станом (*vision* [17: 43]), адже персонаж, що є центром свідомості й через якого сприймаються події, не є суб'єктом мовлення, яким є наратор, котрий розкриває сприйняття персонажа читачеві. Теоретичні напрацювання Н. Фрідмана стосуються наративних типів, які репрезентують категорії канонічних прикладів великої епічної форми.

За спостереженнями Дж. Женетта [16: 191], *перспектива* не є категорією обов'язково сталою впродовж усієї нарації. Ця ж критика спіткала американського дослідника В. Бута [9], який стверджує що „найбільш важливі невизнані наратори в сучасній художній літературі є ‘центрами свідомості’ від третьої особи” і разюче відрізняються за мірою дистантності, що розділяє їх на автора-письменника, читача та інших персонажів нарації. У будь-якому читанні існує імпліцитний діалог між автором, наратором, іншими персонажами і читачем, серед яких у межах художнього тексту панує певна „етична відстань” – у часі, просторі, соціальній належності [9: 153-154]. Поміж нараторів автор виділяє: 1) наратора, віддаленого від імпліцитного автора; 2) наратора, віддаленого від персонажів; 3) наратора, віддаленого від власних норм читача; 4) імпліцитного автора, віддаленого від читача; 5) імпліцитного автора, віддаленого від інших персонажів [9: 158].

Згадана типологія не імponує В. Бутові у термінологічному плані, через що він називає наратора надійним (*reliable*), якщо він діє за нормами твору, і ненадійним (*unreliable*), якщо він таким не є [9: 159]. За В. Бутом, відмінності у визначенні точки зору не мають стосуватися нарації від першої чи другої особи. Вони не такі важливі порівняно з тим, чи наратор драматизований, чи його уявлення поділяє автор-письменник [9: 151]. Дослідник розрізняє драматизованих і недраматизованих нараторів. Під першими він розуміє імпліцитного автора (авторське ‘друге Я’), коли наратор веде виклад від Я, чи МІ. Недраматизовані наратори – експліцитний вияв наратора у творі, навіть якщо він не наділений особистісними ознаками [9: 151].

Як справедливо зауважує І.А. Бехта, категорії В. Бута і Н. Фрідмана – загальні. У них відсутній об'єднувальний чинник і системність. Дещо відчутна перевага Н. Фрідмана над В. Бутом, бо у першого відстежується відмінність категорій у процесі інтерпретації тексту, тоді як у моделі другого вона відсутня [3: 217]. Обидві моделі ґрунтуються на комунікативній

теорії нарації. Адже В. Бут висловлює це чітко: „У читанні існує імпліцитний діалог між автором, наратором, іншими персонажами і читачем” [9: 155].

Словом, ми підійшли до тлумачення *точки зору* /point of view/ (перспективи художнього викладу) у літературному творі – її горизонтальної лінійності і незворотної природи стосунків між письменником і читачем. Суть ідеї точки зору в нарації (що веде до Г. Джеймса і була запропонована англо-американською науковою критикою), на нашу думку, полягає у тому, щоб події в епічному творі викладати не від особи всезнаючого автора, а через ті факти, якими могли оперувати персонажі.

Дж. Женетт, переглядаючи цю проблему, вводить важливе розмежування питань: „*кто спостерігає? – a question of mood*” і „*кто говорить? – a question of voice*” [15: 64]. Адже організація дискурсу в тексті може і не відповідати тому колу обізнаності, яким володіє її умовне джерело (наратор, оповідач-персонаж). Оповідач може говорити від себе, а не від імені персонажів, але наводити не всі факти, а лише ті, які відомі (певним) персонажам. Тому двозначний термін „точка зору” Дж. Женетт пропонує замінити точнішим, на його думку, терміном *фокалізація* [15: 72]: нарація уподібнюється оптичному приладові, який налаштовується на точку зору певного персонажа, і це, відверто кажучи, не пов’язано з тим, від чийого імені вона ведеться.

З теорією фокалізації пов’язані три дискусійних проблеми: природа фокалізації (що становить фокалізацію), агент фокалізації (фокалізатор, чи той, хто може фокалізувати), спосіб фокалізації (як щось фокалізується) [10: 169]. Замінивши термін point of view на focalization, Дж. Женетт пропонує типологію не за відмінностями між тим, хто бачить або говорить, а до критерію „наскільки більше за персонажа бачить і знає наратор” [17: 54].

Через те він описує три види фокалізації: 1) нульова фокалізація – zero focalization (всезнаючий наратор, знає більше за персонажа); 2) зовнішня фокалізація – external focalization (наратор знає менше ніж персонаж (біхевіористична нарація, яка розглядає персонажів іззовні); 3) внутрішня фокалізація – internal focalization (об’єктивна нарація, де наратор знає те, що знає центральна наративна свідомість – нарація очима певного персонажа). Місце наратора („хто говорить?”) визначається Дж. Женеттом категорією стану. Оповідач може перебувати поза або всередині нарації, бути чи не бути її персонажем. Сам наративний текст містить декілька подій, утворюючи складні метадієгетичні конструкції [15: 41, 74-79].

У теорії Дж. Женетта відстежуємо мотиви модальності висловлень тексту: коли автор говорить від себе або делегованого у текст наратора; коли він говорить від особи персонажів; коли він контамінує у тексті різні види дискурсії: наратора та персонажів [див. 11; 12].

Отже, у процесі дослідження художньої оповіді своєрідність *персонажного мовлення* у всебічних виявах і побудові спонукає звернути увагу, передусім, на діяльність *наратора* (*образ автора*), без якого неможливий справжній твір [2; 6]. Категорія *наратора* (a teller, a narrator), репрезентуючи різноманітні перспективи викладу (точки зору), цементує різноманітні словесні елементи в єдине ціле та накладає відбиток на весь твір. Утім це тема окремої ґрунтовної дискусії і перспектива нашого подальшого дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики / М. М. Бахтин. – М. : Худ. л-ра, 1975. – 504 с.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 423 с.
3. Бехта І. А. Дискурс наратора в англомовній прозі: [монографія] / І. А. Бехта. – К. : Грамота, 2004. – 304 с.
4. Бехта І. А. Лінгвоаративна проблематика точки зору автора-письменника у художньому дискурсі / І. А. Бехта // Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. – Мовознавство. – 2003. – Вип. 2 (10). – С. 99-104.
5. Бехта І. А. Наратор та форми нарації у сучасній англомовній прозі / І. А. Бехта // Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки». – Черкаси. – Вип. 24. – 2001. – С. 68-72.
6. Виноградов В. В. О теории художественной речи / В. В. Виноградов. – М. : Высш. шк., 1971. – 240с.
7. Падучева Е. В. Семантические исследования (семантика времени и вида в русском языке, семантика нарратива) / Е. В. Падучева. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 464 с.
8. Успенский Б. А. Поэтика композиции / Б. А. Успенский. – СПб. : Азбука, 2000. – 352 с.
9. Booth C. W. The Rhetoric of Fiction. – Chicago: Univ. of Chicago Press, 1961. – 455 p.
10. Bortolussi M. & Dixon P. Psychonarratology. Foundations for the Empirical Study of Literary Response. – Cambridge: CUP, 2003. – 304 p.
11. Dolezal L. Narrative Modalities // Journal of Literary Semantics. – Vol. 5. – 1976. – P. 5-14.
12. Fowler A. Kinds of Literature. An Introduction to the theory of Genres and Modes. – Oxford: Clarendon Press, 1982. – 280 p.

13. Friedman M. J. Stream of Consciousness: A Study in Literary Method. – New Haven, Yale University Press, 1955. – 279 p.
 14. Friedman W. Point of View in Fiction. The Development of a Critical Concept. – Publications of the Modern language Association of America. – 1955. – Vol. 70. – № 5. – P. 1160-1184.
 15. Genette G. Narrative Discourse Revisited // Trans. by J. E. Lewin. – Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1988. – 176 p.
 16. Genette G. Narrative Discourse: An Essay in Method // Trans. by J. E. Lewin. Foreword by J. Culler – Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1980. – 285 p.
 17. New Perspectives on Narrative Perspective / Ed. Peer W., Chatman S. – Albany: State University of New York, 2001. – 396 p.
 18. Prince G. Narratology: the Form and Functioning of Narrative. – Berlin & N. Y.: Mouton Publishers, 1982. – 185 p.
 19. Wallace M. Recent Theories of Narrative. – Ithaca & L.: Cornell University Press, 1991. – 242 p.

ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ

20. Baker J. The Meanest Flood. – L.: Orion Books, 2003. – 313 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Довбенко – асистент, кафедра іноземних мов для природничих факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: когнітивна наратологія, когнітивна поетика.

СИСТЕМА НОМІНАЦІЙ ПОТВОРНОГО В ЛІРИЦІ У.БЛЕЙКА: СЕМАСІОЛОГІЧНИЙ ТА ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Яна ДУБЕНЧУК (Дніпропетровськ, Україна)

У статті визначено потворне як одну з основних естетичних категорій, реалізовану в ліриці У.Блейка, та надано систему номінацій потворного, розглянуту в двох аспектах: семасіологічному й ономасіологічному.

Ключові слова: естетична категорія потворне, семасіологія й ономасіологія, номінація, ядерні номінативи потворного, периферійні номінативи потворного.

The article is devoted to “the ugly” as one of the basic aesthetic categories which is distinguished in W. Blake’s lyric poetry; and the system of nominations of ugliness is investigated in two aspects: semasiological and onomasiological.

Key words: aesthetic category of “the ugly”, semasiology and onomasiology, nomination, kernel nomination of “the ugly”, peripheral nomination of “the ugly”.

Досягненням лінгвістичної думки останніх десятиліть стало положення, за яким мову, її категорії, рівні та одиниці можливо вивчати в двох аспектах: семасіологічному й ономасіологічному (Кубрякова Е.С.; Селіванова О.О.; Левицкий В. В.; Кресан О.Я.; Бацевич Ф.С.; Космеда Т.А.). Виокремлення цих двох напрямів дослідження семантики зумовили різні аспекти вивчення мовних знаків.

Мета цієї статті – систематизувати номінативні засоби репрезентації естетичної категорії потворне в ліриці У.Блейка, які розглянуто в рамках семасіологічного й ономасіологічного аспектів дослідження семантики мовних знаків. Досягнення зазначеної мети окреслює такі завдання: 1) визначити поняття семасіології та ономасіології; 2) надати тлумачення естетичної категорії потворне; 3) розробити структурно-семантичну класифікацію номінацій потворного, що актуалізовані в ліриці У.Блейка.

Матеріалом дослідження є ліричні твори У.Блейка.

Під **номінацією** розуміють називання предметів і ситуацій за допомогою мовних засобів, закріплення за певним референтом того чи іншого спеціального знака. Номінація є комплексним мовленнєво-мисленнєвим процесом, який має як логіко-гносеологічні, біологічні, соціальні, фізіологічні, так і власне мовні основи [3: 6]. **Номінативні одиниці** у мовній системі є первинними, у мовленні вторинними, тому знаки-номінативи [2: 5] диференціюються на часткові та повні (Гак В.Г.), найменування та повідомлення (Булигіна Г.В.), знаки та семи (Б'юссене С.). Залежно від структурного статусу номінативних одиниць дослідники (Колшанський Г.В.; Арутюнова Н.Д.; Абрамов Б.О.; Гак В.Г.; Москальська О.І. та інші) розрізняють *лексичну номінацію* (просте слово, композит, словосполучення), *препозитивну* (речення) та *дискурсивну* (текст).

Семасіологія – наука про значення слів і словосполучень, що використовуються для називання, номінації окремих предметів та явищ дійсності, зокрема в діахронічному й

психолінгвістичному розумінні [8]. Об'єктом семасіології є мовні знаки, предметом – їхня семантика. Семасіологія досліджує значення мовних знаків (Левицкий В.В.; Селіванова О.О.) і розкриває семіотичну, психологічну, логічну, етнокультурну, когнітивну природу значення мовних знаків; пояснює процеси метонімії й метафори; виявляє референційний характер значення тощо (Селіванова О.О.). Семасіологія вивчає значення готових мовних знаків, які використовуються для номінації фрагментів національної картини світу, тому вивчення денотативних, сигніфікативних, конотативних компонентів знаків (Левицкий В.В.; Мелерович О.М.) належить до галузі семасіології.

Ономасіологія, засновником якої вважають А. Цаунера, – це теорія номінації; один із двох аспектів семантики, який вивчає природу, закономірності й типи мовного позначення елементів дійсності [8]. Об'єктом ономасіології є номінативні структури мовних знаків, а предметом – відображення позамовної дійсності в номінативних структурах [Селіванова О.О.]. Мовний знак (його номінативна структура) відображає думку, «існує як форма думки і тому нерозривно поєднаний з нею» [4: 218]. Певний вплив на розвиток ономасіологічної теорії мали концепція довільності знака Ф. де Соссюра (позначувальне і позначуване не мають природного зв'язку), дослідження німецької школи «слів та речей» Г. Шухардта, семіотична теорія функціональної семантики М.Я. Марра та опозиційні їй концепції О.М. Фрейденберга, Б.О. Серебреннікова та ін. [6: 26-27].

На початку 80-х рр. виокремилися два напрямки ономасіології: *семантико-структурний* та *функціональний* (Т. ван Дейк; Селіванова О.О.; Кресан О.Я.). У руслі *семантико-структурного* напрямку розглядаються проблеми номінативного механізму, типології номінації, внутрішньої форми, вмотивованості номінативних одиниць; процес утворення номінативних одиниць на основі словотворчих моделей (Мешков О.Д.; Марчанд Х.); способи механізації мовної об'єктивізації різних типів понять (Кияк Т.Р.; Кубрякова О.С.); семантичні та номінаційні зв'язки (Гак В.Г.; Кияк Т.Р.; Кубрякова О.С.); когнітивна природа номінативного процесу (Кубрякова О.С.; Селіванова О.О. та іншими).

Другий напрям ономасіологічного дослідження, *функціональний*, виник разом із питанням про номінацію як первинну модель комунікації, про причини, цілі номінації та функції номінативних одиниць у мовленні, дискурсі. Підтвердження думки про загальну ментальну природу зв'язку номінації та комунікації можна знайти у О.О. Потєбні: «Якщо окреме слово є уявленням, то сполучення двох слів можна було б назвати уявленням уявлення; якщо поодинокі уявлення було першою дією розкладання чуттєвого образу, то фраза з двох слів буде другою, що базується вже на першій» [5: 155-156]. Цей напрям формує два підходи до аналізу: розгляд тексту/дискурсу як макрознака, неподільного сигналу, імені (Колшанський Г.В.; Арутюнова Н.Д.; Лотман Ю.М.; Воробйова О.П.; Нойберт А.) та опис взаємодії номінативної організації макрознака з іншими текстовими аспектами і категоріями (Т. ван Дейк; Кінч В.; Ашурова Д.У.; Селіванова О.О.).

Вивчаючи лише будову мови чи значення мовних знаків, «не можна виявити способи передачі думки» [4: 202-203], що заважає адекватному сприйняттю смислу (мисленнєвого змісту). Тому семасіологічний і ономасіологічний підходи до вивчення семантики номінативних одиниць (мовних знаків) взаємопов'язані, оскільки семасіологічний підхід спрямований на вивчення структури значення готового мовного знака (лінгвальне відображає позалінгвальне), а ономасіологічне вивчення мовного знака досліджує зв'язок номінативної структури з фрагментами реальної дійсності/національної картини світу (позалінгвальне перетворюється в лінгвальне).

Оскільки метою цієї статті є систематизація номінативних засобів, що репрезентують *потворне* в ліриці У.Блейка, необхідно надати тлумачення естетичної категорії потворного.

Потворне як одна з основних естетичних категорій досить широко досліджувалося у філософському аспекті, починаючи з античності й до наших днів (Платон, Аристотель, Сократ, І.Кант, Гегель, Ф.Шиллер).

Потворне – антипод, протилежність прекрасного, який позначає щось відразливе, викликає невдоволення внаслідок дисгармонійності, нерозмірності, непорядкованості й

відображає неможливість або відсутність досконалості. У потворному поєднуються каліцтво й зло, які виступають у почуттєвій наочності [1: 301-305]. З одного боку, *потворне* вказує на ту контрпродуктивну сферу безформного, яка зумовлює розпад форми, вгасання буття й життя, сходження духовного потенціалу в ніщо, неможливість духовної досконалості, становить контраст стосовно позитивного ідеалу; але з іншого, *потворне* містить у собі сховану вимогу або бажання відродження цього ідеалу. К.Розенкранц розробив детальну класифікацію потворного: *потворне в природі, духовне потворне, потворне в мистецтві* й в окремих видах мистецтва (найсильніше виражене в поезії) [1: 47]. Він виділяє три основні види потворного з їхніми підвидами: *безформність* (аморфність, асиметрія, дисгармонія); *неправильність, або помилковість* (взагалі, у стилі, в окремих видах мистецтва) і, як «генетична основа» будь-якого потворного, *дефігурація, або каліцтво*, яке теж має в К.Розенкранца свої підвиди [1: 48].

Багатогранність естетичної категорії *потворного*, відтворюється, на нашу думку, англійським словом *the ugly*, змістова структура якого відображає сукупність позамовних станів і речей відповідного типу. Компонентний аналіз лексеми *ugly*, тобто розщеплення значення цього слова на складові компоненти (семи), проведений на матеріалі дефініцій із англійських словникових джерел [8; 9; 10; 11] (семасіологічний підхід), уможливив визначення компонентів семантичної структури лексеми *ugly*, які позначають такі фрагменти реальної дійсності (ономасіологічний підхід):

- **зовнішність** – unpleasant or repulsive [10]; If you say that someone or something is ugly, you mean that they are very unattractive and unpleasant to look at [9]; of unpleasant or unsightly appearance [11];

- **вчинки** – morally repugnant [10]; involving or likely to involve violence or other unpleasantness [9]; repulsive, objectionable, or displeasing in any way [9]; bad-tempered, angry, or sullen [9];

- **ситуації** – ominous or menacing [9]; If you refer to an event or situation as ugly, you mean that it is very unpleasant, usually because it involves violent or aggressive behaviour [9]; (of a situation or mood) involving or likely to involve violence or other unpleasantness [10].

Семи, виокремлені із семантичної структури лексеми *ugly*, стають основою для визначення **ядерних номіналем потворного**, які у найхарактерніший спосіб відтворюють прояви *потворного* в зовнішності, вчинках або ситуаціях і утворюють ядро семантичного поля *потворного*. Оскільки семантичне поле *потворного*, як і будь-яке семантичне поле, крім ядра, має ще й периферію, то **периферійними номіналеми потворного** вважаємо такі лексеми, які позначають явища потворного синонімічно (табл. 1).

Таблиця 1

Система номіналем *потворного*

Ономасіологічний аспект	Семасіологічний аспект	
Фрагменти реальної дійсності	Ядерні номіналеми потворного	Периферійні номіналеми потворного
Зовнішність	<i>Unpleasant, repulsive, ugly, unattractive, of unpleasant or unsightly appearance</i>	<i>unappealing, hideous, unlovely, unprepossessing, horrible, frightful, awful, ghastly, vile, revolting, repellent, repugnant; grotesque, repulsive, disgusting, monstrous, reptilian, misshapen, deformed, disfigured, plug-ugly, butt-ugly; homely, plain, not much to look at.</i>
Вчинки	<i>morally repugnant, involving or likely to involve violence or other unpleasantness, repulsive, objectionable, or displeasing, bad-tempered, angry, or sullen</i>	<i>horrible, despicable, shocking, reprehensible, nasty, appalling, objectionable, offensive, fearful, obnoxious, vile, dishonourable, rotten, vicious, spiteful</i>

Ситуації	<i>ominous or menacing, ugly, very unpleasant, violent, aggressive</i>	<i>nasty, disagreeable, alarming, tense, charged, serious, grave; dangerous, perilous, fearful, threatening, menacing, hostile, ominous, sinister.</i>
----------	--	--

Аналіз мовного матеріалу з поетичних творів У.Блейка показав, що ядерні й периферійні номінативи *потворного* (*the ugly*) функціонують у контекстах або самостійно (однокомпонентна репрезентація), або у складі більш складних номінацій *потворного* (багатокомпонентна репрезентація).

Однокомпонентна репрезентація *потворного* реалізується одним словом, яке може належати до будь-якої частини мови, наприклад, до іменників (*fear, horror, despair*), дієслів (*shake, cut off, tremble, devour, weep*), прикметників (*dreadful, horrible, terrible*). Їхня приналежність до номінації *потворного* підтверджується компонентним аналізом їхньої семантичної структури. Так наприклад, іменник *horror* тлумачиться в словнику як «an intense feeling of fear, shock, or disgust» [10]; семантична структура прикметника *dreadful* подається як «causing or involving great suffering, fear, or unhappiness; extremely bad or serious» [11]; дієслово *tremble* має декілька тлумачень: «to shake as with fear» [9] та «shake involuntarily, typically as a result of anxiety, excitement, or frailty» [11]. Використання компонентного аналізу дозволяє встановити для кожної лексеми певний набір семних елементів, які репрезентують змістовий мінімум номінації *потворного*. Однокомпонентну репрезентацію *потворного*, представлену різними частинами мови, вважаємо **варіантними номінативами** *потворного*.

Багатокомпонентна репрезентація *потворного* може мати структурні різновиди і бути складною або комплексною.

Складна репрезентація *потворного* реалізована словосполученнями (вільними або усталеними), у складі яких всі компоненти (або один з них) номінують *потворне*, являючись ядерними/периферійними номінативами *потворного*. Наприклад, усі варіантні номінативи позначають *потворне* у вільних словосполученнях, утворених за такими моделями: **A+N** (*fierce torment, deadly slaughter*); **N+N** (*cruelty bruise*); **N+V** (*dead brood*); **V+N** (*trouble the dead*); **D+A+V** (*deadly black devour*). Прикладом вільних словосполучень, у складі яких лише один компонент є ядерною/периферійною номінативою, можуть бути такі: *mortal grasp, appalling mist, pestilent vapours, awful void*. Для англійської мови, яка відбиває культуру й суспільну свідомість етносу, взагалі характерним є традиційне співвіднесення чорного кольору з чимось поганим. Тому номінативні групи з прикметником *black* (наприклад, *black soul*) та його синонімами *dark, dismal* та ін. (наприклад, *dismal den, dismal winds, dark soul, dark shadowy man, dark fogs list'ning the horror*) мають негативні конотації та можуть асоціюватися зі злом, смертю.

Комплексна репрезентація *потворного* є контекстною, тобто ядерні/периферійні номінативи *потворного* (у формі різних частин мови, варіантних номінативом), розпорошені у контексті, і тільки у своїй сукупності, утворюючи **контекст** *потворного*, змальовують ситуацію, яка є потворною, жахливою або відражливою, наприклад: *his den was short / And narrow as a grave dug for a child, with spiders' webs wove, and with slime / Of ancient horrors cover'd, for snakes and scorpions are his companions; harmless they breathe / His sorrowful breath* [7: 406-407].

Отже, *потворне* як антипод прекрасного є одною з основних естетичних категорій, реалізованих у ліриці У.Блейка у своїх різних аспектах. Результати дослідження мовної реалізації *потворного* дозволяють констатувати той факт, що система номінацій *потворного* в досліджуваних ліричних творах, представлена в семасіологічному й ономасіологічному аспектах, утворюється ядерними та периферійними номінативами *потворного* або їхніми варіантами (семасіологічний аспект), які позначають такі фрагменти реальної дійсності, як зовнішність, вчинки, ситуації (ономасіологічний аспект). Однокомпонентна та багатокомпонентна (складна або комплексна) репрезентація *потворного* визначається особливостями структури та функціонування таких номінацій у контекстах *потворного*.

Перспективним у цьому напрямку вважаємо проведення концептуального аналізу номінацій *потворного* й визначення їхнього концептуального змісту залежно від індивідуально-авторських парадигм.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бычков В.В. Эстетика: Учебник. – М: Гардарики, 2006. – 336 с.
2. Гак В.Г. Семантическая организация текста // Лингвистика текста. -М., 1974.Т.1.-С.6.
3. Кубрякова Е.С. Части речи в ономаσιологическом освещении. – М., 1978.-115с.
4. Потебня А. Слово и миф. [Электронный ресурс]. – М., 1989. – 230 с. – Ресурс доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/poteb/sl_mif.php
5. Потебня А.А. Мысль и язык. -М., 1976.-С.155-156.
6. Селиванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 1999.-148с.
7. Blake W. Selected Verse. – М.: Progress Publishers, 1982. – 558 p.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

8. Короткий словник з мовознавства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://revolution.allbest.ru/languages/00034473_0.html
9. Collins COBUILD Advanced Dictionary of American English with CD-Rom: Collins Cobuild; First edition (6 Nov 2006) ISBN 1424003636
10. The New Oxford American Dictionary, First Edition, Elizabeth J. Jewell and Frank R. Abate (editors), 2192 pages, September 2001, Oxford University Press, ISBN 0-19-511227-X
11. Encarta Webster's Dictionary of the English Language: Second Edition (2004), Anne Soukhanov, editor. Bloomsbury Publishing, PLC, 2208 p., ISBN 978-1582345109

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Яна Дубенчук – викладач кафедри іноземних мов Національного Гірничого університету, Дніпропетровськ; аспірант кафедри англійської філології Донецького національного університету.

Наукові інтереси: стилістика англійського поетичного тексту, лінгвоконцептологія.

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ ПРОГРАМИ ЯК ТИПУ ТЕКСТУ

Олена ДУДЧЕНОК (Вінниця, Україна)

У статті аналізуються лексико-стилістичні, структурно-композиційні та синтактико-стилістичні особливості політичної програми як типу тексту політичного дискурсу у крос-культурному аспекті.

Ключові слова: політична програма, політичний дискурс, крос-культурний аналіз, лексико-стилістичний аналіз, експресія, стилістичний прийом, слоган.

The article deals with lexical-stylistic, structural and compositional and syntactic-stylistic features of the political programme as a type of a text of the political discourse in cross-cultural perspective.

Key words: political program, political discourse, cross-cultural analysis, lexical and stylistic analysis, expression, stylistic device, slogan.

Уперше з'явившись у контексті прагматичного опису функціонування мови в другій половині ХХ століття, термін «дискурс» трактувався з урахуванням різноманітних теоретичних підходів, отримуючи своє подальше розповсюдження, проте й дотепер не існує загально визначених дефінітивних параметрів дискурсу, які б цілком висвітлювали його складну когнітивну ієрархію та комунікативну специфіку. Відсутність єдиного визначення терміну «дискурс» пояснюється багатоплановістю даного явища. Але найважливішими його особливостями слід вважати те, що дискурс є поєднанням лінгвального і позалінгвального в комунікації з усним спілкуванням як обов'язковим компонентом. Дискурс – комунікативна подія, що відбувається між мовцем, слухачем (спостерігачем та ін.) у процесі комунікативної дії у певному часовому та просторовому контекстах [1]. У широкому розумінні термін дискурс використовується для позначення різних видів мовлення і мовленнєвих творів (прескриптивний, практичний, ораторський дискурс), зв'язність та осмислення яких відбувається з урахуванням усієї сукупності не суто мовних факторів.

Розвиток комунікації, особливо в ХХІ столітті, її постійне ускладнення та водночас спрощення, пов'язане з появою нових інформаційних і комунікативних технологій та їх удосконаленням, призвели до того, що існуючі в лінгвістиці класифікації не вмщують нові комунікативні явища. Співвідношення функціональних стилів і видів дискурсу, існування відповідної термінологічної системи як основи дискурсу стали важливими, але поки що не вирішеними теоретичними питаннями. Так, особливої популярності у якості об'єкта дослідження набув політичний дискурс, який зараз активно вивчається на матеріалі різних мов. Однією з причин оформлення цього виду дискурсу слід вважати наявність усного мовлення, спонтанного

компонента комунікації: промови політиків, дискусії під час виборчих кампаній, політичні програми тощо.

Дана стаття ставить за мету обґрунтувати виокремлення політичної програми як типу тексту та вказати її лінгвостилістичні особливості.

Як багатожанровий різновид публічного мовлення, політичний дискурс характеризується цілою низкою специфічних засобів. І це пов'язано не лише вживанням специфічної, детермінованої політичною діяльністю лексики, а й у своєрідному виборі й організації певних структур патернів відповідно до прагматичних настанов, цілей та умов спілкування, що склалися в процесі професійної діяльності політиків.

Політики усвідомлюють необхідність оволодіння таким стилем мовлення і нормами літературної мови, які здатні дати найвищий коефіцієнт корисної дії. Будь-який політик стикається з необхідністю правильного розташування, компонування мовних одиниць, тобто всього того, що становить суть та специфіку побудови промови [2].

Суспільне призначення політичного дискурсу полягає в тому, щоб навіяти адресатам – членам суспільства – необхідність «політично правильних» дій та/або оцінок. Інакше кажучи, мета політичного дискурсу – не змалювати, а переконати, пробудивши у адресата наміри, і примусити діяти у відповідності до моделі, побудованої адресантом тексту [3].

Мова політика (за деякими виключеннями) оперує символами [4], а її успіх визначається тим, наскільки ці символи співзвучні з суспільною свідомістю: політик повинен уміти «зацепити потрібну струну» у масовій свідомості; промови політика мають вмщати «всесвіт» думок та оцінок (тобто, всю сукупність внутрішніх світів) його адресатів, «користувачів» політичного дискурсу.

Політична програма є одним з найпрагматичніших типів текстів політичного дискурсу, саме тому дослідження його лінгвостилістичної специфіки функціонування і є актуальним з позицій сучасної прагмалінгвістики. Існує багато визначень поняття політичної програми. Загалом, більшість визначень базуються на тому положенні, що політична програма – це лише перелік цілей, до здійснення яких прагне партія та засобів їх досягнення із зазначенням шляхів здобуття суспільного добробуту. Політична програма в контексті сучасного політикуму або політичних державних еліт сприймається як своєрідна хартія, в якій певна суспільна група проголошує свої ідеали, принципи та орієнтації діяльності, формулює образи досконалих моделей суспільного улаштування [3 ;4].

До мови політичної програми як до прагматичного типу тексту, що повинен впливати на аудиторію та викликати її реакцію, ставляться певні вимоги. Так, перш за все, текст політичної програми повинен бути зрозумілим, логічним, переконливим та експресивним.

Експресія у політичному дискурсі досягається шляхом вживання метафори та її видів. Наведемо приклади: *"Чи зможемо ми не ховати очі перед нашими дітьми?"*, *"Україна – наш спільний дім. І ми в ньому – єдина родина"*, *«кожна бюджетна копійка має бути під контролем»* [5], *«міська влада повинна бути прозорою»* [8], *«влада думає»* [9], *"We can lead this country in a direction of hope"* [7], *"I represent the Forgotten Taxpayer"*[6]. Метафора, виконуючи фатичну або контактовстановлюючу функцію, сприяє наданню експресивності тексту політичної програми та використовується для того, щоб зацікавити аудиторію. Цей лексико-стилістичний засіб уживається в політичній програмі і для того, щоб позбавитися монотонності звучання тексту. Інколи монотонності удається уникнути і завдяки використанню перелічення. Цей виразний засіб сприяє також і ритмічній організації тексту, утримує увагу читачів. Наприклад: *" У країні стали нормою безплатні освіта, медицина, високі пенсії, пільгові квартири для молодих сімей і найвищі соціальні гарантії в Європі"* [5], *«забезпечити передбачені законом пільги ветеранам, інвалідам, пенсіонерам, чорнобильцям, учням і студентам»* [10], *"We believe it is important to value cultural, ethnic, racial, sexual, religious, and spiritual diversity"*[7], *"A society in which we all take seriously our responsibilities as parents to feed, educate and discipline their children"* [6].

Ритмічність звучання в політичних програмах досягається, перш за все, за рахунок використання стилістичних засобів риторичного синтаксису, наприклад, анафори: *«Настав час відчутти власні сили. Настав час нам достойно робити свою справу»* [5], *«Нельзя строить благополучие немногих за счет большинства. Нельзя принимать решения в пользу любимчиков»* [9], *"if you want small government, if you want to end income tax, there's only one*

choice” [6], “We oppose state-sanctioned homosexual marriage. We oppose any legislation that restricts right to express the Biblical position on homosexuality” [6]. Політики використовують анафору, щоб у пам’яті читача залишалися певні моменти, ідеї, принципи діяльності організації. За допомогою повтору одного й того ж елемента в сильній ініціалній позиції тексту акцентується будь-який пункт програми.

Щоб підкреслити ключову ідею політичної програми вживаються також паралельні конструкції та парцеляція, основна функція яких полягає у тому, щоб звернути увагу читачів на певні аспекти програми та постійно утримувати акцент на основній ідеї. До того ж прагматика актуалізації фігур риторичного синтаксису передбачає і переконання аудиторії у значущості повідомлення: “Дитина – надія сім’ї, майбутнє України. Жінка – основа сім’ї, берегиня роду. Сім’я – найвища соціальна цінність держави” [8], «Працюючим – повну зайнятість і своєчасну виплату заробітної плати. Селянам – годі обіцянок, реальний пріоритет і державну підтримку. Безробітним – робочі місця і соціальний захист. Пенсіонерам – пенсію своєчасно і з урахуванням трудового стажу. Молоді – реальні перспективи і гарантовані можливості набуття професії. Військовослужбовцям – державні гарантії соціального і правового захисту» [10], «Мука твоя – єдина, очі твої – одні» [8], “Our individual liberties are the source of our strength. Our freedom is the root of private enterprise” [7], “Children need daycare, everyone needs healthcare, adults need jib with livable wages” [6], “Вирішення всіх проблем починається з освіти. І час для розмов вже вичерпано” [5], «Такая городская власть сможет братья за решение неотложных задач. И добьются успеха!» [9], “I respect the forgotten taxpayer. The forgotten Worker” [6].

Функцію контакту з аудиторією здійснюють риторичні питання. Загально відомо, що риторичне питання не передбачає відповіді та вживається для того, щоб привернути увагу аудиторії, посилити враження, створити емоційний тон повідомлення. По суті риторичне питання це емфатичне ствердження або заперечення, яке покликане інкорпорувати аудиторію і політика: “З чого почати реформу освіти в Україні?”, “Хто сказав, що вона не подужає здолати їх в державі?”, «Чи не в цьому причина?», «Ти знаєш, що ти людина?» [5], “Do you believe Massachusetts government is too big”, “Do you believe Massachusetts taxes are too high?” [6], “What message does it send to our kids when we refuse to fund their education adequately?”, “If the problem is lack of staff and money, then why not allow citizens to enforce the environmental laws by bringing polluters to court on behalf of the State?” [7].

Контакт з аудиторією може здійснюватись і за рахунок актуалізації звернень: «Уважаемые избиратели – предприниматели и реализаторы!», «Шановні співвітчизники!», «Шановні мої виборці!», або завдяки реалізації емоційно-оцінювальної лексики, яка маніфестується у тексті як високочастотна внаслідок високого рівня апеляції до аудиторії: “Людей обікрали й обкрадають” [8], “Відродити духовність суспільства – наша свята мета” [5], «Кваліфікованих працівників, інженерів, вчених, педагогів, лікарів антинародна влада позбавила любимой роботи, кинула на произвол доли» [6], “It is unacceptable that many people who work full-time are earning so little that they are still in poverty”, “The elections will be crucial”, “I hate to say it” [6].

Поряд із емоційно-оцінювальною лексикою в текстах політичних програм нерідко зустрічається і лексика високого стилістичного тону: “вистояти останні дні”, “творчий український геній”, «На омріяну вершину шлях-дорога є пряма», “We acknowledge the legacy of our Founding Fathers”, “Blessed is the nation whose God is the Lord”. Цей тип лексики акцентує та підсилює певні моменти в тексті програми та спрямована на створення певного іміджу політика.

Тексти політичних програм не перевантажені термінологією та іншомовною лексикою: “траса”, “імпічмент”, «імпорт», «експорт». Це дозволяє говорити про те, що кількість уживаної іншомовної лексики не викликає в аудиторії труднощів у сприйнятті програми взагалі. Терміни використовуються у тому випадку, коли їх неможливо уникнути, наприклад, при зазначенні будь-яких політичних понять. Наприклад: “соціальний статус”, “референдум”, “приватизація”, «інновація», «пільгова кредитно-фінансова політика», «патент», “economic management”, “moratorium”, “coalition”, “policymakers”.

Немає чітких закономірностей стосовно структури політичної програми. Можна виділити політичні програми, де ініціалну позицію посідає слоган; політичні програми, в

яких слоган відсутній взагалі, або належить до фінальної позиції тексту програми. Політичний слоган, як лаконічний за формою вислів, що виражає ідею партії або характеризує її діяльність, розрахований на швидке сприйняття аудиторією. Невеликий за обсягом змістовий слоган легко запам'ятовується і починає асоціюватися з певною організацією.

В ініціальной позиції слоган інколи дозволяє прогнозувати цілі партії: *"Наш основний закон – Воля до справедливості!", "Людина – її життя, захист прав та свобод – понад усе!"*.

Політичний слоган не випадково входить і у фінальну позицію, оскільки його прагматична функція полягає, перш за все, у тому, щоб у лаконічній але емотивній формі «закарбувати» у пам'яті аудиторії змодельовану адресантом інформацію програми. Тому, слоган розрахований на те, щоб миттєво зацікавити читача, повернути його увагу до загальної ідеї політичної програми: *«За єдину Україну!», «Не виживання, а відродження та зростання!», «Ринковому господарству – так! Ринковому суспільству – ні!»*.

Політичні програми організацій, спрямованих у першу чергу на соціальні перетворення, зосереджуються, перш за все, на вирішення проблем суспільства. Такі програми тяжіють до громадськості, розглядають владу крізь суспільство і використовують її як засіб вирішення соціальних питань. Але у разі, якщо ініціальну позицію посідають саме соціальні тези, це не є ознакою соціальної спрямованості політики, а лише засобом повернути на свій бік більшість електорату. У політичних програмах американської традиції політичні та економічні тези можуть посідати будь-яку структурно-композиційну позицію, адже вони є невід'ємною частиною політичної діяльності.

Політичні програми, магістрально налаштовані на висвітлення політичних й економічних перетворень, маркують сильні позиції тексту саме інформаційними блоками цієї тематики. І оскільки, як правило, такі політичні організації тяжіють до влади, як до абсолюту, їх тексти звучать агресивно, що певним чином виражається і у підборі мовного матеріалу. Так, акцент на політичні та економічні перетворення створює опозицію «влада – суспільство», де влада стає метою, а суспільство – засобом досягнення цієї мети.

Таким чином, політична програма є одним з найпрагматичніших типів текстів політичного дискурсу. До мови політичної програми, як до прагматичного типу тексту, що повинен впливати на аудиторію та викликати її реакцію, ставляться певні вимоги. Так, перш за все, текст політичної програми повинен бути зрозумілим, логічним, переконливим та експресивним. Експресія у політичному дискурсі досягається шляхом вживання метафори та її видів. Для того, щоб позбавитися монотонності звучання тексту та сприяти ритмічності, політики використовують перелічення та анафору. Для підкреслення ключової ідеї політичної програми вживаються також паралельні конструкції та парцеляція. Функцію контакту з аудиторією здійснюють риторичні питання. Контакт з аудиторією може здійснюється і за рахунок уживання звернень або емоційно-оцінювальної лексики. У текстах політичних програм нерідко зустрічається і лексика високого стилістичного тону. Тексти політичних програм не переважені термінологією та іншомовною лексикою, а це дозволяє стверджувати, що кількість уживаної іншомовної лексики не викликає в аудиторії труднощів у сприйнятті програми взагалі. Серед варіативних структурно-композиційних ознак політичної програми слід зазначити функціонування слогану на сильних позиціях тексту.

Перспективним у вивченні типів текстів політичного дискурсу вбачається проведення крос-культурного лексико-стилістичного аналізу функціонування політичної програми в гендерному аспекті.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Воробьева О.П., Текстовые категории и фактор адресата. – К.: Вища школа, 1993. – 199с.
2. Рыцарева А.Э. Интернациональная лексика: сущность и сферы функционирования // Вопросы филологии и лингводидактики: Сб. науч. ст. – Волгоград: Издательство Волгоградского государственного университета, 2001. – С.84-86.
3. Bayley P. 1985 – Live oratory in the television age: The language of formal speeches // G. Ragazzini, D.R.B.P. Miller eds. Campaign language: Language, image, myth in the U.S. presidential elections 1984. – Bologna: Cooperativa Libreria Universitaria Editrice Bologna, 1985. P. 77-174.
4. Rathmayr R. 1995 – Neue Elemente im russischen politischen Diskurs seit Gorbatschow // R. Wodak, F.P. Kirsch eds. Totalitare Sprache – langue de bois – language of dictatorship. – Wien: Passagen, 1995. S. 195-214.
5. Політичні виступи Президента В.Ющенка. – Доступний з: <<http://www.ukrainaemb.se/Ukraine/Vystupy%20Presydena.htm#2>>
6. Політичні виступи Президента Дж.Буша. – Доступний з: <<http://www.whitehouse.gov/news/releases/2005/08/20050831-3.html>>.
7. Політичні виступи экс-госсекретаря М.Олбрайт. – Доступний з: <<http://www.libfl.ru/win/news/99-03/albright.html>>.
8. Політичні виступи Ю.Тимошенко. – Доступний з: <<http://ww2.tymoshenko.com.ua/ukr/news/first/1476/>>.
9. Політичні виступи В.Януковича. – Доступний з: <http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=11509275>.

10. Політичні виступи В.Януковича. – Доступний з: <<http://www.obkom.net.ua/articles/2004-10/28.1435.shtml>>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Дудченко – здобувач кафедри англійської мови Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова м. Київ.

Наукові інтереси: стилістика англійської мови, гендерологія, політичний дискурс.

МАРКЕРИ ПРОЦЕСУ ВИКРИВЛЕННЯ В ТЕКСТІ НОВОГО ЗАПОВІТУ

Ольга ЄРШОВА (Одеса, Україна)

У статті розглянута проблема мовного впливу на сучасному етапі розвитку лінгвістики. Висвітлені новітні методики аналізу впливу на матеріалі релігійних текстів та проведено аналіз маркерів процесу упуцнення метамоделі мови на матеріалі Нового Заповіту.

Ключові слова: нейролінгвістичне програмування, метамодель мови, сугестивна лінгвістика, Новий Заповіт.

The present article is devoted to the problem of speech influence at the present stage of linguistic development. There are examined modern methods of neurolinguistic programming and one of them is used on the material of the New Testament.

Key words: neurolinguistic programming, Meta Model of language, suggestive linguistics, the New Testament.

Аналіз впливових потенцій мови цікавить все більше мовознавців (див. праці Т.Ковалевської, В.Різуна, І.Черепанової). На особливу увагу в цьому контексті заслуговують так звані фідеїстичні тексти, що, за словами Н.Мечковської, справляють фасцинувальну дію на адресата, і таким чином здійснюють максимальний впливовий ефект [5]. Такої точки зору дотримується багато вчених (В.Белянін, Н.Коновалова та ін.), виділяючи релігійні тексти серед інших як такі, що "виступають як основний фактор сугестивної дії" [4], і зумовлює вибір фактичного матеріалу дослідження – тексту Нового Заповіту.

Підставою для такого вибору також слугують нейро- та психолінгвістичні дослідження (Т.Ковалевська, В.Левич, А.Холманський, Т.Чернігівська, М.Щербаков), які доводять позитивний вплив будь-яких релігійних текстів, їх здатність сприяти саморегуляції особистості. До того ж, сам свідомий чи підсвідомий вибір таких текстів, за словами Л.Гримака, вже виявляє «потребу людини в самокорекції» [8: 60].

Ряд учених (В.Белянін, Н.Мечковська) наголошує на особливій метафоричності, багатозначності, а отже, семантичній дифузності фідеїстичних текстів, що дає змогу стверджувати про доцільність аналізу сугестивних потенцій таких текстів на базі метамодельних технологій нейролінгвістичного програмування, адже метамодель „виокремлює ті лінгвістичні патерни, що спричиняють сенсову розгалуженість, значеннєву неточність у процесах комунікації, а отже, і сугестивну дію” [2: 284]. Вона „відбиває максимальну амплітуду гіпотетичних трансформацій, яким підлягає реалізація глибинної структури тексту, де експліковані поверневі структури є наслідком перетворень, ґрунтованих на відношеннях неоднозначності, що є центральним для трансформційних процесів взагалі” та ілюструє систематику мовних маркерів впливу [3]. Метамодель мови реалізується у процесах генералізації, упуцнення та викривлення, які, у свою чергу, виявляють певну семантичну нетотожність між глибинними та відповідними поверховими структурами в мові. Ми проаналізували обраний фактичний матеріал, взявши за основу процес викривлення, чи дисторції, суть якого полягає „у вербалізації гіпотетично змодельованого доквілля з неідентифікованими в попередньому досвіді складниками” [2: 159]. Вважаємо цей вибір цілком доцільним у контексті обраного матеріалу, адже *ідіосистема біблійного тексту являє собою яскравий приклад віртуалізації суб’єктивної реальності, властивої процесу дисторції.*

Метою нашого дослідження є виокремлення мовних маркерів процесу викривлення в тексті Нового Заповіту та пояснення їхньої лінгвістичної впливової природи. Для досягнення поставленої мети необхідно розв’язати наступні **завдання:**

1) виокремити в тексті та класифікувати маркери процесу викривлення;

2) з'ясувати лінгвістичну природу їхнього сугестивного потенціалу з огляду на впливові характеристики мовних маркерів процесу викривлення.

Об'єктом нашого дослідження є тексти Нового Заповіту, а предметом – мовні маркери процесу викривлення як впливові константи цих текстів.

Матеріалом лінгвістичного аналізу слугують 4 Євангелія (від Марка, від Матфея, від Луки, від Іоанна), соборні послання (від Якова, перше та друге від Петра, перше, друге і третє від Іоанна та соборне послання апостола Юди), об'явлення св. Іоанна Богослова та Дії святих апостолів. Загальна кількість слів проаналізованої частини Нового Заповіту – 55700. Кількість виявлених нами маркерів процесу викривлення – 419.

Дослідники НЛП у межах процесу викривлення вичленовують: а) пресупозиції, б) випадки комплексної еквівалентності, в) т. зв. „читання думок” та г) каузативні комплекси.

Серед наведених різновидів процесу упущення в тексті Нового Заповіту ми виокремили:

- **пресупозитивні експлікації**, які становлять «фундаментальне глибинне припущення необхідне для того, щоб репрезентація мала сенс. У межах мовних систем – це речення, які мають бути істинними для того, щоб будь-яке інше речення було осмисленим» [1: 277]. Найбільша кількість пресупозитивних експлікацій, виокремлених у тексті, відображають „ім'я Господнє” („Той, Хто сказав”, ”Той, хто йде по мені”, „Той, хто суд чинить”, ”Потужний” і т. ін.), що є цілком логічним з огляду на специфіку вихідного матеріалу. Цим, на наш погляд, зумовлюється найбільша кількість таких маркерів серед виявлених у проаналізованому тексті. Здебільшого нами були виокремлені прості пресупозиції, лінгвістична експлікація яких стосується власних назв та особових займенників, актуалізація котрих передбачає їх наявність у досвіді особистості:

Я хрищу вас водою на покаєння, але Той, Хто йде по мені, потужніший від мене: я недостойний понести взуття Його! (Матв. 3,11); Тоді забирає диявол Його в Святе місто, і ставить Його на нарижника храму (Матв. 4,5); Бо велике вчинив мені Потужний! (Луки 1,49);

Нами було виявлено 137 лінгвістичних конструкцій на відображення пресупозитивних експлікацій, що складає 33% від усього обсягу маркерів процесу викривлення;

- випадки **комплексної еквівалентності**, „пов'язані з поверховими структурами, які в моделі мовця еквівалентні між собою” [1: 129], тобто з такими, „де перше судження є тотожним щодо наступного судження” [2: 159]. Більшість виокремлених нами прикладів цього процесу в проаналізованому тексті являють собою непрямі спонування, що, як правило, спіткають до виконання „Божого уставу”. Серед найбільш актуальних для комплексної еквівалентності конструкцій «якщо, то...», «коли, то...», більшість виявлених нами маркерів (лінгвістичних конструкцій) комплексної еквівалентності були представлені останньою:

І коли хто напоїть вас кухлем води в Ім'я Моє ради того, що ви Христові, поправді кажу вам: той не згубить своєї нагороди! (Марка 9,41); Коли ж не прощаєте ви, то й Отець ваш Небесний не простить вам прогріхів ваших (Марка 11,26);

Таких випадків у проаналізованому тексті було виявлено 119, що складає 28 % від загальної кількості виокремлених маркерів;

- „читання думок”, що уналежнюють до класу семантично неправильних поверхових структур, пов'язаних „з переконанням мовця про те, що може знати, про що думати чи що відчувати інша особа, не маючи у своєму розпорядженні прямих повідомлень про це з боку мовця” [1: 151]. Такі випадки „ілюструють суб'єктивну впевненість мовця у тому, що інші люди мають розуміти думки та почуття без відповідного вербального оформлення” [6: 137]. Приклади даних семантичних структур, виокремлені нами у проаналізованому тексті, здебільшого представлені питальними реченнями, що спонукає до відповідної реакції слухача та має категоричний характер:

Поправді, поправді кажу Я тобі: свідчення нашого ви не приймаєте (Івана 3,11); Чи ви ще не знаєте й не розумієте, що маєте серце своє затверділим? (Марка 8,17); Поправді кажу вам: Жаден пророк не буває присмний у вітчизні своїй (Луки 4, 24).

Всього нами було виокремлено 105 даних випадків, що відповідає 25% від загальної кількості маркерів процесу викривлення.

- **каузативні комплекси** – „причини і наслідки”- каузативні маркери мовлення, що, за Дж. Гріндером і Р.Бендлером, належать до класу семантичної неправильності та пов’язані з переконанням мовця про те, що якась людина чи комплекс обставин може здійснити якусь дію, яка змусить іншу людину відчувати певне почуття чи внутрішній стан” [1: 139]. Згідно з формулою, поданою у «Структурі магії», що ілюструє випадки мовленнєвої репрезентації таких семантично неправильних поверхневих структур, $XV1YV2At$, X та Y – імена з різними референтними індексами, $V1$ – дієслово, семантика якого містить препозитивне каузативне маркування загального характеру, $V2$ – дієслово з каузацією наслідку, At – номен на позначення відчуття чи певного стану. У виокремлених нами випадках каузативних комплексів найчастіше « X » був представлений «ім’ям Господнім» чи займенником на його позначення, найчастотнішим дієсловом з каузацією наслідку ($V2$) виявилось дієслово **відчувати**:

Я відчув силу, що вийшла з мене, бо доторкнувсь хтось до мене (Луки 8, 46); Я відчуваю Велике через Нього!; Так через велике милосердя нашого Бога наруги більше не відчуваю (Луки 1,25).

Кількість виявлених нами каузативних комплексів – 54, що становить 13% від загальної кількості проаналізованих маркерів, ілюструючи найменший ступінь актуальності таких маркерів у текстах Нового Заповіту.

Загальна кількість виокремлених маркерів процесу викривлення становить 0,75% від усього обсягу тексту. Цей відсоток пропонуємо розглядати як своєрідний коефіцієнт впливовості, що можна використовувати при порівнянні сугестивних властивостей з іншими видами текстів. Найбільш повно окреслити впливову потенційність обраного матеріалу можна при залученні інших методик нейролінгвістичного програмування, які ми маємо на меті застосувати у подальших розвідках.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гріндер Д., Бендлер Р. Структура магії. – СПб.: Белый кролик, 1996. – 496 с.
2. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. – Одеса: Астропринт, 2001. – 344 с.
3. Ковалевська Т. Ю. Перспективи нейролінгвістичного програмування в сучасному мовознавстві. // Стиль і текст. – К., 2003. – Вип.4 – С. 107-119.
4. Коновалова Н.И. Лечебные заговоры как суггестивный текст. // РГПУ им. А.И.Герцена. – М., 2004. – Вип. 7 – с. 67-75.
5. Мечковская Н. Б. Язык и религия. Лекции по филологии и истории религий. – М.: Агентство "ФАИР", 1998. – 244 с.
6. О'Коннор Дж., Сеймор Дж. Введение в НЛП. – Челябинск: Версия, 1997. – 256 с.
7. Холманский А.С. Сакральный язык Библии // Dokument HTML. – <http://filosof.net>.
8. Черепанова И. Ю. Дом колдуньи. Язык творческого Бессознательного. – М.: «КСП+», 1999. – 416 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Єршова – аспірант кафедри української мови Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.
Наукові інтереси: сугестивна лінгвістика, психолінгвістика.

ВІДБИТТЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДИСКУСІЙ 20 – ПОЧ. 30-Х РР. ХХ СТ. У МОВІ КРАСНОГО ПИСЬМЕНСТВА (на матеріалі прози С. Пилипенка)

Наталія КАРІКОВА (Харків, Україна)

У статті розглядається питання про відзеркалення лінгвістичних дискусій доби українізації в тогочасній письменницькій мові, зокрема в індивідуальному мововжитку С. Пилипенка.

Ключові слова: нормалізаторський процес, лінгвістичні дискусії, індивідуальний мововжиток, нормативність, літературна мова, С. Пилипенко.

The paper deals with the issue of how the linguistic discussions during the Ukrainization period were being mirrored in the language of the writers, with the main focus on S. Pylypenko's individual usage.

Key words: standardization process, linguistic discussions, individual language usage, normativity, standard language, S. Pylypenko.

Доба т. зв. «українізації» 1920 – поч. 1930-х рр. мала величезну вагу для розвитку української літературної мови [14: 94]. Саме в цей період, завдяки плідній праці мовознавців (А. Кримський, Є. Тимченко, І. Огієнко, В. Сімович, О. Синявський, О. Курило, М. Гладкий, М. Осипів, М. Сулима, Б. Ткаченко, В. Ганцов, С. Смеречинський та ін.), значною мірою внормовано літературну мову. До вагомих досягнень нормалізаторів двадцятих років можна зарахувати укладання та офіційне затвердження «Українського правопису» (1928 р.), видання академічного російсько-українського словника за ред. А. Кримського та С. Єфремова (1924-1933 рр.) і «Норм української літературної мови» авторства О. Синявського (1931 р.). Водночас нормалізаторський процес спричинив значну кількість лінгвістичних дискусій, які подеколи набували гострих форм (не завжди науковці трималися однієї думки щодо внормування того чи того мовного явища).

Загальний стан української літературної мови 20-х рр. минулого століття можна схарактеризувати словами М. Гладкого, – одного з активних учасників нормалізаторського процесу: «Справді, літературної або інакше «культурної» мови, зафіксованої в письменстві, підпертої практикою повсякденного життя, звязаної органічно з усією складною соціальною машиною, з усіма верствами нашого суспільства, ми ще не маємо» [3: 5]. За словами мовознавця, «сучасні наші письменники здебільша не працюють систематично над своєю мовою, а здаються на свої мовні інстинкти. Тим то мові їхній взагалі, а лексиці зокрема, бракує культури, закінчености, витончености» [2: 156]. Саме тому, на думку М. Гладкого, «ще й досі ми не маємо сталих язикових традицій, не маємо певного лексичного матеріалу й підпадаємо випадковим впливам чужої мовної стихії» [2: 156].

Не всі тогочасні літератори прихильно ставилися до намагань мовознавців унормувати українську літературну мову. Деякі автори наукових статей із мовознавства писали про небажання, а інколи навіть і «ворожість» тодішніх митців слова до нормалізаторського процесу. Приміром, М. Сулима 1928 року писав: «Вузькі провінційальні тенденції українських діячів слова, мовний «говірковий патріотизм», панування місцевого діалекту, а іноді й жаргону (макароніки), байдужість, а подекуди й ворожість до літературної норми, – все це становить собою характеристичну рису-комплекс наддніпрянської письменницької мови» [13: 135]. Науковець критично ставився до тогочасних письменників-«патріотів», що «ввесь свій мовний закон убачають у говірці свого хутора-батьківщини»: «У нас, – мовляв, – лише так говорять» – і годі» [13: 135].

Дослідження індивідуального мововжитку С. Пилипенка, – одного з чільних репрезентантів літературно-мистецького покоління 20-х – поч. 30-х рр. в Україні, – дозволить (хоч би почасти) з'ясувати питання про те, якою мірою тогочасні лінгвістичні дискусії позначилися на мові красного письменства двадцятих років минулого століття.

Ім'я Сергія Володимировича Пилипенка, перш за все, пов'язане з заснуванням і діяльністю найчисельнішої під ту пору Спілки селянських письменників «Плуг», незмінним головою якої він був упродовж десятиріччя (1922 – 1932 рр.). Майбутній письменник народився 10 липня (22 липня за новим стилем) 1891 року в Києві в сім'ї полтавських

козаків. Після закінчення гімназії С. Пилипенко вступає на славистичний відділ історико-філологічного факультету Київського університету, де, крім латинської та грецької мов, вивчає ще французьку, німецьку, італійську, чеську, польську й сербську. Належну увагу він приділяє студіюванню української мови та літератури. Проте успішно закінчити вищий навчальний заклад Пилипенкові не судилося. У 1912 р. його, студента третього курсу, виключають з університету через участь в партійній роботі (з 1908 р.у він був активним членом УПСР).

У дні Лютневої революції С. Пилипенко набуває першого досвіду редакторської роботи, видаючи фронтову газету «Українській голос», а пізніше (січень 1918 р.) працюючи редактором наймасовішої газети «Народна Воля». У березні 1919 р. майбутній письменник очолює редакції партійних і радянських часописів, а також працює в редакційних відділах Всевидаву та завідує видавництвом ЦК КП(б)У «Космос» [4: 9-10]. У 1921 р. С. Пилипенко «опинився», за власними спогадами, редактором «Селянської Правди», де почав друкувати свої байки, що «склали потім «Байківницю» [5: 7-8]. Наступного року на доручення Пролеткульту С. Пилипенко створює Спілку селянських письменників «Плуг», що дало можливість вперше об'єднати українських письменників саме за професійною ознакою [4: 13]. Тоді ж таки С. Пилипенко дебютує як автор прозаїчних творів, що спочатку друкуються в періодиці; згодом у харківському видавництві «Книгоспілка» виходить його окрема збірка «Скалки життя» (1925 р.). За три роки читачам потрапила в руки його друга збірка оповідань «Тисячі в одиницях» (1928 р.), перевидання якої датується наступним 1929 р. (воно значно поповнилося творами з військового щоденника 1916-1917 рр.). На увагу заслуговує оцінка прозаїчних творів С. Пилипенка, надана 1966 р. І. Сенченком: «У літературі двадцятих років поруч з кращими прозаїками того часу Дніпровським, Косинкою, Слісаренком, Досвітнім, Куликом (...) слід поставити прозу Сергія Володимировича Пилипенка» [12: 681].

1929 рік в історії українського народу, як відомо, став роком «великого перелому» [4: 24], коли тисячі безпідставно звинувачених «у контрреволюційній діяльності» та «буржуазному націоналізмі» людей було заарештовано й винищено. Не уникнув цієї долі й письменник. У 1932 р. на сторінках журналу «Плужанин» з'явилася звинувачувальна стаття на адресу С. Пилипенка та його ближчого оточення. Того ж таки року припинила свою діяльність й найчисленніша в 20-ті рр. організація «Плуг», а її організатора й керівника було заарештовано (29 листопада 1933 р.). 3 березня 1934 р. Колегія ОДПУ УРСР затвердила пропозицію судової «трійки» про застосування до С. Пилипенка найвищої міри покарання – розстрілу.

Для аналізу особливостей індивідуального мововжитку С. Пилипенка використано першодруки: його першу збірку оповідань «Скалки життя» (1925 р.), а також перше й друге видання збірки «Тисячі в одиницях» (1928 р., 1929 р.), пізніші оповідання («Скарб», «Висмоктав») розглянуто за часописами 1930 р.

На морфологічному рівні мова письменника в цілому характеризується нормативністю. Зокрема, коли брати вживання в його творчості запозичених іменників на кшталт *прогноз, синтез, аналіз* і т. ін., вони типово з'являються в тих формах, що їх подають тогочасні поважні лексикографічні праці¹ (виняток становлять тільки дві лексеми – здрібніла форма від іменника *анекдот* («*І додав на цю тему бруднений анекдотик*» [11: 95]) і *парад* («*А знадвору чути, як туркочуть над містом величезними білими бабками аеропляни, ... , як чітко крокують військові частини, ідучи на парад...*» [10: 130]), що їх автор уживає в чоловічому роді замість кодифікованого в тодішніх словниках жіночого: *анекдота, парада*). За приклади зразкових форм можуть правити такі конструкції: «*На горі – квартирі вчителя, старшини, писаря, та велика заля*» [11: 110]; «*Десятки найславніших імен дніпробудівців повинен знати СРСР, повинні знати ... , наші вороги – з жахом перед звитязною ходою робітничої **кляси***» [6: 115]) і т. ін.

¹ До таких насамперед зараховуємо «Російсько-український словник» за ред. А. Кримського та С. Єфремова (1924-1933 рр.), «Російсько-український словник» (1930 р., укладач О. Ізюмов), «Словник українсько-російський» (1926 р., укладач А. Ніковський), «Правописний словник» Г. Голоскевича (1929 р.) та ін.

Дискусійне питання щодо роду іменників цієї групи в тогочасній літературній мові знайшло своє відображення в творах С. Пилипенка. У його текстах трапляється один випадок, який відбиває непростий процес внормування цього питання: як відомо, на західних землях України слова на кшалт *парада, фасада, візита, оркестра, девіза* і т. ін. запозичувались через посередництво польської мови, де вони мають закінчення іменників жіночого роду (пор. пол. *parada, fasada, wizyta, orkiestra, dewiza*), тоді як на Східній Україні ці мовні одиниці заходили в українську мову в російській «одежині», тобто набуваючи закінчень іменників чоловічого роду (пор. рос. *парад, фасад, визит, оркестр, девиз*). В уста головного героя новели «Страха ради комісарського» (1925 р.), лікаря-професора на ім'я Штольлан, автор укладає такі слова: «– *Що-ж, колеги... Мені-б хотілося одної бути думки з вами, та'ж ніяк не можу із вашим діягнозом погодитися*» [8: 48-49]. У збірці оповідань «Тисячі в одиницях» (1928 р.), де було вміщено цю ж таки новелу, маємо вже інший варіант: «– *Що ж, колеги... Мені-б хотілося одної бути думки з вами, та'ж ніяк не можу із вашою діягнозою погодитися*» [10: 70]. Отже, чоловічий рід іменника *діягноз* було згодом змінено на жіночий, відповідно до нормативного вживання цього іменника (згідно з тогочасними словниками (РУС ак., РУС Из., РУС діл. мови, ПС Гол.) рос. лексемі *диагноз* в укр. мові відповідає слово *діягно́за* (ж.р.).

С. Пилипенко не мав на меті «відродити» чи «затримати» в українській літературній мові форми двоїни іменників (хоча, як відомо, деякі лінгвісти (приміром, І. Огієнко) наполягали на збереженні в літературній мові цієї характеристичної риси), що підтверджують такі приклади з його творів: «*Пузій поклав лопату на плече, ... , куценька службівка взяла в обидві руки й несла перед себе, спотикаючись на кожному кроці*» [6: 105]; «*Бере на лопату дві жменьки снігу – назад перегинається*» [6: 106]; «*Носив він завжди золоту кольчугу, а на грудях вигаптований шовком був його лицарський герб: на червоному полі три чорні смуги*» [11: 113] і т. ін. Хоча є в мові письменника поодинокі випадки, де іменники набувають форм «двійні», наприклад: «*Еге, перед ними дріботять теж дві парі маленьких жіночих пантофельок...*» [10: 20]; «*Три хвилині – і я вже голій*» [8: 31]; «*Там падати нікуди і дві нозі в тебе...*»¹ [10: 136].

У мововжитку С. Пилипенка не трапляється контроверсійних іменників із малопродуктивним в українській мові суфіксом *-тель* (приміром, *вихователь*, що його, на думку деяких нормалізаторів, слід було замінити на *виховник* або *виховач*). Письменник використовує лише три традиційні іменники з цим формантом: *учитель* («*За віщо? (З щоденника сільської учительки)*») [8: 5]; *приятель* («*Зустрілись приятелі несподівано в пивній*») [7: 38]; *визволитель* («*Ах ти, визволитель батьківщини, як хороше співає!*» [10: 85]), внесені до тогочасних авторитетних двомовних і правописних словників.

Можливість легко утворювати майже від будь-якого дієслова іменники на *-ання* і под. призвела до їх широкого розповсюдження в українській літературній мові двадцятих років (наприклад: *привітання, хвилювання, визнання, продовження, підтвердження, переконання, замилювання, убрання, походження, здивування, порівняння, замовлення, завзяття, почуття, пуття, знаття* і т.ін.), проте наявність в мові С. Пилипенка, окрім зазначених форм, ще й таких, як *пошукання, спіткання, поводження, обридження, підозріння*, дозволяє говорити про певне надуживання цими мовними одиницями з його боку, що не відповідало рекомендаціям тогочасних мовознавців (О. Курило, С. Смеречинський), які радили замість них уживати інші лексеми або синтаксичні конструкції.

Ступенювання прикметників у мововжитку С. Пилипенка цілком відповідає приписам тодішніх авторитетних граматик з української мови, а також рекомендаціям нормалізаторів двадцятих років щодо неприпустимості вживання слів *більш (мени)* чи *найбільш (наймени)* або *самий* при творенні вищого та найвищого ступенів порівняння прикметників. За ілюстрацію можуть правити такі приклади з творів письменника: «*А насправді вона не змарніла, а стала ще привабливіша, ще граційніша*» [7: 22]; «*Трохи зблідла й риси обличчя потоншали, постать стала стрункіша*» [7: 22]; «*Воно ж бо прибирає найрізноманітніших форм, найскладніші вигадує комбінації, найдивовижніші побиває*

¹ Зауважимо, що останній приклад узятий із мови головного героя оповідання «Коли батько плакав» (1927 р.).

вигадки фантазії» [7: 5]; «Не знати хто був **дикіший**, хто **кровожерніший**: чи той волохатий звір з оццереними іклами, чи ця оскаженіла людина...» [11: 119]; «Десятки непристойних вигадок, ціла злива нецензурних слів, **найнеймовірніших** паталогічних випадків і з дійсного ніби життя...» [11: 119] та ін.

У творах С. Пилипенка не трапляється жодного випадку вживання «непуричних» дієприкметників на кшталт *слідуючий, живучий, далекосягаючий, спостерігаємиий* і т. ін., що позитивно характеризує мову прозаїка й цілком відповідає категоричній позиції мовознавців двадцятих років не вживати в літературній мові активних дієприкметників на -чий, -ший та пасивних на -миий. Засвідчують це такі приклади з оповідань прозаїка: «Знов несподіваний сплеск і пронизливий крик» [11: 166]; «Єдине око пронизувало вп'ялося в Сисоєве обличчя, лихе, насмішувате» [11: 228]; «Одинокі спізнілі тави, стомлено кракаючи, поспішають на нічліг» [10: 37]; «Тьмянний блиск тнотика, що затанцював у мисочці від подуву, ... , освітив тисячі в'юнких білих метеликів» [11: 135]; «– Що робиш, Настусю? – застережливий та разом ласкавий голос вертає дівчину до дійсності» [11: 216]; «Урочисто-благальний тон завжди плохенького Карпа Макаровича переміг» [10: 28] і т. ін.

На лексичному рівні в мові С. Пилипенка «огріхів» не бракує: письменник уживає русизми, «перекручені» слова, полонізми, діалектні та розмовні форми. Найчисленнішу групу лексичних помилок становлять русизми, як-от: *гардина* («Над дверима і по лутках аж додолу знижувались легкими згортками довгі вишивані рушники, удаючи з себе своєрідну гардину» [10: 13] замість **завіса, запона** [РУС ак.]; *підрисовані (очі)* («Темні, трохи підрисовані очі спинились на редакторі сміло й уперто» [10: 32]) зам. **підмальовані, підкрашені, підфарбовані (очі)** [РУС ак.]; *дежурити* («Самі телеграфісти та телефоністи дежурять по станціях, тримають зв'язок, передають накази, звідомлення» [6: 101]) зам. **чергувати, вартувати** [РУС ак.; РУС Із.]; *одкос* («Аж біля насипу залізничного спинився Стратон і сів під одкосом захеканий» [8: 43]) зам. **укіс, у(з)біч, спад, схил** [РУС ак.]; *попрікати* («– Так ви б з найцікавішого й розпочинали, – напівсонним голосом попрікнув Микола Полікарпович...» [7: 20]) зам. **дорікати, докоряти** [РУС ак.; РУС Із.; СУР Нік.]; *розрішення* («Котрий не витер як слід поржавілу твинтівку, котрий не поздоровкався як годиться з начальством, ... , запалив без розрішення цигарку...» [11: 103]) зам. **дозвіл** [РУС ак.; РУС Із.; РУС діл. мови]; *повозка* («На дорозі лишаються самі обози, двоколки, кухні, кулеметні повозки, гармати» [11: 105]) зам. **запряг, віз, візок** [РУС ак.]; *поручні* («Ненароком спинивсь коло поручнів мосту» [11: 97]) зам. **поруччя, поручата** [РУС ак.]; *ухмилка* («Пухляві, м'ясовиті губи кривила зажерлива ухмилка...» [8: 10]) зам. **посмішка** [РУС ак.]; *підвіска* («Про це свідчили діамантові каблучки, різнобарвні підвіски, намисто...» [8: 10]) зам. **дармови(і)с, балаболка** [РУС ак.; РУС Із.; СУР Нік.; Прав. сл. Голос.]; *рядом* («Онде драні черевички, гудзики бовтаються, рядом із чистенькими пантофельками...» [10: 19]) зам. **поруч, побіч** [РУС ак.; РУС Із.]; *столовка* («Вже давно і в дешеvu студентську столовку піти ні з чим було» [8: 41]) зам. літературного **їдальня** [РУС ак.] та ін.

За приклади вживання діалектних і розмовних форм можуть правити такі лексеми: *здрейфити* («Один комендант Трясогуз не здрейфив та до телефону в місто...» [8: 20]), що його РУС за ред. А. Крамського маркує як «вульгарне» [РУС ак.]; *навтьоки* («Поглядає пані назад, боїться, щоб хлопець навтьоки із кошиком не подався» [8: 42]), яке зафіксовано в академічному РУС з позначкою «диал.», так само, як і слово *горопашний* («А коли одна щось погано..., наказала баронова невістка посадити горопашну служницю голу на багаття» [11: 120]) [РУС ак.]; *шклянка* («Підходить непевними кроками до шахфи в кутку, наливає валер'янки жінчині без міри в шклянку» [9: 49]) зам. нормативного **склянка** [РУС ак.] та ін.

Полонізмами¹ можна вважати такі мовні явища: *файний* («Файні баби, тільки пощо їх серед куців тримати?» [10: 124]); *кельнер* («Але гамір уже вицухав: було запіздно й кельнери загасили частину лямпочок» [8: 30]); *пантофелька* («Ганнуся й собі глянула мовчки на стінку, де з чорненької пантофельки визирала опукла дахівка Карелевого годинника»

¹ За полонізми вважаємо слова, що їх українська мова запозичила безпосередньо з польської мови або опосередковано, тобто з німецької мови через польську.

[10: 90]); *фляки* («*Стоїть мужва тамбовська бородата, присадкувата, носи черевиком, губи фляками*» [10: 120]); *атентат* («*Там я міг довідатися про всякі королівські звички, щоб винайти слушний момент для атентату*» [8: 26]).

Трапляються помилки в індивідуальному мововжиткові С. Пилипенка й на фразеологічному структурному рівні¹. За приклади «непуричного», неправильного вживання фразеологічних конструкцій можуть правити такі мовні явища (звертаємо увагу, що найчастіше прозаїк використовує українізовані російські усталені словосполучення, мовні кліше, канцеляризми і т. ін.): «*Ще б пак – відколи душу не відводили!*» [10: 12], хоча російське усталене словосполучення «*отвести душу*» має український відповідник «*спочити душею*» [РУС ак.; РУС фраз.]; «*Не інакше, як лихо притрапилось*» [10: 23], проте рос. фразеологізм «*беда (горе) приключилось*» укр. мовою передається словосполученням «*сколотилося лихо*» або «*склалося (спобігло) лихо*» [РУС ак.]; «*Коли б не правий був Созон: доведеться колись перед людьми червоніти*» [10: 44], хоча рос. «*быть правым*» відповідає укр. «*мати рацію, мати слушність*» [РУС ак.]; «*Виснаженій фігурі, видимо, не було ніякісінького діла до відомого письменника Клепацького*» [7: 7], проте рос. «*не было дела до кого, чего*» слід віддавати укр. «*байдуже було, не доходило діло*» [РУС ак.] і т. ін.

Аналіз індивідуального мововжитку С. Пилипенка на синтаксичному рівні дозволив виявити такі авторські особливості вживання мовних конструкцій:

1. Підмет, виражений іменником у поєднанні з числівниками *два (обидва), три, чотири* узгоджується з дієсловом-присудком у числі. Такі приклади, як-от: «*Два твардіїці стоять біля якихось дверей*» [8: 35]; «*Двоє в підвалі жили*» [8: 59]; «*А двоє співаків переказували дальші події салдатської драми...*» [11: 132]; «*Обидва співаки, що були з Борзяком у секреті, закоцюбили просто перед дротами...*» [11: 142]; «*Одна мара на ліжку в гарячці белькоче, три навкруги шиплять*» [9: 50]; «*Три хрести стояли в давні часи над тими трьома могилами*» [11: 130] та ін., дозволяють стверджувати, що автор був прихильником множини, а не однини.

2. Прозаїк будував синтаксичні конструкції з пасивним дієприкметником, не використовуючи притому орудний «діяльника» (і така побудова узгоджується з позицією переважної більшості мовознавців 20-х рр.), щоправда, в його творах, написаних 1928-1929 рр., трапляються поодинокі випадки вживання ненормативних форм на кшталт: «*Господареві вії непокійно тріпнулись, а брезька рука взяла поправляти вишивану подушку, ... , розладжуючи заведений доброю господинею хатній порядок*» [11: 69]; «*І щороку бачили баронські слуги та гості, як велетенський звір, роздратований відважним бароном, кидався на нього із страшним ревом...*» [11: 116].

3. Нормативною можна вважати й побудову конструкцій із незмінними дієслівними формами на *-но, -то*, де орудний відмінок якщо й уживається, то не на позначення дійової особи, а з іншим семантичним навантаженням, як-от: «*Бачу: заля, зеленим стола довженного вкрито*» [8: 35]; «*Це [дарунок] здобуто його кров'ю*» [10: 88]; «*Білими мармуровими стовпами будинок оздоблено*» [10: 124] та ін.

4. Якщо в оповіданнях, написаних до 1929 року, автор не вживав у безпідметових реченнях на *-но, -то* допоміжних дієслів *було* та *буде*, то в творчості пізнішого періоду (1929-1932 рр.) такі конструкції наявні, хоча кількість їх незначна (знайдено всього чотири приклади: «*Повість про Рину Чугай так і не було надруковано*» [7: 40]; «*Провід десь було перервано*» [11: 138]; «*У Величкіній хоті було п'ять убито та сім поранено*» [11: 142]; «*Роботу партії було зіпсовано*» [6: 109]), що віддзеркалює шлях становлення відповідної синтаксичної норми впродовж другого десятиріччя ХХ ст. (адже спочатку деякі мовознавці двадцятих років (В. Сімович, ранні праці О. Курило, М. Сулима) висловлювалися проти вживання допоміжних дієслів *було (буде)* в безособових реченнях на *-но, -то*, а згодом їх було «заведено» до норми (див. пізніші праці О. Курило, О. Синявського).

¹ Зауважмо, що до фразеологізмів, ідучи за Ш. Баллі, ми зараховуємо «фразеологічні групи» (словосполучення, елементи якого зберігають відносну самостійність, притому вся група має чітко окреслений контур і сприймається як уже щось «знайоме», звичне) та «фразеологічні єдності» (словосполучення, складові частини якого втратили будь-яке самостійне значення [1: 90-97]).

5. Уживання конструкцій із «називним присудковим», як-от: «*А Величко – робітник колишній, шахтар*» [11: 103]; «*Петрик – герой*» [10: 130]; «*А полк у нас був дружній*» [10: 119]; «*Горе Петрикове було невдержне*» [10: 130]; «*Бувалий воєнком був, ще за Махном колись гонився*» [8: 21]; «*Тепер, проте, лице йому було похмуре, пісня навіяла спогади про далеку родину...*» [11: 132]; «*Кріпкий був, невиказний, як цемент, що його виробляв, старий Слуцький*» [9: 51] та ін., повною мірою відповідає рекомендаціям мовознавців двадцятих років вважати саме такі синтаксичні конструкції нормативними.

6. Письменник мав схильність до вживання форм знахідного відмінка з закінченнями родового (наприклад: «*бере різака*» [10: 22]; «*узяти костура*» [10: 23]; «*розстібнув козуха*» [10: 37]; «*скинув брилика*» [8: 34]; «*взяв кошика*» [8: 42]; «*втирає... лоба*» [11: 103]; «*посилає... листа*» [11: 113]; «*орендував... млина*» [8: 9]; «*цупить ножа*» [11: 223-224]; «*запалювати сірника*» [11: 223]; «*рапорта послав*» [8: 21]); «*хватає кашкета*» [10: 132] та ін.; форм знахідного відмінка іменників із закінченнями називного кількісно значно менше (як-от: «*втирає лоб*» [9: 47]; «*схопили... кулет*» [8: 21]; «*брав квиток*» [9: 50]; «*ключ підібрав*» [9: 51]; «*викинув недокурок*» [7: 6]; «*взяв... бльокот*» [7: 12]; «*підводить револьвер*» [11: 229]; «*глянув... на свій рукопис*» [10: 5]). Паралельне вживання двох форм у текстах С. Пилипенка відбиває позицію деяких мовознавців двадцятих років (приміром, О. Синявського) вважати обидві ці форми нормативними.

7. У синтаксичних конструкціях, де можна однаковою мірою вжити й «генітив приналежності», й родовий відмінок іменника, С. Пилипенко «обирає» присвійні прикметники (традиційні для української мови форми), що можна підтвердити численними прикладами з текстів прозаїка: «*до Михайлового віконця*» [10: 18]; «*Никонову свиту*» [10: 41]; «*до Григорової одежі*» [10: 45]; «*господареві вії*» [11: 69]; «*господинині ноги*» [11: 69]; «*приятелеву постать*» [9: 47]; «*дочки багатієві*» [9: 48]; «*бароненкова... жінка*» [11: 120]; «*материне серце*» [11: 120]; «*хустка невістчина*» [11: 120]; «*батьківські гроші*» [8: 7] і т. ін.

Зауважмо, що в другому (1929 р.) виданні збірки оповідань «Тисячі в одиницях» є – в порівнянні з першим (1928 р.) – два приклади заміни конструкцій із родовим відмінком на присвійний прикметник: «*Бісики із вишнево-смолчаних оченят уже встигли обстрибати всеньку кімнату, на мить зупинитися на столі з незакінченим рукописом, зім'ятому ліжку, брудних чоботях, заклопотаному з несподіванки **обличчі Олеся***» [10: 4] і «*Бісики із вишнево-смолчаних оченят уже встигли обстрибати всеньку кімнату, на мить зупинитися на..., заклопотаному з несподіванки **Олесевого обличчі***» [11: 6]; «*Очі редактора миттю перебігли нервові жіночі рядки*» [10: 35] і «*Редакторові очі миттю перебігли нервові жіночі рядки*» [11: 35]. Як засвідчують ці приклади, в уживанні цих форм під ту пору були хитання.

8. Уживання синтаксичних конструкцій із прийменником *по* загалом слід визначити як цілком нормативне (приміром: «*Дулею протяг по носі...*» [8: 34]; «*по обличчю перебігла*» [10: 5]; «*здіймався по всій залі*» [10: 11]; «*затупотів по сходах*» [8: 37]; «*тупали лунко по порожньому хіднику*» [10: 18]; «*вихвачувались одна по одній пари*» [10: 11]; «*По обіді на хіднику...*» [10: 20], хоча й трапляються в мововжитку письменника поодинокі випадки «хибного» використання цих форм, як-от: «*Вічний клопіт з наплотом терготунів, щоденні турботи про хліб, шмаття, ... , а разом – погрозливі наклики всякого «начальства», що вимагало хабарів і влєсливих слів від крамаря, що власне, нічим іншим по царських законах і бути не міг, як і його батьки та діди...*» [8: 9] або «*Губи по звичці шепчуть давно завчені слова...*» [10: 26].

9. Характерною прикметою мови прозаїка є спосіб сполучати частини речення за допомогою займенника *що* (зауважмо, що саме він відповідає настановам тогочасних нормалізаторів використовувати в сполучниковій функції займенника *що*, а не який, кот(о)рий), проте знайшлося в його текстах і два випадки вживання займенника *котрий* замість нормативного *що*: «*Командира й політкома ведуть до попа, бо де ж бути штабові, як не в кращому будинку, ще й такому, котрий усі знають?*» [10: 126]; «*Переїмалась і я разом із господарями огидою до гендлювання, заробітках на чужій праці, стягування по*

грошику та шеляжечку на спожиткових різницях, за котрі треба було неодмінно довго й запально торгуватися ...» [8: 8].

Проаналізований матеріал дозволяє зробити висновок про те, що лінгвістичні контроверзи двадцятих років повною мірою віддзеркалилися в індивідуальному мововжиткові С. Пилипенка. Притому, якщо на морфологічному, словотвірному та синтаксичному рівнях прозаїк загалом дотримувався встановлених літературних норм, то на лексичному та фразеологічному рівнях авторська мова письменника не вільна від огріхів. Цей факт можна пояснити, очевидно, тим, що лексичний рівень є найрухоміший і найвідкритіший у мовній системі, а це значно ускладнює встановлення, впровадження й культивування чітких норм; окрім того не слід забувати й про інтерференційні явища, які теж часто стають на перешкоді нормативній справі й особливо зачіпають саме лексичний і фразеологічний рівні.

Умовні скорочення:

- РУС ак. – «Російсько-український словник» за ред. А. Кримського та С. Єфремова (1924-1933 рр.);
 РУС Из. – «Російсько-український словник» О. Ізюмова (1930 р.);
 РУС діл. мови – «Російсько-український словник ділової мови» М. Дорошенка, М. Станиславського (1930 р.);
 РУС фраз. – «Російсько-український фразеологічний словник» В. Підмогильного, Є. Плужника (1927 р.);
 СУР Нік. – «Словник українсько-російський» А. Ніковського (1927 р.);
 ПС Гол. – «Правописний словник» Г. Голоскевича (1929 р.).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балли Ш. Французская стилистика. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1961. – 394 с.
2. Гладкий М. Мова сучасного українського письменства. – Х.; К.; 1930. – 160 с.
3. Гладкий М. Наша газетна мова. – Х.; К.; 1928. – 174 с.
4. Мельників Р. Шкіц до портрета Сергія Пилипенка // С. Пилипенко. Вибрані твори. – К.: Смолоскип, 2007. – С. 5-31.
5. Пилипенко С. Батракові байки. – Х.: ДВУ, 1930.
6. Пилипенко С. Вибрані твори. – К.: Смолоскип, 2007. – 886 с.
7. Пилипенко С. Висмоктав // Плуг. – 1930. – № 8-9. – С. 3-40.
8. Пилипенко С. Скалки життя. Оповідання. – Х.: Книгоспілка, 1925. – 63 с.
9. Пилипенко С. Скарб // Червоний шлях. – 1930. – № 3. – С. 47-52.
10. Пилипенко С. Тисячі в одиницях. Збірка оповідань. – Х.: Український робітник, 1928. – 144 с.
11. Пилипенко С. Тисячі в одиницях. Збірка оповідань. – Х.: ДВУ, 1929. – 2-ге вид. – 237 с.
12. Сенченко І. Події 20-х років // С. Пилипенко. Вибрані твори. – К.: Смолоскип, 2007. – С. 678-681.
13. Сулима М. Проблема літературної норми в українській мові // Шлях освіти. – 1928. – №4. – С. 132-141.
14. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус. – Чернівці, 1998. – 208 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Карікова – аспірантка кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету ім. Г. Сковороди.
Наукові інтереси: культура української мови, історія української мови.

НАУКОВИЙ ТЕКСТ: МОВНІ ТА ПОЗАМОВНІ ФАКТОРИ

Галина КИЦАК (Житомир, Україна)

Дана стаття присвячена обґрунтуванню ролі, взаємозв'язку, взаємовпливові та взаємопроникненні мовних та позамовних чинників у науковому тексті з позиції функціонально-стилістичного підходу, виокремленню компонентів мовних та позамовних чинників наукового тексту, зокрема чинників науково-пізнавальної діяльності.

Ключові слова: науковий текст, функціонально-стилістичний підхід, мовні фактори, позамовні фактори, епістемічна ситуація.

This article is devoted to the grounding of role, interconnection, interaction and interpenetration of linguistic and non-linguistic factors in scientific text from the perspective of functional-stylistic approach, the separation of components of linguistic and non-linguistic factors of scientific text, including the factors of research and cognitive activity.

Key words: scientific text, functional and stylistic approach, linguistic factors, extralinguistic factors, epistemic situation.

Одним із напрямів сучасних досліджень у сфері лінгвістики є розгляд основних особливостей і закономірностей функціонування різних видів і типів текстів у науковій сфері, а також специфіки наукового стилю в результаті взаємодії мовних та позамовних чинників.

Характеризуючи тексти за функціонально-стильовим підходом, враховують ознаки позамовні (сфера людської діяльності у суспільстві, сфера спілкування, функції мови і функції мовлення) і власне мовні (функціонально-стилістичне розшарування засобів мови).

Актуальність даної статті обумовлюється недостатнім розглядом проблеми взаємодії мовного та позамовного у межах наукового тексту саме з функціонально-стилістичної позиції.

Завданням статті є визначення компонентів побудови тексту як складного мовленнєвого утворення, детермінованого мовними та позамовними факторами, для розуміння характеру системності наукового тексту.

В основі функціонально-стилістичного розмежування мови лежать позамовні та власне мовні чинники. Кожен із функціональних стилів має власні експресивно-сміслові принципи добору, поєднання і вмотивованого вживання слів та виразів, синтаксичних конструкцій. Стиль, власне, й формується в результаті функціонування мови в конкретній комунікативній ситуації під впливом позамовних чинників. Ціла плеяда вітчизняних та зарубіжних лінгвістів, серед них В.В. Виноградов, О.С. Ахманова, Г.М. Васильєва, М.М. Кожина, М.П. Котгорова, О.О. Баженова, О.Д. Митрофанова, О.С. Троянська, К. Бюлер, Б. Гавренек, К. Гаузенблас, М. Єлінек, Й. Містрік, Дж. Керолл детально розробляли цілі комплекси позамовних факторів, під впливом яких формувались функціональні стилі.

Системність як у мові, так і у мовленні розглядається багатьма вітчизняними та зарубіжними лінгвістами як інваріантна властивість тексту та наукового тексту зокрема. Системність наукового тексту проявляється у його взаємодії з середовищем – позамовним контекстом, в якому функціонує твір, та який прямо чи опосередковано впливає на нього, обумовлюючи стилістично-мовленнєву специфіку. Важливим системним параметром тексту як комунікативного явища виступає смислова структура. У межах функціонально-стилістичного підходу до тексту під смисловою структурою розуміють багаторівневу організацію змістовної сторони цілого тексту, компонентами якого є смисли, що формуються комплексом позамовних факторів [4: 47]. Функціонально-стилістичний підхід обумовлює розуміння смислової структури тексту не лише в межах його складових – граматичних і лексичних одиниць, а й в залежності від позамовного контексту.

Науковий текст відрізняється від інших великим арсеналом знакових систем, слугуючи для передачі когнітивної інформації, адже основна функція наукового тексту – це передача наукового знання, наукового пізнання, що завжди орієнтоване на комунікацію і єдиною функцією наукового стилю є інтелектуально-комунікативна [1: 68-69]. Численні мовні засоби забезпечують її оформлення у вигляді об'єктивного повідомлення. Науковий

текст не викликає труднощів при читанні і сприймається як зразковий лише в тому випадку, коли він легко членується з урахуванням різних вимірів (у зв'язку з його багатовимірністю) і рівнів розгортання (у зв'язку з його багат шаровістю) [4: 50]. Загальні ознаки наукового стилю прослідковуються на всіх рівнях мовної системи. У науковому тексті завжди присутні засоби, що підвищують рівень насиченості когнітивної інформації, для наукового тексту характерна відсутність емоційного забарвлення, широко розвинута синонімія, термінологічність, яка не залежить від контексту. Абсолютна перевага когнітивної інформації у науковому тексті зумовлює логічний, а не асоціативно-образний шлях його побудови, що забезпечується спеціальними мовними засобами, тобто засобами семантичної і формальної когезії.

При визначенні стильової належності тексту враховуються як позамовні, так і власне мовні показники. Важливими є сфера спілкування (ділова, спеціальна, політико-ідеологічна, естетична), функції тексту в цілому (повідомлення, вплив), призначення тексту (інформування, інструктаж, навчання).

Зміст наукового тексту експлікується в мовних засобах, що мають дискретний та лінійний характер, які не знаходяться в взаємно однозначних відповідностях з семантичними явищами, оскільки семантика тексту представлена складним інформативним комплексом. Цей семантичний комплекс виникає у відповідності з задумом автора, його цілями та умовами комунікації.

Відомо, що конкретно-контекстуальне значення наукового тексту не вичерпується сумою елементів, що становлять його склад. Воно набуває додаткового смислу, коли перетворюється в мисленнєвий зміст, що виникає в результаті читання і розуміння тексту його реципієнтами [8: 84].

Лінгвістичні ознаки – це якісна і кількісна лінгвістична характеристика функціонального стилю, що базується на його тотальному описі [11: 203].

Основними власне мовними особливостями наукового стилю є:

- строга унормованість (відповідність до норм літературної мови);
- широке використання абстрактної лексики;
- безособовість;
- монологічний характер викладу, зумовлений змістом;
- завершеність та повнота висловлювання;
- тісний зв'язок між частинами висловлювання, логічна послідовність;
- використання лаконічних, але високоінформативних атрибутивно-іменних словосполучень;
- використання умовних знаків та символів;
- первинність писемної мови;
- відсутність підтексту та ін. [6: 44].

Дослідженням позамовних чинників, що утворюють науковий стиль, займалися зокрема такі лінгвісти, як М.П. Котюрова, О.О. Баженова, Л.М. Лапп, М.М. Кожина, Л.В. Красильникова, Н.М. Разінкіна, О.С. Троянська, О.О. Лаптева, В.О. Салімовський. Позамовна основа наукового стилю представляє собою комплекс чинників, які складають базові (форма суспільної свідомості, вид діяльності та тип мислення, що відповідають їй) і конкретизуючі їх фактори, що поєднані пізнавальною діяльністю суб'єкта по відношенню до об'єкта та комунікативною діяльністю даного суб'єкта-автора по відношенню до суб'єкта-адресата [5: 146].

У процесі пізнавальної діяльності позамовні фактори пов'язані з суб'єктно-об'єктними відношеннями і здійснюють складний вплив на формування смислової структури наукового тексту. Передусім цей вплив обумовлений – з боку об'єкта – теоретичним та емпіричним характером знання (онтологічний аспект знання), ступенем новизни і достовірності (аксіологічний аспект), глибини інтерпретації і способами доведення гіпотези (методологічний аспект знання). З боку суб'єкта пізнання цей вплив обумовлений категоріальним профілем мислення вченого (достатньо широкий чи більш вузький), переважно аналітичним, синтетичним та іншими стилями мислення, творчою фантазією, глибиною інтуїції, асоціативністю мислення автора [5: 146-147].

Значимість врахування позамовних чинників, що утворюють стиль, не підлягає сумніву. Врахування «човного характеру» науково-пізнавальної діяльності і мислення дозволив визначити високий статус категорій ретроспекції та перспекції і ретроспективно/перспективний принцип розгортання наукового тексту [9: 626].

Труднощі врахування впливу на властивості позамовних факторів поглиблюються проявом у мовленні таких індивідуальних рис мовця як темперамент, мовні навички, рівень та характер освіти, інтереси та вподобання, настрої у момент мовлення [3: 70].

Змістом наукового тексту є вербалізоване знання, серед позамовних факторів, що впливають на процес текстотворення і характер смислової структури твору, важливу роль відіграють компоненти науково-пізнавальної діяльності, узагальнені в понятті *епістемічної ситуації*. Епістемічна ситуація розглядається як сукупність взаємозв'язаних ознак пізнавальної діяльності в єдності складових її онтологічного, методологічного, аксіологічного, рефлексивного і комунікативно-прагматичного компонентів, що здійснюють закономірний вплив на формування наукового тексту і визначають його стильову специфіку [4: 47-48]. Науковий стиль лише частково потребує особливих, стилістично маркованих засобів, насамперед цей стиль обумовлений явищами, спільними для літературної мови, але цілеспрямовано організованими, функціонуючими інакше, ніж в розмовно-побутовому, суспільно-політичному і тим паче художньому мовленні [7: 10].

Мовні ознаки функціональних стилів, які обумовлені позамовними факторами, класифікуються за функціонально-змістовим характером :

- лінгвістичні ознаки, що залежать безпосередньо від змісту;
- лінгвістичні ознаки, які залежать від функціонально-смислового типу мовлення, тобто також опосередковано залежні від змісту;
- лінгвістичні ознаки, які залежать від письмового характеру мовлення;
- лінгвістичні ознаки, викликані до життя реалізацією прагнення до оптимальних для даного стилю якостей мовлення [10: 31].

Аналіз наукового тексту пов'язується з особливостями наукового пізнання, сукупністю позамовних та мовних чинників, що зумовлюють процес пізнання істини. Оскільки науковий текст розглядається як засіб зберігання, передачі і збагачення спеціальних знань, це обумовлює не лише специфіку його змісту і особливості логічного структурування, але і співвіднесеність з науковою картиною світу, з ментальними структурами зберігання знань, з певними типами вербалізації таких структур лінгвістичними засобами [2: 16-17].

Розглядаючи текст услід за О.О. Баженовою як багатомірну та ієрархічно змістовну організацію утворення, що підкорюється авторському задуму, обумовлене комплексом екстралінгвістичних факторів, відображає типовий зміст певної сфери спілкування та діяльності, яка формує стильову специфіку даного різновиду тексту та об'єктивовану у взаємозв'язках текстових одиниць, типових текстових підсистем, архітектоніці, композиції та інших складових поверхневої форми тексту, слід взяти до уваги, що опис смислової структури тексту можливий лише за умови, якщо позамовні чинники, зовнішні по відношенню до текстотворення, розуміються як внутрішні, змінені в процесі взаємодії з конкретним змістом наукового знання, яке повідомляється. Важливу роль при цьому відіграють компоненти науково-пізнавальної діяльності, узагальнені в понятті епістемічної ситуації. За умови врахування не лише мовних, а й позамовних чинників уможливується головний принцип мовленнєвої організації наукового тексту в аспекті функціонально-смислового типу мовлення, оскільки екстралінгвістична основа обумовлює формування наукового тексту й отримує відображення в його смисловій структурі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. Учебное пособие для студентов факультетов и институтов иностранных языков / И.В. Арнольд. – Л.: Просвещение, 1979. – 303с.
2. Дроздова Т.В. Проблемы понимания научного текста (англоязычные экономические тексты) / Т.В. Дроздова. – Астрахань: Изд-во АГТУ, 2003. – 224с.
3. Кожина М.Н. Стилистика русского языка / М.Н. Кожина. – М.: Просвещение, 1983. – 223с.
4. Котюрова М.П. Культура научной речи: текст и его редактирование: учебное пособие / М.П. Котюрова, Е.А. Баженова. - М.: Флинта: Наука, 2008. – 280с.
5. Котюрова М.П. Об экстралингвистических основаниях смысловой структуры научного текста (функционально-стилистический аспект) / М.П. Котюрова. – Красноярск: Изд-во Красноярского университета, 1988. – 170с.

6. Мацюк З. Українська мова професійного спілкування: навчальний посібник, 2-е вид / З Мацюк, Н. Станкевич. – К.: Каравела, 2007. – 352с.
7. Митрофанова О.Д. Научный стиль речи: проблемы обучения. – 2-е изд., перераб. и доп. / О.Д. Митрофанова. – М.: Русский язык, 1985. – 128с.
8. Новиков А.И. Семантика текста и её формализация / А.И. Новиков. – М.: Наука, 1983. – 215с.
9. Стилистический энциклопедический словарь современного русского языка [под ред. М.Н. Кожинной]. – М.: Флинта: Наука, 2006. – 696с.
10. Троянская Е.С. Лингвостилистические исследования немецкой научной речи / Е.С. Троянская. – М.: Наука, 1982. – 312с.
11. Троянская Е.С. О природе лингвистических признаков текстов, характеризующих различные функциональные стили / Е.С. Троянская // Лингвостилистическое исследование научной речи / отв. ред М.Я. Цвиллинг. – М.: Наука, 1979. – С.202-224.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Кицак – аспірантка кафедри англійської філології та перекладу Житомирського державного університету ім. І. Франка.

Наукові інтереси: семасіологія, семантика, стилістика, лінгвістика тексту.

ДІЯ КОМУНІКАТИВНОГО ПРИНЦИПУ В АНГЛОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННІ

Ольга КОЗЛОВА (Київ, Україна)

У статті зосереджено увагу дії комунікативного принципу (кооперативності та ввічливості) в межах діалогічного мовлення. Англomовне спілкування розглянуто через призму згідно правил та норм етикету на вербальному та невербальному рівнях, а також у порівнянні з іншими культурними відмінностями. Незнання історично культурних відмінностей певного соціуму може призвести до культурного шоку.

Ключові слова: комунікативний принцип, максима, етикет, культурний шок.

The article deals with the communicative principle (Cooperation and Politeness) its influence in English dialogue. A certain attention is drawn to the rules and regulations of the English etiquette on verbal and non-verbal levels in comparison with other cultural differences. Eliminating historical and cultural varieties of a particular society can lead to the cultural shock.

Key-words: communicative principle, maxim, etiquette, cultural shock.

Людське існування підпорядковується загальному ритму життя, формується під впливом внутрішнього та зовнішнього середовища, його правил, законів, норм. Людина засвоює культуру своєї країни, намагається зробити свій новий внесок в неї, а також пізнавати культуру іншої країни, робити типологічні висновки, але через призму своєї рідної мови, культуру, традицій, знань та навиків. Таким чином формується різнобічна особистість, яка пізнає закони життя різних культур згідно власно здобутої поведінки та знакової системі свого суспільства. Дещо може вважатися «культурним шоком» оскільки середовище, в якому індивід виховувався, не має таких звичок та традицій. Це викликає певні труднощі у міжнаціональному діалозі. Щось залишається універсальним (вітання, прощання, поздоровлення, вдячність тощо), але кожна нація має свої відмінності, які саме притаманні окремо взятій культурі, а не усім культурам світу. Що ж стосується англійського мовлення, то тут існують кліше, які більше ніяка країна не застосовує. Наприклад різноманітні форми звертання до іншої особи залежать від статусу, віку людини та її/його гендерної приналежності (одружений, неодружений) *Miss* – (до неодруженої жінки), *Mrs.* - (до одруженої), коли сімейний статус жінки невідомий – *Ms.*, а що стосується чоловіків, то тут не важливо одружений він чи ні, звертатися до нього потрібно *Mr.*, *Sir* вживається коли чоловік значно старше особи, яка до нього звертається. Така форма звернення до чоловіка використовується учнями до свого шкільного чи університетського викладача; в армії – солдатами щодо вищого чину; офіціантами та продавцями до покупця чоловічої статі; якщо чоловік має історичний титул як наприклад барон, принц, лицар, то ще додається його ім'я, фамілія, наприклад *Sir Elton John*, *Sir William*; в Америці це звертання до будь-якого незнайомого чоловіка. Найменш вживані англomовним суспільством такі форми звертання до королів, принців, принцес, лордів, перів, головного судді та магістрату: *Your Honour* або *Your Honours*, *Your Majesty*, *Your Highness*, *My Lord*.

Наведемо приклад судового засідання, де ми можемо прослідкувати за етикетом спілкування та його порушенням:

'My Lord.' I rose to protest with what courtesy I could muster.

'Yes, **Mr. Rumbold?**'

'*Rumpole*, my Lord.'

'I'm so sorry.' The judge didn't look in the least apologetic. 'I understand you are something of a stranger to these courts.'

(John Mortimer; 145)

Комуніканти увічливо намагаються дотримуватись вищезазначених кліше, але ситуація у діалозі загострюється тим, що суддя робить помилку в імені співрозмовника. Він визнає свою помилку, але його зовнішній вигляд свідчить про те, що його зовсім не збентежила такого роду помилка і робить ще більш образливе зауваження («Я розумію, що для вас суди щось незнайоме»). Одна з максим принципу Ввічливості недотримується суддею і це максима симпатії. Діалог має право на подальше продовження, але пригнічений стан співрозмовника не створюватиме позитивне тло.

Для того, щоб підкреслити ввічливе ставлення до адресанта, то поряд з вищевказаними кліше застосовують ім'я і/або фамілію (*Mr. Edward, Mr. Green, Mr. Edward Green*). Якщо порівнювати англійське чи американське ввічливе звернення «you» з російським та українським, то ми не знайдемо розмежування між займенниками «ти» (дружнє спілкування або при сварці, коли переходять на особистості), «ви» (увічлива форма звернення до особи яка старша за віком, рангом або просто незнайома людина; звернення до багато численної аудиторії). Для англо-американського суспільства це не є важливим, у займенник «you» закладена повага. У конфліктних ситуаціях також він є вживаним, але з більшим конотативним значенням. Існують країни де є значно більше ввічливих кліше ніж «ти, ви, you», це є в мовах Південно-Східних країнах Азії, і це пов'язано з історичними чинниками та культурною традицією.

На прикладі відомого роману Джейн Остін «Гордість та упередження», в якому приділяється багато уваги етикету притаманному аристократії початку 19 ст. ми прослідкуємо деякі кліше тогочасного бального етикету.

'Miss Bennet, please allow me the pleasure of dancing with you,' said Mr Darcy politely, holding out his hand.

Пишні висловлювання та дистанція свідчать про підвищену повагу чоловіка до жінки, у якої просять дозвіл запросити на танець.

But with equal politeness Elizabeth refused again, and turned away. Mr Darcy was watching her walk away, with a slight smile on his face.

(Jane Austen; 8)

Жінка за правилами аристократичного етикету з відповідною повагою відмовляє, розвертається та уходить. Для співрозмовника це не виглядає як неповага, а це свого роду флірт, який стимулює до подальшого діалогу.

Відстань між комунікантами англійського та американського соціуму та українській, російській культурі також має свої відмінності. Алан Піз [2] у своїх дослідженнях з'ясував, що американці тримають майже однакову дистанцію, яка становить 90 сантиметрів, японці – 25 сантиметрів, Д.В. Бубнова [3] стверджує, що українці тримають меншу дистанцію, ніж американці. Акішина Г.О. [1:144] характеризує дистанцію російського спілкування: офіціальна – довжина двох рук для рукопошукання, дружня – довжина двох зігнутих в ліктях рук. Л. Броснахан [5: 21] стверджує, що дистанція між російськими чоловіками та жінками коротше, ніж у англійців. Англійці не схильні під час розмови торкатися свого співбесідника, вони розцінюють це як вторгнення в їх особистісний простір, в той час як слов'яни розцінюють це як найвищий ступінь довіри та прихильності. Англійці та американці мають звичку знаходитися збоку від опонента, тоді як українці та росіяни не приділяють цьому уваги, але намагаються сидіти навпроти співбесідника. По суті, англієць є інтровертом, він менш комунікабельний ніж американець, який є екстравертом бо більше відкритий до діалогу з незнайомим йому чоловіком. Підтвердженням цього є те, що англієць не завжди робить спробу розтлумачити незнайомій людині деяку потрібну інформацію, зробити своє повідомлення більш інформативним, а для американця ж навпаки

це є задоволенням пояснювати та при цьому жестикулювати. Англіїці з небажанням скочують слова, як це роблять американці.

Іноді різні нації відчувають деякий культурний шок щодо комунікативної поведінки свого зарубіжного співрозмовника. В такому разі може з'явитися деяка міжкультурна плутанина, а іноді призводить до культурно мовленнєвої конфронтації. Наприклад загальновідомий вираз «піти по-англійськи» в Англії виглядає як «піти по-французьки»; добре знайоме Україні та Росії блюдо з французькою назвою олів'є у Франції, та цілому світі має назву «російський салат». Для українця чи росіянина дуже незвичним є вітання у магазині з боку продавця та його посмішка чи касира. Це вияв подяки, що завітали в їх крамницю і мають сподівання, що відвідувач ще раз сюди завітає або порекомендує її своїм знайомим. Дана стратегія є дуже дієвою та правильною, це саме виконання максими тактовності, піклування про інтереси та комфорт партнера по спілкуванню.

Американська манера класти ноги на стіл, стане для англійця, українця, росіянина безпосереднім порушенням максими сромності, це нахабне безкультурне вторгнення в загальний комунікативний простір.

Існує англійське привітання, яке має вигляд квестиву *How do you do?* чи *How are you doing?* Американці та англійці дають на це коротку відповідь, а не розповідають про своє життя з усіма подробицями. Якщо комунікант все ж таки робить це, то це розцінюється як неповага та марнування часу слухача. Це є пряме порушення максими кількості. По суті, англійці менш балакливі ніж американці. Для англійців на першому плані це пунктуальність, прийти на зустріч вчасно, та раціонально використовувати свій час бо *Time is money* (час, це гроші). Максима повноти інформації повинна завжди виконуватись, бо інакше може з'явитись недовіра та роздратування, а це вже призведе до можливих конфліктогенних порушень.

На даному прикладі ми спостерігаємо бесіду між освіченими аристократами, які приділяють значну увагу своїм висловлюванням та діям, як не порушити етикет:

'How do you do, Mr Sowerby?' said Miss Danstable, walking almost into the doorway to welcome him. 'Better late than never.'

Таке привітання не виглядає обтяжливим, а навпаки доречно підсилюється дружньою фразою.

'I have only just got away from the House,' said he, as he gave her his hand.

На цьому етапі діалогу мовці підтверджують своє обопільне доброзичливе ставлення один до одного тактильним контактом рук. Такий невербальний жест вказує на повагу та довіру між учасниками.

'Oh, I know well that you are sans reproche among senators – as Mr. Harold Smith is sans peur – eh, my dear?'

Ще одна учасниця діалогу вживає притаманні тогочасній аристократії французькі слова, які свідчать про витонченість та освіченість особи.

(Antony Trollope; 303)

Розглянувши теоретичні джерела, а також на прикладах художньої літератури, ми можемо зробити висновок, що існують явні міжнаціональні відмінності процесу обміну інформацією як на вербальному, так і на невербальному рівні. Саме від учасника діалогу залежить яким чином реагувати на такі комунікативні відмінності. Для уникнення можливої конфронтації потрібно добре вивчити та зрозуміти традиції та етикет своєї країни та іншої. Конфліктне спілкування існує в усіх культурах і всі мовці повинні діяти у рамках своєї національної компетенції, але при цьому послуговуватися загальнокультурними принципами кооперативності та ввічливості щоб уникнути можливих збоїв та викривлень у діалогічному мовленні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Акишина А. А. и др. Жесты и мимика в русской речи. – М., 1991.
2. Аллан Пиз. Язык телодвижений. – Луганск.: «Глобус». – 1998. – 200 с.
3. Бубнова Д.В. Социализация и инкультурация на занятиях по деловому иностранному языку http://www.nbu.gov.ua/Articles/KultNar/knp37/knp37_330-333.pdf
4. Иванов А.О., Поуви Д. Английские разговорные формулы: Учеб. Пособие для студентов пед. Ин-тов по спец. «Иностр. Яз.». – М.: Просвящение, 1989. – 128 с.

5. Brosnahan L. Russian and English Nonverbal Communication. M., 1998.
6. Grice H.P. Logic and conversation//Syntax and Semantics, v.3. ed. By P.Cole and J.L. Morgan, N.Y., Acad. Press. 1975.
7. Leech G.N. Principles of Pragmatics. – London: Longman, 1983. – 250 p.
8. Lakoff R. The Logic of Politeness, or, Minding Your P's and Q's // Papers from the 9th Regional Meeting, Chicago Linguistic Society. – Chicago, 1973. – P.292-305.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Antony Trollope. Framley Parsonage. – L.: Penguin Books Ltd, 1994.
2. Jane Austen. Pride and Prejudice. – L.: Oxford University Press, 2000.
3. John Mortimer. The Best of Rumpole. – L.: Penguin Books Ltd, 1978.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Козлова – аспірантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Наукові інтереси: методика викладання англійської мови.

КОМПОЗИТНІ ПРИКМЕТНИКИ ПОЕМ ГОМЕРА В СКЛАДІ ПОРІВНЯНЬ

Христина КУЙБІДА (Львів, Україна)

У статті досліджуються порівняльні конструкції поем Гомера, до складу яких входять складні прикметники. Компаративами діляться на ЛСГ за значенням суб'єкта та об'єкта порівняння. Аналізується роль складних прикметників у порівняльних конструкціях, враховуючи їх належність до першого чи другого компонентів порівняння. Дане дослідження показало, що більшість композитів зустрічаються в другому компоненті порівнянь. При цьому вони виконують здебільшого орнаментальну функцію, урізноманітнюють мову компаративем та допомагають автору створити досконаліші художні образи.

The comparative constructions of Homer's epos which include composite adjectives are investigated in this paper. Taking into consideration meaning of their subjects and objects, comparativems are divided on LSGs. The role which play composite adjectives (as the first or the second component of a simile) in comparative constructions are analised. The executed research shows that the majority of composites appear in a role of the second component of similes. They play mostly ornamental function, making the language of similes more various. They help the author to create more exact artistic images.

Ключові слова: складний прикметник, порівняння, компаративема, лексико-семантична група, суб'єкт, об'єкт, образ, компонент.

Key words: composite adjective, simile, comparativem, lexico-semantic group, subject, object, image, component.

Художнє слово – це своєрідний інструмент, яким автор створює справжній образний мікросвіт з метою певного естетичного впливу на читача. Лінгвістичним контекстом при реалізації контекстуально-естетичного значення художнього слова можуть виступати порівняльні звороти [2: 79].

Порівняння – це природна властивість кожної живої істоти порівнювати різні предмети на основі подібності ознак, що відбувається за допомогою різних видів сприйняття (сенсорного, інтелектуального, емоційного та інших).

Порівняння звертають увагу на особливо цікаві моменти в характеристиці об'єкта і збагачують художній твір детальними образними та динамічними картинами. Порівняння як психічний процес, містить tertium comparationis – момент порівняння [1; 5], яким одне явище уподібнюється до іншого. Окрім психологічної основи порівняння має і матеріальний зміст [1: 24]. Матеріальним змістом порівняння є те до чого прирівнюється, і що найбільш яскраво викликає уявлення про порівнюваний об'єкт. Те, що служить для пояснення, називають також поетичним образом (чи образною стороною тропу), а те, що потребує пояснення – предметом (чи суб'єктом) тропу [6: 47]. Предмет тропу, як говориться в дослідженні А.А.Тахо-Годі, більш за все цікавить поета і потребує поетичного пояснення. У Гомера – це людина та її життя. Поетичними образами при цьому виступають: трудова діяльність людини, сама людина, її фізичне життя, а також стихійні сили природи [6: 47].

Прикметник є тією частиною мови, в якій закладена властивість служити засобом для створення поетичних образів. Складні ж прикметники як компоненти порівняння більше увиразнюють об'єкт зображення, переводячи увагу читача із предметної конкретики у сферу чуттєвого сприйняття навколишньої дійсності [4: 15].

Предметом даного дослідження є семантичний аналіз порівняльних конструкцій (компаративем) епічних поем Гомера, до складу яких входять складні прикметники.

Здійснивши вибірку порівняльних конструкцій епічних поем, ми визначили, що в “Іліаді” порівнянь є більше, ніж в “Одіссеї”. Це, очевидно, можна пояснити напруженою тематикою першої поеми, яку автор вирішив урізноманітнити цікавими мовними прийомами, та ненапруженою тематикою “Одіссеї”, яка сама по собі є цікавою.

Досліджуючи семантику гомерівських порівнянь, до складу яких входять складні прикметники, ділимо їх, на ЛСГ за значенням суб’єкта порівняння*. Ми виділили, отже, п’ять основних ЛСГ: людина та частини її тіла, тварина, міфологічні істоти, предмети, вода. Розглянемо кожну ЛСГ детальніше, аналізуючи водночас, які образи (об’єкти компарації) використовує Гомер у своїх порівняннях.

До першої ЛСГ належать порівняння, суб’єктом яких є “людина та частини її тіла”. Об’єктом порівняння при цьому виступають:

1) інші люди за родом заняття. Зворушливим, наприклад, є гомерівське порівняння радісних емоцій Одиссея, який не міг повірити, що нарешті бачить перед собою дружину, з радісним хвилюванням мореплавців, які, подолавши багато перешкод, дісталися землі: *κλαίει δ' ἔχων ἄλοχον θυγατέρα, κεδνὰ ἰδυίαν./ ὡς δ' ὄτ' ἂν ἀσπασίος γῆ νηχομένοισι φανήη,/ ὦν τε Ποσειδάων ... □αίση... ἀσπασίοι δ' ἐπέβαν γαίης, κακότητα φυγόντες* (O23, 233-239) – з радості/ плаче /Одіссеї/, обнімаючи любу дружину, вірну, розумну, наче мила земля з’явилася морякам...корабель яких Посейдон розбив у морі ... і радісні /моряки/ ступили на землю, уникнувши неприємності. У наведеному прикладі знаходимо ад’єктивні композити у першому та другому компонентах порівняння. Це синонімічні прикметники $q\bar{m}^{-}r/\sim$ та $\#sp=sio\sim$ зі значенням “милий, приємний”. Ними автор підкреслює почуття Одиссея до “милої серцю дружини”, прирівнюючи їх до відчуттів моряків, які побачили “милу землю”.

2) інші люди за матеріальним станом: *αὐτὰρ ὁ γ', ὡς τις πάμπαν οἰζυρὸς καὶ ἄποτμος,/ οὐκ ἔθειλ' ἐν λέκτροισι καὶ ἐν □ήγεσσι καθέυδειν* (O 20, 140-141) – але він, як і будь-яка дуже жалюгідна та нещасна людина, не хотів на ложі та на покривалах спати (йдеться про Одиссея, який перебував у власному домі, під виглядом жебрака). Композитом *ἄποτμος*, Одиссеї порівнюється з жалюгідною людиною.

3) інші люди за віком: *οἱ δὲ τε παῖδες/ τύπτουσιν □οπάλοισι βῆν δὲ τε νηπίη αὐτῶν ... ὡς τότ' ἔπειτ' Αἴαντα μέγαν Τελαμώνιον υἱὸν Τρώες ὑπέρθυμοι πολυηγερέες τ' ἐπικούροι ... ἔποντο* (I 11, 558-565) – наче/ діти (впертого осла) б’ють палицями, однак сила їх слабка...так тоді великого Еанта Теламонія мужні троянці та їх багаточисельні союзники ...гнали. В другому компоненті наведеного порівняння маємо два композити: лексею *ὑπέρθυμος* створюється образ мужніх троянських воїнів, а завдяки лексемі *poluhger/\sim* перед нами вимальовується картина великої кількості війська.

4) релігійно-міфологічні істоти. Це образи таких богів як: Зевс, Афіна та Аполлон, Арес, Артеміда. З богами порівнюють героїв епічних поем за зовнішністю, наприклад, постать Єлени з Артемідіою: *ἐκ δ' Ἐλένη θαλάμοιο θυάδεος ὑπορόφοιο/ ἦλυθεν Ἀρτέμιδι χρυσηλακάτῳ ἐίκυῖα.* (O4, 122) – вийшла Єлена з благовонної високої кімнати, подібна до Артеміді з золотим веретеном.

З богами порівнюються герої поем і за внутрішньою силою - схожість з Аресом вбачаємо у мужніх безпощадних героїв: *τὸν δὲ Λεοντήα βροτολογῶ ἴσον Ἀρηι* (I 12, 130) – Леонтея, подібного до людинозубного Ареса.

У двох наведених нами прикладах складні прикметники лише підкреслюють традиційні образи богів: *Ἀρτέμι- cr\shl=k'1/4to\sim* та *Ἀρη- brotoloig3\sim*, таким чином прикрашаючи мову порівняльних зворотів.

5) тварини. Порівнюючи людей з тваринами автор епічних поем використовує образи свійських та диких тварин: собак, барана, корови, вовків, вепра, лева, оленят, шакалів, барсів.

* Здійснюючи поділ, беремо до уваги наступне дослідження: Р.Олішук, І.Гуйванюк. Порівняння в ідіостилі Лонга (на основі роману “Дафніс і Хлоя”). – Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції “Семантика мови і тексту” (26-28 вересня 2006р.). – Івано-Франківськ: ЦІТ, 2006. – С.520-522.

З мисливськими собаками, які наздоганяють жертву, порівнюється погоня Діомеда та Одиссея за троянським шпигуном: *ὡς δ' ὅτε κάρχαρόδοντε δύο κύνε εἰδότε θήρης/ ἢ κεμάδ' ἢ ἐλαγῶν ἐπείγετον ἐμμενὲς ... ὡς τὸν Τυδείδης ἢ δ' ὁ πτολίπορθος Ὀδυσσεὺς/ λαοὺ ἀποτμήξαντε διώκετον ἐμμενὲς αἰεῖ.* (I 10, 360) – так як дві гострозубі собаки, побачили дикого звіра, чи оленя, чи зайця постійно гнаного... так Тідеїд і Одиссеї, руйнівник міст, обрізали шлях постійно гнаному (Долону). Два компоненти наведеної компаративеми містять по складному прикметнику. Композит *πτολίπορθος* відкриває перед нами постать могутнього героя Одиссея. Композит же *κάρχαρόδοντε* створює образ грізних, наче собаки, воїнів: Одиссея та Діомеда.

З усіх тварин автор найчастіше використовує образ лева. В одному з порівнянь, наприклад, знаходимо уподібнення сумуючого за товаришем Ахілла до лева (охарактеризованого традиційним епітетом-композитом зовнішньої ознаки – *ἠὺγένειος*), який тужить за викраденими дітьми: *τοῖσι δὲ Πηλεΐδης ἀδινὸν ἐξῆρχε γόοιο/ χεῖρας ἐπ' ἀνδροφόνους θέμενος στήθεσιν ἐταίρου/ πυκνά μάλα στενάχων ὡς τε λῆξ ἠὺγένειος,/ ᾧ Πάθ' ὑπὸ σκύμνους ἐλαφιβόλος ἀρπάσῃ ἀνήρ/ ὕλης ἐκ πυκινῆς* (I 18, 316-320) – Пелеїд почав сильно ридати, кладучи руки чоловіковбивчі на груди товариша, тяжко стогнучи, наче лев пишиногровий, в якого щойно мисливець викрав левенят з густого лісу.

б) птахи. Образи, до яких Гомер звертається найчастіше, – це дикі птахи: орел, коршак, лебідь, дрізд, шуліка.

В 22-ій книзі “Іліади” знаходимо порівняння Гектора, що вступає до бою, з орлом: *οἴμησεν δὲ ἀλεῖς ὡς τ' αἰετὸς ὑψιπετής ... ὡς Ἐκτωρ οἴμησε τινάσσων φάσαγον ὄξυ* (I 22, 308-311) – наче орел, що високо літає, кинувся, зіщулюючись, ...так і Гектор кинувся, розмахуючи гострим мечем. Композит *ὑψιπέτης*, що знаходиться в другому компоненті порівняння, є епітетом орла. Цей прикметник доповнює порівняння образом великого високолетного птаха, з яким асоціюється один з наймогутніших героїв епічних поем.

7) комахи. В поемах Гомера знаходимо лише один поетичний образ комах – це оси. Порівнюючи сильний внутрішній дух та велику відвагу мірмідонців, спільників ахейців, які напали на ворогів, наче згряя ос, автор вимальовує цілу картину, де пояснює, чому саме з осами порівнюється мужне військо: *αὐτίκα δὲ σφῆκεσιν εἰκότες ἐξεχέοντο/ εἰνοδίους, οὓς παῖδες ἐριδμαίνωσιν ἔθοντες/ αἰεῖ κερτομέοντες ὀδῶ ἐπι οἰκί' ἔχοντας/ νηπίαχοι-ξυνὸν δὲ κακὸν πολέεσσι τιθεῖσι./ τοὺς δ' εἴ περ παρὰ τίς τε κίων ἄνθρωπος ὀδίτης/ κινήσῃ ἀέκων, οἳ δ' ἄλκιμον ἦτορ ἔχοντες/ πρόσσω πᾶς πέτεται καὶ ἀμύνει οἷσι τέκεσσι.* (I 16, 259-265) – кинулись так, наче оси придорожні, що біля дороги мають гнізда, яких зазвичай дразнять нерозумні діти. Однакову для багатьох біду приносять (пізніше осі). Якщо їх, ідучи, мандрівна людина зачепить ненавмисно, осі з мужністю летять на неї, щоб захистити своїх діток. В цьому порівнянні безпосередню роль виконує композит *εἰνόδιος* - придорожній, який вказує на місце розташування ос.

8) рослини. В ролі об'єктів порівнянь Гомер використовує дерева.

Могутнього Поліпета, сина Пірітоя, та згубного Леонтея, автор порівнює з могутніми дубами: *προπάροιθε πυλάων ὑψηλάων/ ἔστασαν ὡς ὅτε τε δρῦες οὔρεσιν ὑψικάρῃνοι,* (I 12, 131-132) – перед високими воротами стояли, наче в горах дуби висококронні. Композит *ὑψικάρῃνοι* створює візуальний образ високих та кремезних героїв.

Або ж, наприклад, в одинадцятій пісні “Іліади” читаємо про подвиги Агамемнона, від люті якого загинуло багато троянців. Описуючи завзятий бій, автор звертається до порівняння вбитих людей з деревами (охарактеризованими композитом *πρῆριζοι* - вирвані з корінням), чим створює несподівану новизну в здавалося б звичній для сюжету поеми події: *οἳ δὲ τε θάμνοι/ πρόριζοι πίπτουσιν ἐπειγόμενοι πυρὸς ὀρητῆ/ ὡς ἄρ' ὑπ' Ἀτρεΐδῃ Ἀγαμέμνονι πίπτε κάρῃνα/ Τρώων φευγόντων* (I 11, 157-159) – як падають вирвані з корінням дерева, які пожираються бушуючим полум'ям, так і від Атріда Агамемнона падали голови втікаючих троянців.

9) водні ресурси. Знаходимо, наприклад, порівняння, в якому зіставляється бушуючий на рівнині Еант з бурхливою рікою: *ὡς δ' ὁπότε πλήθων ποταμὸς πεδίον δὲ κάτεισι/ χειμάρρους κατ' ὄρεσφιν ὀπαζόμενος Διὸς ὄμβρω,/ πολλὰς δὲ δρῦς ἀζαλέας, πολλὰς δὲ τε πεύκα/*

ἐσφέρεται, πολλὸν δὲ τ' ἀφυσγετὸν εἰς ἄλλα βάλλει, / ὡς ἔφετε κλονέων πεδίον τότε φαίδιμος Αἴας, / δαΐζων ἵππους τε καὶ ἀνέρας (I 11, 492-497) – наче роздута ріка, що розливається від талого снігу, спадає по рівнині з гір, яку тіснить Зевсова злива, несе з собою численні висохлі дуби, численні сосни, багато мулу скидає в море, так пробігав тоді славний Еант, женучи по рівнині та вбиваючи і коней і людей.

Завдяки композиту *seim=rrou~* в другому компоненті порівняльного звороту, в нашій уяві вимальовується “бурхливий” весняний пейзаж: тануть сніги, розливаються бушуючі ріки, змиваючи все, що трапляється на дорозі. Така ж буря, уявляємо собі, вирує і на полі бою.

10) предмети. Читаємо в “Іліаді” слова Сарпедона, який, закликаючи Гектора до завзятішого бою з ахейцями, попереджає про можливу поразку: *μή πως ὡς ἀψῖσι λίνον ἀλόντε πανάγρου/ ἀνδράσι δυσμενέεσσιν ἔλωρ καὶ κύρμα γένησθε (I 5, 487) – як би не попали ви, наче у сіті вселовні, ворожим людям і не стали їх здобиччю і наживою.* Тут сполученням *λίνον πανάγρου* “вселовні сіті” автор створює асоціативний образ ворожих людських рук.

11) об’єкти природи. В одній зі своїх компаративем Гомер порівнює міцні груди воїна, на яких бряжчала мідна зброя, з морським берегом, об який вдаряються хвилі. Узбережжя при цьому характеризується композитом *rolihc/~* (багатозвучний), що створює в нашій уяві звуковий образ гучного удару зброї: *δεινὸν δ' ἔβραχε χαλκὸς ἐπὶ στήθεσσιν ἀνακτος / ὀρνυμένον ὑπὸ κεν ταλασίφρονά περ δέος εἶλεν. / Ὡς δ' ὅτ' ἐν αἰγιαλῷ πολυηχέι κῶμα θαλάσσης/ ὀρνυτ' ἐπασσύτερον Ζεφύρου ὑπο κινήσαντος (I 4, 421-423) – страшно забряжчала мідь на грудях вождя, що кинувся до бою, страх охопив би і мужнього. Так наче морська хвиля, набігаючи одна на іншу, гнана Зефіром, находила на багатозвучний берег.*

До другої ЛСГ належать порівняння, де суб’єктами компарації є “тварини”. Об’єктами в таких порівняльних конструкціях бувають:

1) інші тварини: *ὡς δ' ὅτε τις ζεύξῃ βόας ἄρσενας εὐρυμετώπους/ τριβέμεναι κρή λευκὸν ἐύκτιμένη ἐν ἀλωῇ, / Πίμφά τε λέπτ' ἐγένοντο βοῶν ὑπὸ πόσσ' ἐριμύκων, / ὡς ὑπ' Ἀχιλλῆος μεγαθύμου μώνυχες ἵπποι/ στείβον ὁμοῦ νέκυάς τε καὶ ἀσπίδας (I 20, 495-499) – наче якийсь /селянин/ биків широколобих запрягає, щоб молоти білий ячмінь на добре влаштованому току і швидко очищеним стає /зерно/ під ногами ревучих биків, так і однокопитні коні відважного Ахілла топтали разом і померлих і щити.* Тварин, які згадуються в обох компонентах порівняння, Гомер наділяє притаманними їм ознаками за допомогою складних прикметників. Таким чином, компаративема стає “візуально” цікавішою та лексично багатшою.

2) птахи. Оригінальним в епічних поемах є порівняння тварин і птахів за швидкістю руху. Як приклад розглянемо звертання Еанта до Гектора, в якому звучать такі слова погрози: *σοὶ δ' αὐτῷ φημι σχεδὸν ἔμμεναι ὀππότε φεύγων/ ἀρήση Διὶ πατρὶ καὶ ἄλλις ἀθανάτοισι/ θάσσονας ἱρήκων ἔμμεναι καλλίτριχας ἵππους (I 13, 817- 819) – говорю тобі, що скоро, втікаючи, будеш молитися батькові Зевсу та іншим безсмертним, щоб пишногрові коні були швидшими за соколів.* Складний прикметник *kalljgrix* в поемах Гомера є епітетом коней. Завдяки його присутності у першому компоненті порівняння, у нашій уяві “з’являються” красиві відбірні коні.

До третьої ЛСГ належать порівняння, суб’єктами яких є “міфологічні істоти”. Об’єктами в таких порівняльних конструкціях виступають:

1) люди (включаючи героїв поем). Це нам говорить про те, що не тільки земні люди уподібнювались до богів, а й міфічні істоти – до осіб реального світу: *αὐτὰρ δ' εἶδωλον τεύξ' ἀργυρότοξος Ἀπόλλων/ αὐτῷ τ' Αἰνεΐα ἴκελον καὶ τεύχεσι τοῖον, (I 5, 449) – але Аполлон срібнолукий створив собі образ, яким до Енея був подібний і озброєння.* Композит *ἀργυρότοξος*, на нашу думку, підкреслює красу бога в образі мужнього воїна.

2) тварини: *ἦσθιε δ' ὡς τε λέων ὀρεσίτροφος (O 2, 292) – з’їв, наче лев, вигодуваний в горах.* Суб’єктом порівняння в цьому прикладі є кіклоп, який, завдяки композитному ад’єктиву, що є епітетом лева (*ὀρεσίτροφος*), в другому компоненті порівняння, уявляється нам зголоднілим та страшним.

3) птахи: *αὐτὸς δ' ὡς τ' ἱρήξ ὠκύπτερος ἄρτο πέτεσθαι ... ὡς ἀπὸ τῶν ἦξε Ποσειδάων ἐνοσίχθων. (I 13, 62-65) – як сам наче яструб швидкокрилий кинувся летіти ...так від них*

відлетів Посейдон, який коливає землю. Дана порівняльна конструкція містить складні прикметники в обох своїх компонентах: в першому – особисто-постійний епітет Посейдона. Композит же в другому компоненті ὠκύπτερος, який характеризує орла, насправді допомагає нам уявити швидкість руху власне Посейдона.

Четверту ЛСГ утворюють порівняння з компарантом “предмет”. З усіх предметів в ролі суб’єкта компарації автор поем найчастіше використовує зброю та військові обладунки. Компараторами при цьому виступають:

1) інші предмети. Удар, нанесений Автомедонтом Аретові в щит, автор епічних поем порівнює з ударом сокири, яким вбиває муж степового вола: Ἦ ἰα, καὶ ἀμπεπαλὼν προΐει δολιχόσκιον ἔγχος, / καὶ βάλεν Ἀρήτιο κατ’ ἀσπίδα... ὡς δ’ ὅτ’ ἂν ὄξυν ἔχων πέλεκυν αἰζήλος ἀνήρ / κόψας ἐξόπιθεν κεράων βοὸς ἀγραύλοιο / ἵνα τάμη διὰ πάσαν (I 17, 516-524) – тоді ж, замахнувшись, кинув довготинного списа і влучив у щит Арета ... так наче невидимий муж, маючи гостру сокиру, вдаривши позаду ріг польового вола, там наскрізь цілого б розсік. Складним прикметником dolic3skio~ автор уявно збільшує довжину списа, завдяки чому картина вбивства стає ще страшнішою.

2) птахи. В наведеному прикладі вбачаємо зіставлення птахів (яких Гомер детально перелічує), як жертв орла, з кораблем, на який нападав Гектор: ἀλλ’ ὡς τ’ ὀρνίθων πετεηνῶν αἰετὸς αἴθων / ἔθνος ἐφορμάται ποταμὸν πάρα βοσκομενάων / χηνῶν ἢ γεράνων ἢ κύκνων δουλιχοδείρων, / ὡς Ἐκτωρ ἴθυσε νεὸς κυανοπρώροιο (I 15, 690-694) – наче завзятий орел нападає на ватагу пернатих птахів, які пасуться біля річки: гусей чи журавлів, чи лебедів довгошиїх, так Гектор кинувся на корабель з темною носовою частиною. В цій компаративемі спостерігаємо порівняння корабля з тими птахами, з якими, на нашу думку, він зовні подібний. І для того, щоб зайвий раз звернути на це нашу увагу, автор в обох компонентах порівняння використовує композити, які характеризують одну з ключових та дещо схожих рис суб’єкта та об’єкта порівняння – їх передню частину – ніс корабля та шию птаха.

3) споруди: Αἴας δ’ ἐγγύθεν ἦλθε φέρων σάκος ἢ τε πύργον / χάλκεον ἑπταβόειον (I 7, 220) – Еант підійшов близько щит несучи, як мур, мідний семишкурний. Завдяки композиту 5pt1/4b3eio~ можемо уявити собі міць та красу зброї.

4) природні явища. Згадуючи меч в одному з рядків “Іліади”, автор епічних поем використовує складний прикметник τανυήκης, чим створює візуальний образ тонкого виблискуючого меча: δεινὸν ἄορ τανυήκης ἔχων ἐν χειρὶ παχείῃ / εἶκελον ἀστεροπῆ (I 14, 385) – тримаючи в міцній руці страшний довголезий меч, схожий на блискавку.

5) абстрактні поняття. Читаємо фрагмент, в якому Гомер з великою художньою майстерністю порівнює сяйво мідної зброї мужів з сяйвом палаючого “нищівного” вогню: Ἦ τε πῦρ αἰδηλὸν ἐπιφλέγει ἄσπετον ὕλην / οὔρεος ἐν κορυφῆς, ἔκαθεν δέ τε φαίνεται ἀυγή, / ὡς τῶν ἐρχομένων ἀπὸ χαλκοῦ θεσπεσίοιο / αἰγλή παμφανόωσα δι’ αἰθέρος οὐρανὸν ἴκε. (I 2, 455- 458) – наче нищівний вогонь, що спалює величезний ліс на вершині гори, здалека ж сяйво видніється, так з [лав] проходячих блиск від чудесної міді, яскраво сяючий, крізь повітря до неба піднімається.

П’яту ЛСГ складають порівняння з компарантом “вода”. Ці порівняння є цікавими тим, що в ролі компараторів також виступають водні ресурси, наприклад: ... Ἀγαμέμνων / ἵστατο δάκρυ χέων ὡς τε κρήνη μελάνυδρος (I 9, 14) – встав Агамемном, сльозу проливаючи, наче джерело темноводне. Прочитавши характеристику джерела, виражену ад’ективним композитом μελάνυδρος, розуміємо, якими морально важкими є сльози справжнього мужа.

Цікавими явищами в поемах Гомера є дві компаративеми, утворені за безпосередньою допомогою складних прикметників-синонімів зі значенням “подібний”: bn1/4ljgkio~ та #t=lanto~. Це порівняння покривала з небесними тілами: εὐθ’ ἢ φάρος ἔδειξεν, ὑφίνασσα μέγαν ἱστόν, / πλῦνασ’, ἠελίω ἐναλίγκιον ἢ σελήνῃ (O 24, 147-148) – врешті вона / Пенелопа / зіткала велику тканину і показала покривало, випране, подібне до сонця чи місяця.

Та зіставлення швидкості руху Гектора з ніччю: ὁ δ’ ἄρ’ ἔσθορε φαίδιμος Ἐκτωρ / νυκτὶ θοῇ ἀτάλαντος (I 12, 462-463) – сочив славний Гектор подібний до швидкої ночі.

Здійснений нами аналіз за значенням суб'єкта порівняння показав, що образи, до яких звертається Гомер в своїх компаративах, є семантично різноманітнішими та чисельнішими за ті предмети, які автор описує в своїх поемах. Нараховуємо дванадцять ЛСГ об'єктів порівнянь, а саме: люди (включаючи героїв поем) та частини їх тіла, тварини, птахи, комахи, рослини, міфічні істоти, предмети, споруди, космічні тіла, водні ресурси, об'єкти природи, абстрактні поняття. З усіх образів, які використовуються у порівняннях, найбільш поширеними є “люди”, “тварини”, “птахи”, “водні ресурси”. Загалом такий вибір компарантів та образів порівнянь можемо пояснити словами Н.Л.Сахарного: Гомер - великий людинознавець, великий поет-аніمالіст, знавець “душі”, природи [5: 147].

Отже, загальна кількість гомерівських порівнянь, до складу яких входять композитні прикметники становить 70 прикладів. З них “Іліада” містить - 56, а “Одіссея” – 14 прикладів. В більшості порівняльних конструкцій складні прикметники виступають в складі другого компонента ~ 64,3%, в меншій кількості порівнянь – в складі першого компонента ~22,9%, та ~ 10% порівнянь містять композит в обох компонентах.

Складні прикметники, які входять до складу гомерівських компаративем, звертають увагу на основні та додаткові ознаки суб'єктів і об'єктів порівнянь. Вони допомагають авторові створити більш досконалі образи героїв та детальніше змалювати арену подій. Проаналізувавши семантику гомерівських композитів та їх роль у порівняльних зворотах, можемо стверджувати що більшість з них виконує орнаментальну функцію (на кшталт постійних епітетів: *Ἄρη- βροτολοῖζ-, Ὀδυσσεὺς πολίπορθος, μώνυχες ἵπποι, Ποσειδάων ἐνοσίχθων* та ін.). Такі ад'єктиви мало впливають на зміст компаративем, а лише урізноманітнюють їх мову. Менша кількість складних прикметників дають конкретну характеристику суб'єкта чи об'єкта порівняння.

Отже, гомерівські складні ад'єктиви урізноманітнюють та прикрашають порівняльні звороти, завдяки чому герої поем постають перед нами більш “живими”, а пейзажі – більш мальовничими. Композити поглиблюють образність художніх епічних картин, при цьому не навантажуючи мову поем численними зворотами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Грабарь-Пассек М.Е. Эпитеты и сравнения в “Илиаде” Гомера.// Иноземна філологія. – 1974. – Вип.36. – С. 17-27.
2. Донецких Л.И. Эстетические функции слова. – Кишинев: ШТИИИИЦА, 1982. – 155с.
3. Олішук Р.Л., Гуйванюк І. Порівняння в ідіостилі Лонга (на основі роману “Дафніс і Хлоя”). – Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції “Семантика мови і тексту” (26-28 вересня 2006р.). – Івано-Франківськ: ЦІТ, 2006. – С.520-522.
4. Рудь О.М. Структура, семантика та функціонування складних прикметників в українській поетичній мові ХХ століття. – Автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова”/ О.М.Рудь. – К., 2002. – 21с.
5. Сахарный Н. Л. Гомеровский эпос. – М.: Худож. лит., 1976. – 397с.
6. Тахо-Годи А.А. Структура поэтических тропов в “Илиаде” Гомера.// Вопросы античной литературы и классической филологии. – М.: Наука, 1966. – С. 45-59.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Христина Куйбіда – асистент кафедри класичної філології Львівського національного університету імені Івана Франка.
Наукові інтереси: лексика гомерівського епосу.

МОВА МІМІКИ ТА ЖЕСТІВ, ВІДОБРАЖЕНА В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ

Ганна ЛЕЙМОНЧЕНКО (Луганськ, Україна)

У статті розглянуто особливості невербальних засобів комунікації. Дуже важливим аспектом сучасної лінгвістичної науки є вивчення мови рухів тіла, яка служить умовою успішної комунікативної діяльності та ефективного розвитку особистості. Для повного аналізу невербальних знаків надаються приклади відображені у художніх творах.

Ключові слова: комунікація, комунікативний простір, комунікативні акти, кінетичні засоби, паралінгвістика, міміка, жести.

The features of nonverbal means of communication are considered in the article. The study of body language is very important within the modern linguistic science, which are the main conditions of successful communicative

work and the effective development of personality. For complete analysis the examples from modern literature works are given.

Key words: communication, communicative space, communicative acts, kinetic facilities, paralinguistics, facial expressions, gestures.

Серед найбільш інтригуючих тем в сучасному лінгвістичному дослідженні особливе місце займає “невербальна комунікація”. Причин для її широкого дослідження досить багато, в той самий час, науково систематизувати компоненти невербальної комунікації досить складно. Прояв емоцій, погляд, зміна тону і ритму голосу, жести, пози, міжособовий простір, чергування висловів – все це більш менш явні елементи досліджень, про які сперечаються і не завжди доходять згоди різні учені [2: 41]. Інколи інтерес до одного з таких явищ, або їх комплексу, стимулює виникнення цілих напрямів досліджень, які проводять з великою методологічною точністю.

Наприкінці ХХ століття з’явився новий напрямок у дослідженні – паралінгвістика, тобто дослідження невербальних засобів. Проблема інтерпретації невербальних аспектів міжособистісного спілкування не нова, але детально її стали розробляти лише в 60-х роках ХХ століття: Н. Аругюнова, І. Горелова, М. Колшанський, В. Лабунська, А. Пиз, І. Стернін та ін [7: 14]. За твердженням психологів, 60-80% комунікації відбувається з використанням невербальних засобів, значущість у спілкуванні міміки, жестів становить 55%, інтонації – 38%, слів – 7%, більше 90% інформації у перші секунди спілкування передається невербальними засобами.

Як зауважує І. Стернін, паравербальні засоби виконують функції “навмисної чи ненавмисної передачі інформації”, впливають як на співрозмовника (свідомо чи несвідомо), так і на мовця [8: 37]. Наприклад, вживання паралінгвістичних засобів при встановленні контакту між співрозмовниками може розкривати, певним чином, мету спілкування, стосунки між співрозмовниками, їх соціальний статус.

Мова тіла може бути видимою, доступною для сприйняття і розуміння інших людей, але в ній є приховані, навіть загадкові зміни. За своєю природою невербальна комунікація мало помітна для оточуючих. З одного боку, мова тіла яскрава і впадає в очі як інтенціональна форма комунікації, з іншої ж – вона непомітна через незнання тих, хто її використовує й сприймає. Невербальна комунікація впливає на стосунки, змінює і розвиває їх, але, як правило, не залучає до себе особливої уваги.

Мова тіла – це процес, який залишається без нашої уваги, але який підтримує взаємодію людей окрім слів. Наше мовлення тісно пов’язане з невербальною комунікацією, яка його супроводжує і підкреслює. Комунікація відбувається в процесі обміну, де комуніканти знаходяться в просторі, в котрому їх тіла рухаються, взаємодіють і здійснюють певну жестикуляцію [5: 145]. Ці рухи не випадкові і мають велике значення.

Комунікативних актів, які склалися б виключно з жестів або зі слів, не існує. Виняток становлять особливі ситуації, в яких для комунікації використовують кодовану систему жестів, як у випадку з мовою глухонімих або комунікацією на відстані.

Жест, у тому числі й мімічний, – це будь-який знак, що подає візуальний сигнал спостерігачеві. Дія перетворюється на жест, коли вона несе в собі певну комунікативну інформацію і спостерігається при цьому зовнішнім глядачем. Інформація передається або тому, що той, що жестикулює свідомо вирішує подати сигнал (наприклад, махає комусь рукою), або робить це випадково (наприклад чхає).

Під час нашого дослідження ми встановили, що жести бувають: 1) *умовні*, прийняті етносом і зрозумілі лише йому (наприклад, етикетні засоби при спілкуванні); 2) *підкреслювальні*, які допомагають краще зрозуміти думку, виражену вербальними засобами; 3) *ритмічні*, які мають місце при розгубленості мовця, коли він не знає, як точно висловити те, що хоче сказати (розведення руками, знизування плечима), та ін.

Обличчя – найбільш значима, з комунікативної та експресивної точки зору, частина тіла, а міміка – найбільш контрольований невербальний сигнал. Мімічні прояви емоцій – важливий чинник, регулюючий життя людини в соціальній групі. Крім того, міміка тісно пов’язана з мовленням і являється однією зі складових частин соціальної взаємодії. Насправді, коли відправник супроводжує мову мімікою, яка підкреслює або змінює вербальне повідомлення, одержувач сигналізує про те, що він чує (виражає зацікавленість /

не зацікавленість, згоду / не згоду) [2: 56]. При цьому він знизує плечима, киває головою, рухає бровами, губами і лобовими м'язами як відображено в наступних прикладах:

– *Я приходжу сюди, коли мені особливо погано. З ними, – Дарця неконкретно кивнула головою у бік міста. (Любомир Дереш)*

– *Ну що ж, – знизувала плечима я, – Мадонна в кліні теж у хустці. (Ірена Карпа)*

Сильніше або слабкіше піднімання або опускання брів постійно супроводжує мову і служить “коментарем”. В процесі соціальної взаємодії людина за допомогою обличчя утворює швидко й комплексну мимічну послідовність, яка виконує важливу комунікативну функцію. Між мимічними рухами (особливо рухами лоба) і супроводжуючою мовою виникає інтенсивна синхронна взаємодія.

He scratched his head and frowned. 'Didn't I read in the paper the day where they'd finally found out what it was?' (Kurt Vonnegut)

Пов'язані з мовою мимічні сигнали доповнюють значення вербальних висловів і служать для здобуття зворотного зв'язку. Крім того, за допомогою мимічних рухів регулюють послідовність взаємодії, чергують вислови і синхронізують мову.

На сприйняття людини впливають різні елементи обличчя – залежно від культури, до якої вона належить, соціального контексту, а також від часу та оточуючих умов. Довірливому, емпатійному співпереживаючому спілкуванню, звичайно, сприяють експресія людського обличчя, міміка та пантоміміка. Під останньою розуміють виразні рухи всього тіла. Поза людини є сигналом упевненості або невпевненості в собі, свідченням настороженості чи спокою [2: 75]. Якщо людина всім тілом повернута до інших, нахилена до співрозмовника, голову тримає прямо, погляд відкритий, то вона уважно, зацікавлено сприймає того, з ким спілкується.

І тепер ці два чувака постали перед Юрком, нерішуче переминаючись із ноги на ногу. (Любомир Дереш)

Друзі сиділи поруч із нею за столом, не знали, куди подіти руки, нервували й пітніли. (Сергій Жадан)

Експресивно-мимічні засоби спілкування також несуть багато інформації. Передусім вони свідчать про емоційний стан людини і дають змогу поєднати передачу індивідуального переживання з прийнятою в даному суспільстві системою еталонів. Тому такі сигнали зрозумілі для більшості людей. І, нарешті, експресивно-мимічні засоби є певним індикатором ставлення однієї людини до іншої [4: 28].

Велику увагу серед усіх експресивних засобів приділяють посмішці. Посмішки бувають живі та мляві, сором'язливі та грайливі, хитрі та доброзичливі. Проте посмішка не завжди сигналізує про доброзичливе ставлення людини.

Официантка скромно и с достоинством улыбнулась – так улыбнулся бы ассистент Дэвила Копперфилда: voila! (Катя Метелица)

Танцює поряд з якоюсь малознайомою дівчиною в червоному светрі і хтиво мені посміхається. (Ірена Карпа)

Контакт очей є основою довірливого, культурного спілкування. З нього, як правило, починається ділова чи інтимна розмова. Відомо, що зіниці в людини розширюються, коли її щось зацікавило. Іноді під час спілкування з одними людьми ми відчуваємося приємно, а з іншими – відчуваємо роздратування, навіть тривогу. Дуже часто це пов'язано з “поведінкою” очей, з тим, як на нас дивляться: прямо, зверху вниз чи знизу вгору, короткочасним чи тривалим поглядом [3: 31]. Через погляд ми відчуваємо недобррозичливість, оцінювання, заздрість або ж, навпаки, інтерес, увагу, зацікавленість. Під поглядом однієї людини нам робиться тепло і приємно, а під поглядом іншої – незручно, боляче, бо її очі нас начебто відштовхують.

Главное – взгляды людей – ищущие, жадные, оценивающие. В них не пустое любопытство наблюдателя, в них – активный вопрос. (Катя Метелица)

На концерт прийшли представники муніципалітету, делегація від української діаспори та кілька феміністок, котрі дивились та тубу з неприхованою ворожістю. (Сергій Жадан)

Якщо людина нещаслива або хоче щось приховати, її очі зустрічаються з вашими рідко, десь близько третини часу спілкування. Довго (до двох третин всього часу) люди дивляться

один на одного, якщо їм приємно бути разом. Таке буває й тоді, коли в них ворожі стосунки. Вважається, що для того, щоб взаємини були добрими, доцільно дивитися в очі одне одному 60-70% часу спілкування [9: 64]. Робити це, як відомо, можна по-різному. Повністю відкриті очі свідчать про чутливість, зацікавленість. Прикриті очі є ознакою байдужості, втоми, інертності, зверхності тощо. Прямим поглядом найчастіше показують інтерес, довіру, бажання вступити в контакт. Погляд збоку – це, скоріше, недовіра, скептицизм. Якщо людина дивиться знизу вгору, це часто означає, що вона агресивно збуджена або ж готова підкоритися, прислужитися [9: 63]. Якщо погляд спрямований згори вниз, це свідчить про бажання підкреслити свою зверхність, презирство. Іноді людина ухиляється від погляду не тому, що хоче щось приховати, боїться чогось, а тому, що сором'язлива, невпевнена в собі, цнотлива.

«Здоров», – оборотил свій взгляд изнутри наружу генерал, поднимая глаза то вверх, то вниз. (Дмитрий Липскеров)

На певній стадії розмови урядник таки згадував про нього і, водянисто дивлячись кудись униз, обіцяв посприяти. (Юрій Андрухович)

– Коля, – казала я, примруживши очки, небайдужому до мені багатому синку, – збігай в «Каре», купи нам шоколадку... (Ірена Карпа)

Отже, контакт очей сприяє комунікативній взаємодії людей – діловому, соціальному та інтимному спілкуванню, задоволенню їхніх емоційних сподівань і потреби у збереженні своєї гідності, дотриманню етичних норм і правил.

Наведені нами приклади відповідають інтенсивним проявам стану і представляють досить очевидну інформацію для розпізнавання емоційних станів людини. Значно складніші для розпізнавання ті вирази, які відповідають перехідним станам. Для вирішення такої задачі обличчя прийнято ділити на такі частини: верхня частина – це лоб, включаючи брови; середня частина – це область очей, носа, щік, верхньої губи; нижня частина – рот і підборіддя [11: 93].

Губи людини особливо експресивні. Щільно стислі губи виражають рішучість, завзятість, підкреслену стриманість; зігнуті – сумнів або сарказм; напівзімкнені вказують не лише на здивування, але і на нездатність в даний момент прийняти рішення, а також на розслаблення, пасивність.

'Now I came home from work and she asked me the same question, and all I can say is – 'Miss Pefko shook her head and let her crimson lips flap slackly – 'I dunno, I dunno, I dunno.' (Kurt Vonnegut)

– Ну-ну-ну... – Іринка склала губи бантиком. – Та всім цікавлюся, а ти? (Любомир Дереш)

Говорячи про точність сприйняття експресії обличчя, необхідно відзначити, що окремі мімічні зони лоба, очей, рота, лівої і правої половини обличчя діють як ланки одного ланцюга, в наслідок чого має сенс розглядати не лише їх приватні характеристики, але й цілісну мімічну активність [6: 112]. Цілісність міміки є головним елементом експресивної поведінки людини, тому зміна якого-небудь компонента мімічної структури призводить до зміни всього її змісту.

Таким чином, експресія обличчя, міміка несуть інформацію про стан людини, демонструють її відношення до іншої, забезпечують зворотним зв'язком, коментують мовну поведінку. Обличчя – це найпотужніший передавач інформації, оскільки лицьові м'язи швидко скорочуються і розслабляються відповідно до стану людини, створюючи мінливі по структурі вирази, які в той самий час відрізняються наявністю постійних ознак. Багатозначність і одночасно однозначність міміки є її основними параметрами як елементу експресії людини і визначають її функції в процесі комунікації [9: 80].

Розуміння мови міміки та жестів дозволяє більш точно визначити позицію опонента. Читаючи жести, відбувається зворотна дію, котра грає визначну роль в цілісному процесі ділової взаємодії, а сукупність жестів є важливою складовою такого зв'язку.

Однією з необхідних складових успішної комунікативної діяльності людини постає її вміння гнучко користуватися як вербальним, так і невербальним кодом в умовах зміни комунікативного оточення. Дослідження принципів взаємодії вербального та невербального

комунікативних кодів залежно від комунікативного оточення видається перспективним напрямом розвитку сучасної лінгвістики.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Горелов И. Н. Избранные труды по психолінгвістике. – М.: Лабиринт, 2003.
2. Коццолино М. Невербальная коммуникация. Теория, функции, язык и знак. – Х.: Изд-во «Гуманитарный Центр», 2009. – 248 с.
3. Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика. – М., 2002.
4. Лабунская В.А. Экспрессия человека: общение и межличностное познание. – Ростов н/Д., 1999.
5. Моррис Д. Библия языка телодвижений. – М.: ЭКСМО, 2010.
6. Пиз А. Язык жестов: как читать мысли других людей по их жестам. – М.: Ай-Кью – 1995. – 257с.
7. Современный язык жестов. – Минск.: С56 Харвест, 2010. – 639 с.
8. Стернин И.А. Введение в речевое воздействие. – Воронеж, 2001. – 252 с.
9. Экман П. Узнай лжеца по выражению лица. – Питер, 2010. – 268 с.
10. Mehrabian A. Nonverbal communication. – Aldine-Atherton, Chicago, Illinois. – 1972.
11. Pease A. The Body Language. How to Read Other's Thoughts by Their Gestures. – 2006.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Леймонченко – аспірантка кафедри загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: паралінгвістика, соціолінгвістика, міжнародна комунікація, сучасна художня література, художній переклад.

ФРАНЦУЗЬКА ПРОЗА ПОРУБІЖЖЯ ХХ–ХХІ СТОРІЧЧЯ: ЛЕЙТМОТИВ ПОШУКУ ІДЕНТИЧНОСТІ У ТВОРАХ ЕРІКА-ЕММАНУЕЛЯ ШМІТТА

Марина ЛОГВИНЕНКО (Київ, Україна)

У статті розглянуто особливості реалізації лейтмотиву пошуку ідентичності у творах Еріка-Еммануеля Шмітта як представника сучасної постмодерністської літератури Франції.

Ключові слова: постмодерністський текст, пошук ідентичності, Інший, автофікціональність.

The article dwells upon the peculiarities of the search of identity in the works of Eric-Emmanuel Schmitt as one of the representatives of postmodern literature in France.

Key words: search of identity, search of Itself, Another, autofictionality.

Проблема визначення головних векторів розгортання лейтмотиву пошуку ідентичності у постмодерністській прозі ХХ–ХХІ сторіччя становить значний інтерес для сучасних лінгвістичних досліджень. Мета даної статті полягає у встановленні основних особливостей реалізації лейтмотиву пошуку ідентичності у прозових творах представника французької постмодерністської літератури Еріка-Еммануеля Шмітта. Досягнення поставленої мети відбувається через розв'язання таких завдань: окреслити головні напрямки розгортання французького постмодерністського тексту порубіжжя ХХ–ХХІ сторіччя, виокремити тематичну специфіку творів Е.-Е. Шмітта, а також визначити роль та значення лейтмотиву пошуку ідентичності у прозі вищезазначеного автора.

Загальноживаний термін постмодернізму застосовується сучасниками для позначення цілісного і комплексного літературного напрямку ХХ–ХХІ сторіччя, який відтворює та закарбовує на письмі ідеї постмодерністської філософії. Постмодерністський текст – "необмежений за обсягами, інтерпретаціями та символами і не відповідає принципам та правилам канонічного текстотворення" [5: 636]. У рамках постмодерністської парадигми текст існує завдяки сплетінню окремих сюжетів, смислів, навіювань, інтертекстуальних контекстів, які формують безкінечність та неосяжність тексту [6: 8-11].

Надзвичайність побудови постмодерністського тексту відповідає своєрідності його лейтмотивів, які відображають здебільшого песимістично-налаштоване бачення світу ХХ–ХХІ сторіччя і людини в ньому [4; 7: 124; 10; 13: 181; 15].

У рамках постмодерністського тексту все більше загострюється питання віднаходження і визначення ідентичності людини [8; 11]. Головна увага зосереджується на особистості людини, зазвичай на постаті автора або головного персонажа, і використовується як один із засобів пошуку СЕБЕ через виписування, переосмислення себе, минулого і теперішнього, роздуми про майбутнє. Перша хвиля творів, у яких письменники намагаються віднайти своє Я, розповідаючи власну історію життя із конкретизованими подіями, переживаннями та відчуттями, вписуючи її у контекст та реалії епохи, відноситься до 70-х років [1]. Роздуми над минулим, зв'язок генерацій, апелювання до індивідуального і колективного досвіду поколінь, звернення до особистого досвіду письменника – основні вектори розгортання роману 70-х років. Яскравими представниками цього періоду є Ромен Гарі, Мілан Кундера, Патрік Модіано, які намагаються віднайти власну ідентичність через переосмислення основних подій свого життя та себе як Іншого.

Персонаж і автор – одне обличчя, що перевигадує себе з метою самоідентифікації. Згодом пошук ідентичності стає чиненнайрозповсюдженішим напрямком розгортання постмодерністських творів. Автори застосовують нові прийоми і текстові тактики, в яких відображається індивідуалізоване бачення автором / персонажем себе. Звернення до мандрівного дискурсу, міфів та архетипів (неоміфологізм), конкретизований опис своїх почуттів та фізичних станів (жіноча проза зокрема), деталізоване виписування дрібних, на перший погляд, незначущих фактів із життя людини (мінімалізм) у художньому тексті визначають різноплановість напрямків досягнення ідентичності людини – власної, тобто, авторської, або загальнолюдської (якою є людина, її походження та призначення).

Треба зазначити, що французька література першого десятиліття ХХІ сторіччя зазнає певних змін. У літературній спільноті Франції виокремлюється певна низка письменників, що позиціонують себе як письменники-гуманісти, а свої тексти визначають як такі, що розповідають про людей і для людей, які намагаються зрозуміти і віднайти себе у цьому житті. Зазначимо таких авторів, як Ерік-Еммануель Шмітт, Філіп Клодель, Лоран Годє, які у своїх творах увібрали найпоширеніші теми, форми та прийоми досягнення ідентичності людини, сутність якої розкривається через реінтерпретацію таких морально-етичних понять, як віра в себе та Бога, кохання до Іншого через кохання до СЕБЕ, спогади про дитинство, розкриття понять добра і зла, ненависті, расової дискримінації, втеча від власної особистості і оточуючих, прагнення відшукати своє Я через мистецтво (музика, кінематограф, живопис) [16]. Серед цих письменників ми виокремлюємо творчість Еріка-Еммануеля Шмітта, чий твори французькі літературні критики визнають за вдалі спроби позитивного "людського" налаштування в літературі сьогодення, виокремлюючи авторський оптимізм щодо головної цінності життя – людини та інтерес до пошуку її ідентичності у цьому житті.

Аналізуючи прозові твори Е.-Е. Шмітта, треба зауважити, що сам автор поділяє їх на два літературні цикли. Перший цикл, що виокремлюється, – "Цикл Непомітного" (« Cycle de l'Invisible »), який через полісемію прикметника invisible дає безліч можливих трактувань і перекладів. Головною особливістю цього циклу оповідань є те, що центральним персонажем постає дитина-підліток, хлопчик 7-13 років, який намагається віднайти себе у світі дорослих. Е.-Е. Шмітт комбінує особистісну історію життя дитини і її релігійні погляди, тобто, пошук свого Я відбувається за рахунок прийнятих / переосмислених релігійних вірувань та уподобань. Іслам (« Monsieur Ibrahim et les Fleurs du Coran »), іудаїзм (« L'enfant de Noé »), буддизм (« Le sumo qui ne pouvait pas grossir »), католицизм (« Oscar et la dame rose ») – всі ці релігії свідчать про те, що немає різниці, який шлях обере людина, яких догм вона дотримується у прагненні самовіднаходження. Другим циклом художніх творів автора виступає "Цикл Людського" (« Cycle de l'Humain »), який по суті вбирає в себе усі романи другого періоду творчості автора. Повідомлення, яке автор прагне донести до читача, полягає у необхідності віднаходження ідентичності кожної окремої людини, а також у вмінні розпізнати Іншого в собі та оточуючих: "Відчувається, що буття людини хвилює Еріка-Еммануеля Шмітта, який намагається дати визначення добру і злу, толерантності і справедливості, владі і грошам, шлюбу і коханням" [14: 8-11] (тут і далі переклад наш. –

М. Л.). Характерним для цього циклу є те, що автор використовує складні синтаксичні конструкції, символічні антропоніми та екзотизми, змінює оповідний план, жонглює різними видами модальності часу, застосовує прийом « *roman à versions parallèles* » ("роман з можливими варіантами розгортання тексту") [12], надає епістолярної форми драматичним монологам, тим самим ускладнюючи текстову структуру та розуміння твору в цілому. Паралельно із зазначеними творами автор видає три збірки новел (« *Odette Toulemonde* », « *La Rêveuse d'Ostende* », « *Concerto à la mémoire d'un ange* »), у яких, не дивлячись на різноманітність та різноплановість персонажів, "прихованим" персонажем залишається жінка з її переживаннями та емоціями. Зауважимо, що ці новели відрізняються від інших творів більшою сентиментальністю та меншим філософським навантаженням з творами, що належать до вищезгаданих циклів. Роздуми над своїм Я переходять у площину вимальювання відносин чоловіка і жінки, в яких остання намагається віднайти точку опори своєї самотності. Як зазначає сам автор: « *Moi, je suis comme un auteur transsexuel, c'est-à-dire que j'aime pouvoir être un enfant, un homme, une femme, changer de générations* » ("Я автор, що переходить від однієї статі до іншої, тобто я можу бути дитиною, чоловіком, жінкою, змінювати походження") [14]. Власне перехід від однієї статі, віку, соціального статусу та індивідуальних ознак людини дозволяє констатувати різницю між Я (жіночим, дитячим та чоловічим) на шляху визначення універсальної ідентичності людини. Додамо також, що Ерік-Еммануель Шмітт розглядає ідентичність як сукупність певних людських чеснот і якостей, що розкриваються залежно від ситуації та подій, в центрі котрих перебуває людина. Наведемо приклад пошуку ідентичності у шміттівському контексті: [...] *On ne pouvait pas me voir de profil, je n'avais été conçu qu'en deux dimensions, pas en trois; tel un dessin, je manquais de relief: il m'arrive souvent de penser que les gens m'agressent en paroles, en grimaces, en gestes; puis de découvrir mon erreur, j'ai interprété, déformé, voire révélé [...]* (Schmitt, LSQNP, 7). У запропонованому фрагменті ("мене не можна було побачити в профіль, я був створений у подвійному вимірі, а не в потрібному; немов малюнок, я бракував об'єму: я часто замислююсь над тим, що люди ображають мене словами, кривляннями, вчинками; потім помічаю свою помилку, аналізую, перетворюю, навіть вигадую [...]") персонаж визначає себе як певний "сплющений" об'єкт, що, на відміну від тривимірного опису об'єкта, не має чітких параметрів і форми. Персонаж наголошує на своїй неповноцінності серед інших людей – жорстоких, агресивних, і знову повертається до власної інтеріоризації.

Ідея пошуку ідентичності, але вже власної – авторської, не покидає Е.-Е. Шмітта і надалі, розкриваючись повніше в автобіографії письменника « *Ma vie avec Mozart* » (Schmitt, MVAM). Французькі дослідники все частіше співвідносять автобіографічний жанр у постмодерністському художньому дискурсі із *автофікціональністю* (від фр. *autofiction* n. f. – « *biographie empruntant les formes narratives de la fiction* ») [17]. Новий термін, запропонований вперше літературним критиком та письменником Сержем Дубровські у 1977 році, використовується для позначення нового феномену в літературі, що поєднує в собі дві протилежності: з одного боку – автобіографічний жанр "трьох ідентичностей", де автор експліцитно постає як головний персонаж та оповідач, що "говорить правду" про своє життя, а з іншого – роман, що а пріорі має характер "уявного, вигаданого, фікціонального" [9; 12]. "Особистий роман" імплікує в собі розповідь про реальні факти з життя автора і водночас досліджує його власний досвід. Так, автобіографічний роман « *Ma vie avec Mozart* » концентрує увагу на історії життя самого письменника; в ньому власне життя Е.-Е. Шмітта перетворюється на текст: *A quinze ans, j'étais fatigué de vivre. Sans doute faut-il être si jeune pour se sentir si vieux [...]* ("В п'ятнадцять років я був стомлений від життя. Мабуть, треба бути настільки молодим, щоб відчути себе старим [...]") (Schmitt, MVAM, 7). "Зустріч" з Моцартом допомагає автору розібратися у своєму Я, обміркувати окремі події свого життя, починаючи від підліткового віку і до дорослого становлення, ідентифікувати свою особистість та зрозуміти себе самого.

За М. М. Бахтінін [2] та Ю. Лотманом [3: 434-441] художній текст – це результат авторської діяльності, відображення його свідомості як сукупності особистісних перцепцій,

уявлень, понять тощо. Важливу роль у шміттівських текстах відіграє можливість "діалогу" між автором і читачем, різними текстовими формами, лексичними одиницями, часовими маркерами тощо. Різноманітність та відсутність одиначної ідентичності персонажів творів Е.-Е. Шмітта втілюють принцип "хамелеона" особистості, який проявляється на фізичному, психологічному, соціальному та релігійному рівнях. Перехід від однієї ідентичності до іншої уможливорює здатність персонажів приймати та втілювати в собі якості Іншого завдяки рушійним силам цих метаморфоз: кохання до іншого (або іншої), повага до старшого, турбота про молодшого, прощення ворогів тощо.

Висновок: Шміттівська "філософія відкриття / відкритості" [12] зосереджується на осягненні людиною СЕБЕ самої через переосмислення та порозуміння із позитивними якостями і окремими вадами інших людей; вона розкриває індивідуалізоване бачення автора інших можливих ідентичностей, систем цінностей і світоглядів і дозволяє уникнути зайвої моралізації творів, що відображають морально-ціннісну особисту картину світу письменника.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алхімія слова живого. Французький роман 1945–2000 рр.: [навч. посіб. для вищ. навч. закл. / укл. В. Фесенко, М. Мільнер, Ж. Бесьер, Б. Бланкман та ін.]. – К.: Промінь, 2005. – 383 с.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества [2-е изд.]. – М.: Искусство, 1986. – 444, [1] с.
3. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек. Текст. Семиосфера. История. – М.: Языки русской культуры, 2010. – 704 с.
4. Маньковская Н. Б. Эстетика постмодернизма. – СПб.: Алетейя, 2000. – 347 с.
5. Эко У. Заметки на полях "Имени розы". – М.: Изд. Симпозиум, 2007. – С. 635 – 640.
6. Barthes R. Linguistique et littérature // Langages. – № 12. – P., 1968. – P. 3 – 14.
7. Besnier J.-M. La société en quête de valeurs: pour sortir de l'alternative entre scepticisme et dogmatisme. – P.: Ed. Maxima Laurent du Mesnil, 1996. – P. 119 – 147.
8. Blanckeman B., Mura-Brunel A., Dambre M. Le roman français au tournant du XXIe siècle. – P., Presses Sorbonne Nouvelle, 2004. – 476 p.
9. Bloch M. La Mémoire Autobiographique et le Soi [Електронний ресурс]: P.: 50 – 63. – Режим доступу: <http://terrain.revues.org/index13566.html>.
10. Gontard M. Le roman français postmoderne: une écriture turbulente [Електронний ресурс]: 109 p. – Режим доступу: http://halshs.archivesouvertes.fr/docs/02/96/66/pdf/le_roman_postmoderne.pdf
11. Guichard T., Jérusalem C. Le roman français contemporain. – P.: Ed. Culturesfrance, Collection Panoramas, 2007. – 160 p.
12. Hseih Y. Eric-Emmanuel Schmitt ou la philosophie de l'ouverture. – Summa Publications, Inc. USA., 2006. – 209 p.
13. Lyotard J.-F. Moralités postmodernes. – P.: Galilée, 1993. – P. 179 – 191.
14. Meyer M. Eric-Emmanuel Schmitt ou les identités bouleversées. – Albin Michel, 2004. – 160 p.
15. Perron D. Postmodernismes et modalités postmodernes. – P.: Galilée, 1993. – 213 p.
16. <http://www.evene.fr/livres/actualite/interview-laurent-gaude-porte-enfers-tsongor-1611.php>

ДОВІДНИКОВА ЛІТЕРАТУРА

17. Dictionnaire Le Petit Larousse illustré / [sous la direction générale de I. Jeuge-Maynard]. – P.: Larousse, 2008. – 1814 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Schmitt, LSQNP: Schmitt E.-E. Le sumo qui ne pouvait pas grossir. – P.: Albin Michel, 2009. – 101 p.
Schmitt, MVAM: Schmitt E.-E. Ma vie avec Mozart. – P.: Albin Michel, 2005. – 165 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Логвиненко – аспірант кафедри французької філології Київського національного лінгвістичного університету.
Наукові інтереси: сучасний французький постмодерністський роман.

НАРАТИВНІ МОДЕЛІ ПОВІСТІ Є. ГУЦАЛА «СТАНОВЛЕННЯ»

Марина ЛУЧИЦЬКА (Кіровоград)

У статті досліджуються особливості нарації повісті Є. Гуцала «Становлення» як віддзеркалення трагедії незреалізованості особистості, матеріалізованої у всевідній позиції екстрадієгетичного, гетеродієгетичного наратора та алегорично втіленої у незвичних синтаксичних конструкціях із домінуванням інверсії.

Ключові слова: інверсія, еліпсис, алегорія, третьоособова нарація, екстрадієгетичний, гетеродієгетичний наратор, всевідна позиція.

The article considers the peculiarities of narration in the tale by E. Hutsalo "The Formation" as a reflection of a person's failed self-realization, materialized in the extradiegetic, heterodiegetic narrator's omniscient point of view and embodied in the unusual syntactic constructions with the predominance of the inversion.

Key words: the inversion, the ellipses, the allegory, the third-person narration, the extradiegetic, heterodiegetic narrator, the omniscient point of view.

Повість Є. Гуцала «Становлення» (1965) – зразок оригінального наративного рішення. Автор, висвітлюючи трагедію незреалізованості особистості, вдається до частого використання інверсії. *Інверсія* в українській мові з традиційно довільним порядком слів, на відміну від англійської, де порядок слів фіксований, не привносить різких граматичних змін у речення, однак шляхом порушення ритмомелодики синтаксичної одиниці зосереджує увагу реципієнта на семантично важливих словах або словосполученнях, акцентуючи первинно важливу інформацію чи настрій.

На наш погляд, інверсовані конструкції в тексті аналізованої повісті обрано не випадково. Письменник алегорично проводить паралель між життям, що летить шкереберть, й граматично незвичним розташуванням лексичних одиниць. Тобто, інверсоване наратування допомагає налаштувати реципієнта на перцепцію руйнації життя головного героя.

Крім інверсії, у тексті домінують еліптичні [4: 41; 5: 25] конструкції. Превалює випущення підмета на позначення головного героя, що глобалізує проблему, порушену автором у повісті, надаючи героєві статусу образу-символу незреалізованої особистості.

Твір вирізняється домінуванням третьоособової нарації, представленої, за класифікацією Ж. Женетта, екстрадієгетичним, гетеродієгетичним наратором [2].

Сюжет розгортається за законами всевідної позиції розповідача: автор від початку повісті інтригує реципієнта, акцентуючи зміни настроїв персонажів, але не відкриваючи причини таких змін, а поступово підводячи до них крізь зміни ситуацій, діалоги, роздуми.

Інтродукція головного героя відбувається досить незвичайно. Твір відкривається сценою його купання у ставку. Вдаючись до прийому ока камери [4: 90; 5: 11], автор до найдрібніших подробиць вимальовує маршрут героя, про якого на даному етапі реципієнтові відомо лише, що він – особа чоловічої статі, оскільки митець позначає його присутність у дієгезисі твору займенником «він». Письменник залучає реципієнта у світ сонця, теплої води, високої осоки, ряски з равликами, в якій тонули ноги, світ коників, жаб, сполоханих птахів. Жартівливий діалог з дівчатами, поданий у рамках сцени купання, натякає на молодий вік головного героя.

Його ім'я, Іван, відкривається в діалозі з Гнатом Романовичем, директором рибгоспу. Візит Івана не бажаний для співрозмовника, проте причина цього ще не відома читачеві. Небажаність візиту підкреслюють нараторські штрихи-спостереження щодо манери ведення бесіди Гнатом: «не дуже привітно відповів» [1: 225], «уникав дивитись на Івана ...», «... холонув од гніву, що йому перебили обід» [1: 226]. Підмічені спостереження самого героя, передані наратором, акселерують здогадку про те, що Іван – незваний гість: він помічає, «як Гнат Романович чорніє на виду, а нижня губа в нього починає сіпатися» [1: 226].

Передані прямим мовленням роздуми-зловтішання Івана підкреслюють, що зображена на початку розмови непривітність є взаємною: герой передчуває невігідний для нього фінал діалогу.

Попередній результат розмови – категорична відмова в працевлаштуванні, котра збурує в душі героя образу за упереджене ставлення, причина якого наразі невідома

реципієнту. Міркування Івана про те, що він не заслуговує дорікань, акцентуються в інверсованій конструкції, яка матеріалізує передану наратором розпачливу думку героя: “Сміють дорікати люди, яким він нічого злого не зробив” [1: 227]. Таке твердження натякає, що героєві неодноразово доводилося чути дорікання, причина яких ще не експлікована.

Нараторський штрих “І Гнат Романович відчув докір сумління” [1: 228] і Гнатові самодорікання крізь передану наратором інверсовану конструкцію “З добрим наміром, з усього видно, прийшли до нього, і не вперше, а він уперся” [1: 228] підкреслюють людяність посадовця та піклування про свій позитивний імідж в очах підлеглих. Докори сумління кардинально корегують фінал діалогу: директор запрошує співрозмовника прийти наступного дня до контори.

Репліка із Іванового діалогу з удовицею Горпиною Шепетою “Строк мій минув, не бійся” [1: 230] прояснює причину упередженого ставлення до головного героя.

Саме діалог, крім драматизації ситуацій, виконує роль засобу конкретизації аналізованої проблеми й увиразнення причин її виникнення. Репрезентований наратором діалог Івана з його знайомим Данилом крізь еліптичні конструкції з частковою інверсією відкриває подробиці життя головного героя, що стали підґрунтям його теперішніх поневірянь: “... Одсидів свій рік, ого! Довго впам’ятку буде крадений цукор і сторож Семен Гнида ... Тепер на хутірець не подався. Набрид сестрі, вона заміж збирається ... Вчора і ниньки був у директора рибгоспу ... Із завтрашнього дня він рибакує ... А зараз у Горпини зупинився ...” [1: 232–233].

Кримінальне минуле відриває героя від звичного кола друзів та рідних. Передана наратором інверсована думка стосовно Горпини “Непогана вона жінка, хоч би там що про неї балакали” [1: 233] як реакція на негативні відгуки Данила про репутацію вдовиці – самозаспокоювання героя. Горпина Шепета для Івана за обставин, що склалися, – чи не єдина рідна душа, яка сприймає його без докорів та упереджень.

Крім діалогу, що увиразнює настрої, експлікує проблему, демонструючи її причини, засобом психологізації твору виступає пейзаж. Природа транслює найтонші настроєві зміни героя, заспокоюючи його чи вселяючи в серце неспокій. Вода, що похитувала човен, налаштовує “на добрий лад” [1: 234], “густий, дикий щебет” [1: 235] птахів із болотистих озер навіює тривогу тощо. Настроєва функція природи – одна з типових рис творчого доробку Є. Гуцала-прозаїка.

Нараторські психологічні штрихи-спостереження, наскрізно присутні в тексті, експлікують еволюційні зміни в характері вчорашнього в’язня: Іван – людина, схильна до самовдосконалення, котра прагне змін і може самозречено присвячувати себе справі, виявляти принциповість та непохитність щодо своїх переконань. Рефлексії героя, репрезентовані наратором, засвідчують, що найважливішою подією в житті Сироти, точкою відліку життя нового, незаплямованого, виявляється отримання роботи: “Найголовніше, здається, уже зроблено: біля діла він. Це – початок. А далі – видно буде. І сам не знав, що далі буде видно, але все більше й більше вірилося йому в завтрашній день, ніж у сьогоднішній” [1: 245].

Еліптично-інверсована конструкція, запропонована автором як самоаналіз героя в діалозі з браконьєром, репрезентована розповідачем у формі третьоособової нарації, підкреслює, що кримінальне минуле виявляється для Івана Сироти неприродним станом, який він з усіх сил намагається забути: “По устах у нього сковзнула зневажливо-нетерпляча змійка. Бач, розпитує, коли він таким став. Завжди був. Проте нехай тільки згадає про його минуле, Іван не стримається ... Ну, було дещо. Але хіба то найголовніше у його житті? Ні” [1: 238]. Герой гостро реагує на сарказм щодо його минулого й підсвідомо прагне витіснити його зі свого життя. Будь-яке нагадування про злочин сприймається як докір і сумніви в його чесності та порядності. Він прагне розуміння.

Філософський діалог Івана зі студенткою Антоніною, яка зачепила питання сенсу життя та призначення людини на цьому світі, провокує самодокір, переданий психологічним спостереженням наратора: “А сам він для чого живе? І гостро колихнулося: з тим, що було, – покінчено, до нього вже не повертатись” [1: 244]. Така реакція свідчить про заикленість героя на проблемі несумісності його вдачі з темними сторінками його

минулого, що межує з певного роду манією, психологічною травмою, гіперболізованим комплексом провини.

Укоріненій комплекс ілюструється репрезентованими наратором еліптичними рефлексіями Івана про ставлення дівчини до нього: “... Вивідувала, для чого люди живуть. Ніби натякала: не для того, що в нього було колись. А хіба це не ясно? Розжовувати йому не треба. Якби думав інакше, то не робив би ...” [1: 245].

Психологічна травма вселяє в душу героя підозри в нещирості у ставленні до нього з боку інших, розхитує самовпевненість. Розповідь наратора про поїздку Івана з Гнатом Романовичем до області демонструє сумніви героя в довірі до себе з боку директора, які концентруються в роздумах Івана, переданих прямою мовою: “Чому саме зі мною йому закортіло? Хіба вже я так тямлю на снастях, що без мене обійтися важко?” [1: 255]. Недовіра Гната до Івана Сироти увиразнюється в експресивному діалозі, де Гнат Романович дорікає співрозмовнику, що він псує Горпині Шепетисі життя, не бажаючи взяти з нею законний шлюб.

Яскравим засобом розкриття характеру головного героя, крім діалогів та нараторських штрихів-спостережень, слугує також лист його сестри у формі другоособової нарації однини, адресований Іванові: “... хай ти западешся зі своїм азійським характером ... Кажуть, що це рід у нас такий, усі як оглашенні. Ти вже там шануйся, не заїдайся і менше кулаки сучи ... Плачу, коли тебе споминаю ...” [1: 242]. Лист із настановою на розмірене життя звучить як докір за надмірно запальну вдачу, яка заважає бути вдосталь добрим для кожного.

Запальна вдача Івана в тексті повісті матеріалізується в нараторських експлікаціях ситуацій, пов’язаних з його принциповим неприйняттям браконьєрства та зі ставленням героя до роботи: випадок, коли вночі Сирота спорожняє браконьєрський ятір; експресивна розмова-сварка з крадієм артільної риби Миколою Безруким, який дорікає йому, що сам Іван не крадій за сільських крадіїв; чатування на злодіїв у засідці за нестерпних погодних умов; самозречена робота на молотарці і т. ін. Запал виявляється в непохитній принциповості та безстрашності, котра межує з пригніченим інстинктом самозбереження.

Третьоособова нарація розповідача поступово збільшує психологічне напруження крізь нагромадження еліптичних конструкцій та інверсованих речень як натяк на трагічний фінал твору: чатуючи на браконьєрів, Іван “... Відчув хвилювання, ніби зараз ось мав опинитись у чомусь огидному й жорстокому ... над чорною водою невиразно повзли голови ...” [1: 263], “... Поруч забовталосся, засопло – і два дядьки виростили з води, як примари” [1: 265–266]. Саме принциповість, загострене відчуття справедливості, непохитне слідування власним правилам передчасно переривають життя героя-протагоніста, не надавши часу для самореалізації. Сповнений несправедливості світ, який апріорі не сприймав принципового героя, викидає його, жорстоко вбиваючи руками добре знайомого Данила. Передсмертне видіння Івана – Антоніна під дощем – символ майбутнього, яке могло б бути безхмарним, однак за обставин, що склалися – плаче за скаліченим молодим життям.

Як контраст – фінальні картини повісті, націлені на візуалізацію пробудження літнього дня. Перша – прозаїчна, сповнена туги за минулим: Горпина, пораючись по господарству, подумки підмічає, що “Іван завжди приходив перед сходом сонця, холодний, сонний. А ниньки – не прийде. І вчора не приходив. І позавчора не було ...” [1: 267–268]. Друга – сповнена поезії, юнацької замріяності, націлена на майбутнє: “Ходила Антоніна по садку, а в ній бродив хмільний настрій, на душі було замріяно й терпко, і вона відчувала, що голова її повна тим настроєм, і їй було свіжо од своєї молодості, од доброти цього садка, од сонячності достиглого літа” [1: 168]. Між рядками твору письменник наголошує: життя триває, й свіжий літній ранок радо вітає день, котрий, як здавна повелося, тішитиме все живе квітами, вітром і сонцем, й час реальний, що не знає інверсій та ретроспекцій, впевнено буде відраховувати неповторні миті.

Отже, повість Є. Гуцала “Становлення” крізь інверсоване наратування, вустами екстрадієгетичного, гетеродієгетичного наратора, котрий у тексті твору здебільшого ототожнюється з образом автора, експлікує типову історію людини зі скаліченою долею,

зламаним життям. Крім третьоособової нарації від автора-розповідача, твір демонструє домінування високопсихологічних діалогів та рефлексій із залученням голосів персонажів. Всевідна позиція наратора увиразнюється в авторській інтризі. Експресивне діалогічне мовлення, роздуми-рефлексії, інверсовані авторські штрихи-спостереження, еліптичні конструкції розкривають психологічно складний зміст повісті. Автор алегорично, крізь незвичні синтаксичні конструкції, експлікує відсутність цілісності внутрішнього світу Івана Сироти, колишнього в'язня, який відчайдушно намагається забути кримінальне минуле. Вроджена негнучкість характеру, надмірна принциповість Івана поряд із прогресуючими комплексами та психологічними травмами призводять до втрати почуття самозбереження, а вороже, сповнене несправедливості середовище – до фізичної загибелі героя. Інверсоване наратування поруч із частим зверненням до еліпсису підносять трагічний образ до рангу образу-символу незреалізованої особистості.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гуцало Євген. Становлення: [повість] / Є. П. Гуцало. // Скупана в любистку. Оповідання та повість. – К.: Молодь, 1965. – С. 224–269.
2. Женетт Жерар. Фигури. В 2-х томах. / Жерар Женетт. – Том 2. – М.: изд-во им. Сабашниковых, 1998. – 472 с.
3. Психологічна енциклопедія / [автор-упорядник О. М. Степанов]. – К.: «Академвидав», 2006. – 424 с.
4. Ткачук О. М. Наратологічний словник. / О. М. Ткачук. – Тернопіль: Астон, 2002. – 173 с.
5. Prince Gerald. A Dictionary of Narratology. Revised Edition. / Gerald Prince. – Lincoln and London: University of Nebraska Press, 2003. – 126 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Лучицька – викладач кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: англійська філологія, наратологія, наративний дискурс, наративні особливості великої прози Є. Гуцала, історія української літератури ХХ століття.

СТИЛІСТИЧНА СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У СУЧАСНИХ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИХ ТЕКСТАХ

Ольга МАТВІЄНКІВ (Бурштин, Україна)

У статті розглянуто стилістичну специфіку використання фразеологічних одиниць у сучасних постмодерністських творах.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фразеологія, мовні стилі, постмодерністський художній текст, стилістичне використання фразеологізмів, компонентний склад, контекст.

The article deals with the stylistic peculiarity of usage of phraseological units in English postmodernist fiction.

Key words: phraseological unit, phraseology, postmodernist fiction, text, componential structure, stylistic peculiarity, context.

Текст є найбільш складним і суперечливим рівнем мовної системи, адже саме в ньому сходяться та взаємодіють інші рівні цієї системи, мобілізуються та актуалізуються основні функції мови, а насамперед гносеологічна (когнітивна) та комунікативна (дискурсна). У тексті конвергентно діють універсальні закони оформлення думки, і одночасно текст одного автора дивергентно відрізняється від тексту іншого як ідіолектними, так і ідіостильовими способами зображення (художньої) картини світу [3: 6].

Текст художнього твору прагматично спрямований. Він є засобом впливу на читача. Пізнаючи смисл художніх текстів, ми одночасно пізнаємо і смисл людського буття — категорії, яку повною мірою осягнути неможливо. Художня література та мова кожного індивіда збагачується за допомогою сталих виразів. Фразеологія допомагає значною мірою відчутти колорит мови, її багатство [16: 32].

Знання мови неможливе без знання особливо забарвлених мовних одиниць, тобто фразеологічних зворотів. Використання фразеологізмів прикрашає мову та поповнює інтелектуальний рівень мовця.

Метою статті є спроба дослідити стилістичну специфіку використання фразеологічних одиниць (ФО) у сучасних постмодерністських текстах.

Актуальність статті полягає в тому, що фразеологічна одиниця в англійських постмодерністських творах потребує особливого аналізу в плані її стилістичної специфіки використання.

Фразеологізми є одним із найвагоміших компонентів стилістичної системи англійської мови. Вони активно використовуються в усіх функціональних і експресивних стилях, виконуючи там різноманітні функції [2: 136]. Подібно до лексичних одиниць, фразеологізми мають певне стилістичне забарвлення. Серед них виокремлюються нейтральні (або міжстильові), що не мають емоційно-експресивного забарвлення і функціонують у всіх стилях мови, та стилістично забарвлені, використовувані в одному чи кількох стилях. Утім точно визначити стилістичне забарвлення окремо взятої фразеологічної одиниці можна не завжди, оскільки багато з них розширили сферу свого вживання, змінили функціонально-стильове навантаження [7: 324]. Вивчення стилістичного потенціалу фразеологізмів передбачає також поділ їх за джерелами виникнення на розмовно-побутові, фольклорні (народнопоетичні) і книжні.

Арсенал фразеологічних засобів художнього стилю подібний до публіцистичного, однак завдання цих мовних засобів у них інші [11: 93]. У мові художньої літератури з метою надання їй образності, емоційності, експресивності широко вживаються всі групи фразеологізмів. Стійкі сполуки виконують найрізноманітніші функції: експресивну, оцінну, мовні характеристики персонажа, створення гумористичних і сатиричних ефектів. У текст художнього твору фразеологізми вводяться або в цілісній формі, або у видозміненій, трансформованій, що дає змогу подати образ уставленого виразу в оновленому вигляді, посилити його експресію, додати гумористичного чи сатиричного забарвлення [5: 112]. Найпоширенішими способами трансформації цих мовних засобів є розширення та скорочення компонентного складу стійкого словосполучення; синонімічна, антонімічна, патронімічна, метонімічна, тематична заміна його компонентів; контамінація; контекстуальна дефразеологія сполуки; паралельне використання фразеологічно зв'язаних і вільних словосполучень; представлення в контексті тільки загального змісту (внутрішньої форми) фразеологізму за відсутності формального вираження тощо. Фразеологізми є також важливим текстотворчим чинником: вони виступають організуючим центром і вживаються як композиційно-архітектонічний елемент.

Пропонуємо аналіз випадків декількох видів семантичних зрушень фразеологічних одиниць (ФО) з огляду на особливості реалізації контексту.

*I'd seen Laura use that virtuous expression on Mr Erskine often enough, and I thought that was what she was doing now: **pooling the wool over*** [17: 243].

ФО **to pool the wool over smb's eyes** — вводити когось в оману, водити за ніс [4: 780].

У цьому прикладі ФО зазнала зміни — скорочення свого компонентного складу, а саме відсікання кінцевої частини ФО. Такі семантичні зміни зумовлені прагненням до економії мовних засобів і лаконізації мовлення.

*Laura said, "I guess now she'll start introducing me to people. She's always **putting her oar in**"* [17: 518].

ФО **to put in one's oar** — втручатися в чужі справи, пхати носа не в свої справи [4: 786].

Розглядаючи цей приклад, ми бачимо, що автор переставив лексеми у складі ФО, чим забезпечив експресивність контексту.

*Those who leave such evidence can scarcely complain if strangers come along afterwards and **poke their nose into every single thing** that would once have been none of their business* [17: 603].

ФО **to poke one's nose into another's affairs (or business)** – сунути носа в чужі справи [4: 769].

Аналізуючи цю ФО, ми спостерігаємо розширення у вигляді синтаксичного розгортання ФО, яке зумовлене потребою мовця конкретизувати висловлення.

Аналіз прикладів показав, що ФО в англійських постмодерністських творах не зазнали суттєвих змін у своєму складі. Їхнє використання у творі дає змогу письменникам

колеритніше вербалізувати дії та вчинки персонажів. Завдяки ФО, що витончено змальовують характер дії героїв, читачі отримують детальнішу інформацію про них. Відтак вивчення фразеологічних одиниць є необхідною складовою частиною дослідження концептосфери конкретного етносу. Стійкі звороти відбивають досвід, накопичений протягом тисячоліть, та маніфестують концептуальний шар свідомості народу у його лінгвокультурі.

Англійська мова має тисячолітню історію. За такий довгий період у мові століттями накопичувалися різні вирази. Одні з них були невдалими і швидко зникали. Інші ж, навпаки, виявилися точними та яскравими і тому прижилися, залишилися у мові. Саме так і виник особливий шар мови – фразеологія, яка успішно існує в англійській мові. Проблеми своєрідності використання ФО як засобів художньої виразності в художніх творах українських і зарубіжних письменників, публіцистів привертала увагу багатьох дослідників. М.М.Копиленко й З.Д. Попова у праці “Очерки по общей фразеологии” зазначають, що фундаментальне теоретичне обґрунтування в цій галузі належить В.П. Ковальову й М.О. Рудякову [10: 40]. Утім треба звернути увагу на той факт, що окремі питання стилістичного використання ФО у мовленні знайшли активне відображення ще в 50-60 роках у лінгвістичних дослідженнях А.П. Коваль [8: 253-288] , В.П. Коваль [9: 77-95], І.В. Дубинського [6]. А з плином часу всебічний аналіз ФО у мові вийшов на якісно новий рівень наукових узагальнень.

Прийоми використання ФО у творах окремих письменників у той же час аналізувалися в роботах Л.Г. Авксентьєва [1], В.Д. Ужченка [13] та ін. З лінгвістичного погляду мова художньої літератури становить органічну єдність широкого спектру взаємодіючих виражальних засобів, серед яких помітне місце належить ФО. Справедливо провідну роль ФО у системі мовних засобів художньої експресії визначили також відомі дослідники стилістики ФО В.М. Вакуров [5], О.І. Єфімов [7: 280] . Це зумовлено, головним чином, тим, що можливості формування експресивно-емоційно-оцінних конотацій у сфері фразеології набагато ширші, ніж у сфері лексичній. Проте не можна однозначно стверджувати, що на сьогодні з'ясовано суперечливу природу ФО як мовного знака вторинної номінації, як елемента художнього тексту, що фактично й постулює актуальність дослідження ФО з позицій новітніх мовознавчих парадигм . Загальновизнаною є думка про взаємодію та взаємозалежність ФО як мовних одиниць і контексту. Як контекст впливає на фразеологізми, роблячи можливими їх оказіональні зміни, так і трансформовані ФО впливають зворотно на контекст, тим самим посилюючи його експресивність, емоційність, інформативність. Однак при детальному й диференційному дослідженні цих зв'язків в англійській мові художньому тексті відкриваються нові аспекти, які заслуговують на пильну увагу лінгвістів.

Активне використання ФО у художніх текстах визначається їх експресивно-стилістичною значимістю, бо виражальність (одна із специфічних рис ФО) міститься в самій природі фразеологічних одиниць. Вони, як елементи емоційної пам'яті, забезпечують “живість і пластику поетичних образів, служать внутрішнім генератором художніх рішень і знахідок” [11: 51]. З іншого боку, ФО оживляють мову художніх творів, надаючи їй образності, переконливості, відповідної забарвленості, краси та виразності. Єдність у змісті ФО номінативних і емоційно-оцінних елементів дає можливість письменнику використовувати ФО для передачі як логічного змісту думки, так і уяви про навколишній світ, а через останнє – і для вираження емоційного ставлення до предмета думки [16: 75].

Аналіз використання ФО в англійських постмодерністських текстах уможливив дійти думки про те, що абсолютні виражальні властивості ФО: образність, емоційність, експресивність, оцінність – лежать в основі функціонування ФО у цих текстах із зміною (у деяких випадках) семантики та структури. Узуальне стилістичне використання ФО в художньому мовленні розглядається як нормативне [12; 14; 15]. Однак в процесі контекстуальної реалізації, відповідно до поставленої автором мети, ФО в англійських постмодерністських текстах можуть набувати додаткових емоційно-експресивних відтінків і слугувати додатковим засобом експансії художньо-естетичної експресії висловлень.

Дослідження функцій ФО у дискурсивному просторі англійських постмодерністських текстах, створює можливість чіткого визначення їхнього прагматилістичного навантаження,

дозволяє повніше розкрити особливості й самих ФО, і того художнього середовища, в яке вони потрапляють. Вивчення ізольованої ФО не дає повної уяви про різноманітні зв'язки, у які вона вступає у тексті. Точність сприйняття семантики, розуміння причин використання ФО безпосередньо пов'язані з фразеологічним контекстом – вузьким (мінімальним актуалізуючим) і широким (максимальним актуалізуючим).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Авксентьев Л.Г. Фразеология языка прозаических произведений Михаила Стельмаха: Автореф. дис.... канд. филол. наук. – Харьков, 1969. – 26 с.
2. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии. — Л.: Изд. Ленинградского ун-та, 1963. — 207 с.
3. Бехта І. А. Дискурс наратора в англомовній прозі. — К.: Грамота, 2004. — 303с.
4. Баранцев К. Т. Англо-український фразеологічний словник. — К.: "Знання", 2005. — 1056с.
5. Вакуров В.Н. Основы стилистики фразеологических единиц. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 175 с.
6. Дубинский И.В. Приёмы использования фразеологических единиц в речи: Автореф. дис.... канд. филол. наук. – Баку, 1964. – 18 с.
7. Ефимов А.И. Стилистика художественной речи. – 2-е изд., доп. и перераб. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1961. – 519 с.
8. Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови. – 3-є вид. доп. і перероб. – К.: Вища школа, 1987. – 351 с.
9. Коваль В.П. Слово про Олесь Гончара. – К.: Радянський письменник. – 1988. – 647 с.
10. Копыленко М.М., Попова З.Д. Очерки по общей фразеологии (фразеосочетания в системе языка). – Воронеж: Изд-во Воронеж ун-та, 1989. – 191 с.
11. Піхманець Р.В. Психологія художньої творчості. – К.: Наукова думка, 1991. – 161 с.
12. Супрун А.П. Семантико-стилістичні особливості фразеологічних одиниць (На матеріалі поетичних творів М. Рильського): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 1999. – 19 с.
13. Ужченко В.Д. Фразеология произведений Остапа Вишни: Автореф. дис.... канд. филол. наук. – Харьков, 1973. – 28 с.
14. Цимбалюк Т.В. Мова перекладу Миколи Лукаша: Фразеологія роману Мігеля де Сервантеса Сааведри «Дон Кіхот». – К.: Довіра, 1996. – 238с.
15. Черная А.И. Некоторые приемы стилистического окказионального преобразования фразеологических единиц // Исследования лексической сочетаемости и фразеологии. – М., 1975. – С. 222-244.
16. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. – 3-е изд., исправл. и доп. – М.: Высшая школа, 1985. – 230с.
17. Atwood M. The Blind Assassin. — London: Virago Press, 2001. — 641p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Матвієнків — викладач англійської мови Бурштинського енергетичного коледжу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Наукові інтереси: фразеологія англійської мови.

РОЛЬ ЕМПАТІЇ У СПРИЙНЯТТІ ТОНАЛЬНОСТІ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ ЧИТАЧАМИ

Олена МОРОЗ (Херсон, Україна)

У статті виявлено характер взаємозв'язку тональності поетичних творів та феномену емпатії особистості, визначено різновиди та функціональні механізми емпатичного реагування, встановлено зв'язок між типом емпатичного реагування та певним різновидом тональності поетичного тексту.

Ключові слова: емпатія, тональність, емоційно-оцінне ставлення, ідентифікація, децентрація, рефлексія, афективно-когнітивне сприйняття.

This paper focuses on revealing interrelation of poetic texts' tonality and the empathy. The main objective of the research is to determine the types and functional mechanisms of the emphatic reaction and its connection with a certain type of tonality.

Key words: empathy, tonality, emotional-evaluative attitude, identification, decentrization, reflexion, affective-cognitive perception.

Художній текст як витвір мистецтва виконує безліч різноманітних функцій: він є засобом зберігання та передачі інформації, формою існування певної культури, продуктом історичної епохи, одиницею комунікації, відображенням життя індивіда, тощо [1: 8]. Саме через таку поліфункціональність художніх творів вони є об'єктами зацікавленості дослідників різних галузей науки. Лінгвостилістичні дослідження спрямовані на аналіз мовних засобів вираження змістово-емоційного плану художніх творів, літературознавчі дослідження намагаються виявити зв'язок твору з національною культурою, епохою та визначити його місце у літературному процесі взагалі. Етнолінгвістичні дослідження тлумачать зміст художнього твору в рамках певного культурного та національного фону. Значний інтерес останнім часом викликають художні тексти і у представників психологічної

науки: «Художня література містить невичерпні запаси матеріалів, без яких не може обійтись наукова психологія» [1: 4]. Це зумовлює звернення до вивчення художніх текстів представниками психолінгвістичної науки, які вважають, що кожний мовний елемент зумовлений не лише лінгвістичними, а й психологічними чинниками.

Останнім часом науковців все більше цікавить специфіка твору словесного мистецтва як цілісної системи, яка зумовлює актуальність дослідження художніх текстів у взаємодії з середовищем, у широких культурологічних зв'язках. Розвиток такого підходу до вивчення художнього твору здійснюється у рамках лінгвістичної синергетики (междисциплінарної сфери досліджень) [11: 9]. При чому, особлива роль у мистецькій творчості належить «емотивній модальності світовідчуття» [11: 18]. Суб'єктивна природа людського мовлення найяскравіше виявляється у сфері словесно-художньої творчості, саме емоційно-оцінне авторське ставлення до зображуваного й визначає цілісність мистецького твору.

Як зазначає В. Гумбольдт «поет настроює душу, більше ж не може входити в його наміри» [3: 176]. Таке визнання важливої ролі емоційно-змістової домінанти художніх творів, а також розвиток синергетичних студій уможливили поширення метафори «резонансу», який складає основу так званого зв'язку-відгуку або зв'язку-відлуння [2: 72; 4: 121-122]. Висловлюючи свої думки з приводу ідеї резонансу в лінгвістичних дослідженнях, професор О.П. Воробйова зауважує, що чи не найважливішу роль при цьому відіграє явище співпереживання, емпатії, яке інколи тлумачиться як «читання» почуттів іншої людини [2: 75].

Ми підтримуємо таку точку зору і вважаємо емпатію одним з основних екстралінгвістичних чинників формування тональності поетичних текстів, яка базується на емоційному відгуку читача на прочитаний віршований текст. Метою даного дослідження є визначення емпатичного відгуку на прочитаний текст. Досягнення визначеної мети передбачає розв'язання наступних завдань:

- надати огляд існуючих підходів до визначення феномену емпатії та сформулювати власний підхід до вивчення цього феномену;
- визначити різновиди та функціональні механізми емпатичного реагування;
- встановити зв'язок між типом емпатичного реагування та певною тональністю поетичного тексту.

У наших попередніх дослідженнях ми зупинились на визначенні тональності як окремої текстової категорії, яка залежить від інтенцій автора, опредметнена в тексті художнього твору і знаходить своє остаточне вираження в емоційних реакціях читача на сприйняту інформацію. Таке емоційне реагування на прочитаний віршований текст уможливилось психологічною здатністю людини до співпереживання, умінням уявити себе на місці іншого [9: 40], яке визначається у сучасній психологічній науці як емпатія.

Дослідженню ролі емпатії передував довгий період філософських і психологічних розвідок на виявлення онтологічної природи емпатії і вибору терміну на позначення цього явища. Перші розвідки вивчення цього феномену послуговувались терміном «симпатія», використовуючи його в широкому сенсі і лише в 50-х роках ХХ століття Е. Титченер запропонував термін «емпатія» [6: 13]. З того часу феном емпатії досліджувався у руслі психології особистості (Р. Даймонд, Е. Лібхарт, Дж. Сідмен та ін.), соціальної психології (С. Деніел, А. Сильва, Б. Сперофф), дитячої психології (А. Валлон, В. Штерн), психології мистецтва (Т. Ліппс, С. Маркус). Винахідник теорії вчуття (*рос.* вчувствования) Т. Ліппс зумовив виникнення поняття емпатії. Вчуття за Ліппсом – це різновид пізнання або розуміння предмету шляхом проникнення в його сутність. Таке проникнення дослідник називав «вчувствованием аффекта» [6: 14], яке базується на бажанні виявити в об'єкті пізнання власні переживання, відповідне йому відчуття, вже знайоме за власним досвідом. Науковець досліджував динаміку емпатії, каузальні та мотиваційні зв'язки цього явища, підкреслював значення емпатії для пізнавальної діяльності та творчості людини. Адже, емпатії може виявлятися не лише по відношенню до реальних об'єктів, але й по відношенню до вигаданих персонажів художніх творів. Це свідчить про можливість свідомо чи несвідомо ставити себе на місце того, про кого маємо певне уявлення. Коли ми інтерпретуємо поетичні

тексти, ми здатні співпереживати ліричному герою, або виявляємо іронію, приховану під співчутливим тоном автора, тощо. На думку дослідниці феномену емпатії О.Ю. Кубанової, це можливо завдяки існуванню двох способів свідомості: існуючої своєї та уявної чужої [6: 15].

На сучасному етапі дослідження феномену емпатії спостерігається значне розширення суто психологічного тлумачення цього явища як «здатності людини паралельно переживати ті емоції, які виникли в іншій людині у процесі спілкування з нею» [10: 483]. Зустрічаються тлумачення емпатії як функціональної характеристики відчуттів, знань та переконань людини, яка виражається в її діяльності (Л.М. Архангельский); як когнітивного процесу розуміння однією людиною внутрішнього світу іншої людини (Н.Н. Обозов); як процесу поза раціонального міжособистісного пізнання та емоційного відгуку на переживання іншого. Необхідність розгляду емпатії у термінах лінгвістики емоцій пояснюється тим, що емпатія є когнітивно-афективним феноменом, нерозривно пов'язаним з емоціями та мовою. Мова як засіб усвідомлення емоцій стає інструментом дослідження емоційної картини світу [5: 20].

Досліджуючи феномен емпатії та різні засоби емпатизації діалогічного дискурсу, Л.В. Козяревич пропонує виділяти такі різновиди емпатії:

1) інтуїтивна – підсвідома реакція на переживання іншої людини; 2) раціональна – реакція на основі інтенсивного аналізу інформації про іншого; 3) емоційна – емоційний відгук на переживання та почуття інших; 4) когнітивна – характеризується домінуванням процесів розуміння іншого, оцінки перспективи подальшого розгортання подій; 5) поведінкова – реакція вольового типу, яка виражається у спонуканні об'єкта емпатії до чого-небудь [5: 15]. При чому, принципової різниці між інтуїтивним та емоційним, раціональним та когнітивним різновидами емпатії дослідниця не вбачає.

Спираючись на роботи Н.Н. Обозова та В.В. Бойко, Ч.І. Лопсан пропонує говорити не про різновиди, а про структуру емпатії, виділяючи в ній інтуїтивну, когнітивну, емоційну та поведінкову сфери [6: 35-37].

У руслі нашого дослідження ми підтримуємо запропоновану точку зору на емпатію, як складний психологічний феномен, який структурується зазначеними сферами. Однак, вважаємо, що поведінкова сфера емпатичної структури може активуватися лише за умови безпосереднього спілкування двох чи більше осіб, коли одна людина, співчуваючи та співпереживаючи іншій, може запропонувати допомогу, виконати певні дії. Емпатія ж, що виникла внаслідок сприйняття поетичного твору, обмежується на нашу думку активацією інтуїтивної, емоційної та когнітивної сфер.

Аналіз літератури, присвяченої вивченню феномену емпатії, показав, що дослідники цього питання виділяють певні функціональні механізми, які забезпечують розвиток емпатії. За визначенням А.П. Сопікова функціональний механізм емпатії – «певний спосіб аналогового моделювання суб'єктом об'єкта емпатії» [13: 1]. Слід зауважити, що сталої класифікації механізмів емпатійної взаємодії на сьогодні не існує. Узагальнюючи роботи дослідників цієї проблеми (Є.Я. Басін, С.Б. Борисенко, Ю.А. Менджерницька, Т.П. Гаврилова та інші), ми вважаємо основними механізмами емпатії ідентифікацію/зараження, проекцію, рефлексію та децентрацію.

Розглядаючи поетичні твори американських авторів ХХ століття, ми виокремили три можливі типи тональності: оптимістичну, песимістичну та комічну [8]. Ми вважаємо, що виникнення специфічної емоційної реакції читача на сприйнятий поетичний текст зумовлюється як мовними, так і позамовними чинниками. До останніх ми відносимо явище емпатії. Вважаємо, що актуалізація певної сфери емпатійної взаємодії пов'язана із тим функціональним механізмом, який лежить в її підґрунті.

Так, розглядаючи інтуїтивну сферу емпатії, науковці вважають її найпростішою формою несвідомого пізнання іншої людини, яка базується на знаннях апріорного типу – інтуїції [6: 36]. У рамках нашого дослідження такий тип співпереживання активується під час сприйняття читачами поетичних творів песимістичної (трагічної) тональності. Інтуїтивна емпатія виникає на основі функціонального механізму ідентифікації, при якому читач

підсвідомо переносить себе в ситуацію ліричного героя (оповідача) і співпереживає його втратам. Для того, щоб такий механізм спрацював, необхідно, щоб читач володів певним емоціонально-чуттєвим досвідом або певним набором знань, що дані людині апріорно і закріплені, за визначенням Дж. Лакоффа, в ідеалізованих когнітивних моделях [14]. В поезії Р. Фроста «Home Burial» таке підсвідоме апріорно дане знання активується семантичними одиницями *the child's mound; his own child he's lost; mother-loss of a first child* та іншими. Емоційний стан матері, яка втратила свою першу дитину передається лексемою прямої номінації емоції *grief*: “*let me into your grief*”, “*I won't have grief so if I can change it*”. Названі лексичні одиниці активізують у читача фрейм СМЕРТЬ ДИТИНИ, яка укорінена в свідомості людини не залежно від культурних та соціальних обставин її життя. За допомогою механізму ідентифікації читач переносить себе на місце ліричної героїні, яка не як не може позбутись страждань і відчуває трагізм її ситуації, співпереживає їй. Пряма номінація, відсутність стилістично забарвлених одиниць характерні для даного твору. Для того, щоб підтримати емоційне напруження, семантичні одиниці на позначення смерті вживаються регулярно від початку до кінця вірша: *the little graveyard* (24), *the child's mound* (31), *his own child he's lost* (37), *your mother-loss of a first child* (67), *his own child that's dead* (74), *his little grave* (77), *baby's grave* (89).

Так само на основі функціонального механізму ідентифікації вважаємо побудованим і вірш Тоні Кертиса «Хвора дитина» (“Sick Child”). Сама назва вірша активує у читача схему ХВОРОБА, яка передбачає два можливі перебіги події: скінення – і як результат оптимістична тональність, або смерть – і трагічний емоційний тон. Тому для уточнення емоційного стану матері, що знаходиться біля ліжка хворої дитини автору знадобилось використання розширеної метафори ХВОРОБА ЦЕ АВАРІЯ КОРАБЛЯ, ХВОРОБА ЦЕ ЖОРСТОКИЙ ШТОРМ, який виснажив дівчинку, *scoured her out* як мушлю і вона, як і мушля, не має можливості уникнути суворої дії хвиль. Опис меблів в кімнаті також вибраний з метою підкреслити схожість кімнати зі сценою аварії корабля: *coral pillow, weed-green the bedcover, driftwood the table and cupboard*. Проекція ознак корабля на дитину, сили потоку на силу хвороби, порівняння маленької дівчинки з мушлею та крихкою актинією (*frail anemone*) уможливають розуміння того, що ця хвороба невиліковна і люди безсилі з нею боротися. Ідентифікуючи себе з героями віршу, читач завдяки інтуїтивній емпатії заражається відчуттями втрати та відчаю та емоційно переживає загальну трагічну тональність поезії.

Протилежним до механізму ідентифікації дослідники вважають механізм децентрації [6: 52] при якому людина визнає існування іншої точки зору, розуміє почуття співрозмовника, але не розділяє їх, розуміючи лише емоційне підґрунтя її виникнення. Для того, щоб зрозуміти та оцінити точку зору та стан іншої людини інтуїтивного підсвідомого замало, потрібно докласти певних інтелектуальних зусиль для того, щоб зрозуміти емоційний стан співрозмовника. Отже, активується емоційна сфера феномену емпатії. Так, у вірші Дороти Паркер «Поезія проти життя» (“Rhyme Against Living”) героїня говорить про те, що вона мріє про самогубство: *I bask in dreams of suicide; I think, “How lucky are the dead!”*. Лексема *bask in*, яка має значення «насолоджуватися чим-небудь», «ніжитись» [12] і має позитивно забарвлене конотативне значення, поєднується із лексемою *suicide*, яка активує у читача фрейм СМЕРТЬ і відповідні песимістичні емоційні стани. Таке поєднання побудовано на основі атрибутивного контрастивного мапування і приписує семантичній одиниці *suicide* ознаки чогось приємного, від чого можна отримати насолоду. За допомогою лінгвокогнітивної процедури зіткнення МРІЇvsСАМОГУБСТВО отримуємо інтерпретацію вірша: *життя настільки нестерпне, жахливе, що немає нічого кращого ніж піти з нього*. Читач відчуває песимістичну тональність твору, співчуває героїні, але не ідентифікує себе з нею, адже усім живим істотам притаманний інстинкт самозбереження і кожна людина володіє підсвідомо укоріненим знанням про те, що завжди треба шукати сенс і жити далі. Тому, в даному випадку доцільно говорити про емпатію, яка побудована на основі функціонального механізму децентрації.

Когнітивна сфера емпатії активується під час сприйняття поетичних творів з комічною тональністю (за винятком творів, в яких іронічне осмислення оточуючого світу призводить до усвідомлення його трагічності [див. 7: 142]). В когнітивній сфері емпатії ми отримуємо та оцінюємо інформацію про інших за допомогою мислення, спираючись на попередній соціальний досвід. У когнітивному аспекті емпатія виникає як підсвідоме відображення властивостей особистості з подальшим осмисленням та переробкою інформації [6: 36]. Вважаємо, що в результаті такого сприйняття та осмислення іронічно-сатиричних та іронічно-саркастичних творів читач проявляє емпатію не по відношенню до ліричних героїв (як у випадку з творами песимістичної, оптимістичної, іронічно-песимістичної тональностей), а по відношенню до авторського ставлення до зображуваних героїв або подій. Так, у вірші М. Куїна “Grease King’s Dilemma” у першій строфі описується відчай мільйонера, який рве на собі волосся (*Rockefeller is tearing his hair*), що у поєднанні із заголовком активізує у читача схему БЕЗВІХІДНЕ ПОЛОЖЕННЯ, ГОРЕ, але подальше пояснення причин цього «горя» призводять до усвідомлення іронії автора: горе викликане необхідністю платити робітникам зарплатню (*declaring high wages unfair*). Алогізм значеннєвого рівня *wages unfair* та протиставлення потреб багатіїв та робітників (*for it costs so much less / for a worker to dress / than an up-to-date millionaire*) уможливають декодування іронії читачами, яка заснована на механізмі вдаваного співчуття. Розділення одного складника концепту ЛЮДИНА::ПОТРЕБИ ЛЮДИНИ на дві нерівнозначні частини ПОТРЕБИ МІЛЬЙОНЕРА vs ПОТРЕБИ РОБІТНИКІВ у свідомості мільйонера, який скаржиться на несправедливість дозволяє читачам інтерпретувати вірш наступним чином: *егоїстичний та жадібний мільйонер вважає, що іншим людям гроші непотрібні, оскільки їх потреби менші.*

Основним функціональним механізмом виникнення емпатичної взаємодії вважаємо рефлексію, в результаті якої оцінивши вчинки та емоційний стан головного героя, у результаті співвіднесення його зі своїм соціальним досвідом, читач проявляє емпатію не по відношенню до героя, а по відношенню до загальної емоційної тональності поетичного твору.

Таким чином, можна зазначити, що в основі емоційного відгуку на сприйнятий поетичний текст лежить психологічний феномен емпатії, який тлумачиться у сучасній науці як афективно-когнітивне міжособистісне сприйняття та емоційний відгук на стан іншої людини. Інтуїтивна сфера емпатійної реакції активізується під час сприйняття творів з трагічною тональністю, при чому трагедія має носити особистісний характер. У той час, як виникнення оптимістичної або комічної тональностей пов’язане з елементами соціального життя людини, потребує наявності певного соціально-емоційного досвіду. В таких випадках можемо говорити про емпатію, побудовану на функціональних механізмах проєкції та децентрації. При чому функціонування останньої можливе лише в умовах соціального оточення. Функціональний механізм та когнітивна сфера емпатії є необхідною умовою адекватного сприйняття поетичних творів іронічно-сатиричної та гумористичної тональностей.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белянин В.П. Психологическое литературоведение. Текст как отражение внутренних миров автора и читателя: Монография. – М.: Генезис, 2006. – 320с.
2. Воробйова О.П. Идея резонансу в лінгвістичних дослідженнях // Мова. Людина. Світ: До 70-річчя професора М.П. Кочергана: Зб. наук. статей / Київський національний лінгвістичний ун-т / О.О. Тараненко (відп. ред.). – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2006. – С. 72-85.
3. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию: Пер. с нем. – 2. изд. – М.: Прогресс, 2000. – 398с.
4. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Основания синергетики. Синергетическое мировидение – М.: КомКнига, 2005. –
5. Козяревич Л.В. Вербальні й невербальні засоби емпатизації діалогічного дискурсу (на матеріалі англійської прози ХХ століття): дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський національний лінгвістичний ун-т. – К., 2006. – 191арк.
6. Лопсан Ч.И. Социально-психологические условия формирования эмпатии социального педагога в учебно-воспитательном процессе в вузе: дис... канд. психол. наук: 19.00.05. – М., 2003. – 193с.
7. Мороз Е.Л. Потенциал иронии в создании тональности поэтического произведения // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2010. – Т.23(62). – №1. – С.139-143.

8. Мороз О.Л. Тональність як текстова категорія: онтологічний аспект // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя, 2010. – №43. – С. 94-99.
9. Потапова В.Д. Психология. Поэзия. Проза. – Донецк, 2000. – 216с.
10. Психологический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1981. – 398с.
11. Семенець О.О. Синергетика поетичного слова / Кіровоградський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Винниченка. – Кіровоград: Імекс ЛТД, 2004. – 337с.
12. Електронний словник abby.lingvo. – <http://lingvo.abbyonline.com/en/en-ru/bask>
13. Гютяева О.В. Функциональные механизмы эмпатийного взаимодействия. – http://vestnik.yspu.org/releases/pedagoga_i_psichologiy/26_1/
14. Freeman M. Cognitive mapping in literary analysis. // Style, Fall, 2002. – http://findarticles.com/p/articles/mi_m2342/is_3_36/ai_94775626/

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Мороз – аспірант кафедри романо-германських мов Херсонського державного університету.
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика.

ПОХВАЛЬНА ПРОМОВА ЯК ТИП ТЕКСТУ: СТРУКТУРНИЙ АСПЕКТ

Наталя ПАЛАМАР (Львів, Україна)

У статті розглянуто структурні особливості похвальної промови як типу тексту на матеріалі німецької та української мов, проаналізовано тематично-змістовий матеріал, визначено значення кожної зі структурних частин для похвальної промови.

Ключові слова: тип тексту, жанр тексту, епідектична промова, похвальна промова, лаудація, виступ, тематично-змістовий матеріал.

The article covers the structural features of praise speech as a type of the text in the German und Ukrainian languages. The thematic-content material of speech is analyzed. The meaning of structural parts for praise speech is defined.

Key words: type of text, genre of text, epideictic speech, praise speech, laudation, public address, thematic-content material.

Проблематика текстів та їхньої класифікації продовжує викликати жваве зацікавлення у вітчизняних [1; 3; 4; 5] та іноземних лінгвістів [9; 13; 14;16]. Проте щодо єдиної типології текстів, яка б охопила усі можливі їх ознаки та характеристики, вчені досі не дійшли згоди. Тому видається важливим уточнити поняття “типу тексту” та критеріїв, які покладено в основу їхньої типології у пропонованій статті.

“Тип тексту” – вважається базовим терміном в сучасних дослідженнях теорії тексту та лінгвістики тексту зокрема. Розходження в тлумаченні цього поняття ще досить великі. Воно трактується або занадто вузько або занадто широко (наприклад, кулінарний рецепт як тип тексту та переклад як тип тексту) [2: 125]. Слід зазначити також наближеність понять “тип тексту” та “жанр тексту” за такими спільними ознаками як впізнаваність, структурні особливості, тематична лексика тощо.

Теоретичним підґрунтям щодо типології текстів у пропонованій статті слугують головню погляди німецьких дослідників лінгвістики тексту [9; 13; 14;16]. Поняття “тип тексту” використовується для класифікаційного виділення його універсальних, базових форм у людській комунікації. На основі виконуваних ними найзагальніших комунікативних функцій – репрезентативної, виражальної та апелятивної розрізняють три типи тексту: інформативний, експресивний і оперативний [8: 198].

Загалом, типом тексту називають групу текстів з однаковими ситуативними та лінгво-структурними особливостями [10: 690]. К. Ермерт підкреслює абстрактність цього поняття: тип тексту можна визначити як клас або сукупність віртуальних текстів, що мають одну або кілька спільних рис [12: 50]. У. Енгель вважає, що тексти характеризуються ознаками, що повторюються, і це дозволяє співвідносити окремі екземпляри тексту з визначеними типами тексту. Окрім того, важливим є припущення, що деякі немовні особливості ситуації, в якій виникають тексти, знаходять своє відображення у мовленнєвій структурі тексту [11: 262]. Для Ф. Зімлера тип тексту – це складне цілісне утворення, закінчене відповідно до волі учасників комунікативного акту, яке характеризується обмеженою кількістю мовних засобів, їх особливу комбінаторикою і постійними проявами екстра- та інтралінгвістичних

текстових ознак, що в своїх конститутивних, ідентифікаційних та диференційних смислових функціях зливаються і утворюють нову сукупність ознак [17: 93]. Пропонована стаття базується на визначенні К. Брінкера, згідно з яким типи тексту вважаються конвенційними прикладами комплексних мовленнєвих дій і описуються як типові поєднання контекстуальних (ситуативних), комунікативно-функціональних та структурних (граматичних та тематичних) ознак [9: 124].

Для аналізу слугує вибірка зі 100 промов (50 українських та 50 німецьких), виголошених під час ювілеїв видатних діячів науки й культури та вручення різноманітних премій. Обидві події передбачають похвалу адресата.

Промова – це публічний виступ з якого-небудь приводу; текст такого публічного виступу [7, т. 8 : 234]. Також, це усний виступ із метою висвітлення певної інформації та впливу на розум, почуття чи волю слухачів. На відміну від наукового реферату або доповіді, промова не має на меті повчати та спонукати за допомогою певних аргументів, а хоче переконати публіку, щоб здобути її прихильність [18: 666].

Будь-яка промова, у даному випадку похвальна, – це текст, який, згідно з К. Брінкером, виступає екземпляром певного типу тексту [9: 129]. Таким чином, і похвальну промову можна визначити як тип тексту. З огляду на сказане вище, спробуємо схарактеризувати та визначити основні структурні особливості німецьких та українських похвальних промов.

Для структури будь-якого тексту властиві сталі структурно-композиційні моделі, що визначають послідовність елементів, які формують текст. Класичною схемою побудови тексту слугує антична модель, що налічує наступні стадії: *інвенція* (визначення теми та пошук матеріалу), *диспозиція* (розподіл матеріалу), *елокуція* (способи та засоби вираження), *меморія* (запам'ятовування) та *акція* (висловлення промови) [15: 13]. Пропонована модель відображає динамічний підхід до аналізу лаудації.

Щодо статичного аналізу структури похвальної промови, вона базується на трьох основних елементах: вступі, основній частині та висновках.

Вступ розпочинається зі звернення лаудатора до лауреата/ювіляра та/або аудиторії, що підкреслює контактну функцію лаудації. Засобами реалізації при цьому слугують апелятиви з позитивно вираженою лексикою: *Sehr verehrter Herr Präsident, verehrte Gastgeber, liebe Gäste und Kollegen, meine Damen und Herren, [...]* [Alexander Gavrilow: Laudatio auf Isidor Levin, Germanistik im Ausland, 2005, S. 51]; *Вельмишановна солінізанко! Дорога та рідна Ніно Федорівно! Шановна святкова громадо!* [Роксолана Зорівчак: лаудація Ніні Клименко, 2009].

Далі у вступі розкривається актуальність теми, її значення для аудиторії, визначається мета усього виступу, а також пропонується короткий огляд теми. Окрім того, від вступу, зазвичай, залежить успіх усієї промови. Згідно з аналізом вибірок похвальна промова може розпочинатися, наприклад, зі слів лаудатора про значущість для нього виголошення цієї лаудації та вдячність за таку нагоду, що, своєю чергою, відображається на використанні відповідної лексики:

(1) *Mir wurde die ehrenvolle und auch spannende Aufgabe übertragen, und ich habe sie gerne übernommen, auf den scheidenden Rektor die Laudatio zur Verleihung der Universitätsmedaille der Ukrainischen Freien Universität München zu halten, auf eine Persönlichkeit, die sich um die Ukrainische Freie Universität in höchstem Maße verdient gemacht hat: [...]* [Richard Brunner: Laudatio auf Leo Rudnytzky, zur Verleihung der Universitätsmedaille, 2009]

(2) *Мені сьогодні випала висока честь та особлива приємність виголосити лаудацію до вручення ордена “За інтелектуальну відвагу” Андрієві Олександровичу Содоморі, перекладачеві, оригінальному письменнику, свідомому Громадянину свого міста і своєї країни.* [Михайло Комарницький: лаудація Андрієві Содоморі, орден „За інтелектуальну відвагу”, 2009]

Вступ може починатися з цитування чужої мудрості, твору, крилатого вислову, відомого афоризму, притчі, суть яких містить дотичність до особи лауреата/ювіляра:

(3) *In der präkeren Lage der Poesie – aber wann war ihre Lage nicht präker? – möchte man sich mit einem kleinen Gedicht trösten, einem Gedicht von Günter Eich. Es heißt „Zuversicht“, stammt aus dem Jahre 1967 und geht so:*

In Saloniki

*Weiß ich einen, der mich liest,
und in Bad Neuheim.
Das sind schon zwei.*

[...] *Den dritten Leser aber, den wir schon aus zahlensymbolischen Gründen erwarten, hat Eich ausgespart. Und das nicht bloß, weil er sonst seine Pointe verfehlt hätte. Doch auch diesen dritten Leser gab es, besser: ihn gibt es. Er ist sogar unter uns.* [Harald Hartung: laudatio auf Kwang-Kuy Kim, Germanistik im Ausland, 2006, S. 102]

(4) „У всякого своя доля і свій шлях широкий“, – небезпідставно **писав великий Кобзар**. Відомо, що одні приходять на цей земний світ, аби насититись його матеріальними благами. Інші промайнуть життям, немов перекотиполе, так і не усвідомивши, що залишать нащадкам. А є такі, що появою своєю покликани примножити світ добра та любові. Саме до них належить відомий український хоровий диригент і культурно-мистецький діяч, головний диригент народної чоловічої хорової капели „Дзвін“ Михайло Андрійович Сало [...]. [Роман Береза: лаудація Андрієві Салу, з нагоди 70-ліття, 2009]

Початком може слугувати також влучний жарт або комічна фраза чи зауваження, які активізують увагу слухачів та викликають симпатію слухача:

(5) *Das Überraschendste an der Nachricht, daß Volker Braun in Jahre 2000 den Büchnerpreis erhält, war, daß er ihn noch nicht hatte.* [Gustav Seibt: Laudatio auf Volker Braun, Büchnerpreis, 2000, S. 127]

(6) *Я ще не почав, а Роман Федорів, знаю, принаймні подумки зауважить: говорить не про мене, а про українську літературу. Тільки Федорів і українська література щасливим чином поєднані, то ж говоритиму про це поєднання.* [Володимир Квітневий: лаудація Роману Федоріву, з нагоди ювілею, 1990, с. 110]

Загальним завданням вступу вважаємо виклик зацікавлення у публіки, звернення уваги на проблему та перехід до основної частини.

Найцікавіша та найвагоміша інформація усієї промови закладена в основній частині. Аналіз вибірок допоміг виокремити три основні теми, які притаманні практично усім лаудаціям: **життя, особистість та діяльність ювіляра**. Ці теми також підлягають подальшій класифікації.

Розпочати аналіз варто з **діяльності** адресата, оскільки ця тема присутня у кожній лаудації вибірки найбільшою мірою. До діяльності належить визначення загальних та особистих рис професії адресата, порівняння його з відомими особистостями цього ж фаху:

(7) *Sprache, das verraten uns alte Bezeichnungen wie glosa und lingua, ist letztlich Zunge. Ein Übersetzer muß die Originalsprache schmecken, um mehr als nur einen fernen Nachgeschmack davon zu verbreiten. Burkhard Kroeber ist ein sinnlicher Übersetzer, ein kundiger Abschmecker und Wahrer der Würze, und seine Autoren haben dem sprachlichen Gaumen einiges zu bieten.* [Werner von Koppelfels: Laudatio auf Burkhard Kroeber, Übersetzerpreis, 2001, S.74]

(8) *Нині Роман Федорів іде в ешелоні прози десь відразу за Олесем Гончаром, Костем Гордієнком, Павлом Загребельним, іде, як на мене, в ногу з нерозлучним своїм земляком-побратимом Романом Іваничуком.* [Володимир Квітневий: лаудація на честь Романа Федоріва, 1990, с.111]

Зазначаються також результати діяльності лауреата/ювіляра, які можуть бути представлені аудиторії однією групою або поодиноким на протязі всього тексту промови. В останньому випадку, висвітлюється, як правило, аналіз цих творів та їх вага для тієї галузі, в якій працює лауреат/ювіляр. Окрім того, до діяльності адресата відносять посади, звання та членство в організаціях:

(9) *Schwungvoll und mit der Sicherheit des Könnens hat er in den Jahren als Dekan mit großem Verantwortungsbewusstsein und auch Verantwortungsgefühl die Fakultät für Fremdsprachen durch vielfach unsichere Gewässer gesteuert und in sichere Wasser gebracht.* [Richard Brunner, Laudatio auf Wolodymyr Sulym, zum 50. Geburtstag, 2009]

(10) *Сьогодні Ви дійсний член Української академії аграрних наук, Академії вищої школи України та Нью-Йоркської академії наук, доктор біологічних наук, професор.* [Ярослав Мендусь: лаудація Володимирі Снітинському, з нагоди 60-ліття, 2008, с. 27]

Згадка про **біографічні дані** з життя лауреата/ювіляра більшою або меншою мірою присутні в кожній лаудаційній промові проаналізованої – вибірки. Зазначеною може бути одна дата з життя, або ж перелік найважливіших життєвих подій адресата. Зазвичай,

згадуються рік та місце народження, дитинство та юнацькі роки, навчання в школі та університеті, подальша професійна діяльність, аж до моменту святкової події. Такі особисті дані, як шлюб та діти у більшості випадків не згадують.

(11) *Paul Kirchhof wurde am 21. Februar 1943 in Osnabrück geboren, ging in Karlsruhe zur Schule, studierte Rechtswissenschaften in Freiburg und München, wo er nach der Ersten Juristischen Staatsprüfung im Jahre 1968 promovierte. Nach der Zweiten Juristischen Staatsprüfung habilitierte er sich im Jahre 1974 an der Juristischen Fakultät der Universität Heidelberg und erhielt umgehend Rufe als ordentlicher Professor an die Universitäten Mannheim und Münster. [...]* [Richard Brunner: Laudatio auf Paul Kirchhof, zur Verleihung der Ehrendoktorwürde der Rechte, 2008]

(12) *Народився Іван Федорович Вишняк в с. Тарасівка, в робітничій сім'ї. Малювати почав ще в школі. Його першою вчителькою малювання була Л.П. Мохор, пізніше – Заслужений художник України Олександр Мікловда, Заслужений художник України Федір Глуцук, професор Ф. Юрієв та Б.Валуєнко. Втім так трапилося, що в заняттях малювання була досить велика перерва. [...]* [Ростислав Кокодез: лаудація Володимиру Вишняку, на честь 60-ліття, 2008]

Щодо **особистості** адресата похвали, аналіз обох вибірок виявив широкий спектр підтем. Таких, наприклад, як: прізвище, вік, попередні нагороди, характер, фізичні особливості. Проте майже кожна промова вибірки містить інформацію про різносторонність адресата, а також його вчителів та друзів, які мали вплив на лауреата/ювіляра:

(13) *Bei Lazar Gulkowitsch, einem bedeutenden Judaist, der nach 1933 von Leipzig nach Tartu berufen worden war, konnte Isidor Levin seine semitologischen Kenntnisse vertiefen. **Hinzu kam als Lehrer der große folklorist Walter Anderson** – die Säule der finnisch-estnischen geographisch-historischen Schule.* [Alexander Gavrilow: Laudatio auf Isidor Levin, Germanistik im Ausland, 2005, S. 52]

(14) *Теоретико-практична основа, на якій зростав **хист Василевича-деригента, формувалася у постах Миколи Колесси та Павла Муравського**, створила благодатний ґрунт для утвердження феномену хорової школи.* [Роман Береза: лаудація Володимиру Василевичу, з нагоди ювілею, 2007]

Вступ разом із висновками формують обрамлення промови. На думку Ф. Прокоповича, головною метою висновків промови слід вважати підсумок сказаного вище та стимулювання емоцій [6: 240]. Аналіз показав, що похвальній промові властиве лише одне із зазначених завдань, а саме виклик емоцій слухача. Ця мета реалізується у вибірці в різний спосіб, зокрема, наприклад, привітанням адресата з відповідною подією та побажаннями:

(15) *Ich **gratuliere** Wolfgang Hilbig zum Büchner-Preis und bin mir gewiß, daß sein Werk noch so manche Mitwelt samt ihrer Gunst unbeschadet hinter sich lassen wird.* [Georg Klein: Laudatio auf Wolfgang Hilbig, Büchner-Preis, 2003, S. 176]

(16) *Дорогий наш Ювіляр! **Зичимо** Вам доброго здоров'я, нового засіву та багатих врожайів. Хай щастить Вам завжди і у всьому!* [Олег Купчинський: лаудація Івану Вакарчуку, до 60-ліття, 2007]

Підсилює дію лаудації на слухачів озвучення в її кінці цитати, яка підтверджує значення лауреата/ювіляра, або цитати про лауреата/ювіляра іншою відомою особистістю, що надає додаткової ваги ювіляру:

(17) *Der Essayist, schreibt der junge Georg Lukacs, den Silvia Bovenschen zitiert, spricht **„immer von den letzten Fragen der Lebens [...] aber doch immer in dem Ton, als ob [...] nur von den wesenlosen und hübschen Ornamenten des Lebens die Rede wäre.“*** [...] *Vielleicht ist das die schönste Charakteristik auch ihrer eigenen Essays, ihrer Ironie, ihrer Diskretion und ihres Taktes, ihrer Nähe und Distanz.* [Klaus Reichert: Laudatio auf Silvia Bovenschen, Preisverleihung, 2001, S. 112]

(18) *„**Ми щасливі, що живемо в час Андрія Содмори**“, – сказав Ігор Калинець. Я думаю, що ми всі присутні одноставно підтримаємо ці слова.* [Михайло Комарницький: лаудація Андрієві Содморі, з нагоди вручення ордена „За інтелектуальну відвагу“, 2009]

Часто у висновках лаудатор висловлює вдячність адресату за його діяльність та результати праці:

(19) *Ich kenne nicht viele Übersetzer, auf deren neue Bücher ich mich freuen kann wie auf die neuen der anderen Autoren. Dafür, liebe Frau Edl, den herzlichsten Dank!* [Andreas Isenschmidt: Laudatio auf Elisabeth Edl, Übersetzungspreis, 2005, S. 45]

(20) **Прийміть щиру подяку за високе служіння обраній справі, невтомний творчий пошук, самовідданість, добро і щедрість Вашої душі. [...]** [Володимир Зінюк: лаудация Володимиру Снітинському, з нагоди 60-ліття, 2008, с. 60]

Висновок може варіювати, проте основним його завданням залишається захопити слухача та викликати в нього позитивні емоції.

Таким чином, похвальна промова визначається як текст, який виступає екземпляром певного типу тексту, та має спільні з жанром тексту характеристики: впізнаваність, структурні особливості, тематичні ознаки тощо. Структура похвальних промов практично незмінна: вони складаються зі вступу, основної частини та висновку. Тематичне поле проаналізованих промов формує інформація про життєвий шлях ювіляра, його особистість та професійну діяльність. Тема діяльності адресата присутня у промовах найбільшою мірою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Адмони В.Т. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики. – Л.: Наука, 1988. – 234 с.
2. Валгіна Н.С. Теория текста. – М.: Логос, 2003. – 280 с.
3. Гальперин И.Р. О понятии «текст» // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1974 – № 6. – С.68-77.
4. Кожина М.Н. Текст и его категориальные свойства. – К.: Наукова думка, 1989. – 144 с.
5. Колшанский Г.В. О языковом механизме порождения текста // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1983. – № 3. – С. 44-51.
6. Прокопович Ф. Філософські твори. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1991. – 241 с.
7. Словник української мови: В 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
8. Филиппов К.А. Лингвистика текста: курс лекций. – СПб: Изд-во С.-Петерб. Ун-та, 2007. – 331 с.
9. Brinker, K. Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden. 5., durchgesehene und ergänzte Auflage. – Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2001. – 178 S.
10. Bußmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft. – 2. Auflage. – Stuttgart: Kröner Verlag, 1990.
11. Engel U. Syntax der deutschen Gegenwartssprache. – 3. Auflage. – Berlin: Tampere, 1994. – 284 S.
12. Ermert K. Briefsorten. Untersuchungen zu Theorie und Empirie der Textklassifikation. – Tübingen: Niemeyer, 1979. – S. 46-51.
13. Heinemann, M., Heinemann, W. Grundlagen der Textlinguistik: Interaktion – Text – Diskurs. Tübingen: Niemeyer Verlag, 2002. – S. 140 -165.
14. Heinemann, W. Textsorten. Zur Diskussion um Basisklassen des Kommunizierens. Rückschau und Ausblick // Adamzik K. (Hg.) Textsorten. Reflexionen und Analysen. Tübingen: Stauffenburg Verlag, 2007. – S. 9-29.
15. Plett, H. Einführung in die rhetorische Textanalyse. – Hamburg: Buske, 2001. – 154 S.
16. Sandig, B. Zur Differenzierung gebrauchssprachlicher Textsorten im Deutschen // Textsorten. Differenzierungskriterien aus linguistischer Sicht. – Frankfurt am Mein: Cornelsen, 1972. – S. 113-124.
17. Simmler, F. Zur Fundierung des Text- und Textsorten-Begriffs [Text] // Studia Linguistica et Philologica. – Heidelberg: Eds by H.-W. Eroms, B. Gajek, H. Kolb, 1984. – S. 90-95.
18. Wilpert von, G. Sachwörterbuch der Literatur. 8. Auflage. – Stuttgart: Körner 2001. – S. 666.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Паламар – асистент кафедри міжкультурної комунікації та перекладу Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: прагматика, жанрологія, лексикологія, лінгвістика тексту.

ПИСЬМЕННИЦЬКИЙ ЩОДЕННИК У ЖАНРОВО-СТИЛЬОВОМУ АСПЕКТІ

Катерина РАДАЄВА (Вінниця, Україна)

У статті розглянуто місце щоденника в системі жанрів та визначено деякі особливості письменницького щоденника на прикладі В.Вулф.

Ключові слова: щоденниковий жанр, письменницький щоденник, модернізм, документальний твір, художній твір, публіцистичний твір, синтетична природа письменницького щоденника.

This paper addresses the place of diary in the system of genres and defines some peculiarities of the writer's diary on the example of V. Woolf's diaries.

Key words: diary genre, writer's diary, modernism, documentary work, fiction, journalistic work, synthetic nature of a writer's diary.

В останні десятиріччя щоденниковий жанр став об'єктом активного вивчення, що пов'язано з відродженням інтересу до нього як до жанру, що довгий час вважався

маргінальним та не визнавався як окремий взагалі. При цьому предметом наукових дискусій виступають: місце щоденника в системі жанрів, його специфіка, функції, а також напрямки розвитку цього жанру з огляду на сучасні тенденції жанрології, або генології, у термінах Ф.С.Бацевича [1]. Із досліджень щоденникового жанру в теоретичному аспекті можна виділити роботи Л. Я. Гінзбург [4], Д.С. Ліхачова [11], Ю.М. Лотмана [12], Г.О.Винокура [2], а також праці Е. Поднієкс [19], Д.Мартісон [18], Д.Саймонз [21], К. Делафілд [17] та ін. З'являються спроби монографічного дослідження щоденників в історичному плані [7] та, зокрема, в аспекті становлення публіцистичного жанру [15]. Значним кроком у вивченні специфіки щоденника стало визнання його оригінальної літературної організації, мистецтва побудови [6]. У наш час з'явилася ще одна форма щоденника – це мережевий щоденник, або блог [13], який інтенсивно досліджується у ракурсі мовних особливостей його організації порівняно з класичним щоденником.

У цілому слід визнати, що наукове усвідомлення статусу щоденника як жанру позначене епізодичністю та поодиноким сприйняттям його як особливої жанрової форми. Закономірними є численні спроби, з одного боку, розглядати щоденник у загальному контексті публіцистичної або літературної оповіді, а з другого – не переобтяжуватись конкретизацією специфічних ознак цих форм.

Недостатньо дослідженою ланкою залишається письменницький щоденник, адже його не часто виокремлювали з тканини особистого щоденника. Необхідною є конкретизація жанрової специфіки письменницького щоденника як форми, класифікація його провідних ознак, а також вивчення у рамках окремих літературно-художніх напрямів, зокрема модернізму.

Це зумовило вибір **об'єкту** нашого дослідження, яким є письменницькі щоденники Вірджинії Вулф. Розкриття жанрово-стильових особливостей письменницького щоденника В. Вулф як **предмет** дослідження є **актуальним** у контексті антропоцентричної парадигми, що передбачає встановлення взаємозв'язку між мовною особистістю та продуктом її мовленням. **Мета** цієї статті – окреслення характеристик письменницького щоденника у жанрово-стильовому аспекті та виявлення індивідуальних ознак письменницьких щоденників В. Вулф. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: визначити місце щоденника в системі жанрів; описати природу письменницького щоденника; розкрити особливості письменницького щоденника В.Вулф.

Щоденник є жанровою формою, що передає динамічну автохарактеристику, «яка виражає буття людини методом послідовних висловлювань, що групуються в стійкий часовий ряд» [7: 6]. Щоденник включають до документально-художніх або публіцистичних творів як розповідь від першої особи у вигляді щоденних автобіографічних записів реальних осіб або особи, вигаданої автором. Зазвичай такі записи неретроспективні: вони одночасні з подіями, котрі описуються [16: 10]. Чітка хронологічна послідовність з обов'язковим датуванням записів, фіксація подій, фактів, явищ у житті автора щоденника є тією особливістю, яка співвідносить щоденник з поточною мовленнєвою діяльністю та визначає його положення між текстом і дискурсом [13: 87].

Ведення щоденника є суцільно автономною сферою комунікативної діяльності особистості [14: 145]. Він займає центральне місце у жанрах мемуарної прози і може бути зіставлений з біографією, автобіографією, літературним портретом, нарисом, листом [5: 25].

Щоденник виконує одночасно декілька функцій. Найважливіші з них:

- Психотерапевтична
- Сповідальна
- Культурно-ігрова
- Творча
- Аутокогнітивна
- Мемуарно-архівна
- Комунікативно-діалогова [10].

Таким чином, щоденник можна розглядати не просто як різновид рукописних практик, але й як культурно-психологічний феномен, що еволюціонує. Щоденники розвиваються в жанровому та соціально-психологічному сенсі: від коротких хронікальних записів – до самостійного літературного жанру і від фіксації подій до «аутопедагогіки» (коли щоденник стає способом аналітичного самописання, дієвим засобом самовиховання) [9: 294].

Жанрова специфіка щоденників полягає в тому, що в них відсутній єдиний сюжет та ідейний задум. Естетичну цінність щоденникам надає сам автор. Його роздуми день за днем знаходять своє відображення у щоденнику, в результаті чого останній отримує деяку умовну завершеність. Нормою цього жанру стає уривчастий, фрагментарний характер, необробленість розповіді [10: 37].

Як жанр щоденник є монографічним, але часто монолог автора щоденника може бути внутрішньо діалогічним. У внутрішньому діалогічному мовленні автор щоденника може вести полеміку з уявним опонентом або з самим собою. В останньому разі образ автора збігається з образом адресата [3: 90].

Однією з рис жанру щоденника в цілому є мовна свобода автора: свобода у виборі лексичних одиниць, відсутність необхідності вірного, з погляду норми мови, граматичного оформлення тексту [8].

Традиційно щоденник вважався чоловічим жанром, що був створений для запису публічного життя важливих людей. Умовно щоденники поділяли на категорії – «приватний» для жінок та «публічний» для чоловіків. Чоловічі щоденники розглядалися скоріше як історичні, ніж психологічні, а жіночі – як приватні, домашні, психологічні, банальні [18: 4].

Говорячи про щоденник письменника, слід зазначити, що він нерідко має полемічний характер стосовно описуваної дійсності, тобто підпорядкований певній авторській ідеї. Цій меті слугують наведені автором документальні свідчення, фрагменти розмов людей, власні спостереження [8]. Письменницький щоденник є органічною єдністю документально-художнього та публіцистичного начал. Його синтетична природа проявляється у поєднанні різножанрових елементів: публіцистики, котра несе на собі відбиток авторського художнього стилю, а також літературної критики, яка виступає компонентом документальної прози.

Щоденнику письменника притаманні перераховані вище риси: відсутність сюжету, умовна завершеність, уривчастий, фрагментарний характер, мовна свобода автора. Не властива такому різновиду щоденника стилістична непродуманість фраз, адже письменники, ведучи свої записи, часто орієнтуються на той факт, що ці останні можуть стати доступними для публіки [20: 119]. Наведений нижче приклад ілюструє, як переймається майбутнім свого щоденника В.Вулф:

But what is to become of all these diaries, I asked myself yesterday. If I died, what would Leo make of them? He would be disinclined to burn them; he could not publish them. Well, he should make up a book from them, I think; and then burn the body (AWD, 86)

Авторка припускала, що її чоловік може опублікувати щоденники або зробити з них певну вибірку, останньою згодом і став письменницький щоденник [див. AWD].

В. Вулф часто перечитує власні щоденники і рідко залишається задоволеною ними, постійно займаючись самокритикою:

I note however that this diary writing does not count as writing, since I have just re-read my year's diary and I am much struck by the rapid haphazard gallop at which it swings along, sometimes indeed jerking almost intolerably over the cobbles. [...] If I stopped and took a thought, it would never be written at all (AWD, 7).

Письменниця навіть не вважає записи у щоденнику справжнім письмом, звинувачує себе у поспішності написання нотаток, але в той самий час усвідомлює, що вони б ніколи не з'явилися, якби вона ретельно добирала слова.

Думаючи про читачів, письменники створюють такі щоденники, в яких одночасно «стирають» (erase) та «примножують» (multifoliate) своє «Я» [18: 3], а сам запис всередині щоденника більш нагадує художній текст.

Говорячи про щоденниковий спадок В. Вулф, слід зауважити, що велика кількість нотаток письменниці присвячена детальному опису її планів стосовно роботи над творами, думкам про книжки, котрі вона читає, ставленню до інших письменників. У щоденниках авторка описує власні твори, те, як вона над ними працює, відчуваючи «муки творчості», виснажуючи себе «самопоїданням». Про це свідчить наступний приклад:

Yesterday I finished the first part of To the Lighthouse, & today began the second. I cannot make it out—here is the most difficult abstract piece of writing—I have to give an empty house, no people's characters, the passage of time, all eyeless & featureless with nothing to cling to: well, I rush at it, & at once scatter out two pages. Is it nonsense, is it brilliance? Why am I so flown with words, & apparently free to do exactly what I like? When I read a bit it seems spirited too; needs compressing, but not much else (AWD, 87)

У наведеному прикладі В.Вулф веде автокомунікацію, намагаючись проаналізувати причину труднощів у доборі слів, та навіть сама не усвідомлює, що стримує її писати так, як вона хоче.

Хоча В. Вулф знаходила багато недоліків у власних щоденниках, на думку С. Селерз [20:122], їх можна розглядати у загальному контексті модернізму, оскільки їм притаманні безладдя (disorder) та швидкоплинність (flow) реального життя, вони поєднують життєву прозу й поезію та є тією новою формою письма, в пошуках якої В.Вулф була все своє життя.

Перспективою подальших досліджень може бути розробка тематичних концептів, ліній та мотивів модерністських письменницьких щоденників та їх класифікація.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи / Ф. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.
2. Винокур Г. О. Филологические исследования: Лингвистика и поэтика. – М.: Наука, 1990. – 452 с.
3. Воробьева О.П. Текстовые категории и фактор адресата. – К.: Вища школа, 1993. – 200 с.
4. Гинзбург Л. Я. О психологической прозе. – Л.: Художественная литература, 1977. – 257 с.
5. Голубева И.В. Опыт создания речевого портрета (на материале экспрессивного синтаксиса мемуарной прозы). – Таганрог: Мир образования, 2001. – 176 с.
6. Донченко Н. Ю. Пространственно-временные координаты в «Дневниках» М.М.Пришвина / Н. Ю. Донченко // Структура и семантика художественного текста : доклады VII Международной конференции. – М.: СпортАкадемПресс, 1999. – С. 139 – 149.
7. Егоров О.Г. Русский литературный дневник XIX века. История и теория жанра: Исследование / О.Г. Егоров. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 245 с.
8. Калинина Е.И. Дифференциальные черты дневника как гипержанра // Вестник Кузбасской государственной педагогической академии. Режим доступа: <http://vestnik.kuzspa.ru/articles/2>
9. Кобрин К. Похвала дневнику // Журнальный зал / Новое литературное обозрение. – 2003. – №61. – С.288–295.
10. Колядина А. Дневник как литературный жанр // Газета «Литература». – 2006. – №19 (610). – С. 35–42.
11. Лихачев Д.С. Текстология. – СПб: Искусство, 2001. – 156 с.
12. Лотман Ю.М. Автокоммуникация: «Я» и «Другой» как адресаты (О двух моделях коммуникации в системе культуры) // Лотман Ю.М. Семиосфера. Культура и взрыв внутри мыслящих миров / Ю.М. Лотман. – СПб: Искусство – СПб, 2000. – С. 159 – 165.
13. Новикова Е.Г. Языковые особенности организации текстов классического и сетевого дневников: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 [Текст] / Е.Г. Новикова. – Ставрополь, 2005. – 255 с.
14. Радзівська Т.В. Текст як засіб комунікації. – К.: Вид-во НАН України, 1993. – 194 с.
15. Розенблум Л.М. «Правда личная и общая». Истоки жанра «Дневника писателя» // Творческие дневники Достоевского. – М.:МГПИИЯ, 1981. – С. 56–71.
16. Яркова А.В. Жанровое своеобразие творчества Б.К.Зайцева 1922–1972 годов. Литературно-критические и художественно-документальные жанры. Монография. – СПб.: ЛГОУ им. А.С. Пушкина, 2002. – 355 с.
17. Defield C. Women's Diaries as Narrative in the Nineteenth-Century Novel. – Farnham: Ashgate Publishing, 2009. – 191 p.
18. Martinson D. In the Presence of Audience: The Self in Diaries and Fiction. – Columbus: Ohio State University Press, 2003. – 173 p.
19. Podnieks E. Daily Modernism: The Literary Diaries of Virginia Woolf, Antonia White, Elizabeth Smart, and Anais Nin. – Montreal : McGill-Queen's University Press, 2000. – 407 p.
20. Sellers S. Virginia Woolf's Diaries and Letters // The Cambridge Companion to Virginia Woolf / ed. by S. Roe, S. Sellers. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 215 p.
21. Simons J. Diaries and Journals of Literary Women from Fanny Burney to Virginia Woolf. – Iowa: University of Iowa Press, 1990. – 228 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. AWD = Virginia Woolf. A Writer's Diary: Being Extracts from the Diary of Virginia Woolf / Ed. by Leonard Woolf. – Orlando: A Harvest Book, Harcourt, 2003. – 372 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Катерина Радасва – аспірантка кафедри лексикології і стилістики англійської мови імені професора О.М.Мороховського Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: когнітивна стилістика англійської мови.

АВТОМАТИЗОВАНІ МЕТОДИ КЛАСИФІКАЦІЇ ТЕКСТІВ: СУЧАСНИЙ ЕТАП ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Ірина РІПЕЦЬКА (Львів, Україна)

У статті окреслено сучасні підходи та принципи створення програмного продукту для автоматизації процесу класифікації текстів. Запропоновано інтертекстуальний підхід до класифікації текстів наукового жанру як пріоритетний. Представлено алгоритм програмного продукту для класифікації текстів на основі універсальної десятикової класифікації.

Ключові слова: автоматична класифікація текстів, класифікаційна система, універсальна десятикова система, машинне навчання, інтетекст, десятикова класифікація Дьюї, контрольований словник.

The paper has insight into up-to-date approaches and principles applied to computer program to enable automated text classification. Intertextual approach to scientific text classification is supposed to prevail. The algorithm of computer program to classify texts on the basis of universal decimal classification is presented.

Key words: automated text classification, classification system, universal decimal system, machine learning, intertext, Dewey decimal classification, controlled vocabulary.

В епоху глобального розвитку інформаційних технологій визріла проблема створення електронних бібліотек, оскільки починаючи з 1990 року кількість матеріалів у електронному вигляді невинно зростає і навіть існують побоювання, що традиційне паперове видавництво може опинитися в тіні. Варто зазначити, що одна з ключових проблем, а саме проблема класифікації матеріалів не оминула електронні бібліотеки. Значна увага дослідників прикута саме до класифікації текстів, адже тільки на основі ґрунтовної, детальної та всеохоплюючої класифікації матеріалів можна побудувати ефективні системи пошуку та представлення інформації.

Метою мого дослідження є створення програмного засобу для класифікації електронних матеріалів у галузі інформаційних технологій. Зацікавлення інформаційними технологіями спричинене бурхливим розвитком цієї предметної галуззі, постійною появою нових понять, термінів, а то й цілих класів чи підкласів. Для вирішення цього завдання перш за все потрібно детального ознайомитися з існуючими підходами та методами класифікації електронних матеріалів.

Одним із основних підходів до організації електронних матеріалів є автоматична текстова класифікація (АТК) – автоматизоване опрацювання тексту на природній мові і віднесення його до однієї або багатьох категорій чи класів [2].

Існує декілька підходів до АТК, наприклад до кінця 80-х метод класифікації текстів на основі правил був домінуючим. Класифікатори на основі правил побудовані інженерами з області знань, які розглядають корпус опрацьованих зразків документів і визначають набір правил, які застосовують для визначення класу нових документів. Починаючи з 90-х років, з прогресом у галузі машинного навчання (МН) та появою недорогих комп'ютерних платформ швидкої дії, підходи на основі МН почали широко асоціюватися з АТК системами [10: 1-47].

Алгоритм класифікації на основі МН використовує корпус документів ручної класифікації для навчання функції класифікації, яка використовується для визначення класів нових матеріалів. Застосування такого методу включає – фільтрування спаму, каталогізацію новин та статей з журналів і класифікація веб-сторінок. Такі програми досягли значного успіху, хоча точність визначення АТК систем на основі МН зазнає впливу багатьох факторів, наприклад, число класів і підкласів у класифікаційних системах

постійно зростає, таким чином точність визначення класу знижується. Тим не менше, результат свідчив про те, що використання великої кількості матеріалів для навчання машини було успішним. Однак, дуже часто не вистачало або взагалі не було матеріалів для навчання. Застосування цього методу для мого дослідження у поєднання з іншими методами гіпотетично може мати хороші результати, оскільки постійно з'являються нові лексичні одиниці і словники не встигають їх фіксувати, а програма, проаналізувавши тест і натрапивши на нетипові слова, може використовувати їх для самонавчання і подальшого розпізнавання. За останні роки намагання вчених в галузі машинного навчання були спрямовані на розроблення нових МН алгоритмів на основі теорії ймовірності та статистики, що може покращити роботу АТК систем, а саме визначення точності та швидкості дії, а також зменшення кількості документів потрібних для опрацювання, щоб навчити класифікатор [10: 1-47].

Однак, як стверджує К. Голуб [6: 11-27], існує менш досліджений підхід до АТК, який застосовують у бібліотекознавстві. Цей підхід менше зосереджений на алгоритмах, а більше на використанні об'ємних словників, таких як класифікаційні бібліотечні системи, тезауруси, які традиційно використовують для ручної класифікації фізичних бібліотечних матеріалів. Одним з основних підходів до АТК є автоматизована класифікація матеріалів у електронній бібліотеці, де використання фізичних класифікаційних систем є природним та найоптимальнішим рішенням. Іншим застосуванням є у класифікації веб-сторінок, де через їх різноманітність відповідне та точне позначення вимагає об'ємної класифікаційної системи, що покриває широкий спектр дисциплін. У таких застосуваннях використання систем бібліотечної класифікації може забезпечити дрібнозернисті класи, що покривають майже всі галузі людського знання.

Бібліотечна класифікаційна система – кодова система для організації бібліотечних матеріалів згідно з їх предметною областю з метою полегшити їх пошук, доступ та перегляд. Бібліотечні класифікаційні системи використовують професіонали в галузі каталогізації для класифікації бібліотечних матеріалів [3: 351–358]. Існує три найвідоміші класифікаційні системи – десяткова класифікаційна система Дьюї, Універсальна десяткова класифікаційна система, класифікаційна система бібліотеки конгресу. З кінця 18 століття, відколи ці системи з'явилися, їх не однократно переглядали та покращували.

На сьогоднішній день можна стверджувати, що універсальна десяткова система для класифікації текстів є найоптимальніша з декількох причин:

1. Всі галузі людського знання відображені в УДК.
  2. Завдяки своїй ієрархічній будові УДК легко адаптує нові галузі людського знання, що особливо актуально для класу «інформаційні технології». Ієрархічні зв'язки між предметами чітко відображені у класифікаційних кодах які можна постійно ділити на подальші підгрупи. Також ієрархічна структура УДК дозволяє створювати ефективний графічний інтерфейс користувача, що дає змогу без спеціального знання класифікаційної системи і її нотацій легко знаходити потрібно категорію.
  3. За даними дослідження 2004 року близько 130 країн використовують УДК як домінуючу систему класифікації [11].
  4. В 1997 затверджено проект адаптації УДК як єдиної україномовної класифікаційної системи, а в 2000 році з'явилися україномовні таблиці УДК [12].
  5. Оновлення УДК здійснюється щорічно, і це дає змогу підтримувати систему в актуальному стані та відображати всі зміни, події та явища, які відбуваються у світі [12].
  6. Вихідні відомості кожного видання повинні містити класифікаційний індекс УДК згідно з ДСТУ 4861:2007 "Інформація та документація. Видання. Вихідні відомості".
- Загалом, усі системи АТМ, які були створені з використанням підходів бібліотекознавства, можна розділити на дві основні категорії.

1. Системи на основі співставлення стрічок. Ці системи не застосовують МН алгоритмів для виконання завдань, натомість вони використовують метод, що включає пострічкове співставлення між словами у списку термінів з бібліотечного тезаурусу і класифікаційних систем. Найвідоміший приклад такої системи є проект Scorpion [13] розроблений Онлайновим Центром Комп'ютерної Бібліотеки. (ОЦКБ). Scorpion – це

система АТК для класифікації документів за системою Дьюї. Програма використовує кластерний метод на основі трапляння частоти термінів і віднесення документів до найвідповідніших класів. Схожий експеримент провів Р. Р. Ларсон [8: 130-148] на початку 90х, побудувавши нормалізовані кластери для 8,435 класів класифікаційної системи бібліотеки конгресу з 30,471 класифікованих матеріалів вручну і провів експеримент з низкою методів представлення та співставлення термінів [7: 646-648].

2. Системи на основі машинного навчання – ці системи використовують алгоритми на основі МН для класифікації електронних матеріалів згідно до бібліотечних класифікаційних систем таких як ДДК, ЛС. Вони представляють відносно нові та недосліджені напрямки, які мають намір поєднати досягнення алгоритмів на основі МН класифікації з величезними інтелектуальними намаганнями, які починають активно розвивати впродовж останнього століття. Чанк І. М. та Но І.Г. [4:117-126] створили спеціалізовану веб директорію для галузі «Економіка» прокласифікувавши веб сторінки на 757 підкатегорій в системі ДДК застосовуючи алгоритм k-NN. Метод k-NN – автоматична класифікація об'єктів основним принципом якої є те, що об'єкт присвоюється тому класу який є найпоширеніший між сусідами даного елементу. Понг Дж. Г. та Вок Р.В. [9: 213-230] розробили систему АТК для класифікації веб сторінок та матеріалів електронної бібліотеки на основі системи ЛСС. Вони використали алгоритми як k-NN так і наївний алгоритм Баеса. Наївний алгоритм Баеса – простий ймовірнісний класифікатор на основі теореми Баеса зі строгими (наївними) припущеннями про незалежність. Простіше кажучи, наївний класифікатор Баеса передбачає, що наявність (або відсутність) особливої характеристики класу не пов'язана з наявністю (або відсутністю) будь-якої іншої характеристики. Наприклад, плід може розглядатися як «яблуко», якщо воно червоне, кругле, і близько 4 см в діаметрі. Навіть якщо ці функції залежать один від одного або від наявності інших характеристик, наївний класифікатор Баеса розглядає всі ці властивості незалежно, збільшуючи ймовірність того, що цей фрукт яблуко.

Для класифікації понад 20, 000 наукових інтернет ресурсів на основі ЛСС системи Френк Е. і Пайнтер Дж. В. [5: 214-227] використовували лінійний алгоритм методів опірних векторів – набір схожих алгоритмів зразку «навчання з вчителем», які використовувалися для завдань класифікації та регресійного аналізу

Існує ще одна недавно запропонована категорія систем АТК у межах роботи підходу «бібліотекознавства», так звана АТК на основі бібліографії (ОБ-АТК). Ця система використовує новий метод розроблений для автоматизованої класифікації електронних документів за посиланнями цитованими у даному документі. Значна кількість електронних документів має певний вид зв'язку з іншими документами. Наприклад, звичною справою у науковій статті є цитувати інші статті та книги, посилатися на інші книги, документи чи для веб сторінок мати лінки на інші веб сторінки. Дослідження цих зв'язків між посиланнями/лінками відкриває новий шлях дослідження. Припускаючи, що матеріали цитовані або використанні як посилання належать до одної і тої або схожой класифікаційної категорії можна класифікувати цитовані документи на основі класів їх посилань або лінків.

Підхід класифікації ОБ-АТК можна розширити до інтертекстуального, себто створити певні алгоритми та методи, а в кінцевому результаті програмний продукт для автоматизованого розпізнавання інтертекстуальних зв'язків у галузі інформаційні технології та на їх основі уможливити класифікацію текстів. Інтертекстуальність – це засіб, за допомогою якого один текст перезаписує інший текст, а інтертекст – це вся сукупність текстів, що відбилися в певному творі, незалежно від того, чи співвідноситься він з твором *in absentia* (наприклад, у випадку алюзії) або проникає в *in praesentia* (як у випадку цитати) [1:48-49].

Таким чином, інтертекстуальний підхід класифікації має пройти три основні етапи:

1. Пошук, встановлення та вилучення інтертекстів;
2. Аналіз відібраних інтертекстів на основі принципу класифікації УДК та контрольованого словника і представлення їх класифікаційних метаданих;
3. Присвоєння класу(ів) документу.

Взявши до уваги всі наведені вище пункти, створюємо власний алгоритм програми для автоматизованої класифікації текстів (Рис.1).

Програма повинна аналізувати тексти у різних форматах (*.doc, *.html, *.pdf), тому на першому етапі роботи програми вхідні матеріали проходять попереднє опрацювання, тобто вилучення текстового вмісту вхідного документу і передачу цієї інформації для подальшого аналізу.

Наступним кроком буде встановлення інтертекстуальних зв'язків (цитацій, посилань та ін.), їх вилучення та передачу до пошукового апарату. На етапі пошуку, програма створюватиме пошуковий запит для кожного посилання, його передачу до каталогу контрольованого словника (КС) та УДК.

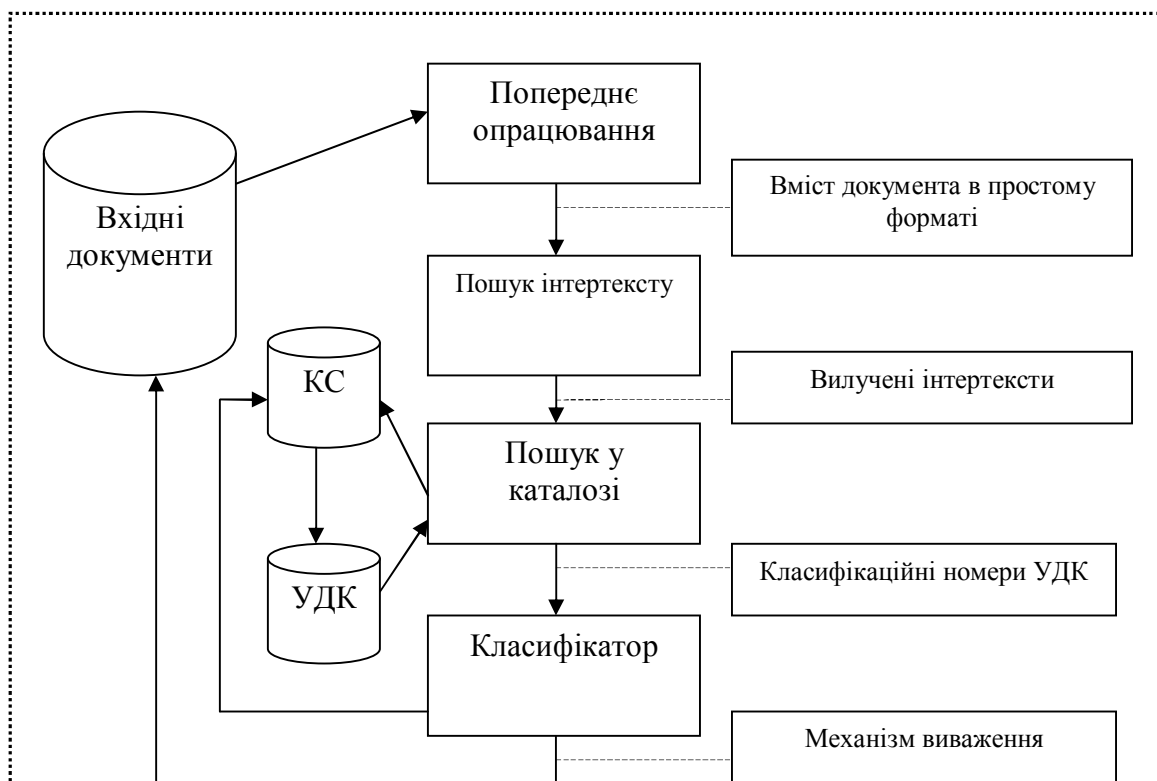

Рис.1. Алгоритм автоматизованої класифікації текстів

Завдання Класифікатора – використання поданих класифікаційних метаданих і присвоєння їм одного або багатьох класів, використовуючи простий механізм виваження. Механізм виваження працюватиме наступним чином: якщо документ, який потрібно класифікувати, містить інтертексти, які належить тільки до одного класу, то документ приписується до цього одного класу; але, якщо інтертексти у документі можна віднести до більше ніж однієї категорії, то вагомість кожної категорії буде рівна кількості інтертекстів, таким чином, документ буде позначений всіма релевантними класами і їх відповідною вагомістю. Механізм виваження збагачуватиме результати класифікації надаючи не тільки список класів релевантних певній предметній області, а й мірку релевантності їх зв'язків. Інша функція класифікатора – оновлення контрольованого словника, оскільки в галузі з'являються нові поняття, то програма зможе на основі опрацьованих текстів навчати словник.

Інтертекстуальний підхід для автоматизації процесу класифікації текстів наукового жанру запропоновано вперше. Автоматизовану класифікацію текстів галузі інформаційних технологій за універсальною десятковою класифікацією на основі постійно оновленого контрольованого словника та з використанням інтертекстуального підходу можна вважати перспективною, оскільки це уможливить ефективну і швидку роботу програмного продукту.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Пьерге-Гро Н. Введение в теорию интертекстуальности : [Пер. с фр.]/ Натали Пьерге-Гро / [Общ. ред. Г.К.Косикова. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 240 с.
2. Avancini, H., Rauber, A., Sebastiani, F. Organizing Digital Libraries by Automated Text Categorization. International Conference on Digital Libraries. – New Delhi: ICDL, 2004.
3. Bliss, Henry E. A modern classification for libraries, with simple notation, mnemonics, and alternatives. Library Journal. – 1910. – № 35 – 351–358,
4. Chung, Y.M., Noh, Y.H. Developing a specialized directory system by automatically classifying Web Documents. Journal of Information Science. – 2003. – № 29 – 117-126
5. Frank, E., Paynter, G.W. Predicting library of Congress classifications from Library of Congress subject headings. Journal of the American Society for Information Science. – 2004 – № 55 – 214-227
6. Golub, K. Automated subject classification of textual Web pages, based on controlled vocabulary: challenges and recommendations. New review of Hypermedia and Multimedia. – 2006 – № 12 – 11-27
7. Jankins, C., Jackson, M., Burden, P., Wallis, J. Automatic Classification of Web recourses using Java and Dewey Decimal Classification. Computer Network and ISDN Systems. – 1998 – № 30 – 646-648
8. Lasron, R.R. Experiments in automatic Library of Congress Classification. Journal of the American Society for Information Science. – 1992 – № 43 – 130-148
9. Pong, J.Y.-H., Kwok, R.C.-W. A comparative study of two automatic document classification methods in a library setting. Journal of Information Science. – 2008 – № 34 – 213-230
10. Sebastiani, F. Machine learning in automated text categorization. ACM Computing surveys(CSUR). – 2001 – № 34 – 1-47
Електронний ресурс:
11. <http://www.udcc.org/countries.htm>
12. <http://www.ukrbook.net>
13. <http://www.oclc.org/global/default.htm>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Ріпецька – аспірантка кафедри прикладної лінгвістики національного університету «Львівська політехніка»
Наукові інтереси: психолінгвістика, НЛП.

ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА РЕАЛИЗАЦИИ ФОРМ КОМИЧЕСКОГО В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (на материале произведений Джером К. Джерома)

Юлия САВИНА (Днепропетровск, Украина)

В даній статті описуються основні форми комічного, мовні засоби його вираження. Окреслюються основні випадки вживання різноманітних форм комічного в художній літературі, а саме в творах Дж. К. Джерома.

Ключові слова: комізм, форми комічного, гумористичний твір.

In the given article the main comic forms and linguistic means of their demonstration are described. The main tokens of different comic forms in literature are outlined, particularly in J. K. Jerome texts.

Key words: comic, comic forms, comic work.

Единственный предмет комического – это человек и человекоподобное в зверях, птицах т.д. Комизм поэтому чужд архитектуре, а другим видам искусства свойствен в разной степени. Наиболее универсальной природой комизма является художественная литература, где на комизме построен один из главных и наиболее игровой вид драмы – комедия.

За последние десятилетия проблема комического и языковых средств его выражения в художественной литературе стала объектом внимания многих исследователей, а именно таких как Е.Ю. Титаренко, Т.О. Буйницкой, П.Б. Коржевой, М.П. Михлиной, С.И. Сотниковой, А.Н. Лук и др. [8 : 2].

Цель данной статьи – исследовать языковые средства выражения форм комического в юмористических произведениях Джером К. Джерома, которые использует автор для создания комического эффекта в художественном произведении.

Для достижения поставленной цели в статье сосредоточено внимание на решение таких основных вопросов, как:

- дать определение термину «комизм» или «комическое»;
- проанализировать употребление форм комического в произведениях Джером К. Джерома;

- систематизировать языковые средства создания комического в юмористических произведениях Джером К. Джерома.

Тема является актуальной, так как существует необходимость в исследовании языковых средств создания комического эффекта в художественной литературе.

Комическое всегда было одним из предметов литературоведческих и лингвистических исследований. Каждый писатель использует определенные приемы и способы создания комического, из-за чего его стиль и язык становится уникальным и неповторимым.

Существует четкое определение термина «комическое». Следуя философскому словарю, «комическое – это категория эстетики, выражающая в форме осмеяния исторически обусловленное (полное или частичное) несоответствие данного социального явления, деятельности и поведения людей, их нравов и обычаев объективному ходу вещей и эстетическому идеалу прогрессивных общественных сил» [9 : 237].

Ю.Б. Боров утверждает, что первым теоретиком комического был Аристотель. Понимание комического, безусловно, сформировалось в греческом театре и греческой комедии. Именно из греческой комедии и народного юмора произошли все современные формы и жанры комического [2 : 18].

Существует несколько видов комического: юмор – чувство, выражающее способность к эстетическому переживанию комических ситуаций, объект юмора хотя и критикуется, но сохраняет для человека позитивное значение; сатира – наряду с юмором, создает основной тип комизма, однако если юмор сопровождается дружеским, беззлобным смехом, то объект сатиры социально опасен; ирония – манера речи, когда сообщается одно, а подразумевается другое; сарказм – ироническое замечание, высказанное с целью обидеть человека или причинить ему боль; каламбур – вид языковой игры, основанный на объединении в одном тексте либо разных значений одного слова, либо разных слов или словосочетаний, сходных по звучанию [2 : 25].

Говоря о формах комического, невозможно не упомянуть о жанрах комического. К комическим жанрам относятся: гротеск, фарс, памфлет, эпиграмма.

Гротеск – тип художественной образности основанный на фантастике, смехе, гиперболе, причудливом сочетании и контрасте фантастического и реального, прекрасного и безобразного, трагического и комического, правдоподобия и карикатуры. Гротеск не стоит путать со стилистическим приемом.

Фарс – (франц. «farse», от латинского «farsio» – начиняю: средневековые мистерии «начинялись» комедийными вставками) – это вид народного театра и литературы, распространённый в 14–16 вв. в западно-европейских странах [1: 613]. Фарс отличался комической, нередко сатирической направленностью, реалистической конкретностью, жизнерадостным вольнодумством. Герои фарса – горожане. Крестьяне всегда высмеивались, так же как и представители мелкого дворянства. Широко использовались образы-маски, такие как: глупый муж, сварливая жена, тупой судья, врач-шарлатан, учёный-педант, мошенник и т.д.

Памфлет – это публицистическое произведение, непосредственная цель и пафос которого – конкретное, гражданское, преимущественно социально-политическое обличение.

Эпиграмма – (с греческого «надпись») – стихотворная или прозаическая краткая надпись, объяснявшая значение памятника, здания, предмета, посвященного богам [1: 387]. У каждого автора существуют свои методы создания комического эффекта в произведении. Ярким примером использования множества форм комического может послужить юмористические произведения Джером К. Джерома. Следуя традициям большинства британских юмористов, Джером К. Джером любит морализировать, и часто в его произведениях можно заметить некую сентиментальность. Многие исследователи считают, что его произведения написаны с моралью. Лучшие его повести, такие как «Они и Я», «Наброски для романа» – свободны от глубокого шаржа и пародии. Кроме юмористических повестей, Джером написал несколько книг, не возвышающихся над уровнем среднего английского романа.

Произведения Джерома лишены сатирической заостренности. Персонажи ему нужны в первую очередь для того, чтобы ставить их в «смешное» положение, и именно на этих

положениях, на «юморе ситуации», Джером концентрирует свое внимание. Иногда, стремясь к общепонятности и изобретая для своих героев ситуации, Джером впадает в шарж, достаточно грубый. Джером – писатель мещанства, он хорошо знал быт мелких буржуа и городских служащих. Его любимый образ – разоренный мелкий буржуа, надеющийся вернуть утраченное, разбогатеть, уверенный, что он будет рано или поздно вознагражден за свои добродетели и страдания.

При стилистическом анализе произведений Дж. К. Джерома можно увидеть особенности использования форм комического. Автор иронически высказывается о происходящем:

“Sea-side!” said my brother-in-law, pressing the ticket affectionately into his hand; “why, you'll have enough to last you a lifetime; and as for exercise! why, you'll get more exercise, sitting down on that ship, than you would turning somersaults on dry land. He himself – my brother-in-law – came back by train. [11: 8].

Автор с иронией рассказывает о том, как единственной заботой героя было продать билет на прогулку по морю на корабле. Он предлагал его по всему городу с огромной скидкой и продал его какому-то молодому человеку, которому врач посоветовал проехаться по морю и заняться гимнастикой. В данном примере писатель использует такие языковые средства, как: гипербола – *to last you a lifetime*, метафора – *North-Western Railway was healthy enough for him*.

Также автор использует такие языковые средства как: эпифора – *it was my liver that was out of order. I knew for sure that it was my liver that was out of order*, юмористическое обыгрывание известных цитат или их более сложного варианта, намеков (аллюзий): «They told, that to help boy, who was born on Wednesday, is the same thing, when you carry coal to Newcastle».

Они говорили, что помогать мальчику, который родился в среду, – все равно, что возить уголь в Ньюкасл (поговорка, высмеивающая бессмысленное занятие, ибо Ньюкасл – центр добычи угля) [11: 15].

В эпизоде, где все попытки установить палатку под проливным дождем одним из главных языковых средств является градация, выраженная полисиндетоном: «It is soaked and heavy, and it flops about, and tumbles down on you, and clings round your head and makes you mad. The rain is pouring steadily down all the time... «I tell you you've got it all wrong!” you roar, wishing that you could get at him; and you give your ropes a lug that pulls all his pegs out. «Ah, the bally idiot!» you hear him mutter to himself; and then comes a savage haul, and away goes your side» [11: 10]. Автор также употребляет эпитеты, такие как: *savage haul*, *bally idiot*, антитезу – *the nail would be found at last, but be that time he would have lost the hammer*, эффект обманутого ожидания – “Oh, you leave that to ME. Don't you, any of you, worry yourselves about that. I'LL do all that”. “...And then he would lift up the picture, and drop it, and it would come out of the frame, and he would try to save the glass, and cut himself; and then he would spring round the room, looking for his handkerchief. He could not find his handkerchief, because it was in the pocket of the coat he had taken off, and he did not know where he had put the coat”, меозис – *A drop of Irish worth drinking*. [11: 24].

Стоит отметить, что сюжеты новелл-анекдотов у Джерома бесконечно многообразны, но суть рассказываемого одна и та же: перед нами "маленький человечек", который старается "ориентироваться в жизни".

По мнению О.В. Красиковой, этот "маленький человечек", каким его показывал Джером, может быть забавным и трогательным, наивным и хитроватым, но он никогда не напоминает карикатурный образ. Искусство Джерома не терпит подобной упрощенности, однолинейности. Ирония Джерома выражала определенное отношение к жизни. Возникал по-своему завершенный портрет "маленького человечка", возникал мир, увиденный его глазами [5: 140].

Парадоксальным образом герои Джерома, оказываясь в анекдотических ситуациях, гораздо отчетливее выявляют скрытые в них человеческие свойства, чем это произошло бы в атмосфере спокойного, размеренного и бесцветного повседневного существования.

Характерная черта героя Джерома – постоянная занятость. Он постоянно занят наблюдением, сопоставлением. Высказывания и комментарии "досужего человека", как будто безобидные и незатейливые, подчас скрывают в себе сарказм. Но по характеру дарования Джером не мог клеймить общественные пороки. Он просто подшучивал над человеческими слабостями и самообманами, и маска "досужего человека" – проницательного при своей кажущейся апатии и беспечности – оказалась незаменимым средством для скромных задач, которые ставил перед собой писатель.

В результате проведенного исследования проанализированы все формы комического и дано их четкое определение, а также проведен анализ языковых средств создания комического эффекта в художественном произведении, которые являются неотъемлемой частью юмористического произведения.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Большой энциклопедический словарь. – М. : "Советская Энциклопедия", 1991. Т. 2, – 715с.
2. Боров Ю.Б. О комическом. – М. : Искусство, 1957. – 232 с.
3. Гальперин И.Р. Стилистика английского языка. – М. : Высш. шк., 1977. – 332 с.
4. Джером К. Джером Трое в лодке не считая собаки // Избранные произведения в 2-х т. : М. – ГИХЛ, 1957. – 276 с.
5. Красикова О.В. Вводные элементы предложения как стилистико-синтаксический прием в произведениях Джерома К. Джерома // Специфика и эволюция функциональных стилей. – Пермь. : 1979. – С. 136-150.
6. Лук А.Н. О чувстве юмора и остроумии. – М.: Искусство, 1968. – 192с.
7. Михлина М.П. О некоторых языковых приемах создания комического эффекта // Учен. зап. пед. ин-та. – [вып. 14]. – Душанбе. : – 1962. – Т.31. – С. 3-14.
8. Походня С.И. Языковые виды и средства реализации иронии. – Киев. : Наукова думка, 1989. – 128 с.
9. Сотникова С.И. Языковые средства комического в немецких народных сказках. : Автореф. дис. X. : 1996. – 199л.
10. Философский словарь / И.Т. Фролова. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1981. – 445 с.
11. Jerome K. Jerome. Three men in a boat / Jerome K. Jerome. – Worldsworth classics, 2008. – 334p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Савіна – асистент кафедри перекладу Національного гірничого університету, аспірант Київського національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Наукові інтереси: стилістика англійського гумористичного оповідання.

КОМІЗМ МАГІЧНОГО У ТВОРАХ Т. ПРАТЧЕТТА У ЛІНГВОПОЕТОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТІ

Євгенія УКРАЇНСЬКА (Київ, Україна)

У статті розглянуті комічні елементи магічного у творах британського письменника Т. Пратчетта та визначені особливості їх використання з огляду на ідіостиль письменника.

Ключові слова: жанр фентезі, гумористичне фентезі, магічний світ, пародія, стилізація, іронія, оказіоналізми.

This paper addresses comical elements of magic in the works of British writer T. Pratchett and defines some peculiarities of their usage taking into consideration the author's idiosyncrasy.

Key words: fantasy genre, comic fantasy, magical world, parody, pastiche, irony, occasionalisms.

Фантастична проза є такою ж старою, як і література загалом, її витоки неможливо дослідити, тому що вона існувала весь час, протягом якого людина творила історію та писала твори. К. Хьюм стверджує, що елементи жанру фентезі завжди були непомітно присутні у будь-якому художньому тексті [21: XII]. З цим погоджується Л. Армйтт, яка зауважує, що елементи фентезі представлені у будь-якому літературному жанрі, художньому чи нехудожньому [17: 2].

На сьогоднішній день дати визначення жанру фентезі дуже складно. З одного боку, цей жанр повністю сформувався в середині ХХ століття, а з іншого боку, раніше до фентезі відносили античні, напівісторичні індоевропейські хроніки, народні апокрифи, міфологічні сказання. Одним із перших визначень літератури цього жанру дав Д.Р.Р. Толкін. За цим визначенням, фентезі – це чарівні твори, де дія відбувається у Королівстві Уяви (Faerie) [29: 15]. Водночас, фентезі – це бажання опанувати неосяжне, це спроба досягти того, чого ми не маємо в реальному житті [Armitt 2005: 4]. У найзагальнішому визначенні фентезі – це

твір, де фантастичний елемент несумісний з науковою картиною світу [5: 158; 11: 156-157; 23: 8; 29: 13]. Якщо підсумувати усі визначення, отримаємо приблизно такий результат: фентезі – це “піджанр фантастики, основою якого є розповідь про вигаданий світ, в якому диво є реальним, а світобудова більш ідеалістична ніж раціональна, більш релігійна (дивовижна і магічна) ніж фізична” [18: 349].

Література жанру фентезі, незважаючи на її ірреальний сюжет, використання елементів фантастики, опис заклинань, чарівників, відьом, магічних істот та артефактів, зазвичай була досить серйозною. Автори, описуючи неіснуючі світи, не мали першочергового завдання розсмішити читача. Якщо розглянути жанрову класифікацію літератури фентезі [18: 350], ми побачимо, що там переважають героїчні, пригодницькі, містичні, а зовсім не комічні мотиви. Але наприкінці 70-х років ХХ століття, коли жанр фентезі набув небаченої тоді популярності, результатом чого стало різке зростання кількості письменників, які працювали у цьому напрямі, збільшилася і кількість самих творів, які, на жаль, не завжди були відповідної якості. Саме це спричинило появу нового жанру літератури фентезі – гумористичного пародійного фентезі [28: 196]. Це і зумовило вибір **об’єкту** нашого дослідження, яким є комізм магічного як лінгвостилістичний компонент художніх творів жанру фентезі. Розгляд механізмів реалізації та функціонування комічних елементів магічного у романах британського майстра фентезі Террі Пратчетта в лінгвопоетологічному аспекті як **предмет** дослідження є **актуальним** у контексті антропоцентричної парадигми, що передбачає встановлення взаємозв’язку між мовною особистістю та продуктом її мовленням. **Мета** цієї статті – у визначенні лінгвальних механізмів створення комічного ефекту магічного з огляду на ідіостиль Террі Пратчетта. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: з’ясувати специфіку втілення та особливості смислового наповнення комічних елементів магічного та визначити мовні засоби й прийоми вираження комічного у творах британського письменника.

Твори Т. Пратчетта гумористичні за змістом і тональністю, у них часто висміюються штампи фентезі. Автор використовує вторинні вигадані світи [18: 341] як арени для пародій, представляючи героїчні пригоди у вигляді серії веселих невдач. Типові сюжети та характери висміюються або інвертуються, конфлікт магії та світського життя представлений з гумором, а не з почуттям подиву. Все це може розглядатися як реакція на канони класичного фентезі, які, як правило, серйозні [2: 1162; 6]. Однією з широко поширених теорій, звернення до яких може пояснити гумористичність творів пародійного фентезі, є теорія невідповідності, розроблена Іммануїлом Кантом і Артуром Шопенгауером [4 (1: 351); 16: 61], яка вбачає джерело сміху в нашому сприйнятті чогось як безглузлого або недоречного [7: 2; 8: 283; 9: 52; 10: 390; 13: 238; 14: 53]. Г.Г. Почепцов пояснював можливість неоднозначності інтерпретацій комічної інформації доволі абстрактною природою мови, яка дозволяє багатократно тлумачення референтних зв’язків [24: 512-513]. Ця неоднозначність виступає нескінченним джерелом словесного гумору під час опису магічних персонажів та їх дій, магічних артефактів та істот, і твори Террі Пратчетта є прекрасним цьому доказом. Автор широко використовує семантичні можливості слів і фраз з особливим акцентом на прямому і переносному значенні, які можуть бути віднесені до тієї чи іншої мовної одиниці. І розповідь, і діалог у романах про Дискосвіт створюють сприятливе мовне середовище для комічного зображення магії у творах цього британського письменника. У романах Т. Пратчетта представлені досить різноманітні види комічного, серед яких присутні гумор, сатира, гротеск, іронія, карикатура, пародія й т.д.

Пародія, імітація сюжетів та стилів інших авторів для створення комічного ефекту при описі магічних артефактів чи дій персонажів є улюбленим прийомом Террі Пратчетта. [19]. Його перші романи циклу Дискосвіт «Colour of Magic» (Колір Чаклунства) і «Light Fantastic» (Шалена Зірка) були неприкритою пародією на твори Роберта Говарда, Х.П. Лавкрафта та Фріца Лейбера. Дуже скоро стало цілком очевидним, однак, що об’єктом нападок був сам жанр-кліше, а не праці окремих авторів. Наприклад, пародіюючи героя Коєна в циклі романів про Дискосвіт, автор має на увазі не тільки екранного персонажа

Конана-Варвара з кінофільмів “Конан-Варвар” та “Конан-Руйнівник”, але і його втілення голлівудськими акторами, такими як Арнольд Шварценегер, Ральф Мюллер та Джексон Момоа. Адже ті традиційні магічні персонажі, які залишаються начебто незмінними роками, по-справжньому хвилюють і веселять тоді, коли вони актуалізуються відносно до подій і фактів сьогодення [3: 146]. Описуючи вбивство дракона, який є чарівною магічною істотою [2: 128], автор висміював мотив «попадання у вразливе місце», який широко використовується як у літературі, так і у кіноіндустрії (до прикладу у “Хоббіті” за Толкіном). Поряд з типовими текстовими моделями фентезі, тексти Пратчетта широко пародіюють і класичну літературу, зокрема, твори Вільяма Шекспіра [30: 7]. Стили та цінності сучасної масової культури також серед об’єктів пародіювання Т. Пратчетта, включаючи Голівуд, зокрема, фільми нуар, телесеріали, таємні товариства, окультизм, міські міфи і т. інше [15: 33].

Стилізація, або пастиш, названа Фредріком Джеймісоном “чистою (blank) пародією” [Bryant], також звертається до інших текстових стилів та тем, хоч і не обов’язково для того, щоб висміяти їх. Пародія та стилізація є два ключових поняття, завдяки яким Террі Пратчетт розглядається як постмодерністський автор [20: 125]. Вибудовуючи свою ідею Дискосвіту, Т. Пратчетт дуже точно стилізує структуру та ієрархію магічного суспільства, але доводить до абсурду усі основні правила і ідеї магії, викликаючи таким чином посмішку на обличчі читача.

Іронія, зазвичай розуміється як така побудова мовлення, коли усе висловлювання у цілому ніби свідчить про позитивне чи нейтральне ставлення мовця до певного явища, а насправді містить більш або менш негативну його оцінку [12: 183], найгостріша серед видів гумору. “Іронічний сенс” – це не просто невисловлене або протилежне словам, “а завжди інше – більше ніж сказане” [22: 11 – 12]. Террі Пратчетт є дуже різноманітним у своєму використанні іронії під час опису магічних артефактів або персонажів. Хоча загальна тональність оповіді, як правило, іронічна сама по собі, діалог магів та чаклунів часто встановлює різні “прогалини у змісті” між сказаним і невисловленим, створюючи гумористичний ефект. Відчуття абсурду і парадоксальності життя магів дещо посилює схильність Террі Пратчетта до чорного гумору, який у свою чергу набуває тональності певної безтурботності при описі таких тем, як смерть, хвороба, божевілля, насильство, злочинність, наркоманія і т.д. З іншого боку, звернення автора до цих питань, особливо пов’язаних зі смертю, стає на диво обнадійливим і оптимістичним, тому що він використовує сміх для боротьби з жахом. За словами автора – “Вам потрібна темрява, щоб показати світло” [28: 464].

Змішування розмовного та високого стилів є візитною карткою у магічному світі Дискосвіта. Найчастіше Т. Пратчетт вживає жаргонізми, професіоналізми, барбаризми, або термінологію та вузько спеціалізовану лексику там, де її найменше очікують:

"This is the Moon," Diamanda repeated, "for those who weren't paying attention." She held up the card. "And what do we see here – you, Muscara?"

"Um . . . it's got a picture of the moon on it?" said Muscara (nee Susan) in a hopeful voice.

"Of course it's not the moon. It's a non-mimetic convention, not tied to a conventional referencing system, actually," said Diamanda.

"Ah." (LL, p. 341)

У наведеному вище прикладі ми можемо побачити, що молоді дівчатка, які прикидаються відьмами і гадалками, не очікують почути від справжніх ворожок професійну термінологію, яка відноситься до семіотики, а не до чаклунства.

Оскільки світ Т. Пратчетта магічний, що ні в кого не викликає сумнівів, адже магія у ньому простежується скрізь у вигляді артефактів, чарівних тварин, заклинань, легенд, у цій сфері досить часто виникають окказіоналізми, оскільки вони відображають специфічні види чаклунства, що здійснюється чарівниками і відьмами. Це, наприклад, такі слова, як “octiron” (назва восьмого кольору райдуги, оскільки вісім – сакральне число для Дискосвіту), “hemogoblins” (гемогоблін як каламбур на гемоглобін). Комічний ефект таких окказіоналізмів досягається при миттєвому сприйнятті читачем усіх існуючих планів значення та планів вираження цих «термінів» [1: 203]. У перспективі ми плануємо виявити особливості

художнього втілення комічних елементів магічного у художній прозі Т.Пратчетта, з'ясувати тропи і фігури, задіяні для їх репрезентації і функціонування, запропонувати способи розкриття прихованих смислів, які потенційно закладені у комічних елементах магічного як важливих смислотворчих текстових компонентів.

Отже, як ми бачимо, і окремі слова, і діалоги у творах Т. Пратчетта про Дискосвіт створюють сприятливе мовне середовище для гумору. Саме завдяки вищезазначеним прийомам творення комічного ефекту стає можливим вивчення вторинного світу фентезі, зокрема його магічної складової. Т. Пратчетт, силою свого слова, уводить нас у свій Дискосвіт, який так схожий на нашу планету. Ми повертаємося звідти з новими, свіжими поглядами на старі теорії, явища та предмети. Ми повертаємося у наш світ оновленими. Оновлюється наша віра в людину, віра у себе. «Це – втіха чарівної казки, втіха щасливим кінцем» [29: 88].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Воробьева К.А. Специфика иронии среди других языковых средств комизма // Логический анализ языка. Языковые механизмы комизма / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Из-во “Индрик”, 2007. – С.201-206.
2. Гопман В.Л. Фэнтези / В.Л. Гопман, под ред. А.М. Николюкина // Краткая литературная энциклопедия терминов и понятий. – М.: Н.П.К.Интелфак, 2001. – С.1162.
3. Громов Е.С. Палитра чувств: о трагическом и комическом: Кн. для учащихся ст. классов. – М.: Просвещение, 1990. – 191 с.
4. Кант И. Сочинения. – М.:Прогресс. – В 6-ти томах. – 1966. – Т.5. – 564 с.
5. Каплан В. Заглянем за стенку / В. Каплан // Новый мир. – 2001. – №9. – С. 158-169.
6. Колдун И. Классификация жанра фэнтези. 1997. Интернет. – Режим доступа: <http://www.кулички.com/> / Толкиен.
7. Коншина С.Г. Комический текст в аспекте его структурирования и понимания: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 “Русский язык”. – М., 2006. – 20 с.
8. Кошелев А.Д. О природе комического и функции смеха // Язык в движении: К 70-летию Л.П. Крысина. – М.: Языки славянской культуры, 2007. – С.277-325.
9. Красухин К.Г. Заметки об истоках комического // Логический анализ языка. Языковые механизмы комизма / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Из-во “Индрик”, 2007. – С.48-55.
10. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилістика української мови. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.
11. Минералова И.Г. Детская литература. Учеб.пособие для студ. высш.учеб.заведений / И.Г. Минералова. – М.: ВЛАДОС, 2002. – 176 с.
12. Мороховский А.Н., Воробьева О.П., Лихошерст Н.И., Тимошенко З.В. Стилістика англійського мови: Учебник. – К.: Вища школа, 1991. – 272 с.
13. Рюмина Т.М. Эстетика смеха. Смех или виртуальная реальность. – М.: УРСС, 2003. – 320 с.
14. Самохина В.А. Современная англоязычная шутка: Монография. – Х.: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2008. – 356 с.
15. Тихомирова О.В. Міфінний квест у літературній спадщині Дж.Р.Р. Толкіна: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.04 / Тихомирова Олена Володимирівна. – Київ, 2003. – 238 с.
16. Шопенгауэр А. Полное собрание сочинений / В пер. и под ред. Ю.И. Айхенвальда. – М.:Изд-во Д.П. Ефимова, 1901-1910. – Т.1-4.
17. Armitt L. Fantasy Fiction: An Introduction (Literary Genres). – N.Y.: Continuum, 2005. – 229 p.
18. Clute, John and Grant, John. The Encyclopedia of Fantasy. – N.Y.: St. Martin's Griffin, 1999. – 1088 p.
19. Christopher Bryant. Postmodern Parody in The Discworld Novels of Terry Pratchett. – Режим доступу: <http://www.Ispace.org/books/analysis/christopher-bryant.html>.
20. “Do You Consider Yourself a Postmodern Author?”: Interviews with Contemporary English Writers / Ed. by Rudolf Freiburg, Jan Schmitker. – Münster: Lit, 1999. – P. 173 – 200.
21. Hume. K. Fantasy and Mimesis. – London: Methuen, 1984. – P. xvi+213 p.
22. Hutcheon, Linda. Irony's Edge: The Theory and Politics of Irony. – L.: Routledge, 1995. – 243 p.
23. Jackson. R. Fantasy: The Literature of Subversion. – London: Methuen, 1981. – P. x+212 p.
24. Pocheptsov G. On the Nature of Linguistic Humour // Г.Г.Почепцов. Избранные труды по лингвистике: монография. – Харьков: ХНУ имени В.Н.Каразина, 2009. – С.492 – 521.
25. Pratchett, Terry. Cult Classic // Meditations on Middle-Earth: New Writing on the Worlds of J. R. R. Tolkien. – N.Y.: St.Martin's Press, 2001. – P.75 – 83.
26. Pratchett, Terry. Imaginary Worlds, Real Stories // Folklore. – 2000. – v. 111, no 2. – P. 159 – 168.
27. The Routledge Companion to Postmodernism. Edited by Stuart Sim. – L., N.Y.: Routledge, 2001. – 4001 p.
28. The Terry Pratchett Interview: Discworld Quo Vadis // Pratchett, Terry and Lynn, Briggs, Steven. The New Discworld Companion. – L.: Orion Publishing, 2004. – 472 p.
29. Tolkien J.R.R. On Fairy-Stories // Tolkien Reader. – N.Y.: Ballantine Books, 1989. – 99 p.
30. Watts, Cedric. Introduction // William Shakespeare. Macbeth. – Ware: Wordsworth Editions, 2000. – P. 7 – 18.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

LL = Pratchett T. Lord and Ladies. – L.: Corgi, 1992. – 448 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Свєнєнїя Українська – аспірант кафедри лексикології і стилістики англійської мови імені професора О.М. Мороховського Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: когнітивна стилістика англійської мови.

МАНИПУЛЯТИВНИЙ И ВОЗДЕЙСТВУЮЩИЙ ПОТЕНЦИАЛ АННОТАЦИЙ К ХУДОЖЕСТВЕННЫМ ПРОИЗВЕДЕНИЯМ

Наталья ХАБАРОВА (Днепропетровск, Украина)

У статті проаналізовано специфічні характеристики текстів анотацій до художніх творів з позиції інформування, впливу та маніпуляції як різновиду інтелектуального рекламного тексту. Розглянуто структурно-композиційні особливості анотації в ракурсі інформаційного дискурсу.

Ключові слова: анотація, реклама, інформаційний дискурс, текст, маніпулювання, вплив.

The main particular characteristics are analyzed in the text annotation of the fiction in the aspect of the informing, of the influence and of the manipulation as variety of the intellectual advertising text. Structural and composition features are examined from the position of view of the informational discourse.

Key words: annotation, advertising, informational discourse, text, manipulation, influence.

В начале XXI века тексты аннотаций трансформируются композиционно и стилистически благодаря новому лингвистическому насыщению и новым приёмам создания рекламных текстов. Данная закономерность объясняется, прежде всего, высоким уровнем технического процесса, стремлением вывести книжную индустрию на более доступный уровень для массового потребителя.

Современная книжная продукция характеризуется как многообразия, так и многочисленностью, поэтому аннотация была и остаётся ориентиром, который информирует и направляет читателей при выборе того или иного произведения.

Объектом нашего исследования являются тексты аннотаций к художественным произведениям (ТАкХП), которые изучаются нами в рамках институционального дискурса как разновидность рекламно-информационного жанра. Понятие жанра изучается многими исследователями (В.В. Карасик, Г.Г. Почепцов) тождественно понятию дискурс. Рекламно-информационный дискурс (термин В.В. Зирки, И. Соколовой), исследуется синонимично терминам массово-информационный, массово-медиаальный, массово-медийный. Различие текстов в парадигме рекламно-информационного дискурса продолжает оставаться актуальным и зависит от дифференциации целей сообщения, общий спектр которых направлен на расширение диапазона воздействия на адресата и манипулирование его поведением. Актуальным представляется выделение рекламных приёмов в текстах аннотаций к художественным произведениям в рамках социально ориентированных функций информирования, воздействия и манипулирования. Цель нашей статьи заключается в изучении структурно-композиционной организации аннотаций к художественным произведениям (ТАкХП) как разновидности интеллектуальных рекламных текстов и их манипулятивно-воздействующего потенциала.

В лингвистике понятие «аннотация» в основном изучалось в парадигме научного стиля как «предельно сжатая характеристика первоисточника, аналитико-синтетическая переработка аннотируемого произведения, имеющая чисто информационное значение» [2: 23].

Некоторые лингвисты определяют аннотацию как по возможности краткое, без излишеств изложение содержания документа, задача которого – дополнить заголовок документа [6]. Кроме того, аннотацию относят наряду с такими текстами как рецензия, резюме, критический обзор, сжатое изложение, конспект к обобщающим текстам вторичной литературы [7; 11; 14]. Вторичная литература – это литература о литературе; литература вокруг литературы, литература, рожденная литературой (если б не было подобной перед тем, так и эта бы не родилась) – так определяет аннотацию М.М. Бахтин [1]. Более полное определение аннотации находим в словаре-справочнике В.М. Полонского, которая трактуется как «краткая характеристика произведений печати (их совокупности или их частей) с точки зрения содержания, назначения, формы и других особенностей. Аннотация включает в себя сведения о содержании произведения, его авторе и достоинствах работы, носит объяснительный или рекомендательный характер, используется работниками информационных органов и библиотек для рекламы и пропаганды произведений печати» [8: 54].

На наш взгляд, интеллектуальный рекламный текст аннотации применительно к книжной продукции, является своего рода художественным произведением, в котором автор демонстрирует искусство написания текста, умение подобрать такие слова и выражения, которые создали бы у адресата ясное представление об аннотируемом произведении, о его сюжетной линии; охарактеризовали главных персонажей; проинформировали об авторе и его творчестве, т. е. точно, лаконично передали бы информацию, тем самым воздействовали на адресата и на его дальнейшее поведение.

В отличие от реферата аннотация не может заменить собой самого материала. Она должна дать лишь общее представление об основном содержании книги или статьи. Аннотация отвечает на вопрос о чём говорится в первоисточнике. Текст аннотации должен быть лаконичен и чётко, свободен от второстепенной информации. Под термином аннотация мы понимаем – краткую характеристику произведения, содержащую аналитико-синтетическую переработку информации, выраженной в сюжете произведения, в характеристике персонажей, наиболее эффективные, интригующие сцены, информацию об авторе, его основных работах, с явно выраженными функциями информирования, воздействия и манипулирования.

С точки зрения коммуникативной лингвистики реклама – это специфическая форма коммуникации, словесное воздействие в широком смысле, понимаемая как речевое общение, взятая в аспекте его целенаправленности и обусловленности; это однонаправленное и не личное обращение, проводимое разнообразными средствами, которые агитируют в пользу товара, услуги, марки, фирмы, идеи [3]. Рекламный текст характеризуется тем, что апеллируя к рациональному началу адресата, обращается к эмоционально-чувственному восприятию с помощью использования известных образов и социально-значимых стереотипов, подчеркиванию исключительно выгодных условий продажи, а также прямому убеждению в необходимости приобретения. Таким образом, логика тематического развития текстов информационного дискурса, к которому мы относим тексты аннотаций и рекламные тексты, – это логика, обращенная к адресату, и поэтому коммуникативно маркированная. Она призвана вести адресата сообщения в нужном автору направлении и побуждать к действию.

Как мы уже отмечали, текст аннотации обычно лаконичен и чётко, свободен от второстепенной информации. С лингвистической точки зрения сжатие текстов – максимум информации при минимальном количестве языковых единиц – является одним из приёмов построения кратких текстов, характерных, по нашему мнению, как для текста аннотации, так и для текста рекламы, и является одним из общих моментов, выделяемых нами при исследовании ТАКХП. Следующим элементом, объединяющим рекламные тексты с текстами аннотациями, является воздействие и манипулирование, проявляющиеся в структурном оформлении и лингвистическом наполнении.

Категория воздействия и манипулирования входят в число основных для текстов информационного дискурса. Единицы текста каждого уровня, так же как и структурно-композиционное оформление, обладают собственным потенциалом воздействия на адресата. Под речевым воздействием (РВ) в широком смысле учёные понимают речевое общение, взятое в событийном аспекте его целенаправленности, мотивационной обусловленности, планируемой эффективности [12; 13]. Феномен речевого воздействия связан в первую очередь с целевой установкой говорящего и с прямым воздействием на адресата. В этом (прямом и косвенном воздействии) заключается основное различие приёмов манипулирования и воздействия как способов представления информации в рекламных интеллектуальных текстах аннотаций.

В узком смысле речевое воздействие используется в сфере регулятивных отношений, когда коммуникантов связывают отношения равноправного сотрудничества, а не отношения субординации. Субъект регулирует деятельность человека, в определённой мере свободного в выборе своих действий и поступающего соответственно со своими потребностями. Подобный тип коммуникации также встречается в текстах массовой информации.

ТАКХП как разновидность рекламных текстов с явно выраженной информативной функцией является, на наш взгляд, одной из самых разработанных сфер воплощения речевого воздействия (РВ) и средств манипулирования с целью представления информации. Основная проблематика прагмалингвистического анализа РВ и манипулирования связана с изучением намерений адресанта и всех находящихся в его распоряжении языковых ресурсов, которые определяют достижение им коммуникативной цели. Под манипулятивными речевыми приёмами мы понимаем «способ построения высказывания или текста, реализующий ту или иную манипулятивную тактику» [5: 49]. Манипулятивная речевая тактика – такое «речевое действие, которое соответствует определённому этапу в реализации той или иной стратегии и направлено на скрытое внедрение в сознание адресата целей и установок, побуждающих его совершить поступок, выгодный манипулятору» [5: 56].

Во внутренней структуре аннотаций к художественным произведениям обнаруживаются манипулятивные и воздействующие приёмы, которые присущи рекламному тексту. Как известно, основными разделами рекламного сообщения являются: графическая часть, изображение или образ рекламируемого товара; заголовок; информационный блок; слоган, т. е. рекламный девиз.

Приведённую структуру можно продемонстрировать и на примере современного текста аннотации, который содержит, на наш взгляд, все необходимые параметры:

1. Заголовок = название произведения.
2. Подзаголовок (если таковой имеется), который содержит следующую информацию:
  - жанр книги;
  - краткое содержание сюжета всей книги (часто в форме одного предложения-эллипса или номинативной группы);
  - наиболее значимая и интересная информация о книге.
3. Изложение событий книги по правилам передачи краткого содержания.
4. Оценка книги / автора.
5. Иллюстрации обложки книги или портрета автора.
6. Дополнительная информация, где среди прочего есть обязательное указание на год написания книги и место издательства. Проявление рекламы в структурно-композиционном оформлении рассмотрим на примере аннотации:

АЛЕССАНДРО БАРИКО

МОРЕ-ОКЕАН (Заголовок).

(Иллюстрация титульной обложки).

«Азбука», Санкт-Петербург, 2010 (Дополнительная информация).

Алессандро Барико – символ современной итальянской литературы. Мировую славу ему принес «Море-окена» (Оценка автора).

У приморской таверны «Альмайер» странные хозяева: мудрые девочки и мальчик, умеющие читать чужие сны. В постояльцах – профессор, составляющий «энциклопедию пределов», советский портретист, стремящийся написать портрет моря, женщина, мечтающая забыть любовь, и девушка, жаждущая любовь найти. В дремотную атмосферу «вневременья» и полуденной истомы вторгается жестокая история людей, переживших кораблекрушение.

(Изложение событий произведения).

Книга поэтична, образна и в высшей степени кинематографична (Story: 01/11).

(Оценка произведения).

Структурно-композиционное построение рекламных текстов аннотаций сопряжено с характерными грамматическими конструкциями, выраженными вербально с помощью риторических вопросов, восклицательных предложений, многоточий и перечислений. Приведём пример аннотации, в которой присутствуют, на наш взгляд, выделенные нами синтаксические особенности, характерные как для рекламных текстов, так и для аннотаций:

Ромэн Сарду

Прости грехи наши

Леденящая душу история о злодеяниях, которым нет прощения

Глазам путников, прибывших в деревню Эртелу 1284 года, открылась ужасная картина: церковь, лежащая в развалинах, заброшенные дома, разрезанные на куски трупы в реке... Однако этот приход почему-то интересует высшие церковные круги в Риме. Похоже, что в исчезновении деревни кроется какая-то ужасная тайна... Этот роман разошёлся во Франции тиражом более 300000 экземпляров и был переведён на 15 языков. Ромэн Сарду – экспериментатор, чьи романы представляют собой взрывоопасную смесь жанров: исторический роман, фэнтези, детектив.

«Захватывающее путешествие в средневековье, напоминающее «Имя Розы» Умберто Эко. Мурашки гарантированы (Натали: 07/08).

Поясним, каким образом проявляется информативно-воздействующий потенциал в приведённом тексте аннотации.

1. Перечисления выражают информативную функцию, которая является основополагающей для исследуемого текста: *«ужасная картина: церковь, лежащая в развалинах, заброшенные дома, разрезанные на куски трупы в реке...»*.

2. Многоточие обладает манипулятивным потенциалом, создаёт эффект интриги, недосказанности и подталкивает адресата к дальнейшим размышлениям: *«Глазам путников, прибывших в деревню Эртелу 1284 года, открылась ужасная картина: церковь, лежащая в развалинах, заброшенные дома, разрезанные на куски трупы в реке... Однако этот приход почему-то интересует высшие церковные круги в Риме. Похоже, что в исчезновении деревни кроется какая-то ужасная тайна...»*.

3. Вопросительные конструкции выражают «виртуальную» коммуникацию между адресатом и адресантом, либо являются риторическими вопросами, побуждающими читателя к дальнейшему действию: ознакомлению с полным текстом либо приобретению первоисточника.

Примером употребления вопросительных конструкций может служить аннотация польской писательницы Мануэлы Гретковской к роману «Женщина и мужчина»:

Быть женщиной в мире, которым правят мужчины, – легко ли это? А быть женщиной в католической Польше? Доктору Кларе придется испытать многое, прежде чем она найдёт ответы на свои вопросы. И всё это для того, чтобы убедиться: жизнь неисчерпаема в своём многообразии.

Общепризнанно, что огромное количество информации не намного лучше, чем недостаток ее. При стремительном информативном потоке для читателя было бы невозможно проследить за многочисленными издательствами и выпускаемыми в свет книгами, т. е. владеть в полном объеме всей новой актуальной информацией, если бы он воспринимал эту информацию из первоисточников. В этой ситуации совершенно незаменимы, не только в области науки, но и в художественной литературе, обобщающие вторичные тексты, изучаемые нами как разновидность интеллектуальной рекламы. Тексты аннотаций к художественным произведениям (ТАкХП) могут включать также указание на особенности в изложении материала: *лёгкий стиль, незамысловатый сюжет, виртуозное изложение событий, изящно построенная композиция* и т. д.: и адресат (для кого предназначена книга): *для детей, для любителей фантастики, поклонникам жгучей испанской прозы, для чтения ради эмоциональной встряски, для чтения в лицах, рекомендовано покорителям галактик, не пропустит тем, кто отдаёт предпочтение детективам, для любительниц мелодраматичных произведений, неизвестная классика, почти классика, фэнтези, мемуары, исторический роман, культовый роман, женский роман, дамский роман, дамское чтение, бестселлер, биографическое описание, жизнеописание* и т. д.

Иногда литература определяется соответственно национальной принадлежности авторов: *отечественная литература, иностранная литература*. Как правило, данная дифференциация используется составителями аннотаций на сборники, презентационные издания.

Говоря схематично, аннотация к произведению (прежде всего художественному) отвечает на вопросы: *О чем? Из каких частей? Как? Для кого?* Аннотация служит источником информации о содержании полного текста книги. Кроме того, умение

аннотировать прочитанную литературу помогает овладеть навыками реферирования. Основными характеристиками аннотации как разновидности интеллектуального рекламного текста является, на наш взгляд, прагматическая установка на предъявление качественной информации с целью воздействовать на адресата опосредованно, управляя его поведением и манипулируя подсознанием. Структурно-композиционная организация исследуемого нами типа текста направлена на упрощенное восприятие информации адресатом с целью привлечь внимание, заинтересовать и побудить к действию. Тексты информационного дискурса, в том числе и ТАКХП, содержат такие невербальные компоненты, как иллюстрация, шрифтовые и цветовые выделения, цифровые маркеры.

Выводы. Наблюдения относительно структурно-композиционных особенностей текстов аннотаций подтверждают тот факт, что основными функциями малоформатных кратких вторичных текстов аннотаций как разновидности интеллектуальных рекламных текстов являются функции информирования, воздействия и манипулирования. С точки зрения коммуникативных целеустановок, реализуемых текстами аннотаций к художественным произведениям, в нем нашли свое отражение следующие характеристики типа текста рекламы: оказание воздействия на адресата; ориентирование в новинках художественных произведениях; опосредованное манипулирование поведением адресата с целью приобретения или прочтения произведения за счёт клишированных грамматических конструкций.

Структурно-композиционное построение рекламных текстов аннотаций, которые, как правило, состоят из иллюстраций, заголовка, подзаголовка (если таковой имеется), изложения событий произведения, характеристики персонажей, оценки автора, книги, дополнительной информации, общего образа, тесно взаимодействует с лексическим наполнением и в рамках единой совокупности определяют общий эффект прагматического воздействия и манипулирования. Вопрос лексического насыщения требует особого рассмотрения и будет реализован нами в дальнейших исследованиях.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров / М.М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986. – 424 с.
2. Валева Н.Г. Жанрово-стилистическая характеристика научных текстов [электронный ресурс] / Н.Г. Валева. – Режим доступа к ст.: <http://www.trpub.ru/valeeva-har-text.html>
3. Зирка В.В. Манипулятивные игры в рекламе: лингвистический аспект / В.В. Зирка. – [2-е изд., исп.]. – М.: Книжный дом ЛИБРОКОМ, 2010. – 256 с.
4. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
5. Копнина Г.А. Речевое манипулирование: [уч. пособ.] / Г.А. Копнина. – [изд. 2-е]. – М.: Флинта, 2008. – 176 с.
6. Леонов В.П. Реферирование и аннотирование научно-технической литературы / В.П. Леонов. – Новосибирск: Наука, 1986. – 176 с.
7. Науменко Е.Э. Аннотирование текста и его методический аспект / Е.Э. Науменко. – Пятигорск, 1993. – 92 с.
8. Полонский В.М. Научно-педагогическая информация / В.М. Полонский //Словарь-справочник. – М.: Новая школа, 1995.
9. Почепцов Г.Г. Информационные войны / Г.Г. Почепцов. – М.: Рефл. Бук, 2000. – 576 с.
10. Соколова І. Інформаційно-рекламний текст як тип тексту / І. Соколова // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – Вип. 75 (3). – С. 133 – 137.
11. Стариннова Т.Б. Коммуникативно-прагматический аспект текстов вторичной информативности: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04. «Германские языки» / Т.Б. Стариннова. – Самара, 2000. – 24 с.
12. Стернин И.А. Введение в речевое воздействие / И.А. Стернин. – Воронеж, 2001. – 265 с.
13. Тарасов Е.Ф. Речевое воздействие: методология и теория / Е.Ф. Тарасов // Оптимизация речевого воздействия. – М.: Наука, 1990. – 206 с.
14. Черкунова М.В. Прагмалингвистические характеристики аннотаций научной и учебной литературы (на материале англоязычных изданий): дис. ... канд. филол наук: 10.02.04. «Германские языки» / М.В. Черкунова. – Самара, 2007. – 175 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Хабарова – викладач кафедри романо-германських мов Дніпропетровського університету економіки і права імені Альфреда Нобеля.

Наукові інтереси: прагмалінгвістичні особливості текстів анотацій.

ЖАНРОВІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ФЕНТЕЗІ

Наталія ЧЕТОВА (Хуст, Україна)

Дана стаття присвячена дослідженню історії виникнення жанру фентезі та його трансформації впродовж століть. В процесі дослідження аналізуються джерела фентезі, вплив лицарської та пригодницької прози, еволюція архетипів героїв та квесту як активні жанроформуючі фактори.

Ключові слова: фентезі, фантастика, жанр, міфологія, легенда, казка, роман, концепція, квест.

The present article is devoted to the investigation of the history of the fantasy genre and its transformations during centuries. In the process of investigation the sources of fantasy, the influence of the chivalrous and adventure prose, the evolution of the archetypes of the heroes and the quest as the active genre-forming factors are analysed.

Key words: genre, novel, fantasy, fiction, mythology, fairy-tale, legend, conception, quest.

Розуміння особливостей фентезі неможливе без знайомства з історією виникнення жанру, його трансформацією впродовж століть (а може і тисячоліть), з виходом за його межі й поверненням назад.

В тлумаченні фентезі завжди були присутні дві досить суперечливі крайнощі. Згідно з однією з них, фентезі – жанр казковий, і походженням своїм зобов'язаний саме міфологічній (більш ранній) та казковій (більш пізній) традиції. З іншого боку, типовий роман-фентезі запозичив багато і від лицарської, пригодницької прози. Саме на схрещенні, взаємодії двох основних жанрових складових й розвинувся цей жанр.

Становлення фентезі як жанру відбулося в середині минулого століття. Але раніше фентезі ніхто в окремий напрямок літератури не виокремлював. Та почнемо спочатку. Дамо найперше, конструктивно невірне означення, що, тим не менш, чудово описує той різновид літератури, який прийнято називати "фентезі": будь-який твір, у якому неможливе співіснує з можливим, і є фентезі.

Звісно, що під це означення можна з легкістю підвести взагалі всю fiction-літературу. Але саме це ми наразі й намагаємося зробити... Найголовніший, основоположний елемент фентезійної літератури – симбіоз абсолютної вигадки і дійсності. Якщо брати до уваги відсоткове співвідношення, то лише 20% буде реальністю. Таким чином, відштовхуючись від цього досить простого означення, можна отримати приблизну дату зародження жанру. Це – середина другого тисячоліття до нашої ери. Першим злетом фантазії, що виринув зі 100%-го відображення дійсності, став Шумерський епос про героя Гільгамеша [1: 410]. Усні перекази існували й набагато раніше. Проте нехай фентезі визначається, як "історія, в якій нереальне тісно переплітається з реальним (у відсотковому співвідношенні 80% / 20%), а в основу сюжету покладена дія." Декілька мільйонів праць, що описують різноманітні явища та їх наслідки, відразу ж виявилися відсіяними. Беручи до уваги таке визначення, описи й тлумачення видаляються з сімейства фентезійних творів.

Спробуємо пояснити чому саме шумерський, а не, наприклад, кроманьйонський епос. Нехай основоположною стане не дія, а пошук (квест, пригода). Саме шумерський Гільгамеш, на відміну від своїх містичних побратимів, першим відважується на справжню "пригоду". Він прагне Безсмертя. Саме воно – об'єкт його пошуку, мета квесту. Причому під "квестом-пошуком" у даному випадку будемо розуміти не просте знаходження якої-небудь речі, але поетапне проходження трьох стадій: "становлення мети" – "просування до виконання" – "результат". Ціль пошуку зовсім не обов'язково буде матеріальною. Нехай квест буде визначатися як цілеспрямований рух до успіху у виконанні даної задачі.

Згодом означення зазнає чергових змін. З'являються міфічні істоти, що є такими необхідними елементами у створенні особливої, квестової атмосфери: циклопи, вовкулаки, дияволи, демони... Казкарі Стародавніх Часів, не знаючи того, примудрилися створити одну із найважливіших складових фентезі. Це – небачені створіння, частково сконструйовані з частин тіла дійсно існуючих тварин, частково – намальовані уявою автора, що вводяться у розповідь з метою шокування слухача, привернення його уваги: малеча одне одному переоповідала історії про величезного Крилатого Змія з трьома головами, шляхетні особи у бенкетних залах обговорювали анімалістичні питання – скільки зубів було у Циклопа і яка в дійсності змія Мідгард...

Саме в цей період розквіту народного епосу фентезі й стало набувати більш-менш звичних для нашого ока рис. Ельфи й гноми, маги й чаклуни, циклопи і сирени – всі вони вже давно стали звичними для будь-якого шанувальника цього жанру.

Далі перше тисячоліття нашої ери – період розквіту героїчної літератури. Хитромудрі й меткі персонажі поступово починають витіснятися величезними силачами-лицарями, що спритно орудують дворучними мечами й перемагають драконів.

Таким чином, наше означення трансформується в черговий раз. До реальності-нереальності, дії-пошуку додається акцентуація на могутньому герої. Вже не численні боги – головні дійові особи сказання, а відважні лицарі, верхи на бойових конях й з величними мечами. Завдання могутніх героїв тепер – шукати Святі Граалі й Гроби Господні. Тисячі відважних лицарів, наслуховавшись сказань про героїв, що ризикували собою заради спасіння Гроба Господнього, негайно ставали Святими Хрестоносцями.

Й знову наше визначення зазнає змін. До дії-пошуку додається епітет "глобальна". Квест більше не являє собою подорож за скарбами й військовий похід проти повсталого васала. Тепер завдання чітко і ясно визначене – герой, ризикуючи головою, здійснює щось надзвичайно важливе, щось необхідне для існування його народу.

Паралельно з християнізацією героїчних балад йде процес їх романтизації. Французи-барди найбільше відзначилися, бо Британський героїчний епос намагався якомога більше уникати згадувань про «милих дам». З'являється перше ім'я у черзі звичайних перелічувань – француз Крет'єн де Труа – геніальний поет, автор поеми "Ланселот – лицар Вожа (Гарби)". Його внесок у розвиток літератури-фентезі грандіозно великий. Він не тільки романтизував ставлення до прекрасної статі у героїв, що до цього були ледь не жінкозалежниками, а ще й посилив значення одного з найважливіших елементів фентезі-твору – співпригодників [1: 59]. Раніше усі персонажі з'являлися й непомітно зникали. Головна ж увага надавалась лише головному Герою. Крет'єн де Труа розширив ці вузькі межі. У його романах соратники Артура грають провідні ролі, а не відсиджуються на задньому плані.

Отже, визначення продовжує розширюватися. Де Труа додає ще два пункти – неземне кохання, і, як результат, подвиги лицарів на честь прекрасних дам й наявність співпригодників.

Церкві не сподобався такий підхід: звичайні вчинки на честь дами, а не на честь Господа Бога. Але відмовитися від ідей, принесених де Труа у фентезійну літературу, означало б ступити величезний крок назад, тому у першій половині тринадцятого століття виникає "Цикл Вульгати", написаний монахами-цистерціанцями. У даному творі все було розставлено по місцях: ролі церкви, християнських святинь, жінки. Все було каталогізовано й розкладено по полицках. На цьому завершується черговий виток розвитку фантазійної літератури і починається новий.

У 1485 році публікується геніальна праця Томаса Мелорі – легендарна "Смерть Артура", слава якої й по сьогоднішній день не залишає у спокої голови юних письменників. Це перше видання, яке можна практично без поступок віднести до жанру фентезі [1: 57]. Оскільки після цієї одіозної події настало затишшя, то можна підвести підсумок. Твір-фантазія (все ж таки поки що неправомірно говорити просто "фентезі", оскільки цей термін як характеристика жанру ще не виник) – є не що інше, як літературне творіння, у якому реальність сплітається із вигадкою, наявний глобальний квест, що виконується командою пригодників. І всі ці події трапляються при безпосередній участі різноманітних чудес і страховиськ, яких звичайні герої винищують у величезних кількостях.

Таким перед нами постає образ літератури-фантазії, що кувалась протягом багатьох віків. Згодом настає період заупустіння. Куди більш стрімко розвивається, скажімо, фантастична література й історико-пригодницькі романи. Перше – тому що людство нарешті вступило у початкову індустріальну стадію й письменники занурилися у мрії про майбутні досягнення, фантастичні апарати, здатні дістатися Місяця. Друге – тому що поєднували в собі героїку епічних творів, сентиментальність любовних балад й базувалися на близькій і зрозумілій усім реальності.

Ми навмисно пропускаємо Баума і Льюїса Керола, щоб не давати приводу для нескінченної суперечки – фентезі це чи казка. Просто відмітимо, що ці автори нарешті закріпили концепцію "інших світів", адже дія відбувається не в нашому світі, а в іншому, в

якому відсутні наші, земні закони (Аліса блукала дивним світом Задзеркалля, Дороти досліджувала чудову країну Оз). Саме це й стало новим, ключовим елементом у фентезі-творах.

У 1930 році нікому не відомий молодий письменник Роберт Говард вигадує Конана-Варвара, безстрашного воїна, який настільки ж вправний зі зброєю, як і в любовних справах. Говардівський герой проживає у таємничому і чужому для людей світі, що зовсім не схожий на наш, – у світі-фантазії [2: v]. Романи, що описують пригоди звитязного Варвара, на якийсь період злетіли до висот популярності, але потім так само стрімко звалились з вершини через самогубство Говарда. Поки відбувається уся ця суєта, у 1937 році у світ виходить книга Толкіна "Гобіт". Вона стає справжнім одкровенням для пощадливого до літератури-фантазії читача. Але через видиму легкість і начебто очевидні однозначності й дитячості, серйозними читачами роман сприймається неоднозначно.

У 1950 році К.С. Льюїс приносить у видавництво свою книгу – "Нарнію", симпатичну навколорелігійну фентезі [2: 57], яка загалом знайшла свого читача, але, тим не менш, продовжувала би збирати порох у невідомості, якби не наступна подія. У 1954 році вперше видається легендарна трилогія професора Толкіна "Володар Перстенів". І остаточно жанр сформувався у кінці 60-х, коли трилогія виходить у т.з. paperback (м'якій обкладинці) [2: vi]. Цікавість до фентезі-літератури зростає у багато разів. Величезна кількість письменників з головою занурюється у новий жанр. Фентезі здобуває шанувальників щоденно, стаючи одним із найбільш популярних літературних жанрів. Твори, які раніше розглядалися як прості відгалуження від дерева фантастики, утворюють власний напрям – власне "fantasy".

Отже, ми прослідкували, як міфологія, упроваджена в масову свідомість тисяч поколінь, впливала на формування пізніших жанрів; як пригодницький жанр трансформувалася у фантастичний, і як інша сторона його (пов'язана з міфологією і казкою) якийсь час розвивалася дещо загальмовано, а потім переросла у фантастику (перш за все наукову); як ця наукова фантастика розвивалася сама по собі і як з неї сформувався окремий і чіткий жанр фентезі, який зараз перебуває на етапі становлення та розвитку, чим і пояснюються постійні коливання у спробах його дефініції.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Clute, John & Grant, John. The Encyclopedia of Fantasy. – London: Orbit, 1997. – xvi, 1049 p.
2. D'Amassa, Don. Encyclopedia of Fantasy and Horror Fiction. – New York: Facts On File, Inc., 2006. – 488 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Четова – здобувач кафедри іноземних мов та перекладу Карпатського інституту підприємництва.
Наукові інтереси: лінгвостилістика, теорія та практика перекладу, методика викладання іноземних мов.

КОМПОЗИЦІЙНИЙ ПРИЙОМ СИМЕТРІЇ НА РИТМІКО-СИНТАКСИЧНОМУ РІВНІ В ТЕКСТАХ АМЕРИКАНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ XX СТОЛІТТЯ: КОГНІТИВНО-СЕМІОТИЧНИЙ АСПЕКТ

Наталія ШЕВЕЛЬОВА-ГАРКУША (Херсон, Україна)

У статті представлено аналіз ритміко-синтаксичної організації американських поетичних текстів за параметром пропорційності. Виявлено, що концептуальними ознаками поезії є ритмічність, збалансованість, симетричність, циклічність та упорядкованість.

Ключові слова: концепт, концептуальні ознаки, ритміко-синтаксична конструкція, симетрія/асиметрія, альтернативний ритм.

This article focuses on revealing peculiarities of the rhythmic and syntactic organization of poetic texts on the basis of proportional criterion. It is assumed that the conceptual features of rhythmical, balanced, symmetrical, cyclical and regulated characteristics are explicitly expressed in the syntactic constructions of the poetic texts.

Key words: concept, conceptual features, rhythmic and syntactical constructions, symmetry/asymmetry, alternating rhythm.

Основним принципом ритміко-синтаксичної організації віршованого мовлення вважаємо його розподіл на ізометричні та ізоморфні, тотожні одиниці – *рядки*. Кожен рядок

характеризується наявністю певної *ритміко-синтаксичної конструкції* – ритмізованого двостороннього когнітивно-семіотично утворення, яке інкорпорує *позначувальне* (синтаксичну форму) й *позначуване* (значення), а також альтернативного, правильного або динамічного, варіативного *ритмічного малюнку*.

З позицій когнітивної семантики ритміко-синтаксична конструкція є *змістом* відносно вербальної та ритмічної форми, а також *концептуальною структурою* відносно фрагмента дійсності, який вона відтворює. У термінології Р. Ленекера, Р. Джакендорфа, Дж. Лакоффа така конструкція називається *пропозицією* і трактується, як різновид ідеалізованих когнітивних моделей (*idealized cognitive model*) [6], яка відтворює структуру відношень між об'єктивними сутностями певної ситуації.

З позицій вчених семіотичного напрямку, зокрема Ю. Лотмана, структура *ритміко-синтаксичної конструкції* може розглядатися на *синтагматичній* та *парадигматичній* вісях [3: 89-96; 6]. Операцію послідовного з'єднання та співположення ритмізованих синтаксичних елементів рядка реалізується на вісі комбінації (синтагматики), утворюючи ритміко-синтаксичне семантичне ціле.

Численні повтори еквівалентних ритміко-синтаксичних рядків поетичних текстів продукує наявність паралельних конструкцій на парадигматичній вісі, ритмізуючи словену тканину [3: 120, 139; 6]. Конструктивний принцип повторення ізометричних, пропорційних рядків привносить ритмічність й у структуру синтагматичної вісі [3: 87-89]. Оскільки ритміко-синтаксичні конструкції поетичного тексту є взаємозамінними, то виникає *вторинна "синонімія"* завдяки ізометричній та ізоморфічній еквівалентності слів та словосполучень [3: 122].

Принцип симетрії як композиційний прийом пов'язаний з пропорційним, тотожним співвідношенням ритміко-синтаксичних частин. На ритміко-синтаксичному рівні еквівалентні конструкції та їх частини характеризуються *ритмічністю, збалансованістю, рівністю, симетричністю, упорядкованістю, сталістю, повторюваністю, паралельністю та пропорційністю* [5: 136; 6].

На нашу думку, паралельні ритміко-синтаксичні конструкції поетичних текстів підкреслюють певний рекурентний (повторюваний) тип ритмічного малюнку. Отже, еквівалентні ритміко-синтаксичні конструкції повтору, синтаксичної тавтології, асиндетону/полісиндетону, паралелізму, хіазму, анафори/епіфори тощо, які продукують *альтернативний, правильний, плавний, чіткий та шаблонний* ритм, спрямовані на передачу одноманітних речей дійсності, повільних та чітких рухів, сумного настрою тощо. На противагу йому, *динамічний (рухливий), стокатоподібний, фрагментарний, рваний* ритм, структурований нерівними, обірваними конструкціями із вживанням ритміко-синтаксичного графічного прийому анжамбеман, парцеляції, дистантного розташування елементів, відокремлень, вставних та вставлених речень тощо, здатний відтворювати розмаїття предметів, подій, настрою людини в тій чи іншій ситуації. Основною функцією статичних та динамічних повторюваних елементів тексту є *деавтоматизація* уваги читача.

Ритміко-синтаксичні конструкції за *параметром пропорційності* поділяються на *симетричні* та *асиметричні*. Симетричні конструкції базуються на ритміко-синтаксичному паралелізмі та повторах.

З огляду на це виділяємо такі види симетрії: 1) *трансляційна (переносна) симетрія* (У. Нот), 2) *дзеркальна (двостороння) симетрія* (Р. Лангакер, Ю. Лотман), 3) *гвинтова симетрія та симетрія "золотого перетину"* (Р. Норрман) [5: 136]. На основі цієї класифікації диференціюємо трансляційні, дзеркальні та гвинтові ритміко-синтаксичні конструкції.

Трансляційні конструкції базуються на *переносній симетрії*, яка проектує певну ритміко-структурну модель одного рядка на інші конструкції наступних рядків. У результаті тотожної будови ритміко-синтаксичних конструкцій отримуємо *статичний, лінійний, векторний, чіткий, симетричний, одноманітний та рівний* ритмічний малюнок. Так, проаналізуємо фрагмент вірша американського поета модерніста Р. Фроста "Знайомий з ніччю" ("Acquainted with the Night"):

I have been one acquainted with the night.

*I have walked out in rain – – and back in rain.
I have outwalked the furthest city light*

*I have looked down the saddest city lane.
I have passed by the watchman on his beat
And dropped my eyes, unwilling to explain.*

Robert Frost

У наведеному уривку Р. Фрост використовує прості речення, побудовані на неповному паралелізмі та анафоричному повторі підмета, вираженого займенником *I*, та присудка, вираженого дієсловом минулого часу *have + V3/-ed* активного стану (пасивного – в першому рядку). Задана модель створює монотонний, повільний, одноманітний ритм. Повторюваність синтаксичних елементів структури спрямована на передачу меланхолійного настрою людини, яка блукає на самоті вночі. Пропорційні частини ритміко-синтаксичної конструкції активують концепт НЧ, який характеризується такими концептуальними імплікаціями як: *тиша, самотність, плинність часу, циклічності буття*. Втомившись, автор втрачає бажання продовжувати циклічне, одноманітне описання картин навколишньої дійсності. Це небажання об'єктивується використанням нетотожної попереднім рядкам конструкції, що створює ефект ошуканого очікування.

Дзеркальні ритміко-синтаксичні конструкції, побудовані на симетрії та рівновазі (М. Тернер) [5: 138], характеризуються *узгодженням, врівноваженістю, циклічністю та взаємозв'язністю*. Такі рядки організуються за допомогою прийомів 1) кільцевого повтору ритміко-синтаксичних конструкцій, 2) повтору-підхопленню (анадіп्लозису), 3) ланцюгового підхоплення, 4) хіазму. Рядки, структуровані цими прийомами, є статично ритмізованими та оформленими за допомогою *циклічного, обрамленого, дзеркального, збалансованого ритмічного руху*, який іконічно передає концептуальний зміст та посилює повторюваний, колоподібний перебіг подій, почуттів тощо. У текстах сучасної поезії дзеркальна симетрія здатна підпорядковувати: 1) окремі ритміко-синтаксичні конструкції, 2) увесь ритміко-синтаксичний простір вірша в цілому [5: 139]. Так, у вірші Е. Камінгса "*of Ever-Ever Land i speak*" знаходимо такі рядки:

*(of Ever-Ever Land I speak
sweet morons gather roun'
who does not dare to stand or sit
may take it lying down)
down with the human soul
and anything else uncanned...
down with hell and heaven
and all the religious fuss...
down above all with love
and everything perverse...*

Edward Estlin Cummings

*For the sake of some things
That be now no more
I will strew rushes
On my chamber-floor,
I will plant bergamot
At my kitchen-door.
For the sake of dim things
That were once so plain
I will set a barrel
Out to catch the rain,
I will hang an iron pot
On an iron crane.*

Edna St. Vincent Millay

Симетричні рядки строф у вірші актуалізують концепт ПОТІК, концептуальними імплікаціями якого є *рух, плинність, безповоротність подій, певних почуттів* тощо. Цей концепт об'єктивується на лексичному рівні за допомогою номінативних одиниць "*rushes, rain*", які передають ностальгію поетеси за радісними подіями, які мали місце в її житті, а тепер безслідно зникли ("*many thing be dead and gone*").

Гвинтова симетрія, відома як симетрія "*золотого перетину*", характеризується повним або частковим повторенням певної ритміко-синтаксичної конструкції. Цей вид симетрії тісно зв'язаний з поняттям **фракталу/фрактальними аналогіями** [2; 5: 141]. Властивості фрактальних форм розкриваються в багаторазовому самоповторенні паралельних конфігурацій, або **патернів** [1: 2], (конструкцій, рядків, тем або сюжетів), утворюючи ритміко-синтаксичну, графічну та семантичну фрактальність, інваріантну самоподібність на відповідних рівнях [2]. Таким чином, частини цих конструкцій на будь-якому рівні за формою нагадують ціле [6], що в синергетиці розкривається через поняття **зв'язності**. Така модель розкриває *ціле* як таке, що міститься в *частині* [2]. Ці дві складові моделі є взаємообумовленими, універсально узгодженими. У результаті цього *рекурентні відношення* (зворотні зв'язки рекурсії) повторюваних сегментів ритміко-синтаксичного простору, утворюючи *атрактор* (повторюваний тип), роблять сприйняття структурних елементів передбачуваним. Це логічно замкнуте коло базується на принципі автопоезису (автореферентності), який постулює самозначущість форми поетичного тексту [5: 142].

Симетрія "золотого перетину" як підвид гвинтової симетрії полягає в тому, що не лише частини відтворюють одна одну, але й елементи цих частин є симетричними [5: 141]. Прикладом гвинтової симетрії можуть слугувати рядки з віршу А. Гінсберга "Коли з'явиться світло" ("*When lights appears*"):

*You'll bare your bones you'll grow you'll pray you'll only know
When the light appears, boy, when the light appears
You'll sing & you'll love you'll praise blue heavens above
When the light appears, boy, when the light appears
You'll whimper & you'll cry you'll get yourself sick and sigh
You'll sleep & you'll dream you'll only know what you mean
When the light appears, boy, when the light appears...*

Alen Ginsberg

Ритміко-синтаксичним інваріантом, який лежить в основі композиційної структури вірша, є поліпропозиційна синтаксична конструкція, представлена складнопідрядним реченням з часовими відношеннями (зі сполучником "*when*") між головним та залежним реченням. Використання паралельної, поліпропозиційної конструкції створює статичний, рівний, плавний ритмічний малюнок. Часткове ("*You'll...*") та повне повторення конструкції ("*When the light appears, boy, when the light appears*") дозволяє спрогнозувати подальше їх розташування. Але остання пропозиція, введена двома головними реченнями, перетворює звичний, монотонний, статичний ритм на динамічний (рухливий), варіативний (перемінний). Отже, ритміко-синтаксичні флуктуації, зумовлені трансформаціями симетричних, врівноважених конструкцій, створюють ефект ошуканого очікування та деавтоматизують сприйняття інформації, акцентуючи увагу читача у даному випадку на стані та відчуттях людини в останні хвилини свого життя.

Американські поети сучасності досить часто вдаються до використання композиційного прийому **асиметрії**, який актуалізується нееквівалентними конструкціями та характеризується динамічним, гнучким та деформованим ритмом. Їх частини структуруються асиметрично, невпорядковано, непропорційно, незбалансовано та аритмічно. У цьому випадку прийом асиметричної організації ритмічних та синтаксичних сегментів приймається як "*мінус-прийом*" [3: 110], як відмова від певного обмеження та традиційності, як флуктуаційна трансформація (деформація) норми симетричної організації. Поети також часто використовують **синтаксико-графічні засоби** вірша для іконічного відтворення своїх ідей та думок, що призводить до фрагментарності, стокатоподібності та уривчастості ритмічного малюнку.

Отже, спираючись на досягнення вчених когнітивної лінгвістики, в ході нашого дослідження ми виділили *ритміко-синтаксичну конструкцію* як одиницю поетичного тексту в межах ритмічної константи – *рядка ("a line")*, яка складається з простих речень або словосполучень та складних речень з різними видами зв'язку, що включаються в певну ритміко-синтаксичну та семантичну одиницю. Ці конструкції є двосторонніми когнітивно-семіотичними, ритмізованими утвореннями, які інкорпують позначувальне (синтаксичну форму) й позначуване (значення). Численні повтори ритміко-синтаксичних рядків з певним ритмічним малюнком активують концептуальні ознаки *еквівалентності, тотожності* на вісі селекції (парадигматики) та дає підставу стверджувати, що основним принципом ритміко-синтаксичної організації поетичних текстів є симетрія та рівновага, яка об'єктивується концептуальними ознаками *ритмічності, збалансованості, рівності, упорядкованості, сталості, повторюваності, паралельності, гармонії та пропорційності*. Симетричні конструкції можуть бути побудовані на основі *трансляційної* симетрії (переносна, тотожна, векторна організація рядків), *дзеркальної* (двостороннє або дзеркальне відображення окремих рядків або рядків різних строфічних єдностей), *гвинтової симетрії* та *симетрії "золотого перетину"* (повне або часткове повторення ритміко-синтаксичних одиниць, відтворення конструкторів та їх частин). Таким чином, ритміко-синтаксичні інваріанти рядків створюють повільний, чіткий, рівний, упорядкований, дещо одноманітний, статичний ритм, який використовується для іконічної передачі семантичного наповнення рядків і є у такий спосіб мотивованим. Мотивованим також є використання *асиметричних* ритміко-синтаксичних конструкцій, побудованих на незбалансованості, невпорядкованості, динамізації та деформації ритмічного малюнку, який відтворює певний задум поета.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Жаботинская С.А. Геометрия смысла: концептуальные модели языка и фрактальные формы [Електронний ресурс] // 2005. – Режим доступу: <http://www.russian.slavica.org/printout952.html>
2. Казанский А.Б. Модели организационно замкнутых систем и контуры развития новых подходов в области искусственного интеллекта и когнитивной науки [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://spkurdyumov.narod.ru/kazanskiy.htm>
3. Лотман Ю.М. О поэтах и поэзии: Анализ поэтического текста. Статьи и исследования. Заметки, рецензии, выступления. – СПб.: Иск-во, 1996. – 848 с.
4. Лотман Ю.М. Структура художественного текста // Лотман Ю.М. Об искусстве. – СПб.: «Искусство-СПб», 1998. – С. 14-285.
5. Стрільчук А.В. Синтаксична організація текстів сучасної американської поезії: когнітивно-семіотичний та синергетичний аспекти: Дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.04/КНЛУ. – К., 2009. – 257с.
6. Tsur R. Aspects of Cognitive Poetics [Електронний ресурс]. – 2000. – 32 р. – Режим доступу: http://www.tau.ac.il/%7Etsurxx/2Cognitive_Poetics.html

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Шевельова-Гаркуша – аспірантка кафедри романо-германських мов, асистент кафедри мовної освіти Херсонського державного університету.

Наукові інтереси: сучасна американська поезія.

ТРАДИЦІЯ МОВЧАННЯ У ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Мар'яна ЯРЕМКО (Львів, Україна)

У статті розглянуто поняття невимовності, проаналізовано становлення мовчання як теоретичної проблеми та подано огляд реалізації мовчання у художньому тексті.

Ключові слова: невимовність, комунікативно значуще мовчання, комунікативно незначуще мовчання, тиша, підтекст, тематизоване мовчання, структурне мовчання.

The article examines the unspeakable, analyses the formation of silence as a theoretical problem and shows the realization of silence in a literary text.

Key words: ineffable, silence communicating meaning, silence without communicating particular meaning, quiet, subtext, thematic silence and structured silence.

Починаючи із часів античності, мова та її виражальні можливості становили центральну тему філософських і теоретичних роздумів. Спершу ключовою була думка, що мова відтворює світ (Арістотель), згодом мова перестала служити засобом нашого пізнання та стала відображати не світ, а лише думки про нього (І. Кант). Зрештою на зламі XIX-XX ст.

недовіра та скептичне ставлення до мови зростає, а теза Р. Карнапа, що мова погано відображає наші думки, поступово змінюється на радикальне твердження Р. Рорті – мова взагалі нічого не репрезентує [13: 3-15]. Із зростанням мовної критики у літературі ХХ ст. розвивається інтерес до мотиву невимовності чи невиражальності та спроб його мовного окреслення.

Поняття невимовності постало як естетична проблема ще в епоху Просвітництва [11]. Розробляючи теорію чуттєвого пізнання, німецький філософ А. Г. Баумгартен, а згодом і його учень Г. Ф. Маєр зазначали, що у мові спостерігається щось „незбагненне” (das Unfaßliche) [11: 506]. У Й. Г. Гердера, який намагатиметься переосмислити теорію Баумгартена, „незбагненне” постане як „естетичний феномен, який не піддається роз’ясненню” та отримає назву „несказанного” (das Unnennbare) [11: 16]. Концепція Гердера знайде згодом своє відображення у літературі романтизму, представники якого намагатимуться трансцендентувати мову у сферу музики, снів, фантазій та символів, співставляючи та намагаючись поєднати таким чином виражальне із невиражальним. За допомогою тематизації невимовності романтики зображали „вищість образотворчого мистецтва чи музики над поезією” та наголошували на величч обраної теми, яка „переростає можливості висловлення” поета [7: 204-205]. На відміну від романтиків, які прагнули означити невимовне, модерністи відмовляються від спроб розширення мовного потенціалу та слідуєть словам Л. Вітгенштайна: „Про що не можна говорити, про те слід мовчати” [17: 178]. Цією тезою австрійський філософ наголосив, по-перше, на тому, що невиражальне не піддається мовному окресленню, а тому повинне залишатися у просторі несказаного, а, по-друге, зазначив комунікативну значущість мовчання. Адже невисловлене чи ненаписане, яке стає предметом мовчання, підлягає інтерпретуванню. Мовчання постає „неартикульованим відповідником висловлювання чи квазивисловлюванням” та розглядається „як комунікативна одиниця”, яка „заступає щось, що мало бути і сказане, і написане” [3: 169].

Досліджуючи акт мовчання у вербальній комунікації, лінгвісти намагаються розмежувати комунікативно значуще мовчання від комунікативно незначущого [2: 174-175]. Мовчання, яке передбачає функціональне навантаження та інформативність, вважається комунікативно значущим, тоді як комунікативно незначуще мовчання позначає насамперед відсутність звуків і не потребує вербальної комунікації (мовчання під час сну чи прогулянки). [2: 174-175; 5: 92-93]. Некомунікативною вважається також тиша, яка служить основою або фоном для мовленнєвої комунікації та залишається „асемантичною” [6: 7].

Комунікативне мовчання – багатозначне, тому будь-яке його інтерпретування можливе лише на основі контексту чи на фоні комунікації. В. Богданов, зокрема, зазначає, що зміст мовчання слід розглядати як імплікатуру, оскільки за межами мовленнєвого акту мовчання нічого не значить на відміну від слова чи речення, які зберігають сенс і поза контекстом, а у мовленнєвому акті лише його актуалізують [2: 178-179]. Мовчання може виражати емоційний стан, свідчити про близькі взаємини між людьми чи, навпаки, про відсутність між ними будь-якого порозуміння, передавати певну інформацію (згоду – спротив, бажання – неохоту та ін.) чи приховати її, дати оцінку діям або словам співрозмовника, а також справити враження, привернути увагу до висловленого та надати йому особливого значення [5: 96-97].

Тлумачення мовчання у художньому тексті є одним із нелегких завдань реципієнта. Художнє слово вирізняється своєю наповненістю мовчанням та здатністю творити нескінченні асоціативні ряди. Аналіз художнього тексту відбувається у двох його вимірах, у виявленні реального сенсу висловлювання та прихованого, тобто включає аналіз експліцитних та імпліцитних лексичних, стилістичних і синтаксичних засобів [4: 83]. Письменник повинен володіти даром „непрямого говоріння”, тобто вміти приховати певну інформацію, створити семантичну багатоплановість висловлювання [1: 305]. Зміст висловлювання, який не виражений словесно, ховається у підтексті, відчитати який вдається, виявивши всі текстотворчі елементи [4: 56].

У художньому тексті слід розрізнити два види реалізації мовчання, йдеться про тематизоване (das dargestellte Schweigen) та структурне мовчання (das darstellende Schweigen) [6: 9; 15: 20]. Тематизація мовчання відбувається, на думку О. Сливинського, на фабульному

рівні, тобто у комунікації між дійовими особами художнього твору, структурне ж мовчання охоплює рівень формально-мовної і наративно-композиційної реалізації та еліптичний рівень. На першому і другому рівні йдеться про мовно-стилістичні засоби позначення мовчання у тексті та про можливість використання мовчання як композиційного елементу текстової структури. Еліптичний рівень, як зазначає дослідник, є „складною системою різнорівневих замовчувань, яку містить художній текст, відсилаючи до фактів об'єктивної дійсності, до простору інтертексту” [6: 9].

У ХХ ст. відбувається становлення мовчання як теоретичної проблеми і зумовлено це не лише тогочасним розчаруванням у виражальних можливостях мови та загостреною увагою до проблеми невимовності, а й самим розвитком та переосмисленням словесного мистецтва. А оскільки провідними у цей період були ідеї підсвідомого, багатозначності художнього висловлювання, невизначеності тексту та його відкритої структури, присутності у ньому лакун та існування підтексту, то побіжне чи детальне звернення до теми мовчання знайде не раз своє відображення у тогочасних теоріях та дослідженнях. Згадаємо найважливіших представників різноманітних теоретичних шкіл та напрямів, які вплинули на становлення мовчання як теоретичної проблеми у ХХ ст.

Розробляючи метод деконструкції, Ж. Дерріда пропонує нову концепцію інтерпретації тексту. У деконструктивістів текст „виступає як суб'єкт або, висловлюючись точніше, як прихований голос, що немовби промовляє із письма“ [12: 227]. Дерріда критикує традицію західноєвропейського логоцентризму та заперечує фоноцентризм, тобто вищість голосу (phone) над письмом, стверджуючи, що „голос зберігає мовчання”, а значить наповненості слова не існує [10: 95-117]. Філософ відкидає ідею присутності Буття, обґрунтовуючи це тим, що будь-яка присутність заявляє про себе на фоні відсутності. Саме цілковита відсутність, тобто відсутність усього, а не лише чогось окремого, надає натхнення, стає поштовхом до дій та роботи. Поняття відсутності Дерріди міститься у тексті, потрібно лишень віднайти місця, де текст суперечить собі, розкриваючи таким чином власну діалогічність (двоїстість). Завдання інтерпретатора виявити перш за все замовчувані чи підсвідомі імплікації у тексті, які на перший погляд здаються чимось несуттєвим і залишаються ніким непоміченими. Отож, увага дослідника повинна бути спрямована не на те, що текст говорить чи означає, а на його здатність розсіювати чи розпорошувати значення [12: 218].

У теорії дискурсивного аналізу М. Фуко заперечував репрезентаційну функцію мови, стверджуючи, що знаки „показують, що вони нічого не показують”, та відзначав, що значимою є та сторона мови, у якій розкривається її „порожнє несигніфікативне Буття” [12: 175]. Об'єктом такого дослідження у художніх текстах стають мовні конструкції, які засвідчують присутність мови у момент її незначущості. Найчастіше метафорою такої мови служить білий аркуш паперу, який є таким необхідним для письма, проте з появою перших літер на ньому, уся увага переходить до написаного та зосереджується на його значенні [12: 175]. Поезія С. Малларме, у якій значна роль відводиться тематизації білого кольору, привертає увагу теоретиків постмодерну. Для Дерріди багатозначність походить із порожнечі, тому біле у Малларме інтерпретується не як порожній знак, а як смислова лакуна [12: 218].

У модерній та постмодерній поезії мовчання, без сумніву, набуло великого теоретичного розгляду. ХХ ст. наголосило на тому, що текст може мовчати, а мовчання – бути стратегією побудови твору, порушило проблему невимовного та посприяло усвідомленню того, що „значиме ховається за несказаним” або взагалі є „невимовним” [8: 1]. Та хочемо наголосити на тому, що, говорячи про феномен мовчання, потрібно розмежовувати теоретичний інтерес до мовчання від традиції його використання у літературі. Звернення до мовчання у художній літературі можна простежити, починаючи від античності, тому слушним вважаємо зауваження К. Ніббріга, що „мовчали у літературі завжди, але завжди по-різному” [14: 49].

Завдяки мовчанню досягався ефект драматичності в грецькому та римському епосі. На фоні мовчання образи Ахілла чи Енея набували у творі величності, елементи мовчання посилювали моменти відчаю, страху, зволікання та смутку [8: 18]. Змістовним в епічному творі вважається мовчання героїв, тобто значиме мовчання виявляється не у всіх епічних

персонажів, а лише у героїчних фігур [8: 307]. Мовчання тут часто використовується як „нарративний засіб”, який сприяє „драматично-захопливому” зображенню епічних сцен [8: 234]. Відомим проповідником мовчання у давньогрецькій філософії вважається Піфагор, який приймав у свою школу нових учнів лише після п’ятирічної мовчанки [15: 29]. Наслідуючи вчення Піфагора, на аскетичне мовчання – за переказами Філострата – прирік себе Аполлоній Тіанський і висловлював свої думки лише за допомогою жестів. Про мовчання дізнаємося також із Старого Заповіту та Біблії, де воно виступає як хаос, темрява, якому слово Боже покладає кінець [15: 27]. У середньовіччі мовчання тематизується в артурівських романах, романах про святий Грааль та про Трістана [16: 42]. На зацікавлення мовчанням у XVII ст. вплинуло перш за все захоплення античною культурою, Біблією та середньовічною літературою. У творах цього періоду виділяють „риторичне” мовчання, фігури якого (паузи, еліпси, цезури) література бароко запозичує ще із античності, а також „сакральне” мовчання, яке поєднує у собі спершу мовчання як приготування до розмови з Богом, а після богопізнання набуває містичного характеру та становить відповідну реакцію віруючого на його намагання передати словами важливість даної події [9: 15-16].

Згадана нами естетика невимовності, започаткована у Просвітництві, вплине на світогляд романтиків і набуде нового переосмислення у модерній літературі, де мовчання постане як альтернативна форма висловлювання. У другій половині XX ст. мова у літературі все більше нагадуватиме „балаканину” [6: 15]. Мовчання ж виявиться результатом „порожнечі і вичерпаності мовних ресурсів” [3: 171].

Традиція використання мовчання у художній літературі свідчить про те, що у літературі будь-якого періоду мовчання – невід’ємна частина структури художнього тексту, завданням якого є примножувати значення художнього слова та задіювати читача до рецептивного аналізу. Мовчання зрештою стає засобом порозуміння між читачем та автором, оскільки несказане заставляє реципієнта думати, домислювати, висловлювати власні здогади, в результаті чого він заглиблюється у текст та отримує змогу разом із автором творити усе задумане.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
2. Богданов В. В. Молчание как нулевой речевой акт и его роль в вербальной коммуникации // Богданов В. В. Предложение и текст в содержательном аспекте. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2007. – С. 174-179.
3. Зубрицька М. О. Homo legens: читання як соціокультурний феномен. – Літопис, 2004. – 352 с.
4. Кайда Л. Г. Стилистика текста: от теории композиции – к декодированию: учеб. пособ. – М.: Флинта, 2004. – 208 с.
5. Крестинский С. В. Коммуникативная нагрузка молчания в диалоге // Личностные аспекты языкового общения. – Калинин: Изд-во Кал. ун., 1989. – С. 92-97.
6. Сливинський О. Т. Феномен мовчання в художньому тексті (на матеріалі болгарської прози 60-90-х рр. XX ст.) / Автореф. дис. канд. філ. наук: 10.01.06 / Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2007. – 19 с.
7. Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина XX – перша пол. XXI ст. / за заг. ред. Б. Бакули. – Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2008. – 532 с.
8. Anzinger S. Schweigen im römischen Epos: zur Dramaturgie der Kommunikation bei Vergil, Lucan, Valerius Flaccus und Statius. – Berlin u. a.: de Gruyter, 2007. – 408 S.
9. Benthien C. Barockes Schweigen: Rhetorik und Performativität des Sprachlosen im 17. Jahrhundert. – München: Fink, 2006. – 463 S.
10. Derrida J. Die Stimme, die das Schweigen wahr // Derrida J. Die Stimme und das Phänomen. – Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 2003. S. 95-117.
11. Fromm W. An den Grenzen der Sprache: über das Sagbare und das Unsagbare in Literatur und Ästhetik der Aufklärung, der Romantik und der Moderne. – Freiburg im Breisgau u. a.: Rombach, 2006. – 582 S.
12. Klawitter A., Ostheimer M. Literaturtheorie – Ansätze und Anwendungen. – Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 2008. – 304 S.
13. Leiss E. Sprachphilosophie. – Berlin u. a.: de Gruyter, 2009. – 310 S.
14. Nibbrig Ch. L. H. Rhetorik des Schweigens: Versuch über den Schatten literarischer Rede. – Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1981. – 328 S.
15. Roloff V. Reden und Schweigen. Zur Tradition und Gestaltung eines mittelalterlichen Themas in der französischen Literatur. – München: Fink, 1973. – 220 S.
16. Schnyder M. Topographie des Schweigens. Untersuchungen zum deutschen höfischen Roman um 1200. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2003. – 447 S.
17. Wittgenstein L. Logisch-philosophische Abhandlung. Tractatus logico-philosophicus: kritische Edition / Hrsg. v. B. McGuinness, J. Schulte. – Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1989. – 310 S.
18. Zimmermann K. Überlegungen zu einer Theorie des Schweigens // Sprache und Pragmatik. – Stockholm, 1983. – S. 37-45.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Мар’яна Яремко – аспірантка кафедри німецької філології Львівського національного університету ім. І. Франка.
Наукові інтереси: стилістика, лінгвістика тексту.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСКУРСУ

TWO TYPES OF DISCOURSES – TWO WAYS TO ASCRIBE RESPONSIBILITY

Анастасія ЗАКАРІАДЗЕ (Тбілісі, Грузія)

Статтю присвячено висвітленню поняття відповідальності в двох типах дискурсу: моральному та юридичному.

Ключові слова: відповідальність, ретрибутивізм, еклезіологічна сфера.

This thesis identifies and discusses the two principle discourses in which responsibility reveals its nature. First of all we'd like to say a couple of words about responsibility on the valley of moral discourse. It can refer two different but related things. First, a person has moral responsibility for a situation if that person has an obligation to ensure that something happens. Second, a person has moral responsibility for a situation when it would be correct to morally praise or blame that person for the situation.

Key words: responsibility reveals, retributivism, ecclesiological area.

People who have moral responsibility for an action are called moral agents. Those people that are capable of reflecting on their situation, forming intentions about how they will act, and then carrying out that action. Nature of responsibility on the moral discourse is both related to and different from responsibility in legal discourse. People are causally responsible for events when those events are directly brought about by their actions. Often when people have moral responsibility for a situation, they also have causal responsibility for that situation. Someone who is praised for acting in a morally responsible way has usually caused some good state of affairs to occur but however, person can have moral responsibility without causal responsibility. A person is legally responsible for his or her actions when it is that person who will be penalized in the court system for an event that has occurred. Although, it may often be the case that when a person is morally responsible for some act, they are also legally responsible for some act, there are clearly exceptions to this rule. It is a fact that nowadays these discourses do not overlap. One more notion – I mean Collective moral responsibility. When people attribute moral responsibility; they usually attribute it to individual moral agents. However, Joel Feinberg, among others, has argued that corporations and other groups of people can have what is called ‘collective moral responsibility’ for a state of affairs.

Responsibility in Legal discourse in the most pertinent sense of this ambiguous expression) consists in being subject to a penal or civil sanction, as established by a valid legal rule... There are two main traditional theories about the justification of punishment. The first is based on the utilitarian ethical conception the preventionist theory, which justifies punishment in so far as it is a necessary and efficacious means for protecting society as a whole from still greater evils theory. The other theory is retributivism, which justifies punishment as an appropriate response to the evil caused in the past. Remember that Kant treating someone as “an end-in himself” means treating him as a rational being. Thus we have to ask, what does it mean to treat someone as a rational being? Now a rational being is someone who is capable of reasoning about his conduct and who freely decides what he will do, on the basis of his own rational conception of what is best. Because he has these capacities, a rational being is responsible for his actions. We need to bear in mind the difference between:

1. Treating someone as a responsible being
2. Treating someone as a being who is not responsible for his conduct.

Mere animals lack reason, are not responsible for their actions, nor are people who are mentally “sick” and not in control of themselves. In such cases it would be absurd to try to hold

them accountable. We could not properly feel gratitude or resentment toward them, for they are not responsible for any good or ill they cause. Moreover, we cannot expect them to understand why they behave as they do. So we have to choose, but to deal with them by manipulating them, rather than by addressing them as autonomous individuals. When we snare a dog who has urinated on the rug, we may do so in an attempt to prevent him from doing it again- but we are merely trying to “train” him. We could not reason with him even if we wanted to. On the other hand, rational beings are responsible for their behavior and so may properly be “held accountable” for what they do. We may feel gratitude when they behave well and resentment when they behave badly. Reward and punishment are the natural expression of this gratitude and resentment. Thus in punishing people we are holding them responsible for their actions, in a way which we cannot hold mere animals responsible. We are responding to them not as people who are sick or have no control over themselves, but as people who have freely chosen their evil deeds. In dealing with responsible agents, we may properly allow their conduct to determine, at least in part, how we respond to them. According to Kant there is a deep logical reason for responding to other people in kind. The first formulation of the Categorical Imperative comes into play here. When we decide what to do we in effect proclaim our wish that our conduct made into a universal law. Therefore when a rational being decides to treat people in a certain way, he decrees that in his judgment this is the way people are treated. If he treats others badly, and we treat him badly we are complying with his own decision. We comply with his choice he has made. We are allowing him to decide how he is to be treated. Thus Kant says of the criminal, “His own evil deed draws the punishment upon himself”. By associating punishment with the idea of treating people as rational beings, Kant gave the retributive theory a new depth. What we ultimately think of the theory will depend on what we think about the big issues Kant has identified- on what we judge the nature of crime, and the nature of criminals, to be. To the extent that criminals are regarded as responsible people, without excuse, who simply choose to violate the rights of others for no rationally acceptable motive, Kantian retributivism will continue to have great persuasive power.

It is clear that determinism does not undermine the legitimacy of ascribing legal responsibility if we adopt a preventionist theory about the justification of state coercion, the determinist hypothesis supports the preventive efficacy of punishment by leaving open the possibility that the will of individuals will be determined by causal factors like the threat of punishment. Determinism seems, on the other hand, to imply the illegitimacy of the ascription of legal responsibility, if a retributivist view of punishment is adopted. Retribution is supposed to be justified not when the individual has merely produced a bad state of affairs, but when he has produced it by acting in a blameworthy way, and the behavior of an individual is not blameworthy if he could not have acted otherwise.

Now, the blameworthiness which is here relevant to the moral legitimacy of legal punishments, in itself, of moral not legal character; otherwise, it would depend on what the legal system establishes and would not serve to justify what the legal system establishes. That is to say, under a retributive conception of state coercion, the legitimacy of attributing legal responsibility would depend on the admissibility of ascribing moral responsibility in the light of the determinist hypothesis. The ascription of moral responsibility for an act is a type of judgment about the moral value of actions. There are at least two kinds of judgments about the moral value of actions, as is shown by the different kinds of judgment which deny them.

One kind of moral judgment about actions evaluates them according to their **effects** on the rights or welfare of other people. One kind of defense against a negative evaluation of this kind is justification, which purports to show that the action in question, despite being harmful to certain interests, was not morally objectionable since it satisfied some other moral requirements or values. (This is true of self-defense and of a kind of defense of necessity). There is also another sort of defense against a negative evaluation of this kind which consists in denying the connection between the act and its alleged causal effects. This kind of moral evaluation is of an objective nature, since it does not take into account mental attitudes, motives, desires, beliefs, etc. Hence justifications which deny negative evaluations of this sort must, contrary to what some authors think, also be objective.

But it is clear that judgment which ascribe moral responsibility to a person do not constitute in themselves this kind of moral evaluation of actions, since they take pre-eminently into account

the attitudes and mental states of the agent. This does not exclude, of course, that judgments of moral responsibility presuppose the other kind, since one is responsible for performing an action which is not in conformity to those judgments. But judgments which ascribe moral responsibility are of another kind; they assert the blameworthiness of the agent for the commission of a bad action. That is, in the same way that the ascription of legal responsibility implies that the individual is subject to a sanction according to what a legal rule prescribes, the ascription of moral responsibility implies that the individual is subject to blame according to moral rules. The judgments which oppose those which involve ascription of moral responsibility allege excuses; hence an analysis of excuses may illuminate the nature and function of moral blame to which judgments of responsibility allude. In order to understand how excuses operate, it is necessary to have in mind a familiar picture, which, though extremely simplified, at the same time clarifies the psychological “machinery” which underlies human action. An act is the result of the desires of the agent, of his beliefs, and of his capacity of acting – that is, the set of external, physical, and mental conditions of the agent which make it true that he wants to act and, knowing the presence of those conditions, that he will act. Now, if we review the standard list of excuses generally accepted, we will notice that most of them consist in denying that, in the generation of a bad act, either certain beliefs or certain capacities play a role. In the first category are excuses of mistake or ignorance. In the second category are excuses such as irresistible coercion by a third party, or an unavoidable reflex, or, especially for omissions, the fact that the agent did not have a specific ability or that he did not possess external resources.

Note that the most common excuses attack only two of the three elements which compose the psychological machinery of the action; there are no typical excuses which refer to the will of the agent. But this is misleading, since the explanation of why excuses attack only capacity and beliefs is that they aim to deny in the end that the action was the product of a particular desire or intention. Given the interconnection between will, power, and knowledge, if we suppose any one of them to be given (that is, if we assume either that the individual knew the relevant facts or that he had the capacity to act), we can deny that the agent had the will to perform the evil action only if we disqualify the remaining psychological element. If we deny either that the agent had the required capacity or that he had the relevant knowledge, we must deny that he acted with certain desires. In other words, if we succeed in demonstrating that the agent did not have the relevant beliefs or that he did not have the appropriate capacity, and then we would have managed to demonstrate that he did not have the intention to commit the morally objectionable act.

This is very important, since it seems to show that, since excuses aim to neutralize moral reproach, the object of that reproach is the will of the agent. Moral blame, unlike objective moral evaluation of actions, would be a judgment that the agent had a bad will.

This conclusion, however, faces serious complications. In fact, not all excuses attack directly the capacity or the beliefs of the agent, so as to disqualify the attribution of some intention to him. This is not true of some important excuses like coercion (when an agent acts under threats), or necessity (when, in order to avoid an imminent evil, the agent causes a lesser or equal one), or those of madness and immaturity. These excuses do not disqualify either the agent’s beliefs or his capacity to perform the act, in a strict sense, and thus they do not deny that the bad action has been an intentional one (the agent who, for example, forges a document because he has been threatened with some evil, does it with full intention: he intends to forge the document in order to prevent the threat from materializing). What then is the target of those excuses? In order to give an appropriate answer, we must note that the psychological factors that I mentioned before as antecedents of a particular action – desire, belief, and capacity – are in part the result of deeper and more permanent psychological features of the individual: his inclinations and tendencies, his intelligence and memory, his more basic abilities. The aspect which is most morally relevant is the inclinations and tendencies of the individual; some of them constitute virtues and vices which together form the moral character of human beings. We can now advance the hypothesis that the excuses we are discussing attack the normal connection between the intention to commit a bad act and a perverse inclination of the individual. The purpose of these excuses is to show that the intention with which the act was committed, given the exceptional circumstances result from tendencies or inclinations

other than the perverse one normally associated with that act; it is claimed, for example, that the intention of the agent does not reflect cruelty or greed but fear, or an inclination to defend his offspring in danger, or mental perturbation, or a lack of mental development.

If this is so, we can try extending the hypothesis to the other excuses, giving a uniform explanation for them all. The defenses of mistake or incapacity, though having as the immediate object the disqualification if a supposed bad will of the agent, have as ultimate object the denial that the act is the expression of a defect in his moral character. Bad will is a reliable symptom of that defect, so denying its presence implies denying that there has been evidence of a perverse inclination. Some excuses thus deny that the intention of the agent to commit a bad act demonstrates in this case, a moral vice, while others deny the intention which normally expressed that vice. Both kinds of excuses, however, have as their ultimate object to show that the act did not originate from deficiency in the moral character of the agent. Given that excuses seek to disqualify a judgment of moral blame, this hypothesis implies that the judgment in question predicates of an act that it expresses a defect in the moral character of the agent. Glover maintains, about moral blame, that we identify persons with their intentions. This is partially inaccurate, since, in the end, the identification is with their moral character, of which intentions are manifestations. For this reason these judgments belong to the sphere of morality that we called “personal” or “self regarding”. Given that the appreciation of vices of moral character depends substantially on ideals of personal excellence, I have suggested that the principle of personal autonomy implies that state action should not take into account judgments about such vices. On the other hand, if judgments of moral blame are about defects of moral character, and if the retributive conception of punishment relies on such judgments then this adds up to an important argument for the incompatibility between the principle of personal autonomy and the retributive conception of punishment. It is obvious, however, that this aspect of moral blame – which we may call “descriptive” – does not exhaust the content of that blame. When one reproaches someone for a certain act, not only is one saying that the act manifests a deficiency in his moral fibre (descriptive aspect), but one may also be giving vent to negative emotions provoked by the act in question (reactive aspect), and trying to provoke one’s interlocutor, for example to repent, or to mend his ways (instrumental aspect). It is clear that these aspects may be either joined or separated in moral blame. If I hold a remote historical personage to have done something evil, that blame would be preeminently descriptive, that is, it would predicate of the act that it manifests as deficiency in the moral character of the agent. If I shout in annoyance at a person who has stepped on my toes in a bus, the blame would be mainly reactive. If, on the other hand, I reproach my son for something he has done wrong, in a calm way and without feeling annoyance but taking into account that his character is still forming, my reproach would be mainly instrumental. But these examples are somewhat artificial; in practice, moral blame generally includes all of these aspects. Now that we have a minimal characterization of moral blame, it is time to ask ourselves how it would affect the practice if we were to accept the truth of determinism – that is, the hypothesis that every human action is causally conditioned by psychological, social, or physical factors which lie outside the direct control of the agent. It is fairly clear that moral blame would not be seriously affected in its descriptive aspect if determinism were true, since the assertion that an act is a manifestation of perverse inclinations of the agent rather presupposes and in no way excludes the general hypothesis that human actions are caused. The assertion is not contradicted by the fact that the inclination or defect of character is, in its turn, conditioned by factors such as the genetic inheritance of the individual, his membership in a certain social class, or propagandist influences. It may well be true that he has inherited an aggressive disposition, that he has grown up in an environment in which violence is common, and that he has intoxicated himself watching bloody TV series, but all this does not deny that his act of, for example, assaulting another person, in the absence of the generally accepted excusing conditions, is the expression of cruelty and aggressiveness in his moral character; therefore, the moral blame he would receive for his act would be descriptively appropriate. With regard to the instrumental aspect of moral blame, that is, its use to produce some effect in the interlocutor, it is obvious that this is not affected by the truth of determinism, since, on the contrary, it presupposes precisely that there are at least some causes of actions and attitudes: blame itself among them. Even if the perverse inclination which led an

individual to perform an evil deed was causally conditioned, the blame may be an efficient means for modifying that inclination.

The reactive aspect of blame remains. It is possible that understanding the causal background of the defects of character which lead to bad acts makes us attenuate and even suppress some of the negative emotions that we express through blame. Here is the element of truth in the saying “*tout comprendre est tout pardonner*”. But this is a difficult matter, since emotions are, in principle, a rational and are not thus directly controlled by the truth of certain cognitive hypotheses. With regard to the justification of these emotions, it is difficult to see, as Strawson says, how the truth or falsity of determinism can make them more or less legitimate; with regard to the prediction whether they would be abandoned if the belief in determinism became widespread, a positive answer is hardly plausible, as Strawson also points out. It is worth noticing that, although the reactive aspect of blame differs from the instrumental one (mainly from the perspective of the one who formulates the blame), the presence and intensity of the attitude of resentment and indignation behind the blame contribute considerably to producing its “pedagogical” effects, and therefore, there might perhaps be a functional but non-intentional connection (one does not become indignant for the edification of the perverse) be it a connection of biological or psychological evolution – between these two aspects. This is important for any discussion about the legitimacy of the reactive aspect of moral blame in view of the hypothetical truth of determinism.

In summary, moral blame would not be affected in any of its relevant aspects (with some caveats in relation to the reactive one) by the supposed truth of the determinist hypothesis that all human actions are necessary causal consequences of phenomena which lie outside the control of the agent: even if this hypothesis were true (and in part precisely because it is supposed to be true), the moral blame of an individual for the performance of an act may be descriptively correct and instrumentally efficacious, and be determined by normal emotions which would not be altered by the belief in that hypothesis.

If this is so and if the ascription of moral responsibility is made, as I have suggested, through judgments of personal blame, it is difficult to see why the supposed truth of determinism would affect that ascription. In so far as the objection in the light of the determinist hypothesis derives from the presumed dependence of blame on moral responsibility (dependence which is disputable in a liberal society, as has already been suggested), it is difficult to see what the grounds for this objection are. One can hardly avoid concluding that the belief that a causal explanation of an action is incompatible with the ascription of responsibility to its agent is due to obscure and radically mistaken ideas about what is involved in that ascription. Perhaps among these ideas is an assumption that the ascription must reach a “self” which transcends the moral character of a individual, of which that “self” is a mere victim; but that “self” could not, for logical reasons, be the object of blame, since it would not present the kind of traits which moral reproach is directed to point out.

The process of secularization reconstructed the mono visual picture of the universe, thorn it into pieces.

In the ecclesiological area these two discourses are one and the same; both has one and the same source that nourishes them, One cannot find essential difference between them. The nature of responsibility be it legal, or moral, here is the same, moral-ethical is nevertheless equal to legal-juridical. The mother lone of legal discourse, vector on which it would be implanted is moral-ethical discourse.

REFERENCES

1. James Rachels. *The Elements of Moral Philosophy*. – N.Y., 1986.
2. Richard W. Wright, "The Grounds and Extent of Legal Responsibility". // *San Diego Law Review*. – Vol. 41.
3. I. Kant. *The Metaphysical Elements of Justice*. – Indianapolis, 1999.
4. *The Principles of Morals and Legislation*. – N.Y., 2005.
5. A. Flew. *God and Philosophy*. – N.Y., 1966.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анастасія Закаріадзе – доктор філологічних наук, професор, голова комісії з питань якості знань факультету гуманітарних наук Тбіліського державного університету імені Іване Явакішвілі.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, мова як соціокультурний фактор.

КУЛЬТУРНИЙ КОД ЧАСУ У ДЗЕРКАЛІ ПОЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Микола КАЛЬКО (Черкаси, Україна)

Статтю присвячено дослідженню лінгвалізації культурного коду часу в українському поетичному дискурсі ХХ століття. Установлено універсальні та ідіоетнічні засади репрезентації темпорального коду культури, відзначено основні вектори його авторської інтерпретації.

Ключові слова: час, код культури, темпоральний код, просторовий код, концептуальна метафора, універсальний код, етнокультурний код, ідіокультурний код.

The article analyzes cultural code of time lingualization in the Ukrainian XX century poetic discourse. It provides universal and idioethnic principles of presentation of temporal cultural code of time as well as singles out the main vectors of the author's interpretation.

Key words: time, cultural code, temporal code, space code, conceptual metaphor, universal code, ethnocultural code, idiocultural code.

Однією з найпомітніших тенденцій, із якими лінгвістика увійшла в нове тисячоліття, є функціоналізація її наукової парадигми. Розширюючи лінгвістичні горизонти, функціоналізм не абсолютизує мову, а розглядає її як матеріал, за допомогою якого людина впродовж віків свого існування прагнула зробити більш чи менш достеменно відтворення фрагментів світу, що її оточує. Пропонована стаття присвячена аналізу проблеми відображення в українському поетичному дискурсі одного з таких фрагментів – онтологічного часу. Дослідження авторського поетичного дискурсу крізь призму культурних кодів уважаємо одним із актуальних напрямів сучасних лінгвоукраїністичних студій, оскільки він уможливорює репрезентацію тріади “мова – література – культура” як холистичного феномена, який визначає співвідношення універсального, ідіоетнічного й ідіостилістичного складників авторської креації та свідомісної рефлексії довкілля.

Культурний код часу як один із засадничих кодів культурного універсуму народу, зберігаючись у психокогнітивному контейнері етносвідомості та фіксуючись у мові етносу, чи не найбільш зримого відображення набуває у поетичному дискурсі. Адже час як онтологічний феномен, на відміну від матерії простору, недоступний для безпосереднього сприйняття органами чуття людини, є об’єктом віри, міфологемою, і може бути лінгвалізований або метонімічно – шляхом пропозиційно-диктумної фіксації процесів динамічної зміни субстанційних об’єктів, пор.: “*Вже лице пожовкло, як солома, Борознами вкрилося чоло*” (В. Симоненко); “*Весна підніме келихи тюльпанів. За небо вип’ю і за дві сосни!*” (Л. Костенко); “*Зупинити час – це зірвати зелену вишню, Щоб не почервоніла, щоб часу не додала*” (М. Воробйов), або ж завдяки метафоризації унаслідок використанню концептів-носіїв інших культурних кодів, відкритих для делегування їм темпоральної семантики, пор.: “*Навколо нього час лежав навалом*” (Л. Костенко); “*Чуєте шурхіт тихий такий – це осипається час*” (О. Ірванець); “*З нас випаровує час, як з вождів мозковина*” (В. Цибулько). Саме у поетичних дискурсах чи не найбільшою мірою реалізована і національно-культурна специфіка вияву культурного коду часу як надетнічної універсалії, притаманної людині як homo sapiens, напр.: “*Легідні дні, немов смашну солому В широких яслах все жують воли*” (П. Филипович).

Метою нашої статті якраз і є виявлення як універсального підмурівку, так і національної та індивідуально-авторської специфіки реалізації культурного коду часу у дискурсі творчості українських поетів різних літературних генерацій, зокрема двадцятників, шістдесятників, вісімдесятників.

Теоретичними підвалинами розвідки є зокрема положення праць О.О. Селіванової [6], С. А Китової [3], В.В. Красних [4], Дж. Лайонза [5], А.Д. Шмельова [7], присвячені взаємодії культурних кодів узагалі чи темпоральному коду зосібна, концептуалізації та лінгвалізації часу, теорія концептуальної метафори Дж. Лакоффа та М. Джонсона [8; 9], матеріали деяких словникових статей праці Х.Е. Керлота [2] тощо.

Однією із достатньо переконливих інтерпретацій коду культури вважаємо метафоричну формулу В. В. Красних: це “сітка”, яку культура “накидає” на довкілля, членуючи, категоризуючи, структуруючи та оцінюючи його [4: 297]. Коди культури за своєю природою

універсальні, однак їхній вияв, питома вага кожного з них у певній культурі, метафори, якими вони реалізовані, національно детерміновані і культурно зумовлені [4: 298].

З огляду на велике розмаїття пропонованих різними дослідниками систем культурних кодів, у межах цієї статті не будемо зупинятися на їхньому огляді та аналізі переваг чи недоліків кожної з них. Висловимо припущення, що стрижневими кодами українського етнокультурного універсуму, у які інтегрований темпоральний код, є передусім просторовий як домінуючий, а також антропоморфний, зооморфний, фітоморфний, предметний, сакральний, аксіологічний тощо. Ця система відкрита для доповнення як на рівні базових кодів, так і субкодів, приміром, антропоморфний, зооморфний та фітоморфний можна об'єднати в біоморфний, протиставивши йому абіоморфний та теоморфний, а в межах зооморфного можливе виокремлення орнітоморфного, іхтіоморфного, інсектоморфного тощо.

Водночас підґрунтям аналізу особливостей етнокультурної концептуалізації часу кризь призму поетичних дискурсів є ключові положення теорії концептуальної метафори Дж. Лакоффа і М. Джонсона [8]: людське мислення є метафоричним за своєю суттю, а отже, інтерпретація метафори неодмінно переростає від тривіального розуміння її лише як фігури мови до глобального осмислення як когнітивного механізму, суть якого полягає у лінгвально-мисленневому осягненні абстрактного концептуального простору (а час саме і є таким) – цільової царини шляхом використання вербальних ресурсів іншого концептуального простору – джерельної царини.

Аналіз українського поетичного дискурсу в аспекті відображення темпорального культурного коду в його етноваріанті уможливило виділення найбільш визначальних для мовної практики письменника особливостей концептуалізації онтологічного феномена часу, що мають три складники: універсальний культурний код, етнокультурний код, ідіокультурний код.

За Дж. Лакоффом і М. Джонсоном, відчуття і розуміння людиною часу як царини суто абстрактної уможливлене передусім завдяки когнітивному механізмові метафори, тобто осмисленню в термінах конкретнішої царини, найчастіше – у термінах руху в просторі [9: 139]. Універсальний культурний код реалізовано у поетичних тестах українських письменників різних епох саме архетипною когнітивною інтеграцією двох царин – часу і простору. Така континуальність ґрунтується на феномені, притаманному дуже багатьом мовам світу: концептуалізації та категоризації часу за зразком просторової референції та денотації. Це зумовлено тим, що абстрактні темпоральні значення викристалізувались на більш пізньому етапі філогенезу і є історично похідними від конкретних просторових [5: 342 – 343, 299]. Для української етносвідомості просторова метафора часу є виявом архетипної універсальної лінгвалізації концепту часу вербальними засобами репрезентації концепту простору. Як і в інших мовах, це ґрунтується на тому, що концепт “час” є суто абстрактним, базовим концептом, що організовується за допомогою фіксованих структур знання, що перебувають у довготривалій пам’яті, – концептуальних метафор, найбільш стійкою із яких є асоціативне накладання джерельної царини “рух у просторі” на цільову царину “час” [9: 139]. Темпоральні формули, як-то: українська “часоплин”, російська “течение времени”, англійська “in the course of time”, французька “marche du temps”, німецька “im Laufe der Zeit”, італійська “con l’andare del tempo”, іспанська “en el transcurso del tiempo” тощо навряд чи вже сприймаються носіями відповідних мов як метафори і, по суті, за образним висловом Д. Болінджера, у цьому разі залишаються тільки “бляклі квіти з букета зів’ялих метафор, засушених між сторінками мови” [1: 141]. Але в поетичних дискурсах – це аж ніяк не “бляклі”, і не “зів’ялі квіти”, вони – живі, яскраві і духмяні, порівняймо хоча б навіть тривіальне лепківське: “Час рікою пливе...”, або “Мої пісні – над рікою часу калиновий міст, Я – закоханий у життя поганин” (Б.-І. Антонич); “Ти що не віриш? Холодне начиння часу облич і речей Ображені пам’яттю свідки розмиті загади Це ніби ріка що невинно тече і тече Незалежно від того чи будеш ти перепливати” (С. Жадан), чи більш неординарні темпоральні дескрипції, приміром: “Дивлюсь: мій прадід, і пра-пра, пра-пра, Усі ідуть за часом, як за плугом” (Л. Костенко); “А час кульга, а час кульга, В годинника асиметричні ноги, А вік шульга, а вік шульга Навіщо йде, не тямлячи дороги” (М. Лукаш); Нече в клепсидрі

у кожному з нас Пересипається час” (О. Ірванець); “Жмотня й анекдотники час випасають” (В. Цибулько).

Традиційне поетичне просторово-динамічне осягнення часу як в українській поезії, так і в поетичних дискурсах представників інших етнокультур здебільшого відповідає його філософському трактуванню як безперервного потоку, що тече із минулого через сьогодні до майбутнього (концептуальна метафора “час – ріка, потік”), хоч при цьому подибуємо і дещо парадоксальні поетичні інтерпретації, пор. темпоральний дискурс іспаномовного поета Мігеля де Унамуно: “У сутінках часу ріка Струменить із одвічного завтра”. Специфічною рисою поетичного осягнення часу як двадцятниками, так і шістдесятниками чи вісімдесятниками, є те, що тривіальна метафора плину води постає як універсальна, але не превалююча, пор.: “Україно Ти для мене диво! І нехай пливе за роком рік, Буду, мамо, горда і вродлива, З тебе дивуватися повік...” (В. Симоненко). Так само лише нечасто подибуємо метрологічні знаки часу (при цьому вони мають яскравий антропоморфний характер): “Одна за одною спішають і щезають хвилики...” (О. Влизько); “Годинник бідкався: “Здоров’я препогане. А що ж то скоїться, як цокать перестану? Це ж час зупиниться! І всесвіт пропаде! Ой-ой, біда! Рятуйте мене, люди, – Без мене ж і для вас життя не буде...”. Давно Годинник той лік часу не веде. А час іде!” (В. Симоненко).

Натомість у двадцятників, зокрема у О. Влизька вектор часоплину спрямований угору – до сонця: “І ми ростем! На клумбах днів і літ, Ростем в захмар чудними пагінцями”; “Щоб іти на сонячне повстання (Вже востаннє) Здобувати час”; “І серцем в сонце перелитись, І сонце в серце увести”; “Над двадцятим, над соняшним віком...”; “А ми давно одперли брами До серця – сонячних доріг, Жбурнувши чорними руками Веселі гасла до зорі”; “Дивіться тихо з-під паркання на наше сонце, нашу путь”; “А сонце плином, сонце вгору...”; “Сонце ти гаряче, братику мій старший, Мабуть, втім і буде доленька моя...”; “Беру тебе, о світе мій терновий, в обійми сонячні...”; “І жити сонцем, тільки сонцем жити...”. Отже, у темпоральних дескрипціях О. Влизька окреслюється нова метафора людини у часі: життя – політ до сонця, яка пізніше увиразнилася в поезії шістдесятників, зокрема М. Воробйова: *Тримаючись руками і ногами за сонячний хрест, Ми летимо... Тільки кожен летить у свій окремий час, вибравши найбільш сонячну днину. Треба встигнути...* (М. Воробйов). У російській рок-поезії така сонячна інтенція іноді усвідомлюється як жертвовність, порівняймо, наприклад відому співану поезію В. Цоя “Зоря під номеном Сонце”: “Вони готові сягнути зір, ...І упасти, мов попіл зорі під номеном Сонце”. Поряд із цим у поетичному дискурсі О. Влизька зустрічаємо і традиційну метафоричну інтеграцію: “час – ріка, життя – човен”: “Куций мій маленький човен... І пливу, пливу по водах...”, порівняймо в цьому плані знамениту метафору Козьми Пруtkова: “Життя наше зручне для порівняння з норовистою рікою, на поверхні якої плаває човен... Чи варто нагадувати, що цей хисткий човен на торжисці плинного часу є не що інше, як сама людина”. Водночас фіксуємо і темпоральні дескрипції плину у човні до сонця: “Ой вірю я, що вигребу до сонця, І з тим піду бадьорий на тріумф...”.

Шістдесятники вносять у темпоральний дискурс метафору швидких носіїв часу, порівняймо, наприклад Симоненкові рядки: “На білих конях пронеслися роки, Забризкали водою з-під копит – Так молодість безцільно пролетіла, Її, бездумну, в далеч понесло”; “Там, у степу, схрестилися дороги, Немов у герці дикому мечі, І час неспинний, стиснувши остроги, Над ними чвалить вранці і вночі”; “Це все було в двадцятому столітті, Що грозами над нами пронеслось”. Аналогічне “реактивне” сприйняття часу віднаходимо у творчості багатьох представників шістдесятництва, пор: “Час пролітає з реактивним свисто” (Л. Костенко); “Пролітають над нами віки, Лихоліття й хмарки” (Л. Костенко); “Проклекотіли в реторті історії Цієї доби реактив” (Є. Маланюк).

Суспільні умови української дійсності, у яких жили двадцятники, шістдесятники і вісімдесятники зумовили деяке відхилення від осмислення часу як лінії, послідовності, тривалості, спокійного чергування подійних моментів та міжподійних інтервалів, протяжності із минулого в майбутнє – тобто часоплину, що реалізується концептом “час – ріка, потік”. Цей концепт трансформується зокрема у дискурсі О. Влизька в інтегровані концепти “час – кров”, “час – війна”, “час-політ”, що єднає його як із шістдесятниками, так і з вісімдесятниками, порівняймо “І все безнадійніше десь ліворуч безжалісний бій хвилин. Це

знов перебої... Так муч же, муч, і в кров навантажуй полин”; “Крикну так, щоб з серця кров’ю харкнувши на губах епоха запеклась...”; “Розіп’яті на граб на клени вечори Гарячу цідять кров (О. Влизько); “Час – це наша власність. Кипить у нас в артеріях сучасність” (Л. Костенко); “Час – це крововилив У межі простору: його нема, покіль Ніщо не відбувається” (О. Забужко). Саме такі семантичні вектори є характерною рисою українських поетів, невдоволених антагонізмом між вільним українським простором, що спонукає до розважливого, споглядального осягнення часопростору (за П. Филиповичем) та соціально заневоленим часом, що є перешкодою такого осягнення. “Муссоліні, Христос і блазнюк” – як це не парадоксально, але саме так словами самого О. Влизька можна охарактеризувати його як поетичного реципієнта та ретранслятора міфологеми часу, оскільки найсуттєвішою для його темпоральних дескрипцій є триєдність: “наступ на час, війна, кров” – “сонцежертвоність, месіанство” – “блазнювання, іронічне сприйняття часу”.

Ліричний герой шістдесятників, розуміючи “дикий аліор часу” та його незворотність, намагається якнайгустише наповнити його подіями, якнайбільше встигнути, якнайповніше реалізувати себе. Досить глибоко цей аспект осягнуто В. Симоненком, який весь час інтуїтивно відчував у себе за спиною котячі кроки і спопеляючі погляди ланцевих псів системи, передчував свою ранню смерть, тому поспішав жити: “Але воно живе – забуте й незабуте, А час не зупиняється, а молодість біжить, І миті жодної не можна повернути, Щоб заново, по-іншому прожити”; “Літа не чекають. Мій шлях нелегкий. Спішу все пізнати і збагнути”; “Нехай серця не знають супокою, Хай обганяють мрії часу біг”; “Сьогодні усе для тебе – Озера, гаї, степи. І жити спішити треба, Кохати спішити треба – Гляди ж не прости”. Спільна доля – рання смерть єднає темпоральні дискурси шістдесятника В. Симоненка і двадцятника О. Влизька, який також прагне до горіння, кипіння, наступу на час, наприклад: “Вогню! Вогню! – Надлюдської любові! Хай кров кипить у грудях молодих!”; “Та не воскреснете, що вмерло! Тепер і будні – динаміт... Якщо ж далекий і любиш вимріяний час, – плекай в болоті, як лелека, Свою культуру не для нас, Нам треба пісні – бурі, грому, Нам треба бомбами слова!”; “...щоб іти на сонячне повстання (вже востаннє) Здобувати час!”.

Згаданих двох поетів єднає і трансцендентне осягнення смерті, відсутність страху перед нею та жертвоність сонцю: порівняймо вище цитовані дескрипції О. Влизька і Симоненкові темпоральні сентенції: “О, чом я не схопився за вудила І на пусте не вискочив сідло! І не помчався в дикому аліорі, Повітря розриваючи грудьми, Назустріч сонцю, radoшам і бурі, Назустріч смерті – чорт візьми!”; “Упаду я зорею, Мій вічний народо, На трагічний і довгий Чумацький твій шлях”; “Заграє смерть іржавою трубою, Та я, забувши, що минає строк, На край світів блукати за тобою Піду у жовтій куряві зірок”.

Інтуїтивне відчуття “дихання смерті” фіксуємо і в Є. Маланюка: “Так стукає судьба у браму серця, І треба вмить почути віщій стук”. У російській поезії таке відчуття особливо гостро звучить у поезії В. Висоцького: “Сиджу на литому ланці шаноби, І слави плетиво мені не по зубах. Геї! По воріт дубових віщих скобах Хто костюмами у душу сіє страх?! Німує ніч. Та ті стоять там, знаю, Кому не до страху ланцеві пси – І ось над тином вже я вирізнюю, Знайомий серп відклепаний коси”.

Характерною рисою поетичного осягнення смерті О. Влизьком є еkleктичне поєднання, з одного боку сакральна метафори всеочисного вогню як Божого Суду, порівняймо: “... Злоба згорить на попіл, – і звіряче серце, Що зубом клацає та смочке кров Свогого брата, – упаде й не встане; Не встане, ні, й ніколи не воскресне, Як не воскресне той, хто упаде у кратер вогневий, бездонний кратер Вулкана грізного – мов людське серце! Вогню! Вогню! – Надлюдського буяння! Любові нової...”; “Та ’дне помре, друге повстане. Вогнем вулкани миготять...”, з іншого боку – іронізування над смертю зосібна, як і над часом взагалі, порівняймо: “Пропаду як поет і ледащо, На пасочку від шлеї. Десь розплачеться неня і скаже: “Пропацій!”, і замовить портретик-камею... Поховають мене і притуплять ногами. І поставлять ще бюсти Надсона. Буде він намені, А нанім вечорами – Горобці та ворони”. Відлуння такого іронізування над смертю оживає у поезії вісімдесятників – бубабі□тів та “пропалограматистів”: “Ми помрем не в Парижі, бо ми взагалі не помremo... Нас народ не забуде. Нам пам’ятник буде. У Львові – І так само на всіх постаментях і тронах земних... І навіки застигнемо ми в божевільному Львові – Перед

Оперним в центрі. Проспект Бу-ба-бу мов ріка! І хлопчиська вночі малюватимуть хрін на Сашикові, І небесна ворона обкрапає неборака” (Ю. Андрухович); *“В гробу сміятись непристойно... В гробу лежати треба смирно, Ні нащо не реагувати, Прослухать музику й промови І, як почнуть вже закидати, Все 'дно не лягнуть ані слова...”* (Юрко Позаяк); *“Якщо ти уже у гробу, Спокійно лежи на горбу, Життя непогана хріновина: Тобі ще зіграють Бетховена”* (Юрко Позаяк).

О. Влизько гостро іронізує і над гіпоконцептуальними реаліями, що уособлюють часоплин: порами року, рухомими небесними об’єктами тощо, наприклад: *“Ідіотку осінь в перукарні голять... Листя із каштанів... Вітер і джаз-банд... Небо брови хмурить...”*; *“Замиготять далекі зорі, Місяць йолопом моргне...”*; *“Очеретом роги намантачив Журавлиний місяць...”*; *“Налигаю місяць за срібляні роги, Шкереберть на ньому полечу в туман”*. Аналогічні іронічні випадки зустрічаємо і шістдесятників, зокрема В. Симоненка: *“Сонно місяця сива лисина Полум’ям синім горить”*; *“І знову в небі невідомий біс Підвісив сонце на прозорих тросах”*.

Отже, український поетичний дискурс віддзеркалює універсальний часовий код культури, що накладається на його етноваріант – осягнення онтологічного часу українською етносвідомістю, включаючи при цьому і деякі периферійні вияви, зумовлені ідіоконцептуалізацією – індивідуальною творчою уявою митця. Основною рисою інтериоризації феномена часу в українському поетичному дискурсі є просторова метафоризація часу, що відповідає архетипу людської свідомості в цілому та архетипу української етносвідомості зокрібно. Темпоральним ідіоконцептам часто притаманна еклетику сакралізації часу та іронізування над ним.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болинджер Д. Атономізація значення // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1981. – Вып. 10. Лингвистическая семантика. – С. 196 – 248.
2. Керлот Х.Э. Словарь символов. – М.: Рефбук, 1994. – 602 с.
3. Китова С.А. Полотняний літопис України: Семантика орнаменту українського рушника. – Черкаси: БРАМА, 2003. – 224 с.
4. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? – М.: ИГДГК «Гнозис», 2003. – 375 с.
5. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика: введение / Пер. с англ. – М.: Языки русской культуры, 2003. – 400 с.
6. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
7. Шмелев А.Д. Русская языковая модель мира: Материалы к словарю. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 224 с.
8. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: GUP, 1980. – 242 p.
9. Lakoff G., Johnson M. Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought. – New York: basic Books, 1999. – 367 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Микола Калько – доктор філологічних наук, професор кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Наукові інтереси: функціональна граматики української мови, українська аспектологія, когнітивна лінгвістика.

ДИСКУРС І ТЕКСТ: ЗАГАЛЬНЕ І ЧАСТКОВЕ

Анатолій ПРИХОДЬКО (Запоріжжя, Україна)

Статтю присвячено вивченню феноменів "дискурс" і "текст" під кутом зору їхніх інтегральних і диференційних властивостей. Доводиться, що обидва вони співвідносяться між собою за принципом загального й часткового. Особливу увагу приділено алгоритму кодування й декодування тексту з урахуванням пропозиційного та іллокутивного аспектів.

Ключові слова: дискурс, текст, кодування, декодування, пропозиція, іллокуція, продуцент, реципієнт.

The article is dedicated to the study of "discourse" and "text" phenomena from the point of view of their integral and differential characteristics. It is proved that both of them are correlated with each other on the basis of the general and particular. The special attention is paid to the algorithm of text's coding and decoding taking into account propositional and illocutionary aspects.

Key words: discourse, text, coding, decoding, proposition, illocution, producer, recipient.

Об’єктом аналізу цієї статті є усталені феномени сучасної когнітивно-комунікативної парадигми лінгвістики – текст і дискурс. При цьому основною метою є доведення їх гіпогіперономічної кореляції, а завданнями – аналіз існуючих поглядів на ці два феномени та обґрунтування шляхів і способів їхнього кодування та декодування.

Як відомо, текстологія 70-80-х рр. переходить сьогодні у площину дискурсології, від чого кількість праць, присвячених тексту і дискурсу, не зменшується, а їхнє витлумачення відбувається у різних наукових підходах. Особливо це стосується дискурсу, активне використання якого в сучасній лінгвістиці привело до того, що він став вже ширшими від поняття „мова” [19], а його розуміння коливається кількісно й якісно майже в різних системах координат.

У когнітивно-комунікативній парадигмі мовознавства дискурс розглядається як холістична одиниця мовленнєвої діяльності, у якій когнітивний і комунікативний аспекти постають у нерозривній єдності. Ця парадигма дозволяє розуміння дискурсу як „ментально маркованого мовлення” [11: 63], як „мислекомунікації” [7: 103] – онтологічний дуалізм: з одного боку, відношення до когніції (заглиблення у світ індивіда), а з іншого, – до комунікації, соціальної взаємодії (заглиблення у світ соціуму).

Однак абстракція „дискурс” набуває чинності у зв’язку з реально існуючими текстами [1; 5]. Дискурс і текст співвідносяться між собою як „загальне – часткове”, у якій текст постає конститутивною одиницею дискурсу, а дискурс – одиницею вищого рівня абстракції, під дахом якої існує потенційно безкінечна кількість реальних текстів. Між ними існують ті ж самі відношення, що їх мовознавство традиційно вбачає між мовленням і мовою, висловленням і реченням, словоформою і словом. Якщо під $ТЕКСТОМ_x$ розуміється конкретний мовний продукт *in praesentia*, а під $ТЕКСТОМ_{x+n}$ – відкрита множина текстів *in absentia*, то при кількісному зростанні величини *n* із досягненням певної межі здійснюється якісний стрибок до текстуальної одиниці більш високого рівня – дискурсу. Отож, текст і дискурс існують у ноосфері як нерозривна єдність – як дискурс-текст або як текст-дискурс.

Через розмаїття свого змісту будь-яке їх визначення буде утрудненим, тому не випадково та чи інша їх дефініція спроможна висвітлити лише один або декілька параметрів. Найбільш поширеними є дві точки зору на суть дискурсу-тексту як мовного утворення – матеріалістична та ідеалістична.

Матеріалістичний підхід характерний для творчої майстерні у Г. Вайнріха, який вважає, що текст – це “осмислені об’єднання мовних знаків у їх хронологічній послідовності” [20: 17]. Аналогічний підхід спостерігаємо і у В.В. Богданова: “текст – це складне мовне утворення, яке виникає в результаті інтелектуальної діяльності людини, відображає той чи інший фрагмент реальної чи уявної дійсності та фіксується з допомогою певного коду на матеріальному носії” [2: 63].

У контексті цієї статті текст і дискурс будуть цікавити нас у їх ідеальному ракурсі, тобто як продукт мовленнєвої діяльності. Б. Зандіг підкреслює, що поняття тексту не виводиться із окремих складників (комплексність, когерентність та ін.), а постулюється комбінаціями ознак, які знаходять свій спільний знаменник тільки під кутом зору мовленнєвої дії [17: 373]. Отже, феномен тексту як одиниці мовлення тісно пов’язаний з мовленнєвою діяльністю – специфічної конфігурації “мета – засіб”, якою керується мовець, щоб трансформувати існуючу констеляцію знань і ситуацій у бажаному напрямку [21: 101]. При цьому засобами виступають структурні, семантичні, прагматичні та паравербальні кроки текстотворення (дискурсії).

Про якість текстотвірних дій існують різні думки, які посилаються на засади класичної теорії мовленнєвих актів, що пропонують розглядати генезис і становлення текстів як іллокутивний акт [14: 201]. Щоб отримати повну картину функціонування текстів, було б доцільно не обмежувати “діяльність” лише іллокутивними рамками, а розглядати побудову текстової структури як *sui generis*. При цьому слід розрізняти дії, які відносяться до тексту як єдиного цілого (макроструктура), і дії, які відносяться до окремих частин текстового цілого (мікроструктура), а також до процесу їх аранжування.

У цілому ж слід виходити з того, що дискурсія має щонайменше два виміри. З одного боку, дискурс/текст як засіб “міжособової взаємодії” [18] є мовленнєвим актом або актомовленнєвим комплексом, що визначається інтенційною та пропозиціональною настановами. З другого ж боку, текст є результатом вербально структуруючих дій його продуцента, який повинен відшукувати відповідні засоби втілення цих двох настанов –

інтенції та пропозиції. В лінгвістичній літературі існують думки про те, що вербальна упаковка також належить також до мовленнєвих дій [15: 123]. Гадається однак, що така дія має ментальну природу і є актом мисленнево-мовленнєвого гатунку.

Розрізнення пропозиціонального та інтенціонального рівнів речення закріплено термінологічно: воно розглядається і як власне-речення (синтактика), і як висловлення (прагматика). Подібна диференціація для одиниць більш високого рівня (дискурс) не робиться, мабуть тому, що тексти розглядаються завжди як висловлення, оскільки не можуть бути описані суто граматично. Теорія мовленнєвих актів сконцентрувала свої зусилля на вивченні дій на рівні речення, але зрозуміло, що кілька речень можуть бути зв'язані в комунікативний комплекс. Отже цілком слушно говорити про актово-мовленнєвий характер тексту/дискурсу, оскільки вони акумулюють у собі “діяльність” окремих речень.

Прецедентною у цьому відношенні є модель М. Нусбаумера, який розрізняє два види текстів – *ТЕКСТ₁* і *ТЕКСТ₂*. Перший інтерпретується як ідеальна споруда, що виникає в голові мовця, має чітку прагманастанову, певний пропозиційний зміст, але розмиті аранжувальні контури (текст-задум). *ТЕКСТ₂* є готовим мовленнєвим і інтелектуальним конструктом, втіленим на матеріальному носії (текст-реалізація) [16: 136]. Саме *ТЕКСТ₂*, подібно мовленнєвому акту, має всі три рівні своєї маніфестації – ті, що їх Дж. Моріс назвав триєдністю синтактики, семантики і прагматики [8].

Найтісніший зв'язок між *ТЕКСТОМ₁* і *ТЕКСТОМ₂* спостерігається на рівнях їхньої формально-граматичної та пропозиціональної репрезентації. Не менш важливим є розкриття іллокутивного субстрату, зазвичай прихованого у глибинах *ТЕКСТУ₁*. Саме тому адресат виявляється залежним від загального фонду своїх знань тією мірою, що йому доводиться вирішувати, на якому рівні повинні встановлюватись зв'язки між реченнями та аналогічними їм текстовими побудовами [16: 169-204].

Так, у тексті (1) *Peter kommt zum Unterricht nicht, denn sein Auto ist defekt / Петра не буде на заняттях, бо в нього поламалася машина* здається маловірогідним, щоб Петро не пішов на заняття тільки тому, що його автівка не їздить. Тут виникає проблема інтерпретації, а саме: чому вказівкою на автівку мовець обґрунтовує висновок про можливу неявку Петра на заняття. Обґрунтування має місце не на пропозиціональному рівні (“Чому він не прийде на заняття?”), а на іллокутивному (“Чому стало можливим це стверджувати?”), тобто належить до актомовленнєвої сфери.

У тексті (2) *Peter kommt zum Unterricht nicht, denn er ist wieder krank / Петра не буде на заняттях, бо він знову захворів* можливі кілька вірогідних прочитань: 2а) Петро знову захворів, отже його не буде: Я доходжу цього висновку, оскільки це правдоподібно, що хвора людина повинна знаходитися удома або в лікарні; 2б) Петро знову захворів, отже його не буде: Я доходжу цього висновку тому, що завжди, коли Петро має якісь справи, яким заважає навчальний процес, він видається хворим.

Пасаж (1) не викликає суттєвих інтерпретаційних труднощів, тоді як (2) робить нашу проблему більш наочною: яку стратегію обирає адресат для декодування *ТЕКСТУ₂*? Напевно, у процесі інтерпретації кожне з прочитань перевіряється адресатом, у будь-якому разі там, де твердження виглядає не зовсім переконливим. Якщо інтерпретація можлива на пропозиціональному та іллокутивному рівнях, то адресат має вирішувати про ймовірність одного чи другого прочитань. Можна припустити, що для цього він буде застосовувати свої знання про стан справ, а також оцінювати контекст і ситуацію, оскільки і (1), і (2) без цих знань і без контексту не будуть мати однозначного витлумачення.

Тексти в такій інтерпретації структуруються за своїм пропозиціональним та іллокутивним змістом за аналогією до окремих речень. При цьому пропозиціональний зміст можна собі уявити, з одного боку, як суму змістів речень, що складають цей текст, а з другого, – текст за своїм змістом утворює єдине ціле, і його пропозиціональна структура є аспектом його когеренції. Відповідно, і на іллокутивному рівні можна говорити про дискурс/текст і як про суму іллокуцій окремих речень, і як про єдиний глобальний іллокутивний акт, що складається з окремих кроків. Очевидно, такий акт слід вважати не власне мовленнєвим, а дискурсивним. До *дискурсивних актів* можна віднести відмови, згоди,

привітання, порозуміння тощо, які зазвичай є інтратекстовими вкрапленнями в одиниці більш високого порядку – власне-тексти. Інакше кажучи, дискурсивні акти є мікротекстами у складі макротекстів. Останні можуть містити декілька дискурсивних актів, які перекривають один одного, перехрещуються, контамінуються і разом складають глобальну іллокутивну канву макротексту [9; 10].

При цьому виникає питання про те, яким же чином розпізнається на конкретному тексті його співвіднесеність з іллокутивним рівнем? Частково це виражається мовними сигналами (індикаторами), які можуть стосуватися і макротексту, і мікротексту. Індикатори ж всього дискурсу в цілому зустрічаються рідко, та й то лише у певних текстотипах. Для структурування окремих дій і кроків у тексті мова виробила щонайменше такі можливості:

- індикатори, що тематизують окремі аспекти іллокуції та дій по формуванню тексту (*Ти можеш допомогти? Прошу тебе, бо сам не впораюсь*); сюди ж слід віднести і ті засоби, що називають окремі кроки, ніби коментуючи їх (*Головна думка цієї статті формулюється таким чином...*);

- індикатори у вигляді сполучників, часток, модальних слів, порядку слів, просодики тощо (*Ти можеш допомогти? Я ж сам не впораюсь*);

- відсутність індикаторів у тексті – у цьому випадку вони ідентифікуються адресатом на підставі фонових знань і знань про мовленнєві дії (*Ти можеш допомогти? Я сам не впораюсь*).

Ці індикатори примушують звернутися до складного речення як “перевалочної бази” між власне реченням і текстом, оскільки слід мати на увазі, що і пропозиціональна, і іллокутивна структури дискурсу / тексту підтримуються як лексичними, так і граматичними засобами. Приклади, що наводилися, можуть бути перефразовані як завгодно, але вони ставляють певні вимоги до адресата у плані його інтерпретаційних зусиль, можливостей і навіть здібностей.

Отже, для двох рівнів текстової структури однаково актуальним є питання про те, якою мірою відповідна структура експлікована і якою мірою вона може бути розшифрованою адресатом. Тим більше, що навіть за наявності достатньої кількості експліцитних сигналів-індикаторів, він повинен докладати певних зусиль для конструювання ТЕКСТУ₂. Ось чому для успішної комунікації необхідна взаємодія (кооперація) між продуцентом і реципієнтом.

Сприйняття тексту є справою не тільки суто мовної компетенції, і його вивчення не повинно обмежуватися лише рамками лінгвістичної теорії тексту. Текст у сучасних лінгвістичних дослідженнях розуміється не просто як самодостатнє, ізольоване мовне явище, а як продукт інтерактивного процесу, де важливою видається саме роль учасників комунікації (інтерактантів – продуцента-мовця і реципієнта-адресата) та їхня взаємодія між собою (кооперація) [3; 6; 12; 13].

Свого часу О. Єсперсена [4: 60] наголошував на необхідності розрізнення граматики кодування (граматика від мовця) і граматики декодування (граматика від адресата), що їх можна зобразити у вигляді рис. 1.

Мовець:

прагматика → семантика → синтактика

Адресат:

синтактика → семантика → прагматика

Рис. 1. Кодування і декодування тексту

В екстраполяції на об’єкт нашої уваги та з урахуванням того факту, що в мовленнєвій діяльності інтенція-мотив (прагматика) є первинною, а пропозиціональний зміст (семантика) і вербальне аранжування (синтактика) зумовлюються ним, рис. 1 можна екстраполювати і на дихотомію двох типів тексту, в якій міститься ідея кодувальної та декодувальної технік: генерування ТЕКСТУ₁ здійснюється в послідовності від прагманастанови (мотив, мета, інтенція) через пропозиціональний зміст до його мовного аранжування на поверхневому

рівні у вигляді готового інтелектуального продукту. Декодування ж тексту ТЕКСТУ₂ здійснюється адресатом у зворотному порядку.

Щоб уявити собі, як реципієнт конструює іллокутивну структуру ТЕКСТУ₂, слід задатися питанням, як він розпізнає відповідні одиниці. У класичній теорії мовленнєвих актів дещо переоцінюється роль продуцента, оскільки він виявляється детермінованим інтенцією останнього, тоді як реципієнтові відводиться роль виключно декодера. Це не зовсім коректно, оскільки в мовленнєвих актах, що продукуються щоденно у великій кількості, висловлення з однозначною інтенцією зустрічаються доволі рідко. Серед багатьох мовленнєвих актів інтерпретація диктуму (казаного) може здійснюватися не лише на основі мовних засобів, бо окрім мовних реципієнт має залучати й інші інформаційні джерела. При цьому продуцент, як правило, відштовхується від презумпції того, що реципієнт володіє тим же обсягом інформації, що й він сам. Отож не підлягає сумніву, що як для генерування ТЕКСТУ₁, так і для його декодування (ТЕКСТ₂) потрібна сума знань, спільна для обох комунікантів.

Тут слід розрізнити енциклопедичні та лінгвальні знання, які реципієнт може пристосовувати до мовленнєвої ситуації для унаочнення смислу та взаємозв'язку окремих мовленнєвих дій. Суттєвим при цьому є те, щоб ця інтерпретація була коректною, щоб вона не нав'язувалася продуцентом, а орієнтувалася б лише на певні зусилля з боку реципієнта. Йдеться не про ідеальний чи ідеалізований мовленнєвий акт, а про те, на якій основі реципієнт розпізнає в дискурсі / тексті цей акт, як він може “впізнавати” цей акт і його іллокутивну настанову, коли має справу з ТЕКСТОМ₁. Які ж сигнали є релевантними, щоб на їх основі відтворити текст у тому смислі, як його задумано продуцентом? Очевидно, слід розрізнити два види таких сигналів – елементи ТЕКСТУ₁, які існують в поверхневій структурі (лексичні та граматичні маркери), і сумісні енциклопедичні знання комунікантів про світ (ерудиція).

Текстотворення не є самоціль, а знаходиться у загальному контексті діяльності продуцента, бо тексти створюються, структуруються та оформлюються для того, щоб ними користувався реципієнт. Цей факт є аксіомою, що постійно підкреслюється у спеціальній літературі, зокрема В. Хайнеманом і Д. Фівегером, які вважають, що тексти є ланцюжками висловлень, котрі створюються в певній ситуації з певним наміром. При цьому, підкреслюють вони, продуцент виходить з того, що адресат за допомогою ситуативних і контекстуальних факторів повинен розпізнати його намір [15: 93]. У цих словах фактично визнається існування ТЕКСТУ₁ (“матеріальна споруда”) і ТЕКСТУ₂ (“ідеальна споруда”) та експлікується феномен взаємодії між ними: продуцент повинен “входити” в ситуацію реципієнта. Отже мовець – творець тексту має володіти елементарними комунікативними навичками і знаннями про текстотворення (кодування) і тексторецепцію (декодування) [14]. Не останнє місце в роботі продуцента відводиться глобальній іллокутивній настанові тексту і локальним іллокутивним намірам окремих його частин.

У результатах мовної діяльності досить чітко відображаються і результати когнітивної оцінки ситуації, і наслідки участі в ній комунікантів. Якщо цього не трапляється, то мають місце збої в комунікативному процесі. В непрямих комунікативних ситуаціях (письмова форма) частіше трапляються непорозуміння, ніж у прямих мовних ситуаціях, тому реципієнт вправі очікувати від автора-продуцента пояснень, що значно підвищує відповідальність продуцента за коректність декодування його тексту реципієнтом у письмовому мовленні. Тож взаємодію текстотворення та текстосприйняття можна вважати принципом кооперативності.

У цьому зв'язку доцільно було б говорити про комунікацію як кооперацію та кооперацію в комунікації. У першому випадку йдеться про невід'ємність діяльнісного моменту від комунікації, а в другому – про важливість кооперативної поведінки між комунікантами. Кооперативність не означає наявність спільної мети, а означає самостійність мети, тобто один комунікант може досягти мети лише тоді, коли її досяг другий комунікант.

Підводячи підсумок, зазначимо, що в поле зору не ввійшли питання про ті властивості ТЕКСТУ₁, які дозволяють реалізацію ТЕКСТУ₂, а також те, яким чином продуцент добивається того, що реципієнт реконструює його текст максимально ідентично. Зрозуміло, що реципієнт

декодує текст не суто механічно, а з урахуванням його пропозиціональної та іллокутивної структур. А продуцент, у свою чергу, намагається максимально точно передбачити процес сприйняття і максимально точно висловити свою інтенцію, він також не може механічно будувати свій текст, а повинен планувати його з урахуванням первинної мети. Отже, продукція та рецепція з'являються у цьому аспекті не як два розрізаних процеси, а як процеси взаємоспрямовані та взаємозумовлені, що вимагає певної взаємодії комунікантів у процесі спілкування.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики. – Львів: ПАІС, 2010. – 336 с.
2. Богданов В.В. Текст и текстовое общение. – СПб: СПбУ, 1993. – 68 с.
3. Ворожбитова А.А. Теория текста: Антропоцентрическое направление / А.А. Ворожбитова. – М.: Высшая школа, 2005. – 367 с.
4. Есперсен О. Философия грамматики : [пер. с англ.] / [общ. ред. и пред. Б.А. Ильиша]. – [3-е изд., стереот.]. – М. : КомКнига, 2006. – 408 с.
5. Карасик В.И. Языковые ключи / В.И. Карасик. – Волгоград: Парадигма, 2007. – 520 с.
6. Левицкий Ю.А. Лингвистика текста: Учеб. Пособие / Ю.А. Левицкий. – М.: Высшая школа, 2006. – 207 с.
7. Морозова О.І. До проблеми виділення одиниць дискурсу: дискурс неправди // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. Колективна монографія. – Харків: Константа, 2005. – С. 65-104.
8. Моррис Ч.У. Основания теории знаков // Семиотика: Антология / Сост. Ю.С. Степанов. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – С. 45-97.
9. Приходько А.Н. Дискурсивные акты: прагматическая и прагматипология // Когнитивная коммуникация, дискурс / А.Н. Приходько. Междунар. сб. научн. тр. – Харьков: ХНУ, 2010. – Вып. 1. – С. 101-122 [Режим доступа: <https://sites.google.com/site/cognitiondiscourse>]
10. Приходько А.Н. Дискурсивные акты vs речевые акты как единицы коммуникативной деятельности // Язык. Текст. Дискурс. Научн. альманах. – Ставрополь: СГПИ, 2010. – Вып. 8. – С. 83-93.
11. Степанов Ю.С. Альтернативный мир, Дискурс, Факт и принцип Причинности // Язык и наука конца XX века. – М.: ИЯ РАН, 1995. – С. 35-73.
12. Филиппов К.А. Лингвистика текста: Курс лекций / К.А. Филиппов. – СПб.: Изд-во СПбУ, 2007. – 331 с.
13. Чернявская В.Е. Когнитивная лингвистика и текст: необходимо ли новое определение текстуальности? / В.Е. Чернявская // Стереотипность и творчество в тексте. – Пермь: Пермский ун-т, 2005. – С. 283-294.
14. *Beaugrande R.-A. Einführung in die Textlinguistik / R.-A. Beaugrande, W. Dressler.* – Tübingen: Niemeyer, 1981. – 328 S.
15. *Heinemann W. Textlinguistik. Eine Einführung / W Heinemann, D. Viehweger.* – Tübingen: Reihe "Germanistische Linguistik", 1991. – 231 S.
16. *Nussbaumer M. Was Texte sind und wie sie sein sollen / M. Nussbaumer.* – Tübingen: Reihe germanistische Linguistik, 1991. – 312 S.
17. *Sandig B. Textlinguistik des Deutschen. Studienbuch / Barbara. Sandig.* – B., N.Y.: Walter de Gruyter, 2006. – 584 S.
18. *Schoenke E. Textlinguistik (Glossar) Eva Schoenke* // Режим доступа: <http://www-user.uni-bremen.de/~schoenke/tgl/tgl.html>.
19. *Slembrouck S. What is meant by Discourse Analysis?* // <http://bank.rug.ac.be/da/da.htm>
20. *Weinrich H. Textgrammatik der deutschen Sprache / H. Weinrich.* – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1993. – 1116 S.
21. *Zifonun G., Hoffman L., Strecker B. u.a. Grammatik der deutschen Sprache (in 3 Bdn).* – B., N.Y.: Walter de Gruyter, 1997. – 2569 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анатолій Приходько – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов Запорізького юридичного інституту.

Наукові інтереси: лінгвокогнітологія, -культурологія, -концептологія, -прагматика, -синергетика, -дискурсологія, -семіотика.

ДИСКУРСИВНІ ПРАКТИКИ СУЧАСНОЇ МЕДІА-СФЕРИ (філософські та комунікативно-прагматичні аспекти)

Олена СЕМЕНЕЦЬ (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто закономірності впливу дискурсивних практик сучасної медіа-сфери на реципієнта і на соціальні процеси загалом. Зроблено акцент на філософських та комунікативно-прагматичних аспектах персуазивного дискурсу.

Ключові слова: дискурсивна практика, мас-медіа, вплив, маніпулювання, ідеологія, влада дискурсу, персуазивний дискурс.

The article deals with the regularities of the influence of discursive practices in modern media-sphere on a recipient and on social processes as a whole. The philosophical and communicative pragmatic aspects of persuasive discourse are accentuated in the paper.

Key words: discursive practice, mass-media, influence, manipulation, ideology, power of discourse, persuasive discourse.

Поняття “дискурсивні практики” одержало своє теоретичне обґрунтування в напрямі постструктуралізму, в працях Ж. Дерріди, Ю. Кристеві, М. Фуко. Цим терміном позначають змістово та формально близькі дискурси, об'єднані особливими правилами побудови,

особливою “регулярністю дискурсу”, про яку писав М. Фуко. Смыслова єдність у межах дискурсивної практики визначається усталеним, загальноприйнятим способом інтерпретації дійсності. Той чи той дискурс задає свою ідеологію (сукупність базових ідей), спосіб світобачення, світосприймання і, як наслідок, формує онтологію ментального образу дійсності.

Отже, дискурсивна практика може бути визначена в межах історично зумовленої дискурсивної формації як типізований спосіб організації мовленнєвої діяльності, здійснюваної відповідно до вимог певного типу дискурсу, що є загальноприйнятим у тій чи тій комунікативній сфері соціальної або професійної групи.

Особливу актуальність в аналізі дискурсивних практик сучасної медіа-сфери становить проблема розкриття владних механізмів дискурсу, закономірностей його впливу на реципієнта. Влада дискурсу виявляється в його здатності справляти потужний вплив як на окрему людину, так і на соціальні процеси загалом.

В. Є. Чернявська вважає, що “владні механізми дискурсу слід розуміти як комплексну, систематичну й регулярну реалізацію персуазивних стратегій і прийомів впливу, які дозволяють у своїй сукупності керувати свідомістю й поведінкою індивіда та/або соціальних груп. Основу влади дискурсу становить поділ на своє та чуже, який досягається засобами мови”. Поділ на своє та чуже (у найширшому розумінні) може набувати в дискурсивних практиках вигляду опозицій: *друг, одностудець – ворог, супротивник; добре – погане; повсякденне існування, побут – політика, суспільство в цілому; індивідуум – колектив (суспільний інститут, партія); теперішнє – майбутнє; дійсність сьогодні – ідеал завтра* [7: 92].

Влада дискурсу – це не тільки можливість відтворення, тиражування й у такий спосіб поширення певної ідеології (доречно згадати, що ідеологія, згідно з розумінням Р. Барта, – це конотативна система мови, яка має наслідком творення соціальних міфів). Не менш важливий аспект – генеративна здатність дискурсивних практик розбудовувати уявні “можливі світи”, що можуть бути реалізовані в об’єктивній дійсності.

У напрямі дескриптивного дискурс-аналізу американські вчені активно досліджують специфіку метафори в політичному дискурсі. Р. Д. Андерсон приділяє особливу увагу тому факту, що політична метафора не лише відображає зміни в соціумі, але й впливає на розвиток соціальних процесів. Згідно з його дискурсивною теорією демократизації, суспільні зрушення в напрямі демократизації мають своїм безпосереднім джерелом саме дискурсивні інновації, а не зміну соціальних чи економічних умов.

У статті “Метафори диктатури та демократії: зміни в російському політичному лексиконі і трансформація російської політики”, аналізуючи зміни, що відбувалися в процесі переходу “від Радянської до Російської політики”, він доводить, що перехід від авторитарного комуністичного дискурсу *номенклатури* в напрямі до демократичного дискурсу мав наслідком серйозні зміни в соціумі. Так, аналізуючи тенденцію зниження частотності використання в мові політиків лексем із семантикою розміру (*високий, широкий, великий, крупний*), Р. Д. Андерсон робить висновок, що “протягом 1991 – 1993 рр. політика в Росії перестала бути більшою за життя” [1: 318].

Обстежені вченим корпуси текстів (по 50 промов, заяв, інтерв’ю, статей тощо політичних діячів) у кожному з трьох типів дискурсу, які послідовно змінювали один одного: авторитарного дискурсу (листопад 1964 – лютий 1985), перехідного періоду (протягом 1989 р.), дискурсу в умовах становлення виборності органів державного управління (жовтень 1991 – грудень 1993) – містять важливий матеріал для аналізу суб’єктів мовлення в аспекті їхньої соціальної ідентичності.

Р. Д. Андерсон простежує, що дискурс нової політичної еліти поступово зближується з “мовою народу” і масова свідомість починає сприймати це додаткове, “співвідносне” значення як сигнал про входження еліти до соціальної єдності з населенням. Якщо метафори радянського авторитарного дискурсу мали наслідком збільшення відстані між правителями та керованим народом, то введення до передвиборчого дискурсу в перехідний і наступний періоди метафорики, яка засвідчувала близькість політиків до народу, на думку вченого, підготувало демократичні зміни в російському суспільстві.

Отже, політичний дискурс, з одного боку, відображає зміни, що відбуваються в соціумі, з другого – сам справляє потужний вплив на суспільство. Американський вчений, зокрема, висловлює цікаві спостереження щодо впливу етимології слова в політичному дискурсі на масову аудиторію. Так, одна з “метафор підпорядкування” в радянському авторитарному дискурсі представлена лексемою *строительство*. Окрім первинного, прямого значення, радянські люди використовували її в метафоричних контекстах: *строительство социализма* (комунізму, нового мира), *социально-культурное строительство*. Проте, окрім значення “будівництва”, наголошує вчений, важливе також відсилання до етимології слова, яка становить живу, прозору для носіїв мови асоціацію. Корінь *строй*, наявний у російській мові в окремій лексемі, зберігає значення “порядок”, “бойовий порядок”, “військове формування”, а також політичне та економічне значення “режим”. Коли росіяни читають, пишуть, чують або вимовляють *строительство*, у їхній свідомості неодмінно постає, хоча б на мить, хоча б на рівні несвідомого, коренева морфема *строй*, яка зберігає свої актуальні словотвірні й семантичні зв’язки. *Строительство*, таким чином, виступає метафорою не лише “будівництва”, але й “порядку”, “наказу” [1: 323-324]. Саме цим, за висновком ученого, зумовлена висока частотність її використання в авторитарному радянському комуністичному дискурсі.

Дискурс сучасної масової комунікації складається з різноманітних дискурсивних практик, що формують загальне поле дискурсії (у розумінні М. Фуко) в масовій комунікації. В Україні у сфері масового інформування представлені два основні типи дискурсів: якщо використовувати термінологію французького журналістикознавства, це дискурси “*presse d’information*” та “*presse d’opinion*”, – причому явно домінує останній, що зумовлене нестабільним станом суспільства й підвищеним інтересом масової аудиторії до політичних проблем. Персуазивність як провідна комунікативна стратегія наявна не лише в *presse d’opinion*, з її суб’єктивністю інтерпретацій. Навіть *presse d’information*, яка нібито мусить ґрунтуватися на передаванні винятково об’єктивної інформації про факти, неминуче чинить вплив на реципієнта – самим відбором фактів для повідомлення (модель фільтру, “воротаря, охоронця (gatekeeper)” Курта Левіна), неодноразовим повторенням повідомлення, специфікою взаємодії з інформаційною системою реципієнта.

У сфері масової комунікації, яка в сучасному суспільстві є найбільш впливовою, “мовні стереотипи і способи категоризації та концептуалізації світу накладаються на ідеологію тотальних і панівних дискурсів, їхні схеми, шаблонні думки, образи, метафори, оцінки тощо” [5: 42]). Принцип дискурсоцентризму переконливо виявляє себе саме в масовій комунікації – сфері, яка “наділена потужною персуазивністю й реалізує вплив на особу не тільки за допомогою мови, а головним чином – шляхом тиражування ідеології тотальних і панівних дискурсів, їхніх схем, шаблонних думок, образів, метафор, оцінок тощо. Людина занурюється в мережу масової мови й дискурсивного простору соціуму і тим самим опиняється перед загрозою втрати й нівелювання себе як особистості” [4: 68].

Цей дискурс навіює адресату певну категоризацію та концептуалізацію світу, формує цінності, погляди, бажання й прагнення, пріоритети й настанови людини. ЗМІ нав’язують особистості певні схеми мислення. Людина стає заручником стереотипів, шаблонів і сформованих уявлень, стає налаштованою на певні, наперед визначені оцінки.

Дискурс мас-медіа в сучасному українському соціумі, персуазивний за своєю природою, будується як процес впливу на інтелектуальну, емоційну, вольову сфери адресата. При цьому використовуються як прийоми логічної аргументації, так і емоційно-образні засоби впливу, залучаються різні способи й форми впливу – зараження, сугестія (або навіювання), маніпулювання (у тому числі з використанням технік нейролінгвістичного програмування (Мілтон-модель, рефреймінг, якоріння тощо)). “Маніпуляційний вплив є неконтрольований, неусвідомлюваний, прихований для адресата процес впливу на нього, який відбувається поза його волею та бажанням. Маніпуляція відрізняється від звичайного процесу сугестії, навіювання тим, що маніпуляція має технологічно-професійну основу, планується і контролюється комунікантом”, – дає визначення В. В. Різун [3: 151].

У певних засадничих моментах дискурсивні практики медіа-сфери формуються на основі синергетичних законів самоорганізації, автопоезису (саморозбудови) дискурсивної

системи за усталеними зразками, моделями, схемами. Однак не можна применшувати роль свідомого керування системою з боку відправника повідомлення – тут важать принципи селекції та комбінаторики повідомлень, добір засобів мовного, паралінгвального та невербального вираження, розставлення змістових акцентів. Справляє вплив і сам мозаїчний принцип дискурсивної організації, який має у своєму підґрунті кліпове мислення сучасної людини. Феномен “гіперреальності” в електронних медіа в процесі творення передбачає роботу з образом, подібним до образу в мистецтві. Цей процес забезпечує досягнення основної мети персуазивної комунікації – утвердження чи зміни поглядів реципієнта, що веде й до певних змін у його життєвих пріоритетах, настановах, поведінці.

Дискурсивні практики постмодерної доби поступово виховують сумнів і почуття недовіри сучасної людини до дискурсу влади та загалом до всього, що вимовляється, що одержує мовне вираження. Набутий соціально-культурний досвід і зумовлена ним рефлексія стосовно мови спричиняють певні зрушення у ставленні суспільства до мови. Т. В. Радзівська згадує показову оцінку (ще в середині ХХ ст.) цих змін і наводить слова В. А. Звегинцева: “Змінилося й саме ставлення до мови. Новітні розвідки в галузі мови вселили до неї відчуття, схоже на недовіру. Раніше користувалися мовою бездумно, легко й вільно, захоплювалися її різноманіттям і невичерпністю, милувалися гнучкістю й барвистістю та любили відданою, шанобливою й інтимною любов’ю, змішаною з почуттям гордості. А тепер прискіпливо дізнаються, чи добросовісно мова виконує свої функції, чи не дозволяє собі якихось надмірностей, що відхиляються від суворих формальних приписів логіки, чи достатньо повно й точно передає “інформацію”, і обнишпорюють її, міряють уздовж і впоперек критеріями об’єктивних математичних моделей. Ось так поступово й була вихована підозріла відчуженість у стосунках з мовою, яка викликала почуття, близьке якщо не до ворожості, то принаймні до недовіри” [6: 13].

Дійсно, на зміну колишньому романтичному ставленню до мови в постмодерну добу приходять ставлення тотально-критичне, іронічне, недовірливе. За оцінкою Т. В. Радзівської, мова як концепт культури поступово переміщається на осі “культурний верх – культурний низ” у бік останнього члена опозиції. У зв’язку з цим цілком закономірними явищами виступають сленгізація мови, тенденція до обмеження вживання питомої лексики, звуження у функціонуванні синонімічних засобів, виведення на периферію соціальної комунікації текстів неутилітарного призначення з вираженою естетичною функцією (наприклад, поетичного дискурсу), що загалом сигналізує про збільшення сегмента “культурного низу” в мовній поведінці комуніканта [2: 343].

Однак у людській свідомості закладені захисні механізми проти впливу персуазивного мас-медійного дискурсу. Це, насамперед, природне чуття мови, завдяки якому можливий прорив індивідуальної свідомості за межі дискурсивних практик, а крім того – рефлексивні механізми мислення, які організують багатогранний комунікативний досвід індивіда, забезпечують збереження цілісності особистості сучасної людини. Аналіз закономірностей реакції людської свідомості на вплив персуазивного дискурсу та механізмів захисту від неконтрольованого реципієнтом впливу, від маніпулювання, становить перспективу подальших досліджень у цьому напрямі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Anderson R. D., Jr. Metaphors of Dictatorship and Democracy: Change in the Russian Political Lexicon and the Transformation of Russian Politics // *Slavic Review*. – 2001. – Vol. 60. – No. 2. – P. 312–335 // Режим доступу: <http://www.sscnet.ucla.edu/polisci/faculty/anderson/metdicdem.pdf>.
2. Радзівська Т. В. Мовні зміни, час і соціум у контексті глобалізаційних процесів // *Мова і мовознавство в духовному житті суспільства: Монографія*. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. – С. 310–347.
3. Різун В. В. Теорія масової комунікації: Підручник для студ. галузі 0303 “Журналістика та інформація”. – К.: Видавничий центр “Просвіта”, 2008. – 260 с.
4. Селиванова Е. А. Принцип дискурсоцентризма и стратегические программы украинской телерекламы // *Язык. Текст. Дискурс: Научный альманах Ставропольского отделения РАЛК / Под ред. проф. Г. Н. Манаенко*. – Вып. 6. – Краснодар: Ставропольский гос. пед. институт, 2008. – С. 66–76.
5. Селиванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
6. Звегинцев В. А. Теоретическая и прикладная лингвистика. – М.: Просвещение, 1968. – 338 с.
7. Чернявская В. Е. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия: Учеб. пособие. – М.: Флинта; Наука, 2006. – 136 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Семенець – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри видавничої справи та редагування Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: філософія мови, аналіз дискурсу.

СТАТУС ПАУЗИ В АНГЛОМОВНОМУ ДРАМАТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Світлана ШВАЧКО, Алла СВЕТЛОВА (Суми, Україна)

У статті розглядається пауза, її статус в англomовному драматичному дискурсі, визначається її поліаспектність та полімодальність.

Ключові слова: дискурс, комунікація, невербаліка, силенціальний ефект, полімодальність, поліаспектність.

The article deals with pause, its status in English dramatic discourse, its polyaspectedness and polymodality.

Key words: discourse, communication, nonverbality, silence effect, polymodality, polyaspectedness.

Пауза є невід'ємною складовою усного мовлення та просодичної системи мови. Функціональна значимість пауз як засобу оформлення семантичної структури тексту відзначається низкою науковців-психологів та лінгвістів [1: 26]. **Актуальність** обраної теми визначається сьогоденними тенденціями наукових досліджень та потребою розгляду паузи в англomовному драматичному дискурсі з урахуванням її поліаспектності. **Об'єктом** дослідження є пауза як феномен комунікативного мовчання, предметом – її полімодальність.

Наше наукове дослідження потребує тлумачення домінуючих метазнаків. **Дискурс** – тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну) та відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; це синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом "форм життя", залежними від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів [6: 35-38].

Мовчання – це невербальна мовленнєва поведінка комунікантів. Як семіотичний невербальний знак комунікативне мовчання не завжди має словесне позначення, але при цьому є досить інформативним [1: 21]. Осмислення феномену мовчання (силенціального ефекту) є валоративним розширенням теорії комунікації. **Комунікація** – це обмін інформацією між індивідами за допомогою відповідних семіотичних знаків. **Комунікативна ситуація охоплює продуцента та реципієнта, вербальне та невербальне повідомлення, код відправника і декодування отримувача** [3: 17].

Фонетична пауза входить до складу мовчання як силенціального ефекту, парадигма якого обіймає низку адгерентних метазнаків з коренем *пауз* – *паузація, паузологія, паузальний*. **Пауза** (лат. *pausa* – зупинка, затримка, припинення, грец.– перерва, припинення) – перерва у мовному потоці, в артикуляції органів мовлення. **Метазнак паузи, притаманний для драматичного дискурсу, позначає переривання у звучанні та артикуляції, зупинку в потоці мовлення** [1: 27]. **Фонетичні паузи** відділяють смислові ядра тексту від другорядних елементів тексту [5: 239; 2: 26]. **Пауза театральна** в акторському мистецтві – один з основних засобів художньої виразності. Уміння тримати паузу на сцені вважається вищим проявом професіоналізму актора, напр.англ.: *D: ...I can hear it from here.[Pause. Distant storm of applause. P raises his head, fixes the audience. The applause falters, dies. Long pause. Fade-out of light on face.]* [9: 302].

У драматичному тексті використовують намірений пропуск строф як композиційний прийом, що дозволяє збільшувати його багатозначність. В драматургії виділяють **хезитативні, емпатичні та емоційні паузи**.

Хезитативна пауза зумовлена потребою часу для обмірковування, пошуку належного слова. Вона може передавати невпевненість у словах, діях героїв драматичних творів [4: 280-282]. Напр.англ.: *Do you think the Earth has lost its atmosphere, Willie? (Pause.) Do you, Willie? (Pause.) You have no opinion? (Pause.)* [7:290];

L: *What? [A transmits in technical terms. Fade-out of light on P's body. Light on head alone. Long pause.]*

D: *Lovely. [Pause.]*

A: *[Timidly.] What if he were to . . . were to . . . raise his head . . . an instant . . . show his face . . . just an instant [9: 298].*

Емфатична пауза дозволяє героям виокремлювати головні моменти сказаного, підготувати співрозмовника до певної інформації, отримати реакцію співрозмовника після сказаного. Напр.англ.: *Mrs. C. ... (Pause) Sunday (pause) Monday (pause) happy days. (Pause) Tuesday, Wednesday (pause) happy days (Pause) Thursday Friday (pause) happy days. (Adjusts parasol) [7: 287];*

D: *It's coming. Is Luke around?*

A: *[Calling.] Luke! [Pause. Louder.] Luke!*

L: *[Off, distant.] I hear you. [Pause. Nearer.] What's the trouble now [9: 298];*

D and A *contemplate P. Long pause.*

A: *[Finally.] Like the look of him?*

D: *So so. [Pause.] Why the plinth?*

A: *To let the stalls see the feet. [Pause.]*

D: *Why the hat?*

A: *To help hide the face. [Pause.]*

D: *Why the gown?*

A: *To have him all black. [Pause.][9: 296].*

Емоційна пауза передає настрій, емоції акторів, допомагає розкрити характер ситуації. Напр.англ.: *Mrs. C. ... Arthur? Arthur? Are you there Arthur? (Pause) Of course you aren't talking. It's understandable. The years gone by. I can see you lost in thought (pause) all the things you must be thinking about. (Pause) Are you thinking of Pinkie Tuscadero Arthur? Arthur? (Pause, adjust parasol) I think you might be. (Pause, removes revolver from handbag, sets on ground next to her) I'm not jealous Arthur. When he was young Mr. C. had a passion. A passion. (pause) did I say a passion[7: 287];*

L: *What? [A transmits in technical terms. Fade-out of light on P's body. Light on head alone. Long pause.]*

D: *Lovely. [Pause.]*

A: *[Timidly.] What if he were to . . . were to . . . raise his head . . . an instant . . . show his face . . . just an instant[9: 300].*

За допомогою **текстової** або **пластичної** паузи актор реалізує так звану «оцінку» – живу спонтанну реакцію на події, що відбуваються, напр.англ.:

A: *Like him better without? [Pause.] He's shivering.*

D: *Not all that. Hat. [A advances, takes off hat, steps back, hat in hand. Pause.] [9: 299].*

Зазначена пауза може бути підтримана постановочними ефектами: музикою, світлом, динамічної перестановкою декорації і т.д., що ще більше посилює емоційну напругу ситуації, напр.англ.:

A: *[To L.] Once more and he's off. [Fade-up of light on P's body. Pause. Fade-up of general light.]*

D: *Stop! [Pause.] Now . . . let 'em have it. [Fade-out of general light. Pause. Fade out of light on body. Light on head alone. Long Pause.] Terrific! He'll have them on their feet[9: 302].*

Виділяють **паузу-перенос**. Перенос (франц. *enjambement*, від *enjamber* – «перескочити») – неспівпадання інтонаційно-фразового членування в вірші з метричним членуванням.

Напр.англ.: *Those hours, that with gentle work did frame
The lovely gaze where every eye doth dwell//
Will play the tyrants to the very same//
And that unfair which fairly doth excel//
For never-resting time leads summer on
To hideous winter, and confounds him there//
Sap checked with frost, and lusty leaves quite gone//
Beauty o'er-snowed and bareness every where...[10: 6].*

Театральна пауза зустрічається в монологах або частинах п'єс зі словами автора, напр.англ.: *MOUTH: . . . out . . . into this world . . . this world . . . tiny little thing . . . before its time . . . in a godfor- . . . what? . . . girl? . . . yes . . . tiny little girl . . . into this . . . out into this . . . before her time . . . godforsaken hole called . . . called . . . no matter . . . parents unknown . . . unheard of . . . he having vanished . . . thin air . . . no sooner buttoned up his breeches . . . she similarly . . . eight months later . . . almost to the tick . . . so no love . . . spared that . . . no love such as normally vented on the . . . speechless infant . . . in the home . . . no . . . nor indeed for that matter any of any kind . . . no love of any kind . . . at any subsequent stage . . . so typical affair . . . nothing of any note till coming up to sixty when- . . . what? . . . [9: 213].*

При декламуванні віршів кожен мовленнєвий акт відділяється від попереднього **інтонаційно-логічною** паузою. Цей прийом використовується акторами на сцені для чіткості вимови. Напр.англ.: *A Dream Within A Dream*

<i>Take this kiss upon the brow// And, in parting from you now// Thus much let me avow// You are not wrong, who deem That my days have been a dream// Yet if hope has flown away In a night/ or in a day// In a visio/ or in none// Is it therefore the less gone// All that we see or seem Is but a dream within a dream// I stand amid the roar</i>	<i>Of a surf-tormented shore// And I hold within my hand Grains of the golden sand// How few/ yet how they creep Through my fingers to the deep// While I weep/ while I weep// O God/ can I not grasp Them with a tighter clasp// O God// can I not save One from the pitiless wave// Is all that we see or seem But a dream within a dream// [8:111]</i>
---	---

У другому, четвертому, шостому, сьомому рядках пауза і пониження тону не порушують метричного членування віршу. У першому, третьому, п'ятому рядках вірш вимагає паузи, хоча по логіці членування речення вона не повинна мати місце.

У драматичному діалозі пауза позначається вербальними маркерами *pause* або *silence* (рідко), і виділяється квадратними (чи круглими) дужками, напр.англ.:

VI: Please God not.[...Silence.] May we not speak of the old days? [Silence.] Of what came after? [Silence.] Shall we hold hands in the old way [9: 193];

L: What? [A transmits in technical terms. Fade-out of light on P's body. Light on head alone. Long pause.] [9: 298].

У монологах або частинах п'єс зі словами автора драматична пауза позначається вербально, графічно (трьома крапками), напр.англ.: *[Pause and movement 1.] ... found herself in the dark ... and if not exactly ... insentient ... insentient ... for she could still hear the buzzing ... so-called ... in the ears ... and a ray of light came and went ... came and went ... such as the moon might cast ... drifting ... in and out of cloud ... but so dulled ... feeling ... feeling so dulled ... she did not know ... what position she was in ... imagine [9: 215].*

Відношення пауза-мовчання є інклюзивним, що уможлиблює їх осмислення як адгерентних феноменів мовчазного ефекту. Паузи в драматичних текстах – це пропуски, які цілеспрямовано розділяють групи слів за допомогою відрізків мовчання. Драматична пауза поліаспектна та мультимодальна. Вона відділяє смислові ядра тексту від інших другорядних елементів.

Англомовний драматичний дискурс є перспективним для дослідження паузи як феномену силенціального ефекту.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Анохіна Т.О. Семантизація категорії мовчання в англомовному художньому дискурсі (монографія). – В.: Нова книга. – 160с.
2. Дворжецкая М.П. Паузы // Сб. «Текстовая перспектива языковых единиц». Проблемы текстуальной лингвистики. – К.: «Вища школа», 1983. – С. 25-28.
3. Крет О. Д. Невербальні концепти та невербальна комунікація (до проблеми визначення термінів) // Вісник Сумського державного університету. Філологічні науки. – Суми: СумДУ, 2005. – №6(78). – С.16–23.
4. Крижанівська М. В. Невербальні елементи комунікації як складові комунікативної компетенції і дискурсі телеінтерв'ю // «Мовні і концептуальні картини світу»: зб. наук. пр. – К.: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2002. – Вип. № 7. – С. 275 – 285.

5. Лурия А.Р. Язык и сознание. – М.: Изд-во МГУ, 1979. – 319 с.
 6. Шевченко И.С., Морозова Е.И. Дискурс как мыслекоммуникативное образование // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – Х.: Константа, 2003. – №586. – С. 35-38.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

7. Catherine Cookson .The Thursday Friend. – UK: PAN BOOKS, 1993. – 295p.
 8. Edgar Allan Poe. The complete poetry of Edgar Allan Poe. – New York: Penguin Books, 2008. – P.111-112.
 9. Samuel Beckett.Collected Shorter Plays – Grove Press, New York, 1984. – 307p.
 10. Shakespeare’s sonnets – Yale University, USA, 2000. – P. 6.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Світлана Швачко – доктор філологічних наук, професор, академік Академії наук вищої школи України.
Наукові інтереси: категорії текстів, невербальні засоби комунікації, категорії типових і нетипових текстів, текстологія, дискурсологія, перекладознавство.
Алла Свєтлова – викладач кафедри теорії та практики перекладу Сумського державного університету.
Наукові інтереси: невербальні засоби комунікації.

ІЄРАРХІЯ ФРЕЙМІВ І ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ АРАНЖУВАННЯ АНГЛОМОВНОГО ДИСКУРСУ МОДЕРНІЗМУ

Іван БЕХТА (Львів, Україна)

Автор статті стверджує, що демаркація фрейму, як інструмента когнітивного моделювання, ґрунтується на лексичній семантиці компонентів тексту та їх синтаксичних рисах, що формують лексико-семантичне аранжування типу дискурсу. Ментальні субсистеми англomовного дискурсу модернізму конститууються ЛХН-концептами і ЛХТ-концептами. Їхній аналіз засвідчує ієрархічну структуру, яку з’ясовано через систематизацію мовних висловлень, пов’язаних з філологічною діагностикою літературного напрямку.

Ключові слова: фрейм, когнітивне моделювання, концепт, дискурс модернізму

The author of the article confirms that the demarcation of frame, as an instrument of cognitive modeling, is based on the lexical semantics of the textual components and their syntactical features, which moulds the lexico-semantic arrangement of a discourse type. Mental subsystems of the English modernist discourse compose the concepts of a literary trend (LTC) and the concepts of a fictional text (FTC). Their analysis uncovers their hierarchical structure, clarified through the taxonomy of the main tenets of the philological diagnosis of a literary trend.

Key words: frame, cognitive modeling, concept, modernist discourse

У механізмі логіко-сміслових взаємозв’язків у семантиці художніх текстів (ХТ) англomовного модернізму виявляється його динамічна структура з власною системою мовних зв’язків і композиційних елементів, підґрунтям яких стає взаємна залежність імпліцитних і експліцитних засобів розгортання концептів літературно-художнього напрямку (ЛХН) та концептів літературно-художнього твору (ЛХТ). Розуміння художнього твору як холистичного цілого, дає змогу поєднати когнітивний і дискурсивний підходи у системний інтеграційний підхід з опосередкуванням художньої реальності модернізму внутрішньомовними кореляціями [1; 2].

Питання, як підтверджують праці вітчизняних дослідників ХТ [6; 9; 14], не є випадковим бо звернення до глибинних семантичних процесів у ХТ розглядається як закономірне явище у розвитку філологічної науки, що відображає принципові настанови сучасної текстолінгвістики в межах антропоцентризму і когнітивізму [10: 231]. Семантична багатогранність ХТ з плацдарму когнітивно-дискурсивної парадигми, враховує динаміку логіко-сміслових зв’язків, котрі простежуємо в англomовному дискурсі модернізму.

Парадигмальний зсув у лінгвістиці на початку 1970-х років призвів до використання дискурсивних результатів у творенні варіантів когнітивної моделі розуміння мовної одиниці більшої за речення – зв’язного тексту, пізнання якого, передовсім, вимагає побудови його ментальної репрезентації. Моделями способів подання знань про світ у розумінні дискурсу (форми і змісту) та й у інших складних когнітивних завданнях стали поняття *схема*, *фрейм*. Причина постійної уваги до теорії фреймів, М. Мінського та його послідовників, ймовірно, у тому, що фрейми, у розгляді найрізноманітніших явищ дійсності, дають змогу перейти до вищого рівня узагальнення, зберігаючи тісний зв’язок з такими поняттями, як *схеми*,

концептуалізації [16: 360], *геітальти* [11: 350-368], *мережеві структури* та інші види структурних утворень. Утім англомовний термін *frame* і пов'язані з ним терміни *script*, *schema*, *prototype*, *speech activity*, *template*, *module* по-різному використовують у галузях науки, лінгвістиці зокрема [23: 347]. Відмінні застосування терміна *frame* підпадають під дві категорії. Одна з них – *інтерактивна*: „фрейми інтерпретації”, які характеризують діяльність антропологів та соціологів, інша категорія – *структури знань*, на які можна орієнтуватися як на схеми. Однак вони мають інші визначення у працях зі штучного інтелекту (М. Мінський, Р. Шенк, Р. Абельсон) та лінгвістичної семантики (У. Чейф, Ч. Філлмор) [23: 348].

Варто додати що „фрейми містять основну, типову і потенційно можливу інформацію, яка асоційована з концептом”. Вони “мають конвенційну природу і через те можуть визначати й описувати те, що в суспільстві є характерним” [3: 16-17]. Фреймовий підхід до ХТ дає змогу актуалізувати уявлення, які зберігаються у пам'яті, та сфокусувати процеси опрацювання і висновку певного тексту як одиниці дискурсу. За конвенційної природи, фрейм, конкретизуючи характерне і типове у дискурсі, організує розуміння комунікації як ментальної схеми понять, термінів, що з'єднані у холістичну систему, яка надає зв'язності і зв'язаності конкретним аспектам людської діяльності.

Залучення понять фреймової семантики відіграє важливу роль для інтерпретації ХТ англомовного модернізму, у яких подеколи редуковані цілі ланки змістової інформації. Блоковий принцип організації фреймів, відповідно до якого при активізації однієї з частин фрейму активуються і всі решта його частини, дає змогу пояснити процес відтворення імпліцитної інформації. Текст, який послідовно реалізує події в межах фрейму, сприймається швидше, ніж той, що містить інформативні лакуни. Це означає, що зв'язність подій об'єктивної дійсності впливає на успішність та оперативність встановлення контекстних зв'язків, які їх відображають. Її виявлення залежить від інформативної значущості як прагматичного чинника, – що важливіша для адресата інформація, яка вміщена у висловленнях ХТ, то успішніше він виявляє її контекстні зв'язки. Це свідчить про взаємозалежність категорій релевантності, зв'язності та інформативності у процесі сприйняття ХТ. Утім, значна частина висловлень пов'язана у тексті неявно, імпліцитно. Тоді адресат виходить із постулату когерентності, щодо якого прогноуються подальші висловлення, які повідомляють про взаємопов'язані події. Тобто, адресат прагне встановити їхні контекстні зв'язки, надаючи їм статусу прихованих кореляцій.

У когнітивній лінгвістиці ведуться дослідження моделей, в рамках яких здійснюється аналіз концептів через звернення до засобів природної мови. Роль фреймів у процесі такого аналізу сприйняття подвійна [20; 21]. З одного боку, вони є основою для формування контекстних сподівань стосовно перебігу подій, про які повідомляє текст, а з іншого – задають рамки допустимих тлумачень тексту. Це стало можливим за лінгво-концептологічного підходу до вивчення, аналізу, інтерпретації, систематизації текстового матеріалу, який вирізняється фреймовим моделюванням когнітивних конструктів, а відтак сприяє підвищенню експланаторності результатів виконаного дослідження.

Демаркація фрейму, як інструмента когнітивного моделювання, ґрунтується на лексичній семантиці компонентів тексту та їх синтаксичних характеристиках. Лексичний і синтаксичний аналіз ХТ при виведенні фрейму однаково важливі, адже синтаксична структура відображає динамічні аспекти знань мовця і уможлиблює їх засвоєння адресатом. Втім у сучасних дослідженнях семантики ХТ можна простежити інтеграційний підхід оснований на протиставленні концептуального рівня (аналіз семантики за допомогою концептів) аналізу семантичному (вербальний аналіз номінативних одиниць). Ментальні субсистеми англомовного дискурсу модернізму конституюються ЛХН-концептами і ЛХТ-концептами. Їхній аналіз має на меті показати, що їм властива ієрархічна структура (у вигляді певного типу когнітивної моделі), яку з'ясовуємо через систематизацію мовних висловлень, якими користуються носії мови для опису релевантних ситуацій, пов'язаних з філологічною діагностикою літературного напрямку ЛХН-концепти. Оскільки концепти є структурованими у термінах концептуальної моделі, яка внутрішньо присутня у семантиці

мови ХТ, відповідно логічним є їх виділення як внутрішньотекстових ЛХТ-концептів, бо їм притаманне індивідуальне авторське забарвлення: ідіолектний і соціолектний колорит.

Текст, художній зокрема, складається із мовних знаків. Він також містить текстові знаки, які маніфестують зміст, не передбачуваний мовою-системою. Відповідно виникає запитання: що становить правила і граматику, за якими адресант створює текстовий зміст, а адресат вилучає його із знакової послідовності тексту? Фактично, між системою мови, за якою автор розпочинає текстотворення, і адекватною проекцією тексту у свідомості читача, який сприйняв цей текст, повинна бути мова-посередник. Ця “мова у тексті і водночас мова тексту становить код тексту” [13: 130].

Поняття *коду* [7: 225], увійшовши в лінгвістику з математичної теорії зв'язку, має принаймні два значення: код як система для подання інформації і код як система для перетворення інформації [13: 131]. Перше значення поняття коду розмежовується як когнітивна модель творення: лінгвістичний код, загальнолітературний код. До поняття *код* можна підійти як до когнітивної моделі інтерпретації, орієнтованої на читача: жанровий код, соціолект, та ідіолект письменника, який виділяється на основі рекурентних ознак.

Серед літературних напрямів, течій, шкіл ХХ ст. чільне місце належить модернізму та його категорійним концептам (ЛХН), які, як гіпервибір діапазону лінгвістичних і літературних пропозицій, володіють семантичними, синтаксичними і прагматичними компонентами, що регулюють творення тексту [5: 206; 12: 35-37; 13: 130; 18: 34; 19: 32; 22: 449]. Відповідно категорійні концепти є одиницями ментальних ресурсів інформаційної структури, що відображає досвід творення техніки модерністського письма, яка утворює амбівалентну модель, наповнює її семантичним змістом і художніми формами експлікації внутрішнього світу текстових комунікантів, а прагматичний компонент визначає умови застосування семантичних і синтаксичних правил.

Актуальність дослідження у цій статті лежить у площині лінгвістичного аналізу семантики та синтактики модерністських текстів, увагу якого фокусуємо на модерністському виборі, який відрізняється від інших літературних течій рівнем когнітивно-семантичного простору та синтаксичної організації. ЛХН-концепти є умовними засобами творення семантичного світу тексту; а різні семантичні світи модерністських текстів формують когнітивно-семантичний універсум (ЛХТ-концепти – СВІДОМІСТЬ (consciousness), ПЕРЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ (perceptualization), ВІДСТОРОНЕННЯ (detachment)).

Модерністському коду властиві певні структурно-композиційні риси: *експансія* (expansion), *обмеження* (restriction), *перерозподіл* (redistribution) семантичного потенціалу [19: 32]. Будь-яка з трьох рис, зафіксована у комбінаторній взаємодії творить реорганізацію семантичного універсуму, при описі якого виокремлюємо: *сегментацію* семантичного універсуму у фреймах та *ієрархію* семантичних фреймів у межах семантичного простору концептосистеми модерністського художнього твору.

Семантика концепту віддзеркалює набір номінативних одиниць, який є лексичним репрезентантом єдиної схематизації досвіду, що перебуває в основі значень групи лексем, і розуміється як цілісна сутність групи номінантів, які мотивуються, визначаються, а також взаємоструктуруються уніфікованими конструкціями знань або схематизаціями досвіду [4: 46-47; 15: 54]. Значення фрейму та його ієрархічна позиція в межах семантичної системи залежать від релевантності понять або досвіду адресанта чи адресата ХТ модернізму, яких ці фрейми, як інструментарій когнітивної схематизації, безпосередньо стосуються.

Звернемо увагу на сегментацію когнітивно-семантичного простору та ієрархію фреймів у модерністських текстах, які на рівні мовної трансформації є утворенням без сталої структури. Це недиференційована плинність тексту з нерозбірливими модуляціями оповіді. Будь-яка фіксована інтерпретація за таких умов не веде до віднайдення справжнього сенсу, а наштовхується на невизначеність. Відтак можна постулювати думку про відмітні та спільні риси між модерністськими ідіолектами та про мотивованість номінативних одиниць, продиктовану конкретним літературним напрямом, адже будь-який знак (лексичний зокрема) є мотивований [8: 138-140]. Доходимо думки, що модерністський семантичний код подібний

в ідіолектах англомовних модерністів, творче підґрунтя яких становить модерністський соціолект, що являє собою сукупність мовних ознак і способів їхнього вираження.

У цьому описі модерністського універсуму виокремлюємо зони семантичного компоненту, перша з яких (зона літературного напрямку) становить принаймні три концепти РИТОРИЧНІСТЬ, ТЕКСТУАЛЬНІСТЬ, ПОЕТИЧНІСТЬ. Іншими зонами є ЛХТ-концепти: СВІДОМІСТЬ (consciousness), ВІДСТОРОНЕННЯ (detachment) і ПЕРЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ (perceptualization), які не сповна впорядковані ієрархічно, але виокремленні в ідіолекті письменників (зона ідіолекту), і, зрештою, зона семантичних фреймів, що перебувають внизу модерністської семантичної ієрархії (зона соціолекту). Подамо це так:

**зона семантичних фреймів соціолекту + зона семантичних фреймів ідіолекту =
зона семантичних фреймів концептів літературного напрямку**

Зважаючи на епістемологічну домінанту, в англомовній прозі модернізму наголос робиться на свідомості й відокремленню, інтелектуальному спостереженні навколишнього світу. Якщо структуру модерністського когнітивно-семантичного простору візуалізувати з кількох концентричних кіл (див. рис. 1), перше з них, ближче до центру, формуватиме концепт СВІДОМІСТЬ (consciousness) з номінантами *awareness, consciousness*. Іншим колом є концепт ВІДСТОРОНЕННЯ (detachment), який характеризує соціальне відчуження індивіда і об'єктивованій такими одиницями як: *departure, depersonalization*. Зрештою третє коло містить концепт ПЕРЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ (perceptualization) з експлікаторами *observation, perception, view, window*.

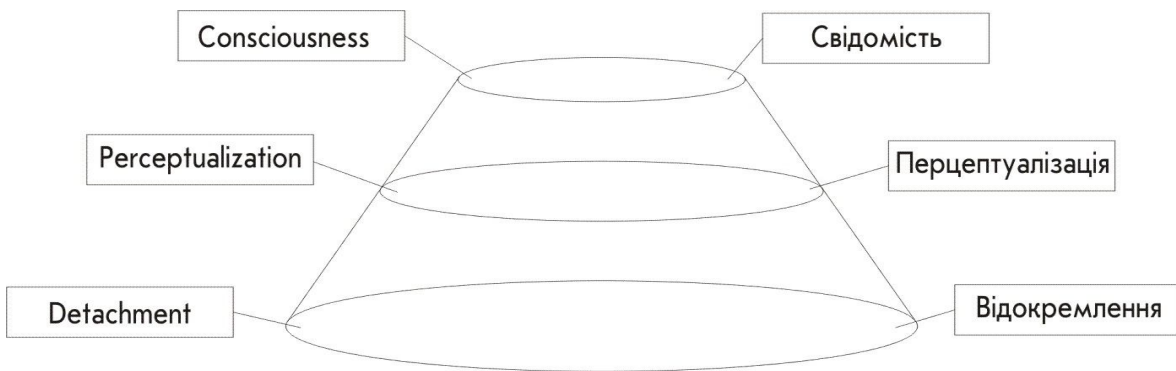

Рис 1. Система концептів когнітивно-семантичного простору модернізму

Індивідуальна свідомість (концепт CONSCIOUSNESS) перебуває на вершині ієрархії когнітивно-семантичного простору модернізму. Автор-письменник не є посередником, а деміургом і перебуває у центрі текстової картини світу, яку він описує. ЛХТ-концепти CONSCIOUSNESS, DETACHMENT, PERCEPTUALIZATION номінуються одиницями, що мають преференційне (мотивоване літературним напрямом) становище в англомовних модерністських текстах. Відношення номінативних одиниць у концентричному колі когнітивно-семантичного простору, які відображають функціональну дієвість модерністської епістемологічної домінанти, наведено у табл. 1.

Таблиця 1.

Кількісні дані щодо вербальних номінатів ЛХТ-концептів модернізму

CONSCIOUSNESS	PERCEPTUALIZATION	DETACHMENT
26958 = 56,13%	20475 = 42,63%	592 = 1,24%

За нашими спостереженнями, англомовна модерністська література оперує дискурсними стратегіями, які висувають на перший план проблеми, пов'язані з інтерпретацією людиною навколишнього світу. У модерністському світі усе відтворено через свідоме обдумування. Субсистема другого порядку складається з власне модерністських

ЛІХТ-концептів CONSCIOUSNESS, DETACHMENT, PERCEPTUALIZATION. Частка номінативних одиниць, які характеризують концепт CONSCIOUSNESS, становить 56% від одиниць, що формують й об'єктивують концепти PERCEPTUALIZATION (спостереження / перцептуалізації) 43% і DETACHMENT (відсторонення / деперсоналізації) 1,24%. Модерністському дискурсу властива й підсистема третього порядку. Вона утворюється як ментальними дериватами автохтонних концептів, так і концептами імпортованими з інших дискурсів. Йдеться про універсальність обстежених номінативних одиниць, якими ці концепти вербалізуються і які виступають ніби посередниками між словами та позамовною дійсністю.

На рівні синтактики художніх текстів це виявилось у зміщенні акцентів з дискурсних моделей наратора: *нарації, описів, міркування* (які взаємопов'язані з певними когнітивними структурами: *опис* із фреймом, *нарація* зі схемою, *аргументація/міркування* з планом [17: 88, 90]), на тексти, насичені експериментальною модерністською технікою викладу: потоком свідомості, внутрішніми рефлексіями, внутрішніми монологом / діалогом.

У висновку зауважимо, що триступенева концептосистема дискурсу англomовного модернізму (окреслюючи перспективи подальшого наукового пошуку) є когнітивною матрицею англomовної модерністської картини світу з її екзистенційним креном, деміфологізованою культурою, акцентованою маргінальністю буття і героїзацією хаосу. Такі жорсткі субкультурні рамки призводять до того, що ця система є закритою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бехта І. А. Дискурс наратора в англomовній прозі: [монографія] / І. А. Бехта. – К. : Грамота, 2004. – 304 с.
2. Бехта І. А. Оповідний дискурс в англomовній художній прозі: типологія та динаміка мовленнєвих форм: автореферат дис. на здобуття наук. ступеню доктора філол. наук: спец. 10.02.04. „Германські мови” / І. А. Бехта. – Київ, 2010. – 36 с.
3. Дейк Т. А. ван. Язык : познание : коммуникация / Т. А. ван. Дейк ; [пер. с англ. / составл. В. В. Петрова] / [под ред. В. И. Герасимова ; вступ. ст. Ю. Н. Караулова и В. В. Петрова]. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
4. Еко У. Роль читача : дослідження з семіотики текстів / У. Еко ; [пер. з англ. М. Гіряк]. – Львів : Літопис, 2004. – 384 с.
5. Энциклопедия постмодернизму / [за ред. Ч. Винкста та В. Тейлора] ; [пер. з англ. В. Шовкун ; науч. ред. пер. О. Шевченко]. – К. : Основы, 2003. – 503 с.
6. Каменская О. Л. Текст и коммуникация / О. Л. Каменская. – М. : Высш. шк., 1990. – 150 с.
7. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : ИТДГК Гнозис, 2004. – 390 с.
8. Кияк Т. Р. Мотивированность лексических единиц : количественные и качественные характеристики / Т. Р. Кияк. – Львов : Изд-во при Львовском гос. ун-те издательского объединения «Вища школа», 1988. – 161 с.
9. Колегаева И. М. Текст как единица научной и художественной коммуникации / И. М. Колегаева. – Одесса: Одесск. гос. ун-т им. И.И. Мечникова, 1991. – 121 с.
10. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Е. С. Кубрякова // Язык и наука конца XX века. – М. : Ин-т языкознания РАН, 1995. – С. 144-238.
11. Лакофф Дж. Лингвистические гештальты / Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике : лингвистическая семантика. – М. : Прогресс, 1981. – Вып. 10. – С. 350-368.
12. Лотман Ю. М. Об искусстве : структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – СПб : Искусство-СПБ, 2000. – 704 с.
13. Лукин В. А. Художественный текст : основы лингвистической теории : аналитический минимум / В. А. Лукин. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Ось-89, 2005. – 560 с.
14. Радзівська Т. В. Текст як засіб комунікації / Т. В. Радзівська. – К. : Ін-т укр. мови, 1993. – 194 с.
15. Филлмор Ч. Д. Фреймы и семантика понимания / Ч. Д. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. 23. – С. 52-93. (358)
16. Шенк Р. Обработка концептуальной информации / Р. Шенк. – М. : Энергия, 1980. – 361 с.
17. Beaugrande R.-A. de, Dressler W. Introduction to Text Linguistics. – L. & N. Y.: Longman, 1981. – 269 p.
18. Bronwen M., Ringham F. Dictionary of Semiotics. – L., & N.Y.: Cassell, 2000. – 177 p.
19. Fokkema D., Ibsch E. Modernist Conjectures. A Mainstream in European Literature 1910-1940. – N.Y.: St. Martin Press, 1988. – 330 p.
20. Frame Conceptions and Text Understanding // Ed. by D. Metzger. – Berlin & N. Y.: Walter de Gruyter, 1980. – 167 p.
21. Framing in Discourse // Ed. by D. Tannen. – N. Y. & Oxford: OUP, 1993. – 263 p.
22. The Cambridge Encyclopedia of the English Language // Ed. by D. Crystal. – Cambridge: CUP, 1995. – 489 p.
23. The Discourse Reader / Ed. by A. Jaworski & N. Coupland. – L.: Routledge, 2002. – 602 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Іван Бехта – доктор філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: когнітивна наратологія, когнітивна поетика.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У ЗМІ (на матеріалі англomовного та українomовного мас-медіа дискурсу)

Ірина ЛИСИЧКІНА (Харків, Україна)

У статті розглянуто комунікативні стратегії формування позитивного іміджу правоохоронців в англomовному та українomовному мас-медіа дискурсі. Особливу увагу приділено мовним засобам нівелювання впливу негативної інформації на корпоративний імідж правоохоронних органів.

Ключові слова: імідж, соціальний імідж, корпоративний імідж правоохоронців, комунікативна стратегія, мас-медіа дискурс, іміджеформувальний потенціал, вербалізація іміджу.

This article highlights the communicative strategies of positive image formation of law enforcement agencies in English and Ukrainian mass media discourse. Special attention is paid to the linguistic means of leveling negative information impact on the law enforcement corporative image.

Key words: image, social image, law enforcement corporative image, communicative strategy, mass media discourse, image-formative potential, image verbalization.

Поняття "імідж" з кожним роком набуває все більш широкого розповсюдження і використання в різних областях знань та сферах діяльності: в економіці, соціології, політології, психології, філософії, культурології, а також філології. За своїм обсягом і змістом це поняття є міждисциплінарним, вживається стосовно людини (персональний імідж / імідж особистості), організації (корпоративний імідж), професії (наприклад, імідж військового або імідж учителя), соціальної ролі (імідж політичного діяча) тощо.

Питання формування позитивного іміджу окремих організацій, зокрема правоохоронних органів, є актуальним на сучасному етапі реформування силових структур України, у світлі необхідності порозуміння з громадськістю для ефективного виконання правоохоронцями своєї службової діяльності. Пересічний громадянин не має можливості безпосередньо ознайомитися з діяльністю правоохоронних органів, рідко отримує достовірні дані і в основному покладається на різні інформаційні джерела. Отже, наразі орієнтовані на масового адресата ЗМІ є основним іміджеформувальним засобом, якому суспільство схильно довіряти через відсутність більш авторитетних інформаційних каналів.

Мета нашого дослідження полягає у виокремленні комунікативних стратегій формування позитивного іміджу правоохоронців та принципів його вербалізації в англomовному та українomовному мас-медіа дискурсі.

Зважаючи на численність визначень іміджу у сучасній науковій парадигмі, зазначимо, що у цій роботі під іміджем розуміється цілісний, якісно визначений образ певного об'єкту, стійко існуючий та відтворюваний в масовій і/чи індивідуальній свідомості. Імідж виникає та коректується як результат сприймання інформації, що надходить із зовнішнього середовища про певний об'єкт через сітку діючих стереотипів [5: 107].

Поняття "соціальний імідж" інтерпретується з урахуванням комплексу ознак: сутнісної, ідентифікуючої ознаки самого явища і тих чинників, які її зумовлюють. Отже, соціальний імідж – це сукупність уявлень про ціннісні якості соціальної групи, прошарку чи організації у представників цієї ж групи, прошарку, організації чи інших [3].

Імідж правоохоронців зумовлює ставлення цивільних до діяльності сил охорони правопорядку взагалі. Корпоративний імідж правоохоронців, як і будь-якої організації та персоналу, має зовнішню форму (уніформа, манера поведінки) та внутрішній зміст, тобто провідну ідею, які мають бути взаємовідповідними, динамічно поєднаними та урівноваженими. Імідж може бути як позитивним, так і негативним. Основою позитивного іміджу є довіра до правоохоронних структур, відповідна стереотипізація їх сприймання. Негативний імідж проявляється у недовірі до правоохоронців та їхньої репутації.

Наразі імідж правоохоронців України є негативним, чому сприяють повідомлення у ЗМІ про діяльність міліції та навіть окремі цикли репортажів на кшталт "Жерсть мундира", що транслювалися в межах передачі ТСН на каналі 1+1. З останніх мас-медіа повідомлень впливає, що українці не довіряють міліції, і такі передсвяткові мас-медіа гасла, як "Міліція обіцяє на Новий рік і Різдво бути з народом" [2] сприймаються з побоюваннями. Спроби

коригування іміджу міліціонерів через ЗМІ не можна вважати вдалим, оскільки наголошення та тому, що "міліціонери будуть коректно ставитися до людей" [там само], протиставляє "святкову" ("жодних каральних заходів не буде" [там само]) і "звичайну" (жорстоку) поведінку правоохоронців, хоча етична поведінка співробітників міліції є нормою для цивілізованого суспільства.

Расел Руфін, фахівець з відносин між медіа та правоохоронними органами, вважає, що хороші відношення правоохоронних структур із мас-медіа означають хороші стосунки з громадськістю, оскільки саме через ЗМІ люди отримують інформацію. Важливого значення набувають стратегії подання інформації задля створення позитивного іміджу правоохоронців: контроль інформаційних потоків, перекручення негативних фактів на позитивні, активна співпраця зі ЗМІ [6].

Аналіз вживання комунікативних стратегій формування позитивного іміджу правоохоронних органів в англійському та українському мас-медіа дискурсі свідчить про домінування певних стратегій і тактик, серед яких найпоширенішими є:

1. Стратегія повтору, яка спирається на властивості людської пам'яті, оскільки добре запам'ятовується саме часто повторювана інформація. Так, в статті "Могильов впевнений, що необхідно дотримуватися прав і свобод громадян міліцією" [4] провідна ідея "Міністр внутрішніх справ Анатолій Могильов вказує на необхідність дотримання прав і свобод громадян співробітниками міліції" повторюється 5 разів, при цьому повідомлення складається з 10 рядків.

2. Стратегія безперервного посилення впливу, яка ґрунтується на підсиленні аргументованого й емоційного звернення на кшталт "ми працюємо тільки для вас", "ми оберігаємо вас" тощо. Доведено, що поступове нарощування впливу сприймається більш позитивно, тому закінчення статті такою тональністю сприяє формуванню позитивного іміджу правоохоронців, не зважаючи на тематику повідомлення. Прикладом такого представлення негативних фактів із діяльності поліції (окремих поліцейських) із фінальним позитивним акордом є стаття "Police Sack Sergeant Cleared of Throwing Woman into a Cell" [12], в останньому реченні якої наведено слова керівника поліцейської дільниці "The public can be reassured that **their safety remains our top priority** and we will learn any lessons that need to be learnt to reduce the chance of any such future incident".

3. Стратегія подвійного виклику, згідно з якою повідомлення сприймається не тільки й не стільки розумом, оскільки найважливішу роль відіграють підсвідомі психічні процеси, емоційна сфера психіки людини. Така стратегія є ефективною в статтях, в яких повідомляється негативна інформація, оскільки таким чином нівелюється негативний вплив на імідж правоохоронців. Ілюстрацією вживання такої стратегії є стаття "Met Police Chief Warns Force Faces Toughest Challenge Yet" [7], в якій фактично йдеться про скорочення фінансування поліції Великобританії і наведено відповідні цифри. Однак, ця стаття має значне емоційне навантаження, оскільки оперує базовими поняттями, асоційованими із загрозою безпеці людства на кшталт "an ongoing terror threat", "fight against crime", "safety of our communities" тощо. Отже, суспільство лякають не скороченням кількості правоохоронців і зменшенням фінансування їхньої діяльності, а концептуальними загрозами миру і спокою як результатом цієї реформи.

Наведені вище домінуючі комунікативні стратегії вживаються окремо і комплексно, а також разом з іншими допоміжними стратегіями формування позитивного іміджу правоохоронців і корпоративного іміджу правоохоронних органів. Комплекси комунікативних стратегій в межах однієї статті здатні підвищити ефективність мас-медіа повідомлення і його іміджеформувальний потенціал. Створенню загальної позитивної тональності повідомлень про діяльність правоохоронців, що є необхідним для іміджеформувальних повідомлень, сприяють такі стратегії:

- підтримка доброзичливого ставлення громадськості до діяльності правоохоронців з метою забезпечення нормального функціонування цих структур та розширення сфери впливу;
- поліпшення порозуміння правоохоронних структур з усіма суб'єктами взаємодії;

- створення "громадського обличчя" сил охорони правопорядку, збереження їхньої репутації;
- розширення сфери впливу відповідних правоохоронних структур засобами пропаганди, соціальної реклами тощо;
- виявлення та нейтралізація чуток або інших джерел непорозуміння;
- формування корпоративної згуртованості, створення та підтримка у особового складу сил охорони правопорядку почуття відповідальності та зацікавленості у діяльності.

Доброзичливе ставлення громадськості до діяльності правоохоронців є не тільки результатом успішної безпосередньої комунікації з представниками органів, а й відповіддю на заочно висловлену турботу про громадян, зокрема через мас-медіа дискурс. Саме тому ефективним є підкреслення цієї позиції поліції в статтях, наприклад: "*Officers feared for both their safety and for people on the grounds enjoying the weather and the views from the temple*" [11]. В цьому повідомленні про застреленого поліцією злочинця на перший план виступає комунікативна стратегія контрасту – мирний відпочинок людей vs. загроза безпеці, що виправдовує дії поліції. Іншим прикладом вживання комунікативних стратегій підтримки доброзичливого ставлення до правоохоронців є нагадування того, що героїзм – лише складова повсякденної роботи: "*I'm just doing my job*" [10].

Поліпшенню порозуміння правоохоронних структур з усіма суб'єктами взаємодії сприяє комунікативна стратегія звернення до попереднього позитивного досвіду, наведення думок учасників, наприклад: "*It has been a pleasure to work with the Police service: everyone has been so willing to ensure that the highest levels of service can be delivered to deaf and hard of hearing people*" [8]. Такі повідомлення про участь правоохоронних органів у соціальних заходах створюють "громадське обличчя" сил охорони правопорядку.

Ефективною комунікативною стратегією формування позитивного іміджу правоохоронців є інформування про успішних правоохоронців, які досягли певних успіхів у службі, можуть бути прикладом для наслідування. Така свого роду соціальна реклама зближує правоохоронні органи з громадськістю.

У службовій діяльності правоохоронних органів мають місце події і факти, які можуть негативно вплинути на корпоративний імідж. Однак, як зазначалося вище, негативну інформацію можна коригувати, перш за все, шляхом виявлення та нейтралізації чуток або інших джерел непорозуміння, по-друге, інформуванням про покарання (сурове!) винних правоохоронців, наприклад: "*За дії, що дискредитують звання офіцера міліції (за спробу вкрасти ялинку перед Новим роком), його звільнено з органів внутрішніх справ, а його безпосереднього начальника відсторонено від займаної посади*" [1].

Важливим аспектом формування позитивного іміджу правоохоронних органів є корпоративна згуртованість, створення та підтримка у особового складу сил охорони правопорядку почуття відповідальності та зацікавленості у діяльності, що комунікативно реалізується апелюванням до ГІДНОСТІ, ГОРДОСТІ, ЧЕСТІ, наприклад: "*We are proud of that officer and the rookie that was with him, and all of the officers who were here tonight*" [9].

У цілому можна відзначити, що в українській масовій свідомості сформувався досить стійкий негативний імідж сучасних правоохоронних органів та їх конкретних представників. В українському мас-медіа дискурсі поширені негативні концепти: ДУРІСТЬ, ЖАДІБНІСТЬ, ЖОРСТОКІСТЬ, ГРУБІСТЬ, БОЯГУЗТВО, НЕСПРАВЕДЛИВІСТЬ. Протилежне ставлення до правоохоронців сформовано в інших країнах, зокрема в США, де широко вживаються комунікативні стратегії формування позитивного корпоративного іміджу правоохоронних органів і стратегії нівелювання впливу на імідж негативних повідомлень. Отже, за допомогою ЗМІ можна і необхідно формувати професійний корпоративний імідж правоохоронця як людини багатой професійно, духовно і культурно.

Загальна модель формування позитивного іміджу правоохоронців має містити певні комунікативні елементи, які зумовлюють її ефективність. При формуванні позитивного корпоративного іміджу правоохоронців України необхідно з'ясувати базові концепти на кшталт МУЖНІСТЬ, ЧЕСТЬ, ЗАКОН, які мають бути вербалізовані в мас-медіа дискурсі, та негативні концепти, використання яких в повідомленнях про діяльність правоохоронців необхідно уникати. Інвентар відомих комунікативних стратегій сприятиме правильній

вербалізації корпоративного іміджу правоохоронних органів. Важливим чинником успішності іміджеформувальних повідомлень є їхня прагматика й адресатоцентричність, тобто орієнтація на певного адресата. Іміджеформувальні повідомлення в ЗМІ мають створювати бажаний образ українського правоохоронця з підкресленням його сильних сторін, що є ефективнішим за приховування слабких.

Перспектива подальшого дослідження полягає у з'ясуванні інвентарю мовних засобів корекції іміджу правоохоронців в українських ЗМІ з урахуванням досвіду використання комунікативних стратегій світових мас-медіа.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Міліція затримала мільйонера, який намагався викопати блакитну ялинку, в Сімферополі // Уп.уа. – Режим доступу : <http://un.ua/ukr/article/304697.html>. – Заголовок з екрану.
2. Міліція обіцяє на Новий рік і Різдво бути з народом // Kyivpost.ua. – Режим доступу : <http://www.kyivpost.ua/ukraine/news/miliciya-obitsuaye-na-novij-rik-i-rizdvo-buti-z-narodom.html>. – Заголовок з екрану.
3. Мовна комунікація в діяльності сил охорони правопорядку : Теоретичні засади галузевої комунікації : [монографія / за ред. Л. М. Пелепейченко]. – Харків : Академія внутрішніх військ МВС України, 2009. – 272 с.
4. Могильов впевнений, що необхідно дотримуватися прав і свободи громадян міліцією // – Режим доступу : <http://un.ua/ukr/article/304662.html>. – Заголовок з екрану.
5. Олянич А. В. Презентаційна теорія дискурса : [монографія] / А. В. Олянич. – М. : Гнозис, 2007. – 407 с.
6. Good Media Relations = Good Community Relations // Officer.com. – Режим доступу : <http://www.officer.com/podcast/2007/10/24/conquering-the-beast-making-the-media-your-friend>. – Заголовок з екрану.
7. Met Police Chief Warns Force Faces Toughest Challenge Yet // Guardian.co.uk. – Режим доступу : <http://www.guardian.co.uk/uk/2010/dec/23/met-police-chief-warns-force-faces-toughest-challenge-yet-UKnews-guardian-co-uk.mht>. – Заголовок з екрану.
8. Northern Issue Communication DVD // Policepracle.com. – Режим доступу : http://www.policeoracle.com/news/Northern-Issue-Communication-DVD_29295.html. – Заголовок з екрану.
9. Officer stabbed, suspect fatally shot // Stateman.com. – Режим доступу : http://www.stateman.com/blogs/content/shared-gen/blogs/austin/blotter/entries/2010/12/24/officer_stabbed_suspect_fatall_1.htm. – Заголовок з екрану.
10. Pa. Cop on Way to Fire Kills Deer, Saves Baby // Officer.com. – Режим доступу : <http://www.officer.com/online/article.jsp?siteSection=1&id=55960>. – Заголовок з екрану.
11. Police Kill Shotgun-toting Man Near Mormon Temple // Washingtonpost.com. – Режим доступу : <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/12/26/AR2010122600150.html>. – Заголовок з екрану.
12. Police Sack Sergeant Cleared of Throwing Woman into a Cell // Guardian.co.uk. – Режим доступу : <http://www.guardian.co.uk/uk/2010/dec/23/police-sack-sergeant-throwing-woman-cell/>. – Заголовок з екрану.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Лисичкіна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри філології, перекладу та мовної комунікації Академії внутрішніх військ МВС України.

Наукові інтереси: теорія комунікації, комунікативна реалізація іміджу, військовий дискурс.

ТОЧКА ЗОРУ В СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ

Оксана АЛЕКСІЄВЕЦЬ (Київ, Україна)

У статті розглянуто існуючі у вітчизняному і зарубіжному літературознавстві та мовознавстві інтерпретації точки зору.

Ключові слова: точка зору, категорія, англійський дискурс, літературознавство, лінгвістика.

The paper presents different interpretations of the phenomenon "point of view" existed in Ukrainian as well as in foreign literature and linguistics.

Key words: point of view, category, English discourse, literary criticism, linguistics.

На сучасному етапі розвитку мовознавства підвищеним є інтерес науковців до низки понять та категорій, виділення й активний опис яких стали можливими через розворот лінгвістичної проблематики в бік людини. Нинішня мовна реальність, що створюється завдяки антропоцентричному підходу до аналізу мови, коли фокус досліджень зміщується у напрямку від «мова у людині» до «людина в мові», визначається вивченням комунікативної орієнтованості всіх одиниць і категорій мовної системи, піднесенням людини у процесі спілкування, розглядом мовних явищ як невіддільної й органічної складової людського розуму, взаємопов'язаної з іншими когнітивними психічними, вольовими процесами. Аналіз робіт, присвячених у цьому контексті дослідженню точки зору, свідчить, що зазначений феномен привертає останнім часом зростаючу увагу мовознавців і все активніше

використовується у наукових розвідках гуманітарного спрямування у комплексному підході до розуміння ефективної комунікації.

Студіювання феномену точки зору займає у модерній когнітивно і функціонально-комунікативно зорієнтованій лінгвістиці вагоме місце, що передусім зумовлено специфічним навантаженням самої точки зору, а також різноманітністю й багаточисельністю засобів її реалізації у дискурсах. Незважаючи на численну літературу, присвячену висвітленню проблем актуалізації точки зору, інтерпретація цього поняття досить різнобічна, а природа його окреслена нечітко.

Так, у тлумачних словниках віднаходимо розуміння сутності явища, сформоване під впливом прямого значення слів, що входять у словосполучення «точка зору», а саме: точка зору (*англ. point of view, POV*) – життєва позиція, з якою суб'єкт оцінює події, що відбуваються навколо нього; певна позиція, ставлення до когось-чогось; основа поведінки кого-небудь; точка зору (когось) – чиясь думка, погляд на кого-, що-небудь, ставлення до чогось, когось [14]. Проте діапазон трактувань зазначеного феномену розширюється до спеціалізованого, різноаспектного, викладеного у багатьох працях вітчизняних та зарубіжних учених (Ф. Бацевич, С. Потапенко, Г. Почепцов, Т. Товстенко, В. Федчик, В. Шмід, G. Fouconnier, F. van Eemeren, R. Grootendorst, J. Bartmiński, R. Langacker та ін.).

Проведений аналіз фахових досліджень показує, що проблема точки зору є спільною для лінгвістики, літературознавства, наратології, дискурс-аналізу та інших напрямів гуманітарного знання.

У літературознавстві категорія точки зору перебуває в активному теоретичному інструментарії, її дослідження обґрунтовано у працях М. Бахтіна, В. Виноградова, В. Волошинова, Б. Успенського, Г. Гуковського та ін. У роботах цих вчених висвітлено передусім актуальність проблеми точки зору для художньої літератури та окреслено окремі шляхи її вивчення. Так, Б. Успенський розглядає точку зору, зокрема, в «ідейно-ціннісному плані, у плані просторово-часової позиції особи, що здійснює опис подій (тобто фіксації її позиції у просторових та часових координатах), у суто лінгвістичному сенсі» [15]. Ці підходи автор умовно позначає, як «план оцінки», «план фразеології», «план просторово-часової характеристики» та «план психології» [15: 12]. Подібно до висловленого, аналізуючи проблеми оповідача, Г. Гуковський відмічає певну точку зору на викладене та можливість розрізнення «психологічної», «ідеологічної» та «географічної» точок зору [5: 200]. Як один із засобів функціонування мови у художньому тексті розглядає точку зору Т. Ковальова [6]. Л. Мацевко-Бекерська аналогічно трактує це поняття як той універсальний засіб, котрий дозволяє цілісно досліджувати і внутрішньотекстові поетикальні особливості, і розглядати окремий літературно-художній твір у широкому культуральному контексті [8: 75]. Також вона виокремлює основні рівні втілення точки зору, а саме: точка зору всезнаючого (наратора) та власна точка зору, ідеологічна й перцептивна точки зору, просторовий і часовий плани точки зору [8: 76-77].

Як відомо, однією із ключових аналітичних категорій наратологічного дискурсу є поняття точки зору, яке запропонував Г. Джеймс, а розвинули його ідеї Н. Фрідмен, Ж. Женнет, Б. Нідерхофф та ін. У концепції Ж. Женнета на одному теоретичному рівні перебувають «спосіб регулювання естетичної інформації» та «голос» викладу і увиразнюється типологія фокалізації («нульова», «внутрішня», «зовнішня») (див. [18: 113-114]). Аналізуючи точку зору у наративі, О. Леонтьєва визначає її як багаторівневу лінгво-поетичну структуру, зміст якої охоплює п'ять поетичних планів – часовий, просторовий, перцептивний, мовний та «ідеологічний» [7]. В. Шмід у наратологічному розумінні формулює поняття «точка зору» як утворений зовнішніми та внутрішніми чинниками вузол умов, що впливають на сприйняття та передачу подій [18: 121] і передусім пов'язує з розумінням перспективи, що дистанціює саму точку зору та подію.

У лінгвістиці звертається увага до окремих аспектів точки зору у взаємозв'язку з такими поняттями, як «переконання», «міркування», «ставлення», «твердження», «теза», «дискурс», «аргументативний дискурс», «лінгвістична прагматика» тощо.

Розглядаючи зарубіжні концепції теорії аргументації, В. Федчик відзначає, що опис зазначеного феномену спирається на прагма-діалектичне поняття «точка зору»,

запропоноване Амстердамською школою, яке бере свої початки від діалектичного поняття «теза» (thesis), що використовувалося в античній і формальній діалектиці. У контексті прагма-діалектичної концепції, об'єктом якої є точка зору, вона узгоджується з принципами екстерналізації, функціоналізації, соціалізації і діалектифікації [16]. Також автор аналізує складні зв'язки між поняттями теорії аргументації «точка зору», «висновок», «твердження», «теза», «дебатована пропозиція», «ставлення», «віра», «думка».

Представники нідерландської школи аргументації Ф. ван Еемерен і Р. Гроотендорст визначають точку зору як відкрито виражену точку зору того, хто говорить або пише, стосовно сформульованої думки (див. [16]).

Займаючись проблемами комунікації, Г. Почепцов у контексті аргументативного та пропагандистського мовлення звертає увагу на точку зору як комунікативну закономірність [11].

Досліджуючи теоретичні питання одного із напрямів нинішньої мовознавчої науки етнолінгвістики, польський лінгвіст Є. Бартмінський розглядає її основне поняття «точка зору», яке трактує як суб'єктивно-культурний чинник, що визначає спосіб висловлення про предмет (див. [3]). Взагалі у польській когнітивній філології сутність категорії «точка зору» тлумачиться з когнітивних і комунікативних поглядів та досліджується її виявлення у межах конкретних типів текстів, дискурсів і мовленнєвих жанрів. У цьому контексті мовознавці інтерпретують точку зору як авторську позицію; точку зору, притаманну суб'єктові, який перебуває між минулим описуваної події і сучасністю; точку зору автора, який усвідомлює важливість мовних впливів на слухача; приватну і публічну точку зору; конвенціональну і конверсаційну [3: 294-295]. Водночас центральною є сутність точки зору як ментальної позиції автора (адресанта, мовця), яка стає основою «подачі» об'єктів-учасників події (дії, процесу, стану тощо) [3: 297].

Вивчаючи питання породження висловлення і тексту, У. Чейф серед складових «упаковки», розуміючи під якою оформлення висловлення, пов'язане зі способом подання інформації мовцем, відзначає точку зору, ототожнюючи її з емпатією. Основа її, як тлумачить автор, «полягає, очевидно, у тому, що людина має здатність уявити себе спроможною бачити світ очима іншої людини чи з її точки зору, і у тому, що ця здатність впливає на використання мови» [17: 313]. Ф. Бацевич, інтерпретуючи емпатію як виклад подій, фактів тощо з певних позицій, які поділяє мовець, називає її складником його точки зору, а не повним аналогом [2: 165]. Подібне бачення знаходимо у Л. Булатецької, яка зазначає, що емпатія відображає точку зору мовця, з якої він описує загальний стан речей, подію чи ситуацію як предмет думки з наступною його мовленнєвою актуалізацією [4: 243].

Проблема точки зору, як і деяких інших мовних категорій, породжується егоцентричністю природної мови, її орієнтованістю на мовця. Як відзначає О. Падучева, точка зору своїм виникненням зобов'язана такій рисі природної мови, як невід'ємність висловлення від мовця [9: 33]. Присутність мовця й відповідно його точки зору закладена у семантику звичайних слів і граматичних категорій природної мови. У цьому контексті точка зору пов'язується з егоцентричними словами, спрямованими на ego, тобто на Мовця.

Аналізуючи погляди відомих сучасних когнітивістів на категорію «точка зору», відзначимо їхню концепцію щодо розмежування перцепційної і концептуальної позицій автора дискурсу. Зокрема, згідно з положеннями Р. Лангакера [19: 12], точка зору виступає одним із чотирьох аспектів перспективи поряд з орієнтацією, скерованістю і мірою об'єктивності елементів концептуалізації людиною світу та віддзеркалення цього процесу у мові. Важливо при цьому врахувати запропоновану Ж. Фоконьє категорію ментального простору, складовою якої є точка зору, що у свою чергу проявляється у процесах розгортання дискурсу як основа формування і динамічних змін його фаз (див. [3: 296]).

Займаючись англомовним дискурсом газетних новин, Т. Товстенко розуміє точку зору як багаторівневий перцептивно-розумовий конструкт, пов'язаний із розумінням ситуації: за допомогою когнітивних операцій людина переходить від перцептивного сприйняття світу до його відображення вербальними структурами [13: 44-49]; як спосіб репрезентації подій з позицій окремих або колективних суб'єктів, що визначає структурну та смислову організацію газетних новин і реалізується низкою стратегій і тактик [14]. Водночас

С. Потапенко вважає, що точка зору «відбиває зв'язок між людиною як тілесною істотою та об'єктами спостереження, визначаючи різне представлення тієї самої ситуації новин» [10: 27].

З позицій лінгвістичної прагматики Ф. Бацевич подає визначення точки зору як когнітивної пресупозиції людини, яка визначає світосприйняття, категоризацію, оцінку сукупності сприйнятих зовнішніх вражень і внутрішніх відчуттів [1: 358]. Вивчаючи глибше цей феномен, він розглядає точку зору як когнітивно-прагматичну категорію спілкування [2: 155].

Подальший аналіз проблеми показує, що точка зору постає як одне з ключових понять лінгвістичної прагматики і семасіології, вузлове поняття концептосфери людини. Це явище щораз частіше студіюють у плані породження мовлення, комунікації, теорії мовленнєвих жанрів, мовленнєвих актів, лінгвістики тексту тощо. Вчені зазначають, що точка зору тісно пов'язана з перцептивними процесами людини (фігура спостерігача), забезпечує єдність особи мовця в дискурсі, стає базою формування комунікативних смислів мовних елементів, тісно пов'язує пізнання і концептуалізацію світу з культурними, етнічними, історичними та іншими чинниками соціалізації людини. Також вона є основою формування адресантом стратегій розгортання різноманітних типів дискурсів і розпізнавання їх адресатом, побудови фаз дискурсів, забезпечує єдність особи мовця у дискурсі, уможливорює спосіб говоріння про предмети тощо [1: 118; 2: 156]. У висловленні точки зору закладено перцептивні особливості комуніканта, ідеологічні, вікові, гендерні та інші аспекти особистості та її досвіду.

На кінець, точка зору уявляється як «найзагальніша когнітивно-психологічна пресупозиція людини, яка спирається на набутий раніше перцептивний і когнітивний досвід, віру, переконання тощо і визначає світосприйняття, категоризацію, оцінку сукупності сприйнятих зовнішніх вражень і внутрішніх відчуттів, а також певною мірою сам процес перцепції» [2: 157].

Отже, існування численних інтерпретацій свідчить про інтерес до цього явища. Остаточне з'ясування сутності точки зору залишається одним із суперечливих питань, пов'язаних із розкриттям нових сторін цього феномену, з урахуванням взаємовідносин із суміжними категоріями і концептами, з комплексним та багатовимірним аналізом. Це підтверджує актуальність ширшого і глибшого вивчення лінгвістичної природи точки зору й особливостей її актуалізації в англomовному дискурсі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
2. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики / Флорій Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
3. Бацевич Ф. Punkt widzenia w tekście i w dyskursie / Pod red. J. Bartmińskiego, S. Niebrzegowskiej-Bartmińskiej, R. Nycza. “Czerwona seria”. T. 19. – Lublin: W-wo Uniwersytetu im. M. Curie-Skłodowskiej, 2004. – 361 s. / Флорій Бацевич // Проблеми слов'янознавства. – 2005. – Вип. 55. – С. 294–298.
4. Булатецька Л. І. Емпатія в контексті суміжних концептів / Л. І. Булатецька // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. – 2009. – № 5. – С. 243–246.
5. Гуковский Г. А. Реализм Гоголя // Г. А. Гуковский. – М.–Л. : Государственное издательство художественной литературы, 1959. – 532 с.
6. Ковальова Т. П. Точка зору та її реалізація в зображенні світу речей / Т. П. Ковальова // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. – 2001. – Том 4. – № 1. – С. 142–146.
7. Леонтьева Е. А. Точка зрения в нарративе (на материале сопоставительного анализа современных русских коротких рассказов и их переводов на немецкий язык): дис. ... канд. филол. наук : 10. 02. 20 / Леонтьева Елена Александровна. – Тюмень, 2005. – 190 с.
8. Мацевко-Бекерська Л. Точка зору в позиціонуванні гетеродігетичного наратора (українська мала проза кінця XIX – початку XX ст.) // Мандрівець. – 2008. – № 3. – С. 73–78 [Електронний ресурс] / Лідія Мацевко-Бекерська. – Режим доступу до журн.: <http://journal.mandrivets.com/images/file/Matsevko-Bekerska.pdf>
9. Падучева Е. В. Говорящий как наблюдатель: об одной возможности применения лингвистики в поэтике / Е. В. Падучева // Известия РАН. Серия литературы и языка. – Т. 52. – № 3. – С. 33–44.
10. Потапенко С. І. Мовна особистість у просторі недійного дискурсу (досвід лінгвокогнітивного аналізу) / Сергій Іванович Потапенко. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2004. – 360 с.
11. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации [Електронний ресурс] / Г. Г. Почепцов. – Режим доступу: <http://www.nir.ru/socio/articles/poch.htm>
12. Товстенко Т. В. Відображення точки зору в англomовних текстах газетних новин: лінгвокогнітивний аспект / Т. В. Товстенко // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. – Серія Філологія. Педагогіка. Психологія. – 2007. – № 15. – С. 44–49.

13. Товстенко Т. В. Перцептивні та ментальні дієслова як параметри точки зору в англомовному газетному дискурсі [Електронний ресурс] / Т. В. Товстенко. – Режим доступу до журн.: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzfn/2009-1/statti/19.pdf
14. Точка зору [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>; Точка зору // Великий тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.slovyk.net <http://www.slovyk.net/index.php?swrd=ТОЧКА>
15. Успенский Б. А. Поэтика композиции. Структура художественного текста и типология композиционной формы // Б. А. Успенский. – М. : Искусство, 1970. – 227 с. (Серия «Семиотические исследования по теории искусства»).
16. Федчик В. А. Понятия «точка зору» в сучасних зарубіжних концепціях теорії аргументації [Електронний ресурс] / В. А. Федчик. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/21_NIEK_2007/Philologia/24338.doc.htm
17. Чейф У. Данное, контрастивность, определённость, подлежащее, топики и точка зрения / У. Чейф // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XI. – М. : Прогресс, 1982. – С. 277–316.
18. Шмид В. Нарратология. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 312 с. [Електронний ресурс] / В. Шмид. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/shmid/index.php
19. Langacker R. W. An Introduction to Cognitive Grammar / Ronald W. Langacker // Cognitive Science. – 1986. – Vol. 10. – P. 1–40 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://csjarchive.cogsci.rpi.edu/1986v10/i01/p0001p0040/MAIN.PDF>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Алексівець – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри германської і фінської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: фонетика англійської мови.

ENGLISH GREETINGS AS A FORM OF THE SPEECH ETIQUETTE

Світлана БАРАНОВА, Алла СВІРИД (Суми, Україна)

У статті розглянуті основні формули привітання в англійській мові як один із проявів мовленнєвого етикету, роз'яснені особливості вживання цих проявів гречності, проаналізовано значення правильного добору привітання для встановлення мовленнєвого контакту.

Ключові слова: мовленнєвий етикет, формули привітання, мовленнєвий контакт, гречність.

The main English greeting formulae as a manifestation of the speech etiquette are investigated in this paper. Peculiarities of using these courteous expressions are explained. The importance of correct choice of a salutation for creating a speech contact is analyzed.

Key words: speech etiquette, greeting formulae, speech contact, courtesy.

Exchanging some meaningful data during a conversation is possible only after arranging a speech contact and this is fulfilled while paying attention to the rules of this harmonious system of prohibitions and permissions which should be kept during a conversation, i.e. instructions of everyday courteous and respectful way of treating others. Among them the rules of salutation, making acquaintance, conducting a conversation, telephone talk, letter exchange, etc. play a significant role and have the general name of speech etiquette.

Our speech suffers many-sided influence: on the one hand that of the social role of speakers (their age, level of education, upbringing, living in a city or in a village) and role position towards each other (a parent – a child; a teacher – a student; an older – a younger person); on the other hand, the influence of the character of their mutual relations and the formality or informality of a situation as well.

It is obvious that we are able to choose the most necessary and suitable variant depending on the circumstances of communication. We also have the ability to differentiate the shades of somebody's speech: this is a conversation between the teachers of old age, and this one presents a talk of old people in the village; this is the way of speaking of the youth and that one belongs to people with low level of education; these expressions are suitable for an official meeting, and those can be easily used at a party in a warm company of friends of the same age; this text sounds cold and distant, the other one is warm or even intimate; this case is elevated and solemn and that one seems rude and unceremonious. All these are sociostylistical characteristics of speech units, which we can easily define [2: 14].

Among plenty of ways to express our joy caused by a meeting with someone dear to us we can choose a group of stylistically marked greetings: *I am very glad to see you!* If we want to emphasize our friendly mood we often use inquiries about life, business, family of our partner together with the forms of greetings: *How is life?, How is your business?* If a person is familiar to us and we are more or less well informed about his life, it is possible to define more precisely:

What's new?, Well, how are things?, etc. We are also interested in his success at work, in the state of things in his family: *How is your wife?, How is your mom?, What's new in the office?*

To put it briefly, we should admit that no successful conversation is possible without good beginning of it. And everything depends on the first impression which your partner will make of you, based only on your salutation, especially if you are not acquainted yet but eager to get closer.

There are many ways of saying "Hello!" in English and the difficulty is to choose the right word at the right time in the right place. It is clear that there are appropriate linguistic "manners" for the different types of situations, in which language is used. The ways of greeting people and saying good-bye to them in English have a great deal to do with the social etiquette. There are a lot of different forms of greetings and all these depend upon who the speaker is, who he is talking to, the relationship with each other and their position in the society, how long they know each other and various other factors. To learn about this kind of social etiquette from a distance is very difficult. The only real way of learning the "intricacies" is actually to spend time in the country where the language is spoken. Unfortunately this is often not possible, but there are certain rules which can be taught to foreign speakers [3: 17].

The usual way of greeting somebody is simply to say "Hello!" It is fairly informal, but it can also be used in a formal situation, it can be used to strangers and it can be used to friends, in any circumstance:

.... *Enters Cliff.*

Cliff: There you are, dullin'. Hullo, Helena. Tea ready? ...

Jimmy enters.

Cliff: Hullo, boyo. Come and have your tea [8: 46].

The given example shows the way the greeting "Hello!" is used among friends. We feel that these people know each other for a long time and now they share some special, informal relations. Their "Hello!" expresses their very friendly attitude towards each other and from the very beginning creates free and easy atmosphere of the talk.

The word "Hello!" also has a very specific meaning. It becomes obvious during a telephone conversation:

Jimmy: Hello... Braintree 1854

Mike: Jimmy? This is Mike.

Jimmy: Ah...Hello. Mike. Did you get home all right last night?

You say "Hello!" and then your phone number normally, and then you hear somebody saying "Hello!" It is a clear example of an introductory remark, the first "Hello!" means "Are you there?" and it is one of the most typical linguistic features of a telephone situation. And then you say "Hello!" as a greeting. So this is a different use of this word which is employed here in its primary function.

At the most informal level, among friends and particularly among young people, the most common greeting would probably be "Hi!" to which the response is "Hi!" In fact, "Hi!" is an Americanism, but it has become very widely used in Great Britain these days:

A small boy looked out into the hallway. He was perhaps eight years old. 'Hi', he said. 'Hi', Carella said. 'You looking for Mr. Clarke?' [5: 56].

The author deliberately emphasizes the boy's age in order to justify the subsequent violation of the etiquette rules, when a little boy addresses an adult with this too informal way of greeting – he is just not in the know of all the shades of speech politeness.

The questions "How are you?", "How are you keeping?" usually follow the word "Hello!" and the answers may be: *(I am) very/fairly/quite well, thank you!* on formal and semi-formal level. "Quite/ fairly" are synonymous here (meaning "moderately") but "quite" is now more common. Other possible replies are also semi-formal or informal ones: *Fine, thanks! Not so/too bad (thank you/thanks!)* (with unstressed *so* pronounced as [sə]), *All right, thank you/thanks! OK, thanks! A bit tired, otherwise all right*

On the most informal level of communication, if the answer to the inquiry is unfavourable, "I am afraid" (meaning "unfortunately") is often used: *Not very/too well, I am afraid.* Possible reactions to this are: *"Oh dear. I am sorry to hear that"* [1: 18]. There is also a great difference between the phrase "How are you" and the question "How are you feeling?" or "How do you feel?"

The latter are asked only in case you are really interested in health of your partner and there is a weighty reason for this. For example, it is a situation when your colleague was ill and missed the previous meeting. If this question is mistakenly used as a greeting, the addressee may think he does not look well today, and it will be your fault of making an unintentional blunder. But if your colleague really felt bad, the phrase "How are you?" will show your concern for his health. However, as a rule it is used as a simple greeting which requires detailed answer neither about health, nor about private life.

If you know someone fairly well you may ask a more general question: *How are you getting on?* (semi-formal), *How's life?*(informal), *How are things (with you)?*(semi-formal, informal).

'How's the world treating you?'

I shouldn't have asked him. He spread wide his hands in despair and raised his black-and-white eyebrows in accusation to heaven [1: 19].

The most formal way of addressing someone is "How do you do?" It is not used very much, especially by younger people, these days. When you are introduced to a stranger you would normally address him with "How do you do?" It is in fact a question but it does not expect an answer. The reply to "How do you do?" is "How do you do?" and it is accompanied by a formal handshake. Then it would be a matter of getting straight down to the business in hand.

Alison: Hullo, Cliff.

Cliff: Hullo there.

Alison: Daddy – this is Cliff.

Colonel: How do you do, Cliff?

Cliff: How do you do, sir? [8: 69]

The dialogue consists of two levels. First, young people greet each other and it becomes clear that they are equal and, most probably, they are friends. Then one of them gets acquainted with a person superior to him because of several reasons: he is a father of Cliff's friend, he is much older and he possesses a higher social position as he has the rank of a Colonel. All these factors cause the choice of greeting which displays the distance between communicators.

It may happen that you have already met the person who is being introduced to you. The phrase "I believe we've met" is pertinent in this situation:

Simon scurried to the door of the next office and half fell in. Danby looked more at ease although his eyes were now just microscopic glitters behind his gig-lamp-like spectacles. 'Good morning, Mr. Mortmain,' he said, I believe that you have already met Mr. Suttle and Miss Watt [7: 50].

But if it becomes clear that your partner does not remember the previous meeting, the rules of politeness advise not to insist and remind him of the details but emphasize its fleeting nature instead:

That was two years ago in Helsinki. But we talked just a few minutes. And I am very glad to see you again [3: 119].

The other way of greeting people is to use the time of day to say "Good morning!", "Good afternoon!", "Good evening!" The first phrase can be used until lunch time (12-2 p.m.), the second salutation is pertinent until 5-6 p.m. and the greeting "Good evening!" would do until 10-11 p.m. One should remember about the difference in tone. For formal greeting we use the low fall, for less formal and warmer greeting we use the low rise and the friendliest tone for greetings is the fall-rise. Or you may just say "Morning!", "Afternoon!", "Evening!"

We passed into the control room. Commander Swanson was reading out ice thickness figures in a quiet unemotional voice. He looked up from the chart. 'Morning, Doctor. John, I think we may have something here' [6: 47].

Such shortened form of greeting creates less formal atmosphere of the situation, the words sound friendlier and warmer. But at the same time it can render some imperceptible shade of superiority, as in the following example:

Setting into the chair with a preliminary rock, Milly lifted the receiver. The caller was James Howdan. 'Morning, Milly', the Prime Minister said briskly [2: 70].

The minister greets the secretary with such a shortened form of salutation. It produces an impression that the addressant is a very busy man, he has no time to waste for long sentences, but at

the same time he does not allow himself to forget about the rules of etiquette and still greets such an insignificant person as a secretary, at least, with this kind of salutation.

As the greetings of this kind contain information about the time of the day when a conversation takes place, there are some restrictions in their usage, some rules, the violation of which is felt by the parties very distinctly:

Lammer stepped into the doorway,

'Good evening,' he said to the frightened Maria.

'Or good morning, perhaps.'

'Oh,' the princess said, 'Good morning it is. Mr. Lammer' [4: 137].

Talking about different types of greetings, we cannot fail to mention such an essential part of the speech etiquette as paying compliments to the partner after the first expressions of salutation. When meeting after a certain period of time, a compliment, especially for a person that is not very young, is an indication of the fact that his appearance has not changed and he still remains young and good-looking:

I said to him: "My dear Fortunato, you are luckily met. How remarkably well you are looking today!" [9: 291]

There are lots of other etiquette formulae used in the situation of greeting, and one of them is "Welcome!" as a marker of gladness caused by someone's arrival to your place :

He twisted, looked up and recognized the figure of Major Stephan, commander of the Western Gap. Welcome, welcome... Welcome to Yugoslavia, Captain Mallory. Your battalion with you?' [6: 165]

In various situations when you meet people on business, for instance, in shops and offices, the usual salutations are replaced by other kinds of greetings, e.g. "What can I do for you?"

He was still debating his approach when the girl behind the desk said, 'Yes, sir, may I help you?' [5: 136]

In conclusion it should be said that a deliberate evasion from greeting sometimes also conveys a certain sense. Its intention is mostly to hurt or offend a person you are talking to:

I said: 'Good afternoon, Miss um'

"Engine failure?" she asked coldly.

"Well, no"

"Mechanical failure? Of any kind? No? Then this is private property. I must ask you to leave. At once, please" [6: 89].

From the very beginning of the dialogue it was clear that the woman had no wish to talk to the intruder. She let it be understood with just several sentences and was looking for a chance to leave. That is why she saw no point in greeting the man and in this way somehow encouraging him to continue conversation.

Everything mentioned above proves that there is nothing insignificant in our everyday communication, each detail, even if unnoticed at the first sight, plays its role in achieving contact between people, and it is not an easy task to follow all the rules of the speech etiquette. To be successful in this sphere requires patience and experience.

Mastering a foreign language is really a very complicated task. It demands great patience, persistence, diligence and, of course, talent. But a person must possess not only the firm knowledge of grammar and spelling, wide passive and active vocabulary or correct pronunciation to have the right to say he knows the language of the other country. If she is eager to feel herself at ease among foreigners, it is extremely necessary for her to be aware of the cultural peculiarities of the nation which language is being studied, and understand the mentality of its representatives. The best results can be achieved only with the help of direct communication. And in this case knowledge of different rules of conducting a conversation can be of great help.

The nature of linguistic models of greetings discourse in the English language is rather difficult for a foreign student because there is a distinction between the sets of phrases accepted in formal and informal circumstances, breaking the rules of their usage may seem strange to native speakers and in some cases cause unexpected misunderstandings between interlocutors.

Speech etiquette in Ukrainian is rich on various formulae suitable in any situation of life and proper mastering of them will surely make the texts of English fiction translated into this language

really authentic, colourful and sounding natural for Ukrainian audience. The abundance of such displays of courtesy offers an excellent opportunity for determining the best equivalent in every separate case, for the majority of source language units have almost absolute correspondences in Ukrainian. However, certain deviations do exist and this circumstance requires constant attention of a translator/interpreter and more profound grasp of the described material.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Иванов А.О., Понуи Д. Английские разговорные формулы. – М.: Просвещение, 1989. – 128 с.
2. Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения. – М.: Высшая школа, 1989. – 159 с.
3. Dubovsky Yu.A., Kucher O.V. Functional Communication in English. – Kyiv: Visca Skola Publishers, 1991. – 311 p.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Aldiss Brian. The Malacia Tapestry. – London: Granada Publishing Ltd., 1984. – 292 p.
2. Hailey Arthur. In High Places. – London: Pan Books Publishers, 1985. – 427 p.
3. Innes Hammond. Golden Soak. – London: Collins Publishers, 1974. – 238 p.
4. Maggins Helen. North from Rome. – London: Collins Publishers, 1969. – 169 p.
5. McBain Ed. Long Time No See. – London: Pan Books Ltd., 1979. – 256 p.
6. McLean Alistair. Ice Station Zebra. – London: Collins Publishers, 1969. – 256 p.
7. Merlin David. The Simple Life. – London: Pan Books Publishers, 1965. – 160 p.
8. Osborne John. Look Back in Anger. – London: Faber and Faber Publishers, 1989. – 96 p.
9. Poe Edgar Allan. Prose and Poetry. – Moscow: Raduga Publishers, 1983. – 416 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Світлана Баранова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Сумського державного університету.

Наукові інтереси: теорія дискурсу, лінгвокогнітивні аспекти квантитативності і квалітативності

Алла Свирід – здобувач кафедри германської філології Сумського державного університету.

Наукові інтереси: теорія дискурсу.

ДО ПИТАННЯ ЗВ'ЯЗКУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ І МОВИ

Оксана БЕЛИХ (Луцьк, Україна)

У статті розкрито суть термінів "міжкультурна комунікація" і "мова" та простежено зв'язок між ними. Ефективність комунікації пов'язана з успіхом мовної взаємодії, що завжди відбувається в деякому соціальному і культурному контексті, який багато в чому визначає зміст і форму повідомлення.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, мова, міжкультурна компетенція, вербальна / невербальна комунікація, мовна комунікація, інтернаціональна інтеракція.

The paper focuses on the terms of "intercultural communication" and "language". The connection between these terms is investigated too. The effectiveness of the communication deals with the success of the linguistic interaction, which always takes place in some art of social and cultural context.

Key words: intercultural communication, language, intercultural competence, verbal / nonverbal communication, linguistic communication, international interaction.

У період глобалізації та міграції міжкультурна компетенція є ключовою компетенцією XXI століття. Комунікація має місце завжди. З усіх видів знакової (символьної) поведінки в людському співтоваристві найважливішими є використання мови (вербальна комунікація) і супроводжуюча її несловесна поведінка (невербальна комунікація). У сукупності вони утворюють знакову комунікацію, або комунікацію у вузькому сенсі.

Дослідники Тер-Мінасова С. (2000), Галькова Н. (2004), Чередниченко О. (2007), С. Ehrhardt (2003), А. Thomas (1996) відзначають високий рівень інтересу до міжкультурної комунікації.

Актуальність статті полягає в зростаючій значимості міжкультурної комунікації в процесі глобалізації та міграції. Різнобічні міжнародні контакти показали, що успіх у будь-якій сфері міжнародної діяльності багато в чому залежить від ступеня підготовки фахівців в галузі мови і міжкультурної комунікації.

Метою статті є простеження зв'язку міжкультурної комунікації та мови.

Комунікація будується на тісній взаємодії двох видів – мовних і позамовних. Ця взаємодія особливо чітко проявляється в умовах інтеркомунікації, тобто спілкування між

носіями різних мов та культур. Теоретичні пошуки змісту поняття „міжкультурна комунікація” дали нам можливість простежити наступне:

1. Міжкультурна комунікація – адекватне взаєморозуміння двох учасників комунікативного акту, які належать до різних національних культур [4: 125].

2. Міжкультурна комунікація – сукупність специфічних процесів взаємодії партнерів у спілкуванні, які належать до різних лінгвоетнокультурних співтовариств [1: 6].

3. Міжкультурна комунікація проявляється в здатності охоплювати, поважати, цінувати і продуктивно використовувати умови культури і фактори впливу на неї” [7: 143].

З цим терміном вчений пов'язує дві галузі застосування, які можна тісно поєднати із ключовими словами „закордон” та „у своїй країні”, тобто „інтернаціональна інтеракція” та „інтеракція всередині суспільства”. Говорячи про інтернаціональну інтеракцію, мова йде про контактні ситуації між особами, які походять з різних національних культур. Типовими прикладами для цього є: німець навчається у Китаї, італієць працює у Франції, американка заводить роман з шефом-пакистанцем. Інша галузь застосування виникає, коли мова йде про інтеракцію всередині мультикультурального суспільства. Внутрішньосуспільні контакти між представниками різних культур належать у сьогоdnішній час до побутових питань. Прикладом цього є навчання турецького школяра у німецькій школі, розробка французьким службовцем еміграційного контракту для північно-африканця, або співпраця корінного американця з американкою китайського походження.

4. Комунікація не зводиться лише до передачі та засвоєння інформації. Неможливо обмежитися адекватним перекладом іноземної мови, процес міжкультурної комунікації виходить за межі і стосується розуміння історичного контексту, взаємодії пізнавального та ціннісного, наукового та позанаукового [3].

5. Міжкультурна комунікація – спілкування, здійснюване в умовах таких значних культурно обумовлених відмінностей в комунікативній компетенції його учасників, що ці відмінності істотно впливають на успіх або невдачу комунікативної події. Під комунікативною компетенцією при цьому розуміється знання використовуваних при комунікації символічних систем і правил їх функціонування, а також принципів комунікативної взаємодії. Міжкультурна комунікація характеризується тим, що її учасники при прямому контакті використовують спеціальні мовні варіанти і дискурсивні стратегії, відмінні від тих, якими вони користуються при спілкуванні усередині однієї й тієї ж культури [7: 143].

Міжкультурне спілкування є моделлю всякого спілкування, умовами якого є наявність деякої єдності, а також наявність розбіжностей – якби не було розбіжностей між людьми, не виникла б потреба в спілкуванні чи обміні інформацією, почуттями, думками, що супроводжуються оцінкою співрозмовника і самооцінкою.

Одним із наукових напрямків міжкультурної комунікації є лінгвістичні дослідження, пов'язані з вивченням дискурсу як певного інтегрального процесу, центрального для комунікативної діяльності; дослідження різних комунікативних стилів у їхньому використанні всередині і за межами своєї групи. Психологічне поняття акомодатії застосовується до таких параметрів комунікації, як темп мови, вибір відповідної лексики, спрощена або ускладнена граматична структура.

Мова – дзеркало культури, в ній відображається не тільки реальний світ, що оточує людину, не тільки реальні умови його життя, але і суспільна свідомість народу, його менталітет, національний характер, спосіб життя, традиції, звичаї, мораль, система цінностей, світовідчуття, бачення світу [1].

Мова – знаряддя, інструмент культури. Вона формує особистість людини, носія мови через нав'язані йому мовою і закладені в мові бачення світу, менталітет, відношення до людей тощо, тобто через культуру народу, що користується даною мовою як засобом спілкування [2: 39].

Мова – це ментальний феномен, що виступає безумовним стержнем комунікації. У мові закодовані знання людини, її уявлення про світ в цілому, її індивідуальний життєвий досвід, цілісна картина світу всього соціуму. У процесі комунікації той, хто говорить спрямовує

того, хто слухає, до деякої інформації, що зберігається в його голові, яка структурована й організована в глобальну картину світу.

Мова являє собою знакову систему, що є засобом спілкування і мислення. Мова є засобом пізнання світу, збереження і передачі інформації. Тому знання мов і їхнє практичне використання говорить про культуру особистості. Розвиненість національної мови, тобто її багатомірність, словниковий склад, внутрішня розчленованість на одиниці різних рівнів свідчать про рівень національної культури. Функціонально вона забезпечує вираження певних почуттів, настроїв, емоцій. Ми розглядаємо мову, насамперед, як ту частину культурного менталітету, що складає сферу духу, цінностей і значень. Мова не існує поза культурою як соціально успадкованої сукупності практичних навичок та ідей, що характеризують наш спосіб життя.

Едгард К. вважає, що застосування іноземних мов є основним критерієм для визначення терміну „міжкультурна комунікація”: „Очевидно, що застосування іноземних мов є характерним (можливо, найважливішим) критерієм для ситуацій, в яких має місце міжкультурна комунікація” [6: 139]. Йдеться про комунікацію між австралійцем та громадянином Ямайки, які обоє розмовляють англійською мовою як рідною, або між португальцем та бразиліанцем, які обоє розмовляють португальською, але, без сумніву про міжкультурну комунікацію. Говорячи про наслідки вживання іноземних мов у між культурній комунікації, виникає питання чи всі учасники комунікації місять спілкуватися іноземною мовою чи достатньо лише одному (або кільком) в той час, коли інші співрозмовники говорять рідною мовою. Ті партнери по спілкуванні, котрі говорять рідною мовою, на підставі їхньої мовної компетенції використовують вигідну позицію в комунікативній ситуації.

У комунікативній ситуації, в якій учасники розмовляють однією рідною мовою, є очевидними відмінності щодо регіональних варіантів цієї мови. Наприклад, австралієць, англієць, канадець, іранець розмовляють англійською мовою, але застосовують різні варіанти однієї мови. А це – як і використання різних мов – може призвести до міжкультурних непорозумінь. Не лише слова, які застосовуються по-різному, але й те, що вони є незнайомі співрозмовнику, може викликати проблеми. Також певні види пристойностей, наприклад, вираження ввічливості посередництвом мовних структур – у різних діалектах може значно відрізнятись.

Дискусії щодо взаємозв'язку мови і світосприйняття, який в лінгвістиці називають „мовна відносність” (linguistic relativity), є спірними. Концепція „мовної відносності” намагається охопити зв'язок між мовними та культурними відмінностями. Основне припущення теорії полягає в тому, що мова має значний вплив на сприйняття і категоризацію світу через особистість. Тому кожна мова відкриває індивідууму особливі можливості для пізнання і категоризації світу, але й одночасно закриває інші підходи. Мова забезпечує схему, за допомогою якої ми структуруємо наше сприйняття світу. Такий вплив мови на структурування сприйняття, на думку антрополога Едварда Сапіра, пояснюється існуванням культурно-специфічних відмінностей, які проявляються в тому, що немає повної відповідності утворюваних категорій у двох мовах [6: 146]. Категорії, які є особливо значимі для однієї культури, повинні мати свою термінологію. А категорії, які в культурі не мають ніякого значення, відповідно, не мають мовного найменування.

Процес вивчення рідної мови можна пов'язати з процесом пізнання культури. Обидва процеси протікають одночасно, охоплюють один одного і є залежними один від одного. Мова – це не лише засіб для сприйняття соціальних відносин, мова може розглядатися як репертуар категорій, які вважаються релевантними в культурі. При вивченні рідної мови особистості засвоюють, в більшій мірі підсвідомо, комунікативні стилі, які є характерними для тієї культури, в якій вони виховуються. При початковому засвоєнні мови, відповідно до оточення, культурних норм, власних бажань, засвоюють загальноновживані правила вітання / прощання.

Проблеми при комунікації між представниками різних культур можуть витікати з недостатнього опанування вимовою, словниковим запасом, граматикою (як одним чи усіма партнерами по спілкуванні). Часто міжкультурні проблеми порозуміння чи непорозуміння є часто наслідком культурно-специфічної поведінки з мовою, як з інструментом дій. Цими

питаннями займається окрема галузь науки, яка називається прагматикою, яка вважає, що мовлення є одночасно інтерактивною дією. Якщо при формулюванні прохання застосовують ненавмисне – з причини недостатньої прагматично-комунікативної компетенції – конструкцію, яка сприймається співрозмовником як неввічлива, це може мати інколи значно гірші наслідки, ніж неправильна вимова. Тоді, коли неправильна вимова інтерпретується як наслідок недостатньої мовної компетенції, неввічлива поведінка може оцінюватися як образа, яку також можна звести до недостатньої мовної компетенції. „Помилки в галузі прагматики на світовій політичній арені призводять не до інтернаціональних ускладнень, а представляють більшу загрозу комунікативній рівновазі у буденному житті, ніж фонетичні, морфологічні, синтаксичні чи лексичні разом взяті [3: 156].

Отже, міжкультурна комунікація виступає центральною соціально-педагогічною умовою під час формування соціокультурної компетентності. Саме в процесі міжкультурної комунікації проявляється соціокультурна толерантність фахівців іноземних мов. Мова виступає як функціональна система елементів, пов'язаних визначеними відносинами, а головна її функція – комунікативна. Мова є не тільки безпосередньою дійсністю думки, але й сприяє обміну думками, взаємному розумінню людей, організації їхніх спільних дій. Вона створює структуру світу через особистість в значній мірі так, що особа про це навіть не знає. Так як мова належить до несвідомого знання носіїв цієї мови, успішна структуризація світосприйняття є також несвідомим процесом. Ефективність комунікації, у першу чергу, пов'язана з успіхом мовної взаємодії, що завжди відбувається в деякому соціальному і культурному контексті, який багато в чому визначає зміст і форму повідомлення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Галькова Н.Д. Межкультурное обучение: проблема целей и содержания обучения иностранным языкам /Галькова Н.Д.// Иностр. яз. в школе. – 2004. – № 1. – С. 3-8.
2. Ніколаснко І. В. Мова і міжкультурна комунікація / Ніколаснко І. В.// http://www.rusnaua.com/15_DNI_2008/Philologia/32759.doc.htm
3. Розанова М. С. Проблема межкультурной коммуникации в контексте философско-художественного освоения современной реальности. /Розанова М. С.// – http://anthropology.ru/ru/texts/tozanova/russia_04.html.
4. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. /С. Г. Тер-Минасова// – М.: Слово / Slovo, 2000. – 259 с.
5. Чередниченко О. І. Про мову і переклад /О. І. Чередниченко// – К.: Либідь, 2007. – 248 с.
6. Ehrhardt, C. Diplomatie und Alltag: Anmerkungen zur Linguistik der interkulturellen Kommunikation /C. Ehrhardt// – Sternenfels: Verlag Wissenschaft und Praxis, 2003. – S. 135-156.
7. Thomas, A. Psychologie interkulturellen Handels /A. Thomas// – Göttingen: Hogrefe, 1996. – S. 143.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Бєлих – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов факультету міжнародних відносин Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: міжкультурні проблеми перекладу, німецькомовні дієслівні парадигми.

APPEARANCE AS AN OBSTACLE IN INTERCULTURAL COMMUNICATION

Наталія БОРИСЕНКО, Петро БОРИСЕНКО (Київ, Україна)

У статті проаналізовано зовнішність людини як складову невербальної комунікації; розкрито важливість фізичних характеристик людини та артефактів її зовнішності в міжкультурному спілкуванні.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, невербальна комунікація, зовнішній вигляд, фізичні характеристики, раса, колір шкіри, зріст, статура, артефакти зовнішності, одяг, ювелірні вироби, догляд за зовнішністю, ювелірні вироби

The article analyses a person's appearance as an aspect of nonverbal communication. It reveals the significance of a person's physical characteristics and artifacts of his or her appearance in intercultural communication.

Key words: intercultural communication, nonverbal communication, appearance, physical characteristics, race, skin color, height, body type, artifacts of appearance, clothing, grooming, jewelry.

With the globalization of the world society, intercultural communication becomes the issue of the day. However, it is not a problem that can be solved easily and during a short period as multicultural interaction means communicating across multiple and very different cultures existing

on the planet. Communication is a complicated notion consisting of verbal and nonverbal communication. If verbal communication has been the key point of many linguistic investigations for centuries, nonverbal communication began to draw scholars' attention just several decades ago.

When individuals speak, they normally do not confine themselves to the pure uttering of words. A great deal of meaning is conveyed by nonverbal means, which always accompany oral discourse – intended or not. In other words, a spoken message is always sent on two levels simultaneously, verbal and nonverbal [6: 82].

Scholars do not have the only opinion concerning the share of words in the process of communication. Nevertheless, most researchers agree that face-to-face communication is no more than 7 – 10 percent of verbal interaction and 90 – 93 percent of nonverbal communication. Although the share of each mode of communication varies depending on speakers' cultural and social traits, no wonder that the percentage of nonverbal interaction remains so high.

Nonverbal behaviour precedes verbal communication because persons, since birth, rely first on nonverbal means to express themselves. This natural character of nonverbal behaviour is important in communication. Even before a sentence is uttered, the listener looks on the speaker's nonverbal signals, instinctively trying to decode the hidden messages they bare. Listeners assume that these mostly unconscious nonverbal actions do not lie because they are part of everyday behavior and therefore they tend to believe the nonverbal message when a verbal message cuts across it. Therefore, these symbolic messages help the listener interpret the speaker's intention and this indicates the importance of nonverbal communication in multicultural interaction [3: 172].

Nonverbal communication consists of all messages but words used in interaction. These symbolic messages are transferred by means of facial expressions, postures, gestures, vocalics, touch, distance, time, environment, smell, and appearance. In the light of the theory of intercultural communication, the term *appearance* means *the look or outward aspect of a person*.

In communication, appearance is highly significant for the successful message transmitting as it influences our contact with people. For example, our clothing, hairstyle, use of cosmetics, neatness, and stature, that is, our appearance makes the first impression, often the lasting one on the people we meet. Sometimes we even judge and interpret a person by just giving a glance at his or her appearance. Therefore, psychologists and stylists suggest for career promotion to dress for the job we want, not the job we have currently. However, the factor is not very significant as when we judge only by appearance we tend to be wrong.

A person's appearance consists of two main components: *physical characteristics* and *artifacts of appearance*. A person's physical characteristics are regarded to be such physical attributes as skin color, contour of head, eye and lip shape, hair structure, figure, and the like.

As we, humans, are very sensitive to changes in physical characteristics, modern researchers speculate on such delicate evolution. Some differences in our physical characteristics are genetic, others are the result of age and/or diseases, and many are the result of personal adornment. Our *skin color* can range from almost black to nearly tintless, determined by the amount and type of melanin, carotene, and hemoglobin, the pigments in the skin that are greatly due to genetics.

Physical characteristics cannot be overvalued particularly in their influences in initiating some form of social contact. For example, J. Melamed and N. Bozionelos studied a sample of managers in Britain and found that *height* is a key factor affecting who is promoted. According to their research, taller people are perceived as being more impressive [7]. Taller people are normally perceived as more dominant than shorter ones. Tall women are perceived as even more dominant and smarter when they are with short men. No wonder then, that often people try to make themselves taller, for example, standing on a platform, when they want to make more of an impact with their speaking. In our society, physical attractiveness is one of the key dimensions of appearance, although we do manipulate our appearance on other occasions to signify a particular occupation, status, or personality type.

Body type also affects perceptions. Athletic looking people are normally perceived as more assertive and self-reliant than people with other body types. Heavier and less athletic looking people are normally perceived as more lazy, sympathetic, and dependent than people with athletic or slim body types. Skinny and/or fragile looking people are usually perceived as more suspicious, nervous, and pessimistic than people with other body types [8: 14].

In their attempts to understand physical differences between peoples from various parts of the world, Victorian scientists developed a concept of *race*, separating people according to the most obvious observable difference – skin color – into “whites” from “blacks.” They measured skulls, discussed lip and eye shape, and tried to prove that “whites” are more civilized than “blacks” or Asians. Further investigations showed that underneath superficial differences like eye or lip shape, or skin color there is nothing biological that really distinguishes people of different races. A particular black African person may have more genetically in common with a white European than with another African. Now race is recognized as a scientifically inaccurate and meaningless way of trying to make sense of superficial physical differences between people. Differences in skin color or eye shape do not have any relationship to differences in intelligence, character, or behavior [5: 150].

However, attitude to darker skin color remains the most disputable cross-cultural perception of a person’s physical characteristics. For much of the world, it still historically indicates lower attractiveness, intelligence, and economic status, combined with greater athleticism, impulsivity, and superior genetic inheritance. In many Asian countries and the Middle East, people actually use skin-whitening products to get a lighter complexion. For them, light skin is an indication that you are wealthy and do not have to subject your body to the toils of manual labor. People in the lower classes who work in the fields or in markets on the streets obviously have much darker skin. On the contrary, in western cultures, bronzed skin is a symbol of beauty and radiance. Representatives of western cultures tend to associate pale skin with a lack of nutrition and inadequate physical activity [9].

Being a component of nonverbal communication, physical characteristics are usually associated with *artifacts of appearance*, which can be one of the most powerful components of nonverbal communication. Artifacts of appearance are the result of conscious management of general appearance, dress, grooming, adornment, and physical surroundings. Artifactual communication system includes everything a person can wear or does to his or her body. Therefore, jewelry, clothing, hairstyles, plastic surgery, depilation, piercing, personal objects that surround that person make artifacts of appearance. Artifacts affect general appearance, which we perceive, change our physiological reactions, judgment, and interpretations. Such perception is essentially passive, consequently, it is often highly ambiguous, and messages sent in this way might be easily misinterpreted. The main reason for people to judge about our personality from our artifacts of appearance is that they expresses our personality, taste, standard of choice, characteristics, mood, and so forth.

In today’s society, the purpose of *clothing* has changed from meeting a need to express oneself. A well-dressed person expresses his or her confidence, credibility, and competency. At the same time, a sloppy appearance with rumpled clothed person conveys a message of less caring about him or her [1]. Teenagers use fashion to determine groups such as prep, hippie, jock, punk, or gangster. Clothing communication is further realized by identifying someone in a suit as a businessperson, someone wearing a black robe as a judge, farmers and workers putting on overalls, doctors wearing lab coats and stethoscopes, or someone representing a different culture.

Traditions of wearing certain clothes can vary so strongly as to lead to serious cross-cultural conflicts. One of them happened in Dubai, United Arab Emirates. British woman was strolling around in her bikini in a swanky Dubai mall. Suddenly an Emirati woman covered head-to-toe in black confronted her for wearing a low-cut shirt. Both women were detained by the local police and released the next day after the Emirati lodged a complaint for public indecency. The conflict happened because tough rules for wearing clothes United Arab Emirates contradict much more democratic styles of dressing in western cultures. The mall, one of the world’s largest, has signs asking shoppers to dress modestly, although Westerners often ignore them. Most Emirati women consider such “half-dressed” women as an insult of their Arab traditions [2].

Artifacts of appearance also take into account personal *general grooming* such as cleanliness, doing one’s hair, nail trimming or wearing make-up, presence or absence of facial hair, which can have a strong affect on how we are perceived by others. If we look good, we generally feel and perform better, and are perceived better by others.

Wearing expensive jewelry communicates one message while wearing ceremonial ornaments sends completely different information. Former U.S. Secretary of State Madeleine Albright has gone down in history as a person who consciously used jewelry as a means of nonverbal

communication. When she was ambassador at the U.N. Saddam Hussein called her a serpent. Madeleine Albright had a snake pin, which gave her an idea to wear the snake pin when dealing with Iraq. Since then, Albright always commemorated a particular event or signaled how she felt through her pins. She wore balloons, butterflies, and flowers to signify optimism and, when negotiations were going slowly, crabs and turtles to indicate disappointment. After the Russians were caught tapping the U.S. State Department, Madeleine Albright protested by wearing a pin with a giant bug on it. On days when Albright felt she had to do “a little stinging and deliver a tough message”, she wore a wasp pin. Her jewelry had meaning, and it sometimes communicated what she could not [4].

Thus, we should always consider cultural differences when we send or receive nonverbal messages. A message that has a particular meaning in one society can have a completely different meaning in another society. The way we dress and look is very important, whether we are communicating to someone across a desk or around the world. If we appear to look any different from the level or tone of our message, we are not taken seriously. Imagine, how serious would our President be if he negotiated wearing his pajamas? Although we continually send and receive nonverbal messages, most of us are not fully aware of the ways we communicate nonverbally. Still, we know many people who are excellent nonverbal communicators. Some people call it charisma. Others call it style. Whatever it is, they have it! [8: 1]

REFERENCE

1. Borhan. – How Our Dress and Appearance Transmit Nonverbal Communication Signals [Electronic Resource] / Borhan. – Mode of access: <http://socyberty.com/social-sciences/how-our-dress-and-appearance-transmit-nonverbal-communication-signals/> – Title from the screen.
2. Casey M. Defiant Brit Struts Through Dubai Mall in a Bikini [Electronic Resource] / Michael Casey; The Associated Press, August 5, 2010. – Mode of access: <http://abcnews.go.com/GMA/WaterCooler/wireStory?id=11332891> – Title from the screen.
3. Debasish S.S, Das B. Business Communication [Text] / Sathya Swaroop Debasish, Bhagaban Das. – New Delhi: PHI Learning Private Ltd., 2009. – 360 p.
4. Drutt H., Skinny J. Read My Pins: Stories From a Diplomat’s Jewel Box. Madeleine Albright: Kicking Butt With Her Brooches [Electronic Resource] / Helen Drutt, Jewel Skinny // Jewelrywhore. – 2009. – September 29. – Mode of access: <http://jewelrywhore.com/content/madeleine-albright-kicking-butt-her-brooches#> – Title from the screen.
5. Holmes M. What is gender? Sociological approaches [Text] / Mary Holmes. – Los Angeles: Sage Publications Ltd., 2007. – 216 p.
6. Jones R., Jenkins F. Key Topics in Healthcare Management: Understanding the Big Picture [Text] / Robert Jones, Fiona Jenkins. – Abingdon: Redcliffe Publishing Ltd., 2007. – 240 p.
7. Melamed, J. & Bozionelos, N. Managerial promotion and height. [Text] / Jonathan Melamed, Nikos Bozionelos // Psychological Reports. – 1992. – #71. – P. 587 – 593.
8. Nonverbal Communication [Electronic Resource] – Mode of access: http://www.acq.osd.mil/dpap/cpf/docs/contract_pricing_finance_guide/vol5_ch5.pdf – Title from the screen.
9. Skin Tones Across Cultures. [Electronic Resource] // Spray Tanning Solution – 2010. – June 28. – Mode of access: <http://www.spraytanningolutioninfo.com/tanning/769-skin-tones-across-cultures/> – Title from the screen.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Наталія Борисенко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології і перекладу Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету.

Наукові інтереси: міжкультурна комунікація, американознавство.

Петро Борисенко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету.

Наукові інтереси: міжкультурна комунікація, політичний дискурс.

МИФЕМА КАК ВЕРБАЛЬНАЯ МАТРИЦА ПАМЯТИ

Людмила ВАЛЕЕВА (Симферополь, Украина)

У статті розглянуті причини, тенденції змін у семантиці міфема як одиниці мовної репрезентації міфу, показано своєрідність міфема як вербальної матриці культурної та колективної пам'яті.

Ключові слова: міфема, міф, пам'ять, мова, інформація.

The article considers the causes, trends in changes in semantics of mifemy as a unit of language representation of the myth. The originality of mifemy as a verbal matrix of cultural and collective memory is analyzed.

Key words: mifema, myth, memory, language, information.

Актуальность. Обращение к памяти в эпоху медиаиндустриализации объясняется трансформацией понятий коммуникация и информативность. Информационная революция

конца XX – начала XXI века изменила параметризацию социокультурного опыта. Она породила множественность оценок, трудности с фиксированием и упорядочением информации, и, как следствие, низкую степень восприятия и понимания полифонии культур. Избыточность и неопределенность информационного массива обусловила широкое распространение кодов, символов, мифов, симулякров.

Постановка проблемы. Напряжение, возникшее между стабильным знанием – рефлексией памяти и промежуточным, операционным знанием – продуктом медиарынка, стало причиной интереса к мифологическому сознанию. Миф является исходным, первичным, системообразующим элементом, универсальным для всех форм общественных связей и типов общества, в том числе и в процессе влияния на человека толпы [5: 253]. Мифологическому сознанию не нужны рациональные доказательства, оно строится на вере и убеждениях, предписанных культурной традицией, геополитическими, экономическими и социальными факторами. Ф. Й. В. Шеллинг отмечал, что мифология мыслится как целое, в главном и основном выходящая за пределы исторического времени, в то время как для истории важно объяснение: все личности должны мыслиться в известных естественных и исторических отношениях [17]. Миф достигает апогея, когда человек лицом к лицу сталкивается с неожиданной и опасной ситуацией [6].

Конструирование символического / мифологического мира в эпоху модернизма и постмодернизма исследовали Р. Барт, Ж. Бодрийяр, Э. Кассирер, А. Ульяновский и др. Ученые изучали своеобразие нового уровня кодирования информации и отмечали «эволюцию» мифа: от фрагмента культуры, непроверяемого, но широко известного убеждения, до инструмента регуляции взаимоотношений субъектов социально-политического действия.

Анализ литературы вопроса показал, что миф всегда демонстрирует подходы к ценности и значимости человеческой памяти. Память неотделима от категории времени. В связи с этим особый интерес представляет разработанная Н. Пригожиным теория нелинейных систем или теория хаоса, основой которой стало переоткрытие времени. Время и законы развития оказываются проекциями культурной концептуализации. Признак неустойчивости, который еще недавно считался пороком, становится обязательным условием развития любой естественной системы. Под влиянием критического значения поступающей извне энергии (информации) ранее независимые объекты формируют упорядоченную систему и производят согласованные действия. Новая методика позволила в эпоху все большей «множественности, темпоральности и сложности» [12: 34] описывать систему не по бесконечному числу факторов, а по нескольким параметрам порядка – эффективным маркерам, организующим вектор подчинения-каузации новой системы.

По нашей гипотезе эффективным аттрактором систем истории является миф, а детерминирующим маркером систем памяти, матрицей культурной (коллективной) памяти является вербальный репрезентант мифа – мифема.

Цель статьи – выявить универсальный характер мифемы как аттрактора нелинейной системы памяти в информационно-коммуникативном обществе. Для этого необходимо решить *задачи*: описать особенности коллективной, культурной памяти в системе видов памяти, исследовать миф и символ как репрезентации одного или разных видов памяти, объяснить роль мифемы как вербального маркера культурной (социокультурной) или коллективной памяти.

Новый подход к принципам развития прошлого и настоящего позволил по-иному взглянуть на проблему памяти, истории и приемов их вербализации в языке и культуре. Он стал логическим завершением дискуссий ученых-гуманитариев по поводу организации и системности исторического познания. Б.А. Успенский в рассуждениях о знаковой природе истории отмечает нелинейный характер структуры исторического знания. «Если историческое событие поддается разным объяснениям, это означает, что различные импульсы сошлись в одной точке и привели к одному результату (создавая, так сказать, эффект резонанса, взаимного усиления). Сама возможность различных объяснений может отражать, таким образом, реальную, объективную неслучайность рассматриваемого объекта» [15: 11]. Ученый констатирует, что в системе общественного сознания для представления

исторического процесса важен не объективный смысл событий, а то как они воспринимаются. Восприятие событий как значимых является ключевым фактором, предопределяющим дальнейшее развитие событий [15]. Ян Ассман утверждает, что общества, вырабатывая культуру памяти о прошлом, продуцируют собственные воображаемые образы и проносят свою идентичность сквозь смену поколений; и делают они это совершенно по-разному [1: 17]. Поль Рикёр пишет, что только интерпретация, утверждающая традицию, может моделировать исторический процесс и «сцеплять» автономные события прошлого и настоящего [13: 19]. Морис Хальбвакс, наоборот, считает, что история начинается тогда, когда заканчивается традиция. Исследователь памяти и истории пишет, что в случае истории возникает впечатление, что от одного периода к другому обновляется все: интересы, направление мысли, способы оценки людей и событий, а также традиции и перспективы на будущее». Иллюзия воспроизводства одних и тех же групп создается с помощью прежних внешних определений, связанных с географическими названиями, административными делениями и некой общей социальной природой [16].

Существуют разнообразные возможности объяснения исторических событий, но за каждым объяснением стоит модель, отражающая конкретное социокультурное представление. Мы выстраиваем анализ исторических событий в соответствии с нашими представлениями об этих событиях и их связи. В этом случае говорят о разных системах декодирования, которые отражают индивидуальный и коллективный опыт носителей языка.

Французский исследователь М. Хальбвакс показал, что организация опыта может проходить двумя путями: воспоминания могут выстраиваться вокруг определенного человека, рассматривающего их со своей собственной точки зрения, могут распределяться по большому или малому сообществу. Индивидуальная память хранит результаты односторонне-визуального восприятия. Она ограничена достаточно узкими пространственными и временными рамками. Функционирование индивидуальной памяти невозможно без инструментов общественного сознания – слов и идей. Исследователь исторической памяти выяснил, что человеческая память определяется в большей степени социальными и культурными параметрами, нежели индивидуальными. Коллективная память объединяет факты как вариации на одну или несколько тем и таким образом самоотождествляет социум во временном измерении с границей в несколько поколений. М. Хальбвакс отмечает, что коллективная память не совпадает с историей. Историю интересуют главным образом различия. Более того, историки специально представляют ряд событий прерывистым, чтобы отделить факты друг от друга промежутком. Существует множество коллективных памятей, история же одна. Историю можно представить как универсальную память человеческого рода, а универсальная память в принципе невозможна [16]. Таким образом, коллективная память порождает ситуацию множественности репрезентации прошлого. Как отмечает В.В. Высокова, ослабление религиозного сознания и интенсивная социальная диверсификация стирает общую референтную среду между социальными и персональными субъектами исторического процесса, усиливает непонимание и нетерпимость между ними [4]. Процессы децентрализации компенсируются активным взаимодействием идеологий и культур. Культуры в ситуации информационной революции контактируют не по принципу субординации, а по принципу координации [10].

Культурный плюрализм и множественность памяти породила интерес к культурной памяти как форме коллективной памяти. Ян Ассман выделяет два контекста памяти – коммуникативную и культурную. Коммуникативная память охватывает воспоминания, которые связаны с недавним прошлым и соответствуют 3-4 поколениям. Эти воспоминания возникают во времени и проходят вместе со своими носителями. Культурная память – это результат работы специальных институтов. Она имеет своих хранителей и выразителей – шаманов, жрецов, бардов, художников, писателей, ученых и т.п. [1: 50-55]. Культурная память пронизывает эпохи и объединяет все поколения.

Исследователи памяти отмечают, что прошлое никогда не вспоминается «ради него самого». Воспоминания всегда функциональны, и связано это с признаком неустойчивости, то есть опосредованным характером памяти. В то же время механизм моделирования фрагментов прошлого универсален, так как воспоминание всегда результат семиотизации

социально-культурной практики. Г. Скрэгг утверждает, что между представлением памяти и представлением языка разницы нет. «Конечно, существует ряд явлений, информация о которых должна храниться в памяти, но которые трудно (если вообще возможно) выразить на естественном языке. Но, по предположению, все явления, поддающиеся описанию с помощью языка, должны быть представимы в памяти» [14: 229]. Культурная память как наиболее социально рефлексивный вид памяти семиотизируется в символы, которые под воздействием воспоминаний формируют мифы и мифологическое сознание.

Чтобы выяснить, является ли миф базовым семиотическим формантом всей нелинейной системы памяти или некоторых ее видов, рассмотрим ключевые для семиотики понятия символ и миф. Символ рассматривается как знак, обозначающий незнаковую реальность, а миф как знак, являющийся отображением знаков другого ряда или языка [2; 7; 11]. Ю. М. Лотман, очерчивая место символа среди других знаковых элементов, считает его посредником между синхронией текста и памятью культуры [9: 249]. Под синхронией текста ученый понимает «засевший в памяти писателя яркий эпизод» [9: 248]. Если идентифицировать синхронию текста с видами памяти, то мы имеем дело с символизацией индивидуальной / коллективной памяти. Типичные черты поведения символа как маркера памяти: накапливать и организовать вокруг себя новый опыт, а затем разворачиваться в некоторое множество в культуре. Ю. М. Лотман отмечает, что элементарные по своему выражению символы: круг, крест, пентаграмма – обладают значительно большей культурно-смысловой емкостью, чем сложные [9: 242].

Миф, в отличие от символа, не накапливает и организует опыт, а сохраняет / восстанавливает и затем организует его. Ян Ассман считает, что «прошлое, закрепленное и интериоризованное до состояния обосновывающей истории, есть миф совершенно независимо от того, фиктивно оно или действительно» [1: 80]. Сегодня в ситуации агрессии информационного массива, его конвенционального характера, исключительной временной «уплотненности» обращение к мифическому сознанию помогает восстановить (не создать!) ось линейного времени. Отмеченное мифом событие, с одной стороны, представляет исторический опыт, который, по мнению Б.А. Успенского, обозначает причинно-следственные связи, актуальные для данного момента, а не те реальные знания, которые постепенно откладываются (накапливаются) во времени [15: 19]. С другой стороны, демонстрирует субъективное начало, связанное с чувственными переживаниями, личным опытом, сиюминутными впечатлениями. Ю. М. Лотман считает, что обращение к первоначальному мифологическому ядру реконструирует мир как полностью упорядоченный, наделенный единым сюжетом и высшим смыслом. Миф является законообразующим центром культур [8: 288].

Таким образом, несмотря на то что современный миф существенно изменился, его роль аттрактора системы культурной памяти помогает нейтрализовать конфликт исторических эпох и объединить вариации вербальной репрезентации мифа. Современный миф продолжает как аккумулятор культурных ценностей формировать наивные представления о мире и продолжает помогать человечеству смягчать процесс социализации.

Новый принцип освоения мифа объединяет так называемый классический и социальный мифы. В качестве объединяющего элемента интерпретационных возможностей мифологического сознания определяем мифему как единицу языковой репрезентации мифа [3]. Мифема является маркером социумно-субъективного прошлого. Причем нелинейность и неустойчивость систем культурной памяти выводит из перечня критериев мифовосприятия фактор времени. Мифотворчество не может быть только явлением прошлого. Шеллинг был убежден, что творческая индивидуальность создает сама себе мифологию из какого угодно материала [17]. Мифема формирует систему памяти в языке по принципу «уверенности в неведимом» [15: 22]. Особенность современного мифотворчества заключается в формировании многозначности семантики мифемы. Если значение языковой единицы классического мифа линейно изменялось, или мы воспринимаем известные трансформации как линейные, то вербальные маркеры современного мифа характеризуются значительным интерпретационным потенциалом радиального типа. В качестве примера можно привести изменения в семантике мифемы *Кронос*, представляющей группу классического мифа. Во

время Платона *Кронос* вербализовал идею чистого и незапятнанного ума. Впоследствии (и до настоящего времени) мифема *Кронос* персонифицирует время. Мифема *Сталин*, представляющая социальный миф, демонстрирует большую амплитуду значений: от «злодей» до «мудрец». *Порою общество обнаруживает завидное здоровье, отбрасывая «на маргинес» ксенофобов, сталинистов и прочих носителей нравственных пороков* [ЗН, №36, 2010]; *И это очень странно, я бы сказал, это позиция, по сути дела, солидаризирующаяся с преступником Сталиным* [ЗН, №37, 2010] – мифема *Сталин* является носителем обобщенной семантики «злодей», демонстрирующей семантические варианты *носитель нравственных пороков, преступник. Да, Сталин организовал массовые репрессии, но он выиграл войну...* [ЗН, №35, 2010]; *Но большая часть простых граждан, на самом деле не являясь сталинистами, дразнят власть Сталиным. Они ведь не знают Сталина, но живут мифами о нем. Для них это некий жестокий (да, жестокий, и все это осознают) руководитель, который очень круто расправлялся с проворовавшимися чиновниками. Такая псевдосхема* [ЗН, №37, 2010] – мифема *Сталин* представляет миф о Сталине как миф о спасителе, мудром руководителе: *он выиграл войну, круто расправлялся с проворовавшимися чиновниками.*

Вывод. Таким образом, мифема является одним из базовых маркёров памяти в языке. Она является креативным аттрактором, преобразующим независимые явления, факты в систему, организованную по принципам преемственности и каузации. Мифема играет роль матрицы памяти языка, так как она, в отличие от символа не накапливает и организует пространство всех видов памяти, а восстанавливает связь культур (в синхронном и историческом аспекте) и нейтрализует конфликт воспоминаний и исторического знания в современном информационно-коммуникативном обществе. Изучение интерпретационного потенциала мифемы, репрезентирующий современный миф, показывает, что диапазон семантических интерпретаций языковой единицы значительно расширился. Он включает семиотизацию не только культурной памяти, как линейно организованной системы, но и всей коллективной памяти (нелинейной системы) с целью смягчения процесса социализации в эпоху неопределенности, множественности информации и снижения эффективности коммуникативных действий.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Ассман Ян Культурная память : Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Ян Ассман. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 368 с.
2. Барт Р. Мифологии / Р. Барт. – М.: Академический проект, 2008. – 351 с.
3. Валеева Л.В. Металингвистика современного мифа / Л. В. Валеева // Коммуникативные аспекты современной лингвистики и лингводидактики: материалы Междунар. научн. конф., (г. Волгоград, 8 февр. 2010 г.). – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2010. – С. 135–138.
4. Высокова В. В. Память как исторический феномен / В. В. Высокова // Известия Уральского государственного университета. – 2008. – №59. – С. 317–322.
5. Желтухина М. Р. Тропологическая суггестивность масс-медиального дискурса: о проблеме речевого воздействия тропов в языке СМИ / М.Р. Желтухина. – М.: Ин-т языкознания РАН; Волгоград: Изд-во ВФ МУПК, 2003 – 656 с.
6. Кассирер Э. Техника современных политических мифов [Электронный ресурс] / Э. Кассирер // Вестник МГУ. – 1990. – №2 (Серия 7, Философия). – С. 58–65. – Режим доступа к журналу: http://society.polbu.ru/political_science/ch65_ii.html
7. Лосев А.Ф. Знак. Символ. Миф / А. Ф. Лосев. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 480 с.
8. Лотман Ю. М. Семиосфера и проблема сюжета / Ю. М. Лотман // Семиосфера. – С.-Петербург: «Искусство–СПБ», 2000. – С. 276–297.
9. Лотман Ю. М. Символ в системе культуры / Ю. М. Лотман // Семиосфера. – С.-Петербург: «Искусство–СПБ», 2000. – С. 240–249.
10. Мальковская И.А. Знак коммуникации. Дискурсивные матрицы / И.А. Мальковская. – М.: КомКнига, 2005. – 240 с.
11. Мельникова Ю.В. А.Ф. Лосев и тартуская семиотическая школа: Опыт теоретического диалога [Электронный ресурс] / Ю.В. Мельникова. – Режим доступа: http://www.lib.tsu.ru/mminfo/000063105/296/image/296_102.pdf
12. Пригожин И. Порядок из хаоса : Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.
13. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. / П. Рикёр. – М.: «Канон-пресс-Ц»; «ЖУчково поле», 2002. – 624 с.
14. Скрэгг Г. Семантические сети как модели памяти \ Г. Скрэгг \ Новое в зарубежной лингвистике : Прикладная лингвистика. – М.: Радуга, 1983. – С. 228–271.
15. Успенский Б. А. Этюды о русской истории / Б. А. Успенский. – СПб.: Азбука, 2002. – 480 с.
16. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память [Электронный ресурс] / М. Хальбвакс // Неприкосновенный запас – 2005. – № 2 – 3 (40–41). – Режим доступа к журналу : <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html>.
17. Шеллинг Ф.Й.В. Историко-критическое введение в философию мифологии [Электронный ресурс] / Ф. Й. В. Шеллинг. – Режим доступа : http://www.newlibrary.ru/download/shelling_f_v_istoriko-kriticheskoe_vvedenie_v_filosofiyu_mifologii.html

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Валсва – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри російського, слов'янського і загального мовознавства Таврійського національного університету імені В.І.Вернадського.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, медіалінгвістика, лінгвокультурологія, історія мови.

ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ АДАПТАЦИЯ ЛИНГВОКОМПОНЕНТА ВОПРОСНО-ОТВЕТНОГО ДИАЛОГА К ФАКТОРАМ МАКРО- И МИКРОКОНТЕКСТА

Ганна ВИСОЦЬКА (Маріуполь, Україна)

Дослідження присвячене аналізу варіативності структурно-синтаксичних, структурно-семантичних, семантичних та прагматичних характеристик питання та відповіді у питально-відповідному діалозі під впливом соціальних параметрів комунікантів, стратегій їх мовленевих дій.

Ключові слова: діалогічна єдність питання-відповідь, варіативність, мовні характеристики, функціональна адаптація, дискурсивний контекст, соціальні параметри, стратегії мовленевих дій.

This article focuses on the analysis of variations of structural and syntactic, structural and semantic, semantic and pragmatic characteristics of question and answer in question-answer dialogic unity, under the influence of social parameters of communication and strategies of their speech actions.

Key words: question-answer dialogic unity, variations, language characteristics, functional adaptation, discourse context, social parameters, strategies of speech actions.

Исследование коммуникативного взаимодействия индивидов, ориентированного на их диалогическое взаимопонимание в соотношении с параметрами языка, среды, культуры является приоритетной целью современной лингвистики [8: 7].

Понимание коммуникации как обмена информацией [7] обуславливает неослабевающий интерес исследователей к проблемам вопросно-ответного диалога. В связи с этим диалогическое единство вопрос-ответ представляет собой объект, достаточно полно освещенный в лингвистических исследованиях. Такими авторами, как Г.В. Бардина, Р. Конрад, В.П. Николаев и др., изучена его структурно-синтаксическая, семантическая, тематическая организации [1; 5; 6 и др.]; в работах Е.В. Вохрышевой, С.Ф. Гедз, и др. описаны коммуникативно-прагматические и акторечевые характеристики [3; 4]; Е. Schegloff, Н. Sacks и др. значительное внимание уделили вопросно-ответному диалогу как единице структурной организации диалога [12; 14]. В данной работе вопросно-ответный диалог анализируется нами как продукт функционального взаимодействия текстовых составляющих с факторами дискурсивного контекста, анализ проводился в рамках анализа дискурса – одного из наиболее актуальных направлений современной лингвистики, наиболее полно отражающий принцип антропоцентризма в современной лингвистике.

Объектом исследования выступают языковые характеристики вопроса и ответа – составляющих вопросно-ответного диалога, а предметом – их вариативность, обусловленная вариативностью факторов дискурсивного контекста.

Целью статьи стал анализ вариативности структурно-синтаксических, структурно-семантических, семантических и прагматических характеристик вопроса и ответа в вопросно-ответном диалогическом единстве под влиянием социальных параметров комунікантов, стратегий их речевых действий.

Информация о социальных параметрах комунікантов и стратегиях их речевых действий – факторы макро- и микроконтекста, обуславливают вариативность коммуникативно-прагматических характеристик лингвокомпонента вопросно-ответного диалога, в частности степень категоричности вопроса и ответа.

Данная точка зрения основывается на высказываемых авторами мнениях о том, что смягчение категоричности, ориентированное на то, чтобы уменьшить вторжение в личностное пространство партнера, связано с социокультурными стереотипами [13: 160-161].

Снижение/усиление категоричности связано с динамическим характером прагматических значений, что находит свое отражение в их способности к модификациям и

реализуется целой системой форматоров различного языкового статуса – маркеров снижения/усиления категоричности [9: 71-72].

Снижение категоричности также «связано с неуверенностью говорящего в истинности излагаемых фактов, его нежелании выразить в категоричной форме просьбу, побуждение» (там же: 72). Данное явление, являющееся объектом многих исследований, посвященных анализу коммуникации и дискурса, как в нашей стране, так и за рубежом, «обозначает широкий спектр обусловленных метапрагматическими стимулами коммуникативных стратегий, позволяющих говорящему повысить эффективность своих речевых действий» [10: 8].

Среди многочисленных функций, выполняемых маркерами снижения категоричности, в качестве основных исследователи выделяют инструментальную и эмотивную. Первая заключается в обеспечении успешности речевого взаимодействия, а вторая – в регулировании эмоциональной дистанции и создании психологического комфорта в общении.

Таким образом, цель снижения категоричности высказывания заключается в «сглаживании» речевого взаимодействия посредством уменьшения риска для коммуникантов на различных уровнях, например, риска отказа, противоречия, конфликта и т.д. [11: 882-383].

Исследователи противопоставляют данное явление усилению категоричности, отмечая при этом, что во всех известных языках стратегии митигации (снижения категоричности) преобладают над средствами коммуникативного усиления [10: 5].

Усиление категоричности высказывания рассматривается в лингвистике как выражение уверенности говорящего в истинности передаваемого суждения, в достоверности излагаемых фактов или пресуппозиции вопроса.

Категоричность часто отождествляется в лингвистике с эмфазой – подчеркнуто категоричной оценкой говорящим содержания высказывания, выражающая уверенность адресанта в соответствии содержания высказывания определенным связям и отношениям объективной действительности [2: 10].

Исследователи связывают снижение/усиление категоричности высказывания с оппозицией агрессия/толерантность как типами речевого поведения, обусловленными стереотипами различных социокультурных систем.

Снижение/усиление категоричности связано с динамическим характером прагматических значений, что находит свое отражение в их способности к модификациям и реализуется целой системой форматоров различного языкового статуса – маркеров снижения/усиления категоричности [9: 71-72]. Авторы отмечают также, что высказывание может содержать как один, так и несколько маркеров усиления/снижения категоричности [9: 185].

Е.Н. Старикова, точку зрения которой мы разделяем, наряду с высказываниями, отмеченными маркерами снижения/усиления категоричности, выделяет нейтральные высказывания, прагматическое значение которых не подвержено модификациям. Данные высказывания образуют центр на предложенной автором шкале межличностных отношений коммуникантов в данном аспекте [9: 71].

Исходя из этого, в данном исследовании разграничиваем категоричные вопросы и ответы, содержащие один либо несколько маркеров усиления категоричности; некатегоричные – в состав которых входит один или более маркеров снижения категоричности и нейтральные, не отмеченные маркерами, модифицирующими (смягчающими/усиливающими) прагматическое значение.

Анализ фактического материала показал, что в качестве маркеров снижения категоричности в ДЕВО на **структурно-синтаксическом** уровне выступают:

1. для вопроса:

-неместоименные вопросы с обратным порядком слов, структура которых формируется на основе инвертированного общего вопроса и состоит из двух частей, логико-семантическая связь между которыми, осуществляется посредством разделительного союза *or*, так называемые, альтернативные вопросы, например:

"Are you going or not?"

"Of course I'm going. What can I do with this bloody two naira" [6: 46].

-**неместоименные вопросы вопросительно-отрицательной структуры**, например:

"Don't you have a car?"

"Down the road a bit." His shame was back, in full force [5: 34].

-**неместоименные вопросы с прямым порядком слов и присоединенным вопросительным элементом**, так называемые разделительные вопросы, например:

"You don't like her much, do you Hano?"

"I don't really know her" [3: 248].

-**неместоименные вопросы смешанного типа**, например:

"Do you know what's Katya got?"

"Something organic, I suppose" [6: 127].

-**вопросы с синтаксической структурой повествовательного предложения**, в состав которых входят так называемые когнитивные глаголы /know, understand и др./ в отрицательной форме, например:

"I don't see why he should carry the whole burden of this alone?"

"He shot her, that's why. You fired the bloody gun" [2: 208].

-**вопросы с синтаксической структурой повествовательного предложения**, содержащие глагол, выражающий когнитивные процессы слушающего (you think, you mean и т.д.), например:

"You mean they were both there on the mat at seven?"

"Yes. I think they were" [7: 46].

- **для ответа:**

-**ответ расширенной структуры**, представленный репликами yes / no, предложениями заместителями типа (yes) it is / (no) it isn't, модальными словами или фразами предложениями, эллиптическими предложениями и, следующими за ними предложениями различной структурной полноты, например:

"You want to sell Vambrosia in Japan?"

"Perhaps. It's a matter of marketing the taste; desagning a bottle that fits the palm of every hand" [8: 43].

-**ответ расширенной структуры**, реализованный рядом парцелированных конфигураций, повторами синтаксических структур различных типов, например:

"Where's Mother?"

"She went out...she's with the baker's wife...the child is due" [6: 56].

-**полные ответы**, реализованные вопросительной синтаксической структурой, так называемые риторические вопросы, например:

"I suppose you mean I was tight last night?"

"Well, you were, weren't you?" [4: 189].

Е.Н. Старикова отмечает, что «риторический вопрос, совмещая прагматические значения вопроса и утверждения, является обычно вежливой формой выражения мнения, точки зрения говорящего. Излагая свою позицию в форме вопроса,... говорящий старается тем самым не навязывать адресату своей точки зрения» [9: 74].

На **структурно-семантическом** уровне, как для вопроса, так и для ответа маркерами снижения категоричности выступают:

-**незамкнутые фразеологизированные структуры** вопроса и ответа, например:

"Where on earth would you find musselpots in our kitchen?"

"I wouldn't. They're mine. I've brought them over" [8: 213].

На **семантико-прагматическом** уровне в качестве маркера смягчения вопроса и ответа выступает:

-**имплицитная форма вопроса/ответа**. («Снижение категоричности определенных суждений относительно качества, характеристики лица или предмета нередко связано с импликациями, проявляющимися на уровне, как предложения, так и текста» [9: 80]), например:

"What would a boy still at University, with no prospects yet of any sort of career, what would someone like that do with a massive country house?"

"I want to sell it", Adam said. "I want the money" [2: 55].

В качестве маркеров снижения категоричности на прагматическом уровне для вопроса и ответа выступают:

-модальные глаголы *may, can, could, might* как выражение вероятности или возможности, например:

"You really think that might be true?" Muriel asked.

"Yes, I do", he said" [9: 339].

-модальные слова и словосочетания со значением "возможно" (*likely, maybe, perhaps, possibly, и др.*), например:

"Somebody run and get our fragile pet a nice shawl", suggested Bart.

"Perhaps he'd like a foot warmer as well?"

"No, dear little brother, he wouldn't", retorted Eugene [10: 72].

-модальные слова и конструкции, в семантической структуре которых основной является сема "неуверенности" (*hardly*), например:

"Even if I'm wrong you can hardly refuse to co-operate, can you?"

"We seem to be having no success, Superintendent" [9: 174].

-предикативные структуры типа *I suppose, I believe, I assume, I hope, I am afraid of* и др. Глаголы, входящие в данные единицы, содержат сему «предположение» или «неуверенность», например:

"I suppose you haven't got rats?"

"No, we don't have rats" [10: 103].

"Where will they live?"

"Why, at Julia's, I believe" [9: 245.]

Е.Н. Старикова отмечает, что, представляя собой ряд прагматических синонимов, данные структуры различаются по своему лексическому и, соответственно, прагматическому значению. Так глагол *hope*, например, ассоциируется с сужением положительного оценочного значения, а структура *I am afraid of* – с сужением отрицательного оценочного значения для адресата. Последняя в большинстве случаев "функционирует как этикетная формула, назначение которой смягчить неблагоприятное воздействие выражаемого суждения на адресата" [9: 81].

Исследование наличия маркеров усиления категоричности позволило выявить следующие:

на структурно-синтаксическом уровне:

- для вопроса:

-повествовательные конструкции с глаголами, эксплицирующими желание говорящего получить информацию (*would like to know; want to know; wonder и др.*), например:

"I wonder how long is it going to take you to catalogue all your gruesome objects?"

"Another two months, I should think" [4: 114].

-побудительные структуры, содержащие в своей структуре глагол типа *answer, explain, say, tell* и др., употребленный в форме императива, например:

"Don't tell me you're jealous?"

"Of course not. But she obviously intends to seduce you" [7: 49].

- для ответа:

-краткие ответы, реализованные предложениями-заместителями типа *I was, He will*, которым могут предшествовать слова утверждения или отрицания, выраженные как традиционным *yes/no*, так и модальными словами (*of course, certainly и т.д.*), например:

"Old Gwen hadn't been exactly short-changing herself either, had she?"

"No, certainly not" [1: 78].

-краткие ответы, реализованные эллиптическими предложениями, например:

"Why you never come visit me?"

"Things hard" [6: 70].

На **структурно-семантическом уровне** в качестве маркера усиления категоричности для вопроса и ответа выступает **замкнутая фразеологизированная структура вопроса/ответа**, например:

“*What's up?*”

“*I just wondered if I look all right*” [1: 135].

Прагматическими маркерами усиления категоричности выступают:

-модальные глаголы *must, should* как выражение максимальной степени уверенности в содержании информации, например:

“*Do you expect him home soon?*”

“*He must be in an hour*” [10: 76].

-модальные слова и конструкции, в семантической структуре которых основной является сема “уверенности” (*surely, of course, to be sure, to be certain, for sure, for certain и др.*), например:

“*Did you see her this morning?*”

“*Yes, surely*” [2: 171].

-модальные слова и словосочетания со значением “без сомнения” (*no doubt, incredibly, unquestionably и др.*), например:

“*She was incredibly in love with you, wasn't she?*”

“*I suppose so. I wasn't. I tried to make that clear – always*” [5: 161].

-модальные операторы типа *so, then*, эмфатическое *do*, например:

“*You know something about death, too, then?*”

“*I know something about losing a friend*” [9: 59].

Имеют место также нейтральные вопросы и ответы, например:

“*Where's your dad?*”

“*He's having a nervous breakdown*” [10: 11].

Исходя из результатов анализа, приходим к выводу, что весь инвентарь языковых средств оформления вопроса и ответа может быть классифицирован по коммуникативно-прагматическим функциям на снижающие/усиливающие категоричность либо нейтральные. При этом регистрируем, что одни и те же языковые средства могут выступать как средствами снижения, так и средствами усиления категоричности. Языковые средства имеют тенденцию изменять свое прагматическое значение в тексте, так, значение уверенности, присущее маркерам *really, certainly*, легко переходит в иронию [9: 83], а категоричность предложений-заместителей типа *I was, He will* превращается в выражение подчеркнутой вежливости в ситуации, если они сопровождаются вежливым обращением или словами благодарности [2: 9]. В то же время целый ряд маркеров таких, как, например, модальные слова и конструкции, в семантической структуре которых основной является сема “уверенности” (*surely, of course, to be sure, to be certain, for sure, for certain и др.*); модальные слова и словосочетания со значением “без сомнения” (*no doubt, incredibly, unquestionably и др.*); эмфатическое *do* и некоторые другие однозначно коррелируют с усилением категоричности, тогда как модальные слова и словосочетания со значением “возможно” (*likely, maybe, perhaps, possibly, и др.*) однозначно соотносятся с функцией снижения категоричности.

Следовательно, структурные, семантические, прагматические свойства языковых средств оформления вопроса и ответа могут коррелировать с одной из коммуникативно-прагматических функций, либо соотноситься с несколькими из них.

Таким образом, определив в качестве релевантной характеристики коммуникативно-прагматического аспекта функцию снижения/усиления категоричности, полагаем, что она связана как с социокультурными стереотипами, так и с личностными проявлениями, перспективу исследования видим в анализе взаимодействия факторов метаконтекста с факторами макро- и микроконтекста в результате функциональной адаптации вопросно-ответного диалога как функционально-адаптивной системы.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бырдина Г.В. Конструктивная роль исходной реплики в вопросно-ответном диалогическом единстве: Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.01 / Воронежский гос. ун-т. – Воронеж, 1985. – 19 с.
2. Васильева И.Б. Предложения типа «(Yes,) I do» в английском языке: Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.04 / Ленингр. гос. ун-т им. А.А. Жданова, 1965. – 21 с.
3. Вохрышева Е.В. Специфика и структура диалогических единств с идентифицирующим вопросом: Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.04 / Ленингр. гос. ун-т им. А.А. Жданова. – Л., 1990. – 21 с.

4. Гедз С.Ф. Комунікативно-прагматичні особливості висловлювань з інтерогативним значенням у сучасній англійській мові: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 1998. – 215 с.
5. Конрад Р. Лингвистические аспекты формализации структур типа «вопрос-ответ» // Синтаксический и семантический компонент лингвистического обеспечения. – Новосибирск: ВЦ СО АН СССР, Сиб. отд-ние, 1979. – С. 3-18.
6. Конрад Р. Теоретические проблемы изучения вопросно-ответных структур в диалогической речи // Диалогическая речь – основы и процесс. – Тбилиси: Изд-во Тбил. ун-та, 1980. – С. 161-170.
7. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? – М.: ИТДГК “Гнозис”, 2003. – 375 с.
8. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К.: ЦУЛ, «Фитосоцицентр», 2002. – 336 с.
9. Старикова Е.Н. Проблемы семантического синтаксиса. – Киев: «Вища Школа», 1985. – 122 с.
10. Тарасова Е.В. Синергетические тенденции в современной лингвистике // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. – Х.: Константа, 2000. – № 500. – С. 3-9.
11. Caffi C. On mitigation // Journal of Pragmatics. – 1999. – V. 31, № 7. – P. 881-911.
12. Schegloff E., Sacks H. Opening up closing // Semiotica. – Amsterdam etc., 1973 – Vol. 8. – P. 289-327.
13. Triandis H. Individualism and collectivism. – Boulder: Westview Press, 1995. – 259 p.
14. Tsui A. English Conversation. – Oxford: Oxf. University Press, 1995. – 298 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Amis K. The Old Devils. – London: Penguin books, 1986. – 384 p.
2. Barker A. The Woman Who Talked to Herself. – London, Melburn etc.: Vintage edition, 1989. – 186 p.
3. Bolger D. The Journey Home. – London: Penguin books, 1992. – 294 p.
4. Christie A. A daughter's Daughter. – London: Harper Collins Publishers, 1997. – 221 p.
5. Delinsky B. A Woman Betrayed. – New York: Harper Paperbacks, 1991. – 470 p.
6. Diski J. Then again. – London, Melburn etc.: Vintage edition, 1991. – 216 p.
7. Francis D. Break in. – London, Sydney: Pan Books, 1987. – 451 p.
8. Gunsekera R. The Sandglass. – London: Granta Books, 1996. – 278 p.
9. Highsmith P. Edith's Diary. – L., N.Y.: Penguin Books, 1980. – 318 p.
10. Kenedy A. Original Bliss. – London: Vintage, 1997. – 310 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Висоцька – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу Приазовського державного технічного університету.

Наукові інтереси: аналіз дискурсу.

CONCESSIVE PARTICLES AS HEDGES IN CONVERSATIONAL DISCOURSE

Лідія ВОЛКОВА (Київ, Україна)

У статті розглянуті допустові частки сучасної англійської мови, корпус яких виокремлюється на підставі імпліцитних значень, що дані мовні одиниці реалізують у діалогічному дискурсі. Імпліцитна семантика допустових часток дозволяє їм виконувати функцію хеджів – засобів, що пом'якшують категоричність висловлення.

Ключові слова: допустова частка, кореляція, імпліцитна пропозиція, хедж, хеджінг, стратегія, діалогічний дискурс, дискурсивний маркер.

The article focuses on discursive functions of concessive particles that are distinguished on the basis of implicit meanings they render in conversational discourse. The implicit semantics of concessive particles makes it possible for them to function as hedges – means of making an utterance less categorical.

Key words: concessive particle, correlation, implicit proposition, hedge, hedging, strategy, conversational discourse, discourse marker.

There are situations when it is far better to achieve our communicative goals by being not totally explicit. Among various means of hidden influencing the hearer in particular and communication process in general one can find small and practically invisible language units – concessive particles. The article is aimed at revealing the role of concessive particles in conversational discourse by analyzing them as discourse markers. The object of investigation of the article is the group of particles of Modern English which possess the invariant meaning of concession and therefore defined as concessive. The subject of investigation is functional peculiarities of concessive particles in Modern English conversational discourse. The material of investigation is dialogical fragments with contain concessive particles taken from modern British and American fiction. The actuality of the research is predetermined by the necessity of revealing specific conditions of functioning of those language units that are devoid of referential and nominative power but perform a significant role in the process of verbal interaction.

Non-nominative language units whose function is to build bridges in discourse by serving in different ways as connective devices, which help the listener to understand discourse as a single whole, to correlate discourse fragments in the right and clear way, to make conclusions the speaker wants the listener to make, are defined in modern linguistics as discourse markers. The notion of discourse markers was first introduced by D. Schiffrin. She defined discourse markers as sequentially dependent elements that bracket units of talk and considered them as a set of linguistic expressions that comprised of members of word classes as varied as conjunctions (*because, and, but, or*), interjections (*oh*), adverbs (*now, then*), and lexicalized phrases (*y'know, I mean*). Her main conclusion was that these markers could work at different levels of discourse to connect utterances across different planes [5; 6: 54–75]. A decade later D. Blakemore classified as discourse markers some utterance initial units like *so, well, still, after all* defining the role these expressions play as marking, signaling or indicating how one unit of discourse is connected to another [1: 113]. B. Frazer sees discourse markers as serving an integrative function in discourse, contributing to discourse coherence; he defines them as ‘discourse glue’ and provides their pragmatic classification; his list of discourse markers comprises about 30 lexical items belonging to different lexical-grammatical classes of words [3: 1–16]. All language analysts mentioned above agree upon the fact that the main function of discourse markers is to provide cohesive ties within discourse fragments. Our conversational analysis made it possible to provide the list of those discourse markers of English that not only perform cohesive functions but also are important means of rendering implicit semantic and pragmatic information and therefore they play a significant role in communication process.

Concessive particles comprise the group of 10 language units – *anyway, actually anyhow, at any rate, in any event, anyhow, in any case, in fact, really, indeed*. They are united into one functional group because they reveal similar properties and characteristics at the discourse level. Let us consider the following example:

*“You’re a big hero to all of us,” I told him. “There’s no ambivalence about that.” He smiled. I then asked him if he was planning to come to the reunion **anyway** [10: 506].*

In this discourse fragment the item *anyway* introduces the information that does not find its explicit textual representation. However, at the discourse level it reveals the following implicit information: *though you are not expected to come, because you are a well known person now and too busy, everybody is looking forward to seeing you at the reunion meeting*. The implicit information becomes evident by correlating two propositions – the explicit and implicit ones. At the same time, the meaning rendered by *anyway* contains a semantic component of concession (*though*).

This observation is crucial for our research because it serves the basis for distinguishing other discourse markers (concessive particles) that possess the concessive semantics. The conclusion we arrived at by analyzing 10 items mentioned above is that these language units possess two-sided characteristics: at the utterance level they are syntactically independent elements attached either to the whole utterance or a part of it, while at the discourse level they introduce some implicit concessive information that becomes clear only when correlating explicit and implicit propositions. Therefore, at the discourse level all these items reveal similar qualities because they render the meaning of concession by correlating explicit and implicit propositions. It should be noted in this respect that meaning is understood in this article as it is defined by J. Channell – a broad term indicating all the propositions which a hearer can reasonably derive, taking into account contextual and background knowledge [2: 24].

The inherent semantic meaning of concession makes concessive particles perfect means of conveying important semantic and pragmatic information in conversational discourse. Concessive particles that function as discourse markers turn out to be important components of indirect communicative strategies, especially those of hedging aimed at saving the speaker’s face in the process of interaction.

The term ‘hedge’ is considerably new in linguistics, though this notion was introduced by G. Lakoff in 1972. LDCE defines the word ‘hedge’ as something that gives protection [7: 488]. As a linguistic term it means practically the same: we use hedges while speaking or writing in order to protect ourselves from being too explicit or too open up, to make our speech vague [2: 5-13] for the

purpose of saving face when it is necessary. G. Lakoff describes hedges as “cautious notes”, words or phrases “whose job is to make things fuzzier” [4: 459]. Examples of hedges are numerous. Generally speaking, hedges may be expressed by practically any evaluative word or phrase which may belong to any part of speech – any linguistic unit that can weaken or strengthen our message or it contains a hidden inducement of how the message is to be understood by other communicants. Thus by using a hedge we want to protect ourselves from being too explicit as sometimes being explicit is not proper: communicants are often afraid of being too categorical, too committal. In natural communication hedges are indispensable components of hedging strategies. All concessive particles can be used for this purpose and serve as hedges in communication.

Among analyzed language units the most ‘influential’ one is *anyway* as the strategic functions it realizes in conversational discourse are numerous and various. In the utterance-initial position *anyway* is a marker of the following conversational hedging strategies: the strategy of topic changing, the strategy of closing the topic of conversation, the strategy of implicit evaluation. It should be noted that all these strategies are indirect because of the invariant meaning of concession inherent in the semantic structure of this discourse marker. Consider the following example:

“Which countries do you think Germany must be near?” he pressed on.

I thought about it carefully. “France”.

“France, I see. So Germany is ‘near France’, is it?”

Something about the way Tom said this made me feel I’d made a cataclysmic gaff. Then it occurred to me that Germany is of course connected to Eastern Germany and therefore it is far more likely to be close to Hungary, Russia or Prague.

“Prague,” I said. At which Tom burst out laughing.

“Anyway, there’s no such thing as general knowledge any more,” I said indignantly [8: 247].

In the given discourse fragment *anyway* is used as a component of the pre-closing hedging strategy. Its scope of meaning can be revealed in the following way: *though you consider all that funny, I’m not going to develop this embarrassing for me topic*. Bridget resorts to the pre-closing strategy since for her it is a face-saving hedging strategy. She wants to save face in order not to look like an absolutely ignorant person who does not know the location of Germany.

The following example illustrates the use of *anyway* as the main component of the strategy of changing the topic of conversation:

“I also know you deserve your nickname of being ‘Kissinger’s shadow.’ Isn’t it true that you were as privy as any man alive to every significant decision he ever made?”

“That’s a slight exaggeration,” George replied, trying to affect humility. And then joked, “I mean, he didn’t take me into his confidence about marrying Nancy. Anyway, what’s the thrust of your book?” [10: 502].

The last utterance of this discourse fragment by means of *anyway* introduces the implicit proposition *though it might be interesting to you, I don’t want to discuss my relations with a well-known politician*. The hedging strategy is chosen by the speaker in order to weaken a possible negative perlocutionary effect on the hearer. At the same time, George tries to save his face since a sudden changing of the topic of conversation does not agree with Politeness principle; therefore we can see the pragmatic illocutionary force of politeness at work here.

In the utterance-terminal position *anyway*, in addition to the meaning of concession, acquires a noticeable meaning of contrast: an event takes place despite some objective circumstances, which makes it possible for this particle to express the speaker’s hidden intention. Let us consider the following example:

I handed her a Silk Cut. “I know exactly what you mean,” she said, putting it into her mouth and nodding at me appreciatively. “How come he always comes round to your place anyway? I thought he had some great big mansion in Holland Park.” [8: 42].

The utterance that contains *anyway* correlates with the implicit proposition (*though*) *he is expected to behave differently, because he is a man*. By means of *anyway* the speaker provides an implicit evaluation and makes the utterance a component of the indirect hedging strategy.

The second discourse marker of the list, *actually*, is used in conversational discourse to provide the speaker’s disagreement with the hearer’s previous statement. It should be noted that this particle is often used for this purpose by native speakers and at the same time misused by

students of English who try to imitate native speakers but they do not know the scope of action of this mysterious language unit. Consider the following example:

“Do you want me to stay with her?” said Rebecca to Mark, all wide-eyed concern – as if I were a troublesome toddler. “Then you could have a good ski before dinner.” <...>

“Actually, I think I need a rest,” I said. I’ll just have a hot chocolate and recover my composure.” [8: 92].

In the given discourse fragment *actually* by means of correlation introduces the following implicit information: *though you want to help me by staying with me, I don’t need your help*. Specific procedural concessive semantics of the analyzed discourse marker makes it a perfect means of realizing the face-saving (hedging) strategy of rejecting the offer of the previous speaker. In this connection, we may note that *actually* is always used to provide a contradicting viewpoint, though the pragmatic situation may be different depending on the context.

The meaning of *in fact* is semantically close to the meaning of *actually*. However, the research on the functioning of these discourse markers enabled us to come to the conclusion that *in fact* is more frequent in cases when the speaker wants to correct himself in order to sound more convincing. Consider the following example:

“So what’s left?” I ask.

“Not much,” she says quickly. “In fact, nothing” [9: 61].

In the analyzed conversational fragment the meaning of concession inherent in the semantic structure of *in fact* can be explained in the following way: *though I’ve already answered your question, I’m afraid I wasn’t convincing enough*. Clearly, *in fact* is used here as a part of the hedging strategy as the speaker is well aware of the fact that the Maxim of Quantity is flouted by him, that is why he uses this unit to prove the given additional information is necessary.

Another important concessive particle of the list is *after all*. Its semantic meaning revealed by correlating explicit and implicit propositions at the discourse level can be explained in the following way: an event happened or will happen despite objective factors. Thus, in the following example *after all* renders the idea of a concessive contrast:

There are, after all, some advantages to being in the army [10: 204].

The semantic content rendered with the help of *after all* can be interpreted as *though it is generally accepted that being in the army is difficult, there are some positive points as well*.

In the utterance-initial position *after all* acts as a speech manipulating device used by the speaker with the hidden intention to make the hearer change his point of view. Consider the following example:

“I still think I should sing a reprise just before the curtain,” she replied. “After all, who are the public flocking to see if not Theodora Hamilton?”

To which Zero Mostel answered, “Zero Mostel” [10: 328-329].

As is clearly seen, the concessive particle in this case acquires a reasoning force and therefore serves as a component of the hedged manipulating strategy of convincing, and the mere fact that the speaker (Theodora Hamilton) finally failed to convince the hearer (Zero Mostel) creates a humorous effect.

Another concessive particle with a strong convincing potential is *really*. It is taken for granted that the function of *really* in discourse is that of intensifying. In this connection, we should mention that this discourse marker hardly has anything to do with the function of intensification as it is used in conversational discourse for the purpose of convincing the hearer that, contrary to his beliefs or expectations, the state of things is different. Consider the following example:

BJ: What is neacher?

CF: You know, the idea of the, er, human being as a superman.

BJ: Superman?

CF: Not Superman himself, no. No. (Slight groaning noise) I don’t think he wore his underpants over his breeches, no. Look, I’d really like to get off this subject now [8: 174–175].

The semantic content revealed by *really* can be interpreted in the following way: *though (for some reason) you find this subject of discussion interesting, I don’t think so*. Conversational function of *really* is to make a journalist (BJ) believe that contrary to her expectations the subject under discussion in this interview fragment irritates CF because he finds it stupid.

As the above research shows, concessive particles possess a unique ability of rendering implicit subjective information in the process of discourse flow, which makes it possible for them to function as hedges in mitigation strategies.

The prospect of further investigation lies in studying the role of concessive particles in responsive tactics and strategies.

LITERATURE

1. Blakemore D. Discourse and Relevance Theory / Diana Blakemore // The Handbook of Discourse Analysis / [eds. Deborah Schiffrin, Deborah Tannen and Heidi E. Hamilton]. – Malden: Blackwell Publishing, 2003. – P. 100–118.
2. Channell J. Vague Language / Joanna Channell. – Oxford: Oxford University Press, 1994. – 226 p.
3. Frazer B. Discourse Markers across Language / Bruce Frazer // Pragmatics and Language Learning: Monograph Series – University of Illinois. – 1993. – Vol. 4, P. 1–16.
4. Lakoff, G. Hedges: A Study in Meaning Criteria and the Logic of Fuzzy Concepts / George Lakoff // Journal of Philosophical Logic. – 1973. – Vol. 2/4. – P. 458–508.
5. Schiffrin D. Discourse Markers / Deborah Schiffrin. – N.Y.: Cambridge University Press, 1996. – 364 p.
6. Schiffrin D. Discourse Markers: Language, Meaning and Context / Deborah Schiffrin // The Handbook of Discourse Analysis / [eds. Deborah Schiffrin, Deborah Tannen and Heidi E. Hamilton]. – Malden: Blackwell Publishing, 2003. – P 54–75.

REFERENCE BOOKS

7. LDCE. Longman Dictionary of Contemporary English: New Edition. – Harlow: Longman, 1987. – 1229 p.

SOURCES OF ILLUSTRATIONS

8. Fielding H. Bridget Jones: The Edge of Reason / Helen Fielding. – London: Picador, 1999. – 422 p.
9. Grisham J. The Rainmaker / John Grisham. – London: Arrow, 1996. – 568 p.
10. Segal E. The Class / Erich Segal. – N.Y.: Bantam Books, 1985. – 531 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лідія Волкова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської і фінської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: дискурсаналіз, прагмалінгвістика, функціональна лінгвістика.

ПРАГМАТИКА ПРЕОБРАЗОВАНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ ВО ВТОРИЧНЫХ СИТУАЦИЯХ ОБЩЕНИЯ

Сергей ВОЛОСЕВИЧ (Горловка, Украина)

У статті розглянуто використання трансформованих фразеологічних одиниць у різних соціальних ситуаціях спілкування з метою виявлення їх прагматичного потенціалу. Також досліджуються параметри комунікативних ситуацій та їх вплив на трансформацію фразеологізмів у мовленні.

Ключові слова: прагматика, трансформація фразеологічної одиниці, прагматичний заряд, параметри комунікативної ситуації.

The article explores the nonce usage of idioms in different social acts of communication in order to assess their pragmatic potential. The components of communicative acts as well as their impact on idiom deformation are also explored.

Key words: pragmatics, nonce usage of an idiom, pragmatic charge, components of an act of communication.

В современной лингвистике существуют разнообразные точки зрения на языковую прагматику. В последние годы сфера интересов прагматики существенно расширилась. Ряд лингвистов приходит к выводу о необходимости разграничения языковой и общей прагматики. Первая относится к чисто языковым средствам выражения прагматической установки, а вторая покрывает область экстралингвистических прагматических факторов. Однако и перед языковой прагматикой (прагмалингвистикой) стоит довольно широкий круг проблем, решением которых она должна заниматься. Несмотря на различия, которые выявляются при сопоставлении различных точек зрения на прагматику, во многих из них присутствует идея о воздействии на адресата с помощью вербальных средств. Одним из таких вербальных средств являются фразеологические единицы, которые могут быть употреблены в речи, как в узуальном виде, так и в преобразованном.

В зависимости от характера преобразования, преобразованные фразеологические единицы получают различный прагматический потенциал и выступают структурными элементами прагматически ориентированных текстов, внося в них различный вклад.

Рассмотрение преобразованных фразеологических единиц, ориентированное на абстрактную прагматическую установку – воздействовать на адресата, имеет относительный характер. Такое разделение опирается на первичную социальную ситуацию, участниками которой являются автор (адресант) и читатель (адресат). Участниками вторичных (отраженных) ситуаций являются персонажи художественных произведений.

Целью данной статьи является анализ вторичных (отраженных) ситуаций общения в прагматическом ракурсе рассмотрением одного из видов окказионального преобразования фразеологизмов, а именно – замен компонентов и их прагматической направленности. Это позволяет рассматривать замены компонентов фразеологизмов в конкретных социальных ситуациях общения.

Во вторичных социальных ситуациях объектом исследования являются преобразованные фразеологизмы, которые употребляются в диалогической (полилогической) речи персонажей. При этом делается допущение, что диалоги, конструируемые авторами художественных текстов, являются отражениями реальных ситуаций общения. Выбор объекта исследования обусловлен тем, что в диалоге речь воплощается как действие со всем спектром возможных для неё коммуникативных заданий. Диалог подчинен психологии межличностных отношений, прямо зависит от социальных факторов и привязан к конкретным ситуациям общения [1: 25; 3: 27].

Рассмотрение речи как действия, то есть в реальных условиях коммуникации, требует учёта параметров коммуникативной ситуации. К таким параметрам обычно относятся тема коммуникации (содержание речевого сообщения), коммуникативное задание, включающее информативную и прагматическую цели, коммуниканты с их социальными отношениями и индивидуально-психологическими характеристиками, регистр обстановки общения (официальный, фамильярный), место общения. Прагматическая установка не охватывает полностью коммуникативное задание, а выступает как его часть, которая направлена на достижение определенного воздействия на адресата. Прагматическая установка, таким образом, определяет не только то, что говорит адресант, но и как и для чего он это говорит. Именно прагматическая установка в значительной мере предопределяет выбор адресантом не узуальной фразеологической единицы, а преобразованной как такого способа выражения, который более адекватен для реализации коммуникативного задания. Следовательно, всегда существует взаимосвязь между прагматической установкой говорящего и целенаправленной заменой компонентов исходного фразеологизма.

Ниже предпринимается попытка показать, что ситуативно-преобразованные фразеологизмы, имеющие вне конкретного коммуникативного акта относительно незначительный окказиональный прагматический заряд по сравнению с исходными ФЕ, в конкретных ситуациях общения способны адекватно выполнять прагматическую установку адресанта, значительно наращивая свой прагматический потенциал.

Рассмотрим диалог из романа Джона Фаулза «Женщина французского лейтенанта». В диалоге фразеологическая единица *wouldn't touch somebody with a bargepole – refuse to associate or be concerned with* преобразуется в рамках параметров коммуникативного акта. Коммуникантами являются Чарлз Смитсон – аристократ, и его слуга Сэм, говорящий на кокни. Ролевая структура общения ассиметрична: господин – слуга. Обстановка общения: слуга брёт господина. Отправной точкой общения служит объявление господином своего намерения уволить слугу. Коммуникативное задание, выполняемое Ч. Смитсоном – подшутить над слугой. Прагматическая установка – смоделировать свое речевое поведение таким образом, чтобы скрыть свое истинное намерение и заставить слугу поверить в серьёзность своего намерения. Смитсон объясняет слуге, что увольнение избавит его от необходимости встречаться со служанкой, о которой Сэм как-то отозвался “*I wouldn't touch 'er with a bargepole! Bloomin' milkmaid.*” Но Смитсон знает, что Сэм к служанке неравнодушен. В процессе общения Чарлз подтрунивает над идиолектом слуги. Приведем часть диалога в качестве примера:

“I ain’t done nothink, Mr Charles.” – “I also wish to spare you the pain of having to meet that impertinent young maid of Mrs Tranter’s.” – “Now what is wrong?” – “‘Er, sir.” – “Ursa? Are you speaking Latin now? Never mind, my wit is beyond you, you bear. Now I want the truth. Yesterday you were not prepared to touch the young lady with a bargee’s tool of trade. Do you deny that?” – “I was provoked.” – “Ah, but where is the primum mobile? Who provoked first?” – But Charles now saw he had gone too far.” [4: 97]

Рассматривая преобразование фразеологизма в рамках коммуникативной ситуации, нетрудно заметить, что замена компонента полностью отвечает коммуникативному заданию адресанта и носит максимально насыщенный прагматический характер. С одной стороны, адресант сознательно идет на прагматически значимое нарушение одного из постулатов Принципа Кооперации Г.П. Грайса – «Выражайся ясно» [2: 223], употребляя латинские слова, которые, как он заведомо знает, слуга не поймет. И замена компонента совершается в этом же русле: компонент *bargepole* заменяется словосочетанием *bargee’s tool of trade*, содержащим не полностью фонетически ассимилированное слово и придающим нарочитый и вычурный характер всему высказыванию. Дополнительный шуточный эффект вполне отвечает коммуникативному заданию.

Остановимся на примере преобразования фразеологизма *whited/whashed sepulcher* – 1) лицемер; 2) что-либо ничтожное, прикрывающееся наружным блеском. В этом примере из романа Артура Хейли «Менялы» симметричная ролевая структура общения. Тема коммуникации: обсуждение состояния дел в филиалах банка. Коммуникантами являются члены Совета директоров банка. Коммуникативное задание, рассматриваемое со стороны одного из участников заседания, Алекса Вандервута, заключается в информировании членов Совета директоров о необходимости модернизации филиалов банка. Прагматическая установка – смоделировать свое речевое поведение так, чтобы убедить членов Совета принять нужное ему решение. Обстановка общения: официальная.

“From their description”, Floyd Le Berre said – he was reading an information sheet Tom Straughan had circulated – “those branches sound like laundromats”.

Heyward, also reading, shook his head. “Not in keeping with our style. No dignity”.

“We’d do better to shed some dignity and add more business”, Alex declared. “Yes, store-front banks resemble Laundromats; just the same, they are the kind of branch banks which are coming in. I’ll make a prediction to the board: neither we, nor our competitors can go on affording the gilded sepulchers we have as branch banks now... . [5 : 246]

Адресант предоставил документацию о возможностях филиалов банков и осуществил рациональное воздействие на получателей информации с целью благоприятного исхода голосования. В сугубо деловой обстановке он использует преобразованную фразеологическую единицу *gilded sepulcher*. Если рассматривать компонент-заменитель *gilded* в синонимическом ряду *whited, washed*, то, очевидно, что различия, существующие в системе языка, нейтрализуются в семантике преобразованного фразеологизма и обеспечивают тождественность образа. При формировании подобного образа слово *gilded* теряет те семы значения, которые отличают его от слов *whited* и *washed*. С точки зрения прагматики здесь важна новизна формы. Новизна плана выражения способна выполнить установку на привлечение внимания. В семантике исходной фразеологической единицы уже содержится отрицательная интеллектуальная оценка. Употребление подобных фразеологизмов предназначено для воздействия на адресата и побуждению его к действию. Модификация образа усиливает экспрессивность фразеологизма и его воздействующую силу. Кроме того, обновленный образ апеллирует к эмоциональному восприятию информации. Преобразованная фразеологическая единица заостряет внимание на внешней привлекательности устаревших банков, контрастирующей с их внутренней несостоятельностью.

Рассмотрим преобразование исходной фразеологической единицы *poke one’s nose into somebody’s business – pry or intrude in something* в следующем примере из романа Д. Стейнбека «О мышах и людях»:

...He stopped suddenly, stepped to the open front door and peered out. “Sax, what the hell you doin’ listenin’?” ... “I wasn’t listenin’. I was jus’ standin’ in the shade a minute scratchin’ my

dog. I jus' now finished swamping out the washhouse". – "You was pokin' your big ears into our business," George said. "I don't like nobody to get nose." The old man looked uneasy from George to Lennie, and then back. [7: 25]

В этой коммуникативной ситуации коммуникантами являются Джордж Милтон и Кэнди. Возраст коммуникатов является различительным параметром индивидуально-психологической характеристики. Джордж – молодой человек, а Кэнди – пожилой. Обстановка общения: неофициальная. Место общения: помещение для проживания сезонных рабочих. Отправной точкой общения служит реплика Джорджа, свидетельствующая о том, что он обнаружил, что его разговор с другом подслушивается. Коммуникативное задание, выполняемое Джорджем – показать, что он знает о том, что его разговор подслушивается. У Джорджа Милтона следующая прагматическая установка – смоделировать свое речевое поведение таким образом, чтобы заставить Кэнди прекратить подслушивание. С этой целью Джордж использует не исходную фразеологическую единицу, в семантике которой содержится диффузное указание на вмешательство, а преобразованную, семантика которой эксплицирует характер вмешательства: подслушивание. Словосочетание-заменитель *big ears* имеет анафорическую связь с элементом предтекста *listenin'*; слово *nose* анафорически связано с заменяемым компонентом *nose*, который присутствует в сознании коммуникантов, поскольку преобразованная и исходная фразеологические единицы характеризуются совместной направленностью на внеязыковую действительность. Все речевое сообщение, таким образом, получает целенаправленный характер, ориентированный на выполнение коммуникативного задания. Следует отметить еще одну сторону замены компонента. Словосочетание *big ears* придает прагматике всего высказывания пренебрежительный оттенок, что вполне соответствует общей направленности коммуникации. Джордж, несмотря на разницу в возрасте, не церемонится с Кэнди. Об этом свидетельствует употребление имеющего грубый оттенок интенсификатора *the hell*, а также слова *nose*, отмеченного в словаре пометами "slang", "derogatory".

Анализ преобразования фразеологических единиц в отраженных коммуникативных ситуациях показывает, что замены, будучи обусловленными прагматическими установками говорящих (адресантов), связаны через эти прагматические установки с другими параметрами коммуникативных ситуаций. Однако, как представляется, жестких корреляций здесь не существует. Так, например, преобразованные фразеологизмы могут употребляться в коммуникативных ситуациях любых социально-эмотивных регистров: от сугубо официальных до крайне непринужденных. Очевидно, что соотносительность с тем или иным регистром определяется, прежде всего, не характером субституции компонентов, а семантико-стилистическими характеристиками исходной фразеологической единицы. Так, фразеологическая единица библейского происхождения *sufficient unto the day is the evil thereof – anything unpleasant will be quite difficult enough to bear when it happens without worrying about it beforehand* ориентирована на официальные, официально-деловые, нейтральные коммуникативные ситуации, а её использование в неофициальной разговорной ситуации всегда прагматически маркировано.

Это же можно сказать и об использовании данного фразеологизма в преобразованном виде и употребленной в интимной ситуации:

"I see", I said sipping at the whiskey. "You probably don't and I won't bother to explain anything to me" I said. – "Sufficient unto the night are the pleasures thereof". – "You don't do this sort of thing often, do you?" [6: 57]

В примере у антонимических замен *day – night* и *evil – pleasures* прагматическая направленность выражается в том, чтобы адаптировать преобразованную фразеологическую единицу к данной коммуникативной ситуации, поскольку исходный фразеологизм, имея противоположное значение, не может быть использован для целей коммуникации.

Преобразования фразеологизмов через прагматическую установку связаны с такими параметрами коммуникативной ситуации, как социальный статус коммуникантов, их возраст, уровень образования. Через прагматическую установку преобразование может быть связано с таким параметром коммуникативной ситуации, как место общения. Так, герой Д. Стейнбека Итен Хоули с целью рассмешить дочь прибегает к преобразованию

фразеологізма *an Englishman's house is his castle – none may force entrance* в ситуації, где местом обшчення является ванная комната:

*I waved crossed fingers at her. – “King’s X”. – “But, Daddy-“
“I said King’s X, Miss Hothouse Rhubarb, and I meant King’s X”. I slammed the door and shouted, “A man’s bathroom is his castle”. And I heard her laugh. [8: 295]*

Итак, прагматическая установка адресанта формируется на основе предварительного учета других параметров коммуникативной ситуации. Определив социальные и индивидуально-психологические характеристики адресата, обстановку и место общения, адресант выбирает вербальные средства, посредством которых он будет воздействовать на адресата с целью реализации своего коммуникативного задания. Адресант, используя преобразованную фразеологическую единицу в качестве вербального средства реализации коммуникативного задания, полагает, что преобразованная фразеологическая единица более адекватно служит его выполнению.

Таким образом, во вторичных ситуациях общения окказиональное преобразование фразеологических единиц является действенным средством реализации коммуникативного задания.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Истоки, проблемы и категории прагматики // Новое в зарубежной лингвистике. / Лингвистическая прагматика; вып. XVI. – М. : Прогресс, 1985. – С. 3–47.
2. Грайс Г.П. Логика и речевое общение // Новое в зарубежной лингвистике/ Лингвистическая прагматика; вып. XVI. – М.: Прогресс, 1985. – С. 217–237.
3. Сусов И.П. Лингвистическая прагматика. – Винница : Нова книга, 2009. – 272с.
4. J. Fowles. The French Lieutenant’s Woman. – London, Triad, Panther Books, 1985. – 246p.
5. A. Hailey. The Moneychangers. – Pan Books, 1976. – 176p.
6. I. Shaw. Nightwork. – New York: Dell Publishing Company, 1975. – 193p.
7. J. Steinbeck. Of Mice and Men // American Short Novels. The 20th Century. – Moscow: Raduga Publishers, 1987. – p. 9-86.
8. J. Steinbeck. The Winter of Our Discontent. – Moscow: Vyssaja Skola, 1985. – 377p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Сергій Волосевич – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри практики та фонетики англійської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: англійська фразеологія

НЕРІВНІСТЬ СТАТУСІВ КОМУНІКАНТІВ ЗА УМОВ АКТУАЛІЗАЦІЇ РІЗНИХ КОМУНІКАТИВНИХ ПОЗИЦІЙ

Олена ЄМЕЛЬЯНОВА (Суми, Україна)

У статті аналізується асиметричне мовленнєве вираження статусів співрозмовників з точки зору актуалізованої ними комунікативної позиції (Дитини, Батька, Дорослого).

Ключові слова: мовленнєве вираження статусу, комунікант, комунікативна позиція, трансація.

The article deals with analysis of speech realization of interlocutors’ status in the aspect of actualized communicative position.

Key words: speech realization of status, interlocutor, communicative position, transaction.

Стрижем розробки антропоцентричної парадигми вивчення мови виступає діада „людина – мова”. Сучасне мовознавство зосереджене на вивченні мови як людського способу буття у світі, воно досліджує людину як мовну особистість, творця дискурсу у всій складності психологічних, соціальних, гендерних, ідеоетнічних та вікових чинників, що й обумовлює актуальність даного дослідження.

Мета статті полягає у вивченні асиметричності мовленнєвого вираження статусів співрозмовників з точки зору актуалізованої комунікативної позиції (Дитини, Батька, Дорослого). Об’єктом дослідження виступають діалогічні фрагменти англійського художнього дискурсу, в яких експліковано асиметричність статусів комунікантів. Предметом аналізу є засоби вербального та невербального вираження статусів комунікантів (зверхність чи підлеглість).

Для сучасних досліджень у руслі комунікативної лінгвістики характерним є погляд на комуніканта як на цілісну особистість, що одночасно постає і як сукупність ряду іпостасей [4: 70]. Беручи до уваги різноманітні комунікативні фактори, в структурі особистості комуніканта виокремлюють *Я* тілесне (фізичне), *Я* соціальне, *Я* інтелектуальне, *Я* психологічне (емоційне) та *Я* мовленнєво-мисленнєве. Іпостасі *Я* мають різні форми маніфестації. *Я* психологічне може проявлятися у психологічних ролях (в обраній комунікативній позиції [2: 24]) Батька, Дитини чи Дорослого, які досліджуються в рамках трансактного аналізу [4: 70].

Виходячи з положень трансактного аналізу стосовно того, що его-стани Батька та Дитини містять в собі, що найменше дві іпостасі – “позитивну”[+] та “негативну” [-], з огляду на вивчення вербальної та невербальної маніфестації нерівності статусів комунікантів, представляється релевантним розгляд таких комбінацій актуалізованих співрозмовниками комунікативних позицій як: [Б(-) – Ди(-)], [Ди(-)₁ – Ди(-)₂], [Б(-)₁ – Б(-)₂], [Ди(+)₁ – Ди(-)], де Б – Батько, Ди – Дитина.

Трансакція між закоханими на рівні невдоволеній, караючий Батько – неслухняна Дитина [Б(-) – Ди(-)] є конфліктною за своїм єством, віддзеркалюючи прагнення кожного із комунікантів до безсуперечливого домінування, що знаходить своє відбиття у мовленні як експлікація асиметричності статусів співрозмовників.

Тип ситуації:

соціальний рівень/рольовий модус: закоханий (Damon) – закохана (Helen)

психологічний рівень/комунікативна позиція: невдоволеній, караючий Батько/імпульсивна, жорстока Дитина – неслухняна Дитина:

Damon бачив, як його кохана спілкувалася зі своїм співвітчизником Ласситером, який мав недобру славу серед людей. Це викликало серйозне незадоволення з боку Дамона.

He looked bleak with rage, his lips drawn into a thin line.

“What were you doing with Lassiter?”

Ініціюючи спілкування з комунікативної позиції невдоволеного, караючого Батька, адресант-закоханий спрямовує вектор стимулу до слухняної Дитини, але респонсивне висловлювання адресата віддзеркалює факт актуалізації комунікативної позиції неслухняної Дитини. Вектори стимулу та реакції перехреснуються, що свідчить про проблемність перебігу інтеракції між закоханими.

Нахабне реагування з боку Гелен експліцитно кидає виклик домінуючому статусу адресанта.

“Talking. Sharing his lunch. Wearing his sweater.” She sounded flip, but inside she was fainting.” “If you hadn’t turned up, we’d have gone for a sail around the island.”

His hand closed around her arm, his fingers biting into her flesh so deeply that she had to strafe a cry.

“You will go nowhere with that man. Do you understand, Eleni? Nowhere.”

Яскрава вербальна ((1)непрямий категоричний наказ-заборона, представлений висловлюванням з дієсловом у формі майбутнього часу: *“You will go nowhere with that man”*, (2) уживання прагматичного форматора *“Do you understand?”*, що експлікує гнів та незадоволення [3: 178]) та невербальна реакція (порушення особистого простору з фізичною експлікацією сили: *His hand closed around her arm, his fingers biting into her flesh so deeply that she had to strafe a cry*) невдоволеного, караючого Батька свідчать про те, що чоловік не звик до такої емансипованої поведінки жінок і не готовий прийняти подібну вербальну та невербальну поведінку з боку коханої.

“No!” She tore herself free, stood glaring at him, tension spiraling up inside her at his touch, even in anger. “You don’t own me. I’ll go where I wish. See anyone I want. Do you understand?”

Адресат-жінка за допомогою вербальних засобів: (1) відвертої відмови виконувати наказ адресанта (*“No!”*); (2) експлікації особистісних бажань та уподобань (*“I’ll go where I wish. See anyone I want.”*); (3) цитації прагматичного форматора, що має яскравий відтінок негативної суб’єктивної модальності (*“Do you understand?”*) та невербальних засобів (*She tore herself free, stood glaring at him...*) завищує свій статус і вже вкотре кидає виклик розгніваному, караючому Батьку.

Як вважає Н.Д. Арутюнова, опозиція між мовцем і слухачем найбільш чітко передається за допомогою інтонації. Слова, словосполучення або цілі фрази, процитовані співрозмовником, втрачають своє пряме комунікативне значення питання, ствердження, спонування, відповіді і перетворюються у діалогічне жало, своєрідний словесний бумеранг [1: 670].

Зухвала поведінка Гелен призводить до того, що Дамон приймає її правила гри і вже в наступній ремарці він виступає з позиції імпульсивної, жорстокої Дитини.

“And you want Lassiter?” His mouth curled in derision.

No, she thought in pain. I want you, and I love you. How can you put your hand on me and not know it?

“I might,” she lifted her chin, sensing that her best defense lay in defiance.

He uttered an expletive under his breath and turned away (S.Craven).

Всупереч своїм справжнім почуттям Гелен продовжує поводитись з позиції неслухняної, примхливої Дитини, і це призводить до повного колапсу мовленнєвої взаємодії.

Аналіз мовленнєвої взаємодії на психологічному рівні невдоволений, караючий Батько – неслухняна Дитина [Б(-) – Ди(-)] свідчить про те, що адресату-неслухняній Дитині завжди вдається завищити свій статус. Схематично це можна представити наступним чином: $A_2 > A_1$, де A_2 – мовленнєве вираження статусу адресата, який вступає у спілкування з комунікативною позицією неслухняної Дитини.

Трансакція на рівні імпульсивна, жорстока Дитина₁ (Дамон) – неслухняна Дитина₂ (Гелен) ([Ди(-)₁ – Ди(-)₂]), що є наслідком попередньої трансакції ([Б(-) – Ди(-)]) свідчить про зверхність статусу адресата-жінки ($A_2 > A_1$).

Вивчення фактичного матеріалу дозволяє констатувати, що трансакція на рівні караючий Батько₁ – розгніваний Батько₂ [Б(-)₁ – Б(-)₂] не є характерною для взаємовідносин між чоловіком та жінкою, яких об'єднує спільне почуття кохання. Подібний тип трансакції зустрічається в умовах так званого “любовного трикутника”, коли один з комунікантів щиро кохає іншого, але те кохання не є взаємним.

Тип ситуації:

соціальний рівень/рольовий модус: закоханий (Charles) – закохана (Fiona)

психологічний рівень/комунікативна позиція: караючий Батько – розгніваний Батько.

Фіона розповідає Чарльзу про своє рішення вийти заміж. Чарльз, щиро кохаючи Фіону, намагається переконати кохану жінку в тому, що її обранець керується не почуттями, а жагою багатства та влади.

“...In love with you? Ha! Grimsby's the reason he wants to marry you. He thinks that, through you, he'll control Grimsby Petroleum. He and his Scottish Nationalist friends. He doesn't love you, Fiona, he's using you. He wants your wealth and power.”

Чарльз ініціює спілкування з комунікативною позицією караючого Батька, який досить несхвально висловлюється на адресу нареченого Фіони. Вербальним маркером даної психологічної ролі виступають прецеденти – *Grimsby Petroleum* – назва нафтової корпорації та *Scottish Nationalist friends* (маються на увазі члени Шотландської Націоналістичної партії).

Респонсивне висловлювання Фіони експлікує факт актуалізації комунікативної позиції розгніваного Батька, який має свою конкретну точку зору і готовий її відстоювати.

“Charles!” I trembled with rage. “You forget yourself. I can understand your surprise, but this outburst is completely irresponsible. You're talking of a man I'm going to marry. He doesn't know who I am, so he can't possibly be marrying me for anything but me! He thinks I'm a secretary or something. You're wrong, totally wrong.” (K. Blickle).

Вокатив (“Charles!”), підсилений експресивами (“You forget yourself.”; “...this outburst is completely irresponsible”; “You're wrong, totally wrong.”) виступають маркерами комунікативної позиції адресата-розгніваного Батька та експлікують його вищий статус. Схематично це можна представити наступним чином: $A_2 > A_1$, де A_2 – мовленнєве вираження статусу адресата, що вступає у спілкування з комунікативною позицією розгніваного Батька.

Трансакція між закоханими на рівні слухняна Дитина – жорстока, примхлива Дитина [Ди(+)- Ди(-)] віддзеркалює безперечне домінування статусу жорстокої, примхливої Дитини.

Тип ситуації:

соціальний рівень/рольовий модус: закохана (Kate) – закоханий (Ned)

психологічний рівень/комунікативна позиція: слухняна Дитина – жорстока, примхлива Дитина.

Кейт розповіла Неду, що чекає від нього дитину.

Kate Mallow, staring up into Ned's face as he stood, back to the door of his lodgings, thumbs thrust into his belt. Kate said timidly: "Aw, Ned, don't send me home yet. I didn't mean what I said. I'll wait till you're ready to wed me."

Стимул ініційований слухняною Дитиною, яка добровільно занижує свій статус з тим, щоб догодити коханому чоловіку. Це знаходить своє відбиття у вербальних засобах, представлених: (1) реквестивом ("Aw, Ned, don't send me home yet."); (2) виправдуванням ("I didn't mean what I said"); (3) попередньою згодою чекати того моменту, коли коханий буде радий з нею одружитися. Невербальні засоби (кінесичні (*staring up into Ned's face*), просодичні (*said timidly*), які супроводжують комунікацію, маркують значно нижчий статус мовця на невербальному рівні.

He smiled wryly: "Thank you," he said, sarcastically: "Aaach! Some of you judies make me sick. If I'd married every blurry tart that came to me with your tale, I'd have a harem by now," staring at her: "You'll be all right. What the 'll are you worryin' about?" hitching his belt and spitting: "You ought to be glad I looked at you."

Адресатне респонсивне висловлювання віддзеркалює факт актуалізації комунікативної позиції жорстокої, примхливої Дитини, яка отримує задоволення від того, що принижує та ображає іншу людину. Вербальними маркерами даної комунікативної позиції (Ди(-)) виступає: (1) безеквівалентна лексика (*harem m.i.*); (2) знижена лексика (*blurry tart m.i.*), підсилені на невербальному рівні мимічно (*smiled wryly*), просодично (*said sarcastically*) та за допомогою жестів (*hitching his belt and spitting*).

Ініціювавши нову тему, адресат змінює свою комунікативну роль і виступає вже у якості адресанта [5: 66]. Респонсивне висловлювання свідчить про актуалізацію комунікативної позиції слухняної Дитини, яку обрала для себе Кейт, спілкуючись з коханим чоловіком. Вона погоджується з усім, що каже коханий.

"Oh, I am, Ned ... I am, really."

"Well, go on. You'd better hoppit now, I'm tired." He turned about and lounged into his lodgings, closing the door on Kate (W. Greenwood).

Останнє висловлювання Неда, представлене: (1) прямим спонуканням ("Well, go on"); (2) непрямим спонуканням з конструкцією *had better*, що має значення підсиленої рекомендації [7: 123], підкріплене невербальними маркерами, остаточно визначило домінування статусу жорстокої, примхливої Дитини. Вербальним маркером комунікативної позиції Ди(-) виступає жаргонізм "*hoppit*" – "Котись звідси!".

Співвідношення статусів закоханих на рівні [Ди(+)- Ди(-)] має наступний вигляд: $A_2 > A_1$, де A_2 – мовленнєве вираження статусу адресата, що вступає у спілкування з комунікативної позиції жорстокої, примхливої Дитини. За умов зміни комунікативних ролей, тобто коли Ди(-) виступає адресантом висловлювання, дисбаланс статусів залишається, але тепер він має наступну представленість: $A_2 < A_1$, де A_2 – мовленнєве вираження статусу адресата-слухняної Дитини.

Подібний тип мовленнєвої взаємодії між закоханими можливий лише у випадку порушення психологічного паритету взаємовідносин між закоханими, тобто коли одна людина кохає всім серцем, а інша дозволяє себе кохати [6].

Трансакція між закоханими на рівні імпульсивна, примхлива Дитина₁ – імпульсивна, примхлива Дитина₂ [Ди(-)₁ – Ди(-)₂] характеризується постійним дисбалансом статусів співрозмовників, які ставлять собі за мету завищити свій статус і принизити статус іншого комуніканта.

Тип ситуації:

соціальний рівень/рольовий модус: закохана (Sally) – закоханий (Ned)

психологічний рівень/комунікативна позиція: слухняна Дитина / імпульсивна, примхлива Дитина – імпульсивна, примхлива Дитина.

Нед зустрів кохану дівчину на вулиці, але вона зовсім не рада його бачити.

“Hallo, Sal,” he said warmly.

Привітне вітання з боку слухняної Дитини блокується адресатом-жінкою, яка вступає у спілкування з комунікативної позиції імпульсивної, примхливої Дитини. За допомогою ін’юнктива (“*Get out of my way*”), супроводжуваного невербальними маркерами комунікації (*she snapped*), адресат значно завищує свій статус і спрямовує подальший перебіг спілкування у конфліктне русло ($A_2 > A_1$, де A_2 – Ди(-)).

“Get out of my way,” she snapped, and made as though to pass him.

Така агресивна реакція з боку коханої змінює поведінку Неда, що призводить до зміни комунікативної позиції. Слухняна Дитина легко переходить на рівень імпульсивної, примхливої Дитини, завищуючи свій статус та закріплюючи його на вербальному та невербальному рівнях.

Instantly his expression changed: he scowled and caught her by the hand holding the spring of blossom: “Here,” he growled: “Half a mo,” a thorn pricked his finger; he glanced at her hand: “Ha!” he sneered: “Bin in the country, have you?” thickly: “I suppose you’ve bin with that...”

She snatched her hand away: “You take your dirty hands off me, Narkey.”

Невербальна реакція адресата (*She snatched her hand away*) підкріплена на вербальному рівні (ін’юнктив, підсилений подвійним звертанням: адресатно-особовим займенником *you* та вокативом) свідчить про завищення статусу адресата.

His lips tightened across his teeth: “Dirty hands, eh. They wusn’t dirty when I’d got plenty o’jack an’ I wus paying for you to go dancing, wus they, eh?”

Цитація (“*dirty hands*”) ставить адресата в опозицію до співрозмовника. Висловлювання адресанта вже спрямоване проти нього самого. Вербальним маркером комунікативної позиції Ди(-) виступає сленг (*jack*).

“I never asked you to pay. I’d have paid my whack an’ you know it” (W. Greenwood).

І знову респонсивне висловлювання експлікує факт актуалізації комунікативної позиції імпульсивної, примхливої Дитини, яка ні в якому разі не готова погодитися з точкою зору співрозмовника та визнати домінування його статусу.

Незважаючи на постійну конкуренцію, даний тип взаємодії [Ди(-)₁ – Ди (-)₂] характеризується перевагою статусу адресата-жінки ($A_2 > A_1$, де A_2 – Ди(-)), оскільки саме адресат, породжуючи конфлікт на прагматичному рівні, керує перебігом інтеракції.

Перспективним вважаємо дослідження мовленнєвого вираження статусу адресата з точки зору ужитих ним комунікативних стратегій та тактик, вивченні соціолінгвістичних особливостей даного феномену.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с.
3. Скидченко С.А. Языковые средства выражения социального статуса в современном английском языке: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1997. – 214 с.
4. Тарасова И.П. Структура личности коммуниканта и речевое воздействие // Вопросы языкознания. – 1993. – № 5. – С. 70-82.
5. Формановская Н.И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. – М.: Рус. яз., 2002. – 216 с.
6. Crabtree T. The geometry of a relationship // Cosmopolitan. – 1995. – P. 24-26.
7. Leech G., Svartvik J. A Communicative Grammar of English. – М.: Prosvesheniye, 1983. – 304 p.
8. Blickle K. North Sea Mistress. Romance and Revolution in Modern-day Scotland. – N.Y.: Doubleday and Company, Inc., 1977. – 252 p.
9. Craven S. Moon of Aphrodite. – Toronto, London, Los Angeles, Amsterdam, Sydney, Hamburg, Paris, Stockholm, Athens, Tokyo: Harlequin Books, 1981. – 187 p.
10. Greenwood W. Love on the Dole. – London: Guild Books, 1952. – 192 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Смельянова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Державного вищого навчального закладу «Українська академія банківської справи Національного банку України».

Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика.

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО БРИТАНСЬКОГО КІНЕМАТОГРАФУ

Любов КОЗУБ (Київ, Україна), Ірина ГУНТИК (Тернопіль, Україна)

Стаття присвячена дослідженню національно-культурних особливостей сучасного британського кінематографу і зумовлена спрямуванням сучасних лінгвістичних досліджень на поглиблене вивчення національно-культурної специфіки різних типів дискурсу шляхом виявлення їх лінгвокультурних ознак.

Ключові слова: кінодискурс, емотивність, національно-культурна специфіка, невербальні засоби комунікації, лінгвокультурний підхід.

The article deals with national and cultural peculiarities of modern British cinematography. It contributes to a number of modern linguistic investigations of national and cultural specificity of different types of discourse by means of their linguocultural potential.

Key words: film discourse, emotivity, national and cultural specificity, non-verbal means of communication, linguocultural approach.

У сучасному мовознавстві все більшого поширення набувають дослідження мовних явищ, в яких відбувається нівелювання меж між окремими науками. Лінгвісти все частіше наголошують на необхідності використання інтегрального підходу, який пов'язує та взаємодоповнює різні наукові парадигми.

На сьогодні дослідження мови і культури та їх нерозривної єдності привертає увагу багатьох науковців. Зростає інтерес дослідників і до вивчення різних аспектів кінематографу, який виконує не лише розважальну та пізнавальну функції, а й дає змогу простежити вплив історії та культури на мову. Очевидно, що ті зміни, яких зазнав національний британський кінематограф за останні роки, потребують ретельного та всебічного вивчення для виявлення основних закономірностей функціонування кіно в житті суспільства та чинників, що впливають на його розвиток. Кіно, зокрема художнє, відіграє важливу роль у створенні та пропагуванні соціальних міфів і соціально визнаних стратегій поведінки. Останнім часом стає можливим його трактування як важливого історичного тексту, що відображає не лише побут та відносини, але й ідеологію відповідної епохи, і тієї, що представлена у кінофільмі, і тієї, яка зумовлена соціально-культурним контекстом, в якому фільм був створений.

Метою дослідження є виявлення національно-культурних особливостей сучасного британського кінематографу шляхом аналізу його лінгвокультурних ознак.

Вивчення національно-культурних особливостей кінодискурсу здійснювалось на прикладі британських історичних фільмів та екранізованих версій англійських романів, створених за період з 2000 по 2009 рік. Проблематика проаналізованих фільмів охоплює питання сім'ї та родини, нерозділеного кохання, питання єдності країни, боротьби людей за свої права та свободу, рівності чоловіка та жінки, поділ суспільства на класи відповідно до походження та матеріальних статків.

Здійснений аналіз результатів теоретичних та експериментальних досліджень кінодискурсу вітчизняними та зарубіжними науковцями свідчить про те, що національний кінематограф відображає світосприйняття, традиції, ментальність, стереотипи та вірування народу. Використовуючи різні засоби впливу на адресата, режисери та сценаристи фільму намагаються переконати глядача у достовірності зображуваних явищ та подій, виховати шанобливе ставлення до матеріальних та духовних цінностей. Так, загальнотеоретичні питання кінодискурсу вивчали Р. Барт [1], У. Еко [4], С. М. Ейзенштейн [3]. Проблемами визначення особливостей мови кіно займалися А. Віларейо [11], Р. Стем [10], Р. Картер [8], С. Козлоф [9], І. Бондеб'єрг [7]. Серед вітчизняних науковців питання кінематографу розглядали М. Жинкін [2], М. Яновський [6] та В. Шевченко [5].

Результати низки досліджень підтвердили, що на сьогодні вивчення кінематографу потребує врахування культурних, соціальних, функціональних та прагматичних особливостей кінодискурсу. При цьому лінгвокультурний підхід до вивчення мовних явищ у кінодискурсі спрямований на виявлення в ньому етноспецифічних та культурних особливостей національного мовлення, прояву особливої національної ментальності і

світобачення народу. Такий підхід до вивчення кінодискурсу дозволяє дослідити та описати ті складові, які й обумовлюють його національну специфіку.

Аналіз відібраних кінофільмів свідчить про те, що британському національному характеру притаманні такі риси, як ввічливість, реалістичність, стриманість та розсудливість, іноді навіть холонокровність. У вихованні молодого покоління велика увага приділяється не лише здобуванню фактичних знань, але й формуванню сильної духом особистості, яка стежитиме за дотриманням основних догм та правил суспільства: *Why are you here in London, sir? – To learn the law. – Which has no other end but what? – The presentation of the rights of property. – Against? – The mob. – Therefore, order is kept because we have... – A standing army? – Good manners, sir, and prudence. Do you know that word? Prudence? – Yes* (“Becoming Jane”). Особлива увага звертається на різницю між силою духу і мужністю, впертістю і чванливістю: *You are confusing stubbornness with strength, my dear. And I warn you, the people will not like you for it* (“The Young Victoria”).

Англіїці є досить категоричними у своїх твердженнях. Саме тому досить часто прийняті рішення не обговорюються, а лише ставляться до відома виконавців: *There has been a misunderstanding, sir. About the choir and that thing you are about to replace it with. – Change can be painful, I don't deny it. But it is what I have decided and let that be an end of it* (“Under the Greenwood Tree”).

У британському кінематографі сім'я зображується як основа суспільства. Згуртованість та щирі родинні зв'язки формуються в сім'ї протягом років: *They built a new family, person by person* (“Nicholas Nickleby”). Сім'я – є безцінним скарбом, заради якого герої готові пожертвувати усім: *Family need not be defined merely as those with whom they share blood, but as those for whom they would give their blood* (“Nicholas Nickleby”). Члени родини підтримують один одного у найскрутніших ситуаціях.

Варто звернути увагу і на те, що у всіх фільмах піднімається проблема спорідненої близькості батьків та дітей. У фільмі “Лорна Дун” (“Lorna Doone”) основним життєвим кредо Джона, одного з головних героїв фільму, стає помста за смерть батька. І у наведеному вище фільмі, і у фільмі “Ніколас Ніклбі” (“Nicholas Nickleby”) син відповідальний перед померлим батьком за свої вчинки. Могила батька стає символом єдності старшого та молодшого покоління. У фільмі “Заборонене кохання” (“Edge of Love”) народження сина стає для Уільяма новим поштовхом до життя, стимулом до воз'єднання сім'ї. Важливо також те, що не лише батьки турбуються та всіляко підтримують дітей, але й діти, відчуваючи відповідальність за забезпечення гідної старості батькам, жертвують власним щастям заради них. Так, у фільмі “Стати Джейн” (“Becoming Jane”) головна героїня відмовляється від власного щастя заради благополуччя своєї родини. Родинна приналежність людини є надзвичайно важливою, ще змалку в дітей виховується повага до родини та свого прізвища. Герої фільмів, які походять із заможних сімей, гордяться своїм іменем та роблять усе для того, щоб зберегти його честь.

Жінка в сучасних британських фільмах зображується досить сильною та відважною особистістю, здатною подолати будь-які життєві перешкоди. З одного боку, погляд на призначення жінки та сенс її життя є досить стереотипним: *The utmost of a woman's character is expressed in the duties of daughter, sister and, eventually, wife and mother* (“Becoming Jane”). З іншого боку, героїні таких фільмів як “Ще одна з роду Болейн” (“The Other Boleyn Girl”), “Молода Вікторія” (“The Young Victoria”), “Єлизавета I” (“Elizabeth I”), “Змова проти корони” (“Gunpowder, Treason and Plot”) – Катерина Арагонська, Єлизавета I, Марія Стюарт, королева Вікторія – постають перед глядачами як винятково сильні, розумні та відважні особистості: *I can swear your Majesty had the heart and stomach of a king* (“Elizabeth I”). Так, наприклад, у фільмі “Змова проти корони” (“Gunpowder, Treason and Plot”) відважна королева Мері, долаючи низку життєвих перешкод та політичні інтриги, стає все більш мужньою та здатною перебороти будь-якого ворога: *I have lost David. Now I lose you. – You will be stronger from it. You are your mother's daughter. Every inch a Queen* (“Gunpowder, Treason and Plot”). Не зважаючи на свій юний вік, королева Вікторія із однойменного фільму не погоджується відмовитись від трону, навіть важко хворіючи, та гідно бореться із тими, хто хоче перешкодити її правлінню: *Conroy tried to force the Princess Victoria's agreement to a*

Regency. She wouldn't sign it, sick as she was. That says something for her spirit ("The Young Victoria").

На протигагу сильним духом королевам, королі зображуються як слабкі особистості, якими можна легко маніпулювати. Так, король Генріх VIII руйнує власне життя та долю тих людей, які щиро люблять його, лише через свою впертість та амбіції. І тому у своєму монолозі його перша дружина закликає його бути правителем не лише у документах, а залишатись таким у своїх вчинках. Короля Якова із фільму "Змова проти корони" ("Gunpowder, Treason and Plot") після смерті Єлизавети I хвилює не важливість нових обов'язків та відповідальність, що будуть покладені на нього, а лише те, щоб його коронація була багатою та розкішною. Невідповідальні керівники країни гостро засуджуються, а тема патріотизму є беззаперечною там, де йдеться про інтереси держави: *He (Lord Melborne) may be troublesome. – Why? – He puts the interests of England above those of Europe. He wouldn't spill one drop of English blood to save a foreign throne* ("The Young Victoria").

Слід підкреслити, що часто у своїх висловлюваннях герої фільмів використовують іронію, сатиру та сарказм, на основі яких простежуємо особливості англійського гумору. Жарти британців є часто влучними та викривальними, особливо якщо проаналізувати їхній прихований підтекст. Найчастіше жартують подружжя, що вказує на щирість та близькість стосунків між чоловіком і його дружиною.

Цікаво й те, що герої фільмів жартують з обережністю, оскільки навіть найменша іронія має глибоку викривальну силу: *Do I detect you in irony? It is my considered opinion that irony is insult with a smiling face* ("Becoming Jane"). Часто герої використовують гострий сарказм, щоб підкреслити своє негативне ставлення до співрозмовника і його поведінки: *Ma'am, you did not mention what my brother's complaint was. – We feel he died of a broken heart. – Pooh, there's no such thing. – Indeed, if you have no heart to break* ("Nicholas Nickleby"); *Noggs, where's the morning paper I left on my desk? – On my desk. – Bring it to me. – Bring it to me. – Stop parroting me. – I wish I was a parrot. I'd fly away. – I wish you were a parrot too, I'd wring your neck* ("Nicholas Nickleby").

Необхідно також зазначити, що британському гумору притаманне висміювання себе та своєї країни, що дозволяє виділити за допомогою жартів основні проблеми суспільства: *Lord Melbourne says French doctors kill their patients. – English ones just let them die* ("The Young Victoria"). Гумор у фільмах в одних ситуаціях розважає, створює позитивну атмосферу, а в інших – є досить жорстким та допомагає викликати у глядачів негативні емоції.

Аналізуючи особливості використання невербальних засобів комунікації у фільмах сучасного британського кінематографу, слід звернути увагу, перш за все, на те, що вони надають спілкуванню героїв змістової завершеності та підсилюють емотивність висловленого. Використання паралінгвальних засобів героями кінофільмів має свою національно-культурну специфіку.

Загальновідомо, що під час розмови британці дотримуються певної дистанції. Герої фільмів надають перевагу спілкуванню на відстані, особливо, коли співрозмовниками є заможні та благородні особи. Під час бесіди герої дуже рідко доторкаються один одного. Дотику надається особливе значення, оскільки він є, найчастіше, виявом особистої прихильності.

Під час спілкуванні герої дивляться один одному у вічі, проте зтяжний пильний погляд розглядається як вияв неповаги та підозри: *You are very intent, Baroness. Are you making a study of me? – Someone should* ("The Young Victoria"). Часто героям достатньо одного погляду, щоб зрозуміти людину, її думки та переживання: *She knows. – She knows nothing. – She knows. Those eyes of hers marbled like a snake's. She knows. She has an eye for you, Leicester. She knows. – She knows nothing* ("Elizabeth I"). Виявляти свої емоції перед іншими для героїв британських фільмів є нехарактерним. Саме тому вираз обличчя англійців часто залишається незворушним.

У бесідах герої фільмів використовують мінімум жестів, оскільки у британському суспільстві вважається, що людина, яка занадто багато жестикулює, є нещирою чи говорить неправду. Це особливо помітно у виступах героїв перед громадськістю, коли оратори змінюють інтонацію, підкреслюючи потрібні слова, проте майже зовсім не жестикулюють.

Отже, особливістю сучасного британського кінематографу є те, що він відображає реалії британського суспільства, дозволяє дізнатись про особливості проведення вільного часу, традиційні захоплення британців, систему виховання молодшого покоління, манеру поведінки членів суспільства, їх ставлення до кохання, дружби, грошей та багатства, особливості почуття гумору. У проаналізованих фільмах звертається особлива увага на ставлення англійців до духовних та моральних цінностей, висвітлено специфічні риси національного британського характеру, ментальність британців, їхні звичаї і традиції.

Результати, отримані під час здійснення дослідження національно-культурної специфіки сучасного британського кінематографу, можуть бути ефективно використані під час подальшого поглибленого вивчення лінгвокультурних особливостей кінодискурсу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика / Р. Барт. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
2. Жинкин Н. И. Механизмы речи / Н. И. Жинкин. – М.: АПН РСФСР, 1958. – 370 с.
3. Эйзенштейн С. М. Психологические вопросы искусства / Под. ред. Е. Я. Басина. / С. М. Эйзенштейн. – М.: Смысл, 2002. – 335 с.
4. Эко У. О членениях кинематографического кода. Строение фильма / Под. ред. К. Разлогова / У. Эко. – М.: Радуга, 1984. – С. 79-101.
5. Шевченко В. Д. Анализ языковых составляющих британского кинодискурса / В. Д. Шевченко. – Режим доступа: <http://www.ssu.samara.ru/vestnik/gum/2005web3/Shevchenko.pdf>.
6. Яновський М. І. Механізми психологічного впливу кінематографічного відеоряда на глядача: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.01 / М. І. Яновський. – Х., 2005. – 18 с.
7. Bondebjerg I. European culture and the media / I. Bondebjerg, P. Golding. – London: Intellect Books, 2004. – 315 p.
8. Carter R. Language, Discourse and literature / R. Carter, P. Simpson. – London and New York: Routledge, 1995. – 296 p.
9. Kozloff S. Overhearing film dialogue / S. Kozloff. – Los Angeles: University of California Press, 2000. – 323 p.
10. Stam R. A companion to literature and film / R. Stam, A. Raengo. – Malden: Blackwell Publishing, 2004. – 447 p.
11. Villarejo A. Film studies the basics / A. Villarejo. – London and New York: Routledge, 2007. – 173 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Любов Козуб – доцент кафедри романо-германських мов і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ).

Наукові інтереси: експериментальна фонетика, соціолінгвістика, лінгвокультурологія

Ірина Гунтик – магістр, інженер Відділу інформації та зв'язків з громадськістю Тернопільського національного економічного університету.

Наукові інтереси: соціолінгвістика, лінгвокультурологія.

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ АНТРОПОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

Тетяна КОМАРНИЦЬКА (Львів, Україна)

У статті розглядається міжкультурна комунікація як універсальний антропокультурний феномен, що відбувається на стику дихотомії: власне-чуже і зумовлена як універсальними принципами людського спілкування, так і національними ідіоетнічними чинниками.

Ключові слова: мовно-комунікативна спільнота як вияв культури, концептосфера, універсальне, власне, чуже.

This article deals with intercultural communication as universal antropocultural phenomenon that happens in dichotomy: personal and others caused by both universal principles of human communication and national ethnical factors.

Key words: lingo – communicative community as culture manifestation, conceptsphere, universal, personal, others.

Комунікація – це універсальний антропокультурний феномен людського буття. Культура спілкування у міжкультурній комунікації зумовлена як універсальними принципами людського спілкування, так й національними ідіоетнічними чинниками. Вона відбувається завжди на стику дихотомії: «власного» і «чужого», де «власне» часто-густо привілює, а «чуже, інше» - відокремлюється, заперечується, нівелюється чи відкидається. Феномен етноцентризму прослідковується в усіх епохах і виражається часто в нейтральному, ігноруючому, негативному упередженому ставленні до чужого, що веде до непорозумінь, до культурного шоку чи стресу, до зриву комунікації і навіть до серйозних конфліктів. Чому можуть виникати такі колізії у міжкультурній комунікації? Відповідь на це питання слід

шукати в низці причин, однією з вагомих є та, що не можна сприймати, осмислювати і оцінювати «чуже», «інше», «мені непритаманне» через призму власного світосприймання і власних категорій.

«Власне» і «чуже», де проходить межа між ними і чи можуть стиратися межі між «власним» і «чужим» в епоху тотальної глобалізації?

В чому полягає сутність народу, нації, чи приналежного до неї індивідууму, і що стається з ним, коли з певних причин він чи вона опиняються за межами «власного»? Ці та інші, пов'язані з цією дихотомією питання, хвилювали, починаючи з античних часів, і хвилюють до сьогодні не тільки вчених але і простих людей, що пережили вже колись, чи переживають зустріч з «чужими».

Наші наступні роздуми ґрунтуються на найновіших здобутках ксенології, культурології, лінгвістики, соціології, герменевтики, які критично аплікуються до даного дослідження.

Проблемами ксенології (наука про чуже) почали особливо інтенсивно займатися на початку 90-х років минулого століття, коли впала Берлінська стіна, що відкрила нову сторінку історії Європи, континенту рідних мов і батьківщин, неповторного суцвіття мов і культур.

Поняття «Interkulturalität», «Mehrsprachigkeit» («міжкультурність», «багатомовність») стали ключовими не тільки в наукових філологічних та дидактичних дослідженнях, але і вимогою часу [9: 3-5].

Теорію міжкультурних досліджень і студій започаткували німецькі вчені [16] і серед них слід назвати Alois Wierlacher, автора численних публікацій, концепції міжкультурної германістики засновника і першого президента Академії інтрекультурних студій, учасником і слухачем якої мала щастя бути автор даного дослідження, що дало поштовх до поступового утвердження міжкультурного підходу до навчання іноземних мов в навчальних закладах України та поглиблення порівняльних контрастивних досліджень в міжкультурному аспекті.

Ключовим поняттям у міжкультурній комунікації є конструкт «культура», що є полісемантичним. У нашому дослідженні концентруємо увагу на два основні напрямки розуміння культури, позицію представників яких інтерпретуємо.

Релятивісти вважають, що відмінні, але принципово рівноправні окремі культури існують поруч одна одній і будуть й надалі у майбутньому існувати. Для мирного співжиття різних культур необхідні розуміння, повага і толерантне ставлення до «іншого», бо кожний має право бути іншим. Я приєднуюсь до цієї позиції.

Універсалісти вважають, що при всій різноманітності окремих культур існує між ними багато спільного, подібного, яке в процесі еволюції веде до їх злиття в єдине космополітичне суспільство. Так званий еволюційний універсалізм має, на нашу думку, культурно імперіалістичний характер.

Якщо б мене запитали, що таке «німецька» чи «українська» культура, то я маю на увазі не політичний, географічний чи інституційний конструкт «Німеччина» чи «Україна», а виключно німецько-мовну чи українсько-мовну **комунікативну спільноту**, бо як слушно зауважив Isidor von Sevilla (560-636) «із мов виникли народи, а не з народів – мови», актуальна надто сьогодні думка, що народ, нація виникає і існує як мовна спільнота [цит. за 6, 115], в колективній культурній пам'яті якої закріплене, закодоване знання про світ, структуроване усталеними стандартизованими зразками – константами, що при комунікативних діях різних форм тої чи іншої мовної комунікативної спільноти чи окремого її представника імпліцитно присутні, само собою зрозумілі, відомі всій спільноті і кожному представнику зокрема та регулюють як вербальну, так й невербальну поведінку спільноти чи індивідуума.

Як співвідноситься і взаємодіє у міжкультурній комунікації «універсальне», «власне» і «чуже»?

Найбільш універсальною є концептуальна картина світу, пов'язана із сукупністю знань, і є основою мовної картини світу. Зміни у ній ведуть до змін у мовній картині. Мова – це універсальна форма первинної концептуалізації світу і раціоналізації людського досвіду, виразник і оберіг вираження несвідомого стихійного знання про світ. Люди думають

концептами. Людське мислення – невербальне, воно здійснюється за допомогою універсального людського коду. Сукупність концептів у свідомості людини складає його індивідуальну концептосферу. Семантичний простір мови – це частина концептосфери, що дістала своє вираження в системі мови – в словах, фразеологізмах, синтаксичній структурі [4: 63-64].

Проблема універсалій є дискусійною, але ми зупинимося побіжно на тих універсаліях, які є релевантними для міжкультурної комунікації.

Мовні універсалії – це властивості чи явища, що притаманні усім природним мовам, і вони є водночас рамками, в яких може рухатися мова. Універсальною для всіх мов є теорія граматики, граматичні поняття, як наприклад, суб'єкт, предикат, об'єкт чи порядок слів у реченні, тобто загальні принципи і правила, універсальний інвентар, що є чинним для усіх мов, але в якому кожна окрема мова має знайти своє місце.

А. Вежбіцка пропонує лексичні універсалії, які можуть стати міцним об'єктивним фундаментом при порівнянні культур та у неупередженому їх вивченні і тлумаченні.

Під універсальним поняттями Вежбіцка розуміє ті, які універсально лексикалізовані, тобто оформлені в слово у всіх мовах [1: 380 і т.д.].

На думку Вежбіцкої можна за допомогою обмеженого набору універсальних семантичних елементів у всіх природних мовах виразити різноманітні ідеї і почуття, народжені людиною і притаманні їй у всіх культурах [2: 6].

Не менш важливими для міжкультурної комунікації є прагматичні універсалії, в центрі яких стоїть мовленнєвий акт, точніше перформативні дієслова, що дало змогу Габермасу [6] систематизувати їх у чотири класи: комунікативні, констатуючі, репрезентативні і регулюючі, тобто універсалії, що за Габермасом конструюють діалог при ідеальній ситуації. Проблема прагматичних універсалій потребує дальшого глибшого дослідження для кожної конкретної мови.

Як було зазначено вище проблема універсалій є дискусійною, але найбільш універсальною є, на нашу думку, «Вічно-людське». Це – Мова і Батьківщина, місце антропологічної універсальності, світ, наповнений вічними чеснотами [10: 34, 35].

Як зберегти, взаємно збагатити і примножити неповторний, своєрідний світ кожної мовно-комунікативної спільноти при зустрічі і співжитті з «чужим» і «іншим»? Що гарантує внутрішній зв'язок кожної можливої комунікативної спільноти в сучасному глобалізованому світі, адже спільнота, нація не виникає з волі своїх членів, а їхня воля, освячена почуттям приналежності та відчуттям спільної душі, створює справжню внутрішню єдність і робить їх тими, чим вони є. ця єдність виражається перш за все у мові. Мова не тільки вияв індивідуальної оцінки і самовизначення, не тільки засіб сприйняття і осмислення світу, але й основа **державної єдності**, форма і знак права, а значить інструмент для здійснення державної законодавчої влади як всередині, так і назовні [6: 115]. Тому питання державного статусу мови це питання національної безпеки, а не тільки збереження національної ідентичності, бо кожна нація живе не лише у собі і задля своєї самотності, а силою збереження своєї самотності творить і збагачує множинність світу.

Закон розмаїття – універсальний фактор розвитку природи і суспільства. Цей закон глибоко моральний, бо засвідчує, що народ, який прагне зберегти свою національну ідентичність, водночас розвиває і примножує багатство мов і культур [13: 289]. Саме мирне співжиття «власного» і «чужого», «іншого», рівноправний діалог між ними, повага і толерантність до іншого, що має право бути «іншим», бо не завжди «інше» є «чужим», в той час як «чуже» є завжди «іншим».

В листі до Й.Г.Гердера писав Гете із Венеції: «Чуже має своє чуже життя і ми не можемо зробити його нашим власним навіть і тоді, коли воно нам подобається як гостям». Гете сприймає тут «чуже» як захоплююче, недосяжне, таємниче, неочікуване, непевне «інше».

Для мене чуже сприймається у трьох вимірах:

- 1) як невідоме, незрозуміле, наприклад: батьківщина – чужина, рідна мова – іноземна мова;

- 2) чуже – це те, до якого я не належу, що мені непритаманне, наприклад, колір шкіри, розріз очей, віра, релігія, сприйняття часу, простору.

Ці перші два трактування «чужого» мають знак (+). Все невідоме, незрозуміле може стати відомим, зрозумілим завдяки набутим знанням, досвіду, практиці, міжкультурній інтеракції і толерантному сприйнятті «мені непритаманному». Це – не простий шлях, що веде через непорозуміння, яке виникає через незнання, до розуміння і на кінець до взаєморозуміння.

- 3) Сприйняття і оцінювання чужого із знаком (-), коли чуже сприймається суб'єктивно, упереджено, що граничить з ксенофобією і веде до серйозних мовних культурних та політичних конфліктів. Такого негативного сприйняття чужого необхідно позбуватися.

Питання дихотомії: «власне – чуже» в міжкультурній комунікації залишається особливо актуальним. Необхідно шукати нові шляхи для розуміння чужого, толерування іншого. Крім трьох класичних підходів через мову, невербальну поведінку та поняття «межі» [11: 2-9] до розуміння «чужого», «іншого» слід шукати інші чинники, які б забезпечували рівноправний діалог мов і культур за умов якщо вони (чинники) ґрунтуватимуться на універсальних принципах Правди, Свободи і Демократії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание. Пер. с англ. Отв. ред. М.А.Кронгауз, вступ. ст. Е.В.Падучевой. – М.: Русский словарь, 1996. – 416 с.
2. Вежицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / Пер. с англ. А.Д.Шмельева. – М.: Язык славянской культуры. 2001 – 272 с.
3. Помірко Р. Когнітивна семантика в концепції Анни Вежбіцької. Вісник Львів. Університету. Серія: Іноземні мови. 2003. Вип. 11 – 449. – С.8.
4. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М.: АСТ: Восток-Запад 2007. – 314, (6) с. – (Лингвистика и межкультурная коммуникация. Золотая серия).
5. Потебня А.А. Мысль и язык. – Киев, 1993.
6. Blumenwitz, D. “Aus den Sprachen sind Völker, nicht aus den Völkern Sprachen entstanden” В матеріалах Баварсько-українського конгресу германістів в Українському Вільному Університеті, 28-31 жовтня 2003 р., м.Мюнхен. – Львів: Бак 205, 200 с. – С.115-120.
7. Donec, P. Grundzüge einer allgemeinen Theorie der interkulturellen Kommunikation // Aachen: Shaker, 2002 (Ukrainische Beiträge zur Germanistik; Bd.3). – 313 s.
8. Habermas, J., Luhmann, N.: Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie – Was leistet die Systemforschung? Frankfurt/M. 1971.
9. Komarnytska, T.: Ist “Interkulturalität” eine kurzfristige Modeerscheinung oder Herausforderung der Zeit // Interkulturelle Germanistik bzw. Interkulturelles Lernen im ukrainischen Kontext: Thesenband. – Lwiw, 1997. – С.3-5.
10. Komarnytska, T.: Dialog zwischen Kulturen. In “DaFiu”, - Львів, 2000. – Вип.. 1(7). – С.34-35.
11. Komarnytska, T.: Zugang zum Fremdverstehen. In “DaFiu”, Nr.12, 2002. – S.2-9.
12. Komarnytska, T.: Sprache – und Heimatdiskurs in der interkulturellen Kommunikation: В Матеріали Українсько-баварського конгресу германістів у Львівському національному університеті імені Івана Франка, 23-24.05.2005 р. м.Львів. – Львів: ПАІС, 2006. – 160 с. – С.34-39.
13. Komarnytska, T.: Kulturbeggnungen und Identitätsdiskurs im galizischen Kontext. В Топоси культур і спогадів // ЗНТЛ – Класика 2008. – Львів. – 293 с. – С.287-293.
14. Kulturthema Kommunikation. Konzepte Inhalte Funktionen. Hrsg. Von Alois Wierlacher Residence– Verlag. – 2000. – 495 s.
15. Niedermeier, H.-P. : Die Grundwerte und ihr Kurswert in Gesellschaft und Staat. В Матеріалах XIV Міжнародної науково-практичної конференції АУГ 24-25 жовтня 2008, - Тернопіль 2008. – С.26-30.
16. Wierlacher, A. Albrecht C.: Fremdgänge. Eine anthologische Fremdheitslehre für den Unterricht Deutsch als Fremdsprache. InterNationes, 1998.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Комарницька – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: міжкультурна комунікація.

КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ РЕАГУВАННЯ НА ІРОНІЮ

Ірина ЛЕСИК (Луцьк, Україна)

У статті розглянуто основні комунікативні стратегії реагування адресата іронії, які реалізуються за допомогою конкретних тактик. Реакція адресата іронії визначається його стратегічною лінією на прийнятність або неприйнятність іронії.

Ключові слова: комунікативна стратегія, комунікативна тактика, іронія, адресант, адресат, аргументація.

This article deals with communication strategies of responding to irony that are realized by means of certain tactics. Responses of an irony addressee are determined by his strategic line on the acceptability or unacceptability of irony.

Key words: communication strategy, communication tactic, irony, addresser, addressee, argumentation.

Сучасна комунікативно і прагматично спрямована лінгвістика, зосереджуючись на дискурсивних дослідженнях, аналізує як власне комунікативний процес, так і його учасників – адресанта і адресата, зокрема, питання вибору ними комунікативних стратегій і тактик [2; 4]. Проблеми комунікативної діяльності мовця та адресата, їх мовленнєві стратегії і тактики досліджувалися в аргументативному (Л.Г. Ряполова, Т.А. Скуратовська) та прагмалінгвістичному (Г.П. Апалат, О.В. Дмитрук, О.В. Фадєєва) аспектах у різних типах діалогічних дискурсів. Водночас діалогічний іронічний дискурс, суттю якого є непрямий вплив на адресата, залишається недослідженим. Недостатньо уваги приділено також вивченню реагування адресата на іронію мовця. Отже, **метою** статті є визначення специфіки комунікативного реагування адресата на іронію мовця. Мета дослідження передбачає вирішення таких **завдань**: виявити основні комунікативні стратегії реагування адресата іронії; виокремити тактики, за допомогою яких реалізуються ці стратегії. **Об'єктом** дослідження є репліки-реакції адресата на іронію мовця в діалогічному дискурсі. **Предмет** дослідження – комунікативні стратегії і тактики реагування адресата іронії.

Реакція адресата на іронію мовця визначається його стратегічною лінією на прийнятність або неприйнятність іронії, що зумовлене тим, як він сприймає приховану іронічну оцінку – як справедливу чи несправедливу. За справедливою іронією, як правило, настає сміхова реакція, згода, пояснювальна аргументація, іронія у відповідь, що мотивується узгодженістю при зіставленні внутрішнього та модельного світів у свідомості адресата. Це не створює „поля напруги” при інтелектуально-емоційному сприйнятті іронії та оцінці її доречності, коректності. За несправедливою іронією настає мовчання, незгода, конфронтаційна аргументація, ігнорування іронією мовця, мотивованою неузгодженістю при зіставленні внутрішнього та модельного світів у свідомості адресата, виникає „поле напруги” при інтелектуально-емоційному сприйнятті іронії та оцінці її недоречності, некоректності. Згідно з цим ми виокремили дві реактивні стратегічні лінії адресата іронії: **1) стратегічна лінія на прийнятність іронії; 2) стратегічна лінія на неприйнятність іронії.**

Перш ніж перейти до розгляду реактивної стратегічної лінії на прийнятність іронії необхідно зазначити, що ми, узагальнюючи погляди різних дослідників, під **комунікативною стратегією** розуміємо основне завдання, генеральну інтенцію, що стимулює комунікативну діяльність мовної особистості (у нашому дослідженні мовну особистість адресата іронії) в рамках конкретної вербальної взаємодії як сукупність мовленнєвих дій комуніканта та ілюктивних компонентів цих дій [2; 3: 208; 5: 18; 7: 170]. Кожна комунікативна стратегія характеризується певним набором комунікативних тактик.

Комунікативну тактику ми, слідом за вищезгаданими лінгвістами, розглядаємо як одну або кілька мовленнєвих дій комуніканта, що сприяє реалізації обраної ним стратегічної лінії. Комунікативна тактика покликана забезпечити в рамках конкретної інтерактивної взаємодії здійснення обраної комунікантом стратегії.

Реактивна стратегічна лінія на прийнятність іронії реалізується за допомогою конкретних тактик, а саме:

– **невербальна тактика сміхової реакції**, яка представлена невербальною комунікативною дією – сміхом чи посмішкою. Невербальна комунікативна дія – це реакція адресата іронії на комунікативну подію, яка не знаходить вербального вираження, а представлена позалінгвальним компонентом. Вищезазначене ілюструє такий приклад:

“I promise you will have my full attention, Doctor. Just get your ass home.” She grinned and he smiled, (невербальна реакція) envisioning her, as beautiful and sensuous as ever [SI, 24].

Як бачимо, адресат реагує на іронію у невербальний спосіб (*smiled*) через емоційну реакцію, представлену посмішкою. Невербальні реакції сміху, посмішки сприяють реалізації емоційної розрядки, зняттю напруги в іронічному спілкуванні, слугують засобом підтримання доброзичливих стосунків між комунікантами. Прагматичною функцією іронії є бажання мовця розсмішити адресата іронії, розважити його, принести йому естетичне задоволення;

– **тактика підтримки контакту у вибраній іронічній тональності спілкування**. Адресат іронії, застосовуючи тактику підтримки контакту у вибраній іронічній тональності спілкування, демонструє вміння налаштовуватися на світ співрозмовника, що є важливою умовою ефективного спілкування. Відбувається так звана мовленнєва конвергенція (термін Е.В. Тарасової), що її на основі теорії соціопсихолінгвістичної взаємодії розглядають як „уподібнення мовлення адресанта та адресата чи їх взаємодоповнення” [8: 6]. Пристосування учасниками інтеракції своєї іронічної репліки-реакції до іронічної репліки-стимулу демонструє такий приклад:

“Tell me everything. How was the trip and how was your father? He didn’t get arrested and thrown into an Egyptian prison or anything, did he?”

In spite of herself, Emma grinned. No, although I’m surprised the tour guide didn’t arrange it (іронічна репліка-реакція) [KS, 105].

Адресат іронії (*Emma*) сприймає іронію як справедливу. Прийнятність іронії спочатку виявляється як емоційна реакція – усмішка (*Emma grinned*), після чого відбувається вербальне реагування – іронія у відповідь (*No, although I’m surprised the tour guide didn’t arrange it*). Адресат згідний із прихованою критичною оцінкою об’єкта іронії, що не спричиняє „поля напруги” між його внутрішнім світом та реконструйованим внутрішнім світом іронічного мовця. Результатом цього є орієнтація адресата іронії на мовні та позамовні дії, спрямовані на підтримку іронічного тону спілкування. Отже, відбувається підтримка контакту у вибраній іронічній тональності спілкування;

– **тактика згоди**, яка демонструє збіг або відповідність емоційно-оцінного ставлення адресанта та адресата іронії до об’єкта іронічної оцінки, виявляє позитивну реакцію на іронічну критику, її прийнятність з боку адресата, що ілюструють такі контексти:

“Remember, Conroy, you’re not here on a buying jaunt.”

“I know, I know” (репліка-реакція) [RR, 358].

У наведеному прикладі іронічна репліка-стимул є критичною за своєю спрямованістю, проте викликає у адресата іронії згоду, визнання справедливості іронічної критики, доречності негативної оцінки в ситуації спілкування. Така критична функція іронії не призводить до дисгармонізації стосунків чи виявленні негативної диспозиції партнерів. Навпаки, іронія та реакція на неї функціонують у площині доброзичливої комунікації, що зумовлено позитивною налаштованістю комунікантів у стосунку один до одного;

– **тактика захисту чи пояснювальної аргументації**. Наприклад:

“Stop guilt-tripping me,” she said laughing. “You are terrible!”

“I just want you to come out here to talk to me about this. The sooner the better” [SI, 188].

Тактика пояснювальної аргументації реалізується в зазначеному прикладі за допомогою комунікативної дії пояснення. Адресат іронії реагує на вираження несхвалення поведінки та приховану іронічну критику переключенням на серйозну тональність спілкування, щоб пояснити свої наміри та поведінку. Він хоче реабілітуватися в очах адресанта іронії, для чого вдається до пояснювальної аргументації, апелюючи до раціо адресанта іронії. Іронія мовця не викликає неприйнятності чи образи з боку адресата іронії, тому інтеракція зберігає гармонійність стосунків співрозмовників та є неконфліктновластивою;

– **тактика вираження емпатії.** Емпатія – це провідна соціальна емоція, яка визначається як здатність індивіда емоційно відгукуватись на переживання інших людей. Тактика вираження емпатії застосовується адресатом іронії як реагування на самоіронію мовця. Мовець, який є водночас суб'єктом та об'єктом іронії, іронізуючи над собою в присутності інших осіб, намагається зняти дискомфорт, редукувати ту неприємну інформацію щодо себе. Він переслідує дві мети: по-перше, відвертає критику з боку інших осіб, оскільки самокритика є менш болючою, ніж критика інших; по-друге, мовець очікує від співрозмовника компліменту, співчуття, спростування критики. Отже, самоіронія слугує стимулом для виникнення емпатії як реактивної тактики з боку адресата іронії, що реалізується за допомогою **комунікативних дій заспокоєння, компліменту, вираження співчуття.**

“Bravo, my dear brother. That will be of immense comfort to me, when I’m eighty years old and die an old maid.”

“Don’t worry, Melina. The right man will come along” [SM, 50].

Респонсивна репліка адресата іронії виражає його емпатію до іронічного мовця, що характеризується позитивним виявом почуттів до партнера, навіть у критичній для нього ситуації, відкриває можливості емоційної та щирої комунікації. Тактика вираження емпатії застосовується адресатом іронії як реагування на самоіронію мовця, приховану критику, спрямовану на власну персону. Реагуючи на таку самокритику, адресат іронії намагається заспокоїти співрозмовника (*Don’t worry*).

Таким чином, реалізація реактивно-комунікативної стратегічної лінії адресата на прийнятність іронії, яка представлена комунікативними тактиками і діями слугує засобом підтримання доброзичливих стосунків між комунікантами, призводить до гармонізації стосунків та виявленні позитивної партнеродиспозиції між комунікантами, сприяє реалізації емоційної розрядки, зняттю напруги в іронічному спілкуванні.

Реактивна стратегічна лінія на неприйнятність іронії втілюється в таких тактиках:

– **тактика мовчання**, яка є, на нашу думку, одним із поширених способів реалізації стратегічної інтенційної настанови адресата на неприйнятність іронії. Мовчання як реагування на іронію мовця слугує ознакою відмови від неприйнятної іронічної тональності спілкування, символізує небажання адресата підкоритися стратегії адресанта. З цієї причини мовчання, пов’язане з невиконанням очікуваного реактивного ходу, стає причиною навмисної комунікативної неузгодженості [6: 108]. Невербальну тактику мовчання адресата іронії ілюструє такий приклад:

“I don’t much mind if the boy who cleans my shoes and brings me a drink when I want it has blue blood in his veins or not. All I ask is that he should do what I tell him and look sharp about it.”

Mr. Warburton pursed his lips, but made no reply [MO, 194].

Мовчання адресата (*Mr. Warburton made no reply*) є комунікативно значущим у зазначеній інтеракції та виражає незгоду з іронічним мовленнєвим ходом адресанта іронії, що підсилюється іншою невербальною дією (*pursed his lips*) як вияв несхвалення, осуду. Така невербальна реакція має характер комунікативної імплікатури, інференційно виведеної із знання попереднього контексту, а саме: несхвалення адресатом того, що іронічний мовець поводить надто грубо та непристойно з місцевими жителями, та загального фонду знань – моральної норми, згідно з якою зневажливе ставлення до інших людей не схвалює суспільство;

– **тактика розриву контакту у вибраній іронічній тональності спілкування**, яка спрямована на обмеження сфери діяльності іронічного мовця і слугує превентивно-обмежувальним засобом регуляції поведінки партнера. Позиція адресата на неприйнятність іронії виявляється в доборі тих мовленнєвих засобів впливу, які накладають заборону на продовження комунікації в іронічній тональності. Тактиці адресата іронії на розрив контакту у вибраній іронічній тональності спілкування властива інтенсифікація спонукальної модальності, яка на мовленнєвому рівні актуалізується **комунікативними діями: наказу, погрози, перебивання.**

“Care for some chocolate cake?” Sam held out a piece of rock-hard biscuit he’d been carrying around in his jacket for a week and Arthur declined with a wry face. “Waiting for the soufflé? I don’t blame you.”

“Cut it out, you’re making me hungry” [SK, 40].

Тактика розриву контакту у вибраній іронічній тональності спілкування здійснюється за допомогою лаконічного експресивного акту наказу (*Cut it out*). Простий синтаксис форми наказового способу демонструє прийом мовної компресії. Мовна компресія слугує виразником стану афекту адресата іронії, налаштованого на неприйнятність іронії, який вважає її недоречною у ситуації спілкування. Як бачимо, наказова дія, що характеризується спонукальною модальністю в зазначеному прикладі реалізуються через прямий директив, підсилюючи категоричність наміру комуніканта розірвати контакт в іронічній тональності спілкування;

– **тактика переривання.** Наприклад:

“Do you know how long you’ve been in that tub? Exactly forty-five –“

“Don’t tell me! Just don’t tell me, Bessie.”

“What do you mean, don’t tell you?”

“Just what I said. Leave me the goddam illusion you haven’t been out there counting the minutes I’ve –“

“Nobody’s been counting any minutes, young man,” Mrs. Glass said [SF, 47].

Адресат іронії (Mrs. Glass), перебиваючи співрозмовника, суттєво обмежує свободу його дій для досягнення іронічного наміру. Таке агресивне взяття комунікативного ходу в розмові призводить до подальшої дисгармонізації стосунків. Іntenційна налаштованість адресата на неприйнятність іронії знижує комунікативний ефект розмови, переводячи її в площину суперечки;

– **тактика ігнорування іронії мовця.** Наприклад:

“How ’buot getting out of here, now, Bessie?” he said. “I mean it. Lemme finish my goddam ablutions in peace, please.” [...]

“I wish you’d get married,” Mrs. Glass said, abruptly, wistfully [SF, 68-69].

Mrs. Glass (адресат іронії) ігнорує іронічне прохання мовця вийти із ванної кімнати і дати йому змогу домитися у спокої (*Lemme finish my goddam ablutions in peace, please*). Місіс Гласс дозволяє собі не помічати іронію, керуючись особистісними комунікативними інтересами. Вона різко змінює тему (*Mrs. Glass said abruptly*), висловлюючи побажання (*I wish you’d get married*), яке імпліцитно виражає незадоволення теперішнім станом речей і невелику надію на те, що бажана дія справдиться. На рівні елементарної послідовності мовленнєвих ходів спостерігається навмисна комунікативна неузгодженість, пов’язана з невиконанням адресатом іронії очікуваного реактивного ходу та зміною його на ініціативний. Поступаючи так, місіс Гласс ніби демонструє, що має право порушувати норми узгодженості комунікативних ходів через переважання її статусу над статусом мовця;

– **тактика конфронтаційної аргументації,** яка є формою жорсткої взаємної протидії.

Вона характеризується надмірністю експресивної та спонукальної діяльності [9: 19], що зумовлене підпорядкованістю інформативного компонента емоційно-вольовому. Аргументативними засобами тактики конфронтаційної аргументації адресата іронії виявляються **комунікативні дії образи, докору, заперечення.** Домінантою таких комунікативних дій стає негативна емоційна оцінка адресата іронії, вияв несхвалення, незадоволення іронічною комунікативною дією ініціатора іронії. Розглянемо реалізацію тактики конфронтаційної аргументації:

“[...] You think everybody’s made of iron or something.” [...]

“I don’t think everybody’s made of iron, buddy.” This abjectly simple sentence seemed to disturb Franny rather more than a continued silence would have [SF, 127].

Засобом конфронтаційної аргументації є комунікативна дія заперечення (*I don’t think*), виражена граматично. Заперечення слугує для передачі негативних емоцій адресата. Поширений зв’язок негативних емоцій та граматично вираженого заперечення пояснюється тим, що негативні емоції припускають дистанціювання – відштовхування, відвертання, тобто

заперечення [1: 61]. Як бачимо, інтеракція характеризується умовами вираженого комунікативного протистояння, позицією адресата іронії на опірність.

Таким чином, реалізація реактивно-комунікативної стратегічної лінії на неприйнятність іронії призводить до дисгармонізації стосунків між комунікантами та виявленні негативної партнеродиспозиції. Домінантою цієї реактивно-комунікативної стратегічної лінії є негативне ставлення адресата до адресанта іронії, вияв несхвалення його іронічною комунікативною дією.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации / Белова А.Д. – К.: КНУ, 1997. – 300 с.
2. Белова А.Д. Комунікативні стратегії і тактики: проблеми систематики / А.Д. Белова // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. праць. – К., 2004. – Вип. 10. – С. 11–16.
3. Гойхман О.Я. Речевая коммуникация / О.Я. Гойхман, Т.М. Надеина. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 272 с.
4. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / Иссерс О.С. – М.: КомКнига, 2006. – 288 с.
5. Клюев Е.В. Речевая коммуникация: [учебное пособие для университетов и институтов] / Клюев Е.В. – М.: Рипол Классик, 2002. – 320 с.
6. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / Макаров М.Л. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280с.
7. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Селиванова Е.А. – К.: ЦУЛ, "Фитосоцицентр", 2002. – 336 с.
8. Тарасова Е.В. Синергетические тенденции в современной лингвистике / Е.В. Тарасова // Вісник Харківського національного університету. – 2000. – № 500. – С. 3–9.
9. Benjamin R. Utterance and Commitment: A Speech Act Analysis / R. Benjamin // Argumentation. – Dordrecht, 1987. – P. 18–26.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- KS:** Kelly C. Someone Like You. – L.: Harper Collins Publishers, 2004. – 677 p.
- MO:** Maugham W.S. The Outstation // The Tree of Knowledge / Предисловие и комментарий Е.В. Гвоздиковой. – На англ. яз. – М.: Айрис-пресс, 2002. – С. 175–226.
- RR:** Roberts N. Hidden Riches. – L., N. Y., Cape Town: Reader's Digest, 1995. – P. 277–404.
- SF:** Salinger J.D. Franny and Zooey // Сэлинджер Д. Избранное: Книга для чтения на англ. яз. – СПб.: Антология, 2004. – С. 3–132.
- SI:** Steel D. Irresistible Forces. – L.: Corgi Books, 2000. – 414 p.
- SK:** Steel D. Kaleidoscope. – L.: Sphere Books Ltd, 1994. – 390 p.
- SM:** Sheldon S. Memories of Midnight. – L.: Fontana, 1991. – 392 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Лесик – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика, когнітивна лінгвістика.

ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАЦІЇ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

Ірина МЕЖУЄВА (Маріуполь, Україна)

У даній статті розглядаються деякі проблеми вміння тих, хто навчається, спілкуватися з носіями інших мов та культур, оволодіння відповідною соціокультурною компетенцією, комунікацією в полікультурному просторі.

Ключові слова: проблеми функціонування, полікультурний простір, поліетнічний, багатомовність, комунікація, компетенція.

Some problems of those who train the ability of communication with native speakers of other languages and culture, master relative sociocultural competence and ability to communicate in polycultural environment are reviewed in this article.

Key words: problem, functioning, polycultural, environment, polyethnic, multilingual/multiple languages, communication, competence.

Необхідність знання іноземних мов у світі величезна, якщо враховувати прагнення цивілізованих країн до конвергенції, відкритості, взаєморозуміння. Основною метою навчання іноземній мові прийнято вважати формування здатності та готовності до міжкультурної взаємодії. Значно зросла освітня та самоосвітня функції іноземної мови, їхня професійна значущість у школі та вищому навчальному закладі, на ринку праці у цілому, що й спричинило посилення мотивації у вивченні мов міжнародного спілкування.

Людина здатна спілкуватися з собі подібними будь-якою мовою тільки в тому випадку, якщо вона володіє комунікативною компетенцією. Дана компетенція є необхідною і

обов'язковою умовою успішного спілкування комунікантів як рідною, так й іноземною мовами. Дослідження в області різних наук, що займаються проблемами комунікації, довели, що для вирішення тих чи інших комунікативних завдань, наявність у співрозмовників філологічних знань і мовних навичок та умінь не є достатнім.

Будь-яке завдання спілкування може бути ефективно вирішеним тільки за наявності у тих, хто спілкується комунікативної компетенції, яка проявляється у взаємодії мовних знань, навичок і вмінь, а також інформації про навколишній світ взагалі, про культурні особливості співрозмовника, про культуру своєї країни та міжкультурні зв'язки між ними. Тільки за цих умов встановлюється взаєморозуміння партнерів спілкування, що належать до різних культур. «Мова є щось більше, <...> ніж механічно відтворений ряд звуків, який виражає швидкоплинні спостереження і настрої, які займають у дану хвилину того, хто говорить. Мова – це людина в цілому» (П. Сопер). Мова відображає світогляд співрозмовників, їх уявлення та знання про навколишній світ і, зокрема, про мікрокосми співрозмовника / комуніканта [2: 47].

Отже, для того щоб процес спілкування відбувся і його цілі були досягнуті, комуніканти повинні створювати свої висловлювання, спираючись не тільки на свої соціокультурні особливості, за і на специфічні культурні особливості співрозмовника, інакше буде мати місце дискомунікація – порушення процесу спілкування / невдача при вирішенні тієї чи іншої комунікативної задачі, що призведе до порушення взаємовідносин між людьми, що спілкуються. Як показують спостереження, якщо той чи інший співрозмовник, вступаючи в спілкування на нерідній для нього мові, продовжує мислити категоріями рідної мови та культури, крізь призму яких він пізнавав світ, і звертатися до засобів вираження та реалій рідної мови і культури, це призводить до помилок і відхилень у передачі та прийомі інформації, що носять не випадковий, а закономірний характер.

Багатокультурність і багатомовність – це не просто знання декількох мов і розуміння декількох культур. Це означає, що індивід володіє сформованою на основі всіх наявних у нього знань і мовного досвіду комунікативною компетенцією, де всі мови та культури перебувають у взаємозв'язку і взаємодії. У відповідній ситуації спілкування кожен співрозмовник досить вільно користується необхідною частиною цієї компетенції для успішного досягнення завдань комунікації, тобто партнери спілкування переходять вільно з однієї мови на іншу, демонструючи при цьому здатність відповідно до соціокультурних умов співрозмовника висловлювати свої думки і розуміти його думки. Розуміння тексту, який виникає під час міжкультурного спілкування, відбувається через уловлювання значень слів за різними ознаками лінгвістичного, соціокультурного і психосоціального характеру.

Зріле спілкування передбачає наявність у співрозмовників умінь долати лінгвістичні та екстралінгвістичні труднощі, оскільки при продукуванні висловлювань можуть виникати помилки, що є наслідком міжмовної і міжкультурної інтерференції, що може порушити або перервати комунікацію.

Дослідники встановили, що в комунікативній поведінці носіїв різних мов і культур у разі відсутності комунікативної компетенції належного рівня у кожного з них висловлювання, які створюються, формуються в опорі на рідну мову і дані конкретної національної культури [1: 63]. З цієї причини порушуються певні комунікативно-мовні норми міжкультурного спілкування, так як співрозмовники застосовують формули мовної та форми немовної поведінки, які використовуються у звичних для них соціальних сферах і ситуаціях спілкування.

Дане положення дозволяє зробити висновок про те, що вміння спілкування з носіями інших мов і культур повинні формуватися цілеспрямовано, так, щоб індивід адаптувався до відбиття в цій мові реального світу і культурних відносин, які кожна конкретна мова обслуговує. Тобто для спілкування з носієм іншої культури необхідно мати відповідну соціокультурну компетенцію. Повне перенесення навичок і вмінь спілкування зі співвітчизниками на спілкування з носіями нерідної мови неможливий через те, що в правилах спілкування в будь-якій культурі існують ірраціональні, ритуалізовані елементи, що мають національно-культурну специфіку, незнання яких породжує цілий комплекс причин дискомунікації на мовному та соціокультурному рівнях.

Загальновідомо, що будь-яка людина є частиною певного соціального середовища, в якій здійснюється його життєдіяльність і яка детермінує в значній мірі його поведінку, конкретні мотиви його вчинків. Це середовище, у свою чергу, впливає на формування особистості індивідуума. У зв'язку з цим будь-яке породжене індивідуумом у конкретній ситуації вербальне повідомлення містить у собі багато чого з того, що приховано за мовою. Зміст і сенс такого повідомлення можуть бути правильно зрозумілі співрозмовником тільки за умови, що він володіє культурою, в якій ця мова функціонує. З цією метою необхідно вміти аналізувати культурний зміст комунікації, яка виступає в якості її соціокультурного компонента. Цей компонент включає в себе конкретне предметне оточення, місце і обставини, що супроводжують спілкування, а також енциклопедичні знання учасників спілкування, вихідний лінгвістичний матеріал, статус / соціальне становище партнерів мовного акту. Тільки при тісній взаємодії зазначених компонентів комунікативні цілі реалізуються успішно. Отже, як знання, закріплені в семантиці мови, так і знання, що дозволяють використовувати мовні засоби в поєднанні з немовними, інакше кажучи, поєднання лінгвістичної і екстралінгвістичної семантики забезпечують спілкування носіїв різних мов і культур.

Дане твердження дозволяє підходити до аналізу мовної комунікації в різних аспектах: лінгвістичному, соціокультурному та психолінгвістичному. Подібний аналіз необхідний, оскільки ігнорування причин діскомунікації в будь-якому з перелічених аспектів може з'явитися причиною труднощів міжкультурного спілкування [3: 105].

Одним з основних завдань лінгвістичної освіти в даний час має стати формування в учнів основ соціокультурної компетенції в цілому, а не тільки в процесі вивчення іноземних / європейських мов. Включення соціокультурного компонента рідної культури і культур інших народів, що населяють нашу країну, у зміст і викладання переслідує двоякий ланцюг: з одного боку, дати знання про рідну культуру, з іншого – допомогти зростаючим громадянам України усвідомити, шляхом з'єднання в єдине ціле знань, отриманих на уроках з різних предметів та в процесі самоосвіти, поняття культурної альтернативи, без чого повноцінна міжкультурна комунікація та порозуміння неможливі.

Щоб уникнути діскомунікації з даної причини необхідно, щоб учні усвідомили, що, незважаючи на відмінності, які характеризують кожен національний культуру, реальною є можливість порозуміння у процесі міжкультурного спілкування. Ця можливість обумовлена біологічною єдністю людства, що базується на взаємозв'язку культур. Ця єдність завжди відрізняється від норм рідної культури учня. Явище діскомунікації стає малоймовірним, якщо уважно ставитися до тлумачення різних нюансів, значень і культурних конотацій (додаткове значення мовної одиниці) [7: 27-29].

Таким чином, соціокультурні причини діскомунікації можна пояснити тим, що при спілкуванні на нерідній мові співрозмовники формулюють думку, маючи на увазі свою соціальну дійсність, оскільки, як зазначалося вище, при володінні комунікантами принаймні двома мовами відбувається перенесення екстралінгвістичних понять з рідної культури в культуру країни мови спілкування. Дане положення робить необхідним для успішного використання нерідної мови не тільки грамотне володіння рідною мовою, а й досить глибоке знання життя своєї країни, її культури та історії. У результаті цього, а також у міру наближення до більш-менш вільного володіння іншими мовами і знаннями про культури, які ці мови обслуговують, індивід починає мислити на нерідній мові не тільки в лінгвістичному, а й у соціальному плані, що робить діскомунікацію практично неможливою.

Відомо, що знайомство практично з будь-якою інокультурою ніколи не починається з нульового циклу. Як правило, навіть на самому початку цього процесу учні вже мають уявлення про країну та її людей, яке часто виражено набором еkleктичних стереотипів. Подібне уявлення виникає в результаті знайомства з реаліями, явищами і подіями, що колись мали і мають місце в житті даного соціуму, але воно залишається незмінним, якщо навчання нерідній мові здійснюється у відриві від сучасного стану зазначених понять, що, відповідно, не надає позитивного впливу на трансформацію стереотипів, що склалися у учнів. У результаті в процесі міжнаціонального спілкування викривлене сприйняття соціокультурних явищ може стати серйозною причиною міжкультурної діскомунікації. У зв'язку з цим слід

визнати, що знайомство з культурою іншого народу не можна відокремлювати від її функціонування в певному просторі та часі [5: 16].

При такому підході на передній план висувається методичне вимога використання у навчанні міжкультурному спілкуванню сучасних автентичних матеріалів, внаслідок чого учень отримує можливість досить глибоко відчути і зрозуміти іншомовну культурну реальність. Однак необхідно прийняти до уваги той факт, що при використанні автентичних матеріалів може виникнути небезпека породження умовиводів і хибних уявлень на основі лише одного окремого випадку, тобто окремі соціокультурні реалії сприймаються як репрезентанти всієї культури в цілому. Виходячи з цього, абсолютно очевидно, що в даній ситуації роль викладача полягає в тому, щоб, з одного боку, здійснювати ознайомлення учнів з культурою іншого народу / народів, а з іншого – синхронно вносити корекцію в сформовані у них стереотипи, виступаючи у ролі посередника між культурами. Така позиція викладача покликана сприяти придбанню учнями належного рівня соціокультурної компетенції як комплексу знань, навичок та вмінь, що дозволяє успішно здійснювати міжкультурне спілкування та взаємодіяти з носіями іншої мови.

Наступним блоком причин, здатних викликати дискomунікацію у міжкультурному спілкуванні, є стереотипи, створювані досвідом комунікантів в рідній культурі, їх егоцентризм і соціоцентризм, тобто причини психосоціального характеру. Дослідники справедливо відзначають, що в процесі навчання міжкультурному спілкуванню до лінгвокраїнознавчим і соціокультурним знанням необхідно додавати ті, які володіють психосоціальними параметрами. Ці знання не можуть ні в якому разі бути виключені з процесу навчання без ризику стерилізувати викладання, яке подовжило б звертатися до інтелекту, тоді як в осягненні культури задіяні також глибокі психічні процеси [4: 32].

Практика показує, що в процесі інтеракції мовець, що говорить на нерідній мові, не завжди розуміє, що його мовна поведінка під час спілкування сприймається іншомовними співрозмовниками інакше, ніж він собі уявляє. Такий стан заважає коректному функціонуванню комунікації і може зробити її практично неможливою, створюючи різного роду непорозуміння. Причина виникнення цього непорозуміння полягає в тому, що будь-який індивід має тенденцію, як зазначалося вище, спиратися в ході міжкультурного спілкування на свій культурний досвід, на свої знання про культуру взагалі і про культуру мови спілкування, зокрема. Оскільки члени будь-якого соціуму оточені багатьма універсальними для всіх культур реаліями, то особистісне, індивідуалізоване уявлення співрозмовників про них часто ускладнює орієнтацію в певній міжкультурній ситуації комунікації, тобто є причиною порушення взаєморозуміння між партнерами спілкування, що належать до різних національних культур [6: 29].

Спостереження за особистісним спілкуванням між студентами, а також за їх спілкуванням у процесі навчальних занять дозволяє зробити висновок про те, що зазначені вище причини дискomунікації, знання яких важливо не тільки при формуванні соціокультурної компетенції на іноземних / європейських мовах, є серйозним чинником, що заважає встановленню міцних міжнаціональних контактів всередині однієї країни. Для усунення цього фактора освіта повинна бути організована таким чином, щоб представники різних соціумів, які живуть в безпосередньому сусідстві, мали можливість розуміти одне одного в процесі міжособистісного і масового спілкування, що позитивно позначиться на взаємодії та розвитку культур.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Верещагин Е.М. Язык и культура / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М., 1990. – 51 с.
2. Воробьев В.В. Лингвокультурология. Теория и методы / В.В. Воробьев. – М., 1997. – 160 с.
3. Сепир Э. Язык. Введение в изучение речи / Э. Сепир // Избранные труды по языкознанию и культурологии. – 1993. – 185 с.
4. Мудрик А.В. Социализация человека / А.В. Мудрик. – М., 2004. – 94 с.
5. Старикова Л.Д. История педагогики и философия образования / Л.Д. Старикова. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. – 367 с.
6. Тен Ю.П. Культурология и межкультурная коммуникация / Ю.П. Тен. – М.: Наука, 2009. – 201 с.
7. Зеер Э.Ф. Компетентный подход к образованию / Э.Ф. Зеер // Педагогика. – №3. – 2005. – С. 27-40.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Межуєва – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри перекладу Приазовського державного технічного університету.

Наукові інтереси: професійна іншомовна комунікація.

РОЛЬ КОММЕРЧЕСКОЙ РЕКЛАМЫ В РАСПРОСТРАНЕНИИ СМЫСЛОВЫХ ДУБЛЕТОВ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Ирина МОЗОВАЯ (Днепропетровск, Украина)

У статті аналізується явище смислового дублювання як культурно-мовленнєвий наслідок використання іноземних слів у сучасній комерційній рекламі; розглядаються пари і ряди слів-дублетів; оцінюється їх роль у зниженні культури мовлення.

Ключові слова: смислове дублювання, іноземне слово, престижність іноземного слова, російськомовна реклама, культура мовлення.

The article analyzes the phenomenon of semantic duplication as cultural and speech consequence of foreign words' use in modern commercials; pairs and lines of duplicated words are being looked at; their role in deterioration of standard of speech is being stated.

Key words: semantic duplication, foreign word, prestigiousness of a foreign word, Russian-language advertising, standard of speech.

Ученые, изучающие язык рекламных обращений в период с конца XX – начала XXI вв., отмечают, что появление в них значительного количества иноязычных слов (в том числе, заимствованных недавно – непосредственно языком рекламной коммуникации, а также через устную речь или какую-либо терминосистему) далеко не случайно, поскольку связано с функционально-стилистическими задачами рекламы как разновидности массовой коммуникации [1; 3; 4 и др.].

Как известно, в наши дни русскоязычная реклама представляет собой влиятельную коммуникативную сферу, играющую значительную роль в формировании ценностной ориентации членов социума. «Отвоеванный» ею социальный «плацдарм» – в достаточной степени обособленная и консолидированная общественная группа, состоящая из представителей новых предпринимательских кругов, а также «бизнес-окружения», без особого сопротивления воспринявших предлагаемую рекламодателями систему ценностей (представляющую собой в основном набор стереотипов, выработанных евро-американским образом жизни и предпринимательства), – постепенно становится ценностным эталоном для значительной части общества [1].

Все это заставляет относиться с максимальной серьезностью к любым, на первый взгляд, «внутрирекламным» явлениям и тенденциям, в том числе языковым, учитывая реальную возможность их ближайшего распространения на общество в целом.

В связи с вышесказанным, очевидной становится и острая необходимость культурно-речевой оценки подобных тенденций и явлений, а также определенная систематизация последних, проведенная в сопоставлении с традициями русского речевого узуса. В настоящей статье ставится *цель* охарактеризовать одно из наиболее ярких явлений в русском языке конца XX – начала XXI ст., так или иначе связанных с рекламной коммуникацией и процессами заимствования новой лексики в этой сфере, а именно: активное появление смысловых дублетов.

Общеизвестно, что реклама, как двигатель прогресса, уже по своей социальной роли должна непрерывно обновляться, предлагая все новые товары и услуги, конкретный же рекламный текст должен быть конкурентоспособным, а, следовательно, не предлагающим «морально устаревших» товаров. При этом под новизной товара нередко подразумевается не оригинальность его потребительских качеств, а всего лишь новая «этикетка» – наименование. Что касается ориентированной на запад русскоязычной рекламы исследуемого периода, то в роли подобных «этикеток» выступают, как правило, *инновации иноязычного происхождения*. В результате русскоязычные рекламные тексты являются в течение изучаемого нами периода неизменным источником проникновения в русскоязычный лексикон новых иноязычных слов, существенно увеличивая общий массив заимствуемой в эти годы лексики, по масштабам своим справедливо названный «иноязычным потоком» (выражение В. Г. Костомарова [2]).

Благодаря «иноязычному потоку» в рекламной коммуникации последних десятилетий отмечается появление и интенсивное тиражирование огромного количества номинативно избыточных для русского литературного языка иноязычных слов (имеющих в языке семантически точные соответствия). Возникающий таким образом «речевой дублетизм» далеко превышает уровень, отмечаемый при нормальной речевой ситуации, и становится одним из болезненных речевых явлений. Особенность «дублетизма» изучаемого периода состоит в том, что именно иноязычный представитель пары семантических дублетов в подавляющем большинстве речевых реализаций является безусловно предпочитаемым, поскольку обладает более благоприятным ассоциативно-коннотативным обликом. При этом избираемое иноязычное слово не должно быть непременно новым для русского языка, необходимым является лишь условие его стойкой ассоциированности с «западным» образом жизни и деятельности (бизнеса) или же, по крайней мере, отсутствие в его смысловой структуре коннотативных значений, связанных с «бывшей советской» реальностью.

Число дублетов такого рода пополняют некогда экзотические наименования. Например, англицизм *офис*, неизменно предпочитаемый употребляемым в советский период словам *кабинет, канцелярия, контора*, слова *шоп* и *маркет*, почти повсеместно заменившие прежнее заимствование *магазин, шопинг* – покупки, *имидж* – образ, иноязычное слово *шоу* вместо русских *представление, спектакль, зрелище, показ; креативный* вместо *творческий; престижный*, заменившее слово *известный, позиционировать*, заменившее *представлять, располагать; эксклюзивный* вместо *исключительный, единственный*, слово *брэнд / бренд*, вытесняющее словосочетание *торговая марка*, новые заимствования *байер* и *драйвер*, употребляемые продвинутыми составителями рекламных текстов вместо привычных слов *покупатель* и *водитель*, *свитчер* вместо *модница*, *блендер* вместо *миксер* и т. д. и т. п.

Смысловые дублеты могут употребляться одновременно в одном контексте в качестве синонимов, способствующих лексическому разнообразию текста, см., например: «*Джон Бон Джови скучает по **мотоциклу**. Музыкант с ностальгией вспоминает **байк**, который он передал в дар Залу славы рок-н-ролла*» (ЮУ, окт., 2006, с. 34); «*Вы свободно подходите к выбору **брендов**, но ведь вы открыли бутик Manolo Blahnik, а ведь там представлена обувь только одной **марки**...*» – из рекламного интервью (Off., март, 2003, с. 92); «*Дороги ... вызывают у отечественного **драйвера** тяжелое чувство эйфории. Высматривать, где припрятаны камеры, не стоит. Их демонстративно размещают на самых видных местах. Еще и предупредят **водителя** с помощью дорожных знаков*» – рекламный текст о путешествии по автобанам Германии (Cosmo, авг., 2006, с. 92) и др.

Следующим источником увеличения числа дублетных пар становится специальная лексика. В языке рекламы детерминологизируются и активно используются вместо распространенных общелитературных слов, в том числе и освоенных заимствований, такие наименования, как *листинг* вместо *список, прайслист* вместо *прейскурант, трейдинг* вместо *торговля, сейл* вместо *распродажа; эстимейт* вместо *цена, стоимость; инвестировать, инвестор, инвестиция* вместо *вкладывать, вкладчик, вложение; мониторинг* вместо *контроль, наблюдение, слежение за чем-либо; консалтинг* вместо *консультирование; корпоративный* вместо *общий, коллективный; логистика* вместо *материально-техническое обеспечение, транспорт; гаджет* вместо *устройство, аппарат; флаер* вместо *рекламная листовка* и др. См., например: «*Все изменения начинаются с мелочей. Вот, например, с таких: Не игнорируй студентов, которые подрабатывают раздачей **флаеров**. Остановись на секунду, скажи «привет» и возьми **рекламный буклет***» (Cosmo, авг., 2006, с. 11).

Особо отметим популярность в изучаемый нами период замены слов русского языка новыми иноязычными финансовыми терминами (ср., например, использование слова *мерчендайзер* – вместо *продавец, маркетинг* – вместо *реализация, сбыт* и т. п.).

Нетрудно заметить, что основное количество дублетных пар образуется в результате проникновения в русский язык новых иноязычных слов преимущественно англо-американского происхождения (так, англицизм *тур* успешно заменяет целый ряд слов *вояж, путешествие, поездка* и др.).

К однозначно негативным с культурно-речевых позиций проявлениям эксплуатации ассоциативно-коннотативных свойств иноязычных, нередко нетранслитерированных лексем относится, на наш взгляд, распространенная практика замены привычных наименований, в

частности использование слов *ice-cream* вместо *мороженное*, *hot dog* вместо *горячая сосиска*, *pop corn* вместо *кукурузные хлопья*, *House* вместо *кафе, ресторан, столовая* (ср., например, *Coffee House*), *take-up* вместо *макияж*, *backstage* вместо *за кулисами, закулисье* и т. п. Ср., например: «*Османи Лафита тем временем находится на backstage: он подгоняет пару платьев под фигуры моделей... За кулисы просочились журналисты и напали на Османи с вопросами...*» – из рекламного репортажа (MINI, авг., 2006, с. 103); «*ИГРА В КРАСКИ. Make-up всегда требует эксперимента, и самый яркий из них можно провести с глазами, используя разные тени... Соблюдай последовательность действий: сначала нанеси тени одного оттенка на правый глаз, затем – на левый. Поэтапный «план» помогает корректировать макияж в процессе*» (MINI, авг., 2006, с. 141).

Только стремлением во что бы то ни стало привлечь внимание читателя можно объяснить целенаправленную замену общеупотребительных номинаций *нянька, фильм ужасов, биографическая драма* англицизмами *бэбиситтер, хоррор, «байопик»* в текстах рекламы фильмов, см. например: «*КОГДА ЗВОНИТ НЕЗНАКОМЕЦ. Ремейк классического фильма ужасов от большого спеца по экшену. Молоденькая девушка подрабатывает бэбиситтером в семье, то бишь приходящей няней. ... Саймон Уэст снимал в основном низкосортные экшены наподобие «Лары Крофт». А тут взял и порадовал классным хоррором*»; «*КАПОТЕ. Оскароносная биографическая драма об американской литературной иконе XX века. «Байопики» ежегодно потрясают сознание простодушных американцев, открывая им неизвестные стороны жизни знаменитостей. ... Фильм, о котором вы сейчас читаете, – стандартный умный «байопик», рассчитанный на «Оскары»...*» (АД, № 18, 2006, с. 41).

Особым случаем семантической дублетности является появление пар, строящихся по принципу менее престижное – более престижное иноязычное слово. Так, можно отметить замену слова *культуризм (культурист)* на *бодибилдинг (бодибилдер)*, словосочетание *джинсовая ткань* все чаще заменяется однословным заимствованием *деним*, старые заимствования *клубмен, шлягер, модельер* вытеснены более престижными *клуббер, сингл, кутюрье* и пр. См., например: «*Эта осень пройдет под знаком джинсов, говорят дизайнеры. ... Из денима будет все – и традиционные брюки, и сумочки, и костюмы, и аппликации на одежде ...*» (Нат., окт., 2006, с. 14).

Отметим, что в рекламе наших дней сверхмодное слово *кутюрье* начинает соперничать со словом *дизайнер*, выступая его синонимом, см., например: «*Финальный выход кутюрье Османи Лафита с Владой Литовченко, лицом своей марки в Украине. Дизайнер пристально осматривает всю коллекцию, выбирая наряды для моделей*» – надписи под фото в рекламном репортаже (MINI, авг., 2009, с. 104).

Формирование пар лексических дублетов наблюдается в сфере лексики отдыха, ср., например: «*Чтобы устроить веселый дачный **опен-эйр**, не нужно ждать повода – хорошая погода уже достаточное основание для праздника на **открытом воздухе**... На правильной вечеринке должен быть **чилл-аут**: создайте зону **отдыха**, набросав на низкую кушетку или диванчик много разноцветных подушек...*» (МК, июль, 2006, с. 199).

В погоне за все новыми экспрессивными средствами, способными привлечь внимание потенциальных покупателей, реклама отказывается от привычных и потому, очевидно, немодных наименований, заменяя их новомодными и престижными заимствованиями, например: *показ мод – дефиле; конкурс, отбор – кастинг; вечеринка – пати, раут, сейшин; друг – бойфренд; охрана – секьюрити; выставочный зал – шоу-рум* и т. д.

Стремление авторов рекламных материалов заменять русские слова американизмами приводит иногда к парадоксам, когда «красивый» и, как кажется автору, точный американизм поясняется в тексте ... исконным словом, см., например, контекст из рекламного материала о фотовыставке «Анатомия большого города»: «... в любом, даже самом процветающем городе, помимо нарядных центральных кварталов и торжественных парадных площадей, хватает того, что в Америке кратко и весьма точно называется «**back street**» (закоулок), со всеми вытекающими отсюда последствиями» (АД, № 18/06, с. 79).

Новомодные иноязычные слова, конкурирующие с уже освоенными заимствованиями и русскими лексемами, звучат постоянно, функционируют контекстуально широко, проходят значительную трансформацию и, разумеется, переоценку.

Показательны при этом факты изменения значений слов, связанного со степенью распространения называемых ими реалий. Например, реклама делает попытку максимально возвысить и облагородить значение нового для русского языка галлицизма *бутик*, в то время как во французском языке слово *boutique* гораздо чаще означает «небольшой магазин, лавочка, магазин готового платья», нежели «магазин от дома моделей». Не столь поэтично значение слова *boutique* и в английском языке, возможное посредничество которого при заимствовании необходимо принимать во внимание. По данным Вебстерского словаря *boutique* – 1) небольшой магазин женской одежды (особенно дорогой); модная лавка; 2) отдел универмага, особенно отдел товаров для женщин [5: 167].

Рекламные публикации периода конца 90-х – начала XXI века активно эксплуатируют словосочетание *элитный бутик* в контекстах, свидетельствующих о происшедшем «расширении значения» слова. У потребителя может сложиться мнение о существовании «элитного» и «неэлитного» бутика, причем последний становится синонимом слова «магазинчик». Примером может служить такая рекламная публикация: «По количеству *бутиков*, открывшихся за последнее время, Москва уже легко может соперничать со многими городами Европы... Сразу оговорюсь, что в данном случае речь идет не об *элитных бутиках*... До сих пор такие *супердорогие магазины* обслуживали определенные слои населения» (Сегодня, 2000). Таким образом, значение «элитный, супердорогой магазин от дома моделей» довольно быстро перестало быть единственным в смысловой парадигме иноязычного слова *бутик*. Благодаря рекламе появилось значение, которое нередко выдвигается на первый план – «небольшой магазин готового платья, магазин-дистрибьютер, имеющий специализированного зарубежного поставщика». Разумеется, изменилась и стилистическая окраска этого слова. Оставаясь достаточно престижным в русскоязычной рекламе, но утратив характеристику сословной замкнутости и доступности для избранных, оно по-прежнему принадлежит к лексикону «эталонного» потребителя, о чем свидетельствует лексическое окружение этого слова в рекламных текстах: *гигантский модный бутик Villa Moda* (Off., март, 2003, с. 90), *культовый парижский бутик* (там же, с. 94).

Рекламные тексты наших дней, с одной стороны, продолжают позиционировать пару *бутик – магазин* как обозначения торговых заведений, отличающихся уровнем престижности, ср.: «Разные *шикарные бутики* мне, конечно, нравятся, но это вовсе не значит, что я не покупаю себе недорогие туфли в самых *обычных магазинах*» – из рекламного интервью (Cosmo, авг., 2006, с. 175); «... дело не только в элегантности утопающего в зелени канала и *дорогих бутиках Aigner, Hermes, Prada или Vuitton*, но даже в *магазинах*, которые можно встретить по всей Европе, C&A, H&M или Zara, царит своеобразная изысканность и неповторимость» – рекламный материал о Дюссельдорфе (Нат., окт., 2006, с. 211). С другой же стороны, рекламный дискурс все чаще демонстрирует процесс превращения этих слов в идеографические синонимы, см., например, такую рекламу: «Город на Неве скоро составит конкуренцию столице по количеству *модных магазинов*. Недавно на набережной канала Грибоедова открылся *бутик* итальянской марки *Patrizia Pire*. Открытие питерского *магазина* посетила дизайнер марки – Патриция Бамби» (Gl., окт., 2005, с. 370).

Реклама дает пример и не совсем корректного, на наш взгляд, употребления слова *бутик*, ставшего, очевидно, очередной жертвой рекламной моды: «Гранд» – торговый комплекс, по которому можно бродить целыми днями. ... В сентябре открылась ГАЛЕРЕЯ **БУТИКОВ САНТЕХНИКИ И КЕРАМИЧЕСКОЙ ПЛИТКИ**, представляющая весь спектр эксклюзивных разработок и необычных дизайнерских решений от ведущих европейских фабрик» (Hel., окт., 2005, с. 55). Очевидно, что в этой рекламе модное слово *бутик* употреблено в его исконном значении «торговая лавка», к тому же применительно к сантехнике (как правило, бутики торгуют одеждой, обувью, галантереей).

Проведенное исследование позволяет сделать **вывод** о том, что русско-язычная реклама играет значительную роль в формировании ценностной ориентации членов общества, отражает в силу этого и определенные языковые явления, заслуживающие оценки с точки зрения их культурно-речевых последствий для языковой системы в целом. К числу таких явлений относится и смысловая дублетность наименований, возникающая вследствие

одновременного функционирования в языке нескольких слов, обозначающих одно и то же. Специфика явления смысловой дублетности в современной русской речи заключается прежде всего в том, что ассоциативно-коннотативные отношения в новых дублетных парах в ряде случаев строятся по принципу *более престижное, модное, новое или экзотичное (западное) – менее престижное, немодное, знакомое или отечественное*. При этом более очевидна оценочность предпочитаемого, то есть первого члена смысловой пары, в то время как стилистические трансформации, происходящие со вторым ее членом, зафиксировать достаточно сложно, иногда это можно сделать лишь с помощью сравнения с более модным членом дублетной пары.

Данное исследование может быть продолжено в плане наблюдения и описания на материале языка других явлений культурно-речевого плана, а именно: развития омонимии, выхолащивания номинативного значения слов, роста словообразовательной активности иноязычных слов и др.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Зирка В. В. Манипулятивные игры в рекламе: лингвистический аспект. – Дн.: ИМА-пресс, 2004. – 291 с.
2. Костомаров В. Г. Русский язык в иноязычном потоке // Русский язык за рубежом. – 1993. – № 2. – С. 58–65.
3. Костомаров В. Г. Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа. – Изд. 3-е, испр. и доп. – СПб.: Златоуст, 1999. – 320 с.
4. Подчасова С. В. Новые слова ... «адвертайзинга» // Русская речь. – 1995. – № 2. – С. 71–75.
5. Webster's NewWorld Dictionary. Second College Edition. – Prentice Hall Press, 1986. – 1692 p.

ІСТОЧНИКИ ФАКТИЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА

АД	–	Афиша Днепропетровска (журнал)	Hel.	–	Hello! (журнал)
Нат.	–	Натали (журнал)	MINI	–	MINI (журнал)
Сегодня	–	Сегодня (газета)	Gl.	–	Glamour (журнал)
Cosmo	–	COSMOPOLITAN (журнал)	JOY	–	JOY/Джой (журнал)
МК	–	Marie Claire/Мари Клер (журнал)	Off.	–	L'OFFICIEL (журнал)

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Мозова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Наукові інтереси: мова реклами, іншомовні слова в рекламних текстах.

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ КОНФЛІКТНОГО ДИСКУРСУ ТЕЛЕВІЗІЙНОГО ТОК-ШОУ (на матеріалі англомовного телевізійного ток-шоу Кенії)

Олена МОІСЕЕНКО (Київ, Україна)

Метою дослідження є розгляд лінгвокультурних особливостей англомовного конфліктного телевізійного дискурсу Східної Африки. На прикладі конфліктного дискурсу телевізійного ток-шоу були досліджені особливості вербального насилля та когнітивні стратегії ментальних просторів умовних відношень.

Ключові слова: телевізійний дискурс, ток-шоу, вербальне насилля, ментальний простір, умовні відношення, Східна Африка.

The purpose of the research is to consider the linguocultural peculiarities of the conflict television discourse of East Africa. The analysis of the conflict discourse of the television talk-show allowed to determine the peculiarities of the verbal violence and cognitive strategies of mental spaces of conditional relations.

Key words: television discourse, talk-show, verbal violence, mental space, conditional relations, East Africa.

Метою роботи є дослідження лінгвокультурних особливостей англомовного конфліктного телевізійного дискурсу Східної Африки.

Актуальність дослідження, перш за все, зумовлена посиленою увагою сучасної лінгвістики до досліджень у галузі міжкультурної комунікації, яка передбачає розгляд функціонування мовних одиниць у тісному зв'язку з культурою в різних контекстах функціонування. Особливості територіальної та соціальної диференціації англійської мови в країнах Африки почали вивчатися з другої половини 20 століття. Серед дослідників такі вчені як Семенець О.Е., Скандера П., Бурегай А. [3; 10; 4]. Досліджувалися основні

відмінності варіантів англійської мови, які включали зміни в лексичному складі, граматичному та фонетичному складі мови, а також розвиток значень деяких лексичних одиниць англійської мови в таких країнах як Кенія, Танзанія, Уганда. Проте дослідження особливостей англомовного телевізійного дискурсу в лінгвокультурному контексті Східної Африки відсутні.

Об'єктом дослідження даної статті стали транскрипти англомовного телевізійного ток-шоу телевізійного каналу Кенії, NTV (Nation TV).

Предметом дослідження є лінгвокультурні чинники, що зумовлюють особливості телевізійного конфліктного дискурсу.

Завдання включає дослідження лінгвокультурних аспектів вербального насилля та когнітивних стратегій ментальних просторів умовних відношень.

Крижановська М.В. підкреслює, що дискурс ЗМІ має підвищену увагу лінгвістів, оскільки є частиною загальнокультурного простору, одним з важливих факторів формування сучасної мовної картини світу, та впливає на мовленнєві норми суспільства [2: 159].

Матеріалом даного дослідження слугували транскрипти популярного ток-шоу *Showdown* кенійського телевізійного каналу NTV (Nation TV) за 2008 рік. Ток-шоу присвячене суспільно-політичній тематиці. Зазвичай гостями студії стають члени парламенту, громадські діячі, представники різних політичних партій. Ток-шоу *Showdown* проходить у формі бесіди, діалогу або полілогу, коли в студії присутні два гостя. Слід відзначити, що зазвичай бесіди проходять у спокійній, неконфліктній атмосфері, хоча гості студії можуть мати різні погляди на питання, які обговорюються. Кольори студії є також спокійними. У студії присутні тільки ті гості, які приймають участь в обговоренні. Спілкування з телеглядачами відбувається за допомогою SMS повідомлень та електронних листів. Проте, коли у суспільстві склалася конфліктна ситуація – під час Помаранчевої революції у Кенії у 2008 році – вона була перенесена у студію під час зустрічі двох представників політичних сил: відомої жінки-політика та одного з лідерів опозиційної партії.

Ван Різ М.А. стверджує, що в основі телевізійного ток-шоу є аргумент.

Специфіку аргументації у цьому виді дискурсу визначає адресат, який складається з декількох прошарків, *layered audience*. Аргумент у ток-шоу спрямований та має на меті переконати не тільки і не стільки безпосереднього інтерлокютера, опонента у дискусії та аудиторію в студії. Учасники формулюють аргументи для того, щоб переконати третю сторону – аудиторію телеглядачів. Саме цей фактор, на думку ван Різ М.А., спричиняє напруженість пристрастей у дискусії та навіть вербальне насилля у намаганні знищити свого опонента. Ван Різ М.А. підкреслює, що у телевізійному ток-шоу ми знаходимо звичайні аргументи, які продукуються звичайними засобами, але вони підсилюються специфічними цілями та форматом ток-шоу [13].

Дослідники відзначають, що класична риторика розглядає публічний дискурс тільки з точки зору монологу. Сучасні технології та культурні зміни, призвели до того, що тепер актуальною стає також риторика публічного діалогу у таких формах як політичні дебати кандидатів, TV інтерв'ю та ток-шоу [9].

Белова А. Д. визначає аргументативний дискурс, як цілеспрямоване мовлення у соціально-детермінованій ситуації з метою створення когнітивного та аксіологічного унісону [1: 88]. Конфлікт означає аксіологічний або когнітивний дисонанс між учасниками конфліктної ситуації [1: 69].

Характерною рисою конфліктного дискурсу ток-шоу є використання опонентами мовленнєвих актів вербального насилля у дискусії. Вербальне насилля, *verbal violence*, складається з дій, які обмежують конверсіональні права людини, *person's conversational rights*, такі як перебивання, підвищення голосу, ображення опонентів, пряме або опосередковане звинувачення опонентів у нещирості та некомпетентності [13].

Для мовленнєвої поведінки учасників конфліктного дискурсу ток-шоу *Showdown* є характерними перебивання опонента. Проте опонент може продовжити мовлення, не звертаючи уваги на перебивання. Наприклад:

Гостя студії: ...Those are rumour-mongers which my colleague here. I am the one who moved the bill to the parliament. I did not have the gun on my head

Гість студії перериває: *She did not have any alternatives*

Гостя студії не звертає увагу на репліку опонента та продовжує: *That a thing that I have not believed in I will not do. Let nobody try to make it as though we were forced into this...*

Атаки на особистість, які включають звинувачення в некомпетентності або нещирості та не мають ніякого відношення до теми, яка обговорюється, є відомою формою аргументації *fallacious ad hominem argumentation*, аргумент до людини [8; 13].

Виділяють такі види *ad hominem fallacies*, як *the abusive variant*, *the circumstantial variant*, *tu quoque variant*. Прямо атакує опонента *the abusive ad hominem fallacy*: опонент представляється як обмежена, нечесна людина, на яку не можна покластися, або опонент є негативною людиною в інших аспектах. Звинувачення опонента в тому, що він діє тільки виходячи з власних інтересів, визначається як *the circumstantial ad hominem fallacy*. Звинувачення опонента в тому, що опонент атакує (або захищає) точку зору, яку захищав (або атакував) у попередніх дискусіях, визначається як *tu quoque ad hominem fallacy*. Дослідження *ad hominem fallacies* має важливе значення, оскільки дозволяє встановити помилки, які порушують успішну комунікацію [12].

Хесс-Луттіч Е. відзначає, що *ad hominem fallacies* можуть виражатися прямими або непрямими засобами [7].

У конфліктному дискурсі ток-шоу *Showdown* можна спостерігати приклади прямих *ad hominem fallacies*. Наприклад:

President Kibaki considered that question and said: "Let's finish this work today in parliament at that point of time". Martha had to go and talk to President directly: "Please, let's have this bill pass as quickly as possible". Among others Martha did not want those debates to go on. They were standing in the way the legislation, the draft of it, it was agreed upon. But that ceremony nearly collapsed because of the hardliners I want to put it on Martha to explain her absence at that time at ceremony when there was a bill under the discussion it was going to be piloted by her. And she missed the signing ceremony because she did not like what President Kibaki did so these hardliners are the people that are causing these problems they don't want the portfolios to be shared meaningfully, and also they are protecting the network of corruption because those corruption network depend on Ministry of Finance, Ministry of Internal Security.

У цьому монолозі одного з учасників дискусії можна спостерігати пряму атаку на опонента, *the abusive ad hominem fallacy*. Опонент та її колеги визначаються як *hardliners – members of a group, typically a political group, who adheres uncompromisingly to a set of ideas or policies*. Можна також спостерігати використання *the circumstantial ad hominem fallacy*: у монолозі гість студії відкрито звинувачує іншу гостю студії та її колег у корупції та захисті власних інтересів: *they are protecting the network of corruption*.

Луджібухл М. у своєму дослідженні звернув увагу на те, що реакція політиків на звинувачення буде відрізнятися від реакції інших учасників. У той час, коли інші учасники реагують прямо та відкрито, як наприклад: *This is a lie*, політики обирають непрямі засоби [8].

У конфліктному дискурсі ток-шоу *Showdown* можна спостерігати прямі, проте евфемізовані, відповіді на звинувачення. У наступному прикладі можна спостерігати пряме звернення до опонента з лексичною одиницею *untruth*:

- I regret that James can tell an untruth to my face. It is not me or any of my colleagues who had indicated that we had a problem.

Слід відзначити, що хоча опонент відкрито обвинувачується у неправді, проте замість лексичної одиниці *lie* використовується одиниця *untruth*, яка є евфемізмом до лексичної одиниці *lie*: *untruth – used when you want to avoid saying the word lie*.

Значну роль у конфліктному дискурсі ток-шоу *Showdown* відграють умовні відношення. Фоконьє Ж. стверджує, що союз *if* створює ментальний простір – часткову або локальну модель ментального змісту, у випадку умовних відношень це може бути модель

ситуації або модель інтеракції мовленнєвих актів, або модель процесу міркувань [6]. На думку Світсер І. та Денсіджер Б., саме теорія ментальних просторів забезпечує механізми для дослідження когнітивних структур та зв'язків між ними [5: 11]. Світсер І. та Денсіджер Б. застосовують теорію ментальних просторів у поєднанні з теорією конструктивної граматики у дослідженні умовних відношень. Світсер І. та Денсіджер Б. аналізуючи когнітивні стратегії, які задіяні у створенні ментального простору, визначили декілька типів ментальних просторів, які створюються граматичними структурами умовних відношень: простір ментального змісту (*space of mental content*), епістемічний простір (*epistemic space*) та металінгвістичний простір (*metalinguistic space*) [5].

У ході дискусії опоненти створюють простори ментального змісту, *space of mental content*. Простори ментального змісту у конфліктному дискурсі ток-шоу виконують різні функції. Однією з функцій є непрямий засіб впливу. У наступному прикладі гостя студії створює ментальний простір у якому вона передбачає, що дії у антецеденту, які співпадають з діями опонентів у дійсності, призведуть до того, що в країні запанують закони джунглів. Гостя студії використовує висловлювання *the rules of the jungle*, що є синонімом висловлюванню *the law of the jungle – the principle that those who are strong and apply ruthless self-interest will be most successful*. Вона створює простір суспільного хаосу, який є загрозою для суспільства. У своєму передбаченні гостя студії використовує займенник *we*, таким чином у цій простір вона залучає себе, опонентів та телеглядачів, підкреслюючи таким чином, що дії опонентів створюють загрозу усім. Таким чином, створення простору суспільного хаосу слугує непрямим засобом впливу як на опонента, так і на телеглядачів:

- *As declared by the election, and our law is clear anybody disputing that go to the court and the votes can be counted. ODM has refused to do that. We will be ruled by the rules of the jungle if someone finds you guilty without an arbiter.*

Мартін Лугінбухл у статті *Conversational violence in political TV debates: Forms and functions* відзначає, що політики беруть участь у ток-шоу не для того, щоб сформулювати свою точку зору або знайти певний консенсус. Скоріше метою політиків є просування власної точки зору або їх політичної партії, власних персон та також знищення політичних опонентів. Для політиків дискусія у ток-шоу є інструментом переконання [8: 1376].

Проте у дискусії, що відбувалася у студії ток-шоу *Showdown* та мала конфліктний характер, політики знаходять консенсус через побудову єдиного ментального простору:

Гостя: I know we can have it working if the Prime Minister Rally Odingo and President Kibaki each take responsibility and make decisions, top decisions for their side without being held hostage by any person. I know on our side we as the parliament group we have released our president challenging the ODM to release Rally Odingo who I know left alone with President they will reach an accommodation which will take Kenya forward.

Гість: That is what I said the last time here Martha. If two gentlemen, two leaders left together to discuss this and come out with the resolution we can have a way forward. But the evidence that is on record every time president Kibaki is agreed on anything with the Rally Odingo as soon as he goes to his group of ministers the position is shifted back.

Гостя: Rumours again.

Гість продовжує, не звертаючи увагу на репліку гості: *That happened consistently. But I think this agreement can work. There are men and women on both sides. Martha here, I must say she has done a great work and I think we had worked out the chemistry that was moving the process forward...*

Хоча гості у студії у заключній фазі дискусії демонструють вербальне насилля, проте аналіз умовних речень свідчить, що сценарій вирішення суспільного конфлікту в опонентів співпадає. Опоненти бачать можливість вирішення конфлікту тільки у просторі коли два лідера опозиційних сил зустрінуться та обговорять проблеми без участі їх команд. Цікаво відзначити, що гостя студії створює епістемічний ментальний простір – вона починає побудову простору з *I know*. Функцією таких умовних висловлювань є забезпечення фону міркувань шляхом виклику релевантних частин когнітивного контексту, які привели до цього

висновку. У таких просторах не відбувається встановлення альтернативних просторів, швидше йде створення єдиного простору як фонового для процесу міркування. Невербальним підтвердженням можливості вирішення суспільного конфлікту слугував потиск рук опонентами.

Створення опонентами у дискусії простору, у якому залишаються тільки лідери, які наділені владою, та вирішують суспільні проблеми, є ознакою приналежності опонентів у дискусії до колективістської культури. У статті *How negotiators get to yes: Predicting the constellation of strategies used across cultures to negotiate conflict* С. Тінслі відзначає, що існує три підходи до вирішення конфлікту: владний підхід; підхід, що базується на власних інтересах; підхід, який базується на виконанні законів. Вибір підходу до вирішення конфліктної ситуації залежить від культурних цінностей певного суспільства. С. Тінслі відзначає, що владний підхід є характерним для культур, однією з цінностей яких є колективізм [11].

Висновки. Таким чином, у когнітивних стратегіях побудови ментального простору сценарію вирішення суспільного конфлікту опонентами у телевізійному ток-шоу знаходить свій прояв належність дискусантів до колективістської культури. Характерними рисами колективістських культур є соціалізація своїх представників ставити інтереси групи вище власних інтересів.

Перспективи дослідження. Проведене дослідження дозволяє поглибити вивчення особливостей англійської картини світу народів Східної Африки. Перспективи полягають у необхідності подальшого дослідження особливостей англійського дискурсу у зіставному, міжваріантному плані для подальшого розкриття лінгвістичного феномену полілінгвокультурної моделі мовної картини світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации [монографія] / А. Д. Белова – Київ: Киевский ун-т им. Т.Шевченко. – 1997. – 311 с.
2. Крижановська М.В. Сучасні тенденції та підходи до дослідження дискурсу ток-шоу: антропоцентричний макронапрямок / М.В. Крижановська // Проблеми семантики слова, речення та тексту: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Київ. нац. лінгв. ун-т / відп. ред. Н.М. Корбозерова. – К: Вид. центр КНЛУ, 2009. – Вип. 23. – 443 с.
3. Семенец О.Е. Социальный контекст и языковое развитие: [монографія] / Олег Евгеньевич Семенец – Київ: Вища школа, 1985. – 173 с.
4. Buregeya A. Aspects of the Vocabulary of Kenyan English: an Overview / Alfred Buregeya // Occasional Papers in Language and Linguistics / Editor Alfred Buregeya. – Kenya: University of Nairobi. – 2007. – Volume 3. – P.1-32.
5. Dancygier B., Sweetser E. Mental Spaces in Grammar. Conditional Constructions / Barbara Dancygier, Eve Sweetser – Cambridge: Cambridge University Press. – 2005. – 295 p.
6. Fauconnier G. Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language / Gilles Fauconnier – Cambridge: Cambridge University Press. – 1994. – 190 p.
7. Hess-Luttich E.W.B. (Pseudo-)Argumentation in TV-debates / Ernest W.B. Hess-Luttich // Journal of Pragmatics / Editor Jonathan Culpeper. – Amsterdam: North-Holland Pub. Co. – 2007. – Volume 39. – P. 1360–1370.
8. Luginbuhl M. Conversational violence in political TV debates: Forms and functions / Martin Luginbuhl // Journal of Pragmatics / Editor Jonathan Culpeper. – Amsterdam: North-Holland Pub. Co. – 2007. – Volume 39. – P. 1371–1387.
9. O'Connell D. C., Kowalb S., Dill E. J. Dialogicality in TV news interviews / Daniel C. O'Connell, Sabine Kowalb, Edward J. Dill // Journal of Pragmatics / Editor Jonathan Culpeper. – Amsterdam: North-Holland Pub. Co. – 2004. – Volume 36. – P. 185–205.
10. Skandera P. Drawing a Map of Africa: Idioms in Kenyan English: [монографія] / Paul Skandera – Tübingen: Narr, 2003. – 225p.
11. Tinsley C. How negotiators get to yes: Predicting the constellation of strategies used across cultures to negotiate conflict / Catherine Tinsley // Journal of Applied Psychology / Editor Steve Kozlowski. – Washington: American Psychological Association. – 2001 – Volume 86 (4). – P. 583-593.
12. van Eemeren F. H., Grootendorst R. A Systematic Theory of Argumentation: the Pragma-Dialectical Approach / Frans H. Van Eemeren, Rob A. Grootendorst – Cambridge: Cambridge University Press. – 2004. – 216 p.
13. van Rees M.A. Discourse analysis and argumentation theory: The case of television talk / M.A. van Rees // Journal of Pragmatics / Editor Jonathan Culpeper. – Amsterdam: North-Holland Pub. Co. – 2007. – Volume 39. – P. 1454–1463.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Моїсєнко – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри англійської філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: міжкультурна комунікація, лінгвокультурологія.

ЗАСОБИ ВІДТВОРЕННЯ ФАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Наталія НАУМОВА (Запоріжжя, Україна)

У статті розглянуто лінгвокогнітивні особливості репрезентації фахової діяльності, що виникають в процесі професійної комунікації носіїв та користувачів англійської мови. Використання власної методики зіставного концептуального аналізу дає можливість з'ясувати ступінь впливу когнітивних, прагматичних і лінгвістичних чинників на гармонізацію міжмовної взаємодії.

Ключові слова: концепт, фаховий дискурс, гармонізація, лексико-семантичні засоби.

The article is focused on the lingual-cognitive analyses of the professional activities nominations, coined and functioning in the English language specialized discourses as the result of the native and non-native speakers' communication. New contrastive method of conceptual analysis has been offered, coinage distinctions have been identified, functioning has been analysed and the influence of the cognitive, pragmatic and language factors on the communication harmonization level in the cross-cultural professional discourse has been estimated.

Key words: concept, professional discourse, harmonization, lexical-semantic means.

Стійкий інтерес мовознавців до універсальних та етноспецифічних категорій на тлі різних лінгвокультурних систем стимулює активну дискусію щодо шляхів і способів концептуалізації на матеріалі сучасних європейських мов. Фрагментарне вивчення концептів в контексті соціодискурсивного середовища, на перспективність чого вказує В.М. Манакін [4: 25], окреслює можливість **міждисциплінарного зіставного вивчення** когнітивно-онтологічних доменів фахового дискурсу, які залишаються поза увагою дослідників. Між тим як на думку дослідників різноаспектні схеми реалізації певних концептуальних конструктів у мові та мовленні остаточно не визначені [1: 48; 9: 22; 10: 17], природно постає питання: яким чином в сфері спільних професійних інтересів концепти однієї культури відтворюються на матеріалі іншої культури, що забезпечує гармонійну взаємодію користувачів англійської мови. Вирішенню цієї проблеми й присвячується стаття.

На відміну від традиційних лексикографічних джерел і текстів матеріалом дослідження стали електронні фахові гіпертексти, ідентичний зміст яких відтворено декількома сучасними європейськими мовами. Предмет дослідження – упорядкована множинність засобів вербалізації когнітивно-онтологічних доменів фахового дискурсу, які присутні у всіх без винятку мовах європейського ареалу, проте вирізняються змістовим наповненням та лінгвокультурною специфікою. У фокусі дослідження – англомовний концепт WORK та його похідні як такі, що засвоєні всією англомовною спільнотою.

Розроблений на перетині контрастивної семантики і когнітивної лінгвістики підхід до їхнього аналізу уможливорює в рамках нашого дослідження відтворення специфіки своєрідної і неповторної картини світу, яку змальовує кожна природна мова. Мета статті полягає у зіставному вивченні особливостей репрезентації англомовних концептів у фахових гіпертекстах іншими європейськими мовами. Це передбачає вирішення низки конкретних завдань: по-перше, встановлення зв'язку концепту зі значенням, репрезентованим іншою мовою, по-друге, виявлення ознак активації значення в концептуальній структурі залежно від контексту й ситуації, по-третє, аналіз вербальних засобів його репрезентації у фахових гіпертекстах.

У вітчизняному мовознавстві поступово набуває визнання розуміння концепту як складного феномену, започатковане у роботах А.М. Приходька [7] і О.О. Селіванової [8]. О.М. Кагановська ґрунтовно доводить, що текстовий концепт – це “двоїста сутність, яка інтегрує мовленнєвий і розумовий плани” [2, 50]. Поділяючи точки зору В.І. Карасика, С.І. Потапенка, G. Fauconnier, R.S. Jackendoff [3; 6; 9; 10], можна стверджувати, що ‘концепт’ є когнітивно-культурно-епістемічним явищем, в основі якого лежить категоризація досвіду і в якому раціональне начало органічно сполучується з етнокультурним.

За функціонально-прагматичним критерієм [8: 151], концепт *WORK* репрезентує значення 1) *physical or mental effort directed towards doing or making something*; 2) *materials or tasks on which to expend effort or exertion*, знаходячись на перетині концептуальних угруповань різної тематики. Оскільки він містить ознаки деонтичності *a duty, task, or*

undertaking разом із дескриптивністю та описовістю *paid employment at a job or a trade*, то концепт *WORK* набуває додаткового уточнення *occupation, or profession* із подальшою деталізацією *the place, office, etc., where a person is employed* у разі необхідності.

Активне функціонування концепту *WORK* у різних субдискурсах фахової діяльності зумовлює наявність додаткових елементів значення у відповідності до тематичної сфери комунікації, а саме на виробництві – *any piece of material that is undergoing a manufacturing operation or process*; при проектуванні або дизайні – *work piece, decoration or ornamentation, esp. of a specified kind (in combination like wirework, woolwork)*; у мистецтві – *something done, made, etc., as a result of effort or exertion (a work of art)*. Значний обсяг згорнутого знання, що стоїть поза концептом *WORK*, розгортається для інженерів чи будівників як *an engineering structure such as a bridge, building, etc.*, для військових – *a structure, wall, etc., built or used as part of a fortification system*. Разом з тим для фізиків це набуває значення «*the transfer of energy expressed as the product of a force and the distance through which its point of application moves in the direction of the force*», із окремим скороченням *W, w* [11: 210].

З метою вербалізації універсального знання комуніканти вдаються до доволі широкої палітри засобів вербалізації концепту *WORK*, спільного для багатьох європейських мов. Саме тому у всіх без винятку різновидах фахового дискурсу присутні концепти на позначення форм взаємодії або активності, праці або її результатів, які вербалізуються за допомогою лексем **англ.** *work force, work on, work out, work permit, work station, work study, work-in* та багатьох інших похідних, що стали предметом нашого аналізу. Наприклад, у португальській мові широко представлені номінації у відповідності до сфери діяльності. Пор.: **португ.** *trabalho, (англ. job) emprego, trabalho, (англ. art, literature) португ. obra, trabalhar, (англ. mechanism) португ. funcionar, (англ. medicine etc) португ. surtir efeito, ser eficaz, англ. (plan) португ. dar certo, англ. (clay) португ. moldar, (wood etc) португ. talhar, англ. (mine etc) португ. explorar, англ. (machine) португ. fazer trabalhar, manejar, англ. (effect, miracle) португ. causar.*

Комунікативний унісон автора фахового гіпертексту і адресата досягається завдяки однакості розуміння наведених даних. Між тим як користувачі англійської мови дають оцінку перевантаженості **англ.** *It's hard work*, носії романських мов висловлюють це як **франц.** *être dur, ісп. es mucho trabajo, італ. è un lavoro duro*. Ретельний аналіз прикладів доводить, що приведення системи фахового гіпертексту у рівновагу з метою адекватного розуміння, тобто гармонізація, зумовлена спільністю кодів і систем текстів, поєднаних смисловими і формальними зв'язками. Так **англ.** *to work hard* відтворюється як **укр.** *забагато працювати, рос. много работать, португ. trabalhar muito, італ. lavorare sodo, ісп. trabajar mucho/duro*.

Рідна мова комунікантів у такому випадку набуває статусу приймаючої. Реалізуючи частиномовний потенціал відповідно до граматичного устрою приймаючої мови, похідні лексеми належать до констант міжнародної професійної сфери, де інструментом соціальної взаємодії комунікантів виступає англійська. Кожен з таких вербальних засобів є доволі широким для концептуалізації різноманітних понятійно-дефініційних ознак власне у гіпертекстовому середовищі.

Зміни професійних ритуалів позначаються змінами в когнітивній картині світу. Зважаючи на те, що епістемічний світ людини містить інформативний та лінгвістичний запас, природно постає необхідність змінити засоби репрезентації смислів у відповідності до різновиду фахового дискурсу. Відбір у дискурсивному вимірі позначається на згорнутих структурах репрезентації знання як **англ.** *a chance for artists to show their work*, що знаходить відбиття у **нім.** *eine Gelegenheit für Künstler, ihre Arbeiten / Werke zu zeigen*, за умови отримання, накопичення та збільшення комунікантами обсягу інформації, яка задовольняє потреби фахового спілкування у юридичному або мистецькому дискурсах. Не зважаючи на вагому різницю комунікативних, прагматичних та власне дискурсивних параметрів юридичного та мистецького дискурсу їхньою спільною константою залишається концептуальна структура на позначення цілеспрямованої структурованої діяльності. Пор.: **англ.** *Police suspect the ambush was the work of guerrillas* – **франц.** *La police soupçonne l'embuscade d'être l'œuvre de guérilleros; англ.* *He has done pioneering work in this field* – **франц.**

Il a effectué un travail de pionnier dans ce domaine; англ. This is Rembrandt's greatest work – франц. C'est la plus grande œuvre de Rembrandt.

Багато життєвих відносин співпадають у численних груп людей за ступенем спільності тих чи інших об'єктивних характеристик, тому у когнітивній свідомості фахового спілкування представників різних культур виокремлюється значний пласт значень, спільних для загальнонародської діяльності або для дискурсивної спільноти користувачів англійської мови професійного спрямування. Наявність інтертекстуальних сигналів мотивує адресата на пошук зв'язків даного тексту з іншими. Наприклад, в *англ. Mr Barnett started work as a school teacher – франц. M. Barnett commença à travailler comme instituteur* акцент на вагомості дій зумовлює наявність у репертуарі засобів репрезентації концепту *WORK* значної кількості дієслівних номінацій.

Зважаючи на звернення до раціональної сторони когнітивної діяльності адресата, а не до його почуттів, цілком природним є використання *акціональних дієслів*. Відповідно, під час приготування їжі у мові професійних кухарів та рестораторів з'являється *англ. work the flour in gradually/the ingredients together* незалежно від національних еквівалентів *нім. mischen Sie das Mehl allmählich unter/die Zutaten (zusammen), франц. intégrer qch à qch, ісп. tallar, grabar, ісп. amasar el azúcar y la mantequilla juntos (англ. work the butter and sugar together)*, що дублюються у кулінарних довідниках.

Спільній для переважної більшості європейських культур позитивній оцінці роботи *англ. Good work! (=well done)* відповідає рівнозначний емоційний вигук *ісп. ¡buen trabajo!* разом із більш спокійним *ісп. hacer algo (de trabajo)*. Зниження емоційного навантаження властиво й іншим романським мовам, пор.: *франц. faire du bon travail, італ. un buon lavoro*. Між тим як перехід до інституційного дискурсу у різних сферах носіїв романських мов позначається відмовою від експресивного забарвлення *англ. he did some good work at head office – ісп. hizo un buen trabajo en la oficina central*, носії германських мов вдаються до стилістичних засобів. Найбільш розвинений синонімічний ряд до *англ. a fine/ good piece of work* зафіксовано на матеріалі німецької мови. Пор.: *нім. eine schöne Arbeit, gute Werke, das ist gute Arbeit, ein schönes Stück Arbeit leisten, gut / super gemacht!* [11: 271]. Виявлені в рамках нашого дослідження особливості репрезентації англословних номінацій свідчать про звуження або, навпаки, поширення, обсягу вербалізованого концепту відповідно до національно-специфічних та культурних констант.

Підводячи підсумки проведеного дослідження, необхідно відзначити достатній частиномовний потенціал гармонійної вербалізації концепту *WORK* та його похідних з метою створення когнітивного унісону адресата і автора фахового гіпертексту. Арсенал лексико-граматичних засобів репрезентації концепту *WORK* формується з метою чіткого й ергономічного викладу особливостей і здобутків діяльності комунікантів. Необхідність оперативного й ефективного впливу на адресата, жанрово-мовленнєва специфіка фахового гіпертексту обмежує перелік релевантних для мовленнєвого втілення концепту лексичних одиниць разом із кількістю морфологічних засобів його репрезентації. Активне використання дериватів замість залучення додаткових одиниць зумовлене необхідністю деталізованого зображення діяльності комунікантів у різних професійних сферах при збереженні оптимальної кількості мовних засобів.

Перспективу подальших розвідок становить використання запропонованої методики контрастивного дослідження із елементами когнітивного аналізу для вивчення синергетичної рівноваги концептосистем фахових текстів на матеріалі декількох сучасних мов, інтенсивно залучених для професійного спілкування представників різних культур.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 272 с.
2. Кагановська О.М. Лінгвокогнітивний аспект утілення текстових концептів у французькій та українській художній прозі // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Філологічні науки. – 2007. – Вип. 2. – С. 50 – 57.
3. Карасик В.И. Языковые ключи. – М.: Гнозис, 2009. – 406 с.
4. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
5. Павловская А.В. Особенности национального характера итальянцев, англичан, немцев, норвежцев и финнов, американцев, исландцев. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2007. – 172 с.

6. Потапенко С.І. Мовна особистість у просторі медійного дискурсу. – К.: КНЛУ, 2004. – 360 с.
7. Приходько А.Н. Языковое картирование мира в паттерне “концептосфера – концептополе – концептосистема” // Нова філологія. – 2005. – № 1 (21). – С. 94-104.
8. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – 716 с.
9. Fauconnier G. Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language. – 3^d impr. ed. – Cambridge: CUP, 2004. – 190 p.
10. Jackendoff R.S. Languages of the Mind. – 4th impr. ed. – Cambridge, MA: MIT Press, 2008. – 570 p.
11. Lexibase for Collins' resources [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника: <http://www.reverse.net/dictionaries>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталя Наумова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри ділової комунікації Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: лінгвокогнітивний аспект міжкультурної взаємодії користувачів англійської мови у фаховому дискурсі.

СКЛАД І ФУНКЦІЇ ДИСКУРСНИХ МАРКЕРІВ У НІМЕЦЬКОМОВНОМУ СІМЕЙНОМУ ДИСКУРСІ

Ірина ОСОВСЬКА (Чернівці, Україна)

У статті розглянуто склад та проаналізовано функції дискурсних маркерів у німецькомовному сімейному дискурсі.

Ключові слова: дискурс, дискурсний маркер.

The discourse markers of the German family discourse and their differential features are viewed in the article.

Key words: discourse, discourse markers.

Сучасні дослідження в комунікативно-функціональній лінгвістиці дають можливість стверджувати, що мова як абстрактна знакова система реально існує у вигляді дискурсів. Сімейний дискурс як невід'ємний елемент соціального життя презентує комунікацію споріднених сімейними зв'язками осіб, якій притаманні: іррелевантність офіційної регламентації комунікативної поведінки, відсутність жорсткого сценарію, часової і протокольної регламентованості, порядку передачі комунікативних ходів, залежна від статі, віку та різновиду сімейної одиниці статусно-рольова конфігурація, широкий вибір комунікативних тактик для втілення певних стратегій спілкування. Основною формою реалізації міжособистісних сімейних стосунків є розмовне мовлення – безпосереднє спілкування, що передбачає ситуаційну зумовленість та спільність апперцепційної бази мовців.

Дослідження загальної моделі сімейного повсякденного спілкування на даному етапі передбачає розгляд регулювання комунікативного процесу, яке забезпечується, насамперед, мовними одиницями, що виконують функції дискурсних маркерів («*pragmatic marker*» [6], «*discourse marker*» [5], «*pragmatische Konnektoren*» [9], «*Gliederungssignale*» [7] та ін.) та розглядаються в світовій літературі як нечітко визначений широкий клас мовних засобів організації дискурсу, які вказують на відношення між його частинами та маркують їх сполучення, межі або взаємозв'язки, зв'язуючи ходи, тематичні блоки або фази діалогу, встановлюючи асоціації з імпліцитними контекстами. Термін «дискурсний маркер» поширився в американській лінгвістиці, саме слово маркер свідчить про його дейктичну суть – бути сигналом, вказувати на щось. Дискурсні маркери вказують на релевантність висловлення, обмежуючи число можливих інференцій, і цим подаючи сигнал, яким чином слід приєднати позначений маркером сегмент дискурсу до контексту.

Дискурсні маркери є засобами індикації елементів дискурсу і дій комунікантів в ході дискурсивної практики. У використанні терміну немає єдності, можна говорити про існування кількох найбільш значимих поглядів: текстовий підхід вважає дискурсними маркерами виключно конектори; когнітивний дискурсний підхід визначає дискурсними маркерами лише маркери процесуальності; прагматичний підхід розглядає ті лексичні одиниці, які реалізують свою семантику в дискурсі і служать для передачі різноманітної прагматичної інформації.

Перший підхід представлений визначенням Фрейзера, яке називає дискурсні маркери одиницями, що вказують на вид зв'язку базового повідомлення з контекстом. Відповідно

виділяються маркери зміни тону (між іншим, доречі), контрастивні (але, однак, хоча), деталізуючі (іншими словами, окрім того, також), маркери висновку (відповідно, отже) [цит. за 2]. Подібну думку висловлює і Р.Паш, розглядаючи німецькі конектори та досліджуючи їх роль у сполученні елементів лінійної структури тексту [10].

Другий підхід, зосереджуючись на процесуальному, динамічному характері дискурсу, вважає дискурсні маркери спеціальними словами, що маркують його структуру та позначають когнітивні процеси мовця (ось, ну, так би мовити) або контроль над ментальними діями адресата (розумієш, уяви собі) [2]. Певний внесок в опис та визначення терміну зробили німецькі вчені Д.Шифрін, Г.Траугот, С. Гюнтнер, підкреслюючи відповідність трактування дискурсних маркерів як метатекстових елементів поглядам американських вчених: «Zu den verbreitetsten Definitionen von Diskursmarkern gehört u.a. die von Schiffrin (1987: 36), die “discourse marker” als «sequentially dependent elements which bracket units of talk» definiert. Der Begriff der “Klammer» («bracket») geht auf Goffman zurück und soll darauf verweisen, dass Diskursmarker Interpretationsrahmen für die folgenden Äußerungen und Handlungen liefern. Vgl. auch Traugott (1997: 3), die Diskursmarker als metatextuelle Verfahren zur Signalisierung von Diskursstrategien der SprecherInnen definiert [8:16].

При описі дискурсних маркерів як процесуальних операторів відзначаються ознаки, що стосуються всіх мовних рівнів: фонетичні (фонетично редуковані, утворюють окрему акцентну групу), лексичні (утворюють клас слів, межі та склад якого важко визначити – вигуки, сполучники, прислівники, стереотипні фрази), семантичні (володіють не пропозиційним, а прагматичним значенням, багатофункціональні, можуть випускатися, при цьому висловлення залишається коректним, здійснюють внесок у структурування дискурсу, маркують установки мовця щодо певних мовленнєвих дій), синтаксичні (займають місце за межами синтаксичної структури, часто вживаються в комплексі з іншими дискурсивними маркерами), стилістичні (є маркерами розмовності).

У комунікативно-функціональній лінгвістиці останніх років з'явився термін «дискурсивні слова» на позначення «особливого класу слів, принципово властивістю яких є безпосередній зв'язок з функціонуванням дискурсу» [3:7]. При описі дискурсивних слів російської мови вказується на їхню відповідність двом традиційно визначеним класам – службовим (неповнозначним) та модальним словам, які володіють характерними ознаками дискурсивних слів: не мають денотата в загальноновизнаному значенні, мають непередметні значення (тому їх можна вивчати лише через їх вживання), встановлюють співвідношення між складовими дискурсу. Вони забезпечують зв'язність тексту, відображають процес взаємодії мовця і слухача, виражають істинні і етичні оцінки, пресупозиції, думки. Основними ознаками дискурсивних слів вважаються наступні:

- дискурсивні слова не утворюють «природній» клас одиниць, цей клас не має чітких меж, а поєднує слова, традиційно класифіковані як різні частини мови; приналежність одиниць до цього класу визначається виключно їх функцією;

- своєрідність плану змісту цих слів часто інтерпретується як відсутність лексичного значення чи як десемантизація слова в його дискурсивних вживаннях;

- у багатьох одиниць класу поряд із дискурсивними вживаннями є інші функції, в той же час багатозначність дискурсивних слів за своїм проявом відрізняється від полісемії іменників та дієслів;

- проведення межі між значенням дискурсивних слів та значенням контексту складніше ніж у випадку конкретної лексики, оскільки багато дискурсивних слів можуть повністю зливатися з контекстом; опис дискурсивних слів вимагає залучення контексту більшого обсягу ніж недискурсивні одиниці.

Спільним для всіх розглянутих теорій є дослідження одиниць, не залучених до пропозиції висловлення. І хоча когнітивний та прагматичний підходи розглядають слова, що слугують для передачі прагматичної інформації в кодованому вигляді, вони демонструють, так би мовити, згорнуті пропозиції, містячи вказівки до способу інтерпретації сказаного.

Розглядаючи частиномовну приналежність дискурсних маркерів, зазначимо, що на основі робіт різних авторів можна встановити певні відповідності між одиницями з дискурсивними функціями та частинами мови. При розгляді дискурсних маркерів в рамках текстового підходу

враховуються ті слова, які забезпечують організацію лінійної структури тексту та визначаються як конектори (сполучники, частки, модальні слова). Когнітивний та дискурсивний погляди на маркери розглядають ті ж класи, різниця полягає в тому, що вони наділяються іншими функціями (а, у зв'язку з цим, й різним складом). Прагматичний підхід охоплює ширший склад одиниць, однак у плані частиномовної співвіднесеності мова йде майже про ті ж класи слів (тут теж змінюється набір функцій, на основі яких відбувається ідентифікація дискурсивних слів). До стандартних дискурсивних маркерів належать одиниці таких класів як сполучники, прислівники, вигуки, частки, прийменникові фрази [8: 16].

Зацікавленість одиницями в системі мови, для яких маніфестація прагматичної інформації є онтологічною суттю, спонукала деяких учених висловити думку про можливість виділення окремого класу дискурсивних слів, про ідентифікацію дискурсивних маркерів як особливої частини мови [1]. До одиниць, виділених на основі прагматичних функцій, відносять також словосполучення і навіть цілі фрази, тому логічнішим є говорити не про спільноту слів, а про клас дискурсивних одиниць, який може бути віднесений до лексики, оскільки в лексичну систему мови входять не лише окремі слова, але й сполучення, стійкі фрази – все те, що розглядається в рамках фразеології і нерідко вважається прагматичними фразеологізмами [4].

Необхідність дискурсивного аналізу мовних одиниць пояснюється тим, що слово акумулює в своїй семантиці додаткову інформацію, яка закріплюється в одиниці при вживанні в певному контексті, конкретній ситуації. Дискурсивні функції слова – це функції лексичної одиниці, що не стосуються пропозиційного рівня висловлення, вони можуть бути ідентифіковані лише в певних умовах, оскільки семантика слова відрізняється від основної, узуальної, або вона розмита і без контексту незрозуміла. У даному випадку мова йде саме про прагматичні функції, які визначаються множиною екстралінгвістичних факторів.

До найсуттєвіших прагматичних функцій лексичних одиниць можуть бути віднесені: участь в структуруванні дискурсу (оскільки граматичні правила, характерні для писемного мовлення, в умовах спонтанності не дотримуються); передача емоційності (оскільки в неофіційній синхронній комунікації важливо створення певної тональності спілкування); вираження суб'єктивного ставлення, що проявляється в супутніх до основного змісту оцінках, коментарях. Саме ці завдання і покладаються на дискурсивні маркери. Зазначимо, що наше розуміння дискурсивних маркерів ґрунтується на другому підході і залучає до аналізу всі слова, що вживаються для передачі прагматичної інформації. Відповідно, завданням дослідження визначаємо виявлення та систематизацію найбільш вживаних в німецькомовному сімейному дискурсі маркерів, які й фіксують його своєрідність. Недоцільність виділення слів з дискурсивними функціями в окрему частину мови вважаємо очевидною з огляду на лише один об'єднувачий критерій – функціональний. Натомість доцільно говорити про можливість виділення та дослідження системи дискурсивних одиниць, що обслуговують певні типи дискурсу.

Важливим у процесі виділення та аналізу дискурсивних маркерів є усвідомлення того, що для лексичної одиниці прагматичні функції можуть бути додатковими, вони не витісняють основне значення, а лише збагачують чи уточнюють його. До дискурсивних маркерів нами включалися й стереотипні фрази, основний семантичний зміст яких хоч і прозорий, проте не актуальний, а основною функцією є комунікативно-прагматична: *nicht wahr, meines Erachtens, ich meine, hör mal, siehst du? ehrlich gesagt, wenn Sie so wollen, darf ich dazu was sagen, wie gesagt, wir sind der Auffassung* тощо.

Отже, за видом комунікативно-прагматичної функції дискурсивні маркери можуть бути дискурсивно-структуруючими, модальними та емотивними.

Структурування діалогу відбувається як на рівні макроструктури, так і на рівні мікроструктури. Зафіксованими у корпусі макроструктурними маркерами відкриття/закриття контакту виступають частки *hallo, moin, salu, servus, ciao, tschus*, вигуки *he, na, aha*, сполучники *oder (oder nicht), und (na und? und dann, so oder auch so, und, und, und!)*, іменні фрази *Guten Tag! Tag! Tägchen! Schönen guten Tag! Guten Morgen! Morgen! Moin! Guten Abend! Abend! Gute Nacht! Mahlzeit! Wiedersehen! Wiederschauen! Wiederhören! Entschuldigung!* Фінальними

макроструктурними маркерами можуть вважатися *so, so und so, oder so was, so ist das, das war's*; іменні фрази *Schwamm darüber! Schluß damit! Und damit Punktum! Feierabend!*

До мікроструктурних маркерів, що беруть участь у **структуруванні комунікативної події**, належать сигнали мовця (маркери відкриття мовленнєвого кроку, маркери зворотнього зв'язку, маркери-хезитації), маркери-реагування на висловлення співрозмовника.

Відкриття мовленнєвого кроку характеризується намаганням мовця отримати увагу слухача до сказаного, виграти час для більш вдалого формулювання думки. Залежно від варіанту зміни комунікативних ролей функцію стартових маркерів виконують: частки *na, ja, na ja, nee*, вигук *äh*, фрази *ich weiß nicht, das wäre zu überlegen* (при переданому співрозмовником праві здійснити комунікативний крок), частки *ja, also*, сполучник *und* (в комбінації з прислівником: *und da, und dann*), фрази *ich meine/glaube/finde*, імперативні фрази *guk doch mal, hör mal, pass mal, schau mal, sag mal, warte mal, Entschuldigung*, інтеррогативні фрази *horst/meinst/siehst/verstehst/weißt du?* прислівник *übrigens*, частка *tja*, займенник *du* (при ініціативному відкритті комунікативного кроку), вигуки *ach, hallo*, частки *ja, nein, aber, übrigens*, прислівники *da, dann* (при перебиванні співрозмовника).

Маркерами зворотнього зв'язку виступають частки *gell, ne, wa*, вживання яких визначається регіональною приналежністю: *wa* характерне для північної частини Німеччини, *gell* вживається переважно на півдні. Маркерами розуміння та підтримання уваги є вигуки *hmhm, ja, ne, oder, gell, okay*, сполучники *und* (напр. *und, war es schön? also und? und jetzt, und du*), *oder*, іменні фрази (напр. *Klasse!*)

Маркери хезитації (як засоби заповнення пауз) використовуються для підтримки комунікативної ролі. У вибірці зафіксовані як хезитативи мовця (*äh, ahm, also, jedenfalls, sozusagen, ich glaube/meine/weiß nicht, sagen wir mal, wie auch immer*), так і хезитативи слухача (*aha, ja, tja, na ja*).

Сигнали слухача є реактивними репліками, що демонструють його позицію та стимулюють мовця до продовження презентації власної думки. Зафіксовані маркери підтвердження *ja, mhm, eben, genau, klar, klaro, logo, logisch, sicher, stimmt, selbstverständlich*, маркери заперечення *nein, nee, aber*, прислівники та прикметники з семою негативно-заперечної реакції (інгерентно наявною *blöd, dumm*, або набутою внаслідок словотвірних процесів *unmöglich, ausgeschlossen*), маркери уточнення *doch, echt, komisch*.

Завершення комунікації позначається маркерами, що вживаються мовцем на основі певних прагматичних підстав: підсумування сказаного мовець маркує вживанням *so, und so, ja, gut*, контроль розуміння слухача позначається інтеррогативними *gell? weißte? ne? nich? net war? nich wahr? verstehste?*, завершення репліки, поєднане із запитом інформації, вербалізується як *oder so? oder so was? oder? oder nich? und? okay?und du?*

Ураховуючи те, що іллокуція у висловленні може бути виражена конкретно (перформативними дієсловами, певними лексичними конвенційними для певних іллокуцій), або ж бути прихованою, розрізняємо експліцитні (базисні – тип речення, експліцитний перформатив) та імпліцитні (вторинні – модальні частки, модальні (діє)слова, прислівники, прикметники та іменники) іллокутивні маркери. На даному етапі дослідження мова не може йти про аналіз мовних засобів представлення певних іллокуцій (такий аналіз вимагає детального структурно-семантичного та комунікативно-прагматичного розгляду), натомість можна стверджувати, що чітко піддаються фіксації маркери, які уточнюють інтенції мовця, інтенсифікують або мітигують іллокуцію самостійно або у комплексі з іншими засобами. Лексичні одиниці, що виражають точку зору мовця, його ставлення до змісту повідомлення та співвідношення повідомлюваного з дійсністю, створюють групу **модальних** модифікаторів.

Інтенсифікація іллокуції маркується наказовою формою дієслів *kommen, gehen, schauen*, прислівниками *jetzt, sofort*, вживанням директивних перформативів (*Ich verbiete, ich befehle*). Мітигація здійснюється за рахунок вживання *ich denke/glaube/meine*, оформлення директивів формою питального речення, інтеррогативних дієслівних конструкцій *Hör mal...? Sag mal...?*, додаткових коментарів типу *sozusagen, wie gesagt, ich würde sagen, sag ich mal, wie sagt man da*,

wie man so sagen kann, können wir sagen, kann man sagen, sagen wir mal, im Prinzip, weißt du, denk doch, verstehen Sie, guk mal, schau mal.

На основі прихованої семантики і глобального типу мовленнєвого акту можна систематизувати іллокутивні функції маркерів:

- посилення/послаблення оцінки: частки *denn, aber*, прислівники *absolut, wahnsinnig, toll, super, cool, prima, bombig, fantastisch*;

- посилення/послаблення іллокуції питання: частки *auch, etwa, denn, eigentlich, übrigens, doch, überhaupt*;

- посилення/послаблення іллокуції вимоги: частки *mal, doch, bitte, auch, schon, nur, blos, aber (Aber sofort!)*, імперативні фрази з *kommen, gehen, schauen + mal*, іменні фрази *Ehrenwort! Hand aufs Herz! Um Himmels Willen! Um Gottes Willen!* прислівники *jetzt, sofort, nun* (напр. *Du möchtest ihn bitte sofort anrufen!*);

- посилення/послаблення іллокуції аргумента: частки *eben, halt, ja, auch, doch, aber*, сполучник *und (und ob!)*.

Лексичні маркери можуть застосовуватись з метою передачі прихованих смислів: протиставлення (*aber, doch*), оцінки (частки *wohl, schon*), іменні фрази (*Ach Quatsch! Ach Unsinn! Gottverdammich, Teufel noch mal*, прислівники с позитивною/негативною семою), несподіваності (частка *denn*, сполучник *aber*, іменні фрази *Göttchen! Ach du lieber Gott! O mein Gott, Mensch, Mann, Mannomann, Menschenskind, Hols der Teufel!*), очевидності (частки *auch eben halt*, прислівники *offensichtlich, klar*), невизначеності (частки *eigentlich, mal*, іменні фрази *Ach du lieber Gott! Großer Gott!*), припущення (частка *etwa*, сполучник *oder*, фрази *sagen wir mal, und hier meinen wir, wir können sagen*), невпевненості (*ich weiß nicht, aber ich weiß es nur, was weiß ich, wissen Sie, man weiß*). Вказані ознаки можуть бути зрозумілими лише при врахуванні пресупозицій та оцінок, з якими пов'язані дані маркери.

Проведене дослідження дає можливість представити найважливіші функції дискурсних маркерів: впорядкування вербальної діяльності, керування інтерактивним процесом, передачу іллокутивної інформації та вираження суб'єктивних оцінок. Однією з важливих функцій дискурсних маркерів є й позначення емоційного боку сімейного спілкування. Однак, оскільки одна і та сама мовна одиниця може використовуватись для передачі різних емоцій, а визначити конкретний тип емоцій можна лише в дискурсі, ми вважаємо визначення та аналіз функціонування маркерів емотивності темою окремого дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бергельсон М.Н. Дискурсивные маркеры как часть речи // Типология языка и теория грамматики: Материалы международной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения С.Д. Кацнельсона. 27-30 ноября 2007 г. – СПб.: Нестор-История, 2007. – С.25-28.
2. Кибрик А.А., Паршин П.В. Дискурс // Кругосвет: Энциклопедия 2008. – Режим доступа: <http://www.krugosvet.ru>.
3. Падучева Е.В. Дискурсивные слова и категории: режимы интерпретации // Исследования по теории грамматики. Вып. 4.: Грамматические категории в дискурсе. Под. ред. Плунгян А.А. – М.: Гнозис, 2008. – С. 56-86.
4. Burger H. Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. 2., überarb. Auflage. – Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2003. – 222 s.
5. Carbo T. Towards an interpretation of interruptions in Mexican parliamentary discourse. – Discourse & Society. – 1992/3. – S.25-47.
6. Fraser B. Pragmatic Markers. // Pragmatics 6/2. – 1996. – S. 167-190.
7. Friedhof G. Dialoganalyse und Partikelgebrauch. – München. Specimina Philologiae Slavicae. – Bd.112. – 1996.
8. Günthner S., Imo W. Die Reanalyse von Matrixsätzen als Diskursmarker: ich mein-Konstruktionen im gesprochenen Deutsch // InList. – No.38. – 2003.
9. Mendoza I. Zur Koordination im Russischen: i, a und da als pragmatische Konnektoren// Slavistische Beiträge. – Band 338. – München, 1996.
10. Pasch R. u.a. Handbuch der deutschen Konnektoren. Linguistische Grundlagen der Beschreibung und syntaktische Merkmale der deutschen Satzverknüpfung. – Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2003. – 800 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Осовська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германського, загального та порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: дискурс-аналіз, прагмалінгвістика, функціональна граматики німецької мови.

ПЕДАГОГІЧНА ПАРЕМІЯ ЯК ЕФЕКТИВНА СКЛАДОВА ПЕДАГОГІЧНОГО ДИСКУРСУ (на матеріалі української, російської та німецької мов)

Галина ПАЛИЦЯ (Дрогобич, Україна)

Наукова розвідка присвячена дослідженню педагогічної паремії як складової педагогічного дискурсу. Аналіз паремійного матеріалу проводиться відповідно до польового принципу, яке номінуємо полем паремійного педагогічного дискурсу. Структура поля представлена у вигляді трьох ланок – ядра, периферії та маргінальної зони.

Ключові слова: педагогічна паремія, педагогічний дискурс, польовий принцип, поле паремійного педагогічного дискурсу, ядро, периферія, маргінальна зона.

The article focuses on the pedagogical paroemia as the constituent part of pedagogical discourse. The analysis of the investigated material has been done according to the field principle, which is nominated as the field of paroemia pedagogical discourse. The structure of the field consists of three branches – the nucleus, the periphery and marginal zone.

Key words: pedagogical paroemia, pedagogical discourse, field principle, field paroemia pedagogical discourse, nucleus, periphery, marginal zone.

Постановка проблеми. Педагогічна комунікація – це процес взаємодії між суб'єктами навчально-виховного процесу з метою обміну інформацією, що реалізується за допомогою вербальних і невербальних засобів. У цьому процесі має вирішальне значення не лише характеристика його учасників, але і головного засобу, завдяки якому він здійснюється, – мови. Мовлення педагога – найважливіший елемент педагогічної діяльності, оскільки воно позитивно впливає на свідомість і почуття тих, хто навчається, формуючи та корелюючи їхні переконання, а також мотиви практичної діяльності [1: 48]. Окрасою педагогічної комунікації є паремії, завдяки яким вона «...набуває високої ефективності, орнаментальності, образності, змістовної густоти, щільності» [2: 5]. Вдало вжиті паремії виконують подвійну функцію: вони не лише прикрашають свою форму мовлення педагога, але й акумулюють народну мудрість, а відтак, мають повчальний зміст. Незважаючи на те, що паремії є засобом збереження і трансформації людського досвіду, культури народу, його традицій і звичаїв, імплікуючи кумулятивну та директивну функції (Див. [3]), не всі з них можуть використовуватися в навчально-виховному процесі, в конкретних педагогічних ситуаціях, а лише визначений їх пласт, у якому одні паремії характеризують розмаїття аспектів навчально-виховного процесу безпосередньо, за допомогою експліцитних засобів, інші – опосередковано, тобто імпліцитно містять указівку на той чи той аспект навчально-виховного процесу.

Стан дослідження. Педагогічна комунікація загалом привертала неодноразово увагу дослідників сучасності, оскільки комунікація стала основою успішного функціонування суспільства в умовах глобалізації. Педагогічна комунікація є важливою складовою комунікації, оскільки пронизує практично кожен сферу людського життя, тому вже отримала висвітлення в лінгвістичній (Т. А. Космеда Л. В. Кравець, А. К. Михальська, А. А. Мурашов) і педагогічній літературі (Н. П. Волкова, Н. Б. Голуб, Г. М. Сагач, М. Джордан, Й. Дінкларер, С. Ербрінг, К. Шаллер, Р. Гірмес, П. КORTE та ін.). Утім, ще зарано говорити про всебічне її висвітлення. Однією з «ближніх плям» педагогічної комунікації є паремійний педагогічний дискурс. На сьогодні виникла необхідність розвинути і поглибити вивчення паремій як комунікативних одиниць, що репрезентують принципи, максими, закони, правила, стратегії, форми, функції комунікації та демонструють відповідну національну своєрідність вербальної та невербальної комунікації (Див. [3]). Вищезазначене й засвідчує своєчасність і **актуальність** цього дослідження.

Отже, **об'єктом** дослідження цієї розвідки є педагогічний дискурс, **предметом** – педагогічна паремія.

Мета дослідження полягає в характеристиці структури паремійного поля педагогічного дискурсу в сучасних українській, російській і німецькій мовах.

Дослідницький матеріал становлять паремії сучасних української, російської та німецької мов на позначення ситуацій, що виникають у сфері педагогічної комунікації, які **пропонуємо номінувати «педагогічні паремії»**.

Джерельною базою стали такі словники паремій, як Галицько-руські народні приповідки (Львів, 2006) – далі [ГРНП]; Німецько-український фразеологічний словник (усталені порівняння) (Вінниця, 2005). – далі [Міз.]; Русские народные загадки, пословицы, поговорки (Москва, 1990) – далі [РНЗПП]; Русские пословицы и поговорки (Москва, 1988) – далі [РПП]; Українські прислів'я та приказки (Київ, 1978) – далі [УПП 1978]; Українські приказки, прислів'я і таке інше (Київ, 1993) – далі [УППТІ]; Duden. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik (Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich, 1998) – далі [Dud.].

Педагогічна паремія – термін, що на даний час ще не отримав належного висвітлення у лінгвістичній літературі, а це спонукає зупинитися на ньому більш докладно. Під терміном «педагогічна паремія» розуміємо одиниці, що відображають різні аспекти навчально-виховного процесу, найважливішими з яких є: 1) навчальний процес; 2) виховний процес; 3) учасники навчально-виховного процесу (вчитель/вихователь, учень/вихованець). Важливо зазначити, що, вживаючи термін «навчально-виховний процес», розуміємо його широко, не обмежуючи шкільними процесами навчання та виховання, але й ситуаціями, що мають ознаки педагогічності (виховні моменти в сім'ї, повчання старших товаришів тощо).

Педагогічні паремії, становлячи значний відсоток паремійного матеріалу, характеризуються розмаїттям, адже деякі з них мають пряме відношення до конкретних аспектів педагогічної ситуації, інші – лише опосередковане, ще інші можуть однаковою мірою вживатися як у педагогічних, так і в інших життєвих ситуаціях, дискурсах. Саме цей факт робить актуальним польовий принцип аналізу досліджуваного матеріалу, який у мовознавстві має давню традицію застосування. Його суть полягає в систематизації мовних / мовленнєвих явищ на основі їх смислової спільності, функціональної співвіднесеності з інваріантними абстрактно-поняттєвими смислами. Він дає можливість охопити розмаїття значень, що лежать в основі об'єднання, оскільки вихідним положенням побудови поля вважається спільна референційна співвіднесеність усіх його конститuentів. Польовий підхід до вивчення мовних явищ дає змогу виокремити різні види полів, а саме: парадигматичні поля (Й. Трір, У. Гуденаф, Ф. Лаунсбері, Е. Косеріу), синтаксичні поля (В. Порціг, Л. Вайсгербер), граматичні поля (В. Г. Адмоні), функціонально-семантичні поля (О. Б. Бондарко та його школа), граматико-лексичні поля (Є. І. Шендельс), жодне з яких не може бути використане для опису поля, що об'єднує педагогічні паремії. Для його характеристики пропонуємо використати термін «поле паремійного педагогічного дискурсу», що об'єднує паремійний матеріал на позначення педагогічних ситуацій.

Поле паремійного педагогічного дискурсу становить, по-перше, однорівневе угруповання, оскільки об'єднує одиниці одного типу, по-друге, є складним утворенням, у якому кожна ланка характеризує один із аспектів навчально-виховного процесу. Оскільки педагогічні паремії виражають неоднаковий ступінь співвіднесеності з педагогічними ситуаціями, то і ступінь їхнього віддалення від центру є також різним. У полі паремійного педагогічного дискурсу пропонуємо виокремити три ланки: 1) ядро; 2) периферію; 3) маргінальну зону, що різняться ступенем вираження педагогічної ситуації та лексичним наповненням. До ядра поля належать паремії, що безпосередньо вказують на педагогічні ситуації, містять лексичні одиниці, первинним значенням яких є характеристика навчально-виховного процесу чи його учасників. Периферію складають одиниці, які опосередковано відносимо до педагогічних ситуацій, їхнє лексичне наповнення також опосередковано характеризує навчально-виховний процес і його учасників. Маргінальна зона репрезентована паремійним матеріалом, що вживається з метою повчання в різних життєвих ситуаціях, а також може бути використаний у процесі виховання.

До ядра поля паремійного педагогічного дискурсу відносимо найбільш репрезентативні його одиниці. За своїм значенням – це паремії-характеристики як учасників педагогічної

ситуації, так і самого навчального процесу. У своєму лексичному складі вони містять одиниці, що своїм первинним значенням номінують педагогічні ситуації та їхніх учасників, наприклад, нім.: *Lehrer, Buch, Lehre, Schüler, Schule, Kind, lernen, üben*; укр.: *учитель, книга, наука, школа, вчитися, вправлятися*; рос.: *знание, грамота, наука, ученье, учится, азбука* тощо.

За своїм змістом вони можуть бути різні. Виокремлюємо в межах ядра такі ланки:

1) паремії-характеристики учасників навчального процесу. Паремії цієї групи вказують на обов'язковість високої освіченості, високого інтелектуального рівня того, хто навчає, і того, хто навчається, наприклад: нім.: *Ein Lehrer ist besser als zwei Bücher* [Міз., 215]; *Wie die Hörer, so der Lehrer* [Міз., 241]; *Wie der Lehrer, so die Schüler* [Міз., 241]; укр.: *Шануй учителя, як родителя* [УПП 1978, 174], *Вчений іде, а неук слідом спотикається* [УПП 1978, 176]; *Ученому світ, а невченому тьма* [УППІТІ, 284]; рос.: *Кто грамоте горазд, тому не пропасть* [РНЗПП, 310]; *Умный любит учиться, а дурак – учит* [РНЗПП, 153];

2) паремії-характеристики навчального процесу, що вказують на відповідну модальність навчального процесу, прагнення людини постійно вдосконалюватися, наприклад: нім.: *Übung tut mehr als aller Meister Lehr'* [Міз., 257]; *Man lernt nie aus* [Dud., 517]; *Früh übt sich, was Meister werden will* [Dud., 483]; *Man wird alt wie eine Kuh und man lernt immer noch dazu* [Міз., 249]; укр.: *Бийте, бийте по азбуці. Приложися до азбуки, будуть повні кишені і руки. Наука доводить до достатку* [ГРНП-I, с. 27]; *Наука в ліс не йде* [УППІТІ, 284]; рос.: *Грамоте учиться всегда пригодится* [РНЗПП, 309]; *Идти в науку – терпеть муку* [РПП, 117].

Периферію поля паремійного педагогічного дискурсу становлять одиниці, що позначають педагогічні ситуації в широкому розумінні цього слова, тобто, крім навчального процесу, їх можна використовувати і в повсякденному житті, в ситуаціях із ознаками педагогічності. Вони не відзначаються спеціальною лексикою, що покриває концептосферу «Навчання», лексикою, первинним значенням якої є позначення педагогічних ситуацій і їхніх учасників, а містять відповідні алегорії, базуються на смислах, що створюються внаслідок відповідних асоціацій, уявлень тощо. Сюди входять:

1) паремії-характеристики учасників педагогічної ситуації. Вони, як правило, вказують на інтелектуальний рівень останніх: нім.: *Der Zecher denkt anders als der Schenk* [Міз., 273]; *Wie der Verstand, so die Rede* [Міз., 291]; *Das Kalb will oft klüger sein wie die Kuh* [Міз., 248]; укр.: *Догана мудрого більше коштує, як похвала дурного* [УПП 1978, 176]; *Розум силу переважить* [УПП 1978, 176]; *Чим розумний стидасться, тим дурний пишається* [УПП 1978, 184]; *Розум – скарб людини* [УПП 1978, 176]; *Далеко видить око, а розум – глибоко* [УПП 1978, 176]; *Голова без розуму, як ліхтар без свічки* [УПП 1978, 184]; рос.: *Мудрому урок – на благо* [РНПП, 152]; *Мудрецу счастье к лицу* [РНПП, 152];

2) паремії-характеристики виховного процесу, основна ідея яких полягає в доброму вихованні та особистому прикладі того, хто виховує, наприклад: нім.: *Wie man die Kinder gewöhnt, so hat man sie* [Міз., 245]; *Ein Exempel ist besser als viel Lehr'* [Міз., 250]; укр.: *Коли не навчила, як уперек полу лежало, а тоді вже не навчиш, як упродовж полу* [УППІТІ, 283]; *Коли дитини не научиш в пелюшках, то не навчиш в подушках* [УППІТІ, 407]; рос.: *Ломи дерево пока молодо* [РНЗПП, 231]; *Кто детям покажет, тот потом слезу проливает* [РНЗПП, 231]; *Ребёнок что воск: что хочешь, то и слепишь* [РНЗПП, 231]; *Детишек воспитать – не курочек пересчитать* [РНЗПП, 230].

Маргінальна зона поля паремійного педагогічного дискурсу досить чисельна та різноманітна за значенням своїх компонентів. Причиною цього є те, що більшість паремій містять повчання, акцентуючи увагу на тих достоїнствах і недоліках людини, що є релевантними як у процесі виховання, так і в повсякденному житті. Більшість одиниць, що належать до маргінальної зони, акцентують увагу на загальновідомих людських якостях, що сприяють доброму навчанню/вихованню, або ж заважають їм, тому тут виокремлюємо паремії-характеристики учасників педагогічної ситуації, які умовно можна поділити на дві

групи: 1) паремії на позначення позитивних людських рис; 2) паремії, що вказують на негативні риси людини:

I. Позитивні риси людини:

1) добра слава: нім.: *Ein guter Name ist besser als Silber und Gold* [Міз., 279]; *Besser ein Auge verlieren als den guten Ruf* [Міз., 271]; рос.: *Добрая слава бежит, а худая летит* [РПП, 80]; *Добрая слава лучше мягкого пирога* [РПП, 80]; *Лучше глаза лишится, чем доброго имени* [РПП, 167];

2) розважливість: нім.: *Besser zehnmal hören als einmal sprechen* [Міз., 280]; укр.: *Спершу треба розсудити, а тоді робити* [УПП, 1978, 144]; *Скорий поспіх – людям посміх* [УПП 1978, 250];

3) ретельність: нім.: *Verschiebe nicht auf morgen, was du heute kannst besorgen* [Dud., 493]; *Erst die Arbeit, dann das Vergnügen* [Dud., 48]; укр.: *Сьогоднішньої роботи на завтра не відкладай* [УПП 1978, 114]; рос.: *На отложенное дело снег падает* [РПП, 195]; *Не откладывай работу на субботу, а женитьбу на старость* [РПП, 220];

4) старанність: нім.: *Mit Geduld und Spucke fängt man eine Mücke* [Dud., 238]; *Ohne Fleiß kein Preis* [Dud., 212]; укр.: *Без трудів не їстимеш пирогів* [УПП 1978, 116]; рос.: *Без труда не вытащишь и рыбку из пруда* [РПП, 19]; *Без труда ничего не даётся* [РПП, 19]; *Без труда чести не получишь* [РПП, 19];

5) чесність: нім.: *Ehrlich währt am längsten* [Dud., 168]; рос.: *Лучше быть честным бедняком, чем богатым подлецом* [РПП, 167]; *Честных почитай, а гордых презирай* [РПП, 327].

II. Негативні риси людини. У пареміях вони підлягають критиці, висміюються. Серед них найчастіше вживаються паремії, що висміюють тупість, низький інтелектуальний рівень людини:

1) тупість: нім.: *Die Dummen werden nicht alle* [Dud., 162]; *Alter schützt vor Torheit nicht* [Dud., 35]; *Die Dummen sterben nicht aus* [Dud., 162]; *Doof bleibt doof, da helfen keine Pillen* [Dud., 155]; укр.: *Великий, як ломака, а дурний, як собака* [УППІТІ, 297]; *Високий, як тополя а дурний, як квасоля* [УППІТІ, 297]; *Голова велика, а розуму мало* [УППІТІ, 297]; *Живіт товстий, а лоб пустий* [УППІТІ, 297]; *Дурний носить серце на язичі, а мудрий язык у серці* [УППІТІ, 291]; *Ні бе, ні ме* [ГРНП-І, с. 30]; рос.: *Дурак дурака учит, а оба не мыслят* [РПП, 87]; *Дурак завяжет – и умный не развяжет* [РПП, 87]; *Дурак тому рад, что ума нет* [РПП, 87];

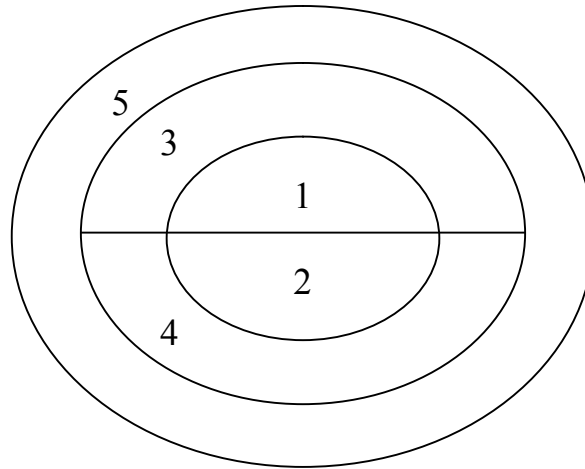
2) лінивість: нім.: *Müßiggang ist aller Laster Anfang* [Dud., 499]; *Morgen, morgen, nur nicht heute sagen alle faulen Leute* [Dud., 483]; укр.: *Без діла сидти, то можна одубіти* [УПП, 1978, 116]; *Ледащо – з віку ледащо* [УППІТІ, 164]; *Швидкий місця не загіє, а сидячий на єднім місці згине* [УППІТІ, 480]; *Під лежачий камінь вода не тече* [УПП 1978, 174]; рос.: *Лень мужа не кормит, только портит* [РПП, 161];

3) брехливість: нім.: *Wer einmal lügt, dem glaubt man nicht, und wenn er auch die Wahrheit spricht* [Dud., 464]; *Lügen haben kurze Beine* [Dud., 464]; *Wer lügt, der stiehlt* [Dud., 464]; укр.: *Брехнею хліба не їсти* [УППІТІ, 314]; *Хто уміє брехати, той уміє і красти* [УППІТІ, 314]; *Старий, а бреше як з-за корча* [УППІТІ, 319]; рос.: *Лучше молчат, нежели врать* [РПП, 167];

4) надмірний вияв певної риси характеру: нім.: *Am vielen Lachen erkennt man den Narren* [Dud., 427]; *Wer viel fragt, krieget viel Antwort* [Dud., 217]; рос.: *Смех без причины – признак дурачины* [РПП, 288].

Отже, поле паремійного педагогічного дискурсу можна зобразити у такому вигляді:

Схема 1

Поле паремійного педагогічного дискурсу

- 1 – Паремії-характеристики учасників навчального процесу;
- 2 – Паремії-характеристики навчального процесу;
- 3 – Паремії-характеристики учасників педагогічної ситуації;
- 4 – Паремії-характеристики виховного процесу;
- 5 – Паремії-характеристики учасників педагогічної ситуації.

Схема ілюструє, що хоча назви груп паремій у ядрі, на периферії та в маргінальній зоні певною мірою перегукуються, все ж вони різняться ступенем, інтенсивністю репрезентації педагогічної ситуації, що і зумовлює їхню віднесеність до різних ланок поля паремійного педагогічного дискурсу.

Висновки. Отже, педагогічна паремія – це одиниця, що використовується для характеристики різних аспектів навчально-виховного процесу, серед яких виокремлюємо: 1) характеристику учасників педагогічної ситуації (учитель/вихователь, учень/вихованець, батьки/діти тощо); 2) характеристику навчального процесу та 3) характеристику виховного процесу. Сукупність цих одиниць номінуємо полем паремійного педагогічного дискурсу. Найбільш чисельними в досліджуваному полі є одиниці на позначення учасників педагогічної ситуації, їх особистісних якостей. Вони різноманітні і за своїм значенням, і за лексичним наповненням, тому представлені в кожній із виокремлених ланок поля паремійної педагогічної комунікації. Паремії на позначення навчального процесу ввійшли в ядро поля, оскільки вони виразніше співвідносяться з педагогічними ситуаціями, паремії на позначення виховного процесу – на його периферію, що зумовлене їхнім використанням і в інших ситуаціях, які містять ознаки педагогічності. Одиниці виокремлених ланок різняться лексичним наповненням, а відтак, ступенем позначення аспектів навчально-виховного процесу.

Подальші перспективи дослідження. Значний інтерес для дослідження становитиме, крім вербального, невербальний паремійний дискурс крізь призму національної специфіки мовного мислення українців, росіян, німців, що доповнить модель мовленнєвої поведінки вчителя в Україні, Росії, Німеччині.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бичко З. Мовлення педагога крізь призму педагогічної риторики // Сучасна педагогічна риторика: теорія, практика, міжпредметні зв'язки: [збірник наукових праць за матеріалами наукового семінару]. – Львів : ПАІС, 2007. – С. 46–51.
2. Космеда Т. А. Передмова / Тетяна Анатоліївна Космеда, Тетяна Федорівна Осіпова // Комунікативний кодекс українців у пареміях: Глумачний словник нового типу. // Тетяна Анатоліївна Космеда, Тетяна Федорівна Осіпова – Дрогобич : Коло, 2010. – С. 5–23.
3. Осіпова Т. Ф. Параметри вербальної і невербальної комунікації в пареміях : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «українська мова» / Тетяна Федорівна Осіпова. – Харків, 2010. – 20 с.

СЛОВНИКИ

1. [ГРНП] Галицько-руські народні приповідки: [у 3 т] / [зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко]. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 2-е вид. – Т. 1. – 818 с.; – Т. 2. – 813 с.; – Т. 3. – 699 с.
2. [Міз.] Мізін К. І. Німецько-український фразеологічний словник (усталені порівняння). – Вінниця : Нова книга, 2005. – 304 с.
3. [РНЗПП] Русские народные загадки, пословицы, поговорки / [сост., авт. вступ. ст., коммент. и слов Ю. Г. Круглов]. – М. : Просвещение, 1990. – 335 с.
4. [РПП] Русские пословицы и поговорки / [под ред. В. П. Аникина]. – М. : Художественная литература, 1988. – 431 с.
5. [УПП, 1978] Українські прислів'я та приказки / [упор. та передм. В. Бойка]. – К. : Дніпро, 1978. – 291 с.
6. [УППШТТ] Українські приказки, прислів'я і таке інше / [уклав М. Номис]. – Київ : Либідь, 1993. – 768 с.
7. [Dud.] Duden. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik / [bearb. von G. Drosdowski und W. Scholze-Stubenrecht]. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich : Dudenverlag, 1998. – В.11. – 864 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Палиця – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної та міжкультурної комунікації Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика, функціональна граматики німецької мови.

ФРЕЙМ «МИСТЕЦТВО» В АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ ЯК СТРУКТУРА ДАНИХ ПРО СИТУАЦІЮ

Тетяна СУРОДЕЙКІНА (Чернівці, Україна)

Стаття розкриває проблему побудови когнітивної структури концепту МИСТЕЦТВО в англомовному художньому дискурсі. Найбільшого ефекту фреймова методика набуває у зіставному вивченні авторських дискурсів, де вона демонструє прагматичне ставлення письменника до галузі мистецтва, репрезентованої в контексті.

Ключові слова: концепт МИСТЕЦТВО, мистецтвознавча термінологія, гіперо-гіпонімічні зв'язки, художній дискурс, фрейм, субфрейм, слот

The paper deals with the problem of cognitive structure of the concept ART in the English literary discourse. The frame methodology seems to be of the most effect in the comparative study of authors' discourses as it reveals the pragmatic attitude to art, being represented in a context.

Key words: concept ART, art terminology, hyper-hyponymic relations, literary discourse, frame, subframe, slot.

Одним із напрямів сучасної когнітивної лінгвістики є дослідження концептів у лінгвістиці та культурології в українських (А.Д. Белова, 2002; С.А. Жаботинська, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004; М.М. Полужин, 1999, 2001, 2005, 2006) та зарубіжних працях (А. Вежбицька, 1980, 1988, 1992; Дж. Лакофф, 1988; Р. Лангакер, 1987, 1988, 1991, 2001; Р. Шенк, 1980), у тому числі російських (В.І. Карасик, 2004; О.С. Кубрякова, 1988, 1991, 1992, 1994, 2002; Р. М. Фрумкіна, 1989, 1990, 1994, 1995 та ін.).

Концепти мистецтва, як важливі культурні універсалії, представляють невід'ємний фрагмент будь-якої картини світу й об'єкт вивчення різних галузей знань: філософії, соціології, історії, етики, естетики тощо. У лінгвістиці їхній аналіз фокусується на проблемах лексикології, інтернаціональних елементах термінології, її етимологічних характеристиках, когнітивних аспектах і дискурсивних особливостях.

Концепт «мистецтво» в англомовній картині світу ще не знайшов свого відображення, тому своєчасним є вивчення концептуалізації та категоризації саме мистецтва як з огляду на його належність до базових людських цінностей, так і на недостатність його вивчення. Тому актуальність роботи зумовлена відсутністю системного лінгвокогнітивного підходу до вивчення структури та мовної реалізації концепту «мистецтво» в сучасній англійській мові, однобічністю викладення матеріалу попередніх досліджень, потребою розробки засобів вираження семантичного поля «мистецтво» в лінгвокогнітивному аспекті в художньому дискурсі та перспективою розробки структурно-семантичного компонента «мистецтво» в англомовній картині світу.

Метою нашої статті є розробка когнітивної моделі об'єктивованого в англомовному дискурсі концепту «мистецтво».

Об'єктом дослідження є мистецтвознавча термінологія в художньому дискурсі, тоді як предметом дослідження обрано семантико-когнітивні та гіперонімічні зв'язки концепту «мистецтво», представлені в дискурсі.

Для представлення когнітивної моделі «мистецтво» в англomовній картині світу залучалася методика *фреймового моделювання* (у термінах Р. Джекендоффа та О.С. Кубрякової. У дослідженні застосовані такі операції аналізу, як *індукція* для узагальнення емпіричних даних, *дедукція*, *класифікація* та *порівняння*.

Матеріалом дослідження слугували 1612 термінів мистецтвознавства, вилучені шляхом суцільної вибірки із тлумачних словників (*Merriam-Webster's Collegiate Dictionary. CD-ROM, New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language, New Webster's Dictionary of the English Language, Oxford Student's Dictionary of Current English, The All Nations English Dictionary, Webster's New World Dictionary*) та верифікованих у художніх творах С. Моєма "The Moon and Sixpence" та О. Уайльда "The Picture of Dorian Gray".

Критерієм відбору лексики мистецтва слугувала наявність компоненту *art* в експліцитному або прихованому вигляді у словниковій дефініції.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в статті *вперше* досліджується фреймова структура вербалізованого концепту "мистецтво" в англomовному дискурсі.

Дослідження концептуальної системи "мистецтво" передбачає згадку про такий спосіб її репрезентації, як фрейм. Поняття фрейму тісно пов'язане з гіперо-гіпонімічними семантичними зв'язками, оскільки самий фрейм є по суті своїй поєднанням гіпонімічних слотів, які відображають можливість вбудованості гіпонімів у гіперонім, нижчого рівня у базовий, базового в категоріальний [пор.: Кубрякова, 1997].

М.В. Нікітін розглядає гіперо-гіпонімічні семантичні зв'язки як головні факти впорядкування словника, а синонімічні, опозитивні та еквонімічні зв'язки як такі, що не утворюють глобальних семантичних структур, а лише мікроструктури слів на окремих ділянках словника [7: 106]. Когнітивна модель є базовою для подібного розподілення лексики мистецтва.

Поняття фрейму належить до числа найвідоміших когнітивних категорій. Фрейм у його базовому визначенні (за М. Мінськи) є структурою даних для представлення (візуальної) стереотипної ситуації, особливо під час організації великих обсягів пам'яті [16: 46], тобто винахід фрейму став справжньою сенсацією щодо досліджень штучного інтелекту та створення моделей розуміння природної мови [див.: Андрейчук 2000, Жаботинская 1999, Ченки 1996, Barsalou 1992, Fillmore 1985, Fodor 1998, Maximov 2001].

Це організація уявлень, які зберігаються в пам'яті, структура знань, інформація про певний фрагмент досвіду людини. Це значення охоплює:

- а) лексичне значення;
- б) енциклопедичні знання про предмет;
- в) екстралінгвальні знання.

Фрейм організовується навколо певного ядра, тому містить інформацію, яка асоціюється з цим ядром.

Із формального погляду, фрейми виступають у вигляді вузлів і відношень. Вершинні рівні фрейму фіксовані і відповідають тому, що є завжди справедливим стосовно очікуваної ситуації. Нижче розташовані термінальні вузли, або слоти. Кожен термінальний вузол може вказувати на умови, яким відповідатиме це заповнення. Часто це заповнення представляється субфреймом або вкладеним фреймом [9: 168].

Фрейм використовується когнітивістами там, де Й. Трір та його послідовники використовували поняття "семантичного поля". Семантичні поля часто були представлені у вигляді списків, упорядкованих за ступенем семантичної близькості (синонімії, антонімії та за іншими відношеннями) відповідних слів одне до одного. Фреймова організація, окрім того, нагадує рамкову структуру цілого великого висловлювання, в якому згадується певна особа, предмети, що входять до фрейму, тощо. Тому під час активації такого фрейму ми отримуємо список лексем [8: 6].

Ми вважаємо, що найбільшого ефекту фреймова методика набуває у зіставному вивченні художніх ідіостилів, де вона демонструє вибіркове ставлення письменника до галузі знань, репрезентованої в контексті, показує, які ділянки цієї галузі актуальні для автора, розкриває їхню роль у реалізації домінантної ідеї.

За Ч. Філмором, інтерпретуючи текст, ми активізуємо певну контурну схему, де багато позицій (“слотів”) вакантні. Подальші епізоди тексту заповнюють ці пробіли, вводять нові сцени. При такому підході фреймова система може бути представлена у вигляді дерева або таблиці. Родова інформація накопичується зверху, а до неї приєднані конкретизуючі субфрейми, які додають нову інформацію.

Поділ лексичних одиниць, що вербалізують концепт «мистецтво» в англійській мові, на частини мови розкриває способи концептуалізації, тобто осмислення мистецтва як явища (іменники), процесу (дієслова), властивості (прикметники) [пор.: Савчук, 2007].

Проілюструємо ці положення аналізом фрейму “мистецтво” на прикладі романів С. Моема “*The Moon and Sixpence*” та О. Уайльда “*The Picture of Dorian Gray*”.

Таблиця 1

Склад і структура фрейму “мистецтво” в авторській картині світу С. Моема й О. Уайльда

С. Моем	О. Уайльд
Субфрейм	
живопис	
<i>Слот “елементи живописної техніки”</i>	
Одиниці	
Arrangement, artistic (6), background, brush (5), colour (28), daub, draw (11), easel (7), exquisite, frame (7), hue (2), model (3), oil(s) (3), paint (52), palette, pattern, picturesque (3), picturesqueness, portray, render (2), represent (2), shadow (3), techniques (3), transparent, view (15)	Arrangement, artistic (7), background (4), brush, colour (21), draw (4), easel, exquisite (26), frame (9), model (2), oil(s), paint (8), palette, pattern (4), picturesque (3), picturesqueness, represent (3), shadow (10), view (8)
<i>Слот “найменування майстра”</i>	
Одиниці	
Amateur, artist (30), craftsman, master (10), painter (37)	Amateur, artist (29), master (5), painter (40)
<i>Слот “назва витвору мистецтва”</i>	
Одиниці	
Canvas (12), drawing (3), figure (10), image, landscape (2), masterpiece (4), painting (24), picture (112), portrait (5), reproduction (2), scene (10), sketch, a work of art	Canvas (23), drawing (4), figure (9), image (9), landscape (2), masterpiece (4), painting (18), picture (76), portrait (52), scene (12), sketch, a work of art
<i>Слот “експонування витворів мистецтва”</i>	
Одиниці	
Display (2), exhibit (2), exhibition (3), gallery (2), impression (28), Moderns, museum, school, studio (50)	Exhibit (10), exhibition (5), gallery (7), impression (6), school (3), studio (18)
<i>Слот “композиційні прийоми”</i>	
Art (28), composition, contrast (4), convey, craft (2), create (6), design (2), expression (19), form (11), idea, skill (3), transformation	Art (78), contrast (2), convey (3), craft (2), create (5), design (2), expression (26), form (27), idea (17)
Субфрейм	
“графіка”	
<i>Слот “елементи графічної техніки”</i>	
Одиниці	
Black and white, etching, line (15), outline (3)	Etching, line (5)

Аналіз складу фрейму “мистецтво” в авторському художньому дискурсі наведених авторів дозволяє зробити такі висновки:

1. Кількісна репрезентація слововживань лексики мистецтва в романах С. Моєма та О. Уайльда приблизно однакова – 623 та 618 відповідно.

2. Найбільш опрацьованою галуззю для С. Моєма є слоти “елементи живописної техніки” й “назва витвору мистецтва” у субфреймі “живопис” (відповідно 161 та 187 слововживань), а для О. Уайльда – слоти “назва витвору мистецтва” та “композиційні прийоми” субфрейму “живопис” (відповідно 211 та 162 слововживання).

3. Субфрейм “графіка” для О. Уайльда не є актуальним.

Таким чином, фреймовий аналіз у своїй основі орієнтується на побудову формального тезауруса, тому що дозволяє структурування певної понятійної галузі на основі парадигматичної подібності явищ [11: 47]. Під час аналізу художніх текстів одного автора він дозволяє у структурованому вигляді представити каталог образів, які присутні у свідомості письменника, порівняти лексичне наповнення цієї предметної сфери в узусі та ідіолекті.

Перспективним видається подальше дослідження семантики субконцептів мистецтва в історії англійської мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрейчук Н.І., Кармишева І. Д. Біблєзми з точки зору когнітивної семантики // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Проблеми лінгвістики науково-технічного і художнього тексту. – № 381. – Львів, ЛНУ, 2000. – С. 55 – 58.
2. Андрейчук Н.І., Кармишева І. Д., Шерстньова О.В. Теорія і модель: до питання застосування термінів у сучасному мовознавстві // Сучасні проблеми термінології та термінографії: Тези міжнародної наукової конференції. – К.: КМУЦА, 2000. – С. 79 – 80.
3. Антология концептов / Под. ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – М.: Гнозис, 2007. – 512 с.
4. Гаспарян С.К., Князян А.Т. К вопросу об изучении индивидуального стиля автора // Филологические науки. – 2004. – № 4. – С. 51 – 57.
5. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: Типы фреймов // Вісн. Черкаськ. ун-ту. – 1999. – Вип. 11. – С. 12 – 25.
6. Кубрякова Е.С. Язык пространства и пространство языка (к постановке проблемы) // Известия РАН. Серия литературы и языка. – М., 1997. – Т. 56. – № 3. – С. 22 – 31.
7. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики: Учебное пособие. – СПб, С.-Пет. гос. пед. ун-т, 1996. – 760 с.
8. Палий О.Л. Когнитивно-семантические параметры концепта «трагическое» в исторических хрониках В. Шекспира: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Пятигорский гос. лингв. ун-т. – Пятигорск, 2004. – 19 с.
9. Полложин М.М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення: (Монографія). – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 240 с. – Бібліогр.: С. 215 – 236.
10. Савчук І.І. Лінгвокогнітивний та комунікативний аспекти позначення суперництва засобами сучасної англійської мови: Автореф. дис. ... канд. филол. наук.: 10.02.04 / Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2007. – 20 с.
11. Тарасова И.А. Фреймовый анализ в исследовании идиостилей // Филологические науки. – 2004. – № 4. – С. 42 – 49.
12. Ченки А. Современные когнитивные подходы к семантике: Сходства и различия в теориях и целях // Вопросы языкознания. – 1996. – № 2. – С. 68 – 78.
13. Barsalou L. Frames, Concepts, and Conceptual Fields // Frames, Fields and Concepts. – Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1992. – P. 21 – 75.
14. Fillmore Ch. J. Frames and the Semantics of Understanding // Quaderni di Semantica. – 1985. – Vol. 6. – № 2. – P. 222 – 254.
15. Fodor J.A. Private Language, Public Language // Philosophy of Language. The Big Questions. – Blackwell Publishers Ltd, 1998. – 305 p.
16. Hayes P.J. The Logic of Frames // Frame Conceptions and Text Understanding. – В., 1980. – P. 46 – 67.
17. Maximov V. Cognitive Analysis and Situation Modelling [Електронний ресурс] // Proceedings of the 8th IFAC Conference “Social Stability: The Challenge of Technology Development”. – 2001. – Режим доступу: http://www.ipu.ru/labs/lab51/51_home.htm. – Заголовок з екрана.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Суродейкіна – кандидат філологічних наук, в.о. доцента кафедри англійської мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, семантика, термінознавство.

РОЛЬ ПРОКСЕМИЧЕСКИХ КОМПОНЕНТОВ В ДЕЛОВОМ ДИАЛОГИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Татьяна ЧРДИЛЕЛИ (Кременчуг, Украина)

Стаття присвячена вивченню специфіки використання проксемичного фактору в діловому діалогічному дискурсі. На прикладі діалогів з художньої літератури аналізується функціональність проксемичного компоненту ділової комунікації.

Ключові слова: діловий діалогічний дискурс, невербальні компоненти комунікації, проксемичний, мовленнєва ситуація, соціальний статус.

The article deals with the peculiarities of using proxemic factor in business dialogical discourse. The analysis of functional value of proxemic component in business communication is based on dialogues from fiction literature.

Key words: business dialogical discourse, non-verbal communicative components, proxemic, communicative setting, social status.

Современный этап развития лингвистики характеризуется активным включением невербальных способов общения в сферу комплексного анализа дискурса. Это обусловлено необходимостью в процессе такого анализа учитывать как связность дискурса, так и взаимодействие и взаимообусловленность единиц всех уровней речевой коммуникации. Принимая во внимание тот факт, что при дискурс-анализе мы имеем укрупнение единицы исследования (от слова и словосочетания к тексту) и ориентируемся на изучение речевой деятельности в контексте определенной ситуации (от предложения к высказыванию), количество факторов, влияющих на речевую вариативность, резко возрастает, а сами эти факторы приобретают определенную коммуникативно-прагматическую нагрузку. В связи с этим возрастает интерес лингвистов к проблеме выявления закономерностей невербальной организации дискурса в зависимости от его жанровой специфики и прагматической направленности. Изучение невербальных способов организации дискурса привлекало и привлекает внимание многих лингвистов (И.Н. Горелов, Г.В. Колшанский, И.М. Колегаева, Г.Ю. Крейдлин, В.О., Лабунская, Л.В. Солошук и др.), однако исследование роли проксемических факторов в реализации коммуникативно-прагматического потенциала делового диалогического дискурса еще не было предметом анализа.

Актуальность темы обусловлена общей направленностью современных лингвистических исследований на изучение функционирования речевых единиц во взаимодействии с различными кодовыми системами в разных типах дискурсов. С учетом дискурсообразующего потенциала невербальных компонентов коммуникации, актуальность приобретает исследование проксемической организации делового типа дискурса с выходом в сферу лингвокогнитивных процессов. Решение поставленной проблемы будет способствовать пониманию механизмов построения эффективного делового дискурса с учетом интеграции единиц разных уровней.

Целью исследования является выявление основных закономерностей проксемической организации делового диалогического дискурса путем установления особенностей функционирования проксемического компонента в контексте речевой ситуации.

Одним из самых значимых признаков речевой ситуации есть описание места, где происходит общение и пространственное расположение коммуникантов, т.е. проксемический фактор коммуникации. Деловая межличностная коммуникация в форме деловой беседы предполагает, что коммуниканты находятся в непосредственном речевом и физическом (визуальном) контакте, что обеспечивает мгновенную обратную связь, причем как собственно речевую, так и невербальную. Участники общения обладают идеальными возможностями максимально точно сформулировать свое сообщение, исходя из интересов и запросов адресата, что потенциально благоприятно влияет на исход коммуникативного акта. Как справедливо замечает В.А. Лабунская, между средствами общения существует своеобразное разделение функций: по вербальному каналу передается чистая информация, а по невербальному – отношение к партнеру по общению [2]. Невербальные сигналы в процессе коммуникации обладают большой силой, особенно когда дополняют речевые

сигналы или противоречат им. Мы разделяем точку зрения И.Н. Горелова в том, что невербальные сигналы могут быть использованы для передачи самостоятельного значения, для сопровождения или дополнения вербального сообщения, а также регулирования процесса коммуникативного взаимодействия. Сопровождая вербальные сообщения, невербальные сигналы могут их дублировать, уточнять, заменять или противоречить им [1]. Вербальная часть сообщения может в ряде случаев интерпретироваться совершенно по-разному, в том числе и с результатом, который можно назвать опровергающим. Весьма часто интерпретация такого рода оказывается возможной только потому, что НВК сопровождения сигнализируют противоположный смысл. В таких случаях говорят об ироническом замечании или о фальшивом тоне. Такие интерпретации свидетельствуют о чрезвычайно широких автономных возможностях НВК [1: 23-24], что повышает их роль в анализе делового диалогического дискурса. Невербальные сигналы принимают также активное участие в регуляции процесса коммуникации, обеспечивая коммуникантов информацией о времени смены реплик, завершении коммуникативного акта, о возникновении неуверенности или неловкости и т.д. [3: 209-212].

В социально-психологических и психолингвистических исследованиях разработаны различные классификации невербальных средств общения, к которым относят движения тела (кинесика), интонационные характеристики голоса (просодика, паравербальные сигналы), тактильное воздействие (такесика), пространственную организацию воздействия (проксемика) [2]. Все эти невербальные сигналы с одной стороны культурно обусловлены, а с другой – обусловлены контекстуально.

Понятие «проксемика» в исследовании языка и речи ввел американский антрополог Эдвард Холл в начале 60-х годов. Слово "проксимик" (от английского слова "proximity") означает близость, а проксемика исследует расположение людей в пространстве при общении и его влияние на коммуникативное поведение. Исследования в этой области показывают, что использование человеком пространства имеет решающее значение для взаимоотношений между людьми [6]. Предметом проксемики есть два типа человеческого пространства – личностное, которое человек жестко контролирует и оберегает, и интеракциональное, которое люди создают для социального контакта [7: 121-122].

В каждом лигвокультурном сообществе существуют определенные нормы и правила, которые следует учитывать при взаимодействии с собеседником. У каждого человека есть своя территория, свой простор, нарушать которые в конкретных ситуациях – значит повредить делу. Каждому человеку присущ «территориальный императив» – постоянное или относительно постоянное пространство, которое его владельцы могут занимать или покидать на время, не отказываясь от него [7:120].

В интеракциональном пространстве выделяют определенные типы зон. Интимная зона (15 – 50 см) из всех зон самая главная, поскольку именно ее человек охраняет так, будто это его собственность. Для этой зоны характерны доверительность, негромкий голос в общении, тактильный контакт, прикосновения.

Личная или персональная зона (0,5 – 1,2 м) для обыденной беседы с друзьями и коллегами предполагает только визуально-зрительный контакт между партнерами, поддерживающими разговор.

Социальная зона (1,2 – 3,7 м) обычно соблюдается во время социальных, деловых встреч в кабинетах, холлах и других служебных помещениях, как правило, с теми, кого не очень хорошо знают. Чрезмерно близкое или удаленное расстояние может отрицательно сказаться на общении, на переговорах.

В ситуации делового общения на межличностное пространство влияет, прежде всего, социальный статус коммуникантов. Общение собеседников, имеющих разный социальный статус, будет проходить по другой модели, нежели при условии социального равенства. Социальное неравенство проявляется и в невербальном поведении. Как известно, важными элементами иерархической структуры в бизнесе являются открытые территории и вторжение на чужую территорию [5]. То, как ведет себя коммуникант в чужом помещении, может многое сказать о его социальном статусе. Например, начальник входит в кабинет подчиненного без предупреждения, сам выбирает место:

(1) *Lara entered the room and settled in a chair opposite Howard: "Okay, tell me what's been happening."*

"Well, the West Side hotel is going to be a money losing proposition. We have a buyer lined up from Texas who's interested in it, but I went over to the hotel yesterday. It's in terrible shape. It needs a complete refurbishing, and that's going to run into five or six million dollars." (Sheldon)

Именно коммуникант с более высоким статусом прибегает к размыканию зрительного контакта, что можно продемонстрировать следующими примерами ситуаций, где начальник отдает распоряжение секретарю:

(1) *'The man's name was Jordache. Tell him to come up. I've got fifteen minutes free before Thatcher comes in with his rewrite. Maybe there's a follow-up on the Jordache story we can use'. He went back to the window and continued being gloomy about the weekend as he stared out at the lights in the surrounding offices.* (Show)

(2) *"Your suggestion", Krogh said sharply, "are useless. I shall have to go to the man myself. Have the car ready in five minutes."*

He turned his eye to the Wall Street prices and tried to read. (Green)

По принятым нормам делового общения коммуникант с низким социальным статусом меняет свое положение в пространстве кабинета начальника по его разрешению или настоянию:

'Well', he said at last in an icy voice, 'I have never been so insulted. Good morning! You are at liberty!'

Taggard laid down the sheets of paper, walked to the door, and turned.

'I'm awfully sorry, sir, - can't help it'. (Heywood)

В ситуации равенства социального статуса ориентация в пространстве зависит от параметров коммуникативной ситуации: места действия, степени близости коммуникантов, направленности коммуникативного акта. Например, если в офисе появляется новое лицо и хозяин территории воспринимает его позитивно, например, как потенциального партнера, мы можем наблюдать такую ситуацию:

'Mr Hall Pycroft, I believe?' said he.

'Yes, sir,' I answered, pushing a chair towards him.

'Lately engaged at Coxon and Woodhouse's?'

'Yes, sir.'

'And now on the staff of Mawson's?'

'Quite so.' (Doyle)

В данном примере положение в пространстве меняется по инициативе хозяина офиса. В такой же ситуации первой встречи инициатива к сокращению дистанции может исходить и от вновь пришедшего, что не нарушает конвенции делового общения:

'Mister Cain? Of course, you must be. I was told a handsome man with dark hair.'

He held out his hand and Jordan automatically took it. 'Robin Hamilton.' He laughed. 'The Robin Hamilton. Hamilton Estates. I hope you've heard of me.' (Stratton)

Основными направлениями оперирования проксемичным фактором в процессе общения являются: 1) сокращение дистанции между говорящими; 2) увеличение дистанции между говорящими [4: 186]. Это утверждение справедливо и для делового диалогического дискурса. При этом здесь четко проявляется двойственная природа проксемичных факторов: один и тот же проксемический компонент может маркировать противоположные интенции и вызывать диаметрально противоположные реакции коммуникативного партнера [4:185].

С одной стороны, сокращение дистанции может служить созданию условий делового взаимодействия в ситуации кооперативного типа делового диалогического дискурса:

'Why did you aggravate this count?' Ann said, looking over his shoulder at the form.

'Because he used a gun,' the man responded.

'But you've already added a two-year enhancement for the use of the firearm. Therefore you can't use it to ask for a higher term. Don't you see?' Ann said. 'That's like double jeopardy. He can't be punished for the same crime twice.' (Rosenberg)

С другой стороны, изменение дистанции (ее сокращение) может символизировать доминирование собеседника и поддерживать реализацию конфликтно направленной стратегии:

Carl said, 'I'm calling in the loan.'

Robin sat stock still...

Robin said quietly, 'But, you can't.'

Carl continued to smile. ... 'I have a responsibility to our investors.'

Robin stared at him. He protested, 'You know you're asking the impossible.'

'Of course. Which is why I'm asking.'

Robin frowned. 'I don't understand.'

Carl leaned forward on the desk. 'Don't you? I thought you were smarter than that. You know perfectly well that the time to close on a loan is when the borrower has no chance of being able to pay.' (Stratton)

В данной ситуации атмосферу своеобразного психологического давления создает не только вербальное, но и невербальное поведение. Авторские ремарки подчеркивают доминирование Карла Мастерса. На всем протяжении беседы он спокоен, о чем говорит улыбка на лице (*Carl continued to smile*), свободно перемещается в пространстве (*Carl leaned forward on the desk. Carl suddenly pushed his chair and stood up. He walked around the desk and casually leaned against the corner*), говорит уверенно и надменно (*he said like a priest offering hope to a doomed man*). Робин привязан к своему месту (*sat stock, still looked up at him*), говорит тихо и неуверенно (*said quietly, said weakly, after a full minute of silence he said*).

Данная ситуация также служит подтверждением того факта, что в процессе коммуникации изменения в пространственном положении взаимодействуют с другими невербальными компонентами. Пространственная близость к партнеру по коммуникации иногда позволяет манипулировать им, повышая надежность восприятия таких компонентов, как улыбка, взгляд, выражение лица, тональность:

Jordan thought for a moment, then said "I'm looking for work. On one of the sites."

The girl said, "We've got thirty-six sites."

'Yes', said Jordan, 'That's why I've come to see which are looking for men.'

The girl looked at him, 'We don't take on site workers here, only office staff and management,' Jordan put his hands on the desk and leaned toward her. 'I know', he said, 'but you can tell me where the vacancies are.'

She moved back in her chair. 'We don't hand out that information,' she said. 'You have to go and find out for yourself.' He gave her his doleful look, 'In this weather?'

She hesitated.

He said, 'You're too pretty to throw me out in the cold'...

And then he smiled at her ...

Within ten minutes of entering the employment office he knew every vacancy on every site. (Stratton)

Таким образом, хотя в деловом общении обмен сообщениями на уровне содержания вербально играет приоритетную роль, анализ проксемических компонентов, представленных в текстах художественных произведений, дает возможность прийти к выводу, что изменения конфигурации коммуникативного пространства обладают также определенной силой, особенно когда дополняют речевые сигналы.

Изучение закономерностей организации, использования и восприятия участниками общения пространства в коммуникативных ситуациях разного типа есть необходимым вкладом в создание целостной теории коммуникации.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Горелов И.Н. Невербальные компоненты коммуникации. – М.: Наука, 1980.–212 с.
2. Лабунская В.А. Невербальное поведение. – Ростов-на-Дону, 1985.– 154 с.
3. Солощук Л.В. Невербальные компоненты коммуникации и дискурс // Вестник Харьков.ун-та. – 2002. – №567. – С.209–213.
4. Солощук Л.В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі. – Харків:Константа, 2006. – 300 с.
5. Фаст Дж. Язык тела. – М.: Вече.,1995. – 224 с.

6. Hall E.T. Proxemics // Current Anthropology/ – 1968. – №9. –P.83-107
7. Richmond V.P., McCroskey J.C. Non-verbal Behavior in Interpersonal Relations. – Boston: Pearson Education, Inc., 2004. -350 p.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Doyle C. Selected Short Stories. – Moscow: Progress Publishers, 1975. – 314 p.
2. Green G. England Made Me. – N.Y.: Penguin Book, 1987. – 412 p.
3. Haywood A. Not for this World. – N.Y.: Ballantine Books, 1997. – 346 p.
4. Rosenberg N.T. First Offence. – London: Orion, 1989. – 372 p.
5. Sheldon S. Stars Shine Down. – London: Harper Collins Publishers, 1993. – 442 p.
6. Show I. Beggarman, Thief. – New English Library, 1989. – 399 p.
7. Stratton A. The Empire Builders. – London: Orion, 1994. – 690 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Чрділелі – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Кременчуцького університету економіки, інформаційних технологій і управління.

Наукові інтереси: дискурсивні студії.

ОСОБЛИВОСТІ РЕКЛАМНОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Тетяна ЧРДІЛЕЛІ, Наталія КОЖЕМЯЧЕНКО (Кременчук, Україна)

У статті розглядаються основні підходи до вивчення дискурсу загалом та дискурсу політичної реклами зокрема. Виділяються особливі риси рекламної комунікації, висвітлюються функції, форми та жанри політичної реклами, зважаючи на тематичний розподіл текстів даної форми реклами.

Ключові слова: дискурс, дискурс політичної реклами, суспільна комунікація, політична реклама, імідж-реклама, функція, жанр реклами.

The article deals with the main approaches to the discourse investigation in general and the discourse of political advertisement in particular. There are peculiar features of the political communication to be pointed out with underlining the functions, forms and genres of the political advertisement taking into account the thematic texts groups of such advertisement.

Key words: discourse, discourse of political advertisement, social communication, political advertisement, image advertisement, function, genre of the advertisement.

Сучасні лінгвістичні дослідження орієнтовані, в основному, на дослідження особливостей функціонування мовних знаків в процесі комунікації, різнопланових проявах впливу мови та мовлення на суспільство, а також мовні засоби, які сприяють даному впливу або посилюють його. Так як політична реклама представляє собою одну з форм комунікації сучасного суспільства, дослідження її жанрових форм та лінгвістичних особливостей набуває особливої **актуальності** для різних наукових напрямків. Аналіз наукових робіт з досліджуваної проблематики доводить, що явище політичної реклами досліджується на засадах інтегрованого підходу, що дозволяє залучити знання та результати різних наукових напрямків: в першу чергу, політична реклама базується на знаннях із сфери політичних наук (політології, політичної філософії), а також економічних досліджень в сфері маркетингу. Оскільки реклама ставить за мету цілеспрямований вплив на масову свідомість, вона досліджується також соціологією, теорією масової комунікації, загальною теорією реклами тощо.

Поняття, основні принципи та технології політичної реклами досліджували І.Антоненко, А.Донцов, А.Соловйов, С.Лісовський, С.Пшизова; як комунікативний процес політичну рекламу вивчали В.Бєбик, Є.Єгорова-Гантман, Т.Ляпіна, В.Музикант, І.Шовкун. Російський дослідник Д.Нежданов визначає політичну рекламу як важливий маркетинговий спосіб організації дискурсу [7]. Психологічний напрям вивчення реклами передбачає дослідження особистісних характеристик адресатів, їх ставлення до реклами, етичних аспектів рекламної діяльності, комунікативних взаємодій у системі «реклама-споживач» [5; 3].

Метою даного дослідження є виявлення основних рис політичної реклами як особливої форми політичного дискурсу, виділення основних функцій політичної реклами, зважаючи на її прагматичну складову, а також тематичних груп даної реклами, що й зумовлює специфіку її мовної форми.

Досліджуючи явище дискурсу політичної реклами, в першу чергу, варто конкретизувати концепцію або поняття дискурсу, яке вважається одним з основних при

аналізі мовленнєвої діяльності в сучасній лінгвістиці. В сучасних дослідженнях термін *дискурс* має широку варіативність, що пов'язано з багатоаспектністю його змісту й форм. Дана термінологічна одиниця використовується в різних наукових напрямках: лінгвістиці, теорії комунікації, семіотиці, логіці, філософії, а також психолінгвістиці, соціолінгвістиці та інших. Із різноманітністю використання терміна *дискурс* пов'язане й розуміння дискурсу як ідеологічно наповненого тексту, коли під ідеологією розуміється не тільки політична спрямованість висловлювань, але й будь-яке інше насаджування поглядів [4; 6; 9].

З погляду комунікативної практичної філософії дискурс – це: 1) спосіб діалогічно-аргументованої перевірки спірних домагань, значущості стверджувальних і нормативних висловлень (комунікативних дій) з метою досягнення універсального консенсусу між його учасниками; 2) інтерсуб'єктивний процес аргументованого порозуміння за допомогою засобів мови, коли визнається лише обґрунтування й пошук розумного консенсусу [2:149]. Мовознавство впродовж досить тривалого періоду було зосереджене на вивченні однієї з двох діалектично зв'язаних сторін мови – мовній системі, але, починаючи з другої половини 60-х років ХХ століття, у межах так званого «прагматичного повороту» в лінгвістиці [1: 88], центр уваги лінгвістів переноситься на інший бік цієї діалектичної єдності – мовленнєву діяльність та її продукт – дискурс, формальні характеристики якого отримав у 1952 році З. Харріс у статті, присвяченій аналізу мови рекламних текстів.

В Україні проблеми функціонування дискурсу висвітлені в роботах: Ф. Бацевич (дискурс як процес і категорія комунікації, типи дискурсів), І.С.Шевченко, О.І. Морозової (дискурс як когнітивно-комунікативна діяльність), Л.В. Солошук (невербальні складові дискурсу), П.М.Донець (національно-культурна специфіка дискурсу), А. Єрмоленко (дискурс як основа і форма націоналізованого життєвого світу), Г. Почепцова (типологія дискурсів), К. Серажим (дискурс як соціолінгвальне явище комунікативного середовища загалом і політичний дискурс як феномен сучасного інформаційного простору України), А. Токарської (правовий дискурс) та ін. Серед зарубіжних учених окреслену проблему досліджували: З. Харріс, Т.А. ван Дейк, М. Вебер, Ю. Габермас, Й. Стернін, Г. Солганик, Дж. Фіске, Р. Водак, Р. Ходж, Л. Дж. Філіпс, М. Йоргенсен та ін.

Дискурс – це складний соціолінгвістичний феномен сучасного комунікативного середовища, який, по-перше, детермінується (прямо чи опосередковано) його соціокультурними, політичними, прагматично-ситуативними, психологічними та іншими (конституюючими чи фоновими) чинниками, по-друге, має «видиму» – лінгвістичну (зв'язний текст чи його семантично значущий та синтаксично завершений фрагмент) та «невидиму» – екстралінгвістичну (знання про світ, думки, настанови, мету адресанта, необхідні для розуміння цього тексту) структуру і, по-третє, характеризується спільністю світу, який «будується» впродовж розгортання дискурсу його репродуцентом (автором) та інтерпретується його реципієнтом (слухачем, читачем тощо). Розуміння дискурсу в сучасних умовах тісно пов'язане з когнітивними дослідженнями, що передбачає наявність своєї тріади: адресант інформації, адресат і текст як мовну форму передачі когнітивної інформації при застосуванні певних стратегій та тактик [6: 54-55].

Зважаючи на те, що формальні характеристики дискурсу З. Харріс отримав при аналізі рекламних текстів, можна стверджувати, що будь-який рекламний текст вважається проявом дискурсу. Політична реклама представляє собою одну з форм комунікації сучасного суспільства та проявляється в різних формах мовленнєвої взаємодії при наявності адресанта (політичної партії або особистості), адресата (цілої нації або певних соціальних груп) та тексту самої реклами, – що повністю відповідає основним складовим дискурсу. *Аналіз досліджень щодо різних видів соціальної або суспільної комунікації (Г.Г.Почепцов, L.Barker, G.Belch, J.Dunn, W.Leiss та ін.) дозволяє виділити основні риси рекламної комунікації:*

1) *неособистий характер, який виявляється в тому, що комунікативний сигнал надходить до потенційного адресата через засоби масової інформації й різноманітні рекламні носії (аудіо та відео канали передачі та друковані форми інформації);*

2) *однобічна спрямованість рекламного звернення від адресанта до адресата, яка полягає в тому, що відповідна реакція адресата може запізнюватися на значні проміжки часу чи мати ймовірнісний характер;*

3) виключно позитивна спрямованість рекламного звернення, оскільки основна увага приділяється перевагам рекламованого товару чи послуги й не згадуються їхні недоліки;

4) здатність до переконання, тому що багаторазове повторення рекламних доводів впливає на адресата й підштовхує його до вибору предмета реклами.

У залежності від прагматичної мети рекламу прийнято поділяти на: *імідж-рекламу та стимулюючу рекламу*. **Імідж-реклама** націлена на створення позитивного образу (іміджу), бо її основна функція – ознайомлення потенційних споживачів з рекламною продукцією та її перевагами. **Стимулююча реклама** – найпоширеніший вид реклами, в якій підкреслюються основні переваги продукції (послуги), її позитивні якості у порівнянні з аналогічними товарами. Основне завдання такої реклами – стимулювання потреби у придбанні даного товару чи використанні послуги. У рекламному оголошенні стимулюючої реклами при рекламуванні товарів повсякденного попиту прийнято подавати й елементи імідж-реклами.

Рекламні тексти також можна розподілити на види, зважаючи на тип адресата реклами та об'єкта, що рекламується: *бізнес-реклама; комерційна реклама, суспільна реклама, політична реклама та інші*.

Бізнес-реклама включає повідомлення, направлені роздрібним продавцям, оптовикам і дистриб'юторам, а також промисловим підприємствам-покупцям і професіоналам, наприклад адвокатам чи лікарям. **Комерційна реклама** – найчастотніша форма реклами, бо об'єктом рекламування виступають товари та послуги, які споживаються широкою аудиторією постійно. **Суспільна (або соціальна) реклама** – це інформація державних органів з питань здорового способу життя, охорони здоров'я, охорони природи, збереження енергоресурсів, профілактики правопорушень, соціального захисту та безпеки населення, яка не має комерційного характеру. Суспільна реклама передає повідомлення, яке пропагує або стимулює певне позитивне явище, наприклад, відмову від тютюнопаління чи припинення водіння автомобіля в стані сп'яніння. **Політична реклама** використовується політиками для переконання широкої аудиторії адресатів і, головним чином має тенденцію концентруватися в більшій мірі на створенні іміджу політика, ніж на спірних питаннях, що є предметом суперництва кандидатів.

Специфічні особливості політичної реклами проявляються в її основних функціях. *Комунікативна функція* реклами направлена на встановлення контакту між носіями влади або претендентами на цю роль та основною масою населення; таким чином реклама перетворюється на своєрідного провідника ідей та ретранслятором різноманітних образів, символів та міфів, які існують в масовій свідомості суспільства. Реклама також виконує *інформативну функцію*, знайомлячи масову аудиторію з політичними партіями та новими політичними реаліями, які відбуваються в політичному житті будь-якого суспільства. Також політична реклама надає інформацію електорату про кандидатів, їх політичні доміанти (погляди, акції та пропозиції), демонструючи їх переваги перед політичними опонентами, – виконання інформативної функції відбувається індивідуалізовано. Так як політична реклама існує в умовах політичної конкуренції та створюється для виділення власного об'єкту комунікативної діяльності із числа інших, то вона також виконує *соціально-орієнтовану й ідеологічну функції*. Сутність політичної реклами полягає в тому, що це текст аргументованого звернення до адресатів (широкої або загальнонаціональної аудиторії), який формується в умовах конкуренції і передбачає надання інформації та популяризацію політичного товару.

Політична реклама виступає різновидом імідж-реклами, бо спрямована на створення позитивного політичного образу (іміджу). На відміну від комерційної реклами політична може містити критику опонентів, жорсткі регламентації ідейних позицій, може спрощувати і драматизувати дійсність. На думку А.Соловйова [8: 522] завдання політичної реклами полягає в тому, щоб в лаконічній формі донести до адресата (виборця) суть політичної платформи партії, іміджу кандидата з метою формування позитивної оцінки адресатів, що дозволить отримати в подальшому їх підтримку під час політичного вибору.

Політична реклама, як правило, реалізується в двох формах: усній (аудіо та відео продукція) та письмовій (різножанрова поліграфічна продукція). Найпоширенішим та найдієвішим жанром політичної реклами вважається *політичний плакат*: рекламний продукт великого розміру (формату), основними засобами впливу якого виступають невербальні

елементи (фото кандидата, графічні символи, малюнки або карикатури) при мінімальному об'ємі вербальної інформації у вигляді салогану або заклик. Однією з важливих вимог наглядної агітації – це коротка, але інформативно та змістовно об'ємна подача текстового матеріалу. Даний жанр політичної реклами в основному орієнтований на емоційний вплив, тому повинен вражати, інтригувати та викликати допитливу зацікавленість, – що і висувається як головна вимога до політичного плакату.

До жанрів політичної реклами також відноситься *політична афіша*, яка виконує в процесі політичної комунікації ту ж функцію, що й плакат, але відрізняється меншим розміром та містить більший текстовий об'єм. Розміри плакатів та афіш визначають способи їх поширення; їх відносять до стаціонарних форм, які привертають увагу масової аудиторії, знаходячись в публічних місцях, як звичайна вулична реклама. До так званих мобільних форм політичної реклами відносяться *політичні листівки, буклети та брошури*, ці форми безпосередньо потрапляють до адресата впливу та реалізують прямий індивідуалізований вплив. Зазначені поліграфічні форми політичної реклами відрізняються лише об'ємом текстової інформації. В той час як листівка може походити і формою, і способом викладення ідеї на плакат і афішу, то буклет та брошура створюються як засіб пропаганди, в якому наявний об'ємний текстовий матеріал з деталізованим описом «політичного портрету» кандидата зокрема та партій загалом.

Аналіз текстових форм політичної реклами дозволяє виділити 6 основних тематичних груп, до яких відносяться:

- 1) реклама імені кандидата або партії;
- 2) реклама іміджу;
- 3) проблемна реклама, в якій виділяються два-три основних програмних питання;
- 4) контрастна реклама, в якій вигідна самопрезентація відбувається на фоні критики опонента або виділення його недоліків;
- 5) реклама на підтримку кандидата або партії, в якій залучаються образи як пересічних громадян, так і відомих широкому загалу суспільно значимих осіб;
- 6) негативну політичну рекламу або «чорний PR», яка може реалізовуватись як вербальних, так і невербальних засобах письмової, усної та візуальної форм.

Таким чином можна стверджувати, що політична реклама представляє диференційовану, багатоцільову, багатофункціональну форму політичної комунікації або політичного дискурсу в умовах реалізації та нав'язування політичного вибору. В лаконічній та оригінальній формі, що легко запам'ятовується, вона реалізує адресно-направлений вплив на численні електоральні групи, поширюючи одночасно інформацію політичного характеру з метою впливу на свідомість та подальше рішення виборців

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – Л.: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 280 с.
2. Бацевич Ф. С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 240 с. (Альма-матер).
3. Біденко А. політична реклама поза зоною свідомості / А.Біденко // Людина і політика. – 2004. – № 4. – С. 55-64
4. Вінницька О. В. Фонема структурного англословного газетного інформаційного повідомлення як фактор формування його прагматики / О. В. Вінницька // Новітня філологія. – 2005. – № 2 (22). – С. 132-136.
5. Донцов А.И. Психология коллектива (Методологические проблемы исследования) / А.И.Донцов. – М.:Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 208с.
6. Менжеричкая Е. О. Термин «дискурс» и типология медиадискурса / Е. О. Менжеричкая // Вестник Моск. ун-та. – 2006. – 10. Журналистика. – № 2. – С. 50-55.
7. Нежданов Д.В. Политический маркетинг / Д.В.Нежданов. – СПб.: Питер, 2004. – 169с.
8. Соловьев А.И. Политология: Политическая теория, политические технологии / А.И.Соловьев. – М.: АспектПресс, 2005. – 559 с.
9. Чернышова Т. В. Особенности коммуникативного взаимодействия автора и адресата через текст в сфере газетной публицистики / Т. В. Чернышова // Филологические науки. – 2003. – № 4. – С. 94-103.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Тетяна Чрділелі – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Кременчуцького університету економіки, інформаційних технологій і управління.

Наукові інтереси: дискурсивні студії

Наталія Кожемяченко – здобувач кафедри англійської філології Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна.

Наукові інтереси: аргументативний дискурс.

ПРИЕМЫ РЕЧЕВОГО МАНИПУЛИРОВАНИЯ В ЖАНРАХ ЖЕНСКИХ ЖУРНАЛОВ (на материале жанра *совет специалиста*)

Анжела ШИЛИНА (Киев, Украина)

Адресант для переконання адресата жіночих журналів звертається до прийомів мовленнєвого маніпулювання. В жанрі «порада фахівця» з маніпулятивною метою використовуються такі мовленнєві прийоми маніпулятивного впливу, як імітація наукового дискурсу, інтимізація викладу матеріалу та вживання оцінної лексики.

Ключові слова: жанр, жіночий журнал, прийоми мовленнєвого маніпулювання, імітація наукового дискурсу, інтимізація, оцінна лексика, порада фахівця.

The addresser refers to devices of speech manipulating to influence the addressee. Such speech devices of manipulating impact as imitation of scientific discourse, intimization of the material presentation and usage of evaluation vocabulary are used in "professional's advice" genre.

Key words: genre, woman's magazine, devices of speech manipulation, imitation of scientific discourse, intimization, evaluation vocabulary, professional's advice.

В формате масс-медийного дискурса XXI столетия женский журнал может быть репрезентирован как социальная реальность, в которой действия адресанта направлены на убеждение своего адресата в правомерности и правильности авторской идеи. Для «скрытого влияния на когнитивную и поведенческую деятельность адресата» [3: 128] адресант использует речевые манипулятивные приемы (Р.М. Блакар, О.Н. Быкова, Е.В. Денисюк, Е.Л. Доценко, В.В. Зирка, С.Г. Кара-Мурза, Н.И. Клушина, Г.А. Копнина, А.П. Сковородников, В.П. Шейнов). Необходимость изучения лингвистических приемов манипулирования в жанрах русскоязычных женских журналов Украины в качестве новой и неизученной сферы функционирования современного русского литературного языка обусловила актуальность статьи.

Цель настоящей публикации – рассмотреть речевые приемы манипулятивного воздействия на сознание адресата (на примере жанра женских журналов *совет специалиста*).

Основная манипулятивная задача жанра *совет специалиста* – оказать профессиональную (и авторитетную) помощь адресату в решении его медицинских, социальных, духовных и бытовых проблем – воплощается в функционировании трех основных стилистических приемов.

I Прием – имитация научного дискурса для создания эффекта «псевдонаучной достоверности» [7: 37] – выражается в употреблении научных терминов и номенклатуры, называющих:

- понятия из области медицины [1; 6]: *А потом девушка попала в «Славянскую клинику» – чуть ли не единственное в Украине медицинское заведение, где лечат булимия («Единственная»); Ощущение разбитости после отпуска усиливается и из-за постоянного напряжения: на курорте иммунной системе приходится работать на пределе своих возможностей, чтобы противостоять диковинным микробам и вирусам; Как поднять настроение? Попробуйте научиться вырабатывать эндорфины «по заказу». Например, когда вы смотрите на ветку зелени, картину любимого художника, у вас в душе поднимается волна радости («Женский журнал «Здоровье»); И все чаще официальная медицина фиксирует «чудесные» случаи избавления от аутоиммунных заболеваний (артрита, астмы, аллергии и т.д.), произошедшие вследствие занятий человека, например, так называемым спонтанным движением («Единственная. Твое здоровье»);*
- специалистов: *косметолог, гомеопат, фитотерапевт, гинеколог, гинеколог-эндокринолог, генетик, дерматолог, иммунолог, невропатолог, терапевт, педиатр, маммолог, диетолог, логопед, стоматолог, фармаколог, юрист, флорист, ветеринар, писатель, игумен, директор фэн-шуй студии, шеф-повар;*
- лекарственные препараты: *аргентум нитрикум б, арника 3D, но-шпа, аскорбиновая кислота, магний В6, пирроцетам, детирацетам, гаммалон, энцефалон, метронидазол;*

- лекарственные растения: *корни лапчатки, листья крапивы, плоды шиповника, мята, шалфей, женьшень, родиола розовая, лимонник дальневосточный.*
- Прием – интимизация подачи материала для эффекта доверительного общения – имеет традиционно-классические черты (Л.А. Булаховский, Ю.А. Бельчиков, Т.Г. Винокур), которые проявляются в использовании:
  - личного местоимения *ты*: **Ты** долго искала раритетную вещь, но, похоже, не угодила. Важно, что **ты** сама знаешь: твой подарок – достойный («Единственная»); **Ты** очень зависишь от чужого мнения и хочешь добиться восхищения и комплиментов («Oops!»);
  - глаголов 2-го л. ед. и мн.ч в повелительном наклонении: [совет дерматолога] **Покажись** дерматологу, чтобы он прописал противоаллергенную мазь («Oops!»); **Делай** ванночки с морской солью: **раствори** в воде чайную ложку соли и **держи** в ней руки 20 минут («Oops!»); [совет маммолога] **Переходим** к ощупыванию, или, выражаясь медицинским языком, **пальпации**. **Ложись** на спину и **устраивайся** поудобней. Когда определишься, какую грудь **пальпировать** первой, **подложи** под одноименную лопатку подушечку, чтобы грудная клетка была слегка приподнята («LQ»); [совет невропатолога] **Перед** тем как идти на встречу, сама мысль о которой вызывает тревогу, **выпейте** немного настойки валерианы или пустырника – это успокоит вас и в определенной степени воспрепятствует потоотделению («Женский журнал «Здоровье»); [совет гинеколога] **Если** Бог послал вам ребенка – **рожайте** независимо от возраста («Женский журнал «Здоровье»); [совет диетолога] **Водке** и коньяку **предпочтите** вино и шампанское – они повышают кислотность и улучшают пищеварение («Женский журнал «Здоровье»); [совет педиатра] **Исключите** из рациона ребенка редьку, редис, в сыром виде – репу и кочанную капусту («Лиза. Мой ребенок»); [совет иммунолога] **Лактобактерии** вообще вещь крайне важная и полезная: они повышают иммунитет. Поэтому **пей** почаще ацидофилин или хотя бы кефир («Cosmopolitan»); [совет стоматолога] **Обратитесь** к стоматологу: с помощью специальных реминерализующих средств он проведет курс аппликаций, и цвет эмали восстановится («Женский журнал «Здоровье»); [совет фармаколога] **Запомните**: витамин С дольше всего хранится в лимоне, одно киви полностью покрывает суточную необходимость в нем («Женский журнал «Здоровье»); [совет священника] **Нужно** помнить, что Господь приходит на помощь Сам тогда, когда мы уже ничего сделать не можем. **Боритесь! Верьте! Молитесь! Делайте** что можете! («Женский журнал»); [совет юриста] **Если** у тебя есть реальные доказательства причастности кого-либо к хищению, **сообщи** об этом своему руководству или правоохранительным органам («Cosmopolitan»); [совет специалиста по фен-шуй] **Чтобы** помочь организму, **старайтесь** пользоваться бытовыми «поварами» как можно реже. Приборы, непосредственно воздействующие на продукты питания – миксер, комбайн, блендер, – придают пище грубые, жесткие энергии («Женский журнал»); [совет флориста] **Подкармливайте** растение [орхидею] и **опрыскивайте** его листья! Если на них появляются пятна, **удаляйте** их, чтобы не пострадало все растение («Единственная»); [совет ветеринара] **Попытайтесь** приучить котенка к корму, размачивая его (корм должен быть качественным). **Проконсультируйтесь** у ветеринара насчет необходимости подкормки препаратами, содержащими витамины и минералы («Единственная»);
  - разнородной (с точки зрения стиля и культуры речи) лексики:
    - разговорных и просторечных слов: **В** непосредственной памяти информация задерживается четверть секунды. Этого времени достаточно, чтобы решить, достойна ли она внимания высших отделов мозга («Ой, мужик, какой красивый!») («LQ»); **До** определенного возраста развитие и обновление организма идет сбалансировано, но со временем под воздействием внешних (выхлопные газы, вырубка лесов, озоновая дыра, дурак начальник, дети-сволочи) и внутренних (**жру** много и всякую гадость, курю, пью) факторов, этот баланс теряется и к нам приходят первые морщины («LQ»);
    - сленгизмов: «Средство Макропулоса» – **офигенная** штука, особенно если бы Гурченко чуть лучше выглядела («LQ»); Бывшему **бой-френду** я всегда делала «правильные» подарки: бритву, рубашку, часы («Единственная»);

- бранной лексики: *Если информация не поступает повторно или не повторяется в памяти, то, во-первых, тот мужик – козел, во-вторых, она по истечении упомянутого времени исчезает («LQ»); Бытует мнение, что стервы привлекают парней («Oops!»).*

Индивидуальные черты интимизации реализуются с помощью невербального средства – *фотографии* с изображением специалистов разных областей знания – для создания эффекта присутствия «советчика».

III Прием – употребление оценочной лексики для формирования «определенной идеологии, которая утверждается в социуме» [4: 23] – проявляется в использовании имен существительных со значением «женскости» [5]: *При этом родительнице не приходит в голову, что у ее взрослого сына или дочери совершенно другая жизнь, а значит, и другой опыт, отличный от ее («Любимая»); И обрати внимание, какое облегчение появляется на лицах распоясавшихся «примерных супругов» («Единственная. Твое здоровье»); Скажите ему, что вы уверенно себя чувствуете, как женщина, только после того, как приведете себя в порядок у педикюрши, парикмахерши («Любимая»); Можно ждать принца очень-очень-очень долго, быть идеальной кандидаткой в принцессы и все равно не дожждаться («Oops!»).*

Таким образом, анализ лингвистических особенностей жанра *совет специалиста* позволяет сформулировать следующие *выводы*.

- В жанре *совет специалиста* адресант использует приемы речевого манипулирования для убеждения адресата в правильности и компетентности советов, предложенных специалистами.
- Успешную реализацию манипулятивной интенции жанра *совет специалиста* обеспечивают три основных стилистических приема: имитация научного дискурса, интимизация подачи материала и употребление оценочной лексики.
- Имитация научного дискурса подтверждена использованием медицинских терминов и номенклатуры.
- Для приема интимизации характерны не только традиционно-классические черты (использование личных местоимений *ты*; глаголов 2-го лица ед. и мн. ч. повелительного наклонения; разностилистической лексики), но и индивидуальные черты, которые проявляются благодаря невербальному средству – *фотографии*, визуализирующей образы специалистов разных областей и усиливающей эффект присутствия «советчика».
- Прием использования оценочной лексики представлен именами существительными со значением «женскости».
- Приемы речевого манипулирования в жанре *совет специалиста* формируют у адресата «эмоционально позитивное отношение к предлагаемым адресантом оценочным суждениям и рекомендациям в отношении людей, идей, событий, программ, организаций» [2], социальных реалий путем ссылки на авторитет известного деятеля науки, экономики, политики и культуры.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Большая медицинская энциклопедия. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Издательство Астрель», 2002. – 734 с.
2. Грачев Г., Мельник И. Манипулирование личностью. – Режим доступа: http://www.syntone.ru/library/books/content/330.html?current_book_page=all.
3. Из материалов к учебному словарю-справочнику «Эффективная речь» // Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences. Supplement. – 2009. – #2. – P. 122 – 131.
4. Клушина Н.И. Интенциональные категории публицистического текста (на материале периодических изданий 2000 – 2008 гг.): автореф. дис. на соискание учен. степени д. филол. наук : спец. 10.01.10 «Журналистика» / Н. И. Клушина. – М., 2008. – 30 с.
5. Русская грамматика. – М. : Наука, 1980. – Т. 1.
6. Червяк П.І. Медична енциклопедія / П.І. Червяк. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2001. – 1024 с.
7. Чернявская, В. Е. Дискурс власти и власть дискурса : проблемы речевого воздействия: учеб. пособие / В.Е. Чернявская. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 136 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анжела Шиліна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри російської мови Інституту іноземної філології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Наукові інтереси: генетологія, гендерологія міжкультурна комунікація, теорія тексту, прагматика.

ЗГОДА ЯК ЗАСІБ ГАРМОНІЗАЦІЇ СПІЛКУВАННЯ

Ірина ШКІЦЬКА (Тернопіль, Україна)

У статті згода розглядається як один із способів реалізації тактики солідаризації маніпулятивної стратегії позитиву; досліджуються шляхи репрезентації субтактики згоди, визначаються прийоми та мовні засоби її реалізації при здійсненні маніпулятивного впливу, з'ясується роль згоди в гармонізації стосунків із співрозмовником.

Ключові слова: маніпулятивна стратегія позитиву, тактика солідаризації, категорія згоди, прийом тактики, вербальна репрезентація, комунікативний вплив, схвалення.

In the article agreement is defined as one of the ways of implementing solidarity tactics in manipulative positive strategy. Means of agreement subactics are investigated, ways and language means of its realization in manipulation impact are defined, the role of agreement in harmonization of relations with the speaker is stated.

Key words: manipulative positive strategy, solidarity tactics, the category of agreement, tactics ways, verbal representation, communicative influence, approval.

На початку ХХІ ст. предмет лінгвістичних студій перемістився в антропоцентричному напрямі, що значною мірою зумовлено зростаючим інтересом до комунікації. Різновидом соціальної взаємодії постає спілкування – інтеракція, спрямована на регуляцію та координацію спільної діяльності мовців, яка здійснюється за певними правилами і домовленостями.

Найповніше соціальна природа мови виявляється в стратегіях мовленнєвої поведінки. Серед стратегій, гармонізуючих спілкування, вирізняється маніпулятивна стратегія позитиву, однією з тактик якої є тактика солідаризації. Удаючись до цієї тактики мовець, показуючи спільність зі співрозмовником, здійснює на нього вплив, орієнтує на співпрацю. Субтактикою тактики солідаризації маніпулятивної стратегії позитиву постає реактивна субтактика згоди. Демонструючи збіг думок, мовець створює доброзичливу атмосферу спілкування, психологічну синхронізацію, що зближує комунікантів.

Мовленнєвій репрезентації категорії згоди присвячені праці Н.В. Сапригіної, Т.В. Булигіної, О.Д. Шмельова, Т.М. Колокольцевої, О.О. Михайлової, І.В. Галактіонової, Н.К. Войцехівської, І.Є. Фролової та ін.

Як стратегію і тактику мовленнєвої поведінки згоду розглядали А.С. Крайнова, М.П. Чуріков, О.Б. Франко, Т.М. Артеменко, І.П. Ліпко. Проте в якості інструмента здійснення маніпулятивного впливу згода у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві не вивчалась, що й зумовлює **актуальність** дослідження.

Метою статті є показати шляхи репрезентації субтактики згоди, визначити прийоми та мовні засоби її реалізації при здійсненні маніпулятивного впливу, з'ясувати роль згоди в гармонізації стосунків із співрозмовником.

Суть згоди як когнітивно-комунікативної категорії полягає у вираженні спільних уявлень, позицій, думок співрозмовників стосовно предмета розмови, актуалізації схвалення повідомленого співрозмовником чи його дій.

Формула згоди має такий вигляд: "Я згоден з Вами, що Р", де Р – пропозиція і / або стан справ (станів, подій, дій) у світі, що описується пропозицією. Смисловим інваріантом субтактики згоди постають формули "Я з Вами погоджуюсь (в тому, що Р)", "Ви праві (в тому, що Р)", варіантами вираження субтактичного смислу – формули "Те, що Ви сказали (що Р), правильно", "Я думаю так, як і Ви (що Р)", "Я – Ваш одnodумець (в тому, що Р)".

У визначенні А. Вежбицької прагматична сутність згоди має такий вигляд: "Я згоден з тобою" = "Бажаючи зробити так, щоб ти знав, чи думаю я так само, як і ти, я говорю: "Я думаю, що ти маєш рацію"" [1: 272]. Саме таке значення згоди домінує в тактиці солідаризації маніпулятивної стратегії позитиву.

У лінгвістиці розрізняють такі види згоди: згода з думкою, згода як реакція на директивні мовленнєві акти та згода-реакція на прохання про дозвіл (див., наприклад: [3: 15, 45, 145]). У тактиці солідаризації маніпулятивної стратегії позитиву має місце переважно згода з думкою, яку представляють унісонні висловлювання, яким притаманне аксіологічне, модальне й метакомунікативне значення. Причому, висловлюванням згоди в досліджуваній стратегії рідко передують мовленнєві акти, що зумовлюють реакцію у вигляді згоди як одного з можливих перлокутивних ефектів, наперед визначених іллокутивною функцією цих

мовленнєвих актів. Більшість висловлювань згоди тут є реакцією на мовленнєві акти, що не мають на меті отримання прямої реакції згоди. Тобто унісонні висловлювання в маніпулятивній стратегії позитиву характеризуються відносною "ініціативністю".

Мовленнєві акти згоди з думкою належать до типу репрезентативів, що виконують функцію фіксування відповідальності мовця за повідомлення про певний стан справ, за істинність висловлюваного [4: 181].

Репрезентація субтактики згоди відбувається шляхом:

а) констатації правильності або прийнятності думки співрозмовника;

б) вираження єдності позицій, поглядів комунікантів;

в) оцінки думки співрозмовника як такої, що відповідає дійсності чи заслуговує на схвалення.

Прийомами, через які реалізується субтактика згоди, постають такі:

1. Підтвердження погляду співрозмовника, констатація його правоти, наприклад: (схоплений шпигун виправдовується перед полковником) ... *А в розсудженні політичного моменту нащот Гітлера я цілком приєднуюсь до вашої думки – тепер він, собацюга, покрутиться* (О. Довженко).

2. Представлення себе як одноступеня співрозмовника, наприклад: (друг умовляє рядового Артема обійняти посаду командира загону) – *Я теж за те, щоб по коню був і вершник: тут ми одноступенці* (І. Головченко, О. Мусієнко).

3. Повтор мовленнєвого акту співрозмовника, наприклад: (студент Воздвиженський складає випускний іспит у митрополита)

[– *Ну, чого ж ти плутаєси?* – *сміявся митрополит. – Адже ж Гегель був єретик?*]

– *Єретик, ваше високопреосвященство, [– потакав Воздвиженський].*

– *[Значить, він був дурень!]*

– *Був дурень, ваше високопреосвященство.*

[– *От і добре! За це одно я тобі запишу найбільший бал. – І митрополит насправді записав йому найбільший бал*] (І. Нечуй-Левицький).

Повтор може бути повним або частковим. Частковий повтор може мати вигляд конструкцій *та [+ повтор], то і є [+ повтор], так [+ повтор], таки [+ повтор]*.

4. Цитування слів співрозмовника, що може супроводжуватись лексико-граматичними структурами на зразок *Як ви говорили/сказали, казали, помітили, зауважили; Це ви точно помітили і т.д., лексемами справді, дійсно, саме*, наприклад: (донька директора відмовляється виходити заміж на бідного інженера) [*Я – пещене дитячко, якому з дитинства стелють під ноги килимову доріжку і просять єдиного – хоч якось совати ногами. Я не звикла до протягів,*] *я справді акваріумна, це ви точно сказали.* [*А ви – розумний, сміливий, гордий, вам потрібна не я <...>*] (В. Дрозд). До того ж, навмисне повторення слів співрозмовника збільшує аргументативний потенціал мовних одиниць: часткова або повна цитація дозволяє маніпулятору зекономити мовні та ментальні зусилля.

5. Перефразування слів співрозмовника, що може супроводжуватись словами "я сам", "і я", "і я теж", "і я так само".

6. Підхоплення висловлення ініціатора спілкування [5: 64-85], розвивання думки співрозмовника з урахуванням його інтересів і вподобань, наприклад: (тисяцький Блуд прагне зберегти дружні стосунки з князем) [*Хотів би допомогти, – так само сухо, як і перед тим, сказав Рогволод, – та мушу про свою землю дбати.*]

– *Святу правду мовиш, княже, [– підхопив Блуд.] – Своя земля – то найперша турбота мудрого князя* (В. Босович).

7. Інтерпретація висловлення адресата, наприклад: (Голохвостий, що хоче вигідно одружитись, інтерпретує слова матері, що вихваляє свою доньку)

ЯВДОКІЯ ПИЛИПІВНА. О, то правда, що вчилась: не жаліли кошту – всяких мод зна! Які у неї плаття, шалі, сукні <...> яких квіток позаводить <...>.

ПРОНЯ. Мамонько!

ГОЛОХВОСТИЙ. О, Проня Прокоповна маєт скус! Єжелі когда человек подиметься разумом вгору вище од лаврської колокольні да глянет оттудова на людей, то вони йому

здаються-кажуться такі маненькі, как пацюки, пардон, криси! (М. Старицький) – пор.: "вчилась, знає моду" → "розумна, має смак".

8. Схвалення, похвала, комплімент (передусім щодо розумових здібностей адресата).

На мовному рівні субтактику згоди маніпулятивної стратегії позитиву репрезентують:

1. **Стверджувальні частки:** *так* (часто у вигляді модифікацій із повтором), *еге (ж)*, *ага*, *ігі*, *угу*, *умгу*, *мугу*, *угумсь*, *аякже*, *авжеж (авже)*, *атож*. Показовим є те, що запозичених відповідників стверджувальних часток на зразок *Єс! О'кей! О.К.* у робочій картотеці не зафіксовано. Це можна пояснити тим, що вживання англіцизмів підвищує значимість мовця, а не співрозмовника. До того ж, у маніпулятивній стратегії позитиву, зокрема в тактиці солідаризації, мовець намагається не порушувати максимум скромності.

2. **Вигуки та вигукові висловлення:** *Господи! Боженьку мій! Ова! Хм! О! Ох! Ну і ну! Уявляю! Можу собі уявити! Ого! Нічого собі! Ще б пак! Не те слово! І не кажіть/кажи! Що Ви кажете?!*

3. **Іменники** (у тому числі й адвербіалізовані) зі значенням:

а) підтвердження: *правда, згода, факт;*

б) схвалення: *клас, супер, люкс, резон, молодець, молодчина, умнічка, розумашка, розумник* і т.д.

4. **Прислівники:**

– на позначення власне згоди: *добре, гаразд, ладненько* (розм.);

– з відтінком переконаності: *істинно, воістину, точно, дійсно, справді, звичайно, звісно, певно (що так), власне, безумовно, безперечно, очевидно, натурально, вірно, правильно, правдиво, справедливо;*

– позитивної оцінки мовленнєвої/немовленнєвої діяльності співрозмовника: *логічно, чудово, розумно, геніально, неймовірно, прекрасно, чарівно, чудово, класно, кльово, прикольно* і т.д.

5. **Прикметники:** *згоден/згодний, солідарний.*

6. **Дієслова:** *погоджуюсь, згоджуюсь, підтверджую, домовились, зробимо, заметано* (розм.), *розуміється.*

7. **Лексико-граматичні структури**, що представляють:

а) **згоду-підтвердження:** *Істинна/чиста, абсолютна, ваша/твоя правда; Певна річ; У тім-то й річ; Правду мовите/кажете, глаголите; Ви маєте рацію, Ви праві, Ви не помиляєтесь, Ви правильно помітили; Не кажіть, Та що там казати/говорити; Як бачите, Бачите самі, Воно й видно, Це ви цілком вірно говорите!;*

б) **згоду-солідарність (підтримку):** *Отак і мені здається, як вам; Я так само думаю/вважаю/допускаю; Я в цьому (глибоко) переконаний/не сумніваюсь; Маю таку ж думку; Цілком приєднуюсь до Вашої думки; Я вас розумію!; Поділяю Ваш погляд/Ваше бажання; Ви вгадали/підслухали, прочитали мої думки; Я сам такої думки; Наші думки збігаються; Я залюбки/з великою охотою, охоче, радо підтримаю Вас; А я про що кажу! Отож і я кажу!; Тут ми з вами одностайні; Саме це я і хочу/хотів сказати!; Я з вами заодно, І я туди ж; І я/я теж, Я сам(сама)/І мені + [повтор чи перефразування слів співрозмовника]. Однаковість поглядів стосовно певного стану справ часто передається за допомогою частки *теж*, яка заміщує зміст попереднього висловлення співрозмовника;*

в) **згоду-похвалу/схвалення:** *Святі/золоті, чемні слова, чудова/прекрасна, класна, геніальна ідея, слушна думка, оригінальне рішення, капітальний факт, розумний спосіб; Ви дуже розумні/мудрі, схилиюсь перед вашим розумом, розумно/слушно сказано, от і добре/файно, чудово, прекрасно і т.д.; Ну то добре, як влучно, Слава Богу! Дай Боже! і т.д.*

г) **згоду-дозвіл:** *Хай буде по-вашому!*

8. **Фразеологізми** (приказки: *Що правда, то правда, Що правда, то не гріх* та фразеологізовані сполуки: *потрапити/влучити, поцілити в саму точку/в яблучко, дивитися у воду, читати думки, як в око вліпити, саме те, що треба* і под.), наприклад: (Гострохвостий хоче справити позитивне враження на батьків заможної дівчини, із якою хоче одружитися)

[ЄВДОКІЯ КОРНІЇВНА: ... *Ото моя Євфросина та й мій старий все кажуть, що немає в світі нічого кращого й луччого, як розумні і вчені люди.*

[ГОСТРОХВОСТИЙ:] *Авжеж так, що правда, то правда* (І. Нечуй-Левицький).

Часто спостерігається повтор чи комбінація кількох стверджувальних часток або прислівників, що підсилює вплив на співрозмовника (*Так, звичайно! Авжеж! Атож! Саме так! Істинно так! Так точно! Цілком зрозуміло! Зовсім справедливо! Абсолютно точно!* і т.д.), наприклад: (нижчий у посаді хоче гармонізувати стосунки з начальником, що доручає йому виконати важливе завдання) [*...Коли мертві хапають живого, треба бути залізною людиною, щоб іти вперед і озиратися на них, на мертвих. Адже так?*]

– *Цілком точно, сер!* (П. Загребельний).

Реакція підтвердження може вербалізовуватись за допомогою комбінацій часток та часток і дієслів (*а вже ж так, та так, ото так, і то так, нехай і так, та ще й так, та ще й як, а то ж бо як, та вже ж, отож-бо, отож-бо й є, отак і є, отож-то й воно, то ж і воно, то ж бо й воно, так воно є, воно так, отак і є, отож-саме, ще б пак, ще б ні (не), ще-бо, ще й як тощо*). Згода-підтвердження в субтактиці часто має вигляд вислову [*Та*] + *ще* + [*й*] + *як/який, яка, яке*.

Опосередковано згода в тактиці солідаризації може виражатись через демонстрацію розуміння і довіри до партнера за допомогою лексичних маркерів зі значенням мислення (*ясно, зрозуміло, знати, розуміти, пам'ятати*), дієслів відчуття та сприймання (*чути, бачити*), модальних дієслів зі значенням бажання/сподівання (*вірити, сподіватись*), які в контексті можуть набувати значення згоди, наприклад: (радянський розвідник хоче, щоб оркестр провіз до Росії секретні документи) – *Розумію, розумію*, [*– перервав Шульц Шредера.*] – *Для росіян, яких аж нудить від класики і пісенного жанру, ваші концерти будуть справжнім святом. Усе це так. [Але ви побули та й поїхали, а нам треба, щоб ваші гастролі лишили по собі глибокий слід]* (Ю. Дольд-Михайлик) – пор.: – "я вас розумію" → "я з вами погоджуюсь".

Часткова обізнаність у субтактиці згоди тактики солідаризації маніпулятивної стратегії позитиву представлена розповідними реченнями, побудованими за схемою "Так + частка **і** + особова форма дієслова мислення (*думати, знати*)", маркерами на позначення сумніву на зразок *Та щось ніби таке чули*, дієсловами відчуття/сприймання *догадуватися, помічати/примічати, передчувати*. Реченнєві одиниці з конотацією згоди-обізнаності становлять периферію субтактики згоди.

Згода буває цілковитою та частковою. Цілковита згода є безальтернативною і функціонує в комунікативних актах, що актуалізують лише відношення тотожності, тобто повний збіг думок, позицій, переконань, почуттів співрозмовників щодо предмета розмови. Часткова згода передбачає наявність альтернативи, сумнівів тощо. "Відношення часткової згоди виникають у разі, коли адресат усвідомлює, що на деякі твердження адресанта не можна відповісти однозначно (позитивно чи негативно), однак він надає перевагу проявові коректності та ввічливості з метою кооперативного ходу розмови" [2: 105].

У тактиці солідаризації маніпулятивної стратегії позитиву домінує цілковита згода. Її конотаціями тут виступають підтвердження, похвала, взаємність, інтерес та розвиток думки. Щодо часткової згоди, то її конотацією в досліджуваній стратегії постає етикетність (ввічливість), що вербалізується за допомогою етикетних слів і фраз (*прошу, будь ласка, до Ваших послуг, залюбки, із (великим) задоволенням*).

У структурі висловлень згоди тактики солідаризації маніпулятивної стратегії позитиву (за класифікацією Дж. Серля) домінують мовленнєві акти-експресиви, в основі яких лежать: а) позитивна оцінка дій адресата – мовленнєві акти подяки, компліменту, похвали, схвалення; б) вираження комунікантами своїх внутрішніх емоцій – радості, симпатії, любові та ін.

Різновидом субтактики згоди є підтакування, для якого характерним є активна демонстрація мовцем своєї згоди із співрозмовником, часті повтори висловлювань згоди, неістинність висловлювань згоди (йдеться про так звану "вимушену згоду", коли згода забезпечує успішність спілкування і свідчить про неконфліктність мовця), формальний характер унісонних висловлювань, спричинений небажанням мовця вникати в суть почутого. Підтакування може мати вигляд підтвердження, передусім респонсивного. Воно часто є реакцією на висловлювання співрозмовника, у яких відповідь вже закладена, і мовцю залишається тільки погодитися, підтвердивши пропозиційний зміст. Ідеться про

функціонування в мовленні метакомунікативних сигналів зворотного зв'язку: *Правда? Га? Згодні? Хіба ні? Чи як? Чи не так? Адже (ж) так? Ок?*

Впливова функція субтактики згоди може посилюватися аргументацією унісонних висловлювань, наприклад: (отаман вмовляє козаків відмовитися від помсти) – *Я цілком згодний з вами: Дурака годилося б прив'язати дикому коневі до хвоста і пустити в чисте поле. [Але ми, братове, не вбивці, своїми душами не схожі на підлих боярів – вони нам не рівня. До того ж, не варто квапитися, братове]* (М. Івасюк). Мовленнєві акти згоди в межах досліджуваної стратегії часто займають препозицію щодо мовленнєвих актів-прохань чи мовленнєвих актів-умовлянь.

Таким чином, смисловий інваріант субтактики згоди тактики солідаризації маніпулятивної стратегії позитиву – "я погоджуюсь із тобою, ти правий", способами представлення субтактичного смислу є лексичні маркери згоди, розуміння, лексичний/тематичний повтор, підхоплення-продовження репліки співрозмовника, цитування його висловлень, мовне позиціонування себе як одностороннього тощо. Унісонні висловлювання в маніпулятивній стратегії позитиву, як і в інших комунікативних стратегіях, зумовлені попередніми мовленнєвими діями комунікативного партнера, але носять необов'язковий характер.

Перспективою для подальших лінгвістичних студій є дослідження емпатії як способу реалізації маніпулятивної стратегії позитиву.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вежицкая А. Речевые акты // Новое в зарубежной лингвистике: [сб. статей, переводы]. – Вып. 16: Лингвистическая прагматика. – М.: Прогресс, 1985. – С. 251-275.
2. Войцехівська Н.К. Категорія згоди в українському літературному діалогічному дискурсі (на матеріалі художньої літератури ХХ – початку ХХІ століть): дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01. – К., 2009. – 288 с.
3. Галактионова И.В. Средства выражения согласия // Идеографические аспекты русской грамматики: [под ред. В.А. Белошапковой и И.Г. Милославского]. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – С. 145-168.
4. Серль Дж.Р. Классификация иллокутивных актов // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17: Теория речевых актов / [под общ. ред. Б.Ю. Городецкого]. – М.: Прогресс, 1986. – С. 170-194.
5. Чуриков М.П. Согласие, несогласие и уклонение в аспекте речевого общения: на материале текстов немецких политических интервью: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. "Германские языки". – Ростов н/Д., 2005. – 20 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Шкіцька – кандидат філологічних наук, доцент кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету.

Наукові інтереси: прагмалінгвістика, функціональна граматики української мови.

АРГУМЕНТАТИВНІ ТАКТИКИ В ТЕКСТАХ-ІНТЕРВ'Ю СУЧАСНОЇ АНГЛОМОВНОЇ ПРЕСИ

Ганна АПАЛАТ (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються дискурсивні особливості тексту-інтерв'ю сучасної англomовної преси в аргументативному аспекті. Виділено аргументативні тактики раціонального впливу та аргументативні тактики раціонально-емоційного впливу у текстах-інтерв'ю.

Ключові слова: аргументативний дискурс, правила аргументації, аргументативні тактики, раціональний вплив, раціонально-емоційний вплив, фактологічно-ілюстративна аргументація, аргументативна помилка, аргументема.

The article focuses on the discourse characteristics of the interview texts in argumentative aspect. This research suggests that argumentative tactics of rational influence, along with tactics of rational and emotive influence could be distinguished in interview texts.

Key words: argumentative discourse, argumentative tactics, rational influence, rational and emotive influence, argumentation by data and illustration, argumentative fallacy, argumenteme.

Лінгвістичні дослідження останніх років характеризуються зростанням інтересу дослідників до розгляду дискурсу, який ґрунтується на безпосередній взаємодії його учасників, що зумовлює актуальність розгляду текстів-інтерв'ю в пресі.

Цей дискурс неодноразово привертав увагу дослідників: проблеми мовленнєвої взаємодії комунікантів, їх мовленнєві стратегії, роль питально-відповідних послідовностей у конструюванні змісту дискурсу, мовний портрет особистості, прагма-аргументативні особливості запитань тощо досліджувалися у прагмалінгвістичному, аргументативному, етнографічному аспектах у різних діалогічних дискурсах. Інтерес до дискурсу такого типу пов'язується з розглядом функціонування мови в її відношенні до різноманітних сфер соціального, матеріального й духовного життя.

Інтерв'ю в пресі вже досліджувалося, зокрема, інтерв'ю як метод отримання інформації [16], як портрет мовної особистості [11], жанрові [12; 15] та структурно-композиційні особливості тексту-інтерв'ю [1].

Особливості аргументації в текстах-інтерв'ю не потрапляли дотепер у коло лінгвістичних досліджень. Залишаються невизначеними аргументативні стратегії та тактики комунікантів у тексті-інтерв'ю.

Актуальність теми визначається спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення тексту та дискурсу в аргументативному та комунікативно-прагматичному аспектах. **Предметом** аналізу статті є аргументативні особливості текстів-інтерв'ю сучасної англійської преси. **Мета** статті – розкрити специфіку взаємодії учасників комунікації в діалогічних текстах-інтерв'ю та описати особливості аргументації комунікантів у даному типі дискурсу.

Аргументування є однією із багатьох можливостей мовленнєвого впливу на свідомість людини [6: 13]. Аргументативний дискурс визначається як цілеспрямована комунікативна діяльність у соціально-детермінованій ситуації з метою створення когнітивного та аксіологічного унісону [2: 107].

Виділення аргументативного дискурсу як типу є можливим на підставі виокремлення аргументації як виду комунікативної діяльності і способу мовленнєвого впливу. Аргументація – це поняття, яке позначає логіко-комунікативний процес (мовленнєву процедуру), що слугує обґрунтуванню певного погляду з метою її сприйняття, розуміння й/або прийняття індивідуальним або колективним реципієнтом, до того ж не виключається, що аргументатор і реципієнт є однією особою, наприклад, коли особа намагається переконати сама себе. Потреба в аргументації виникає на тому етапі розгляду питання, коли сформульовано можливі відповіді, але не зрозуміло, якій із них надати перевагу. Теза аргументації – це пряма відповідь на питання, що розглядається. Водночас, не будь-яка пряма відповідь може виступати у якості тези, а лише та, яка усуває сумніви, несе в собі певний елемент новизни [3: 118-120].

Ефективність аргументації залежить від того, наскільки мовленнєва діяльність аргументатора відповідає правилам аргументації. Загальні правила аргументації, на погляд А.Д.Белової [2: 109-110], складаються з трьох максим, де основною є максима раціональності.

Максима раціональності:

- 1) притримуйся логічного, послідовного викладу аргументів, експліцитно виражай логічні зв'язки;
- 2) притримуйся доказу за суттю справи (*argumentum ad rem*);
- 3) будь інформативним. Обмеж кількість аргументів, залишивши вагомі та виключивши другорядні (*argumenta ponderantur, non numerantur*);
- 4) не використовуй хибних засновків;
- 5) не піддавайся емоціям;
- 6) уникай застосування сили (*argumentum baculinum*).

Пункт 3 можна охарактеризувати як максиму релевантності, пункт 4 як максиму істинності.

Максима такту:

- 1) визнавай за партнером право на контраргументацію;
- 2) обери відповідний інтелектуальний ключ. Уникай *argumentum ad ignorantiam*;
- 3) не перенось аргументацію з предмета обговорення на особистості (уникай *argumentum ad hominem*);
- 4) дотримуйся етикету.

Максима переконливості:

- 1) говори впевнено;
- 2) уникай двозначності (*argumentum ambiguum*);
- 3) підкріплюй вербальну аргументацію невербальними засобами (голос, інтонація, жестикуляція).

Максима раціональності пов'язана з самовиразом мовця, тобто адресантно-спрямована. Максима такту фактично зводиться до фактора адресата. Максима переконливості передбачає концентрацію уваги на цілеустановці аргументації – переконання реципієнта.

Тексти-інтерв'ю, що містять ряд висловлювань, висунених на захист однієї чи кількох точок зору належать до аргументативного дискурсу. Погляди потребують захисту, якщо існує незгода, яка виражається явно або тільки припускається [7: 17].

Метою будь-якої аргументації є “зближення уявлень”, інтелектуальний контакт [6: 15]. Залежно від того, чи спрямована аргументація на раціональну або емоційну сферу, виділяють тактики раціонального впливу, тактики раціонально-емоційного впливу і тактики емоційного впливу [8: 119-313].

Раціональна аргументація будується у повній відповідності до законів формальної логіки. Нераціональна аргументація апелює не тільки до розуму, але й до емоцій людини, передбачаючи взаємодію раціональних та емоційних мовних засобів.

Аналіз фактичного матеріалу показав, що у текстах-інтерв'ю застосовуються аргументативні тактики раціонального впливу та аргументативні тактики раціонально-емоційного впливу. Розглянемо використання аргументативних тактик раціонального впливу у текстах-інтерв'ю.

У комунікативно-прагматичному аспекті аргументація визначається як дискурсна стратегія, спрямована на раціональну сферу адресата, і яка відбувається шляхом переконування за допомогою певним чином організованого змісту дискурсу [4: 25].

Аргументативні тактики раціонального впливу характеризуються спрямованістю на раціональну сферу адресата, наприклад:

But here in Washington the question is: will you act on your commitments to reform the economy? So far, not much has happened; Poland is four times further ahead than Ukraine.

I don't think it is accurate to compare Ukraine and Poland. Poland has had a more independent economy than Ukraine and experienced communism to a far lesser degree than the Soviet Union. Ukraine had no economic autonomy. Ninety percent of the economy was run from Moscow. We didn't have our own banking system, financial system or political administration – any of the elements of an independent country

(Newsweek 20.12.1999).

Контекст даного випадку такий: кореспондент тижневика Newsweek вважає, що Україна дуже повільно проводить економічні реформи. Інтерв'ю дає Президент України Л.Д.Кучма. Його аргументативний хід складається з тези, що не можна порівнювати Україну та Польщу (Т: *I don't think it is accurate to compare Ukraine and Poland*), та ретроактивних аргументів: економічна незалежність Польщі у минулому, в порівнянні з Україною (A1: *Poland has had a more independent economy than Ukraine*), той факт, що Польща менш постраждала від комунізму, ніж Україна (A2: *experienced communism to a far lesser degree than the Soviet Union*), відсутність економічної автономії України (A3: *Ukraine had no economic autonomy*), оскільки Москва керувала 90-а відсотками економіки, відсутність власних банківської та фінансової систем, політичної адміністрації (*Ninety percent of the economy was run from Moscow. We didn't have our own banking system, financial system or political administration*).

Респондент апелює до фактів. Таку аргументацію вважають **фактологічно-ілюстративною** [4: 17-18] або аргументацією шляхом ілюстрації [2: 97]. Факти є переконливими аргументами, крім своєї головної функції, вони реалізують настанову на достовірність, неупередженість (вважається, що факти об'єктивні), тим самим активізуючи довіру аудиторії до змісту і самого аргументатора [4: 18].

На лексичному рівні дискурс характеризується присутністю емотивно-нейтральної лексики (*accurate, independent, economy, experienced, communism, economic, autonomy, banking system, financial system, political administration etc.*).

Респондент не тільки наводить факти у якості аргументів, але й апелює до **цінностей**. Такі лексичні одиниці *independent economy, independent country, communism* виконують функцію аргументом. Під аргументами розуміють мовні одиниці, мовленнєві конструкти, що здатні створювати аргументативний фокус, задавати аксіологічну перспективу дискурсу на основі властивої їм аксіологічної сигніфікації. Особливістю аргументом є те, що вони запам'ятовуються, тиражуються та відтворюються у мовленні реципієнтів, інакше кажучи, є символічними і стереотипними [2: 132]. Даний дискурс містить як аргументами зі знаком (+): *independent economy*, так і зі знаком (-): *communism*. На синтаксичному рівні цей дискурс характеризується синтаксичним повтором і синтаксичним паралелізмом.

Таким чином, у текстах-інтерв'ю респондент застосовує аргументативні тактики раціонального впливу, спрямовані на раціональну сферу співрозмовника. Спрямованість мовленнєвого впливу на раціональну сферу знаходить відображення у виборі мовних засобів. Зазвичай, така аргументація має фактологічно-ілюстративну характер. На лексичному рівні дискурс цього типу характеризується присутністю емотивно-нейтральної лексики. Певні лексичні одиниці виконують функцію аргументом (зокрема, якщо аргументатор апелює до цінностей). Синтаксис аргументативного ходу може бути ускладненим синтаксичним повтором і паралелізмом.

У текстах-інтерв'ю суто раціональні засоби застосовуються нечасто, оскільки суто раціональна мовленнєва діяльність, як і суто емоціональна у мовленнєвій взаємодії, розглядається як аномалія [9: 131-133].

У текстах-інтерв'ю аргументатор, як правило, вдається до аргументативних тактик раціонально-емоційного впливу. У складі висловлювань тактик раціонально-емоційного впливу одночасно наявні як мовні одиниці, спрямовані на логіко-раціональну сферу адресата, так і одиниці, спрямовані на його емоції. Коли аргументатор створює свою аргументацію, він завжди має на меті певну аудиторію, перед якою він збирається викладати свої думки. Відповідно, він прагне підібрати такі засоби переконування, які були б найбільш ефективними саме для цієї аудиторії. При цьому він може апелювати не тільки до розуму адресата за допомогою засобів логіки, але й впливати на його почуття [5], оскільки емоція завжди присутня у свідомості, постійно впливає на сприйняття та поведінку. На думку К.Е.Ізарда, емоції організують та спрямовують нашу поведінку [10: 94-95]. “Людина віддає перевагу емоційно забарвленій інформації” [14: 108], а тому апеляція до емоцій є могутнім стратегічним засобом [13: 56].

Наведемо приклад застосування аргументатором аргументативної тактики раціонально-емоційного впливу.

Are you willing to carry out the economic reforms that the U.S. administration seeks?

Ukraine could be compared to a sick person, lying on a table, cut up by a surgeon who lacks proper tools to finish the necessary treatment. If the world – and the U.S. in particular – waits to see what happens, the patient dies. Ukraine needs massive Western assistance (Newsweek 20.12.1999).

Мовленнєвий хід респондента є прикладом аргументативної тактики раціонально-емоційного впливу. На запитання кореспондента про те, чи збирається Україна проводити економічні реформи, респондент повідомляє про необхідні умови для цього. Тезу про те, що Україні потрібна масивна допомога Заходу (*Ukraine needs massive Western assistance*), респондент підтримує проактивними аргументами, які апелюють до людських почуттів. Л.Д.Кучма вважає, що Україну можна порівняти з хворим, що його розрізав хірург, якому бракує необхідних інструментів для завершення операції і т.д.

У цьому випадку респондент апелює до почуття жалю і робить аргументативну помилку апелювання до естетичного почуття читачів або слухачів. Помилка апелювання до естетичного почуття полягає у тому, що для того, щоб створити “привабливе” повідомлення, аргументатор жертвує логічною правильністю своєї аргументації. Використовуючи різноманітні стилістичні засоби та риторичні прийоми, такі, як влучні порівняння і

зіставлення, парадокси, паралелізм, повтори, риторичні запитання і т.д., автор аргументативного дискурсу може навмисно чи випадково ухилитися від обов'язку доводити висунене їм твердження, оскільки тоді був би неможливим стилістичний ефект, якого він хоче досягнути. Апелюючи до естетичного почуття співрозмовника, респондент дає нечітку відповідь на запитання, яке передбачає однозначну відповідь. Він не наводить конкретних фактів, обґрунтовуючи свою думку. Помилка в аргументації (fallacy) призводить до того, що проблема залишається не розв'язаною. Про незадоволення відповіддю респондента свідчить наступний мовленнєвий хід інтерв'юера: *Right. But here in Washington the question is: will you act on your commitments to reform the economy? So far, not much has happened; Poland is four times further ahead than Ukraine.*

Цей дискурс характеризується конвергенцією емотивно-лексичних одиниць – контекстуальних емотивів: *sick person, cut up by a surgeon, patient dies*. На синтаксичному рівні усі аргументи є складнопідрядними реченнями.

Як свідчить аналіз фактичного матеріалу, аргументатори використовують такий виразний засіб синтаксичного рівня, як риторичне запитання. Риторичні запитання пов'язані не із заповненням інформаційної лакуни, а з рециркуляцією інформації, яка вважається відомою, тобто оцінюють раніше висунені аргументи [17: 986]. І.Н.Гавришина [4: 21] називає такий вид аргументації аргументацією шляхом риторичного питання. Риторичне запитання не тільки виконує свою функцію як аргумент, зокрема сприяючи встановленню спільного з аудиторією погляду на предмет мовлення, але й надає мовленню більшої виразності, експресивності, підвищує прагматичний ефект впливу, наприклад:

What's your assessment of Ross?

How can we expect him to succeed where President Clinton fails? It's the message, not the messenger (Newsweek 16.06.1997).

У поданому прикладі респондент як аргумент наводить риторичне запитання.

Surely nothing ruins confidence more than unilateral debt restructuring? Haven't you exchanged one crisis of confidence for another?

Nothing ruins confidence more than pretending that you can fulfill your obligations when you know it's technically impossible. Who do you trust more, a debtor who honestly say he can pay, but only if the debt is delayed, or the one who insists that everything is fine and he'll repay it all in time, even though everyone can see from his finances that he'll continue to fool around for six months and then stop paying altogether?

(Newsweek 31.08.1998).

У прикладі запитання інтерв'юера зумовлене рішенням Росії про одностороннє реструктурування своїх боргів. Тезу про те, що ніщо так не руйнує довіру, як демонстрація нібито готовності виконати зобов'язання, хоч і відомо, що це технічно неможливо, респондент підтримує аргументом, який є риторичним запитанням.

Отже, аргументативним тактикам раціонально-емоційного впливу властиве застосування емотивно-нейтральних мовних засобів для впливу на раціональну сферу та концентрація на певних стадіях дискурсу мовця емотивно-маркованих мовних засобів лексичного рівня для впливу на емоції співрозмовника. Для такої аргументативної тактики характерне застосування риторичних питань, що слугують аргументами. Намагаючись вплинути на емоції співрозмовника, аргументатор може допускати аргументативні помилки (апелювання до естетичного, до почуттів, до незнання), що призводить до порушення максимуму раціональності та такту.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ананьева Н.А. Структурно-композиционные особенности текста печатного интервью как формы массовой коммуникации // *Стилистические аспекты устной и письменной коммуникации*: Сб. науч. тр. – М.: Гос. пед. ин-т ин. яз. им. М.Тореза. – 1987. – Вып. 286. – С. 4-12.

2. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации (на материале современного английского языка): Дис... д-ра филол. наук: 10.02.04. – К., 1998. – 443 с.

3. Берков В.Ф. Аргументация как речь // *Стратегии коммуникативного поведения*: Материалы докладов Международ. науч. конф., Минск, 3-4 мая 2001 г.: В 3 ч., Ч. 1. – Минск: Минск. гос. лингв. ун-т. – 2001. – С. 118-122.

4. Гавришина И.Н. Типы и формы аргументации (на материале политического дискурса) // *Смысл текста в процессе коммуникации*: Сб. науч. трудов. – М.: Моск. ин-т ин. яз. им. М.Тореза. – 1990. – Вып. 363. – С. 11-26.

5. Голубев В.Ю. (n.d./2000). Аргументативный диалог в американской газете: взаимодействие логического и языкового аспектов дискурса – Argumentation, Rhetoric, Interpretation Issue 1-2000 [WWW document]. URL <http://www.argumentation.spb.ru>.
6. Демьянов В.З. Эффективность аргументации как речевого воздействия // Проблемы эффективности речевой коммуникации / Ред. Ф.М.Березин. – М.: ИНИОН АН СССР. – 1989. – С. 13-41.
7. Еемерен Ван Ф.Х., Гроотендорст Р. Аргументация, коммуникация и ошибки: Пер. с англ. – СПб.: Васильевский остров, 1992. – 207 с.
8. Ивин А.А. Основы теории аргументации. – М.: Изд-ский центр ВЛАДОС, 1997. – 352 с.
9. Изард К.Э. Эмоции человека: Пер. с англ. – М.: МГУ, 1980. – 440 с.
10. Изард К.Э. Психология эмоций: Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2000. – 464 с.
11. Лавринович В.Э. Политический текст и внутренний мир его автора // Текст в гуманитарном знании: Материалы межвуз. науч. конф., 22-24 апреля 1997 г. – М.: Российск. гос. гуман. ун-т. – 1997. – С. 305-309.
12. Мальцевич Р.В. Проблема типологизации жанров публицистики // Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. – Сер. 4. Філологія, Журналістыка, Педагогіка. – 2000. – № 3. – С. 74-79.
13. Поплавская Т.В., Туровская И.С. Апелляция к эмоциям и специфика атрибутов в судебной речи // Форма, значение и функции единиц языка и речи: Материалы докладов Международ. науч. конф., Минск, 16-17 мая 2002 г.: В 3 ч., Ч. 1. – Минск: Минск. гос. лингв. ун-т. – 2002. – С. 55-58.
14. Почепцов Г.Г. Коммуникативные технологии двадцатого века. – М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 1999. – 352 с.
15. Сыченков В.В. Интервью-портрет в системе современных публицистических жанров // Вестник Москов. ун-та. Сер. 10. Журналистика. – 2000. – № 2. – С. 108-114.
16. Шумилина Т.В. Интервью в журналистике (Основы метода получения сведений для произведений различных жанров): Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.01.10 / Моск. гос. ун-т им. М.В.Ломоносова. – М., 1973. – 28 с.
17. Pie C. Question-response argumentation in talk shows // Journal of Pragmatics. – 1999. – Vol. 31, № 8. – P. 975-999.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Апатат – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: прагматика тексту, комунікативна та когнітивна лінгвістика.

НАУКОВИЙ ДИСКУРС: РІВНІ ТА ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ

Інна ЛІВИЦЬКА (Кіровоград, Україна)

У статті досліджуються комунікативно-прагматичні особливості англомовного наукового дискурсу, висвітлюються рівні та особливості його аналізу.

Ключові слова: дискурс, стиль, соціальна стилістика, комунікативна ситуація, соціолінгвістичні явища, соціально-прагматичний аналіз, соціальна прагматика дискурсу, комунікація.

The article investigates some communicative and pragmatic peculiarities of the scientific discourse as well as the levels and peculiarities of its analysis.

Key words: discourse, style, social stylistics, communicative situation, sociolinguistic phenomena, socio-pragmatic analysis, social pragmatics of discourse, communication.

Всебічне вивчення мовленнєвої діяльності суб'єктів наукового пізнання передбачає інтегрування функціонально-семантичного (Н.К.Терьошкіна, О.С.Троянська), комунікативного-прагматичного (О.О.Барляєва, К.І.Варгіна), системно-діяльнісного (О.І.Варшавська, Н.Б.Мальцева, Н.К.Рябцева) та зіставного (С.А.Жаботинська, Т.В.Матвеева) підходів з урахуванням інтерперсональної й етнокультурної специфіки наукової комунікації (О.М.Ільченко). Однак у мовознавчому обігу відсутнє однозначне тлумачення метакомунікативної природи наукового дискурсу (А.Крісмор, Р.Фарнсворс, А.С.Скулстад), що поряд зі специфікою складної семантичної структури категорії дискурсу і обумовило вибір теми дослідження.

Об'єктом цієї статті є науковий інституційний дискурс, а предметом – його соціолінгвістичні характеристики. Відповідно, метою статті є виявлення основних комунікативно-прагматичних особливостей наукового дискурсу.

Це передбачає вирішення таких завдань: визначити основні відмінності наукового (НД) та інституційного дискурсів (ІД), охарактеризувати основні соціолінгвістичні та прагматичні особливості наукового дискурсу. Матеріалом дослідження слугували англомовні наукові статті сучасних європейських та американських лінгвістів.

Актуальність заявленої теми підтверджує інтерес, який вона викликає у наукових колах. "Дискурс" належить саме до тих питань, які становлять значну проблему для мовознавців всього світу. Нечітке визначення дискурсу призвело до того, що це поняття стали використовувати поряд з такими поняттями, як "мовлення" (Н.Д.Арутюнова, дискурс –

це мовлення, занурене в життя) і "текст"[1]. Різні вчені наводять свої визначення цього явища. Лінгвіст В.І.Карасик розуміє дискурс як "текст, занурений у ситуацію спілкування або навпаки – як спілкування за допомогою тексту" [5:350]. У свою чергу Л.Р.Безугла визначає це поняття як "мисленнєво-комунікативну мовленнєву діяльність, зафіксовану текстом" [2: 72].

Інституційний дискурс як специфічну сферу комунікації, його типи та структуру вивчали такі вчені, як Ф.С.Бацевич, В.І.Карасик, Г.Г.Почепцов, О.І.Шейгал та ін. Детальніше дискурс за його інституційними типами розглядався різними вченими: міжнародно-правовий – Н.К.Кравченко, науковий – О.М.Гніздечко, рекламний – Н.Л.Волкогон, Т.В.Гулак, І.О.Лисичкіна, О.Є.Ткачук–Мірошниченко, судовий – Т.А.Скуратовська, політичний – Т.В.Весна, О.В.Горіна, О.С.Фоменко, І.А. Юшковець, інтернет-дискурс – С.В. Заборовська, Н.В. Коломієць, медіа-дискурс – С.І. Потапенко та інші.

Узагальнення результатів таких досліджень дозволило нам визначити основні характеристики інституційного дискурсу:

- 1) обслуговування певного інституційно-заданого типу комунікації [9: 58];
- 2) жорстка структурованість;
- 3) фіксованість комунікативних ролей;
- 4) відносна обумовленість контекстом, обмежена кількість глобально окреслених цілей [5: 99];
- 5) динамічність як прояв інтертекстуальних зв'язків в синхронії та діахронії.

Так, на думку М.Ю.Олешкова, інституційний дискурс не зводиться лише до одного типу дискурсу, а являє собою складну сукупність взаємопов'язаних та конфліктуючих між собою дискурсів в рамках заданої ситуації [див. 8]. Наприклад, Н.К.Кравченко, аналізуючи міжнародно-правовий дискурс, виділяє його інтертекстуальні зв'язки з політичним та юридичним дискурсами [7:6], О.І.Шейгал знаходить дотичні політичного дискурсу з такими різновидами інституційного дискурсу, як юридичним, науковим, медійним, педагогічним, рекламним, релігійним, спортивним та побутовим [10:35–45].

В.І.Карасик наділяє інституційний дискурс такими ознаками: конститутивними (учасники, умови, організація, способи та матеріал спілкування, тобто люди в їх статусно-рольових та ситуаційно-комунікативних ампулах, сферу спілкування та комунікативне середовище, мотиви, цілі, стратегії, канал, режим, тональність, стиль та жанр спілкування, тексти та невербальні знаки), інститутивними (рольові характеристики агентів та клієнтів інститутів, типові хронотипи, символічні дії, трафаретні жанри та мовні кліше), концептуальними (специфічні ознаки типу інституційного дискурсу) та нейтральними (загальнодискурсивні, особистісно-орієнтовані та транспоновані).

Для опису конкретного типу інституційного дискурсу він пропонує розглядати наступні його компоненти: учасники, хронотип (час і простір описуваних у тексті подій, місце реалізації діалогу комунікації), цілі, цінності (включаючи ключовий концепт), стратегії, матеріал (тематика), різновиди та жанри, прецедентні (культурогенні) тексти, дискурсивні формули [5: 200–208].

Отже, враховуючи вищевикладене, **науковий (академічний) дискурс** – це "вербалізований в тексті тип дискурсивної діяльності за сферою комунікації, мовленнєва взаємодія представників відповідної соціальної групи/інституту з метою реалізації статусно-рольових можливостей у заданих цим соціальним інститутом межах" [11:164], тобто, за Колесніковою І.А. – «складова власне професійної зони професійного дискурсу» [6:7].

Мета наукового дискурсу – передати наукові положення, наукову та технічну інформацію, вирішити наукову проблему, зацікавити адресата, до наукового дискурсу відносяться жанри, ціль яких – вирішення теоретичної або прикладної наукової проблеми. Науковий дискурс створюється вченими, його учасниками зазвичай виступають фахівці з відповідним рівнем підготовки, спільним з автором статусом і прагматичним тезаурусом [див. 4].

Жанрова парадигма наукового дискурсу відповідно до способу його представлення може охоплювати: монографії, дисертації, статті, "обговорення за круглим столом",

інтерв'ю, анотації, (авто) реферати, рецензії, матеріали наукових конференцій, тези доповідей, навчальну та довідкову літературу, традиційну й електронну наукову кореспонденцію.

Усний науковий дискурс може мати діалогічну форму, яка забезпечується наявністю в ньому предмету розмови – наукової проблеми.

При ближчому аналізові наукових текстів можемо виокремити типи адресатів: спеціаліст у вузькій області дисциплінарного знання (тексти вузькоспеціального характеру), спеціаліст широкого профілю та масовий читач (науково-популярні тексти). Отже рольові відносини, які формуються в процесі наукової комунікації, мають визначатися саме за типом адресата.

Завдання комуніканта наукового дискурсу – декодувати повідомлення на тих самих умовах і з тією ж метою, які інтенційно закладені адресантом цього повідомлення.

Інтенційно заданими продуцентами наукових дискурсів є науковці, які володіють науковими спеціалізованими знаннями та відправляють їх адресам у певній формі актуалізації.

Розглянемо характерні риси **наукового** дискурсу. Висловлювання учасників академічного дискурсу зумовлені насамперед статусною, представницькою функцією комуніканта, тому цей тип дискурсу є інституційним.

Науковий дискурс є інституційним за наявністю інших конститутивних ознак, а саме: специфічних обставин спілкування, що проходить в межах університетських занять; хронотопом академічного дискурсу є університет, а саме аудиторії, лабораторії, кабінети вузів. Зокрема дискусійні секції в університетах проходять у великих аудиторіях (*large classrooms*), збори викладачів в малих семінарських кімнатах (*small seminar rooms*), семінари – в конференц-залах (*conference rooms*), наради проводяться на кафедрах (*faculty offices*), зустрічі викладача і студента – в класних аудиторіях (*student classrooms*), навіть гуртожитках (*dormitories*), місце проведення колоквіумів – лекційні зали (*lecture rooms*), захист дисертації може проводитись в невеликих конференц залах (*small conference rooms*).

Прагматичними чинниками створення й адекватного розуміння змісту НД слугують риторичні норми наукового спілкування: а) принципи кооперації та мовленнєвої ввічливості (Г.П.Грайс, Дж.Ліч), б) етикетизація (в термінах О.М.Ільченко, Г.Г.Почепцова) англомовного наукового дискурсу як його національно-культурна норма, що знаходить свій вияв у некатегоричній формі викладу, в) принципи відносного характеру істинності наукового знання та його композиційної організації.

Принципи відносного характеру істинності, на думку О.Гніздечко, передбачають знання основних жанрово-стильових параметрів НД: композиційно-структурних, структурних та семантичних, прагматичних [3].

Як категорія прагматики метадискурс здійснює фатичну та регулятивну функції (Б.Маліновський, Г.Г.Почепцов, Т.Д.Чхетіані) за допомогою: а) констукцій з інклюзивним займенником “we” типу *we assume / know, when we write, we will now look at / see* тощо; б) перифрастичних структур типу *let us consider / compare / suppose*; в) спонукальних дієслів – *observe, recall, consider* тощо; г) оцінних предикатів – *it is reasonable / not implausible to suppose / important to emphasize* тощо; д) риторичних запитань типу: *Is there anything soft or refined about this?*; е) засобів прямо- та зворотноспрямованої зв'язності зі значенням логічного виділення типу *first(ly) – second(ly) – third(ly); on (the) one hand – on (the) other hand; in one sense – in another sense; as stated above, as was already noted / pointed out earlier* тощо.

Саме на метакомунікативному рівні між учасниками мовленнєвої ситуації наукового спілкування формуються позитивні стосунки, оскільки завдання автора не лише повідомити читачеві нову інформацію та досягти її адекватного розуміння, але й налаштувати адресата на довірливе ставлення до змісту повідомлюваного.

Якщо розглянути процес реагування автора на чуже висловлення, то О.Гніздечко визначає такі дві тактики: 1) цитування або збереження автентичності чужого мовлення; 2) інтерпретація або впровадження авторського коментарю в чужий текст.

Цей процес ретельно досліджено в праці “Авторизація наукового дискурсу: комунікативно-прагматичний аспект (на матеріалі англомовних статей сучасних європейських та американських лінгвістів)”, 2005. Авторка зазначає, що пропонуючи власне тлумачення чужого тексту (*that is ...; this means that ...*), автори даного сегменту виявляють його інтенціональний зміст для підтвердження істинності (правильності) власних концепцій. Прихований смисл чужого висловлення виявляється автором наукової статті шляхом використання інтерпретативних мовленнєвих стратегій неупередженого переказу чужих теорій / ідей (що не містить оцінки) або оцінної інтерпретації.

Отже, предметний аспект епістемічної модальності, або відображена в тексті статті авторська модель дійсності – мова, тісно перетинається з оцінним компонентом авторизації, що дозволяє виділити два різних виміри оцінки: 1) аксіологічну – приписування референту ціннісних характеристик та 2) модальну оцінку вірогідності – співвіднесення автором цих характеристик з дійсністю.

На думку дослідниці О.Гніздечко, стратегія неупередженого переказу чужих теорій, ідей не містить оцінного ставлення автора до повідомлюваного і реалізується в НД шляхом використання тактик:

а) збереження автентичності чужих висловлень за допомогою цитування. Наприклад:

“As noted auther Joyce Carol Oates has observed, short fiction can be difficult to understand “because it demands comprehension; each sentence must contribute to the effect of the whole. Its strategy is not to include an excess of detail, but to exclude, to select, to focus as sharply as possible” [12: 57].

б) звернення до авторитету метаавтора, наукова концепція якого стає органічним елементом авторської:

Наприклад:

“In Flannery O’Connor’s “Good Country People” Mrs. Hopewell’s placid, uncultivated, but contented daughters serve to point up the discontent of the well-educated but neurotic main character, Joy-Hulga” [12: 60].

в) виявлення солідарності з метаавтором за допомогою:

1) переконувальної (*indeed*); 2) безальтернативної (*the most frequent category, the most prototypical of the different loves*); в) некатегорично-референтної (*according to, on (in) smb.’s view / opinion, to smb.’s knowledge, as smb. observes / rightly notice*) авторизації. Наприклад:

“As we shall see, the latter turns out to be knowledge of rules governing the permissible relation upon things” [13: 144].

Апелюючи до безперечних авторитетів у царині лінгвістики, неавторитарна мовна особистість використовує стратегію пошуку загального порозуміння, що реалізується за допомогою тактик:

а) уникнення відповідальності за викладене шляхом перекладання її на плечі авторитетного метаавтора. Наприклад:

“What is at the heart of it is nothing less than Aristotle’s arguments for trilogy, but now in modern dress” [13: 144]. У даному дискурсивному сегменті автор переконує читача у вірогідності свого повідомлення, використовуючи анхістонім Aristotle, що свідчить про приєднання автора до наукової позиції авторитетного філософа;

б) ототожнення автора з метаавтором може реалізуватися в НД за допомогою особового займенника 1-ої особи множини *we*, як наприклад:

“Here we form the Greek “gamma” using the Greek alphabet” [13:110]. “We acknowledge the existence of things” [13:3]. «Ми» має подвійне значення: по-перше, автор підкреслює запропонований підхід, а по-друге, лекторське «ми» заохочує адресатів до процесу думання та співпраці.

Отже, запропонований аналіз наукового дискурсу зведено до визначення наступних компонентів: учасники, хронотип (час і простір описуваних у тексті подій, місце реалізації діалогу комунікації), цілі, цінності (включаючи ключовий концепт), стратегії, матеріал (тематика), різновиди та жанри, прецедентні (культурогенні) тексти, дискурсивні формули. Жанри наукового дискурсу можуть охоплювати: монографії, дисертації, статті, “обговорення за круглим столом”, інтерв’ю, анотації, (авто) реферати, рецензії, матеріали наукових

конференцій, тези доповідей, навчальну та довідкову літературу, традиційну й електронну наукову кореспонденцію.

Науковий дискурс є інституційним за наявністю таких конститутивних ознак, а саме: специфічних обставин спілкування, що проходить в межах університетських занять; хронотопом академічного дискурсу є університет, а саме аудиторії, лабораторії, кабінети вузів тощо. Перспективним в цьому аспекті є дослідження реалізації наукового дискурсу у сфері інформаційних технологій (наукових блогів, сайтів та вікі-статей).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Фактор адресата // Изд. АН СССР. Серия Литература и язык. – 1981. – Т.40. – №4. – С.356-357.
2. Безугла Л.Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі: монографія/Л.Р.Безугла. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. – 332
3. Гніздечко О.В. Авторизація наукового дискурсу: комунікативно-прагматичний аспект (на матеріалі англomовних статей сучасних європейських та американських лінгвістів). Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / О.М. Гніздечко. – Київ. нац. лінгвіст. ун-т. – К., 2005. – 20 с.
4. Дискурс у комунікативних системах: [Зб. наук. ст.] /Київ, Міжнародний університет; [Редкол.: Денисова С.П. (головний редактор) та ін.] – Київ, 2004. – 344 с.
5. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс: монография / В.И.Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
6. Колеснікова І.А. Лінгвокогнітивні та комунікативно-прагматичні параметри професійного дискурсу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец.10.02.15 «Загальне мовознавство»/І.А.Колеснікова. – К., 2009. – 33 с.
7. Кравченко Н.К. Интерактивное, жанровое и концептуальное моделирование международно-правового дискурса / Н.К.Кравченко. – К.: Реферат, 2006. – 320 с.
8. Олешков М.Ю. Моделирование коммуникативного процесса: монография. – Нижнетагильская гос. соц.-пед. акад./ М.Ю.Олешков. – Нижний Тагил, 2006. – 336 с.
9. Фролова І.Є. Стратегія конфронтації в англomовному дискурсі: монографія/ І.Є.Фролова. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – 344 с.
10. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса / Е.И.Шейгал. – М.; Волгоград: Перемена, 2000. – 368 с.
11. Шепітько С. Компоненти наукового дискурсу // Наукові записки. – Випуск 89 (5). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2010. – С.164–167.
12. McMahan, Elizabeth. Literature and the writing process/Elizabeth McMahan, Susan X Day, Robert Funk. – 6th ed., – 1179 p.
13. Robinson N. Daniel Systems of Modern Psychology. – Columbia University Press, New York, – 167 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Лівницька – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика, художній психологізм, художній переклад.

УКРАЇНІКА У ДИСКУРСІ ФРАНЦУЗЬКОЇ ПРЕСИ

Оксана СЕМИДА (Київ, Україна)

Статтю присвячено дослідженню когнітивних особливостей мовного відображення сучасної суспільно-політичної україніки у дискурсі французької преси. Досліджено мовні особливості формування картини української сучасності та стереотипів сприйняття України у французького адресата.

Ключові слова: дискурс преси, концептуальна метафора, україніка, концепт, фрейм, слот, стереотип.

The article is devoted to the revealing modern social and political life in Ukraine in the French newspaper discourse. Cognitive aspects of the newspaper articles on issues in Ukraine were studied. The work examines linguistic specificity of the texts about modern Ukraine and stereotypes perception in the French media discourse.

Key words: newspaper discourse, conceptual metaphor, Ukrainika, concept, frame, slot, stereotype.

Історичні суспільно-політичні процеси кінця ХХ ст. дали поштовх до появи на карті світу незалежної держави України. Це викликало великий інтерес до неї інших країн, стимулювало спостереження за економічними, політичними і суспільними подіями, що знайшло своє відображення у зарубіжних ЗМІ, зокрема французьких. Особливий інтерес до України зумовили події 2004 – 2006 рр., які позначені демократичними зрушеннями в її історії. У цей період перед нею постає завдання демократизації суспільства, покращення рівня життя, налагодження політичних, економічних та культурних відносин зі світовими країнами-лідерами. Успішність виконання поставлених завдань певною мірою залежить від підтримки інших країн та їх співпраці з Україною. Ставлення до неї, сприйняття її образу формується головним чином у ЗМІ: саме на сторінках іноземних газет і журналів та у

телерадіоефірі створюються за кордоном стереотипи сприйняття незалежної України. Вивчення україніки, яка представлена у дискурсі французької преси переважно суспільно-політичною тематикою, є **актуальним** у зв'язку зі зростанням інтересу у закордонних ЗМІ до подій в Україні. **Метою** дослідження є розкрити когнітивні особливості сучасної суспільно-політичної україніки у французькому медійному дискурсі. **Об'єктом** дослідження є дискурс французької преси, а **предметом** когнітивні аспекти відображення україніки у ньому. **Матеріалом** для дослідження стали статті на українську суспільно-політичну тематику з французьких видань *Le Monde*, *Le Figaro*, *Libération*, опублікованих у 2004 – 2006 рр.

Той факт, що суспільно-політичні події в Україні “обросли” постійними епітетами та метафорами у французькій пресі, говорить про частоту появи цієї інформації, а відповідно, про зацікавленість та попит на неї. Склалася певні стереотипи їх відображення, сприйняття та оцінки у французькій пресі, які можна виявити за допомогою аналізу концептів УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД та ВИБОРИ. Базисом для інтерпретації дискурсу, зокрема дискурсу преси, вважаємо когнітивні моделі або концепти, які є об'єктом вивчення когнітивної лінгвістики. Когнітивний підхід у лінгвістиці досліджує процеси творення та розуміння природної мови, різноманітних типів знань та способи їх використання, тобто здійснює аналіз людської свідомості, вивчає принципи мовної категоризації та досліджує типи понятійних структур і їх мовних відповідників. У статті ми оперуємо поняттями концепт, фрейм та актант. Під концептом розуміємо уявлення, знання і переживання, які супроводжують слово [2]. Основну роль в аналізі концептів, на нашу думку, займають фрейми, оскільки за допомогою них можна побудувати цілісний образ, представлений концептом, відтворити його модель [3]. Фрейми є концентрацією фактуальної, кваліфікативної та оцінної інформації, що складає понятійний простір концепту. Для побудови фреймів було розглянуто характеристики актантів (самостійних сутностей, наділених низкою властивостей та ознак), що подаються за допомогою різних предикатів, мовних слів чи виразів, які означають певну властивість предмета чи його приналежність [1]. В основі здійсненого концептуального аналізу лежить побудова фреймів, у яких містяться знання та стереотипні уявлення французів про Україну.

Аналіз концепту УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД заснований на характеристиці актантів *Ukraine, peuple, population, ukrainiens, habitants, électeurs*, а також топонімів, що позначають регіони, області, населені пункти, де проживають українці, наприклад, *Est, Ouest, Crimée* тощо. Вони складають ядро концепту. Концепт містить фрейм “Народ як нація”. Кваліфікативні та оцінні характеристики перелічених лексичних одиниць, що визначаються на основі текстового матеріалу французької преси, дозволяють виявити характеристики та стереотипи сприйняття українського народу французьким адресатом. Так, український народ постає європейським *européen*, проте зустрічається антонімічна характеристика українського народу як молодшого брата Росії чи її супутника *petit frère ukrainien, ancien satellite*. Український народ вважають розрізненим, що відображується за допомогою антонімічних за значенням предикатів *le schisme entre les deux Ukraine, catholique – orthodoxe, rurale-industrielle, "orange" – "bleue", l'Ouest – l'Est*. З дослідженого матеріалу можна зробити висновок, що фрейм наповнюють неоднозначні за значенням та оцінкою предикати, які охарактеризовують український народ: вільний, незалежний, працелюбний, розрізнений, ошуканий (*actif, grand partenaire stratégique, libre, indépendant*). Присутні такі негативні характеристики як розрізнений (*divisé*) та ошуканий (*confusé, déçu, gagné par la déception*), позбавлений демократії (*privé de démocratie*).

Концепт ВИБОРИ описується фреймами “Кандидати на виборах”, “Характеристика виборів”, “Оцінка виборів”, у яких міститься інформація про основні суспільно-політичні події у цей період в Україні. Актантами концепту є *candidat, élections, scrutin*. На основі матеріалів статей з французької преси було визначено мовні характеристики кандидатів, їхні ономазіологічні портрети, перебіг виборів та їх характеристика, проаналізовано мовні засоби та прийоми відображення української тематики у французькій пресі та мовні засоби створення оцінки цих подій.

У фреймі “Кандидати на виборах” подано характеристики політичних діячів, кандидатів на посаду президента у 2004 р. – В. Ющенко та В. Януковича. Слід відзначити

велику увагу французької преси до цих двох персоналій, і відповідно, неоднозначні характеристики, якими наділяє їх преса. Вони позначені взаємними протиставленнями, лексико-стилістичним втіленням яких є широковживані метафори, епітети, антитези й антоніми, як лексичні, так і контекстуальні. В. Ющенко за діловими та психологічними якостями у французькій пресі визначається неоднозначно та суперечливо як лідер (*leader*), реформатор (*réformateur*), улюбленець (*favori*), переможений (*perdant*), жертва (*victime*). Вживання антонімічних за значенням і оцінкою характеристик (переможець – переможений, лідер – жертва) зумовлено залежністю сприйняття портрету політичного діяча від подій та ситуації в державі.

За своїм походженням, поглядами, переконаннями, рисами характеру В. Янукович характеризується як представник проросійського сходу (*représentant de l'est russophone et industriel de l'Ukraine*), вихованець Москви (*poulin de Moscou*), біло-блакитний супротивник оранжистів (*adversaire bleu-blanc*), кандидат від старого режиму (*candidat du régime*). Ці характеристики набувають негативної оцінки, оскільки старий посткомуністичний режим в Україні сприймається негативно західними ЗМІ. Характеристики кандидатів у французькій пресі майже завжди протиставляються, утворюючи опозиції: *Viktor Iouchtchenko – Viktor Ianoukovitch; ancien Premier ministre (про Ющенка) – Premier ministre actuel (про Януковича); candidat pro-russe – candidat pro-occidental*. У французьких статтях таке протиставлення призвело до появи метафоричного виразу “два Віктори” (*deux Viktors*), який іронічно характеризує політичну ситуацію в країні.

Фрейм “Характеристика виборів”. Основною характеристикою першого та другого турів виборів Президента у 2004 є їх фальсифікація, неправильний підрахунок голосів. Французька преса відмічає численні технічні порушення під час виборів: *nombreuses irrégularités «techniques»*. Такі вирази, як *élection présidentielle controversée, fraudes massives, falsification grossière des résultats de l'élection* пронизують усі статті, присвячені виборам українського президента у 2004 р. Вони визначають негативну оцінку цієї події у дискурсі французької преси. Фрейм містить інформацію про психологічний стан виборців та напружену атмосферу під час виборів (*incertitude, cruciale*). Психологічна атмосфера, що панувала під час виборів, відтворюється за допомогою метафоричних виразів: *atmosphère paraît électrique en Ukraine (напружена атмосфера), dans un climat de peur (в кліматі, атмосфері страху)*.

Фрейм “Оцінка виборів”. Слід відзначити прагнення французької преси об’єктивно відтворити події в Україні, що досягається шляхом подання різних оцінок цього процесу. Для преси характерно висвітлення оцінок різних сторін, а саме – оцінка виборчого процесу західними країнами, США та Росією. Різноманітність оцінки зумовлена тим, що різні країни підтримували різні політичні сили в Україні. Фрейм містить оцінку першого і другого туру та третього туру виборів. Його наповнюють такі кваліфікативні характеристики: тотальні фальсифікації, недемократичні (*falsification grossière des résultats, vastes fraudes, non démocratique*). Такими негативно-оцінними кваліфікаторами цей тур наділяється згідно з твердженнями іноземних спостерігачів. Загальна оцінка виборів іноземними спостерігачами – *non démocratique, controversé*. Згідно з висловленнями представників російської влади, другий тур виборів набуває антонімічно протилежних характеристик до характеристик західними країнами: чесні та відкриті (*ouvert et honnête*). Як бачимо, характеристика та оцінка виборів в Україні є явищем надзвичайно складним і неоднозначним. Складність, багатоетапність процесу та чисельність дійових персонажів викликало зіставлення виборчого процесу в Україні з гомерівською поемою (*épopée homérique*).

Особливістю президентських виборів у 2004 р. є наявність третього туру, для якого характерними стали підвищений інтерес та те, що вони проходять під пильним наглядом спостерігачів, представників інших країн: *troisième tour électorale sous intence supervision en Ukraine, une présidentielle sous haute surveillance*. Метафора *tourner la page de cette crise* (перегорнути сторінку) характеризує вибори як кризу для України, а третій тур як заключний етап цього складного процесу в Україні. Для характеристики виборів вживаються предикати спокійний, під пильним наглядом (*calme, sous haute surveillance*). Автори статей,

присвячених подіям виборів в Україні, не зосереджують увагу лише на позитивних чи негативних характеристиках виборчого процесу, а намагаються бути об'єктивними. Дискурс французької преси віддзеркалює ставлення протилежних сторін: оцінка виборів та їх результатів Росією та західними країнами з одного боку, оцінка виборчого процесу безпосередньо кандидатами, та їх ставлення до процесу і результату.

Велике місце у франкомовних статтях приділяється опису безпосередньо самого процесу спостереження та ставленню й оцінці іноземних спостерігачів. Тому було виділено та розглянуто слот – “Іноземні спостерігачі”, у якому описується місія представників-спостерігачів з інших країн – запобігти фальсифікаціям (*Ils auront pour mission d'éviter les fraudes massives*). Численність іноземних спостерігачів у французькій пресі відтворюється за допомогою метафоричного порівняння їх з хмарою сарани: *volontaires qui se sont abbatu sur l'Ukraine comme un nuage de sauterelles*. Загалом, біблійний вираз *nuage de sauterelles* (хмара сарани) містить негативну оцінку, але в даному контексті підкреслюється саме кількісний показник, тому таке порівняння сприймається позитивно. Спостерігачів іронічно порівнюють зі стріляними горобцями – *vieux routiers des missions électorales*, оскільки вони не вперше виконують цю місію. Таким порівнянням робиться натяк на вже не перший тур виборів в Україні за останні декілька місяців, на яких присутні іноземні спостерігачі. У слоті переважають предикати кількості, які вказують на чисельність іноземних спостерігачів на виборах в Україні.

Отже, у французькій пресі вибори в Україні характеризуються за допомогою предикатів: *ouvert, honnête, calme, sous haute surveillance, libre, juste, équitable, transparent, moment historique pour la démocratie, non démocratique, controversé, frauduleux, avec falsification grossière des résultats*. Подається незаангажована оцінка події, яка залежить від суб'єкта оцінки.

Процес виборів зображено за допомогою використання таких концептуальних метафор: вибори – війна (*camp pro-russe est donné vainqueur du scrutin; violente bataille électorale*), вибори – судовий процес (*les Ukrainiens élisent leur Parlement et jugent la Révolution orange*), вибори – театральне дійство (*plusieurs scénarios sont dès lors possibles: le plus probable étant une alliance entre Notre Ukraine et le Parti des Régions*), вибори – гра в карти (*jouer va-tout*).

Дослідивши особливості висвітлення сучасної української у дискурсі французької преси слід відмітити прагнення французького адресанта наблизити українську тематику до свого (французького) адресата, зацікавити його, зробити зрозумілими йому причини та розгортання певних подій. Тому для статей про Україну характерним є вживання українських реалій, метафор, порівнянь та фразеологічних одиниць, пов'язаних з висвітленням української сучасності. Аналіз концептів УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД та ВИБОРИ дозволив виявити особливості мовного відображення українських суспільно-політичних подій у французькому дискурсі преси та стереотипи їх сприйняття французьким адресатом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Демьянков В. З. Предикаты и концепция семантической интерпретации / В.З. Демьянков // Изв. АН СССР. – 1980. – № 4. – С. 336–346. – (Серия литературы и языка).
2. Степанов Ю. С. Константы: словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Языки рус. культуры, 2001. – 824 с.
3. Чабан Н. А. Образ суверенной Украины в вербальном воплощении (на материале публикации газеты “The New York Times”): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Наталья Анатольевна Чабан. – Черкассы, 1997. – 179 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Семида – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської мови технічного спрямування № 1 Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».

Наукові інтереси: прагматика, когнітивна лінгвістика.

МОВНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ КОМУНІКАТИВНОГО ТИСКУ В ДИСКУРСІ АНТИУТОПІЇ

Інна СТОЯНОВА (Горлівка, Україна)

У статті аналізуються особливості реалізації комунікативної стратегії тиску в англійському, українському та російському дискурсі антиутопії. Автор робить висновок, що стратегія тиску в досліджуваному типі дискурсу реалізується 7 тактиками.

Ключові слова: дискурс антиутопії, комунікативна стратегія, тактика, тиск, наказ, погроза, припису.

The article highlights the communicative strategy of pressure within the English, Ukrainian and Russian discourse of anti-utopia. The author shows that this type of strategy is realized through 7 tactics.

Key words: discourse of antiutopia, communicative strategy, tactic, pressure, order, threatening, direction.

Стаття продовжує цикл публікацій з питання аналізу особливостей спілкування в антиутопії. **Актуальність** теми визначається спрямованістю лінгвістичних досліджень на вивчення дискурсу, аналіз якого здійснюється в межах когнітивно-дискурсивної парадигми. **Об'єктом** дослідження є дискурс антиутопії англійської, української і російської лінгвокультур, **предметом** дослідження виступає стратегія комунікативного тиску та тактики її вираження в англійському, українському і російському дискурсі антиутопії, їх порівняльна характеристика, а також етнокультурні характеристики визначеного типу дискурсу. **Метою** дослідження є визначення тактик комунікантів в дискурсі антиутопії, встановлення його етнокультурної специфіки. Реалізація цієї мети передбачає вирішення такої **задачі**, як розгляд структури та специфіки репрезентації комунікації в дискурсі антиутопії. *Матеріалом* дослідження слугують контексти, які містять мовленнєві ситуації спілкування в тоталітарному суспільстві, змодельованому в дискурсі антиутопії. Ці контексти виокремлено методом суцільної вибірки із художніх творів жанру антиутопії британських, американських, українських і російських авторів двадцятого сторіччя.

Аналіз комунікативних особливостей дискурсу антиутопії дозволяє зробити висновок, що у формуванні визначеного типу дискурсу однією з головних комунікативних стратегій виступає стратегія тиску, яка є свідомо організованим динамічним процесом. У найзагальнішому вигляді комунікативний тиск у лінгвістиці репрезентується через вияв агресії, яка виникає в умовах напруженого спілкування й використовується мовцем для досягнення певної комунікативної мети [2: 29]. Стратегія комунікативного тиску характеризується як цілеспрямована деструктивна поведінка [6; 7].

Аналіз дискурсу антиутопії дозволяє зробити висновок, що стратегія комунікативного тиску реалізується у тактиках: 1) припису, 2) наказу, 3) погрози, 4) звинувачення, 5) інвективності, 6) „створення образу ворога”, 7) дистанціювання. Англійський та російський дискурс антиутопії певною мірою демонструють однаковий набір комунікативних тактик стратегії тиску (5 типів), в українській мові спостерігається переважання комунікативних тактик визначеної стратегії (7 типів). Розглянемо більш детально кожну з визначених тактик.

Тактика *припису* виконується мовленнєвими актами, підтвердженими легальними санкціями: директивами, командами, указами. Характерними для адресантно-адресатної конфігурації в дискурсі антиутопії є вияви тактики припису, які виконані стосовно дистантного реципієнта. Так, у зверненнях представників держави до народу спостерігається вживання прямих мовленнєвих актів, які можуть інтерпретуватись безпосередніми слухачами як заклики до дій. У таких закликах мовці користуються численними лінгвістичними конструкціями з прямими наказовими функціями, які є типологічними індикаторами тактики припису в дискурсі антиутопії англійської, російської й української мов: 1) **модальні слова** із значенням примусовості дії *must, should, have to, ought to, повинен, потрібно, обязан, должен, необходимо* (див. прикл. (1), (2), (3)): (1) „You must rise to the challenge; you must demonstrate those qualities of calm wisdom and restraint which are peculiarly those of woman” (Нух); (2) „...треба слухати і виконувати все, що партія каже” (Вин); (3) „все нумера обязаны пройти установленный курс искусства и наук” (Зам); 2) **особові**

займенники *you, vi, ti*, **означальні займенники** *всякий, кожний* для збільшення категоричності висловлення (див. прикл. (4), (5)): (5) „Всякий комуніст повинен бути сексотом і доносити навіть на батьків своїх для партії і Сталіна” (Вин); (5) „каждый человек может войти куда угодно и выйти оттуда совершенно бесплатно” (Войн). Однією з форм мовленнєвих актів, що реалізують тактику припису є впровадження державних указів через ЗМІ без прямої вказівки на конкретну особу-суб’єкта. З одного боку, це знеособлює дії окремої людини, але з іншого – під цим МИ – прикрито будь-які дії й рішення від імені партії [4: 308]: (6) „Передаем Указ Верховного Совета Союза Советских Социалистических Республик. В связи с растущим благосостоянием, навстречу пожеланиям широких масс трудящихся, объявляет воскресенье 10 августа 1960 года Днем открытых убийств. В этот день всем гражданам предоставляется право Свободного умерщвления любых других граждан” (Дан).

Тактика **наказу** використовується для апеллятивного спілкування і не вимагає відповідної мовленнєвої реакції. Ілокутивною метою наказу є спонукання адресата виконати дію або змінити його стан щодо темпоральних чи локальних координат [3: 5]. Названа тактика спостерігається в англійській та українській мовах і реалізується в таких **мовленнєвих актах**: а) **директиви** з метою спонукання адресата до прийняття інформації та правильного рішення (див. прикл. (7), (8)): (7) „You must love Big Brother. It is not enough to obey him: you must love him” (Orw); (8) „Ви musíte уяснити собі й твердо запам’ятати: Не розраховуйте ні на яке милосердя” (Багр); б) **менасиви** з ілокутивною метою збентежити партнера по комунікації (див. прикл. (9), (10)): (9) „Winston remember, no lies: you know that I am always able to detect a lie (Orw); (10) „слухай мою команду та знай, що якщо хто потім заворушиться або загалдить – двадцять днів карцеру! Понятно?” (Багр).

Найпродуктивнішими мовними засобами в українському дискурсі антиутопії, що вербалізують тактику наказу, є: **семантичний повтор** з метою апелювання до цінностей адресата: (11) „Слушайте, Чумак, – кинув понуро Сафигін, – якщо ви любите свою матір, а ви її любите, як і вона вас, – то покиньте отиратись” (Багр); **інфінітивні спонукальні речення**, які є маркером грубого безапелляційного й зневажливого ставлення до адресата; у таких реченнях інтенція мовця не містить тактики встановлення дружнього або хоча б нейтрального ставлення до адресата: (12) „Встани! – Вишикуватись по під стінами! Лягай! Каменем лежати!” (Багр).

Метою тактики **погрози** є залякування адресата, щоб викликати у нього такі відчуття як страх, неспокій, сумнів. Використання цієї тактики є спільною рисою англійської, російської та української лінгвокультур (див. прикл.). Ця тактика реалізується у таких мовленнєвих актах: а) **менасиви** з ілокутивною метою довести нелогічність думок адресата чи безглуздість його переконань, використовуючи своє службове положення (див. прикл. (13), (14), (15)): (13) „I have it in my power to inflict pain on you at any moment and to whatever degree I choose (Orw); (14) „Як ти, гад сидиши! Не заздрю ж я Вам!” (Багр); (15) „Я тебе не суд, а расправа: узнаю – с корнем в момент вырву, до самой матерной матери твоей докопаюсь – на месте угроблю” (Плат); б) **інтерогативи** з ілокутивною метою збентежити партнера по комунікації (див. прикл. (16), (17)): (16) „робіть те, що вам пропонують... Ви пам’ятаєте мою пораду ще там?” (Багр); (17) „you will cry out with pain, instantly. Do you understand that?” (Orw); в) **константиви**: (18) „What happens to you here is for ever” (Orw).

Найпродуктивнішими мовними маркерами цієї тактики є: 1) **складнопідрядні речення**: а) з **підрядним умови**: (19) „А тепер слухай мою команду та знай, що якщо хто потім заворушиться або загалдить – двадцять днів карцеру!” (Багр); б) з **підрядними означальними**: (20) „We shall crush you down to the point from which there is no coming back;

2) **синтаксичні конструкції з антитезою**: (21) „Ви тут скажете все. Не скажете стоя, то скажете лежа. Не скажете при пам’яті, то скажете без пам’яті. А скажете!” (Багр); 3) **власні імена** з апелюванням до авторитету, що сприяє нав’язуванню адресату певної ідеї: (22) „Сам Горизонт Тимофеевич, викал в это дело и настоятельно... понимает, настоятельно, повторил маршал, просил вас обо всем хорошенько подумать” (Пел); 4) **синтаксичні конструкції з полісиндетоном**: (23) „you will not be capable of love, or friendship, or joy of living, or laughter, or curiosity, or courage, or integrity” (Orw); 5) **інверсований порядок слів** у реченні з метою спонукання

адресата змінити свій емоційний стан: (24) „*Never again will you be capable of ordinary human feeling. Never again will you be capable of love*” (Orw); 6) **синтаксичний паралелізм**: (25) „*We shall squeeze you empty, and then we shall fill you with ourselves*” (Orw); 7) **метафоричні вирази** з негативною оцінкою (метафора) вживаються для формування в отримувача негативної думки про себе (див. прикл. (26), (27)): (26) „*You will be hollow*” (Orw); (27) „*He rozrachowuje ni na яке милосердя, бо людина є... пишик*” (Багр); 8) **іронія**, що ґрунтується на протилежності експліцитно вираженої позитивної оцінки денотата та імпліцитного припущення негативної оцінки денотата: (28) „*якщо ми покладемо цю діядему на вашу голову, то голова не витримає, шия вломиться. Ще не прийшов час ламати шийо... А як час прийде – тоді ми її покладемо вам на голову. Можете бути певні*” (Багр). Завдяки цим мовним засобам комунікантові вдається поставити партнера по комунікації у слабку позицію й домінувати в комунікативній ситуації.

Тактики звинувачення та інвективності, що вживаються щодо партнера по комунікації, порушують його позитивне обличчя й підкреслюють домінувальну лінію поведінки комуніканта. Тактика звинувачення вербалізується тільки в українському дискурсі антиутопії, а тактика інвективності – в російському та українському дискурсі антиутопії (див. прикл. (29), (30), (31)): (29) „*Тут тебе, зрештою, не питають про правду. І нікому вона тут не потрібна. Правдою буде те, що я тобі тут начеплю. Ясно? Ти ворог – і це основне. Зрозумій, що раз ти ворог, то всі статті, які тобі начеплять, абсолютно правильні, хоч найбезглуздіші. Суть в тім, що ти ворог. А раз так – всі статті, до тебе прикладені, будуть правильні*” (Багр); (30) „*Сволочь ты! Будешь народ на Советскую власть подымать? – Не, боле никогда не буду – напрямки говорю*” (Плат); (31) „*Гад! Фашист! Фашистська морда! Говори! Розколюйся, петлюрівська наволоч!*” (Багр).

Тактика „створення образу ворога” полягає в тому, що адресант формує в очах отримувача архаїчний образ могутнього „ворога” в особі його опонентів. Ця тактика реалізується через вибір ілокуцій недовіри, насмішки, дискредитації. Вона знаходить свій повноцінний вияв у всіх трьох мовах набору. Як зауважує Р. Водак, „у висловленнях про інших завжди можна спостерігати, хто ми є насправді, тому дискурси про „чужі” чи „ворожі” групи є нічим іншим, як дзеркалом нашої самосвідомості” [1: 34]. На лексико-семантичному рівні засобом реалізації цих ілокуцій є **ярлик**, суть якого полягає у звинувачувальній спрямованості. З цією метою використовується ім'я, щоб звинуватити його в небезпечних для суспільства якостях (*traitor, populist, defiler, узурпатор, людоджер, бандерівсько-гітлерівська кліка, диктатор, сталинист, фашист, окупант, враг народа, враг общества*). Ярлик – універсальний засіб реалізації тактики „створення образу ворога” для адресантів мов набору, (див. прикл. (32), (33), (34)): (32) „*Goldstein was the primal traitor, the earliest defiler of the Party's purity. Goldstein was the renegade and backslider, ...and then had engaged in counter-revolutionary activities*” (Orw); (33) „*Сталася велика несправедливість: узурпатор влади генерал Антонеску виявив слабкість, не властиву Залізному Румунському Народові*” (Кож); (34) „*Никакой пощады врагам человечества! Расхитителям народного добра!*” (Див).

У російському та українському дискурсі антиутопії тактика „створення образу ворога” вербалізується за допомогою **метафори**, що вживається з метою формування в отримувача негативної думки про ворогів політичного ладу й суспільства, громадянином якого він є, (див. прикл. (35), (36)): (35) „*Смерть фашистській гідрі! Хай живе Радянська Україна!*” (Кож); (36) „*Солнце снова с нами! Мы вырвали его из черных лап врагов человечества!*” (Див).

Тактика **дистанціювання** полягає у протиставленні „ми” – „вони” з обов'язковим дистанціюванням від тих, котрі „не наші”, котрі утворюють „не своє” (тобто чуже) коло. При цьому оцінка „свого” кола завжди позитивна, а „чужого” – негативна. Ця тактика реалізується через вибір ілокуцій відсторонення, відчуження, опозиціонування. Вона реалізується за допомогою **антитези та оцінних одиниць** (див. прикл. (37), (38)): (37) „*You belong in the enemy's camp. You have nothing in common with the working class*” (Bell); (38) „*Якщо бандерівсько-гітлерівська кліка не стерла з Вашої пам'яті той Золотий Рік Волі, коли доблесна Червона Армія звільнила були наш край від боярсько-румунського ярма, то підпільний обком КП(б)У закликає Вас на знак протесту вивісити у місцях Червоні Стяги Комунізму*” (Кож).

Аналіз тактик, що реалізують комунікативну стратегію тиску свідчить про те, що комуніканти повністю руйнують негативні обличчя один одного, використовуючи інвективи,

принизливе “ти” замість “Ви”, погрозувальну інтонацію. Використання тактики комунікативного тиску до співрозмовника можна пояснити етнокультурними особливостями національного характеру, комунікативними традиціями, високою контактністю та емоційністю спілкування, а саме прагненням до комунікативного домінування [5: 96]. Вибір стратегії комунікативного тиску відображає наявність негативної установки в комуніканта, оскільки найчастіше адресат є „супротивником”. Як свідчить аналіз мовного матеріалу, частіше в кожній із досліджуваних мов актуалізуються тактики припису, “створення образу ворога”, а менш частотною є тактика погрози. Кількісний аналіз комунікативних тактик, що реалізують стратегію тиску в дискурсі антиутопії у мовах набору дозволив встановити, що група комунікативних тактик в англійській мові представлена більшою кількістю контекстів (349), ніж в російській (289) та українській мовах (285).

Універсальними комунікативними тактиками, що вербалізують стратегію тиску в дискурсі антиутопії, є тактики припису, погрози, тактика “створення образу ворога”, тактика дистанціювання. Спільною рисою англійського та українського дискурсу антиутопії є вживання тактики наказу, російського та українського дискурсу антиутопії – використання тактики інвективності. Тактику звинувачення зафіксовано тільки в українській мові, що є особливістю комунікації в українському дискурсі антиутопії.

Продуктивним засобом реалізації стратегії тиску є тактика припису, представлена в англійській мові, що свідчить про те, що метою англійських комунікантів є неприхований вплив на свідомість людей, формування жорсткої картини світу. Тактики „створення образу ворога” й дистанціювання мають практично однаковий кількісний вияв в англійському та російському дискурсі антиутопії. Це свідчить про те, що представники цих лінгвокультур мають приблизно однаковий рівень мовленнєвої агресивності, мета якої полягає у формуванні в отримувача негативного ставлення до чужих.

Універсальними мовними засобами, що вербалізують стратегію тиску є спонукальні речення, модальні дієслова, менасиви, ярлики. Спільними мовними засобами, які властиві англійському та українському дискурсу антиутопії, є директиви, інтерогативи, метафора, антитеза. У російському та українському дискурсі антиутопії зафіксовано ідентичність таких мовних засобів, як особові займенники, інвективи, безсуб’єктні речення.

Специфічними засобами вербалізації тактик, властивими лише англійському дискурсу антиутопії, є синтаксичні конструкції з полісиндетоном, синтаксичний паралелізм, складнопідрядні означальні речення та константи, українському дискурсу антиутопії – семантичний повтор, оцінна лексика, іронія, російському дискурсу антиутопії – менасиви, власні назви.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Водак Р. Язык. Дискурс. Политика : [пер. с англ., нем.] / Р. Водак. – Волгоград : Перемена, 1997. – 139 с.
2. Глухов Г. В. Менасивный речевой акт как средство воздействия в сфере интерперсональной коммуникации (на материале современного английского языка) / Г. В. Глухов, И. А. Мартынова // Лингвистические парадигмы и лингводидактика : междунар. конф., 14-18 июня 2005 г. – тезисы докл. – Иркутск : Байкал. ун-т экономики и права, 2005. – Т. 1. – С. 27–33.
3. Михайлова Л. В. Еволюція директивних мовленнєвих актів в англійській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Л. В. Михайлова. – Х., 2002. – 20 с.
4. Пеппель Л. Фигура умолчания в политическом дискурсе / Л. Пеппель // Логический анализ языка : [сб. статей / Ин-т языкознания РАН / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко и др.]. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 306–313.
5. Стернин И. А. Русское коммуникативное поведение и толерантность / И. А. Стернин // Проблема национальной идентичности в культуре и образовании России и Запада : [материалы научной конференции]. – В 2-х т. – Т.1 – Воронеж : ЦЧКИ, 2000. – С. 52–62.
6. Brown P. Politeness / P. Brown, S.C. Levinson // Readings in Linguistics (Aspects of Language Variation). – К. : Вища школа, 1993. – С. 69–83.
7. Leech G. N. Convention and Motivation / G. N. Leech // Readings in Linguistics (Aspects of Language Variation). – К. : Вища школа, 1993. – С. 153–165.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ ТА ПРИЙНЯТИХ СКОРОЧЕНЬ

1. Багрянний І. Сад Гетсиманський / І. Багрянний. – К. : Час, 1991. – 512 с. (Багр 1)
2. Винниченко В. Слово за тобою, Сталіне! / В. Винниченко. – К. : Наук. думка, 1999. – 440 с. (Вин 2)
3. Войнович В. Москва 2042 / В. Войнович. – М. : Изд-во Эксмо, 2004. – 384 с. (Войн)
4. Даниэль Ю. М. Говорит Москва / Ю. М. Даниэль. – М. : Московский рабочий, 1991. – 318 с. (Дан)
5. Дивов О. Выбраковка / О. Дивов. – М. : ЭКСМО, 2004. – 380 с. (Див)
6. Кожелянко В. Дефляда в Москві / Роман, новели / В. Кожелянко. – Л. : “Кальварія”, 2001. – 196 с. (Кож)
7. Пелевин В. ОМОН РА / В. Пелевин. – М. : Эксмо, 2005 – 192 с. (Пел)
8. Платонов А. Чевенгур / А. Платонов. – М. : Советская Россия, 1989. – 381 с. (Плат)
9. Bellamy E. Looking Backward (from 2000 to 1887) / E. Bellamy. – N. Y. : Modern Library, 1951 – 432 p. (Bell)
10. Huxley A. The Brave New World / A. Huxley. – L. : Chatto a. Windus, 1934. – 306 p. – (Hux 1)

11. Orwell G. 1984 / G. Orwell. – N.Y. : New American Library, 1949. – 177 p. – (Orw)

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Стоянова – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри філології іноземних мов Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: дискурсологія, когнітологія, лінгвокультурологія.

ЗАПЕРЕЧНІ АРГУМЕНТИ В АНГЛОМОВНОМУ ГАЗЕТНОМУ ДИСКУРСІ НОВИН: КОГНІТИВНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ РАКУРС

Ганна КРИШТАЛЮК (Кам'янець-Подільський, Україна)

У статті функціонування заперечних аргументів у газетному дискурсі новин розглянуто з позицій перцептивно-орієнтувального напрямку когнітивної лінгвістики. Доведено, що основою реалізації заперечення функції аргументування в текстах новин є концептуальні структури – образ-схеми, які визначають значення досліджуваних одиниць.

Ключові слова: заперечення, заперечні аргументи, образ-схема, концептуальна структура, газетний дискурс, текст новин, функція, значення

The article looks into the functioning of negative arguments in newspaper discourse from the perceptual-orientational perspective in cognitive linguistics. It has been proved that realization of the argumentative function by negation in the news texts is based on such conceptual mechanisms as image schemas which define the meaning of the units under investigation.

Key words: negation, negative arguments, image schema, conceptual structure, newspaper discourse, news text, function, meaning.

Останні десятиліття відзначаються підвищеним інтересом мовознавців до вивчення аргументації [1; 6; 14], тобто ментальної, вербальної і соціальної діяльності з метою переконання адресата й впливу на нього [3: 10-12; 10: 5; 13: 15-16], представленій тезою й доказами за або проти неї [2: 32]. Ефективним когнітивним засобом аргументації, спрямованої на засвоєння нового знання [12: 41], є заперечення [3: 218; 16], дія якого полягає у зміні наявних у свідомості адресата міжреферентних відношень [8: 5].

Метою цієї статті є виявлення елементарних перцептивно-моторних механізмів функціонування заперечних аргументів в англomовному газетному дискурсі новин. Установлення концептуальних структур, які є основою здійснення заперечними одиницями функції аргументування в дискурсі, не було предметом спеціального вивчення, а тому відповідає потребам сучасного мовознавства. **Актуальність** розвідки також визначається загальною антропоцентричною, когнітивно-дискурсивною спрямованістю лінгвістичних досліджень на виявлення елементарних ментальних структур, відповідальних за мовну діяльність особистості.

Наразі в когнітивній лінгвістиці до таких структур зараховують образ-схеми [20: 37; 23: 122]. Вони мають сенсомоторне походження [19: xiv, xix, 69; 22: 4] і забезпечують орієнтування людини у світі, тобто виокремлення референтів різного ступеня помітності й встановлення зв'язків між ними [11: 7]. Сприятливим середовищем для здійснення образ-схемного аналізу функціонування заперечних аргументів у дискурсі є тексти газетних новин, які, поряд з інформуванням про події [7: 95], здійснюють непрямий вплив на читача [4: 52], допомагаючи формувати погляд на проблему [5: 7].

Типова для газетних новин описовість, яка полягає в представленні явищ, фактів у логічній або хронологічній послідовності [15: 231], обумовлює нечисленність заперечних аргументів у цих текстах. Більшість новин із суспільно-політичною тематикою інформують про події, учасникам яких властива сильна або зверхня позиція, що дозволяє не вдаватися до аргументів. Заперечні аргументи вживаються в новинах про події, одні учасники яких займають рівнозначну або слабку позицію стосовно до інших. У новинах заголовків із запереченнями представляє тезу, яка обґрунтовується або спростовується в коментарях, де ці одиниці виконують функцію аргументування. У блоці коментарів виявляється специфіка тексту новин: автор уникає відповідальності за надану інформацію, оскільки джерелом аргументів виступають інші особи [18: 209].

У текстах новин виявляємо аргументи, репрезентовані запереченнями з перцептивним, силовим і перцептивно-силовим значенням. Черговість представлення перерахованих заперечних аргументів визначається послідовністю концептуалізації дійсності й частотністю їх вживання у текстах новин.

Заперечення з перцептивним значенням, яке ґрунтується на образ-схемі ПЕРЦЕПТИВНИЙ КОНТЕЙНЕР, що визначає поле зору людини [9: 355], вказують на відсутність доказів для підтвердження позиції, представленої в тезі або протилежної до неї. **Відсутність доказів** відображається заперечними одиницями з перцептивним значенням *no evidence, no reason, not aware, unaware*, які сигналізують про недоступність явища для сприйняття. Перцептивний тип заперечних аргументів вживається за або проти представленої заголовком тези про відсутність, спростування або відхилення звинувачень, відмову й відкладання пропозицій.

Так, заголовок *Germans say they did not aid Iraq attack* (The International Herald Tribune, 28.02.2006) представляє тезу, у складі якої заперечення *not* з дієсловами *say* і *aid* активує КОМУНІКАТИВНУ ПРОТИДІЮ, спрямовану на спростування звинувачень (*they aid Iraq attack*), адресованих джерелу, яким виступає уряд Німеччини (*Germans*). Подана в заголовку теза обґрунтовується в блоці коментарів з точки зору представника німецького уряду за допомогою аргументу, який вказує на відсутність доказів для доведення протилежної позиції: (4) “*The BND, and with it the German government, were unaware of such a plan until now,*” *he continued*. Відсутність доказів причетності німецьких спецслужб до військових операцій в Іраку відображена запереченням *unaware*, яке вказує на невиявлення референта, позначеного додатком *a plan*, у полі зору розвідувальної служби й уряду Німеччини (*The BND, and with it the German government, he*).

Відсутність доказів, як контраргумент, виявляється в тому, що заперечна одиниця *no reason* зі значенням сприйняття сигналізує в блоці коментарів про відсутність підстав для виконання дії, відображеної в тезі заголовку. Так, аргумент члена європейського парламенту проти наведеної в заголовку *Austria plans to delay EU services legislation* (The International Herald Tribune, 1.12.2005) тези про відкладання законопроекту (*EU services legislation*) наводиться в блоці коментарів одного з текстів новин: (11) “*This is the most important economic text on the table, and there is no reason for delaying it,*” *said Malcolm Harbour, a conservative member of the European Parliament from Britain*.

У цьому фрагменті тексту новин заперечення *no* вказує на відсутність у межах поля сприйняття члена парламенту (*Malcolm Harbour, a conservative member of the European Parliament from Britain*) підстав (*reason*) для відтягування законопроекту й таким чином спростовує необхідність створення соціальної перешкоди, відображеної в заголовку заперечною одиницею *delay*.

Відсутність доказів виявляється в 33,7% текстів новин із заперечною аргументацією. Цей аргумент відзначається високою частотою вживання в новинах, оскільки тексти цього газетного жанру спрямовані на достовірне, неупереджене інформування, а події, дані в безпосередньому сприйнятті, є найбільш переконливими.

Різновидами заперечних аргументів силового змісту є протизаконність дій учасників події, невідповідність вимогам і нездатність досягти згоди або компромісу. Ці аргументи представлені запереченнями, співвідносними з силовими образ-схемами ПРАВОВА ПЕРЕШКОДА й ПОЗБАВЛЕННЯ МОЖЛИВОСТІ, які складаються з джерела, цілі та вектора [19: 42].

Протизаконність дій учасників події, як доказ за або проти представленої в заголовку тези, виражається в блоці коментарів одиницями зі значенням правової перешкоди *not legal, no legal basis, illegal, unlawful, unconstitutional, illegitimate, not valid, invalid* в 26,5% новин із заперечною аргументацією. Зазначені заперечення повідомляють про те, що пропозиції, отримані учасниками події або судові слухання за їхньою участю не мають юридичної сили, співвідносячи їх з ціллю ПРАВОВОЇ ПЕРЕШКОДИ. З останньою взаємодіють КОМУНІКАТИВНА ПЕРЕШКОДА, відображена запереченнями *reject, dismiss*, та КОМУНІКАТИВНА ПРОТИДІЯ, репрезентована одиницею *criticize*, в тезі, представленій заголовком, оскільки суспільні суб'єкти звертаються до закону для обґрунтування своїх

комунікативних дій, а саме відкладання судових справ, неприйняття пропозицій, критики політичного курсу держави.

Так, у заголовку *Iran to reject EU offer to end atomic work* (The New York Times, 14.05.2006) наводиться теза, де заперечення *to reject* представляє Іран (*Iran*) як джерело КОМУНІКАТИВНОЇ ПЕРЕШКОДИ, ціллю якої виступає пропозиція припинити виробництво ядерної зброї (*EU offer to end atomic work*). У блоці коментарів президент Ірану аргументує відмову неузгодженістю отриманої пропозиції з чинним законодавством: (4) “*Any proposal that obliges us to stop peaceful activities would not be valid,*” *Iranian President Mahmoud Ahmadinejad said in a speech broadcast on state television.* У наведених коментарях заперечення *not* у складі присудка *would not be valid*, де *valid* означає “схвалений законом” [21: 1827], представляє пропозицію ЄС (*any proposal that obliges us to stop peaceful activities*) як ціль ПРАВОВОЇ ПЕРЕШКОДИ, створюючи в читача враження, що тільки мирна діяльність є прийнятною для керівництва країни.

Докази, змістом яких є **невідповідність вимогам і нездатність досягти згоди або компромісу**, використовуються для обґрунтування неприйняття або відкладання пропозицій і планів відповідно в 16,8% і 6% новин із заперечною аргументацією. У представленій заголовком тезі заперечення співвідносять учасників події з джерелом КОМУНІКАТИВНОЇ (*reject*) і СОЦІАЛЬНОЇ (*delay, postpone*) ПЕРЕШКОДИ, створення якої аргументується в блоці коментарів невідповідністю вимогам чи нездатністю досягти згоди або компромісу.

Невідповідність вимогам полягає в незадоволенні особами поставлених умов або існуючих стандартів і реалізується одиницею *not*, яка в сполученні з присудками зі значенням “забезпечити те, що необхідно” (*satisfy, provide* тощо) співвідносить умови або стандарти з ціллю ПОЗБАВЛЕННЯ МОЖЛИВОСТІ. Наприклад, у тезі заголовка *U.N. delays go ahead for planned African ivory sale* (The New York Times, 5.10.2006) заперечення *delays* співвідносить ООН з джерелом СОЦІАЛЬНОЇ ПЕРЕШКОДИ, спрямованої на відтягування продажу слонової кістки (*planned African ivory sale*). Створення перешкоди обґрунтовується в блоці коментарів заперечним аргументом, який указує на незадоволення умов продажу слонової кістки: (5) *The sales were made conditional on a system being in place to monitor possible illegal killing of elephants.* (6) “*The CITIES standing committee determined that this condition has not yet been satisfied,*” *the U.N. agency said in a statement.*

У наведеному текстовому фрагменті аргументування реалізується запереченням *not*, яке в складі присудка *has not been satisfied* вказує на незадоволення умов продажу слонової кістки (*this condition, a system being in place to monitor possible illegal killing of elephants*), співвідносячи їх з ціллю ПОЗБАВЛЕННЯ МОЖЛИВОСТІ, що пояснює відтягування дозволу на торгівлю.

Нездатність досягти згоди або компромісу – аргумент, який указує на невміння учасників подій поступитися своїми інтересами. Цей аргумент відображається запереченнями, які в сполученні з одиницями зі значенням “досягнути згоди” (*reach a consensus, to compromise*) співвідносять суспільних суб’єктів з джерелом ПОЗБАВЛЕННЯ МОЖЛИВОСТІ. Так, у тезі заголовка *Japanese panel rejects ‘iPod tax’* (The International Herald Tribune, 2.12.2005) заперечення *rejects* співвідносить урядовий комітет (*Japanese panel*) з джерелом КОМУНІКАТИВНОЇ ПЕРЕШКОДИ, створеної ним для впровадження податку на вартість портативних програвачів (*‘iPod tax’*).

Для обґрунтування КОМУНІКАТИВНОЇ ПЕРЕШКОДИ представники комітету використовують аргумент, змістом якого є нездатність досягти компромісу: (6) *On Thursday the committee concluded that it could not reach a consensus on supporting the proposal, said Hiroyuki Suzuki, a spokesman for the agency’s copyright division.* Заперечення *not* у складі групи присудка *could not reach a consensus* співвідносить комітет (*the committee*) з джерелом ПОЗБАВЛЕННЯ МОЖЛИВОСТІ, а пропозицію (*on supporting the proposal*) з ціллю цієї образ-схеми, що створює враження про нездатність представників комісії дійти згоди щодо впровадження податку й пояснює його представлення в заголовку як цілі КОМУНІКАТИВНОЇ ПЕРЕШКОДИ.

Аргументи перцептивно-силового змісту спрямовують до темпорального аспекту діяльності, тобто вказують на відсутність часу для її виконання або дотримання правил, а також сигналізують про відсутність суб'єкта, співвідносного з джерелом сили.

Відсутність часу – аргумент, пов'язаний з темпоральним аспектом сприйняття й діяльності, який реалізується одиницею *never* з перцептивно-силовим значенням в 10,8% текстів новин із заперечною аргументацією та вказує на відсутність моменту, коли б дії, за допомогою яких одні суб'єкти звинувачують інших, виконувалися. Аргумент про відсутність часу обґрунтовує відмову в звільненні або винесенні вироку й спростування звинувачень, на що вказують заперечення *deny* (семи 'refuse', 'allow') [21: 419] зі значенням комунікативної перешкоди та *deny* (семи 'say', 'not', 'true') [17: 377] зі значенням комунікативної протидії в складі тези, представленої в заголовку.

Так, у тезі заголовка *Pakistani denies transfer of nuclear arms data* (The International Herald Tribune, 27.01.2004) заперечення *denies* співвідносить керівництво Пакистану (*Pakistani*) з джерелом КОМУНІКАТИВНОЇ ПРОТИДІЇ, спрямованої проти звинувачень цієї країни в передачі даних про ядерну зброю (*transfer of nuclear arms data*). Аргументація тези здійснюється в блоці коментарів з точки зору колишнього командуючого пакистанською армією: (1) "I was *never* confronted with any such situation," said the retired general, *Mirza Aslam Beg*. У наведеному фрагменті тексту перцептивно-силове заперечення *never* вказує на відсутність часу, коли б командуючий армією (*Mirza Aslam Beg*) виявив (*confronted*) у межах поля сприйняття події, пов'язані з передачею ядерною технології (*any such situation*), пояснюючи відображену в заголовку КОМУНІКАТИВНУ ПРОТИДІЮ з боку Пакистану.

Відсутність суб'єкта, співвідносного з джерелом сили – аргумент перцептивно-силового змісту, що вказує на відсутність авторитетних країн, осіб, які б застосовували силу, протилежну до відображеної запереченнями в заголовку, і зустрічається в 6% новин. Наприклад, у тезі заголовка *Calcutta aims to ban the 'barbaric' rickshaw* (The International Herald Tribune, 25.11.2005) заперечення *to ban* співвідносить Калькутту, позначену підметом, з джерелом КОМУНІКАТИВНОЇ ПЕРЕШКОДИ, а роботу рикш, позначену додатком *the 'barbaric' rickshaw*, – з ціллю цієї образ-схеми.

Подана в заголовку теза про необхідність заборонити професію рикш у Калькутті обґрунтовується мером міста за допомогою заперечного аргументу, який вказує на відсутність подібного досвіду в цивілізованих країнах: (10) "*No civilized country in the world today permits the pulling of rickshaws by hand,*" he said. У цьому коментарі заперечення *no* вказує на відсутність цивілізованих країн (*civilized country*), співвідносних з джерелом УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ, активованої семантикою присудка *permits* 'офіційно дозволяти якісь дії' [21: 1223], тобто таких, які б дозволяли професію рикш.

Таким чином, згідно з послідовністю концептуалізації заперечні одиниці реалізують аргументи перцептивного, силового й перцептивно-силового змісту в блоці коментарів текстів газетних новин. Заперечні аргументи, які обґрунтовують представлену в заголовку точку зору учасників події, спрямовані на її закріплення і переконання адресата в необхідності її прийняття. Заперечні контраргументи спонукають читача протидіяти точці зору, представленій у заголовку, і змінити власну позицію.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аксенова Г. Н. Когнитивные стратегии аргументативной речевой деятельности (на материале судебной речи): дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.19 / Аксенова Галина Николаевна. – Барнаул, 2003. – 199 с.

2. Баранов А. Н. Лингво-прагматические механизмы аргументации / А. Н. Баранов, В. М. Сергеев // Рациональность, рассуждение, коммуникация (логико-методологический анализ): сб. науч. трудов / [ред. А. Т. Ишмурагов]. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 22–41.

3. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации / А. Д. Белова. – К.: ИИА Астрей, 1997. – 311 с.

4. Бобырева Е. В. Место сообщения в текстах различного типа / Е. В. Бобырева // Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики: сб. науч. трудов / [отв. ред. В. И. Карасик]. – Волгоград: Перемена, 1999. – С. 51–57.

5. Голубев В. Ю. Аргументация как один из функциональных элементов газетного стиля речи (на материале американской прессы): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 „Германские языки” / В. Ю. Голубев. – СПб., 1996. – 16 с.

6. Григорьева В. С. Речевые акты в когнитивной структуре аргументативного дискурса / В. С. Григорьева // Междунар. конгресс по когнитивной лингвистике, 29 сентября–1 октября 2010 г.: сб. мат-лов. – Тамбов, 2010. – С. 168–171.

7. Донсков С. В. Языковые средства в жанре англоязычных hot-news / С. В. Донсков // Языковые подсистемы: стабильность и динамика : сб. науч. тр. / [отв. ред. Н. Л. Галеева]. – Тверь : Тверск. гос. ун-т, 2002. – С. 94–101.
8. Кришталюк Г. А. Заперечення в сучасному американському газетному дискурсі: функціональний та лінгвокогнітивний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / Г. А. Кришталюк. – К., 2009. – 19 с.
9. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф ; [пер. с англ. И. Б. Шатуновский]. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 792 с.
10. Лойша М. М. Стратегии аргументации в американском научно-гуманитарном дискурсе : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки” / М. М. Лойша. – Минск, 2005. – 18 с.
11. Потапенко С. І. Орієнтаційний простір сучасного англомовного медіа-дискурсу: досвід лінгвокогнітивного аналізу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / С. І. Потапенко. – К., 2008. – 32 с.
12. Реневое воздействие в сфере массовой коммуникации / [отв. ред. Ф. М. Березин]. – М. : Наука, 1990. – 136 с.
13. Старченко А. А. К вопросу о научном статусе теории аргументации / А. А. Старченко, Ш. З. Бовао // Вестник Московского университета. – Серия 7. Философия. – 1985. – № 5. – С. 14–20.
14. Сычевская Н. С. Прагматические параметры аргументации в публичном выступлении / Н. С. Сычевская // *Arg Grammatica*. Грамматические исследования : 4-й междунар. науч. конф., 2–3 ноября 2010 г. : тезисы докл. – Минск, 2010. – С. 168–170.
15. Чернявская В. Е. От анализа текста к анализу дискурса / В. Е. Чернявская // Текст и дискурс: традиционный и когнитивно-функциональный аспекты исследования : сб. науч. трудов / [под ред. Л. А. Манерко]. – Рязань : Ряз. гос. пед. ун-т им. С.А. Есенина, 2002. – С. 230–232.
16. Apothéloz D. The function of negation in argumentation / D. Apothéloz // *Journal of Pragmatics*. – 1993. – Vol. 19, № 1. – P. 23–38.
17. Collins Cobuild English Language Dictionary / [ed. J. Sinclair]. – London and Glasgow : Collins, 1989. – 1703 p.
18. Eemeren F. H. van. Argumentation / F. H. van Eemeren // *Discourse as Structure and Process*. *Discourse Studies*. A Multidisciplinary Introduction. – L. ; Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 1998. – Vol. 1. – P. 208–229.
19. Johnson M. The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason / M. Johnson. – Chicago ; L. : The Univ. of Chicago Press, 1987. – 233 p.
20. Johnson M. We are live creatures: Embodiment, American Pragmatism and the cognitive organism / M. Johnson, T. Rohrer // *Body, Language and Mind*. – Berlin ; N.Y. : Mouton de Gruyter, 2007. – Vol. 1: Embodiment. – P. 17–54.
21. Longman Dictionary of Contemporary English / [ed. D. Summers]. – 4th ed. – Harlow : Longman, 2005. – 1949 p.
22. Oakley T. Image Schemas / T. Oakley // *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. – N.Y. : Oxford Univ. Press, 2007. – P. 214–235.
23. Rohrer T. Three dogmas of embodiment: Cognitive linguistics as a cognitive science / T. Rohrer // *Cognitive linguistics: current applications and future perspectives*. – Berlin ; N.Y. : Mouton de Gruyter, 2006. – P. 119–146.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Кришталюк – кандидат філологічних наук, викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Наукові інтереси: когнітивна й функціональна лінгвістика.

РЕАЛІЗАЦІЯ ІНТЕНЦІЙ КОМУНІКАНТІВ АНГЛОМОВНОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ В МОНОІМПЛІКАТИВНИХ МОВЛЕННЄВИХ АКТАХ

Євгенія БОГАТИРЬОВА (Маріуполь, Україна)

У статті аналізуються особливості індиректної реалізації інтенцій комунікантів політичного дискурсу, виражених у низці мовленнєвих стратегій та реалізованих на базі моноімплікативних мовленнєвих актів. Досліджується кореляція типів мовленнєвих стратегій та різновидів моноімплікативних мовленнєвих актів.

Ключові слова: політичний дискурс, мовленнєва стратегія, моноімплікативний мовленнєвий акт, мовленнєвий акт з дискурсивною імплікатурою, мовленнєвий акт з індуктивною імплікатурою, мовленнєвий акт з дедуктивною імплікатурою, мовленнєвий акт з метафоричною імплікатурою.

The indirect realization of political discourse communicators' intentions expressed in a number of speech strategies and realized on the basis of monoimplicative speech acts is analysed in the article. The correlation between the types of speech strategies and monoimplicative speech acts is studied.

Key words: political discourse, speech strategy, monoimplicative speech act, speech act with discursive implicature, speech act with inductive implicature, speech act with deductive implicature, speech act with metaphorical implicature.

Політичний дискурс є важливим чинником суспільного та культурного життя і значною мірою визначає, як буде розвиватися суспільство. Тому одним з найважливіших аспектів дослідження політичного дискурсу є аналіз механізмів впливу на масову свідомість з урахуванням того, що вплив є тим сильнішим, чим більше прагматична мета комунікантів прихована від реципієнтів. Саме це обумовлює **актуальність** даного дослідження.

Об'єктом роботи є інтенції комунікантів політичного дискурсу, виражені у низці мовленнєвих стратегій, а **предметом** – їх реалізація у моноімплікативних мовленнєвих актах.

Метою роботи є встановлення особливостей функціонування різних типів моноімплікативних мовленнєвих актів у політичному дискурсі з точки зору їх здатності реалізовувати інтенції комунікантів.

Досягнення даної мети передбачає вирішення наступних **завдань**:

– визначення основних типів моноімплікативних мовленнєвих актів, за допомогою яких через базові стратегії політичного дискурсу реалізуються інтенції комунікантів;

– дослідження співвідношення та механізму реалізації мовленнєвих стратегій у моноімплікативних мовленнєвих актах у політичному дискурсі.

Матеріалом дослідження слугували англомовні політичні дебати (передвиборчі дебати Б. Обама та Дж. Маккейна).

У якості базових стратегій політичного дискурсу визначаємо мовленнєві стратегії переконання, маніпулювання, агресії та ввічливості. При розгляді реалізації інтенцій комунікантів у моноімплікативних мовленнєвих актах беремо за основу класифікацію стратегій ввічливості П. Браун та С. Левінсона [10], класифікацію тактик агресії В.Ю. Щербиніної [9], розроблену нами класифікацію стратегій і тактик маніпулювання та переконання з використанням елементів класифікації комунікативних стратегій Л.Л. Славової [8], О.М. Бандурки, С.П. Бочарової та О.В. Землянської [1] та Е.У. Саїдгасанової [7].

У якості типології мовленнєвих актів у даній статті беремо за основу класифікацію Дж. Р. Серля [11] та Л.Р. Безуглої, яка виділяє в окремі типи квеситиви та досліджувані у сучасній лінгвістиці фатичні мовленнєві акти, а також класифікацію імпліцитних та, зокрема, моноімплікативних мовленнєвих актів Л.Р. Безуглої [3], що базується на можливих комбінаціях різновидів дискурсивної імплікації та смислів з різним ступенем конвенціоналізації в одному мовленнєвому акті [3: 204].

Аналіз матеріалу дослідження виявив лише поодинокі випадки вживання моноімплікативних мовленнєвих актів з дискурсивними імпліцитурами.

У матеріалі дослідження виявлені апосіопезисні мовленнєві акти, що слугують для імпліцитної реалізації стратегій агресії:

(1) *MACCAIN : No one from Arizona is against solar. And Senator Obama says he's for nuclear, but he's against reprocessing and he's against storing. So...*

Експліцитно виражена частина пропозиції «so» у даному апосіопезисному мовленнєвому акті вказує на певний висновок, що виводиться з дискурсивного контексту (Сенатор Б. Обама каже, що виступає за атомну енергію, проте проти переробки та зберігання відходів, отже, Сенатор Б. Обама є непослідовним). У даному прикладі реалізується тактика агресії «обвинувачення» у відповідному моноімплікативному мовленнєвому акті з дискурсивною імпліцитурую.

Серед мовленнєвих актів з індуктивною імплікатурую у тексті матеріалу дослідження виявлені тільки мовленнєві акти пропозиціонального натякання. Оскільки вживання натяків пов'язане з реалізацією негативних мотивів мовця та займає першу позицію в переліку засобів, які сприяють збереженню обличчя адресанта [10: 214], стратегічна направленість мовленнєвих актів з індуктивною імплікатурую у політичних дебатах часто є комплексною та поєднує реалізацію стратегій і тактик ввічливості з реалізацією інших мовленнєвих стратегій:

(2) *MACCAIN : But we've got to get through these times, but I have a fundamental belief in the United States of America. And I still believe, under the right leadership, our best days are ahead of us.*

Останнє речення у даному прикладі являє собою асертив з індуктивною імплікатурую, вираженою пропозиціональним натяканням (right leadership -> my leadership), в якому «мовець не приховує своєї мети, ...надає слухачеві можливість угадати, тобто зрозуміти її» [4: 244], та яке слугує для реалізації стратегії маніпулювання на рівні макроінтенції.

(3) *ОВАМА: ...that ... is going to be a better recipe for economic growth than the -- the policies of President Bush that John McCain wants to -- wants to follow.*

У прикладі (3) у відповідному мовленнєвому акті реалізується тактика агресії «насмішка». Б. Обама наголошує на неспроможності опонента проводити власну економічну політику. Агресивність висловлювання пом'якшується завдяки використанню прийому повтору.

Аналіз фактичного матеріалу продемонстрував, що мовленнєві акти з дедуктивними імплікатурами знаходять широке застосування у англомовних політичних дебатах:

(4) *MCCAIN: Senator Obama opposes both storing and reprocessing of spent nuclear fuel, which is wrong.*

У прикладі (4) реалізується тактика агресії «незгода». Імпліцитний смисл висловлювання конструється в процесі дедуктивного умовиводу на підставі експліцитної посилки «*Senator Obama opposes both storing and reprocessing of spent nuclear fuel, which is wrong*» та посилки «якщо мовець стверджує, що опонент не має рації, він не погоджується з опонентом», що міститься у пресупозиційному фонді слухачів.

(5) *OBAMA: Now Senator McCain, most experts have a very different judgement: the credit markets are frozen up and what that means is that small businesses can't get loans. If they can't get a loan, that means that they can't make payroll. If they can't make payroll, then they may end up having to shut their doors and lay people off.*

У прикладі реалізується стратегія маніпулювання на рівні макроінтенції, тактика агресії «образа» та тактика переконання «апеляція до авторитету». Агресивна спрямованість висловлювання підсилюється анафорою.

У першій частині свого висловлювання Б. Обама з метою переконання аудиторії у вірності його подальших слів апелює до авторитету («*most experts*»), а у другій – дає зрозуміти, що Дж. Маккейн нічого не робить задля покращення ситуації, діючи всупереч думці авторитетних фахівців. Тобто, на основі експлікаторної частини висловлювання та імплікованої посилки «експерти є авторитетами у своїй галузі», Б. Обама висловлює думку, що опонент не розуміється на механізмі діяльності кредитного ринку.

З метою збільшення впливу на аудиторію, Б. Обама вживає включення фреймів, що викликають негативні асоціації та емоційні стани, здійснюючи тиск на потребу в безпеці: «*lay people off*», «*get a loan*», «*adverse effect on everybody*».

(6) *OBAMA: Well, I think Senator McCain's absolutely right that we need more responsibility, but we need it not just when there's a crisis.*

У прикладі (6) за допомогою відповідного експресиву імпліцитно реалізується стратегія агресії «докір», тактика ввічливості «Шукайте згоди із співрозмовником», тактика ідентифікації стратегії переконання. Експлікаторна частина містить вербальну об'єктивацію цілковитої згоди, завдяки чому реалізується відповідна тактика позитивної ввічливості. На основі простої ентими, в якій обидві посилки експлікуються [3: 253] («*Senator McCain's absolutely right that we need more responsibility*» та «*we need it not just when there's a crisis*») реалізується імпліцитна репрезентація частковості згоди з опонентом, що є основою для вираження докору («*Senator McCain doesn't show enough responsibility when there's no crisis*»). Тактика ідентифікації стратегії переконання вербалізується завдяки вживанню особового займенника «*we*».

(7) *MCCAIN: Here is ... Ahmadinejad, who is now ... talking about the extermination of the State of Israel, of wiping Israel off the map, and we're going to sit down, without precondition, across the table, to legitimize and give a propaganda platform to a person that is espousing the extermination of the state of Israel, and therefore ... saying, they've probably been doing the right thing, because you will sit down across the table from them and that will legitimize their illegal behavior.*

У прикладі (7) реалізуються тактика агресії «докір», стратегія маніпулювання на рівні макроінтенції, а також тактика негативної ввічливості «Деперсоналізуйте адресанта та співрозмовника». Тактика агресії «обвинувачення» реалізується у декілька етапів. Спочатку за допомогою переосмислення установки адресанта, завдяки чому конструється негативний оцінний компонент змісту («*...we're going to sit down, without precondition, across the table...*» +> «*...we're not going to sit down, without precondition, across the table...*»), імплікується, що Дж. Маккейн проти розповсюдження впливу М. Ахмедінеджада. При цьому, у останньому

підрядному реченні тактика «обвинувачення» вербалізується експліцитно: «you will sit down across the table from them and that will legitimize their illegal behavior», а в ретроспективі, на основі дедуктивного конструювання імплікативних смислів («you will sit down across the table...»), «to sit down, without precondition, across the table, to legitimize and give a propaganda platform to a person that is espousing the extermination of the state of Israel...» -> you will legitimize and give a propaganda platform to a person that is espousing the extermination of the state of Israel...), відбувається поширення обвинувачення на весь попередній зміст висловлювання. Таким чином, бачимо, що, хоча в цілому у даному фрагменті тактика «обвинувачення» реалізується у рамках такого підтипу моноімплікативних мовленнєвих актів, як силогічний імпліцитний мовленнєвий акт, дедуктивний умовивід базується на смислах, сконструйованих у експліцитному мовленнєвому акті та поліімплікативному мовленнєвому акті, тобто, можливим є комплексне використання різних видів мовленнєвих актів для реалізації прагматичної інтенції комунікантів.

Стратегія маніпулювання скерована на аудиторію та реалізується за допомогою включення у висловлювання понять, що містять сему небезпеки: «*extermination of the State...*», «*wiping Israel off the map*», «*illegal behavior*».

Посилення ілюктивного ефекту висловлювання відбувається за рахунок повтору лексичних одиниць з негативною семантикою та семантичного повтору («*extermination of the state of Israel...*»...«*wiping Israel off the map*»... «*extermination of the state of Israel*»).

Тактика негативної ввічливості «Деперсоналізуйте адресанта та співрозмовника» реалізується у першій частині висловлювання за рахунок вживання особового займенника «we».

Тобто, бачимо, що реалізація інтенцій комунікантів у моноімплікативних мовленнєвих актах може поєднуватися з їх експліцитною реалізацією.

Стратегії політичного дискурсу, як доводить аналіз фактичного матеріалу, активно вербалізуються на базі такого різновиду мовленнєвих актів з дедуктивною імплікатурою, як пресупозиційні імпліцитні мовленнєві акти, що пов'язано з необхідністю максимальної протидії формуванню у адресата уявлення про інтенцію адресанта при реалізації ряду стратегій. У пресупозиції в неявному вигляді міститься інформація, знання про об'єкт мови [6: 237]. Найчастіше політики використовують пресупозицію у якості найбільш завуальованого засобу досягнення своєї основної мети – позитивного позиціонування себе та негативного – опонента [5: 137]. М.Д. Арутюнова, розглядаючи прагматичні пресупозиції, визначає їх як передумови і попередні умови, які, не входячи у мовне значення висловлювання, створюють ґрунт для його вживання і дозволяють досягти комунікативної мети [1: 23].

Вживання пресупозиційних імпліцитних мовленнєвих актів у тексті політичних дебатів продемонстровано у наступних прикладах:

(8) *OBAMA: Well, the -- John, 10 days ago, you said that the fundamentals of the economy are sound. And...*

(9) *OBAMA: Here Senator McCain is absolutely right, we cannot tolerate a nuclear Iran...*

У прикладах (8) – (9) реалізується тактика агресії «вороже зауваження»: хоча Дж. Маккейн експліцитно і висловлює згоду, імпліцитно він підкреслює її частковість – своє непогодження з усіма іншими твердженнями опонента, окрім зазначеного, на що вказує вживання прислівника «here». Крім того, з метою пом'якшення ілюктивної сили висловлювання, експліцитно реалізується тактика позитивної ввічливості «Шукайте згоди із співрозмовником».

(10) *MCCAIN: And have no doubt about the magnitude of this crisis. And we're not talking about failure of institutions on Wall Street. We're talking about failures on Main Street, and people who will lose their jobs, and their credits, and their homes, if we don't fix the greatest fiscal crisis...*

У прикладі (10) за допомогою пресупозиційного імпліцитного мовленнєвого акту реалізуються стратегія маніпулювання на рівні макроінтенції та тактики агресії «обвинувачення» та «образа». Конфронтаційний сенс висловлювання виводиться через причинно-наслідкову кореляцію експлікаторного змісту висловлювання та його присутності у контексті дебатів – «те, що я тобі це пояснюю, означає, що ти цього не розумієш» –

опонент обвинувачується у недоречності обраної економічної політики. Пресупозиційний фонд слухачів дозволяє розвинути далі причинно-наслідковий ланцюжок: якщо Б. Обама цього не розуміє, він є некомпетентним.

(11) *OBAMA: All right. All right, but speaking of things that both of us want...*

У прикладі (11) реалізується тактика агресії «груба вимога» у сполученні із тактиками «незгода» та «образа». Номінація «all right», яка імпліцитно є вираженням заперечення, а не згоди, підлягає пропозиційному переосмисленню, з якого випливає наявність у Б. Обама стратегічного наміру перервати висловлювання опонента. Тактика агресії «образа» виражена за допомогою пресупозиційного імпліцитного мовленнєвого акту з дедуктивною імплікатурою: конфронтаційний стратегічний сенс «ти не зрозумієш моїх аргументів, тому мені залишається тільки погодитися» прямо нічим не виражений, але логічно виводиться на основі пресупозиційного фонду слухачів.

На основі аналізу фактичного матеріалу було виявлено, що мовленнєві акти з метафоричними імплікатурами не є притаманними для англомовних політичних дебатів та вживаються мовцями лише спорадично:

(12) *OBAMA: ...balancing our tax cuts so that they help middle class families when over the last eight years that hasn't happened I think just is, you know, kind of hard to swallow...*

У прикладі (12) реалізується тактика агресії «вороже зауваження», яке являє собою безпосередню агресивну реакцію на попередню репліку опонента.

Таким чином, проаналізувавши реалізацію інтенцій комунікантів політичного дискурсу в моноімпікативних мовленнєвих актах, ми дійшли наступних висновків:

- у матеріалі дослідження зафіксовані лише поодинокі випадки вживання моноімпікативних мовленнєвих актів з дискурсивними імплікатурами, що пов'язано з інституціональним характером дискурсу, який передбачає невисоку долю спонтанного мовлення й нечасту зміну дискурсивних ходів;

- серед мовленнєвих актів з індуктивною імплікатурою у тексті матеріалу дослідження виявлені тільки мовленнєві акти пропозиційного натякання, стратегічна направленість яких часто є комплексною та поєднує реалізацію стратегій і тактик ввічливості із реалізацією інших мовленнєвих стратегій;

- мовленнєві акти з дедуктивними імплікатурами знаходять широке застосування у англомовних політичних дебатах та вживаються для реалізації усіх чотирьох базових стратегій політичного дискурсу;

- стратегії політичного дискурсу активно вербалізуються на базі пресупозиційних імпліцитних мовленнєвих актів;

- мовленнєві акти з метафоричними імплікатурами не є притаманними для англомовних політичних дебатів та вживаються мовцями лише спорадично;

- для підсилення ілюктивної сили висловлювання політики в усіх типах мовленнєвих актів додатково вживаються стилістичні засоби;

- можливе комплексне використання для реалізації інтенцій комунікантів поряд із моноімпікативними мовленнєвими актами інших видів імпліцитних, а також експліцитних мовленнєвих актів.

Перспективу дослідження вбачаємо в аналізі функціонування в політичному дискурсі конвенціональних та поліімпікативних мовленнєвих актів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д., Падучева Е. В. Истоки, проблемы и категории прагматики / Н. Д. Арутюнова, Е. В. Падучева // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс. – 1985. – Вып. 16. Лингвистическая прагматика. – С. 3-43.
2. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Психология управления / А.М. Бандурка, С.П. Бочарова, Е.В. Землянская. – Харьков: ООО «Фортуна-пресс», 1998. – 464 с.
3. Безугла Л.Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі: монографія. / Л.Р. Безугла. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. – 332 с.
4. Вендлер З. Иллокутивное самоубийство / З. Вендлер // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 242-263.
5. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003(а). – 280 с.
6. Наумова Л. А. Пресупозиции в логике и лингвистике. Философия: в поисках онтологии / Л. А. Наумова // Сборник трудов Самарской гуманитарной академии. Вып. 5. – Самара: Изд – во СаГА, 1998. – С. 236-255.
7. Саидгасанова Э.У. Коммуникативные стратегии и тактики воздействия и языковые средства их реализации в текстах обращений граждан / Э.У. Саидгасанова // Международная Интернет-конференция «Аргументативная риторика в практике

политического, делового и административно-правового общения». Режим доступа: http://iconf.vgi.volsu.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=67:2010-04-12-08-20-36&catid=37:2010-04-05-09-36-54&Itemid=55.

8. Славова, Л.Л. Комунікативні стратегії та тактики у сучасному масмедійному політичному дискурсі: зіставний аспект (на матеріалі українських та американських Інтернет-джерел) / Л.Л. Славова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир. – 2006. – Вип. 27. – С. 116-117.

9. Щербинина Ю.В. Вербальная агрессия / Ю.В.Щербинина. – М.: КомКнига, 2006. – 360 с.

10. Brown P., Levinson S. Politeness: Some universals in language usage / P. Brown, S. Levinson. – Cambridge: University Press, 1987. – 345 p.

11. Searle, John R. A taxonomy of illocutionary acts / John R. Searle // Language, mind, and knowledge. – University of Minnesota Press. – Minneapolis. – 1975. – P. 344-369.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Свєнєія Богатирьова – викладач кафедри перекладу Приазовського державного технічного університету.

Наукові інтереси: дослідження політичного дискурсу в прагматичному та лінгвостилістичному аспекті.

ПРОТОТИПНА СТРУКТУРА ОГОЛОШЕНЬ ПРО ЗНАЙОМСТВО

Христина ГЛУШКО (Львів, Україна)

У статті досліджено прототипну структуру німецьких та українських оголошень про знайомство, розглянуто обов'язкові та факультативні структурні елементи, виявлено їх спільні та відмінні ознаки.

Ключові слова: тип тексту, прототипна структура, конститутивна модель, структурні елементи, обов'язкові, факультативні структурні елементи.

The article is focused on the research of prototype structure of German and Ukrainian contact advertisements, obligatory and optional structural elements have been considered, their common and differential characteristics have been defined.

Key words: text type, prototype structure, constitutive model, structural elements, obligatory, optional structural elements.

Метою даної статті є встановлення прототипної структури німецьких та українських оголошень про знайомство, виявлення їх спільних та відмінних ознак.

Постановка наукової проблеми та її значення. Представники мовної спільноти інтуїтивно володіють знанням про типи тексту, яке вони можуть використовувати при продукуванні чи рецепції текстів як прототипної структури їхньої мовленнєвої діяльності [6: 55; 14: 4; 16: 102; 15: 283; 9: 170]. Таким чином, під прототипною структурою розуміють конститутивні моделі, які детермінують тип тексту ідентичною структурою та зіставною інтенцією. Іншими словами, наша пам'ять оперує типами тексту як моделями (в рамках когнітивної психології), у яких присутні як нормативні, так і факультативні елементи, які доповнюються індивідуально [7].

Прототипна структура оголошення про знайомство передбачає присутність у центрі уваги комунікантів змістовно-тематичних аспектів [8: 135]. А, отже, продуцент тексту при формулюванні оголошення про знайомство повинен дотримуватись типового стилю типу тексту «оголошення про знайомство» і виправдати очікування реципієнта стосовно прототипної структури.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Хоча тип тексту «оголошення про знайомство» поєднує різні форми оголошень, в його основі лежить основна відносно канонізована текстова структура або стандартизована прототипна структура, вперше виявлена німецькою дослідницею Біргіт Штольт [17: 28]. Вона встановила обов'язкове ядро шлюбного оголошення, необхідне для того, щоб відбулась комунікація: самопрезентація (СП), презентація партнера (ПП) та мета (М) оголошення: ХТО (СП) шукає з МЕТОЮ (М) КОГО (ПП).

(1) *Dresdner (37 J./Single) aus Leonberg, sucht (beste) Freundin für Kunst, Kultur, gute Küche, sportliche Aktivitäten, Shoppen, und, und, und ... auch faulenzen eingeschlossen... [12: 161].*

(2) *45/170/80. Надійний, спокійний, без шкідливих звичок одруженим не був, забезпечений житлом та матеріально, працюю. Ціную взаємоповагу, взаємну турботу і взаємопорозуміння. Для створення сім'ї познайомлюся з простою, скромною жінкою [5: 32].*

Більшість проаналізованих оголошень про знайомство містять три обов'язкові структурні елементи. Однак аналіз німецьких (LIFT, Zeit Magazin, Passauer Neue Presse) та українських (Закарпатські оголошення, Львівська реклама, Жовта газета, Від і До Погляд) оголошень про знайомство показав, що кількість обов'язкових структурних елементів може і далі скорочуватись:

- хто (СП) шукає кого (ПП);
- шукає з метою (М) кого (ПП);
- хто (СП);
- шукає кого (ПП);
- хто (СП) шукає з метою (М).

В українських, а також в німецьких оголошеннях про знайомство схема у більшості досліджуваних випадків може скоротитись тільки на ціль (СП – ПП), наприклад:

(3) *31/135/50. Чоловік, без шкідливих звичок, працюю, житлом та автом забезпечений. Познайомлюся з доброю і порядною жінкою. Діти – не переешкода [3].*

(4) *Interessante, lebendige, sinnenfrohe Ästhetin (60, 1,70, NR, Akad.), francophil, polyglott sucht interessanten, neugierigen, kulturbegeisterten Mann bis 65. Raum Bn –K-Bxl. [10].*

Однак зустрічаються також приклади з відсутнім елементом

– СП (М-ПП):

(5) *Серед самотніх, незалежних жінок 55-65 р. шукаю скромну, інтелігентну подругу життя [2].*

(6) *Mann mit Herz gesucht, zum finden, entdecken, erleben und bleiben [12].*

– чи ПП (М – СП):

(7) *Lust auf einen Philologen? Lust auf Familie? Romanist, Anglist, Germanist, Gitarrist, Schwimmer, 192 cm, 80 kg, blaue Augen, braune Haare, in Köln, geboren 1963, NR, will gefunden werden! [10].*

(8) *Вдівець, 65 р., кому сумно та самотньо, телефонуй [1].*

Набагато рідше українські оголошення повністю нехтують СП і М, як це показує наступний приклад (ПП):

(9) *Познайомлюсь з дівчиною, яка не може мати дітей або з жінкою до 42-43 років, що має дорослих дітей [1].*

У німецькому емпіричному матеріалі вище названу модель не виявлено.

Як у німецькому, так і в українському корпусі зрідка зустрічаються оголошення із зазначенням тільки самопрезентації (СП):

(10) *63/165. Вдова, струнка, о/в, працюю, за освітою вчитель хімії, забезпечена житлом [10: 32].*

(11) *Ich bin Gaby, fröhliche, reizvolle Kosmetikerin, tolle Figur, zärtlich, aber allein, schick mir eine SMS [12].*

Аналіз емпіричного матеріалу показав, що обов'язкова прототипна структура може розширюватись численними факультативними елементами, які в окремих випадках входять до складу обов'язкових чи частково перетинаються з ними.

Часто німецькі оголошення про знайомство починаються експліцитним *закликом* (З), який підсилює функцію встановлення контакту: „Hello Mrs. – ?“, „WANTED“, „Stell Dir vor:“, „Endlich leben – mit Dir?“, „Neue Freunde gesucht!“, „Hey, gibt es dich?“, „Hi“, „Mit dir in die Zukunft starten!“, „Ohne dich ist alles doof!“. В українському емпіричному матеріалі приклади із вказаним елементом присутні в незначній кількості: «Привіт із Закарпаття!», «Незнайошко...».

Іноді адресанти розповідають свою передісторію (ПІ), яка мала б викликати симпатію у реципієнта: „geschieden“, „Witwe“, „Witwer mit Kindern“, „Leider bin ich enttäuscht worden, gebe aber trotzdem nicht auf“, «виховую дитину дошкільного віку».

ПІ тісно пов'язана із самопрезентацією, а також і з інформацією про місце проживання, як це показує наступний приклад:

(12) *Schon ein Weilchen in Stuttgart wohnhaft, leider noch nicht so wirklich zu Hause, mit Interesse an Geschichte und aktuellem Zeitgeschehen, einem Faible für Natur sowie Kultur in allen Facetten, suche daher humorvolle und zuverlässige Menschen für die Freizeit. Freue mich (w/37 J.) auf Antworten nur unter ...* [11].

Власна мотивація (ВМ) опублікувати оголошення про знайомство сприяє загальній інтенсифікації справи. Найчастіше адресанти називають самотність: „*Wer ist, wie ich, des Alleinseins überdrüssig?*“; „*Jahreswunsch eine Freundin zu finden wäre wunderbar...*“; «*Буми одна не хочу і з будь-яким теж*», «*Іноді здається, що уживуся з тобою, так набридла самотність...*». Мотивація може також стосуватись партнера (ПМ):

(13) „*Willst du die sonnige Jahreszeit auch lieber zu zweit genießen? [...]*“ [12].

(14) „*Abwechslungsreicher Alltag, philosophische Gespräche, Weltoffenheit... bietet selbstst., attraktive und große Frau in der 40-ern...*“ [10].

(15) «*Познайомлюся з чоловіком, якому не вистачає жіночої ласки, доброти, порядної хорошої господині в його самотньому житті*» [4].

Додатковим способом презентації особи, як власної, так і партнера, є детальніший опис бажаних стосунків (БС): „*auf partnerschaftlicher Basis*“, „*die Ehe, in der einer den anderen nicht als Besitz betrachtet*“, „*zum gemeinsamen Reisen, Lesen, Spaziergehen ...*“, „*für die Freizeit*“; «*для гармонійних сімейних стосунків*»; «*для серйозних стосунків*», «*для дружніх стосунків*».

Одним з елементів структури виділяємо місце проживання продуцента (МП) чи реципієнта (МПП): *львів'янин, галичанин, ужгородка; aus Stuttgart; in Esslingen oder Ludwigsburg; „Zuschriften aus dem Raum Stuttgart erleichtern ein Kennenlernen“; „wenn du in Berlin lebst“; „Großraum Dortmund bzw. NRW“; «львів'янином чи жителем передмістя».*

Коло потенційних адресатів обмежується вибором журналу, а також вибірковою інформацією стосовно бажаного партнера, що може підсилюватись чіткими формулюваннями і прямим відхиленням невідповідних претендентів (ВП). Дане обмеження є типовим, невід'ємним структурним елементом українських оголошень про знайомство, авторами яких переважно є жінки: «*без шкідливих звичок*»; «*Розлучених, пияків, заради розваги прошу не турбувати*», «*який ... має авто, або працює водієм*».

Звернення до реципієнта (ЗР) є апелятивним завершенням оголошення і має за мету остаточно звузити коло реципієнтів до єдиної відповідної особи, яка володіє контекстом і може зрозуміти суть. На інших адресатів передбачається репелятивна дія оголошення. Напр.: „*So, möchte ich dich herzlich bitten, bei Interesse mir freundliche Worte zu schicken*“; „*Wer macht mit?*“; „*Vielleicht hat ja jemand anderes Lust, ab und an mal mitzukommen?*“, „*Trau dich und lass den Zauber beginnen*“, «*Де ти, мій коханий, відгукнися*». Можливі також стереотипні формулювання: „*Bitte schreiben Sie mir unter XXX*“, «*Чекаю на відгук*»; «*Чекаю відповіді*».

Висновки й перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вище зазначене, повна схема прототипної структури оголошення про знайомство виглядає наступним чином:

(З)	СП (П; МП, ВМ)	М	(БС)	ПП (МПП, ПМ)	(ВП)	(ЗР)
Привіт!	Хто (як, де, коли)	шукає з метою	(які)	кого (як, де, чому)	але не...	Пишіть!

За допомогою даної схеми можна сегментувати і аналізувати більшість оголошень, при чому послідовність окремих структурних елементів є довільною. Вони можуть відділятися один одного, підсилювати один одного, та комбінуватись між собою.

На основі емпіричного аналізу встановлено, що кількість та послідовність факультативних елементів прототипної структури відрізняються в залежності від газети. Незважаючи на сильну конвенціалізованість газетних оголошень як наслідок тривалого історичного розвитку типу тексту, кожному друкованому виданню характерні певні прототипні структури оголошень про знайомство, що може бути пов'язано з тим, що адресанти у своїх формулюваннях орієнтуються на формат газети та відповідну аудиторію.

Прикладом варіативності обов'язкових та факультативних елементів прототипної структури у нашому випадку служить міський журнал м. Штуттгарта LIFT:

SD – PD – Z – AR	<i>Suche eine nette Begleitung für gelegentliche kult. Unternehmungen (Kino, Ballett, Theater, Literaturhaus...). Schön wäre es, wenn daraus eine Freundschaft werden könnte. Bin 37 J., weibl. und verh. und freue mich auf nette Zuschriften nur unter ... [11].</i>
SD – PD – (LOK) – Z (BE) – PM – SM – AR	<i>Große attraktive schlanke Sie: 38 J., groß studiert, einfühlsam. Bin sportlich, vielseitig interessiert und kommunikativ. Suche dich: einen begeisterungsfähigen, sportlichen, studierten, aktiven Mann für eine aufrichtige und ehrliche Beziehung, der spontan ist und ab und zu bereit ist aus dem Alltag auszubrechen. Ich möchte mit dir gemeinsam die Welt erkunden, spontane Kurztrips starten, gemeinsame Zeit genießen, lachen, reden. – Fühlst du dich angesprochen? (Bild wäre nett) [13].</i>
SD – PD – LOK – PM	<i>Bei gem. Aktivitäten den Horizont erweitern! Ich m 36 J., suche aufgeschlossene Menschen (m/w) mit Int. an Lit., Kunst, Kino, Sport (Rad, Wandern) und vielem mehr. Neugierig geworden? Dann einfach unter E-Mail.... [11].</i>

Українські оголошення про знайомство відзначаються високим рівнем стандарту. Типові моделі ми наводимо, виходячи з оголошень про знайомство регіональної газети «Закарпатські оголошення»:

SD – Z (BE) – (LOK) – PD – AB	<i>Симпатична жінка 27 років, схильна до повноти, маю 2 дітей, хочу познайомитись з чоловіком до 35 років, симпатичним, спокійним, без матеріально-житлових проблем та шкідливих звичок. Заради розваги та з місць позбавлення волі прошу не турбувати [3].</i>
SD (PRÄ) – PD – AB	<i>Розлучена не з власної вини, виховую сина, добра, спокійна, чесна, вірна, дбайлива. Познайомлюся з чоловіком 36-45 років, порядним, вірним, працюючим, нескупи. Легковажних, засуджених, наркоманів, любителів спиртного прошу не турбувати [4].</i>

Прототипна структура оголошень про знайомство може вважатись критерієм і вихідною точкою для змістовно-тематичного аналізу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Від і До Погляд. – № 756. – 13.05.2010.
2. Знайомства // Жовта газета. – 19.05.2010.
3. Знайомства // Закарпатські оголошення. – № 19 (486). – 15-21.05.2010. – С. 28-30.
4. Львівська реклама. – № 19 (1900). – 26.05.2010. – С. 32.
5. Львівська реклама. – № 38 (1919). – 06.10.2010. – С. 32.
6. Fix U. Wie wir mit Textsorten umgehen und sie ändern – die Textsorte als ordnender Zugriff auf die Welt // Deutschunterricht 52. – 2000. – H. 3. – S. 54-65.
7. Fix U. Textlinguistik und Stilistik für Einsteiger: ein Lehr- und Arbeitsbuch / U. Fix, H. Poethe, G. Yos, unter Mitarb. von Ruth Geier. – 2. korrigierte Aufl. – Frankfurt am Main; Berlin; Bern; Bruxelles; New York; Oxford; Wien : Lang, 2002. – 234 S.
8. Heinemann M., Heinemann W. Grundlagen der Textlinguistik: Interaktion – Text – Diskurs / M. Heinemann, W. Heinemann. – Tübingen : Niemeyer, 2002. – 281 S.
9. Heinemann W., Viehweger D. Textlinguistik. Eine Einführung. / W. Heinemann, D. Viehweger. – Tübingen : Niemeyer, 1991. – 310 S.
10. Kennenlernen // Zeit Magazin. – 12. 2009. – S. 40-42.
11. Kleinanzeigen // LIFT Stadtmagazin. – 02. 2010. – S. 161-168.
12. Kleinanzeigen // LIFT Stadtmagazin. – 05. 2010. – S. 161-168.
13. Kleinanzeigen // LIFT Stadtmagazin. – 06. 2010. – S. 161-168.
14. Lux F. Text, Situation, Textsorte: Probleme d. Textsortenanalyse, dargest. am Beispiel d. brit. Registerlinguistik; mit e. Ausblick auf e. adäquate Textsortentheorie / F. Lux. – Tübingen : Narr, 1981. – 391 S.
15. Nussbaumer M. Was Texte sind und wie sie sein sollen: Ansätze zu einer sprachwissenschaftlichen Begründung eines Kriterienrasters zur Beurteilung von schriftlichen Schülertexten / M. Nussbaumer. – Tübingen : Niemeyer, 1991. – 326 S.
16. Sandig B. Text als prototypisches Konzept / Mangasser-Wahl, 2000. – S. 93-112.
17. Stolt B. Hier bin ich! Wo bist du? Heiratsanzeigen und ihr Echo; analysiert aus sprachlicher und stilistischer Sicht / B. Stolt. – Kronberg: Scriptor, 1975. – 158 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Христина Глушко – аспірантка кафедри німецької філології Львівського національного університету імені Івана Франка.
Наукові інтереси: лінгвістика тексту, стилістика.

ЗАЙМЕННИКИ В РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ: ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ

Ірина ГОРОДЕЦЬКА (Чернівці, Україна)

У статті розглянуто вживання займенників у рекламному дискурсі, проаналізовано їх особливості у різних типах рекламних текстів.

Ключові слова: рекламний текст, займенники, рекламний дискурс, прагматика, вербальний матеріал, дейктичний елемент, звертання.

The use of the pronouns in the advertising discourse is investigated in this article. Their peculiarities in different types of the advertising texts are analyzed.

Key words: the advertising text, pronouns, the advertising discourse, pragmatics, the verbal material, deictic element, address.

Дослідження рекламного дискурсу в останні десятиріччя викликає все більший інтерес у лінгвістів. Реклама є важливим засобом впливу на вибір людини, її дії та поведінку. Основною метою реклами є створення певних відносин між компанією та потенційним покупцем для того, щоб спонукати останнього до покупки рекламованого товару. Для того, щоб досягнути бажаної мети, рекламний дискурс використовує різноманітні засоби та методи, що можуть мати як вербальний, так і невербальний характер. Для досягнення цієї мети використовуються різноманітні стилістичні, лексичні, граматичні засоби, а також різні стратегії та маніпуляції в поєднанні з візуальним та вербальним матеріалом. Тексти реклами стали частим предметом дослідження лінгвістів, як вітчизняних, так і зарубіжних. Ці дослідження включають: 1) загальний лінгвістичний опис рекламних текстів (О.І. Зелінська, Христо Кафтанджiev); 2) вивчення певного аспекту реклами: прагмалінгвістичного (Т.М.Лівшиц, Е.С. Тернер); психолінгвістичного (Е. Макгрегор); 3) власне лінгвістичний аналіз рекламних текстів на різних мовних рівнях: фонетичному (І.О. Лисичкіна); лексичному (І.О. Соколова, С.А. Федорець); морфологічному (О.І.Зелінська, В.В.Зірка, Є.П.Ісакова); синтаксичному та структурно-семантичному (О.І. Зелінська, Н.Л. Коваленко, Ю.Б. Корнєва, О.В. Медведєва); 4) дослідження реклами як рекламного дискурсу (Н.В. Вертянкiна, А.О. Дедюхiн, І.О. Лисичкіна, А.І. Радy, О.Є. Ткачук-Мiрошниченко) тощо. Незважаючи на такий інтерес до вивчення рекламного дискурсу та рекламних текстів, питання особливостей вживання тих чи інших частин мови з психологічної та прагматичної точки зору у різних типах реклами не було повністю досліджене, тому метою та завданням даної статті є аналіз особливостей вживання займенників у рекламному дискурсі на основі різних типів рекламних текстів.

Оскільки рекламний дискурс має на меті досягнення певних цілей, він повинен постійно розвиватися, відрізнятися від інших рекламних текстів для привернення уваги покупців. Одним із таких засобів є вживання займенників. На перший погляд вони нічого не змінюють суттєво, але з прагматичної та психологічної точки зору вживання тих чи інших займенників у рекламному тексті може зіграти значну роль.

Особові займенники відіграють вирішальну роль через свою природу дейктичних елементів, тобто, лінгвістичних одиниць, які мають змінний компонент значення, який передається контекстуально. В прямій взаємодії більшість дейктичної інформації, яка стосується ситуації дискурсу, така як час, місце і учасники, можна зразу побачити у безпосередньому фізичному контексті, отже його не треба згадувати. Однак, у письмовому спілкуванні, у якому зазвичай є неспівпадіння між часом кодування повідомлення і часом отримання повідомлення, доречна дейктична інформація, необхідна для розуміння тексту, зазвичай наводиться детально. Це очевидно у художній літературі, наприклад, де текст робить час і місце подій, які описуються, чіткими і точними. Реклама є змішаним типом,

часто з більшою кількістю елементів прямого спілкування. Цей ефект створюється частково методами візуалізації, яка надає очевидні пояснення, що стосуються дійсничної інформації, і частково через пряме звертання до читача, яке має ефект прямого включення адресата в ситуацію, викликану рекламою [5:263; 7:115].

Так, наприклад, використання займенника “you” (вживається у 60% досліджених текстів) в рекламі відноситься однаково і до учасників у вигаданій ситуації, описаній в рекламі, і до адресатів: *Why settle for a basic cleanser when at the same time you can do more for your skin with Olay (Olay)*. Що ж стосується “I” (15%), “we” (10%), то займенники одночасно вказують і на рекламодавця, і співбесідника у вигаданій ситуації, часто експерта або порадника: *“Even after 32 washes, my color looks pure and luminous. It’s almost like I just colored my hair” Eva Longoria (L’oreal)*. Решта займенників: “he” (5%), “she” (5%) або “they” (5%) – часто вказують на особу, яка не купила продукт або конкуруюча компанія: *They say it’s impossible. We say it’s Garnier*.

За наявним матеріалом можна виділити декілька комунікативних моделей реклами, що ґрунтується на використанні займенників:

- 1). Компанія (ми, нам) → покупець (ви, ти);
- 2). Покупець (я) → покупець (ти, ви);
- 3). Експерт (я, ми) → покупець (ви, ти, якщо звернення пряме, або ніякого займенника, якщо воно непряме).

В першій моделі вживання першої особи множини – найпряміший шлях повідомити потенційного покупця про компанію та її ідеї. Це створює відчуття довіри і створює позитивне ставлення до товару.

В другій та третій моделях перша особа однини є одночасно експертом або порадником, і співбесідником у вигаданій ситуації. Третя особа однини здебільшого особа, яка не купила продукт або компанія-конкурент.

Таке використання займенників створює ілюзію діалогу та щирої розмови із майбутнім чи потенційним покупцем. Такий прийом зменшує дистанцію та створює довіру, необхідну для вдалої реалізації рекламованого товару. Використання форми множини репрезентує фірму, виробника, їх ідеї та погляди [3:57].

Використання особових займенників сприяє персоніфікації реклами, виводить її зі стану анонімності.

Free your color. I must have (Revlon powder blush)

Free your energy (Lacoste)

Таке їх вживання допомагає рекламодавцю наблизитись до читача, запевнити, що увага приділяється саме йому та його проблемам і що рекламований товар спрямований на розв’язання проблеми чи на покращення існуючої ситуації.

Nurture yourself and the world around you (Pure and Natural)

Give us 8 weeks, you’ll see the clinical results on deep-set wrinkles (L’oreal)

We have the spotless reputation. That’s why we’re the number one acne system in America (Proactiv Solution) [1:56].

Як бачимо, тут часто вживається перша особа як пряма гарантія від компанії-рекламодавця або ж свідчення інших людей щодо ефективності, оригінальності та значущості рекламованого товару.

Для того, щоб об’єктивніше оцінити важливість цього граматичного засобу, потрібно виділити кілька типів рекламних текстів. Сюди відносяться наступні типи: 1) наративна (розповідна) реклама, 2) реклама-загадка, 3) реклама-список, 4) реклама-інструкція, 5) реклама з використанням мінімального основного тексту, 6) реклама-свідчення людей [6:93]. В залежності від цих типів одні займенники матимуть більшу роль і значення, а інші – набагато меншу, або й зовсім не вживатимуться.

Першим типом рекламного тексту, який використовується в 45% досліджуваних текстів, є наративна реклама (розповідна). В ній логічно та по-черзі описується товар, його характеристики та переваги. Такий тип реклами є дещо об’ємним, оскільки, як і будь-який інший тип тексту, намагається докладно описати та розповісти якомога більше про рекламований товар. Найчастіше тут вживаються займенники *we, our, you, your* (80%). Їх

вживання допомагає створити відчуття бесіди між рекламодавцем і покупцем, оскільки звернення вже не є абстрактним, а направленим саме на даного читача в даний момент, персонально та індивідуально. Набагато рідше вживаються займенники *it* (5%), *I* (5%), *they* (5%), *he*, *she* (5%), що зумовлено специфікою цього типу рекламного тексту: опис рекламного товару та ненав'язливе привертання уваги читача. В даному випадку значна кількість іменників першої особи однини могла б викликати негативні емоції, так само як і вживання займенників третьої особи однини, що розцінювалося б як тиск та агресивне ставлення до інших компаній-конкурентів чи до людей, що рекламним товаром не користуються [6:73].

Lancome invents our first skincare that boosts the activity of genes. At the very origin of your skin's youth: your genes. By expressing themselves, the genes produce specific proteins that can be found on the skin's surface. These proteins are the skin's signature of youth. With age, their presence diminishes. Today, for every woman, Lancome creates our 1st Youth activator – Genifique. Now, boost genes' activity and stimulate the production of youth proteins. See the younger skin in just 7 days. Drop by drop, skin is infused with life. Vibrant with youth, skin looks as if lit from within – breathtakingly radiant. Its youthful quality returns: cushiony soft and velvety to the touch. Skin's tone is astonishingly even; its texture dramatically refined (Lancome)

Така реклама найкраще підходить для встановлення бажаних відносин з читачем. Завдяки особовим займенникам створюється розмовний тон реклами, що на прагматичному рівні буде впливати на подальший вибір та дії читача. Значний акцент на вживання займенників другої особи множини сприяє створенню враження, що продукт був зроблений спеціально та виключно для читача, який читає рекламу у даний момент. Така стратегія викликає краще запам'ятовування рекламного товару [6: 102].

Інколи використання займенників спрямоване на досягнення гумористичного ефекту, підсиленого графічним використанням різного шрифту та кольору, а також візуалізацією вербального тексту. Наприклад, у наступному рекламному тексті мова ведеться від імені волосся, для його даний товар призначений.

Control freaks? Us? Never (Sit up straight and stop fidgeting while you're reading this). But frizz?! We're allergic to it. Don't want it. Don't need it. Won't stand for it. Aloe Vera, on the other hand, we love. Jojoba-seed oil we can't get enough of. They're just two of the luscious lovelinesses you'll find in Aussie Frizz remedy. One of the sublime smoothies in our frizz Miracle collection. Deeply moisturizing and nourishing your hair. Until it's frizz-free, shiny and smooth. But control freaks? Far from it. We can make your hair behave itself. But that doesn't mean you have to (Aussie)

Другим видом основних рекламних текстів є реклама-загадка (25%). Такий вид реклами використовує запитання на початку тексту. Проте це запитання є риторичним, або ж рекламодавець сам надає відповідь на поставлене запитання. Такий тип рекламного тексту є дієвим, оскільки вживається не так часто, як розповідний, а отже привертає більше уваги. Часто в постановці питання прихована певна проблема, з якою даний товар покликаний боротися. Надалі в основному тексті використовується пояснення та вирішення проблеми за допомогою даного товару. Слід зазначити, що тексти реклами цього виду коротші, ніж розповідні. Хоча в них, звичайно, використовується розповідь також. Проте завдяки запитальній риторичній формі визначену проблему, а також засоби боротьби з нею та її вирішення зазначаються швидше [2: 89].

Do you compromise moisture for your color? With new Nexxus Dualiste Intense Hydration shampoo and conditioner, you don't have to. The dual-chamber pump delivers dual benefits: 40% better color retention plus deep moisturization. So there's never a reason to compromise (Nexxus)

Як бачимо, в текстах даного типу реклами в переважній більшості використовується займенник *you* (90%) – таким чином рекламодавець ніби особисто звертається до покупця, знає про всі його/її потреби, проблеми, та знайде вирішення всіх цих питань. Зрідка такі займенники як *I*, *we*, *they* (10%) вживаються для підсилюючого ефекту, тобто щоб показати різницю між рекламним товаром та іншими товарами цього ж типу.

Третій тип текстів, який є досить популярним, користується списком (10%). В ньому зазвичай надається лише назва товару, а також список елементів, які входять до складу

товару, чи список ефектів, яких досягне споживач, використовуючи даний продукт. Зрідка частини списку пояснюються простими реченнями. Це стосується насамперед складників товару, оскільки тоді покупець буде знати, яких результатів очікувати [8:96].

Luxurious cream formula with 2 ways to apply lets you control your coverage.

White side for full coverage. Evens out all over. Never cakey.

Pink side for sheer coverage. A light touch to blur fine lines. Never settles (Maybelline)

Такий тип реклами використовує займенники не так часто, як попередні різновиди рекламних текстів: лише у 15% рекламних текстів даного типу використовуються займенники. Найуживанішим займенником тут виступає займенник другої особи – *you* (90%), а також похідні від нього: *your, yours* (10%).

Наступним типом є реклама-інструкція (5%). Такий тип реклами зустрічається вкрай рідко серед рекламних текстів косметики та парфумерії. Це зрозуміло, оскільки така продукція не потребує якихось особливих методів використання і зазвичай вже є добре відомою для читачів. Проте, якщо товар є новим та має певні особливості, які зустрічаються вкрай рідко, реклама-інструкція є необхідною та має зацікавлюючий ефект.

You'll see for yourself how easy it is to use root touch-up. Just brush roots away with the precision-angle brush. It doesn't matter what colour your hair is because there's a root touch-up crème from nice'n easy that matches shades of other leading brands. It's that simple. Please follow the safety instructions. Always conduct a skin allergy test 48 hours before use (Clairol)

Керуючись специфікою даного типу текстів, найчастіше тут вживається займенник 3 особи однини *it* (80%), а також другої особи множини *you* (20%). Це пояснюється тим, що інструкція є трохи більш відстороненою від прямого звернення до людини, ніж скажімо, розповідна реклама. Для більшої персоніфікації вживається займенник *you* та похідні від нього.

Приблизно у 5% рекламних повідомлень можна зустріти рекламу з використанням мінімального основного тексту. Такий тип реклами обмежується лише реченням чи двома для презентації товару. Основний акцент ставиться на візуалізацію товару.

94% reported improvement in the look of fine lines and wrinkles, 85% clinical reduction in free radical damage (Juice Beauty)

Our first dual-ended Lash Separating brush and unique nourishing primer and mascara give you dramatically full, lusciously long, clump-free lashes (Revlon)

У даному типі рекламних текстів найчастіше використовуються займенники 1 особи множини (75%), а також другої особи множини та їх похідні (25%). У ньому займенники з'являються вкрай рідко (10%), в порівнянні з іншими типами реклами, оскільки основним завданням тут є дати коротке та точне представлення товару, а вже у наступних рекламних текстах до даного товару кількість вжитих займенників значно зростає.

У рекламному тексті не може не використовуватися зрідка свідчення інших людей для створення довіри до своєї продукції (5%). Даний тип рекламних текстів послуговується зазвичай свідченнями відомих людей – співаків, акторів, теле- та радіоведучих, моделей, тобто авторитетів у суспільстві. Такий текст завжди супроводжується фотографією знаменитості, як підтвердження правдивості свідчення. Як правило використовується модель свідчення спеціаліста – лікаря, перукаря, просто професіонала своєї справи. Такі рекламні тексти є достатньо популярними, оскільки вони добиваються бажаного ефекту у читача шляхом маніпуляції. Таким чином, слава, популярність, високий соціальний статус, привабливість, правдивість стають вагомими характеристиками тексту реклами, а отже і товару [7: 173].

"After studying many patients with acne conditions, I know how important it is for a product to help heal current blemishes while working to prevent future breakouts. The real secret is prevention. Using these products today will eliminate your breakouts of tomorrow". – Dr. Dennis Gross (md Skincare)

Свідчення знаменитостей майже ніколи не ставляться під сумнів читачами. Вони обіцяють здійснення мрій і читачі прагнуть вірити в це.

Palmer's transformed my rough, dry skin into beautiful, radiant skin (Palmer's)

"Dark chocolate is my new favourite black" Penelope Cruz (L'oreal)

“My hair feels silky and full of bounce” Penelope Cruz (L’oreal)

Можливе також поєднання свідчення знаменитостей чи професіоналів та реклами-спіску (5%):

“With this rich, creamy lipcolour my lips are irresistible. And we’re worth it” Beyonce (L’oreal)

“When my volume shines, I shine too” Linda Evangelista [3:73].

У такому типі тексту реклами особові займенники мають чи не найбільше значення. Саме в таких рекламних текстах їх наявність та кількість забезпечує бажаний результат – чим більше персоніфікованим буде текст за допомогою вживання займенників, тим правдивішим, реальнішим і дієвішим він видається. Таким чином, рекламний текст набуває більшої яскравості та значущості для читачів. Він стає привабливішим і цікавішим, викликаючи бажання отримати товар, що рекламується. В той же час рекламний текст зберігає лаконічність та надає коротку та найважливішу інформацію для реципієнта. В рекламних текстах цього типу важливу роль відіграють такі займенники: *I, we* та похідні від них – 80%, *you* із похідними – 15%, *he, she, it, they* – 5%

Отже, правильне та точне використання займенників у різних типах рекламних текстів сприяє вирізненню текстів, встановленню довіри до рекламованого товару і таким чином досягається головна мета рекламного тексту – сприяти покупці товару. У такий спосіб, цей граматичний засіб служить для психологічного засобу маніпуляції та є однією із стратегій рекламного дискурсу. У перспективі дослідження доцільно зупинитися на вживанні інших частин мови у різних типах рекламних текстів, а також на різних рівнях цих текстів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бернет Дж. Реклама: принципы и практика / Дж. Бернет, У. Уэллс, С. Мориарти. – М.: Питер, 2003. – 800 с.
2. Корнева Ю. Б. Коммуникативно-прагматические и структурно-семантические особенности языка современной французской рекламы: дисс. ... кандидата филол. наук: 10.02.05 / Корнева Юлия Борисовна. – К., 1998. – 165 с.
3. Кохтев Н. Н. Реклама: искусство слова. Рекомендации для составителей рекламных текстов / Николай Николаевич Кохтев. – М.: МГУ, 1997. – 95 с.
4. Медведева Е. В. Рекламная коммуникация / Елена Вячеславовна Медведева. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 278 с.
5. Феофанов О. А. Реклама: новые технологии в России / Олег Александрович Феофанов. – СПб: Питер, 2000. – 384 с.
6. Христо Кафтанджиев Тексты печатной рекламы / Христо Кафтанджиев. – Москва: Смысл, 1995. – 128 с.
7. Campos P. Deixis as a Reference to an Alleged Shared Situation in Persuasive Discourse / P. Campos, A. Miguel. – Madrid: Revista Alicantina, 1995. – 164p.
8. Goldman R. Reading Ads Socially / Robert Goldman. – London: Routledge and Kegan Paul, 1992. – 167 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Городецька – асистент, здобувач кафедри англійської мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: граматики та лексикологія англійської мови.

СЕМАНТИКА БАНКІВСЬКИХ НОМІНАЦІЙ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Тетяна ГРОШКО (Чернівці, Україна)

У статті розглянуто художньому дискурсу та функціонування у ньому банківських номінацій. Найчастіше вживаними компонентами банківськими номінаціями є money, business, check, cash, credit, stock та account.

Ключові слова: дискурс, первинна номінація, вторинна номінація, банківський термін.

The article deals with the fiction discourse and how banking nominations function in it. The result shows that such nominations as money, business, check, cash, credit, stock and account are the most frequently used components of banking nomination.

Key words: discourse, primary nomination, secondary nomination, banking term.

З розвитком сюжету художнього або спеціального дискурсу у читача поступово накопичуються знання про предмет і водночас збільшується кількість мовних одиниць, які автор використовує для його вторинної номінації.

Дослідження механізму мовної номінації пов'язане з потребою комплексного дослідження змісту цього явища, особливо – взаємодії одиниць первинної та вторинної номінації, у спеціальному (банківському) – дискурсі та публіцистичному, де вживаються особливі номінації та формуються нові підсистеми банківського лексикону і, таким чином, відбувається термінологізація.

Актуальність даного дослідження зумовлена системним аналізом банківських номінативних ланцюжків у публіцистичному дискурсі.

Мета статті полягає у встановленні функціональної семантики банківських номінацій у художньому дискурсі.

Матеріалом дослідження слугували 2 художніх дискурса представленими тематично маркованими текстами: Т.Драйзер “The Financier”, А.Хейлі “The Moneychangers” – 351 550 слововживань.

Внутрішню диференціацію художнього дискурсу можна окреслити так: різні термінологічні одиниці, як індивідуальний стиль, стиль епохи, стиль напряму тощо відносяться до різних типів історично сформованих текстів [1: 152]. Тобто, чим більша група текстів узагальнюється, тим об'ємнішим і абстрактнішим стає поняття стилю.

Можемо виділити основні ознаки художнього дискурсу, де вживаються банківські номінації:

- найхарактерніша – відтворення дійсності – образність (образ – персонаж, образ колектив, образ – символ, словесний образ, зоровий образ);
- експресія як інтенсивність вираження (урочисте, піднесене, увічливе, пестливе, лагідне, схвальне, фамільярне, жартівливе, іронічне, зневажливе, грубе та ін.);
- зображуваність (тропи, епітети порівняння, метафори, алегорії, гіперболи, перифрази, тощо; віршова форма, поетичні фігури); конкретно-чуттєве живописання дійсності;
- відсутня певна регламентація використання засобів, про які йтиметься далі, та способів їх поєднання, відсутні будь-які приписи;
- визначальним є суб'єктивізм розуміння та відображення (індивідуальне світобачення, світовідчуття і, відповідно, світовідтворення автора, спрямоване на індивідуальне світосприйняття та інтелект читача).

Банківські номінації художнього дискурсу мають свої норми, що змінюються, модифікуються залежно від літературних традицій, течій, напрямів, художніх шкіл та індивідуального стилю [5: 90]. Мовно-виражальні прийоми, засоби змалювання, напр., портрета, пейзажу відрізняються від портретної характеристики персонажа чи описів природи в сучасній художній літературі.

Для отримання повної картини функціонування концепту *bank* у художньому дискурсі аналогічно проаналізуємо також уживання окремих компонентних одиниць значення його безпосередніх домінант *money, loan, check, cash, credit, stock, account, profit, treasury, deposit, transaction, operation, fund, investment, payment, currency, supply, bookkeeping* та *defalcation* [2: 335].

У художньому дискурсі зафіксовано лише вживання лесеми «**bank**» з найбільшою вагою – 873 випадки.

- *The United States Bank, of which Nicholas Biddle was the progenitor, had gone completely in 1841, and the United States Treasury with its subtreasury system had come in 1846; but still there were many, many wildcat banks, sufficient in number to make the average exchange-counter broker a walking encyclopedia of solvent and insolvent institutions* [8].

У художньому дискурсі зафіксовано 663 випадки вживання компонента *money*, який входить до центра концепту «**bank**». Наприклад:

- *He began to see clearly what was meant by money as a medium of exchange, and how all values were calculated according to one primary value, that of gold* [9].

У художньому дискурсі зафіксована однакова кількість 334 випадки вживання компонентів *loan, business*, які входять до центра концепту. Наприклад:

- *His father foresaw this, was grieved, and was hoping some young man would eventually appear who would be interested in the **business**, handle it in the same spirit in which it had been handled, and who would not crowd his son out* [8].

- *In First Mercantile American, as in any banking system, an acknowledged status symbol was the size of **a loan** which a bank official had power to sanction* [8].

У художньому дискурсі зафіксовано 179 випадки уживання компонента **check**, який входить до центра концепту «bank». Наприклад:

- *He made out a **check** for the total fifteen thousand at once to the Girard National Bank to cover a shrinkage there* [9].

У художньому дискурсі зафіксовано 155 випадки уживання компонента **cash**, який входить до центра концепту «bank». Наприклад:

- *Anyway, the bank has cut its lending **cash** in half and some of us think that other half will get chopped too, that's if someone doesn't beat a drum or take some action.*"[9]

У художньому дискурсі зафіксовано 137 випадки уживання компонента **credit**, який входить до центра концепту «bank». Наприклад:

- *Under the law governing transactions of this kind with the city treasurer, he was supposed to deposit them at once to the **credit** of the city, and not to draw his pay therefore from the city treasurer until he had* [9].

У художньому дискурсі зафіксовано 132 випадки уживання компонента **stock**, який входить до центра концепту «bank». Наприклад:

- *A gong sounded the call to trading at ten o'clock, and if there was a noticeable rise or decline in a **stock** or a group of **stocks**, you were apt to witness quite a spirited scene* [8].

У художньому дискурсі зафіксовано 126 випадки уживання компонента **account**, який входить до центра концепту «bank». Наприклад:

- *Her information included the number of people in line, the length of time it was taking the bank to open **each account**, and the number of **new account** desks in operation* [8].

У художньому дискурсі зафіксовано 91 випадки уживання компонента **profit**, який входить до центра концепту «bank». Наприклад:

- *The Third National would in the first place realize a **profit** of from four to five per cent on the original transaction; and as it took the Western bank-notes at a discount, it also made a profit on those* [9].

У художньому дискурсі зафіксовано 76 випадки уживання компонента **treasury**, який входить до центра концепту «bank». Наприклад:

- *The **treasury** would find means to pay. Or, if so desired by the note-broker or banker—the right one—notes which were intended to be met in three months, and should have been settled at that time, were extended to run on years and years, drawing interest at six per cent. Even when the city had ample funds to meet them* [9].

У художньому дискурсі зафіксовано 72 випадки уживання компонента **deposit**, який входить до центра концепту «bank». Наприклад:

- *Tighe was credited with **a deposit** of fifteen thousand dollars, with privilege to draw against it at once* [8].

У художньому дискурсі зафіксовано 66 випадки уживання компонента **transaction**, який входить до центра концепту «bank». Наприклад:

- *The Third National would in the first place realize a profit of from four to five per cent on the original **transaction**; and as it took the Western bank-notes at a discount, it also made a profit on those* [9].

У художньому дискурсі зафіксовано 48 випадки уживання компонента **operation**, який входить до центра концепту «bank». Наприклад:

- *The security chief had been informed of the Tylersville **operation** and, with twenty million dollars cash involved, intended to oversee its protection personally* [8].

У художньому дискурсі зафіксовано 44 випадки уживання компонента **fund**, який входить до центра концепту «bank». Наприклад:

- *Yet because Security was a nonrevenue producing function, its position on- the priority list for additional funds was low* [9].

У художньому дискурсі зафіксовано 37 випадків уживання компонента **investment**, який входить до центра концепту «bank». Наприклад:

- *He was making what he considered judicious and conservative investments and because of his cautious, conservative, clock-like conduct it was thought he might reasonably expect some day to be vice-president and possibly president, of his bank* [8].

У художньому дискурсі зафіксовано 35 випадків уживання компонента **payment**, який входить до центра концепту «bank». Наприклад:

- *The payment of municipal warrants was postponed, and they were being purchased at a discount in large amounts by Mr. Cowperwood with the very money that should have been in the city treasury* [9].

У художньому дискурсі зафіксовано 18 випадків уживання компонента **currency**, який входить до центра концепту «bank». Наприклад:

New currency, arriving from the Bureau of Printing and Engraving via the Federal Reserve, was keenly competed for by banks [8].

Проте уживання компонентів **supply**, **bookkeeping** і **defalcation** зустрічаються дуже рідко – 8 випадків. Наприклад:

- *Gold which, because of its severely limited supply, establishes its own real, lasting value* [9].

- *He and Albert had exchanged many friendly greetings in times past, and all the little minor transactions in regard to city loan had been discussed between them, for Albert knew more of the intricacies of finance and financial bookkeeping than Stener would ever know* [8].

- *Consider the fact that an exposure of the truth in regard to the details of a large defalcation in the city treasury would have a very unsatisfactory effect on the election about to be held* [8].

Отже, проаналізовано функціонування банківських номінацій у структурі художнього дискурсу, широке використання вторинної номінації банківських термінів у художньому дискурсі. Найчастіше вживаним компонентом у художньому дискурсі є **money**, **business**, **check**, **cash**, **credit**, **stock** та **account**.

БІБЛІОГРАФІЯ:

1. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / А. Вежбицкая; Пер. с англ. А.Д. Шмелева. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 272 с. – (Язык. Семантика. Культура. Малая серия). – МП "Пушкинская б-ка". – ISBN 5-7859-0190-0.
2. Грошко Т.В. Дискурсивний аналіз банківських номінативних одиниць / Т.В. Грошко // Наукові записки. Серія «Філологічна». Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 22-23 квітня 2010 року «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість». – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 14. – 2010. – С.333-337.
3. Кубрякова Е. С. Теория номинации и словообразования // Языковая номинация : Виды наименований. – М.: Наука, 1977. – С. 153-247.
4. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. – М.: Наука, 1989. – 153 с.
5. Микитюк І. М. До питання типології вторинних номінацій у структурі художнього тексту // Наук. вісн. Чернівець. ун-ту. Герман. філологія: 36. наук. пр. – Чернівці, 2002. – Вип.136. – С. 89-94.
6. Маслова-Лашанская С.С. О процессе наименования // Скандинавский сборник XVIII. – Таллин, 1973. – С.130-134.
7. Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды // Языковая номинация. Виды наименований / Под ред. Б. А. Серебренникова – М.: Наука, 1977. – С. 129-221.
8. Dreiser Th. The Financier / Th. Dreiser [Електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту: // <http://www.gutenberg.org>.
9. Hailey A. The Moneychangers / A. Hailey [Електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту: // <http://www.gutenberg.org>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Грошко – аспірантка кафедри англійської мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Наукові інтереси: функціональна семантика англійської мови.

ДО ПРОБЛЕМИ ВЕРБАЛЬНОЇ АГРЕСІЇ У МАСМЕДІЙНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРИ ФРАНЦІЇ

Олена ГУЗ (Львів, Україна)

У статті порушується проблема вербальної агресії у масмедійному політичному дискурсі. Проаналізовано основні мовні засоби вираження агресії на прикладах політичних телевізійних дебатів з участю відомих політичних діячів Франції.

Ключові слова: вербальна агресія, масмедійний політичний дискурс, конфлікт, стратегії, тактики, опонент, передвиборчі теледебати.

This article deals with the problem of verbal aggression in mass media political discourse. The main language means are analysed on the examples of political televisional debates with participation of the known political figures of France.

Key words: verbal aggression, mass media political discours, conflict, strategies, tactics, opponent, election TV debates.

Дослідження засобів реалізації деструктивних комунікативних намірів є одним із вагомих завдань лінгвістики. В реаліях сучасного світу стало очевидним, що саме агресія, як деструктивне явище, є об'єктом вивчення не лише психології, педагогіки, соціології, а й таких лінгвістичних напрямків як прагмалінгвістика, медіалінгвістика, когнітивна лінгвістика, політична лінгвістика, психо- та соціолінгвістика. Зростаючий інтерес науковців до опису вербальної (мовленнєвої, словесної) агресії пояснюється насамперед її досить поширеним використанням в усіх сферах життєдіяльності і як наслідок її яскравим відображенням у мові та мовленні індивідів. Власне цей факт дозволив нам звернутися до розгляду вербальних агресивних реакцій в масмедійному політичному дискурсі.

Теоретико-лінгвістичним підґрунтям запропонованого дослідження стали праці вчених, які ророзробляють поняття “дискурс” та “політичний дискурс” (Н. Д. Арутюнова, В. І. Карасик, М. Л. Макаров, О. Й. Шейгал, А. П. Чудінов), “мова засобів масової інформації” (С. А. Виноградова, Л. М. Завгородня, Т. Г. Добросклонська), “комунікативні стратегії й тактики” (Т. А. ван Дейк, О. С. Іссерс, О. Л. Михальова), “мовленнєва агресія” та “інвективність” (Т. О. Воронцова, О. В. Демидов, В. І. Жельвіс, В. Г. Завражина, А. С. Ларионова). Визначальними тенденціями сучасної вербальної комунікації дослідники вважають підсилення експресії (В. Г. Костомаров, А. П. Сковородников), емоційності (В. І. Шаховський), детабуїзацію просторіччя, грубої, лайливої та обсцінної лексики (Ю. А. Бельчиков), зміщення еталону етикетного мовлення й т. п.

Прояви вербальної агресії у масмедійному політичному просторі Франції ще не ставали предметом спеціального вивчення. У цьому насамперед і полягає **актуальність** нашого дослідження, зокрема розгляд комунікативних стратегій й тактик, за допомогою яких реалізується вербальна агресія в масмедійному політичному дискурсі.

Метою нашої статті є аналіз мовних засобів агресії на матеріалі телевізійних дебатів між провідними політичними діячами П'ятої Республіки.

Світова політична ситуація кінця ХХ століття та початку ХХІ, яка характеризується загостренням форм боротьби за владу, піднімає проблему взаємодії дискурсу і влади. Сучасна лінгвістика намагається відповісти на питання про роль мови в постійній боротьбі людей за владу та вплив і відображення цієї боротьби в мові, якою вони при цьому користуються. Соціоекономічна й політична ситуації в державі створює певні умови успішного або неуспішного ведення політичної комунікації. У свою чергу, політичний дискурс накладає відбиток на соціально-економічне і політичне життя країни. У політиці як мистецтві управління державою чільне місце займають риторичні вміння та навички політичних діячів. Досить часто успішність політики, що проводиться, залежить від майстерно побудованої політичної комунікації. Очевидним є те, що мова та політика невіддільні один від одного, за допомогою мови представники політики спілкуються, інформують, переконують, керують, здійснюючи таким чином владні відносини в суспільстві; політика носить переважно дискурсивний характер. Суть мови сучасної політики полягає не стільки в тому, що кажуть, а як це кажуть.

Широкий розвиток засобів масової інформації зробили політичну діяльність дійсно мовленнєвою, а політичний дискурс – основним способом здійснення політичних дій. Оскільки населення дистанційоване від політичних структур і не може безпосередньо спостерігати за процесом прийняття важливих рішень щодо суспільного життя країни, саме журналісти стають посередниками у спілкуванні політиків та народних мас. Політичний медіадискурс поєднує в собі риси політичного дискурсу та дискурсу масмедіа й переслідує політичну мету – отримати владу, використовуючи при цьому ресурси, які пропонує дискурс ЗМІ. Слідом за К. В. Нікітіною ми вважаємо, що політичний масмедійний дискурс – це складне комунікативне явище, що має на меті боротьбу за владу через формування суспільної думки, яке включає в себе текст як вербалізований результат мовлення, контекст – ситуативний та соціокультурний, а також спеціальні мовні засоби, котрі відповідають цілям і завданням дискурсу [4: 2]. Дискурс ЗМІ й політичний дискурс подібні ще й в тому, що являються інституційними видами спілкування, володіють спільною інтенційною базою, поділяють одну аудиторію, протікають в одних і тих самих екстралінгвістичних умовах [2]. Оскільки боротьба є домінуючою рисою політичного дискурсу, то маємо підстави вважати явище вербальної (мовленнєвої) агресії невід’ємною характеристикою політичної комунікації. О. В. Демидов виділяє такі інтенції, властиві для прояву мовленнєвої агресії в політичному дискурсі: а) виявлення протистояння; б) виявлення здатності мовця оцінити і передбачити наявну політичну ситуацію; в) викриття супротивника; г) обвинувачення супротивника [1: 91]. Сутність вербальної агресії за О. Й. Шейгал полягає в націленості на повалення опонента, зниження його політичного статусу [5: 121]. Таким чином, для здійснення такого негативного впливу на об’єкт політичної комунікації, суб’єкт застосовує мовні лексеми, які дозволяють найбільш ефективним способом досягти бажаного результату – перемогти й принизити опонента в очах потенційного електорату.

Одним із найпоширеніших видів масмедійного політичного дискурсу є теледебати, в центрі яких знаходиться конфліктна ситуація між його учасниками, суть якої полягає у стратегічному протиборстві представників протилежних політичних партій, що претендують на один пост. У власне мовленнєвому плані, політичні теледебати – це зустріч-конфлікт двох цілеспрямованих складних мовленнєвих потоків, обов’язковою умовою яких є виключення досягнення консенсусу, згоди, співробітництва. Політичні теледебати – це агональний жанр політичного дискурсу, що створюється взаємодією двох комунікантів, кожен із яких ставить перед собою цілі, що виключають досягнення цілей опонента. На мовному рівні агональність актуалізується переважно у формах вербальної агресії – інвективах, навішуванні ярликів, у стратегіях дискредитації та дискваліфікації і тому подібне.

Зважаючи на розважальні цінності телебачення, під час трансляцій політичних кампаній телевізійні канали роблять насамперед акцент на створення інтриги та драматизації ситуації. В центрі уваги телеканалів знаходяться не стільки актуальні політичні проблеми, скільки показники рейтингів, підрахунок голосів, підвищення або спад популярності, гучні скандали, особисте життя політиків й таке інше. Неозброєним оком видно, що сьогодні висвітлення політичних виборів будується за канонами шоу-бізнесу: теледебати представлені у вигляді видовищних змагань між учасниками програми. Ми поділяємо думку Л. М. Завгородньої, що політичні теледебати – складний комунікативний витвір, який, крім політичного дискурсу, інтегрує в собі елементи медіадискурсу, а також рекламного, театрального і спортивного дискурсів [3: 123]. Теледебати якнайкраще демонструють особистісні особливості учасників виборчого процесу. Вони концентрують увагу глядачів на іміджі кандидатів, а не на суті політичних проблем. Індивідуальний “стиль” політика й те враження, яке він справить, нерідко ціняться набагато вище, ніж зміст та філософія його політичної програми. За допомогою мови політик впроваджує в свідомість реципієнтів своє бачення картини світу, а також оцінює й емотивне відношення до її елементів. Ефективність такого впливу у політичних теледебатах залежить від вибору найбільш доцільних засобів й оптимального мовного рішення комунікативного завдання. Крім того, успіх мови політика обумовлюється тим, наскільки ті символи, якими він оперує, співзвучні масовій свідомості. Політик повинен вміти зачепити потрібну струну в цій свідомості. Висловлювання політика повинні відповідати інтересам виборців й укладатися в безліч думок і оцінок [3: 124].

У нашому дослідженні на прикладі політичних теледебатів ми проаналізуємо мовні маркери агресії, які є домінуючими засобами у веденні політичного діалогу та основним способом вирішення конфлікту. За основу ми взяли політичні теледебати, які транслювались 5 червня 2009 року на каналі France 2 у передачі «A vous de juger» і були присвячені виборам до Європейського парламенту, котрі мали відбутися за три дні після проведення дебатів у телевізійному ефірі. Для участі в програмі були запрошені «*huit ténors politiques*» [7] такі як: Ксав'є Бертран (UMP), Мартін Обрі (PS), Франсуа Байру (MoDem), Даніель Кон-Бандіт (Europe Ecologie), Марін Ле Пен (FN) та інші. Постійною ведучою програми «A vous de juger» є Арлет Шабо. Як зазначає газета Libération: «*Les deux heures et plus d'émission se sont déroulées dans une ambiance électrique, la plupart des débats – salaire minimum européen, taxe carbone, délocalisations ou Turquie – tournant à la cacophonie*» [6]. Нехтуючи основною тематикою теледебатів, лідери партій перетворили їх у театральне видовище та спортивне змагання. Журналіст політичної газети Mediapart Франсуа Боне назвав дебати «*la plus pitoyable émission politique jamais réalisée depuis les débuts de la télévision. Injures, rumeurs, calomnies, ignorance crasse des dossiers, chaos, embryons de débats aussitôt interrompus et mensonges. C'est le syndrome café du commerce, commérages et empoignades, combats de coqs et mis en scène*» [8]. Представники партій в студії перетворили теледебати в теледуель, у нескінченний діалог-посидинок. Учасники програми виконували роль дуелянтів, замість шпаги орудуючи гострим слівцем, а ведуча – роль секунданта, якій дуже непросто було приборкати своїх надто запальних гостей. «*On vous entend. Pas la peine de crier, vous êtes à la télévision*», [6] – намагалась заспокоїти Арлет Шабо президента партії MPF після того, як він назвав Ксав'є Бертрана «*menteur*». «*Allez au diable !*» [6], так різко звернувся до журналістки лідер партії Front de Gauche Жан-Люк Меланшон, поскаржившись на те, що вона рідко надає йому слово. Присутні політики вели себе, як актори: спілкуючись один з одним та ведучою, вони постійно пам'ятали про глядацьку аудиторію та навмисне “гнали на публіку”, намагалися справити враження та “зірвати аплодисменти”. Супротивники час від часу нападали один на одного, тримали оборону, підпадали під обстріл запитань інтерв'юєра та звинувачень збоку опонента, відбивали удари й переходили в наступ. Так, словесна перебранка відбулась між Марін Ле Пен і лідером партії NPA Олів'є Безансено через те, що останній «*avait un ton péjoratif quand il parlait des Français*» [6]. «*Quand je vous entend, j'ai envie de partir en manif !*», [6] – відразу ж із сарказмом в голосі відреагував пан Безансено на звинувачення на свою адресу. Політичні діячі упродовж всієї програми активно використовували форми прямої вербальної агресії, до якої ми відносимо погрозу, образу, звинувачення, прокляття, створення негативного образу, висловлювання, що знижують статус політичного опонента, нагнітання деталей, дискредитуючі твердження та інші.

Відомо, що теледебати являються дуже зручною технологією, щоб під прикриттям “вільної та об'єктивної дискусії” показати чесність, благородство одних та непорядність, шахрайство інших. Окрім цього, теледебати перетворюються досить часто в проект підтримки певних політичних сил, яку нерідко демонструють самі ведучі програми. Приміром, у наступному проаналізованому нами прикладі пані Шабо не приховує своєї симпатії до шостого Президента П'ятої республіки Ніколя Саркозі та ілюструє свою заангажованість. Коли Марін Ле Пен зробила натяк на те, що соціологічні опитування, які проводяться TNS Sofres Logica для France Télévisions, Radio France і le Monde замовлені Президентом Франції, журналістка вибухнула й підвищеним тоном відповіла: «*Absolument inacceptable ! Insinuer que sondage a été payé par Nicolas Sarkozy est absolument scandaleux*» [6]. Ведуча двічі повторює прислівник «*absolument*», щоб підкреслити своє обурення, безпідставність на нісенітність обвинувачення та наголосити на своїй прихильності до правлячого Президента країни.

Однією із важливих умов проведення теледебатів є участь у них двох антагоністів, які відомі своїми напруженими стосунками. Під час телеефіру замість того, щоб вести конструктивну бесіду на політичні теми вони починають зводити рахунки один з одним, переходять на особисті образи з використанням вульгарної термінології, грубих епітетів, лайливих слів, ненормативної лексики, іронічних інвектив та інших. Використання мовних знаків з емоційно-оцінним забарвленням унеможливорює політкоректне ведення діалогу між

опонентами та надає словесним баталіям запеклого, агресивного характеру. “Закляті вороги” застосовують усілякі хитрощі й риторичні прийоми, які дозволяють представити суперника на невідгідному для нього становищі. Нерідко телевізійна площадка перетворюється на войовничу арену, де відсутні будь-які принципи толерантності, де панує безкомпромісність, непримиренність, вербальна агресія, нездатність досягнути співробітництва між двома сторонами, що призводить до публічних скандалів на очах присутніх в студії та телеглядачів програми. Нерідко у виступах політичних діячів багато емоцій, критики, полеміки і мало предметної аргументації, бо головне – це найбільш привабливо подати позицію власної фракції й дискредитувати політичного суперника.

Апогеєм описаних нами теледебатів стала словесна перебранка двох політичних лідерів партій-конкурентів на виборах до Європейського парламенту Франсуа Байру та Даніеля Кон-Бандіта. Провідні масмедійні видання Франції охарактеризували цю мовленнєву баталію як « *une altercation verbale* », « *un violent clash* », « *un pugilat verbal* » [6], « *un dérapage verbal* » [7], « *une cacophonie de cour d'école* » [8], « *les algarades politiciennes* » [9], « *la prise de becs télévisée* » [9]. Обидва учасники словесної сутички яскраво продемонстрували агресивний тип мовленнєвої поведінки, де мета кожного з них полягає не в тому, щоб з'ясувати позицію партнера, а перш за все в тому, щоб “захопити слово” та якнайширше й якнайповніше висловити і нав'язати свою власну позицію. Мовленнєва дуель вищезгаданих політиків розпочалася з того, що Франсуа Байру звинуватив свого супротивника в « *des relations amicales, sympatiques, formidables avec Nicolas Sarkozy* », « *que Cohn-Bendit téléphonait souvent au chef de l'Etat et avait déjeuné trois fois à l'Elysée* » [9]. Цією фразою керівник партії MoDem викривав свого опонента у його безпосередній підтримці паном Саркозі на виборах до Європейського парламенту. Така смілива заява пана Байру, як пише Le Point, « *a fait sortir de ses gonds* » [7] кандидата від партії Europe Ecologie, який відразу ж пішов у вербальну атаку на свого ворога. Не приховуючи свого обурення, підвищеним тоном Кон-Бандіт відреагував на репліку свого співрозмовника, виправдовуючись, що він обідав із Саркозі « *en tant que président du groupe* » [7], тричі наголошуючи на цьому факті. Щоб продемонструвати своє вкрай зверхнє ставлення, неповагу, неприязнь, зухвалість, упередженість до свого співрозмовника, Кон-Бандіт постійно його перебиває, перекидається репліками з ведучою, проявляє байдужість до ведення діалогу. Для здійснення мовленнєвої тактики “демонстрація неповаги” політик звертається до свого співрозмовника у другій особі однини за офіційних обставин, він не цурається на лексичному рівні вживати просторічну, сленгову, лайливу лексику, що проілюструємо на наступних прикладах: « *Je trouve ça ignoble de ta part parce que tu sais exactement ce qui se passe quand on est président du groupe. Et ce genre de jeu devant les citoyens, eh bien, mon pote, je te dis, jamais tu ne seras président de la République parce que t'es trop minable pour ça !* » [7]. Пан Байру веде себе більш стримано у цьому вербальному поєдинку, звертається на “Ви” до свого опонента, не вживає пейоративних лексем, уникає прямих коментарів на образливі зауваження на свою адресу. Проте він не пропускає нагоди, щоб дискредитувати свого співрозмовника в очах присутніх політиків та глядачів у студії та реалізує інтенцію руйнування його іміджу шляхом приниження його моральних якостей: « *Je ne suis pas sûr que vous puissiez, vous, employer le mot ignominie, parce qu'il y a un certain nombre d'ignominies que vous n'avez pas hésité à porter* » [7]. Імпульсивний пан Кон-Бандіт змусив уточнити думку пана Байру. « *Je trouve ignoble, moi, d'avoir poussé et justifié des actes à l'égard des enfants que je ne peux pas accepter* » [7], відразу ж відреагував президент партії MoDem, натякаючи на давню полеміку навколо книги « *Le grand bazar* », написаної Даніелем Кон-Бандітом ще в 1975 році, в якій автор « *avait défendu des thèses “pédophiles”* » [9]. Така промова шокувала всіх у студії. Арлет Шабо запропонувала лідеру екологічної партії відреагувати на ці провокуючі рядки, на що він коротко відповів: « *Non* » й додав: « *J'étais sûr que tu viendrais là dessus. C'est la grandeur présidentielle* » [8]. Лише наступного дня після трансляції теледебатів Даніель Кон-Бандіт досить у грубій та фамільярній формі дав коментарі на каналі France 3 стосовно вищеприписаного інциденту: « *Il a pété les plombs. Il va mal dans sa tête et je crois que c'est mauvais pour lui* » [8]. Попри всі зусилля ведучої заспокоїти своїх гостей та повернутись до питань виборів, передача закінчилася « *dans une*

atmosphère surchauffée» [8]. «*Je n'ai jamais vu ça. C'est la culture banlieue qui entre dans le débat politique. Tous les coups sont permis. L'idée était de donner aux électeurs envie de voter. Je ne suis pas sûre qu'on y arrive*» [8], достатньо критично охарактеризувала проведені нею дебати Арлет Шабо.

Таким чином, результати проведеного нами дослідження дозволяють зробити висновок про те, що телевізійні дебати, які є невід'ємною частиною масмедійного політичного дискурсу, являють собою зразок інтолерантної поведінки, які за допомогою мови формують новий тип тексту, де головною особливістю є вербальна агресія. Мовленнєва агресія перешкоджає досягненню цілі комунікантів та реалізації завдань ефективної мовленнєвої взаємодії, вона деструктивно впливає на свідомість учасників спілкування, ускладнює повноцінний обмін інформацією й суттєво знижує можливості взаєморозуміння комунікантів. Аналіз мовних одиниць із семантикою агресії в організації політичного медіадискурсу Франції становлять подальші перспективи нашого дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Демидов О. В. Инвективная лексика в СМИ (на примере политического журналистского дискурса) / О. В. Демидов // Вестник Челябинского ун-та: Серия 11 Журналистика. – 2004. № 1(1). – С. 90-94.
2. Виноградова С. А. Политический медиадискурс как коммуникативное явление с манипулятивным потенциалом [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mspu.edu.ru>.
3. Завгородня Л. М. Передвиборчі теледебати у дискурсивному вимірі / Л. М. Завгородня // Проблеми семантики слова, речення та тексту. – 2009. Вип. 22. – С. 121-128.
4. Никитина К. В. Политический дискурс СМИ и его особенности, создающие предпосылки для манипуляции общественным сознанием / К. В. Никитина // Управление общественными и экономическими системами: многопредмет. науч. журнал. – Орёл: ОрёлГТУ. – 2006. – № 2. – С. 1-7.
5. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2004. – 326 с.
6. Bayrou ne lâche rien, Cohn-Bendit calme le jeu [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.liberation.fr/politiques/0101571505.html>.
7. Européennes, échanges d'insultes [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lepoint.fr/20090604.html>.
8. Mînable [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mediapart.fr/0580609.html>.
9. Un clash entre Bayrou et Cohn Bendit? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.agoravox.fr/tribune-libre/article/57025.html>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Гуз – старший викладач кафедри романських мов та перекладу Волинського національного університету імені Лесі Українки; аспірантка кафедри французької філології Львівського національного університету імені Івана Франка.
Наукові інтереси: прагмалінгвістика.

ГІПОТАКСИС В АНГЛОМОВНОМУ ЖУРНАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ: ВІКОВИЙ АСПЕКТ

Ірина ДАНИЛЬЧЕНКО (Ніжин, Україна)

У статті розглядається вплив віку автора на вживання гіпотаксису в сучасному англomовному журнальному дискурсі. Встановлено, що молоді автори віддають перевагу підметовим та означальним підрядним частинам, адвербіальним цілі та наслідку, а журналісти старшого віку вживають присудкові та умовні підрядні речення.

Ключові слова: гіпотаксис, медіа-дискурс, мовна особистість, вік, речення, антецедент, емфатична конструкція.

The paper explores the influence of an author's age on the hypotactic organization of articles in English magazine discourse. In the articles by young authors the hypotactic relations are represented by subject and attributive clauses as well as adverbial clauses of purpose and cause while in the texts by older journalists predicative and conditional clauses prevail.

Key words: hypotaxis, media discourse, linguistic personality, age, sentence, antecedent, emphatic sentence.

Виклад інформації в медіатексті детермінований не лише внутрішньомовними закономірностями і загальним змістом повідомлення, але й соціокультурними параметрами мовної особистості, до яких зараховують: біологічні індекси (стать і вік) та соціально-статусні показники (національність, освіта, професія, соціальний стан), що впливають на вживання мовних засобів автором тексту [6: 10]. Зазначені характеристики мовної особистості виявляються в дискурсі як складні єдності мовної практики та

екстралінгвальних факторів, необхідних для розуміння тексту, які створюють уявлення про учасників комунікації, їх установки та цілі, умови продукування і сприйняття повідомлень [4: 112].

Проте існують лише спорадичні дослідження впливу соціокультурних індексів автора на вибір мовних засобів у медіа-дискурсі: вивчалась об'єктивація гендерних стереотипів у газетних текстах [8: 6], динаміка мовної репрезентації гендера в публіцистиці [5: 7] та засоби вираження етнічних упереджень у політичному дискурсі [4: 268]. Тому мета цієї статті полягає в аналізі особливостей організації журнальних статей авторів різного віку. Матеріал дослідження складають 15 статей із часопису *Newsweek* за 2005-2010 роки, з яких методом суцільної вибірки було відібрано і проаналізовано прості й складні речення, вжиті у статтях журналістів різного віку.

Вікові особливості комунікантів розглядалися у сучасній медіалінгвістиці в основному з позицій раннього онтогенезу дитячого мовлення [14: 183] та спілкування підлітків [2: 25]. Дорослий вік тривалий час вважався періодом життя, коли когнітивна та психічна сфери людини досягли повного розвитку і стабілізувалися і можливі були лише мінімальні зміни в розумових процесах [11: 24]. Тому мовлення дорослого вважалось еталоном для вивчення комунікативної поведінки дітей і підлітків, залишаючись поза увагою лінгвістів. Однак, когнітивні дослідження показали активну динаміку змін розумової сфери дорослих, можливість психічних новоутворень протягом усього життя людини та гетерохронний розвиток психічних функцій [12: 4]. У цьому ракурсі дорослий вік характеризується багатоаспектністю, єдністю надбань і втрат, пластичністю, історично-культурною обумовленістю, контекстністю та взаємозв'язком з іншими складниками індивідуального розвитку [1: 64]. Когнітивні особливості дорослих дають підстави стверджувати про відмінності мовленнєвої поведінки різних вікових груп.

На сьогодні не існує загально визнаної градації років за межами юності. Дослідники розрізняють три стадії дорослого віку тривалістю від 15 до 20 років кожна: ранню, середню і пізню [11: 29]. Рання дорослість охоплює вікові межі від 20 до 39 років, середня дорослість триває від 40 до 59 років, а пізня – від 60 до 70 років. Вік авторів журналу *Newsweek* ми встановлювали за їх персональними Інтернет-сторінками: він охоплює період ранньої дорослості, що починається з 27 років, оскільки автори цього часопису починають свою професійну діяльність після закінчення навчання та здобуття певного досвіду в інших виданнях. Показники середньої дорослості журналістів охоплюють період від 40 до 59 років, а пізньої – від 60 до 70. Найбільша кількість авторів, що працюють у *Newsweek*, має вікові межі від 45 до 65 років, причому навіть при досягненні пенсійного віку журналісти продовжують свою професійну діяльність.

Одним із засобів відображення віку мовця є структура речення, оскільки синтаксис – одна з найважливіших сфер мови, що об'єднує в єдину систему усі її рівні [10: 164]. Речення становить ціліснооформлену одиницю, за допомогою якої здійснюється передача інформації від мовця до реципієнта [3: 5]. Синтаксичні структури визначають організацію журнальних статей, оскільки висловлювання подають події в структурованому мовою вигляді [10: 239], а індивідуальна свобода вибору структурних варіантів на рівні речення значно вища, ніж на будь-якому іншому [3: 6].

Матеріал журналу *Newsweek* засвідчує, що на синтаксичному рівні вплив віку автора виявляється у частоті використання гіпотактичних і паратактичних відношень у текстах журналістів певного віку. Для молодих авторів більш характерний гіпотаксис – синтаксичний зв'язок, що поєднує граматично нерівноправні частини складного речення і виявляє різні види змістової залежності та ієрархії між ними [7: 104]. Проведений аналіз виявив, що молоді журналісти віддають перевагу підрядним реченням – їх кількість у п'яти статтях, написаних авторами віком до 40 років, становить 177 вживань. У текстах журналістів середнього віку їх кількість зменшується до 169, а старшого до 162.

Кількісний аналіз поширення гіпотаксису виявив вікові особливості дистрибуції підрядних речень різних видів. У статтях молодих авторів різноманіття підрядних частин

досить велике: представлені всі їх різновиди, які доповнюють, розкривають та характеризують головну ідею. Автори літнього віку віддають перевагу простим реченням і паратаксису.

Кількість підрядних підметових речень, які виконують функцію виділення [13: 409], зменшується з віком журналіста: у п'яти статтях молодих авторів ми виявили дев'ять підметових частин; у такій же кількості матеріалів журналістів середнього віку – три, старшого – дві. Функція виокремлення інформації полягає у приверненні уваги читача до заявленої ідеї у головній частині. Молоді автори здебільшого вводять підметові частини сполучним займенником *what* або емфатичною конструкцією з *it*, за якої підметове речення стоїть після присудка.

Займенник *what*, який вводить підметову частину, виокремлює інформацію в головному реченні [13: 410]. Наприклад, у статті *Is Hillary the new Thatcher?* молода авторка Джулія Бейрд описує перешкоди, з якими стикаються жінки-політики на шляху до влади. У реченні *What unites women most of all is seeing one of their own being belittled* [Newsweek 08.03.2008] підрядне підметове речення акцентує факт можливої невдачі жінки на політичній арені. Крім віку, в цьому реченні відображений гендерний аспект авторки: лексична одиниця *women* протиставляє жінок-політиків чоловікам.

Емфатична конструкція з *it*, за якої підметова підрядна частина стоїть після головної, виділяє присудок останньої, який виражає ставлення чи оцінку автора [13: 411]. Наприклад, у реченні молодої авторки Кейт Дейлей *It makes sense that they (teenage girls) are going to take care of themselves instead of reaching out* [Newsweek 29.06.2010] присудок *makes sense* у головній частині підкреслює важливість піклування про здоров'я і виражає пропозицію авторки молодим людям відмовитися від алкоголю. Інтродуктивне *it* вводить довгу підметову частину, що свідчить про намір авторки сказати відразу багато інформації, а кінцева позиція підметового речення привертає до нього увагу читача і деталізує зміст висловлювання [13: 411].

Емфатична конструкція з *it* дозволяє уникнути занадто довгого підмета на початку речення. Наприклад, у статті молодої авторки Джесіки Беннетт *Power in numbers* ідеться про створення для кожної організації та підприємства веб-сайтів та розміщення інформації про їх роботу на блогах. У реченні *It is debatable whether encouraging public input is a good way to increase efficiency* [Newsweek 6.08.2007] *it* виконує інтродуктивну функцію і вводить довгу підрядну частину. Предикатив, виражений прикметником *debatable*, у головній частині та сполучник *whether* показують сумнів авторки щодо покращення ефективності роботи працівників компанії із залученням блогосфери.

Кількість присудкових підрядних речень, які виконують пояснювальну функцію [13: 342], збільшується з віком журналіста: у п'яти статтях молодих журналістів знаходимо два підрядних присудкових речення; у авторів середнього віку – шість, похилого віку – дев'ять, що свідчить про їхню схильність до тлумачення фактів, а не привернення до них уваги читача. Наприклад, у реченні Роберта Семьюелсона (65 років) предикативна частина розкриває «правду» про розвиток світової економіки – незважаючи на глобалізовані ринки, кожна нація самостійно вирішує власні економічні проблеми: *The older and less-noticed truth is that the nation usually remains, for better or worse, the decisive force in determining the economic condition of its citizens* [Newsweek 25.07.2005].

Підрядні атрибутивні речення, функція яких полягає у деталізації інформації про антецедент у головній частині [13: 362], найчастіше вживають журналісти молодого віку. У п'яти статтях молодих авторів їх кількість становить 67 вживань, середнього віку – 55, старшого – 45. Натомість, журналісти старшого віку здебільшого характеризують антецедент за допомогою означень, напр., *His plan will give many employers incentives to stop providing coverage for employees* [Newsweek 12.09.2009], а молоді автори – означальними підрядними реченнями, напр., *It was the hubris of reason that drove President Woodrow Wilson to naively assume* [Newsweek 31.05.2010]. Порівняємо, як молодий і літній автори характеризують людину та її діяльність. Молодий журналіст Ендрю Баст (27 років) вводить інформацію про

бригадного генерала Фредеріка Годжеса дескриптивним означальним реченням, яке розширює антецедент: *Brig.-Gen. Frederic Hodges, who commands troops in southern Afghanistan, said [...]* [Newsweek 31.05.2010]. Автор старшого віку, Говард Файнмен (62 роки), характеризує президента Обаму та його діяльність за допомогою означень у простому реченні, що сприяє легшому сприйманню та розумінню змісту: *He (Obama) was a commander in chief leading two wars, confronting an implacable terrorist foe, burdened by a wobbly job rating and dysfunctional Congress, and facing a dicey electoral future for his party in 2010 and himself in 2012* [Newsweek 10.12.2009].

Вплив віку на семантичну організацію гіпотаксису простежується у вираженні авторами різного віку адвербіальних відношень. З-поміж обставинних речень молоді автори віддають перевагу цілі та наслідку: їх кількість становить п'ять випадків у молодих журналістів і жодного у авторів середнього віку та два – у старшого покоління. Наприклад, підрядне наслідку пояснює реакцію на появу на політичній арені світу жінок півстоліття тому у реченні *The first few female leaders were considered so unusual, that they were cast as male or metal* [Newsweek 8.03.2008].

Журналісти середнього віку віддають перевагу підрядним причиновим частинам, кількість яких утричі переважає у статтях авторів цієї вікової групи: ми знайшли 14 каузальних речень у текстах журналістів середнього віку, чотири – у статтях молодих авторів і шість – літнього віку. Домінування причинових речень у текстах авторів середнього віку відображає їхнє прагнення осмислити причиново-наслідкові зв'язки між суспільними подіями. Наприклад, у висловленні зі статті авторки середнього віку Лізи Міллер головне речення констатує об'єктивний факт – лікарі не завжди діагностують депресивні стани вагітних жінок: *It is difficult to detect depression in a pregnant woman, because so few of them admit they are depressed and because so many of the symptoms look alike* [Newsweek 24.04.2006]. Два однорідних каузальних речення пояснюють, чому ця проблема не отримала вирішення в медичній практиці.

У статтях літніх журналістів переважають речення умови, кількість яких суттєво збільшується з віком автора: у п'яти текстах літніх авторів зустрілося 11 підрядних умовних речень, середнього віку – вісім, молодих – чотири. Так, речення *If too many national economies are weak, then the global economy will be weak* [Newsweek 25.07.2005] розкриває висновок автора про глобалізацію ринку. Журналіст підкріплює цю тезу наступним умовним реченням, яке за рахунок стилістичного засобу паралелізму акцентує важливість наданої інформації: *If too many countries try to manipulate the system for their advantage, then the global economy may become unstable or succumb to mutual suspicions* [Newsweek 25.07.2005]. У цьому реченні автор намагається застерегти лідерів держав від можливих конфліктів під час проведення торгових операцій на міжнародному ринку.

З'ясувальні речення – єдиний тип, який не виявляє вікової залежності. Їх кількість у статтях журналістів різних поколінь майже однакова: ми нарахували 52 додаткові частини у п'яти статтях молодих авторів, 60 – у журналістів середнього віку і 57 – старшого покоління. Приблизно однакова кількість підрядних речень цієї групи у статтях авторів різного віку пояснюється, на наш погляд, тим, що більшість з'ясувальних частин приєднуються до головної для передачі думок та висловлень інших людей. Дієслова мовлення характерні для будь-якої статті при відображенні тверджень інших людей, переказі та інтерпретації подій та фактів, тобто у блоці коментарів.

Отже, вживання гіпотаксису у журнальних статтях залежить від віку авторів. Для молодих журналістів важливий аспект виділення інформації, тому вони віддають перевагу підрядним підметовим частинам для привернення уваги читача до певної ідеї та підрядним означальним для характеристики людей і їх діяльності. Старші автори вживають підрядні присудкові речення для пояснення інформації про події та явища. Для відображення обставинних відношень молоді автори здебільшого залучають підрядні цілі та наслідку; журналісти середнього віку – причинові; автори старшого покоління – умовні при поясненні обставин, необхідних для досягнення певної мети. Перспективи подальшого

дослідження вбачаємо в аналізі особливостей вживання паратаксисту у текстах авторів різного віку.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балтес П. Всевозрастной поход к психологи развития / П. Балтес // Психологический журнал. – 1994. – Т. 5, № 1. – С. 60-68.
2. Боднар Р. В. Соціолект підлітків як субкультура сучасного лінгвосоціуму (на матеріалі англійської мови 90-х років ХХ – початку ХХІ століття): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Руслана Володимирівна Боднар. – К., 2007. – 237 с.
3. Бойко Ю. П. Вживання підрядних речень у текстах різних функціональних стилів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ю. П. Бойко. – Одеса, 2002. – 18 с.
4. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк: [пер. с англ.]. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
5. Дудоладова О. В. Динаміка мовної репрезентації гендера в англійському публіцистичному дискурсі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. В. Дудоладова. – Харків, 2003. – 18 с.
6. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
7. Лингвистический энциклопедический словарь / [ред. В. Н. Ярцева]. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
8. Лукьянова Т. Г. Вільні атрибутивні словосполучення як засіб об'єктивації гендерних стереотипів (на матеріалі сучасного британського газетного дискурсу): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т. Г. Лукьянова. – Харків, 2009. – 20 с.
9. Потапенко С. І. Сучасний англомовний медіа-дискурс: лінгвокогнітивний і мотиваційний аспекти / С. І. Потапенко; [монографія]. – Ніжин: Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2009. – 391 с.
10. Почепцов Г. Г. Предложение / И. П. Иванова, В. В. Бурлакова, Г. Г. Почепцов // Теоретическая грамматика современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1981. – С. 164-181.
11. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – М.: Прогресс, 1996. – 264 с.
12. Clark-Cotton M. R. Language and Communication in Ageing / M. R. Clark-Cotton, R. K. Williams, M. Goral, L. K. Obler // Encyclopedia of Gerontology. – Oxford: Elsevier, 2007. – Vol. 2. – P. 1-8.
13. English Grammar / [Ed. John Sinclair]. – London: Harper Collins Publishers, 1994. – 486 p.
14. Labov W. Finding out about children's language / W. Labov // Working Papers in Communication / Ed. by D. Steinberg. – Honolulu: Pacific Speech Association, 1971. – P. 183-206.
15. Mather M. Ageing and motivated cognition: The positivity effect in attention and memory / M. Mather, L. L. Carsensen // Trends in Cognitive Sciences. – 2005. – Vol. 9, № 10. – P. 496-502.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Данильченко – викладач кафедри германської філології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
Наукові інтереси: англомовний медіа-дискурс, мовна особистість.

КОМУНІКАТИВНА Й ОСОБИСТІСНА РОЛЬ МОДЕРАТОРА У ТЕЛЕВІЗІЙНІЙ ІНТЕРАКЦІЇ

Ольга ДЗИКОВИЧ (Київ, Україна)

У даній статті розглянуто комунікативну ситуацію у сучасних жанрах телепростору. Основна увага приділяється комунікативній ролі телеведучого та особистісному фактору спілкування модератора та телеглядача. Порушується питання взаємодії комунікатора та адресата і розглядається функціонування телекомунікації в цілому.

Ключові слова: модератор, телеведучий, інтерація, телекомунікація, ток-шоу, телепростір.

This paper describes the communicative situation in modern genres of TV. The focus is on communicative role of TV host and personal factor of communication of TV-moderator and audience. The issues of interaction between the communicator and recipient and the functioning of telecommunications are reviewed in general.

Key words: moderator, TV host, interaction, telecommunications, talk shows, TV space

Комунікативно-інформаційна ситуація в сучасному суспільстві характеризується активним використанням усіх засобів масової інформації (радіо, телебачення, друк) різних технік і технологій переконання і впливу на цільову аудиторію. Однією з головних причин інтенсифікації інформаційного впливу ЗМІ є їх прагнення донести до цільової аудиторії «громадської думки», щоб залучити її на свій бік і отримати позитивну оцінку своїх справжніх, і, найважливіше – майбутніх дій, програм і т.д.

Актуальність даного дослідження зумовлена поживавленим інтересом до рівня впливу телекомунікації на свідомість аудиторії та взаємодії комунікатора та адресата.

Предметом наукової статті є виявлення ролі та функції телеведучих у встановленні контакту з аудиторією під час телевізійної інтерації.

Об'єктом дослідження виступають сучасні жанри телепростору з їх особливостями функціонування та організації.

Проблемам взаємодії телебачення із телеглядачем та встановлення контакту з аудиторією присвячували свої праці М. Барц, Л. В. Матвеев, Л. Г. Світич, Дж. Верч, О.А. Романов, С.Г. Романова, І.Ю. Черепанова, Ю. В. Мочалова, М.Є. Фролов та багато інших.

З усіх засобів масової інформації телебачення являє собою таку модель комунікації, яка, з одного боку, подібна до моделі міжособистісного спілкування, а з іншого боку, воно являє собою специфічну форму комунікативної взаємодії, оскільки в ній активний зв'язок відправника інформації з співрозмовником / адресатом (аудиторією) носить дещо однонаправлений (односторонній) характер. Специфічність телевізійної комунікації проявляється також і в тому, що комунікативні рольові позиції учасників телевізійної інтеракції досить умовні й розмиті. Так за позицією відправника найчастіше являється ведучий телевізійної програми, хоча його роль в різних програмах зводиться, частіше за все, до трансляції колективної думки, групової установки, редакторської оцінки і т.п. Структурно будь-яка форма комунікації, за Р.О. Якобсоном, включає в себе шість елементів. Це *адресат*, *адресант*, власне створюване *повідомлення*, *код*, який робить це повідомлення зрозумілим, «*контакт*» або фізичний посередник комунікації, і *контекст*, з яким це повідомлення пов'язане [6: 322].

Однак для телевізійної комунікації таке поєднання не є обов'язковим. Зокрема, не є характерним для телевізійної комунікації наявність такого об'єднуючого учасників інтеракції компоненту як «типова мовна ситуація», що потребує в обов'язковому порядку присутність мовця, слухача, який може помінятися роллю з мовцем в момент спілкування, і висловлювання, що здатне включати в себе ствердження, питання, попередження і так далі, тобто «ілюкативний показник цільового використання» таких виразів.

Телевізійна комунікація – це специфічна комунікація в рамках певного програмного інформаційного простору як сукупності комунікативних практик у вигляді такого собі «дискурс-архіву» конкретної програми, метою якої є ефективна реалізація кодів (у формі запланованого інформаційного спілкування) відправником і їх успішне сприйняття адресатом. Потенціал запланованого інформаційного повідомлення у вигляді того чи іншого різновиду телевізійних програм направлений або на формування внутрішнього ментального образу соціально-політичної ситуації в світі, країні, регіоні, місті в адресата як члена соціуму, або на вироблення у адресата ступеня його залучення до комунікативної інформаційної інтеракції із мас-медіа, щоб домогтися зміни асоціативних уявлень одержувача про референта. Психологічне таких процесів полягає в організації телебаченням для глядача ефекту віртуальної присутності в ситуації вироблення і прийняття значущих для всього суспільства рішень. Рольові моделі функціонування особистості, а точніше, соціального індивіда, в технократичній і монетаристській соціальній ситуації тиражуються телебаченням за допомогою трансляції різного роду ток-шоу. Завдяки подібним замінникам рольових ігор людина може виробити в себе нову якість – гнучкість рольової позиції особистості [2: 144].

Пройшовши недовгу, але дуже бурхливу історію свого розвитку, жанр ток-шоу набував з моменту свого зародження притаманних лише йому рис, змінювався, вбирав нові тенденції, варіювався у форматах та головне – трансформувалася в уяві суспільства. Поєднуючи в собі риси політичних дебатів, соціальної дискусії, інформаційного потоку, гри, діалогу з телеглядачем, інтимної бесіди тощо ток-шоу залишається на сьогодні одним з найпопулярніших жанрів сучасного телепростору.

Неодмінними «компонентами» ток-шоу, виступають гості («герої») – люди, що чимось прославилися або просто цікаві своїми вчинками, думками, способом життя. Обов'язковою є присутність у студії декількох десятків глядачів, можливо і наявність компетентних експертів. Глядачі не завжди залучаються до розмови, іноді їх участь обмежується оплесками, сміхом, вигуками подиву – це створює особливу атмосферу публічності, дає «емоційну підказку» телеглядачам. З появою ток-шоу на американському та західному телебаченні виникла і особлива посада – модератор ток-шоу. Це, мабуть, один з найвагоміших компонентів ток-шоу, людина, яка займається «підігрівом» аудиторії, керує ходом подій у самому ток-шоу і є центральним комунікатором між телебаченням як

відправником, глядачами в студії, гостями і телеглядачами. Модератор оповідає про хід програми, про роль глядачів, намагається закликати людей до діалогу, запитує, хто з присутніх хоче висловитися на запропоновану тему, навчає обходитися з пультами для голосувань, якщо їх використовують у програмі. Організатори ток-шоу на телебаченні активно користуються послугами модераторів. Крім спілкування з аудиторією до початку програми, ця людина присутня в залі протягом усієї передачі. Вона стежить за ходом ток-шоу і першою починає аплодувати в місцях найбільшого емоційного підйому бесіди, вона допомагає сформулювати думки бажаним розповісти свою історію.

Ток-шоу відрізняється надзвичайною тематичною та функціональною широтою жанрового різновиду. Дослідники вважають, що ток-шоу поєднує сутнісні ознаки інтерв'ю, дискусії, гри, а також концентрується навколо особистості ведучого. Це максимально персоніфікована екранна форма. Взаємодії форми і її творця в першу чергу сприяють необхідні особистісні якості ведучого: розум, винахідливість, чарівність, гумор, вміння зацікавлено слухати, пластично рухатися тощо. Істотними є також і зовнішні обставини: певне місце і суворо дотримувана циклічність, тобто регулярна повторюваність у програмі, розрахована на збудження у свідомості масового глядача стану очікування зустрічі. Драматургія ток-шоу тісно пов'язана з питально-відповідною основою цього жанру. Саме форма, якість, вид і логіка послідовності питань визначають інтригу і динаміку розвитку сюжетної лінії програми. Основні питання задає ведучий, а відповідають на них різні категорії учасників ток-шоу (герої, експерти, глядачі і т.д.). У залежності від того завдання, яке ставить ведучий на різних етапах програми, він використовує різні типи питань. У кожному ток-шоу існує своя так звана культура діалогу.

Розвитку та «укоріненню» на сучасному телебаченні такого жанру як ток-шоу сприяло і те, що за останні десять років відбувся перехід від стандарту дикторського мовлення до журналістської моделі мовлення. Така модель комунікації з телеглядачем допускає участь телеведучого в процесі відбору телесюжетів для передачі, він може виступати ініціатором тем, що порушуються під час зйомок. Художні прийоми інтонування мовлення, словесні формули опису подій, спонтанні зауваження тощо можуть бути використані глядачем як розумові рефлексивні засоби аналізу соціальної реальності. Таким чином, ведучі та телеглядачі виявляються співавторами соціально значимого дискурсу. Атмосфера такої взаємодії з глядачем означає наявність інтелектуальної співпраці [4]. Враховуючи це, доречно згадати слова філософа Мартіна Бубера про атмосферу діалогу між людьми: «Діалог не обмежується спілкуванням людей один з одним, він є ставленням людей один до одного, що виражається в їх спілкуванні. Звідси випливає, що, навіть якщо можна обійтися без слів, без повідомлення, одне повинно в будь-якому випадку бути присутнім в діалозі – взаємна спрямованість внутрішньої дії. Двоє, що беруть участь у діалозі, вочевидь, повинні бути звернені один до одного, – все одно з якою мірою активності чи свідомості» [1: 99]. Таким чином, можна стверджувати, що особистість ведучого стає чинником, що компенсує технічні труднощі телебачення при передачі афективної, смислової та духовної атмосфери спілкування.

На думку М. Мамардашвілі, особистість як явище впливає з феномена людини, тому, аналізуючи особистісні ефекти телевізійної комунікації, психологія робить внесок у дослідження феномена людини [3: 244]. Г. Олпорт розглядає систему особистості як «комплексний продукт біологічної спадковості, культурних форм, когнітивного стилю і духовного пошуку» [5].

Говорячи про роль модератора – ведучого ток-шоу, слід неодмінно зауважити, що вона значно відрізняється за своїм характером. «Перехідною» фігурою від ролі диктора до ролі модератора ток-шоу є роль ведучого телеефіру. Ведучі телеефіру не обов'язково є професійними журналістами, проте їх незмінна особиста чарівність дозволяє їм служити свого роду емблемою (маркером) невимушеної атмосфери довірливого спілкування. Слід зауважити, що телебачення як суспільний інститут рекрутує в ролі ведучих передач особливий тип людей, які задовольняють суворі вимоги, що пред'являються до комунікатора як самою телевізійною корпорацією, так і специфікою опосередкованої комунікації.

В той час, як інформаційний диктор або диктор телеефіру є ніким іншим як виразником вже спланованої інтраекції телевізійного простору, модератор несе у своїх діях лише

непрямо направлену функцію для встановлення взаємодії. У його ролі переважає спонтанність, самовіднесеність, невідворотність сказаного тощо.

Емоційне сприйняття глядачем особистості телеведучого, як показують дослідження, залежить від уміння модератора врахувати екзистенціальну позицію глядача при виборі теми повідомлення, аргументації питань гостям студії. Таким чином, поняття контакту телебачення з глядачем доцільно розглядати на рівнях фізичному (адекватність стимуляції), етносоціальному (колективна психологія), психологічному (афективна і смислова особливості взаємодії з глядачем) та духовному (апелювання до цінностей та ідеалів особистості глядача, сумісної творчості з ним). Оптимальні форми контакту та взаємодії телебачення з глядачем мають на меті залучення аудиторії в інтелектуальну діяльність дослідження реальності, асистування розумової активності глядача щодо залучення індивідуальних можливостей самоактуалізації особистості, запрошення до співтворчості у сфері творення дискурсу суспільства, подолання феноменів помилкової, ілюзорної свідомості. Саме розважальний тип дискурсу, домінуючий в даний час в штучному інформаційному середовищі, сприяє подібним формам контакту телебачення з глядачем. Реальний контакт телебачення з аудиторією ґрунтується на функції розваги, що означає стимулювання виникнення у глядачів продуктивного зосередження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бубер М. Два образа веры. – М.: Республика, 1995. – 464 с.
2. Информационная и психологическая безопасность в СМИ: телевизионные и рекламные коммуникации. Під ред. А.І.Донцова, Я.Н.Засурського, Л.В.Матвєєва, О.І.Подольського. – М.: Аспект Пресс, 2002. – Т. 1. – С.142-148.
3. Мамардашвілі М. Психологія і особистість // Загальна психологія. Тексти / За ред. В. В. Петухова. – М., 2001. – С. 236-251.
4. Мочалова Ю. В. Установление контакта с аудиторией в телевизионной коммуникации [Электрон. ресурс] / Ю. В. Мочалова // Агентство соц. проектов „Покров”. – 2008. Режим доступа <http://pokrovkino.livejournal.com/2710.html>
5. Олпорт Г. Становление личности: Избранные труды. – М.: Смысл, 2002. – 462 с.
6. Якобсон Р.О. Речевая коммуникация; Язык в отношении к другим системам коммуникации // Избранные работы. – М.: Прогресс, 1985. – С.306-330.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Дзикович – аспірантка та викладачка кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».

Наукові інтереси: медіалінгвістика, прагматичний аспект телемовлення.

ЕМОТИВНО-ОЦІННА ФУНКЦІЯ РЕМАРКИ: ПРАГМАТИКО-КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ

Анна ЕРЛІХМАН, Ярослав МЕЛЬНИК (Івано-Франківськ, Україна)

Стаття присвячена імпліцитності у художньому творі, яка виражається за допомогою емотивно-оцінних авторських ремарок. Образи персонажів, тематика та емотивний фон тексту у когнітивно-фреймовій інтерпретації створюються авторськими ремарками, які здатні імпліцитно реалізовувати емотивно-оцінний вектор тексту.

Ключові слова: імпліцитність, емотивна оцінка, тематичний фрейм, слот, авторська ремарка, драматургічний текст, емотивний вектор.

This article focuses on the problem of implicitness in fiction which is expressed by emotively evaluative stage directions. Characters' images, themes and emotional atmosphere of the text in cognitive-frame interpretation are created with the help of stage directions, which are capable to carry out emotively evaluative vector of the text.

Key words: implicitness, emotive evaluation, thematic frame, slot, stage direction, dramatic text, emotive vector.

Постановка проблеми. У драматургічному тексті поряд з репліками існують ремарки. Вони виступають елементами або індикаторами, які виконують семантично-компенсаторну функцію, інакше кажучи, допомагають адекватно розкрити прагматичне значення реплік та внутрішні інтенції автора. Жанрова специфіка драми дозволяє говорити про «завуальованість» авторського слова, яка маніфестується здебільшого в авторських ремарках (АР).

Актуальність та зв'язок з науковими завданнями. Малодослідженою постає проблема вираження імпліцитності у драматургічному тексті загалом та у АР зокрема.

Залишаються відкритими питання інтеграції семантичного наповнення АР та реплік, кореляції їх прагматичних векторів. Місце АР у тексті драми та її функціональність залишаються невизначеними, що й зумовлює дослідження АР як одного з найважливіших засобів вираження імпліцитності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Природа та статус АР досі залишаються невизначеними, але з розвитком лінгвістики тексту вона не розглядається як службовий елемент тексту, а, реформувавши функціонально-структурний устрій, є його рівнозначною складовою, на що вказував ще О.О. Реформатський, стверджуючи, що ремарка є членом опозиції «репліка – нерепліка» [9: 105–107]. На смислотворчу роль ремарки у тексті драми вказує також Н.В. Топчий, наголошуючи, що АР виражає «моральну позицію автора, статичні та динамічні описи, емоційні, оцінні та експресивні компоненти» [11: 143–144]. Автономність АР підвищується за рахунок відсутності прямого авторського слова, відображенням усіх відносин у мовленні та поведінці персонажів, що призводить до їх взаємозалежності: АР створює ситуативний контекст для репліки та корелює її – робить її семантично і прагматично однозначною, координує читацьке сприйняття у «правильне» русло інтерпретації реплік та є ефективним засобом змалювання образів персонажів і вираження їх ціннісних орієнтирів.

Емотивна тональність є однією з найважливіших характеристик АР, на що вказують такі лінгвісти як І.Н. Горелов [3], М.К. Закареїшвілі [5], А.О. Стрижено [10] та інші дослідники, вважаючи емотивність одним з відправних пунктів класифікацій АР: О.Б. Паньковський та Б.С. Шварцкопф виділяють ремарки *характеристики дійових осіб та характеристики мовленнєвої дії* [7: 160], З.С. Дотмурзієва – *емоційні ремарки* [4: 121], М.Ю. Хватова – *суб'єктивні* [12: 7], Д.Х. Баранник і Г.М. Гай – ремарки, що *коментують діалог в емоційно-тональному і мімічному аспектах* [1: 44], а Н.М. Новоставська говорить про модальність АР як закріплене у мовній практиці ставлення мовців до вживаних знаків і відповідний вплив знаків на адресата [6: 101–106].

Об'єктом нашого дослідження є імпліцитна реалізація категорії оцінки у драматургічному тексті, **предметом** – АР як засіб реалізації емотивного компонента категорії оцінки.

Мета статті – визначити місце, способи імпліцитної реалізації емотивної оцінки у АР. Досягнення поставленої в роботі мети вимагає вирішення таких **завдань**: визначити статус емотивності, проаналізувати місце АР у драматургічному тексті, виокремити основні види реалізації емотивної оцінки у конгнітивно-фреймовій інтерпретації.

Наукові результати. При розгляді емотивного компонента АР виникає питання співвідношення поняття «емотивність» як іманентно притаманної мові семантичної якості виражати системою своїх засобів емоційність, як факту психіки – відображення в семантиці мовних одиниць соціальних та індивідуальних емоцій [13: 23] та категорії оцінки, яка, як правило, вважається складовою частиною останньої. Так, М.Я. Ягубова стверджує: «феномен оцінки полягає у різноманітних логічних або/і емоційних реакціях людини на пізнавальну дійсність, що виникає при порівнянні її з ідеалізованою моделлю світу» [14: 133]. М.С. Ретунська вказує на факультативність емотивності, яка може бути присутня або ж ні у семантиці оцінних одиниць, але водночас зазначає, що «емоція – цілком особлива психологічна сутність; її роль набагато значніша, ніж процес оцінювання, це якісно відмінна категорія. З іншого боку, важко уявити емоцію, котра б не оцінювалась як позитивна або негативна» [8: 9]. Типологізуючи оцінку на раціональну та емоційну, О.М. Вольф виділяє емоційний компонент оцінки, називаючи його «власне оцінним», та перманентну природу: «ця ознака присутня у всіх оцінних висловлюваннях і може поєднуватися з іншими ознаками, які належать до сфери як суб'єкта, так і об'єкта» [2: 38].

Емотивність АР у прагматично-когнітивній парадигмі є засобом створення імпліцитності, яка за допомогою тематичних фреймів – «сценаріїв, що стосуються тем, видів діяльності, опису персонажів та обстановки, а також глобальних проблем і стратегій, що пов'язані з темою» [15: 39] – виходить за межі матеріальної протяжності та стає метатекстовим інтерпретантом. Серед засобів створення імпліцитної емотивної оцінності можна виділити три основні підвиди:

1. Образи персонажів у когнітивно-фреймовій інтерпретації.

Відсутність прямого опису характерів персонажів приводить до створення їхнього комплексного образу за допомогою емотивно-оцінних АР, які утворюють когнітивно-прагматичний фрейм, тим самим основні характеристики дійових осіб імпліцитно виражені у АР, з одного боку, формують їх комплексний образ, а з іншого – скеровують читацьке емотивно-оцінне ставлення. Прагматична настанова модулює своєрідний фокус, який визначає оцінну позицію, виражену у тематичному фреймі. Наприклад, образний фрейм одного з головних героїв п'єси «Повернення Пітера Грімма» [16] може бути представлений так: «Фредерік: підлиза, нероба, жадова наживи після смерті дядька», викликаючи у читача емоції розчарування та антипатії:

а) слот «Фредерік – підлиза». Фредерік намагається привернути до себе Джеймса та містера Гріма (господаря), щоби отримати схвальне рішення щодо продажу бізнесу, використовуючи мовні засоби з позитивною емотивно-оцінною конотацією, яка трансформується в опозиційну зону оцінки у межах текстового цілого:

- ✓ .... *Frederick speaks again but in a more **friendly** manner.* <...>. *Frederick. He's going as old fashioned as his hats. In my opinion this would be the time to sell.* James. [*Astonished.*] *Sell?*[16: 107];
- ✓ *Frederick. [Aside to Peter.] James is so painfully blunt. [Then changing.] Is it –er–a good offer? Is Hicks willing to make it worth while? [Catching his Uncle's astonished eyes–apologetically.] Of course, I know you wouldn't think of–* [16: 111];
- ✓ *Peter. We are the last of the family. The business–that's Peter Grimm. It will soon be Frederick Grimm. The love for the old gardens is in our blood.* Frederick. *It is, sir. [Lay's a fond hand on Peter's shoulder.]* [16: 111];
- ✓ *Peter.* <...> *Frederick: I want to think that after I'm gone, everything will be the same here . . . just as it is now.* Frederick. *Yes, sir [Sitting near Peter.]*[16: 139];

б) слот «Фредерік – нероба» виражається у різкому контрасті емотивно-оцінних лексем АР та реплік, протиставлення яких зумовлює негативне ставлення до героя:

- ✓ *[He goes off looking at his watch, as **though he had a hard day's work** before him.* Peter. [Looking after Frederick.] *Very capable young fellow, Frederick* [16: 113];
- ✓ *Peter. [Struck.] I have an idea. We'll print the family history in our new floral almanac.* Frederick. [**Suppressing a yawn.**] *Yes, yes, a very good idea* [16: 112];

в) імплікований слот «Фредерік – жадова наживи після смерті дядька» не тільки використовується як авторський прийом, але й відображає опозиційне емоційне навантаження усього твору (презирство (Фредерік) – симпатія, повага, задоволення (інші герої)). Імпліцитне емотивно-оцінне значення цього слоту декодується у результаті інтеграції АР з нейтральною або позитивною емотивно-оцінною реплікою, або ж навпаки, їх об'єднання сприяє повній репрезентації фрейму, а прагматична складова – адекватному декодуванню (наприклад, зміна позитивної емотивної оцінки на негативну):

- ✓ *Peter.* <...> *Rubbish! Doctors are very often wrong. It's all guess work, eh, Fritz?* Frederick. [**Thinking of his future in case of Peter's death.**] *Yes, sir* [16: 138];
- ✓ *Frederick.* <...> *The dear old man told you his plans never failed, eh? God rest his soul! [Laughing indulgently.]* [16: 162].

Фреймова характеристика персонажів може формуватись на антонімічних значеннях лексичних маркерів, що, у свою чергу, призводить до повного контрасту емотивного ставлення читача до персонажів. Так, у «Розпусній жінці» [16] полярні образи кодуються на експліцитному рівні за допомогою опису одягу, який утворює два слоти – «модність» (Керолайн) та «старомодність» (Гілддрідж): <...> *In dress Hildregarge is the **exact opposite** of Caroline. She is **scrupulously neat**, but Caroline is a **perfect conscious of every allure of fashion*** [16: 376], але на імпліцитному – фреймова специфіка персонажів маркується емотивно-оцінними адвербіальними та партиципними АР, що репрезентують такі слоти як «розпусність» стосовно Керолайн (*passionately* [16: 422], *recklessly* [16: 424], *bluntly* [16: 375], *purringly* [16: 377], *with a change to a seductive, problematic manner* [16: 382], *charmingly* [16: 383], *insinuatingly* [16: 383], *with narrowing eyes* [16: 384], *ruthlessly* [16: 385], *demurely* [16:

403], *slowly and with a caressing glance* [16: 420], *vehemently* [16: 421], *confidently taunting* [16: 443], *obliterating her with a glance* [16: 448]) та «традиційність» – стосовно Нілдредж (*obstinately* [16: 385], *recoiling* [16: 386], *proudly* [16: 386], *practically* [16: 414], *scornfully* [16: 447], *fervently* [16: 447], *in a level tone* [16: 457], *firmly* [16: 461], *expostulatingly* [16: 464]). Експліцитно полярність характерів персонажів виражена у репліці Керолайн: *That you must decide yourself. You stand at a crossing, Lawrence. The one road means the old limitations and the commonplace: the other leads to freedom and opportunity* [16: 392].

2. Тематичний фрейм основної ідеї твору, який, виконуючи смислотворчу функцію, створює за допомогою лексичних одиниць емотивно-оцінне тло усього тексту та детермінує емотивний вектор читацького сприйняття.

Наприклад, фрейм «несправедливості, фатальності життя», яке спіткає Роуз, імпліцитно представлений протягом усього твору емотивно-оцінними АР, де ядерним емотивним слотом виступає «відчай, печаль, горе» (*laughing bitterly* [17: 15], *listening to the rain—throw the cigarette wearily on the table* [17: 15], *in a frenzy* [17: 18], *supplicatingly* [17: 18], *with cold fury* [17: 18], *in anguish* [17: 19], *maddened* [17: 19], *despondently* [17: 21], *grimly* [17: 21], *bitterly* [17: 21], *smiles pitifully* [17: 22], *sarcastically* [17: 22], *with grim humour* [17: 22], *she stares straight before her and repeats in tones of horrible monotony* [17: 26], *Rose seems in a trance* [17: 27], *to the air* [17: 28]) та експлікується тільки в кінці влучною АР: *She seems to be aware of <...> the personification of the ironic life force that has crushed her* [17: 28]. Когнітивно-денотативна ситуація «ненависті, відрази, неприязні» реалізується у тематичному фреймі «расизм» (п'єса «Спрага»), який виражається через опис ставлення одного з головних персонажів до афроамериканця, котрий у п'єсі грає роль німого споглядача: *he points to the Sailor with a sneer* [17: 32], *to the negro, harshly* [17: 34], *furiously shaking his fist at the negro's back* [17: 44], *violently* [17: 44], *his face convulsed with rage, shaking both fists in the air* [17: 46], *shaking with fury* [17: 48], *in a frenzy she clutches the Sailor about the throat with both hands* [17: 49].

3. Фоновий тематичний фрейм. Емотивно-оцінне нашарування може не тільки бути когнітивно-денотативною ситуацією, або слотом, тобто складовою частиною фрейму, але й утворювати окремий фрейм, що виражає запланований автором емотивний фон усього тексту чи його частини. У формуванні фонових фреймів можуть брати участь сценічні ремарки (опис побуту, природи, освітлення та ін.). Так, наприклад, ремарки опису освітлення у п'єсі «Сюжети та драматурги» у презентації різних кімнат одного будинку, що імплікують різні життєві шляхи, створюють контрастуючі фрейми «радість» та «печалі». У першій сцені фрейм «радість» імплікується короткою АР *when the curtain rises it is evening, and the chandelier is lit* [16: 489]. Це відразу викликає у читача позитивні емоції, що підтверджується сюжетом сцени (довгоочікуваний приїзд дочки та її радість з цього приводу) та маркується такими позитивно-емотивними АР: *Mrs. Hammond trembles with joy, hurries to the window, and looks out. She exclaims happily, and taps on the glass* [16: 493], *tries to speak but cannot. She takes Molly in her arms and hugs her closely* [16: 493]. Опис освітлення у третій сцені відразу викликає негативні емоції, на противагу першій, і формує фрейм «печаль» (розчарування та образа Діка на брата, який не дозволяє йому вступити у коледж) (*on the small table is a green-shaded lamp—connected with a gas jet on the wall between the windows. The light from it shines full upon the armchair, while it leaves the rest of the room in shadow. This lamp is lit when the curtain rises, and is the only light used during the scene* [16: 511]), що виражається негативними емотивно-оцінними АР (*blankly* [16: 520], *rather white* [16: 521], *wide-eyed* [16: 522], *nervous and twitching* [16: 522], *trembles from head to foot* [16: 523], *he stares straight before him* [16: 523]).

Висновки. Отже, АР у тексті драми, окрім службового інтерпретатора, є невід'ємною частиною твору, що компенсує лакунарність діалогу та скеровує емоційний вектор реплік. Таким чином через емотивно-оцінну прагматику мовних засобів АР регулює процес розуміння всередині дискурсивних меж драми. АР є засобом створення імпліцитності не тільки у функціонально-прагматичному зв'язку з реплікою. Вона може автономно, в інтерсуб'єктивному просторі драми, за допомогою емотивно-оцінного модусу виходити у паратекст, створюючи тематичні фрейми, що координують розвиток сценічної дії. Імпліцитні

образи персонажів, тематика та емоційний фон тексту у когнітивно-фреймовій інтерпретації створюються низкою АР, які у поєднанні моделюють перцепцію читача. Емотивно-оцінний фокус АР є ядерним компонентом, який поєднує фреймові лексичні одиниці. Різні за своєю класифікацією тематичні фрейми мають здатність імпліцитно донести до адресата задум автора через когнітивні матриці, що у лексико-семантичному комплексі виражають текстову емотивну прагматику.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баранник Д.Х., Гай Г.М. Драматический диалог. Вопросы языковой композиции. – К.: Изд-во Киев. ун-та, 1961. – 162 с.
2. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 280 с.
3. Горелов И.Н. Вопросы теории речевой деятельности: Психолингвистические основы искусственного интеллекта. – Таллинн: Валгус, 1987. – 190 с.
4. Дотмурзиева З.С. Прагматика персонажной речи в тексте английской драмы // Семантика, функция и грамматические категории лексических единиц. – Пятигорск, 2004. – С. 121–129.
5. Закареишвили М.К. Семантика и форма сценической ремарки во французской пьесе: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.05 «Романские языки». – Тбилиси, 1990. – 21 с.
6. Новоставская Н.М. Семантические особенности модальных функциональных ремарок в языке драматического текста // Семантические основы языковых реализаций. – Краснодар: Изд-во КГУ, 1995. – С. 101–106.
7. Пеньковский А.Б., Шварцкопф Б.С. Типы и терминология ремарок // Культура речи на сцене и на экране / [под ред. Л.И. Скворцова, Л.Н. Кузнецовой]. – М.: Наука, 1986. – С. 150–170.
8. Ретунская М.С. Английская аксиологическая лексика. – Н. Новгород: Изд-во ННГУ, 1996. – 272 с.
9. Реформатский А.А., Каушанский М.М. Техническая редакция книги: Теория и методика работы / [под ред. Л.Д. Вейса]. – М.: Л.: Гизлетпром, 1933. – 414 с.
10. Стриженко А.А. Стилистические функции ремарок // Семантико-стилистические исследования слова и предложения. – Барнаул, 1990. – С. 17–25.
11. Толчий Н.В. О реализации авторской позиции в драматическом тексте // Текстовый и сентенциальный уровень стилистического анализа. – Л.: Изд-во ГПУ им. А. И. Герцена, 1989. – С. 133–144.
12. Хватова М.Ю. Стилистические и семантико-синтаксические характеристики авторских ремарок французских драматических текстов XX века: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.05. «Романские языки» – Л., 1989. – 16 с.
13. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. – Воронеж: ВГУ, 1987. – 191 с.
14. Ягубова М.Я. Оценки и эмоции в разговорной речи // Язык и эмоции: сб. науч. тр. ВГПУ / [ред. В.И. Шаховский]. – Волгоград: Перемена, 1995. – С. 133–141.
15. Minski M.A. Framework for Representing Knowledge [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://web.media.mit.edu/~minsky/papers/Frames/frames.html>
16. Modern American Plays : [collected with introduction by G. P. Baker]. – New York: Harcourt, Brace and Howe, 1920. – 544 p.
17. O’Neil E. Complete Plaey 1913–1920 / [ed. by T. Bogard]. – New York: The library of America, 1988. – 1096 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Анна Ерліхман – аспірантка кафедри англійської філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукові інтереси: лінгвістика тексту, лінгвоаксіологія, лінгвокультурологія, германістика.

Ярослав Мельник – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри загального та германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукові інтереси: лексикологія, лінгвокультурологія, семіотика, неориторика, психолінгвістика.

ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНОГО КАЗКОВОГО ДИСКУРСУ

Оксана ІВАШКІВ (Київ, Україна)

Стаття присвячена особливостям англомовного казкового дискурсу та аналізує основні його властивості. Автором підкреслено прагматичний характер казкового дискурсу, розглянуто специфіку структурної побудови казки.

Ключові слова: казковий дискурс, текст, комунікативний аспект, структурна організація, контекст, експресивність.

The paper deals with special features of English fairy tale discourse and examines its basic peculiarities. The pragmatic character of English fairy tale discourse and specific features of its structural organization are considered.

Key words: fairy tale discourse, text, communicative aspect, structural organization, context, expressivity.

За останні десятиріччя ХХ століття у галузі теорії комунікації та лінгвістичної прагматики спостерігається посилення уваги дослідників до нових методів та способів аналізу текстів і текстових структур. Це пояснюється передусім активними міжмовними контактами та підвищеним інтересом суспільства до ефективного спілкування. До аналізу залучаються нові аспекти тексту – тексти розглядаються як дискурсивні структури, що

враховують не лише лінгвістичні, а й позалінгвістичні чинники, які активізуються при організації мовлення. Такий аналіз, з одного боку, дозволяє вивчати мову на глибинному семантичному рівні як когнітивний феномен, що уможлиблює використання методів та розробок деяких суміжних наук – логіки, прагматики, психолінгвістики. З іншого боку, з'ясування особливостей глибинних рівнів тексту допомагає визначити його структурну модель, яка забезпечує реалізацію інформації про предмети і явища навколишнього світу у мовних і мовленнєвих формах, їх інтерпретацію у текстових структурах.

Актуальність цієї розвідки полягає у вивченні дискурсу, зокрема казкового. **Метою цієї статті** є встановлення основних властивостей казкового дискурсу.

Чіткого і загальноприйнятого визначення дискурсу не існує, однак слід відмітити широку популярність, яку набув цей термін за останній час.

У сучасній лінгвістиці термін «дискурс» є близьким за змістом до поняття «текст». Існуючі еквіваленти для перекладу цього терміну: мовлення, тип мовлення, тип тексту, зв'язний текст, текст зв'язного мовлення свідчать про неоднозначну сутність цього поняття. Під дискурсом розуміють багатокомпонентне ціле, котре створюється безліччю спеціально відібраних та сполучених мовних одиниць, які слугують основою для мовленнєвих актів комунікації як частин певного глобального цілого[2:136]. Дискурс зазначається цілісною сукупністю функціонально організованих, контекстуалізованих одиниць мови[2:136]. Дискурс розглядається як «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами», як «мовлення, занурене в життя» [7:20]. Тому можна розглядати мовлення і текст як два аспекти дискурсу. Дискурс, це поняття, що стосується актуальної мовленнєвої дії, а й текст, це поняття системи мови, який може бути реалізований у дискурсі. Дискурс, що розуміється як текст, занурений у ситуацію спілкування, допускає множину вимірювань і багато підходів.

З позицій **прагмалінгвістики** дискурс представляє інтерактивну діяльність учасників спілкування, обмін інформацією, вплив один на одного, використання різних комунікативних стратегій, їх вербальне і невербальне втілення у практику спілкування [12:380]. **Функціональний підхід** передбачає зумовленість аналізу функцій мови у широкому соціокультурному контексті. **Лінгвостилістичний аналіз** дискурсу виділяє сфери спілкування, розмежовує усне та письмове мовлення в їх жанрових різновидах, вивчає характеристики функціональних стилів.

Поняття «дискурс» тісно межує з такими поняттями як функціональний стиль та жанр. Функціональний стиль, це – різновид літературної мови, що характеризується об'єднанням мовних одиниць різних рівнів та систем, функції яких зумовлені суспільною сферою використання мови та умовами спілкування [5:286]. Функціональний стиль реалізовується в жанрах, оскільки, обслуговуючи певну сферу людської діяльності в певних умовах і з визначеною комунікативною настановою, він породжує специфічні тематично-змістові, композиційні і мовностилістичні типи висловлювань, або мовні жанри. Отже, можна визначати стиль як різновид мовотворчої діяльності, тип мовомислення і мовної поведінки в історично сформованих і суспільно-усвідомлених життєвих ситуаціях [10:18]. Жанр в лінгвістиці розуміють як «рід, різновид мовлення, що визначається умовами даної ситуації». Жанри – це форми реалізації функціональних стилів, різновиди текстів певного стилю, що різняться насамперед метою мовлення, сферою спілкування та іншими ознаками [11: 752]. Зазначається, що текст перетинається з безліччю дискурсів, кожен з яких, у свою чергу, належить якомусь жанру та співвідноситься з певною ситуацією [7:286].

Серед дискурсивних структур найменш дослідженими залишаються казкові тексти. Казковий дискурс є обов'язковою складовою культури будь-якого етносу. В українському мовознавстві створено низку наукових праць, присвячених казці, в яких аналізуються конструкції з прямою мовою (Т. Вавринюк «Конструкції з прямою мовою в структурі української народної казки», 1997), семантико-синтаксичні структури казкових речень (С. Шевчук «Семантико-синтаксическая структура сложноподчинённых предложений с придаточными временными в украинской народной сказке», 1990), а також досліджується мовна картина світу в українській фантастичній казці (С. Лавриненко «Мовна картина світу в українській фантастичній казці», 1995).

Казка має притаманну саме їй смислову організацію текстових структур, яка пов'язана з діяльністю слухача та мовця, спрямованою на забезпечення функціонування позатекстових реалій у казковій площині, що уможливило її розгляд як дискурсивної моделі. Казки можна поділити на три основні групи: чарівні, побутові та анімалістичні. Казковий дискурс є поліфункціональним та прагматичним. Головне його призначення – розважити, розвеселити, заспокоїти, повчити, застерегти. Чарівні казки виділяються за чіткою композицією та структурними ознаками [8:15]. Вони є складними за конструкцією та мають елементи надприродного. Кожен народ наділяє казку своєю життєвою філософією, яка є етнічно орієнтованою. Типовими для казки будь-якого народу є емоційність та репрезентація кращих рис соціуму. В цілому моделі сюжетного розвитку різних казкових текстів є ідентичними. За дослідженням фольклористів, специфічна композиція казок регулюється певними законами, особливими традиційними формулами розповіді, що обмежує свободу тексту казки. Дієвими тут є закон поступової еволюції (від спокою до дії та від дії до спокою), закон повторення, закон протилежності (розумний-дурень, добрий-поганий та ін.), закон наслідування подій, вигадки, витівки. Казковому дискурсу притаманні лінійність, циклічність, інформативність, інтегральність, стильова функціональність, завершеність і прагматична спрямованість. Характерні для казки підпорядкованість певним законам, особливі традиційні формули розповіді, семантичні універсалії, багатство мовних форм. Серед універсалій казки особливе місце посідають категорії хронотопа і антропоса. Казковий дискурс вирізняється обов'язковою тривимірністю – категоріями Часу, Простору та Людини, що специфічно семантизуються та експлікуються в казковому просторі. Казка породжується в певній ситуації та віддзеркалює досвід соціуму. Моделювання людських життєвих ситуацій, комунікативна функція, інтеграція наратора, героя та читача, когніція позитивних та негативних сторін життя, навчання добру є базисними універсаліями казки. В казковому тексті відбивається життя суспільства, взаємини між людьми, мораль та етика народу, його мрії та сподівання. У цьому жанрі художнього дискурсу сконцентровані одвічні категорії Добра і Зла, Правди і Брехні, Щастя та Лиха. Боротьба Добра зі Злом, Віра у перемогу справедливості обумовлюють універсальне щасливе завершення казок та розвиток їх сюжету [4: 152]. Адресат засвоює моральні та етичні норми поведінки казкових героїв, дізнається про події, що мали місце у житті, осмислює їх значущість. Казковий дискурс є багатозаровим.

Когнітивна функція казкового дискурсу когерентна з пізнавальною, кумулятивною – передати адресату необхідні знання про минуле, наставити на майбутнє. Сконструйований як паралельний, кожен казковий текст містить вигадку, що художньо орнаментована [3]. Композиційно казки обіймають інтродуктивний, медіальний та фінальний блоки. Кожен із блоків несе в собі когнітивно-комунікативну інформацію антропоцентричного спрямування: в інтродуктивному та фінальному блоках діє інтеграція казкаря та читача, в медіальному – казкаря та персонажів. Інтродуктивний блок складається з облігаторних для казкового дискурсу заголовка та зачину, що орієнтують читача, вводять тему, ситуацію, дійових осіб. Медіальний блок розкриває і описує фабулу казки, її ірреальні події, взаємовідносини між героями, їх вчинки. Головний компонент медіального блока – дія [4:153]. Тут сконцентрована основна інформація всього тексту казки і саме у цьому блоці яскраво представлена когнітивна функція казкового дискурсу: пізнання життя в його різноманітних проявах. Фінальний блок підбиває підсумки розвитку казкової дії, самої розповіді та являє собою завершення, в якому все закінчується добре і зло покаране. Процес пізнання світу завдяки казці здійснюється не лише через опис перебігу подій, а й через образи персонажів та самого наратора.

Семантика тексту казки становить особливий інтерес у плані вивчення інформації в образах текстів цього жанру, що сприятиме з'ясуванню механізмів об'єктивації знань про світ у мовних формах. Художні образи персонажів, представлені в текстах казок, є носіями концептуальної інформації. Текст казки є вербальним повідомленням, що передає предметно-логічну, естетичну, образну, емоційну та оцінну інформацію, яка оформилась в ідейно-художньому змісті тексту в єдине ціле [3:15]. Основними характеристиками казкового тексту є обмеженість та стереотипізація дійових осіб. Персонажі чарівної казки перетворилися на знаки та символи абстрактних категорій добра, зла, прекрасного, потворного, чарівного, адже в казках сконцентровано життєвий досвід, накопичений

людством упродовж тривалих проміжків часу, та індивідуальні фантазії безіменних виконавців, які трактують казковий сюжет на власний розсуд.

Комунікативний аспект казкового дискурсу представлений тріадою наратор – персонаж – читач. Характерною особливістю цього спілкування є те, що автор може звертатись до адресата через своїх героїв або безпосередньо сам. Світ оповідача у цьому зв'язку набуває особливої значущості. Він, з одного боку, розкриваючи окремі аспекти тексту, полегшує сприйняття текстового матеріалу, а з іншого, зливаючись зі світом персонажів, – ускладнює рецепцію у діалозі автора і читача. У більшості англomовних казок інтродуктивні блоки є відносно завершеними частинами, а мова наратора не переривається дієвістю персонажів. У своїй авторській мовленнєвій діяльності наратор звертається безпосередньо до читача. Кожний наратор сам обирає для себе засоби вербалізації своїх прагматичних інтенцій. Про це свідчать різні лексичні засоби та граматичні конструкції, підібрані різними нараторами для переказу однієї казки. Головна комунікативна інтенція авторських інтродукцій в англomовних казках – привертання уваги читача до сприймання казки, його налаштування на відповідний лад. У комунікативному плані наратор асоціюється з початком тексту, адресат – з його завершенням. Якщо текст казки був сприйнятий та зрозумілий, наратор справився зі своїм комунікативним призначенням [4: 152]. Оскільки казка є об'єктивацією думок і мови наратора, останній репрезентований у своєму творі більш широко, ніж адресат. Специфіка структури казки полягає в її однотипності, наявності постійних композиційних блоків і традиційних формул розповіді – схем, в які наратор вкладає свій задум, модифікує сюжети, зберігаючи при цьому форму [4: 151]. Доречно зазначити, що наратор може здійснювати вплив на читача відкрито та сугестивно. Останній засіб можна визначити як сукупність різних методів вербального і невербального емоційно забарвленого впливу на людину з метою створення в неї певного стану або спонукання до певних дій [8:16]. За допомогою такого навіювання можна викликати різні уявлення, відчуття та емоції.

У казковому дискурсі автор через характеристику своїх персонажів має інтенцію виразити ідею свого твору. Засоби створення казкового образу є традиційними: постійні епітети, метафоричні та порівняльні формули. Герой в казках проявляє себе через вчинки, дії, взаємовідносини з іншими персонажами [5:280]. Якщо позитивні герої досягають успіху завдяки своїй силі та розуму, то негативні діють за допомогою чаклунства. Казковий персонаж існує як певний тип у свідомості народу. Його ім'я використовується також у повсякденному спілкуванні для характеристики реальних людей. Називаючи героя, власне ім'я стає тематичним словом. Завдяки своїй невіддільності від дійової особи ім'я сприймається в асоціативному комплексі з нею, набуває права не лише вказувати на позначуваний об'єкт, але й бути його характерологічним представником. Кожен такий випадок висвітлює одну рису персонажа і емоційний фон комунікативної ситуації [1:14-16]. Об'єднуючись, вони створюють різноманітну кваліфікацію даного персонажа, яка включається у формування змістовної структури імені. Поширеним є традиційний літературний прийом введення в художній твір героїв, власні імена яких несуть додаткове навантаження. Такі імена є факультативними для головних героїв, характери яких є прозорими в казковому просторі.

Отже, казковий дискурс на відміну від інших є антропоцентричний і прагматичний, спрямований на досягнення прагматичного ефекту, відображає етнічні універсалії і залишається у свідомості народу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антонова В.Ф. Образы британских народных сказок// Сучасна англїстика: стереотипність та творчість. – 2006.– №18 – С. 14-16.
2. Арутюнова Н.Д. Дискурс// Лингвистический энциклопедический словарь. – 1990. – С. 136-137.
3. Бока О.В. Когнітивно-прагматична спрямованість власних імен в англomовному казковому дискурсі // Вісник Сум ДУ. Серія Філологія. — 2007. — № 1, Т.2. — С. 15-18.
4. Бока О. В. Комунікативно-когнітивна спрямованість казкового дискурсу// Вісник Сум ДУ. – 2006 – №3 – С.32-38.
5. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності: Стилістика і культура мови. – К.: Довіра, 1999. – 192с.
6. Єсіпович К.П. Образ «чарівного» у французькій народній казці (лінгвокогнітивний аспект): автореф. дис... на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук: 10.02.01/ К.П. Єсіпович. – Київ, 2006. – 20 с.
7. Каменская Т.Н. Понятие дискурса в лингвистике //Филологические науки. – 2002. – №3 – С. 123-137.
8. Леонтьева О.Ф. Смысловые конотации дислексии в казковом дискурсе (на матеріалі українських народних казок про тварин) : автореф. дис...канд. філол. наук: 10.02.01 / О. Ф. Леонтьева ; НПУ ім. М.П. Драгоманова. — Київ, 2003. — 19 с.
9. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. — М.: ИТДГК «Гнозис», 2003.— 280 с.

10. Мацько О.М. Аббревіатури як згорнені мовні формули в дипломатичних текстах // Мовознавство. — 2000. — №1. — С. 31-36.
11. Українська мова: Енциклопедія // НАН України. — Київ: "Укр. енцикл.", 2000. — 750 с.
12. Dijk T. A. Van. Studies in the Pragmatics of Discourse— Cambridge, 1993. — 174с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Івашків – викладач кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».

Наукові інтереси: особливості відтворення дискурсу при перекладі.

ВИВЧЕННЯ МОВЛЕННЕВИХ ЖАНРІВ У МЕЖАХ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ

Роксолана КАРАМИШЕВА (Львів, Україна)

У статті окреслено методику функціонально-типологічного вивчення мовленнєвого жанру для виявлення спільних та відмінних рис мовленнєвого жанру «повідомлення про стихійні лиха» на інтернет-сайтах в україномовній та англійській лінгвокультурах.

Ключові слова: мовленнєвий жанр, структурна типологія, комунікативно-функціональна типологія, функціональна лінгвістика, прагматика, зіставне мовознавство, когнітивна лінгвістика

The article focuses on the technique of functional-typological study of speech genre to identify common and distinctive features of speech genre of "news about disasters" on Internet sites in English and Ukrainian linguocultures.

Key words: speech genre, structural typology, communicative and functional typology, functional linguistics, pragmatics, comparative linguistics, cognitive linguistics.

Актуальним у другій половині ХХ століття стало вивчення мови як комунікативного засобу, яка розглядається крізь призму її соціальних функцій та сфер вживання, що є предметом функціональної типології, а не лише вивчення внутрішньої організації мови – структурна типологія [10: 512]. Причиною цього стало становлення комунікативно-функціональної лінгвістичної парадигми, що позначилося на переорієнтації лінгвістичних досліджень на аналіз людського чинника в мові. Саме функціональний підхід дозволяє розглядати мову як інструмент для реалізації людиною певних намірів як у сфері пізнання дійсності, такі і в актах спілкування [11: 11].

Мета статті – окреслити лінгвістичну парадигму, в межах якої можливе вивчення повідомлення про стихійні лиха як мовленнєвого жанру у різних лінгвокультурах, а також методику функціонально-типологічного вивчення мовленнєвого жанру. **Об’єкт дослідження** – повідомлення про стихійні лиха на україномовних та англійських інтернет-сайтах. **Предмет дослідження** – спільні та відмінні риси мовленнєвого жанру «повідомлення про стихійні лиха» на інтернет-сайтах в україномовній та англійській лінгвокультурах.

Матеріал дослідження – тексти повідомлень на україно- та англійських інтернет-сайтах про урагани, землетруси, лісові пожежі, повені та торнадо загальною кількістю 128 652 слів (60 598 англійською та 68 054 слів українською мовою), що становить 500 повідомлень українською та 500 англійською мовами із 7 україномовних та 7 англійських сайтів ua.korrespondent.net, gru.ua, novynar.com.ua, unian.net, radiosvoboda.org, rbc.ua, ua.for-ua.com, mirror.co.uk, news.bbc.co.uk, edition.cnn.com, timesonline.co.uk, telegraph.co.uk, guardian.co.uk, news.sky.com.

У вивченні комунікації та аналізі мови в прагматичному аспекті помітне місце займає теорія мовленнєвих жанрів. Активно розробляються прийоми опису і систематизації жанрів, робляться спроби впорядкування відповідної термінології, зокрема вивчається питання назв мовленнєвих жанрів [4: 23-34], їхньої типології [6: 34-44], розглядаються психолінгвістичні [13: 40-52] і когнітивні [5: 103-116] аспекти дослідження мовленнєвих жанрів. А.Вєжбіцька вивчає мовленнєві жанри із застосуванням теорії семантичних примітивів [3: 99-111]. Мовленнєвий жанр слід вважати одним із ключових понять, які структурують нову наукову парадигму [12: 7].

Оскільки існують системно-структурний та прагматичний підхід до вивчення МЖ, то і типологічний аналіз МЖ у різних мовах можна проводити методами не лише структурної типології, а й функціональної.

Одним із напрямів сучасного порівняльно-історичного мовознавства є типологічне мовознавство, метою якого є визначення й опис типологічних рис мов світу, не залежно від їх генетичної спорідненості [15: 22; 10: 512; 16: 21]. Є широке і вузьке розуміння типології. У широкому розумінні типологія мови – сфера мовознавства, яка порівнює мови з метою виявлення загальних закономірностей мовної будови. Деякі вчені навіть вважають, що до типології можна віднести будь-яку констатацію подібностей і відмінностей. Вузьке тлумачення типології обмежується характеристикою будови певних мов чи окремої мови і навіть окремих її рівнів. У загальному мовну типологію можна визначити як порівняльне вивчення структурних і функціональних властивостей мов незалежно від характеру генетичних відношень між ними [8: 40-41].

Типологія стикається із загальними принципами зіставного (контрастивного) методу. По суті зіставний метод відрізняється від загально типологічного не специфікою прийомів, а завданнями дослідження. Зіставний метод є дівішим для споріднених мов, оскільки їх контрастивні риси чіткіше видно на тлі подібних рис [10: 481]. Зіставний метод, як головний метод контрастивної лінгвістики, спрямований на вияв спільних і специфічних рис співставлюваних мов на всіх рівнях і в мовленні, і в тексті за принципом синхронії [15: 61]. На думку дослідника М.П.Кочергана, складність визначення межі між зіставним мовознавством і типологією зумовлена тим, що вони застосовують один і той самий метод аналізу – зіставний (його ще називають типологічним і зіставно-типологічним) та єдиною теоретичною основою. Отже основна відмінність між типологією і зіставним мовознавством у їх цілях: для типології – це встановлення мовного типу, а для зіставного мовознавства – контрастів на тлі спільних ознак [8: 49].

У залежності від предмету дослідження розрізняють функціональну та структурну типологію. Предмет функціональної типології – мова як комунікативний засіб, що розглядається крізь призму його соціальних функцій та сфер застосування. Предмет структурної типології – внутрішня організація мови як системи [10: 512]. Сучасний лінгвістичний інтерес до функціональних аспектів мови [15: 15; 10: 512; 11: 11] зумовлює актуальність саме функціональної типології. Функціональний метод розроблений у межах прагматичної парадигми, передбачає дослідження мови в дії, у процесі функціонування з огляду на цілеспрямовану природу мовних одиниць і явищ [15: 59]. У мовознавстві функціоналізмом називають теоретичний підхід, який стверджує, що фундаментальні властивості мови не можуть бути описані без звернення до поняття функції. До ключових функцій мови зараховують комунікативну та пізнавальну [7].

У лінгвістиці другої половини ХХ ст. відбулися суттєві зміни у науковій парадигмі, основними рисами сучасної лінгвістики є антропоцентризм, функціоналізм і комунікативність. Системно-структурний опис (і вивчення) мов поступається своїм місцем антропоорієнтованому, функціонально-комунікативному та когнітивному дослідженню мов різних сімей [2: 5]. Функціональна (прагматична) наукова парадигма характеризується сприйняттям об'єкта в його взаємодії із середовищем як діяльності, функціонування системи. Функціоналізм у лінгвістиці забезпечує дослідження мови як діяльнісного, цілеспрямованого живого організму, представленого численними мовленнєвими продуктами у відповідних актах комунікації [15: 30]. З позицій функціональної методології мова – не просто суб'єктивна здатність особистості, але соціально орієнтована функція психіки людини, необхідна і можлива саме в силу необхідності і можливості вступати у стосунки з іншими людьми і з навколишнім світом нашого можливого досвіду [9: 28-39].

Функціональна лінгвістика – типологічно орієнтована, вона не буде аксіом про структуру мови, а цікавиться усім об'ємом фактів природних мов. Функціоналізм оперує великими корпусами даних, йому характерний емпіризм та використання кількісних методів.

Ще одна особливість функціоналізму – міждисциплінарність інтересів, що є актуальним для сучасної науки [7].

На сучасному етапі лінгвістичні дослідження все більше спрямовуються на вивчення процесів комунікації та аналіз мови в прагматичному аспекті. У той час як функціональний підхід до вивчення мови можна узагальнити до застосування саме мови, мовних одиниць у їх сукупності і абстрактності, комунікативний підхід до мови відкриває такі властивості мовних одиниць, які проявляються у спілкуванні, тобто в комунікативних взаємодіях партнерів у процесі обміну думками (і почуттями) для вирішення життєво важливих задач. Саме тут актуалізуються інтенціональні, соціальні та інші суто комунікативні смисли. Прагматичний підхід передбачає врахування того значимого компонента мовних одиниць, котрий пов'язаний з індивідом, що використовує мову як засіб спілкування і який робить свій вибір при орієнтації в ситуації в цілому, у соціальних ознаках адресата тощо [17: 8].

Отже вивчення мовленнєвих жанрів у різних лінгвокультурах з позиції комунікативно-функціональної типології дозволяє виявити їх особливості та функції, як одиниць мовлення. На відміну від структурної типології, метод функціональної типології розкриє не певні структурні особливості досліджуваних мов, а розширить наше розуміння того які соціально-комунікативні цілі переслідують представники різних лінгвокультур, будуючи своє мовлення за правилами конкретного мовленнєвого жанру. Це дозволить побачити, які відмінності вживання мовленнєвих жанрів продиктовані лінгвокультурними особливостями мовців.

Відмінністю досліджуваних повідомлень є канал комунікації – Інтернет, тому окремо виділяємо саме інтернет-повідомлення. Важливою рисою, що виділяє повідомлення про стихійні лиха є тема, яка є невідомим елементом комунікації, комунікативної ситуації М.М.Бахтін [1] наголошував на особливій важливості тематичного змісту для конкретного випадку використання мови. У випадку інтернет-новин адресат має можливість сам обирати «тему комунікації», оскільки пошук інформації здійснюється за ключовими словами, які і відображають обрану тему. Відтак, МЖ повідомлення може мати низку субжанрів «повідомлення про...» на інтернет-сайтах.

Досліджувані в роботі повідомлення про катастрофи, які містяться на інтернет-сайтах, належать до інформаційних жанрів (у термінах теорії мовленнєвих жанрів такий тип текстів можна зарахувати до групи інформативних). Повідомлення про факт – характеризується відображенням статичного стану дійсності, а повідомлення про подію – описує дійсність у динамічному аспекті як послідовність пов'язаних фактів. Серед досліджуваних повідомлень лише 4,8% україномовних та 6% англійськомовних подають ситуацію переважно в статичному аспекті, тобто описують факти, тому найточніше характер матеріалу вивчення характеризує назва мовленнєвий жанр «повідомлення про подію», а саме – субжанр «повідомлення про стихійні лиха» на інтернет-сайтах.

Одним із аспектів дослідження мовленнєвих жанрів у роботі став аналіз структури, елементів, що їх формують. Функціонально-комунікативне вивчення мовленнєвих жанрів втілюється у складанні загальноприйнятого «паспорту» мовленнєвих жанрів. Елементи останнього, виступаючи у ролі слотів, дозволили побудувати фреймове представлення досліджуваного мовленнєвого жанру, що реалізує когнітивний аспект. Мовне втілення повідомлень про катастрофи вивчалось зокрема і за допомогою аналізу вербалізації концепту «Стихійне лихо / Natural disaster». Дослідження та опис засобів вербалізації концепту «Стихійне лихо»/ «Natural disaster» – особливо актуальне у випадку його висвітлення в новинах на інтернет-сайтах, оскільки це дає змогу визначити оптимальний набір ключових слів, за допомогою яких можна здійснювати пошук повідомлень такої тематики. Полілінгвальна практика опису концептів вважається одним із перспективних напрямів вивчення ментальних одиниць, оскільки шляхом зіставлення концепту однієї мови з його еквівалентом/ аналогом в іншій проявляється та сама лінгвокультурна специфіка, що складає своєрідну і неповторну картину світу, яку змальовує кожна природна мова [12: 75].

Вивчення повідомлень про стихійні лиха на Інтернет сайтах українською та англійською мовами з позиції комунікативно-функціональної типології дозволяє виявити їх

особливості та функції як одиниць мовлення у цих лінгвокультурах. Досліджувані тексти розглядатимуться у єдності структурного, функціонального та когнітивного підходів, що є актуальним для сучасного мовознавства.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бахтин М.М. Проблема речевих жанров // М.М.Бахтин Эстетика словесного творчества. – М., 1979. – С.237-280.
2. Бацевич Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики. – Львів: ПАІС, 2010. – 336 с.
3. Вежицка А. Речевые жанры // Жанры речи: сборник научных статей. – Саратов: Изд-во ГосУНЦ «Коледж», 1997. – Вып.1. – С. 99 – 111.
4. Гольдин В.Е. Имена речевых событий, поступков и жанры русской речи // Жанры речи: сборник научных статей. – Саратов: Изд-во ГосУНЦ «Коледж», 1997. – Вып.1. – С.23-33.
5. Дементьев В.В. Непрямая коммуникация. – М.: Гнозис, 2006. – 376с.
6. Дементьев В.В. Фатические и информативные коммуникативные замыслы и коммуникативные интенции: проблемы коммуникативной компетенции и типология речевых жанров // Жанры речи: сборник научных статей. – Саратов: Изд-во ГосУНЦ «Коледж», 1997. Вып.1. – С.34-44.
7. Кибрик А.Е. Функционализм в лингвистике [Электронный ресурс] // Электронная энциклопедия "Кругосвет". – Режим доступа: <http://www.krugosvet.ru/articles/82/1008265/1008265a1.htm>
8. Кочерган М.П. Основы зівставного мовознавства: Підручник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – 424 с.
9. Лещак О.В. Типологічний нарис лінгвістичних методологій з позицій функціонального прагматизму // «Мандрівець», Тернопіль, 2002. № 1. – с. 28-39. <http://www.ujk.edu.pl/~leszczak/mandrivec.htm>
10. Лингвистический энциклопедический словарь / ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов. энци., 1990. – 685 с.
11. Полюжин М.М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 240 с.
12. Седов К.Ф. Жанр и коммуникативная компетенция // Хорошая речь / Под. ред. М.А.Кормилицыной и О.Б.Сиротининой. [Изд. 2-е, испр.] – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – С.107-117.
13. Седов К.Ф. Психолінгвістическі аспекти изучения речевых жанров // Жанры речи: сборник научных статей. – Саратов: Изд-во ГосУНЦ «Коледж», 2002. – Вып. 3. – С.40-52.
14. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрямки та проблеми – Полтава: Довкілля – К., 2008. – 712 с.
15. Сухорольська С.М., Федоренко О.І. Методи лінгвістичних досліджень: Навчальний посібник. – 2-ге вид., перероб і доп. – Львів: «Інтелект-Захід», 2009. – 348 с.
16. Формановская Н.И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика. – М.: Издательство «Икар», 2007. – 480с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Роксолана Кармишева – викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика, теорія мовленнєвих жанрів.

ДИСКУРСИВНА РЕАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЙ І ТАКТИК ПОДОЛАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ЗБОЇВ

Тетяна КИЛИМНИК (Київ, Україна)

У статті надається аналіз стратегічно-тактичного репертуару подолання комунікативних збоїв, а також особливостей їх дискурсивної реалізації. Дана стаття є спробою охарактеризувати когнітивні механізми, що лежать в основі дискурсивної реалізації стратегій і тактик подолання комунікативних збоїв.

Ключові слова: подолання комунікативних збоїв, дискурсивні стратегії і тактики, інваріантна презентація, релевантність.

The aim of this article is to give an account of the communicative failure repair strategies and tactics as well as analyse the discourse peculiarities of their realization. The article also attempts to provide a brief outline of the cognitive mechanisms which underlie a communicative failure repair procedure.

Key words: communicative failure repair, discourse strategies and tactics, invariant representation, relevance.

Лінгвістика початку ХХІ ст. характеризується інтересом до дослідження комунікативної поведінки як результату стратегічного планування, де мовлення розглядається як інтегральний феномен, як мислекомунікативна діяльність. Становлення когнітивно-комунікативної парадигми у лінгвістиці створило передумови для розширення теоретичного базису дослідження дискурсу, зокрема і його когнітивних основ [3: 33], що і зумовлює актуальність даного дослідження.

Об'єктом дослідження у даній статті є комунікативні збої у сучасному англомовному діалогічному дискурсі та стратегії і тактики їх подолання.

Предметом дослідження є когнітивні та прагматичні характеристики стратегій і тактик подолання комунікативних збоїв.

Метою даної статті є аналіз стратегічно-тактичного репертуару подолання комунікативних збоїв, а також його дискурсивної реалізації.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**: надати стислий опис когнітивних механізмів, що лежать в основі подолання комунікативних збоїв; систематизувати стратегії і тактики подолання комунікативних збоїв на основі їх прагма-когнітивних характеристик; охарактеризувати особливості дискурсивної реалізації стратегічно-тактичного репертуару подолання комунікативних збоїв.

Перебуваючи під впливом “комп'ютерної метафори”, когнітивісти 70-х – початку 80-х років ХХ ст., описуючи роботу мозку, за умов браку знань про ментальну архітектуру людини, спирались на уявлення про можливості штучного інтелекту того часу. Деякі із моделей репрезентації знань набули значної популярності у лінгвістичних студіях, наприклад, фрейми М. Мінського [6], скрипти Р.С. Шенка та Р.П. Абельсона [7], стратегії сприйняття дискурсу Т.А. ван Дейка [5]. Загалом, ці моделі стали своєрідним компромісом між гнучкістю розуму людини та зарегульованістю машини: маючи високий ступінь варіативності, вони завжди обмежені заздалегідь визначеними рамками.

Неможливість виконання комп'ютером ментальних операцій, властивих людині, стимулювала дослідників штучного інтелекту разом із нейробіологами піддати більш ретельному аналізу будову та функціональні особливості головного мозку, зокрема неокортексу (його кори). Динамічний розвиток досліджень нейросітей мали вагомий внесок до розуміння процесів сприйняття та мислення.

Однією із найбільш ґрунтовних ми вважаємо модель “пам'ять – передбачення” Дж. Хокінса [2]. Згідно з цією моделлю алгоритм обробки інформації зумовлений будовою кори головного мозку, яка має ієрархічну структуру, і полягає у співставленні нових даних із вже існуючими у пам'яті інваріантними репрезентаціями об'єктивної реальності, а також одночасному складанні прогнозів стосовно того, яку інформацію людина отримає наступною [2: 88].

Схожі ідеї представлені у Теорії релевантності Д. Вілсон та Д. Спербера [9]. Щосекунди людина отримує велику кількість потенційно-релевантних стимулів, які можуть бути співвіднесені із такою ж великою кількістю потенційно-релевантних інваріантних репрезентацій, проте обробляється лише та інформація, яка є найбільш релевантною [9: 610]. Механічне співставлення інформації з метою якомога швидше отримати результат називається когнітивним рефлексом [8: 55]. На нашу думку, неспрацювання когнітивного рефлексу може призвести до комунікативного збою. До причин виникнення комунікативних збоїв ми відносимо недостатню або небажану релевантність та конфлікт релевантності.

Загалом, обидві теорії гармонійно доповнюють одна одну. Прогнози, або очікування релевантності, за визначенням Д. Вілсон та Д. Спербера, створюються автоматично та підводять слухача до того, що мовець хотів повідомити. Прогнозування є первинною функцією неокортексу [4: 91], а пошук релевантності – основною рисою людської когніції [9: 608].

Ідеї Дж. Хокінса про роль прогнозування у сприйнятті та обробці інформації є новими і, на нашу думку, досить цікавим для лінгвістичних студій. На думку дослідника, найвищі зони кори головного мозку виконують стратегічну функцію: слідкують за розвитком подій у глобальних масштабах, у той час як нижчі зони займаються відслідковуванням швидкоплинних аспектів кожної конкретної ситуації [2: 127]. Прогнозування є стратегічним процесом, в результаті якого у свідомості мовця конструюються ментальні уявлення про майбутню подію [1: 93]. Саме прогнозування та контроль за виконанням прогнозу є, як вважає О.С. Іссерс, двома китами стратегічного планування мовлення, адже для того, щоб обрати той чи інший тип дискурсивної поведінки, мовці повинні мати узагальнені уявлення відносно можливих шляхів мовленнєвої взаємодії у певних ситуаціях [там само]. Отже, дискурсивна стратегія – це свого роду гіпотетичне уявлення майбутньої ситуації, що має певний ступінь вірогідності [1: 55], тоді як тактика – це одна або декілька дій, які сприяють реалізації стратегії [1: 110].

Зауважимо, що ми, слідуючи моделі “пам'ять – передбачення”, розглядаємо дискурсивні стратегії і тактики як інваріантні репрезентації комунікативної поведінки в типових ситуаціях, де комунікативні стратегії є моделями більш високого рівня абстракції, тоді як дискурсивні тактики є більш деталізованими шляхами їх реалізації. Тактична варіативність реалізації комунікативних стратегій створює своєрідний запас гнучкості застосування: уможливорює їх пристосування до нетипових ситуацій [1: 101], зокрема, і для тих, що містять комунікативні збої. Тому, ми оцінюємо стратегії подолання комунікативних збоїв як моделі типової поведінки в надзвичайних ситуаціях.

Спираючись на поняття “глобального наміру” (за Т.А. ван Дейком) слід також виокремити глобальні стратегії. До глобальних стратегій подолання комунікативних збоїв ми відносимо стратегії максимізації бажаної релевантності та мінімізації небажаної релевантності. На нашу думку, глобальні наміри, що лежать в основі даних стратегій завжди присутні у кооперативній взаємодії і реалізуються у фоновому стратегічному моніторингу ситуації. Якщо ж певна ситуація набуває загрозливих ознак, відповідні стратегії актуалізуються набуваючи першочергового значення.

Оскільки однією із причин неспрацювання когнітивного рефлексу та, як наслідок, виникнення комунікативного збою є недостатня релевантність, **глобальна стратегія максимізації релевантної інформації** є основним механізмом подолання такого збою. Основна мета глобальної стратегії максимізації релевантної інформації полягає у пошуку в пам'яті необхідних релевантних репрезентацій та/чи додатковому отриманні релевантних сигналів ззовні з метою уможливлення співставлення інформації.

Для зручності ми виділяємо інтеріоризовану та екстеріоризовану максимізацію релевантності. **Інтеріоризована максимізація релевантності** полягає у пошуку наявних у пам'яті інваріантних репрезентацій, які уможливають інтерпретацію отриманої інформації або/та вироблення стратегічно-тактичної лінії комунікативної поведінки. Слід зазначити, що інтеріоризована максимізація релевантності є недемонстративною і лише описово зустрічається в художньому дискурсі.

Оскільки максимізація релевантності потребує часу, у дискурсі виникає пауза, яка може тривати досить довго і мати негативні наслідки на результат комунікативної взаємодії. У таких випадках мовці можуть застосовувати **дискурсивну стратегію відтермінування відповіді**, яка реалізується у тактиках сигналізування про відтермінування відповіді та затягування часу.

Нижченаведений приклад ілюструє тактику сигналізування про відтермінування відповіді: мовець відверто прохає надати їй час на роздуми.

“So tell me about Norman, Rosie.”

“All right. Just let me think how to start” (13: 219).

Застосовуючи тактику затягування часу, мовець, навпаки, боїться визнати, що він має труднощі із наданням відповіді. Для затягування часу мовці часто застосовують повтори, перепити, роблять іррелевантні пояснення, наприклад:

“You don't like any schools. You don't like a million things. You don't.”

“I do! That's where you're wrong – that's exactly where you're wrong! Why the hell do you have to say that?” I said. Boy, was she depressing me.

“Because you don't,” she said. “Name one thing.”

“One thing? One thing I like?” I said. “Okay.”

The trouble was, I couldn't concentrate too hot. Sometimes it's hard to concentrate.

“One thing I like a lot you mean?” I asked her.

<...> “C'mon answer me,” I said. “One thing I like a lot, or one thing I just like?” (14: 21).

Екстеріоризована максимізація релевантності полягає у максимізації релевантної інформації, яка надходить ззовні. У процесі еволюції кора головного мозку розвинула здатність контролювати більшу частину моторної поведінки людини, що, на думку Дж. Хокінса, завдяки можливості концентрувати увагу на найбільш релевантних сигналах, сприяло вдосконаленню прогностичної функції неокортексу, а саме: складанню прогнозів, їх уточненню та реалізації [2: 104]. У діалогічному дискурсі екстеріоризована максимізація релевантності полягає у концентрації уваги мовцем на вербальній та невербальній

інформації, що надходить від співрозмовника, а також вербальних та невербальних дій мовця, направлених на отримання такої інформації.

За критерієм залучення мовлення, ми розділяємо екстеріоризовану максимізацію релевантності на невербальну та вербалізовану. **Невербальна** максимізація релевантності полягає у концентрації уваги на окремих сигналах, що надходять до органів чуття, та невербальні дії, які сприяють їх отриманню. Розглянемо наступний фрагмент дискурсу, який містить опис невербальної максимізації релевантності:

"I think you should eat something." Edward's voice was low, but full of authority. He looked up at Jessica and spoke slightly louder. "Don't you mind if I drive Bella home tonight? That way you won't have to wait while she eats."

"Uh, no problem, I guess..." she bit her lip, trying to figure out from my expression whether that was that was what I wanted. I winked at her (12: 166).

Вербалізована максимізація релевантності включає побудову комунікативних ходів із залученням стратегічно-тактичного репертуару, а саме застосування **дискурсивної стратегії максимізації релевантної інформації**, що реалізується у тактиках прямого та непрямого запиту інформації, а також у тактиці верифікації. Основу даної стратегії складають уявлення мовця про можливість отримання необхідної для адекватної інтерпретації релевантної інформації від співрозмовника. Розглянемо наступний приклад:

"When do you graduate?"

"Just a few weeks."

"Then you'll be a real lawyer, how nice. Where will you go to work?"

"Well, I'm not sure. I've been thinking a lot lately on just hanging out my shingle, you know, running my own office. I'm an independent type, and I'm not sure I can work for anyone else. I'd like to practice law my own way."

She just stared at me. The smile is gone. The eyes are frozen on mine. She's puzzled. "That's just wonderful," she finally says, then jumps up to fix the coffee.

<...> "How nice," she says as she places two cups on the table.

"Good coffee," I say, smacking my lips.

"Thanks. And so you're just gonna start your own little office?"

"I'm thinking about it. It'll be tough, you know, for a while. But if I work hard, treat people fairly, than I won't have to worry about attracting clients" (10: 67).

Розмова відбувається між літньою жінкою та її квартирантом, який закінчує юридичний факультет. Через збіг обставин юнак втратив місце майбутнього працевлаштування і соромиться про це говорити. Натомість він запевняє, що хоче відкрити власний офіс. Його домовласниця знає, що відсутність працевлаштування – це поганий знак, проте хлопець так натхненно розповідав, що вона не знає чому вірити. Як наслідок, спочатку відбувається безуспішна спроба невербальної максимізації релевантності (*She just stared at me, The eyes are frozen on mine*), далі відбулося декілька спроб застосувати тактику непрямого запиту інформації (*That's just wonderful, How nice*). Проте вони також виявились марними оскільки студент не мав наміру далі розвивати цю тему. Даний приклад містить різні тактичні шляхи реалізації глобальної стратегії максимізації релевантності. Нарешті, *And so you're just gonna start your own little office?* – реалізація тактики прямого запиту інформації – увінчалась більш-менш змістовною відповіддю.

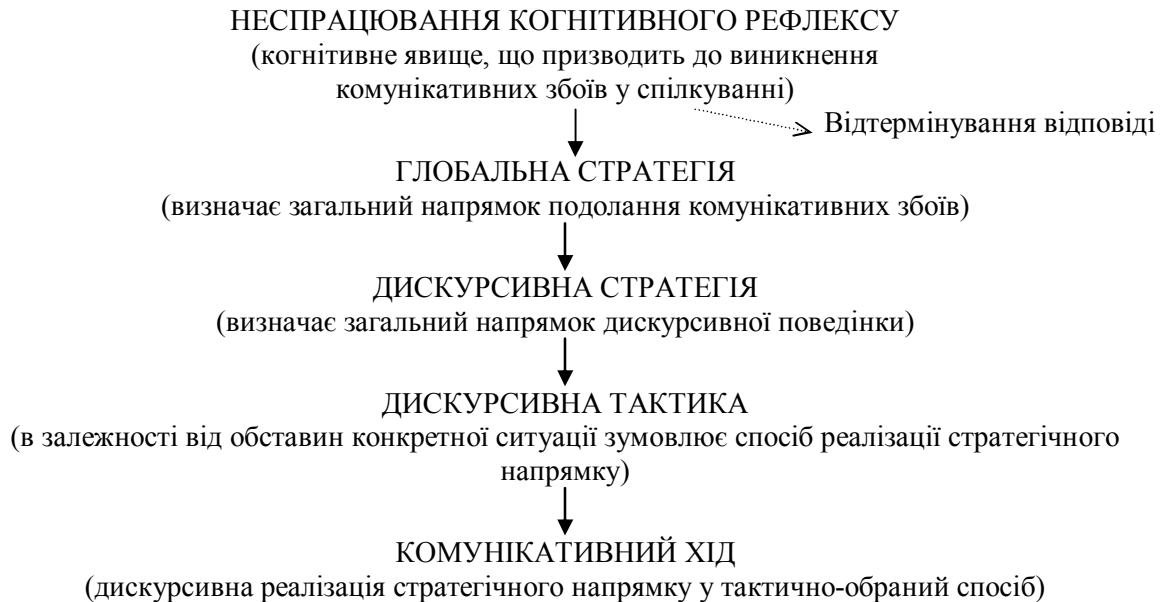
Основна мета **глобальної стратегії мінімізації небажаної релевантності** полягає у деактуалізації небажаної інформації та пошуку альтернативно-релевантних репрезентацій. В результаті аналізу фактичного матеріалу ми дійшли висновку, що дискурсивна реалізація глобальної стратегії мінімізації небажаної релевантності може здійснюватись у двох стратегічних напрямках, які визначаються: уявленнями мовця про сприйняття себе іншим, сприйняттям іншого, і реалізуються через **стратегію захисту власного іміджу** та **стратегію захисту іміджу співрозмовника**. Дані стратегії реалізуються через такі тактики: зміна теми, зміщення фокусу уваги, виправдання, відсторонення, мітигація. Розглянемо наступний приклад:

"I saw you at dinner tonight," he said. "At Il Tribunale. You were with someone."

A quick fake grin, then, "Yes, that's Carletto, my boyfriend. He lives in Florence, too," she says (11: 149).

Молодий чоловік запросив дівчину на ланч, під час якого з'ясувалось, що у неї є хлопець. Через тактику зміщення фокусу уваги вона намагається уникнути пояснень стосовно того, чому, маючи хлопця, вона власне прийшла на побачення, і, таким чином, захистити власний імідж.

Отже, реалізація дискурсивних стратегій і тактик залежить від конкретної ситуації, яка визначає їх соціокультурні, психологічні та мотиваційні параметри [4: 203], та когнітивних механізмів, що лежать в основі їх актуалізації. Схематично актуалізацію стратегій і тактик подолання комунікативних збоїв можна зобразити таким чином:

Дискурсивні стратегії і тактики є досить малодослідженим явищем комунікації. Крім того, у світі, що глобалізується, соціокомунікативні практики перебувають і у постійному русі, створюючи нові форми комунікації та нові дискурси, що, в свою чергу, формує потребу у подальших дослідженнях.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / Оксана Сергеевна Иссерс. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 284 с.
2. Хокинс Дж. Об интеллекте / Джефф Хокинс, Сандра Блейкли. – М.: ООО “И.Д. Вильямс”, 2007. – 240 с.
3. Шевченко И.С. Дискурс как мыслекоммуникативное образование / Ирина Семеновна Шевченко, Елена Ивановна Морозова // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – Х.: Константа, 2003. – № 586. – С. 33–38.
4. Шевченко И.С. Становление когнитивно-коммуникативной парадигмы в лингвистике / Ирина Семеновна Шевченко // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – Х.: Константа, 2004. – №635. – С. 202–205.
5. Dijk van T.A. Towards a model of text comprehension and production / Teun A. van Dijk, Walter Kintsch // Psychological Review. – Vol.85. – № 5. – 1978. – P. 363–394
6. Minsky M. A Framework for Representing Knowledge / Marvin Lee Minsky. – Massachusetts : MIT A.I.Laboratory, 1974. – 81 p.
7. Schank R.C. Scripts, plans, goals, and understanding: an inquiry into human knowledge structures / Roger C. Schank, Robert P. Abelson – Hillsdale, NJ : Erlbaum, 1977. – 248 p.
8. Sperber D. Modularity and Relevance / Dan Sperber // The Innate Mind : Structure and Contents / ed. by Peter Carruthers, Stephen Laurence, Stephen Stich. – N.Y. : Oxford University Press, 2005. – P. 53–68.
9. Wilson D. Relevance theory / Deirdre Wilson, Dan Sperber // The Handbook of Pragmatics / ed. by Laurence R. Horn, Gregory Ward. – Oxford : Blackwell Publishing, 2006. – P. 607–632.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

10. Grisham J. The Rainmaker / John Grisham. – London : Random House, 1996. – 568 p.
11. Grisham J. Playing for Pizza / John Grisham. – NY : Bantam Dell, 2007. – 308 p.
12. King S. Rose Madder // Stephen King. – Penguin, 1996. – 479 с.
13. Meyer S. Twilight / Stephenie Meyer. – NY : Little, Brown and Company, 2006. – 498 p.
14. Salinger, J.D. The Catcher in the Rye / Jérôme David Salinger. – MI : H. Hamilton, 1951 – 252 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Килимник – аспірантка кафедри германської і фінської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: когнітивна прагматика, дискурс-аналіз.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОТИВАТОРА

Сергій КІПЕНЬ (Львів, Україна)

У статті розглянуто роль демотиваторів у структурі Інтернет-спілкування, показано їхні структурно-семантичні та прагматико-комунікативні особливості.

Ключові слова: демотиватор, постер, Інтернет-мім.

The role of demotivators in the structure of Internet communication has been considered in the paper. The author also has analyzed their structural, semantic, pragmatic and communicative peculiarities.

Key words: demotivator, poster, Internet meme.

Інтернет докорінно змінює ландшафт сучасної культури, через великий об'єм інформації, яка адресована масам і сприймається конкретною особистістю, впливає на психіку та свідомість людини. Віртуальність, через візуально-вербальні повідомлення культивує певні еталони поведінки, художні смаки людини. Очевидно і те, що комунікант у кіберпросторі – креативний учасник інтерактивного мовного процесу. Анонімність спілкування дає йому можливість безкарно реагувати на побутові проблеми з якими він стикається у реальному житті. Отже, Інтернет – своєрідний лакмусовий папірець за яким можна визначити настрій великої кількості людей на ту чи іншу подію.

Особливу увагу заслуговує дослідження процесів опрацювання повідомлень масами та швидкість їхнього поширення. Серед популярних засобів комунікації Інтернету можна виділити *демотиваційні постери*, які, через свою візуальну емотивно-емоційну насиченість становлять особливий комунікативний пласт Мережі.

Традиційний рекламний текст розглядається багатьма дослідниками (Барт Р., Морозова І., Кочетова, Гладун О., Сенічева О. та ін.). Центральною для них є проблема згорнутості рекламного тексту, його сигнальний характер, інформативність, маніпулятивність, особливе навантаження на бренд і слоган тощо. Проте прагматика антиреклами або негативного реагування реципієнта на рекламне повідомлення (постер) у віртуальному просторі й досі залишається поза увагою науковців.

З огляду на це, **об'єктом** нашого дослідження є *демотиваційні постери* у системі електронної комунікації. **Мета** – визначити поняття демотиватор та виявити його структурно-семантичні і прагматичні особливості. Матеріалом для дослідження слугувала суцільна вибірка понад 200 демотиваторів розміщених на таких сайтах: www.despair.com, www.verydemotivational.com.

Одним із основних прагматичних призначень рекламних повідомлень є спонукання, мотивація до дії. У менеджменті та маркетингу *мотивація* – це процес стимулювання працівників до здійснення ефективної діяльності, спрямованої на досягнення завдань підприємства. Така мотивація необхідна для ефективного виконання запланованих рішень. *Мотиватор* серед рекламного продукту – популярний жанр комбінаторики у якому поєднується зображення і стислий текст для миттєвої передачі якоїсь ідеї, де зміст *картинки* має головне смислове навантаження. Прикладом цього слугують життєствердні популярні агіт-плакати, які містять у своїй структурі позитивний смисл, заклик, пропозицію тощо.

У віртуальному просторі традиційні техніки мотивування зазнали невдачі. На засилля візуальної реклами Інтернет-спільнота відповіла *демотиваторами* – зображення-макрос, що складається з картинки в рамці і напису-слогана та коментаря із дотриманням канонічної композиційної структури: чорний фон; рамка білого кольору, зображення, слоган, теглайн (підзаголовок). Текстовий коментар у демотиваторах має смислове домінування над зображенням.

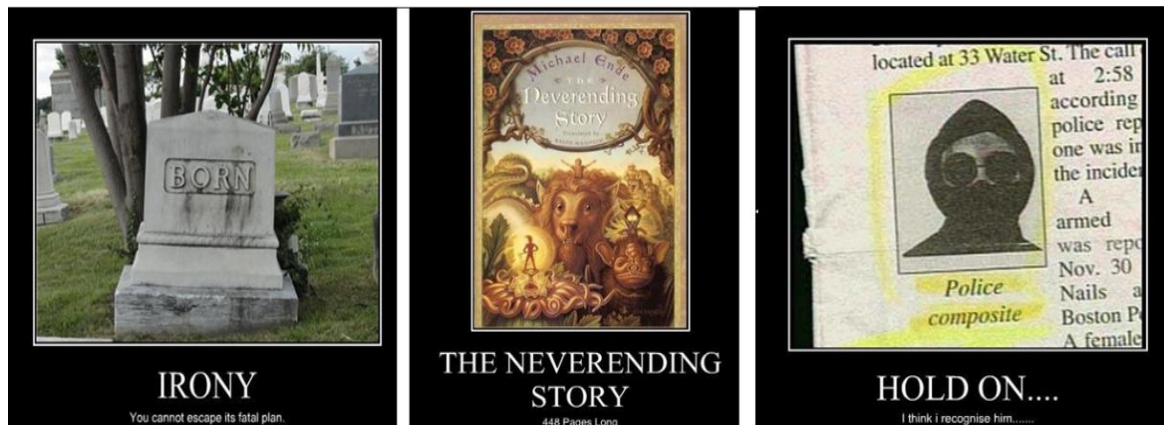

Рис. 1. Демотиватори: (зліва) IRONY // You cannot escape its fatal plan; (посередині) THE NEVERENDING STORY // 448 Pages long; (справа) HOLD ON // I think I recognize him.

Такі *постери* вперше з'явилися із так званого *офісного фольклору* як своєрідний бунт користувачів проти мотиваторів. Вони не мають конкретного напрямку – це *висловлення заради висловлення*. Головна ідея такого постера – викликати емоційний відгук у реципієнта. Великий внесок у розвиток демотиваторів внесла американська компанія *Despair, Inc.*, що продає демотиваційні постери через Інтернет і пропонує відвідувачам свого веб-сайту можливість створення власних картинок. Один із перших відомих демотиваторів – зображення телефону, який обплетений павутиною із написом: *Якщо довго не відповідати на дзвінки, то можливо клієнт заспокоїться та перестане дзвонити*. Таким чином, оскільки демотиватори – це реакція на мотиватори або ж їхнє заперечення, звісно у них відбувається зміщення акценту у бік слогана. Згодом демотиватори стали *Інтернет-мімом* – явище спонтанного розповсюдження певної інформації через Інтернет усіма можливими способами (електронною поштою, в месенджерах, форумах, блогах тощо), проте не будь-якої інформації, а саме тієї, що завоювала популярність, викликала бурхливу реакцію, резонанс у комунікантів. У реальному спілкуванні аналогічним прикладом може слугувати поширення анекдотів та жартів. Поняття *міма* та його концепція були розроблені відомим генетиком Р. Докінсом у книзі “Егоїстичний ген” [3]. Вчений стверджував, що термін *мім* (*meme*) він придумав, скоротивши грецьке слово *тітета* (*μίμησις*) – *наслідувати, подібність*. Р. Докінс зазначав, що хотів таким чином ввести у науковий обіг односкладове слово, яке звучить подібно до *ген*. Учений визначає мім як *одиночку передачі культури*. Подібно до генів, міми – це реплікатори, тобто об'єкти, що копіюють самих себе. Для мімів виживання залежить від наявності принаймні одного носія, а відтворення від наявності того носія, який намагається поширювати зміст міма. Інформаційний зміст кожного конкретного міма впливає на ймовірність, з якою його буде скопійовано. *Міми* можуть змінюватися, а також комбінуватися та розділятися, що призводить до формування нових мімів. Вони беруть участь в боротьбі один з одним за необхідні ресурси (розум людей), та у кінцевому результаті піддаються природному відбору.

Традиційне значення *Міма* (грец. *timos*, лат. *timus* – наслідування, лицедій) – в античних греків і римлян будь-які сценічні вистави масового характеру в смаках глядачів з нижніх прошарків – виступи акробатів, фокусників тощо, сценки зі співом і танцями, реально-побутовий сатиричний фарс. Актори в цьому низовому театрі також називалися *Міми* (наслідувачі). Відображаючи побут дрібних ремісників, міми часто спрямовані проти панівних класів – великих землевласників та інших – іноді з різкою сатирою на офіційну релігію у яких переважали непристойні сюжети. Традиційним персонажем мімів був дурень, якого обсипають лайкою; у текст часто уривався злободенний імпровізаційний елемент. Мова мімів була народною, з усіма вульгаризмами і жаргоном міських таверн. Тематика походила з комедії, образи були стереотипні (чужоземець, скнара). У виставах поряд з текстом велику роль відігравали танець і музика [2].

Власне до явища *Інтернет-міма* можна віднести і демотиватора як одиницю культурної інформації, що поширюється від однієї людини до іншої за допомогою імітації. Зазвичай демотиваційні пости розміщують на *іміджбордах* (з англ. *imageboard* – дошка для зображень) та *чанах* (з англ. *chan, channel* – канал) – різновид веб-форуму, орієнтований на анонімний обмін повідомленнями, до яких прикріплено графічні файли. Більшість іміджбордів побудовано за стандартною схемою та складаються з декількох тематичних розділів (або *дошок*), які містять *треди* (від англ. *thread* – *нитка*), що складаються з *постів* (повідомлень) від різних користувачів. Іміджборд – це основне місце створення та розміщення мімів. Попри схожість слів *імідж* та *іміджборд* вони не мають однакового змістовного навантаження (обидва слова походять від англ. *image* – зображення, образ). Іміджборди відрізняються від інших типів форумів за кількома параметрами: *a) анонімність* – користувачі іміджбордів, як правило, не повинні реєструватися; *b) прикріплення файлів* – можливість прикріпити до кожного повідомлення файл (декілька файлів); *c) обмежена кількість тем (тредів)* – кожен розділ іміджборду містить зазначену на сайті кількість тредів.

Зазвичай, демотиватори на вебсайтах сортуються у кілька великих категорій: *Work, Sports, Animals, Celebrity, Political, Religious, Techie, Holiday, Military, Man Laws, Women Rules* тощо. Тематична група містить статистичні дані про загальну кількість переглядів та коментарів до кожного демотиватора, тим самим можна прослідкувати, які пости викликають найбільшу реакцію серед відвідувачів сайту. Проаналізувавши зібраний матеріал, демотиватори можна умовно поділити за такими критеріями: *a) новизна* (у структурі має цікаві, оригінальні сюжети та слогани); *b) простота* (легко запам'ятовується); *c) експресивність* (слоган-текст доповнює, змінює, нівелює зображення). Основне завдання усіх складових компонентів демотиватора скеровано на те, щоб викликати емоції у реципієнта. Відомо, що емоційно забарвлена інформація краще привертає увагу аудиторії. Отже, будь-які емоції є важливим чинником для запам'ятовування демотиваційного постера, стимулом для його подальшого копіювання та масового поширення (тобто створюється мовна інтерактивність). Популярні демотиватори є лаконічними і не мають суттєвої інформації. У них може розміщуватись провокаційне запитання, сумнівний афоризм, натяк, протиріччя, що руйнують усталені життєві стереотипи. Слоган, зазвичай, складається з одного слова, що корелює смислове навантаження усього повідомлення. Він виступає медіатором між зображенням та підзаголовком. Р. Барт зазначав, що підписи під зображенням дозволяють зупинити полісемію, задають вірний рівень сприйняття повідомлення. Відомо, що на практиці ми читаємо спочатку зображення, а не текст, який його сформував: роль тексту зводиться до того, щоб змусити нас вибрати один із потенційних позначуваних [1].

Необмежені у творенні демотиватора виразові можливості синтаксису. Своєрідними засобами організації текстового повідомлення є стилістичні фігури:

- *антитеза*: ASSHOLE // Not always offensive, but always hilarious + фото (осел, що потрапив у каналізаційну яму); BORN IN AMERICA // Made in China + фото (американський прапор); UNIQUE // Just you are unique does not mean you are useful + фото (10 виделок, які лежать на столі в одному ряду, серед яких одна зігнута);
- *повтор*: SEAL OF APPROVAL // Happy Seal Approval + фото (голова білого тюленя);
- *алюзія*: SEAN CONNERY // does not take “no” as an answer + фото (Шон Конері душить жінку);
- *аббревіація*: G.I.R.L. // Guy In Real Life + фото (персонаж онлайн гри);
- *аплікація*: ENDINGS // Not everything can end well + фото (каченята переходять дорогу); SAVE THE FORREST // with the gun + фото (Арнольд Шварценегер зі зброєю на фоні лісу); SILENCE // Silence is golden, duct tape is silver + фото (рулон скотчу сірого кольору);
- *парцеляція*: TEAMWORK // Share victory. Share defeat + фото (п'ятеро мишей, які потрапили у пастку);
- *порівняння*: THE BEATLES // Our Pop Music Is Better Than Your Pop Music + фото (учасники гурту Бітлз);

- *персоніфікація*: ALCOHOL // Thank you, Mr Daniels. Thank you, Mr Guinness. Muchos Gracias Senor Tequilla + фото (п'яна дівчина, яка лежить на підлозі). “Daniels”, “Guinness”, “Tequilla” – назви відомих алкогольних марок;
- *оксиморон*: SANTA MARX // is gonna take all of your toys and redistribute them equally among the masses of kids + фото (Карл Маркс перевдягнений у Санта Клауса);
- *метафора*: DARK FORCE // It's kept out of the White House + фото (сім'я Б. Обама на фоні Білого Дому);
- *дисемія*: HIGHLANDER // there can be only one + фото (два зображення: 1) горець у національному вбранні; 2) позашляховик);
- *іронічний умовивід*: ENGINEERING // better than sex + фото (зображення підлітка на бігборді із написом: It's my future. I want to be an engineer... Sex can wait); TEA // preferable to love + фото (напис на паркані: MAKE TEA NOT LOVE); PESSIMISM // Every dark cloud has a silver lining, but lightning kills hundreds of people each year who are trying to find it + фото (удар блискавки на фоні нічного неба).
- *сарказм*: BLOGGING // We're going to need more monkeys + фото (мави, які сидять за комп'ютерами). Blog (від англ. *web log*) – віртуальний журнал користувача.

Гумористичний колорит також створюється із використанням *контрастно-колических порівнянь* (зіставлення фактів): HALLOWEEN // the one day you don't have to explain why you're dressed + фото (дівчина у костюмі відьми); *невідповідність висновку* тому змістові, з якого природно мав випливати: WOMEN // it's dangerous outside the kitchen + фото (жінка зі зброєю).

Не менш важливим компонентом у традиційному плакаті є візуальна метафора. Прикладом цього слугують стійкі символи та алегорії: терези – правосуддя, якор – надія, серце – кохання, голуб – мир тощо. Проте такі елементи рідко використовуються у демотиваторах. Важливу роль у засобах вербальної та візуальної інформації відіграють психологія сприйняття кольору та його символіка. Відомо, що він дає важливі відомості стосовно сутності об'єкта інформації, стає його символом. Чорний фон демотиватора належить до *глухих тонів*, що допомагають зосередитися на слоганові та зображенні. Одночасно він створює негативний образ, повністю змінюючи настрій усього повідомлення, тобто вдало виконує свою прагматичну функцію.

Отже, щоб подолати усталені бар'єри у свідомості суспільства, демотиватор нічого не передає напряму – це відбувається у прихований спосіб через використання певного натяку на важливі проблеми у гумористичній формі, яка легко запам'ятовується. Здатність таких постерів викликати емоції та спонукати людей до їх передачі іншим користувачам дозволяє проводити аналогії із *інформаційним вірусом* [4]. Демотиватори, передусім, здатні невмотивовано притягувати до себе увагу новими фактами та застарілими стереотипами, які потребують переосмислення, іншої інтерпретації. Він відображає, концентрує приховану напругу суспільства стосовно якоїсь події, дає їй візуально-вербальну ознаку. Демотиватор діє як *ментальний вірус* у формі зображення, слова та виразу, що вдало відображають нове поняття.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Барт Р. Рекламное сообщение / Р. Барт // Система моды. Статьи по семиотике культуры. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 2003. – С. 28 – 45.
2. Мими [Електронний ресурс] // Wikipedia. – Режим доступу до порталу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Мими>
3. Dawkins R. The selfish gene / Richard Dawkins. – Oxford ; New York : Oxford University Press, 2006. – 360 p.
4. Rushkoff D. Media virus! : hidden agendas in popular culture / Douglas Rushkoff. – [Rev. and updated ed.]. – New York : Ballantine Books, 1996. – 344 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Сергій Кіпень – старший викладач кафедри іноземних мов Львівської державної фінансової академії.
Наукові інтереси: комунікативні особливості Інтернету.

ІМІДЖЕВИЙ ТИП «ЗНАВЕЦЬ» У ТЕЛЕДИСКУРСІ РОЗВАЖАЛЬНИХ ПРОГРАМ

Анастасія КІСЕЛЬОВА (Одеса, Україна)

В статті виокремлено іміджі ведучих актуальних розважальних телепрограм. Деталізовано особливості вербальної та невербальної поведінки телеведучих, об'єднаних іміджевим типом «Знавець».

Ключові слова: імідж, вербальна поведінка, невербальна поведінка, ЗМІ, вплив, мовленнєві дії, такесика, проксемика, кінетика, жестика.

The article is about the analysis of image of TV presenters in popular TV-shows. The feature of verbal and nonverbal behavior of anchormen, united by an imaginary type «Expert» is set and described.

Key words: image, verbal behavior, nonverbal behavior, MASS-MEDIA, influence, speech act, Tacesics, Proxemics, Kinetics, gesture.

Імідж – «штучний образ людини чи предмета, що формується в суспільній або індивідуальній свідомості» [3] – як складова частина комунікації в останні роки починає відігравати все більшу роль і дедалі частіше аналізується у науковій (О.В. Єгорова-Гантман, В.Лім, І.Є. Мінтусов, А.Н. Панасюк, Г.Г. Почепцов, О.О. Феофанов) для опису поведінки публічних людей, особливо в таких сферах, як політика, мистецтво, спорт та журналістика, що свідчить про актуальність детальних розробок у цій галузі. Імідж створюється (насамперед через ЗМІ) з метою формування в масовій свідомості певного ставлення до об'єкта. Механізм цього процесу можна описати наступним чином: виявлення сталих уявлень аудиторії про об'єкт; визначення переваг, очікувань і вимог адресної аудиторії, рис і характеристик, якими, на її думку, він повинен володіти; конструювання його іміджу; планування заходів; трансфер сконструйованої моделі в реальні контексти; контроль за реалізацією плану, вимір проміжних результатів, корегування моделі й стратегії; моніторинг сформованого іміджу [6]. Викладене акцентує на властивій іміджу штучності, та його актуальності насамперед у низці різноманітних теледискурсів, що і зумовило необхідність аналізу сформованих іміджів успішних телевізійних ведучих для з'ясування відповідних складників їхнього образу.

Фактичним матеріалом дослідження стали відеозаписи розважальних програм (РП), де, за результатами попереднього етапу дослідження [4], образ ведучого відіграє визначальну роль і викликає позитивні емоції. Перелік програм складається з таких: «Відкритий доступ» (Андрій Данилевич), «Караоке на майдані» (Ігор Кондратюк), «Кино в деталях» (Федір Бондарчук), «Неймовірне історія кохання» (Лілія Ребрик), «Необ'яснимо, но факт» (Сергій Дружко), «Підйом» (Олександр Педан та Сергій Притула), «Поле чудес» (Леонід Якубович), «Смакуємо» (Юрій Горбунов), «Такси» (Олексій Кулічков), «У пошуках істини» (В'ячеслав Гармаш) та «Шустер-live» (Савік Шустер). Російські передачі залучено разом з українськими через їх поширеність у вітчизняному телепросторі як на кабельних, так і на дециметрових каналах, та високий рівень популярності у національній аудиторії, що доведено рейтингами ТРК "ЮАНА" – однієї з провідних компаній з розміщення реклами у телеэфірі [10]. Вибір саме РП пояснюється перевагою розважальних творів, трансльованих засобами масової комунікації, що підтверджено даними компанії GfK Ukraine по мережах віщання 12 всеукраїнських телеканалів [8].

Імідж створюється й існує як цілісне явище, і вербальна його частина не може розглядатися окремо від невербальної. Тому метою дослідження є встановлення особливостей вербальної та невербальної поведінки телеведучих, об'єднаних іміджевим типом «Знавець» (про виокремлену автором типологію іміджів телеведучих див. [4]). Це передбачає необхідність розв'язання наступних завдань:

- 1) з'ясувати власне вербальні ознаки ведучих іміджевого типу «Знавець»;
- 2) описати властиві представникам зазначеної моделі невербальні характеристики;
- 3) виявити корелятивну специфіку виокремлених складників.

В процесі роботи використано кількісний та описовий методи для обробки даних, отриманих при аналізі фактичного матеріалу.

Об'єктом дослідження є імідж ведучих РП, предметом – вербальні й невербальні ознаки іміджевої моделі (типу) «Знавець».

Очевидно, що імідж, незважаючи на те, що він існує як загальне враження, складається з окремих чинників, а його конструювання проходить одночасно по кількох каналах комунікації. Так, Г. Почепцов уналежнює до частин іміджу «зовнішній вигляд, мовлення, манеру одягатися, осанку, позу та мову тіла» й акцентує увагу на тому, що для досягнення позитивного результату слід пам'ятати про певний системний характер уведення іміджу в масову свідомість, коли вербальні потоки інформації повинні відповідати невербальним [9], що в нейролінгвістичному програмуванні (Р. Бендлер, Дж. Гріндер) співвідносять з поняттям конгруентності [5]. В. М. Шепель пише про «морально-психологічну підготовку, створення образу з урахуванням усіх факторів, тілесне формування, вибір одягу, володіння словом, флюїдне випромінювання та майстерність спілкування», називаючи їх провідними складниками технології іміджування [13].

Безсумнівно важливою, на думку вчених (П.С. Гуревич, В.М. Шепель), є також виразність жестів, бо вони передають величезну кількість інформації, а володіння технікою жесту – обов'язкова вимога до роботи таких професіоналів. Розглядаючи імідж як цілісне повідомлення, що має на меті передати під час комунікації його носій, ми спираємося на думку Т.Ю. Ковалевської, яка стверджує, що «раціональне та емотивне навантаження вербальних комплексів не вичерпує загальної інформативності комунікативних актів» і «будь-який жест, мімічний рух, будь-яка поза передують вербальній частині», бо «вербальне повідомлення накладається на невербальний компонент і розгортається переважно за умови недостатньої інформативності останнього» [5:84]. На думку В.О. Пронникова та І.Д. Ладанова, «людське спілкування – це не лише говоріння і слухання. Це якнайскладніший процес мімічних дій і рухів тіла. Взагалі спілкування як процес соціальної комунікації має два боки – вербальний і невербальний» [Пронников та Ладанов, цит. за: 5:85].

Наведене акцентує на єдності вербального та невербального складників іміджу, розглянутого нами у межах поняття «теледискурс», витлумаченого Г.Г. Почепцовим та М.Є. Фроловим як специфічний дискурс, «що відбиває складну семіотичну структуру взаємозв'язку вербальних і візуальних засобів у єдиному комплексі, зануреному в конкретний соціальний простір; повідомляє інформацію, здійснює вплив» [12] із включеною в це поняття дихотомією слова та зображення [9].

Вербальний бік іміджу аналізуємо за особливостями мовленнєвих дій, типологію яких наводить С.А. Сухіх [про це детально див. 4], виокремлюючи такі класи, як репрезентативи (функцією яких є надання уявлення про стан речей), регулятиви (що безпосередньо чи опосередковано регулюють предметну поведінку та стан партнера), інтерогативи (використовуються для отримання інформації), експресиви й квазіекспресиви (виражають внутрішній стан партнера) та структиви (сегментують дискурс) [2:18].

Для аналізу невербальної частини іміджу використовуємо характеристики, наведені В.Н. Панкратовим [7], де немовне спілкування розглядається в таких аспектах, як **такесика**, **прокресміка**, **кінесика** та **жестика**. **Такесика** вивчає дотики в різноманітних ситуаціях спілкування і поділяється на *динамічну* та *статичну*. В межах **проксеміки** як галузі, що досліджує розташування людей у просторі, виокремлюють *інтимну* (до 45см), *особисту* (45-120см), *соціальну* (120-400см) та *публічну* (більше 400см) зони – дистанції спілкування. **Кінесика** опікується зовнішнім виявом людських емоцій та відчуттів і, у свою чергу, розмежовується на *міміку* (визначає релевантні в окремому випадку рухи м'язів обличчя – лоба, очей, підборіддя, брів, носа чи рота) й *пантоміміку* (досліджує моторику всього тіла та/чи окремі її фактори: поза, хода, постава). **Жестика** ж передбачає поглиблене вивчення окремих рухів частин людського тіла. Так, у спілкуванні жести виконують різноманітні функції: афектно-комунікативну (виражають відчуття, волю, бажання, інші стани, перебіг перцептивних, мімічних, інтелектуальних процесів, сигналізують про відносини, установки, оцінки), регулятивно-комунікативну (маркують встановлення, підтримання та завершення контакту), інформативно-комунікативну (презентують інформацію) [Петрова, цит. за: 1]. За співвідношенням вербальної і невербальної інформації в процесі комунікації жести також поділяються на: комунікативні (заміщують у мовленні елементи мови), описово-образотворчі (супроводжують конкретні мовленнєві дії та втрачають сенс поза ситуативним контекстом),

модальні (виражають оцінку предметів, явищ, людей) [Смирнова, цит. за: 1]. Для оптимізації дослідження на рівні кінетики та жестики вводимо і надалі оперуватимемо поняттям «кінема», витлумаченим як «одиниця системи паравербальних засобів комунікації як знакових супровідників мовлення у процесі спілкування» [11].

Іміджевий тип «Знавець» (Лілія Ребрик, Сергій Дружко, В'ячеслав Гармаш) має авторитарний характер, що з мовленнєвого боку зумовлено обмеженням дискурсу **репрезентативами** (70%) з нечастотним вживанням **інтерогативів** (15%) та **регулятивів** (3%). Ведучим такого типу властивий низький ступінь **експресивності** (7%) у мовленнєвій поведінці.

Репрезентативи виявляються через поширені розповідні речення. До них належать:

1) МД, що об'єктивно відображають стан речей стосовно:

а) інших осіб (*За рік до Полтавської битви Мазепа наказав козакам зарити до землі усе цінне*),

б) певних явищ і подій (*Існує багато способів довести своїй коханій людині силу своїх почуттів*),

в) власне ведучого (*Жодного з героїв першої картини я тут не впізнаю*);

2) МД, що виражають суб'єктивні думки (*Як на мене, актриса ані трохи не шкодує, що вона вже кілька років як заміжня*).

Інтерогативи експліковано питальними поширеними складними реченнями, до яких належать :

1) риторичні питання (*Та хто і для чого створив таку складну систему?*);

2) адресні змістові нейтральні питання (*А де, як ви думаєте, на території України ще були храми Ахіла?*).

Регулятиви виражені неповними поширеними та непоширеними називними реченнями, представляють:

1) МД, що виражають пропозицію (*Дивіться без перерви на рекламу*).

Експресиви, представлені поширеними розповідними реченнями, вживаються для експлікації:

1) радості (*Але, Слава Богу, все обійшлося!*);

2) подиву (*Як це не дивно, але вони сподобалися одне одному.*);

3) негативних емоцій (*Сонце заходить, і стає лячно від думки, що доведеться ночувати на Зміїному*).

УВ мовленні можуть бути також **контактиви** для здійснення:

1) вітання (*Ну а з вами «Неймовірні історії кохання», і я – Лілія Ребрик*).

Головною ознакою цього класу МД є низька частотність та варіативність (виокремлюємо тільки один підклас) його вживання, при чому використовується стала етикетна формула, що не зазнає змін.

Загальною особливістю ведучих, об'єднаних в нашому дослідженні типом «Знавець», є те, що переважну більшість ефірного часу вони знаходяться в кадрі одноосібно та їхнього метою є повідомлення аудиторії певної інформації, що позиціонується як ексклюзивна, сенсаційна. З огляду на це, а також виокремлену специфіку вживаних мовленнєвих дій, можемо, отже, зробити висновок про авторитарний нарративний характер їхнього іміджу. В мовленні реальні факти дійсності не відмежовуються від особистих переконань, а сам ведучий у будь-якому випадку почуває себе впевненим «господарем ситуації» і носієм певних знань.

З боку невербальних виражень поведінка такого ведучого та рівнях такесики та проксеміки характеризується максимальною відстороненістю. Відповідно, яскрава міміка та жваве жестикулювання дисонуватимуть зі створеним на вербальному рівні образом, отже цьому типу властива стриманість мімічних виражень, а також, переважно, описово-образотворчий характер жестів, які насамперед виконують інформативно – комунікативну функцію. Для створення ефекту «особливої обізнаності» можуть використовуватися комунікативні жести.

Описана дискурсивна модель іміджевого типу «Знавець» є частиною дослідження, яке в подальшому уможливить розробку практичних рекомендацій фахівцям відповідних

галузей, а також прислужиться в поглибленні певних положень іміджології, комунікативної лінгвістики, та теорії соціальних комунікацій.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дресвянников В.А. Жесты: попытка обобщения и классификации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.elitarium.ru/2008/08/06/zhesty_klassifikacija.html.
2. Григорьева, В.С. Дискурс как элемент коммуникативного процесса: прагмалингвистический и когнитивный аспекты : монография / В.С. Григорьева. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2007. – 288 с.
3. Имидж – Википедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Имидж>. – Назва з екрана.
4. Кісельова А.А. Домінантні складники іміджу телеведучих: експериментальні перспективи // МОВА І КУЛЬТУРА (Науковий журнал). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 12. – Т. V (130). – С. 196-202.
5. Ковалевська Т.Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування: Монографія / Т.Ю. Ковалевська. – Одеса: Астропринт, 2008. – 324с.
6. Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. – М.: Изд. В.М. Скакун, 1998. – 896 с.
7. Панкратов В.Н. Эффективное общение: Правила игры: Практическое руководство / В.Н. Панкратов. – М.: Психотерапия, 2007. – 256с.
8. Портная К. Богатые тоже плачут [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kontrakty.com.ua/show/rus/article/34/1200668684>.
9. Почепцов Г.Г. Имиджология / Г.Г. Почепцов. – М.: Рефл-бук, К.:Ваक्лер, 2000. – 768с.
10. Расширенный рейтинг [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.uana.kiev.ua/rating>. – Назва з екрана.
11. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К, 2010. – 844с.
12. Фролов М.Е. Телевизионный дискурс информационно-аналитических программ : на материале программ криминально-правовой тематики НТВ : дис. ... канд. филол. наук / Михаил Евгеньевич Фролов. – Тверь, 2004. – 203 с.
13. Шепель В.М. Имиджология / В.М. Шепель – М.: Культура и спорт, 1996 – 319с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анастасія Кісельова – аспірант кафедри української мови Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.
Наукові інтереси: сугестивна лінгвістика, іміджологія, дискурсологія.

ВІДХИЛЕННЯ, ВІДМОВА ТА ЗАБОРОНА ЯК ЗАПЕРЕЧНІ МОВЛЕННЄВІ АКТИ

Ольга КРАЙНИК (Львів, Україна)

У статті розглянуто комунікативний акт заперечення як вербальну реакцію мовця на попередній мовленнєвий акт. До комунікативно-прагматичних функцій заперечення належить відхилення твердження мовця, відмова у виконанні певної мовленнєвої дії чи її заборона.

Ключові слова: заперечення, комунікативний акт, мовленнєвий акт.

The article deals with the communicative act of negating as reactive speech action. Communicative and pragmatic functions of negating include deviations from the speaker's statement, refusal to perform some communicative action or its prohibition.

Key words: negating, communicative act, speech act.

Поняття заперечення є особливим і багатоплановим, бо характерне не лише для лінгвістики, а й для інших сфер науки і має у кожній з них різне значення. Мовне заперечення тісно пов'язане із запереченням у логіці, де воно є однією з основних логічних операцій і використовується, щоб протиставити хибному висловлюванню істинне. Значення заперечення можна описати так: якщо висловлювання *p* є істинним, то його заперечення є хибним та навпаки:

<i>p</i>	не <i>p</i>
істина/істинний	хиба/хибний
хиба/хибний	істина/істинний [3: 517].

Дослідження проблематики мовного заперечення починається у 60-х рр. 19 ст. із синтаксичного та семантичного аспектів. Уваги заслуговують постійні спроби вчених перерахувати весь інвентар заперечення [4; 12; 9; 10]. Гельбінг/Альбрехт (1973) вважають, що до заперечних слів у німецькій мові належать *nicht, nichts, nie, niemals, niemand, nirgends, nirgendwo, kein-, nirgendwohin, nirgendwoher, keinesfalls, keineswegs, nein, weder – noch* [8: 9] і визначають заперечні слова як окремий синтаксичний клас з власною семантичною ознакою: *Das gemeinsame semantische Kennzeichen aller Negationswörter besteht darin, daß sie die verneinende Einstellung zum Inhalt einer Aussage ausdrücken* [8: 13].

Та синтаксичний і семантичний аналіз не могли пояснити взагалі або лише частково певних явищ у запереченні, таких як наприклад: різних заперечних значень в однакових синтаксичних структурах: *Andreas ist nicht verheiratet (aber Matthias)*; *Andreas ist nicht verheiratet (aber er war verheiratet)*; *Andreas ist nicht verheiratet (sondern Junggeselle)*; *Andreas ist nicht verheiratet (aber schon lange verlobt)*; вживання заперечних слів у стверджувальній функції: *Möchtest du nicht eine Tasse Kaffee?*; явища імпліцитного заперечення: *Hast du die letzten Nachrichten gehört? – Mein Radio ist kaputt*. Тому у 70-х рр. 20 ст. на перший план виходять дослідження з урахуванням комунікативно – прагматичного аспекту заперечення, які базуються насамперед на тому, що сфера дії заперечення залежить від додаткової інформації з контексту, тобто з комунікативної гри (*einem kommunikativen Handlungsspiel* [11: 187]), або з комунікативної ситуації (*der kommunikativen Situation* [7: 53]). Мова йде тут про заперечення як комунікативну операцію – про заперечування (*Negieren*), за допомогою якої мовець повідомляє слухачу свою, в даному випадку негативну, точку зору, на певні події чи обставини [11: 181]. Тут важливо наголосити на тому, що комунікативна операція заперечення, тобто негативне висловлювання, стосується не самого стану справ об'єктивної дійсності, а висловлює лише припущення мовця про стан справ [12: 32].

Пропонована стаття розглядає заперечення як комунікативну операцію – *als kommunikative Operation in einem kommunikativen Handlungsspiel* [11: 181], яку виконують, коли говорять, і відштовхується від прагматичної концепції заперечення, а саме не від заперечення як синтаксичної чи семантичної категорії, а від заперечування як прагматичної категорії.

Класичні роботи з теорії комунікативних актів досліджують окремі самотійні мовленнєві акти, виражені за допомогою речення, і орієнтовані лише на мовця [6: 8]. Та заперечна мовна дія є завжди реакцією на попереднє висловлювання чи дію за допомогою експліцитних або імпліцитних засобів, її метою є припинення дії попереднього мовця за допомогою відхилення, відмови чи заборони.

Відхилення (*Widersprechen*) – це комунікативна операція, яку можна описати словами „невірно, що...“ Мовець хоче за її допомогою відхилити твердження попереднього мовця як невірне. В основі цього типу лежить конфлікт позицій між обома співрозмовниками. Дуже часто мовець додає обґрунтування свого відхилення [7: 110]. Напр.:

Ich liebe dich, weil du mir eine ungewöhnliche Szene machst. – Ich mache dir überhaupt keine. Ich glaube, ich wüßte gar nicht, wie man das anfängt.

Du hast eine makabre Phantasie. – Im Gegenteil. Nur makabre Erfahrungen.

Відмова (*Zurückweisen*) об'єднує ті комунікативні операції, які можна описати „хтось не хоче / не бажає чогось“. Її передумовою є мовна дія з функцією „вимога“. В основі відмови лежить конфлікт позицій. Мовець відіграє роль того, від кого чогось вимагають. Його мета – не дотриматися вимоги попереднього мовця [7: 129]. Це можна побачити на наступних прикладах:

Noch eins? Die Gläser sind klein. –Nein.

Ich habe ihn akzeptiert! –Akzeptieren ist resignieren. Dazu bin ich noch nicht alt genug.

Заборона (*Verbieten*) – це комунікативна операція, яка блокує дії попереднього мовця, її можна описати „комусь не можна / не дозволяється щось робити“. Вона включає в себе конфлікт позицій. Крім того, мовний намір спрямований безпосередньо на припинення дії попереднього мовця, лише вторинно йдеться про прямий вплив на його позицію [7: 125]. Напр.:

Wir brauchen Licht und Werkzeuge. – Kein Licht! Wer Licht macht, wird erschossen!

Заперечні іллокутивні акти здійснюються за допомогою: перформативного заперечення, прямого чи непрямого експліцитного заперечень, імпліцитного заперечення.

Перформатив – висловлювання, еквівалентне дії, вчинку; тип повідомлення, співвідносний з мовленнєвим вчинком. Перформативне заперечення є тією дією, що позначають перформативні дієслова *widersprechen, zurückweisen, verbieten*.

Експліцитними комунікативними актами вважаємо такі, смисл яких сприймається комунікантами зі значень мовних одиниць [1: 323]. У прямих комунікативних актах іллокуція максимально співпадає з їх комунікативною функцією (ствердження, запитання,

вимога [5: 256]). Але у щоденному спілкуванні трапляються випадки, коли мовець, здійснюючи комунікативний акт, має на увазі не тільки ту іллокуцію, яка міститься у даному комунікативному акті, а насамперед іншу, первинну іллокуцію [2: 195], напр.:

Komm, Ernst! Sei kein Frosch! – Ich habe keine Zeit.

У даному випадку первинна іллокуція – відмова, а констатація факту про нестачу часу – вторинна іллокуція. Такі акти називатимемо непрямими комунікативними актами.

Імпліцитними комунікативними актами вважаємо комунікативні акти з неявним, прихованим смислом, який виводиться слухачем зі значень мовних одиниць під впливом конкретної ситуації та контексту спілкування [1: 326]. Питання *Gehen Sie mal zur Seite?*, *Kannst du mir mal den Schlüssel geben?* є, насправді, директивними комунікативними актами.

На відміну від непрямих експліцитних заперечних комунікативних актів, які здійснюються за допомогою заперечних слів, імпліцитні заперечення відбуваються за допомогою інших засобів: інтонації, наголосу, порядку слів, контексту, пропозиційного змісту, часток:

Непрямі заперечні комунікативні акти вживаються часто з міркувань ввічливості, щоб пом'якшити силу дії іллокутивної мети відхилення, відмови чи заборони. Адже часто буває недоцільним висловлювання прямої відмови, наприклад *Ich werde es nicht tun* або перформативу *Ich weise es zurück*.

На основі зібраного матеріалу виділяються такі види і засоби реалізації заперечених мовленнєвих дій:

пряме експліцитне заперечення використане:

а) у мовленнєвому акті відхилення:

Засоби реалізації (надалі ЗР): еквіваленти речення *nein*; *nein, nein, doch*;

Köster hat ihn nicht gefunden? – Doch. Er hat ihm Anweisungen gegeben. [14: 176]; *Sind Sie mit dem Wagen gefahren? – Nein, mit der Bahn.* [14: 190]; *Bist du verwundet? – Nein, nein.* [15: 227].

ЗР: речення *Das ist nicht richtig, Das stimmt nicht, Das ist nicht wahr, Ich glaube es nicht, Dessen bin ich nicht sicher*;

Dann bist du kein Held mehr; dann bist du nur noch ein Krüppel. – Das glaube ich nicht. Und es gibt wunderbare Prothesen. [16: 155]; *Wir haben alle notiert. – Das ist nicht richtig. Wir haben einen Mann zuwenig aufgeschrieben.* [18: 162]; *Er verwechselte mich mit einem Munitionsfabrikanten. – Das ist nicht wahr. Du kanntest ihn doch auch wieder.* [17: 185]; *Ich sterbe. – Ich glaube nicht, daß du stirbst.* [18: 140].

ЗР: заперечне слово *nicht* без або з прислівниками; *nicht mehr; noch nicht; nicht ganz; nicht viel, nicht weniger; nur nicht; auch nicht, sicher nicht, natürlich nicht, selbstverständlich nicht, wahrscheinlich nicht, überhaupt nicht, vielleicht nicht, gar nicht*;

Hast du ein Bett? – Noch nicht. Aber vielleicht wird eins frei. [19: 231]; *Möchtest du lieber, daß irgendein reklamierter fetter Heimatbulle deiner Frau ein Kind gemacht hat? – Das sicher nicht.* [16: 41]; *Kann er die Adresse wissen, wenn Sie sie hier nicht wissen? – Natürlich nicht. Er erfährt sie ja durch uns.* [16: 103]; *Muß eigentlich immer etwas wahr sein? – Wahrscheinlich nicht.* [16: 97].

ЗР: заперечні займенники *nichts* без або з прислівниками *gar nichts, nichts mehr; kein -, niemand*;

Ist irgend etwas los, Lillian? – Nichts als das übliche. [19: 52]; *Gut, Onkel Gaston. Ich verstehe. – Du verstehst gar nichts. Sonst würdest du nicht mit dem bißchen Geld, das du noch hast, so wirtschaften!* [19: 163]; *Gesegnet sei dein Freund Reuter. Er hat uns zu Kennern gemacht. – Wir sind keine Kenner, Elisabeth.* [16: 114]; *Hat jemand ein Streichholz? – Ich habe keins.* [18: 38]; *Hat jemand sonst Sie gesehen? – Niemand. Der Wagen war an der Übungswiese geparkt. Da kann man ihn nicht sehen.!* [19: 51].

ЗР: прислівники *nie, fast nie*;

Dann komm' ich wohl zu spät, was? – Du kommst nie zu spät, Alfons. [14: 92]; *Wie ist es am Tage? Kommt die SS oft in die Baracken? – Fast nie. Sie hat Angst vor Läusen, Dysenterie und Typhus.* [18: 91].

ЗР: лексичні одиниці з афіксальним запереченням: *Unsinn, unmöglich, ausgeschlossen*;

Wenn es einmal soweit ist, wirst du mich verlassen. Nicht ich dich. Das ist sicher. – Was ist das für ein Unsinn! Ich werde dich nie verlassen. [17: 158]; *Bist du krank? – Unsinn! Das war doch die Erfindung von mir, um wegzukommen.* [13: 122]; *Ich werde in ein französisches Konzentrationslager kommen. – Ausgeschlossen. Frankreich wird keine Refugien einsperren.* [17: 386].

б) у мовленнєвому акті відмови:

ЗР: еквіваленти речення *nein; nein, nein*;

Tun Sie es, Lillian. Er erkennt Sie sonst, und morgen gibt es großen Krach. – Nein. Ich bleibe hier sitzen. [19: 69].

ЗР: заперечне слово *nicht; noch nicht*, часто з дієсловами *wollen/wünschen, können*;

Willst du ausgehen? – Heute abend nicht. [19: 123]; *Wollen wir fahren? – Noch nicht. Ich will mir nicht vormachen, daß die Zeit stillstehe...* [19: 148]; *Ich kann es dir natürlich auch monatlich in Frankreich auszahlen lassen. Wohin? – Ich will es nicht monatlich haben. Ich will es jetzt sofort haben.* [19: 93]; *Wollen Sie ihn mir verkaufen? – Ich kann ihn nicht verkaufen. Ich habe ihn selber geschenkt bekommen.* [13: 111].

ЗР: заперечні займенники (*gar*) *nichts, kein -*;

Komm, Ernst, was willst du trinken?... – Gar nichts. Ich bin nur so rasch vorbeigekommen, um zu fragen, ob du irgend etwas erfahren hast. [16: 104]; *Blumen? Ich habe Lilien. – Keine Lilien. Etwas für die Hochzeit.* [16: 162].

в) у мовленнєвому акті заборони:

ЗР: наказові речення, в тому числі такі: *Tu es nicht!, Versuch es nicht!*:

Ich werde dir Pakete dafür schicken. – Schick mir keine. Wir haben draußen mehr zu essen als ihr hier. [16: 216]; *Ich werde versuchen, mit dem Präfekten zu sprechen. Er scheint ein Mensch zu sein. – Tu es nicht! Sei vorsichtig!* [13: 161]; *Vielleicht kann man sie essen. – Versuch es nicht. Wenn sie fehlen, kriegen wir eine Woche lang nichts zu essen.* [18: 216]

ЗР: заперечне слово *nicht*, часто з модальним дієсловом *dürfen*:

Besser, du siehst mich heute nicht so genau. – Pat! Du darfst noch nicht sprechen! [14: 184].

Виявлено наступні засоби реалізації непрямого експліцитного заперечення:

г) у мовленнєвому акті відхилення:

ЗР: лексичні одиниці, носії заперечно-негативної сили: *Quatsch, Blödsinn, im Gegenteil, kaum, Du irrst dich, Du lügst, So ein Lügner*;

Das, was gebracht worden ist, ist für die beiden vom Bunker. – Quatsch! Es ist für alle. Her damit! [18: 73]; *Wir haben vergessen, diesen Toten hier als Abgang aufzuführen. – Blödsinn! Wir haben alle notiert.* [18: 162]; *Ich habe es geerbt. Von einem Kreisleiter. Macht Ihnen das etwas aus? – Im Gegenteil. Es gibt ihm eine gewisse Würze.* [16: 189]; *Kann man die Wunde sehen? – Kaum. Es war der vorletzte Backenzahn.* [18: 52]; *Da ist doch eine. – Da irrst du dich. Da ist noch ein gewaltiger Unterschied, Kamerad.* [16: 71]; *Sie weiß, daß sie Krebs hat und unheilbar ist. – Du lügst, du Aas! Sie hat ein Frauenleiden, kein Krebs!* [13: 197].

д) у мовленнєвому акті відмови:

ЗР: речення *Ich habe kein Talent dafür, Ich habe keine Geduld, Ich habe keine Lust, Ich habe keine Zeit, Es hat keinen Zweck, Es ist nicht erlaubt*;

Trinken Sie das Glas aus. – Es ist nicht erlaubt im Dienst. [16: 116]; *Komm, sei keine Trauerweide! – Ich habe keine Lust.* [19: 52]; *Wollen wir heute anfangen? – Es hat keinen Zweck mehr. Ich bleibe nicht mehr lange hier.* [19: 62]; *Wollen Sie nicht Schach spielen? – Ich habe kein Talent dafür. Und keine Geduld.* [19: 61].

Імпліцитне заперечення виявлено:

е) у мовленнєвому акті відхилення, яке відбувається за допомогою:

ЗР: кон'юнктиву у підрядних реченнях умови;

Du bist krank? – Wenn ich wirklich krank wäre, könnte ich doch nicht gehen. Ich müßte Fieber haben. [13: 165].

ЗР: риторичних запитань;

Staunen. Was sich da alles geändert hat! – Was soll sich schon viel geändert haben? [16: 17]; *Das ist noch ziemlich heil. – Das nennst du heil? Mit den Maschinengewehrlöchern und dem verbrannten Dach und eingestürzten Stall?* [16: 18]; *Ich würde die Frau rausschmeißen. Es ist eine Schweinerei. – Schweinerei? Wieso Schweinerei? Im Krieg ist so etwas anders als sonst.* [16: 40].

ЗР: інші;

Habt ihr die letzten Nachrichten gehört? – Das Radio ist kaputt. [16: 23]; *Es ist Wiesenschaumkraut. – Wiesenschaumkraut kenne ich. Das sieht ganz anders aus.* [14: 160]; *Willst du probieren? – Ich hasse Marmelade. Besonders, wenn Millionärinnen sie gekocht haben.* [17: 236].

ж) у мовленнєвому акті відмови за допомогою наступного:

ЗР: риторичні запитання;

Führen Sie keine Listen? – Listen. Listen will er sehen, habt ihr das gehört? [16: 80].

ЗР: інші;

Geh jetzt Abendbrot essen. Ich warte hier noch. – Ich werde hier später essen. [17: 343]; *Geh schlafen, Mutter, du erkältest dich hier. – Schlafen kann ich noch genug später.* [15: 184]; *Machen Sie doch die Tür zu, Schwester. – Es wird gebeten, deshalb ist die Tür offen.* [15: 249].

з) у мовленнєвому акті заборони:

ЗР: речення *Es ist verboten!*;

Ich gehe. Ich will nach einem Prister fragen. – Es ist verboten. [18: 141]; *Meine Frau ist hier! Lassen Sie mich 'rein! – Verboten! Der nächste Keller ist auf der anderen Seite.* [16: 170].

ЗР: інфінітивна конструкція;

Wir holen jetzt eine Bahre. – Hierbleiben. [15: 75].

Отже, комунікативний акт заперечення є реактивною комунікативною дією, яка здійснюється за допомогою заперечних слів або імпліцитно і налічує такі типи: пряме та непряме експліцитне заперечення учасником комунікації повідомлення співрозмовника за допомогою заперечних слів; імпліцитне заперечення повідомлення мовця за допомогою імпліцитних засобів. Ці типи реактивної мовленнєвої дії заперечення вживаються у комунікативній ситуації 1) для відхилення твердження мовця, 2) для відмови мовцю у виконанні (мовленнєвої) дії, 3) для заборони здійснення мовцем (мовленнєвої) дії.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики. – К.: Академія, 2004. – 342 с.
 Серль Дж. Р. Косвенные речевые акты // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – С.195 – 222. .
 3. Bußmann, H.: Lexikon der Sprachwissenschaft: Stuttgart, 1990. – 904 S.
 4. Duden.: Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. – Mannheim: Bibliographisches Institut, 1973. – 912 S.
 5. Ehrich, V. / Günter, S.: Über nicht-direkte Sprechakte. // Wunderlich – D.: Linguistische Pragmatik, 1972. – S. 255-287.
 6. Franke, W.: Elementare Dialogstrukturen: Darstellung, Analyse, Diskussion. –Tübingen: Niemeyer, 1990. – 186 S.
 7. Heinemann, W.: Negation und Negierung. Handlungstheoretische Aspekte einer linguistischen Kategorie. – Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie, 1983. – 286 S.
 8. Helbig, G./Albrecht (Ricken). – Leipzig, 1973. – 72 S.
 9. Klosa, A.: Negierende Lehnpräfixe des Gegenwartsdeutschen. – Universitätsverlag C. Winter Heidelberg, 1996.
 10. Sennekamp, M.: Verwendungsmöglichkeiten von Negation in Dialogen: München, 1979. – 224 S.
 11. Schmidt, S.: Texttheoretische Aspekte der Negation. // Zeitschrift für germanistische Linguistik 1, 1973. – S. 178-208.
 12. Stöckel, G.: Untersuchungen zur Negation im heutigen Deutsch. // Schriften zur Linguistik 1: Braunschweig: Vieweg, 1970. – 242 S.
 13. Remarque, E. M.: Die Nacht von Lissabon. – Frankfurt am Main, Berlin: Ullstein, 1986. – 218 S.
 14. Remarque, E. M.: Drei Kameraden. – Frankfurt am Main, Berlin: Ullstein, 1985. – 347 S.
 15. Remarque, E. M.: Im Westen nichts Neues. – Berlin: Im Propyläen, 1929. – 288 S.
 16. Remarque, E. M.: Zeit zu leben und Zeit zu sterben. – Frankfurt am Main, Berlin: Ullstein, 1987. – 238 S.
 17. Remarque, E. M.: Arc de Triomphe. – Frankfurt am Main, Berlin: Ullstein, 1986. – 415 S.
 18. Remarque, E. M.: Der Funke Leben. – Frankfurt am Main, Berlin: Ullstein, 1986. – 254 S.
 19. Remarque, E. M.: Der Himmel kennt keine Günstlinge. – München, Zürich: Droemer Knauer, 1975. – 200 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Крайник – аспірант кафедри німецької філології Львівського національного університету імені Івана Франка.
 Наукові інтереси: прагматика, комунікативно-прагматичні функції заперечення.

ЕКСПРЕСИВНИЙ МОВНИЙ АКТ “ПОЗДОРОВЛЕННЯ” (на матеріалі української та англійської мов)

Наталія КУЗЕННА (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена комплексному аналізу мовного акту поздоровлення в сучасній комунікації. Автор доводить, що вибір мовцем мовної стратегії і мовних засобів для вираження акта комунікації залежить від соціокультурних, психологічних особливостей мовця, а також від мети акта мовлення в цілому.

Ключові слова: мовний акт, поздоровлення, лінгвокультурний, лінгвокогнітивний, структура, експліцитний, імпліцитний.

The article deals with the complex analysis of the language act “congratulation”. The author demonstrates that the choice of the language means and strategy depend on the sociocultural and psychological peculiarities of the communicator, the aim of the language act in general.

Key words: language act, congratulation, lingvocultural, lingvocognitive, structure, explicit, implicit.

Інтенсифікація міжментальних зв'язків вимагає детального вивчення культурно запрограмованих моделей поведінки. **Актуальність** нашого дослідження зумовлена, по-перше, соціальною значимістю аналізованого мовного акту в процесі міжкультурної комунікації; по-друге, потребою систематизації засобів вираження мовного явища поздоровлення в сучасній англійській та українській мовах на основі структурування і розкриття його концептуального змісту.

Поздоровлення є складним мовним актом, що має характеристики бехабитивів (як соціорегулятивний мовний акт за класифікацією Дж. Остіна), емотивів й експресивів (як мовленнєвий акт установаження контактів за класифікацією С. Мартен-Клеф, Ю.Н. Марініна, Дж. Серля), етикетного акта комунікації (відображає ритуал етикетної мовленнєвої поведінки за визначенням А. А. Акішиної, А. Вежбицької, Ю. Н. Марініна, Т. П. Сухотеріної, Н. І. Формановської), декларатива (як конвенціональний мовленнєвий акт за класифікацією Я. Оснера). Мовний акт поздоровлення володіє потужним семантичним, прагматичним і функціональним потенціалом і його слід розглядати як лінгвокультурний і лінгвокогнітивний феномен.

Метою статті є виявлення параметрів плану-змісту та плану-вираження мовного акту поздоровлення в сучасній англійській та українській мовах. Визначено декілька необхідних для розв'язання **завдань**: 1) виявити на основі проведеного огляду параметри комунікативного явища поздоровлення і систематизувати засоби вираження досліджуваного лінгвістичного факту в аналізованих мовах; 2) описати категорію адресації в структурі етикетних ситуацій «поздоровлення»; 3) розглянути досліджуване мовне явище в аспекті сучасної комунікації; 4) визначити місце комунікативного акту «поздоровлення» в колі інших етикетних ситуацій; 5) виявити лінгвокультурну специфіку «поздоровлення» на тлі британської й української комунікативної поведінки.

Композиційну структуру акта привітання можна визначити наступним чином: звертання – власне поздоровлення – побажання і підпис (для письмового привітання). Частина *звертання* обов'язкова, оскільки в ній заявлено об'єкт дії, адресат привітання, а також це й найбільш варіативна частина: можна звернутися як по імені, імені-по батькові, так і з уточненням соціального статусу, посади, яку займає людина. Звернення за іменем-по батькові – характерна риса офіційних привітань. Перед іменем часто використовується узгоджене означення, виражене прикметником *шановний, вельмишановний, високоповажний, дорогий (Шановний Едуарде Михайловичу!, Дорога Валентино Іванівно!)*. Привітання без звертання чи зі звертанням виключно по імені-по батькові без атрибутивного означення – відхилення від норми. Звернення з означенням *коханий / кохана, милий / мила* більш характерні для побутових привітань.

Дуже часто звертання використовується для встановлення і підтримки контакту зі співбесідником. Обираючи доречне звернення, той, хто вітає, враховує вік і стать, статус адресата в суспільстві, змінні ролі, психологічні й особистісні стосунки. Атмосфера офіційності вимагає особливої ввічливості, толерантності до адресата незалежно від віку і соціального статусу. В умовах ділового привітання перевага надається *ви-звертанням*.

Відомо, що соціальний статус людини визначає його положення в суспільстві і тип взаємостосунків між об'єктами комунікації, тобто між адресатом і адресантом.

Індексами соціального статусу вважаються службове положення, особисті заслуги й досягнення, а також вік людини. Усе це враховується при виборі звертання, найменування, використовуваних означень і виявляється на інтонаційному й навіть на граматичному рівнях [3: 238].

Композиційна частина «власне поздоровлення» являє собою експліцитне вираження мети дії, що виконує суб'єкт дії, виражаючи це за допомогою дієслова у формі дійсного способу теперішнього часу першої особи однини чи множини: *Вітаю!* або *Вітаємо!* і з зазначенням причини дії привітання: *Вітаю Вас із блискучою перемогою на виборах!* Саме привітання настільки очевидне, що дуже часто власне дієслово *вітати* упускається, а формулою привітання стає іменник з прийменником в орудному відмінку: «*Зі святом!*»; «*З Новим роком!*»; «*З днем народження!*».

Автор – як особа соціальна – вітає адресата, використовуючи стандартні формули: *Вітаю Вас з..., Прийміть мої вітання...!, З (найменування події)!*

Автор – як особа приватна – використовує для вираження привітання обставинні й означальні характеристики: *Щиро вітаємо Вас зі святом...!, Прийміть найтепліші привітання з...!*

Інтимізація тексту поздоровлення виражається використанням обставинних характеристик на зразок «*щиро*», «*від усієї душі*», «*від щирої душі вітаю вас*»; атрибутивних номінацій – «*прийміть щирі / найщиріші вітання*».

У частині «*побажання*» суб'єкт дії виражає сподівання на благополуччя об'єкта дії в майбутньому за допомогою конструкцій «бажати» + іменник у родовому відмінку (*Здоров'я, щастя, благополуччя Вам і Вашим рідним. Бажаю Вам міцного здоров'я, щастя, успіхів у роботі!*), часток хай/нехай + побажання (*Хай успішно реалізуються всі ваші плани. Нехай у всіх добрих починаннях Вам сприяє удача!*).

Список бажальних цінностей тісно пов'язаний з діяльністю адресатів аналізованих текстів. До цінностей, що визначають адресата як сім'янина, належать такі побажання: *сімейного благополуччя, миру і злагоди в родині, домашнього затишку, любові та турботи близьких, чистого неба над Вашою домівкою* і т.п. До набору цінностей, котрих бажають адресатові як особистості, входять: *здоров'я, щастя, удачі, успіху, любові, кохання, мудрості, терпіння, здійснення бажань, радості* і т.д. Вираження побажань структурується дієсловами «бажаю (бажаємо)»; «зичу (зичимо)»; «хочу (хочемо) побажати»; «побажаю (побажаємо)»: (Я) бажаю (вам, тобі) + іменник у родовому відмінку або (Я) бажаю (вам, тобі) + інфінітив, наприклад: *Бажаю Вам міцного здоров'я, щастя, творчих успіхів сімейного благополуччя!* Дієслово «бажати» нерідко поширюється обставиною міри і ступеня: Від щирого серця / Від (усієї) душі бажаю (бажаємо), наприклад: *Від щирого серця бажаємо Вам і Вашому колективу...*

«*Підпис*» є способом суб'єкта дії заявити про себе. Адресант може вказати про своє ставлення до об'єкта, використовуючи при цьому етикетну формулу «з повагою», обов'язково вказавши свою посаду чи вид діяльності, своє прізвище, ім'я, по батькові.

Поздоровлення завжди пов'язане з певною подією, датою, явищем, тому воно повинно бути, перш за все, доречним і своєчасним.

У побутовому спілкуванні привітання виступає індикатором того, що особистість, котру вітають, має певне значення для людини, яка вітає. Відсутність такого індикатора говорить або про неуважність, або про те, що в стосунках між комунікантами з'явилися такі обставини, котрі ускладнюють використання цього елемента мовленнєвого спілкування. Формальне або службове привітання просто підтверджує наявність налагоджених стосунків.

Важливого значення в процесі привітання набуває автор, який створює текст і визначає його стиль. Поздоровлення характеризують відношення автора до дійсності і пов'язане з ним відношення до текстів (мовлення). Для створення вітального тексту «потрібне розуміння дійсності... Відношення до дійсності передбачає цілий ряд граней, сторін, якостей категорії автора, серед яких панівне значення має дихотомія *автор – людина соціальна й автор – людина приватна*» [4: 15].

Привітання можуть бути як невеликими за змістом (одне-два речення), так і досить розгорнутими.

В останньому випадку в привітанні викладаються основні етапи життя, діяльності особи, до якої звернене мовлення, найбільш вагомі її досягнення.

Ректору: *Шановний Леоніде Васильовичу! Від щирого серця вітаю Вас з Днем народження. Багаторічна плідна діяльність, талант керівника й організатора, мудрість філософа забезпечили Вам по праву чільне місце... Ваш життєвий і професійний шлях – невід’ємна частина становлення і розвитку Київського національного університету... Переконалий, що Ваш життєвий і професійний досвід і надалі сприятимуть розв’язанню відповідальних завдань освітянської галузі...*

Подібна структура властива й для привітань з професійними святами:

... *«Шановні викладачі! Вашу заслугу у вихованні національної дипломатичної еліти важко переоцінити. Саме Вам вдячні за підтримку і турботу тисячі молодих людей... Нехай доля усміхнеться Вам у всіх Ваших починаннях...»*

Дослідник А.Г. Балакай вважає, що синтаксичне значення особи «Я»-адресанта і «Ти» (чи ввічливого «Ви») -адресата можуть бути виражені експліцитно, тобто лексично й морфологічно: *Я вітаю тебе*. Імпліцитно, тобто прямо не виражено. У такому випадку «Я»-адресанта присутнє в самому факті матеріалізації (виголошенні, написанні) ним знака, а «Ти» – в направленні знака безпосередньо адресату: *Добрий вечір* («Я вітаюся з тобою»); *Зі святом!* («Я вітаю тебе»); *Ні пуху, ні пера!* («Я бажаю тобі удачі») [1: 33].

У ситуації побажання яскраво представлені благопобажання адресату, а також аксіологія, яку заклав у ці фрагменти той, хто вітає. Як правило, побажання спрямовані на майбутні життєві успіхи й удачі.

Так, якщо українці вітають одне одного з найрізноманітнішої нагоди (з днем народження, Новим роком, 8 березня, Днем учителя, з початком весни, з відпусткою, із закінченням навчального року і т. ін.), англійці – лише у випадку особистих досягнень, з тим, що залежало від самої людини, його старань, сили волі, зусиль, наполегливості і т.д.: *I congratulate you on...*, частіше – *Congratulations on... (winning the competition, publishing the book, passing the exam...)* / *Congratulation on your promotion*. Дієслово *congratulate* (вітаю), як і *congratulation* можна вжити, вітаючи з народженням дитини (*Congratulation on having a baby*), але не з днем народження співбесідника, що трапляється регулярно, щороку і без будь-яких зусиль з його боку (пор. українське *Вітаю з днем народження!*).

Традиційні привітання з нагоди дня народження чи Різдва – *Happy birthday / Merry Christmas and Happy New Year* – це не привітання в нашому розумінні цього процесу, а побажання. Цьому надається дуже важливе значення, оскільки це важливий знак підтримки контакту. Відправляються листівки практично всім: рідним і близьким людям, далеким родичам, друзям, знайомим, сусідам і т.д. Вагоме значення має сам факт отримання листівки, а не зазначені в ній слова. Текст зазвичай дуже лаконічний і практично, не враховуючи звертання й підпису, містить одну фразу *Happy birthday / Warm wishes on your birthday / Merry Christmas and a Happy New Year / A very Happy Christmas and best wishes for 2011 / Wishing you a Marry Christmas and a Happy New Year*. Оскільки ж сучасні листівки вже містять текст, надписи все частіше обмежуються іменем адресата і підписом: *To Therese and David ...From John / To Elly ... With lot of love from Harry*.

Побажання ж в українській листівці обов’язкові. Пояснюється така різниця досить просто: британці вважають, що немає потреби бажати чогось людині, бо якщо їй щось потрібно, вона сама цього досягне. Тобто хочеш – бери, старайся, добивайся, дій! У слов’янських побажаннях, котрі викликають неприховане здивування американців і англійців (*бажаю успіхів на роботі / в навчанні, щастя в особистому житті, великого і справжнього кохання* або навіть *бажаю знайти достойного супутника в житті, бажаю зустріти своє кохання* і т.п.), усе ж присутня віра в те, що все це може якось саме собою трапитися і наші побажання цьому сприятимуть.

Що стосується англійської вітальної традиції, то тут порівняно небагато конкретних прикладів побажання здоров’я (*I wish you a happy, healthy and peaceful New Year; Best wishes for your Health and Happiness through the coming New Year*).

Поздоровлення, що містяться у вітальних листівках, фактично зводяться до побажання весело провести день народження чи Різдво, в них відсутні конкретні побажання на майбутнє, подібні до українських: *Бажаю успіхів, міцного здоров'я* (в Англії можна побажати одужання, якщо людина хвора), *багато щастя* або ще більш конкретних *Бажаю успішно закінчити університет / Бажаю здійснити все заплановане / Бажаю зустріти гарного друга* і т.д.

Така особливість пояснюється тим, що для індивідуалістичної культури характерний прагматичний світогляд, упевненість у тому, що все, чого людина хоче мати, залежить лише від неї самої, її зусиль і наполегливості, працелюбності, а не від долі, фортуни, удачі. Саме тому властиві для слов'янської комунікативної культури побажання англійці вважають недоречними й неприпустимими.

У Великобританії саме слово *congratulate* (*вітати*) – *I'd like to congratulate you...* (частіше просто *Congratulations*) так само, як і в Америці, прийнятне тільки для ситуацій, пов'язаних із досягненнями самого співрозмовника. Можна вжити це слово, вітаючи з одруженням, народженням дитини, складанням іспиту, перемогою в змаганні, купівлею нового автомобіля / будинку, з публікацією книги, підвищенням на роботі, отриманням вченого звання і т.д. У всіх інших випадках використовується слова *greet, greetings*.

Хоча й з наведеної раніше причини англійці практично нічого не бажають у вітальних листівках, мовленнєві формули-побажання широко використовуються в повсякденному житті. Вони виступають частим атрибутом прощання: *Have a nice day / Have a nice week-end / Have enjoyable holiday / Have a nice trip / Enjoy your stay in London*.

Також побажання може бути експліцитно виражено за допомогою двоскладової конструкції з дієсловом *wish* і прямим додатком, котрий містить інформацію про характер побажання: *We wish you a Merry Christmas and a Happy New Year! We wish you fortune and all of the best!*; конвенційними мовними формами – синтаксичною моделлю *May* + інфінітив і наказовим способом: *May you have a birthday that's happy all through! Have a nice holiday!*; односкладним клішованим реченням з іменником, модифікованим прикметником або кількісними означеннями: *Happy birthday! Many happy returns of the day!*

Згідно з Версхюреном, «типове поздоровлення є вираження мовцем радості з приводу успіху слухача в здійсненні чи досягненні чогось важливого». [5: 47]

Як стверджує А. Вежбицька, мовою семантичних примітивів мовленнєвий акт привітання розкодовується так: «Знаю, що відбулося дещо добре, що добре для тебе; думаю, що це відбулося через те, що ти щось зробив; вважаю, що ти з цієї причини радієш; говорю: і я радію з цієї самої причини; кажу це, тому що хочу, щоб тобі було приємно» [2: 104].

Текст може бути втіленим у віршованій чи прозовій формі, він може мати гумористичний, жартівливий або ж офіційно-діловий характер; іноді навіть трапляється змішування жанрів.

Нерідко привітання поєднується з будь-яким іншим мовленнєвим актом, що увиразнює текст і надає йому додаткової експресії: 1. Привітання + комплімент: *Понад усе на світі мені подобається твоя посмішка. З днем народження!* 2. Привітання + самопрезентація: *Мене ти люби, а кращого тобі годі й знайти!* 3. Привітання + попередження. 4. Привітання + астрологічний прогноз.

Така варіативність мовного явища привітання пояснюється його динамічною природою, вказує на популярність цього мовного акта серед мовців. У кожне поздоровлення суб'єкт дії привносить власну авторську індивідуальність, у якій знаходить своє відображення особливе сприйняття адресантом навколишньої дійсності, його аксіологічні погляди й досвід комунікації.

Отже, поздоровлення як мовленнєвий акт спілкування має потужний потенціал, і, виконуючи різноманітні функції (налагодження й підтримка дружнього контакту, вираження автором особистого ставлення до адресата, дотримання вимог офіційно-ділових відносин і т.п.), знаходить своє мовленнєве втілення в українській та англійській мовах різне. Головним фактором, котрий вплинув на формування традицій привітання в українців і в британців, є культурологічний, світоглядний. Так, для емоційних слов'ян характерні розлогі

поздоровлення, що можуть бути адресовані суб'єктові дії з будь-якої нагоди. А от прагматичні й упевнені у своїх силах англійці частіше використовують стандартно закріплені поздоровлення з конкретними святами, у яких відсутні будь-які побажання на майбутнє, як це зазвичай спостерігається в українській мовній традиції поздоровлення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балакай А.Г. Русский речевого этикет и принципы его лексикографического описания. – Новокузнецк (НГПИ), 2002. – 228 с.
2. Вежицкая А. Речевые жанры // Жанры речи. – Саратов, 1997. – С. 99–112.
3. Колтунова М. В. Язык и деловое общение: Нормы, риторика, этикет: Учеб. пособие для вузов. – М.: Экономическая литература, 2002. – 280 с.
4. Солганик Г.Я. Стилистика современного русского языка и культура речи: учеб. пособие. – М.: Академия, 2005. – 256 с.
5. Verschueren, Jeff. What people say they do with words. – Norwood, New Jersey: Ablex, 1985.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Кузенна – аспірант кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, міжкультурна комунікація, зіставне мовознавство.

МОВЛЕННЕВА АГРЕСІЯ: ЛІНГВО-РИТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Оксана КУЗИК (Львів, Україна)

У статті розглядаються аспекти феномену мовленнєвої агресії як лінгво-риторичного явища та аналізуються прояви даного явища у текстах англійськомовного мас-медійного простору.

Ключові слова: мовленнєва (вербальна) агресія, інвектива, риторика, персуазивність, експресивність, мас-медійний дискурс.

The article views the phenomenon of speech aggression from the rhetorical perspective and addresses key strategies and language means of destructive communication in the modern English-language press.

Key words: speech (verbal) aggression, invective, rhetoric, persuasiveness, expressiveness, mass media discourse.

Провідні тенденції сучасного світового розвитку – глобалізація, соціальна нестабільність, ескалація збройних конфліктів, боротьба за сфери впливу, зростання асоціальності, пропаганда насильства у засобах масової інформації – як одне з першочергових завдань висувують проблему дослідження проявів агресії у трьох аспектах – як явища соціально-філософського, психолого-педагогічного і лінгво-риторичного [9].

У межах даного наукового викладу нас цікавлять ті аспекти феномену агресії, що пов'язують його з лінгвістикою, а також риторикою як мистецтвом персуазивного мовлення. **Мета** пропонованої розвідки – окреслити можливі стратегії реалізації даного явища і заакцентувати основні типи «знаків» мовленнєвої агресії у текстах англійськомовного мас-медійного дискурсу як сукупності текстів, створених журналістами і поширюваних за посередництва преси, телебачення, радіо, а також Інтернету. У такому аспекті проблема вербальної агресії в українській лінгвістиці розглядається практично уперше, що й зумовлює її новизну і актуальність.

Для початку зазначимо, що і у західній науці, і в науковому просторі колишнього СРСР спостерігається значний інтерес водночас і до проблеми мовленнєвої агресії як такої, і до пошуків найбільш адекватної дефініції цього мовленнєво-психологічного феномену. Зазвичай дослідники у своїх розвідках розглядають мовленнєву агресію як спосіб патогенної комунікативної взаємодії, образливе деконструктивне спілкування, акцентуючи переважно специфічно негативне емоційне забарвлення мовних одиниць і порушення мовленнєво-поведінкових норм (вияви брутальності у мові) як характерні ознаки мовленнєвої агресії [1; 4: 16; 5; 9].

При цьому науковці, що досліджують проблеми конфліктології, намагаються обмежити зміст феномену вербальної агресії інвективним використанням слів (В.І.Жельвіс), або ж взагалі повністю ототожнити її з інвективою (Т.І.Барсукова, І.С.Муратова), що, однак, видається нам термінологічно не виправданим. Аналогічний висновок робить у своїх студіях й І.В.Крюкова, а складність проблеми термінологічної ідентифікації поняття «вербальна

агресія» вона вбачає у тому, що «цей термін вживається стосовно найрізноманітніших мовленнєвих дій, досить неоднорідних за мотивацією, ситуаціями прояву, формами словесного вираження, інтенційною спрямованістю», і саме тому він «не може бути вичерпно визначений за посередництва таких узагальнених понять як «патогенна комунікація», «негативний мовний вплив», «брутальність мовлення» тощо» [6].

Останніми роками спостерігається активне використання поняття «мовленнєва агресія» стосовно мови засобів масової інформації, де воно набуває нового, розширеного значення – «**мова ворожнечі**» (англ. “hate speech” [11: 1277-1279]). У такому розумінні мовленнєва агресія може розглядатися як сукупність мовних явищ, прагматична функція яких полягає у створенні пейоративного експресивного ефекту, у наданні повідомлення негативних оцінних конотацій, які уможливаються завдяки використанню цілого комплексу спеціально напрацьованих засобів мовлення і риторичних прийомів. У такій інтерпретації мовленнєва агресія як специфічний тип експресії загалом виступає засобом «лінгвістичної маніпуляції» (за Н.Феркло) як свідомого вживання мови для прихованого контролю над іншими [10: 2361]. З урахуванням відзначених термінологічних конотацій, вербальну агресію можна розуміти як цілеспрямовану, мотивовану, переважно контрольовану (через свідомий вибір стратегій і тактик, а також відбір мовних і мовленнєвих засобів) мовленнєву поведінку, як це пропонує Т.В.Воронцова. Послугуючись зауваженнями дослідниці, що теорія мовленнєвої комунікації, як і лінгвістика в цілому, зосереджена лише на одному з засобів вияву агресивної поведінки – вербальному, доцільним є вживання саме терміну мовленнєва і додатковим вербальна агресія. В такий спосіб ми розмежуємо при цьому вербальну агресію як об’єкт соціально-психологічний і фокусуємо увагу на комунікативно-прагматичному аспекті дослідження даного явища [4: 48].

Фахівці, які вивчають проблеми мовленнєвої агресії, наголошують, що її об’єктивація у тексті повідомлення може відбуватись двома способами:

1) шляхом **безпосередніх звертань** автора тексту до адресата із закликом до агресивних дій; така форма агресії в сучасних ЗМІ зустрічається вкрай рідко (завдяки існуванню відповідних правових актів);

2) завдяки **особливостям подачі** автором предмета (за допомогою використання різноманітних стилістичних емфатичних прийомів), які можуть викликати чи підтримувати агресивний стан адресата.

Результатом застосування цих стратегій стає формування у масовій свідомості тієї чи іншої національної (етнічної) спільноти образу «ворога», який може набувати таких конкретних прикмет:

1) **внутрішній** ворог, усвідомлений через протилежності (апарат влади і конкретні можновладці – пересічні громадяни, багаті – бідні, представники етнічно / релігійно чужих спільнот);

2) **зовнішній** ворог, що ідентифікується як такий за ідеологічним, етнічним, релігійним, цивілізаційним критеріями (наприклад, опозиції «демократичне суспільство-комуністичний режим», «християни – мусульмани», «цивілізований світ – дикий (фанатичний, нецивілізований) світ» тощо).

Знаки мовленнєвої агресії можуть міститися у **різних структурних компонентах** статей. Зокрема, у лінгвістиці уже наголошувалося (Є.В.Власова [3: 8]), що прояви мовленнєвої агресії можуть спостерігатися у назвах мас-медійних текстів, задаючи у такий спосіб відповідний ракурс їх сприйняття, як, наприклад, у назві статті Д. Сетера “*Five principles to deal with a paranoid Putinocracy*” («П’ять принципів поводження з параноїдною Путінократією») [20]. Мовними знаками агресії у назві статті, де йдеться про стратегію нового Президента США Б.Обами в стосунках з Росією, є інвективний прикметник *paranoid*, а також оказіональний неологізм *Putinocracy*. Утворений шляхом заміни однієї з основ у ідеологемі *democracy* («демократія, влада народу»), цей новотвір прочитується насамперед як «путінократія, влада Путіна» і покликаний у такий спосіб заакцентувати для американської і світової спільноти регресивний характер перетворень, що їх зазнала Росія за часів президенства Путіна, і дискредитувати його самого як лідера, «одержимого» прагненням відновлення тоталітарної держави. Зміст даного виразу дає також можливість інтерпретувати

зміст словосполучення *paranoid Putinocracy* ширше – не лише як «владу Путіна», але й як метонімізовану перифрастичну назву цілої країни.

Аналогічний простір мас-медійного повідомлення (заголовок), стратегію (авторська оцінка) і засіб (іронічна номінація-новотвір) використано для дискредитації Б.Обами як політичного лідера, котрий не дотримується даних ним передвиборчих обіцянок у назві статті американської журналістки М. Малкін “*Welcome to Obamacare Theater*” [16].

У своїх поглядах на явище мовленнєвої агресії ми притримуємося поширеної у сучасній лінгвістиці тенденції до розрізнення експліцитної й імпліцитної форм мовленнєвої агресії, а також поділяємо точку зору В.Ю.Апресян стосовно того, що «експліцитно агресивні слова несуть агресію зазвичай у своєму основному лексичному значенні» [1]. Відтак, характерний приклад експліцитної агресії спостерігаємо у наступних контекстах, позначених свідомими намаганнями автора статті загострити суперечності і підсилити негативне ставлення до предмета мови:

One of the most serious challenges facing Barack Obama will be finding a way to keep an aggressive Russia under control [20];

The world cannot afford a new round of Russian-inspired conflict [20];

At the same time, Russia is threatening to target American anti-missile installations in Eastern Europe with short-range missiles and, more important, to interfere with them electronically, which is unquestionably the action of a hostile power [20].

Як прояви імпліцитної агресії слід розглядати випадки використання «різноманітних маргінальних, периферійних засобів мови» [1]. Наприклад:

That is what a man of good character and strong morality would have done [12] – у даному контексті мовленнєва агресія має імпліцитний характер і виявляє себе як іронія;

The White House immediately announced plans to appeal the ruling. But for once, Chicago-on-the-Potomac has run smack into the rule of law and lost. For all the other small people <...>, let's hope it sets a lasting precedent [15] – у даному контексті імпліцитна іронія реалізується за посередництва протиставлення метонімізованого образу фінансової еліти США (*Chicago-on-the-Potomac*) і образу “маленьких людей” (*small people*) та іронічно-імперативної синтаксичної побудови в останньому реченні.

Наведені приклади підтверджують доречність класифікації мовних засобів вираження агресії за приналежністю до певних рівнів мови – на *лексичні, граматичні і синтаксичні* (В.Ю.Апресян) чи *текстові* (Є.Н.Басовська).

Більш складну – дворівневу – класифікацію проявів мовленнєвої агресії запропонувала О.Й.Шейгал, розподіливши на першому рівні усі знаки мовленнєвої агресії у дві великі групи: *спеціалізовані й неспеціалізовані*. До першої групи увійшли маркери відчуженості й лайлива лексика (обсценна лексика, загальні пейоративи, образливі слова – т.зв. «обзивалки»), до другої – ярлики (спеціальні пейоративи, політичні терміни, антропоніми, етніоніми) та іронічні номінації [8: 131]. Яскравим прикладом знаків мовленнєвої агресії, що належать до другої групи, можуть слугувати наступні приклади:

Russia is no longer a democracy. It's back to the bad old days under KGB spy Putin [18] – ярлик (спеціальний пейоратив “кегебістський шпигун”);

Instead, Reagan left the old Soviet regime survive in the transmogrified form we know today – the Putinocracy! He should've kept the pressure on to ensure the germination of a more friendly regime – but blew that opportunity [21] – іронічна номінація-новотвір (“влада Путіна”);

Are you sure that "Mishiko" will not be an Osama №2? [13] – іронічна номінація (використання зменшувальної форми імені Міхаїла Саакашвілі) у поєднанні з антропонімом (“Osama” – ім’я «терориста №1» у світі).

У межах даної розвідки ми не ставили за мету докладне висвітлення сутності мовних знаків агресії і аналіз їх конкретної дискурсивної реалізації – це завдання для майбутніх студій. Зазначимо лише, що названі прояви є дієвим засобом дискредитації опонента. У цьому сенсі нам видається доречним пригадати З.Фрейда, який наголошував, що єдність групи («Ми») стає можливою лише з появою реального чи уявного супротивника («Вони»), на якого переносяться агресивні імпульси. У організації такої групи величезну роль відіграють вожді (лідери країни, нації тощо), які легітимізують агресивність групи. Саме

такий тип вияву мовленнєвої агресії має на увазі американський журналіст, цитуючи слова з промови президента США Барака Обами перед слухачами військової академії у Вест-Пойнті:

The President says 'We are in Afghanistan to prevent a cancer from once again spreading through that country. But this same cancer has also taken root in the border region of Pakistan' [19].

Цей уривок з промови нинішнього американського президента, у якій він обґрунтовує необхідність введення додаткового 30-тисячного військового контингенту до Афганістану, був процитований багатьма світовими ЗМІ. Його “родзинка” полягає в активному «виліплюванні» «образу ворога» шляхом використання метафоризованої інвективи – уподібнення Аль-Каїди раковій пухлині, яка – для запобігання подальшому небезпечному поширенню – потребує негайного й радикального викорінення. Таким чином, негативно конотуючи діяльність Аль-Каїди, мовець прагне досягнути відповідного персуазивного ефекту – переконати громадську думку власної країни і світову спільноту загалом у необхідності збільшення військової присутності США у Афганістані. Аналогічний приклад спостерігаємо у журналі «Форбс»:

For seven decades, the need to feign belief in Soviet ideology turned Russia into a nation of actors [20].

Тут використання метафоризованої інвективи *a nation of actors* покликане позиціонувати Росію як партнера, якому не можна довіряти.

У наведених вище прикладах авторами повідомлень було здійснено метафоричну експансію у сфери «хвороба» і «театр». Надзвичайно часто з персуазивною метою у мас-медійних текстах використовуються мілітарні метафори (цю обставину у своїх розвідках відзначив, зокрема, А.П.Чудінов [7: 68]), у тому числі й ті, що виформовують групу “військова техніка”. Серед найбільш уживаних пейоративів, що входять до цієї групи, є метафора (військової) машини (англ. “war machine / military machine”), образ якої асоціюється із бездушною механістичністю, непідвладністю цінностям людського колективу; тому цей образ містить у своїй семантиці елемент загрози, який ефективно й ефектно використовується у мас-медійних текстах.

The Iraqi military machine is large, with ground troops numbering about 375,000 men [19];

And yes, as much as this was a war targeted at Saddam Hussein's military machine, it was a war targeted at the Iraqi population itself [13];

The martyrs' master had warned the US before the invasion (that the modern times' barbarians will commit suicide at Baghdad's ramparts) but the colonialists hollow arrogance despised logic and reasoning and freed their rampaging monstrous cupid and expansionist appetite which blinded the eyes and blackened the hearts of the US elite, prepared and went on with invasion, using the biggest and the most dangerous military machine in human history, and was able, through its extraordinary destructive capabilities to neutralize the known traditional weapons capacities, and reduce the duration of the Resistance of the simply equipped Iraqi armed forces to only 21 days instead of months as it was previously expected [17].

У останньому випадку пейоративний ефект ключової метафори *military machine*, використаний стосовно військових угруповань США, підсилюється шляхом використання найвищого ступеня порівняння параметричного прикметника *the biggest* і оцінно-негативного прикметника *dangerous* та гіперболізованого виразу *in human history (the biggest and the most dangerous military machine in human history)*. Створенню образу страхітливого мілітарного монстра, який не знає жалю, у даному контексті сприяє і використання «стертих» (риторичних) метафор *expansionist appetite, blinded the eyes, blackened the hearts, monstrous cupid*, а також застосування *антитези* – протиставлення бойової міці військової машини Сполучених Штатів “озброєній звичайною зброєю армії Іраку” (*simply equipped Iraqi armed forces*).

Об’єктивізація проявів агресії у текстах медіа-дискурсу може відбуватись і за рахунок виражальних можливостей, притаманних *фігурам мови*. Чільні позиції у цьому сенсі посідає *іронія* – насмішка, замаскована у зовні доброзичливу форму. Пор. наступний контекст:

Bush's speech on board the USS Abraham Lincoln, on May 2nd, hailing the “liberation of Iraq”, was celebrated with all due cynicism by the media as a stage-managed kick-off for his 2004

presidential campaign. For once, they were telling the truth. Since the first US soldiers entered Baghdad, the “victory” in Iraq – regardless of the thousands of casualties, the massive destruction suffered by the population and their subjection to an occupying army – has become part of Bush’s electoral arsenal, next to his previous “victory” against Afghanistan [13].

У даному випадку деструктивний комунікативний ефект, спрямований на дискредитацію Дж.Буша, досягається саме завдяки іронічному підтексту. Він виникає шляхом використання графічних знаків (лапок) як вказівки на те, що узяті в них слова та вирази “*liberation*” of Iraq, “*victory*” in Iraq, “*victory*” against Afghanistan вжито в прямо протилежному значенні, а також завдяки іронічному оксюмору *celebrated with all due cynicism*.

На завершення запропонованої розвідки зазначимо, що поданий вище огляд теоретичних праць, присвячених явищу мовленнєвої агресії, та аналіз окремих прикладів його реалізації у англомовному мас-медійному дискурсі засвідчує як складність і багатоаспектність самого феномену мовленнєвої агресії. Окреслені у статті загальні аспекти досліджуваного явища як лінгво-риторичної проблеми створюють теоретичне підґрунтя для дослідження практики дискурсивної реалізації мовленнєвої агресії на матеріалі різних мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян В.Ю. Имплицинтная агрессия в языке / В.Ю.Апресян // [Електронний ресурс]; режим доступу до джерела: <http://www.dialog-21.ru/Archive/2003/Apresian.htm>
2. Безменова Н. А. / Н.А.Безменова. Речевое воздействие как риторическая проблема // Проблемы эффективности речевой коммуникации. Сб. научно-аналитических обзоров. – М.: ИНИОН АН СССР, 1989. – С.116 – 133.
3. Власова Е.В. Речевая агрессия в печатных СМИ: На материале немецко- и русскоязычных газет 30-х и 90-х гг. XX века: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: 10.02.19/ Елена Вячеславовна Власова. – Саратов, 2005. – 22 с.
4. Воронцова Т.А. Речевая агрессия: коммуникативно-дискурсивный подход: автореф. дис. на соискание уч.степени д-ра. филол. наук: 10.02.19 / Татьяна Александровна Воронцова. – Челябинск, 2006. – 43с.
5. Демидов О.В. Инвективная лексика в СМИ (на примере политического журналистского дискурса)/ О.В.Демидов // [Електронний ресурс]; режим доступу до джерела: http://lib.csu.ru/vch/11/2004_01/014.pdf
6. Крюкова И.В. Понятие вербальной агрессии/ И.В.Крюкова // [Електронний ресурс]; режим доступу до джерела: <http://science.ncstu.ru/.../2009/apno>
7. Чудинов А.П. Политическая лингвистика / А.П.Чудинов. – М.: Наука, 2007. – 254 с.
8. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е.И.Шейгал. – М.: ИТДГК ‘Гнозис’, 2004. – 326 с.
9. Щербинина Ю.В. Вербальная агрессия / Ю.В.Щербинина. – М.: URSS, 2006. – 360 с. // [Електронний ресурс]; режим доступу до джерела: <http://urss.ru/cgi>
10. Fairclough N. Manipulation/ N. Fairclough //The Encyclopedia of Language and Linguistic. – 1996. – Vol.5. – P. 2360-2361.
11. Nockleby J.T. Hate Speech / John T. Nockleby // Encyclopedia of the American Constitution; [ed. Leonard W. Levy and Kenneth L. Karst]. – Vol.3. – [2nd ed.]. – Detroit: Macmillan Reference USA, 2000. – Pgs. 1277-1279.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

12. Besen W. Bill McCollum’s Political Prostitution Is The Real Story In Rent [Електронний ресурс]; режим доступу до джерела: <http://www.truthwinsout.org/pressreleases/2010/05/8759/>
13. Iraq: After the fall of Saddam Hussein, the imperialist occupation [Електронний ресурс]; режим доступу до джерела: <http://www.union-communiste.org/>
14. Horowitz L.G. A Brief Note of Introduction to the Economic and Political Forces Behind Terrorism and “America’s New War” [Електронний ресурс]; режим доступу до джерела: <http://www.tetrahedron.org/articles/>
15. Malkin M. Ken Salazar Gets a Kick in the You-Know-What [Електронний ресурс]; режим доступу до джерела: <http://michellemalkin.com/2010/06/22/>
16. Malkin M. Welcome to Obamacare Theater [Електронний ресурс]; режим доступу до джерела: <http://michellemalkin.com/2009/07/03/>
17. On the Iraqi Revolution D-Day anniversary: the Iraqi Resistance forces the gates for Victory [Електронний ресурс]; режим доступу до джерела: <http://www.uruknet.de/>
18. Putinocracy. [Електронний ресурс]; режим доступу до джерела: http://www.timesonline.co.uk/tol/comment/leading_article/article3463203.ece
19. Russell R. L. War and the Iraq Dilemma: Facing Harsh Realities [Електронний ресурс]; режим доступу до джерела: <http://www.carlisle.army.mil/usawc/>
20. Satter D. Five principles to deal with a paranoid Putinocracy [Електронний ресурс]; режим доступу до джерела: <http://www.forbes.com>
21. Weiner R. Obama Held Secret Talks With Gorbachev [Електронний ресурс]; режим доступу до джерела: <http://www.huffingtonpost.com>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Кузик – аспірантка кафедри англійської філології факультету іноземних мов Львівського національного університету імені Івана Франка

Наукові інтереси: когнітивна та функціональна семантика.

ФРЕЙМ-АНАЛІЗ СТРАТЕГІЙ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ УЧАСНИКІВ ТЕЛЕВІЗІЙНИХ ІНТЕРВ'Ю

Надія КУЗЬМИЧ (Львів, Україна)

У статті йдеться про явище самопрезентації, котре досліджується з позицій фрейм-аналізу та принципу кооперації. На основі телевізійних інтерв'ю простежено, що поняття „фрейму” є одним із ключовим для розуміння самопрезентації та аналізу мовних стратегій комунікантів.

Ключові слова: самопрезентація, фрейм, фрейм-аналіз, принцип кооперації, конверсативні імплікатури.

The article examines the notion of self-presentation which is researched from the perspective of frame analysis and the cooperation principle. By drawing on TV interviews it was researched that the concept of “frame” is one of the major ones for understanding self-presentation and the analysis of speakers' speech strategies.

Key words: self-presentation, frame, frame analysis, cooperation principle, conversational implicatures.

Лінгвістичні дослідження останніх років відзначаються залученням, окрім комунікативної, когнітивної та антропоцентричної парадигм, що дозволяє отримати певною мірою синергетичний ефект. Поширений міждисциплінарний термін “фрейм” (frame) сьогодні все частіше зустрічається у працях сучасних мовознавців.

Об'єктом аналізу у даній статті є особливості фреймової організації явища самопрезентації учасників телевізійних інтерв'ю. Матеріалом дослідження було обрано інтерв'ю Л. Кінга (“Larry King Live”, CNN) із президентом США Б. Обамою [6], присвячене розлиттю нафти у Мексиканській затоці.

Термін “фрейм” використовується науковцями у різних сучасних гуманітарних та природничих науках. У 70-х роках ХХ століття були опубліковані праці двох американських учених – соціолога І. Гоффман [7] та математика М. Мінського [9], завдяки котрим термін “фрейм” закріпився у сучасній науці.

Зміст терміна “фрейм” розуміють по-різному, проте найчастіше його розглядають як когнітивний елемент, котрий структурує реальність/об'єкт (онтологічна функція фрейму) та спосіб його сприйняття суб'єктом (гносеологічна функція фрейму) [4: 269]. У нашому дослідженні ми використовуємо підхід до фрейму запропонований І. Гоффманом (“Якщо індивіди розуміють, що саме тут відбувається, вони пристосовують свої дії до цього розуміння та зазвичай виявляють, що світ, котрий розвивається допомагає такому пристосуванню. Такі організаційні передумови, котрі мають опору в свідомості та діяльності, я називаю фреймом діяльності (frame of the activity)” [7: 247]) та частково базується на концепції “ідеалізованої когнітивної моделі” (idealized cognitive model) Дж. Лакоффа (усі наші уявлення про об'єкт в цілому, якийсь «нерозчленований образ», що зумовлює певну поведінку мовного знака (рольову структуру) [8].

Явище самопрезентації, котре донедавна вивчалось здебільшого у межах соціології та психології, усе більше починає привертати увагу мовознавців. Під самопрезентацією зазвичай розуміється „процес презентації себе іншим, створення певного враження про себе” [5: 186]. Окрім цього, ми використовували дослідження фреймів самопрезентації П. Морган [10]. Дослідниця розглядає фрейми самопрезентації як “створені культурою елементи, використовувані для створення “обличчя”, котре розуміється як образ себе, який мовці намагаються спроектувати на їх слухачів” [10: 276].

У нашому дослідженні ми проаналізували фрейми самопрезентації, котрі використовуються політиками, адже саме фрейми політичних діячів повинні бути, в першу чергу, культурно та суспільно детермінованими для того, щоб виконувати соціальну та політичну функції апелювання до своїх (потенційних) виборців.

Проаналізувавши інтерв'ю із американським президентом Б. Обамою, котре, здебільшого, стосувалось безпрецедентного розлиття нафти у Мексиканській затоці весною 2010 року, ми виділили три основні фрейми самопрезентації. До кожного фрейму ми виділяли релевантні лінгвістичні маркери, слова, котрі викликають фрейм в уяві мовців (frame-evoking words), маркери стилю (register markers), а також брали до уваги випадки

порушення фреймів. Під фреймами ми маємо на увазі організаційні та інтеракційні принципи за допомогою котрих ситуації ідентифікуються та зберігаються у вигляді досвіду.

Фрейм 1: Рішучий президент

У час коли країна зазнала масштабної екологічної катастрофи, нація, тобто телеглядачі, очікували почути про те, що влада робить для усунення наслідків лиха. Логічно, що президент Америки, як голова нації, повинен був дати відповідь на це запитання. На мовному рівні цей фрейм реалізується через:

а) I + verb конструкції: *I called in my entire team; I asked, well, how does a potential oil spill interact with a hurricane?; I made a commitment early on that I wouldn't be putting my hand - thumb on the scales when these kinds of decisions are made;*

б) розчленовані конструкції (cleft sentences): *But what I haven't seen as much as I'd like is the kind of rapid response.; And what I've said to Thad Allen, who's the national incident coordinator and is somebody who has been dealing with oil spills for 39 years now, is whatever you need, you will get.; what we can do is make sure that our response doesn't hold anything back, that we put everything we've got into Louisiana;*

в) використання позитивних лексем, що функціонують як аксіологеми: *my commitment has always been -- for the last 40 some days, to make sure that we are doing everything we can to mitigate the damage, to help clean up, help recover.*

Оскільки завданням Б. Обама було донести до нації інформацію про те, що він як президент робить усе можливе за цих драматичних обставин, цей фрейм є одним із основних у даному інтерв'ю.

Фрейм 2. Ми (намагаємось усунути наслідки катастрофи) – вони (її спричинили)

Під час інтерв'ю Б. Обама неодноразово наголошував на тому, що уся провина та відповідальність за розлиття нафти у затоці лежить на британській компанії BP. Тому на мовному рівні найчастіше використовувалась опозиція особових займенників “ми – вони”: *So right away, we started mobilizing our Coast Guard, making sure that we are putting pressure on BP to activate their response.; We now have about 100 of the top scientists from around the world in our national labs -- to look over BP's shoulder in terms of figuring out how they're going to plug the well.*

Окрім цього ми виявили звернення до цього фрейму аналізуючи відповідь президента на запитання ведучого про те якою мірою держава несе відповідальність за те, що сталося:

KING: What part of it is your baby? What part of it is the country and not BP?

ОБАМА: Well, BP caused this spill. We don't yet know exactly what happened. But whether it's a combination of human error, them cutting corners on safety or a whole other variety of variables, they're responsible. So they've got to pick up the -- the tab for the cleanup, the damages, fishermen who are unable to fish right in the middle of their most important season. And my job is to make sure that they are being held accountable, that we get to the bottom of how this happened, that they are paying what they're supposed to be paying, that they cap this well.

Президент не дає чіткої відповіді на запитання, а натомість звертається до Фрейму 2. Він знову наголошує на опозиції між державою та нафтовою компанією, чим порушує принцип кооперації зауважений Г. П. Грайсом, зокрема максимуму релевантності. Більше цього, відповідаючи на це запитання Б. Обама знадобилось понад 300 слів. Це у кілька разів більше (3-6) ніж при відповідях на інші запитання, що дозволяє зробити висновок про порушення максими кількості. В.Ф. Велівченко [1] доводить, що при порушенні будь-якого із грайсових максимум, виникають так звані конверсативні імплікатури, котрі використовуються мовцем не лише для реалізації низки комунікативних стратегій (презентаційні, інституційні, маніпуляційні), а й для непрямого вираження власних емоцій. Таким чином, будь-яке порушення грайсових принципів несе імпліцитний емотивний зміст, а у цьому випадку веде до порушення фрейму.

Фрейм 3. Ідентифікація з пересічним американцем

Використання цього фрейму є типовим та дієвим для американських політиків. Довготривалі демократичні принципи побудови американського суспільства та глибоке політичне, культурне та дискурсивне коріння зумовили ефективність такого фрейму. В першу

чергу, ознаками цього фрейму є використання розмовного стилю (лексичних та синтаксичних маркерів неформальності):

а) фразових дієслів: *to pan out*; *We've had multiple crises that have cropped up*;

б) колоквалізмів: *they've been experimenting with a whole bunch of other ways that they can capture the oil; that would just wash stuff into the marshes; But keep in mind that all this stuff has to be coordinated. to make sure that recovery efforts are top notch; Look; you know*;

в) фразеологічних зворотів: *But we're not out of the woods yet*.

Виділені фрейми не існують відокремлено, а перебувають у тісному зв'язку. Інколи вони зіштовхуються (frame clash) утворюючи певні стилістичні конфлікти (коли Обама використовує маркери обох офіційного та неформального стилей у відповіді на одне запитання). Зіткнення фреймів несе певне прагматичне навантаження, котре, найчастіше, дозволяє досягти кількох прагматичних цілей мовця одночасно, апелювати до ширшої аудиторії.

Дане інтерв'ю виявилось багатограним для аналізу з позицій самопрезентації, фреймів, та принципу кооперації, адже у ньому поєдналось бажання Б. Обами показати себе у якості рішучого президента та здібного керівника, котрий слідкує за вирішенням проблеми у затоці. В інтерв'ю він презентує себе як особу при владі (Рішучий президент), а також як особу для людей (Ідентифікація з пересічним американцем). Ця подвійна самопрезентація, як зазначає П. Морган [10], є типовою для американської політичної традиції. Фрейми перебувають у тісному зв'язку та можуть швидко змінюватись мовцем. Фрейм-аналіз виявився продуктивним методом аналізу стратегій самопрезентації, оскільки дає можливість побачити чим керується людина у представленні себе, тобто прослідкувати аксіологічний вимір інтенцій комунікантів.

Перспективним виглядає комплексний аналіз інтерв'ю з особами із різних сфер соціального та культурного життя, виділення домінантних фреймів та їх порівняння.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Велівченко В.Ф. Конверсативні імплікатури як комунікативно-прагматичний механізм вираження емоцій мовця (на прикладі сучасного англomовного художнього діалогічного тексту) // Вісник Черкаського університету. – Серія: Філологічні Науки. – № 140 – С.35-47. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/N140/N140p035-047.pdf
2. Козак С. В. Релевантність теорії фреймів у сучасній лінгвістиці. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvnu/filolog/2007_3/8/2.pdf
3. Комина Н. А. Анализ дискурса в интеракциональной социолнгвистике. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lacan.narod.ru/ind_lin/default.htm#li3
4. Морозова Е. Фреймовые структуры знаний в языке и дискурсе. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvkhdu/2010_XI/50.pdf
5. Ситуационная и личностная детерминация дискурса / Под ред. Н. Д. Павловой, И. А. Зачесовой. – М.: Изд-во "Институт психологии РАН», 2007. – 384 с.
6. CNN LARRY KING LIVE. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://transcripts.cnn.com/TRANSCRIPTS/1006/03/lk1.01.html>
7. Goffman E. Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience / Erving Goffman. – Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1974. – 586 p.
8. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind. – Chicag: University of Chicago Press, 1987. – 632 p.
9. Minsky M. A Framework for Representing Knowledge. The Psychology of Computer Vision, P. H. Winston (ed.), McGraw-Hill 1975. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://courses.media.mit.edu/2004spring/mas966/Minsky%201974%20Framework%20for%20knowledge.pdf>
10. Morgan P. S. Self-presentation in a speech of Newt Gingrich 1997. Journal of Pragmatics, 7(3), 275-308. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.elanguage.net/journals/index.php/pragmatics/article/viewArticle/244>
11. http://en.wikipedia.org/wiki/Gricean_maxims

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Надія Кузьмич – асистент та аспірант кафедри англійської філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: соціолінгвістика, прагматика.

АНГЛОМОВНИЙ ДИСКУРС ДІЛОВИХ ПЕРЕГОВОРІВ: РИТОРИКА Й АРГУМЕНТАЦІЯ

Ольга ЛИСИЧКІНА (Харків, Україна)

У цій статті розглянуто особливості англомовних ділових переговорів в аспекті аргументативної риторики, з'ясовано комунікативно-прагматичне навантаження цього формату спілкування як інтерактивної комунікативної події.

Ключові слова: ділові переговори, аргументація, риторика, комунікативно-прагматичне навантаження, логіко-аргументативна структура, інтеракція, антропоцентр, аргументативний крок.

This article highlights the peculiarities of English business negotiations in the aspect of their argumentative rhetoric, determines the communicative and pragmatic specificity of this communication format as an interactive communicative event.

Key words: business negotiations, argumentation, rhetoric, communicative and pragmatic specificity, logical argumentative structure, interaction, anthropocentre, argumentative step.

Сучасний етап розвитку лінгвістики спрямовано на багатофакторний аналіз моделей вербалізації комунікативного задуму мовця в різних форматах спілкування, що зумовлює дослідження дискурсу як процесу реалізації комунікативних стратегій в межах прагмалінгвістичного підходу.

Мета нашого дослідження полягає в окресленні аргументативної риторики англомовного переговорного процесу.

Актуальність дослідження підкреслюється орієнтацією сучасних лінгвістичних студій на комплексний дискурсний аналіз у соціально пріоритетних моделях міжособистісного спілкування, зокрема у сфері бізнесу. Розуміння особливостей взаємодії комунікантів важливе для з'ясування механізму продукування комунікативно і прагматично ефективного дискурсу.

Серед специфічних функцій ділової комунікації – аргументативної, інформаційної, комунікативної, контрольної, рекламної – особливої значущості, у нашому розумінні, набуває аргументативна, причому власне аргументація в цьому разі розглядається як засіб впливу на людину, на процес прийняття рішень через зміну наявної в її свідомості моделі світу, тобто як аргумент у межах впливу [7: 10].

Теорія аргументації безпосередньо пов'язана з теорією мовленнєвої діяльності, але у сфері інтересів теорії аргументації лежать лише ті способи мовленнєвої діяльності, мета яких полягає у зміні принципів вибору, якими керується людина у процесі прийняття рішення [10: 131]. Таким чином, теорія мовленнєвої діяльності містить у собі теорію аргументації як один із найважливіших компонентів.

Аргументативну риторичку англомовних ділових переговорів визначають їхня логіко-аргументативна структура, характер взаємодії комунікантів та функціонально-прагматична специфіка аргументативних інтеракцій.

Ділові переговори є аргументативним дискурсом, представленим послідовністю висловлень у певній комунікативній ситуації, у процесі розгортання якої комуніканти підтримують взаємодію, продукують взаємозалежні аргументативні висловлення задля досягнення певної комунікативно-прагматичної мети, а саме переконати співрозмовника в істинності певного судження й змусити його прийняти цю думку. Основними комунікативно-прагматичними властивостями аргументативного дискурсу визначаються інтерактивність і цілеспрямованість [5: 17; 3: 19].

З риторичної точки зору техніка аргументування зумовлює функціонування антропоцентричного ланцюжка, тобто взаємодію пропонента та опонента у площині дискурсу. Комплексність дослідження логіко-аргументативної будови англомовних ділових переговорів передбачає виділення бінарних відносин не як вилучення відповідних компонентів з аргументативного діалогу й ізольований аналіз виокремленої пари, а як дослідження діалогу з упором на виділену пару. Відношення "пропонент – акт аргументації" досліджуються в сфері лінгвістичної прагматики. Сферу взаємодії пропонента й опонента можна назвати прагматикою комунікантів.

В англійських ділових переговорах виділяють три комунікативні блоки або стадії [8: 24], яким притаманні певні функції. Так, перший блок – початок – слугує актуалізації прагматичної мети переговорного процесу. У межах другого блоку – основної частини – відбувається аргументування позицій комунікантів, розвиток подій та вирішення проблеми. Завершення слугує логічним закінченням спілкування в цілому і передбачає підведення підсумків переговорів (рис. 1).

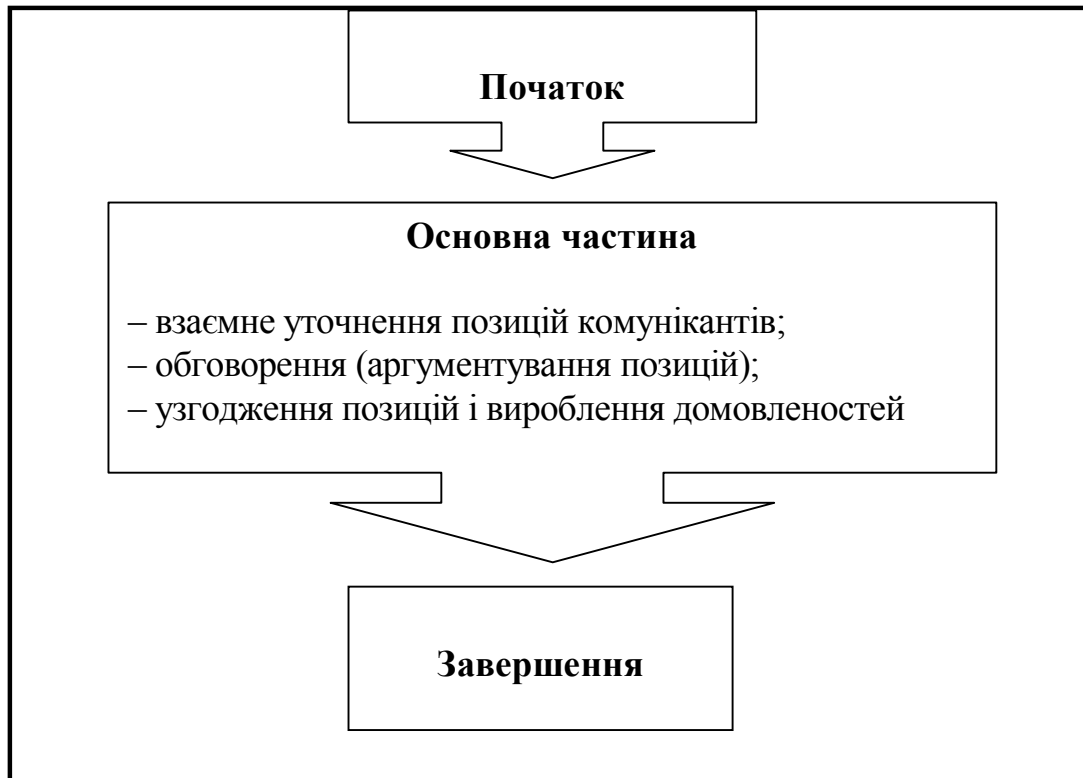

Рис. 1. Схема англійських ділових переговорів

Початок та завершення ділових переговорів характеризуються широким вживанням клішованих фатичних висловлень для привітання (*Good morning, ladies and gentlemen. If we are all here, let's get started*), представлення команд пропонента і опонента (*First of all, I'd like you to please join me in welcoming Jack Peterson, our Southwest Area Sales Vice President*), повідомлення предмету переговорів (*We're here today to discuss ways of improving sales in rural market areas*), а також підведення загальних підсумків переговорного процесу (*Before we close, let me just summarize the main points ...*) і визначення перспективи подальшої співпраці та, якщо потрібно, узгодження дати наступної зустрічі (*Let's meet at the same time, 9 o'clock. Is that OK for everyone? Excellent*). Зауважимо, що зазвичай починає та завершує переговори головуючий, отже він виступає адресантом дискурсу ділових переговорів.

По-іншому реалізується основна частина англійських ділових переговорів. У цьому блоці відбувається взаємне уточнення інтересів, позицій, концепцій комунікантів, під час обговорення висуваються аргументи на підтримку висловлених позицій, висуваються та обґрунтовуються пропозиції, які потім узгоджуються, після чого виробляються певні домовленості між комунікантами [8: 26].

Формально-структурною одиницею діалогу, тобто фрагментом дискурсу одного комуніканта, обмеженого мовленням інших, є крок (репліковий крок) [6: 184]. За Н. Решером, у якості основи аргументативного діалогу використовується інвентар так званих діалектичних кроків та контрокроків [11: 47] – мовленнєвих дій учасників аргументації мовленнєвого спілкування. Інтерація визнається основною структурною одиницею мовленнєвого спілкування і характеризує взаємозв'язок комунікантів у процесі мовленнєвої

взаємодії. Будь-яке спілкування передбачає інтерсуб'єктну комунікацію, оскільки мовленнєва комунікація взагалі пов'язана з принципом діалогічності мовлення. Таким чином, інтеракція є соціально зумовленим процесом у певній комунікативній ситуації, в якому беруть участь комуніканти (адресант та адресат), і який є відображенням свідомості комунікантів [4: 62]. Отже, у нашому розумінні, інтеракція є основною діалогічного формату основної частини англомовних ділових переговорів. Інтеракція як обмін репліками складається з ініціального і реактивного аргументативних кроків комунікантів (рис. 2).

Ініціальний аргументативний крок реалізується у формі простого висловлення з боку пропонента і має констативний характер. Реактивний аргументативний крок представлений спеціальним висловленням унісонного або контрадикторного характеру з боку опонента, причому унісонність має місце в разі узгодження комунікативно-прагматичних функцій кроків комунікантів, контрадикторність позначає непогодження функцій. Зауважимо, що інформація в кожному окремому ініціальному кроці-констативі пропонента зумовлює відповідну реакцію опонента, вербалізовану в реактивному аргументативному кроці.

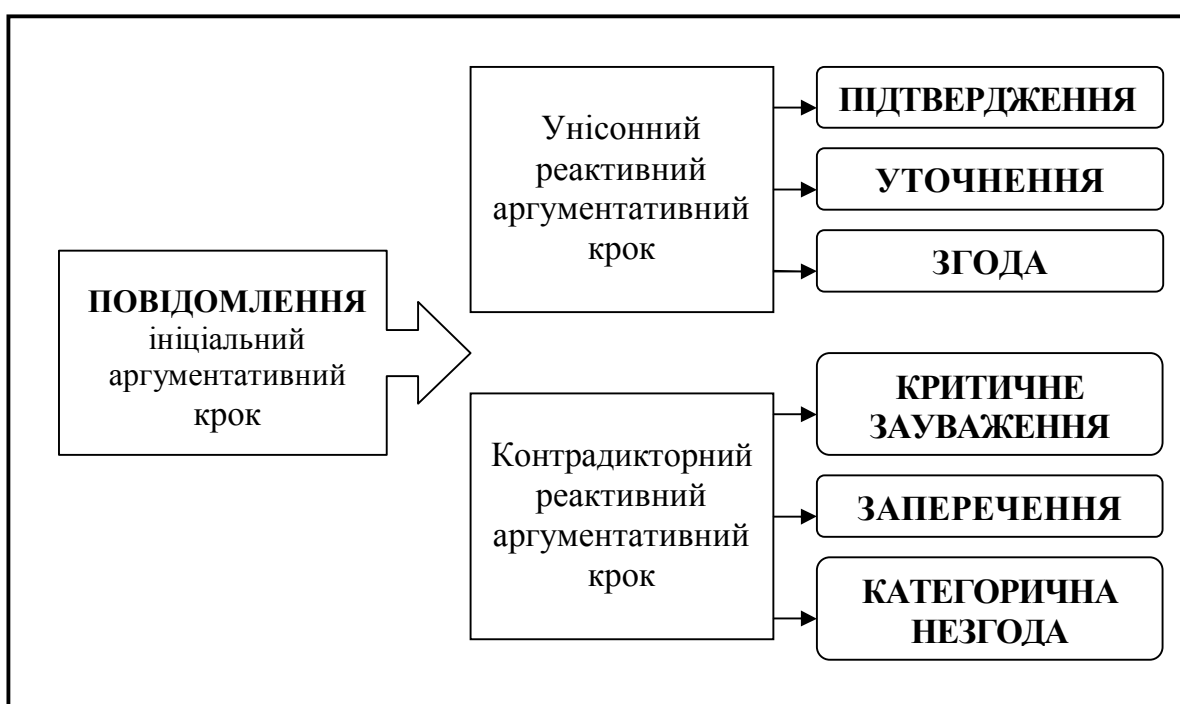

Рис. 2. Структурна схема логіко-аргументативної інтеракції в англомовних ділових переговорах

Таким чином, на основі аналізу логіко-аргументативної структури англомовних ділових переговорів з'ясовано, що в цьому дискурсі виокремлюються три комунікативні блоки: вступ, основна частина і завершення. Аргументація як цілеспрямована діяльність, спрямована на посилення або ослаблення переконань комунікантів, реалізується, головним чином, в основній частині дискурсу ділових переговорів у формі інтеракцій, які складаються з двох аргументативних кроків: ініціального і реактивного. При цьому ініціальний крок має форму повідомлення, а реактивному властивий особливий характер (унісонний або контрадикторний), який зумовлює реалізацію цього кроку підтвердженням, уточненням, згодою або критичним зауваженням, запереченням, категоричною незгодою.

До прагматичного аспекту аргументування відносять ті принципи та правила, які забезпечують доречність, дієвість й успішність аргументації, причому деякі прагматичні категорії прямо залежать від соціальних і культурних факторів. До категорії прагматики належить класична дихотомія "мовець – мовне висловлення" [2: 76], яка є стрижнем

комунікативного процесу, пов'язаного з ціннісними орієнтаціями мовної особистості, інтенціями комунікантів та ілюктивним змістом аргументації.

Інтенція як певна орієнтація мовленнєвої дії визначає динаміку адресатоцентричної моделі інтерактивного спілкування. Результатом переговорного процесу є реалізованість або нереалізованість інтенцій комунікантів, що безпосередньо пов'язано з ефективністю спілкування.

У межах англомовних ділових переговорів взаємодіють два експліцитні антропоцентри (пропонент – А 1 та опонент – А 2), які використовують певні комунікативні стратегії задля максимальної ефективності аргументування (див. рис. 3):

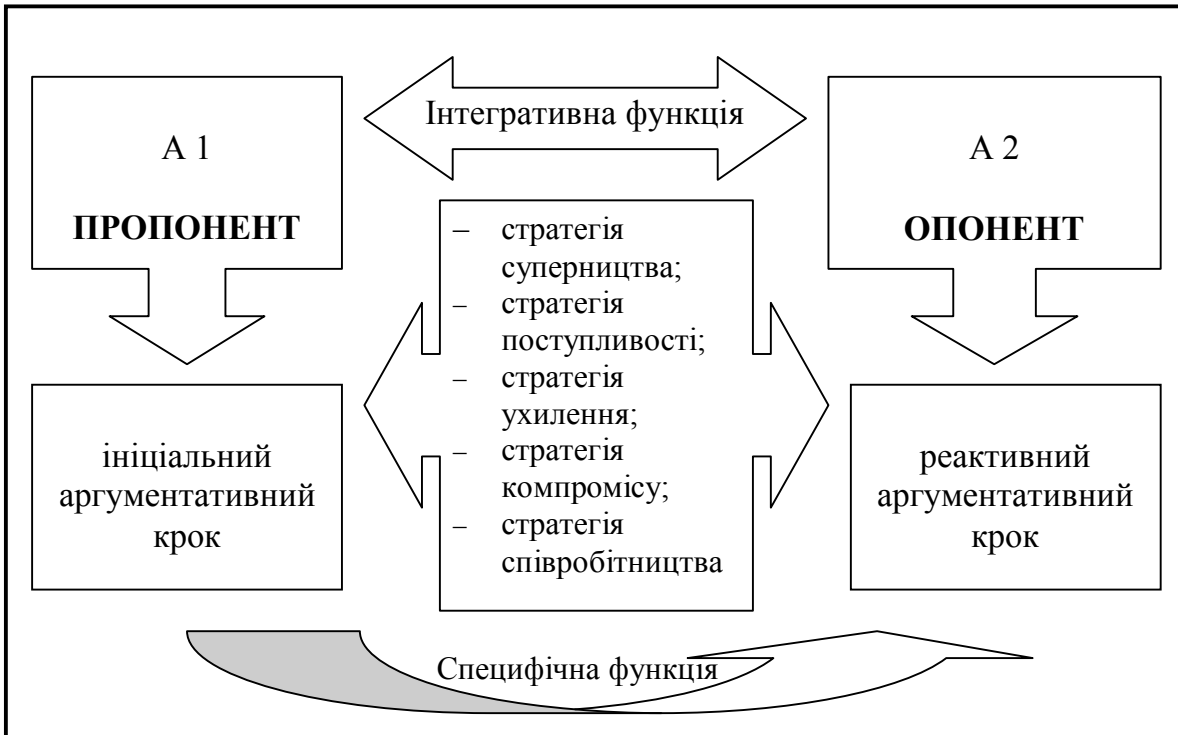

Рис. 3 Схема ділових переговорів як інтерактивної комунікативної події

Доцільно виділити п'ять основних комунікативних стратегій ведення ділових переговорів [12: 233]: 1) стратегію суперництва як прагнення домогтися свого, при цьому не звертаючи увагу на інтереси іншої сторони переговорного процесу; 2) стратегію поступливості, спрямовану на задоволення інтересів співрозмовника будь-якою ціною; 3) стратегію ухилення, тобто згладжування гострих кутів переговорного процесу, навіть поступаючись власними позиціями, або інтересами опонента; 4) стратегію компромісу, націлену на пошук рішення, прийнятного, хоча б частково, для обох сторін; 5) стратегію співробітництва, яка полягає у прагненні знайти таке рішення, яке б на 100% задовольнило обидві сторони.

Інтегративний характер комунікативної взаємодії відповідно відтворює напрям інтенції комунікантів. Як представлено на схемі, обох комунікантів-антропоцентрів об'єднує спільна інтегративна функція кооперації для досягнення загальної прагматичної мети переговорів. У свою чергу, ініціальний аргументативний крок зумовлює реалізацію реактивного зі специфічною функцією, відповідно до типу логіко-аргументативної інтеракції.

Дотримання риторичних канонів ділової комунікації, які ґрунтуються на лаконічності, регламентованості, аргументуванні, перебуває під впливом соціо-комунікативних та прагматичних чинників, які керують мовленнєвим спілкуванням. Ділові переговори – це

особлива регламентна ситуація, якій притаманна інтеграція різновекторних інтенцій, оскільки сторони переговорного процесу мають власну позицію щодо предмету переговорів, однак повинні дійти згоди, а отже діяти згідно з принципом кооперації [1: 8], дотримуючись встановлених норм мовленнєвої поведінки, правил аргументування та риторичних канонів цього типу спілкування.

Доречно зосередити увагу, насамперед, на бінарних відносинах "пропонент – опонент" як базової складової аргументативного діалогу, спрямованого на прийняття ефективних рішень. Мовленнєва поведінка опонента є свідомою дією [9: 215], спрямованою на обґрунтування власної думки стосовно висунутих співрозмовником аргументів. Взаємодія пропонента та опонента, яка утворює антропоцентричний ланцюжок логіко-аргументативного контексту спілкування, корелює з інтенціями комунікантів, зміною комунікативних кроків, прийомами впливу на співрозмовника, показниками зміни комунікативної ролі, що створює передумови безпосереднього сполучення пари кроків для реалізації тез та аргументів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрюхина Т. В. Реализация "Принципа кооперации" как отражение национального характера в деловом дискурсе / Т. В. Андрюхина // Проблемы национальных характеров, менталитетов и их проявление в языке : XI научно-методические чтения : Дипломатическая академия МИД России, июнь 2001 г. – М., 2001. – С. 7–9.
2. Апресян Ю. Д. Прагматическая информация для толкового словаря / Ю. Д. Апресян // Избранные труды. – Т. 2. – Интегральное описание языка и системная лексикография. – М. : Восточная литература, Школа "Языки русской культуры", 1995. – С. 135–155.
3. Баранов А. Н. Аргументация в процессе принятия решений / А. Н. Баранов // Когнитивные исследования за рубежом. – М. : Автодидакт, 1990. – С. 19–33.
4. Комина Н. А. Прагматическая структура констативного блока реплик в диалоге / Н. А. Комина // Языковое общение и его единицы. – Калинин: Калининск. гос. ун-т, 1986. – С. 60–66.
5. Кошеварова Ю. А. Коммуникативно-прагматический анализ аргументативного дискурса (на материале художественных произведений английских и американских писателей XX века) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Кошеварова Юлия Александровна. – Уфа, 2006. – 182 с.
6. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : ИТДГК "Гнозис", 2003. – 280 с.
7. Мэн Шу. Типология деловой беседы в лингвистическом и коммуникативном аспектах : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Русский язык" / Мэн Шу. – М., 2005. – 23 с.
8. Фишер Р. Путь к согласию, или Переговоры без поражения / Р. Фишер, У. Юри [пер. с англ. А. Гореловой]. – М. : Наука, 1992. – 158 с.
9. Формановская Н. И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика / Н. И. Формановская. – М. : Издательство "ИКАР", 2007. – 480 с.
10. Шпранц-Фогаша Т. Аргументация как интерактивный ресурс / Т. Шпранц-Фогаша // Вестник Московского университета. – 2003. – сер. 9. : филология. – № 4. – С. 129–143.
11. Rescher N. Dialectics : A Controversy-Oriented Approach to the Theory of Knowledge / N. Rescher. – N. Y. : State University of New York, Albany Press, 1977. – 129 p.
12. The Discourse of Negotiations. Studies of Language in the Workplace : [ed. by Alan Firth]. – Denmark : Pergamon, Aalborg University, 2005. – 434 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Лисичкіна – старший викладач кафедри фонетики та граматики Академії внутрішніх військ МВС України.
Наукові інтереси: просодія, ділова комунікація.

АСИНХРОННИЙ ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРС В ПАРАДИГМІ ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЙ

Иван ЛУКЬЯНОВ, Татьяна ЧРДИЛЕЛИ (Кременчуг, Украина)

У статті розглядається асинхронний Інтернет-дискурс як один з жанрів у сфері Інтернет-комунікацій та розкриваються характерні особливості, які вирізняють його з-поміж інших жанрів.

Ключові слова: Інтернет-дискурс, асинхронний Інтернет-дискурс, жанр, комунікація.

Asynchronous Internet-discourse as one of the genres in the sphere of Internet-communications is investigated and its characteristic features which distinguish it among other genres are shown in this paper.

Key words: Internet-discourse, asynchronous Internet-discourse, genre, communication.

В начале XXI века Интернет, ранее рассматривавшийся как хранилище сверхбольших объемов информации, всё более отчетливо приобретает форму явления, продуцирующего новый тип социальных взаимоотношений посредством компьютера и удовлетворяющего

разнообразные потребности языковой личности. Наблюдается тенденция перехода большинства коммуникативных связей в сеть Интернет, и успешное развитие социальных сетей, наиболее известными из которых являются facebook.com для англоязычного Интернета, одноклассники.ру и вконтакте.ру для русскоязычного Интернета, является тому фактическим подтверждением.

Более того, всё большее количество предприятий обращается к Интернету, как к источнику клиентов, всё больше людей ищут в Интернете источник заработка или способ самовыражения. Создаётся множество фирменных, тематических и персональных сайтов с возможностью взаимодействия их владельцев и пользователей. Ввиду меньшей сложности создания и большей эффективности системы асинхронной коммуникации более предпочтительны, чем системы синхронного общения.

Таким образом, **актуальность** исследования обусловлена неминуемым увеличением в геометрической прогрессии темпов накопления текстов разговорной письменной речи, созданных с помощью систем асинхронной коммуникации, в связи с увеличивающимся количеством пользователей сети Интернет, что свидетельствует о прогрессивном проникновении роли Интернета в нашу жизнь, и, как следствие, потребностью современной лингвистики в осмыслении вопросов конструирования человеческой идентичности в виртуальной среде. Более того, новизна явления Интернет-дискурса определяет необходимость системной научной проработки проблем его структурной, семантической и прагматической специфики. Актуальность исследования также вытекает из недостаточной разработанности теоретико-методологической базы, а вместе с ней и терминологического инструментария формирующейся парадигмы Интернет-лингвистики.

Изучением асинхронного Интернет-дискурса занимались Бойд Д. и Брюэр П. [19], Памела Круз [17], Мёрпли К. и Коллинс М. [23], Колко Б. Е. [22], Херринг С. [21], Лутовинова О. В. [11], Лысенко С. А. [12], Кристал Д. [18].

Тем не менее, даже в данных работах большее внимание уделяется синхронному Интернет-дискурсу. Синхронное общение в Интернете вызывало больший интерес исследователей, так как ему в наибольшей степени присуще явление письменной разговорной речи [12: 23] – нового явления в лингвистике, появившегося благодаря Интернету.

Асинхронный же Интернет-дискурс остаётся малоизученной областью в сфере Интернет-коммуникаций, таким образом, научная новизна исследования состоит в том, что, в то время, как внимание большинства исследователей концентрируется на синхронном Интернет-дискурсе, мы рассматриваем асинхронный Интернет-дискурс как явление, наиболее характерное в Интернете, которому присуща наибольшая степень гипертекстуальности и дистантности. Цель исследования определяется поставленными задачами:

- 1) выделение асинхронного Интернет-дискурса в сфере Интернет-коммуникаций и определения данного понятия;
- 2) определение характерных особенностей асинхронного Интернет-дискурса.

Начиная с определения сферы исследований, мы выяснили, что термин «дискурс» в лингвистике не имеет однозначной дефиниции и принимает различные значения, в зависимости от специфики аспектов его проявления, на которые делает акцент автор. Мы соглашаемся с утверждением М.Л. Макарова относительно того, что определение понятия «дискурс» очень показательно, так как оно уже предполагает некоторую идеологическую ориентацию, точку зрения на изучение языка и языкового общения [14], и считаем необходимым сразу определить вкладываемый в понятие дискурса смысл. Для этого рассмотрим известные трактовки данного термина.

В настоящее время в лингвистике все более утверждается выдвинутое французским культурологом Мишелем Фуко представление о дискурсе как совокупности всего высказанного и произнесенного. [16]

В то же время, согласно Дедовой О. В. «наиболее общее понимание дискурса подразумевает связанный текст в единстве с факторами, влияющими на его порождение и восприятие (прагматическими, социокультурными, психологическими и др.)». [8]

Арутюнова Н. Д. трактует понятие дискурса как связного текста вместе с экстралингвистическими – прагматическими, психологическими, социокультурными и другими факторами. Это как текст в сочетании с событием. «Дискурс – это речь, погруженная в жизнь» [1].

Р. Водак понимает дискурс одновременно как текст в контексте и как набор текстов в совокупности [5]

В концепции Т. ван Дейка, дискурс является действием «Я понимаю дискурс как специфическую форму использования языка и как специфическую форму социальной ситуации» [9].

Наиболее удобной формулировкой, учитывающей множество факторов, на наш взгляд, является формулировка Олешкова М. Ю.: «дискурс (интенционально обусловленная реализация текста в речевой ситуации) – семиотический процесс совокупной коммуникативной деятельности взаимодействующих сторон в рамках коммуникативной ситуации, текущая речевая деятельность, обслуживающая коммуникативную сферу, и возникающие в результате этой деятельности и реализуемые в семиотическом пространстве с помощью вербальных и невербальных знаков тексты, имеющие определенную структуру, жанровые особенности и прецедентный тезаурус» [15]. Именно ей мы будем руководствоваться в нашем исследовании.

Понятие Интернет-дискурса мы будем рассматривать, прежде всего, как дискурс, каналом коммуникации при котором является Интернет. Таким образом, мы отделяем понятие Интернет-дискурса от понятий электронной коммуникации или компьютерного дискурса вследствие особенности именно Интернета как канала коммуникации, обладающего такими отличительными чертами, как гипертекстуальность, глобальность, наличие определённых средств выражения информации, и других, присущих именно Интернету особых черт канала коммуникации.

Анализ существующих подходов к изучению Интернет-дискурса, предложенных Ахреновой Н.А. [3], Горошко Е.И. [7], Виноградовой Т.Ю. [4], Асмус Н.Г. [2], Михайловым В.А. [13] и Литневской Е.И. [10] позволяет выделить следующие характерные особенности Интернет-дискурса:

- 1) Ограниченность в средствах выражения – минимум невербальной информации;
- 2) Замещенный характер общения – «когда минимум информации о виртуальном собеседнике инициирует особенное внимание к метатекстовой информации и ее «доставление» до необходимых выводов» [7].
- 3) Эмоциональность – пытаюсь компенсировать недостаток невербальной информации, люди более эмоционально выражают свои мысли на письме;
- 4) Анонимность – сведения об участниках общения могут быть неполными, ложными, или отсутствовать вообще. Раскрыть личность с помощью каких-либо средств практически не представляется возможным;
- 5) Дистантность – люди, связывающиеся через Интернет, могут находиться как угодно далеко друг от друга;
- 6) Раскрепощённость – явление, являющееся следствием анонимности и дистантности, при котором коммуникант может более свободно выражать свои мысли, не боясь никаких последствий;
- 7) Гипертекстуальность и интерактивность – тексты могут связываться с помощью ссылок, при этом читатель может перейти по ссылке, а может и не перейти;
- 8) Добровольность контактов – людям даётся лишь возможность участия в коммуникациях, при этом они сами выбирают, пользоваться этой возможностью или нет;
- 9) Креативность – следствие добровольности контактов, вынужденная мера, при которой автор сообщения или текста пытается привлечь внимание собеседника и, более того, компенсировать отсутствие невербальной информации. При этом наблюдается тенденция к нетипичному, ненормативному поведению;
- 10) Глобальность – явление, при котором информация достижима из любой точки связи с Интернетом и в большинстве случаев доступна широкому кругу лиц или даже всем пользователям Интернета.

Важной характеристикой Интернет-дискурса также является разнообразие жанров. При этом Интернет-дискурс обладает своими собственными, присущими только ему, жанрами. Существует множество классификаций жанров Интернет-дискурса [6], однако мы считаем наиболее удачной с позиции выделения основных жанров систему классификации Кристалла Д. [18: 10-14]:

1. Электронная почта (Electronic mail)
2. Группы чатов (Chatgroups);
  - а. Синхронные (synchronous);
  - б. Асинхронные (asynchronous);
3. Виртуальные миры (Virtual worlds);
4. Всемирная паутина (World Wide Web).

Как видим, асинхронный Интернет-дискурс является жанром или подвидом «ситуации» (термин Кристалла Д.) Интернет-дискурса в числе других ситуаций. При этом Д. Кристалл выделил такие характерные признаки асинхронного Интернет-дискурса [18], как:

- наличие нескольких коммуникантов;
- сохранение сообщений на долгий период времени, их доступность;
- разрыв во времени «от нескольких секунд, до нескольких месяцев». [18: 33]

Таким образом, асинхронный Интернет-дискурс является жанром дискурса, каналом коммуникации которого является Интернет, и который характеризуется: ограниченностью в средствах выражения, замещенным характером общения, эмоциональностью, анонимностью, дистантностью, раскрепощенностью, гипертекстуальностью, интерактивностью, добровольностью контактов, креативностью, глобальностью, наличием нескольких коммуникантов, сохранением сообщений на долгий период времени, их доступностью, а также – разрывом во времени.

К данному жанру можно отнести любые тексты, созданные с помощью систем, позволяющих асинхронно общаться в Интернете, к которым относятся: Интернет-форумы, живые журналы, блоги, системы обмена сообщений в социальных сетях, а также общение в комментариях на сайтах любой тематики.

Также, исходя из функциональных особенностей асинхронного Интернет-дискурса, мы выдвигаем гипотезу, согласно которой асинхронному Интернет-дискурсу гипертекстуальность присуща в большей степени, чем другим жанрам Интернет-дискурса.

Перспективы дальнейшего исследования заключаются в выявлении прагматических, синтаксических и семантических особенностей, присущих асинхронному Интернет-дискурсу, на базе изучения корпусов текстов данного жанра. Более того, планируется выявление подтипов асинхронного Интернет-дискурса. Так, например, общение на форуме, где принимает участие более 2-х человек, а текст могут просматривать все желающие, непременно будет отличаться от частного диалогического общения, в примере, с помощью личных сообщений в социальных сетях.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс. // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – С. 136 – 137.
2. Асмус Н.Г. Лингвистические особенности виртуального коммуникативного пространства: диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Челябинск. – 2005. – 265 с.
3. Ахренова Н.А. Интернет-дискурс как глобальное межкультурное явление и его языковое оформление: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. – Москва, 2009. – http://dibase.ru/article/24082009_akhrenova_na/1
4. Виноградова Т.Ю. Специфика общения в Интернете. // Русская и сопоставительная филология: Лингвокультурологический аспект. – Казань, 2004. – С. 63-67.
5. Водак Р. Язык. Дискурс. Политика. – Волгоград: Перемена, 1997. – 139 с.
6. Горошко Е.И. Теоретический анализ Интернет-жанров: к описанию проблемной области // Жанры речи: Сборник науч. ст. – Саратов: Изд-во ГосУНЦ «Колледж», 2007. – Вып. 4
7. Горошко Е.И. Лингвистика Интернета: формирование дисциплинарной парадигмы // Жанры и типы текста в научном и медийном дискурсе. – Орел: Картуш, 2007. – Вып. 5.
8. Дедова О.В. О специфике компьютерного дискурса // Русский язык: исторические судьбы и современность: Труды и материалы. – М., 2004. – С. 93-101.
9. Дейк Т. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. ван. Дейк. – М., 1989. – 312 с.
10. Литневская Е.И. Психолингвистические особенности Интернета и некоторые языковые особенности чата как исконного сетевого жанра / Е.И. Литневская, А.П. Бакланова // Вестник Московского университета. Сер. 9, Филология. – М., 2005. – № 6. – С. 46-61.

11. Лутовинова О.В. Лингвокультурологические характеристики виртуального дискурса: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. – Волгоград, 2009. – 39 с.
12. Лысенко С.А. Взаимодействие устной и письменной формы существования языка в интернет-коммуникации: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Воронеж, 2010. – 24 с.
13. Михайлов В.А., Михайлов С.В. Особенности развития информационно-коммуникативной среды современного общества // Сборник научных трудов "Актуальные проблемы теории коммуникации". СПб. – Изд-во СПбГПУ, 2004. – С. 34-52.
14. Макаров М.Л. Основы теории дискурса. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
15. Олешков М.Ю. Системное моделирование институционального дискурса: на материале устных дидактических текстов: диссертация доктора филологических наук. – Нижний Тагил, 2007. – 423 с.
16. Фуко М. Порядок дискурса // Фуко М. Воля к истине. – М., 1996. – С. 49 – 96.
17. Cruise P., Multilogue as collaborative research: streamlining networked discourse. – Hilversum, 2001. – 32 p.
18. Crystal, David. Language and the Internet. – Cambridge: Cambridge University, 2001. – 272 p.
19. Davis, Boyd H., Brewer, Jeutonne P. Electronic discourse: linguistic individuals in virtual space. – Albany, NY: State University of New York Press. 1997. – 217 p.
20. Herring, S. Slouching toward the ordinary: current trends in computer-mediated communication // New Media and Society. – London: Sage Publications, 2004. – p. 26-36.
21. Herring, S. C., Scheidt, L. A., Bonus, S., Wright, E. Bridging the Gap: A Genre Analysis of Weblogs // Proceedings of the 37th Hawaii International Conference on System Sciences. – Bloomington: School of Library and Information Science Indiana University, 2004. – 11 p.
22. Kolko Beth E. Intellectual Property in Synchronous and Collaborative Virtual Space // Computers and Composition 15. – University of Texas at Arlington, 1998 – p. 163 – 183.
23. Murphy K. and Collins M., "Communication conventions in instructional electronic chats," First Monday, Vol.2 No.11 – November 3th. 1997 – http://131.193.153.231/www/issues/issue2_11/murphy/index.html

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Іван Лук'янов – аспірант кафедри англійської філології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
Наукові інтереси: дискурс-аналіз, інтернет-комунікації.

Тетяна Чрділелі – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Кременчуцького університету економіки, інформаційних технологій і управління.

Наукові інтереси: дискурс-аналіз, діловий дискурс.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПОЛІТИЧНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Наталія МАРАХОВСЬКА (Львів, Україна)

У статті розглянуто становлення політичної лінгвістики як наукової дисципліни, сформовано науково-понятійний апарат, представлено методи та сфери дослідження.

Ключові слова: політична лінгвістика (комунікативістика), політична комунікація, політико-лінгвістичні дослідження, контент-аналіз, політичний текст.

The paper presents the formation of political linguistics as a scientific study, introduces its scientific concepts, methods and areas of study.

Key words: political linguistics, political communication, political communication, political and linguistic research, content-analysis, political text.

Загальновідомо, що політична комунікація є така ж давня, як влада і політика. Її роль в політичному житті суспільства прирівнюють зі значенням нервової системи чи кровообігу для людини. Вона є і завжди була головною складовою політичних процесів, оскільки численні політичні події за своєю природою є подіями мовними.

Інша річ, дослідження політичної комунікації з лінгвістичної точки зору, яке розпочалось відносно недавно (Термін "політична комунікація" з'явився лише наприкінці 40-х – початку 50-х років). Зацікавлення протягом останнього півсторіччя суспільства умовами та механізмами політичної комунікації зумовило виникнення і розвиток такого напряму як політична лінгвістика (інша назва – політична комунікативістика). Її появу можна вважати певним балансом у співіснуванні політики та мовознавства. Адже політика сьогодні є перенасичена теоретичним матеріалом, а лінгвістика – практичним.

Дослідницькою метою нашої статті, говорячи словами знаного американського політолога Х. Дж. Лінца, є виявлення у даній теоретичній галузі „лише можливостей і тенденцій, а зовсім не формулювання абсолютів” [3: 5].

Теоретичні основи політичної лінгвістики заклали природничонаукові дослідження Н.Вінера, К. Шеннона, У. та інших вчених, філософські, соціологічні і лінгвістичні Дж. Гелбрейта, Т. Парсонса, Д. Рісмана, Д. Белла, Г. Блумера, М. Бубера, Т.Ньюкомба, А. Моля, А. Турена, Ю.Хабермаса, Н.Лумана, Ф.де Сосюра, Р.Якобсона, А. Тоффлера.

Г. Ласвелл, Р. Бреддок, С.Ліпсет. Витоки політичної лінгвістики знаходимо в працях У. Ліппмана, П. Лазарфельда, Р.Парка, Г. Маклюена. Значний внесок у становлення цієї науки зробили К.Ажеж, Р. Водак, Д. Вотс, Т.А. ван Дейк, Дж. Лакофф, К. Хаккер, Л. Хан, Й. Хейзинг, Н. Хомский, Е.Аронсон, К. Джон, Б.Макмайер, П.Шампань, Д. Уілхем, Ю.Буданцев, Б. Грушін, Є. Єгорова-Гантман, Р.Блакар, Д.Болінжер, Х.Вайнріх, Т.Н.Дорожкіна, М.Р.Желтухіна, М.В.Ільїн, Д.Кола, І.М.Клямкін, В.В.Лапкін, А.К. Міхальская, М.Н. Мухарямов, Л.М. Мухарямова, Г.Г.Почепцов, М.К.Риклін, В.М.Сергеєв, П.Серіо, С.А.Ушакін, Г.Г. Хазегеров, Е.И. Шейгал, Л. Землянова, Т. Іларіонова, В.Конецькая, Т. Лебедева, Ю. Нісечин, А.Соколов, Ю.Степанов, Б. Фірсов, Л. Федотова, Ю. Шеркович [11:26, 5, 49, 9: 63].

На Заході одним з активних пропагандистів політичної лінгвістики є бельгійський вчений Ян Блуммерт. Пальму першості у формуванні назви нової субдисципліни він віддає К. Істману і датує її появу 1992 роком. Російські дослідники Н.М. та Л.М. Мухарямови заперечують цю «точну дату», аргументуючи тим, що поняття «політико-лінгвістика» побутувало ще в 70-х роках і що Ж. Лапонс, автор праці «Мови і їхні території» вважав своє дослідження виконаним на стику політичної лінгвістики та політичної географії [9: 40].

Якщо на Заході проблеми мови і влади, мови та ідеології, мовного маніпулювання, ролі міфу в політичній комунікації були в центрі дослідного інтересу приблизно з повоєнних років, то в нашій країні лінгвісти активно взяли за дослідження цієї сфери переважно з початком перебудови. До того політична комунікація мала винятково ритуальний характер, оскільки в умовах цілковитого ідеологічного контролю не могло бути об'єктивного аналізу політичної мови і мовної політики. Отже, політична лінгвістика – нова для України наука, але маємо вже перші праці українських вчених, серед яких – Л.Нагорна, Н.Кондратенко, Г. Яворська, К.Серажим, О.Семенюк, О.Фоменко, Л. Ставицька, К. Головінський, Л.Кудрявцева [10: 118].

Влучну характеристику цієї науки подає автор навчального посібника «Політичні комунікації» (М., 2004) А. І. Соловійов: «На тлі інтенсивних досліджень інформаційно-комунікаційних процесів все рельєфніше бачаться обриси політичної комунікативістики – науки, що вивчає природу і будову інформаційно-політичної сфери суспільного життя, характерні для неї механізми і тенденції розвитку публічних і непублічних контактів, форми еволюції спілкування правлячих кіл та громадянського суспільства. Як показує досвід, ця субдисципліна розвивається тим успішніше, чим більш помітну роль відіграють політичні комунікації в репродукції механізмів державного управління та соціалізації індивіда, вибудовуванні нової системи представництва інтересів громадян і в кінцевому рахунку – у становленні інформаційного суспільства та відповідних структур владного регулювання в публічній сфері» [8: 26].

Російські дослідники Н.М. та Л.М. Мухарямови визначають політичну лінгвістику як субдисципліну на стику політики і лінгвістики, що досліджує мову політики (мовні аспекти відносин влади) і мовну політику (політико-правовий режим мовного життя суспільства) [5: 37].

Сучасній політичній комунікативістиці притаманний яскраво виражений міждисциплінарний характер, оскільки крім лінгвістики та політології, вона послуговується також здобутками соціології, етнології, культурології, соціальної психології та інших гуманітарних наук. Ця дисципліна також тісно пов'язана з іншими лінгвістичними напрямками – соціолінгвістикою, яка займається проблемами взаємодії мови та суспільства, з функціональною стилістикою, з класичною і сучасною риторикою, з когнітивною лінгвістикою і лінгвістикою тексту.

На нашу думку, **об'єктом** політичної лінгвістики є політична комунікація, тобто мовна діяльність суб'єктів політичного процесу, які аналізують, змінюють або творять політичну реальність. Такими суб'єктами є влада, засоби масової інформації та громадяни. Адже, як зазначає російський вчений А.Чудінов, «кожна людина, яка хоча б зрідка читає пресу, дивиться телебачення, стає адресатом політичної комунікації. І коли ця людина йде на вибори, вона бере участь в політичному житті і робить це не без впливу суб'єктів політичної комунікації. За такого підходу до сфери інтересів політичної лінгвістики відноситься не

тільки передача політичної інформації, але і все, що пов'язано зі сприйняттям і оцінкою політичної реальності в процесі комунікативної діяльності» [9, 61].

Предметом цієї науки, за визначенням дослідника О.Семотюка, є сукупність мовних засобів, що ідентифікують учасників політичної комунікації, реалізуються вербально і невербально, актуалізуються у певному контексті і мають конкретну прагматичну дію [7: 149]. Отже, можемо погодитись, що предметне поле політичної комунікативістики знаходиться на перетині мови і влади.

Іншим полем функціонування політичної лінгвістики, зазначає Л. П.Нагорна, є "сфера перетину політики й ідентичності" [6: 38]. Гадаємо, йдеться про загальногромадянську ідентичність певної держави. Сферу "лінгвістичного націоналізму" досліджували Е. Гобсбаум, В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький, ототожнюючи націю з мовою, а праці Є. Шейгал, А. Баранова є ґрунтовними дослідженнями щодо взаємозв'язку мови і політики [11: 27].

При дослідженні функціонування мови в політичній комунікації постають дві проблеми – мова влади і влада мови. Розрізнити їх слід, на думку В.А. Маслової, наступним чином: мова влади – це те, як говорить, якими мовними засобами та прийомами користується нинішня влада, і це предмет дослідження "чистої" лінгвістики. А влада мови – те, як впливають на масову свідомість ці мовні засоби та прийоми – повинна досліджуватися політичною лінгвістикою [4: 15].

Сучасна політична лінгвістика активно займається загальними проблемами політичної комунікації (аналізує її відмінності від комунікації в інших сферах), розробкою методик прикладного аналізу політичних текстів (дискурс-аналіз, контент-аналіз, інтент-аналіз, концепт-аналіз), вивчає проблеми жанрів політичної мови (гасло, листівка, програма, газетна стаття, виступ на мітингу, парламентська полеміка та ін.) та особливості функціонування політичних текстів. Ця наука активно звертається до проблем ідіостилю окремих політиків, політичних партій і напрямків, розглядає стратегії, тактики та прийоми політичної комунікації, вивчає композицію, лексику і фразеологію політичних текстів, використання в них різноманітних образних засобів, аналізує способи впливу політичного (ідеологічного) висловлювання на аудиторію. До числа найважливіших напрямів політичної лінгвістики відносяться також розгляд окремих політичних концептів у межах певної мови та національної культури, звернення до проблем розуміння політичних реалій тієї чи іншої держави громадянами інших держав, зіставне дослідження політичної комунікації в різних країнах і на різних етапах розвитку суспільства.

Отож, головною метою політичної лінгвістики є дослідження багатосторонніх взаємин між мовою, мисленням, комунікацією, суб'єктами політичної діяльності і політичним станом суспільства, що створює умови для вироблення оптимальних стратегій і тактик політичної діяльності.

На думку А.Чудінова, необхідно розрізнити політичну лінгвістику, орієнтовану на вивчення політичної комунікації, і дослідження в галузі мовної політики держави (аналіз проблем функціонування державної та інших мов в країні, вивчення проблем мов міжнародного спілкування і мов міжнародного спілкування, питання про ставлення до запозичень), які відносяться до сфери інтересів соціолінгвістики [9: 42].

В свою чергу дослідниця Л.Нагорна вважає, що окрім аналізу дискурсів та дискурсивних практик, у коло досліджень політичної лінгвістики також входять: мовна політика і мовне планування, мова у процесі націєбудівництва, мова і символічна влада, мовні зміни в контексті політичних установок та ідеологічних орієнтацій, ідеологія та ідеологічний процес.

На наш погляд, недоцільно відокремлювати питання дослідження мови політики і політики мови, адже обидва поняття перебувають у відносинах перехресчування, тому можуть розглядатись у межах політичної лінгвістики, тим самим збагачуючи спектр її досліджень. Тим паче, що для політичної лінгвістики характерні такі риси сучасного мовознавства як: експансіонізм (тенденція до розширення області лінгвістичних вишукувань), мультидисциплінарність (використання методологій різних наук), антропоцентризм (людина, особистість стає точкою відліку для дослідження мовних явищ),

функціоналізм (вивчення мови в дії, в дискурсі), експланаторність (прагнення не просто описати факти, а й дати їм пояснення) [9: 153].

До методів, які використовують для досліджень у політичній лінгвістиці, належать: метафоричне моделювання (засіб осягнення, рубрикації, подання та оцінки дійсності в народній ментальності), когнітивний (передбачає моделювання смислової сторони тексту), кількісний (здійснює підрахунок частоти вживання мовних одиниць), описовий (дає точний і повний опис мовних одиниць), психолінгвістичний (з його допомогою передбачається обробка й аналіз тих мовних фактів, які можна одержати від інформантів у результаті спеціально організованих експериментів), імовірнісна статистика (допомагає встановити ступінь достовірності одержаних результатів, величину й кількість вибірок для аналізу із заданою точністю, вибрати об'єктивні критерії для диференціації різних стилів), симптоматична статистика (застосовують у статистичному описі функціональних стилів, оскільки за її допомогою можна виявити процентне співвідношення між різними типами мовних явищ), контент-аналіз (передбачає пошук у тексті мовних індикаторів (одиниць аналізу) певних змістових понять (категорій аналізу), визначення частоти їх уживання, оцінювання співвідношення з іншими одиницями і зі змістом усього твору), концепт-аналіз (аналізує ключові концепти політичного дискурсу), інтент-аналіз (розкриває прихований підтекст виступів та наміри мовця), дискурс-аналіз (має на меті пошук прихованих смислів, відстані між словом і ділом).

Найважливіший постулат сучасної політичної лінгвістики – дискурсивний підхід до вивчення політичних текстів. Це означає, що окремий текст розглядається в контексті політичної ситуації, в якій він створений, в його співвідношенні з іншими текстами, з урахуванням цільових установок, політичних поглядів та особистісних якостей автора, специфіки сприйняття цього тексту різними людьми. Обов'язково враховується та роль, яку цей текст може відігравати в системі політичних текстів і – ширше в політичному житті країни.

Політична лінгвістика – це науковий напрям, що має велику прикладну значимість. Своїми методами вона виконує завдання прояснення дистанції між словом (наміром) і справжньою сутністю політики. Саме їй під силу дослідити ситуативність, змінюваність ідентичностей залежно від контексту політичних відносин і комунікативної взаємодії. І хоча обриси цієї науки в Україні тільки вимальовуються, вона має всі перспективи розвитку, оскільки як з боку лінгвістів, так і політологів зростає зацікавлення мовно-політичними відносинами, що матиме результатом подальші наукові здобутки у цьому напрямі прикладної лінгвістики.

Щодо подальших досліджень, то вважаємо перспективним застосування вищезгаданих методів аналізу до політичних текстів, результати досліджень яких зроблять свій внесок у розвиток політичної лінгвістики як окремого наукового напряму.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – С.245-246.
2. Герасимов В. И., Ильин М.В. Политический дискурс: история и современные исследования. – М., 2002. – 184 с.
3. Глобальне відродження демократії / За ред. Ларрі Даймонда і Марка Ф. Платтнера / Пер. з англ. – Львів, 2004.– 197с.
4. Маслова В. А. Лингвокультурология.– М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
5. Мухарямов Н.М., Мухарямова Л.М. Политическая лингвистика как научная дисциплина.– Политическая наука. – 2002. – № 3. – С. 44 – 45.
6. Нагорна Л. Б. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – К.: Світогляд, 2005. – 316 с.
7. Семотюк О.Лі. Політична комунікація як об'єкт політичної лінгвістики: міждисциплінарний аспект // Нова філологія: Зб. наук. пр. – Запоріжжя: ЗНУ, 2009. – Вип. 9.– С. 148-152.
8. Соловьев А. И. Политология: Политическая теория, политические технологии: Учебник для студентов вузов. – М.: Аспект Пресс, 2006. – 559 с.
9. Чудинов А.П. Современная политическая лингвистика. – Екатеринбург, УрГПУ, 2006. – 267 с.
10. Шарова А.М. Лінгвістичний вимір політичної інформації: становлення політичної лінгвістики // Наукові праці: Наук.-мет. жур. – М.: вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – Т. 110. Вип. 97. —192 с.
11. Шейгал Е.И. Семиотическое пространство политического дискурса // Политический дискурс в России. – Материалы раб. совещ, Москва, 27-28 марта 1999 г. – М.: Диалог-МГУ, 1999. —С.117.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Мараховська – аспірант кафедри прикладної лінгвістики Львівського національного університету «Львівська політехніка».

Наукові інтереси: політична лінгвістика.

ВЗАЄМОДІЯ СЕМАНТИКИ ТА ПРАГМАТИКИ ПРИ АРГУМЕНТУВАННІ В КОМП'ЮТЕРНОМУ ДИСКУРСІ

Світлана МОЙСЕЄНКО (Київ, Україна)

У статті розглянуто форми аргументації і типи аргументів, а також роль семантики та прагматики комп'ютерного дискурсу у процесі реалізації ефективного аргументування.

Ключові слова: комп'ютерний дискурс, семантика, прагматика, аргументація, інтеракція, діалектичні кроки та контркроки.

This article highlights forms of argumentation, types of arguments as well as the role of semantics and pragmatics of computer discourse in the effective argumentation process.

Key words: computer discourse, semantics, pragmatics, argumentation, interaction, dialect steps and countersteps.

Сучасний етап розвитку лінгвістики, що відбиває комунікативно-прагматичну парадигму в мовознавстві, характеризується зверненням до проблеми мовленнєвої взаємодії, що необхідно для розробки динамічної моделі мови, в цілому, й англійської мови, зокрема. Ця проблема стає міждисциплінарною, оскільки об'єктом її дослідження є не лише лінгвістика, але й низка інших гуманітарних наук – логіки, філософії, соціології, психології, що надає широкі можливості для дослідження мовленнєвої взаємодії через специфічність тлумачення аргументації в кожній із зазначених галузей знань. У зв'язку з цим виникає питання щодо доцільності розробки типології аргументації за предметними галузями, бо їх специфічність може накласти свій відбиток на характер, природу аргументації. Міждисциплінарність проблеми аргументації може бути глибоко досліджена за допомогою аналізу природної (у нашому випадку англійської) мови. Розгляд аргументативного дискурсу саме в контексті мови як засобу спілкування розширює проблему аргументації та виводить її за межі власне логічного підходу, тому що аргументування у повсякденному спілкуванні не вичерпується формально-логічною схемою. В аналізі аргументативного дискурсу необхідним є урахування суб'єктивного фактору, який диктується структурою особистості, її знаннями, переконаннями, потребами, компетенцією, а також іншими індивідуальними характеристиками людини як психологічної сутності.

Об'єктом нашого дослідження є саме комп'ютерний дискурс, що наразі відкриває новий вимір у людській комунікації, даючи можливість зберігати і швидко передавати великі обсяги інформації, використовувати аудіо- і відеоканали спілкування, а також контактувати в режимі on-line, тобто в безпосередньому лінійному зв'язку з реципієнтом. За своєю прагматичною спрямованістю комп'ютерний дискурс належить до інформативного/аргументативного типу дискурсу, але в даній роботі ми зосередимось саме на його аргументативному аспекті.

Аргументація – мовленнєва дія, що включає систему тверджень, призначених для переконання слухача або читача у правильності якоїсь думки. Вона звернена насамперед до розуму людини, яка здатна, подумавши, прийняти або спростувати цю думку [4: 371]. Аргументація – це система продуманих поетапних мовленнєвих дій, яка враховує комунікативну ситуацію в цілому і направлена на досягнення в процесі спілкування кінцевої комунікативної мети – переконати аудиторію прийняти якусь думку. А це, в свою чергу доводить, що аргументація – це мовленнєва стратегія [7: 9].

Вже з самого початку виступу доповідач повинен встановити контакт з аудиторією. Щоб його мова стала свідомством взаєморозуміння і підтримки, йому перш за все потрібно завоювати справжню довіру і пошану публіки, які потім підтримуються впродовж всього виступу [5:126]. Взаємодія комунікантів у даному випадку зводиться до взаємодії картин світу, оскільки мовець та кожен із слухачів оперує власною картиною світу. Когнітивний аспект аргументації полягає в тому, що в ході аргументації здійснюється взаємодія систем сприйняття, репрезентації і продукування інформації, тобто когніція [2:15]. В процесі аргументації мовець реалізує себе як мовну особистість, демонструючи свою екстралінгвістичну, лінгвістичну і комунікативну компетенції. Задіяними виявляються його знання, уявлення, його емоційний стан, а також його соціальний статус і його соціальні ролі.

Успіх промови мовця залежить, як мінімум, від запропонованої ним точки зору, установок по відношенню до пропонента (адресата) і до референтного об'єкту [4]. Ці установки характеризують ступінь довіри, симпатії до пропонента, а завоювання вигідних позицій в цій області залежить від умінь та компетенцій промовця і від характеру реципієнта (адресата). Тільки створивши у адресата відчуття добровільного сприйняття чужої думки, зацікавленості, актуальності, істинності і задоволеності, мовець досягне підтримки реципієнта. Для досягнення поставленої мети використовують такі три основні форми аргументації: доказ, навіювання і переконання.

Доказ – поняття переважно логічне. Це сукупність логічних прийомів обґрунтування істинності якої-небудь думки за допомогою інших істинних і пов'язаних із нею думок. Завдання доказу – знищення сумнівів в правильності висунутої тези:

- *Each file contains an organized collection of records. Does that mean that each individual record has an internal structure, too?*

- *No, not necessarily. I've already said that all records in a given file must be of the same type. This means that each component is stored separately and can be accessed separately. However, some files contain free-format records, and in those cases each record simply contains a long string of text.*

Навіювання – поняття переважно психологічне. Це нав'язування готової думки адресатові шляхом дії на підсвідомість. Завдання навіювання – створити у адресата відчуття добровільності сприйняття чужої думки, його актуальності, привабливості:

- *One last point: you said earlier that C was the result of a development process. Is this development continuing? I mean, are we going to see a language called D?*

- *(laughs) As you know, nothing stands still in the field of computing. There is a language C++ which has developed from C, and its use is increasing. Things are definitely moving to object-oriented programming.*

Переконання складається з елементів як доказу, так і навіювання. Це означає, що промовець наводить як раціональні аргументи, так і емоційні, звертається до розуму, але впливає і на почуття аудиторії, апелює як до істини, так і до думки слухачів, показує всі можливості, вигоди і переваги свого варіанту вирішення проблеми, прагне, аби аудиторія повірила висловленому і сприйняла його [1:18]: *Multimedia is a capability that can be built into products across a variety of market segments, applications, and platforms. In the future, we'll find multimedia in databases, spreadsheets, document processing, e-mail, and many other applications. It'll become as natural to us in our business computing as it is in our home through television and stereo systems.*

Отже, щоб вплинути на адресата, адресант використовує аргументацію, оскільки як і будь-яка стратегія, аргументація має свої методи досягнення цілі – тактики. Кожна з тактик передбачає використання певних форм аргументації, а також певних раціональних та емоційних аргументів. Раціональні (логічні) аргументи – факти з досвіду, статистика, визначення. Емоційні (психологічні) аргументи складають основу переконливої мови. Вони засновані на цінностях і перевагах конкретній аудиторії [1:9] і мають свою семантику та прагматику. Семантика аргументативного дискурсу відтворює зміст аргументів та тез; щодо прагматичного аспекту аргументації, то до нього належать ті принципи та правила, які забезпечують доречність, дієвість та успішність аргументації [8: 131]. Прагматика комп'ютерного дискурсу – це, перш за все, вплив на адресата з тим, щоб змусити його прийняти певну думку по відношенню до інформації, що повідомляється. Аргументація комп'ютерного спілкування віддзеркалює моделювання людського мислення, що відбувається у процесі комунікації завдяки так званим діалектичним крокам та контркрокам [3: 21], які широко вивчаються в соціолінгвістиці у межах конверсаційного аналізу. Діалектичні кроки притаманні комунікативній ролі адресанта, а контркроки відтворюють ставлення адресата до мовленнєвої події адресанта.

Діалектичні кроки та контркроки комунікантів прогнозують утворення певних прагматичних одиниць, за допомогою яких відбувається вербалізація базових подій аргументативного дискурсу. Тим самим створюються інтеракції, що базуються на концептах «згода – незгода». Ці концепти зумовлюють семантичний потенціал інтеракцій, які формують комунікативно-прагматичну парадигму позитивного характеру, складовими якої є

«повідомлення + згода/ підтвердження/ уточнення» та інтеракції, які мають суперечливий, критичний характер і представлені комунікативно-прагматичною парадигмою «повідомлення + заперечення/ критичне зауваження/ категорична незгода» [6: 330-331].

Проаналізуємо ці комунікативно-прагматичні парадигми і визначимо їхній семантичний потенціал на матеріалі низки зразків діалогічного мовлення, опублікованих у навчальному посібнику з комп'ютерних технологій «Computing».

Спочатку розглянемо інтеракції, що мають позитивний семантичний потенціал:

а) інтеракція «повідомлення + згода»:

– *David, the last time we talked about AI, you said it was concerned with developing computer programs that perform tasks which require intelligence when done by humans.*

- *Yes, exactly.*

Цей блок представляє реакцію на повідомлення діалектичного кроку контркроком «згода». Даний фрагмент мовлення свідчить про те, що взаємодія адресанта і адресата віддзеркалює певну оцінку події, яка носить позитивний характер, тобто відверта згода адресата маркована лексико-семантичною специфікою контркроку;

б) інтеракція «повідомлення + підтвердження»:

- *C was originally written to support the development of the UNIX operating system. Is that right?*

- *Yes, that's right. Dennis Ritchie designed C in the early 1970s and UNIX is written in C.*

Адресат підтверджує істинність фактів висунених адресантом у діалектичному кроці;

в) інтеракція «повідомлення + уточнення»:

- *Getting back to hardware requirements, apart from the expansion boards that you mentioned, is there anything else that's needed?*

- *Yes. The machine must have interfaces for a variety of input and output devices.*

Контркрок адресата відображає істинне положення справ та доповнює інформацію важливими нюансами.

Контркроки мають і інший семантичний потенціал, який відображає суперечливі відносини адресата з приводу істинності змісту запропонованого адресантом. Наприклад:

а) інтеракція «повідомлення + заперечення»:

– *Does the analyst have to supply routing and indexing data?*

– *No, that's largely automated. All the analyst needs to do is enter two items: an IMS index transaction, which is a descriptive code often composed of the form number, and then the customer name. The computer supplies the routing and indexing data.*

Наведений мовленнєвий фрагмент демонструє заперечення адресата на повідомлення адресанта, що має відповідне лексико-прагматичне маркування.

б) інтеракція «повідомлення + критичне зауваження»:

- *Can any PC owner adapt his machine for multimedia applications?*

- *Unfortunately, it's not as simple as that. As far as hardware goes, the machine must have colour, a reasonably high-resolution display – say 640 by 480 pixel resolution, plenty of hard disk storage, and a fairly fast processor ...*

У наведеному прикладі можемо спостерігати ще один варіант контркроку, а саме, «критичне зауваження», у якому адресат не тільки не погоджується з думкою мовця, але й критикує її.

в) інтеракція «повідомлення + категорична незгода»:

- *Mary, one of the impressions that business computer users have is that LANs are only for large businesses. Are they right?*

- *Well, Mike, I don't agree that LANs are only for large companies. They're just as useful for smaller companies, as many of them are beginning to realize.*

Контркрок адресата «категорична незгода» відтворює найвищий ступінь категоричності щодо подій та фактів, запропонованих адресантом.

Підсумовуючи, слід зазначити, що механізм ефективного аргументування у комп'ютерному дискурсі може бути виявлений завдяки інтеграції семантики та прагматики. У цьому сенсі, нам вбачається перспективним подальший аналіз семантичного і прагматичного навантаження у комп'ютерному дискурсі, оскільки лише обґрунтована аргументативність є способом змінити точку зору співрозмовника або читача.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Анисимова Т.В. Типология жанров деловой речи (риторический аспект): автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / Т.В. Анисимова; Кубанский гос. ун-т. Краснодар, 2000. – 46с.
2. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику / МГУ им. М.В. Ломоносова. Филос. фак. – М.: Эдиториал, 2001.– 358с.
3. Баранов А.Н. Аргументация в процессе принятия решений // Когнитивные решения за рубежом. – М., 1990. – С. 19 – 33.
4. Ивин А.А. Логика. Учебник для гуманитарных факультетов – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2002 – 457с.
5. Курачек О.Ф. Логические и экстралогические средства убеждения на материале английского языка / О.Ф. Курачек // Коммуникативные стратегии: материалы докладов Междунар. науч. конф., Минск, 28-29 мая 2003 г.: в 2 ч. / Минский гос. лингвист. ун-т; редкол.: Т.В. Поплавская (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2003. – С. 124-130.
6. Лисичкіна О. Семантика та прагматика аргументування у діловому дискурсі // Сучасні проблеми лінгвістичних досліджень і методика викладання іноземних мов професійного спілкування у вищій школі: 36 наукових праць. – Львів, 2007. – С. 329 – 331.
7. Сковородников А.П. О необходимости разграничения понятий «риторический прием», «стилистическая фигура», «речевая тактика», «речевой жанр» в практике терминологической лексикографии / А.П. Сковородников // Риторика. Лингвистика: сб. статей.– Смоленск: СГПУ, 2004. – С. 5-11.
8. Шпранц-Фогаші Т. Аргументация как интерактивный ресурс // Вестник Московского Университета. Сер.9. Филология. – 2003. – № 4. – С. 129 – 143.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Мойсеєнко – здобувач кафедри теорії та практики перекладу англійської мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».

Наукові інтереси: текстологія, дискурсологія, прагматика, семантика, аргументація тексту або дискурсу.

СИТУАТИВНИЙ КОНТЕКСТ ЯК ПАРАМЕТР СПІЛКУВАННЯ

Віра ПРИШЛЯК (Львів, Україна)

У статті розглянуто елементи ситуації та її дескриптивну модель, модель інтерації, елементи та моделі контексту, визначення контексту, досліджено ознаки ситуації, прагматичні характеристики комунікації.

Ключові слова: ситуативний контекст, ситуація, дескриптивна модель, мета лінгвістична функція, мовний код, лінгвопрагматика, мовленнєвий жанр.

This article examines the elements of the situation and its descriptive model, interaction, elements and models of context, the definition of context, investigates the signs of the situation, pragmatic aspects of communication.

Keywords: situational context, situation, descriptive model, the purpose of linguistic function, language code, lingvopragmatics, speech genre.

На сучасному етапі окреслюються три напрями в розумінні прагматики – конверсаційне (теорія мовленнєвих актів), функціональне (риторико-стилістичне) й психолінгвістичне (теорія й сприйняття мовлення). Зрозуміло, що теорія комунікації не в змозі охопити всі можливі комбінації "внутрішніх" (які стосуються засобів мовного коду) й зовнішніх (які породжуються перш за все контекстом), чинників конкретного спілкування, але "вхопити" найсуттєвіші з них, що повторюються у багатьох типах спілкування і є певною мірою універсальними, просто необхідно. Саме в межах таких універсальних чинників можна говорити про те, що аспекти контексту впливають на мову так, що вимагають від мовця добору конкретних значень та засобів їх мовленнєвого втілення" [1: 104-105].

Процес спілкування, без сумніву, детермінований багатьма інтра- та екстралінгвістичними чинниками: постійними або змінними ролями мовців, їхніми статусами, психологічними станами, конкретними умовами ситуації, адже спілкування, на думку Моріса Шарбаля, "є складною мірою, на одному боці якої знаходиться загальносоціальне, а на іншому – особисте, те, що робить його живим". Пошуком універсальних чинників, типових для багатьох комунікативних ситуацій, що впливають на вибір засобів мовного коду, займаються багато сучасних дослідників (R. De Beaugrande, D.Blakemore, J.Cutting, C. Cloran, Mohsen Ghadessy, M. Halliday, E. Hatch, R. Hasan, B. Hatim, D.Hymes,, H. Leckie-Tarry, Liu Zeguan, J.R.Martin, B. Аврасін, Н. Баландіна, Ф. Бацевич, Т. Вінокур, Е. Земська, В. Карасик, О. Леонтєв, М. Макаров, Г. Матвєєва, Р. Ратмайр, Л. Сахарчук. Різні напрями вивчення контексту по-різному детермінують і розуміють його значення у процесі комунікації.

Існує декілька визначень поняття "контекст" – у вузькому розумінні контекст – це мовне оточення; у широкому – контекстом є комунікативно релевантні обставини комунікативної ситуації, у яких відбувається спілкування. Найважливіші компоненти ситуативного контексту, на її думку, – адресант, адресат, комунікативна інтенція або інтенції мовця, психологічні чинники, пов'язані з мовцем й адресатом, висловлення та їх контекст.

Згідно зі значенням і роллю категорії контексту у теоретичних моделях встановлюється той чи інший напрям вивчення комунікації. У контекстній семантиці, наприклад, виділяють лінгвістичний контекст як "мовну матерію" – мовне оточення вербальних знаків. Головним чинником розуміння мовленнєвого факту є паралінгвістичний, до якого належать обставини, фізичні характеристики комунікантів, предметне оточення, кінесика, міміка тощо, котрі обумовлюють інтерпретацію висловлювання [2: 73-75]. Культурні та соціальні обставини ситуації, за якої ми створюємо й інтерпретуємо висловлювання, впливають на поведінку мовців, як і знання й передбачення того, що може знати адресат. Ці чинники виводять нас за межі лінгвістики до інших сфер пошуку – свідомості, соціуму, фізичного світу тощо. Це є поясненням того, що дискурс загалом і його одиниці зокрема функціонують у світі, що називається контекстом, вивченням якого і займається лінгвопрагматика.

Отже, аналіз контекстуально зумовлених засобів мовного коду належить сфері лінгвістичної прагматики, оскільки "екстралінгвістичні чинники здатні безпосередньо встановлювати чи модифікувати пропозиційний зміст висловлювання".

Дж.Фьорс долучив низку елементів контексту до моделі мови поряд із граматиною, морфологією і фонетикою: вербальну і невербальну поведінку учасників спілкування, найближчий комунікативний контекст, результати вербальної поведінки. У своїх працях дослідник намагався виділити й класифікувати типові ситуативні контексти у межах культурного контексту і типи мовних функцій, що відповідають тим або іншим ситуаціям [1: 106]. Культурний контекст в Австралійській лінгвістичній традиції "може вважатися загальними межами, які дають мету взаємодіям певних типів, котрі адаптуються до багатьох конкретних ситуативних контекстів, в яких вони вживаються". Контекст надає "точний показник та перелік відповідних соціальних випадків у певній громаді в певний час".

У дослідженні комунікації як соціально обумовленої діяльності ситуація займає важливе місце, оскільки із нею пов'язана ситуативна варіація спілкування. Прагмалінгвістика як теорія й система правил спілкування включно з комунікативною поведінкою у широкому розумінні передбачає вивчення основних параметрів комунікації, одним із яких є ситуативний контекст. Розглянемо, як розуміють категорію ситуації та ситуативного контексту у сучасній комунікативній та прагмалінгвістиці.

На думку Г. Колшанського, контекст є ідеальним, а ситуація матеріальною: "категорія ситуації й контексту характеризують два різні аспекти одного поняття. Ситуація – сукупність реальних умов комунікації, а контекст належить до мовної системи. Аналогією зв'язку ситуації та контексту є співвідношення між предметом і поняттям, денотатом і сигніфікатом, тобто стосунків матеріального та ідеального" [2: 73]. З іншого боку, контекст – це "середовище, час, особливості каналу комунікації та інші умови, в яких наявне конкретне спілкування" [1: 329].

Ситуативний контекст формує соціологічний, деколи етнографічно й антропологічно орієнтований широкий соціально-культурний напрям прагматики, що вивчає набір чинників, які частково обумовлюють значення мовних виразів. Ситуації як контексти є обширними класами соціально-культурних детермінант, серед яких найважливішими визнають: тип діяльності, предмет спілкування, рівень формальності або офіційності, статусно-рольові опозиції, місце й обставини спілкування, соціально-культурне середовище. Ситуаціям притаманні певні правила мовленнєвого спілкування з їх комунікативними практиками й мовними іграми, когнітивними стереотипами. Ці чинники формують комунікативні властивості макротекстових одиниць.

Як бачимо, Г.Парре виокремив ситуативний контекст серед інших типів контексту, характерними ознаками якого вважає соціально-культурні детермінанти. На відміну від психологічного, основою якого є інтенції мовців, і акціонального, де виділено мовленнєві дії (акти) комунікантів дослідник звернув увагу на залежність правил спілкування від

ситуативного контексту, що відкриває можливості для системного вивчення правил і конвенцій, які регулюють комунікативну поведінку мовців у певному ситуативному контексті.

П.Браун та К.Фрейзер розробили схему ситуації, де виділено учасників й обставини інтеракції. Обставини складаються з оточення й мети. Під оточенням варто розуміти просторово-часову характеристику й компонент, що позначається як – свідки, спостерігачі. Мета конкретизується як тип діяльності та тема. Обставини протиставляються як формальні/неформальні і містять такі ознаки: спілкування приватне/публічне; релігійне/світське; серйозне/жартівливе; ввічливе/неввічливе. Учасників спілкування розглядають, з одного боку, як індивідів з їх постійними та змінними особистісними характеристиками, а з іншого – як членів соціуму, що належать до певного етносу, класу й статі. Стосунки між ними можуть бути міжособистісними (симпатія/антипатія, міра знайомства) й рольовими (соціальний статус, влада, місце у групі або поза нею). Автори зазначають, що повної й задовільної моделі ситуації в науковій літературі ще не створено.

Як зазначив В. Дементьев, "останнім часом методика компонентного аналізу, або дескриптивна модель, що активно використовувалась у етнографії мовлення, значно звузила сферу свого вжитку" [Дементьев 2002, с. 39]. На противагу дескриптивній моделі, динамічна модель соціолінгвістики займається встановленням причин і способів варіативності поведінки соціуму у різних ситуаціях, де йдеться про встановлення кодексу норм лінгвосоціуму й типів його поведінки. Динамічна модель Дж.Фішмана містить як компоненти комунікативної ситуації, так і більш абстрактні конструкти: 1) соціальну ситуацію, що визначається обставинами, часом і рольовими відносинами – усталеними у соціумі взаємними правами й обов'язками; 2) сферу спілкування, наприклад, спілкування в сім'ї, школі; 3) комплекс цінностей, що виводиться зі сфери поведінки у процесі спілкуванні; 4) комунікативну сітку – сукупність рольових відносин, зв'язок між учасниками спілкування; 5) інтеракцію – взаємодію між комунікантами, інтеракція може бути особистісною і формальною. Соціальна ситуація і тип інтеракції спостерігаються в мовленні. Рольові опозиції визначають комунікативну сітку, тип соціальної інтеракції.

Отже, ситуація – це сукупність соціально значущих умов актуалізації комунікації, що сприяє або обмежує взаємодію комунікантів. Основними для ситуації є три умови: місце (локальний параметр аналізу), часова тривалість (темпоральний параметр) і учасники спілкування – як безпосередні, так і спостерігачі (соціорольовий параметр). Наприклад, локальний параметр ситуації накладає певні обмеження у комунікативній поведінці: лікарня, аудиторія – тиша; похорон – обмеження позитивних емоцій; вокзал – шум; кафе – відпочинок. Темпоральний параметр дає підстави розрізняти ситуації за тривалістю: довготривалі/короткотривалі, за їх зв'язком із іншими ситуаціями. Як бачимо, теоретичні моделі ситуацій є переліком соціально-культурних детермінант, серед яких виділено як власне обставини, тобто конситуацію спілкування включно із просторово-часовими, соціальними, культурними складовими та соціальні, біологічні характеристики комунікантів, а також тип їхніх стосунків, особистісні стани, інтенції.

Ситуації утворюють нескінченну множину, тому актуальною видається створення їх типології:

- за локальним параметром: офіційні/неофіційні;
- за часовим параметром: довготривалі/короткотривалі;
- за соціорольовим параметром: симетричні/асиметричні.

Варто зауважити, що важливою детермінантою ситуації спілкування є тип культури, до якого належать комуніканти, оскільки конвенції спілкування, на відміну від загальних правил, ідіоетнічні. Важливо, чи спілкування у певній ситуації є міжкультурним, або відбувається у межах однієї етнолінгвокультури.

Розглянемо, які ознаки ситуації спілкування виділено за теорією мовленнєвих жанрів – дескриптивною моделлю ситуації, на основі якої виокремлюють ідеальні конструкти дискурсу – мовленнєві жанри.

У межах теорії мовленнєвого жанру, беручи до уваги його прагматичні характеристики та параметри мовного втілення, Т. Шмельова запропонувала дещо переосмислену семіотичну

модель Д. Хаймса – "паспорт" мовленнєвого жанру, фундаментом якого слугує інтенція адресанта. Паспорт мовленнєвого жанру є переліком релевантних, на думку дослідниці, компонентів комунікативної ситуації: комунікативна мета, концепція (образ) адресанта, концепція (образ) адресата, подійний (диктумний) зміст, чинник комунікативного минулого, чинник комунікативного майбутнього і параметр мовного втілення. Зокрема, Ф. Бацевич [1: 56] пропонує врахувати чинник специфіки каналу комунікації, оскільки, наприклад, роман не може бути переданий адресату телеграмою, та доповнити паспорт Т. Шмельової уведеним у своїх працях поняттям "комунікативний смисл". Категорію по дійного (диктумного) змісту, що характеризується такими ознаками, як віднесеність/невіднесеність до особистісної сфери адресанта або адресата, часова перспектива події, оцінка події, кількість мікроподій, що формують подію, дослідник пропонує доповнити критерієм ситуації спілкування [1: 56]. Ігнорування ситуативного контексту, вважаємо, виводить процес комунікації за межі реально існуючих умов спілкування, тоді як врахування критерію ситуації спілкування дає підстави говорити про варіативність засобів мовного втілення в межах існуючих жанрів: наприклад, привітання до старшого адресата у навчальному закладі накладає більше обмежень у свободі вибору мовних формул (кількості варіантів, правосторонніх поширювачів тощо) порівняно зі звертанням до того ж адресата на вечірці. На думку М. Бахтіна, "деякі люди, що блискуче володіють мовою, почуваються безпорадними в деяких сферах спілкування саме тому, що майже не володіють жанровими формами цих сфер [1: 56]. Володіння мовленнєвим жанром – одна зі статусних характеристик особистості, оскільки мовленнєвий жанр (з погляду соціолінгвістики) є ситуативним стандартом. Опиняючись у стандартних умовах, люди виробляють оптимальні для цих умов способи спілкування.

Поділяючи цей погляд, звернімось до розуміння мовленнєвого жанру В. Дементьєвим як "вербального оформлення типової ситуації соціальної взаємодії" (Див.: [1: 51]). За такого трактування на перший план виходить ситуативний контекст і необхідність його вербального та невербального оформлення. Зрозуміло, що частотність ситуацій ЗКК (завершення комунікативного контакту) сприяла виробленню певного ситуативного стандарту комунікативної поведінки мовців як комплексу типізованих вербальних і невербальних засобів соціальної взаємодії, заданих як внутрішніми, так і зовнішніми соціально-культурними чинниками, а отже, типом ситуативного контексту – закінченням комунікації.

Отже, ситуація спілкування є предметом дослідження комунікативної і прагмалінгвістики, де розробляють теоретичні моделі ситуацій, серед яких і теорія мовленнєвого жанру. Поняття мовленнєвого жанру як ситуативного стандарту співвідноситься із мовленнєвим актом, дослідження яких розвиваються паралельно: ідею мовленнєвого жанру М. Бахтіна розвивають у російській генології (Н. Арутюнова, В. Гольдін, В. Дементьєв, М. Федосюк, Т. Шмельова); мовленнєвими актами займаються західні філософи-аналітики, логіки, прагматики, українська дослідниця Л. Медведєва.

Як свідчать приклади, ситуативний контекст є важливим чинником розуміння адресатом імплікатури певного фрагменту дискурсу. Інтерпретація висловлення залежить від структури конкретної комунікативної ситуації.

1. Адресант (28–33 роки). – В мене одне місце вільне.
2. Адресат – солдат (17–21 рік). – Дякую, я з хлопцями пішки піду.

1. – Не сприймайте це так особисто!
2. – А як я це маю сприймати?

Локуція другого висловлення: асертив; ілокуція: відмова. Ситуація завершення комунікативного контакту є закінченням конфронтативного спілкування.

На протигагу моделям мовленнєвих актів та мовленнєвих жанрів, що охоплюють типологію висловлень, реєстрова модель дискурсу виділяє типи ситуацій спілкування, враховуючи низку контекстуальних параметрів, у яких виявляється діалогічна природа мови, розглядаючи мовленнєву поведінку комунікантів у конкретній ситуації спілкування.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. – К.: Видавничий центр «Академія», 2005. – 342с.
2. Колшанский Г.В. Контекстная семантика. – М.:Наука, 1980. – 148с.

3. Leckie-Tarry H. Language and context: a functional linguistic theory of register. – London; New York: Pinter Publishers, 1995. – 178p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Віра Пришляк – аспірантка Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: лінгвопрагматика та дискурс ситуації завершення комунікативного контакту.

СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ АЛЮЗІЙ В РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ

Марина ПРОКОПЕЦЬ (Хмельницький, Україна)

У статті розглянуто основні стильові особливості алюзій в англомовному рекламному дискурсі комерційної реклами, описано їх вплив на цільову аудиторію, з'ясовано засоби вираження алюзій у рекламному тексті.

Ключові слова: рекламний дискурс, алюзія, цільова аудиторія, маніпуляція, потенційний споживач, стилістичні особливості, товари та послуги.

In this paper the main stylistic peculiarities of allusions in the English advertising discourse of the commercial advertisement were investigated; their influence on the purposive audience was described; the means of the interpretation of the allusion in advertising text were investigated.

Key words: advertising discourse, allusion, purposive audience, manipulation, potential consumer, stylistic peculiarities, goods and services.

З розвитком як індустрії, так і суспільства, реклама стає дедалі актуальнішою, тому привертає увагу вчених різних галузей – лінгвістів, соціологів, психологів, маркетологів. Лінгвісти детально досліджують такі аспекти рекламного дискурсу, як семантичний (Г.О. Абрамова, Ю.Б. Корнева, З.М. Циганкова), синтаксичний (Н.О. Гурська, Р.К. Потапова, Н.І. Тонкова), стилістичний (С.І. Бернєва, О.М. Бондаренко, С.О. Семецький), прагматичний (Л.П. Береза, С.П. Козлова, М.А. Мутовніна), а також методи інтерпретації рекламного тексту (М.А. Венгрєнівська, Я.І. Рецкер) та інші.

Особливо нагальним ми вважаємо дослідження проблем, пов'язаних з вивченням найпоширеніших стилістичних засобів у рекламному дискурсі, а саме алюзій та ідіом, якими вони виражаються. Алюзії вже неодноразово привертала увагу лінгвістів – алюзії в публіцистичному дискурсі (О.О. Лавриненко, А.А. Тютенко), переклад алюзій (Л.Д. Бурковська, В.С. Воєводська, Л.В. Грек, О.М. Дронова), алюзія як аспект інтертекстуальності (О.К. Рябініна, Н.О. Фатєєва, А.С. Черняєва) та інші.

Проте ще не було досліджено функціонування алюзій як окремого стилістичного засобу, в рекламному дискурсі.

Актуальність дослідження зумовлена розвитком сучасних технологій, які сприяють розвитку реклами, а відповідно постає нагальна потреба дослідження рекламного дискурсу, що також відповідає загальним напрямленням сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення особливостей комунікації, хороша реклама – це діалог з людьми, який дозволяє їм зробити свій вклад в процес комунікації [1: 398]. Оскільки алюзія є малодослідженою в рекламному дискурсі, вважаємо за доцільне дослідити саме цей стилістичний засіб.

Отже метою даної статті постає аналіз функціонування алюзій в рекламному дискурсі, їх особливостей та вплив виду реклами на тип алюзії.

Мета дослідження зумовила наступні завдання: опис основних особливостей алюзій в рекламному дискурсі, визначення стилістичних засобів, які використовуються в поєднанні з алюзією та опис впливу рекламного дискурсу на використання алюзій.

Детально дослідивши 845 дискурсів комерційної реклами, ми виявили, що близько 36% рекламних повідомлень побудовано з використанням алюзії, що дає підставу вважати, що це один з найчастіше вживаних стилістичних засобів у рекламних текстах.

Алюзія використовується в рекламному дискурсі як засіб привернення уваги та сприяння запам'ятовуванню потенційним споживачем даного повідомлення. Зумовлено це фактором збільшення конкуренції, коли зростає потреба виділення певного товару чи послуги із загалу подібних товарів, а для цього потрібна реклама, яка не просто несе

інформативний характер, що є її першою інтегральною та природною ознакою [2: 21], а активно впливає на реципієнта. На думку В.В. Зірки «мовне гурманство сучасника потребує гри слів, спостерігається особливий попит на дотепність, експресивність, максимальну свободу в асоціаціях та засобах їх мовного застосування» [2: 17]. Протягом нашого дослідження ми зауважили, що багато людей стверджують, що не звертають на неї жодної уваги та не довіряють їй. Попри це виробники все ж вважають, що реклама є провідним методом впливу на потенційного споживача і пропагують свої товари та послуги все тим же методом – рекламою, ми можемо судити про це опираючись на факт, що кількісні показники рекламних текстів постійно зростають. Реклама проникла у всі сфери діяльності суспільства. Вчені, які вивчають маніпулятивні стратегії у рекламі, зокрема В.В. Зірка, Г. Кеніг, К.П. Смоліна та інші стверджують, що реклама активно впливає на поведінку, відіграє значну роль у процесах соціокультурної динаміки сучасності, з чого випливає, що наразі не потрібно створювати свої власні моделі поведінки, вони вже створені рекламою. Характерно, що ЗМІ, а відповідно і реклама пропагують ідеальний світ, активно впливають на прагнення людини перетворити своє життя на мрію. В соціальній психології це явище називається «ескапізм» – прагнення втечі від реального життя [2: 26]. Дане явище знаходить відображення в численних рекламних текстах: «Sweet couple Twix», «Your car in the ideal world», аналіз яких показує, що для таких виразів особливо характерна позитивна конотація. Ці вирази не просто впливають на людину, а входять до лексикону, стають крилатими [2: 15], як наприклад «connecting people» з реклами Nokia, чи «sweet couple» – Twix, що, в свою чергу, дає можливість рекламодавцям зменшити кількість повторів реклами, адже люди самі, не помічаючи того, рекламують продукт.

Велика кількість спеціалістів у всьому світі працюють над створенням реклами, оскільки звичайний текст вже не приваблює людей, то потрібне щось нове, цікаве, екстраординарне; адже як стверджує Білл Бернбах «ефективність реклами прямо пропорційна її оригінальності» [3: 35]. Продуцентами реклами стають психологи і маркетологи, які корегують процес написання, задля створення такого тексту, який обов'язково проникне у суспільство і стане його частиною, а відповідно впливатиме на цільову аудиторію постійно. Зазвичай популярність реклами короткочасна: вона може зацікавити потенційного споживача лише на певний період часу, однак, якщо за цей період часу вона не увійшла в обіг спілкування, то більше вона не цікавитиме населення, оскільки в сучасному світі такий потік нової інформації, що люди пристосувались отримувати велику кількість нової інформації, при цьому не беручи до уваги те, що певним чином не привертає увагу, не зацікавлює. Таким чином, через певний період часу цікаву колись рекламу відносять до категорії непотрібної інформації, яку просто не беруть до уваги. Створення реклами, яка впливала б на всіх споживачів одночасно, є неможливим на даний момент, тому відбулась еволюція від масової реклами до реклами, яка розрахована на певну цільову аудиторію. Цільова аудиторія може характеризуватись за багатьма ознаками, наприклад: стать, вік, культурний рівень, національність, соціальне положення, освіта, професія, сімейний стан, тощо.

Рекламний текст характеризується оригінальним поданням цікавої інформації, яка впливає на цільову аудиторію так, щоб дана категорія населення не намагалась уникати її, а також сприяла швидкому запам'ятовуванню. Це досягається великою частотою повторів, або частковою зміною вже відомого тексту через алюзію. Над визначенням алюзії працювало багато вчених (Л.Д. Бурковська, М.В. Воробйова, А.А. Тютенко та інші) і в залежності того, в якому дискурсі, чи на основі якого підходу вони досліджували алюзію, відповідно до цих особливостей варіювалися визначення алюзії. Спільним для усіх є розуміння того, що алюзія виступає художньо-стилістичним прийомом. Щодо походження самої лексеми – *allusio*, що в перекладі з латині означає натяк, очевидно, що це натяк, відсилання, перш за все, до якогось літературного твору. Досліджуючи явище алюзії, ми спостерігаємо, що вона використовується як відсилання не лише до літературного твору, а й до історичних подій, побутових фактів, кіно, пісень, міфології. Звідки можна зробити висновок, що алюзія виступає як відсилання до будь якої загальновідомої реалії. Постає питання так званої

«загальновідомості». Для кожної групи населення буде відомою різна категорія знань. Тому з огляду на всі нюанси попередніх визначень, ми пропонуємо наступну дефініцію терміну «алюзія». Алюзія (лат. *allusio* – натяк) – художньо-стилістичний фонетико-семантичний прийом – відсилання, використання виразу, який натякає, або частково змінює певний літературний твір, сюжет чи образ, кінематографічну, міфічну, історичну подію, побутовий факт з розрахунку на певну ерудицію та обізнаність аудиторії, покликану розгадати закодований зміст цього повідомлення. Наприклад: «*Eye it, try it, buy it – Chevrolet*» – це виражена алюзія на вираз «*I came, I saw, I conquered*» – «*Vein-vidi-vici*», якому властиві асонанси, в даному випадку звуку [ai] та алітерації – «*it, try*», а також різноманітні повтори, в даному випадку займенника – «*it, it, it*». Таке поєднання повтору, асонансу та алюзії повинно позитивно вплинути на запам'ятовування виразу. В цьому рекламному виразі, як ми бачимо, немає жодного натяку на певну цільову аудиторію, на ту групу населення, яка повинна розгадати закодований зміст даного повідомлення. Даний вираз, як бачимо, застосовується для масової реклами. Оскільки вираз, до якого відсилається автор, відомий усім, а не лише певній групі людей, реалізується його загальнодоступність, масовість рекламного слогану. Не виражена спеціалізованість товару – в тексті реклами не вказано, що це товар для дорослої групи населення.

Реклама залежить не лише від цільової аудиторії, на яку вона спрямована, а й від самого продукту, тобто при створенні реклами проводиться аналіз як першого, так і другого. Якщо цільова аудиторія обмежена продуктом, який ми рекламуємо, то доцільніше впливати саме на неї, а не створювати масову рекламу. Іншими словами, для здійснення реклами потрібно знайти маніпулятивні механізми для кожного потенційного клієнта. Як правило, спеціалісти спираються на психологічну особливість, що зумовлює зацікавленість людини у тому, що стосується саме її та виділяє із загалу інших. В цьому також полягає особливість алюзії в рекламному дискурсі. Неможливо взяти будь який відомий вираз з фільму чи твору і побудувати на його основі популярну рекламу. Необхідний вираз, який буде підходити саме під цю конкретну групу людей – цільову аудиторію. Завдання полягає в тому, що кожен має побачити себе в цій алюзії, стати уявним героєм цієї реклами, зрозуміти, що це потрібно саме йому і цю рекламу створили для того, щоб повідомити саме його та людей подібних йому, тільки тоді ця людина захоче скористатись пропозицією. Наприклад, «*You're in good hands with Allstate*», в даному випадку мета досягається за допомогою особового займенника «*you*», який підкреслює звертання саме до даної особи. Також не використовуються алюзії, у яких відчувається певний тиск, людина не повинна запідозрити маніпуляцію. Реклама повинна виглядати як ненав'язлива, цікава та корисна інформація, лише тоді є можливість досягнути головної мети – змусити потенційного споживача (реципієнта рекламного тексту) стати реальним споживачем. Не важливо який конкретно тип алюзії буде обраним, головне, щоб він відповідав не лише обізнаності цільової аудиторії, а також її культурі, принципам та поглядам. Наприклад, недоцільно використовувати релігійну алюзію в високорелігійному суспільстві, адже інтерпретація релігійної реалії може не лише неправильно спрацювати, а й взагалі відвернути споживачів від певної компанії та всієї її продукції, що є абсолютно небажаним для самої компанії. Напевно саме з цього приводу, релігійна алюзія, наприклад, «*Paradise has an address*», є найменш поширеною і досить простою, хоча це стосується лише рекламного дискурсу, в художніх текстах вона досить активно використовується і досліджується (Н. В. Черкас та інші). Використання глибокої релігійної алюзії в рекламі є досить непередбачуваним, а тому невиправданим ризиком. Адже реклама має бути цікавою та веселою, а глумитись над релігією навіть при прогресі атеїзму не варто. Тому зазвичай використовують інші типи алюзій за походженням – такі як, літературні «*Between love and madness lies Obsession*» (Calvin Klein) на основі «*Between love and hate lies only one step*», історичні «*Buy it. Sell it. Love it*» (eBay) на основі «*Veni, vidi, vici*», кінематографічні «*We'll make your day*» (Carmel) на основі виразу «*Make my day*» з фільму Sudden Impact (Раптовий удар), міфічні «*So easy a caveman can do it*» (Geico) з використанням міфічного «*caveman*», побутові «*Easy as Dell*» (Dell) на основі «*Easy as two plus two*» та ідіоматичні алюзії «*We make money the old-fashioned way... We earn it – Smith Barney*» (Smith Barney) на основі ідіоми «*to*

take money». Найбільшої уваги заслуговують звичайно останні, оскільки складають ледь не половину всіх рекламних алюзій. В цьому випадку будуть використовуватись не тільки ідіоми й крилаті вирази та прислів'я. Ми приділяємо досить велику увагу ідіоматичним алюзіям, виразам побудованим на основі ідіоми. Ідіома– (грецьк. *idioma* – особливий, самобутній зворот) стійкий, неподільний, властивий лише даній мові вираз, що незалежно від значення слів у ньому передає єдине поняття й здебільшого дослівно іншими мовами не перекладається. Наприклад *to take something as red*, на основі цієї ідіоми побудовано рекламу фарби для волосся – *take it as red*. Наші дослідження показують, що тип реклами не завжди впливає на вид алюзії, використаної у ній. Оскільки спочатку створюють товар, потім рекламу і лише в процесі створення реклами з'являється алюзія. Особливістю алюзії в рекламному дискурсі є те, що ступінь складності та поширеності алюзії буде залежати від обізнаності та інтелекту цільової аудиторії. Суть реклами полягає у тому, щоб вона була зрозумілою цільовій аудиторії та мала на неї вплив.

Досліджуючи алюзію в рекламних текстах, ми визначили ряд особливостей, які притаманні даному стилістичному засобу, за умови функціонування в рекламному дискурсі. Варто зауважити, що це зазвичай алюзії з позитивною семантикою слів, спостерігається також велика кількість прикметників, які несуть позитивну конотацію – *natural, sensual, passionate, romantic, brilliant, etc.* Використання прикметників в алюзивній рекламі заслуговує особливої уваги, перш за все, прикметник, як основний засіб вираження позитивної прагматики у рекламі, використовується як засіб вираження оцінки – *new, nice, perfect*, також типічним є використання якісних прикметників – *complete, easy, rapid*, великої кількості прикметників для опису форми, розміру, якості, вартості рекламованого продукту, прикметників, які характерні для певної сфери товарів чи послуг (для реклами банківських послуг ужиті – *secure, real, flexible, high*, у той час як для реклами автомобілів – *increased, automatic, spacious*). Задля підвищення позитивної конотації використовуються також префікси інтенсивності – *ultra, multi, super, extra, hiper, etc.* Для підкреслення особистості потенційного споживача, використовуються особисті і присвійні займенників – *Live in your world, play in ours*. Характерним є також використання імперативних форм – *Eye it, try it, buy it – Chevrolet*. Також задля привернення уваги та покращення запам'ятовування використовуються повтори, звертання, вставні питання, антитези, римована мова, евфемізми, персоніфікація, заперечення, гра слів, емоціонально-піднесена лексика, алегорія, метафора, порівняння, паралелізм, різноманітні види повторів (*The friend of my friend is my friend*), алітерація, ономотопея, оксиморон (*sweet poison*).

Як бачимо, алюзія є дуже складним і ще недостатньо дослідженим явищем в сучасній лінгвістиці, що активно використовується у рекламному дискурсі, його завданням є намагання нав'язати реципієнту певні стереотипи та змусити до відповідної реакції, що має стати об'єктом подальших досліджень.

Крім того, ми бачимо перспективи дослідження алюзії як в рекламах інших типів – політичній та соціальній рекламі, так і в теле- та радіо- рекламі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Батра Р., Майерс Дж., Аакер Д. Рекламный менеджмент. – М.;СПб.; К., 1999.
2. Зирка В.В. Манипулятивные игры в рекламе: Лингвистический аспект. Изд. 2-е испр. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 256с.
3. Лившиц Т.Н. Реклама в прагмалингвистическом аспекте / Т.Н. Лившиц. – Таганрог : Изд-во Таганрог. гос. пед. ун-та, 1999. – 214 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Прокопєць – викладач англійської та німецької мов Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту.

Наукові інтереси: англійськомовний та німецькомовний рекламний дискурс комерційної реклами.

ТИПИ РОЛЕЙ У РОДИННОМУ ДИСКУРСІ

Оксана ПРОЦЕНКО (Суми, Україна)

У статті розглянуто рольові парадигми у родинному дискурсі, що залежать від статі та віку, подається опис та аналіз соціальних та особистісних ролей.

Ключові слова : родина, дискурс, роль, стать, вік, соціальна роль, особистісна роль.

The article deals with the role paradigm in the family discourse that depends on the gender and age; social and personal roles are described and analyzed.

Key words : family, discourse, role, gender, age, social role, personal role

Людина є біосоціальною істотою. Життєва модель обов'язково включає репертуар психологічних ролей. Ролі як функціональні одиниці соціальної поведінки людини є одними з основних соціальних функцій особистості, вони є втіленням мети соціально значущої діяльності та поведінки людини, отже дуже тісно пов'язані з смыслом життя. Психологічна роль неможлива без уявлення людини про себе як про суб'єкта ролі, а отже система ролей має істотне значення у формуванні "Я"- концепції особистості [10].

Слово "роль" походить від латинського слова *rotulus*, що буквально означає паперовий згорток, тобто рулон паперу, на якому записаний текст сценічної ролі для актора. Театральна роль – це перш за все текст, а також система дій, що їх театральний актор має говорити і здійснювати в драматичному дійстві [2: 45]. Про близькість змісту понять роль і особистість свідчать дані сучасної психолінгвістики, психосемантики, семіотики тощо, згідно з якими свідомість людини, її досвід мають природу, близьку до природи тексту. В структурному психоаналізі вважається, що несвідоме людини структуроване як текст і може описуватися лінгвістичними закономірностями.

Не може бути ролі без "спостерігача". Немає ролі без групи, як не може бути короля без почту придворних, актора без глядачів. Навіть якщо йдеться про уявну роль, то мається на увазі "уявний партнер" (ним може бути навіть власне децентроване "Я" людини). Отже, роль завжди має на увазі "когось", тобто групу, для якої ця роль грається (як крайній варіант, "групою" може вважатись і один партнер зі спілкування)[9: 51].

Роль – це засіб функціональної включеності в групу. У кожній групі людина може грати і кілька ролей. За наявності у особистості декількох групових ролей у одній і тій ж групі одна роль завжди буває основною. Інші ролі є побічними, але й вони здебільшого пов'язані з мікрогрупами, угрупованнями, підгрупами, що утворюються всередині групи.

Існують стереотипні уявлення про рольову поведінку, які можуть залежати від статі, віку, тощо.

Концепція рольової поведінки базується на „двох спостереженнях: (1) певна особа може діяти та навіть відчувати себе в різних ситуаціях і позиціях досить по-різному; (2) або ж різні особи можуть поводитись досить подібно в подібних взаємовідносинах” [11: 233]. Соціальна психологія, яка вивчає закономірності колективної поведінки і взаємодії людей один з одним, використовує поняття ролі для опису стандартних форм і способів поведінки, які систематично повторюються [5: 1]. Стать і вік універсально використовуються у суспільстві як основа рольового прищеплення.

Приклад № 1

'Calm down, Carol,' Arnie ordered in a low voice. 'You're upsetting Donna.'

'Don't patronise me!' she screamed. 'I'm not a child.'

'Stop behaving like one, then, and pull yourself together,' he said in a quiet but firm voice. 'You're upsetting Donna and embarrassing our guests.'

'That's all you care about – your daughter, your son and your bloody ex-wife!' she shrieked, completely out of control. (Pamela Evans)

Приклад № 2

'You wouldn't treat me like this if you were a real man,' we heard Pauline say.

Then there was a crash as he threw her to the floor, snarling, 'I'll show you a real man.'

(Richard McCann).

Приклад № 3

'Pa's in the meadow,' he said to Anne. 'He wants to come home. Someone's told him about the old age pensions and he's decided he's no longer a burden on us.'

'I never said he couldn't come before,' she said sharply. 'Don't put it about that I was too mean to have your father here.' (Diane Pearson)

В першому прикладі чоловік у спілкуванні з дружиною відводить їй роль Дитини, яку вона собі вербально приписує, але не хоче визнавати «*'Don't patronise me! I'm not a child*». Іntenція чоловіка «*Stop behaving like one...*» з акцентом на неозначений займенник «*one*» стверджує його впевненість в рольовому припущенні в поданому комунікативному акту. Роль чоловіка є роллю Заступника чи Порадника, що підтверджується імперативними конструкціями «*Stop behaving*», «*Pull yourself together*». Складність ситуації в даному випадку полягає в тому, що вказана роль чоловіка як Порадника/Заступника задовольняє його, але не дружину, яка не входить в коло його Підзахисних «*'That's all you care about – your daughter, your son and your bloody ex-wife!*».

Приклад № 2 направлений на стереотипність рольових поведінок залежних від статі. Конфліктність ситуації зумовлюється різним світосприйняттям чоловіка та дружини, оскільки „вербальна та невербальна частини спілкування реалізуються тільки в контексті індивідуального та соціального досвіду людини” [3: 100]. В баченнях дружини справжній чоловік – це справедлива, розсудлива, добра людина; в баченнях чоловіка дефініція «*a real man*»- фізично сильна, агресивна людина, яка доводить істинність своїх поглядів не за допомогою логіки, а за допомогою сили.

В третьому прикладі чоловік та дружина обговорюють батька чоловіка, який нарешті наважився переїхати жити у сім'ю сина, бо матиме пенсію. Стереотипність рольової поведінки старої людини полягає в тому, що стара безпомічна людина – це тягар «*a burden on us*».

Та велика кількість ролей, які виконують люди в суспільстві, визначається розмаїттям соціальних груп, видів діяльності й відносин, в які введена особистість. Однак жодна роль не вичерпує цілком особистість – людина протягом свого життя виконує безліч ролей, однак постійне виконання однієї ролі чи кількох ролей сприяє їх закріпленню.

Людина грає в своєму житті багато ролей, всі вони досить різні і за характером, і за змістом. Всі ролі можна розділити на 2 великі групи: соціальні та особистісні. Члени родинного спілкування вступають у взаємовідносини та виконують певні ролі стосовно один одного.

Соціальні ролі, закріплені переважно в матрицях соціальної взаємодії людей у вигляді рольових експектацій і, в свою чергу, поділяються на дві підгрупи: ситуативні та групові. Ситуативними є ролі повністю обмежені конкретною буденною ситуацією, тобто вони виникають і завершуються в межах ситуації.

'So what?' Anne said, slumped against the pillows with a melting bar of chocolate staining the sheets. 'Pigs have babies every day. Let her get on with it.'

'But there's something you have to do for them, and I don't know what it is.'

'If I were a pig,' Anne said indolently, 'all I'd want anyone to do would be to leave me alone to get on with the revolting business by myself.' (Monica Dickens)

Прикладом ситуативної ролі є роль «свині»; донька у розмові з матір'ю асоціює себе зі свинею і говорить, що на її місці хотіла б, щоб її залишили у спокої «*If I were a pig, all I'd want anyone to do would be to leave me alone to get on with the revolting business by myself*». Подана ситуативна роль зникає одразу, як тільки припиняється розмова про опорос.

Групові соціальні ролі пов'язані не лише з соціальною ситуацією, а і з соціальною групою (або з суспільством в цілому) і місцем особистості в ній. Групові ролі номінально існують протягом тривалого відрізка часу і не обмежуються соціальною ситуацією, але в цій ситуації актуалізуються [4: 128] .

За межами ситуації групові ролі залишаються, як правило, в латентному вигляді. Прикладом є професійні ролі, від яких за межами професійної ситуації людина може повністю звільнитися (наприклад, вдома або на відпочинку). Правда, професійні ролі (як і інші соціальні ролі) за рівнем значущості інколи далеко виходять за межі ситуації і групи і набувають характеристик життєвих ролей.

"Pop, listen to me. Mrs. Austin's house was vandalized and she has no place to stay. I told her she and the kids could stay here."

Jock's fork fell onto his plate with a clatter. "Over my dead body."

Wade straightened. "Okay, Pop. You're forcing my hand. This is my house, my land and I say they stay."

"You gonna throw that in my face, are you?"

"I don't want to, but nothing else gets through to you..."

"Pop, all I'm asking is for you to be *civil*." (Linda Warren)

В поданому фрагменті дорослий син розмовляє з батьком, намагається його переконати допомогти людині, у якої ймовірно проблеми з законом, але той не хоче навіть спробувати якось розв'язати проблему. Небажання вступатися за знайому сина батько експлікує в короткій фразі «*Over my dead body*», що викликає агресію з боку сина «*You're forcing my hand. This is my house, my land and I say they stay*». Використання присвійного займенника «*my*» у трикратному повторі є намаганням сина маніпулювати рішенням батька, але останній не піддається, відповідаючи розділовим питанням «*You gonna throw that in my face, are you?*». Іntenція сина «*Pop, all I'm asking is for you to be civil*» говорить про те, що групова роль нецивільної людини, людини – офіцера вийшла за межі ситуації та вже майже стала життєвою роллю.

Особистісні ролі, на відміну від соціальних, визначаються не лише ситуацією і групою, соціальними нормами і функціями, а пов'язані з особистісними детермінантами, перетворюючись на соціально-психологічну характеристику особистості [1: 35]. Ці ролі також залежать від рольових експектацій, але останні формуються не лише як результат функціонування суспільних і групових норм, а й під впливом рольової поведінки індивіда, тобто мають переважно особистісну детермінованість. Їх також можна розділити на дві підгрупи: міжособистісні і життєві.

Міжособистісні ролі визначаються системою значущих стосунків, тобто взаємодією особистості зі значущим оточенням індивіда. Міжособистісні ролі – це не лише соціальні ролі, що склалися в ситуації міжособової взаємодії, а стиль поведінки (можливо, навіть стиль життя), що проявляється в цих стосунках [8: 357]. Але від характерологічних властивостей особистісні ролі відрізняються тим, що проявляються в соціальній поведінці, їх неможливо повністю відокремити від соціального контексту. Ці ролі актуалізуються в певних соціально-психологічних і життєвих ситуаціях, в конкретних системах значущих соціальних стосунків, залишаючись латентними за межами цих ситуацій і стосунків. Відносна незалежність особистості від міжособистісних ролей проявляється, зокрема, в тому, що людина здатна відмовитись від них, хоча це буває досить важко зробити під тиском сформованих експектацій.

Приклад № 1

'Well, let's forget it, there's good kids,' Arthur said, avoiding the heavy father role, which he only played when no one was there, and putting on the jocose parent. 'A little less necrology, and a little more going to put away the bicycles which sprawl in the drive and hazard all-comers...'
(Monica Dickens)

Приклад № 2

'Let's go and watch. I'll come if you will.'

'Well, keep your mouth shut if you do,' Arthur said. 'You can put up the jumps, but for God's sake, keep out of the way.'

'Of course, Daddy', Ellen said meekly... (Monica Dickens)

В першому прикладі батько у спілкуванні з дітьми проявляє повагу до них, любов, використовуючи іменник «*kids*» в поєднанні з якісним прикметником «*good*» в якості звертання. Використання імперативної конструкції «*Let's forget it*» аргументується далі «*A little less necrology, and a little more going to put away the bicycles which sprawl in the drive and hazard all-comers*». Тобто батько грає роль доброго Друга, Порадника у випадку, коли присутні сторонні комуніканти, навіть якщо останні виконують роль спостерігачів.

Інший приклад доводить, що без спостерігачів батько приймає образ голови родини і це проявляється у його вербальному спілкуванні з донькою: конструкції з наказовим способом «*Keep your mouth shut*», «*Keep out of the way*», згадування релігійної тематики «*For God's sake*».

Отже, міжособистісні ролі батька в поданих двох прикладах у спілкуванні з дітьми залежать від наявності чи відсутності сторонніх комунікантів.

Життєвими є особистісні ролі, які людина грає все життя, або, принаймні, протягом значного життєвого періоду чи стадії. Один раз виникнувши, життєві ролі не зникають, хоча можуть трансформуватися, набувати або втрачати значущості, атрофуватися (вторинний рольовий дефіцит). В останньому випадку вони можуть переходити в "тіньову", неусвідомлювану зону особистості. Такі життєві ролі не відмирають повністю, навіть якщо вони не активізуються в жодній життєвій ситуації, а залишаючись в латентному вигляді, продовжують здійснювати вплив на життя людини [6]. Ролі можуть зразу формуватися як тіньова, неусвідомлювана особистісна зона, так і не отримавши достатнього розвитку (первинний рольовий дефіцит, або рольова недостатність) [7: 274]. При цьому деякі важливі особистісні потреби залишаються незадоволеними. Життєві ролі, як правило, пов'язані не з однією соціально-психологічною чи життєвою ситуацією, а переходять від ситуації до ситуації, поширюючись часом на всі сфери життя індивіда.

Приклад № 1

"When yer've finished hanging out the wash put them flowers in water for Ma," Ally told her sister shortly. "That's if yer've the strength."

"Don't you talk ter me like that, our Ally—" Betsy began but Edie cut her short. (Audrey Howard)

Приклад № 2

"Right, Jack, get Magic harnessed, will yer, an' you, Betsy, 'elp 'im to cast off. Ma, you look after Pa, me an' Jack an' Betsy will get us ter Liverpool." (Audrey Howard)

Приклад № 3

"We can't leave Pa on 'is own so Ma must stay wi' 'im," she announced as the tunnel came into view, "and someone 'as to walk Magic across. Betsy, you'll 'ave ter steer." (Audrey Howard)

У всіх трьох прикладах молода жінка (для когось донька, для когось сестра) дає накази родині, корегує роботу сім'ї : тобто життєва роль поданого комуніканта – це роль Голови родини. Роль домінування вербально експліцитно виражена у використанні імперативних конструкцій «*Put them flowers in water for Ma*», дієслів з модальним значенням «*You'll 'ave ter steer*», синтаксично коротких чітких синтагм «*Get Magic harnessed*».

Отже, коли кожен із членів родини виконує певну роль і ця роль не викликає дисонансу, конфліктні ситуації не виникають і невід'ємною передумовою для «здорового» функціонування сім'ї, здатності її членів розв'язувати щоденні побутові проблеми, виходити з непередбачених кризових ситуацій є вміння членів родини розподіляти ролі між собою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Блатнер А. Ролевая динамика: Всеобъемлющая теория психологии / А. Блатнер // Психодрама и современная психотерапия. – 2002. – № 1. – С. 32-39.
2. Горностай П. П. Диагностика и коррекция ролевых конфликтов / П.П.Горностай // Журнал практического психолога. – 1999. – № 1. – С. 44-51.
3. Залевская А.А. Слово в лексиконе человека: Психолингвистическое исследование / А.А.Залевская. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1990. – 206 с.
4. Киппер Д. Клинические ролевые игры и психодрама / Д.Киппер. – М.: Независ. фирма "Класс", 1993. – 224 с.
5. Кон И.С. Люди и роли / И.С.Кон // Новый мир. – 1970. –№ 12. – С.168-191.
6. Лейтц Г. Психодрама: теория и практика. Классическая психодрама / Г.Лейтц, Я.Л.Морено; [пер. с нем. А.М.Боковой]. – М.: Изд. гр. "Прогресс", "Универс", 1994. – 352 с.
7. Мадди С. Р. Теории личности: сравнительный анализ / С.Р.Мадди. – СПб.: Речь, 2002. – 539 с.
8. Морено Я. Психодрама / Я.Морено; [пер. с англ. Г.Пимочкиной, Е.Рачковой]. – М.: Апрель Пресс, ЭКСМО-Пресс, 2001. – 468 с.
9. Титаренко Т. М. Жизненный мир личности: этапы становления Т.М.Титаренко // Философ. и социол. мысль. – 1991. –№ 1. – С. 49-58.
10. Шибутани Т. Социальная психология / Т.Шибутани; [пер. с англ. В.Б.Ольшанского]. – М.: Прогресс, 1969. – 535 с.
11. Turner R.H. Role Theory / R.H.Turner // Handbook of Sociological Theory (Jonathan H. Turner ed.). – New York: Kluwer Academic / Plenum Publishers, 2002. – P. 233-54.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Dickens Monica The Winds of Heaven / M.Dickens. – London: Penguin Books, 1977.– 240 p.
2. Evans Pamela A Song in Your Heart / P.Evans. – London : Headline Book Publishing, 1998. – 378p.
3. Howard A. Painted Highway / A. Howard. – London : Hodder and Stoughton, 2003. – 442 p.
4. McCann Richard Just a Boy / R.McCann. – London : Ebury Press, 2005. – 210p.
5. Pearson Diane The Marigold Field / D.Pearson. – London : Corgi Books, 1982. – 320p.
6. Warren Linda All Roads Lead to Texas / L.Warren. – London : Mills & Boon, 2005. – 380 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Проценко – аспірант кафедри теорії та практики перекладу Сумського державного університету.
Наукові інтереси : дискурсивні дослідження.

ВЕРБАЛЬНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ ГРЕКОМОВНОГО РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСУ

Ірина РОЖКОВА (Маріуполь, Україна)

У статті розглядаються питання гендерної спрямованості рекламного дискурсу в мовностилістичному аспекті. Пропонується аналіз гендерних стереотипів ті найбільш поширених вербальних технік формування даних стереотипів на прикладі рекламного дискурсу новогрецької мови.

Ключові слова: гендер, гендерний стереотип, рекламний дискурс, мовностилістичний аспект, вербалізація, вербальні детермінанти.

The article deals with some gender problems of advertising discourse in its lingvo-stylistic aspect. It also analyses gender stereotypes as well as most frequent word techniques for these stereotypes formation based on the example of the New Greek advertising discourse.

Key words: Gender, gender stereotype, advertising discourse, lingvo-stylistic aspect, verbalization, verbal determinants.

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної думки відкриваються все нові перспективи та напрямки досліджень, які продукуються потребами сучасного суспільства, та вимогами, які воно ставить до сучасної науки. Так, на сьогоднішній день найбільш релевантними видаються гендерні дослідження – новий напрямок української та зарубіжної гуманітарної науки, що знаходиться в процесі становлення [6: 315]. Необхідність розвитку гендерних досліджень у нашій країні зумовлюється наявністю нових можливостей в аналізі соціально-економічних та соціокультурних проблем суспільного розвитку, що надаються гендерним підходом. Серед відомих вчених, що займаються дослідженнями в даній галузі, необхідно відзначити таких авторів як І.Г. Ольшанського, І.Г. Серову, І.Є. Калабіхіну, А.В. Кириліну, І.С. Клеціну, А.К. Єрмолаєва, Т.А. Клименкову, О.І. Горошко, М.Д. Городнікову, Є.А. Здравомислову та інших.

У центрі уваги гендерних досліджень знаходяться культурні та соціальні фактори, які визначають ставлення суспільства до чоловіків і жінок, поведінку індивідів у зв'язку з приналежністю до тієї чи іншої статі, стереотипне уявлення про чоловічі і жіночі якості – все те, що переводить проблематику статі із галузі біології в сферу соціального життя і культури. Мужність і жіночність розглядаються, таким чином, не як іманентний природний фактор, а як концепти культури [6: 314]. Слід зазначити, що дослідження, присвячені аналізу гендерних аспектів, а саме лінгвістичних засобів вираження гендерних стереотипів у вербальних текстах, у тому числі і в рекламних, дуже нечисленні. Дослідженням загальних гендерних характеристик реклами як особливого виду дискурсу займалися такі вчені як І.А. Гусейнова, К. Бове, У. Аренс, І.А. Гольдман, С. Кутсулелу-Міху та ін., але найчастіше вони розглядають рекламу як правило тільки в контексті комунікації та її прагматичного аналізу. Тому в даній ситуації нам бачиться досить цікавим, а також необхідним спробувати дослідити способи лінгвістичної репрезентації гендерних стереотипів у рекламних текстах. У пропонованій статті ми поставили за мету визначити основні гендерні аспекти, так звані лінгвістичні гендерні маркери, сучасного грекомовного рекламного дискурсу.

Рекламний дискурс є фактично однією з найагресивніших гендерних технологій. Він відображає різноманітні гендерні стереотипи, що зафіксовані в суспільстві та культурі у всіх їхніх проявах, і підсилює їх, помітно впливаючи на аудиторію. Дослідження в області

гендера вказують на переваги споживачів на рівні гендерної мови дискурсу. Всі цінності та уявлення щодо ролі жінки й чоловіка в суспільстві та стереотипів, пов'язаних з ними, регулюються на глибокому ментальному рівні соціальної свідомості. Це – гендерний аспект рекламного дискурсу, але він також пов'язаний з лінгвістикою, що, в свою чергу, призвело до появи такої відносно нової науки, як лінгвістична гендерологія. Таким чином, такі поняття, як «дискурс», «реклама», «гендер» та «лінгвістика» тісно пов'язані [1: 89].

Розглядаючи проблему гендерних аспектів рекламного дискурсу, підкреслимо, що гендерне дослідження мови допомагає визначити, за допомогою яких лінгвістичних механізмів стає можливою маніпуляція з гендерними стереотипами. Мовленнєві механізми контролювання гендерно-спрямованого рекламного дискурсу, а також невербальні фактори, що впливають на цей процес становлять неабиякий інтерес у лінгвістів [3: 173].

Матеріалом дослідження пропонованої статті є грекомовний рекламний дискурс. Саме тому на нашу думку дуже важливо підкреслити той факт, що сучасне грецьке суспільство переживає комплексні соціокультурні зміни, які торкаються багатьох аспектів соціальних відносин. Не оминають ці зміни й уявлення про нормативні гендерні моделі. Соціальні трансформації в конструюванні гендерних уявлень в суспільстві сучасної Греції значно пов'язані з поширенням західних ідей про гендерні ідеали та загальноєвропейське розповсюдження уявлень про ідеальні та нормативні чоловічі та жіночі цінності та образи [9: 35-36]. Саме тому основні гендерні характеристики грекомовних рекламних текстів останнім часом все більше співпадають із загальними західноєвропейськими гендерними тенденціями.

Розглянемо рекламні тексти новогрецькою мовою, які спрямовані на чоловічу аудиторію. Слід зазначити, що деякі дослідники реклами в Греції підкреслюють той факт, що в останні десятиріччя відзначається тенденція більш стрімкого розповсюдження саме чоловічої реклами [9: 56]. Це пояснюється тим, що чоловік за своєю природою все ж таки лідер, це голова сім'ї, успішний бізнесмен тощо. Традиційно для чоловіків передбачені наступні образи. По-перше, це образ мачо, або справжнього самця, мисливця за жінками. По-друге, дбайливого батька та надійного господаря. По-третє, активного, розумного й успішного кар'єриста. І, зрештою, образ гарного товариша, завідника шумних чоловічих компаній [2: 236]. Отож, стереотипний чоловік із реклами встигає зробити кар'єру, повеселитися з друзями, приділити час родині й користується успіхом у всіх без винятку жінок. Тепер спробуємо проаналізувати лінгвістичні гендерні аспекти, що використовуються для формування цих типових образів.

Аналізуючи гендерні аспекти у текстах "чоловічої" реклами, ми можемо зробити такі висновки:

Одна зі складових чоловічої ролі в суспільстві – це стереотип успішності та статусу [1: 90]. У друкованих рекламних текстах ця норма реалізується на різних мовних рівнях. На граматичному рівні перевага віддається дієсловом активного стану, що свідчить про активну життєву позицію. На лексичному рівні чітко ідентифікуються слова з семантикою унікальності, престижності, стабільності, розкішності [5: 38]: *πολυτελής, άριστος, μοναδικός, δυναμικός, τέλειος, εξαιρετικός* і т.д.

Стереотип фізичної сили містить очікування того, що чоловік буде фізично сильним, мужнім і не уникати небезпеки. Семантика рекламних текстів часто акцентує увагу на природних інстинктах, відображає інтерес до суто чоловічих занять: полювання, спорт, війна. Стереотипні образи чоловіка-воїна, чоловіка-екстремала, чоловіка-мисливця формуються в основному з лексико-семантичного компонента змісту рекламного тексту [7: 215]. У синтаксисі переважають короткі наказові пропозиції, що створюють ефект військового наказу, виклику на бій або змагання, ефект жорсткості, твердості і подекуди «крутизни»: *«Dodge. Πιάσε τη ζωή από τα κέρατα»*.

Стереотип розумової твердості передбачає очікування того, що чоловік у будь-якій ситуації буде виглядати компетентним і знаючим. Відповідно, рекламним текстам, орієнтованим на чоловіків, властива термінологічність, прагнення до точності номінацій, вживання прикметників інтелектуальної оцінки (*προαιρετικός*), а також великої кількості абстрактних іменників: *δύναμη, αγώνα, ταχύτητα, επιλογή*.

Стереотип емоційної стійкості передбачає, що чоловіки не повинні виражати почуття, демонструвати свою емоційну слабкість. В цьому випадку рекламні тексти в цілому лаконічні і чітко сформульовані. Ритмічна організація досягається за рахунок використання прийому синтаксичного паралелізму, що підсилюється епіфорой або анафорой [10: 145]. «*Μιλάει λίγο γιατί έχει πολλά να πει...HAIG. For ordinary heroes...*»

У рекламі також часто використовується стереотипний образ чоловіка-мачо. У таких випадках нерідко проводяться паралелі з жіночими образами, саме тому, як нами було встановлено, в рекламних текстах такого типу часто використовуються епітети (*κομψός, τέλειος, σεξουαλικός, ευαίσθητος*), які притаманні жіночій рекламі, яка має за мету спокусити [10: 149]. Також айчастіше це відбувається у формі текстової імплікації: «*Bridgestone Potenza. Γλυκό γύρω από τις καμπύλες ...*».

Отже, реклама в грецьких СМІ активно експлуатує та послідовно закріплює за чоловіками характеристики домінування, лідерства, активності, публічності, раціональності, суб'єкта сексуальних бажань, а за жінками – характеристики підпорядкування, залежності, пасивності, емоційності та об'єкта сексуальних бажань [9: 110].

Перейдемо до розгляду жіночих гендерних стереотипів у рекламному дискурсі та їх вербальних детермінантів.

Якщо чоловікові стереотипно приписуються якості, які синонімічні з діяльністю та активністю, то жінці, навпаки, приписуються пасивність та нерішучість. Відповідно, у "жіночих" рекламних текстах ми можемо дуже часто зустріти форми дієслів пасивного стану, питальні речення, що вказують на невпевненість жінок: «*...Τι να κάνω;... Όλα τα προϊόντα είναι υπέροχα*».

Друга опозиція: логічність – інтуїтивність. "Жіноча" упередженість, необ'єктивність, схильність до перебільшення виражаються в рекламі вживанням великої кількості оціночних висловлювань. Найбільш частим є оціночні прикметники [10: 154] (*τέλεια, εξαιρετικά*). Для інтенсифікації позитивної оцінки також використовуються префікси інтенсивності (*ultra, super, extra*), конструкції "наріччя + прикметник", де обидва або один з компонентів мають оціночну семантику (*υπέροχα μαλακά, υπέροχα μοντέρνα*).

Наступну опозицію можна представити у вигляді: інструментальність-експресивність. Типовою рисою "жіночих" рекламних текстів є експресивність. З мовної точки зору це характеризується частотністю вигуків, окличних речень (*Πείτε Χα! Χα! Χα! στις ρυτίδες. Έτσι μόνο ωραίο γέλιο στο πρόσωπο σας χωρίς ρυτίδες!*). Крім того, прагнення до образності і художності передається за допомогою різноманітних зображальних засобів мови: тропів і фігур, мовної гри, а також за допомогою звукових прийомів [10: 162] (*Αχ! Τι ωραίο χρώμα μαλλιών έχεις!*).

Зазначимо також, що у більшості рекламних текстів спостерігається процес конструювання «чарівної жіночої статі». У досліджених нами текстах часто зустрічається лексема краса (гр. –ομορφιά) – (*Όμορφες μπούκλες, όμορφα μαλλιά, όμορφη εσείς. Elie Elie*). Такі рекламні тексти показують образ юної, свіжої, чистої і майже незайманої цивілізацією дівчини, жінки. Це найчастіше реклама косметики, парфумів, білизни. З лінгвістичної точки зору зазначасмо вживання прикметників (а також однокоренових іменників) із семантикою ніжності, чарівності, закоханості – *μαυικός, φυσικός, τρυφερός – Μαυικό! Το κράτημα ενός gel ...η φυσικότητα του νερού Neo gel 'lau...* (реклама гелю для душу „Logeal Paris"). Частими є також конструкції з порівняннями, а саме порівняння жінок з ідеалами краси, богинями, солодощами (шоколад, карамель) тощо. *Κρέμα ηλίου – γίνε σαν καραμέλα!*

Образу успішного чоловіка-бізнесмена традиційно протиставлявся образ жінки-господині. Однак, зміна соціальної ролі жінки, емансипація, незалежність жінок знаходять також відображення в рекламі, жіночий образ все більше наділяється рішучістю, самостійністю [3: 173]. У створенні цього образного стереотипу важливу роль відіграють прикметники що вказують на унікальність жінки, на її неповторність – *μόνη, μοναδική, εξαιρετικά όμορφη – Λαμπρά ψεύτικα νύχια. Ωραία, όπως θέλετε μόνο εσείς. Μπορείτε να επιλέξετε. Eleganttouch). Η γυναίκα είναι μοναδική! Είναι μπροστά από την εποχή της! Είναι το περιοδικό που συγκινεί, προκαλεί, ενημερώνει, εμπνέει! Γυναίκα!* та риторичні синтаксичні конструкції, що

підкреслюють статус ділової жінки, впевненої в собі бізнесвумен – *Μοιάζω να μην διαλέγω το καλύτερο;*

Отже, підсумуємо наші спостереження стосовно гендерних стереотипів грекомовного рекламного дискурсу та його вербальних детермінантів. Дослідження лінгвістичних особливостей гендерно-спрямованого рекламного дискурсу привело нас до висновку, що експресивні засоби та стилістичні особливості, що притаманні рекламному дискурсу, з одного боку, допомагають досягти певної прагматичної мети. З іншого боку, вони, на жаль, допомагають закріпити стереотипні уявлення про жінок і чоловіків, що існують в суспільстві й культурі, відображаючи ролі, які їм типово приписують, що в свою чергу обмежує, або навіть не дозволяє спробувати формувати нові образи сучасного чоловіка та жінки [8: 141].

Таким чином, реклама створює гендерні ідеали, тобто ідеалізує уявлення про призначення, поведінку й почуття чоловіків і жінок. Стереотипи знаходять відображення в рекламі ще й тому, що вони не ламають традиційних розумінь гендера, які існують у суспільстві [4: 57].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Блакар Р.М. Язык как инструмент социальной власти // Язык и моделирование социального взаимодействия – М. : Прогресс, 1987. – С. 88 – 90.
2. Грайс Г.П. Логика и речевое общение // Новое в зарубежной лингвистике – Лингвистическая прагматика. – М.: Прогресс, 1985. – № 16 – С. 217–237.
3. Грошев И.В. Рекламные технологии гендера // Общественные науки и современность. – 2000. – № 4. – С. 172 – 173.
4. Жовтянська В.В. Реклама: міфологія сьогодення? // Актуальні проблеми психології. – 2002. – Т. 1, ч. 7. – С. 57–64.
5. Кирилина А.В. Особенности и тенденции развития гендерных исследований в российской лингвистике // Гендер: язык, культура, коммуникация. – М.: МГЛУ, 2001. – С. 32 – 47.
6. Оксамитна С.М. Гендерні відносини крізь призму громадської думки в Україні і світі // Наукові Записки НауКМА. – 2007. – Т.19, ч.2. – С. 311 –317.
7. Раду А.І. Соціологічний простір рекламного дискурсу // Наукова спадщина професора Ю.О. Жлуктенка та сучасне мовознавство: Зб. наук пр. – К.: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2000. – С. 213 – 217.
8. Суковата В.Т. Стереотипи підприємництва у масовій свідомості: гендерний аналіз // Соціологія, методи, маркетинг. – 2001. – №2. – С. 131 – 143.
9. Κουρμούσης Γ. Διαφήμιση, από την θεωρία... στην πράξη. – Αθήνα: Εκδόσεις ANUBIS, 1997. – 240 σ.
10. Κουτσουλέλου-Μίχου Σ. Η γλώσσα της διαφήμισης. – Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, 2004. – 272 σ.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Рожкова – старший викладач кафедри грецької філології, аспірант Маріупольського державного університету.
Наукові інтереси: психолінгвістика, етнолінгвістика, комунікативна лінгвістика, мова ЗМІ.

СПЕЦИФІКА Й ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВІВ ПОЗИТИВНОЇ ТА НЕГАТИВНОЇ ФУНКЦІЇ

Наталія РЯБОКІНЬ (Полтава, Україна)

У статті розглядаються специфіка й особливості комунікативів позитивної та негативної функції, характеризуються та описуються комунікативи згоди та незгоди в діалогічному мовленні.

Ключові слова: комунікатив, позитивна й негативна функція, мовленнєвий акт згоди / незгоди.

The article deals with specificity and peculiarities of communicatives of positive and negative functions. The communicatives of consent and dissent in dialog are characterized and described.

Key verbs: communicative, positive and negative function, speech act of consent and dissent.

Згода та незгода, схвалення / заперечення – це висловлювання, які відіграють важливу роль в організації мовленнєвої взаємодії, у структуруванні змістовного світу людини. У комунікативному процесі за допомогою цих мовленнєвих актів встановлюються і корегуються комунікативно-прагматичні відношення між комунікантами, передається авторське бачення мовця, його мовна та комунікативна компетенція. А мовні засоби негепозитивних актів мають свої особливості і їх форма та позиція у висловлюванні функціонально значуща.

Надзвичайно поширений засіб вираження мовленнєвих актів позитивної / негативної реакції за допомогою *так / ні*. Але, на жаль, навіть цей засіб не має чітко визначеного мовного статусу: одні вважають їх частками [6], вигуками [5], комунікативами [11],

предикативами [16], квазі-реченнями [15], релятивами [12]. Ми слугуємо у роботі терміном комунікатив, бо саме він найповніше розкриває особливості цього індикатора згоди / незгоди. Адже саме комунікативи „є самостійними інтонаційно оформленими неподільними утвореннями зі спільним значенням реакції на сусідню репліку або дану ситуацію, які рекурентно використовуються у закріплених актомовленневих контекстах” [14: 45].

Мета дослідження полягає у з’ясуванні функцій негопозитивних комунікативів у спілкуванні. Об’єктом розвідки є діалогічні єдності позитивної / негативної реакції, у складі яких є комунікатив. А предметом дослідження – комунікативи у функції згоди / незгоди.

Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: 1) з’ясувати суть поняття комунікатива в лінгвістиці; 2) охарактеризувати значення та особливості комунікативів позитивної та негативної реакції в мовленні; 3) описати специфіку згоди / незгоди виражену комунікативами.

У сучасній лінгвістиці існує три основні погляди щодо граматичної природи реакцій-відповідей *так* і *ні*. Згідно з традиційними теоріями, загалом зарубіжних мовознавців, *так* і *ні* (співвідносні їм слова в інших мовах) розглядаються як прислівники (Суит; Пенс; Пальмер; Юнг; Бидла) [25].

Але необхідно зазначити, що прислівники в реченні виконують певні синтаксичні функції. Слова *так* і *ні* не виконують жодних синтаксичних функцій, їх роль – це підтвердження або заперечення змісту всього чи частини попереднього висловлювання. Б.А. Ільш зазначав, що ці слова не мають нічого спільного з прислівниками. І що вони відповідають цілому реченню, яке виражає реакцію, підтвердження чи заперечення, на інформацію чи запитання співрозмовника [9: 77]. Отже, ми не підтримуємо перший погляд щодо граматичної природи вище зазначених слів.

Згідно з другим розумінням *так* та *ні* – це частки (А. С. Хорнби; Е. В. Гатенби; Х. Вейкфилд; Г. Пауль; П. Оже; В. В. Виноградов) [23; 5].

За авторами граматики української мови, часткою називається самостійна частина мови, що виражає якісну або кількісну ознаку дії чи стану, ступінь або міру вияву іншої ознаки і доповнює значення дієслова, виражаючи різні обставини за яких відбувається дія [21: 262]. Дещо інакше визначення подають автори підручника Сучасної української літературної мови під редакцією А.П. Грищенка: „Частка – це клас службових незмінних слів, що беруть участь у вираженні окремих морфологічних форм слова, оформленні комунікативного, модального, емоційно-оцінного статусу висловлень та їх частин” [19: 424].

Але ні перше, ні друге визначення не відповідають характеристикам *так* і *ні*, які можуть уживатися як окремо, так і в сполученні з іншими членами речення, і не приймають участі в творенні нових слів чи їх форм.

Лінгвісти третього міркування не відносять ці слова до жодної з частин мови, а визначають їх як слова-речення [26; 24; 9; 2]. За Зонненшейном, в англійській мові слова *так* і *ні* не належать до жодної з восьми частин мови. Вони не є вигуками і не є прислівниками, *так* і *ні* – еквівалентні реченню і саме тому їх найкраще зарахувати до слів-речень [24]. Афанасьєв підтримує цей погляд і зазначає, що згідно з комунікативною функцією і семантичним змістом цих слів, найдоцільніше назвати їх словами-реченнями підтвердження та заперечення [2: 9].

У „Русской грамматике”, надрукованій у Празі, *так* і *ні* розглядаються як „квазі-речення” [16: 890–896]. До таких речень чеські лінгвісти відносять різноманітні речення еліптичного характеру, контекстуально та ситуативно неповні речення [16: 890].

Ми ж розуміємо під *так* і *ні* непредикативні комунікативні одиниці, які виконують функцію реакції на слова співрозмовника або ситуацію та називаються комунікативами. Під час аналізу фактичного матеріалу комунікативи, в більшості випадків, – це репліка-відповідь у діалозі. Т.Н. Колокольцева тлумачить комунікативи, як неділимі непредикативні висловлювання, які передають різноманітне модусне значення, пов’язане з суб’єктивною сферою адресата [11: 42].

За О.Ю. Вікторовою, крім реплік-реакцій непредикативного характеру до комунікативів слід зараховувати контактні стимули, хезитативи, актуалізатори, повтори, звертання, які виконують функцію реакції на мовлення або ситуацію [4: 4].

Над класифікаціями комунікативів працювали автори „Русской грамматики” 1954 року, які виокремлюють три основних типи комунікативів (слів-речень). Перший тип – модальні реакції відповіді та питальні слова-речення. До цього типу належать три найчастотніших різновиди: стверджувальні слова-речення (*Так, Добре, Звичайно, Гаразд*), заперечні слова-речення (*Ні, Ні-ні, Неправда, Неправильно*), питальні слова-речення (*Так?; Ні?; Добре?; Гаразд?*). Другий тип – емоційно-оцінні слова-речення. Цей тип виражається найчастіше різноманітними вигуками (*Ах!; Ох!; Шкода!; Жах!* та под.). Третій тип – спонукальні слова-речення (*Цить!; На!; Гайда!*) (Цит. за [11: 52]).

Необхідно зазначити, що в цій класифікації спонукальні та питальні висловлювання виокремлюються за комунікативною інтенцією, а емоційно-оцінні – за семантикою. Спостерігається відсутність єдиної основи для класифікації.

У „Русской грамматике” 1980 року виокремлюються сім груп комунікативів (слів-речень), *так* і *ні* зараховують до першої групи, яка називається – висловлювання ствердження і заперечення, згоди та незгоди, підтвердження і непідтвердження: [16: 420–421]. Це, на нашу думку, перелік висловлювань, а не класифікація.

Г. В. Дагуров розмежовує комунікативи на шість розрядів, серед яких, уже вище названі, стверджувальні, заперечні, спонукальні, питальні та емоційні, які він розділяє на емоційно-експресивні та емоційно-оцінні [7: 78–79].

О. А. Земская систематизує комунікативи за їх походженням і значенням. Виокремлюються комунікативи до складу яких входять: 1) неповнозначні слова та омонімічні частки (*Ось!; Ну!*); 2) фразеологізми (*Ні-Ні; Подумати лиш!; Що ти!; Треба ж*); 3) форми іменникового походження (*Цирк!; Комедія!; Дурниці!; Пусте!*); 4) форми займенникового походження (*Нічого!*); 5) компоненти прислівникового походження (*Чудово!; Гаразд!*); 6) дієслівні словоформи (*Підходить! = згоден; Давай! Скажеш!*) та ін. За семантикою дослідниця зіставляє три групи комунікативів: 1) згоди і незгоди; 2) оцінки; 3) спонукування [17: 92–93].

Уваги заслуговує прагматична класифікація В.М. Шаронова, в якій висловлювання діляться на чотири інтенціональних класи: 1) ментальний (підтвердження, заперечення, погроза і под.); 2) етикетний (вибачення, подяка, осуд та ін.); 3) емоційний (радість, здивування, невдоволення тощо); 4) спонукальний (прохання, вимога, вмовляння та ін.) [22: 98]. Але жодна з класифікацій не є досконалою.

За В.В. Виноградовим *так* – вигук. В.Ф Кіпріанов запропонував у російській мові особливий клас слів-комунікативів. Основою для виокремлення цього класу слів, автор уважав наступні ознаки: а) вираження цілісної, неподільної думки; б) незмінність; в) функціонування в ролі неподільного речення [10: 12–13]. Ми кваліфікуємо комунікативи як непередикативні висловлювання, адже вони не мають носіїв значень модальності, темпоральності та персональності.

Т. М. Колокольцева групує комунікативи за функціональними зонами. За авторкою, функціональна зона – це частина комунікативного простору, заповненого сукупністю висловлювань, які характеризуються спільним інваріантним значенням і комунікативною метою [11: 56]. Цілком підтримуємо цю думку і в роботі будемо керуватися класифікацією комунікативів за функціональними зонами: 1) згоди / підтвердження; 2) незгоди / заперечення; 3) когнітивно-модальних оцінок і кваліфікацій; 4) емоційних реакцій. Зосередимо увагу на перших трьох групах.

Комунікативи *так* і *ні* можуть виражати і згоду, і незгоду, і дозвіл, і заборону. Уживаються самостійно і з додатковими компонентами (наприклад: повтор ініціальної репліки чи її частини і т.п.). Індикують негепозитивну реакцію як в офіційному, так і в неофіційному мовленні. Ці комунікативи є найпоширенішою літературною, стилістично нейтральною реплікою-відповіддю.

Зокрема в романі „Святослав” В. Малика, було знайдено 55 МА згоди з комунікативом *так* у різних модифікація, наприклад, *так*: „– *Ти принесла, що обіцяла? – Так*”; *так, так*: „– *Покон велить, – вів далі Лаврит, – поховати до вечора наступного дня, щоб душа покійної не заблукала на небесних луках, а потрапила прямо у вирій... – Так, так, – загомоніло вже чимало бояр, – поховати треба завтра, по покону...*”; *так* + звертання: „– *І любив я її так,*

як люблять оце небо, хмари, Дніпро, рідну землю. Розумієш, як я її любив? – **Так, отче!**”; так + дієслово: „– Але імператор, я чую, не спить. – **Так, не сплю,** – відповів імператор”; так + повтор: „– Адже ти мене кликала? – **Так, я тебе кликала**”; так + звертання + повтор: „– Дочко, – сказав священник, – я бачу, як тобі важко, знаю, як багато ти пережила, знаю, ти думаєш, що тобі вже й жити не варто. Адже так? – **Так, отче,** – відповіла Малуша, – **жити вже не варто**”; то так: „– Ти поглянь тільки, Микуло, що робиться на Почайні й Дніпрі. – **То так,** – згодився Микула...”; це так: „– Так, Калокіре, я пішов тоді на імператора, бо ж він уже стояв у Болгарії. – **Це так,** – розпачливо сказав Калокір”; а так + дієслово: „– То й ти підеш із нами? – **А так, піду!**”; а так + повтор: „– Храм? – не зрозумів, про що йде мова, Бразд. – **А так,** – відповів Кожема, – **храм во славу богородиці, для християн**”; мабуть, так: „– Про інше думаю я, отче, – повів далі Добриня, – обікрали тебе брате, все забрали. – **Мабуть, так,** – зітхнув Микула”; а вже так, то так: „– Рабинєю була вона, працювала на дворі княгині Ольги. – **А вже так, то так,** – згодився, засміявшись, Микула”.

У цьому ж творі МА незгоди з індикатором ні було нараховано 66 – ні: „– То й мати моя, княгиня ... схиляється до самого вуха княжич Святослав. – **Ні!** – голосно відповідає Асмус”; ні + звертання: „– Так що ж, піти морем? – **Ні, княже!**”; ні + повтор: „– Святослав не встиг їх забрати? – **Ні,** – відповів поволі кесар Борис, – **він їх не став брати**”; ні + звертання + повтор: „– Спасибі тобі, воєводо, що мислиш про мене і болгар, але я буду тут і стоятиму поруч із вами. – **Ні, кесарю, стояти тобі з нами поруч у Преславі не треба**”; ой, ні: „– Хіба для того приходили ми, – питав він, – щоб цю землю ромеї підкоряли?! – **Ой ні,** – загомоніли болгарі”; ой, ні + звертання: „– То добре, Малушо... Сам Купало привів тебе сюди... – **Ой ні, княжичу...** Це – нещастя, тут так темно... і я вже піду назад до вогнища”; о, ні: „– Але Константинополь боїться, що Святослав може прийти й сюди ... – **О ні,** – зухвало сказав імператор”; о, ні + звертання: „– Ти не спиш, Борисе? – тихо запитала вона. – **О ні, Маріє**”; о, ні + повтор: „– Але чому ти не говориш про мене, свою Феофано?... – **О ні, я у весь час говорю саме про тебе...**”; звичайно, ні: „– Але якщо імператор посилає василіком до мене таку поважну людину, то, певне, не тільки заради того, щоб передати своє вітання?! – **Звичайно, ні,** – посміхнувся Калокір”.

Комунікатив *так / ні* використовується в ситуації згоди / незгоди як схвальна / заперечна відповідь на питання слухача. Наприклад: 1) „– От є у мене приятель... – Спортсмен по цьому ділу? – **Так**” (Ю. Мушкетик); 2) „– Любила?! – **Так,** я тебе любила і люблю.” (О. Олесь); 3) „– Зо мною? – **Ні, одна!**” (О. Олесь). *Так / ні* відображає насамперед ситуацію згоди / незгоди, коли мовець погоджується чи не погоджується із думкою слухача і схвалює її або заперечує: 1) „– Життя не повертається! І коли воно не дає щастя, то мусимо самі взяти у його. – **Так, Галю, так!** Не дає, так самі візьмемо!” (О. Олесь); 2) „– А гребля – чудо! І Дніпро там синій – синій. – **Так...** Дніпро синій...” (О. Довженко); 3) „– Я завоював... – **Ні. Це так здається тобі**” (О. Довженко). А також, коли мовець не погоджується / погоджується на пропозицію співрозмовника: 1) „– Ми вас запрошуємо до себе. – **О так, так,** – підтримав його добряк Осмоловський” (О. Чорногуз); 2) „– А не хотів би перейти на іншу ділянку? – **Ні. Навіщо?.. Ні, ні!**” (О. Довженко); 3) „– Дуже рада. А ви б із нами пішли? – **Ні,** не піду... У мене є робота” (О. Олесь).

Комунікатив *ні* виражає не лише незгоду, а також і згоду: „– Не залишився? – **Ні**”. Умовою для його використання є наявність заперечної частки *не* у висловлюванні-стимулі. У цих позитивних реакціях погоджуються з проханням, істинністю висловлювання мовця або дають схвальну відповідь на питання: 1) „– Тобі вже нічого не шкода там? – **Ні**” (О. Довженко); 2) „– Та добре, лиш не забудьте! – **Ні,** дівчинко, – і погладив малу по голові” (В. Стефак).

У розмовному мовленні трапляються також варіанти комунікативу *так* – це *авжеж*, *аякже*, *ага*, *еге*, *угу*, *умгу*: 1) „– І тіунів маєте? – **Аякже ...**” (В. Малик); 2) „– Кажете, дійшло до того, що „Вільне слово” миші студіюють? – **Авжеж**” (Ю. Мельничук); 3) „– У „боягуза” граєте? – **Ага!** – відповів я в село” (М. Шаповал); 4) – Погрівся? – спитала тітка Пріська. – **Угу...**” (М. Шаповал); 5) „– Коровам крейду? – **Еге ж,** – підтвердила Марія”

(Є. Гуцало); б), – Ну, не бомба, а метеорит. Отакий, як Тунгуський. – Умгу” (Ю. Мушкетик).

Конструкція згоди з використанням комунікативів *авжеж, аякже, ага, еге, угу, умгу* виражає схвалення непочатої або початої дії: 1) „– *Повернешся зі скарбом, і не продамо кобилу, а ще й п'ять купимо. – Авжеж, купимо...*” (В. Минко); 2) „– *Дуже радий! Я вчора був у вас. Ви так гарно мене прийняли. – Аякже*” (В. Минко); 3) „– *А це ж усе гроші! – Еге!*” (В. Минко); підтвердження думки: 1) „– *Вона перевелася у Дніпропроект. – Ага, мусила перевестися...*” (Ю. Мушкетик); 2) „– *Розумна дівчина, що там говорити! – Ага, – підтвердив Іван Іванович*” (К. Світличний); 3) „– *Щастя, – гірко мовила мати. – Хіба таке буває часто? Рідко... – Авжеж, рідко, а буває!*” (Є. Гуцало); 4) „– *Самі собі зв'язали світу, ой, зав'язали! – Еге ж, сама, – гірко зітхнулося матері*” (Є. Гуцало); схвальна відповідь на питання: 1) „– *Максимчук тебе послухав би, це ж просто – тьху, а не послуга, розуміси? – Угу, – сказав Олекса*” (В. Стефак); 2) „– *Правда, мамо?! – Авжеж, правда*” (Є. Гуцало); 3) „– *Вибачте, – устряв Дідусь, – а дядько домовився з моїм батьком? – Аякже*” (А. Багдай).

Комунікативи *так / ні* та їх варіанти (*авжеж, аякже, ага, еге, угу, умгу*) як репліки-реакції у мовленні характеризуються широким діапазоном прагматичних значень, зокрема згода / незгода, підтвердження / заперечення, схвалення / відмова, дозвіл / заборона. Вони вживаються у відповідь на питальні, розповідні та спонукальні висловлювання. Можуть демонструвати схвальну / несхвальну відповідь на питання, підтвердження / заперечення думки співрозмовника, погоджуватися / не погоджуватися з непочатою або вже початою дією. Ця розвідка становить лише початок дослідження специфіки та особливостей комунікативів *так / ні* у функції позитивної / негативної реакції.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрієвська Е.М. Інтонаційне вираження категорії згоди / незгоди у французькому діалогічному мовленні (експериментально-фонетичне дослідження): Дис... канд. філол. наук: 10.02.05. – К., 2001. – 208 с.
2. Афанасьев П.А. Выражение подтверждения и отрицания в ответных репликах в современном английском языке: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Моск. гос. пед. ин-т. – М., 1966. – 30 с.
3. Боргер Я.В. Комплексный анализ речевых актов негативной реакции (на материале современных драматических произведений): Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / Тюменский госуд. ун-т. – Тюмень. – 2004. – 21 с.
4. Викторова Е.Ю. Коммуникативы в разговорной речи (на материале русского и английского языков): Автореф. дис. канд. филол. наук. – Саратов, 1999. – 17 с.
5. Виноградов В.В. Русский язык. (Грамматическое учение о слове). – М.: Высшая школа, 1986. – 640 с.
6. Вихованець І. Р. та інші. Граматика української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Горденська, А.П. Грищенко. – К.: Рад. школа, 1982. – 208 с.
7. Дагуров Г.В. Грамматически неформленные высказывания в русском языке: Учебное пособие. – М., 1988. – 110 с.
8. Земская Е.А. Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения. – М.: Русский язык, 1979. – 239 с.
9. Ильиш В.А. Современный английский язык. – М., – 1948. – С. 77–78.
10. Киприянов В.Ф. Нечленимые предложения в современном русском языке: Автореф. дис... канд. филол. наук. – М., 1968. – 20 с.
11. Колокольцева Т.Н. Специфические коммуникативные единицы диалогической речи. – Волгоград: Издательство Волгоградского государственного университета, 2001. – 260 с.
12. Любимова М.К. Интенциональные смыслы согласия и несогласия в русских и немецких дискурсах совещаний и переговоров: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.19 / Тамбовский гос. технич. ун-т. – Тамбов, 2004. – 20 с.
13. Озаровский О.В. Способы выражения согласия и несогласия в современном русском языке // Рус. яз. в нац. школе. – 1974. – № 6. – С. 70–75.
14. Рудик І.М. Комунікативно-прагматичні типи висловлювань зі значенням згоди / незгоди в сучасній англійській мові: Дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Житомирський державний педаг. ун-т ім. І. Франка. – Житомир, 2000. – 174 с.
15. Русская грамматика. – Прага, 1980.
16. Русская грамматика: в 2 т. – М.: Наука, 1980. – Т.2: Синтаксис. – 709 с.
17. Русская разговорная речь. Фонетика. Морфология. Лексика. Жест / Отв. редактор Е.А. Земская. – 1983. – 240 с.
18. Сиротинина О.Б. Современная разговорная речь и ее особенности. – М., 1974. – 144 с.
19. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін. – 3-тє вид., допов. – К.: Вища школа, 2002. – 439 с.
20. Тендер Л. Основы структурного синтаксиса. – М., 1988. – 656 с.
21. Сучасна українська мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; за ред. О.Д. Пономарева. – 3-тє вид., перероб. – К.: Либідь, 2005. – 488 с.
22. Шаронов В.Н. Коммуникативы как функциональный класс и как объект лексикографического описания // Русистика сегодня. – 1966. – № 2. – С. 89–111.
23. Hornby A.S., Galenby E.V., Wakefield H. The Advanced Learner's Dictionary of Current English. – L. – 1960. – p. 846, 1505.
24. Sonnenschein E. A. A New English Grammar. – Oxford, 1925. – p. 54.
25. Sweet H. «A New English Grammar Logical and Historical». – Oxford. – 1955, part I. p.127; § 368. Yang W. Kleine Grammatik der deutschen Sprache. – Leipzig, 1951. – p.232; § 578. Georges Le Bidois et Robert Le Bidois Syntaxe du francans moderne. – Paris, 1935. – p. 637, 640.

26. West E. S. The Revised English Grammar, Cambridge. –1926.– p. 273.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Рябокiнь – старший викладач Полтавського інституту економіки і права.
Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика.

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ АНГЛОМОВНОГО ПРЕЗИДЕНТСЬКОГО ЗВЕРНЕННЯ

Валерій САВЧУК (Переяслав-Хмельницький, Україна)

Крізь призму існуючих концепцій щодо механізму вербальної інтеракції між мовцем і слухачем у статті окреслюється інтегрована модель актуалізації комунікативних стратегій і тактик англомовного політичного повідомлення. Також визначається роль просодії в актуалізації інтенцій мовця.

Ключові слова: комунікативна модель, просодія, інтенція, гіпермета, субціль, комунікативна стратегія, комунікативна тактика.

The article determines the integrated model of actualization of communicative strategies and tactics in the political discourse in the light of existing concepts dedicated to the mechanism of verbal interaction between the speaker and the listener. Also it investigates the role of prosody in the actualization of speaker's intentions.

Key words: communicative model, prosody, intention, hyperaim, sub-aim, communicative strategy, communicative tactic.

Публічні президентські промови є ефективним інструментом впливу на суспільні процеси, що зумовлює потребу у ретельному вивченні механізмів і засобів їхньої реалізації. Визначення інтенціональних впливових завдань адресанта, тобто комунікативно-прагматичного аспекту мовленнєвої діяльності є предметом особливої уваги лінгвістів [9; 7; 12; 16], що свідчить про **актуальність** цього дослідження. **Метою** статті є розглянути етапи реалізації інтенцій мовця, окреслити місце стратегій і тактик у комунікативній моделі реалізації звернення президента США, а також визначити роль просодії у цьому процесі.

У прагматичному аспекті політичного дискурсу розглядається діяльність відправника висловлювання, щодо відбору категоріальних засобів для реалізації стратегії спрямованої на регуляцію поведінки адресата. Оскільки політик ставить своєю ціллю переконати аудиторію в правильності своїх суджень і висновків, прагне того щоб слухач зрозумів його точку зору, це вказує на прагматичну спрямованість текстів політичного дискурсу [6] і, відповідно, наявність певної мети. Ця проблема напряду пов'язана з поняттям інтенції [12: 433], яка, виступає у якості тієї ланки, що пов'язує людину і мову в мовленнєву діяльність.

Таким чином, дослідження політичного дискурсу взагалі і особливостей президентської риторики у промовах орієнтаційного жанру зокрема, при комунікативно-прагматичному підході, передбачає звернення до його інтенціонального аспекту.

У сучасній лінгвістиці проблема постановки мети є двоаспектною. Так, К. С. Серажим, зазначає, що по-перше, вона висувається як проблема змістоутворюючих функцій щодо мотиву діяльності, як опредмеченої потреби. Опредмечена потреба, ставши мотивом, є як спонукальним так і спрямовуючим чинником певної діяльності. По-друге, вважають, що усяка діяльність мотивується певною загальною метою, котра є відображенням кінцевих продуктів цієї діяльності. Ця загальна мета (*мета-ідеал*; *гіпермета* за О. В. Горіною [4: 15]; *глобальна мета* за М. Л. Макаровим [8: 193]) породжує конкретні цілі, втілення яких у життя (у системних взаємовідносинах) і дає змогу досягнути мети [14: 85].

На поділ цілей на загальні та конкретні вказував П. Сопер [15: 42–55] зазначаючи, що конкретні цілі можуть полягати в тому, щоб надати інформацію, розважити, надихнути, переконати, спонукати до дії тощо. Водночас загальна мета визначає, якої саме реакції прагне досягти мовець.

З цього випливає, що формування інтенції відбувається за наявності двох обов'язкових складників – мотиву і мети-ідеалу (гіпермети). Доцільно наголосити на тому, що домінуюча комунікативна мета дається імпліцитно і є прагматично результуючою усього тексту [11: 121–122]. Зазначимо, що у політичному дискурсі основною метою є боротьба за владу, або її

утримання чи ефективна реалізація [6: 14; 19]. Досягнення цієї глобальної мети здійснюється через реалізацію конкретних цілей (на нашу думку, доцільніше використовувати поняття *субціль*, оскільки воно більш конкретніше відображає зв'язок між загальною і конкретними цілями), що відповідають окремим етапам цілої комунікативної події [8: 193], тобто мають більш конкретизоване значення у певному моменті мовлення. Узагальнено зазначене вище в схему етапів втілення інтенціонально-стратегічної програми президентського звернення таким чином (див. рис.1).

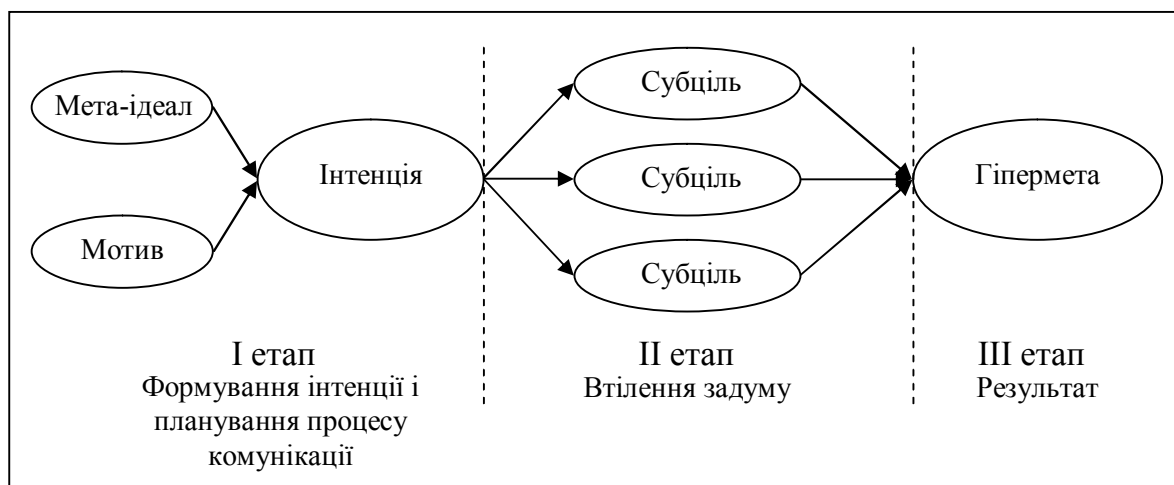

Рис. 1. Схема етапів втілення інтенціонально-стратегічної програми президентського звернення

Як видно з рисунка, на першому етапі, мета-ідеал як імпліцитна результуюча усієї промови разом з мотивом формує інтенцію. Інтенція як конкретизований намір продукує стратегічну програму реалізації експліцитної цілі / цілей, що автоматично втілює і імпліцитно-виражену гіпермету. На другому етапі, на основі ментальних розрахунків загальних мовленнєвих акцій, відбувається вербалізація інтенціонально-стратегічної програми через конкретні мовленнєві засоби, що відображається у реалізації субцілей промови.

Варто підкреслити, що поняття “гіпермета” і “мета-ідеал”, як зазначалося вище, ототожнюються. У запропонованій схемі їхній поділ має умовний характер і використовується, щоб показати, що на початковому етапі мета-ідеал є поштовхом для виконання певних мовленнєвих дій і реалізації експліцитних, конкретних завдань для досягнення неї самої.

У праці [5: 24], зазначається, що вербального втілення інтенції набувають через стратегії і тактики дискурса. Однак, спираючись на думку провідних мовознавців [7: 148; 13: 605], ми вважаємо, що інтенції не мають мовного характеру, а є сукупністю елементарних прагматичних намірів і гіпотетичних дій мовця, що за своєю природою близькі до установок та мотивів. Відповідно до такого розуміння, стратегія є кінцевою формою, якої разом із мотивом набуває інтенція не виходячи за межі когнітивного планування процесу комунікації (I етап). А власне сам процес вербалізації відбувається через комунікативні тактики (II етап). При подібному підході, єдиним можливим умовним відтворенням інтенції / стратегії, ми слідом за А. А. Калитою (7: 148), вважаємо аналіз конкретних прагматичних завдань комунікації, тобто субцілей.

Відомо, що різноманітні сигнали прагматичності діють на всіх мовних рівнях, усі мовні одиниці несуть на собі відбиток прагматичного маркування. На це вказував Л. М. Мінкін, підкреслюючи, що потенційні властивості мовних одиниць реалізуються в мовленні крізь призму комунікативно-прагматичної настанови [9: 24].

Отже, можна сказати, що передаючи прагматичну мету, тобто втілюючи конкретну субціль комунікації, і тим самим актуалізуючи комунікативну тактику, адресантом використовуються функціональні одиниці мови всіх рівнів.

За такого підходу, апіорним є твердження висловлене у праці (7: 149), про те, що прагматична настанова комунікації визначає вибір і використання мовцем, із потенційно доступної множини лінгвістичних засобів на кожному конкретному мовному рівні, певної сукупності лінгвістичних засобів, що реалізують субцільове / тактичне призначення висловлювання (див. рис. 2).

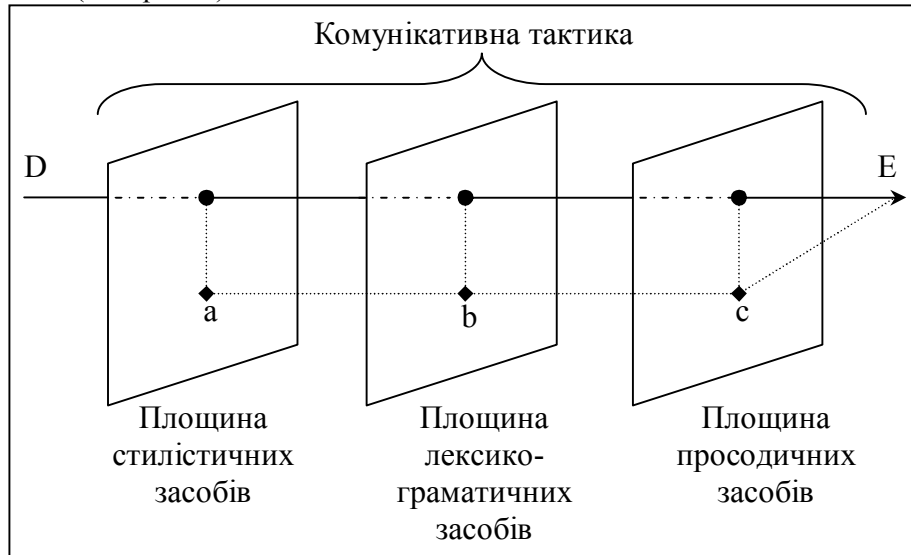

Рис. 2. Реалізація субцільі з використанням різнорівневих одиниць мови

При цьому, наголошує А. А. Калита (7: 150–151), реалізація комунікативно-прагматичного завдання, як ідеалізованого вектора прагматики (D – E) співвідноситься з частковими векторами, кожен з яких спрямований на вибір і реалізацію інваріантної моделі мовних засобів різних рівнів (a, b, c) притаманних певному стилю.

Це вказує, по-перше, на наявність специфічних мовних засобів притаманних тій чи іншій комунікативній тактиці. По-друге, свідчить про можливість виділення конкретної комунікативної тактики з огляду на мовні засоби через які вона реалізується. Тобто у цьому випадку мова йдеться про конкретні лінгвістичні ознаки притаманні комунікативних стратегіям і тактикам. По-третє, вказує на існування специфічних просодичних засобів реалізації тактико-стратегічних завдань президентських звернень.

Необхідність виявлення механізму реалізації стратегій і тактик з метою релевантного опису експериментально-фонетичного дослідження, зумовлює потребу в обґрунтуванні моделі їхньої актуалізації у публічних зверненнях американських президентів.

Аналіз наукової літератури засвідчив існування ряду комунікативних моделей, що відображають різні аспекти функціонування мови. Так, цікавою видається модель К. Бюлера [3: 34–38], у якій дослідник розміщує мову в центрі простору, в оточенні мовця, слухача, різних предметів і ситуацій, що взаємодіють з нею на підставі функцій репрезентації, експресії й апеляції. Дослідником висувається важлива теза про інтерсуб'єктність мовлення, його конкретність відносно комунікантів.

Функціональний підхід до мови К. Бюлера пізніше був транспонований на комунікативну модель Р. Якобсона, яка, як зазначається у праці [13: 579], пізніше стала базовою для багатьох наступних, що у свою чергу свідчить про її здатність бути методологічним підґрунтям побудови відповідних моделей. Її складовими є адресант, адресат і повідомлення, що опосередкує їхню інтеракцію і реалізується у певному контексті. Для успішності протікання комунікації і виконання повідомленням своїх функцій потрібні спільний для комунікантів код і контакт, тобто певний зв'язок між ними [17: 319].

При подальшій розробці цієї проблеми у працях [1: 12; 8: 38–40; 2: 49; 16: 69], уточнювалися і модифікувалися класичні моделі К. Бюлера і Р. Якобсона, через долучення чи розробку певних вагомих сторін комунікації. Так, під кутом зору цього дослідження цікавими видаються прагмалінгвістичні моделі Е. Атаяна [1: 3–12] й І. П. Сусова [16: 69], де крім звичних компонентів відводиться певна роль інтенції. Також, особливої уваги заслуговує модель О. О. Селіванової [13: 592–593], що інтегрувала концепції про діалогічність пізнання, семіотичний універсум культури; теорію мовленнєвої діяльності, лінгвопрагматики, когнітивної семіотики. Це дозволило врахувати позалінгвальні чинники, що певною мірою, як зауважує Ф. С. Бацевич, залишалися поза увагою авторів інших моделей [2: 50]. Модель містить п'ять функціональних систем – модулів (адресанта, адресата, тексту, інтеріоризованого буття, семіотичного універсуму культури) тісна взаємодія яких сприяє інформаційному обмінові й здійсненню впливу.

Проте, на нашу думку, розглянуті моделі не видаються такими, що можна використати для опису результатів експериментально-фонетичного дослідження просодичної організації комунікативних стратегій і тактик у президентських промовах орієнтаційного жанру, оскільки вони не враховують особливості функціонування останніх. Це зумовлює доцільність виокремлення власної комунікативної моделі.

Обґрунтовуючи модель актуалізації комунікативних стратегій і тактик у президентській промові орієнтаційного жанру ми враховували ті факти, що будь який комунікативний акт є системною кореляцією таких складників, як позалінгвальні чинники, внутрішній семантичний контекст, спільні пресупозиції учасників комунікації і сам процес мовленнєвої діяльності, взаємодія яких сприяє інформаційному обміну та комунікативному впливу [2: 104; 13: 573]. Згідно концепцій провідних лінгвістів [1: 12; 17: 319; 3: 34–38; 16: 69 та ін.] комунікативний акт реалізується як інтегрована структура таких компонентів, як формування повідомлення, його кодування та відправлення мовцем, доставка через канал зв'язку, отримання й декодування реципієнтом. Бралось також до уваги положення, що постулюються у працях [10: 84–88; 12: 16] про те, що притаманним для мовленнєвого акту є трирівневе утворення, що включає ілокуцію (надання мовленню цілеспрямованості), локуцію (зіставлення висловлювання з дійсністю, тобто надання змісту та референції) і перлокуцію (викликання бажаних наслідків).

Відповідно до цього інтегрована комунікативна модель (див. рис. 3) показує, що для реалізації повідомлення, яким є звернення президента США, потрібні мовець, який відправляє повідомлення і слухач, той що його отримує.

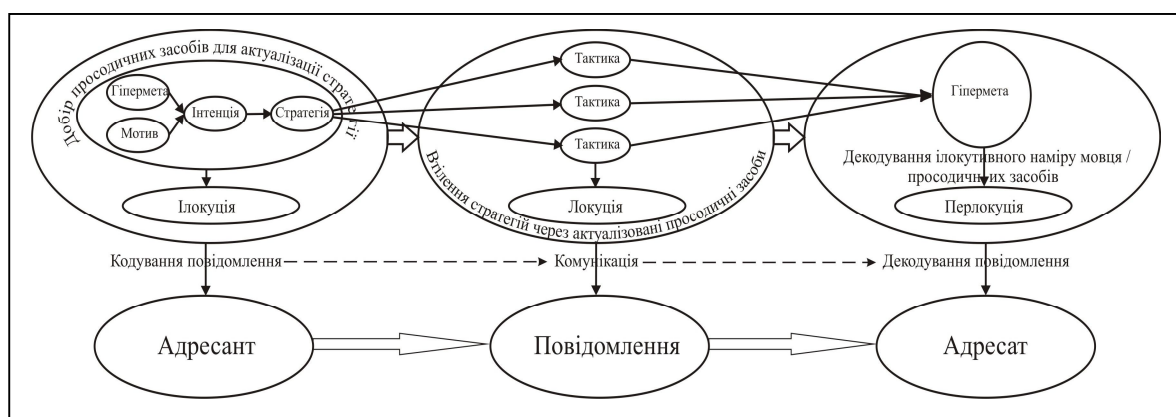

Рис. 3. Інтегрована комунікативна модель актуалізації стратегій і тактик у президентському зверненні

Зважаючи на окреслені вище етапи реалізації інтенції, ми виділяємо гіпермету та мотив як формантів наміру, що у кінцевому результаті втілюються у стратегію. Відповідно, усі ці компоненти виступають на рівні ілокуції. Власне на цьому етапі програмується рівень емоційно-прагматичного потенціалу висловлювання. Зазначимо, що увесь процес переходу

від рівня ілюкції, на якому активізується сценарій подальших дій до рівня безпосереднього дискурсивного забезпечення цього сценарію, є процесом риторичним, у ході якого мовець вибирає засоби, що мають на меті справити вплив на слухача з точки зору реалізації інтенцій. Нагадаємо, що реалізація впливу відбувається з долучанням усіх мовних рівнів одночасно. Проте у якості однієї з найвагоміших складових для ефективної реалізації комунікативної стратегії ми виділили просодичну організацію звернень президентів. Таким чином, як бачимо, на цьому рівні, відбувається добір, поруч з іншими, просодичних засобів, що здатні як найповніше втілити ілюктивний намір мовця і, відповідно, актуалізувати стратегію.

Далі, стратегії набувають свого вербального втілення у конкретних комунікативних тактиках, що актуалізуються на рівні ілюкції. Реалізація просодичних засобів, а саме мелодики, ритму, наголосу, темпу і паузації відповідно до конкретного ілюктивного наміру [18: 208], а також їх інтеграція актуалізує емоційно-прагматичний потенціал висловлювання. Саме ж досягнення гіпермети, тобто спричинення відповідних дій з боку адресата, здійснюється через тактики, і, відповідно, відноситься до перлюкції. У межах цього етапу реципієнт декодує просодичні засоби й ілюктивний намір мовця.

Підводячи підсумок можна сказати, що серед завдань дослідження звернень американських президентів ми вбачаємо розгляд ілюктивної і локутивної сторони комунікації, як таких рівнів, на яких формуються і актуалізуються комунікативні стратегії і тактики президентських звернень.

Викладені вище результати теоретичного аналізу свідчать, що звернення американських президентів є прагматично спрямованими (метою є вплив на слухача, щоб утримати владу), а отже володіють певною інтенцією, що будучи превербальним наміром втілюється у стратегії, яка у свою чергу актуалізується через мовленнєві тактики. Згідно цього, вважаємо, що на всіх рівнях організації публічних звернень президентів США особливого значення набувають комунікативні стратегії і тактики. У діапазоні дослідження останніх ми виокремлюємо просодичну організацію як план оптимального оформлення комунікативного наміру в усній реалізації англомовного президентського звернення.

Подальші дослідницькі розвідки у цій царині вбачаємо у виявленні особливостей просодичної організації комунікативних стратегій і тактик у процесі їхньої реалізації у президентському дискурсі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Атаян Э. Р. Коммуникация и раскрытие потенциалов языкового сознания / Э. Р. Атаян. – Ереван : Изд-во Ереванского университета, 1981. – 60 с.
2. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. – 343 с.
3. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка / Карл Бюлер. – М. : Прогресс 1993. – 528 с.
4. Горіна О. В. Когнітивно-комунікативні характеристики американського електорального дискурсу республіканців : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 “Германські мови” / О. В. Горіна. – Харків, 2008. – 20 с.
5. Данышина Е. В. Стратегии и тактики американского предвыборного дискурса / Е. В. Данышина // Вісник СумДУ. – Суми, 2007. – Т. 2, № 1. – Серія : Філологія. – С. 24 – 28.
6. Загнітко А. П. Сучасний політичний газетний дискурс : риторика і синтаксис / А. П. Загнітко // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Донецьк : Східний видавничий дім. – 2007. – Т. 16. – С. 5 – 19.
7. Калита А. А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлювання : [монографія] / А. А. Калита. – К. : Видавничий центр КДЛУ, 2001. – 351 с.
8. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2003. – 280 с.
9. Минкин Л. М. Аспекты синтезированной теории прагматики / Л. М. Минкин // Вісник Київського лінгвістичного університету. – К. : КДЛУ. – 1998. – Т. 1, № 1. – С. 20 – 24.
10. Остин Дж. Л. Слово как действие / Дж. Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1986. – Вып. XVII. – С. 22 – 131.
11. Почепцов Г. Г. Аспекты коммуникативно-прагматического анализа текста в свете теории речевого воздействия / Г. Г. Почепцов, М. И. Богова, Н. Ф. Гладуш, С. Е. Максимов, Т. Д. Чхетиани // Материалы VIII Всесоюзного симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации : тез. докл. – М., 1985. – С. 121 – 122.
12. Почепцов Г. Г. Избранные труды по лингвистике : [монографія] / Г. Г. Почепцов ; сост. общ. ред. и вступ. статья Шевченко И. С. – Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2009. – 556 с.
13. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
14. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність : [на матеріалах сучасної газетної публіцистики] : [монографія] / Катерина Серажим. – К. : Брама, 2002. – 392 с.
15. Сопер П. Основы искусства речи / П. Сопер. – М. : Прогресс, 1992. – 416 с.
16. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов. – Винница : Нова Книга, 2009. – 272 с.
17. Якобсон Р. Избранные работы / Роман Якобсон. – М. : Прогресс, – 1985. – 456 с.

18. Pawley A. Two Puzzles for Linguistic Theory : Nativelike Selection and Nativelike Fluency / Andrew Pawley, Frances Hodgetts Syder // Language and Communication (Applied Linguistics and Language Study). – New York : Longman Group Limited, 1990. – P. 191 – 226.

19. Seidel G. Political Discourse Analysis / G. Seidel // Handbook of Discourse Analysis. – London : Academic Press, 1985. – Vol. 4. – P. 43 – 60.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валерій Савчук – аспірант кафедри германської і фінської філології Київського національного лінгвістичного університету.
Наукові інтереси: теоретична фонетика англійської мови.

ИМПЛИЦИТНОЕ ОТРИЦАНИЕ КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ СУБЪЕКТИВНОЙ МОДАЛЬНОСТИ

Елена СЛАСНАЯ (Славянск, Украина)

У статті розглядаються основні засоби імпліцитного заперечення та умови його реалізації.

Ключові слова: заперечення, імпліцитне заперечення, модальність, суб'єктивна модальність, контекст, комунікація, мовні акти, експлікація.

The paper investigates the main means of implicit negation and conditions of its explication.

Key words: negation, implicit negation, modality, subjective modality, context, communication, speech acts, explication.

Предметом данного исследования является имплицитное отрицание как средство выражения субъективной модальности.

Отрицание относится к универсальным языковым категориям, имеющимся во всех известных языках на всех этапах их эволюции. Противоречивые подходы к определению сущности отрицания обусловлены многогранностью этого языкового феномена, его взаимодействием с другими категориями – предикативностью, модальностью, оценкой и т.д.

Сложный и разносторонний характер взаимоотношений модальности и отрицания стал предметом рассмотрения многих отечественных и зарубежных исследователей [2; 8; 9; 10; 12].

По мнению Ф. де Хаана сложность данных категорий состоит в их взаимопроникаемости, взаимодействии друг с другом и с другими категориями лингвистики [9]. Ш. Балли, анализируя высказывание, полагает, что в любом высказывании содержится отношение противоречия: основное содержание (диктум) и модальный компонент (модус). При этом подчёркивается, что модусы бывают двух видов – эксплицитные и имплицитные [1]. А.М. Пешковский в своих исследованиях указывает на условность разграничения объективной и субъективной модальности [5]. Как видим, в работах обозначенных учёных выражается различное понимание сущности категорий модальности и отрицания.

В частности, это объяснимо тем, что модальность отражает соотношение категорий языка и мышления. Особый интерес при анализе отрицания в коммуникативно-прагматическом аспекте вызывают высказывания с имплицитным содержательным компонентом, так как именно имплицитная форма выражения содержания высказывания позволяет выявить дополнительные оттенки значения модальности (прежде всего, это характерно для субъективной модальности).

Субъективная модальность достаточно широка по своему семантическому объёму и реализуется [4]:

- 1) специальным лексико-грамматическим классом слов;
- 2) введением специальных. модальных частиц, напр., для выражения неуверенности («вроде»), предположения («разве что»), недоверности («якобы»), удивления («ну и»), опасения («чего доброго») и др.;
- 3) при помощи междометий («ах!», «ой-ой-ой!», «уввы» и др.);
- 4) специальными интонационными средствами для акцентирования удивления, сомнения, уверенности, недоверия, протеста, иронии и др. эмоционально-экспрессивных оттенков субъективного отношения к сообщаемому;

5) при помощи порядка слов, напр., вынесением главного члена предложения в начало для выражения отрицательного отношения, иронического отрицания:

Станет он тебя слушать!

Хорош друг!

6) специальными конструкциями – специализированной структурной схемой предложения или схемой построения его компонентов, например:

Нет, чтобы подождать (для выражения сожаления по поводу чего-либо неосуществившегося)

Она возьми и скажи (для выражения неподготовленности, внезапности действия) и др.

Остановимся на рассмотрении имплицитных средств отрицания как выражении субъективной модальности.

Актуальность исследования обусловлена следующими соображениями:

1. Отрицание и модальность являются неотъемлемыми компонентами акта коммуникации.
2. Отправной точкой является мысль Ш. Балли, что в любом высказывании содержится отношение противоречия. Данный факт конституирует отрицание, которое в имплицитной форме присутствует в фативном (контактоустанавливающем), стилистическом и прагматическом аспектах [1].
3. Отрицание и модальность являются языковыми категориями, поведение которых при взаимодействии оказывается «непредсказуемым». Разрешением отдельных вопросов «непредсказуемости» посвящена работа Г. Раддена [10].

В английском языке помимо известных экспликаторов отрицания (отрицательные аффиксы, наречия, частицы и т.д.), есть ряд других, которые формируют значение отрицания опосредованно. Во многих языках можно зафиксировать лексику, которая хоть и не содержит специальных формальных средств выражения отрицания, но является по своей семантике отрицательной. Отрицание, которое выражается скрыто, за счет положительной словоформы или синтаксической конструкции, считается имплицитным [2]. Одним из первых изучать имплицитное содержание высказывания начал Г.П.Грайс. Имплицатурой учёный называл небуквальные аспекты значения и смысла, которые определяются непосредственно конвенциональной структурой языковых выражений (языковым кодом). То есть то, что подразумевается, на что намекается [3].

Классическими примерами лексем с имплицитным отрицанием являются английские глаголы *to fail* «не сделать», *to lack* «не хватать» и др.:

He failed to appear.

Л. Карттунен характеризует английские глаголы *forget* «забыть», *neglect* «пренебрегать», *avoid* «избегать», *refrain* «воздерживаться» как отрицательные имплицативы [11: 313]. Подобные глаголы есть, по мнению В. Бондаренко, во всех языках [2: 103]:

Ср.: нем.: *Er weigerte sich daran teilzunehmen.*

Рус.: Он **отказался** принимать в этом участие.

Имплицитное отрицание не исчерпывается лексической реализацией. Значительно продуктивнее в прагматическом плане его действие на уровне целого предложения, а также единиц, крупнее предложения – микро- и макротекста.

Одной из разновидностей такого имплицитного отрицания есть косвенные речевые акты, чья отрицательная функция отличается от прямой, вытекает из непосредственного содержания высказывания [6: 44]. Потребность в таких высказываниях обусловлена рядом коммуникативных факторов, когда прямое эксплицитное выражение мысли, воли, желания, является нежелательным или неэффективным.

Косвенные речевые акты, несущие отрицание, можно условно разделить на контекстуально зависимые и независимые. Различие между контекстуально зависимыми и независимыми косвенными речевыми актами заключается в том, что первые способны реализовать отрицание только при определенных контекстуальных условиях, вне контекста не несут отрицательный смысл:

Рус.: – Ты **зайдешь** за мной?

- У меня сегодня много работы.

Нем.: – *Kannst du mir dieses Buch ausleihen?*
– *Ich brauche es.*

В приведенных примерах ответ на вопрос не содержит отрицательную информацию. Однако из контекста понятно, что она отрицательная. Очевидно, что формируется такое отрицание не из суммы лексических значений слов, которые составляют предложение, а за счет ситуативной компетенции говорящего и слушающего, а именно экстралингвистической действительности.

Главной причиной такой семантической компрессии является, очевидно, принцип экономии языковых средств, который особенно эффективно срабатывает в диалогическом тексте [7: 21].

В этом смысле особо интересным представляется интервью как жанр публицистики. Именно этот функциональный стиль тесно связан с жизнью социума, а публицистика – это средство давления на его сознание.

В следующем примере имплицитный смысл высказывания обнаруживается только при непосредственном речевом общении, при обращении к контексту или экстралингвистическим знаниям, а это значит, что вне ситуации такой речевой акт не может быть воспринят как угроза [13]:

These Nazi submarines and raiders are the rattlesnakes of the Atlantic.

Следующий пример интервью с известным и самым богатым из ныне живущих художников Дэвменом Хёрстом. Его экстравагантность и тягу к провокации или обожают или ненавидят, но в мире искусства никого не оставляет равнодушным. Животные в формалине, череп покрытый бриллиантами – тема смерти присутствует во всех его произведениях, за которые коллекционеры готовы платить сумасшедшие деньги:

АП: – *Death is a recurrent theme in your work. Are you afraid of dying, or is it just a fascination?*

- I'm looking forward to it!

РП: *Я с нетерпением жду ее!*

ФП: *Je l'attends avec impatience!*

НП: *Ich freue mich schon darauf!* [14]

Иронический смысл в данном примере выражен стилистически немаркированным средством. Цель иронии – вызвать ещё больше эмоций (раздражение). Ирония выражена здесь речевым актом восклицания. Такая насмешка над собой не нарушают принцип вежливости, так как говорящий иронизирует над собой, а не над собеседником. Максима Благородства соблюдается, потому что, с точки зрения адресата, максимальный ущерб относится к говорящему [3].

Выводы:

1. Возможности реализации отрицания не ограничиваются эксплицитными единицами. Отрицание может актуализироваться скрыто, посредством неспециализированных языковых средств, и на уровне лексемы, и на уровне целого предложения.
2. Соответствующий контекст является обязательным условием реализации имплицитного отрицания. Главными факторами имплицитного отрицания на уровне высказывания есть соответствующие синтаксическая структура, интонация и лексический материал.
3. Субъективная модальность открывает широкие возможности для прагматической интерпретации высказывания, предполагающей обращение к контексту, ситуации общения.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы франц. языка. – М.: Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
2. Бондаренко В. Н. Отрицание как логико-грамматическая категория. – М.: Наука, 1983. – 211 с.
3. Грайс Г.П. Логика и речевое общение // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. 16. Лингвистическая прагматика / Общ. ред. Е.В.Падучевой. – М., 1975. – С. 220 – 234.
4. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
5. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении Текст. / А.М. Пешковский. – 7-е изд. – М., 1956. – 511 с.
6. Серль Дж. Р. Косвенные речевые акты // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XVII – М., 1986. – С. 195 – 223.
7. Формановская Н. И. О коммуникативно-семантических группах и интенциональной семантике их единиц // Языковое общение и его единицы: Сб. ст. – Калинин: Изд-во Калин. гос. ун-та, 1986. – С. 18–27.

8. Cormack, Annabel & Neil Smith. Modals and negation in English. In Sjeff Barbiers, Frits Beukema & Wim van der Wurff (eds.), *Modality and its interaction with the verbal system*, 133–163. Benjamins, 2002.
9. De Haan, Ferdinand. 1997. *The interaction of modality and negation. Outstanding Dissertations in Linguistics*. Garland Publishing, New York and London, 1997.
10. Günter Radden, René Dirven. *Cognitive English grammar*. John Benjamins B. V., 2007 – 374 p.
11. Karttunen L. Implicative verbs // *Language*. – 1971. – № 2. Vol. 47. – P. 313–340.
12. Palmer, F.R. *Modality and the English modals*. London and New York: Longman, 1995. – 1996 p.
13. <http://www.presidency.ucsb.edu/>
14. <http://www.euronews.net/>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Сласна – викладач циклової комісії соціально-гуманітарних дисциплін Відокремленого структурного підрозділу Національного авіаційного університету Слов'янський коледж Національного авіаційного університету.

Наукові інтереси: стилістика, теорія і практика перекладу.

АКСІОЛОГІЧНА МОДАЛЬНІСТЬ ФІНАЛЬНОЇ ФАЗИ ІНТЕРВ'Ю В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Ольга СУШКЕВИЧ (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена проблемі аналізу аксіологічної модальності на етапі завершення інтерв'ю з англо- та україномовними творчими особистостями. Наводяться та порівнюються способи змістової та функціональної організації фінального модального блоку.

Ключові слова: аксіологічна модальність, інтерв'ю, функціонально-семантичне поле, репліка, діалогічна єдність, діалогічний абзац, модальний блок.

The paper deals with the analysis of the value modality at the final stage of an interview with English- and Ukrainian-speaking creative personalities. The meaning and functional organization of the final modal block is provided and compared.

Key words: value modality, interview, functional and semantic field, cue, dialogic unit, dialogic paragraph, modal block.

Аксіологічна модальність як вираження мовцем ставлення до повідомлення, співрозмовника, ситуації спілкування (у відповідності із засвоєною системою цінностей) та співвідношення висловлювання з дійсністю виступає категорією, що конститує текст, експлікуючи «Я» мовця. Функціональність аксіологічної модальності (далі – АМ) у фінальній фазі виявляється в акцентуації певного надбання у результаті участі в інтерв'ю для інтерактантів або ж після прочитання – для читача, а також у позитивній спрямованості на майбутнє. **Актуальність** розгляду даного виду модальності в зазначеній частині інтерв'ю визначається можливістю зіставлення розвитку АМ в залежності від прийнятих фатичних норм та способу вираження ставлень у досліджуваних мовах.

На сучасному етапі лінгвістичних досліджень науковці звертаються до проблеми функціональності та засобів вираження АМ в тексті, зокрема, у діалозі, а також до текстотворчого потенціалу модальності (В.П. Руднев [7: 8-23], Солов'єва Л.Ф. [8], Шведова Н.Ю. [10: 72], Конюшкевич М.І. [4] та інші). Разом з тим, проблема АМ як чинника завершення розмови дотепер не знайшла ґрунтовного висвітлення в науці про мову.

Таким чином, ми ставимо за **мету** у даній статті прорівняти функціональне призначення та смислове наповнення АМ під час закінчення інтерв'ю з англо- та україномовними творчими особистостями. Поставлена мета передбачає вирішення наступних **завдань**: окреслення поняття «закінчення інтерв'ю»; представлення способів реалізації аксіологічної модальності у фазі завершення інтерв'ю; зіставлення лінгвокультурних особливостей.

Закінчення як композиційний елемент інтерв'ю має на меті логічно завершити розмову [3: 115-121; 6: 3-55]. Проте з досліджуваного корпусу інтерв'ю (1000 одиниць) лише 103 (20,6%) інтерв'ю з українських електронних джерел та 87 (17,4%) з британських мають ознаки завершення розмови. (В решті випадків інтерв'ю закінчується черговим блоком запитання-відповідь).

Розглядаючи поширеність АМ у фінальній фазі інтерв'ю, слід відмітити можливість її реалізації на рівні діалогічної єдності (далі – ДЄ). Разом з тим, фаза завершення розмови може вийти на композиційний рівень, виокремлюючись у текстовий фрагмент-блок [1: 134-139].

АМ останньої частини інтерв'ю як у британській, так і в українській лінгвокультурі вирізняється з-поміж інших композиційних рівнів домінуючим позитивним або ж нейтральним характером. Така особливість пояснюється як етикетними, фатичними нормами завершення розмови, так і необхідністю «позитивного надбання» для всіх учасників розмови [9: 54-80].

Здебільшого сигналом закінчення інтерв'ю є репліка журналіста, яка виражає останнє запитання, репліку-констатацію, яким можуть передувати маркери закінчення бесіди: «І завершуючи розмову хотілося б запитати...», «Наостанок...», “Finally...”, “Last question: ...” і.т.д. В такий спосіб закінчуються 53 інтерв'ю українською мовою (51,4%), а також 54 англійською (62%). Наприкінці бесіди з представником творчої професії, журналіст запитує про пораду (читачам), або ж про плани на майбутнє. Отже, у випадку, коли інтерв'ю закінчується запитанням, можливі дві моделі розвитку АМ:

А. У функціонально-семантичному полі ПОРАДА / ADVICE (39 (73,5%) закінчень українською мовою та 30 (44,(4)%) англійською);

Б. У функціонально-семантичному полі ПЛАНИ НА МАЙБУТНЄ та СТАН СПРАВ / FUTURE PLANS & BUSINESS CONDITION (14 (26,4%) закінчень українською мовою та 30 (55,(5)%) англійською);

Зорієнтованість аксіологем на майбутнє типове як для британської, так і для української лінгвокультур наприкінці інтерв'ю, адже функціонально АМ повинна дати добрий посил у майбутнє усім учасникам інтерв'ю, зокрема, абстрактно присутньому читачеві та творчій особистості.

Спершу, розглянемо АМ в функціонально-семантичному полі ПОРАДА / ADVICE. Вдаючись до такого способу завершення інтерв'ю, журналісти можуть використовувати широкий синонімічний ряд, котрий інтегрується поняттям ПОРАДА / ADVICE. Наприклад:

– Ваш *рецепт* вдосконалення цього світу [13].

– Насамкінець наведіть, будь ласка, *Вашу улюблену притчу* або ж *філософську сентенцію* [14].

– *Any words of wisdom, you'd like to leave for our readers?* [16].

– *Any piece of advice?* [17].

Таким чином, прямо чи непрямо наприкінці розмови творчу особистість просять про пораду. При чому контекстуальний синонімічний ряд розширює денотативне значення понять ПОРАДА / ADVICE, конотативно привносячи такі семи як мудрість/wisdom, спосіб/means, шлях/way. Відповідно, якщо репліка-стимул, виражена запитанням чи проханням поради, в центрі функціонально-семантичного поля розміщує аксіологему ПОРАДА / ADVICE, то суб'єктивний модально-ціннісний зміст цього поняття може в залежності від контексту та творчої мовної особистості бути доволі широким й охоплювати різнорівневі аксіологеми в репліці-реакції. Проте, незалежно від обраних респондентом ціннісних домінант, всі вони виконують одну функцію – виражають ПОРАДУ, що й дозволяє розглядати АМ в одноіменному функціонально-семантичному полі. Крім того, репліка-реакція, виражаючи ПОРАДУ / ADVICE, набуває вигляду прямої чи непрямої (прихованої) директивності, приписів, обміну мудрістю та знаннями. Відповідно, АМ реалізується лише у контекстуальній взаємодії епістемічної, деонтичної та алетичної модальностей.

Аналіз фактичного матеріалу показав, що відмінністю британської лінгвокультури при вираженні поради є чітке формулювання як запиту поради, так і відповіді; адресованість та предметність (з якого приводу висловлюється порада). Таку особливість можна пояснити прагматизмом, практичним підходом до життя британців [5: 69]. У свою чергу, українська лінгвокультура надає перевагу узагальненим формам вираження як запитів поради, так і відповідей на них. Як наслідок, адресність та предметність також необов'язкові компоненти при формулюванні порад українцями в інтерв'ю, що пояснюється неагентивністю української мови [2]. Наприклад:

В. Войтенко. Тобто Творця треба закликати до чогось іншого? Не до пізнання складності світу, а до чогось іншого?

М. Амосов. А до чого? Його не треба ні до чого закликати...

Ось починають розводитися про сенс життя – в чому він? Людина осягає, розуміє сенс життя... Та що вона там розуміє? Сенс життя – в самому житті (1)! Клітинка, бактерія – що, вона розуміє

сенс життя? Сенс життя – це те, що ми складаємося з біологічних елементів, і що в них закладена ось ця властивість діяти, думати, властивість харчуватися тощо (1). Ось і весь сенс... [12]. (Виділення та позначки наші – О.С.).

What advice do you have for graduate students and beginning academics about finding a topic

of interest and publishing on it?

DK: My advice is pretty simple – find

a topic that you can get really excited about. If you do so and if you're able to communicate your excitement, you should do ok [18].

У прикладі українською мовою в центрі вираження АМ розмістилась аксіологема *сенс життя*, трактування якої Амосовим, набуває вигляду поради. Запит поради у репліці-стимулі виражається припущенням щодо гіпотетичних дій. Особистісний вимір модальності напочатку репліки-реакції (висловлення критики) набуває негативного вираження, а згодом утвердження *життя* як *сенсу життя* (позначки (1) є позитивним. При чому лексичне вираження ядра АМ наскрізне та незмінне протягом усієї репліки-реакції.

Приклад англійською мовою демонструє схильність британців до чіткого формулювання запитів та прохань. Так, у репліці-стимулі прямо окреслюється прохання поради, її адресат та предмет. АМ репліки-реакції розгортається навколо критерія, умов та наслідків слідування поради. Відповідно, *exciting topic, communicated excitement* уособлюють центральні домінанти за умови слідування яким, молоді здобувачі можуть досягти успіхів у науці. Загальний модальний фон – позитивний.

Далі звернемось до вираження АМ у контекстуальному втіленні функціонально-семантичного поля ПЛАН НА МАЙБУТНЄ та СТАН СПРАВ / FUTURE PLANS & BUSINESS CONDITION.

Завершуючи розмову з творчою особистістю запитанням чи констатацією щодо планів на майбутнє, журналіст підводить підсумок власне усій розмові. У такий спосіб прогнозується діяльність співрозмовника в майбутньому та формуються очікування читачів. Крім того, до останнього можуть звертатися як до авторитетного джерела стосовно планів на майбутнє чи стану справ інших осіб, пов'язаних з ним. Тим самим читача інформують про ще невідоме, але до певної міри окреслене майбутнє; інтерв'юер залишає певну інтригу та зацікавленість після прочитання інтерв'ю. Зазначене функціонально-семантичне поле має свою структуру в тканині завершального блоку інтерв'ю: ПЛАН→(ДІЯ+РЕЗУЛЬТАТ).

Подібне завершення розмови в британській лінгвокультурі націлене на отримання додаткової інформації, аніж на вираження особистісного ставлення. Відповідно, АМ відіграє другорядну роль порівняно з епістемічною. Отже, частина випадків (17 (56,6%) мають нейтральний ціннісний фон (Ах0). Решта представляє перехід модальності від нейтрального виміру до позитивного чи негативного прогнозу (Ах0 → Ах⁺) (13(43,3%). Остання схема пояснюється тим, що спочатку респондент надає певну інформацію, а потім ставлення до неї. Українська лінгвокультура демонструє одночасність процесів інформування та оцінювання. Відповідно, АМ наскрізно присутня в одному з трьох вимірів чи у взаємних переходах (Ах 0 Ах+ Ах-) протягом усього закінчення розмови. Наприклад:

– Насамкінець: складається враження, що ваш план розрахований на короткий спурт, а не на тривалу перспективу...

– Ми наголошуємо на тому, що навіть **плоди зробленого у стислий відтинок часу можуть дати тривалий ефект (1). Ми спробуємо**

вибороти такі речі, які б могли діяти і після того, як ми підемо (2)

Але зрозуміло, що поле для роботи неосяжне і можна зробити багато(3) [15].
(Виділення та позначки – наші).

– *Only Albania, Iraq and North Korea are missing Lonely Planet guides? Are there **any plans** to publish them and if not, what would need to occur to make them worthwhile?*

– *We do cover Albania in our Western Balkans book and perhaps it will deserve a book of its own. Similarly we cover Iraq (but only really as a 'desk job' in our Middle East guide) and we cover North Korea as*

comprehensively as it's possible to cover it in our Korea book (which is South and North Korea) (1.1). Any of them could generate

a stand alone LP guide if a. there were enough visitors to warrant it and b. there was enough freedom to visit to make writing a whole book worthwhile (1.2.) [19].

У прикладі українською мовою АМ характеризує ПЛАНИ НА МАЙБУТНЄ (короткий спурт, тривала перспектива), ДІЇ (треба розбурхати, спробуємо вибороти) ТА РЕЗУЛЬТАТ (плоди зробленого, тривалий ефект, вагомий і довготривалий ефект). Модальність імперативного позитивного характеру (позначки 1, 2, 3) супроводжує всю репліку-реакцію задяки емотивному навантаженню дієслів та номінацій результату.

Приклад англійською мовою відображає плани та їх непосредно реалізацію в дійсності. Відповідно, модальність початку діалогічного абзацу – розповідна (позначка 1.1). Об'єкт планування *guides* визначається прикметником *worthwhile*, компоненти значення якого *important, useful* [11: 1908] задають вихідного позитивного модального забарвлення об'єкту. Завдяки розповідній модальності першої частини репліки-реакції на перший план виходять ДІЇ ТА РЕЗУЛЬТАТ (позначка 1.1): *We (do) cover Albania → it will deserve a book of its own etc.* Вираження дій та відповідних результатів відбувається за допомогою паралельних конструкцій. Такий підхід вказує на позитивні зрушення у справі укладання путівників, а отже модальність також позитивна. Друга ж частина відповіді (позначка 1.2) підпорядкована периферії АМ *worthwhile*, яка вже переходить у ядерну позицію. Останнє стає предметом планування, а також зумовлює виникнення умовного способу та нової периферії АМ: *to warrant, freedom to visit*. АМ другої частини неоднозначна й перебуває в межах (Ах 0 Ах -).

Проаналізувавши АМ фінальної фази інтерв'ю, ми дійшли наступних висновків. Дана суб'єктивно-об'єктивна категорія в структурі композиційного мікроблоку закінчення інтегрується в макроблок інших композиційних складових інтерв'ю. На структурно-семантичному рівні даний вид модальності може реалізуватися в кінцевому блоці запитання (репліка-констатація) – відповідь. Функціонально в обох лінгвокультурах АМ несе домінуюче позитивне вираження, що зумовлюється як етикетними нормами завершення розмови, так і необхідністю «позитивного надбання» в результаті бесіди для всіх учасників інтерв'ю. Відмінності порівнюваних лінгвокультур з огляду на вербалізацію АМ базуються на розгорнутому ряді ядерних та периферійних аксіологем в українській лінгвокультурі порівняно з британською. Звідси, високий ступінь емотивності, пафосності, поширеності та динамічності відзначаємо в українській мові та чіткість формулювань, стриманість та лаконічність, а також сбалансовану динаміку модальності в британському варіанті англійської.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Валгина Н.С. Теория текста: Учебное пособие / Валгина Н.С. – М: Изд-во МГУП «Мир книги», 1998. – 210 с.
2. Вежицка Анна. Русский язык. (Неконтролируемость. Инфинитивные конструкции с предикатами необходимости и возможности). [Электронный ресурс] / Вежицка Анна – Режим доступа: http://philologos.narod.ru/ling/wierz_rl/r13.htm
3. Іванов В.Ф. Техніка оформлення газети : Курс лекцій / Іванов В.Ф. – К.: Знання, КОО, 2000. – 222с.

4. Конюшкович М.И. Модальность в свете прагматики / Конюшкович М.И. // Вопросы функциональной грамматики: Сб. научн. тр. Вып. 4 / Под ред. М.И. Конюшкович. – Гродно: ГрГУ, 2000. – С. 58-78.
5. Ощепкова В.В. Язык и культура Великобритании, США, Канады, Австралии, Новой Зеландии / Ощепкова В.В. – М.: ГЛЮССА/КАРО, 2004. – 336с.
6. Почепцов Г.Г. Фатическая метакоммуникация // Семантика и прагматика синтаксических единств / Почепцов Г.Г. – Калинин, 1981. – С. 52-59.
7. Руднев В.П. Характеры и расстройства личности. Патография и метапсихология / Руднев В.П. – М.: "Класс", 2002. – 272 с.
8. Соловьева Л.Ф. Выражение аксиологических категорий в современном английском языке (атрибуты, предикативы и релятивы оценки): автореф. дис. на соискание степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Соловьева Л.Ф. – Житомир, 2000. – 17с.
9. Формановская Н.И. Вы сказали: «Здравствуйте!». Речевой этикет в нашем общении / Формановская Н.И. Издание 3-е. – М.: Знание, 1989. – 160.
10. Шведова Н.Ю. К изучению русской диалогической речи. Реплики-повторы / Шведова Н.Ю. // ВЯ. – 1956. – №2. – С. 67-82.
11. Longman Dictionary of Contemporary English / Ed. by Della Summers. – Harlow: La Tipografica Varese, 2006. – 1950 p.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

12. Академік Амосов і «безбожний розум» // Кіноколо. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інтерв'ю: <http://old.kinokolo.ua>
13. Архів інтерв'ю // Інша література. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інтерв'ю: <http://inlit.com.ua/intervyu>
14. Інтерв'ю з Віленом Сергійовичем Горським // Свобода слова в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інтерв'ю: <http://ps.kiev.ua>
15. Максим Стріха // День: «Треба розбухати саме наукове середовище» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інтерв'ю: <http://www.dt.ua/3000/3100/63144/>
16. 'I am drawn to natural forms because they are not static', says Seth Rolland. // Pooja. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інтерв'ю: <http://pooja.instablog.com>
17. Interview: Sy Willmer endeavors to involve humor and expression in all his designs. // Pooja. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інтерв'ю: <http://pooja.instablog.com>
18. Dane Kennedy // British Scholar. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інтерв'ю: <http://www.britishscholar.com/scholarofthemontharchive.html>
19. The Tony Wheeler Interview – Lonely Planet Founder // Stanfords. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інтерв'ю: <http://www.stanfords.co.uk/articles/interviews/the-tony-wheeler-interview,156,AR.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Сушкевич – аспірант кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: аксіологічна та комунікативна лінгвістика.

КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ ТА ЛІНГВАЛЬНІ СПОСОБИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ У ПРОМОВАХ ПРЕЗИДЕНТА США БАРАКА ОБАМИ

Маркіян ТХІР (Київ, Україна)

У даній статті розглядаються комунікативні стратегії у виступах президента США Барака Обами та досліджуються лінгвальні способи реалізації цих стратегій.

Ключові слова: комунікативні стратегії, контраст, антитеза, гіпербола, метафора, метонімія, епітет.

The article deals with the communicative strategies in the speeches of US president Barack Obama and exploring the lingual means of realization of these strategies.

Key words: communicative strategies, contrast, antithesis, hyperbole, metaphor, metonymy, epithet.

Питанням комунікації у політичному дискурсі загалом займались у російській лінгвістиці науковці Баранов А. М., Бакумова О. В., Караулов Ю. М., Паршина О. Н., Шейгал Є. І., у голландській лінгвістиці – ван Дейк Ю. Н. Політичний дискурс американських президентів, попередників Барака Обами, був досліджений українськими лінгвістами Горіною О. В., Фоменко О. С. Комунікативні стратегії сучасного президента Барака Обами є вивчені недостатньо, що і зумовило вибір даної теми дослідження.

Об'єктом дослідження служать публічні виступи Барака Обами. Предметом дослідження є лінгвальні способи реалізації комунікативних стратегій президента.

За час свого президентства кожен політик створює собі певний образ і використовує певні стратегії для спілкування з аудиторією, засобами масової інформації тощо задля

підтримання свого позитивного іміджу. Мета даної статті полягає у тому, щоби показати, якими комунікативними стратегіями впливу на громадськість володіє президент США Барак Обама і які мовні засоби він використовує для реалізації цих стратегій. Матеріалом аналізу служать тексти промов та висловлювань президента США Барака Обама протягом його президентської діяльності.

У час глобальних перетворень та в умовах світової економічної кризи багатьох людей хвилює покращення ситуації. Саме тому чимала увага іміджмейкерів прикута до промов державних лідерів, від яких багато в чому залежить подальша доля держав. Лідери держав намагаються всіляко справити на себе хороше враження і вдосконалити свій імідж в очах громадськості. Тому імідж президента чи не найбільше залежить від уміння вплинути на аудиторію і від ефективності його комунікативних стратегій.

При визначенні стратегії враховуються такі характеристики як залежність вибору стратегії від мети і комунікативного наміру, а також залежність від ситуації. Отже, при вживанні терміну «стратегія» ми будемо розуміти її як певну спрямованість мовної поведінки в даній ситуації в інтересах досягнення мети комунікації [2: 19].

Комунікативні стратегії є важливою характеристикою поведінки мовної особистості. Стратегії спілкування є «ланцюжком рішень мовця, його вибір певних комунікативних дій і мовних засобів», або «реалізацією набору цілей в структурі спілкування» [1: 37]. Стратегії спілкування прямо співвідносяться з інтенціями комунікантів: якщо інтенції носять глобальний характер, то маються на увазі власне стратегії дискурсу, внутрішньо притаманні йому. Якщо ж ідеться про досягнення приватних цілей в рамках того чи іншого жанру певного типу дискурсу, використовують або локальні стратегії, або комунікативні тактики [3].

У даний час особлива увага прикута до першого в історії темношкірого президента США Барака Обама. За час свого президентства Обама користується іміджем «одухотвореного оратора». Що ж сприяло такому успіху президента? Щоби дати відповідь на це запитання, слід детально проаналізувати промови президента Барака Обама і приділити увагу його комунікативним стратегіям.

Як правило, більшість американських президентів, попередників Б. Обама, використовували різноманітні комунікативні стратегії з метою:

- 1) переконання громадськості у правильності своїх позицій і у їх масовій підтримці, здебільшого у питаннях політики, війни, економіки тощо;
- 2) створення в уяві аудиторії іміджу позитивного лідера на кшталт «американської мрії»;
- 3) зміцнення своїх політичних позицій;
- 4) критики своїх опонентів щодо їх позицій з приводу проблем, перед якими постає громадськість тощо.

На матеріалах промов Барака Обама доцільніше зупинитися детальніше, проаналізувавши такі його комунікативні стратегії:

1) повторення. У політичному дискурсі цей хід створює передумови для звернення уваги адресатом на важливі поняття, які вигідні політичному лідеру у своїй промові. У своїй промові з приводу економічних питань Барак Обама завдяки повторенню *we've got to go back to* створює сприятливу атмосферу для звернення уваги на реми *basics, making things, exports, innovation*:

So we recognized that we've got to go back to basics. We've got to go back to making things. We've got to go back to exports. We've got to go back to innovation [4: 1].

А повторення *your country* сприяє приверненню уваги до реми *needs to* та *wants you*:

That is why I say to all Americans, gay or straight, who want nothing more than to defend this country in uniform: Your country needs you, your country wants you, and we will be honored to welcome you into the ranks of the finest military the world has ever known [4: 2];

2) структурна організація. Стратегія, яка передбачає чіткий поділ політичним лідером своєї промови. Завдяки цьому політичний лідер спонукає громадськість до кращого усвідомлення відокремлення головного від другорядного, того, що він хоче підкреслити, переходу від одного питання до іншого тощо.

Президент Обама використовує мовні засоби *first, second, let me summarize*, які передбачають чітку структурність у своїх промовах. Ці мовні засоби створюють імідж Обама як організованого президента.

***So let me just summarize:** We've made a good start. But I am the first one to acknowledge that progress on this issue will not be easy. And I think that one of the things we're going to have to do is fight the temptation towards cynicism, to feel that the problem is so immense that somehow we cannot make significant strides* [4: 3].

***First,** we agreed to take a series of steps to increase trade and investment, which already amounts to a \$4.4 trillion relationship and supports millions of jobs on both sides of the Atlantic. We directed our Transatlantic Economic Council to focus on streamlining regulations, encouraging innovation, eliminating barriers that hamper trade and investment. And building on the progress of the G20 summit in Seoul, we reaffirmed the need for currencies that are market driven and for countries with large surpluses to boost domestic demand.*

***Second,** we reviewed our close security cooperation. We saw, with the recent security alerts in Europe as well as the plot that was disrupted to detonate explosives in cargo flights, that we have to work every day to keep our citizens safe, and we will continue to do so* [4: 19];

3) формування емоційного настрою адресата [2: 8] – стратегія, яка використовується політиками, щоби викликати овації, сміх, обурення тощо.

Президент Обама має тенденцію спонукати аудиторію до створення емоцій. Інколи він переходить до жартів при непередбачуваних обставинах, іноді викликає оплески при вшануванні героїв. При цьому він, формуючи вигідний для себе настрій, використовує такі мовні засоби:

а) епітеги:

*My translation is not coming through here, guys, and my Arabic is a little **shaky**.* (Laughter.) *Here we go* [4: 4].

*I will definitely check out these chili peppers. I like spicy food to go with your **spicy** questions* (Laughter) [4: 5].

*Well, here's my suspicion. I think that when the unemployment rate is still high and people are having a tough time, it doesn't matter if I was **green** – (laughter) – it doesn't matter if I was **purple**. I think people would still be frustrated, and understandably so* [4: 6];

б) метафори:

*And so now in this election the other side is **betting on amnesia*** (Laughter.) [4: 7].

*Imagine that the **economy is a car** and the Republicans drove it into a ditch.* (Laughter.) [4: 8].

*Michael basically **took all the words out of my mouth*** (Laughter.) [4: 9].

The economy is getting stronger, but it really suffered a big trauma [4: 10];

в) метонімії:

*Hello! **Hello, Philly! Hello, Philadelphia!*** (Applause.) [4: 11];

г) іронію:

*And every once in a while we'd look up and the **Republicans are standing up there, fanning themselves** – (laughter)* [4: 12];

4) позитивна презентація. Стратегія, яка спрямована на позитивну презентацію гостей на політичних, ділових чи публічних зустрічах. Кожному іноземному гостю, високопосадовцю, відомій людині важливо, щоби його особисто, організацію чи державу, яку він репрезентує представляли в очах громадськості найкращим чином.

Президент Обама володіє політичною культурою, презентуючи політичних лідерів з найкращої сторони. Для цього йому стають в пригоді різного роду лінгвальні засоби:

а) епітеги:

*I want to welcome Premier Wen to the United States, and once again say what an **outstanding** partner he's been over the last 21 months since I've been in office* [4: 13].

*And I also want to recognize all the wonderful members of Congress who are here, as well as members of my Cabinet, including Secretary Salazar, who is doing **terrific** work here at Interior on behalf of the First Americans and on behalf of all Americans. So thank you very much, everybody* (Applause.) [4: 14].

б) гіперболи:

*I want to begin by saying how thrilled my wife Michele and I and our entire delegation are to be here in India. We have been received with **incredible warmth and incredible hospitality**. And that includes the hospitality of our friends, Prime Minister Singh and his lovely wife Mrs. Kaur, who we thank for such graciousness and a wonderful dinner last night [4: 15].*

5) контраст – стратегія, яка виконує комунікативну семантичну функцію підкреслення позитивних і негативних оцінок людей, їх дій або властивостей – часто шляхом протиставлення МИ-групи і ВОНИ-групи, і всі ситуації, де простежується конфлікт інтересів [3].

Барак Обама у своїх промовах протиставляє точкам зору своїх опонентів свої погляди чи погляди своєї партії, тим самим вигороджуючи свою партію і подаючи опонентів у негативному світлі. При цьому президент Обама використовує такі мовні засоби:

а) антитези:

*But don't forget **who is standing with you, and who is standing against you** [4: 16].*

*So when I took office, I insisted that we could only rebuild our economy if we started growing the economy for **all of our people, not just some of our people** – (applause) [4: 17].*

*The economy was shrinking at a pace of – an astounding pace of about 6 percent annually. And now **the economy has been growing** [4: 18].*

На основі проаналізованих промов президента США Барака Обами можна підкреслити факт створення його особистого іміджу політика, який володіє такими мовними засобами як метафорою, метонімією, гіперболою, епітетом, іронією, антитезою, завдяки яким він вміло застосовує комунікативні стратегії формування емоційного настрою, позитивної презентації та контрасту. Як правило, ці лінгвальні засоби викликають різного роду емоції в аудиторії: сміх, овації, оплески, що свідчить про харизматичність президента та його ораторські здібності. Від реакції аудиторії стає зрозумілим, що президент Б. Обама володіє чудовим почуттям гумору, в основі якого лежить чимало вербальних засобів. Окрім того він використовує ще таку комунікативну стратегію як повторення, що має на меті привернути увагу адресата до певної важливої інформації. Використовуючи стратегію структурної організації, він структурно будує свої промови, що свідчить про організованість та чіткість президента у своїх виступах.

Вище вказані комунікативні стратегії, наповнені багатьма мовними засобами, підкреслюють статус президента США Барака Обами як “одухотвореного оратора”.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку полягають у можливості вивчення засобів вторинної номінації у промовах Б.Обами, а також порівняльної характеристики комунікативних стратегій Барака Обами та інших політичних лідерів США.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Макаров М. Л. Анализ дискурса в малой группе. – Тверь: Изд-во Тверского университета, 1995. – 82с.
2. Паршина О. С. Стратегии и тактики речевого поведения современной политической элиты России. Дис. на соиск. уч. ст. док. фил. наук, специальность 10.02.01 – русский язык. – Саратов, 2005. – 324 с.
3. Шапочкин Д. М. Языковая личность в политическом дискурсе. – <http://www.russian.slavica.org/article1906.html>

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- <http://www.whitehouse.gov>:
- 1) Remarks by the President on the Economy, May 26, 2010
  - 2) Remarks by the President and Vice President at Signing of the Don't Ask, Don't Tell Repeal Act of 2010, Department of Interior, Washington, D.C., December 22, 2010
  - 3) Remarks by the President on Major Economies Forum Declaration, July 9, 2009
  - 4) Remarks by President Obama and Prime Minister Nouri Al Maliki of Iraq in Joint, Press Availability, July 22, 2009
  - 5) Remarks by the President in a Backyard Discussion in Albuquerque, New Mexico, September 28, 2010
  - 6) Remarks by the President at CNBC Town Hall Discussion on Jobs, September 20, 2010
  - 7) Remarks by the President at a rally for Congressman Perriello, The Charlottesville Pavilion, Charlottesville, Virginia, October 29, 2010
  - 8) Remarks by the President at DNC Moving America Forward Rally in Bridgeport, Connecticut, October 30, 2010
  - 9) Remarks by the President at a DNC Dinner in Cresskill, New Jersey, October 07, 2010
  - 10) Remarks by the President at a Discussion with Ohio Families on the Economy, August 18, 2010
  - 11) Remarks by the President at a DNC Event in Philadelphia, Pennsylvania, October 30, 2010
  - 12) Remarks by the President at a rally for Governor Deval Patrick, October 16, 2010
  - 13) Remarks by President Obama and Premier Wen Jiabao of China before Bilateral Meeting, United Nations Headquarters, New York, New York, September 23, 2010
  - 14) Remarks by the President at the White House Tribal Nations Conference

- 15) Remarks by President Obama and Prime Minister Singh in Joint Press Conference in New Delhi, India, Hyderabad House, New Delhi, India, November 08, 2010
16) Remarks by President Obama and Prime Minister Singh in Joint Press Conference in New Delhi, India, Hyderabad House, New Delhi, India, November 08, 2010
17) Remarks by the President at the Congressional Hispanic Caucus Institute's 33rd Annual Awards Gala, September 15, 2010
18) Remarks by the President in Discussion on the Economy in Fairfax, Virginia, September 13, 2010
19) Statement by the President at end of the EU-U.S. Summit, Portuguese Pavilion, Lisbon, Portugal, November 20, 2010

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Маркіян Тхір – аспірант кафедри англійської філології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.
Наукові інтереси: функціональна семантика американського варіанту англійської мови.

КОНФЛІКТ ЯК ОСНОВА СИТУАТИВНОЇ ЗУМОВЛЕНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИСЛОВЛЕНЬ ОБВИНУВАННЯ (на матеріалі англійської мови)

Оксана ХНИКІНА (Луцьк, Україна)

У статті проаналізовано особливості конфліктної ситуації, в якій функціонують висловлення обвинувачення. Сфера реалізації досліджуваних висловлень є базовим фактором, що визначає природу конфлікту, інтенсивність значення обвинувачення та добір мовних засобів його вираження.

Ключові слова: сфера функціонування, конфлікт, конфліктоген, інцидент, конфронтативність спілкування, юридичний конфлікт, некооперативний стиль спілкування.

The article focuses on the analysis of conflict situation, which is the basis for functioning of the utterances expressing accusation in the English language. The research reveals the dependence of the main characteristics of the utterances of accusation upon the sphere of their functioning: official/non-official.

Key words: sphere of functioning, conflict, incident, communicative confrontation, legal conflict, non-cooperative style of communication.

Сучасні лінгвістичні дослідження характеризуються поглибленим інтересом науковців до проблем міжособистісного спілкування комунікантів, закономірностей їх мовленнєвої поведінки в різних комунікативних ситуаціях. Увага лінгвістів зосереджена на всебічному вивченні конфліктних мовленнєвих ситуацій, некооперативного стилю спілкування. Поняттям “конфлікт” оперують різні галузі знань: соціологія [1; 6; 9], психологія [5], педагогіка [10], юриспруденція [8], оскільки суперечності й зіткнення існують майже у всіх сферах людського життя – професійній, особистій, побутовій. У лінгвістичній науці “конфлікт” є предметом вивчення багатьох науковців [2; 3; 4; 11]. Конфліктна ситуація в повсякденному мовленні є природною: кожна комунікативна ситуація є потенційно конфліктною з огляду на те, що комуніканти мають різний рівень інформованості, різні комунікативні й практичні цілі.

Метою статті є аналіз мовленнєвої ситуації конфлікту, що детермінує особливості реалізації висловлень обвинувачення.

Висловлення обвинувачення (далі – ВО) функціонують у ситуації конфлікту та є формою реалізації некооперативного стилю спілкування, який полягає в негативному ставленні мовця до співрозмовника, до теми бесіди, в ігноруванні одним з учасників комунікації погляду іншого інтерактанта; характеризується напруженістю атмосфери спілкування, акцентуванням мовця лише на власних проблемах, порушенням основних правил і конвенцій спілкування [2: 189].

Під конфліктом (від латин. *conflictus* – зіткнення) розуміємо ситуацію, у якій виникає конфронтація двох сторін (учасників конфлікту) стосовно розбіжностей інтересів, цілей, поглядів. Конфлікт – це аксіологічний дисонанс між учасниками комунікації [3: 69]; це мовленнєвий прояв зіткнення суперечливих поглядів, цілей, намірів комунікантів [12: 71]; двобічна поведінка, яка може виникнути лише на базі комунікативного контакту. Як зазначає Н. Г. Комлев, конфлікт відсутній лише у двох випадках: за ідеально налагодженої інтеракції на основі повної взаємної відповідності стратегічних і тактичних інтересів комунікантів або за відсутності будь-якого контакту між ними [11: 90].

Конфліктну ситуацію обвинувачення досліджуємо у двох сферах комунікації: офіційній – у судовій діяльності й неофіційній – у побутовому спілкуванні. Сфера спілкування в нашому дослідженні, під якою маємо на увазі сукупність соціально-психологічних умов, у яких відбувається мовленнєва взаємодія та якими визначаються семантичні й комунікативно-прагматичні характеристики відповідного висловлювання, глобально впливає на атмосферу, тональність, хід та результати спілкування, узаємодіє й емоційний настрій комунікантів.

Обвинувачення виступає *конфліктогеном*, що часто викликає фрустрацію мовленнєвої взаємодії. Під *конфліктогеном* розуміють дію, яка призводить до конфлікту у сфері спілкування, оскільки вона спричиняє агресивність партнера, потреби якого не задовольняються [5: 8]. Висловлення обвинувачення в неофіційній сфері спілкування зазвичай дисгармонізують міжособистісні відносини комунікантів. У процесі обвинувачення мовець стверджує стосовно адресата неприязну думку, говорить щось неприємне на його адресу, тобто негативно оцінює його. Основною причиною обвинувачення є конкретні негативні вчинки (злочини) об'єкта обвинувачення, які не збігаються зі сподіваннями мовця, його розумінням “що таке добре”, а також самопіднесення (домінування) мовця за рахунок іншої особи, що є реальним приводом для самоповаги (“Я так не вчинив би, тому що я розумніший, відповідальніший, моральніший і кращий, ніж він”). В офіційній сфері комунікації обвинувачення санкціонує покарання, тобто швидкий, чіткий, суворий “оргвисновок”, який дається з позиції “зверху”.

Конфліктна ситуація обвинувачення характеризується поетапним розвитком. Виділяють чотири стадії розвитку конфлікту: *передконфліктну*, *власне конфлікт* (стадію розвитку конфлікту), *стадію вирішення конфлікту* та *післяконфліктну стадію* [10: 20].

Привід → *обвинувачення* → *власне конфлікт* → *вирішення конфлікту*

Схема 1. Конфліктна ситуація обвинувачення

Передконфліктна стадія включає зростання напруженості в стосунках між потенційними суб'єктами конфлікту, що зумовлюється конкретними наявними суперечностями. Такий психологічний стан людей до початку конфлікту має зазвичай латентний (прихований) характер. Конфліктна ситуація може існувати тривалий період і не переростати в конфлікт. Для того, щоб конфлікт став реальним, необхідним є *інцидент* – формальний привід для початку безпосереднього зіткнення сторін, яким у ситуації обвинувачення є конкретні дії або характеристики суб'єкта. У результаті конфліктної поведінки, під якою розуміють дії, спрямовані до опонента для примушення його відмовитися від своїх намірів або змінити їх, виникає відкрите протиборство сторін [10: 13].

На початковому етапі конфлікту мовець, який є його ініціатором, формулює свій погляд, своє ставлення, висуває свої потреби, які, зазвичай, не збігаються з думкою іншого учасника комунікації. Реалізуючи висловлення обвинувачення, мовець завдає комунікативної шкоди адресатові, провокує його емоційний дискомфорт, що зумовлює виникнення комунікативного конфлікту, який може перерости в міжособистісний. Об'єкт обвинувачення, зі свого боку, не погоджується з думкою продуцента обвинувачення. Інтереси та комунікативні цілі комунікантів не збігаються і мають конкурентний характер. Тобто динаміка подальшого розвитку конфлікту передусім залежить від характеру обвинувачення (справедливе/несправедливе), від реакції адресата на обвинувачення, від ступеня наростання емоційної напруженості та зміни емоційного стану комунікантів, що виражається в наростанні конфліктної мовленнєвої діяльності й детермінується соціально-статусними характеристиками комунікантів.

Існують різноманітні типології конфліктів. Релевантною для нашого дослідження є класифікація конфліктів на емоційні й раціональні [10: 16]. Для офіційної сфери реалізації ВО типовими є раціональні конфлікти. У суді вони є різновидом *юридичного* конфлікту, який завжди проходить у формі правовідносин і регулюється нормами права [8: 8]. Основу судової мовленнєвої ситуації складають правовий, моральний та етичний конфлікти. Конкретні

попередні дії, вчинки, скоєні відповідачем, не збігаються з мораллю, правовими нормами суспільства. Судова промова обвинувача спрямована на переконання суду й ґрунтується на раціональних аспектах.

1) – “*My Lords, during a brawl in a public house the appellant attacked the landlord and two others, injuring all three of them. When the police arrived, he assaulted the officer who arrested him. Another officer was struck by the appellant when he was driven to the police station. The next morning in his cell he attacked a police inspector” [3: 214].*

У цьому прикладі обвинувач перераховує злочини (*attacked the landlord and two others, injuring all three of them, officer was struck by the appellant, attacked a police inspector*), які скоїв обвинувачений. Його промова базується передусім на фактах, доказах, які лежать в основі прийому переконання. Раціональний аспект переважає над емоційними прийомами мовленнєвої поведінки.

Для неофіційної сфери функціонування ВО характерними є емоційні конфлікти, особливістю яких є різний ступінь емоційної напруженості ситуації й емоційного стану комунікантів.

Залежно від ступеня емоційної напруженості ситуації обвинувачення, розрізняємо:

- високоемоційні конфліктні ситуації обвинувачення (далі КСО);
- середньоемоційні КСО;
- низькоемоційні (нейтральноемоційні) КСО.

Від ступеня емоційної напруженості неофіційної ситуації обвинувачення залежить інтенсивність значення обвинувачення, градуальний характер якого представлений такими варіантами (від найсильнішого до найслабшого):

Власне обвинувачення → *обвинувачення у формі осуду* → *обвинувачення у формі докору* → *обвинувачення у формі несхвалення*.

Наведені варіанти значення обвинувачення та ступені емоційної напруженості ситуації обвинувачення також співвідносяться з фазами конфлікту, які мають форму *скандалу, сварки й суперечки*. Усі ці види комунікації в умовах конфлікту визначаються конфронтативністю, тобто несумісністю поглядів і намірів комунікантів.

КСО високої емоційної напруженості типові для буденної комунікації та не є характерними для офіційної мовленнєвої діяльності. Різновидом цієї конфліктної ситуації обвинувачення є *скандал*, який відзначається націленістю на диссенсус, високим ступенем емоційної напруженості, що супроводжується проявом негативних емоцій, а також агресивною атмосферою спілкування, вербальною агресією [12: 75]. Релевантними варіантами досліджуваного значення в цій ситуації є *взаємні обвинувачення*, які зазвичай супроводжуються образою, зневагою комунікантів стосовно один до одного. Високоемоційні КСО виникають між комунікантами близькими за ступенем спорідненості, знайомства (чоловік – дружина, батьки – діти, друзі й ін.). Такі КСО, зазвичай, реалізуються в мовленнєвій ситуації “сімейний конфлікт”. Сім’я є важливою ланкою суспільства, у якій відображаються всі аспекти суспільного життя. Причинами сімейного конфлікту в ситуації обвинувачення можуть виступати конкретні особистісні характеристики чоловіка або жінки, дії, які не збігаються зі сподіваннями одного з подружжя; порушення якихось обов’язків тощо:

2) – “*I’m your puppet, you reduce me to a gibbering puppet and put me in your pocket. You are so hard, so cold. No gentleness, no tenderness, no repose. You are to blame for this. You are a leech, a flea, a blood-sucking parasite. You are quietly pouring all my blood into your body. God, if I could only cram it down your throat and put an end to you” [4: 12].*

У наведеному прикладі сімейна КСО характеризується високою емоційною напруженістю. Чоловік, який звинувачує дружину, перебуває в стані афекту. Мовець уживає негативно оцінну лексику: *puppet, a leech, a flea, a blood-sucking parasite*; емоційно-експресивні стилістичні прийоми (еліпсис: *No gentleness, no tenderness, no repose*; синтаксичний паралелізм: *so hard, so cold, no..., no*), що підсилює вираження негативного ставлення до об’єкта обвинувачення.

КСО середньої емоційної напруженості превалюють у неофіційній сфері комунікації, передусім у *сварці*, яка характеризується свідомою націленістю на диссенсус, проте ступінь емоційної напруженості комунікантів є дещо нижчим, ніж під час скандалу. Цей вид мовленнєвої конфронтації також визначається емоційно-експресивною тональністю. Основними варіантами значення обвинувачення, які типові для КСО середньої емоційної напруженості, є *осуд*, *засудження*. Учасники цієї ситуації можуть бути як малознайомими, так і перебувати в близьких стосунках. Мовець здебільшого займає вищі статусні й соціальні позиції в суспільстві, ніж адресат, що зумовлює контроль мовця над своєю мовленнєвою поведінкою. Конфліктна мовленнєва поведінка в цій ситуації не характеризується високою агресивною тональністю спілкування:

3) – “*Don’t tempt him, Ken. It’s so rotten of you! Tom isn’t a drinker like you and Gertie and the rest of us. You know when he starts he can’t stop*” [1, 82].

Цей приклад демонструє уривок сварки двох друзів, оскільки один із них не схвалює поведінки свого товариша Кена, який хоче напоїти їхнього спільного друга. Мовець уживає негативно-оцінну лексику (*rotten, drinker*), порівняння (*like you*), імперативні конструкції (*don’t tempt him*), що виражають заборону антисоціальної поведінки та передають емоційний стан мовця, його ставлення до об’єкта оцінки в цей момент. Поведінка мовця є контрольованою, що засвідчує відсутність ненормативної лексики.

До КСО низької емоційної напруженості в неофіційній сфері функціонування ВО належать різноманітні роду *нотації, несхвалення, докір*. Такі підвиди обвинувачення – різновид *суперечки*, для якої характерна спрямованість комунікантів на консенсус, нейтральний емоційний стан учасників комунікації, низький рівень конфронтативності спілкування. Мовець є людиною зацікавленою, він уважає, що його докори на адресу об’єкта є справедливими. Він не має на меті приниження або висміювання об’єкта, який сам вирішує, справедливі ці докори чи несправедливі. Автор обвинувачення у формі докору надає перевагу партнерському, дружньому, часто неформальному спілкуванню [2: 161]. Учасники конфлікту намагаються залагодити суперечності та знайти компроміс, що зумовлює подальший хід спілкування. Якщо адресат сприймає критику як справедливу, далі йде або виправдання, або пояснення (аргументація), або згода. КСО низької емоційної напруженості може скластися як між комунікантами, близькими за ступенем знайомства, спорідненості, так і неблизькими, та може реалізовуватися як у неофіційній, так і в офіційній сферах спілкування. У суперечці співрозмовники ставляться один до одного з повагою, як до рівних собі. Низький рівень емоційної напруженості комунікантів зумовлює добір інтрактивними емоційно-нейтральних вербальних засобів:

4) – “*You are too lazy and irresponsible*” [said father to Julia] [2, 167].

У цьому прикладі батько звинувачує (дорікає) доньку в лінощах та безвідповідальності, причому це висловлення має характер нотації.

Суперечка є типовим видом конфронтації в суді. У цій сфері обвинувачення комуніканти використовують логічно-аргументативне переконання співрозмовника в його неправоті [7: 25]. Суперечка носить не інтерперсональний, а офіційний (правовий) характер, що зумовлюється ритуалізованістю цієї сфери спілкування.

Отже, ситуація конфлікту – основа ситуативної зумовленості реалізації висловлень обвинувачення. Природа конфлікту, його фази, інтенсивність значення обвинувачення та добір мовних засобів його вираження визначаються сферою функціонування висловлень обвинувачення. Для офіційної сфери функціонування висловлень обвинувачення характерні раціональні, а також низькоемоційні конфліктні ситуації, що реалізується в суперечці, яка має юридичний характер. Для неофіційної сфери функціонування ВО властиві емоційні конфліктні ситуації з високою, середньою та низькою емоційною напруженістю, що, відповідно, реалізуються в скандалах, сварках і суперечках.

Перспективою дослідження є подальше вивчення одиниць некооперативного стилю спілкування, а саме мовленнєвих актів, що несуть загрозу “обличчю” (*face-threatening acts*) інтрактивних, та їхній вплив на комунікативну інтеракцію у різних типах дискурсу, а також

системний опис когнітивного, гендерного та національно-культурного аспектів реалізації комунікативних одиниць, які функціонують у конфліктних мовленнєвих ситуаціях.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Александрова Е. В. Социально-трудовые конфликты: пути разрешения / Александрова Е. В. – М. : Луч, 1993. – 13 с.
2. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики : підручник / Бацевич Ф. С. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
3. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации / Белова А. Д. – К. : Астроя, 1997. – 310 с.
4. Гридина Т. А. Принципы лингвокогнитивного анализа конфликтного высказывания / Т. А. Гридина, В. С. Третьякова // Русский язык : история, диалекты, современность. – М. : [б. из.], 1999. – С. 43–62.
5. Гришина Н. В. Психология конфликта / Гришина Н. В. – СПб : Питер, 2005. – 465 с.
6. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта / Р. Дарендорф // Социологические исследования. – М. : Прогресс, 1994. – № 5. – С. 144–159.
7. Дерпак О. В. Конфронтативні мовленнєві жанри : комунікативно-прагматичний та мовний аспекти (на матеріалі української, англійської та польської мов) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Олена Володимирівна Дерпак. – Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 196 с.
8. Калиновский К. Б. Уголовное судопроизводство как сфера использования положений конфликтологии / К. Б. Калиновский // Юридическая мысль. – СПб : Изд-во юрид. ин-та, 2002. – № 1. – С. 111–119.
9. Козер Л. А. Функции социального конфликта / Л. А. Козер // Социальный конфликт : современные исследования. – М. : Наука, 1991. – С. 23–28.
10. Коряк И. М. Внимание : конфликт! / И. М. Коряк, Ф. М. Бородкин. – Новосибирск : Наука, 1984. – 162 с.
11. Комлев Н. Г. Лингво-семантические мотивы возникновения и разрешения межперсонального конфликта / Н. Г. Комлев // Тезисы VI всесоюзного симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации. – М. : [б. из.] 1978. – С. 42–51.
12. Фадеева Е. В. Стратегии и тактики конфликтного дискурса : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Елена Владимировна Фадеева. – К., 2000. – 194 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. American Short Stories. – Moscow : Raduga Publishers, 1989. – 586 p.
2. J. Cheever. Selected Short Stories / Cheever J. – Moscow : Progress Publishers, 1980. – 342 p.
3. Criminal Law: Cases & Materials. V. 1, 2, 3. – Toronto, 1991–2006. – 877 p.
4. I. Murdoch. The Philosopher's Pupil / Murdoch I. – London : Penguin Books, 1983. – 558 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Хникіна – старший викладач кафедри іноземних мов природничо-математичних спеціальностей Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: семантика, прагматика англійської мови, когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія.

РОЛЬ МІМІКИ В ПРОЦЕСІ ЕМОЦІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

Оксана ЦИМБАЛИСТА (Київ, Україна)

У статті детально описано основні характеристики мімічних засобів в процесі комунікації, які пов'язані з інформаційними обмінами, що існують між людьми; розкрито основні особливості мімічних проявів емоцій під час спілкування; проаналізовано значення мімічних проявів емоцій в комунікативному процесі.

Ключові слова: міміка, емоція, обличчя, невербальна комунікація, базова емоція.

The article deals with the thorough description of mimic means in the course of communication related to informative exchanges which applied in the human sphere; reveals basic peculiarities of emotional mimic manifestation during communication; analyses the significance of emotional mimic manifestation in communicative process.

Key words: mimic, emotion, face, nonverbal communication, basic emotion.

З усіх кінесичних засобів, що беруть участь у передачі емоційних характеристик комунікантів, домінуючу позицію займають *мімічні засоби*, або значущі рухи м'язів обличчя. Вивчаючи роль міміки в процесі комунікації, хочеться зазначити суттєву проблему, як міміка пов'язана із процесами зовнішнього прояву внутрішнього переживання людини. Дослідження міміки були сконцентровані на визначенні, за допомогою чого, людина неусвідомлено демонструє те, що вона переживає, роблячи це явним для інших [6; 7; 8; 11; 13; 14]. Актуальним є вивчення мімічного вираження емоцій у людини під час спілкування.

Мета статті – визначити роль міміки в процесі емоційного спілкування.

Відповідно до поставленої мети в статті буде зосереджено увагу на розв'язанні таких завдань:

- дати характеристику міміки як мовного засобу вираження невербального компонента комунікації;

- розкрити основні особливості мімічних проявів емоцій під час спілкування;
- провести дослідження над рухами м'язів обличчя;
- проаналізувати значення мімічних проявів емоцій в процесі спілкування.

Лінгвісти відзначають, що існує дві семіотичні системи емоцій – вербальна, яка репрезентує мовне вираження емоцій, і невербальна, яка представляє фізіологічний прояв емоцій [1; 2; 3; 9]. Невербальна комунікація – одна з найбільш цікавих тем в психологічних [1; 2], та психолінгвістичних [3; 9] дослідженнях. Емоційне життя і досвід, переживання, почуття, емоційні стани та стосунки знаходять своє відображення в мовній картині світу.

Більше 100 років тому почалися дослідження мімічного вираження емоцій. Перша робота була Ч. Дарвіна «Вираження емоцій у людини й у тварини» (1872) [5]. Гіпотеза Ч. Дарвіна полягала в тому, що мімічні рухи утворилися з корисних дій, тобто те, що зараз є мімічним вираженням емоцій раніше було реакцією з визначеним пристосувальним значенням. Безпосередньо мімічні рухи являють собою або ослаблену форму цих корисних рухів (наприклад, вищереження зубів при страхі – залишкове явище оборонної реакції), або їхня протилежність (наприклад, послаблення лицевих мімічних м'язів при посмішці є протилежністю їх же напруги при ворожих почуттях), або пряме вираження емоцій (наприклад, тремтіння – наслідок напруги м'язів при мобілізації організму перед нападом). Цей дослідник стверджує, що мімічні реакції є вродженими і знаходяться в тісному взаємозв'язку з видом тварини [7; 8; 13].

Мімічна характеристика особистості може складатися із таких характеристик: сильно-рухлива, мало-рухлива, сполучена міміка [13; 14].

Сильно-рухлива міміка свідчить про бадьорість та швидку зміну сприйняття вражень і внутрішніх хвилювань. Обумовлений стан свідомості, як правило, не дуже тривалий, змінна напруга дій може привести як до враження тріумфального настрою, так і до втрати утримуючого початку.

Мало-рухлива міміка вказує на постійність душевних процесів. Вона свідчить про рідко змінний тривалий настрій. Подібна міміка асоціюється зі спокоєм, сталістю, розважливістю, надійністю й урівноваженістю. Увесь зовнішній вигляд людини випромінює зарозликий спокій.

Сполучена міміка свідчить про те, що аналіз можливий лише при спостереженні за окремими вираженнями. За рахунок використання різних виразних мімічних елементів настроїв може бути відображено пантомімічно. Незважаючи на те, що люди різні, для вираження певних почуттів та емоцій використовуються однакові мімічні форми, тому що сутність психічних настроїв та сама [11; 14].

Назва найбільш вивченого компонента невербальної комунікації виникає з грецького слова *mimikos* – наслідувальний [11].

Міміка має дуже велике значення в практиці людської взаємодії. Саме обличчя співрозмовника завжди притягає наш погляд. Вираз обличчя забезпечує постійний зворотний зв'язок: по ньому ми можемо судити, зрозуміла нас людина чи ні, чи хоче вона щось сказати у відповідь. Міміка свідчить про емоційні реакції людини.

Міміка людини виконує три функції:

- проявляє емоції та міжособисті відносини;
- передає сигнали у взаємодії;
- сприяє самовираженню [6].

Жести й міміка, підвищуючи емоційну значущість інформації, сприяють кращому її засвоєнню. Міміка має відповідати характерові мовлення, взаємин: виражати впевненість, схвалення, осуд, невдоволення, радість, байдужість, зацікавленість, захоплення, обурення в багатьох варіантах. Широкий діапазон почуттів виражають усмішка (посмішка), рухи бровей, вираз очей [6; 7; 8; 13; 14].

Фізичні елементи – очі, брова, уста та ніс – мають значення лише у по'єднанні з іншими компонентами. Існує типова для людини міміка, що виникла унаслідок пережитих відносин та почуттів, і потім закріпилась як стабільна експресивна модель. Постійна міміка означає стан душі людини, в якому вона знаходиться частіше. Міміка може характеризувати

людину так само, як і її стиль, мовлення або манера одягатися. Вона дозволяє більш глибоко вивчити людину та за допомогою фізіогноміки повідомляє про її особистість [6; 14].

Уперше рухи м'язів обличчя поставив у взаємозв'язок з фізіогномікою французький невропатолог Дюшен де Болонь у 1861 р. Фізіогноміка заснована на досліді вивчення про особливості довгих статичних фізичних проявах людини, якщо вони можуть бути розтлумачені як ознаки його характерних психічних особливостей. Ще далі просунув дослідження про виразні засоби Ч. Дарвін, спостереження за різними народами показали, що більшість таких мимічних виразів рухів обличчя, як, наприклад, радість, горе або гнів, у всіх народів Землі однакові [14].

Нерідко вираз обличчя й погляд в процесі комунікації впливають сильніше, ніж слова. Обличчя – найбільш значима з комунікативної та експресивної точки зору частина тіла, а міміка – найбільш контрольований невербальний сигнал. Але воно повинно не лише виражати, а й приховувати деякі почуття. Обличчя є важливішою характеристикою фізичного обліку людини, яке відображає внутрішній стан людини та міжособисті відносини [11].

Отже, обличчя та багато пов'язаних з ним мимічних жестів та рухів, таких як підняти брови, закрити очі, надуті губи, піджати губи, зморщити лоба, посмішка, похмурість та деякі інші, не тільки відносяться до конкретних емоцій, але й виконують певні комунікативні й соціальні функції.

Існують емоції, які не знаходять відбиття в специфічній міміці або, навпаки, можна помітити практично нейтральні мимічні прояви, які позбавлені емоційності. Такі емоції, як страх, щастя, лють, подив або відраза – які П. Екман і У. Фризен визначили як фундаментальні або базові – безпосередньо й однозначно відбиваються в специфічній міміці [6; 7; 8].

А от визначити складні соціальні емоції – такі, як сором, гордість або почуття провини – можна тільки у взаємозв'язку міміки й інших рухів тіла.

Існує 2 методи дослідження прояв емоцій [6].

Перший – *метод компонентів* – полягає в аналітичному виділенні й вимірі кінетичних компонентів певного прояву емоцій. Мова йде про аналіз рухів м'язів обличчя і про їхню інтенсивність.

Другий метод – *метод оцінки й дізнання* – припускає збір даних про те, як люди оцінюють певну міміку відносно конкретної емоції.

Важливий внесок в аналіз і вимір мимічного прояву емоцій зробили П. Екман і У. Фризен, запропонувавши метод – *система кодування міміки*. Цей метод використовують для опису й виміру будь-якої мимічної поведінки. Однак його застосування пов'язане зі значними тимчасовими витратами, тому останнім часом були розроблені автоматичні й напівавтоматичні системи кодування. Це дослідження звільнило від суб'єктивних описів і інтерпретацій і надало можливість розробити стандартизоване кодування *єдності дій* або м'язових і мимічних рухів, що виникають при прояві певної емоції [6; 7; 8].

Вивчення мимічних прояв емоцій може бути результатом символічної або спонтанної комунікації. Прояв емоцій не завжди можна ідентифікувати з комунікативним аспектом.

Спонтанна комунікація пов'язана з генетичним кодом і специфічна для біологічної системи. А от символічна комунікація пов'язана із придбаним кодом, який має культурне походження й формується під впливом соціальної системи [7; 8].

Емоційні прояви складаються із спонтанних та свавільних мимічних реакцій. Механізм подвійної регуляції зовнішніх виразів емоцій пояснив П. Анохін: « Ядро нерва обличчя у людини, точніше, моторні нейрони нерва обличчя знаходяться в подвійній залежності. З одного боку, вони знаходяться під контролем субкортикальних зв'язків, з іншої, під контролем кори. Ці дві форми сполучення нерва обличчя й виявляють різноманітність мимічних виразів» [11]. Міміку можна аналізувати не тільки за її спонтанні та свавільні компоненти, але й за фізіологічними параметрами (сила, тонус, комбінація скорочень м'язів, динаміка); фрагментарно (за окремим зонам: лоб, вуста, очі) та в цілому; в соціальному та соціально-психологічному плані (за виразами, які належать певній національній культурі або багатьом культурам, за індивідуальним стилем виразу або стилю, прийнятому у певній

соціальної групі); зпираючись на терміни тих психічних явищ, яким відповідають данні мімічні знаки, або виходячи із вражень-еталонів [11].

П. Екман і його колега У. Фризен дослідили, що існує більш ніж тисяча різних рухів м'язів обличчя, більша частина яких навіть немає назв. Це спостереження цілком співвідноситься із зробленим раніше відкриттям психолога С.Томкінса, який встановив, що для кожної емоції є своя закріплена за нею група м'язів та своя унікальна конфігурація. Об'єднав дослідженні зусилля, вчені створили оригінальну систему кодування виразів обличчя, яку назвали FAST (FACIAL AFFECT SCORING TECHNIQUE). Дія цієї системи нагадує складання портрету людини. Обличчя немовби розбивається на три області: (а) лоб-брови-очі; (б) ніс-щоки; (в) уста-підборіддя, і як результат, за допомогою комбінування відповідних елементів отримують комплексні вирази обличчя [7; 8].

Як пише С.Г. Геллерштейн, різниці між мімікою дорослої людини і дитини немає ніякої, за винятком її більшої розмаїтості в дорослих. У всіх людей при вираженні тих самих емоцій задіяні ті самі групи м'язів, отже мімічні реакції є уродженими. Якщо в дитини немає яких-небудь мімічних реакцій, то причиною цього є лише те, що він не відчуває таких емоцій [11].

Але якщо вважати, що мімічні реакції є цілком уродженими, то з цього випливає, що кожна людина повинна безпомилково «зчитувати» емоції за мімікою іншої людини. Це твердження було спростовано експериментами Є.Боринга і Є.Б. Титченера, у яких випробуванним пред'являлися картки зі схемами мімічних відображень емоцій. До таких експериментальних досліджень, спрямованих на прояв спонтанних емоційних реакцій, відносяться експерименти Д.Лендіса. Щоб викликати спонтанні негативні емоції, за спиною випробуваного зненацька лунав постріл чи експериментатор наказував випробуваному відрізати голову живому пацюку. Потім фотографіями, зробленими під час експерименту, аналізувалися зсуви груп лицевих м'язів. У результаті з'ясувалося, що знайти «типову» для всіх людей міміку страху, гніву й інших емоцій неможливо. Але також було встановлено, що в кожного з випробуваних є деякий характерний для нього набір мімічних реакцій, що повторюються в різних ситуаціях. Результати дослідження суперечать даним, отриманим в інших експериментах. Наступні експерименти Лендіса були спрямовані на те, щоб пояснити ці протиріччя. Він просив випробуваних зобразити деякі емоції, що вони раніше випробували в експерименті. Виявилося, що мімічна імітація емоцій відповідає загальноприйнятим формам експресії, але зовсім не збігається з природними проявами тих же самих емоцій, випробуваних в експерименті [7; 8].

Учені виділяють 3 фактори, що впливають на формування мімічного вираження емоцій: вроджені видотипові мімічні схеми, що відповідають визначеним емоційним станам; заучені, соціалізовані засоби прояву почуттів, що підлягають довільному контролю; індивідуальні експресивні особливості, що додають видовим і соціальним формам мімічного вираження специфічні риси, властиві тільки даному індивіду [16].

П. Екманом були розроблені і застосовані на практиці методи розпізнання емоцій за виразом обличчя, емоцій, які виникають від чужого сприйняття будь-яких людей або подій і які складають основу симптоматики, що виявляють, за словами Н.Д.Аругюнової, «приховану людину». На обличчі людини відображаються багато його переживань, думки та відношення до когось або до чогось [7; 8].

П. Екман розрізнув сім людських емоцій, які були їм названі основними, зокрема у зв'язку з можливістю їх безпосереднього відбиття на особі. До них відносяться; радість\щастя; подив\здивування; страх; відраза\презирство; сум; гнів\лють. Крім того, він прилічив емоціям і інтерес\цікавість. П. Екман стверджує, що основні емоції є універсальними, тому що однаково розпізнаються різними народами. Усі інші він відносить до додаткових, або вторинних: вони не настільки яскраво виражені, на його думку, є модифікацією або комбінацією основних [7; 8].

Отже, на основі опрацьованого матеріалу можна зробити висновок, що міміка демонструє хвилювання людини, роблячи це явним для інших. Висновки спеціальних досліджень підтверджують гіпотезу, щодо існування безпосереднього зв'язку між мімікою та виявом емоцій. Кожна емоція людини є результатом певного виду оцінки, яка за своєю

природою завжди когнітивна; таким чином, емоція завжди оцінна. У ході досліджень було також встановлено, що зміни у виразі обличчя можуть спричинити відповідні зміни у почуттях, які переживаються. Щодо природженості й універсальності емоційних мимічних реакцій, обличчя є джерелом справжньої інформації про емоції, котрі відчуває людина. На користь універсальності базових мимічних емоційних реакцій свідчить також можливість розпізнавання, а отже, адекватної інтерпретації специфічного для кожної з первинних емоцій виразу обличчя. Вираження тих самих переживань тими самими мимічними засобами робить миміку однією з форм соціального спілкування. Таким чином, індивідуальні якості людини, звернені назовні, стають загальнозначущими.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андреева Г.М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 375с.
2. Вацлавик П., Бивин Д., Джексон Д. Психология межличностных коммуникаций / П.Вацлавик, Д.Бивин, Д.Джексон; пер. с англ. И. Авидон, П. Румянцева. – СПб.: Речь, 2000. – 300с.
3. Горелов И.Н., Седов К.Ф. Основы психолингвистики: [учеб. пособие]/ И.Н. Горелов, К.Ф. Седов. – М.: Лабиринт, 1998. – 256с.
4. Колшанский Г.В. Паралингвистика / Г.В. Колшанский. – Изд. 2-е, доп. – М.: КомКнига, 2005. – 96 с.
5. Кочерган М.П. Загальне мовознавство / М.П. Кочерган. – К., 2003. – 464с.
6. Коццолино М. Невербальная коммуникация. Теории, функции, язык и знак / Пер. с итал. – Х.: Издательство Гуманитарный центр, 2009. – 248 с.
7. Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык / Г.Е. Крейдлин – М.: Новое литературное обозрение, 2002. – 267 с.
8. Крейдлин Г.Е. Кинесика // Словарь языка русских жестов. – М., Вена: Языки русской культуры; Венский славистический альманах, 2001. – 254 с.
9. Леонтьев А. А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания / А. А. Леонтьев – [2-е изд.]. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 307с.
10. Матханова И. П. Высказывания с семантикой состояния в современном русском языке / И. П. Матханова. – Новосибирск: Новосибирский гос. педагогический ун-т. – Издательство НГПУ, 2000. – 149 с.
11. Мельник А.А. Как читать человека Электронный ресурс // А.А. Мельник. Режим доступа: <http://freebooks.net.ua/21964-kak-chitat-cheloveka-zhesty.-pozy.-mimika.html>
12. Остин Дж. Как производить действия при помощи слов. Смысл и сенсibilität / Дж. Остин; пер.с англ., В.П. Руднев Л.Б. Макеева. – М.: Идея-Пресс, 1999 – 329с.
13. Почепцов Г.Г. Теория и практика коммуникации / Г.Г. Почепцов. – М.: Центр, 1998. – 348 с.
14. Рюкле Х. Ваше тайное оружие в общении. Мимика, жест, движение / Х.Рюкле.: Сокр. Пер. с нем. – М.: АО Интерэксперт, 1996. – 280 с.
15. Серль Дж. Что такое речевой акт? // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XVII. – М.: Прогресс, 1986. – С. 151 – 169.
16. Шаховский В.И. О лингвистике эмоций // Язык и эмоции. – Волгоград: Перемена, 1995. – 155 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Цимбаліста – аспірантка, старший викладач Академії адвокатури України, м. Київ.
Наукові інтереси: невербальна комунікація, кінесичні засоби комунікації.

ЛІНГВОРИТОРИЧНІ ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ КОМУНІКАТИВНОГО ІМІДЖУ БАРАКА ОБАМИ

Олена ЧОРНА (Кіровоград, Україна)

В статті аналізуються лексичні та синтаксичні риторичні засоби політичного мовлення Барака Обами, що формують комунікативний імідж цього політика.

Ключові слова: комунікативний імідж, риторична складова, метафора, повтор.

The paper analyses lexical and syntactical rhetorical means of Barack Obama's political speaking which form the communicative image of the politician.

Key-words: communicative image, rhetorical component, metaphor, repetition.

Особлива суспільна значущість такої сфери людської діяльності, як політика робить політичного діяча об'єктом численних лінгвістичних студій. Дискурс політики, або політичний дискурс, вивчалися на матеріалі різних мов і з різних позицій. Західні лінгвісти досліджували загальні риси політичного дискурсу (Т. Ван Дейк, Г. Кук, Р. Гудін), особливості політичної метафорики (Е. Самсон, Дж. Чартеріс-Блек, Дж. Фокуньєр), специфіку політичної аргументації та риторики (Ф. ван Емерен, І. Хачбі, Х. Грубер), роль

мовленнєвого фактору у формуванні іміджу політичного діяча (Е. Бернард, Д. Бурстін, К. Каффі).

Вітчизняними та російськими мовознавцями було розглянуто питання побудови моделі мовної особистості (Ю. Караулов), методик аналізу політичного дискурсу (М. Гаврилова, О. Іссерс), структури іміджу політика (О. Іссерс, Н. Сергієнко), мовленнєвих стратегій і тактик створення іміджу (М. Бабак, Г. Почепцов, Т. Романова), психологічних прийомів побудови іміджу (С. Матвеев, В. Масенко, Н. Сергієнко).

Проте, незважаючи на значний інтерес учених до вказаної проблематики, недостатньо вивченою залишається риторично-мовленнєва складова іміджу вищої державної особи, зокрема президента США. Це і визначає актуальність дослідження. Мета статті полягає у визначенні лінгвориторичних засобів формування комунікативного іміджу чинного президента США Барака Обама шляхом комплексного аналізу зразків політичного дискурсу.

Матеріал дослідження складають 156 текстових фрагментів промов, виголошених Бараком Обамою, та інтерв'ю, даних політиком протягом 2009–2010 років, відібраних в результаті суцільного обстеження текстів промов та інтерв'ю президента США.

Основним терміном нашого дослідження виступає комунікативний імідж. Узагальнивши підходи лінгвістів [1; 3; 4; 7; 9; 10], комунікативний імідж можемо визначити як сукупність мовленнєвих стандартів поведінки (ролей), механізмів і засобів їхньої реалізації, що використовуються комунікантом, наділеним певним соціальним та професійним статусом, з метою формування у свідомості слухачів / співрозмовників узагальненого образу певної особистості.

Схарактеризуємо риторичну складову комунікативного іміджу Барака Обама, виокремлюючи лексичні та синтаксичні іміджетворчі риси його мовлення.

Базовим ЛЕКСИЧНИМ засобом риторики Обама виступає МЕТАФОРА. Можемо стверджувати, що політичне мовлення Президента США є наскрізь метафоричним, адже створюються цілі образи подій, які допомагають політику передати великий об'єм інформації в межах короткого речення, наприклад: *I understand that the politically safe move would be to kick the can further down the road – to defer reform one more year, or one more election, one more term. But that's not what the moment calls for. That's not what we came here to do. We did not come to fear the future. We came here to shape it.* Аудіовізуальна метафора «*kick the can further down the road*» має, на наш погляд, такий зміст: на відміну від попередників Обама, котрі давали багато обіцянок, але їх не виконували, котрі не зважувались на кардинальні заходи, а лише відкладати вирішення проблем, створюючи ілюзію своєї зайнятості та ефективності роботи, чинний Президент буде працювати над реальним вирішення наболілих питань, він здатен приймати непопулярні рішення та виконувати свої обіцянки. Цей приклад демонструє нам ще одну властивість риторики Президента: постійне включення слухача в комунікацію, адже за кожною метафорою стоїть об'ємний образ. Адресат має інтерпретувати закодований смисл, побачити за яскравим образом реалії власного життя. Відзначимо, що президент Обама майже не користується метафорами, котрі називають концептуальними для англо-американської лінгвокультури; він послуговується «власними». Базовими метафоричними образами у мовленні Президента виступають такі:

а) ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС уподібнюється до СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЦИКЛУ, що має час посіву, період піклування про саджанці та час збирати врожай: *I do believe that the moment is ripe for both parties to realize that the path they are on is not going to realize.*

б) МИРНЕ СПІВЖИТТЯ бачиться не як одномоментний результат після підписання мирової угоди, а як ПОСТІЙНА ПРАЦЯ: *The people of the world can live together in peace. We know that is God's vision. Now that must be our work here on Earth.*

в) ІСТОРІЯ США зображується як ІСТОРІЯ наполегливого НЕВПИННОГО РУХУ вперед: *So let us mark this day with remembrance, of who we are and how far we have travelled <...> Let it be said by our children's children that when we were tested we refused to let this journey end, that we did not turn back nor did we falter; and with eyes fixed on the horizon and God's grace upon us, we carried forth that great gift of freedom and delivered it safely to future generations.* Президент Обама описує розвиток американської держави, як довгий шлях

«road», яким його співвітчизники прямують – «travel» до кращого майбутнього. Ця путь описується Президентом як нелегка, часто ризикована, що вимагає тяжкої праці: *Our journey has never been one of short-cuts or settling for less. It has not been the path for the faint-hearted – for those who prefer leisure over work, or seek only the pleasures of riches and fame. Rather, it has been the risk-takers, the doers, the makers of things < ... > obscure in their labour...*

В інавгураційній промові, котра є доволі показовою для аналізу рис комунікативного автоіміджу, Барак Обама створює лексичну градацію «path – road – climb», підкреслюючи цим свої лідерські якості, позиціонує себе як політика-реформатора, котрий здатен повести націю до підкорення нових висот. Водночас образ скелі вказує й на труднощі та тяжкість підйому на таку вершину, що перегукується з однією з «улюблених» цитат Обама про те, що не буває миттєвих результатів, і будь-які зміни потребують часу: *< ... > who have carried us up the long, rugged path towards prosperity and freedom <...> The road ahead will be long. Our climb will be steep. We may not get there in one year or even in one term. But, America, I have never been more hopeful than I am tonight that we will get there.* Риторичне звертання, а антитеза та динамізм останнього речення підсилюють велич цього образу.

г) ЕКОНОМІКА постає ЖИВОЮ ІСТОТОЮ, про котру треба сумлінно піклуватись: *Our economy is badly weakened < ... > The state of the economy calls for action < ... > And ultimately, that's the engine of our economy – businesses, large and small, getting back on their feet. And that's the focus of our efforts.*

г) ДОСЯГНЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОГО ДОСТАТКУ бачиться як ПОСТІЙНА БОРОТЬБА – *fight*. Проте це не просто битва сильного зі слабшим чи війна всіх проти всіх, це боротьба за благополуччя власної родини «family»: *< ... > reminder of just how hard they work every single day, just how hard they fight on behalf of their families. < ... > willing to fight for their futures as hard as they fight for their families.*

д) КРАЇНА є створеним ВИРОБНИЧИМ прибутковим КОМПЛЕКСОМ, котрий, за підтримки працівників-громадян, працює подібно до механізму: *Middle class Americans are the ones who built this country, made it great, and keep it going each and every day.*

е) ДОЛЯ ЛЮДИНИ бачиться як ВИКОНАННЯ написаного самою людиною СЦЕНАРІЮ свого життя, а не чимось визначеним вищою силою чи соціальним положенням особи: *Where you are right now doesn't have to determine where you'll end up. No one's written your destiny for you. Here in America, you write your own destiny. You make your own future.*

Звернення в метафоричній формі до ціннісно значимих понять не лише посилює пафос виступу та зберігає спадковість системи цінностей, але й утворює нові смисли за рахунок переходу від старого бачення ситуації до нового, запропонованого оратором [5: 93].

ПОВТОР можемо назвати другою відмітною рисою ідіостилю Президента, цей риторичний засіб властивий усім аналізованим промовам та інтерв'ю політика. Риторичний прийом повтору, як відзначає Ю. Вашталова, вигідно підходить для політичної комунікації, оскільки в процесі сприйняття та обробки інформації адресатом повтори наповнюються асоціаціями й набувають особливої психологічної та символічної глибини, що дає міцну основу для сприйняття змісту промови [2, с. 5]. Особливостями функціонування повтору в мовленні Барака Обама виступають такі риси:

а) на фонетичному рівні – алітерація належить до кола улюблених риторичних засобів Президента США. Речення або частини речень, у яких мовець висловлює різко негативне ставлення до певного явища чи ситуації, закликає до змін містять алітерацію проривних, придихових звуків та звукосполук /pr/, /br/ : *Repression takes many forms, and too many nations are plagued by problems that condemn their people to poverty... The rule of brutality and bribery... Islam is not part of the problem in combating violent extremism – it is an important part of promoting peace*».

б) на лексичному рівні – кожен політичний текст оперує 3–5 ключовими словами, які часто повторюються. Наприклад, для промови, виголошеної в Каїрі, такими словами виступають: *mutual interest, mutual respect, violence, communicate*. В подібних випадках повторювані лексеми є, певно, об'єктиваторами базових концептів виступу. Наприклад, у зазначеній промові такими концептами постають *тероризм, повага та діалог*. Ключовими поняттями проаналізованих зразків політичного мовлення Обама є лексеми на позначення

найважливіших складових життя людини: моральних, матеріальних, аксіологічних. Ними є лексеми *Home, Child, Peace, Care, Job, Education*. Крім того, від виступу до виступу у мовлення Президента присутні певні ключові речення, які він повторює майже слово в слово. Ці фрази звучать як стислі виразники політичного курсу Президента, основоположні принципи його діяльності. Такими реченнями в проаналізованих зразках дискурсу виступають:

- *And it's going to be difficult, it's going to take time.*
- *But it's not going to be easy.*
- *My job is to communicate.*
- *Let me be clear.*
- *Yes, we can.*
- *You will be judged on what you've built, not what you've destroyed.*
- *We will extend a hand if you are willing to unclench your fist.*

в) на синтаксичному рівні – *повторюваною є синтаксична структура* фраз в межах одного речення або структура суміжних речень. Зазвичай лексичний повтор поєднаний із синтаксичним (паралельні конструкції), а сам повтор є потрібним. Він може бути анафоричним: *You have done what the cynics said we couldn't do. You have done what the state of New Hampshire can do in five days. You have done what America can do in this new year*, тоді увага зосереджується на змісті другої, неповторюваної частини речення, та епіфоричним: *It was a creed written into the founding documents that declared the destiny of a nation: Yes, we can. It was whispered by slaves and abolitionists as they blazed a trail towards freedom through the darkest of nights: Yes, we can. It was sung by immigrants as they struck out for distant shores and pioneers who pushed westward against an unforgiving wilderness: Yes, we can.* В такому випадку фраза звучить найбільш натхненно

Окрім того, повтори допомагають мовцю побудувати антитезу. Барак Обама полюбляє доводити правильність певної ідеї через протиставлення їй іншої ідеї. Об'єктом його порівняння зазвичай стають аспекти: «правильне – неправильне» (з його точки зору), «зроблене – обіцяне», «досягнуте – недосягнуте», зокрема: *It's easier to start wars than to end them. It's easier to blame others than to look inward. It's easier to see what is different about someone than to find the things we share.*

СИНТАКСИЧНИМИ риторичними засобами мовлення Обама-політика є такі:

а) *абзац починається з тематичного речення*, докази на підтримку певної думки наводяться нижче («стандартна» *схема тридоказовості*), а синтаксичний паралелізм аргументативних речень надає їм більшої ваги. Останнє речення звучить найбільш натхненно: підводячи до потрібного йому висновку, політик не забуває підкреслити вагомість внеску його слухачів в успіх «спільної справи»: *To realize that promise, we must first recognize a fundamental truth that you have given life to in Ghana: development depends upon good governance. That is the ingredient which has been missing in far too many places, for far too long. That is the change that can unlock Africa's potential. And that is a responsibility that can only be met by Africans.*

б) *формування діад «досягнення+досягнення»*: слухачі підсвідомо вже згодні з наступною діадою; це уможливило заміну мовцем другого елемента діади на необхідний йому, котрий психологічно також буде сприйнятий як неспростовний факт: *As a student of history, I also know civilization's debt to Islam. It was Islam that carried the light of learning through so many centuries < ... > the order of algebra < ... > our magnetic compass and tools of navigation < ... > printing < ... > majestic arches and soaring spires, timeless poetry and cherished music, elegant calligraphy and places of peaceful contemplation. And throughout history, Islam has demonstrated through words and deeds the possibilities of religious tolerance and racial equality.*

в) *вибудовування триади*: перше і третє є загальновідомими фактами, а друге речення, що вводиться безсполучниково, „динамічно”, сприймається в цьому «оточенні» як істина: *Ghana's history is rich, the ties between our two countries are strong, and I am proud that this is my first visit to sub-Saharan Africa as President of the United States.*

г) речення – заклики до дії є переважно короткими, двоскладовими, неускладненими, тобто сама структура речення передає динаміку його змісту: *Our problems must be dealt with through partnership; our progress must be shared. We know we must reform this system. The question is how. Now is the season for action.*

Отже, риторичні особливості мовлення Президента США допомагають сформувати імідж впевненого, цілеспрямованого, поміркованого лідера, котрий здатен вести за собою та нести відповідальність за майбутнє нації. Наскрізна метафоричність, часті повтори ключових слів і фраз та вмиле використання синтаксичних засобів риторики посилюють емпатію слухачів з політиком, а відповідно і довіру до нього.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабак М. П. Використання комунікативних методів побудови політичного іміджу в засобах масової інформації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. спец. : 10.02.04. «Германські мови» / Бабак М. П., 2007. – 18 с.
2. Вашталова Ю. С. Риторические особенности американского политического дискурса: когнитивно-семантический аспект (на материале речей политических лидеров США): автореферат дис. на соискание науч. ступ. канд. филол. наук: 10.02.04 «Германские языки» / Ю. С. Вашталова. – Санкт-Петербург, 2009. – 20 с.
3. Дорожжина Т. Н. Речевой имидж политического лидера / Т. Н. Дорожжина // Социс. – 1997. – №8. – С. 30–36.
4. Еремина С. А. Речевой портрет политика / С. А. Еремина // Современная политическая лингвистика: Материалы международной научной конференции. – Екатеринбург, 2003. – С. 195–198.
5. Зигманн Ж. В. Структура современного политического дискурса: речевые жанры и речевые стратегии: дис. ...канд. филолог. наук: 10. 02. 01 / Зигманн Жанна Вадимовна. – М., 2003. – 239 с.
6. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
7. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Юрий Николаевич Караулов. – М.: Наука, 1987. – 261 с.
8. Почепцов Г.Г. Теорія комунікації / Георгій Георгійович Почепцов-мол. – Київ: Спілка рекламистів України, 1996. – 198 с.
9. Романова Т. В. Коммуникативный имидж и речевой портрет современного политика / Т. В. Романова // Политическая лингвистика / Гл. Ред. А.П.Чудинов. – Екатеринбург: ГОУ ВПО „Урал. гос. пед. ун-т”. – 2009. – Вып. 1 (27). – С. 110–118.
10. Сергієнко Н. О. Психологічні прийоми в політиці: Навч. посіб. / Наталія Олександрівна Сергієнко. – К.: МАУП, 2006. – 112 с.
11. Dijk van T. A. Critical discourse analysis / T. A. van Dijk. – Режим доступу: <http://www.discourses.org/OldArticles/Critical%20discourse%20analysis.pdf>
12. Kolln M. Rhetorical grammar: grammatical choices, rhetorical effects / Martha Kolln. – Boston: Allyn and Bacon, 2006. – 260 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Чорна – аспірантка кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: політична лінгвістика, іміджологія, комунікативна лінгвістика.

ЕМОТИВНА СКЛАДОВА ДИСКУРСУ ПЕРЕМОЖЦЯ (на матеріалі англійської мови)

Галина ЩАСТНА (Київ, Україна)

У статті надається характеристика емоційного профілю переможця та його складових у різних комунікативних стилях – агресивному, субмісивному та асертивному. Робиться спроба визначити лексичні та синтаксичні засоби на позначення емоцій переможця у дискурсі.

Ключові слова: дискурс переможця, емоційний профіль, агресивний, субмісивний, асертивний комунікативні стилі, емотивна лексика.

The article studies the emotional profile of the winner and its constituents in different communicative styles: aggressive, submissive, and assertive. The paper attempts to define lexical and syntactic means of representing the winner's emotions in discourse.

Key words: winner's discourse, emotional profile, aggressive, submissive, assertive communicative styles, emotive lexis.

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена спрямованістю сучасних досліджень художнього дискурсу на впровадження новітніх підходів до його аналізу. Сучасна антропологічна парадигма лінгвістики передбачає поступове розширення меж досліджень. Зокрема, до кола інтересів науковців потрапляють особливості взаємодії когніції та емоції людини у продукуванні тексту та дискурсу. Увага, що приділяється емотивній складовій дискурсу, не є випадковою. У своїй монографії [7] В.І.Шаховський зазначає, що у зв'язку із глобальною емоційною свободою людини, яка перестала боятися відкрито виражати свої почуття у суспільстві, можна говорити про появу в комунікативній парадигмі особливого виду спілкування, а саме – емоційного.

Лінгвістичні дослідження в емоційній сфері людини значною мірою ґрунтуються на здобутках психології (К. Е. Изард, П. Екман, Н. В. Вітг, П. В. Симонов, Є. П. Ільїн), і їхні результати збагачують різні аспекти науки. Зокрема, у центрі уваги науковців опинялися особливості емоційного мовлення (Е. Л. Носенко), невербальні засоби комунікації на позначення емоцій (Г. Є. Крейдлін, І. І. Серякова), емпатія (Л. В. Козяревич), окремі емоційні стани (Н. П. Киселюк), проте емотивний аспект дискурсивної поведінки переможця досі не вивчався.

Об’єктом дослідження у даній статті є дискурсивна поведінка переможця в різних комунікативних стилях – агресивному, субмісивному, асертивному.

Предмет дослідження – особливості вираження емоційного стану переможця в агресивному, субмісивному та асертивному комунікативних стилях та способи позначення цього стану у письмовому дискурсі.

Метою даної статті є виявлення особливостей реалізації емотивної складової дискурсивної поведінки переможця у різних комунікативних стилях.

Досягнення поставленої мети передбачає розв’язання таких **завдань**: встановити складові емоційного профілю переможця; розкрити відмінності спектру, інтенсивності та особливостей вираження емоцій переможця у різних комунікативних стилях; проаналізувати лексичні та синтаксичні засоби на позначення емоцій переможця.

У нашій роботі переможець розглядається як той, хто отримав успіх у боротьбі за щонебудь, здійснив заплановане, подолавши певні труднощі чи перешкоди. Концепт УСПІХ є доволі важливим для кожної культури, хоча в його розумінні виявлено певну специфіку для носіїв різних мов. В асоціативному колі успіх може бути пов’язаний як із зусиллями людини, так і з везінням. В англійській лінгвокультурі до людини, що не досягла успіху, ставляться з елементом презирства, а отже успіх напряму пов’язується із зусиллями особи [4]. Окрім того, Ємельянова Л. Л. було встановлено частотність актуалізації змістовних ознак категорії “успіх”: 43% розглянутих авторкою прикладів визначають ефект “досягнення (отримання) бажаної чи спланованої цілі, певних благ, багатства, стану, слави, процвітання і т. ін.”, 30% стосуються ознаки “щасливе завершення спроб та зусиль, досягнення позитивного результату”, 27% визначають “успішний суб’єкт” дії, спрямованої на досягнення успіху [1: 54].

Досягнення успіху і здобуття перемоги безсумнівно викликають сильне емоційне переживання у того, хто цього прагнув і переймався кінцевим результатом. Що саме відчуває людина у цей момент та одразу після нього можна дізнатися з експліцитної поведінки, якщо вербальна та невербальна поведінка не коригуються свідомим контролем, а також з розповіді переможця про власні переживання. Проте зовнішні вияви емоцій не завжди є однозначним та достовірним джерелом інформації про справжні переживання переможця.

Вивчаючи взаємодію вербальних та невербальних способів передачі емоцій, С.Планалп та К.Ні запозичили три моделі побудови повідомлення О’Кіфа. В результаті, було визначено три парадигми дослідження емоцій:

- expressive: емоція виражається як відчувається, природнім для мовця шляхом;
- conventional: спосіб передачі емоції відповідає загальноприйнятим нормам;
- rhetorical: емоційне повідомлення використовується як частина стратегії з метою досягнення певних цілей [10].

Зазначені способи передачі емоційного стану спостерігаються і у переможця. С.Планалп та К.Ні в якості ілюстрації наводять спостереження Х.Ф. Фернандес-Долса та М.А. Руїс-Белди за золотими медалістами Олімпіади 1992 року. Коли атлети здобули перемогу, їх увага все ще була зосереджена на виконанні фізичних вправ, а не на демонстрації емоцій. Вирази обличчя спортсменів у той момент просто передавали їх почуття (експресивна парадигма) і, що цікаво, нагадували злість або сум, але не очікувану у такій ситуації радість. Коли ж пізніше переможці отримували свої медалі, вони виражали радість у звичний і доречний у такій ситуації спосіб – посміхаючись (конвенційна парадигма). С.Планалп та К.Ні висловлюють припущення, що у неофіційній ситуації медалісти могли також використовувати емоції як стратегічний засіб і демонструвати

засмученість від поразки інших спортсменів для засвідчення солідарності з ними (риторична парадигма) [10].

Розглянемо, які емоції найчастіше супроводжують дискурс переможця. Подолання перешкод, реальних чи уявних, є джерелом задоволення та радості для людини. Переживання та вираження задоволення не завжди має однакову інтенсивність, а відрізняється за ступенем: від утіхи, насолоди до захоплення і захвату [3: 143].

Однак перемога, що передбачає наявність переможця та переможеного, може викликати презирство до того, хто програв. Кожного разу, коли людина здобуває перемогу, у неї виникає відчуття власної значущості, могутності та переваги, що може призвести до презирливого ставлення переможця до суперника [2: 280]. Суть переживання емоції презирства полягає у тому, що відчуття власної цінності та значущості збільшується, а об'єкт презирства знецінюється.

Презирство, разом з відразою та гнівом, входить до тріади ворожості [2] і є “найхолоднішою” з цих емоцій. Через низький рівень фізіологічного збудження, яким характеризується презирство, інтенсивність цієї емоції значно не варіюється; проте презирство може супроводжуватися гнівом та відразою, що здатне значно підсилити ступінь емоційного переживання.

Здобувши перемогу у соціальному заході, такому як змагання, перемовини тощо, мовець неодмінно привертає до себе увагу інших учасників та спостерігачів. Якщо переможець не відчуває своїх переваг у новій ролі, він ніяковіє, намагається відвернути увагу від власної перемоги або девальвувати її значення, щоб подолати збентеження. Причиною відмови від обстоювання своїх прав є сором'язливість як результат низької самооцінки та переживань стосовно того, яке враження мовець справляє на оточуючих [9: 186]. Ядром будь-якого переживання зніяковіння є відчуття незахисності у ситуації соціальної взаємодії [2: 328]. Емоція зніяковіння супроводжується мінімальними мимічними проявами. Сильніше переживання емоції проявляється в тому, що людина лише частково може керувати своїми мускулами [5: 120].

Емоційний профіль дискурсивної вербальної та невербальної поведінки людини тісно пов'язаний з комунікативним стилем, яким вона послуговується у процесі соціальної взаємодії. Перелічені характеристики емоційного стану переможця, як ми бачимо, можуть бути різними, проте спостерігається диференціація емоцій, що супроводжують дискурс різних стилів.

Ми розглядаємо дискурс переможця агресивного, субмісивного та асертивного стилів, різниця між якими полягає в особливостях реалізації опозиції переможць: переможений. Агресивний переможць не зважає на права інших, натомість з готовністю захищає свої права та інтереси. На відміну від агресора, субмісивний переможць посуває своє досягнення на другий план і відвертає увагу від своєї перемоги. Ключовою позицією асертивності є вміння вести перемовини, і асертивний мовець здатен захистити свої інтереси та інтереси свого співрозмовника [9: 189].

Розглянемо відмінні складові емоційного профілю дискурсивної поведінки переможця різних стилів. Радість, як найбільш передбачувана емоція у ситуації перемоги, не завжди виражається вербальними чи невербальними засобами і може переживатися приховано. Так, поряд з радістю від досягнення, *агресивний* переможць може ставитись з презирством до переможеного, що властиво лише даному стилю спілкування. Бажання домінувати, разом із почуттям самовдоволення і презирства до суперника схильні підвищувати інтенсивність експресивного вираження емоцій. Риторичне і конвенційне вираження емоцій агресивного переможця, які спостерігаються рідше, характеризуються послабленою інтенсивністю.

Зніяковіння є відмінною рисою емоційного профілю *субмісивного* переможця. Його переживання можуть мати різний ступінь інтенсивності, проте тяжіють до стриманого вираження. Збентежена поведінка – як результат впливу ситуації емоційної напруженості – представлена руховим неспокоєм, імпульсивністю, метушливістю [6: 13]. Менш бурхливий вияв емоцій пов'язаний із необхідністю відвернути увагу від переможця або із його сором'язливістю. У першому випадку має місце риторичне вираження емоцій субмісивного переможця, а у другому – експресивне. Не виключено, що за певних обставин вираження

зняковіння переможця може мати конвенційний характер, проте це питання вимагає подальшого дослідження.

Нарешті, *асертивний* переможець вважає відверту, проте не занадто бурхливу демонстрацію свого задоволення доречною. Радість від перемоги, що охоплює людину, характеризується помірним виявом, оскільки у центрі уваги опиняється процес спілкування, його збалансованість та успішність. Нами помічено, що конвенційне вираження радості асертивного переможця є характерною рисою його дискурсу і підпорядковується бажанню підтримувати партнерські стосунки. Варто відзначити, що у даному випадку нам видається складним розмежувати конвенційне та риторичне вираження емоцій асертивного переможця, оскільки демонстрація радості від досягнення та дружнє і поважне ставлення до переможеного є доречними у даній ситуації і одночасно тісно пов'язані із соціальними цілями підтримання контакту із членами суспільства, які надалі можуть допомогти реалізувати інші цілі переможця. У деяких випадках спостерігається експресивне вираження радості, а отже воно може мати різну інтенсивність, посилюючись від попередньо докладених зусиль та здоланих перешкод [2: 148].

Розглянемо за приклад фрагмент дискурсу переможця асертивного комунікативного стилю:

Kate laughed happily. "They don't have to give you any samples, darling. One day they will all be yours."

"You t-tell them. They wouldn't l-listen to me."

She hugged him. "You did enjoy it, didn't you?"

She was enormously pleased that at last Tony was excited about his heritage [11: 329].

Кейт, володарка бізнес-імперії, нарешті змогла зацікавити свого єдиного сина і спадкоємця сімейною справою. Наскільки ця перемога важлива для Кейт, знає лише вона сама. Про асертивний стиль її дискурсу свідчить інтерес до становища і почуттів її співрозмовника, що передається за допомогою обіцянок збагачення (*They don't have to give you any samples, darling. One day they will all be yours*) та розділового запитання (*You did enjoy it, didn't you?*), що імплікує стверджувальну відповідь. Емоційний стан Кейт розкриває її ставлення до отриманого результату та до переможеного, і передається через позначення невербальної поведінки переможниці (*Kate laughed happily, She hugged him*) і пояснення автора (*She was enormously pleased*). Отже, підсумуємо риси емоційного профілю переможниці у розглянутому фрагменті: позитивна емоція задоволення має доволі інтенсивне вираження і, очевидно, відповідає внутрішньому стану персонажа, що свідчить про експресивне вираження емоції.

Емотивна складова дискурсу переможця у достатній кількості представлена лексичними та синтаксичними засобами. Мовні засоби передачі емоцій на лексичному рівні поділяють на номінативні, експресивні та дескриптивні [8: 169]. У ході аналізу ми виявили, що серед лексичних засобів, які репрезентують емоційний стан переможця, переважають дескриптивні. Лексика, що описує вираження або переживання емоцій помірної інтенсивності, зустрічається у дискурсі переможця різних стилів спілкування, проте таких прикладів налічується небагато, зокрема: *satisfied, in/with/of satisfaction, smile, hug*. Частина емотивної лексики було виокремлено лише у дискурсі агресивного та асертивного стилів: *beam, laugh, cheer, pleased, excited, delighted, happy (happily), cheerful(ly), joyful(ly), with pleasure, in/of excitement, in/with/of delight, with/of happiness, with/of/for joy*. Дискурс переможця агресивного стилю насичений емотивною лексикою найбільше: *howl, shout, cry, scream, yell, roar, talk loudly, whisper, say in a low voice, bark; grin, sneer, glow, gleam; scowl, stare; in/with glee, in/with/of triumph, (of) euphoria, euphoric, in/with/of contempt/pride/distaste, with scorn, contemptuous(ly), proud(ly), scornful(ly), triumphant(ly), madly, mocking(ly), mockery, mock; jump, leap, dance; kiss, give smb a shake, walk taller and straighter* і т. ін.. Зняковіння і збентеження субмісивного переможця мало описуються у дискурсі і переважно розпізнаються завдяки аналізу його стратегічно-тактичного репертуару. Проте до дескриптивних лексичних засобів мовного втілення емоцій переможця прилічуємо, зокрема, прикметники, що вказують на стан мовця або спосіб дії: *trembling, shaking, suppressed, controlled, embarrassed, confused, perplexed, awkward* і т. ін..

Лексичні засоби вираження емоцій переможця також переважають у дискурсі переможця, що послуговується агресивним стилем спілкування. Їх ми поділяємо на дві групи: а) лексика, що виражає радість і захоплення переможця (*wonderful, unbelievable, incredible, sheer magic, yippee, hooray, yes, yeah* і т. п.); б) лексика, що передає зневажливе ставлення до переможеного або третьої особи: це переважно лайливі чи принизливі звертання (*geek, stupid bitch, sonofabitch, creep, fool, bloody fruit loop*), а також грубощі (*shut up, keep your hair on*). Лексика, що виражає емоції в асертивному стилі спілкування переможця, обмежується стриманими *fine, good, very well* і т. ін..

На синтаксичному рівні засоби на позначення інтенсивного вираження емоцій переможця представлені окличними реченнями, що характерні для агресивного комунікативного стилю (*Yippee! Hip, hip, hooray! I can't believe it! I simply can't believe it we pulled it off! We've won! I knew it!*).

Висновки та перспективи дослідження. У ході проведеного аналізу було встановлено складові емоційного профілю переможця та виявлено відмінності його емоційної реакції у дискурсі залежно від комунікативного стилю. Результати відбору мовних засобів на позначення емоцій переможця можуть бути використані для подальшого вивчення дискурсу з точки зору різних комунікативних стилів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Емельянова Л. Л. Речевая репрезентация концепта успех (лингвокультурологический анализ) / Л. Л. Емельянова // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції [“Філологія і освітній процес: 21 століття”], (30 вересня – 2 жовтня 2010 р.). – Одеса: Вид-во КП ОМД, 2010. – С. 54-55.
2. Изард К. Э. Психология эмоций / Кэрролл Эллис Изард; [Пер. с англ.]. – СПб.: Питер, 2006. – 464 с.
3. Ильин Е. П. Психофизиология состояний человека / Евгений Павлович Ильин. – СПб.: Питер, 2005. – 412 с. : ил.
4. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке [Электронный ресурс] / В.И. Карасик // Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – С. 166-205. – Режим доступа: <http://philologos.narod.ru/ling/karasik.htm>
5. Ланге Г. Душевные движения / Карл Георг Ланге // Психология эмоций / автор-сост.: Витис Вилонас. – СПб.: Питер, 2007. – С. 112-130.
6. Носенко Э. Л. Особенности речи в состоянии эмоциональной напряженности: [пособие к спецкурсу по психолингвистике] / Элеонора Львовна Носенко. – Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1975. – 132 с.
7. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций: [монография] / Виктор Иванович Шаховский. – М.: Гнозис, 2008. – 416 с.
8. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / Виктор Иванович Шаховский. – Воронеж: Изд-во Воронежск. гос. ун-та, 1987. – 192 с.
9. Gamble T. K. Communication works / Teri Gamble, Michael Gamble. – [3rd ed.]. – New York etc.: McGraw-Hill, 1990. – 495 p.: ill.
10. The verbal communication of emotions: interdisciplinary perspectives / [edited by Susan R. Fussel]. – Mahwah.: Lawrence Erlbaum Associates, 2002. – 294 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

11. Sheldon S. Master of the Game / Sidney Sheldon. – London: Harper, 2005. – 673 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Щастна – аспірантка кафедри германської і фінської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: прагматика англійської мови.

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ, ВЗАЄМОДІЯ ТА КОНТАКТУВАННЯ МОВ

JOHANN ANDREAS SCHMELLER – DER BAYERISCHE GRIMM – GERMANIST UND SLAVIST

Richard J. BRUNNER (Ulm, Deutschland)

У статті йдеться про творчу спадщину Йоганна Андреаса Шмелера, одного із вчених-засновників мовознавства в Німеччині. Автор зупиняється на внеску видатного мислителя у розвиток германістики та славістики та їхніх мовних зв'язків у синхронії та діахронії. Додатково розглядаються питання введення єдиної європейської мови.

Ключові слова: історія мовознавства, германістика, славістика, мовні зв'язки та впливи, діалекти, універсальна мова.

The article investigates the works of Johann Andreas Schmeller, one of the scholars who commenced linguistic studies in Germany. The author focuses upon the scholar's considerable contribution to the development of Germanic and Slavonic studies and their interlingual connections in synchrony and diachrony. Additionally, the question of introducing the only language for communication at European level is being discussed.

Key words: history of linguistics, Germanic Studies, Slavonic Studies, interlingual connections and influences, dialects, lingua franca.

Die Begründung der Wissenschaft von deutscher Sprache und Literatur ist für uns untrennbar mit den Namen Jacob GRIMMS, seines Bruders WILHELM und Karl LACHMANNs verbunden. Ein anderer Gelehrter dieser Zeit, der es verdient, neben J. GRIMM gestellt zu werden, ist Johann Andreas SCHMELLER¹ (1785-1852).

SCHMELLER war der erste Fachvertreter der Germanistik an der Ludwig-Maximilians-Universität zu München. Er wollte das aus der allgemeinen Grammatik heraus neu entstehende Fach zu einer Philologie der deutschen Sprache nach dem Vorbild der Altphilologie weiterentwickeln. Der berühmte aus Tirschenreuth² in der Oberpfalz (Bayern) stammende Sprachwissenschaftler, Staatsbibliothekar (1829-1852) und Mitglied der Bayerischen Akademie der Wissenschaften (1824-1852) ist in Fachkreisen allgemein bekannt und berühmt als Begründer der wissenschaftlichen deutschen Mundartforschung, Verfasser der Bayerischen Grammatik – die *Mundarten Bayerns grammatisch dargestellt* (1821), des *Bayerischen Wörterbuches* (4 Bände 1827/37), das noch heute unentbehrlich ist, weil es durch nichts Neueres ersetzt ist, der *Cimbrischen Grammatik* (1834/1838) und des posthum erschienenen *Cimbrischen Wörterbuches* (1855) [altdeutsche Sprachinseln in Norditalien], als Kenner und Editor mittelalterlicher Sprachdenkmäler: *Evangelii secundum Matthaeum* (1827); *Heliand* (Text 1830, Glossar und Grammatik 1840); *Muspilli* (1832); *Ruodlieb* (1838); *Tatian* (1841); *Gregorius Peccator* (1842); *Carmina Burana* (1847); *Hadamar von Laber* (1850); und als Beschreiber und Ordner von ungefähr 27 000 Handschriften nach deren kirchlichen und geistlichen Herkunftsorten, nachdem diese aus 150 altbayerischen und schwäbischen Klöstern und Stiftsbibliotheken stammenden Schätze nach der Säkularisierung 1803 in der Bayerischen Staatsbibliothek in München durcheinander geraten waren. Seine gedruckten Verzeichnisse sind bis heute unentbehrlich. In 24 großen Folianten und 400 starken Schachteln mit

¹ Vgl. Richard J. BRUNNER, *Johann Andreas Schmeller, Sprachwissenschaftler und Philologe*. Innsbruck 1971 [= Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft Bd. 4]. *Johann Andreas Schmeller und die Bayerische Akademie der Wissenschaften. Dokumente und Erläuterungen*. Bearbeitet von R. J. BRUNNER unter Verwendung von Materialien von Josef HAHN (†), im Auftrag der Philosophisch-historischen Klasse der Bayerischen Akademie der Wissenschaften und der Kommission für bayerische Landesgeschichte. Abh. NF Heft 115. München 1997, 13 – 43. Richard J. BRUNNER, *Johann Andreas Schmeller und die Ludwig-Maximilians-Universität München. Dokumente und Erläuterungen*. Berlin 2009, 626 Seiten; MÜNCHENER UNIVERSITÄTSSCHRIFTEN [= LUDOVICO MAXIMILIANEA Forschungen, hg. v. Prof. Dr. Laetitia BOEHM, Quellen Bd. 4].

² Der Schreiber dieser Zeilen ist ebenfalls in Tirschenreuth geboren.

rund 100 000 Katalogblättern steht sein bibliothekarisches Lebenswerk in der Münchener Staatsbibliothek. Das ist von berufener Seite als *eine der größten bibliothekarischen Leistungen aller Zeiten*¹ bezeichnet worden und grenzt bis heute ans Unglaubliche. Als Bibliothekar war SCHMELLER 23 Dienstjahre in der Staatsbibliothek, in denen er sich zu deren wissenschaftlicher Zentralfigur in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts entwickelte. Die Universität München verlieh ihm 1826/27 die Ehrendoktorwürde, ernannte ihn 1826 zum Privatdozenten für altdeutsche und altgermanische Sprache und Literatur und bestellte ihn 1826/27 zum Honorarprofessor, 1828 zum außerordentlichen Professor², und 1846 zum ordentlichen Professor für altdeutsche Sprache und Literatur. Den an ihn 1844 ergangenen Ruf auf den neu zu errichtenden Lehrstuhl für Slawistik lehnte er aus falscher Bescheidenheit ab, obwohl er dafür alle wissenschaftlichen und philologischen Voraussetzungen erfüllt hätte.

Was auch den Nichtwissenschaftler an SCHMELLER fasziniert, ist dessen mit unermüdlichem Fleiß gepaarte geniale Begabung, die ihn befähigte, ohne Studium und ohne die übliche Universitätskarriere zu einem der Glanzlichter der Münchener Universität zu werden. Sein Schüler Konrad Hofmann sagt später über ihn: „*Es ist wahr, er hatte keine regelmässigen Studien gemacht, keine Universität besucht, gehörte keiner der 4 Fakultäten an und hatte nicht einmal den Doctorgrad. Aber seine Hochschule war die weite Welt, seine Lehrmeisterin die Not und die Collegien waren die Stimmen germanischer und romanischer Zunge gewesen, denen er von frühester Jugend an aufmerksam gehorcht und denen ja schon sein schriftstellerischer Erstlingsversuch*³ *gegolten hatte. Schon in der Schweiz hatte er dazu das Russische gefügt, dem sich später tiefeingehende böhmische Studien anschlossen. Alle diese Dinge konnte man damals auf keiner Universität lernen, Schmeller mußte also Autodidakt sein und war es im vollsten Sinne des Wortes und blieb es bis ans Ende, wie alle großen Forscher, die neue Disziplinen eröffnet oder mitbegründet haben. Die Gesamtsumme des Wissens, mit dem er an die Lösung seiner Aufgaben herantrat, lässt sich jetzt nicht mehr genau ermessen, jedenfalls muss sie nach der Aufnahme, welche er sofort bei den massgebenden Gelehrten der bayerischen Hauptstadt fand, eine imponierende gewesen sein, wenn auch nicht vergleichbar mit jener späteren Periode, wo er nach und nach einer der gelehrtesten Männer seiner Zeit und aller Zeiten geworden war. Ein ingenium subactum, wie Cicero es ausdrückt, war er schon damals.*“⁴

SCHMELLER, der von Jugend auf mit der Sprache des bayerischen Volkes vertraut war, wurde die Mundart schon früh zu einem Problem des Nachdenkens. Als 18jähriger verfasste er eine Abhandlung „*Über Schrift und Schriftunterricht. Ein ABC-Büchlein in die Hände Lehrender.*“ 1803, die ihm den Einstieg in den Lehrerberuf ermöglichen sollte. Er zeigt darin, wie man Mundartsprechende hochdeutsch lehren kann. „*Nach einer langen und schweren Wahl eines Gegenstandes*“, schreibt er am 6. Sept. 1805 ins Tagebuch (S. 117), „*gefiel mir vorzüglich eine Art Metaphisik der Kunst zu schreiben, über welche ich schon manchen originellen Gedanken im Vorrath hatte.*“ Es ist durchaus charakteristisch, daß am Beginn von SCHMELLERS linguistischen Arbeiten ein ABC-Büchlein steht.: Darin werden die Grundmuster und Denkfiguren ausgelegt, die seine sprachtheoretischen Arbeiten und die Skizzen zur Sprachphilosophie bestimmen. Seine Schrift stellt eine tiefgründige Auseinandersetzung mit der Alphabetisierungsmethode dar, die PESTALOZZI in seinen Schriften zur „*Methode*“ und zum Elementarunterricht entwickelt hatte. SCHMELLERS Erstlingswerk ist ein wichtiger Schritt auf dem Weg zur Fixierung der Sprachlaute in bezeichnete Phonemklassen. Er wehrt sich, so sehr er von der Notwendigkeit der Schriftsprache überzeugt ist,

¹ So Wieland SCHMID (1948). In: *Zentralblatt für Bibliothekswesen* 62, 32.

² Erstes Extraordinariat für Germanistik an der Ludwig-Maximilians-Universität München.

³ *Über Schrift und Schriftunterricht. Ein ABC-Büchlein in die Hände Lehrender (1803)*. Hg. v. Hermann BARKEY. München 1965 = Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse 1965, 3. Vgl. auch Zeitschr. f. bayer. Landesgesch. 30 (1967) 375 – 411 mit einem Beitrag BARKEYS *Der pädagogische Gehalt der Jugendschrift des Johann Andreas Schmeller [...]*. Vgl. ferner R. J. BRUNNER, *Als Habemut nach Burgdorf kam. – Zu Johann Andreas Schmellers „ABC-Büchlein“*. In: *Literatur in Bayern*. Hg. vom Institut für Bayerische Literaturgeschichte der Universität München. Nr. 20 (1990), 35 – 38. Robert HINDERLING, *Johann Andreas Schmeller (1785-1852) und die Anfänge der deutschen Phonetik*. In: *VERBORUM AMOR. Studien zur Geschichte und Kunst der deutschen Sprache*. Festschrift für Stefan SONDEREGGER zum 65. Geburtstag. Hg. von H. BURGER, A. M. HAAS und P. VON MATT. BERLIN/NEW YORK 1992, 733 – 750.

⁴ Sein Schüler und Nachfolger in der Universität Konrad HOFMANN, *Johann Andreas Schmeller. Eine Denkrede*. München 1885, 10 – 11, anlässlich des 100. Geburtstages.

gegen die Depravierung der Mundart. Schon in diesem Essay, der insofern mehr ist als die bloße Gelegenheitsschrift eines 18jährigen, kündigt sich bereits der spätere Mundartforscher und Sprachwissenschaftler, der Schöpfer eines neuen Zweiges der germanischen Philologie, der Mundartforschung an.

Hervorzuheben ist ein Zug, der für den Sprachwissenschaftler SCHMELLER charakteristisch ist, seine enorme Sprachenkenntnis. Außer den germanischen Sprachen beherrschte er Anzahl romanischer. Am 6. August 1821 schreibt er in sein Tagebuch: „Um vor langer Weile und Lebens-Überdruß nicht zu vergehen, habe ich meine Grammatiken in Reihe und Glied gestellt, und so nehme ich jeden Tag eine andere Sprache vor. Sie kommen in der Ordnung: Sanskrit, Persisch, Arabisch, Hebräisch, Madjarisch, Griechisch (alt und neu), Latein, Italienisch, portugiesisch, spanisch, französisch, russisch, böhmisch, polnisch, englisch, dänisch, holländisch.“¹ Noch als 50jähriger begann er Chinesisch zu lernen. Fruchtbar für sein Bayerisches Wörterbuch waren seine Kenntnisse der slawischen Sprachen, insbesondere des Tschechischen. Eine Arbeit ist dem Tschechischen gewidmet mit dem Titel: „Blick auf die nachbarliche Slawensprache in Böhmen“², die anregen soll, sich mit dem Slawischen zu beschäftigen.

In SCHMELLERS Gelehrtenleben nimmt seine Beschäftigung mit dem Slawischen breiten Raum ein. SCHMELLER hat sich durch seine intensiven Studien auf dem Gebiet der slawischen Sprachen und sein Interesse für die Literatur, Kultur und Geschichte der Slawen auch als Slawist und Bohemist ausgewiesen. Als guter Kenner der deutsch-slawischen Sprachbeziehungen fand er bei slawischen Sprachgelehrten, soweit sie mit ihm im brieflichen oder persönlichen Kontakt standen, als einer der ersten deutschen Slawisten und Bohemisten Beachtung. Das umfangreiche slawische Material im *Bayerischen Wörterbuch*²⁶⁴ bezeugt seine Vertrautheit mit dem Slawischen. Er stellt dort die Namen der slawischen Wochentage den deutschen gegenüber und findet es seltsam, daß die Slawen die Woche mit dem Montag beginnen lassen.²⁶⁵ In rund 700 von etwa 3000 Spalten finden wir slawische Ausdrücke, die er mit bayerischen vergleicht und in Verbindung bringt.

Im Bayerischen Wörterbuch nennt SCHMELLER die slowenische Sprache Kärntisch oder Krainisch, die tschechische zuerst Böhmisches, dann Tschechisch, das Kärntner Deutsch bezeichnet er als Kärntisch-Deutsch; mit Illyrisch meint er das Südslawische im weiteren Sinn. Ihm ging es bei der Heranziehung slawischer Beispiele in erster Linie um deren Beziehungen (Einflüsse und Abhängigkeiten) zum Baierschen, was methodologisch bei einer kritischen Prüfung zu berücksichtigen sein wird. Zur Demonstration dieser Behandlung des Slawischen führen wir in zwei Beispielen (stark verkürzt) seine Ausführungen zur Etymologie und Semantik an:

Zu bair. *Ê* [I 4 f.] 1. *Ehe*, 2. ursprünglich *Gesetz* wird mit tsch. *zakon*, *Gesetz*, d. h. *êwa*, *ê* im altd. Sinn und [slov./]kärnt. *sakon* [zakon], *Ehe*, *blos im jetzigen Sinn* mit den Ableitungen *sakonsk* [zakonsk, richtig: zakonski] *ehelich*: *sakonzhizha* [zakončiča, richtig: zakonščia], *Ehegattin*; *bressakonik* [brezzakonik], *Unverehelichter* verglichen. Die Parallele, gestützt auf JARNIK 148, ist prinzipiell nicht anfechtbar, wenngleich das übrigens gsl. Wort (vgl. VASMER I 439) slov. 1. *Gesetz*, 2. *Ehe*, 3. *Brauch*, *Gewohnheit* bedeutet, wie PLETERŠNIK II 842 angibt. Für die einzige slawische Sprache mit beiden Bedeutungen für 'Gesetz' kann auch SCHMELLER nur *vereinzelte Reste* anführen.

Bair. *bà-fixā* [I 183] *adj.*, *spottweise gegen Menschen gebraucht, die man an Körper oder Geist für auffallend schwach und untüchtig hält; nichtswerth; bou-fützig, läufig, von Hunden und Weibern* wird von SCHMELLER auf Grund von KOPITAR, *Glagolita Clozianus* 2b12 (VIII und 80^a) zu *podpjega* [sl. *podbega*] *geschiedene Ehefrau* wohl wegen *begati*, 'laufen' fälschlich in

¹ Schmeller, Tagebücher (TB) I, S. 434.

² Vortrag gehalten in der Sitzung d. philol.-philos. Classe am 6. May 1843. (Gelehrte Anzeigen 16) 1843, Sp. 933 – 968.

²⁶⁴ In der von Georg Karl FROMMANN besorgten 2. Auflage des *Bayerischen Wörterbuches* (1872-1877), mit den aus den durchschossenen Handexemplaren des BWb und dem Registerband zum Wörterbuch (BSB Schm. XII. 7.-10.) sowie auf Zetteln von fremder Hand eingearbeiteten Anmerkungen SCHMELLERS, finden wir bisweilen verstümmelte slawische Wörter. Entweder fehlten FROMMANN, wie S. FRANKOVÁ I 27 meint, genügend Kenntnisse der slawischen Sprachen oder er konnte Schmellers Handschrift nicht lesen, so daß sich beim Abschreiben Fehler einschlichen: vgl. Bd. I 364 unter ‚Brauser‘ tsch. *brusnia* statt *brusnice* ‚Schleiftrög‘.

²⁶⁵ Bayerisches Wörterbuch (BWb) I 437 unter Lemma *Pfintzag*.

Beziehung gesetzt. *Bà-hansch, talketer Kerl*. Vgl. tsch. *pohanci, pohansky, heidnisch*. „*Der Baudaxl, Bauxl, Spottname für einen kleinen, dicken Menschen*.“ Man weiß über die ganze *bà-* (*bà-fixə*), *bou-*, *bau-*Gruppe heute ebensowenig wie zu SCHMELLERS Zeiten. Das aksl. *podъpěga, podъběga, potъběga* ‘geschiedene Ehefrau’ ist im *Clozianus*, edidit A. DOSTÁL. Pragae 1959, S. 136 Anm. 10 belegt.

SCHMELLER beschäftigte sich viele Jahre nicht nur mit den slawischen Sprachen selbst, sondern auch mit ihren älteren literarischen Denkmälern. Es interessierte ihn alles, was das kulturelle Leben der slawischen Völker betrifft. Bemerkungen zu Sitten und Gebräuchen, zu Sprichwörtern, zum Volks- und Aberglauben, zum Hexen-, Dämonen- und Geisterglauben der Slawen und zu ihrer Mythologie²⁶⁶ treffen wir bei zahlreichen Stellen an. In einem Brief an Karl WEIGAND vom 11. September 1847 erklärte ihm SCHMELLER ausführlich altböhmische Monatsnamen, worum WEIGAND gebeten hatte.²⁶⁸ Sein Interesse gilt auch den Namen von Völkern, Ländern, Personen und Orten. Neben *Leipzig [Lipsko]*, *Potsdam [Podstupim]*, *Zerbst [Srbiště]* und *Dresden [Dražďany]* führt er oberpfälzische Ortsnamen slawischen Ursprungs an, so z.B. *Dölnitz, Flanitz, Köblitz, Redwitz, Teublitz, Trabitz, Wirbenz*.

Den tschechischen Flussnamen *Labe* vergleicht er mit dem deutschen *Elbe* und dem lateinischen *Albis* ohne Metathese. [Die Flussbezeichnung ist, wie heute feststeht, germanischer Herkunft.] Die meisten der im Plural gebrauchten slawischen Ortsnamen auf *-ice* seien gleich den deutschen auf *-ingen* und *-ing* von Personen abgeleitet. Der Ortsname *Pfreimd*, der in Urkunden als *Phrimede* erscheint, stammt von der aus Böhmen kommenden *Pfreimd, P̄rimda*. Der Name *Rötz*, in Urkunden *Retsiz*, erinnere an den slawischen Namen *Řečice*, zu *řeka* ‚Fluß‘.

Der zur Bereicherung seiner slawistischen Kenntnisse eifrige Quellensucher SCHMELLER ist durch seine zahlreichen Hinweise und Belege aus dem Leben der Slawen für diese selbst zu einer geschätzten Quelle geworden.

Bereits 1808 lernte SCHMELLER in Basel²⁶⁹ bei einem aus der Kriegsgefangenschaft entflohenen Russen, einem aus Novo Selo, Russisch, der ihm sein kostbares Gebetbuch, ein Geschenk seines Vaters, eine Gebetssammlung für das Heilige Höhlenkloster Lavra in Kiew aus dem Jahre 7266 = 1759 seit der Erschaffung der Welt lieh. SCHMELLER verglich die Psalmen mit dem deutschen Text. Er befaßte sich auch mit dem Arabischen, übte sich im Italienischen und frischte seine Latein- und Griechischkenntnisse wieder auf. Besonders interessierten ihn die Lautgesetze wie auch die Wortbildung der alten und neuen Sprachen und deren Zusammenhänge mit dem Deutschen. Dabei stellt er Gleichklänge bei zahlreichen Wortbildungen dieser Sprachen wie des Russischen fest. In seinem Akademievortrag: *Über Quantität im Bayerischen und einigen andern oberdeutschen Dialekten* (6.3.1830) nimmt er u. a. auf die Betonung der Silben im Slawischen Bezug: *Russisch: Kósa (Zopf), Kosá (Sense)*.¹ Ein russisches Übungsheft mit dem Datum 14. 8. – 3.11.1812 und einem Nachtrag vom 11.2.1815 beweist sein fortdauerndes Interesse. Wir finden hier slawische Wurzeln nach Klassen geordnet und Orthographie der lateinisch schreibenden Slawen in ihrer Verschiedenheit.²⁷⁰ Am 12. November 1814 wandte sich SCHMELLER aus Kempten an Kronprinz LUDWIG von Bayern mit dem Vorschlag, die europäischen Schwestern mit einem Lehrstuhl zu bedenken. Dabei dachte er wohl, wie H. SCHALLER meint², *auch ans Russische*. SCHMELLER schreibt: „[...] *Seit wiedergekehrtem Frieden, hab ich, neben den nicht mehr so sehr in Anspruch nehmenden Waffengeschäften, meine Lieblings-Arbeit – Sammlung und Forschung über die vaterländische Sprache in ihren ältesten u. neuesten Formen u. in ihrem Zusammenhang mit den übrigen europäischen Schwestern – worüber ein eigener Lehrstuhl, an einer unserer Höhern Schulen errichtet, für die nationale Bildung unserer edlern Jugend von wohlthätigsten Einfluß sein müsste – mit erneuter Freudigkeit vorgenommen. Es soll ja künftig,*

²⁶⁶ SCHMELLER hat seine Kenntnisse u.a. aus Vuk STEFANOVIĆ *Serbischer Aberglaube*, in: *Kaltenbäcks Österr. Zeitschrift für Geschichte und Staatenkunde* 1837.

²⁶⁸ BWb II XXII; Schmeller Briefwechsel (SchBW) 1370 (601); vgl. auch ebda 1244 (499).

²⁶⁹ S. FRANKOVÁ, 2. BSB Schm. XIV.9.; XIV.15.

¹ In: AbhBAw 1 (1835), 739-762

²⁷⁰ BSB Schm. XIV. 11; XIV.10; XIV. 12.; XIV. 13.; V. 8. A. und b.

² SCHALLER 1981, 20.

nach allerhöchstem Sinne, der Vaterlandsverteidiger den vaterlander-haltenden Geschäften des Friedens in Gewerbe, Kunst u. Wissenschaft so wenig als möglich entfremdet sein. [...] Kempten d. 12^e November 1814¹ [...]“

In seiner 1815 in Kempten erschienenen Schrift „Soll es Eine allgemeine europäische Verhandlungs-Sprache geben?“² schlug er unter dem Eindruck der großen Ereignisse jener Zeit die vier Hauptsprachen Deutsch, Englisch, Französisch und Slawisch als gleichberechtigte Kongresssprachen vor. Diese vier *Hauptsprachen*, die „wo möglich durch Griechisch und Latein zu begründen sind, müssen künftig Gegenstände der Erziehung jedes Europäers sein, der auf höhere Bildung, auf das Recht, über Dinge gemein=europäischen Belanges mit einzutreten, Anspruch machen will. Von diesen Sprachen wird er aber nur Einer, der seinigen, oder der ihr verwandtesten vollkommen Meister zu werden suchen, die übrigen braucht er nur verstehen zu lernen.“³ Diese „Europa-Vision“ zeigt uns, wie überraschend modern SCHMELLER noch in unsere Zeit hineinwirkt. Gleiches können wir bei den folgenden Worten sagen: „Also, so wie keine Weltherrschaft auch keine Weltsprache! Williges Anschließen der vielen kleinern in sich freien Völker und Staaten an die ihnen befreundeten wenigen größern, welche in rechtem, die Selbständigkeit und Würde eines jeden sicherndem Bunde stehen – Unterordnung der vielen in sich frei blühenden kleinern Mundarten und Sprachen unter die ihnen verwandten größern vier Hauptsprachen, und diese von allen Nationen des Bundes verstandenen Vier, nicht das Lateinische, nicht das Französische blos – Europas Allgemein=Sprache!“⁴

*Herrliche Zeit, wenn nur der Deutsche, der Russe, der Engländer – wie bis jetzt nur der Franzose – in London wie in Paris, Wien und Petersburg, in Stockholm wie in Neapel, Madrid und Warschau mit seinen heimatlichen Tönen von jedem Gebildeten verstanden wird! Welcher Vortheil von dem Reisenden jeder Art! Und welcher für den Gelehrten und Schriftsteller, der nicht mehr ängstlich sein darf, seine Entdeckung, seine Kunstgebilde von vielen Millionen nur Einer mittheilen und genießbar machen können! Überschreitbar wird die Kluft, die oft zwei nachbarliche Nationen in geistiger Hinsicht auf grausame Weise trennt; verstehen wird der Franzose den Deutschen, und sein geistiges und gemüthliches Sein, wenn er dessen Schöpfungen selbst genießen kann und sie nicht erst vom Übersetzer französisch muß aufwärmen lassen. Wie lebendig wird überhaupt Europas Verkehr werden, wenn es für die Gebildeten keiner Übersetzerbrücke mehr bedarf!*⁵

Nach seinem Tagebuch beschäftigte er sich bereits 1821 mit dem Tschechischen, intensiver dann mit täglichen Übungen ab November 1840. *Seit 4 Wochen ist eine halbe Stunde nach dem Erwachen der böhmischen Grammatik von Truka [?] gewidmet. Es gilt zu erproben, ob auch der alte Knabe noch was lernen könne.*²⁷¹ SCHMELLER stand damals im 56. Lebensjahr. Im Jahre 1841 trieb er mit dem aus Bayreuth stammenden Hofmeister bei Herzog MAX IN BAYERN, dem Tschechen KARL TUČEK (1815-1843) Sprachunterricht. Der Grund für diesen Eifer, Tschechisch zu lernen, ist nicht leicht festzustellen. Doch scheinen neben der Vorbereitung einer Reise nach Prag (1842) zumindest zwei Faktoren mitbestimmend gewesen zu sein, die *nachbarliche Slawensprache*⁶ kennen zu lernen; ich meine die gegenseitigen bairisch-tschechischen Lehnwörter in seinem *Bayerischen Wörterbuch* (1827-1837) und die Arbeit aus der böhmischen Kulturgeschichte.

¹ Geheimes Hausarchiv München / Nachlaß König LUDWIGS I. (+ 1868), N. ARO 34; SchBW 131 f. (153).

Abgedr. bei SCHALLER 21.

² Kempten 1815; Nachdruck JbSG 1987, 13-33.

³ Ebda. 1815, 34; 1987, 28 f.

⁴ Ebda. 1815, 38 f.; 1987, 31.

⁵ Ebda. 1815, 37; 1987, 30.

²⁷¹ TB I 434 (6. August 1821) und TB II 304 (30. Nov. 1840); TB II 317 (10.10.1841); nicht Truka; eine „Grammatik“ von Truka gibt es nicht. Der Titel bezieht sich entweder auf František Dobromysl TRNKA, *Übersicht der böhmischen Deklinationen und Conjugationen*. Brünn 1829, oder *Praktisches Lehrbuch der cechischen, vulgo böhmischen Sprache. Zweckmäßige Übungsstücke über die gesamten Regeln der slavischen Sprache in Böhmen, Mähren und in der ungarischen Slovakei...* Brünn 1830, oder (zutreffender) Fr. D. TRNKA, *Kniha cvičná jazyka slovanského v Čechách, Moravě a Uh. Slovácku oder theoretisch-praktisches Lehrbuch der tschechischen oder böhmischen Sprache u.s.w.* Brünn 1832. Vgl. R. J. BRUNNER, *Schmeller und Kollár*, in: *Histor. Sprachforschung (Historical Linguistics)* 104 (1991), 307-314. Dok. 48.

⁶ Vgl. Vortrag in der BAdW am 6. Mai 1843: *Blick auf die nachbarliche Slawensprache in Böhmen*. GA Nr. 116-120, Sp. 933-968.

Zwischen 1840 und 1846 entstehen auch alle seine bohemistischen Arbeiten. SCHMELLER war nicht nur ein Kenner der slawischen Sprachen, er befasste sich zudem mit slawischen Sprachdenkmälern, mit der Literatur, Kultur und Geschichte der Slawen.

Im Jahre 1836 setzte er sich mit dem Albanischen auseinander. In den *Gelehrten Anzeigen* rezensiert er das Buch von Joseph Ritter v. XYLANDER, *Die Sprache der Albanesen oder Schkipetare*, erschienen in Frankfurt am Main 1835¹.

Im Jahre 1837 bespricht er Bartholomaeus KOPITARS Abhandlung *Glagolita Glozianus*² aus dem Jahre 1836, die für die Entwicklung der wissenschaftlichen Betrachtung slawischer Sprachen durch die umfangreichen Erläuterungen Kopitars von großer Bedeutung war. Diese Besprechung hat KOPITAR nicht gefallen. Die Handschrift des *Glozianus*, benannt nach ihrem Besitzer, dem Grafen Paris CLOTZ (KLOTZ) in Trient, besteht aus einem 12 Blätter umfassenden Codex mit Homilien in altkirchenslawischer Sprache mit und ohne griechische Vorlagen des 9. Jahrhunderts; sie liegt heute im Museo civico in Trient und ist das bedeutendste frühe Dokument jener „Anomalie einer nicht lateinischen römischen Liturgie“. Der Titel *Glagolita* wurde von KOPITAR (falsch) auf die sogen. GLAGOLITEN bezogen, jene kroatischen Katholiken der Dalmatinischen Inseln (Hvar, Krk), welche die röm. Messe in slawischer Sprache feierten. Mit Kopitar teilt er die Ansicht, dass die glagolitische Handschrift mit dem kyrillisch geschriebenen Ostromir-Evangelium mindestens gleichaltrig sei. Während Kopitar die Heimat der slawischen Kirchensprache bei den Slowenen sucht, vermutet sie SCHMELLER im Süden der Donau. Da sich nun auch das slowenische Sprachgebiet südlich der Donau befindet, wäre statt „im Süden der Donau“ besser die Formulierung: „anderswo im Süden der Donau“. In seiner Besprechung äußerte sich schließlich SCHMELLER auch über die *Freisinger Denkmäler*³ (Sp. 100 ff.), die ihm in einer lateinischen Handschrift der Bayerischen Hof- und Staatsbibliothek zur Verfügung standen. Wie KOPITAR, ist auch er der Ansicht, dass als Autor der im Dialekt der Kärntner Slawen verfassten Denkmäler der Freisinger Bischof ABRAHAM in Frage komme.

Sein Interesse gilt auch böhmisch orientierten Reiseberichten. So hielt er am 1. Februar 1840 in der Klassensitzung der Akademie einen Vortrag über „*Leu's von Rosmital, Bruders der Königin von Böhmen, Ritter-, Hof- und Pilgerreise durch die Abendlande in den Jahren 1465 bis 1467, nach zweyer Gefährten, Schaschko's des Böhmen und Gabriel Tetzels von Nürnberg, Berichten.*“⁴

„Sollte es nicht unter die kleinen Glückseligkeiten eines Catalogmachers gerechnet werden dürfen, wenn ein solcher im Jahre des Heils 1837 nicht etwa bloß herausbringt, wer jener Tacelinus von 1465 gewesen, sondern wenn er den längst Begrabenen gleichsam wieder aufwecken und nach langem Todesschweigen in treuherzigem Nürnberger Deutsch seines Jahrhunderts über jene [...] Ritterfahrt sogar auch seinerseits Bericht erstatten lassen kann?“ (Sp. 434 f.). Nach einer Nacherzählung der Reise mit einer Textprobe kündigt SCHMELLER eine Textausgabe beider Reiseberichte von SCHASCHEK sowie von TETZEL an, die 1844 in der *Bibliothek des Literarischen Vereins in Stuttgart* 7 erschien und bis heute gültig und unersetzt geblieben ist. SCHMELLER druckt zunächst den unveränderten lateinischen Text der inzwischen sehr selten gewordenen Ausgabe des SCHASCHEK ab, die Stanislaus PAWLOWSKI in Olmütz 1577 herausgegeben hatte. Dann veröffentlicht er auf den Seiten 143-196 die deutsche Beschreibung der Reise Gabriel TETZELS über die Erlebnisse der Reisegesellschaft in und um den Wallfahrtsort Santiago de Compostela diplomatisch nach der Handschrift Cgm 1279 auf Bl. 128^r-178^v.

¹ Gelehrte Anzeigen (GA) 2 (1836) Sp. 223-224; 230-231.

² GA 5 (1837) Nr. 140, Sp. 89-93; Nr. 141, Sp. 97-102; Nr. 142, Sp. 105-112. Vgl. dazu J. HAHN 1982; BRUNNER, *Akademieschrift*, 1997, 375 f. Nachgedruckt bei SCHALLER 1981, 34-47.

³ BRUNNER, (1997), 292-307.

⁴ GA 10 (1840) Nr. 53, Sp. 425-431; Nr. 54, Sp. 433-439; Nr. 55, Sp. 441-446; Nr. 56, Sp. 449-452; Buchausgabe: *Des böhmischen Herrn von Rožmital Ritter-, Hof- und Pilger-Reise durch die Abendlande von 1465 – 1467. Beschrieben von zweien seiner Begleiter.* Stuttgart 1844. XIV, 212 S. (= Bibliothek des Literarischen Vereins 6/I); ergänzend J. JAKUBEC, *Dějiny české literatury* II. Praha 1934, 525 f. Vgl. TB III 63 zu TB II 348 f.; Vgl. dazu Rüdiger HARNISCH, *J. A. Schmeller und die Frühgeschichte der volksetymologischen Forschung*, in: *Miscellanea Schmelleriana*, JbSG 2000/20001, 44-48

Im Jahre 1843 bringt er einen Überblick über die ersten zwei Bände von Franz PALACKÝS „*Archiv Český čili staré pídmné České i Morawské...*“ [*Böhmisches Archiv oder alte schriftliche böhmische und mährische Denkmäler...*], die 1840-1843 in Prag erschienen sind.¹

Und 1844 bespricht er wieder in den Gelehrten Anzeigen Paul Jos. ŠAFARÍK: „*Slovanský Zeměvid (Slawische Sprachkarte) (Slovanský Národopis)*“ [mit ethnographischem Text] erschienen in Prag 1842.²

„Zu groß ist der Umfang des slawischen Sprachgebietes, als dass auch ein ansehnliches Blatt (der Karte liegt ein Ausschnitt der Reymann'schen von Europa zu Grunde) erlauben hätte, den Zug der Grenzen seiner 14 Hauptmundarten mehr als im Allgemeinen anzudeuten und die Benennungen aller kleinern Sprach=Unterabtheilungen einzutragen [...]. – Wie genau es aber der Verf. in der Ein= und Unterabtheilung der Slawensprachen selbst nehme, ist aus einer absteigenden Reihe von Kunstaussdrücken ersichtlich, deren er sich zu diesem Behufe bedient, und die sich im Deutschen nicht so ganz leicht wiedergeben lassen. – So theilt sich ihm die Gesamtslawensprache (*jazyk slowanský*) in zwey Ordnungen (*mľuwy*), die südöstliche und die westliche; jene in drey Haupt=Dialekte (*řeči*), den russischen, bulgarischen und illyrischen; diese in vier dergleichen, den polnischen, böhmischen, lausitzischen und in den bereits ausgestorbenen an der Elbe (*polabská*). In dem russischen Haupt=Dialekt werden drey Mundarten (*nářeci*) unterschieden, die großrussische, kleinrussische und weißrussische, – in dem bulgarischen, und zwar nur historisch, die kirchliche oder cyrillische und die neubulgarische, – in dem illyrischen drey, die serbische, die kroatische und die kärntische, – in dem lausitzischen zwey, die obere und niedere. Diese Mundarten stellen sich in verschiedenen Untermundarten (*podřeči*) dar, so z. B. die großrussische als moskowische, nowogrodische, susdalische, über wolgaische, – die böhmische als eigentlich böhmisch-mährische und als ungarische. [...] – Nun werden im Texte alle 14 Hauptdialekte der Ordnung nach behandelt. Bey jedem werden zunächst angegeben das Gebiet (*pole*) und die Grenzen innerhalb, auch wohl Seelenzahl, von welcher er gesprochen wird, sodann folgen die charakteristischen, grammaticalen und mitunter auch lexicalen Merkmale, durch welche er sich von andern unterscheidet, wozu denn immer auch eines der ausgewählten Liedchen gehört, die als Mundart=Proben dem Büchlein angehängt sind. Endlich ist bey jedem die Rede von der in ihm und über ihn vorhandenen Literatur. Den Schluß des Büchleins macht, nach einer numerischen Zusammenstellung der verschiedenen slawischen Völkerschaften, ein alphabetisches, auf die entsprechenden Quadrate der Karte verweisendes Verzeichnis derjenigen auf dieser blos in slawischer Form angegebenen Ortsnamen, welche bey Nichtslawen, namentlich bey den Deutschen, nicht unter derselben, sondern unter einer oft sehr abweichenden Gestalt bekannt sind, mit Beysetzung der letzteren, wie z. B. *Bilják Villach, Branibor Branden-burg, Břetislava Pressburg, Bydgošć Bromberg, Celjovec Klagenfurt, Čakovec Tschakathurn, Dvorec Hof, Gradec Grätz, Cheb Eger, Kladsko Glatz, Klonska Klenze, Kološ Klausenburg, Ljubljana Laibach, Mužakov Muskau, Opava Troppau, Řeka Fiume, Videm Udine ...* Freylich bietet die Karte noch Namen genug, über welche sich ein Deutscher hier vergebens nach Auskunft umsieht“ (Sp. 91 ff.).

Seine Rezension *Gedichte aus Böhmens Vorzeit, verdeutscht von Joseph Mathias Graf v. Thun, mit einer Einleitung v. P. J. ŠAFARÍK und Anmerkungen von Fr. PALACKÝ*, Prag 1845, erschien 1846 in den *Gelehrten Anzeigen*.³

Er berichtet begeistert über die Königinhofener und Grüneberger Handschriftenfragmente, von deren Echtheit man damals noch fest überzeugt war: „Die Wichtigkeit dieses Fundes konnte gleich anfangs durch keine für die ganze gelehrte Welt vollgültigere Stimme ausgesprochen werden als durch des großen Sprachforschers DOBROWSKY, der im Anhang zur zweyten Ausgabe seiner *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur* S. 385 von den auf diesen Blättchen enthaltenen „lyrisch=epischen ungereimten National-gesängen“ sagt, „daß sie durch Leichtigkeit des Vortrags, Reinheit und Correctheit der Sprache, durch Kraft und Anmuth alles übertreffen, was man bisher von alten Gedichten aufgefunden.“ „Aus der Schrift der geretteten *Capitel*, die als das 25. 26. 27.

¹ GA 17 (1843) Nr. 252, Sp. 985-988; Nr. 253, 997-1000.

² GA 18 (1844) Sp. 89-93; 102-104.

³ Prag 1845. GA 23 (1846), Sp. 257-260; 265-272; 275-280.

und 28. des dritten Buches überschrieben sind, urtheilte er, die ganze Sammlung müsse zwischen den J. 1290 und 1310 angelegt worden seyn, so wie aus jenen Ueberschriften, dass sie wenigstens aus drey Büchern bestanden habe, deren drittes solchen kürzern ungereimten Volksliedern gewidmet gewesen sey“ (Sp. 259). „[...] Graf Thun, der weder ein Čecher noch ein Deutscher, sondern ein Böhme ist, [...]“ sagt in seinem Vorwort: „Als mir das Glück wurde, [...] diese Heiligthümer im Urtexte lesen und verstehen zu können, ergriff mich eine unnennbare Wehmuth, und lebhaft erwachte der Wunsch in mir, dieses Zeugniß nichtgeahnter Cultur auch deutschen Augen, die sehen wollen, vorzulegen ... Diese eben durch ihre Seltenheit um so werthvollern Reliquien geben dem Čechen ein volles Recht, auf seine Urväter stolz zu seyn, und Heil ihm, wenn sie auch ferner als Sporn wirken zu nationeller Ausbildung; aber auch dem Nichtčechen müssen dieselben umso merkwürdiger erscheinen je mehr ihn universelle Bildung über nationale Einseitigkeit erhebt.“ (Sp. 279 f.).

Auch das slawische Liedgut interessiert ihn. So lesen wir im Wörterbuch: *Das polnische Volkslied ist ein unendliches Lied, das aus zweizeiligen einzelnen Liedern besteht; im ersten Verse ist gewöhnlich ein Bild der Natur, im zweiten der eigentliche Gedanke ausgedrückt; der Zusammenhang der Verse oft sehr tief; z. B. Blättchen fällt vom Baume, Winter kommt gezogen: Mischt sich ein der Dritte, ist die Lieb entfliegen. Solche Lieder heißen Krakowiaken (Krakauer Lieder) und werden beim Tanze gesungen* (BWb II 589); oder sein Hinweis auf die *bugary, vermuthlich bulhary, (also ketzerische)* genannten Schnitterlieder der Čecinen zwischen Fiume und Triest (Čiči = Bewohner der Čičarija, einer Hochebene im östlichen Istrien zw. Triest und Rijeka) (BWb II 587).

Seine erste Reise in die böhmischen Lande war im September 1840 eine Rundreise über Tirschenreuth, *meine mir ganz fremd gewordene Geburtsstadt*, Waldsassen, Wies nach Eger, Falkenau, Elbogen und Karlsbad nach Lübenz, wo er zum ersten Mal böhmisch sprechen hörte. Den Namen seines Geburtsortes Tirschenreuth suchte er aus dem tschechischen *drsný*, Adj., *rauh*, oder *držení/dršeny*, Subst. Besitz zu erklären.²⁷³ Die Reise setzte er über Saaz, Brüx, Dux und Teplitz nach Dresden fort.²⁷⁴

Seine zweite *Reise nach den böhmischen Dörfern*, auf der er seine Tschechischkenntnisse erprobte, tschechische Gelehrte besuchte und Literatur für die Staatsbibliothek beschaffte, dauerte vom 8. September bis 6. Oktober 1842,²⁷⁵ Leider ist SCHMELLERS Reisetagebuch verschollen. Der Verlust ist aus slawistischer Sicht sehr bedauerlich. Zum Nachlaß gehörten Abhandlungen zur alttschechischen Sprache und Literatur, die mit den veröffentlichten nicht identisch sind, slawische Etymologien mit HANKAS Anmerkungen und Zusätzen, (vgl. die Auszüge aus Wenzel HANKA, *Královědvorský rukopis*. Prag 1829 in BSB (Bayer. Staatsbibliothek) Schm. (Schmelleriana) XIV. 13.), kleine Tagebücher über die Reise nach Prag und B. Budweis sowie der Briefwechsel mit KOPITAR und anderen slawischen Gelehrten. Dies alles ist nicht nur aus SCHMELLERS *Tagebüchern* zu entnehmen, deren Lektüre mancherlei für die Geschichte der Slawistik abwirft. Aus alledem erhellt, wie schwierig es ist, dem „Slawisten und Bohemisten Schmeller“ gerecht zu werden.

In seiner Sprachanalyse „*Blick auf die nachbarliche Slawensprache in Böhmen*“²⁷⁶ wirbt SCHMELLER durchgehend für die Anerkennung der slawischen Sprachen, insbesondere des Tschechischen. Die Zeit, in der die Sprache der Wissenschaft Latein war, sei vorbei. Die wachsende Bedeutung Osteuropas in literarischer und wirtschaftlicher Hinsicht zwingt die Völker des Westens zu unmittelbarer Kenntnisnahme. Da zur indogermanischen oder richtiger indoeuropäischen – *vielleicht noch besser die asiatisch-europäische* – Sprachfamilie „*als eines ihrer Hauptglieder auch die slawische Gesamtsprache zähle*,“ sei für einen Linguisten die Kenntnis der slawischen Sprachen notwendig. Diese slawische Gesamtsprache „*geht jedem Beobachter [...] aus einer einfachen Vergleichung der Pronomina, der Zahlwörter, der Verba für die gewöhnlichsten*

²⁷³ BWb I 623. (Von *drsný*, *rauh*, oder von *dršeny*, *Besitzung*, meint der slavisierende Pfarrer Brenner in seiner *Geschichte von Waldsassen*, 1837, S. 15. Vgl. Johann Baptist BRENNER, *Geschichte des Klosters und Stiftes Waldsassen*. Nürnberg 1837).

²⁷⁴ TB II 277-279.

²⁷⁵ Vgl. TB II 334 mit Verweis auf das leider verschollene *Reisetagebuch*. 6. October abends [...] (S. das Heft in 8° mit dem bis Budweis an Ort und Stelle geschriebenen Tagebuch.)

²⁷⁶ GA 16 (1843) Nr. 116-120, abgedruckt bei SCHALLER, *Gesch. d. Slavistik*, 1981, 47-77; vgl. BRUNNER, *Akademieschrift*, 1997, 409-412.

menschlichen Zustände und Handlungen (stehen, gehen, sitzen, schlafen, sehen, essen, trinken, geben und dergl.), der Benennungen für Theile des Körpers, für Verwandtschafts-Verhältnisse u.s.w. unverkennbar hervor [7].“ Mit dem Verhältnis der slawischen Sprachen zu den germanischen sollten sich nicht nur slawische Sprachwissenschaftler befassen, sondern vor allem auch deutsche als Nachbarn. „*Der Catalogisator einer bayerischen Bibliothek von Handschriften, und nicht minder der bayerische Wörterbuchmacher mußte sich oft und dringend genug gemahnt finden, einen Blick zu werfen von seinem Deutsch aus auf das nachbarliche Nichtdeutsche, das Böhmische*“ [8]. Obwohl die nachbarliche Slawensprache bei uns wenig bekannt sei, werde sie dennoch als *hart und rauh* angesehen und anhand des Spruchs: „*strc prst skrz krk*“ (*stecke den Finger in den Hals*) [11] sei man der Meinung, dass sie nur aus Konsonantenanhäufungen bestehe. Dabei haben tschechische Wissenschaftler „*nebst 19 Imperativen in allem nur 51 dergleichen einsylbige Wörter*“ nachgewiesen, die vom silbenbildenden r und l getragen werden. Im Tschechischen kommen auf einen Konsonanten im Durchschnitt 0,928, im Deutschen nur 0,483 Vokale. Auf ein unbefangenes deutsches Ohr müsse das Tschechische musikalisch wie das Italienische wirken [11]. Während der Tscheche die Hauptsilben durch bloße Halbvokale l, n, r tragen lasse, mache der Deutsche bloßes l, n, r zum Träger tonloser Endsilben. Und der Bayer und Österreicher bringe dies z. T. auch in der Schrift zum Ausdruck: „*Ischl, Melzl, Haydn, Hiltl, Hölzl. Den Namen der Stadt Pilsen spricht der Nachbar Oberpfälzer ohne i und ohne e*“ [12]. Eine Ähnlichkeit findet er in der Diphthongierung des langen i zu ei und des langen u zu au im Deutschen und des langen y zu ej sowie des langen u zu ou im Tschechischen.

Das Tschechische habe die beziehungsreichen und volltönenden Endformen und Flexionen bewahrt, während es die Wurzeln gemeinsam mit den anderen slawischen Sprachen mit Vokalen auszufüllen suche. „*Aus früherem chlm (Berg) konnte der Böhme chulm, der Russe chlum, aus dlg (Schuld) der eine dluch, der andere dolg, aus plk (Schar) der eine pluk, der andere pulk, [...] werden lassen, ohne die Identität des Wortes irgend zu gefährden*“ [12].

Etwa ein Viertel der tschechischen Bevölkerung spreche deutsche Dialekte, während die Mehrzahl das Böhmische, d.h. das Tschechische, als Muttersprache spreche. Es sei einer der großen Hauptdialekte des slawischen Stammes, es sei Schriftsprache wie das Hochdeutsche. Die Tschechen, wie auch die Polen, bedienten sich der lateinischen Schrift und sogar „*der mittelalterlichen, nicht reformierten (sogenannten deutschen) Zeichen für die Laute ihrer Sprache,*“ was gewissermaßen freundlicher erscheine als die fremdartige und oft unbequeme kyrillische Schrift anderer Slawen. Das Tschechische habe zudem den Vorzug, „*daß einzelne Buchstaben durch gefällige über ihnen angebrachte Diacritica zu selbständigen Zeichen für ganz andere obwohl verwandte Laute erhoben worden sind*“ [10]. Groß ist zudem die Zahl der Wortvergleichen zum Teil auch unter Berücksichtigung anderer germanischer und slawischer Sprachen. Dabei stellt er mehrere Parallelen und Gleichklänge in der Entwicklung des Slawischen und des Deutschen bzw. Germanischen fest. Es werden Vergleiche auf dem Gebiet der Laut- und Formenlehre und der Wortbildung angestellt; er weist auf gleiche Gebrauchsweisen verschiedener Wörter und Ausdrücke im Deutschen und im Slawischen hin, wie er das auch im *Bayerischen Wörterbuch* tut: z. B. ahd. *Ê, Êwa*, urspr. *Gesetz*, später *Ehe*, und slovenisch *zakon (sakon) Gesetz und Ehe* [35; BWb I 4 f.]. Schmeller hat die verglichenen Ausdrücke hinsichtlich ihres gegenseitigen Verhältnisses größtenteils, jedenfalls nach dem Stand der damaligen Forschung, richtig beurteilt. Er vergleicht beispielsweise nhd. *Dorn* mit tsch. *trn*; nhd. *meinen* mit tsch. *miniti*; got. *sunus*, nhd. *Sohn* mit tsch. *syn*; nhd. *Freund*, got. *frijon* (lieben) mit slav. *přiti* (gönnen, wohlwollen), *přitel* (Freund); ahd. *stral(a)* Pfeil, Blitzstrahl mit tsch. *střela* (42 f.). Einige in seinem Vortrag behandelten Vergleiche übernahm er ins *Bayerische Wörterbuch*. Als Besonderheit gegenüber dem Deutschen führt er die j- und die v-Prothese vor vokalischem Anlaut im Tschechischen an. Auch erwähnt er die Akzent- und Quantitätsverhältnisse und betont die Bedeutung unterscheidende Funktion der Vokalquantität. Sein Vortrag sollte *als ein wohlgemeynter Versuch* gelten, einer bisher bei uns wenig gesprochenen und gewürdigten Sprache dieses slawischen *politisch anmaßungslos[en]* Stammes größere Aufmerksamkeit zuzuwenden. Er verweist dabei auf seine gutnachbarlichen Beziehungen zu böhmischen Gelehrten, und daß *alle seine Gebildeten neben der eigenen Sprache auch die unsrige kennen und unsere Literatur nicht bloß benutzen, sondern auch bereichern* [37 f.]. Und so „*wäre dann gewissermaßen auch jene*

andere Rücksicht berührt, die den Bibliothekmann wohl bestimmen dürfte, sich noch in seinen alten Tagen²⁷⁷ etwas ernster auf die nachbarliche Slawensprache einzulassen“ [36 f.].

Auch zur Frage, welcher slawischen Sprache man beim Slawistikstudium den Vorzug geben solle, äußert sich SCHMELLER: „Allein wähle man nun den böhmischen [Hauptdialekt] als den nächsten, den polnischen als den cultivirtesten und die meisten Hilfsmittel gewährenden, den russischen als den politisch=wichtigsten, oder den serbischen, zu welchem in neuerer Zeit Vuk Stephanowitschs Arbeiten besondere Lust erweckt haben, immer wird man sich damit beruhigen können, daß die slawischen Dialekte einander bey weitem nicht so ferne liegen, als dieß zum Theil bey den romanischen oder germanischen der Fall ist, und daß, wer einmal den einen inne hat, es ohne große Mühe auch zum Verständnisse der übrigen bringen kann.“²⁷⁹

Der Vortrag gibt einen Überblick über das tschechische Lautsystem unter Hervorhebung der Ähnlichkeiten mit dem deutschen, besonders dem bairischen, behandelt die Lehnbeziehungen, darunter auch die slawischen Ortsnamen *nicht bloß von der Elbe, sondern selbst von der Saale westlich zur Aisch und Pegnitz herauf* und einige Ähnlichkeiten in der Formbildung.

Im Rahmen seiner slawistischen Forschungsarbeit stand er mit slawischen Gelehrten in brieflichem und persönlichem Kontakt²⁸⁰, so mit dem panslawischen Romantiker und Pfarrer in Pest Jan KOLLÁR. Es ist in Fachkreisen kaum noch bekannt, dass SCHMELLER und KOLLÁR einander persönlich kannten. Eine wenig bedeutsame Episode vielleicht, wäre es lediglich bei ihr geblieben, auch wenn sie von beiden schriftlich festgehalten wurde. Einige Beachtung verdient das Zusammentreffen der beiden nach Herkunft, Charakter, Weltanschauung, Beruf und Leben so verschiedenen Männer jedoch dadurch, dass es die Voraussetzung für eine der wenigen deutsch-slawischen Wechselseitigkeiten auf philologischem Gebiet in der Frühgeschichte der Germanistik und Slawistik schuf. So mutet das Resultat der Begegnung heute wie eine Parallele der Zusammenarbeit zwischen J. GRIMM und V. KARADŽIĆ an, auch wenn sie keineswegs so dauerhaft und ertragreich war. Dennoch machte sie SCHMELLER in Böhmen und KOLLÁR in Deutschland bekannt. Nicht nur in wissenschaftlichen Kreisen. Die Schilderung der Bekanntschaft mit SCHMELLER am 10. Oktober 1841 ist nicht ohne literarischen Reiz. KOLLÁR, der im Herbst 1841 von seiner ersten Reise durch Oberitalien in München eintraf und hier vor allem die Handschriften (*Freisinger Denkmäler*) der Staatsbibliothek, die sich damals noch in der ALTEN AKADEMIE, also im Hofgebäude des ehemaligen Jesuitenkollegs neben der Michaelskirche, heute Bayerisches Landesamt für Statistik und Datenverarbeitung, befand, einsehen wollte, landete in SCHMELLERS Münchener Wohnung in der Theresienstraße 2, als dieser gerade seine Tschechischlektion absolvierte. SCHMELLER notiert darüber in sein Tagebuch: 10. [Oktober 1841] Sonntag. „Während ich morgens mit Herrn Tuček von 8 – 9 böhmisch treibe, kommt ein Mann, wegen eines Manuscripts vom *Sachsenspiegel*¹ etwas zu fragen. Erst da er geht bitt ich um seinen Namen. Es ist Kollár der Dichter der Slawy Dcera Pfarrer und slawischer Prediger an der evangelischen Gemeinde in Pest. Groß meine Freude, groß die seinige, hier Leute zu finden, die sich eben mit seiner so zurückgesetzten vaterländischen Sprache beschäftigen“². In seinem *Bayerischen Wörterbuch* II 307 hält er zudem fest: „Der Slawendichter Kollár, im Jahre 1841 oder 1842 aus Pesth in München anwesend und eines Abends mein Gast, fieng seine Sätze, statt mit aber immer mit sondern an. Ich hielt dieses für einen persönlichen Fehler; aber nun lese ich auch in Kohl's Hundert Tagen II, 256: ‚Das Wort sondern ist in gewissen Verbindungen in ganz Ungarn, d. h. bei den gebildeten Ungarn und den in Ungarn lebenden Deutschen, allgemein für unser aber in Gebrauch.‘ Er ist ein Grobian, sondern sein Bruder ist ein feines Männchen. Sondern sagen Sie mir doch, woher kommt denn das?“

²⁷⁷ SCHMELLER stand im 58. Lebensjahr.

²⁷⁹ GA 5 (1837) Nr. 142, 111 f. (*Glagolita Glozianus*).

²⁸⁰ Zur Zeit der Begründung der slawischen Philologie durch den tschechischen Gelehrten Josef Dobrovský, dessen Hauptwerk „*Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*“ 1822 erschien, gab es keinen Deutschen, der sich intensiver mit den slawischen Sprachen beschäftigte als Schmeller. [S. FRANKOVÁ, *Zeitschr. f. Slawistik* 15 (1970) 418.] Vgl. auch seine Rezensionen Einl. Anm. 272. Mit *čechen* im ...*Perlacherwald* verbracht. (TB II 313, 18.7.1841).

¹ Der *Sachsenspiegel*,

² TB II 317.

Eine unmittelbare Folge der Begegnung SCHMELLERS mit KOLLÁR, nachdem man noch die Adressen ausgetauscht hatte,¹ war die Übersendung eines Widmungsexemplars des *Cestopis*² nach dessen Erscheinen an SCHMELLER. Dieser verfaßte gleichsam als Gegenleistung im Sommer 1844 eine Anzeige des stark ideologisch durchdrängten Reiseberichts³ dieser Reise durch Oberitalien *ad maiorem Slaviae gloriam* (1841): „*Cestopis obsahující cestu do horní Italie a odtud přes Tyrolsko a Bavorsko, se zvláštním ohledem na slavjanské živly roku 1841 konanou a sepsanou od Jana KOLLÁRA. Se Slovníkem slavjanských umělvův všech kmenův od nejstarsích časův až k nynějšímu věku s krátkým životopisem a udáním znamenitějších zvláště národních výtvořcův; (Reise durch Ober-Italien, Tyrol und Bayern mit besonderer Rücksicht auf slawische Elemente unternommen im J. 1841 und beschrieben von Johann Kollár [darin ist auch ein Bericht KOLLÁRS über SCHMELLER enthalten]. Mit Abbildungen und Beylagen, nebst einem Lexicon slawischer Künstler aller Stämme von der ältesten bis zur neuesten Zeit, mit kurzen Biographien und Angabe ihrer namhaftesten, insonderheit der auf die Nation bezüglichen Werke.)* Peřth 1843.“⁴ Mit weiser Vorsicht und geschicktem Einfühlungsvermögen behandelt hier SCHMELLER die damaligen Probleme der slawischen Völker, wie die folgenden Worte zeigen :

„Wir haben uns bey diesem Bericht über das merkwürdige Buch jeder eigenen Bemerkung enthalten. Was es offenbar Schiefes, Uebertriebenes enthält, wird der deutsche Leser ohne unser Zuthun herausfühlen. Leicht wäre es gewesen, Gehässigem durch Gehässiges zu begegnen, Ueberschwängliches ins Lächerliche zu ziehen. Dazu aber achten wir zu sehr den Autor und uns selbst. Er steht da als Kämpfer für die Schwächeren, für die, welche er gedrückt glaubt und schützen möchte vor völligem Erdrücken. Eine solche Stellung ist alles Ernstes und aller Ehren werth.“⁵

Die von SCHMELLER 1844 verfaßte Anzeige dieser denkwürdigen ersten Reise (1841), ist mehr Referat als Rezension.⁶ Er beschränkt sich fast ausschließlich auf die *slavistischen* Stellen des Buches. Dabei ist ihm der *trockene Ton* einer Inhaltsangabe nicht immer leicht gefallen. So erlaubt er sich nur zu drei Stellen korrigierende Bemerkungen. Im Übrigen schmeichelt der Bericht über den *Cestopis*, der sprachlich und stilistisch eine anspruchsvolle Lektüre bildet, SCHMELLERS mittlerweile erworbenen Tschechischkenntnissen. Die Anzeige ist den slowakischen Bibliographen unbekannt geblieben. Daran mag die geringe Verbreitung der *Gelehrten Anzeigen* ihren Anteil haben. So fehlt sie auch in KOLLÁRS Bibliographie.⁷

Das Schmellerkapitel des vieldiskutierten *Cestopis* hatte auch zur Folge, daß der *mit dem Böhmischem vertraute Bibliothekar in München* zu einer Art Schutzpatron und Anlaufstelle für slawische Besucher wurde, in erster Linie natürlich für Tschechen. So vermerkt das Tagebuch am 1. Februar 1846: *Zwei junge Prager suchten mich in meiner Zelle auf, um für die Anerkennung zu danken, die durch mich den Slaven widerfahren sey. Ein Herr Fingerhut (Náprstek) Techniker mit besonderer Hinsicht auf ein großes Bierbraugeschäft, das er anzutreten hat, und wozu er hier Professor Kaisers chemische Vorträge hört um sofort noch eine Reise durch Frankreich und England zu machen, und H. Manes Historienmaler. Die Ehre verdanke ich einer Stelle in Kollar's Cestopis.*⁸ Im gleichen Jahr am 19. Mai: „*J. Erasmus Wocel Redactor des Časopis Českeho Museum*⁹, der Dichter des *Labyrint Slawy, Meč a kalich* und anderer von seinem Volke geachteten Werke mit seinen

¹ KOLLÁRS Adresse: *Sr. Hochwürden H. Johann Kollár, Pfarrer und slavischer Prediger an der evangelischen Gemeinde zu Pest in Ungarn. V[ia?] Wien.* Dazu von SCHMELLERS Hand: *Kollárs Autogr. 10. Oktober 1841.* Der Zettel liegt in der BSB Cgm 6341/36. Vgl. TB III 60.

² Das Exemplar ist im Kriege verbrannt.

³ GA (1844), Nr. 225 – 233, Sp. 761 – 829.

⁴ X und 363 Seiten groß 8. GA 19 (1844) Sp. 761-829. Ms. BSB Schm. XIV. 14. Vgl. BRUNNER, *Akademieschrift*, 1991; Dok. 48 u. 48a.

⁵ GA 19 (1844) Sp. 827 f.

⁶ GA 19 (1844), 761-829.

⁷ Vgl. Ján V. ORMIS, *Bibliografia Jana Kollára*. Bratislava 1954.

⁸ TB II 416

⁹ Die seit 1827 deutsch und tschechisch, ab 1832 nur noch tschechisch bis heute erscheinende Zeitschrift des böhmischen (National-)Museums gilt als erstes wissenschaftliches Organ von nationalem Rang.

*Landsleuten Fingerhut, Shary u. A. auf der Bibliothek [...] Wocel ist hier, um sich mit Schwanthaler und Miller über die Statuen, die für Veit's böhmische Walhalla bestimmt sind zu benehmen.*¹

Die größte Zelebrität des Jahres 1846 war der tschechische Historiker und Politiker Franz PALACKÝ mit Eintragungen vom 31. Mai – 6. Juni², der sich zum Studium Münchner Handschriften länger in der Stadt aufhielt. Es kann angenommen werden, dass auf den uns bekannten Spaziergängen der beiden in Münchens Umgebung SCHMELLERS Kenntnisse über die Lage der Slawen im österreichischen Kaiserstaat am Vorabend der Revolution von 1848 mancherlei Bereicherung erfuhren.

Kontakte hatte SCHMELLER neben den schon erwähnten Jan KOLLÁR und Franz PALACKÝ auch mit dem Prager Slawisten und Universitätsbibliothekar Paul Joseph ŠAFAŘÍK, mit dem Slawisten und Bibliothekar am Böhmischem Nationalmuseum Wenzel Hanka und dem Kustos der Wiener Hofbibliothek und *Slavista princeps* seiner Zeit Bartholomäus KOPITAR, mit dem SCHMELLER im Herbst 1839 in Wien persönlich bekannt wurde (TB II 269). Am 22. Okt. 1839 macht KOPITAR SCHMELLER Vorschläge zur Verbesserung des *Bayerischen Wörterbuches*.³ Im April 1841 teilt er SCHMELLER zusätzliche und verbessernde Etymologien für das Wörterbuch mit.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ріхард Бруннер – доктор, професор університету м.Ульм та Українського Вільного Університету м.Мюнхен, Німеччина, почесний доктор та професор Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: дослідження природи та сутності мови.

FORMATION OF LITERARY STANDARD IN AMERICAN ENGLISH AND CULTURAL FACTORS

Roman KRITSBERG (Kriviy Rig, Ukraine)

Формування американського літературного варіанту було завершено у середині 1880 рр. Головні історичні події 19 ст. – західна експансія та вплив кордонів оселення, імміграція до США, Громадянська війна та її наслідки були головними чинниками цього процесу.

Ключові слова: літературна норма, запозичення, культурні фактори, американський варіант англійської, складне слово, словниковий склад.

The formation of the American national literary standard had been completed by the mid-1880s. The major historical events in the 19th century – the Westward Expansion and the influence of the Frontier, immigration to the United States, the Civil War and its consequences served as crucial factors in this process.

Key words: literary standard, borrowings, cultural factors, American English, compounds, vocabulary.

The problem dealt with in this paper can be briefed as follows: when American «deviations» from «correct» British usage formed a new model of English, how this process had been developing and reflected in American literature, what extra-linguistic factors promoted these changes.

The object of the present paper is the process of development of American English in diachrony from 17th through 19th cc. Its subject includes language characteristics on lexical, grammar levels and spelling of the forms under consideration. The objective of this paper is bringing to light the cultural factors which induced the formation of the American literary standard in the 19th century along with dynamics of the language changes. American literary sources of the 17-19th centuries serve as material for this paper. Its topicality lies in establishing the period of formation of literary standard in American English in the 19th c.

The time when American English came into its own is a moot point. D. Simpson considers the process completed by 1850: «Thanks to the efforts of two generations of linguistic pioneers and to spectacular rise in the national self-confidence America had by about 1850 a version of English that was recognizably its own» [10: 10]. H. Mencken specifies the time-period differently: «From 1814 to 1861 the influence of the great open spaces was enormous and during those gay and

¹ TB II 425.

² TB II 425.

³ BSB Schm. XII. 14c.

hopeful and melodramatic days all traditional characteristics of American English were developed» [9: 148]. They both, however, emphasize the external factors which brought into play language characteristics reflected in literature.

Still, the sweeping historical changes of the 19th century can't be downplayed to «open spaces» and «rise in the national self-confidence» only. The peak of immigration to the US from the 1820s to the 1920s with some 37 millions of people is unlikely to recur [8: 8]. In its turn, the Westward migration that began to take form in the 1840s, because of depression in the Midwest, was different from anything that had gone before. Within twenty years, it swelled to more than a quarter of a million people crossing a distance of 1800 miles. In 1890, the age of Frontier was officially pronounced closed, but its consequences affected American life, institutions, and the national mentality long after that. F. Turner defended the idea of «*ever-expanding Frontier*» as of great account for all that: «*...the advance of American settlement westward explains American development. The American institutions have been compelled to adapt themselves to the changes of an expanding people*» [4: 81]. F. Turner's view has been supported and challenged since then by historians who, as J. Crèvecoeur, called the Frontier «*a unifying element in American nationalism*» [8: 8], or, as H. Jones wrote that American culture «*arises from the interplay of two great sets of forces – the Old World and the New*» [ibid: 12]. Anyway, the impact of the Frontier on American life can't be underscored.

Another event that left a profound impression on the national conscience and history was the Civil War. Growing dissension between the North and South had led to two divergent societies based on conflicting economies and ways of life. This contrast was so sharp, the distinction between two parts was so deep that some historians spoke of «*divergent civilizations*», «*two political aliens*» and «*the bond of diverse States*» or even, as E. Pollard put it, «*the forced alliance and rough companionship of two very different peoples*» [4: 293].

The Reconstruction period after the war took some time. Economic and social progress in the South and signs of its recovery grew on in mid-1880s. It was actual reunion of the country, a necessary provision for one common language to function, with close economic ties, single currency system on undivided territory. Here a few historical parallels can be drawn: the decay of feudalism and the rise of an absolute monarchy with a high degree of political centralization in Britain of the late 15th century that contributed to centralization and predominance of the national language over dialects; unification of France in one nation in the 16th century and the rise of literary French; the restoration of territorial integrity of Spain after the re-conquest of Granada in 1492 and the formation of the Spanish national tongue in the 16th century, the end of the feudal disintegration of Germany and the formation of the German literary standard late in the 18th century.

To sum up, the analysis of extra-linguistic background of that time speaks for moving the period of formation of the American national literary standard ahead of the dates suggested by D. Simpson and H. Mencken: from 1850s or 1860s to 1880s.

The study of American literary sources of the 17-19th cc. shows how this process had been developing.

17th century: The language of the earliest American literature does not differ much from that of England. Captain J. Smith was the first who gave picturesque presentation of a New World in his memorable works “*A Map of Virginia*” (1612), “*A Description of New England*” (1616), and “*The General History of Virginia*” (1624). His nascent American Language does not differ much from that of British English with exception of new names of the Indian origin. “*A Description of New England*” is preceded by a vocabulary with 76 entries in total: “*Because many doe desire to knowe the maner of their language, I have inserted these few words*” [1: 136]. This collection contains native names of fish (*Copotone* “*sturgion*”), weapon (*Attawp* “*a bowe*”), numerals, household goods (*Matchcores* “*skins or garments*”, *Tussan* “*beds*”), tools (*Accowpets* “*shears*”), topographic and astronomic names (*Chepsin* “*land*”, *Musses* “*woods*”, *Suckahanna* “*water*”, *Pummahumps* “*stares*”, *Keskowghes* “*sunnes*”), miscellaneous notions (*Kekughes* “*life*”, *Righcomoughes* “*deaths*”, *Marrapough* “*enimies*”, *Netoppew* “*friends*”, *Maskapow* “*the worst of the enimies*”, *Mawchik chammay* “*the best of friends*”), as well as figures of speech indispensable to survive in

the surrounding and accompanied by the English translation, a guide for a 17th century reader: “*What call you this*”, “*In how many daies will there come hether any more English ships?*”, “*I am verie hungrie, what shall I eate?*”, “*Run you then to the king...and bid him come hither*”, “*Get you gone and come again quickly!*”. Of those, only 3 items have survived up to present-day: *Moccasin*, *Tomahacks* (*tomahawk*), and *Netoppew* = *netop* “salutation to an Indian by the American colonists”. The rest is silence.

It goes without saying that Native American borrowings are taken at their phonetic value, far from anglicized standard form and grate on a modern reader’s untrained ears as an alphabet soup. Thus, *Chechinquamins* is modern *chinquapin* “dwarf chestnut”, *Pawcohisora* – *hickory*, *Tockawhough* – *tuckahoe* “edible plant or root arrow arum”, *Aroughcun* – *raccoon*, *Mussascus* – *musquash* “muskrat”.

“*In all these places is a severall commander...and their assistants or their Elders called Caw-cawwassoighes’ (cockarouse “senior citizen, an elder, a person of authority)”*”.

“*...This they call Chechinquamins, which they esteeme a great daintie...*”.

“*The water will be coloured as milk which they cal Pawcohisora and keepe it for their vse ... The chiefe roote they haue for food is called Tockawhough ...*”.

“*Pocones is a small fruit that groweth in the mountains which being dried and beate in powder turneth red (modern poke, pokeweed “a tall North American plant used in dyeing”)*”.

“*There is a beast they call Aroughcun much like as badger, but useth to live on trees as squirrels doe*”.

“*A small beast they have they call Assapanick but we call them flying squirrels. (modern chipmunk “a small striped terrestrial squirrels of eastern North America”)*”.

“*They plant also Maracocks a wild fruit like a lemmon which also increase infinitely*” [1: 136-45].

W. Bradford’s language in “*Of Plymouth Plantation*” (1630) does not reveal peculiar American features [2], apart from a few British archaisms and dialectic words which later came into disuse on the British Isles but were preserved in Standard American English, as *estate* “class, society” (the last usage in Britain was in 1643), *lusty* “strong” (1692):

“*... by which means he was very helpful to their outward estates, and so was every way as a common father unto them...*”.

“*... a lusty young man called John Howland*”.

“*But a lusty sea man which steered bade those which rowed ...*”.

“*So he bid them be of good cheer and row lustily*”.

W. Bradford uses the word *corn* as “*Indian corn*” in American sense (not British “grain”), there was little English grain before 1735, and corn was the main cereal for master, servant, and beast. J. Filson [3] much later in “*The Discovery and settlement of Kentucke*” (1784) writes: “*Col. Harrod has lately experienced the production of small grain and affirms that he had 35 bushels of wheat and 55 bushels of rye per acre*” [3: 67].

In the second half of the 17th c. J. Hammond in his “*Leah and Rachel, The Two Fruitful Sisters, Virginia, and Mary-land*” [6] (1658) uses *hog* in a new American sense “an animal for slaughter”. In general usage it means “domesticated species, especially castrated male pig, as well as wild species”:

“*Pleasant in observing their stocks and flockes of Cattle, Hoggs and Poultry grazing, whisking and skipping in their sights*”.

Very few American words are used by J. Alsop in his “*A Character of the Province of Mary-land*” (1666), mostly those are Indian names of plants & animals [ibid]:

“*The thre main commodities this country affords for trafique are Tobacco, Furrs, and Flesh, Furrs and Skins as beavers, Otters, Musk-Rats, Rackoons, Wild-Cats and Elke or Buffalo*”.

“*The Elke, the Cat of the Mountain, the Rackoon, the Fox, the Beaver, the Otter, the Possum ... and several others inhabit here in Mary-Land in several droves and troops*”.

The author notes here: “*The sea, the bays the Chesapeake and Delaware and generally all the rivers do abound with fish of several sorts, for many of them we have no English names, except sturgeons*” [ibid].

Between 1675 and 1677 one of the most devastating conflicts in the history of the New England frontier in the 17th c. broke out: King Philip’s War. The advancing Puritan settlements were encroaching on the Indian tribal and hunting grounds, vital to sustain their living. The Indians who submitted to English rule, faced humiliation and servile dependency. The tinderbox was sparked when King Philip, the sachem of Wampanoags, was forced to humiliating treaty denying his people hunting guns without which they would starve.

This ravaging and sorrowful time is reflected in “*Narratives of the Indian Wars*” 1675-1699” [7]. J. Easton in his “*A Relacion of the Indyan Warre*” (1675) notes that “*one tenth of adult males in Massachusetts were killed or captured, two third of towns & villages suffered directly from Indian raids*” [ibid: 15].

Another anonymous author, known only as N.S., merchant from Boston, in his work “*The present state of New England with respect to the Indian war*” [ibid] presents “*a list of the number of the English slain & wounded in the battle with the Indians on the 19th December 1675*”: wounded & slain in all – 207, according to this list. The author gives explanations “*for the better understanding some Indian Words which are necessarily used in the following Narrative the reader is desired to take notice: swamp signifies a Moorish place overgrown with woods and bushes but soft like a quagmire or Irish bog over which horse cannot at all or English foot (without great difficulty) passé*”.

“*A Sachem is a Prince King or Chief of an ancient family over whom he is an absolute Monarch*”.

“*A Squaw sachem is a Princess or Queen*”.

“*Wigwam are Indian huts or houses*”.

M. Rowlandson in her “*Narratives of the Indian Wars*” (1675-1699) is more prolific in using Indian borrowings [7]. She was a daughter of the local minister in Lancaster and her book was very well known. No contemporary New England publication commanded more attention in Great Britain than this. The story goes about M. Rowlandson’s abduction by Indians and her misfortune as their captive. Here we find *sagamore* “*Indian chief*”, *wigwam*, *squaw* “*Indian woman*”, *papoose* “*Indian child*”, *samp* “*corn broken into coarse rice-like form, boiled & eaten with milk& sugar*”, *wampum* “*small cylindrical beads*”, *powwow* “*quack*”, *sannup* “*Indian husband*”:

“*In the morning when they understood that my child was dead they sent for me home to my Masters Wigwam who was a Saggamore and married kings Phillips wives sister*”.

“*There were many hundreds old and young, some sick and some lame... many had Papooses at their backs, the greatest number at this time with us were Squaws*”.

“*... as well as for the Indians with their Squaws and Children ...traveled with all they had, bag and baggage*”.

“*...and on Mondays they set their Wigwams on fire and away they went*”.

“*He as dressed in the Holland shirt, with great laces sewed at the tail of it he had his silver buttons his white stockins, his Garters were hung around with shilling and he had girdles of Wampom upon his head and shoulders*”.

“*God would have found a way for the English to have passed this River, as well as for the indians with their Squaws and Children, and all their luggage*”.

“*... and said I must go back again with her ... and she called her Sannup*”.

“*... I asked him to give me a little of his broth...he took a dish and gave me one spoonful of Samp*” [ibid].

In the text there are few British archaisms and provincialisms: *sick* “*ill*” (as predicative), *mighty* “*strong, big*”; *baggage* & *luggage* are used interchangeably contrary to the modern standard. The first American compounds made their way in the literature: *Indian corn*, *rattle-snake*:

“*Some found ears of Indian corn, some found Ground-nut*”.

"I put five Indian-corns in the room of it: which Corns were the greatest provisions I had in my travel for one day".

"I must go with them five or six miles down the River into a Mighty Thicket or Brush".

"They would eat Horses guts, Dogs, Skunks, Rattle-snakes; yea ...".

Thus, apart from very few proper American compounds and British archaisms and dialectic words, that later upgraded their status to standard vocabulary, Indian borrowings were the hallmarks of American language and literature in the 17th c.

18th century: Spelling habits of this time are far from being stable. Sometimes they follow the British tradition, sometimes – a new American one. C. Mather in "*Magnalia Christi Americana*" uses honor, traveled, judgment, C. Colden in "*The History of the Five Indian Nations*" interchanges neighborhood, judgment, center (AE) with neighbouring, imbellished, honour (BE) [6].

B. Franklin who lived long in Europe continues this trend in his "*The Autobiography*": e.g. unfavorable, Libelling, Judgments, Labour, Neighbors, favorable, honored [ibid].

Things began to change in the end of the century. G. Washington should be given a credit for contributing much to the rising American spelling tradition with uniform orthography in his works:

«...another anonymous production addressed more to feelings and passions, than to reason and judgment of the Army...I wanted a disposition...consistent with your own honor and the dignity of the Army to make known your grievances...That their endeavors to discover and establish funds for this purpose, have been unwearied...the sincere affection I feel for an Army, I have so long had the honor to command...to exert whatever ability I am possessed of, in your favor...» [6: 80].

R. Beverley in "*History and Present State of Virginia*" (1705) employs numerous Indian loans and a few American compounds in describing nature and the American Indians: skunk, possum, cockarouse, bald-eagle, muskrat, mock-bird. Cabin, creek, corn in American senses are also found in his work, but apart from those, Americanisms are rare [ibid].

In the works of the second half of the 18th century, such as "*The Hasty Pudding*" (1796) by J. Barlow, "*The Discovery, Settlement and present State of Kentucky*" (1784) by J. Filson, "*Travels Through North and South Carolina*" (1791) by W. Bartram the American vocabulary is expanding although restricted to agricultural and everyday names: Johny-cake, hoe-cake, corn-house, corn-stalk, husking [ibid].

19th century: The beginning of the period of growth of American Language outlined in Noah Webster's "*Dissertation on the English Language*" (1789) is attributed to W. Irving, the actual founder of American literary tradition. Although he mainly follows the British standard, his works, such as "*History of New York*" (1809), "*Sketch Book*" (1820), "*A Tour on the Prairies*" (1835) abound in American compounds connected with plants and animals of the New World, Indian, Spanish and Dutch loans, words employed in peculiar American senses, British archaisms and provincialisms survived in the US, e.g. witch-hazel, tree-toad, whippoorwill, powwow, doughnut, cruller, sassafras, tulip tree, cabin etc. Still his spelling is of irregular character, now British, now American.

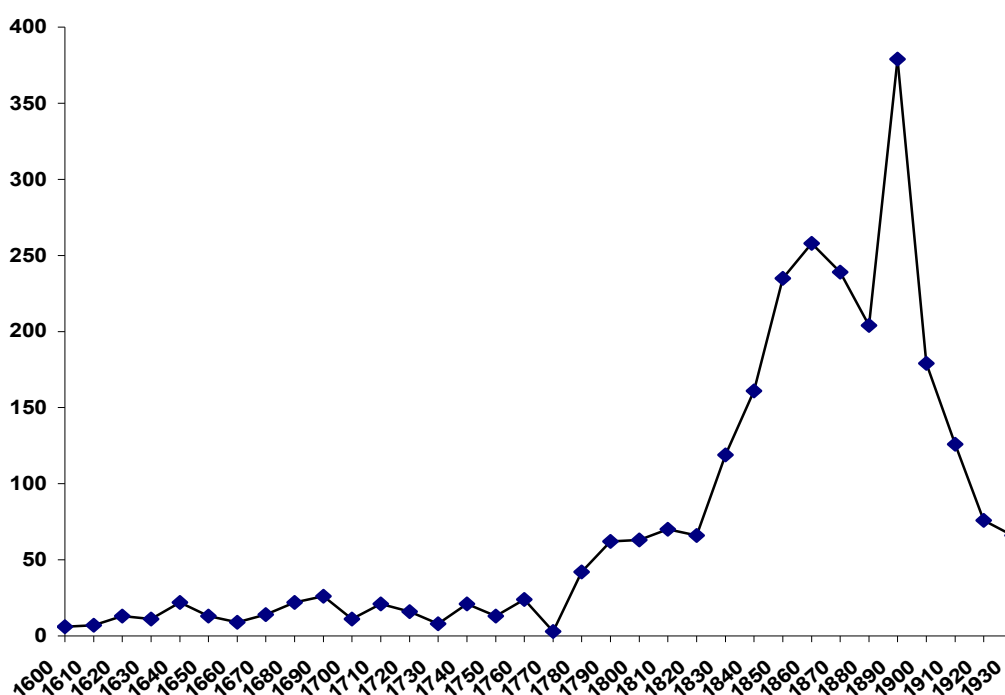
This trend – the mix of American vocabulary with British grammar and orthography is visible in the language of such writers, as M. Birbeck ("*Notes on a Journey in America*", 1817), T. Dwight ("*Travels in New England and New York*", 1821), Th. Thorpe ("*The Big Bear of Arkansas*", 1841) and others [4].

A prominent place in development of American standard that marked a new stage in the development of American literary tradition belongs to D. Crockett, A. Ward, J. Lowell and F. Bret Hart. The language of their works in 1830s – 1870s, with «no-holds-barred» regarding American spelling, vocabulary, and grammar ushered the M. Twain's era. The most outstanding US writer was the first to make a masterly use of a genuine American English. The climax of his works falls on late 1870s – mid-1880s ("*The Adventures of Tom Sawyer*", 1876, "*The Prince and the Pauper*", 1882, "*Life on the Mississippi*", 1882, "*The Adventures of Huckleberry Finn*", 1884, "*A Connecticut Yankee in King Arthur's Court*", 1889) that quite agrees with ripe historical conditions for American English to come into its own.

Apart from historical and literary research, the quantitative analysis of coinage of Americanisms has been carried out [5: 176-79]. The whole period of AE development was divided into 34 time periods (from 1600 through 1930, by decades), and 2624 Americanisms were put in the corresponding periods depending on the time of their coinage. It turned out that the most intensive replenishment of AE stock had been going on from 1820s reaching its maximum by 1880-1890s, as it is shown on Fig. 1. And this result agrees well with two previous research.

The prospects of the further research lie in more detailed analysis of American literary specimens of that period to specify the dynamics of the American English development.

Fig. 1. Number of Americanisms coined in the course of time

REFERENCES

1. Barbour Ph. (ed.) The Complete Works of Captain John Smith in Three Volumes. Volume 1. – The University of North Carolina Press, 1986. – 441 p.
2. Bradford W. Of Plymouth Plantation 1620-1647. – NY: The Modern Library, 1981. – 385p.
3. Filson J. The Discovery and settlement of Kentucke. – Ann Arbor University, 1966. – 118p.
4. Inge T. (ed.) A Nineteen Century American Reader. – Washington, DC: USIA, 1993. – 388 p.
5. Крицберг. Р. Я. Дивергенция и конвергенция региональных вариантов современного английского языка – Киев: КГЛУ, 2000. – 284 с.
6. Lemay L. (ed.) An Early American Reader. – Washington, DC: USIA, 1992. – 734 p.
7. Lincoln Ch. (ed.) Narratives of the Indian Wars 1675-1699. – NY: C. Scribner's sons, 1913. – 316 p.
8. Luedtke S. (ed.) Making America. The Society and Culture of the United States. – Washington: USIA, 1988. – 582 p.
9. Mencken H. The American Language. – NY: Alfred A. Knopf, 1986. – 650 p.
10. Simpson D. The politics of American English – NY: Oxford University Press, 1986. – 230 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Роман Крицберг – професор, завідувач кафедри іноземних мов Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій, Криворізька філія.

Наукові інтереси: соціолінгвістика, порівняльне та історичне мовознавство, мова та культура.

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКО-СТЕПОВОГО ТА ПОДІЛЬСЬКОГО ДІАЛЕКТНОГО ПОРУБІЖЖЯ В МЕЖАХ КІРОВОГРАДЩИНИ

Тетяна ГРОМКО (Кіровоград, Україна)

Проблема уточнення середньонаддніпрянсько-степової діалектної межі є актуальною й потребує розв'язання в докладному регіональному дослідженні. У статті визначено перспективи збирання і подальшого студіювання діалектного матеріалу в межах Кіровоградщини.

Ключові слова: діалект, діалектна межа, ареал, літературна норма, говор, картографування.

The problem of clarification of middle-Dnieper-steppe dialectal border is actual and its decision requires detailed regional research. The article defines perspectives of collecting and subsequent study of dialectal material within the limits of Kirovohrad region.

Key words: dialect, dialectal border, area, literary norm, subdialect, mapping.

В українській діалектології проблема уточнення меж говорів української мови була й залишається актуальною ще з XIX ст. Однією із складових вирішення питань діалектного членування мови є визначення середньонаддніпрянсько-степової межі. Так, в українській діалектологічній науці не було єдиної думки ні щодо ареалу функціонування середньонаддніпрянського діалекту, ні щодо його монолітності. На думку дослідників, середньонаддніпрянський діалект «у минулому був поширений на меншій території, ніж та, на якій зараз фіксують особливості цього мовно-територіального утворення, що є наслідком міграційних процесів та впливу його системи на суміжні з ним говірки» [14: 7-8, (з посиланням на джерела)]. З огляду на ареал та функціонування середньонаддніпрянського говору причиною розширення його зони стало те, що значна частина його структурних особливостей стала літературно нормативною, а це сприяло поширенню типових явищ його системи в інші діалекти.

Перші спроби класифікації діалектів української мови практично не репрезентують діалектної диференціації південно-східного наріччя (див., наприклад, карти В.М.Ганцова й І.М.Зілинського [1: III, к. VIII.]. У праці К.П.Михальчука «Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины» зазначається, що «...почти весь Уманский, за исключением северо-западныхъ полосъ, и весь Чигиринский, ... южный уголъ Кременчугского уезда...» [19: 478] належали до так званого слобідсько-українського різноріччя, яке, у свою чергу, входило до складу південноукраїнського піднаріччя і охоплювало також говірки на північ від сучасної Кіровоградської області. К.П.Михальчук указував на обмеженість лінгвістичного матеріалу, на підставі якого було виділено зазначену територію [19: 477].

За схемою поділу українських говорів Ф.Т.Жилка, розмежувальна лінія між середньонаддніпрянським та степовим говорами знаходиться на середньонаддніпрянському *Правобережжі* (виділення наше. – Т.Г.) і проходить уздовж північної межі Кіровоградської області по лінії: на південь від Умані – на північ від Новомиргорода – на південь від Чигирина; північну межу степового діалекту дослідник окреслює лінією Балта – Первомайськ – на північ від Кіровограда й Олександрії [10: 164, 176.]. Учений зауважував, що для степових говірок характерні маловиявлені, майже непомітні діалектні межі, які ледве почали складатися, «однак через значне загальмування діалектотворчого процесу виявилися дуже невиразно» [9: 10]. За картою, укладеною Ф.Т.Жилком до «Нарисів з української діалектології», розмежувальна лінія між середньонаддніпрянськими та степовими говірками на території Кіровоградщини проходить так: західніше Світловодська – південніше Новомиргорода – західніше Звенигородки [10: Карта говорів української мови].

Дослідник В.С.Ващенко, проаналізувавши особливості поширення побутової лексики в лінгвогеографічному аспекті [4,5,6], назвав розмежувальну лінію між середньонаддніпрянським і степовим говорами на *Лівобережжі* [4: 407], тобто вона не доходить до кордонів Кіровоградської області, при цьому звертає на себе увагу факт

опрацювання мовознавцем діалектних матеріалів Кіровоградщини (близько 30 населених пунктів), який дав саме такий результат.

І.О.Варченко, залучивши результати експедиційного обстеження говірок Кіровоградщини (на той час Великоvisківський і Аджамський райони) і матеріали до I тому Атласу української мови, уклав 17 лінгвістичних карт, де описані явища фонетики й наголосу (8 карт), морфології (7), а також лексики (2). На підставі аналізу ізоглос скартографованих явищ він дійшов висновку, що «південну межу середньонадніпрянських говорів треба шукати на північ від м. Кіровограда» і визначив її вздовж умовної лінії Тальне – р. Гірський Тікич – р. Велика Вись – Знам'янка – р. Псел [3: 44].

За визначенням С.П.Бевзенка, розмежувальна лінія між середньонадніпрянськими та степовими говірками не доходить до Кіровоградської області і окреслена лінією поблизу Шполи – Чигирини – Кременчука. Водночас дослідник зазначає, що ця ізоглоса «дуже невиразна» [2: 235].

Важливою для вирішення проблеми середньонадніпрянсько-степової межі стала публікація Атласу української мови, де автор карти діалектної диференціації говорів І.Г.Матвіяс, спираючись на результати картографування матеріалів у першому томі АУМ [15,16,17], визначив демаркаційну лінію між середньонадніпрянським говором та степовим так: Умань – Новомиргород – Знам'янка – Олександрія – Верхньодніпровськ – Новомосковськ [18: 45]. Межу окреслено на підставі відмінностей у поширенні незначної кількості мовних одиниць.

Я.В.Закревська на матеріалі словотвірних явищ за матеріалами АУМ окреслила межу середньонадніпрянських і степових говорів так: північні населені пункти Новомиргородського району – усі говірки Олександрівського, Світловодського та північні Онуфріївського районів (за картою №1 «Членування української діалектної території» до її статті [11: 104] спостерігаємо, що дослідниця проводить демаркаційну лінію до витоків річок Інгул та Інгулець, тобто до середньонадніпрянського говору не включає населених пунктів Маловисківського, Знам'янського та Олександрійського районів).

Свідченням динаміки середньонадніпрянського ареалу є сучасні спроби окреслити його контури на лінгвістичних картах. Так, регіональне вивчення лексики на позначення одягу, взуття, головних уборів та прикрас, її морфологічних і фонетичних особливостей дозволив Т.В.Щербині удокладнити смугу говірок, які творять середньонадніпрянсько-степове порубіжжя¹. Середньонадніпрянсько-степову мовну межу творить смуга говірок, окреслена лініями: р. Гнилий Тікич – Соболівка, Кавунівка Шполянськ.р-ну – Пастирське Смілянськ.р-ну – Тимошівка Кам'янськ.р-ну Черкаської обл. – Северинівка, Вищі Верещаки Олександрівськ.р-ну – Глинськ, Подорожжє Світловодськ.р-ну Кіровоградської обл. (на півночі) та р. Синюха – Ярошівка Катеринопільськ.р-ну Черкаської обл. – Коробчине Новомиргородськ.р-ну – Хайнівка Олександрівськ.р-ну – Цибулеве Знам'янськ.р-ну – Талова Балка Світловодськ.р-ну Кіровоградської обл. – Кам'яні Потоки Кременчуцьк.р-ну Полтавської обл. (на півдні) [20: 14-15].

На підставі лінгвогеографічного вивчення фонетичної і фонологічної систем середньонадніпрянського говору Г.І.Мартиновою [12] вперше встановлено своєрідність його картографування, зокрема зовнішні межі та внутрішнє членування². Так, за свідченням дослідниці, «на заході ареал обмежують басейни річок Росі й Гнилого Тікича, на сході р. Сула, а на півдні ізоглоси ступінчасто опускаються південніше Росі до р. Тясмину» [14: 27]. У межах зон середньонадніпрянських говорів мовознавець виокремлює 5 груп говірок: 1) центральні, або надніпрянські; 2) північні середньонадніпрянські; 3) західні середньонадніпрянські; 4) східні середньонадніпрянські; 5) південні

¹ Див. «Атлас лексики на позначення одягу, взуття, головних уборів та прикрас у говірках середньонадніпрянсько-степового порубіжжя» в додатку до дисертації Т.В.Щербини: Середньонадніпрянсько-степове порубіжжя у світлі ізоглос: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова/ НАН України Інституту української мови. – К., 2003.

² Див. додаток до дисертації: Мартинова Г.І. Середньонадніпрянський діалект. Фонологія і фонетика: дис. ... доктора філол. наук: 10. 02.01 українська мова / НАН України Інституту української мови. – К., 2004. – С. 432-540.

середньонадніпрянські (к.64). У кожній групі говірок виділено острівні мікроареали, що засвідчують особливості їхнього формування¹.

Проведене нами часткове картографування (24 карти) на матеріалі народної географічної термінології Кіровоградщини [8: к.5, к.16] – це визначення географії семантики окремих лексем та їхніх дериватив² – показує ареальні варіанти на північному заході області. З огляду на це демаркаційні лінії, що розділяють середньонадніпрянський і степовий говір, необхідно удосконалити й доповнити свідченнями регіонального картографування явищ різних тематичних груп та структурних рівнів.

Вважаємо за потрібне подати назви населених пунктів – обстежених говірок в межах Кіровоградської області, що у свою чергу в подальших дослідженнях окреслить демаркаційні лінії середньонадніпрянсько-степової та подільської діалектної межі.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ І ОБСТЕЖЕНИХ В НИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Атлас української мови: У 3-хт. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. I. Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі. – 498 с. – н.п.п.: сс.Бандурове, Чемерпіль Гайворонськ. р-ну; сс.Свердликове, Левківка, Копенкувате, Тернівка, Надлак Новоархангельськ. р-ну; сс.Вербове, Шепилове Голованівськ. р-ну; сс.Великі Трояни, Новоселиця, Кам'яний Брід Ульяновськ. р-ну; сс.Плоско-Забузьке, Осички, Котовське Вільшанськ. р-ну; сс.Дібрівка, сс.Коробчине, с.Панчеве Новомиргородськ. р-ну; сс.Ставидла, Цвітне, Івангород, Красносілля Олександрівськ. р-ну; сс.Андріївка, Леніно-Ульяновка, Велика Виска Маловисківськ. р-ну; с.Маркове, смтДобровеличківка Добровеличківськ. р-ну; сс.Сотницька Балка, Глодоси, Мар'янопіль, Фурманівка, Димине, м.Новоукраїнка, сс.Рівне, Новомиколаївка, Лозоватка Новоукраїнськ. р-ну; сс.Червонозорівка, Великодрюкове, Олексіївка Бобринецьк. р-ну; сс.Григорівка, Павлівка, Миронівка Світловодськ. р-ну; сс.Іванківці, Веселий Кут, Цибулеве, Дмитрівка, Кучерівка, Суботці Знамянськ. р-ну; сс.Родниківка, Світлопіль, Березівка, Дівоче Поле, Червона Кам'янка, Піщаний Брід Олександрійськ. р-ну; сс.Оситняжка, Олексіївка, Підгайці, Аджамка, Крупське, Первозванівка Кіровоградськ. р-ну; сс.Петрокорбівка, Вершино-Кам'янка, Верблюжка, Козирівка, Інгуло-Кам'янка, смтНовгородка Новгородківськ. р-ну; сс.Нечаївка, Живанівка, Софіївка, Лозоватка Компаніївськ. р-ну; сс.Василівка, Марфівка, Варварівка, Катеринівка Долинськ. р-ну; с.Березуватка Устинівськ. р-ну; смтПавлиш, сс.Попівка, Мар'ївка Онуфріївськ. р-ну; сс.Новий Стародуб, Зелене, Чечеліївка, Ганнівка, смтПетрове Петрівськ. р-ну

Ващенко В.С.З історії та географії діалектних слів. – Харків: ХДУ, 1962. – 175 с.-н.п.п.: сс.Подорожнє, Андрусівка, Ревівка, Миронівка, м. Світловодськ Світловодськ.р-ну; с.Івангород Олександрівськ.р-ну; смтОнуфріївка, сс.Браїлівка, Успенка, Куцеволівка Онуфріївськ.р-ну; с.Карбівка Добровеличківськ. р-ну; м.Мала Виска, с.Хмельове Маловисківськ.р-ну; с.Кам'яний Міст Новоукраїнськ.р-ну; с.Суботці Знамянськ.р-ну; сс.Митрофанівка, Інгуло-Кам'янка Новгородківськ.р-ну; сс.Войнівка, Куколівка, Червона Кам'янка Олександрійськ.р-ну; смтКомпаніївка Компаніївськ.р-ну; с.Чечеліївка Петрівськ.р-ну; смтУстинівка Устинівськ.р-ну; м.Долинська Долинськ.р-ну; сс.Аджамка, Федорівка, Грузьке, Оситняжка Кіровоградськ.р-ну

Ващенко В. С. Лінгвістична географія Наддніпрянщини. -Дніпропетровськ, 1968. – 158 с. – н.п.п.: с.Гурівка Долинськ.р-ну; с.Зелене Петрівськ.р-ну; с.Верблюжка Новгородківськ.р-ну; сс.Червона Кам'янка, Протопопівка Олександрійськ.р-ну; сс.Дмитрівка, Цибулеве Знамянськ.р-ну

Ващенко В.С.Полтавські говори. – Харків: ХДУ, 1957. – 539 с.- н.п.п.: с.Баштине Долинськ.р-ну; с.Иосипівка Петрівськ.р-ну; сс.Червона Кам'янка, Олександрівка, Березівка,

¹ Там же. – С. 476-540.

² Див. додаток до дисертації: Громко Т.В. Семантичні особливості народних географічних термінів Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини): дис ... канд. філол. наук: 10.02.01 українська мова / Кіровоградський державний педагогічний університет ім.Володимира Винниченка. – Кіровоград, 2000. – С. 169-194.

Щасливе Олександрійськ.р-ну; сс.Попівка, Мар'ївка; сс.Миронівка, Павлівка, м.Світловодськ Світловодськ.р-ну

Вікторіна О.М.Словник лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини. – Кіровоград: Центр.-Укр.вид-во, 2006. – 436 с.-н.п.п.: м.Бобринець, Рощаківка, Тарасівка, Федіївка, Червонопілля, Шляхове. Юр'ївка Бобриненьк.р-ну; смтВільшанка, сс.Бузниковате, Добре, Добрянкa, Йосипівка, Степанівка, Сухий Ташлик Вільшанськ.р-ну; м.Гайворон, смтЗавалля, сс.Бандурове, Жакчик, Таужне, Хашчувате, Чемерпіль Гайворонськ.р-ну; смтГолованівськ, сс.Грузьке, Журавлінка, Ємилівка, Молдовка Голованівськ.р-ну; смтДобровеличківка, Липняжка, Ново добрянкa, Піщаний Брід, Тишківка, Трояни, Федорівка, Юр'ївка Добровеличківськ.р-ну; сс.Антонівка, Братолюбівка, Зелений Гай, м.Долинська, смтМолодіжне, Фальково, Червоне Озеро, Широка Балка Долинськ.р-ну; м.Знам'янка, сс.Єградківка, Іванківці, Новороманівка, Суботці, Трепівка, Цибулеве, Чутівка Знам'янськ.р-ну; М.Кіровоград, сс.Аджамка, Високі Байраки, Калинівкa, Клинци, смтНове сс.Олено-Косогорівка, Соколівка, Федорівка Кіровоградськ.р-ну; смтКомпаніївка, сс.Губівка, Живанівка, Мар'ївка, Полтавка, Роздолля, Сасівка, Софіївка, Червоновершка Компаніївськ.р-ну; смтВелика Виска, сс.Злинкa, Лозуваткa, м.Мала Виска, сс.Мар'янівкa, Плетений Ташлик, Рассоховаткa, смтСмоліне, с.Якимівкa Маловисківськ.р-ну; сс.Велика Чечеліївкa, Верблюжкa, Вершино-Кам'янкa, Інгуло-Кам'янкa, смтНовгородкa, Рибчине, Тарасівкa Новгородківськ.р-ну; сс.Ганнівкa, Кальниболота, Левківкa, Надлак, смтНовоархангельськ, Під високе, Шляхове Новоархангельськ.р-ну; сс.Глодоси, Димине, Іванівкa, м.Новоукраїнкa, сс.Рівне Новоукраїнськ.р-ну; сс.Каніж, Листопадове, Мартоноша, м.Новомиргород, сс.Панчеве, Турія Новомиргородськ.р-ну; сс.Буквар, Єлисаветградкa, Івангород, Любомиркa, смтОлександрівкa, Підлісне, Цвітне Олександрівськ.р-ну; сс.Андріївкa, Бірки, Марто-Іванівкa, Млинок, смтНова Прага, м.Олександрія, с.Ульянівкa, Червона Кам'янкa, Шаровкa, Щасливе, Ясиноваткa Олександрійськ.р-ну; сс.Зибкове, Куцеволівкa, смтОнуфріївкa, смтПавлиш, сс.Попівкa, Ясиноваткa Онуфріївськ.р-ну; сс.Балахівкa, Іванівкa, Йосипівкa, смтПетрове, с.Червонокостянтинівкa, Чечеліївкa Петрівськ.р-ну; сс.Аудиторівкa, Глинськ, Озера, Павлівкa, м.Світловодськ, сс.Талова Балкa, Федірки Світловодськ.р-ну; сс.Димитрове, Жовтневе, Інгульське, Кам'яний-Брід, Медове, Олександрівкa, смтУстинівкa Устинівськ.р-ну; сс.Великі Трояни, Дельфінове, Йосипівкa, Лозуватa, Розношенське, м.Ульянівкa Ульянівськ.р-ну.

Марусенко Т.А. Матеріали к словарю українских географических апеллятивов (названия рельефов) // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика). – М.: Наука, 1968. – С.206-255. – н.п.п.: сс.Дорожинкa, Добрянкa, Калмазове Вільшанськ. р-ну; с.Новолутківкa Добровеличківськ. р-ну; с.Мала Помічна Новоукраїнськ. р-ну; с.Северинівкa Олександрівськ. р-ну; сс.Аджамкa, Грузьке Кіровоградськ. р-ну; м.Новомиргород, с.Панчеве Новомиргородськ. р-ну; ее.Солдатське, Іванівкa, Мар'янівкa Петрівськ. р-ну; м.Бобринець Бобринецьк. р-ну; с.Богодарівкa Компаніївськ. р-ну; с.Сугокліївкa Бобринецьк. р-ну; смтНовоархангельськ, с.Шляхове Новоархангельськ. р-ну; сс.Новогригорівкa Перша, Варварівкa Долинськ. р-ну; сс.Христофорове, Лозуватa, Синицівкa, Дельфінове Ульяновськ, р-ну; с.Велика Виска Маловисківськ. р-ну; с.Серебряне, м.Світловодськ Світловодськ. р-ну; с.Покотилове Новоархангельськ. р-ну; с.Маринопіль, смтГолованівськ, с.Лебединкa Голованівськ. р-ну; с.Ленінкa Устинівськ р-ну; смтЗавалля, сс.Мощене, Соломія Гайворонськ. р-ну; сс.Хайнівкa, Розумівкa, Цвітне, Любомиркa, Трилеси, Омельгород Олександрівськ. р-ну; смтДимитрове, с.Щасливе, м.Олександрія Олександрійськ. р-ну; сс.Кропивницьке, Семенасте Новоукраїнськ. р-ну; м.Знам'янкa Знам'янськ. р-ну; с.Смоліне Маловисківськ. р-ну; с.Омельник, смтПавлиш, с.Зибкове Онуфріївськ. р-ну

Москаленко А.А. Словник діалектизмів українських говорів Одеської області. – Одеса, 1958. – 78 с.- н.п.п.: сс.Вівсяники, Вільшанкa, Добрянкa, Костоватa, Осички Вільшанськ.р-ну; сс.Бандрово, смтГайворон, Завалля, Могильне, Свірнево, Хашчуватa Гайворонськ.р-ну; сс.Грузьке, Журавлінкa, Краснопіркa, Липовеньке, Межирічкa, Плоске, Надєждівкa, Свірнево, Троянкa Голованівськ.р-ну; сс.Богданівкa, Грушки, Данилова Балкa, Йосипова, Лозоваткa, Мечиславкa, Розношенці Ульяновськ.р-ну.

Сабадош І.В. Атлас ботанічної лексики української мови. – Ужгород, 1999.-104 с-н.п.п.: с.Пантазія Знамянськ.р-ну; с.Перегонівка, смтГолованівськ Голованівськ.р-ну; с.Рівне Новоукраїнськ.р-ну; с.Крупське Кіровоградськ.р-ну; с.Червона Кам'янка Олександрійськ.р-ну

Громко Т.В., Лучик В.В., Поляруш Т.І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. – Київ-Кіровоград, 1999. – 224 с- н.п.п.: с.Велика Андрусівка, Подорожне, м.Світловодськ, сс.Павлівка, Глинськ, Серебряне, Озера, с.Захарівка Світловодськ. р-ну; сс.Стара Осота, Триліси, смтОлександрівка, сс.Северинівка, Бірки, Хайнівка, Ставидла, Родниківка, Любомирка, Цвітне, Івангород, Омельгород, Бовтишка, Красносілля, Розумівка, Єлисаветградка Олександрівськ.р-ну; смтПавлиш, Онуфріївка, сс.Успенка, Деріївка, Камбурліївка, Омельник, Василівка, Млинок, Зибкове, Мар'ївка Онуфріївськ. р-ну; сс.Косівка, Войнівка, м.Олександрія, сс.Андріївка, Червона Кам'янка, Куколівка, Михайлівка, смтДимитрове, с.Щасливе, смтНова Прага, с.Ізмайлівка Олександрійськ. р-ну; сс.Юхимове, Цибулеве, Гостинне, Плоске, Диківка, Богданівка, Трепівка, Суботці, м.Знамянка Знамянськ. р-ну; сс.Оситняжка, Капітанівка, Турія, Тишківка, Йосипівка, Листопадове, м.Новомиргород, сс.Кам'янка, Костянтинівка, Панчево, Каніж, Коробчине, Петроострів, Оситна Новомиргородськ. р-ну; с.Якимівка, м.Мала Виска, сс.Краснопілка, Первомайське, Мар'янівка, смтСмоліне, сс.Кіровка, Лозуватка, Хмельове, Велика Виска, Олександрівка, Злинка, Плетений Ташлик Маловисківськ. р-ну; сс.Оситняжка, Олексіївка, Високі Байраки, Івано-Благодатне, Созонівка, Аджамка, м.Кіровоград, смтНове, сс.Грузьке, Соколівка, Олено-Косогорове, Первозванівка, Іванівка, Клинци, Калинівка Кіровоградськ. р-ну; сс.Вершино-Кам'янка, Петрокорбівка, Верблюжка, Новоандріївка, смтНовгородка, сс.Тарасівка, Інгуло-Кам'янка Новгородківськ. р-ну; сс.Новий Стародуб, Мар'янівка, Балахівка, Зелене, Іванівка, Чечеліївка, смтПетрове, сс.Олександро-Мар'ївка, Солдатське, Червонокостянтинівка, Ганнівка Петрівськ. р-ну; сс.Варварівка, Василівка, Новогригорівка Перша, Лаврівка, смтМолодіжне, Першотравневе, Іванівка, Братолюбівка, Кірове, Гурівка, м.Долинська, с.Катеринівка Долинськ. р-ну; сс.Димитрове, Березуватка, Ленінка, Садки, смтУстинівка, сс.Седнівка, Переможне, Інгульське, Березівка Устинівськ. р-ну; сс.Свердлове, Мар'янівка, м.Бобринець, сс.Сугокліївка, Витязівка, Федіївка, Бобринка, Мирне, Василівка, Кетрисанівка, Роцахівка, Володимиро-Іллінка, Костомарівка, Буховецьке, Веселівка Бобринецьк. р-ну; сс.Червоновершка, Губівка, Сасівка, смтКомпаніївка, сс.Нечаївка, с.Петрівка, Софіївка, Богодарівка Компаніївськ. р-ну; сс.Глодоси, Фурманівка, Захарівка, Іванівка, Димине, Семенасте, м.Новоукраїнка, сс.Рівне, Новоєгорівка, Помічна, Комишувате, Ганнівка, Григорівка, Кропивницьке, Мала Помічна Новоукраїнськ. р-ну; сс.Гаївка, Олександрівка, Тишківка, Липняжка, Дружелюбівка, Федорівка, Трояни, смтДобровеличківка, сс.Новолутківка, Тернове, Гнатівка, Піщаний Брід, Перемога, Микільське, Любомирка, Кирилівка, м.Помічна, сс.Глиняне, Перчунове, Миколаївка Добровеличківськ. р-ну; сс.Плоско-Забузьке, Добрянкa, Вівсяники, Добре, Березова Балка, Дорожника, Калмазове, смтВільшанка, сс.Сухий Ташлик, Котовське Вільшанськ. р-ну; сс.Кам'яне, Кальніболота, Надлак, Шляхове, Вільшанка, смтНовоархангельськ, сс.Торговиця, Небелівка, Ганнівка, Копенкувате, Тернівка, Покотилове Новоархангельськ. р-ну; сс.Крутенське, Перегонівка, Лебединка, Лашківка, Грузьке, смтГолованівськ, сс.Вербове, Олександрівка, Ємилівка, Маринопіль, Свірневе, Липовеньки, Молдовка, смтПобузьке Голованівськ. р-ну; сс.Вільхове, Великі Трояни, Йосипівка, Грушка, м.Ульяновка, сс.Розношенське, Кам'яний Брід, Христофорове, Лозувата, Дельфінове, Синицівка, Сабатинівка, Луполове Ульяновськ, р-ну; сс.Вікнина, Червоне, м.Гайворон, сс.Мощене, Таужне, Хашувате, Солгутове, Соломія, Салькове, Могильне, смтЗавалля, Чемерпіль Гайворонськ. р-ну

Терновська Т. Ковальська лексика українських говорів // Український діалектологічний збірник. – Кн.3. Пам'яті Тетяни Назарової /Відп. ред. П.Ю.Гриценко. – К., Довіра, 1997. – С.399-427. – н.п.п.: с.Чарівне Бобринецьк.р-ну; с.Шишкіне Компаніївськ.р-ну; с.Добре Вільшанськ.р-ну; с.Розсохуватка Новоархангельськ.р-ну, сс.Глодоси, В'юнки Новоукраїнськ.р-ну; с.Йосипівка Новомиргородськ.р-ну; с.Єлисаветградка Олександрівськ.р-ну; сс.Трепівка, Коханівка Знамянськ.р-ну; смтМолодіжне Долинськ.р-ну; с.Велика

Чечеліївка Новгородківськ.р-ну; с.Власівка Світловодськ.р-ну; сс.Омельник, Дерев'янка Онуфріївськ.р-ну; сс.Новий Стародуб, Ганнівка Петрівськ.р-ну

Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпряни: У 4-х т. – Запоріжжя, 1992. – Т. 1-4. – н.п.п.: сс.Березівка, Дівоче Поле, Звенигородка, Піщаний Брід, Червона Кам'янка Олександрійськ.р-ну; смтПетрове, сс.Ганнівка, Зелене, Новий Стародуб, Чечеліївка Петрівськ.р-ну; сс.Мар'ївка, Павлиш, Попівка Онуфріївськ.р-ну; сс.Миронівка, Павлівка Світловодськ.р-ну

Проблема середньонаддніпрянсько-степової та подільської діалектної межі залишається актуальною, оскільки потребує подальшого дослідження не лише словникового складу діалектної мови, а й у перспективі на текстологічному, етнографічному матеріалах тощо. Це сприятиме вивченню діалектної мови у синхронії й діахронії, вирішенню проблем, пов'язаних із їхнім сучасним станом і генезою. Виділення меж діалектів актуальне й, на думку П.Ю.Гриценка, «переводить статичні ареальні протиставлення у варіативні моделі» [7: 223] на рівні слов'янського континууму.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Атлас української мови: У 3-х т. – К.: Наукова думка, 1984-2001. – Т. 1, 3.
2. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – К.: Вища школа, 1980. – 244 с.
3. Варченко І.О. До питання про південну і східну межу середньонаддніпрянських говірок // Праці Х Республіканської діалектологічної наради. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – С. 36-51.
4. Ващенко В.С. Полтавські говори. – Х., 1957. – 539 с.
5. Ващенко В.С. 3 історії та географії діалектних слів. – Х.: ХДУ, 1962. – 175 с.
6. Ващенко В.С. Лінгвістична географія Наддніпряни. – Дніпропетровськ, 1968. – 157 с.
7. Гриценко П.Ю. Ареальне варіювання лексики. – К.: Наукова думка, 1990. – 272 с.
8. Громко Т.В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини): Монографія. – Кіровоград: РВЦ КДПУ, 2000. – 172 с.
9. Жилко Ф.Т. Деякі питання лінгвогеографічного аспекту в українській діалектології // Праці Х республіканської діалектологічної наради. – К.: Наукова думка, 1961. – С. 3-16.
10. Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови. – К.: Радянська школа, 1966. – 307 с.
11. Закревська Я. Ізоглоси словотвірних явищ на тлі ізоглос інших структурних рівнів // Український діалектологічний збірник. – Кн. 3. Пам'яті Тетяни Назарової / Упоряд., ред., передм. П. Ю. Гриценка; Редкол.: П. Ю. Гриценко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра, 1997. – С. 101-112.
12. Мартинова Г. Середньонаддніпрянський діалект. Фонологія і фонетика: Монографія. – Черкаси: Тясмин, 2003. – 368 с.
13. Мартинова Г. Ф.Т. Жилко – дослідник середньонаддніпрянського діалекту // Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі. До 100-річчя професора Ф.Т.Жилка. Тези доповідей Міжнародної наукової конференції (5-7 березня 2008 р., Київ). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. – С.21-24.
14. Мартинова Г.І., Тищенко Т.М., Щербина Т.В. Середньонаддніпрянський діалект (аналітико-бібліографічний огляд). – Черкаси: Б.в., 2007. – 73 с.
15. Матвіяс І.Г. Лексичні ареали південно-східного наріччя (за матеріалами Атласу української мови) // Праці XII Республіканської діалектологічної наради. – К.: Наукова думка, 1971. – С. 360-365.
16. Матвіяс І.Г. Поширення деяких морфологічних явищ у середньонаддніпрянських говорах // Середньонаддніпрянські говори: Збірник статей / Ред. кол. В. М. Брахнов (секретар), І. О. Варченко, Ф. Т. Жилко (відп. ред.), П. С. Лисенко, О. С. Мельничук. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – С. 156-164.
17. Матвіяс І.Г. Формування південно-східного наріччя української мови // Мовознавство. – 1983. – № 1. – С. 52-59.
18. Матвіяс І.Г. Членування південно-східного наріччя української мови // Мовознавство. – 1981. – № 4. – С. 42-49.
19. Михальчук К.П. Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край / Под ред. П.Чубинского. – Т. 7. Вып. 2. – СПб., 1872. – С. 453-512.
20. Щербина Т.В. Середньонаддніпрянсько-степове діалектне порубіжжя у світлі ізоглос: Автореф. дис канд. філол наук: 10.02.01 – українська мова / НАН України. Інститут української мови. – К., 2003. – 23 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Громко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми семантики і структури діалектної лексики української мов, лінгвогеографічні особливості говірок Кіровоградщини.

СИСТЕМНОЕ ОПИСАНИЕ ВАРИАНТНЫХ ФОРМ ЯЗЫКА

Юрий ДОРОФЕЕВ (Симферополь, Украина)

У статті розглянуто проблему мовного варіювання з позиції лінгвістичного функціоналізму. Визначено специфіку системно-типологічного опису ідіомів у сучасному мовознавстві.

Ключові слова: варіант мови, зміни в мові, функціоналізм, ідіом, інваріант.

In the article the problem of linguistic variability is considered from the position of linguistic functionalism. The specific character of systemic and typological idioms' description in modern linguistics is defined.

Key words: language variant, language changes, functionalism, idiom, invariant.

Функционирование и развитие языков в современном мире определяется многими факторами, среди которых особо выделяется взаимодействие языков, усилившееся в эпоху глобализации. Эти процессы приводят к тому, что границы между языковыми мирами становятся размытыми, нечеткими. В то же время ярко проявляется тенденция к консервации отдельных языков, попытки оградить их от нежелательного влияния, сохранить «чистоту» языка. Эти две взаимоисключающие тенденции приводят к расширению сферы употребления таких форм языка, которые обычно рассматриваются как маргинальные, ненормативные. Среди них традиционно называются территориальные и социальные диалекты, к которым сегодня, по моему мнению, примыкают так называемые этнолекты и региолекты, интерферированные формы языка, выполняющие роль койне, а также в некотором отношении национальные варианты языков. Как представляется, процессы образования новых форм языка являются закономерным итогом его развития: «Ни один из известных языков (если только он искусственно не культивировался для ритуальных или каких-либо других не общепринятых целей), насколько мы знаем, не устоял против тенденции распада на диалекты, каждый из которых в конце концов мог приобрести статус отдельного языка» [11: 217] (Э.Сепир употребляет термин «диалект» по отношению к форме речи, «которая не настолько отличается от другой формы речи, чтобы их носители не понимали друг друга» [11: 216]).

Развитие системы любого языка есть одно из условий его существования, язык «изменяется, чтобы *продолжать функционировать* как таковой» [Кос, 18] и поэтому развитие различных форм языка следует рассматривать как «проявление в социализованной форме универсальной тенденции к индивидуальному варьированию речи» [11: 217]. Такой подход характерен для европейского и американского языкознания, поскольку «Западному политическому либерализму и демократии естественным образом соответствует языковой плюрализм, толерантность и стремление к юридической регламентации этноязыковых отношений» [9: 158]. Уважение к различным формам языка, несомненно, должно получить поддержку и со стороны лингвистов-профессионалов.

В связи с этим мы ставим целью данной работы определить основания для описания системного описания вариативности языков.

Достижение данной цели предполагает решение следующих задач:

- обоснование необходимости комплексного описания вариантных форм языка как единой системы;

- определение типологических особенностей вариантных форм языка.

«Современная социолингвистика большое внимание уделяет проблемам глобального функционирования языков в определенных социальных условиях, и в этом случае сами языки становятся единицами анализа более сложных социально-языковых образований, именуемых языковыми ситуациями» [3: 3]. В рамках таких образований отдельный язык возможно рассматривать только «как систему социально обусловленных вариантов, каждый из которых характеризуется определенным функциональным своеобразием, а также структурными и нормативными особенностями» [7: 3].

Я исхожу из тезиса, что вариативность языков должна рассматриваться не как «какое-то средство украшения речи, которым овладевают дополнительно к усвоению языка как некой однородной целостности. В действительности речь идет о центральном свойстве языка, вариативность присуща ему внутренне» [1: 262-263]. Поэтому интенсификация

исследований в области развития языков в новых геополитических условиях связана с осознанием того факта, что природа человеческого языка состоит в вариации, и языковое многообразие, таким образом, является источником нашего проникновения в природу человеческого языка [9: 282]. В основе этого представления лежит, несомненно, общий методологический сдвиг в лингвистике, обусловленный развитием науки в целом, ведь «Представления о языке неотделимы от представлений об отношении человека к миру в ту или иную эпоху, от характерного для нее миропонимания» [6: 14]. И отмеченная выше, свойственная западному языкознанию тенденция рассматривать различные формы языка как равноправные и закономерные должна стать основой и для славянского языкознания.

Бесспорно, «Языковое разнообразие вызывает двоякого рода реакцию... Подобная реакция – выражение давнишнего и совершенно бессмысленного недоверия монолингва к многоязычию» [1: 44]. Сходную реакцию мы наблюдаем и в тех случаях, когда лингвисты сталкиваются с новыми формами отдельных языков, забывая о том, что подобные формы наблюдаются в других языках. Все это способствует так называемой мифологизации представлений о языке, среди которых можно назвать, например, утверждение, что у нации не бывает двух литературных языков одновременно (норвежский язык, имеющий две равноправные литературные формы, опровергает это утверждение).

К подобным мифам относится и представление о закономерностях образования вариантных форм языка: предполагается, что, если язык уже достиг своей высшей точки развития (литературного языка), то далее его развитие связано только с этой формой, а все остальные рассматриваются как второстепенные и малозначимые. А.Д. Швейцер отмечал, что мы часто подменяем в нашей практике изучение языка изучением языка литературного [13: 101]. И «мы твердо знаем, что языки постоянно изменяются в течение длительных периодов времени и чаще всего без ведома тех, кто на них говорит» [1: 262]. Поэтому неудивительно, что основы вариантологии в русском языкознании были заложены в 70–80-ые годы ведущими специалистами в области романского и германского языкознания: Г.В. Степановым, А.Д. Швейцером, А.И. Домашневым, Е.А. Реферовской. Именно английский, французский, испанский, немецкий языки рассматриваются лингвистами как национально негомогенные [5: 70-71] уже на протяжении не одного десятилетия. «Неидентичность языка при наличии двух или более национальных носителей привела языкознание к признанию вариативности такого языка, что, в свою очередь, выявило необходимость определения этой системы как национальных вариантов языка» [5: 72]. Интерпретация национальных вариантов одного языка как систем, обладающих устойчивостью и перспективой, несомненно, является значительным достижением теоретической лингвистики последних десятилетий. Ведь еще в начале 50-х гг., как свидетельствует О.А. Домашнев, при рассмотрении национальных особенностей литературных языков эти особенности относили к элементами, находящимися на различных ступенях их внедрения в общую единую норму, т.е. практически рассматривала их как территориальные дублеты [5: 71-72].

Традиционно такая концепция вариативности применяется к языкам тех стран, которые ранее входили в состав огромных империй: «Общим моментом для всех западноафриканских государств в настоящее время является выбор в качестве средства общения на уровне общегосударственного многоязычия одного из языков бывших метрополий. Это – возможно, временное – решение отражает попытку налаживания новых коммуникативных связей, характеризующих складывающуюся коммуникативную среду в современных государственных границах» [3: 101-102]. При этом, однако, мы сталкиваемся опять же с нежеланием многих ученых признавать результаты варьирования. Так, характеризуя положение арабского языка в современном мире, исследователи отмечают, что в повседневном общении, в неофициальных программах радио и телевидения, в начальной школе используются многочисленные и далеко разошедшиеся диалекты арабского языка (алжирский, египетский, иракский и др.) [9: 173], которые тем не менее не признаются самостоятельными вариантами и рассматриваются только через призму классического арабского языка.

В действительности мы, несомненно, имеем дело со сходными во всех языках реакциями на те ситуации, в которые попадает человек. Ведь «Условиями, благоприятными для изменения, являются разнообразие (региональное или социальное) языковых навыков – в пределах одного итого же исторического языка – и слабость этих навыков в эпоху культурного упадка или в социальных группах низкой культуры» [8: 83]. Казалось бы, эпоха культурного упадка должна свидетельствовать о распаде языка, однако еще Э.Сепир писал: «Для того чтобы отдать себе отчет в направлении общего движения языка, мы, разумеется, должны обращаться к никем не контролируемой речи народной массы» [11: 145]. Примером, иллюстрирующим данное положение может, послужить история латинского языка, от которого образовались в свое время романские языки именно путем расщепления на варианты. Римская империя, языком которой была латынь, охватывала огромные территории, и после распада этого государства бывшие колонии оказались в таком же положении, как и в более позднее время Канада, США, Аргентина, Алжир и многие другие страны. В этих колониях латынь продолжали использовать в разных коммуникативных ситуациях, но во всех случаях наблюдалось ее смешение с местными языками, не достигшими уровня литературных (в это период ярко проявился процесс, который Э.Сепир назвал дрейфом: «Дрейф языка осуществляется через не контролируемый говорящими отбор тех индивидуальных отклонений, которые соответствуют какому-то предопределенному направлению» [11: 144]). Такое взаимодействие привело к формированию сначала так называемой вульгарной латыни (по сути, это были региональные или национальные варианты латинского языка), а затем и к возникновению на этой основе новых языков, идущих своим путем развития. Ведь «действуя в условиях языковой свободы, говорящие, которые исходят из похожих систем и сталкиваются с аналогичными проблемами выражения, могут найти также аналогичное решение» [8: 167]. Часть из этих языков (французский, испанский, португальский) уже тоже служат основой для интенсивного развития их национальных вариантов.

К сожалению, в большинство языковедческих работ заметно, что «До сих пор больше заботились о том, как избавиться от препятствий, возникавших из-за разнообразия, нежели о том, какую пользу извлечь из добра, порождаемого самобытностью» [4: 7]. И современная теория языка, несомненно, нуждается в новом системном осмыслении того факта, что абсолютно все языки в своем развитии проходят сходные этапы, которые нельзя рассматривать как нарушения или отклонения от кодифицированных норм. Появление вариантных форм языка также требует нового понимания: они свидетельствуют отнюдь не об уничтожении языка, а о его активном развитии, благодаря взаимодействию с другими языками. Основанием для такого понимания, как представляется, может стать плодотворная идея А.Н. Рудякова о том, что современная наука о языке должна преобразоваться в геолингвистику, отражающую как новый подход к проблеме языкового взаимодействия и варьирования, так и новое понимание задач, стоящих перед языковедами [10].

Поведенное исследование позволяет сделать ряд выводов.

Учитывая тенденции развития современного языкознания, полагаю, следует согласиться со словами академика Г.В. Степанова, что «Изучение эволюции систем и подсистем языков в единстве с их общественной функцией заслуживает быть представленным в качестве относительно автономного направления в теоретическом освоении идеи развития языка» [12: 289], которое может именоваться лингвистической вариантологией.

Как свидетельствуют исследования в данной области, понятийный аппарат, с помощью которого предпринимаются попытки описать категорию вариантности как универсальную языковую категорию, не отвечает требованиям современной практики. Используемый терминологический ряд не вполне адекватен многообразным проявлениям данной категории [2: 3]. Вследствие этого на современном этапе перед исследователями в области вариантологии возникает ряд задач: разработать категориальный и терминологический аппарат, позволяющий дать типологическое описание многообразных фактов проявления вариативности; определить те участки языковой системы, которые подвергаются

наибольшим изменениям; определить закономерности языкового варьирования; выявить и описать типологические алгоритмы возникновения и развития вариантных форм.

Решение перечисленных задач станет возможным только при условии, что лингвисты откажутся от все еще существующих мифов о языках, то есть не будут рассматривать каждый отдельный язык как характеристику представителя определенной нации на определенном историческом этапе, а сосредоточат свои усилия на интеграции достижений в области частной лингвистики (германистики, романистики, славистики и т.д.), то есть станут на новую методологическую точку зрения, которую можно условно именовать геолингвистика.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Ажеж К. Человек говорящий: Вклад лингвистики в гуманитарные науки. Пер. с фр. Изд. 2-е, стереотипное. – М.: Едиториал УРСС, 2008. – 304 с.
2. Богословская З. М. Диалектная вариантология: лексикологический и лексикографический аспекты: Автореф. дис. ... доктора филол. наук / ГОУ ВПО «Томский политехнический университет». – Томск, 2006. – 39 с.
3. Виноградов В.А., Коваль А.И., Порхомацкий В.Я. Социолингвистическая типология. Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 136 с.
4. Гумбольдт В. фон Избранные труды по языкознанию: Пер.с нем. / Общ. Ред. Г.В. Рамишвили; Послесл. А.В. Гульгин и В.А. Звезгинцева. – М.: ОАО ИГ «Прогресс», 2001. – 400 с.
5. Домашнев О.А. О лексикографическом отражении американского стандарта английского литературного языка // Лингвистические исследования. 1985. Структура языка и языковые изменения. – М., 1985. – С. 70-79.
6. Зубкова Л.Г. Общая теория языка в развитии: Учеб. пособие. – М.: Изд-во РУДН, 2003. – 472 с.
7. Клоков В.Т. Территориальные варианты французского языка // Спецкурсы по романской филологии: сб. учебно-методических материалов кафедры романской филологии; под ред. проф. В.Т. Клокова, Вып. 2. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 2003. – С. 3-67.
8. Косерну Э. Синхрония, диахрония и история (проблема языкового изменения). 2-е изд., стереотипное. – М.: Едиториал УРСС, 2001. – 204 с.
9. Мечковская Н.Б. Общее языкознание. Структурная и социальная типология языков. – 6-е изд. – М.: Флинта: Наука, 2008. – 312 с.
10. Рудяков А.Н. Георусистика и русофония // В кн.: Лингводидактика. Социолингвистика. Языки мира. К 90-летию со дня рождения академика И.Ф. Протченко / Учреждение Российской академии наук Институт языкознания РАН. – М.: Сов. писатель, 2008. – С. 115-128.
11. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии: Пер. с англ./Общ. Ред. И вступ. Ст. А.Е.Кибрика. – 2-е изд. – М.: Издательская группа «Прогресс», 2002. – 656 с. – (Филологи мира).
12. Степанов Г.В. К проблеме языкового варьирования. Испанский язык Испании и Америки. Изд. 2-е, стереотипное. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 328 с.
13. Швейцер А.Д. Современная социолингвистика: Теория, проблемы, методы. – Изд. 2-е. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 176 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юрій Дорощев – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російського, слов'янського та загального мовознавства Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського.

Наукові інтереси: проблеми теорії та історії мовознавства, функціональний опис мови, аналіз й інтерпретація тексту, мінливість і варіативність мов.

О НАЦИОНАЛЬНО-ГОСУДАРСТВЕННОЙ ОБУСЛОВЛЕННОСТИ ПОЗИЦИЙ НОМИНАЦИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

Роман ЗАБАШТА (Симферополь, Украина)

У статті розглядається питання про варіативність засобів номінації російської мови в системі русофонії – глобального російськомовного простору. Обґрунтовується необхідність вивчення варіантних форм російської мови та визначаються типи лексичної і фразової міжваріантної дивергенції її українського варіанта.

Ключові слова: русофонія, регіональний і національний варіанти мови, національно-державний фактор, номінативна одиниця, позиція номінації, семантема.

The article deals with the problem of variability of nomination means of the Russian language in the system of Russophonie – the global Russian-speaking space. The necessity to investigate variant forms of the Russian language is grounded. Types of lexical and phrasal interviant divergence of its Ukrainian variant are defined.

Key words: Russophonie, regional and national language variants, national-state factor, nominative unit, nominative position, semanteme.

В сегодняшних условиях глобализации в поле зрения лингвистики всё чаще попадают не отдельные языки, изолированно от других функционирующие на какой-либо территории,

но некоторые макроязыковые пространства – общности носителей различных форм существования одного и того же языка. Мы неслучайно использовали словосочетание *формы одного языка*, поскольку исходным тезисом наших рассуждений является положение, согласно которому все языки мира изменчивы, то есть на них влияет целый ряд внешних по отношению к языковой системе факторов (социально-экономические, демографические, политические и др.); если естественный язык не подвергается воздействию указанных факторов, то он не может не только развиваться, но и не может отвечать потребностям социалемы¹. Языки, не имеющие даже минимального числа своих постоянных носителей в течение нескольких исторических эпох, отказываются «оторванными» от социальной реальности. Такие статичные языки принято называть мёртвыми (санскрит, старославянский, йола, прусский и др.).

Вместе с тем существует прямо противоположное мёртвому языку явление – феномен глобального, мирового, или полинационального языка. Одним из таких языков в начале XXI века является русский язык. Его географическое распространение и набор выполняемых им функций настолько широки, что не представляется возможным дать исчерпывающее описание образуемого им языкового пространства. Однако, как отмечает А.Н.Рудяков, «геолингвистику <...> интересует не столько взаиморасположение языков, сколько взаимопроникновение и взаимодействие существующих на планете языковых миров» [7: 10], следовательно, геолингвистическая ценность русского языка, равно как и любого другого языка, должна определяться не только территорией распространения и численностью носителей языка как родного, но и способностью языка контактировать с другими языками, отражать совершенно иную социальную реальность, отличную от той, которая характерна для территории метрополии. Примечательны в этом смысле слова В.А.Виноградова о том, что «коммуникативная мощь идиома в целом определяется скорее численностью людей, для которых данный идиом – «этнически чужой» язык, чем количеством тех, для кого он является этнически родным» [1: 48].

Актуальность обращения к проблеме вариативности средств номинации русского языка обусловлена необходимостью в описании его региональной и национальной специфики, а также в выявлении того, каким образом новые социально-культурные условия порождают системы вариантов русского языка.

Целью предлагаемой статьи является раскрытие специфики национально-государственной обусловленности позиций номинации русского языка. Поставленная цель предполагает решение следующих задач: 1) охарактеризовать современные геолингвистические условия функционирования русского языка; 2) рассмотреть принципы «сетей» и «иерархий» в качестве фундаментальных основ построения языкового пространства; 3) с опорой на понятие *семантемы* выявить основные типы позиций номинации; 4) проиллюстрировать особенности реализации семантем русского языка в позициях, имеющих национально-государственную обусловленность.

Возникновение новых государств после распада Советского Союза и процессы государственного строительства значительно повлияли на языковую ситуацию многих стран. В современных условиях происходит «отрыв русского языка от русской когнитивной базы» [6], то есть русский язык перестаёт быть средством определения национальной или культурной идентичности: им пользуются как русские, так и другие народы, нации, наднациональные сообщества. Как отмечает Е.А.Журавлёва, «язык, имеющий несколько центров развития, в которых формируется так называемые национальные варианты с собственными нормами, собственными языковыми процессами и с равноправным статусом, в лингвистике принято называть полинациональными. Характерной чертой его является «национальная вариативность», то есть вид манифестации определённой языковой системы в соответствующем национальном центре» [3: 11]. Приспосабливаясь к новым условиям, русский язык заимствует лексику из контактирующего с ним языка, порождает новую, что приводит не к «расшатыванию» системы, но её модификации, совершенствованию, адаптации к определённым реалиям.

¹ Языковой коллектив, сформировавшийся и существующий в определённых социальных условиях.

Новые социальные условия в пределах государства, территория которого не является исконной ойкуменой распространения языка, неизбежно влияют на речевое поведение людей, проживающих на этой территории. Как отмечал Ф.П.Филин, «язык, общий для двух или нескольких наций, постепенно приобретает в пределах каждой нации «локальные» особенности. На базе общего языка возникают отдельные варианты, свойственные каждой нации. Североамериканский вариант английского языка некоторые американцы склонны даже считать особым «американским языком» [13: 149]. Здесь следует прояснить два момента. Во-первых, сегодня термин *нация* употребляется в несколько ином значении, чем в первой половине XX века: главным признаком образования нации не является этнический фактор, поскольку нация формируется на основе социально-исторической общности нескольких народов, государственности и, условно говоря, общей системы базовых ценностей; закреплённые на законодательном уровне права коренного этноса (или так называемой «титальной нации») – скорее учёт результатов исторического процесса, но никак не утверждение первостепенной роли в развитии государства одной общности людей. Следовательно, все этнические общности взаимодействуют на равных правах, в системе общих для них основополагающих ценностей и принципов, как партнёры общегосударственного строительства. Во-вторых, критериями определения самостоятельности языка (его «отдельность», противопоставленность другим языкам) выступают социально-историческая динамика условий эволюции идиомов и политический критерий. То явление, которое мы сегодня называем языком X, в условиях иной, предшествовавшей исторической эпохи могло быть не языком X, а L диалектом языка Y (как, например, старославянский язык раннего средневековья был одним из диалектов древнеболгарского языка, но никак не самостоятельным языком). Что касается второго критерия, его содержание состоит в официальном выражении оценки правящей властью какого-либо идиома¹ в качестве *языка государства*. Например, украинский и белорусский языки обрели лингвоним «язык» в том числе и благодаря становлению отдельных, независимых государств Украина и Беларусь. Это означает, что некоторая идиома может официально объявляться властью политико-территориального образования в качестве «своего языка», а не языка другого государства. Например, до сих пор существует ряд точек зрения относительно структурно-диахронического соотношения румынского и молдавского языков. Первая точка зрения: на современном этапе это два разных языка, имеющие общее романское происхождение; вторая: один из этих языков является «исконным», самостоятельным, а второй – лишь его идиом; третья – оба эти языка есть варианты одного языка. В Молдове употребляют как наименование «молдавский», так и наименование «румынский». В подобных случаях нередко имеет место не лингвистический принцип образования лингвонима, а чисто политический.

С 50-х гг. XX века вопрос о «национальных особенностях» западноевропейских языков рождает целое направление исследований (преимущественно касающихся языковых особенностей английского языка в США, немецкого – в Австрии, испанского – в странах Латинской Америки, французского – в Канаде, Бельгии и Швейцарии). Согласно выработанным теоретическим положениям этого периода, «национальные разновидности или варианты являются определенными формами приспособления единого языка к условиям, нуждам общественного развития и традициям наций – носителей данного языка и представляют собой особые формы функционирования единого языка» [2: 8]. Обращает на себя внимание словосочетание «единый язык», то есть британский английский, американский английский, австралийский английский, английский ЮАР – это всё формы существования английского языка, но в разных социально-культурных условиях.

Варьироваться могут языковые элементы, статус которых не позволяет качественно измениться языку, и одновременно существуют такие геолингвистические формы варьирования, приводящие к образованию региональных и национальных вариантов конкретного языка. Отметим, что для последнего типа характерна не только разнородная

¹ Исторически обусловленная территориальная (говор), социальная (жаргон) или территориально-социальная (койне, пиджин, региональный или национальный вариант) форма существования конкретного языка.

этническая среда, в которой изменяется язык, но и его национально-географическая автономность, то есть функционирование в пределах другого государства, в других социальных условиях. Национальный вариант языка – «різновид національної мови, який використовується різними етносами в певних країнах світу, отримує усвідомлену національною спільнотою автономію, хоч не має із власне національною мовою значних системно-структурних розбіжностей» [10: 411-412]. Итак, отметим условия образования национальных вариантов языка:

- 1) наличие исходного, варьирующегося национального языка, образующего стандарт (литературную форму), жаргоны, просторечие и диалекты;
- 2) государственная автономность территории, на которой существует новое языковое пространство;
- 3) территориальное обособление носителей языка от территории исходной формы языка;
- 4) возможность осуществления языковых контактов на новой территории;
- 5) условие стабильного баланса с инвариантом варьирующегося языка (сохранение качественной определённости);
- 6) осознание носителями языка своеобразия своей формы языка;
- 7) сбалансированная языковая политика государства.

По поводу типичных условий образования национальных вариантов языка нет единого мнения. Главное же отличие национального варианта языка от регионального заключается в том, что степень вариативности последнего находится в зависимости от местных условий и особенностей функционирования языка в пределах одного государства, в котором существует основной вариант¹.

Современная концепция национальных вариантов русского языка была предложена в работах А.Н.Рудякова [7; 8; 9 и др.], предложившего объектом русистики определить Русофонию – глобальное русскоязычное пространство. Следует подчеркнуть, что в современном мире люди, говорящие на русском языке, создают свой Универсум, не похожий на другие участки глобальной ноосферы; важно осознавать, «что «русскоговорящест» как свойство личности не предполагает какой-либо определённой национальности, культуры, отечества. Это иной вид общности людей, вид, приобретающий едва ли не решающее значение в эпоху глобализации, когда языковые миры разрушают «старые» идентичности и творят принципиально новые» [8: 8]. Очевидно, что если какой-либо язык используется не только носителем соответствующей культуры, но и представителями других народов, причём необязательно этот язык является для них неродным (например, большинство русскоговорящих украинцев считают русский родным языком), то он не может не претерпевать каких-то изменений. Языковая вариативность в данном случае выступает признаком способного к конкуренции языка, языка планетарного, высокоорганизованного.

Таким образом, русский язык – это инвариант системы, отражающий исходно-системную сторону взаимодействия системы и «среды». Российский вариант русского языка есть не что иное как центральный (основной) вариант, равно как и звукотип [o] является основным вариантом фонемы <o>, однако при этом, в зависимости от позиции (условий реализации), экспликатором данной фонемы могут быть и [Λ], и [ъ], и [ь], и [и(э)], и [э(ы)], и [Ø]. Украинский вариант русского языка, активно формирующийся в настоящее время (равно как и другие национальные варианты), – ядерная зона Русофонии. Периферией Русофонии являются множественные островки русского мира, выполняющие свою функцию – функцию взаимодействия с другими «фониями» глобальной геолингвистической системы. Одной из таких частных функций является функция преподавания русского языка (например, в языковых центрах и домах русской культуры в Западной Европе). Именно благодаря своему фактическому статусу (не подкреплённому, однако, на законодательном уровне) русский язык в Украине – это язык украинцев как двуязычной нации, и нельзя согласиться с мнением,

¹ Если применительно к английскому, немецкому, испанскому и др. языкам факт существования национальных вариантов – уже давно очевиден, то по отношению к русскому языку подобные исследования практически отсутствуют.

согласно которому, русский язык вне территории Российской Федерации существует только в виде языка диаспоры. Объяснить это можно тем, что представители диаспоры вынуждены изучать иностранный язык, именно он становится основным языком общения в процессах социализации эмигрантов в новой стране. Родной же язык используется преимущественно в семье; в результате билингв использует родной язык преимущественно в быту, русский в этом смысле становится средством национальной или культурной идентификации, но перестаёт выполнять ряд важнейших функций, в результате происходит процесс консервации языка. Очевидно, что совершенно иные социальные условия русского языка в современной Украине, Молдове, Казахстане и т.д.

Изменения некоторых принципов организации мира неизбежно приводят к изменениям языковых пространств. Как отмечает А.М.Столяров, «началась какая-то глубинная перестройка основ современной цивилизации, происходят фундаментальные сдвиги в структурах, образующих базис нынешнего мироустройства – форматы мировоззренческих и социальных систем принципиально меняются. Обычно это связывают с <...> явлениями глобализации, унификации мира, исчезновением национальных государств, распадом парадигмальной реальности, плавлением идентичностей и т.д. и т.п.» [12: 118]. В современных условиях человек по-новому начинает видеть мир, и те признаки, которые ещё вчера были единственным способом интеграции, сегодня нередко утрачивают свою роль. Им на смену приходят другие признаки, одним из которых является признак языковой. Глобальные языки могут обеспечивать процессы социального взаимодействия во всех сферах без исключения, более того, они способны быть посредниками между различными микромирами (отдельные регионы), а также способны быть проводниками макромиров – наднациональными сообществами, объединёнными по ряду признаков, среди которых ведущим является языковой признак (Европа, Русский мир, Арабский мир, Латинская Америка и др.), в этом заключается их особая функция. Апологеты доктрины единого нормированного русского языка высказывают мнение, согласно которому признание существования национальных вариантов русского языка возможно лишь тогда, когда отдельная использующая русский язык нация осознает его отличие от языка метрополии и – как следствие – придаёт ему статус государственного. Использование термина «язык метрополии» в применении к странам бывшего Советского Союза представляется нам следствием определённого мировоззрения, не отражающего реального положения дел. Это попытки осознать мир и место русского языка в нём с позиций «главный – подчиняющийся», «метрополия – колония», «столица – провинция», «правильный – испорченный», то есть с позиций иерархических отношений; в действительности же русский мир далеко не един в том смысле, что он представляет собой сообщества Русофонии, по-своему приспособляющие русский язык к особым условиям функционирования. Взаимодействие данных сообществ строится на принципах паритета вариантных форм одного языка, «сети», то есть партнёрских отношений.

Понятие «этническая принадлежность», «социальное происхождение» и некоторые другие утрачивают своё значение в ряде новых условий взаимодействия людей. Ведущим признаком самоидентификации человека становится языковой признак. Целостная характеристика англофонии не может быть проведена на каком-либо другом основании, нежели собственно лингвистическом, поскольку геолингвистическое описание макроязыковой ситуации (на планетарном уровне) рассматривает взаимоотношения языковых миров («фоний»), выявляет ценностную структуру этих миров, тем самым раскрывает специфику взаимодействия форм разных языков в определённых исторических условиях. Здесь представляется важным упомянуть о традиционном разделении социолингвистики на макро- и микрокомпоненты. Микросоциолингвистика концентрирует своё внимание на исследовании частных языковых ситуаций (ориентация на сосюрровский *parole*), макросоциолингвистика, учитывая данные частных языковых ситуаций, исследует соотношение языков на более крупных географических участках (регионах, континентах) (ориентация на *langage*). Недостаток подобного рассмотрения объясняется тем, что по сути дела учёные стремятся описать именно взаимодействие языковых систем, а не взаимодействие языковых общностей, что зачастую приводит к идеализации языковых

процессов¹. В современном мире люди используют стандартизированные формы языков (литературные и кодифицированные) лишь в ограниченном количестве ситуаций. Ещё Л.В.Щерба говорил о том, что литературный язык для его носителя всегда немного иностранный. В этом действительно нетрудно убедиться: нужно всего лишь попытаться «за ужином в семье поговорить на сугубо литературном <...> языке. В лучшем случае вас попросят говорить нормально» [6]. Совершенно очевидно, что ситуация может значительно усложниться, если за столом будут сидеть англофоны из Британии, США, Нигерии, Австралии и языком общения для них будет неуловимый для каждого присутствующего «современный английский литературный язык». Другой пример: если вы приедете в Лондон, вы вряд ли поймете речь его жителей. Все дело в том, что коренные лондонцы говорят на «кокни» (Cockney) – лондонском диалекте, который значительно отличается от классического британского английского языка.

Статус русского языка во многих постсоветских странах нельзя назвать статусом языка диаспоры. В этих странах русский язык используется в том числе и для того, чтобы фиксировать процессы государственного строительства. Так, ректор Государственного института русского языка им. А.С.Пушкина проф. Ю.Е.Прохоров в одном из интервью говорит о естественности существования носителей русского языка в рамках другой культуры, другой государственности: «В молдавской русскоязычной газете, например, можно прочесть: «Через две недели состоятся повторные выборы примара муниципии». Но у них нет мэра города – есть примар муниципии. И это для них абсолютно русские слова!» [5]. Таким образом, семантема² ‘лицо, занимающее высшую руководящую должность в городском органе власти’ может быть эксплицировано в русском языке разными номинативными единицами: *мэр, примар муниципии, городской голова, градоначальник* и др. Употребление каждой из перечисленных единиц обусловлено позицией номинации – условиями функционирования той или иной формы русского языка (коллективоцентристские семы ‘у нас’, ‘не у нас’, ‘сейчас’, ‘не сейчас’ играют важную роль при номинации). Так, *городской голова* – это официальное название мэра в современной Украине, а *градоначальник* – это наименование должностного лица в дореволюционной России и т.п.

Позиция номинации обуславливает выбор говорящим какого-либо одного средства экспликации сигнификата. Вариативность средств номинации русского языка объясняется существованием различных функциональных типов позиций номинации (выделить эти типы представляется возможным на основании социолингвистических и экстралингвистических факторов):

1) прототипическая позиция номинации: предполагает реализацию основного варианта семантемы, исключает эмоционально-экспрессивный компонент смысла (отсутствие субъективной оценки), в данной позиции всегда реализуется однословный номинант;

2) прагматически сфокусированная позиция номинации: предполагает реализацию неосновного варианта семантемы, допускает эмоционально-экспрессивный компонент смысла, окказиональное словоупотребление, в данной позиции реализуется как однословный номинант, так и описательный.

3) территориально обусловленная позиция номинации: узуальное использование какого-либо варианта семантемы объясняется фиксированной территорией проживания носителя языка;

¹ До недавнего времени изучение процессов взаимодействия автохтонных языков с европейскими языками не являлось предметом лингвистического описания. В большей степени это относилось к проблеме определения статуса некоей формы языка, точнее вообще определению того, о каком языке следует говорить. Например, инглиш-пиджины в англистике долгое время считали не языками, а «гремучими смесями языков», довольно часто «испорченным английским». Только в конце XX века лингвисты подошли к осознанию того, что процессы становления языков – необратимый процесс, значительное влияние на воззрения учёных оказали результаты исследования креолизованных языков (например, африкаанса, ток-писина и некоторых др.).

² Для описания национальных особенностей номинативной сферы языка мы будем использовать предложенное в работах А.Н.Рудякова понятие семантемы – функционально-семантическую единицу номинативной системы, представленную единством сигнификата и средств его экспликации (слов и словосочетаний), выбор каждого из которых обусловлен позицией номинации [7].

- 4) социально обусловленная позиция номинации: узуальное использование какого-либо варианта семантемы объясняется сферой деятельности членов социалемы;
- 5) национально и государственно обусловленная позиция номинации: предполагает замену основного варианта семантемы номинативной единицей, употребление которой понятно только носителям языка данной страны.

Сами понятия сильной и слабой позиций – традиционно понятия фонологии, однако они являются универсальными для всех подсистем, поскольку выражают коллективоцентризм высказываний. Примечательны в этом смысле слова Э.Косериу о том, что «поскольку язык – это функциональная система, то он изменяется прежде всего в своих «слабых точках», то есть там, где система не полностью соответствует потребностям выражения и общения говорящих» [4: 101]. Так, например, слово *громада* для носителя русского варианта русского языка является либо историзмом ‘сельская община на Украине и в Белоруссии до начала 20 в.’, либо номинативной единицей, выражающей семантему ‘сооружение очень больших размеров’ [11 (1: 349)], но для носителя украинского варианта русского языка оно имеет значение ‘обширные круги общества, выражающие общественное мнение; совокупность общественных организаций; сознание общественных интересов, нужд, потребностей к вопросам общественной жизни’, что объясняется влиянием общественно-политической лексики современного украинского языка на русский язык в Украине.

Отчётливая тенденция к использованию носителями русского языка в Украине одного варианта семантемы в позиции, где в русском варианте русского языка приёмлем другой вариант, является не столько следствием русско-украинской интерференции, сколько заменой основного варианта семантемы, например, номинативная единица *криминальний* в украинском варианте используется вместо нормированных в русском варианте единиц *уголовный* и *преступный* (ср.: *уголовный кодекс – криминальний кодекс, преступная группировка – криминальная группировка*). Такую же унификацию вариантов для разных позиций номинации можно отметить в следующих примерах: *вщент* (укр. вар. рус. яз.) = на мелкие части, вдребезги, без остатка, дотла, полностью, совершенно, окончательно (рос. вар. рус. яз.); *держак* (укр. вар. рус. яз.) = рукоять, черенок, древко (рос. вар. рус. яз.); *наснага* (укр. вар. рус. яз.) = воодушевление, подъём, заряд сил (рос. вар. рус. яз.) и др. Тем не менее, регулярность появления в речи русскоговорящих украинцев данных номинативных единиц ещё не изучена, поэтому существует необходимость в определении того, какие словоупотребления уже стали нормой для украинского варианта русского языка.

Таким образом, современный русский язык – полинациональный язык, образующий региональные и национальные варианты. Вариативность системы проявляется в большей степени на лексическом уровне, поскольку номинативная подсистема выполняет функцию хранения и выражения коллективного опыта социалемы. Изучение условий использования единиц именованья в системе Русофонии должно опираться не на традиционное понятие *контекст употребления*, но на понятие *позиция номинации*, под которым понимается комплекс частных условий, определяющих выбор средства именованья референта. Именно национально и государственно обусловленная позиция определяет процессы номинации при использовании национальных вариантов языка.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Виноградов В. А., Коваль А. И., Порхомаковский В. Я. Социолингвистическая типология. Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – 136 с.
2. Домашнев А. И. Концепция национального варианта языка в трудах академика Г. В. Степанова / А. И. Домашнев // *Res Philologica. Филологические исследования: Памяти академика Георгия Владимировича Степанова*. – М.: Наука, 1990. – С. 4-17.
3. Журавлёва Е. А. Вариативность лексической системы: русский как полинациональный язык: Автореф. дис. ... доктора филол. наук / Казахский национальный университет им. аль-Фараби. – Алматы, 2007. – 49 с.
4. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история (проблема языкового изменения). 2-е изд., стереотипное. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 204 с.
5. Прохоров Ю. Е. Лингвист Юрий Прохоров о развитии современного русского языка / Ю. Е. Прохоров [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.usu.ru/usu/opencms/today/news/2008/11/news_0011.html (15.07.2010).
6. Прохоров Ю. Е. Нормальные русские языки / Ю. Е. Прохоров [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.russkiymir.ru/russkiymir/ru/publications/interview/interview0063.html> (14.07.2010).

7. Рудяков А. Н. Георусистика – русистика 21 века // Георусистика. Первое приближение: Сб. науч. ст. / Под ред. А. Н. Рудякова. – Симферополь: Антика, 2010. – С. 8-20.
8. Рудяков А. Н. Георусистика и национальные варианты русского языка // Культура народов Причерноморья. Научный журнал. №168. Т.1. I Международный крымский лингвистический конгресс «Язык и мир». – Симферополь, 2009. – С. 7-10.
9. Рудяков А. Н. Георусистика и русофония // Лингводидактика. Социолингвистика. Языки мира. К 90-летию со дня рождения академика И.Ф.Протченко / Учреждение Российской академии наук, Институт языкознания РАН. – М.: Сов. писатель, 2008. – С. 115-128.
10. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – 716 с.
11. Словарь русского языка в 4-х тт. / [глав. ред. А.П. Евгеньева] ; [3-е издание]. – М.: Русский язык, 1981. – Т. 1. – 702 с.
12. Столяров А. М. ЕССЕ НОМО. Розовое и голубое. – «Новый мир», №1, 2004. – С. 118-129.
13. Филин Ф. П. Очерки по теории языкознания. – М.: Наука, 1982. – 335с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Роман Забашта – кандидат філологічних наук, асистент кафедри російського, слов'янського та загального мовознавства Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського.

Наукові інтереси: лінгвістичний функціоналізм, ідеографія, процеси номінації в сучасних слов'янських мовах.

КЛАСИЧНІ МОВИ В СОЦІОМОВНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНЦІВ

Уляна ПАНЬКІВ (Івано-Франківськ, Україна)

У статті розглянуто роль античної традиції у формуванні новіших європейських культур, проаналізовано участь у цьому процесі латинської та давньогрецької мов, з'ясовано особливості використання класичних мов в Україні як частини слов'янського православного світу.

Ключові слова: антична традиція, класичні мови, латинська мова, давньогрецька мова, мовні контакти, мовна ситуація, культурна ідентичність, історична пам'ять.

The role of antique tradition in forming new European cultures is examined in the article. The participation of Latin and ancient Greek languages in this process has been analyzed. The peculiarities of using classical languages in Ukraine as part of Slavonic Orthodox world have been studied out.

Key words: antique tradition, classical languages, the Latin language, the ancient Greek language, language contacts, language situation, cultural identity, historical memory.

Роль античної традиції в європейській культурі протягом усього періоду її формування є предметом інтенсивних досліджень представників різних галузей науки й мистецтва. Цією проблемою займалися історики, культурологи, філософи, філологи – представники різних напрямків і шкіл [1; 6; 7; 8; 9]. Нові процеси державного становлення чи відновлення, що відбуваються у країнах Центральної та Східної Європи, вимагають нових методологічних засад у дослідженні спільної спадщини. На континенті, народи якого прагнуть побудувати єдину політичну спільність, особливе значення має спільна традиція. Оскільки ці народи знову звертаються до латинської традиції в пошуках свідчень власної – а разом з тим європейської – ідентичності, то дослідження впливу античної культури стає для них особливо актуальним.

Важливе завдання мовознавства полягає в тому, щоб показати, якою мірою латинські компоненти представлені у формі і змісті європейських мов, і як класичні мови виконують роль засобу культурного взаєморозуміння між народами [7]. Функціонування класичних мов на складній українській етномовній території потребує докладного вивчення і є метою нашого дослідження.

Одним із важливих чинників формування національної та культурної ідентичності, історичної пам'яті сучасних європейських народів вважається так звана *Latinitas*. До складу цього поняття відносять “і латинську мову, і створену за латинськими зразками правно-адміністративну систему, і сукупність написаної латиною літератури” [6,82]. *Latinitas* тривалий час була засобом інтелектуальної й культурної інтеграції народів Європи. Вони активізували різні сторони античної спадщини залежно від ідеологічних домінант епохи, особливостей суспільної системи тієї чи іншої країни, потреб розвитку національної культури, літератури, науки, мови. Досить своєрідно усвідомлювалася і близькість із духовним минулим античності, створювався особливий тип контакту з цим надбанням.

Вплив *Latinitas* на формування української культури і мови в різні періоди був неоднаковим, як неоднаковою залишалася роль класичних (давньогрецької і латинської) мов,

зокрема у соціомовному житті українців. Як історична реальність Україна формувалася на великому, відкритому з усіх боків просторі між Сходом і Заходом – не стільки в буквальному, географічному, скільки у ширшому, цивілізаційному, соціокультурному сенсі. При цьому Україна становила органічну складову частину обох цивілізацій, була повноправним учасником обох культур і неодноразово робила спроби витворити нову, синтетичну суспільну модель.

Звичайно, латинська мова на всіх етапах культурної історії України не відігравала такої визначної ролі, як у її західних сусідів. Протягом століть вона використовувалася у всіх західних країнах, була базовою для створення мовної картини світу на різних часових зрізах, що давало підстави для духовної єдності цілої європейської цивілізації. Я.-А.Коменський називав її *gentium Mercurius*, тобто зв'язковим чи посередником народів. Латинська мова не мала етнічних обмежень, але в окремих країнах виявляла певні відмінності. Специфіка різних національних мов та політичних і громадських інституцій зумовлювала в ній багато локальних, часових та індивідуальних особливостей.

Дослідження ХХ ст. довели, що між пізньою латиною і середньовічною немає ні протистояння, ні прірви. Перехід від першої до другої здійснювався поволі і поступово. Немає також перерви в письмовій традиції між античною і середньовічною літературою. Особливістю латини є те, що спочатку вона виступала поряд із тією чи іншою національною мовою (часом навіть неписьменною), усюди сприяла розвиткові відповідної мови і літератури, довго вживалася паралельно з ними, а потім витіснялася.

Значні особливості супроводжують поширення латини у тих регіонах, де укоренилися і романські, і слов'янські традиції. Ту частину слов'янського світу, яка належала до західного, тобто католицького, християнства, італійський мовознавець-славіст Р.Піккіо називає *Slavia Romana*. Натомість для визначення слов'янської частини, яка перебувала у сфері візантійського впливу, використовується термін *Slavia Orthodoxa* [9]. У часи Першої Речі Посполитої ці два великі культурні масиви (український та польський) історично опинилися в межах однієї держави. Виняткового значення набувають кордони між етнічною Польщею і “візантійським світом”, а далі специфічна литовська, українська та білоруська проблематика [6;9]. Мовний ландшафт етнічної Польщі тієї доби мав особливу рису, якої не знала *Slavia Romana*: “Тут не національна мова витісняє латину, а латина починає ставати другою національною мовою” [9,14].

Пропоноване зарубіжними славістами приєднання складної української мовної території як периферії до цілісного комплексу *Slavia Romana* не може бути беззастережним. Після Люблінської унії Польщі з Литвою (1569 р.) в Україні і Білорусії виникла дуже складна й своєрідна мовна ситуація, яка не мала аналогів в жодному іншому місці тогочасної Європи. Так, мовою церкви була церковнослов'янська, а мовою ділової писемності – спільна для українців і білорусів “руська” мова. Ця книжна українська мова використовувалася в інших найрізноманітніших галузях (літописання, полемічна, художня, наукова література, навчання в школах). У ті часи в Україні функціонували і розвивалися й багато інших мов, які належали до відмінних мовних систем, мали різну структуру, походження і використання.

Важко погодитися з думкою, що в першій половині XVII ст. вперше в історії українських еліт виникла можливість безпосереднього контакту з джерелами античної культури. Адже загальновідомо, що в пошані серед освічених людей здавна була й давньогрецька мова. Взаємодія старогрецької та української мов не припинялася протягом віків, хоч проявлялася з різною інтенсивністю в різні проміжки часу. Давня Греція посідала чільне місце у розвитку духовної культури східних слов'ян, а її мова старанно вивчалася не лише за церковно-культурною традицією православ'я, а й через потребу користуватися церковною літературою цією мовою (Київська митрополія належала до юрисдикції константинопольських патріархів). Питання про давні безпосередні контакти українського народу з греками і про позацерковні грецькі впливи заслуговує на особливу увагу майбутніх дослідників.

Інтелектуальна еліта ще за часів Київської Русі та наступної епохи була обізнана з класичними мовами. Адже давньоруські землі мали жваві зв'язки з країнами Центральної й Західної Європи. Про це свідчать і списки студентів європейських університетів, починаючи

з XIV ст. Імена з характеристиками Ruthenus, Roxolanus зустрічаються у Віттенберзі, Грайсфальді, Ростоці, Базелі, Парижі, Болоньї, Падуї і, звичайно, у Кракові. Звичайно, що латина слугувала основною мовою виховання та навчання у цих закладах.

В Україні ніколи не було однозначного ставлення до вивчення латинської мови та її використання. Перша Річ Посполита являла собою багатонаціональну, хоч і не завжди рівноправну конфедерацію слов'янських і неслов'янських народів Польщі, Литви і Русі. Провідна шляхетська верства в Речі Посполитій відзначалася різноманітністю етнічного, а протягом тривалого часу і конфесійного складу. Вона асимілювала вищі верстви населення, яке утворювало це суспільство, і була відносно численною.

У кінці XV та в першій половині XVI ст. сформувалася культура, яку можна віднести і до польської, і до української традиції. Такі маргінальні культури властиві великим багатоетнічним державам. Чітке розмежування ускладнене тим, що перші українські літератори писали латиною, частіше були католиками і служили в польських канцеляріях. Але не тільки те, що вони визнавали себе українцями ("русинами") пов'язує їх з Україною. Ця культурна верхівка, насамперед, зберігала зв'язки з національним суспільством, вносила українські теми та образи як у польську, так і в українську літературу, як, наприклад, Себастьян Кленович, Станіслав Оріховський та ін. Основною мовою їх творчості була латинська.

Приймаючи тезу, за якою взаємодія, контакти мов є двостороннім процесом, зауважимо, що коли латинська мова була використана українськими вченими у формуванні наукового стилю української мови XVI-XVII століття, то й латина зазнала на собі впливу східнослов'янської мовної стихії. Дослідники актової латинської мови відзначають, що, незважаючи на те, що актова латина успадкувала морфолого-синтаксичні форми і функції класичної латини, система частин мови актової латини XV-XVI ст. в Україні зазнала певних змін під впливом українського мовлення. Це пояснюється тим, що актова латинська мова насправді була поверховою імітацією класичної: незважаючи на в цілому задовільний рівень володіння латиною, двомовність писарів все ж мала субординативний характер, що і зумовлювало потужний за інтенсивністю, глибокий за наслідками і не усвідомлюваний за психологічним механізмом вплив тогочасної української мови на граматичну структуру актової латини.

"У XVII столітті українська національна мова, – відзначає Н. Безбородько, – не була настільки самостійною, щоб протистояти латинському впливу, однак вона могла вдихнути нове життя в закріплені форми латинського синтаксису, а при виборі й утворенні літературних слів могла дати масштаб для наочності і життєздатності окремих виразів" [2, 125]. Пишучи і викладаючи латинською мовою, автори "вводили в неї українську стихію, сформульовану латиною, якій це принесло нові творчі збудження" [3, 64].

У XVI ст. виникла нагальна потреба реформування православної церкви і пов'язаної з нею системи культури й освіти, що спонукало до утворення та діяльності церковних братств [5]. У різних регіонах України виникають навчальні заклади, названі братськими школами. Статути шкіл і реєстри учнів, що збереглися до нашого часу, показують, що братські школи були закладами, доступними для всіх станів. Першу таку школу заснувало братство у Львові в 1586 р. У школах, зокрема Львівській, навчання проводилося українською мовою (*studii Ruthenici*) [4]. Першорядного значення в них надавалося вивченню церковнослов'янської і грецької мов. Досить рано у Львівській школі вводиться вивчення латинської мови. Хоч ця мова не була тоді основною, однак вивчали її учні ґрунтовно. Промовистим є той факт, що студентів Львівської школи запрошують до Перемишля як знавців грецької, латинської і церковнослов'янської мов. За таким самим зразком постало чимало інших братських шкіл, зокрема в Перемишлі, Рогатині, Стратині, Городку, Стрию, Миколаєві, Вінниці, Луцькому, Крем'янці та ін. Вони створилися за умов, коли розвивалося шкільництво різного рівня, різних конфесій. Здобута в цих закладах освіта повинна була відкрити певні можливості в суспільстві Речі Посполитої. Тому-то латинська мова і західна організація школи з'являються в різних українських навчальних закладах – від протестантських до православних.

Водночас частина українських діячів культури другої половини XVI – XVII ст. побачила в латинській мові зняття національного і релігійного гніту. І.Вишенський, З.Копистенський, Л.Зизаній, М.Смотрицький, П.Беринда ревно виступили на захист церковнослов'янської мови, дуже негативно ставилися до латини, стверджуючи, що “латинська премудрість – пряма дорога до пекла. Риторика, діалектика й інші поганські (латинські) хитрості й руководства є витворами диявола”. Новий спосіб навчання з його мовним та риторичним демократизмом, носієм якого була латина, негативно сприймався у східнослов'янському світі як відступ від традиції і зрада православ'ю.

Однак поступово в Україні почали дивитися на латину як на суспільну потребу в умовах Речі Посполитої. Київський митрополит Сильвестр Косов писав про необхідність і корисність вивчення латинської мови без шкоди для української і білоруської культури. Висловлюючи погляди нового покоління гуманістів другої чверті XVII ст., він зазначав, що поруч з латиною треба дбати і про вивчення грецької мови, розрізняючи їхнє функціональне призначення в суспільному житті: “...бог дасть грека будет *ad chorum*, а латинь *ad forum*” (тобто грецька мова буде для церкви, а латинська – для культури світської).

У Києво-братській школі, котру за вимогами часу реорганізував П.Могила, “із мов найголовнішою почиталась латинська”. Однак прогресивні українські діячі, в тому числі й П.Могила, змушені були відстоювати право на навчання в українських закладах за західноєвропейськими зразками, оскільки польський король Владислав IV в 1634 р. суворо заборонив мати в Києві й інших містах латинські школи. Універсалом від 18 березня 1635 р. він закріпив право викладати латинською мовою лише діалектику й логіку. З цим правом Київська колегія залишалася до кінця польського панування над Києвом. П.Могила, однак не звертав уваги на вказані заборони і продовжував розпочату шкільну програму.

Вихованців Києво-братської школи зобов'язували говорити скрізь латиною, а за помилки суворо карали. Збереглося чимало шкільних курсів теорії поетичного та ораторського мистецтва, написаних латинською мовою і прочитаних не лише у Києво-Могилянській, а й у Московській слов'яно-греко-латинській академіях та в інших навчальних закладах України і Росії.

Викладання латинською мовою забезпечувало високий рівень тодішньої освіти, оскільки давало змогу використовувати кращі європейські зразки для розвитку слов'янської науки. Поєднуючи основні поняття культури Заходу, мовною реалізацією яких була латина, з православ'ям, Києво-Могилянська академія створювала альтернативу для повної полонізації української еліти і стримувала процес її русифікації.

Особлива роль належала латинській мові у канцелярії запорізьких гетьманів. Не лише такі відомі представники козацької еліти, як Богдан Хмельницький, Павло Тетеря, Іван Виговський користувалися латиною в переговорах із західними гостями без перекладачів (цим фактом були дуже незадоволені московські воєводи), а й багато гетьманських канцеляристів володіли цією мовою. Перший конституційний акт в Україні, складений 1710 року гетьманом Пилипом Орликом та його старшинами у вигнанні, був написаний латинською мовою. Він називався *Pacta et constitutiones legum libertatumque Exercitus Zargoviensis* (Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького). Цей документ проголошував основні принципи побудови гетьманської держави. Михайло Драгоманов назвав його “Конституцією України”. Рівень знання латини та використання її у щоденному житті поруч з іншими мовами свідчать про високий ступінь інтеграції Запорізької Січі в політичне дипломатичне життя тодішньої Європи. Крім того, це також підтверджує вірогідність безпосереднього запозичення латинських мовних зразків в українську мову. Однак згадане питання належним чином ще не висвітлене в лінгвістичній літературі.

Новий культурний ландшафт України, який створювався в період XIX і особливо XX ст. з його тоталітарними режимами, різко змінив усю структуру суспільного життя. Спосіб існування латини і репрезентованих нею цінностей став досить неоднозначним. “Лише польська історична пам'ять зберегла і потім повернула собі на користь лінію слов'янської *Latinitas* своєї культури” [6,88]. У той же час інші етнічні групи, які були співтворцями цієї культури в минулому, на різних рівнях і різними способами відмежовувалися від цих

спогадів або надавали їм негативного відтінку. Навіть численні зусилля провідних діячів культури ХХ ст. не змогли змінити ситуацію, за якої антична традиція виявилася для Європи перерваною в просторі, а для України – в часі. Адже в цей період свідомо був припинений такий жвавий у наших предків діалог з античністю як доказ небажаного західноєвропейського впливу. На жаль майже нічого не змінилося в системі сучасної гуманітарної освіти в Україні.

Отже, докладні дослідження позамовних причин та соціолінгвістичних чинників допомагають розкрити не лише сприятливі для функціонування класичних мов фактори, але й ті, що гальмують цей процес. Адже застосування латинської і давньогрецької мов в Україні виявляють складну залежність соціальних цінностей та еталонів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Античная культура и современная наука. – М.: Наука, 1985. – 344 с.
2. Безбородько Н.И. Язык латинских трактатов украинских философов XVII в. – Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1972. – 138 с.
3. Білодід І.К. Києво-Могилянська академія в історії східнослов'янських літературних мов. – К.: Наук. Думка, 1979. – 199 с.
4. Ісаєвич Я.Д. Братства та їх роль у розвитку української культури XVI-XVIII ст. – К.: Наук. Думка, 1966. – 251 с.
5. Попович М. Нарис історії культури України. – К.: АртЕк, 1998. – 728 с.
6. Ахер J. "Latinitas" w historii i w pamieci historycznej Europy Srodkowo-Wschodniej // Lacina w Polsce. – Warszawa: OBTA, 1995. – Z. 1-2. – S. 81-90.
7. Eurolatein: das griechische und lateinische Erbe in den europaischen Sprachen. – Tübingen: Niemeyer, 1996. – 345 s.
8. Lacina w Polsce. – Warszawa: OBTA, 1995. – Z. 1-2. – 100 s.
9. Picchio R. Latinitas Slaviae Romanae // Lacina w Polsce. – Warszawa: OBTA, 1995. – Z. 1-2. – S.11-18.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Уляна Паньків – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального і германського мовознавства Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника.

Наукові інтереси: мовні контакти, взаємодія класичних та сучасних європейських мов.

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ЕВРОПЕЙСКОЙ РАЗНОВИДНОСТИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Надія ПОЖИДАЄВА (Горлівка, Україна)

У статті розглянуто ненормативні відхилення у лексико-граматичній системі англійської мови й становлення її нового європейського різновиду як наслідок систематичного застосування таких відхилень; встановлено, що комунікативна доцільність такого різновиду призводить до необхідності його стандартизації та легалізації.

Ключові слова: євро-англійський різновид, англійська лінгва франка, нативізація, фосилізація, концептуалізація, стандартизація, професійна культура.

Deviations from the norms of lexico-grammatical system of the English language are investigated in this paper. It is also marked that as a result of repeated usage of such deviations there emerges a new European variety of English. Communicative effectiveness of this variety leads to standardization and legitimization processes.

Key words: Euro-English variety, English lingua franca, nativization, fossilization, conceptualization, standardization, professional culture.

Англійський язык стремительно утверждается в роли лингва франка Европейского Союза. В то время как изучению диалектов, например, Британии и Ирландии было посвящено много работ с целью выделения их особенностей в грамматическом, лексическом и фонологическом аспектах и считается, что такие диалекты являются показателями культурной самобытности, англійський язык, которым пользуются не носители языка на территории Европейского Союза, традиционно рассматривается как нестандартное отклонение от норм и правил, что скорее характеризует говорящего по степени успешности владения англійським языком [6: 210]. Таким образом, не изучаются в полной мере такие особенности употребления англійського языка в качестве лингва франка как лексические регистры, грамматические явления или терминологическое наполнение. С другой стороны, недавние исследования в области «англійський как международный язык» и «евро-англійський язык» ставят целью концептуализацию англійського лингва франка, не опираясь

на сравнительный анализ некоторых его языковых аспектов по отношению к «престижным» разновидностям английского языка [2: 26; 8: 340]. Кроме того, большой интерес среди лингвистов вызывает такой феномен английского языка в «европейском исполнении» в виде английского лингва франка [1: 200], который призван обеспечить межкультурную коммуникацию, члены которой не являются носителями национального английского языка.

Очевидно, что в эпоху глобализации возникает необходимость использовать английский язык для осуществления широкой коммуникации, и как следствие появляются различные его разновидности регионального значения. Например, немецкий английский – *Denglisch*, шведский английский – *Swenglish*, сингапурский английский – *Singlish*, испанский английский – *Espanglis*, французский английский – *Franglais*. Целью этой статьи является анализ некоторых языковых аспектов европейской разновидности английского языка – *Euro-English*, который отличается от всех других его разновидностей тем, что им пользуются исключительно представители различных национальных культур и носители различных национальных языков.

В то время как в Европе продолжают процессы интеграции и развития, евро-английский призван сыграть ключевую роль в таком процессе европеизации. Всех, кто пользуется евро-английской разновидностью английского языка для межкультурного общения, можно определить как многокультурный форум. При этом возникает отдельная европейская культура, которую характеризует, например, определённая терминосистема со своими отличительными чертами, включающая в себя такие новообразования, как *kin-language*, *kin-minority*, *member-state*, *statelessness*, *fuzzy citizenship*, *ethnicity*, *territoriality*, *international players* или метонимические образования, как *Maastricht*, *Schengen*, которые символизируют широкомасштабные движения.

Заслуживает внимания тот факт, что, несмотря на множественность форм существования евро-английской разновидности, невозможно отрицать её коммуникативную целесообразность и удобопонятность, т.к. именно при помощи такой разновидности английского языка в Европе устраивается социальный и культурный порядок. Такие характеристики непременно должны привести к необходимости процессов кодификации, стандартизации и легализации этой разновидности. Евро-английский приобретает определённую форму через процессы дискурсивной нативизации [6: 215], когда чуждые носителям английского языка европейские выражения и их концептуализация становятся ценными коммуникативными орудиями, и процессы фоссилизации, когда нестандартные структуры становятся приемлемыми формами языка. Процессы дискурсивной нативизации делают возможным проникновение некоторых общепринятых выражений из европейских языков в евро-английский. Это довольно сложный процесс, в результате которого некоторые структурные модели становятся приемлемыми формами коммуникации в рамках Европейского Союза. На первоначальной стадии такие языковые формы полностью понятны только тем людям, которые имеют определённые знания того языка, из которого исходит данная языковая форма. С течением времени она принимается англоговорящим сообществом, имеет место нативизация, и такая структурная модель приобретает коммуникативный статус. Шведский лингвист Марко Модино (Modiano) приводит пример нативизации структурной модели отрицания из шведского языка: *hoppa over* (швед.) в значении отказа от чего-либо дословно переводится на английский язык как *hop over*. На начальной стадии высказывание типа *I am going to hop over lunch today* со шведской стороны вызывало недоумение со стороны коммуникантов, не владеющих шведским языком. По мере частого употребления такой модели она становилась приемлемой англоговорящими на территории Европы. Процесс фоссилизации характеризуется тем, что некорректное употребление грамматических конструкций становится приемлемым за счёт многократного применения. Например, использование одинаковой формы глагола в Present Simple в функции сказуемого, независимо от формы подлежащего: *You look very sad; he look very sad*. Ещё одним примером фоссилизации является предпочтение не употреблять артикль (определённый или неопределённый): *Our countries have signed agreement about this*.

Лексический регистр говорящих на евро-английском пополняется за счёт терминов, которые характеризуются определённым европейским контекстом. Образование таких

терминов обусловлено некоторыми экстралингвистическими факторами, такими как номинативные потребности языкового сообщества, вызванными появлением новых понятий, расширением или сужением семантического поля уже существующих лексических единиц, стремлением к преобразованию лексической системы по принципу языковой экономии. Например, растёт активность таких аффиксов, как *inter-*, *trans-*, *supra-*, *extra-*, *Euro-*. Последний принимает участие в образовании множества слов, которые имеют подтекст «нечто новое, связанное с прогрессом и процессами европейской интеграции». Например, *Euro area*, *Eurozone*, *euro notes*, *Euro-English*, *eurobond*, *Eurocadres*, *Eurochambers*, *EuroSpeak*. Такие аффиксы выражают сущность международных и межкультурных отношений на территории Европы, сложившихся за последние годы. Например, *transboundary*, *transnational*, *transborder*, *transfrontier*, *inter-community*, *extraterritoriality*, *supranational*. Появление новых понятий открывает семантические лакуны, которые заполняются зачастую при помощи заимствований из многочисленных европейских языков. Таким языком-донором является, прежде всего, французский язык. Это объясняется тем, что аппарат управления Европейского Союза расположен в Брюсселе, местом проведения сессий Парламентской Ассамблеи Совета Европы является Страсбург. Таким образом, лексическая система евро-английского открыта для проникновения заимствований в двуязычной коммуникативной ситуации с франкоязычным окружением. Как правило, такими заимствованиями оказываются термины, которые входят в административную терминосистему евро-английской разновидности английского языка. Например, *acquis communautaire* – совокупность правовых норм ЕС, в том числе *agricultural acquis*, *conventional acquis*, *European Union acquis*; *the travaux preparatoires* – подготовительные работы, *the cumul des mandates* – совмещение полномочий, *rapprochement* – примирение, сближение между государствами, *the Conseil d'Etat* – Государственный Совет. Более того, заимствуется целое понятие посредством концептуальной метонимии: термин *Berlaymont* употребляется в Европе для определения бюрократизма, на самом деле это название здания Комиссии в Брюсселе, которое было перестроено в 1992 году по причине асбестового загрязнения окружающей среды. Среди терминов Европейского Союза значительную часть занимают те, которые не представляются понятными носителям английского языка или тем, кто живёт в других частях света.

Тот факт, что евро-английская разновидность английского лингва франка действительно существует и функционирует, требует особого подхода к её изучению. Многие лингвисты уверены в том, что её следует систематически описывать, что в конечном итоге приведёт к возможности кодификации и позволит зафиксировать её в словарях и грамматических пособиях, а также обеспечит необходимым учебным материалом [7; 4; 5]. Таким образом, приобретает очертание новое понятие английского языка – оппозиция английского языка носителей этого языка и английского языка как лингва франка, который используется как неродной язык. Мы являемся свидетелями возникновения новой формы английского языка, нормы которого возникают в процессе его использования в межкультурной коммуникации, а не вследствие имитации норм британского, американского или других его вариантов. На ранней стадии развития евро-английской разновидности становится очевидным, что взаимное приспособление к нормам и выбор правильных коммуникативных стратегий являются более важными факторами для эффективного завершения коммуникативного акта, чем корректное употребление грамматических форм и лексического наполнения. Тем не менее, незнание идиоматических структур и выражений может вызвать коммуникативные проблемы. Например, неумение перефразировать *Would you like us to give you a hand?* на *Can we help you?* или *This drink is on the house* на *This drink is a present from us* порождает коммуникативные сбои. С другой стороны, принадлежность к одной профессиональной культуре значительно облегчает понимание, даже если коммуниканты используют евро-английский со своими языковыми нормами. Например, во время переписки между представителем судовладельца и капитаном корабля возникают и закрепляются определённые грамматические нормы, которые являются показателем тенденции упрощения некоторых грамматических структур, а также конкретизируется лексическое наполнение, свойственное конкретному профессиональному подязыку: *Please*

note that this gents flights have been re booked in order for both off signers to be taken off together. Please confirm receipt of all and that everything is noted. Кроме того, употребление некоторых терминов, в частности, представителями административной европейской культуры, делает их речь непонятной для большинства англоязычных граждан Европы, например: *espace juridique* – legal space, *ordre public* – public order, *actio popularis* – народная активность, *in flagrante delicto* – на месте преступления, *pacta sunt servanda* – договоры следует исполнять.

Чаще всего намерение использовать английский язык в качестве лингва франка мотивируется необходимостью вести коммуникацию, например при записи презентаций во время конференций, выпуске международных публикаций, во время официальных политических событий, при деловой переписке. В таких случаях английский лингва франка служит международным медиумом коммуникации, который характеризуется определённым соотношением престижности и коммуникативной эффективности с лингвистической корректностью. В то же время мотивация необходимостью общения приводит к тому, что английский лингва франка в значительной мере отходит от норм английского национального языка, например при общении немецких туристов с их французскими друзьями или при общении в электронном «чате» между португальскими и турецкими подростками, а также при встрече торговых представителей из Австрии, Венгрии и России в Варшаве. Таким образом, можно прийти к выводу, что не существует «монолитного» английского языка с прочно установившимися правилами и нормами, которым следуют все участники межкультурного общения в рамках Европейского Союза. Скорее нормы работают на уровне определённого подязыка в рамках определённой профессиональной культуры.

Итак, английский лингва франка является реальностью, а его европейская разновидность становится независимой от норм английского национального языка. Авторы таких норм уверены, что язык в таком виде наилучшим образом отображает их самобытность и является более понятным для большинства пользователей этой разновидности. Очевидно, что английский лингва франка используется в двух направлениях. Первое – консервативное, сохраняет и укрепляет существующие нормы. Второе – инновационное, меняет существующие нормы, следовательно, его можно называть нормообразующим [3: 115]. Хотя первое направление является более мощным в силу сложившегося представления, что эффективность коммуникации зависит от степени соблюдения установившихся корректных норм носителей языка, тем не менее, нормообразующее направление развития европейской разновидности английского языка заслуживает пристального внимания со стороны лингвистов в силу того, что число многоязычных пользователей превосходит число носителей английского языка, а частотность использования английского языка в качестве лингва франка гораздо выше употребления английского как родного языка.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Canagarajah A. Suresh. Negotiating the local in English as a lingua franca // Annual Review of Applied Linguistics, 26. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – P. 197-218.
2. Jenkins Jennifer. English as a Lingua Franca: Attitude and Identity. – Oxford: Oxford University Press, 2007. – 125 p.
3. Kachru Br. The Alchemy of English: The Spread, Functions and Models of Non-native Englishes. – Oxford: Pergamon, 1986. – 220 p.
4. McArthur T. The English languages? // English Today. – 1987. – №11– P. 9-13.
5. McKay Sandra Lee. Toward an appropriate EIL pedagogy: re-examining common ELT assumptions // International Journal of Applied Linguistics. – 2003. – №13 – P. 1-22.
6. Modiano M. Inclusive/exclusive? English as a lingua franca in the European Union // World Englishes. – 2009. – Vol.28, №. 2 – P. 208-223.
7. Pakir A. English as a lingua franca: analyzing research frameworks in international English, world Englishes, and ELF // World Englishes. – 2009. – Vol. 28, № 2 – P. 224-235.
8. Seidlhofer B. English as a lingua franca. // ELT Journal. – 2005. – №59 – P. 339-341.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Надія Пожидаєва – старший викладач кафедри англійської філології Горлівського державного педінституту іноземних мов.
Наукові інтереси: соціолінгвістика, міжкультурна комунікація.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ФЕНОМЕНУ «НІМЕЦЬКА МОВА МОЛОДІ»

Олена БЕЗЗУБОВА (Київ, Україна)

У статті розглянуто етапи виникнення і становлення лінгвістичного феномену «німецька мова молоді», визначено поняття «мова молоді», встановлено вплив науково-технічного прогресу на розвиток мови молоді.

Ключові слова: сленг, жаргон, мова молоді, технічно-опосередковані форми комунікації, електронна комунікація, Інтернет-мова, смс-мова.

The article focuses on the emergence and formation of the linguistic phenomenon «the German language of youth». It examines the concept «language of youth» as well as the influence of scientific and technical progress on the development of this concept.

Key words: slang, jargon, language of youth, technical-mediated forms of communication, electronic communication, Internet-language, SMS-language.

Літературна мова, до якої відносяться регіональні, соціальні та професійні різновиди [9], являє собою просторово необмежену мовну систему суспільної та приватної комунікації різних соціальних груп. Особливим різновидом літературної мови є мова молоді, що протягом кількох останніх десятиліть виступає об'єктом лінгвістичних досліджень на матеріалі різних мов. Вивчення мови молоді пов'язане з іменами таких видатних вітчизняних та зарубіжних вчених-лінгвістів, як Я. К. Андросополос, Ю. Бенекке, П. Браун, Г. Генне, А. Дерінг, В. Д. Девкін, Н. Дітмар, К. Дюршейд, Г. Еманн, Г. Кюппер, У. Лабов, Є. Нойланд, Л. О. Ставицька, М. Хейнеманн, В. В. Хімік, Є. Ціглер, П. Шлобінські та інших.

Зацікавленість німецьких вчених здебільшого викликають окремі лексико-семантичні явища, характерні для даної форми існування мови, проблеми формування мовних одиниць в суспільному середовищі та їхній подальший розвиток. У дослідженнях описуються різні фрагменти німецької мови молоді: групова комунікація членів католицької молодіжної групи, діалоги матерів-доньок, радіоінтерв'ю з хіп-хоп фанатами, особливості написання шкільних записок, комунікація молоді з кола мігрантів і т.д. В останні роки у межах сучасної лінгвістики особлива увага приділяється роботам, присвяченим функціонуванню німецької мови у нових формах письмової комунікації.

Актуальність статті зумовлюється взаємовпливом німецької мови молоді та літературної мови.

Мета статті полягає у розгляді виникнення, становлення та розвитку феномену «німецька мова молоді».

Завданням статті є визначення поняття «мова молоді», що є досить глибоким та різноаспектним, оскільки на сьогоднішній день у лінгвістиці не існує повного, однозначного й беззаперечного тлумачення категорії мови молоді.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що мова молоді розглядається у нерозривному зв'язку з Інтернет- та смс-повідомленнями, які представляють нові форми комунікації.

Незважаючи на численність лінгвістичних розвідок, спрямованих на вивчення мови молоді, лінгвісти не дотримуються одностайної думки щодо природи мови молоді, її диференціації та соціального середовища її функціонування. «Мова підлітків та дітей» позначається поняттями «мова молоді» (Г. Еманн, Г. Генне, М. Хейнеманн), «мовні стилі» (Г. Коль, І. Людевігт, П. Шлобінські, Ф. Янушек), «молодіжний соціолект» (Ю. Бенекке, Е. В. Б. Хесс-Люттіх), «німецька групова мова», «нетривалий соціолект» («transitorischer Soziolekt» – Г. Леффлер), «специфічна мова» або «віковоспецифічний різновид» (С. Аугенштейн, Я. Андросополос), молодіжний сленг або молодіжний жаргон (Г. Еманн). У англійській та вітчизняній лінгвістиці мовознавці умовно не поділяли мову на «мову молоді» та «мову дорослих» («language of youth», «speech of adolescents»), а вживали щодо цього різновиду мови поняття «сленг» («slang») [13: 37]. В останнє десятиріччя ХХ століття в англійській літературі починають вивчати молодіжну мову (teenage language) та молодіжне мовлення (teenage speech, teenage talk) [8: 1]. Змішання під одним терміном різних явищ

лексико-стилістичного та соціолінгвістичного планів, що суперечать один одному [7: 34], призводить до ускладнення визначення місця мови молоді в мовній системі.

Мова молоді перебуває у постійному зв'язку з реальним світом та мовною свідомістю носіїв мови, що обумовлює специфіку категорії «мова молоді», сукупність її суттєвих ознак, на основі яких мову молоді можна виділити як особливий пласт літературної мови. На наш погляд, мова молоді – це особлива формація мови у певній віковій та соціальній групі, що є складовою будь-якої сучасної мови. Позначення мови молоді, яку використовує молодь в неформальному спілкуванні, поняттями сленг молоді, жаргон молоді та іншими, звукує об'єкт дослідження до лексичного рівня даного лінгвістичного явища і залишає поза увагою факт невід'ємності сленгу та жаргону як складових мови молоді.

У науковій літературі існує думка, що мова молоді виявляється переважно на лексичному рівні. Важливим напрямком дослідження мови молоді є зосередження уваги на її засобах, що належать до синтаксичного та лексичного рівнів мови, а також її розгляд у стилістичному та прагматичному ракурсах. В сучасних формах комунікації мова молоді підлягає трансформації на лексико-синтаксичному рівні – будові речень, порядку слів, спрощенні граматичної структури речень та у прагматичних трансформаціях, формуючи Інтернет- та смс-мову. Письмові смс-повідомлення відтворюють особливості письмової електронної мови з відхиленнями від стандартних норм німецької мови. Наприклад:

– *sind gleich da*

– *schön*

– *scheiße uns is des auto verreckt wir stehn mitten auf der autobahn und jetzt hat auch noch T ... beim ADAC angerufen und gefragt ob se was vom mc donalds mitbringen können*

Постійний кількісний та якісний розвиток німецької мови молоді спричинив необхідність розгляду виникнення цього мовного явища. Становлення німецької мови молоді як історичного, віково-специфічного, соціокультурного, групового, медійного та лінгвістичного феномену охоплює достатньо великий проміжок часу – мова молоді зароджується у XIV столітті й розвивається до сьогодні.

Німецька мова молоді в процесі свого становлення пройшла сім етапів, які відповідають розвитку німецького суспільства. **Перший етап** представлений **історичною мовою студентів та школярів (Studenten- und Schülersprache)**. Початки специфічного молодіжного мовлення в німецькій національній мові сягають часу заснування перших університетів (Відень 1365, Гейдельберг 1368, Кельн 1388), коли поступово почав з'являтися особливий лексичний запас німецької студентської мови. Розвиток мовних стилів, що відмежовувалися від конвенцій стандартної мови формуванням особливої лексики, а також семантичною гетерогенністю [10: 97], відбувався під впливом особливостей соціального вираження та соціального стану студентського життя.

В XX столітті у мовознавстві відбувається зміна об'єкту дослідження – увага лінгвістів Р. Айленбергера (1910), Г. Воке (1918), К. Шладенбаха (1904), К. Штайнхойзера (1906), Ф. Мельцера (1928) зосереджується на дослідженні мови учнів та мови гімназистів (Schülersprache, Pennälersprache). В середині XX століття дослідження мови молоді відродилося у новому науковому контексті. У 50-і роки починається **другий етап** становлення мови молоді, яка розглядається як «жаргон певної особливої групи» [13: 9]. В цей період мова молоді позначається як **«Halbstarkenchinesisch»** – **мовний код молоді покоління джазу та рок-н-ролу**, оскільки способи проведення дозвілля німецької молоді піддавалися впливу нових молодіжних течій США, що сприяло популяризації американської музики – джазу та рок-н-ролу і т.д. Вираження спонтанного та ситуативного протесту проти суспільних конвенцій світу дорослих проявлялося зовнішнім виглядом та поведінкою молоді. В один із методів самовираження молоді трансформується вироблення специфічних мовних виразів, що відрізняли їх від інших соціальних груп та інших молодіжних угруповань [10: 113-114].

Мова молоді 60-х років – **третього етапу** становлення мови молоді, яка позначалася як **«Teenagerdeutsch»** – **«німецька мова підлітків»** та **«Twendeutsch»** – **«німецька мова молоді віком від 20 до 30 років»**, суперечила суспільному стилю мови та піддавалася критиці. Її загальними лінгвістичними ознаками стали утворення метафори, відіменникових

дієслів та віддієслівних іменників, семантичні зміни, вживання неологізмів та англіцизмів [10: 119]. Необхідно зауважити, що більшість досліджень були спрямовані на розгляд грубих мовних виразів, і проводилися виключно на лексико-семантичному рівні.

Наприкінці 60-х та на початку 70-х років відбуваються активні соціальні та політичні процеси – рухи студентів та позапарламентської опозиції, що зумовлюють не тільки бурхливий розвиток мови молоді, а й її структурну диференціацію. Ця диференціація призводить до розмежування мови молоді за критерієм неоднорідності суспільних груп на ‘APO-Sprache’ (‘мову позапартійної опозиції’), ‘Szene-Sprache’ (‘мову соціальної групи’), ‘Schülerdeutsch’ (‘німецьку мову учнів’) [10: 120]. Рухи студентів та школярів за допомогою відповідного слововживання – передусім англіцизмів, мовної гри та самоіронії породжували нові форми вираження протесту [10: 121, 123]. Студентський словниковий запас перетворився на засіб агітації і критики панівного слововживання та домінуючої мовної політики [10: 122].

Протягом наступної фази – 80-х років у містах виникають молодіжні угруповання різної соціальної та культурологічної орієнтації, як екологічний, феміністичний, миротворчий рухи. В лінгвістичному плані це призводить до появи ‘великої різноманітності мов’ (‘Die große Vielfalt’). В мовознавстві в цей період розпочинається новий **науковий етап** системного дослідження мови молоді, що визначають також як традиційне, структурне або лексикографічне [11: 78]. В основі досліджень мови молоді представників традиційного підходу – Г. Генне, М. Хейнеманн, Г. Еманна закладена ідея структурно-лінгвістичного опису мови молоді.

У напрямку системного дослідження мови молоді працювали також лінгвісти У. Перксен (1984), Ю. Бенекє (1985), П. Поленц (1990), М. Бушманн (1994). Орієнтуючись на розробки У. Перксена та Г. Генне, М. Бушманн визначає мову молоді як «сукупність дуже неоднорідних стилів із специфічними/типовими мовними відхиленнями від передбаченого стандарту, в основі яких закладені певні мотивації».

У 90-х роках починається **новий етап розвитку** мови молоді та функціональний напрямок її дослідження, основною ідеєю якого виступають «**міф про мову молоді**», «**молодіжні мовні реєстри та мовні стилі**». Представниками даного підходу вивчення мови молоді є мовознавці П. Шлобінські, Є. Нойланд, Й. Швіталла та інші. Вони розробляли наукові принципи соціо- та прагмалінгвістичного аспектів мови молоді. Мовознавці даного етапу наукових розвідок П. Шлобінські, Г. Коль, І. Людевігт дотримуються думки, що велика кількість групо-специфічних та індивідуальних стилів життя спричинює виникнення такої ж великої кількості різних мовних стилів, причому кожна група підлітків використовує свою власну групову мову [13: 93], яка представляє собою специфічний стиль цієї групи. Натомість ми є прибічниками Х. Баузінгера (1972), Г. Вілленберга (1985) та Я. К. Андротсополоса, які в основу своїх досліджень поклали ідею існування єдиної загальномолодіжної мови. Вони визнавали наявність молодіжних підгруп та вживаної ними лексики, а також загальних для більшості молодіжних підваріантів мовних засобів на фонетичному, граматичному та інших рівнях.

На всіх етапах розвитку мови молоді її дослідження відзначалося негативістським направленням, оскільки об’єктом розвідок мовознавців виступало явище негативних впливів мови молоді на літературну мову як загроза літературній мові. Мова молоді критикується за відмову від норм загальної мови, що призводить до занепаду останньої. Аргументування лінгвістів, що молодь не володіє граматику, не має відчуття мови та використовує «непристойні вирази», є відомим з повоєнних часів [10: 3]. Поступово критика сучасної молодіжної мови як «грубої» з використанням «непристойних виразів» переходить на другий план. На сьогоднішній день критиці піддаються «комунікація за допомогою слів дитячої мови» («Lall-Wörter-Kommunikation») й так звана «мова коміксів» [10]. Перше десятиліття ХХІ століття відкриває **етап** мови молоді, який можна охарактеризувати як «**спілкування, втіху та змагання (за оригінальність мови)**» [14]. Останню фазу ми у дослідженні доповнюємо технічно-опосередкованою комунікацією, що стала невід’ємною складовою у повсякденному житті сучасного суспільства – перше десятиліття нового тисячоліття:

«спілкування, втіха та змагання (за оригінальність мови) в технічно-опосередкованих формах комунікації: **Інтернет- та смс-мова**».

Під технічно-опосередкованою комунікацією розуміємо новітні технології науково-технічного прогресу, що уможливили виникнення та розвиток нових форм синхронної та асинхронної комунікації. У лінгвістичній практиці категорія мови молоді трансформується з усної форми у письмову форму Інтернет- та смс-мови. Молодь як найпрогресивніша частина суспільства швидко пристосовується до всіх змін у соціумі, продукуючи за допомогою мови власну реакцію на ці зміни. В процесі трансформації мова молоді набуває додаткових ознак, характерних для письмової електронної комунікації.

Важливим джерелом дослідження мови молоді є приватна кореспонденція молоді: чати, форуми, електронні листи, смс-повідомлення, що є проміжним типом комунікації – технічно письмовою мовою, а з точки зору структури використовуваної мови – усною [3]:

– hey in welchem raum haben wir gerade erdkunde? hab verpennt ich such euch gerade
– viel spaß beim suchen =)

Мова молоді ґрунтується на стандартній мові та відхиленнях від норм стандартної мови на різних мовних рівнях, інтегруючи при цьому вікові, регіональні, соціальні мовленнєві особливості. В науці з огляду на вікову диференціацію категорія молоді трактується неоднозначно. Під терміном «молодь» в соціології до 90-х років ХХ століття розуміли референтну групу, що визначалася віковою категорією від 13 – 14 до 18 років [1: 162]. На думку деяких вчених, молодь охоплює проміжок часу життя між 13 та 25 роками [12: 361]. У зв'язку із підвищенням ролі інтегративної освіти, зростанням строків навчання, демографічними та іншими соціальними факторами, межі поняття «молодь» змістилися – на сьогоднішній день молоддю прийнято вважати осіб віком до 25 – 30 років [2; 1; 4; 5].

Враховуючи всі етапи розвитку мови молоді та соціальні умови її функціонування, ми визначаємо мову молоді як соціальний, культурний, лінгвістичний феномен, що проявляє специфічні морфологічні, лексичні, граматичні, стилістичні та прагматичні особливості, формується в середовищі осіб віком від 13 до 30 років та впливає на стандартну мову шляхом інтеграції в неї. Ми дотримуємося думки, що існує єдина мова молоді, яка використовується в різних суспільних середовищах, молодіжному, зокрема, незалежно від вікової, соціальної й територіальної приналежності мовців, оскільки мова молоді не є ознакою субкультурної ідентичності виключно молодого індивіда. Виникнення та функціонування мови молоді піддається впливу зовнішніх факторів, що зароджуються та діють поза молодіжним середовищем. Лексичні одиниці мови молоді, що застосовуються спочатку молоддю, проникають поступово у мовлення представників різних вікових та соціально-професійних категорій і вживаються ними свідомо як ознака престижу. Проникнення мови молоді в інші форми існування мови відбувається шляхом спонтанного спілкування молоді з батьками, викладачами і т.д. Комунікативні форми, що нав'язуються молоддю викладачам, в подальшому використовуються нерідко ними як засіб зближення з учнями [6: 13]. Засоби масової інформації, молодіжні серіали, телепередачі та радіопередачі також тиражують мовленнєву поведінку молоді. Ці засоби інформації відходять від усталених норм літературної мови, нерідко порушуючи їх, сприяючи популяризації мови молоді серед різних груп населення. Таким чином відбувається процес швидкої та всебічної інтеграції мови молоді у суспільство.

Мова молоді виступає засобом набуття певного статусу в своєму середовищі передусім за допомогою лексики та фразеології. Мова молоді будується на використанні цілої низки мовних засобів, кожен з яких відіграє важливу роль. Компоненти мови молоді репрезентують мову молоді в основних її проявах в системі стандартної мови. Вони відтворюють складність та багатоплановість структури мови молоді, вступаючи у відношення прямого зв'язку. При цьому кожна складова представляє певну системну організацію, що може виступати самостійною мовною категорією.

Виникнення німецької мови молоді пов'язане із заснуванням перших університетів та появою історичної студентської мови. Протягом свого становлення, яке ще не завершилося, мова молоді пройшла сім етапів. Незважаючи на існування німецької мови молоді в суспільстві з ХІV століття, ґрунтовне дослідження категорії «німецька мова молоді»

розпочалося в середині ХХ століття. Розвиток направлення дослідження мови молоді на сучасному науковому етапі пов'язаний з активізацією науково-технічного прогресу та його впливом на комунікаційні та мовні засоби всієї лінгвістичної науки, що проявляються в Інтернет- та смс-мові.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кон И. С. Психология ранней юности. – М., 1989. – 254 с.
2. Копыленко М. М. О семантической природе молодежного жаргона // Социолингвистические исследования. – М., 1976. – С. 79 – 85.
3. Кронгауз М. Язык и коммуникация: новые тенденции [Электронный ресурс] // Режим доступа до роб. <http://www.polit.ru/lectures/2009/03/19/communication>
4. Крысин Л. П. Социолингвистические аспекты изучения современного русского языка. – М., 1989. – 188 с.
5. Крючкова Т. Б., Нарумов Б. П. Зарубежная социолингвистика: Германия, Испания. – М., 1991. – 154 с.
6. Надель-Червинская М., Червинская А. Язык и сознание: номенклатура и феня (уголовно-партийный жаргон как коммуникативная форма «советской зонь»). – Тернополь: «Studia methodologia», «Підручники і посібники», 2009. – 102 с.
7. Хомяков В. А. Введение в изучение слэнга – основного компонента английского просторечия. – М.: Издательство «Либраком», 2009. – 104 с.
8. Androutsopoulos J. K. Forschungsperspektiven auf Jugendsprache: ein integrativer Überblick // Jugendsprache – langue des jeunes – youth language. Soziolinguistische und linguistische Perspektiven. – Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 1998. – S. 1 – 34.
9. Böhmert C. Techno – eine neue Kommunikationsform [Электронный ресурс] // Режим доступа до роб. <http://www.placeboeffects.de/carsten/techno/>
10. Neuland E. Jugendsprache. Eine Einführung. – Tübingen/ Basel: A. Francke Verlag, 2008. – 210 S.
11. Neuland E. Jugendsprache und Standardsprache. Zum Wechselverhältnis von Stilwandel und Sprachwandel // Zeitschrift für Germanistik, Neue Folge 1. – 1994. – S. 78 – 98.
12. Schäfers B., Zapf W. Handwörterbuch zur Gesellschaft. – Opladen, 2001. – 800 S.
13. Schlobinski P., Kohl G., Ludewigt I. Jugendsprache. Fiktion und Wirklichkeit. – Opladen: Westdeutscher Verlag, 1993. – 239 S.
14. Schlobinski P. Umfassendes Medienwissen ist der wichtigste Schlüssel. Jugendsprache zunehmend kreativer. – Klett ThemenDienst. – 2002. – № 15. – S. 9–12.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Беззубова – аспірант кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови факультету лінгвістики Національного технічного університету України «КПІ».

Наукові інтереси: граматики та прагматики німецької мови.

СОЦІАЛЬНИЙ МАРКЕР ЯК ФАКТОР СТИЛІСТИЧНОЇ ВАРІАТИВНОСТІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

Олена ВОЛГІНА (Запоріжжя, Україна)

У статті здійснено спробу теоретичного обґрунтування та аналізу впливу соціальних факторів на стилістичну варіативність лексичної системи французької мови.

Ключові слова: соціальна стратифікація, конотація, соціолект, стилістична варіативність, концепт, субкультура.

The article is dedicated to theoretical grounding and analysis of the influence of social factors on the stylistic variation of the lexical system of French.

Key words: social stratification, connotation, social dialect, stylistic variation, concept, subculture.

Теорія варіативності, яка описує різні коливання у мові, спирається на постулат, згідно якого предмет чи явище оточуючої дійсності можуть бути вербалізованими альтернативними мовними засобами. Вибір необхідної маркованої мовної одиниці визначається не лише мовною компетенцією людини, її мовленнєвою поведінкою, а й знанням соціально обумовлених конотацій.

Об'єктом нашого дослідження є соціальні маркери, що впливають на лексико-стилістичну диференціацію мови.

Дослідження лексико-стилістичної варіативності мови традиційно пов'язується із соціальною стратифікацією суспільства, його неоднорідною структурою, розподілом на класи, соціальні шари та соціальні групи (Ш.Балі, У. Лабов, А. Мейє, В.В. Виноградов, Г.О. Винокур, О.Д. Швейцер та інші), а також із ситуацією спілкування (М. Халлідей, О.Д. Швейцер, В.І. Карасик).

Поняття про стилістичні рівні висунене у 50 роки ХХ ст. зарубіжними та російськими вченими (В.В. Виноградов, В.Г. Гак, Ю.М. Караулов, Ш.Брюно, П.Гіро) призвело до

визнання мови «системою систем» та до усвідомлення того факту, що всі рівні мови – теж системи, у тому числі й стилістичні різновиди мови. Сучасна лексикографічна практика французької мови розрізняє чотири стилістичних пласта: *soutenu*, *standard*, *familier*, *populaire*. «Ядром» стилістичної диференціації мови вважається кодифікована нейтральна літературна мова (*standard*), а «периферію» складають побутово-розмовні мови, територіальні діалекти, професійні, молодіжні й інші жаргони.

Слід відмітити, що критерії виділення стилістичних пластів базуються на різних параметрах (соціальному, ситуативному, ідеологічному, психологічному, моральному) [1: 139], серед яких соціальний відіграє чи не найважливішу роль. Крім соціального впливу деякі дослідники говорять також про ситуативні та внутрішньомовні фактори [2; 3].

Соціальні параметри, що детермінують стилістичну варіативність мови, виділяємо, услід за Ж. Буте [3: 53]:

- соціо-професійна належність (спеціальність, професійна галузь, рівень шкільної освіти, кваліфікація, місце роботи);

- соціальна стратифікація суспільства залежно від володіння засобами виробництва та капіталом – рівня достатку (низький (пролетаріат / робочий клас), середній клас, еліта (буржуазія));

- вік;

- стать.

Зауважимо, що географічну чи етнічну належність (місце проживання, квартал тощо), вказані авторкою, відносимо до соціальних параметрів умовно.

Безумовно, соціальний аспект має прояв на різних рівнях мови (фонетичному, морфологічному, синтаксичному тощо), проте найбільш відчутний, на думку фахівців, на рівні лексики [1; 4]. Дійсно, різниця використання *mandale*, *mornifle* і *beigne* чи *chiotte*, *tire*, *caisse*, *tacot*, *bagnole*, *auto*, *voiture* залежить від екстралінгвістичних характеристик (віку, позиції на соціальній сходинці, групової належності) та інтралінгвістичних (обмежена сфера використання фамільярно-розмовним, просторічним, арготичним стилем).

Очевидно, що стилістично маркована лексика, становлячи собою відповідні пласти у лексичній системі, певним чином корелює з соціальними структурами суспільства за родом, професійною належністю, соціальним статусом. У цьому розумінні поняття стилістично різновидів мови збігається з поняттям соціолекту, як його витлумачують Ж.-Л. Буасьйо і А.-М. Гаранон «специфічне мовне вживання притаманне певній соціальній групі» [5: 271]. Додаткові лексичні підсистеми для певних форм мовного існування представляють паралельні експресивно-оцінні, найчастіше стилістично знижені синонімії позначень загальновідомих понять і належить певній соціальній субкультурі (професійній, віковій, статевій). Зазвичай, соціолекти поділяють на жаргони, практично ототожнюючи їх зі сленгом, й арго, яке у свою чергу може бути диференційоване на професійне і арго декласованих. Наприклад, налаштування арготичної підсистеми на повне соціальне відмежування вимагає зниження стилістичної тональності й вживання відповідних пейоративно забарвлених слів.

Отже, слід відзначити, що маркери соціального ранжування членів суспільства слугують інструментом ідентифікації індивідуумів у просторі соціальних ієрархій, що безумовно знаходить своє відображення у мові.

Дослідження соціальних чинників стилістичної диференціації на сучасному етапі розвитку когнітивно-дискурсивної парадигми лінгвістики характеризується більш широким поглядом на соціальну зумовленість мови. Безсумнівно, статус, соціальні ролі, престиж безпосередньо впливають на стилістичну диференціацію мови. Це проявляється, насамперед, у свободі чи регламентації вживання розмовних, субстандартних (просторічних, арготичних, вульгарних) і суперстандартних (поетичних, книжкових) лексичних одиниць. Ступінь соціального впливу на стилістичну варіативність є регулярним, проте, неоднаковим, адже соціальні характеристики носіїв мови є різними. Іншими словами, вплив того мікро- і

макросередовища, до якого належить людина, має свій прояв у її певній мовленнєвій поведінці та вживанні слів з відповідною маркованою тональністю.

Когнітивний підхід у свою чергу засновується на факті, що людина є одночасно і членом свого суспільства, і окремою особистістю. Отже, мовленнєва поведінка носія мови зумовлюється існуванням певної когнітивної інфраструктури, що включає знання мови, знання культури і норм соціальної взаємодії, тобто всього того, що відноситься до людини як до особистості і члену певного соціуму. Отже, на перший план виходить вивчення специфіки процесів концептуалізації та категоризації світу носіями етнокультури. Ці процеси залежать від різноманітних чинників: етносвідомості, соціуму, культури та субкультури певної групи, індивідуальної свідомості [6: 403]. Важливо те, що концептуалізація здійснюється у процесі соціалізації людини, адже людина опановує і поповнює концептосистему протягом життя як на підставі власної взаємодії з довкіллям за допомогою органів чуття, так і на підставі мови. Засвоєння кожним індивідом соціостилістичних особливостей, нюансів значення слів відбувається крізь призму його особистого досвіду.

Тому, стилістично (а, отже, і соціально) марковані одиниці мови розглядаються у когнітивній лінгвістиці як результат когнітивного процесу, під час якого отримані досвідним шляхом знання структуруються у ментальні образи за допомогою певних концептуальних прийомів. Фрагменти дійсності розчленовуються у свідомості індивіда й упорядковуються у певні когнітивні структури, а неоднорідність семантики, функціональних особливостей лексико-стилістичних одиниць дозволяє говорити про різноаспектність представленого змісту у мові.

Лексико-стилістична варіативність французької мови знаходить своє відображення також і в лінгвокультурологічному аспекті. Культура сучасного франкомовного суспільства характеризується мозаїчністю, співіснуванням різних субкультур, і, отже, «становить собою сукупне колективне знання або комплекс знань, що має свою мовну відповідність» [7: 7]. Носій національної культури може належати лише одній субкультурі, але й може бути носієм двох і більш субкультур. Це зумовлено диференціацією лінгвокультурної спільноти як суб'єкту, що продукує смисл, на більш менші групи, які формують додаткові цінності й культурні настанови. Разом із тим, кожна культура (і субкультура) потребує мовних закріплень, в ролі яких виступають перш за все лексикони, мовні стилі, певні норми вживання.

Слушною в такому контексті вважаємо думку М.І. Толстого, який виділяє у культурі чотири різновиди: «культуру освіченого шару, «книжну» чи елітарну культуру, народну культуру, селянську, культуру проміжну, що відповідає просторіччю, яку зазвичай називають «культурою для народу», або третьою культурою, і ...традиційно-професійні субкультури» [8: 16]. Отже, вчений проводить паралель між культурний рівнем соціальної групи і притаманним їй соціолектом, мовним стилем. Продовжуючи зазначену ідею, В.А. Маслова вбачає певну схожість структури соціуму, його культури зі структурою мови. Так, на її погляд, літературна мова відповідає елітарній культурі, діалекти та говори – народній, просторіччя – «третій культурі», а аргі – професійним субкультурам [9: 75]. Таким чином, бачимо, що спільність конотативних смислів (відтінків лексичних значень) формує мовний субваріант, підсистему, яку використовує певний колектив і яка відповідає тій чи іншій субкультурі.

Соціальні відмінності носіїв мови знаходять свій прояв у стилістичних відмінностях не завжди прямо й безпосередньо, вони криються також у ціннісних орієнтирах (установках) певних соціальних груп. Ймовірно, що диференціація лінгвокультурної спільноти зумовлює існування сегменту культурного компоненту концепту – субкультурного компоненту, який включає уявлення, культурні установки, стереотипи, характерні для соціальної групи, соціуму. Кожний із соціумів характеризується специфічними для нього уявленнями, стереотипами, установками. Причому вони так чи інакше корелюють з уявленнями, культурними установками і стереотипами загальнонародної культури. Отже, неоднорідність когнітивних структур свідомості у культурологічному ракурсі, зумовлена різноманітністю

типів соціумів, що виділяються у складі етносу, й відображається в особливостях лексичної репрезентації.

Статусно-рольова варіативність мови з позиції лінгвокогнітології має об'єктивний вияв в особливостях формування й функціонування стилістично маркованих одиниць як регулярних репрезентантів прийнятих у суспільстві ідеалів, колективних чи індивідуальних ідеологічних установок, моделей поведінки, що піддаються постійному осмисленню.

Слід зазначити, що глибинною структурою свідомості, у якій відбиваються соціо- і лінгвокультурні, політико-економічні фактори, що зумовлюють становлення національної свідомості вважається менталітет. Він становить собою «глибинний шар суспільної свідомості, сукупність механізмів психологічних реакцій і базових уявлень, характерних для різних соціальних спільностей» [10: 190]. Приймаючи до уваги, що «менталітет» включає у себе неусвідомлено та автоматично сприйняті установки, імпліцитно наявні у свідомості цінності, мотиви, моделі поведінки і стереотипи реакцій, які лежать в основі побудованих форм суспільної свідомості, то очевидно саме тут у специфіці устрою ментальності й криються витoki соціального впливу на стилістичну варіативність мови.

Вибір тієї чи іншої семіотичної сфери, стилістично маркованої одиниці зумовлений, з одного боку, особливостями змісту знання, з другого – соціальним фактором. Лексико-стилістичні засоби французької мови становлять собою особливі області лексичної системи, безпосередньо зорієнтовані на обслуговування мовленнєвого спілкування певного соціуму. Соціально-культурні та стилістичні характеристики слів, будучи унікальними для франкомовного народу, ґрунтуються на специфічних знаннях, а саме – на колективно-індивідуальних знаннях соціуму про самого себе.

Підсумовуючи констатуємо, що стилістична варіативність лексичних засобів залежить від параметрів троякого роду: від соціальних характеристик носіїв мови (соціальна диференціація мови); від ситуації мовленнєвого спілкування (функціональна диференціація) та від особливостей концептуалізації і категоризації дійсності мовною свідомістю.

Отже, інтеграція соціального і когнітивного аспектів є підґрунтям виникнення і функціонування стилістичної варіативності мови. Вивчення кореляції між зовнішніми, соціальними (статусно-рольовими) характеристиками окремих представників етносу і внутрішніми, когнітивними (специфікою осягнення позамовної дійсності) факторами представляє, таким чином, перспективну сферу подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЯ:

1. Gadet F. La variation sociale en français : nouvelle édition revue et augmentée. – P. : Ophrys, 2007. – 186 p.
2. Э. Косериу. Синхрония, диахрония и история (проблема языкового изменения) / Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Издательство иностранной литературы, 1963. – Вып. 3. – С. 123 – 344с.
3. Boutet J. Langage et société. – P. : Seuil, 1997. – 62p.
4. Stolz C. Initiation à la stylistique. – P. : Ellipses, 1999. – 143p.
5. Boissieu J.-L., Garagnon A.-M. Commentaires stylistiques. – P. :Sédes, 1997. – 277p.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712с.
7. Виноградов В.А. Языковые форматы культуры как знания // Типы знаний и проблема их классификации. Сер. Когнитивные исследования языка, 2008. – Вып. 3. – С. 7-11.
8. Толстой Н.И. Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – М., 1995.
9. Маслова В.А. Лингвокультурология : учеб. пособие для студ. высш. заведений. – 3-е изд., испр. – М.: Изд. центр «Академия», 2007. – 208 с.
10. Энциклопедический словарь российской цивилизации: Святая Русь / Сост. О.А. Платонов. – М. : Республика, 2001. – 544с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Волгіна – аспірант кафедри романської філології і перекладу Запорізького національного університету.
Наукові інтереси: когнітивна семантика французької мови.

ПРОБЛЕМЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА В СОВРЕМЕННОЙ ШВЕЙЦАРИИ

Екатерина МЕЛЬНИЧУК-ЛЕБЕДЕВА (Симферополь, Украина)

У статті розглядаються основні проблеми функціонування швейцарського варіанту німецької мови, здійснюється порівняння даного варіанту з кодифікованою нормою на фонетичному, морфологічному й лексичному рівнях. На прикладі фонетичного рівня діалекту міста Берн демонструється соціальна диференціація швейцарського суспільства.

Ключові слова: Швейцарія, літературна мова, діалект, соціолект, німецька мова, швейцарський варіант німецької мови, бернський діалект.

The article focuses on the basic problems of functioning of Swiss German. There is a comparison of this variant with the codified norm of German on the phonetic, morphological and lexical levels. Using the example of phonetic level of the Bernese dialect the social differentiation of the Swiss society is demonstrated.

Key words: Switzerland, literary language, dialect, sociolect, German, Swiss German, Bernese dialect.

Изучение специфики конкретных национальных вариантов языка, которое сводится к установлению своеобразия частных микросистем, является **актуальным** в современной лингвистике. Актуальность проблемы определяет **цель** статьи, заключающуюся в установлении основных проблем функционирования немецкого языка на территории современной Швейцарии.

Языковая ситуация в Швейцарии, сложившаяся под влиянием особых лингвистических факторов, представляет собой один из наиболее интересных объектов лингвистического описания. Особый интерес представляет факт отсутствия так называемого обиходно-разговорного языка (Umgangssprache) и особый статус диалекта в швейцарском ареале, что способствует формированию и развитию отдельного суверенного национального стандарта, в рамках которого наблюдается значительное варьирование норм на всех языковых уровнях системы.

Швейцария является многоязычной и многодиалектной страной. Своеобразная языковая ситуация Швейцарии объясняется сосредоточением в одном социуме четырех национальных языков, каждый из которых обнаруживает сложную структуру "состояний" [8: 202] вследствие диалектного многообразия и наличия нормированных национальных литературных языков [6: 3]. В соответствии с основным этническим составом национальными языками в Швейцарии признаны немецкий, французский, итальянский и ретороманский, из которых первые три, каждый в своих территориальных пределах, являются официальными административными языками страны. При этом ни один из трех официальных языков не выступает как общепринятый язык-посредник для внутрифедерального, межэтнического общения или для внешней репрезентации Швейцарии [5: 23]. Языковые зоны Швейцарии не представляют собой неподвижных, гомогенных в языковом отношении единиц, в местах схождения языковых границ имеются зоны двуязычия (напр., Биль, Фрибур, Берн). В многоязычной Швейцарии для большей части населения характерно одноязычие. Координативный билингвизм, т.е. одинаковая степень владения двумя языками, носит не массовый, а индивидуальный характер и проявляется преимущественно в интеллектуальной среде. Наряду с этим отдельные языковые зоны Швейцарии могут быть отнесены к зонам субординативного билингвизма. Например, франкоязычный кантон Фрибур, несмотря на то, что 1/3 его населения составляют германошвейцарцы, не является зоной объявленного двуязычия, и французский язык занимает здесь господствующее положение в качестве официального и делового языка [6: 12]. Однако в повседневной жизни наблюдается ситуация франко-немецкого двуязычия. Таким образом, главным фактором, определяющим сущность языковой ситуации в Швейцарии, является сосуществование языков двух групп – германской и романской, при этом язык наименее многочисленной этнической общности – ретороманский – считается единственным исконным местным языком.

Наибольшую индивидуальность в Швейцарии приобрел немецкий язык. Лингвистическая ситуация швейцарско-немецкого ареала характеризуется уникальной

чертой в социально-функциональной модели немецкого языка, не свойственной немецкому и австрийскому национальным узусам. В Швейцарии – по причине гомогенности диалектного уровня – в процессе исторического развития не произошло образования функционального слоя в виде обиходно-разговорного языка – *Umgangssprache*. В этой функции для всех германошвейцарцев без каких-либо ограничений выступает швейцарский (алеманский) диалект при его сглаженной локальной вариативности. Наряду с этим, диалектная система швейцарского узуса (по сравнению с собственно немецким и австрийским ареалами) обнаруживает более сложный функциональный спектр за счет экспансии в область функций литературного языка. Немецкий литературный язык является здесь преимущественно формой письменного общения, в то время как в устной реализации предпочтение отдается национальному диалекту [7: 130]. В рамках швейцарско-немецкой языковой общности, таким образом, прослеживается существование двух разновидностей одной системы: немецкого литературного языка в его швейцарской окрашенности – *Schweizerhochdeutsch* и алеманского (швейцарского) диалекта в функции разговорного языка. Владение этими обеими разновидностями рассматривается в лингвистике как диглоссия или диалектно-литературное двуязычие.

Немецкий литературный язык Швейцарии (*Schweizerhochdeutsch*) опирается на собственные исторические традиции в рамках южнонемецкого типа литературного языка. Немецкий литературный язык Швейцарии обладает национально- детерминированными чертами на всех системных уровнях. Швейцарское своеобразие немецкого литературного языка определяется, в первую очередь, сохранением в нем ареальных южнонемецких языковых черт, общих не только для остальной алеманской языковой области, но и для австрийского, баварского и швабского ареалов. Степень расхождения швейцарского варианта литературного языка с немецким языком германского государства значительно выше, чем, например, австрийского. Это объясняется отчасти тем, что длительное отсутствие лингвистического "поля", в котором обычно осуществляется взаимодействие диалектов и литературного языка, – *Umgangssprache* – способствует здесь взаимодействию диалектов с литературным языком непосредственно, путем прямых контактов, что, несомненно, создает благоприятные условия для переинтеграции диалектных (алеманских) форм в литературный язык, в результате чего последний приобретает региональные (диалектные) признаки [4: 163]. Алеманский диалектный материал лежит в основе гельвецизмов, т.е. лексических единиц, которые несвойственны немецкому литературному языку за пределами Швейцарии [4: 165]. Определенную черту в своеобразии швейцарского варианта немецкого языка вносят достаточно многочисленные заимствования из других языков, что, прежде всего, объясняется этническим составом швейцарского народа. В количественном отношении на первом месте из романских заимствований в швейцарско-немецком и его диалектах находятся заимствования из французского литературного языка, французского разговорного языка и французских говоров швейцарских кантонов [6: 238].

Характеризуя устную речь швейцарцев, руководитель отдела по вопросам культуры речи швейцарского телевидения Ф. Шойфеле отмечает, что 99,99% швейцарцев говорят на *Schweizerhochdeutsch* без соблюдения норм литературного стандарта и что всего лишь около 450 человек во всей стране владеют литературным языком в соответствии с его нормами [1: 15]. В связи с тем, что устная разновидность швейцарского литературного варианта немецкого языка обслуживает очень ограниченную сферу общения, большинство швейцарцев не имеет выработанного автоматизма, необходимого для устного пользования литературным языком [3: 23]. Однако даже в тех случаях, когда говорящий владеет литературным языком вполне автоматически, его устная разновидность швейцарского литературного варианта обнаруживает много особенностей: интонационное оформление ударных слов и фразы, отличающаяся от кодифицированной орфоэпической нормы немецкого языка, позиционная реализация определенных фонем, особенно сильное оглушение звонких, усиление глухих в интервальной позиции, иногда смешивание долгих и кратких гласных.

Грамматика швейцарского варианта немецкого языка так же характеризуется рядом особенностей. Прежде всего, это касается глагола. Как и в стандарте немецкого языка, здесь могут употребляться слабые и сильные формы глаголов, при этом вторая форма в швейцарском варианте немецкого языка будет употребляться либо в переносном значении, либо иметь стилистическую маркировку (шв. вариант: *sieden-sott-gesotten*, стандарт *sieden-siedete-gesiedet*). Еще одной грамматической особенностью является употребление в швейцарском варианте личного окончания «-est» во втором лице единственного числа после согласных «s», «ß», «z», «x», «sch». В стандартной норме современного немецкого языка употребляется окончание «-st» (шв. вариант: *du liesest*, стандарт: *du liest*). Кроме того, наблюдается более широкое употребление вспомогательного глагола «sein»: (шв. вариант: *ich bin gelegen / ich habe gelegen*, стандарт: *ich habe gelegen*). Форма Präteritum в швейцарских диалектах отсутствует. Строение предложения в швейцарском варианте немецкого языка обнаруживает некоторое диалектическое влияние. Ш. Кайзер с достаточной обоснованностью говорит о тенденции в швейцарском варианте выносить определенные элементы за синтаксические рамки, т. е. нарушать рамочную конструкцию [12: 176-178]. В швейцарском варианте немецкого языка повышена частотность эллиптических конструкций, что согласуется также с выводами Ш. Кайзера, который говорит о склонности в швейцарском варианте к употреблению вместо предложения равноценных «словесных групп» [12: 185]. Наблюдаются особенности и в выражении грамматических категорий имени существительного: частично отличающееся от кодифицированного падежное оформление существительных после некоторых предлогов; употребление имен и фамилий с определенным артиклем; частично отличающееся от кодифицированного выражение категории определенности и неопределенности. Кроме того, грамматический род некоторых существительных отличается от кодифицированного или возможно преимущественное употребление в грамматическом роде, который кодифицированная норма квалифицирует как неосновной (шв. вариант: *Der/das Bund*, норма: *das Bund*, шв. вариант: *Der / das Viertel* – норма *das Viertel*). Своеобразное выражение категории числа; употребление в единственном числе кодифицированных Pluraliatantum («das Geschwister») и наличие форм множественного числа от кодифицированных Singulariatantum («die Auswahlen», «Musiken»; «die Ostern», «Pfingsten», «Weihnachten») и др.

Словарному составу свойственны особенно яркие и многочисленные особенности немецкого литературного языка в Швейцарии. Здесь выделяется прежде всего обширный пласт швейцарски маркированных гетеронимов, являющихся лексико-семантическими аналогами соответствующих слов собственно немецкого варианта литературного языка [19, 76]. Например: швейц. *Schotte*, *f* – собств. нем. *Molke*, *f*; швейц. *Niedel*, *m* или *f* – собств. нем. *Rahm*, *m*, *Sahne*, *f*; швейц. *bodigen* – собств. нем. 1. *bezwingen*, *besiegen* (*die generische Mannschaft bodigen*); 2. *bewältigen* (*sein Arbeitspensum bodigen*).

Среди гельветизмов в лексике большой удельный вес принадлежит лексико-семантическим дивергентам. Так, семантическая структура общенемецкой лексемы *Kleid*, *n* включает швейцарски маркированный лексико-семантический вариант «(мужской) костюм».

Вторая основная форма существования немецкого языка в Швейцарии представлена швейцарско-немецкими (алеманскими) диалектами. Немецкоязычная Швейцария относится к алеманскому диалектному региону за исключением небольших областей в восточном кантоне Граубюнден, которые входят в состав баварского диалектного региона. Алеманский диалектный регион простирается по всей территории Швейцарии вплоть до Лихтенштейна, австрийской федеральной земли Форарльберг, до юго-запада земли Бавария и юга земли Баден-Вюртемберг в Германии, а также в южной и центральной части Эльзаса [10: 283 – 300]. Система швейцарско-немецкого диалекта практически реализуется в виде частных диалектных систем, имеющих зональную соотнесенность. В швейцарско-немецком традиционно выделяют от 18 до 24 поддиалектов с соответствующей локальной (кантональной) соотнесенностью [13: 6; 11: 175; 10: 39]. В силу такого своеобразия устной коммуникации в Швейцарии первоначально не было сильных стимулов к развитию

промежуточной между литературным языком и диалектаи формы существования – обиходно-разговорного языка (Umgangssprache), что характерно для собственно немецкого ареала. Представляя собой довольно однородное лингвистическое образование, швейцарско-немецкие диалекты в пределах германо-швейцарской языковой общности, выполняют функции обиходно-разговорного языка. Кроме того, они вторгаются и в область общественных функций немецкого литературного языка, частично используются в официально-деловом общении как средство публичной речи, в сфере научной речи, в художественной литературе, в театре, кино, телевидении, в функции средства обучения в школах, университетах, при богослужениях. Таким образом, диалект отличается в данном ареале повышенной социально-функциональной значимостью, что позволяет некоторым исследователям характеризовать его как «культивируемый диалект» («Ausbau-dialekt») [9:85].

Социально-функциональную значимость наглядно иллюстрирует бернский диалект (Bärndütsch), употребляющийся в центральной части Швейцарии и относящийся к верхнеалеманским диалектам. Кантон Берн характеризуется наличием целого ряда вариантов диалекта. Так, в пределах города Берн еще к началу XX века имелось множество социолектов: высшие слои населения использовали архаизированный диалект патрициев (отсутствие вокализации звука [ɪ], веляризации [nd] и др.); коренные жители Берна использовали старинный городской диалект; низшие слои населения, населявшие квартал Матте говорили на так называемом Mattenenglisch (Matte-änglisch), переселенцы из окрестных деревень использовали в своей речи сельские диалекты. Диалект патрициев использовался исключительно в высших кругах бернского общества и был в значительной степени приближен к кодифицированной норме немецкого языка, в то время как диалект жителей квартала Матте служил средством общения для маргинальных слоев населения Берна. Нейтральную позицию занимал городской бернский диалект. К подобным вариантам бернского диалекта можно добавить также диалект иммигрантов, привнесивших отдельные элементы и особенности своего родного языка или диалекта. Данное разнообразие выражает дифференциацию социальных вариантов диалекта. Таким образом, бернский диалект уже долгое время представляет различные социально-языковые слои, причем данное явление можно обнаружить далеко не во всех городах Швейцарии. Различия в вариантах бернского диалекта осознанно сохраняются и сегодня. В настоящее время социолекты патрициев и жителей квартала Матте являются «вымирающими» вариантами бернского диалекта. Матте утратил эпитет «маргинальный», а в самом городе не осталось в живых граждан, именующих себя патрициями. Разнообразие социально-языковых слоев городского диалекта отличает ситуацию в Берне от ситуации в большинстве других швейцарских городов.

Наиболее яркий социально-дифференцирующий характер имеют фонетико-фонологические особенности бернского диалекта. Так, одним из самых ярких социально-дифференцирующих признаков является употребление согласного «Halszäpfchen-r» и вокализация сонорного [ɪ]: представители высших социальных слоев произносят [ɪ], в то время как представители более низких слоев предпочитают реализацию [u] («Vogel» – «Vogu»). Характерным для низших социальных слоев Берна является также веляризация «-nd»: «Hung» вместо «Hund» («Hund»), «gfunge» вместо «gfunde» («gefunden»). Представители высшего социального слоя Берна чаще всего употребляют окончание «-ung» во многих существительных женского рода, в которых обычно наблюдается привычное швейцарско-немецкое окончание «-ig», например, «Zitung» вместо «Zitig» («Zeitung»), «Regierung» вместо «Regierig» («Regierung»). Для говорящих данного социального слоя также характерно употребление долгих вербальных форм «mir gange/näme/gäbe/chönne» («wir gehen/nehmen/geben/können») вместо «mir gaa/nää/gää/chöi», которые прослеживаются у представителей низшего слоя. Следующими признаками, наблюдающимися у высшего социального слоя, являются употребление союза «und» вместо «u» («und») и более частое употребление элементов французского языка, например «im generée» (=«generell»), «Passelitang» (от «passer le temps», = «Zeitvertrieb»). Стоит отметить, что старшие представители высшего социального слоя сознательно стремятся сохранить в своей речи

перечисленные выше особенности, в то время как молодое поколение больше тяготеет к общему швейцарско-немецкому варианту.

Что касается произносительного варианта квартала Матте, то и здесь имеются некоторые особенности. Матте уже не является «нижним», неблагополучным районом Берна, а, значит, речь его жителей уже не обладает той характерной спецификой, которая была свойственна их речи в прошлом. Как и в случае с речью представителей высшего социального класса, только пожилые жители этого района стремятся сохранить все особенности *Mattenenglisch*. Отдельные лексические элементы данного варианта «перекочевали» в речь среднего социального слоя.

Речь представителей среднего социального слоя выглядит сложнее, поскольку в ней имеются элементы как низшего, так и высшего социальных слоев. Если ранее средний класс в основном ориентировался на речь высшего социального слоя, то в настоящее время речь его представителей представляет собой «смесь» элементов, языковое или социальное происхождение которых больше не имеет существенного значения.

Таким образом, можно сделать **вывод** о том, что, выступая в качестве средства коммуникации в нескольких немецкоязычных государствах, немецкий язык реально функционирует в виде коррелирующих друг с другом национальных вариантов макросистемы в целом. В сфере общественных коммуникативных функций германо-швейцарцы используют немецкий литературный язык в особом национальном варианте и преимущественно его письменную форму. Устное общение осуществляется на местных диалектах. Последние, несмотря на определенную региональную дифференцированность (деление на поддиалекты), характеризуются высокой степенью гомогенности, благодаря которой взаимопонимание между носителями различных швейцарских поддиалектов осуществляется беспрепятственно. Социальную дифференциацию швейцарского общества ярко демонстрирует бернский диалект. Язык жителей города Берн представляет собой ряд вариантов диалекта, сложившихся под влиянием сложного исторического процесса. Социальная дифференциация диалекта города Берн ярко проявляется в особенностях произношения его жителей.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Бородина М. А., Кузьмич Н. Г. Лингвистическая ситуация в Швейцарии и проблема языкового союза / М. А. Бородина, Н. Г. Кузьмич // Романо-германские языки и диалекты единого ареала. – № 1. – 1977. – С. 6-24.
2. Бородина М. А. Становление и функционирование многоязычия в Швейцарии / М. А. Бородина // Лингвистическая карта Швейцарии. Л., 1974. – С. 7-23.
3. Домашнев А. И. К лингвистической характеристике немецкоязычного ареала Швейцарии / А. И. Домашнев // Лингвистическая карта Швейцарии. Л., 1974. – С. 23-32.
4. Домашнев А. И., Помазан Н. Г. Социально-функциональная структура немецкого языка Швейцарии / А. И. Домашнев, Н. Г. Помазан // Варианты полинациональных языков. – №2. Киев: Наукова думка, 1981. – С.160-170.
5. Домашнев А. И. Этносоциологические характеристики Швейцарии / А. И. Домашнев // Лингвостнография. – №1. – Л., Наука. 1983. – С.21-27.
6. Домашнев А. И. Языковая ситуация в Швейцарии / А. И. Домашнев // Язык и диалекты Швейцарии. – № 4. – Л.: Наука, 1990. – С. 3-29.
7. Помазан Н. Г. О стилистическом использовании диалектизмов в современной швейцарской прозе / Н. Г. Помазан // Стилистика художественной речи. – № 2. – Л., 1975. – С. 130-137.
8. Степанов Г. В. Испанский язык в странах Латинской Америки / Г. В. Степанов. – М.: Изд-во Лит. На иностр.яз., 1963. – 202 с.
9. Филичева Н.И. Диалектология современного немецкого языка / Н.И. Филичева. – М., 1983. – 184 с.
10. Baumgartner H. Sprachatlas der deutschen Schweiz / H. Baumgartner. - hrsg. von R. Hotzenköcherle. – Bern, 1962-1992. Bd1-6.
11. Christ R.B. Schweizer Dialekte. Zwanzig deutsch-schweizerische Mundarten / R.B. Christ. - Hrsg. von R.B. Christ. – Basel.1965. – 175 S.
12. Kaiser S. Die Besonderheiten der deutschen Schriftsprachen in der Schweiz / S. Kaiser. – Mannheim: Duden – Verl., 1969-1970.
13. Stadler F. J. Die Landessprachen der Schweiz oder Schweizerische Dialektologie mit kritischen Sprachbemerkungen / F. J. Stadler. – Aarau.1819. – 424 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Катерина Мельничук-Лебедева – аспірант кафедри теорії і практики перекладу та соціолінгвістики факультету іноземної філології Таврійського національного університету ім. В.І.Вернадського.

Наукові інтереси: соціолінгвістика.

МОВНІ ТА ПОЗАМОВНІ ФАКТОРИ НЕОЛОГІЗАЦІЇ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Наталія МОІСЄЄВА (Київ, Україна)

У статті розглянуто наявні критерії визначення неологічної одиниць та їх узагальнену класифікацію, подана власна дефініція поняття «неологізм», проаналізовано екстралінгвістичні та лінгвістичні чинники формування новоутворень у німецькій лексичній системі.

Ключові слова: словниковий склад, лексична система, неологізм, запозичення, мовна економія, семантична інновація, причини неологізації.

The article reviews the existing criteria for determining neologic units and their generalized classification. The author gives his own definition of the term "neologism", analyzes extralinguistic and linguistic factors of forming innovations in German lexical system.

Key words: word stock, lexical system, neologism, loan word, linguistic economy, semantic innovation, neologization reasons.

Лексичний склад будь-якої мови є найбільш рухливим та змінним компонентом мови. Оскільки слово несе насамперед змістовну інформацію, то воно фіксує всі зміни у житті суспільства. Ці зміни, усвідомлені суспільством, отримують відповідне лексичне оформлення у вигляді найменувань (номінацій). В ХХ сторіччі спостерігається розширення старих та поява нових областей номінації, пов'язане бурхливим розвитком науки, техніки, засобів масової інформації тощо. Виникнення нового слова продиктоване прагматичними потребами. З наявного лексичного тезаурусу адресант обирає те, що найточніше відображає його думки та почуття. Якщо ж у лексиконі адресанта така лексична одиниця відсутня, то він часто вдається до неологічної лексики.

Актуальність даного дослідження визначається останніми змінами у лексичній системі німецької мови, що відображають сучасний етап розвитку мовної спільноти вцілому.

Предмет дослідження складають інтра- та екстралінгвістичні причини утворення неологізмів та їх значення для лексичної системи німецької мови.

Об'єктом дослідження обрано неологічну лексику соціально-політичної, та економічної областей, а також галузей науки та техніки, які найяскравіше ілюструють мобільність словникового складу мовної системи.

На сьогоднішній день у лінгвістиці розроблені два основних напрямки у неології: дослідження алгоритмів оновлення словникового складу та питання лексикографічного відтворення неологізмів. В рамках даних напрямків також виокремлюються наступні основні аспекти дослідження лексичних інновацій: 1) лексикологічний аспект, сконцентрований на зв'язку мови з дійсністю (А.А. Реформатський, А.А. Бригіна, Д.Н. Шмеєв та ін.); 2) словотвірний аспект, що є відображенням найтиповіших моделей утворення нових слів (В.В. Лопатін, Є.Х. Гаглоєва, Є.А. Земська та ін.); 3) семантичний аспект, який передбачає дослідження механізмів семантичної деривації (В.Н. Сергєєв, Т.Л. Містюк, В.Є.Сенько та ін.); 4) Соціологічний аспект аналізу закономірностей переходу від соціальних детермінантів до фактів мов і навпаки (І.Ф.Протченко, Є.В. Розен та ін.); 5) Функціонально-прагматичний аспект дослідження вибору та адекватного вживання лексичних одиниць (О.И. Александрова, В.И.Заботкіна, Р.Ю. Намітокова та ін.); 6) нормативний аспект аналізу неологізмів з точки зору відповідності нормі мови та мовлення (Г.І. Міськевич, Л.И. Скворцов, К.С. Горбачевич та ін.); 7) лексикографічний аспект, спрямований на вирішення проблем відтворення та фіксування лексичних інновацій у словниках (Н.З. Котелова, Є.О.Левашов та ін.).

Загальним тенденціям розвитку словникового складу німецької мови та проблемам його неологізації присвячені дослідження В.Д. Девкіна, М.Д. Степанової, І.І. Чернишової, О.Д. Огуя, Б.І. Гінки, Т. Шіппан, Х. Глюка. Однак на сьогоднішній момент не існує єдиної класифікації неологізмів, яка б враховувала всі можливі ступені інновації, які часто є неоднозначними й скоріше втілюють у собі комбінований результат дії різних чинників. Теж саме стосується критеріїв визначення самого поняття «неологізм», його обсягу.

Загалом в межах лексичних інновацій германісти виділяють: власне неологізми (*Neuwort*) – абсолютно нові слова, пов'язані з виникненням нових референтів (напр., *simsen*); нові значення (*Neubedeutung*) – семантичні інновації при збереженні звучання та морфологічної структури слова (напр., *Maus* (комп.)); перейменування (*Neubezeichnung*) – морфологічні інновації при збереженні змісту (напр., *Office* замість *Büro*); новоутворення (*Neurgängung*) – нові лексеми, які утворені за правилами словотвору даної мови від вже існуючих, і містять у собі нове значення (напр., *Wirtschaftsauguren*).

Однак не дивлячись на багаточисельність робіт, присвячених проблемам утворення нових слів та значень у мові, серед вчених немає єдиного розуміння сутності нового слова, і, на нашу думку, в першу чергу через розбіжності у визначенні його критеріїв. Так існує думка, що головним є часовий критерій, який визначає неологізми «як нові слова, що виникли за пам'яті покоління, яке їх вживає» [2]. З цією думкою пов'язане також «відчуття новизни при сприйнятті нового слова» [4:220], яке визначається фактичною новизною предметів та явищ, що слугують денотатами новим словам [5:63]. Деякі мовознавці не обмежуються одним критерієм, висуваючи одразу декілька: 1) час появи слова; 2) відчуття новизни слова; 3) наявність/відсутність конкретного автора; 4) входження/невходження у мову [6:119].

Під останніми двома критеріями фактично мається на увазі: по-перше, необхідність чіткого розмежування понять «неологізм» та «оказіоналізм», останній з яких є індивідуальним авторським новоутворенням з метою надання більшої виразності контексту, в якому і лише в якому воно виникло. По-друге, процес лексикалізації, тобто засвоєння нової лексичної одиниці мовою та закріплення її у відповідних словниках. Таким чином критерій лексикалізації абсолютно логічно пов'язаний з лексикографічним аспектом, що в свою чергу є причиною подальших суперечностей. На думку деяких лінгвістів неологічна одиниця залишається такою до моменту входження до активного складу загальнонародної мови та закріплення у словнику [9:36; 1:261; 3: 23], для інших ці ж параметри є доказом неологічного статусу лексичної одиниці [2; 13; 14].

Враховуючи перераховані вище критерії, надалі під неологізмом розумітимемо нову (за своїми значенням або формою, або формою і значенням) одиницю лексичної системи мови, яка ідентифікується як така представниками даної мовної спільноти і відображена у словнику нових слів.

Поява неологізму є результатом протистояння двох тенденцій – тенденції розвитку мови та тенденції до її збереження. Це обумовлено тим, що у мові існує досить сильна тенденція до збереження комунікативної придатності [10:8]. Однак для більш адекватного відображення, відтворення, та фіксації нових ідей та понять, лексична система мови змушена підлаштовуватись, диференціюватись, породжувати нові одиниці.

Таким чином, тісний зв'язок процесу неологізації з оточуючим середовищем, яке перебуває у стані перманентної динаміки, призводить до того, що поява багатьох нових слів пояснюється дією зовнішніх, екстралінгвістичних, факторів розвитку мови. Сучасний етап розвитку людства характеризується, по-перше, бурхливим розвитком суспільно-політичних та економічних відносин, а також галузей науки і культури, по-друге, безпрецедентним зростанням і розширенням зв'язків між народами, що сприяє значному збільшенню обсягу інформації і зростанню темпів міжнародного обміну нею.

Найбільшу соціофункціональну групу інновацій останніх десятиліть складає нова лексика, яка співвідноситься з такими сферами суспільного життя, як політика та економіка. Нові напрямки державної політики, обумовлені зміною правлячої верхівки і, звичайно, світовою економічною кризою, стали причиною появи таких неологізмів як: *die Abwräckprämie* (премія за утилізацію автомобілів віком понад 9 років (з 2009 року)), *der Einbürgerungstest* (іспит для претендентів на отримання громадянства ФРН (з 2008 року)), *der Energiepass* (енергетичний паспорт будівлі (видається з 2008 року)), *der Green-Card-Arbeitslose* (безробітний, що іммігрував до США, отримавши разом з картою Green-Card право на постійне перебування у цій країні), *die Klingeltonkrise* (актуальна тема кризи), *der 1-Euro-Job* (робота, що тарифікується 1євро на годину), *der Wutbürger* (особа, яка чинить опір державному свавіллю, беручи участь у актах громадської непокорності та демонстраціях), *die*

Kreditklemme (заборона на видачу кредитів), *die Schuldenbremse* (стримування зростання державного боргу).

Вартими уваги є також новоутворення, що демонструють таку характерну рису мовного розвитку, як особистісний початок: *der Merkelismus*, *der Schröderismus*, *die Bushies*, *merkeln*.

Функціонування фінансово-економічної підсистеми також завжди було і залишається потужним зовнішнім фактором неологізації: *das Dumping* (продаж товару однієї країни на ринку іншої країни за вартістю меншою, ніж звичайна вартість цього товару), *das Leasing* (підприємницька діяльність, спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів, яка полягає в наданні лізингодавцем у виключне користування на визначений строк лізингоодержувачу майна), *das Clearing* (система безготівкових розрахунків за товари, цінні папери та послуги, що ґрунтується на взаємних вимогах і зобов'язаннях).

Наука, розвиваючись, розширюючи галузі пізнання людиною світу і самої себе, також не може не здійснювати безперервний вплив і на мову. Часто виділяють цілі підмови науки та техніки. З'являються нові назви наук, пристроїв, машин, механізмів тощо: *das Hybridauto* (гібридний автомобіль), *der Nacktscanner* (сканер, що просвічує одяг), *die Poolnudel* (нудлс для аквааеробіки), *der Zwergplanet* (планета – карлик, що відповідає параметрам, встановленим у 2006 році Міжнародним Астрономічним Союзом). Особливо слід відмітити новоутворення у галузі інформатики та комп'ютерних технологій: *twittern* (користуватися інтернет-сервісом Twitter), *simen* (надсилати смс), *die Mailbox* (електронна поштова скринька), *der Server* (сервер), *der Modem* (модем).

Однак поява нового слова не завжди викликана безпосередньою потребою суспільства у новому значенні, яка лежить в основі позамовних чинників. До мовних чинників утворення нового слова належать, насамперед, розширення можливостей точнішого відображення об'єктивної реальності, прагнення до подолання номінативної недостатності та до уніфікації мовних засобів, прагнення носіїв мови поповнити, поглибити й розширити уявлення про предмет або явище, деталізувати поняття, ознаки завдяки розмежуванню смислових і функціональних відтінків. Варто зазначити сучасну тенденцію до зміни розчленованого найменування нерозчленованим, яка активно підтримується прагненням до створення інтернаціональних термінів [11:5].

Таким чином, у мові функціонують також неологізми, що не позначають нові предмети або явища, вони частіше вживаються для найменування вже існуючих реалій, які раніше позначалися або описово, або вже відомим у мові окремим словом. Саме з цієї причини вони менш помітні, експресія новизни в них виражена не так яскраво.

Багато новоутворень «потенційно існують» у мові і досить вільно утворюються на основі високопродуктивних словотвірних моделей, коли виникає необхідність назвати поняття, для якого у даній мовній традиції не існує прийнятої, усталеної номінації. Такі новації, що виникають для транс номінації вже відомих понять, є результатом породжуючої функції мовної системи. Сучасні реалії відображаються рядом похідних слів від раніше відомих основ: *Killerbakterien*, *Killerflut*, *Killerbeben*.

Найважливішим механізмом утворення неологічних лексем є аналогія, яка дозволяє переходити від наявних форм до логічного продовження та повторення. Одним із способів реалізації аналогії є постійна тенденція в мовній системі до експресивності. Таким чином, аналогія сприяє уніфікації в межах однорідної лексичної групи і усуває двозначність, що виникає в результаті появи омонімічних найменувань.

Одним із потужних стимулів розвитку мови є тенденція до економії мовних зусиль. Дана тенденція є на сьогоднішній день найпродуктивнішим напрямком німецького словотвору і знаходить своє вираження в заміні словосполучень однослівними найменуваннями, більш економічними за формою: *Dosenpfand*, *Genmais*. Складні слова компактні за формою, і в той же час їх семантика легко сприймається, внутрішня форма прозора, що й обумовлює їх перевагу перед словосполученням.

Ще одним джерелом «економічних» неологізмів є аббревіація, яка максимально суттєво скорочує формальний «обсяг» слова, повністю зберігаючи внутрішню форму: *SMS* (*Short*

Message Service (engl. für „Kurznachrichtendienst“), der Hiwi (Hilfswissenschaftler), der/die Azubi (der/die Auszubildende), das Multikulti (der Multikulturalismus)

Економія мовних засобів може виявлятися не тільки в появі новоутворень, а й у запозиченні іншомовних слів. Дуже часто процес запозичення здійснюється не для номінації нових для німецької дійсності реалій, а для більш раціонального позначення вже відомих понять, з метою досягнення певної прагматичної мети, закладеної у додаткові конотації обраного неологізма: *der Zugbegleiter (Schaffner), der Servicepoint/Counter (der Schalter), der Manager (kaufmännischer Leiter), das Office (die Dienststelle), das Edutainment (unterhaltsames Lernen)*.

Ще одним чинником, що обумовлює появу неологізмів, які не позначають нові реалії, можна назвати прагнення до узагальнення, потребу дати загальну родову назву однотипним поняттям: *Verkehrsteilnehmer (alle, die am öffentlichen Verkehr teilnehmen: Autofahrer, Schofföre, Straßenbahnfahrer; Fahrgäste, Passagiere; Fußgänger, Passanten)* [8:125].

Поряд з тенденцією до узагальнення у німецькій мові спостерігається також тенденція до диференціації значень, що відображає прагнення до встановлення певної ієрархії всередині змістового поля: *das Auto – das Hybridauto – das Elektroauto – das Solarauto- das Mondauto*.

Отже, закономірні зміни лексичного складу німецької мови, що проявляються в його поповненні неологічними одиницями, обумовлені динамічним розвитком соціально-політичної та економічної систем суспільства, прогресивними змінами у галузі науки та техніки, а також міжкультурними контактами. Хоча зовнішні фактори і здійснюють вагомий вплив на розширення словникового складу мови, не всі новоутворення можуть вважатися наслідком дії позамовних чинників. Це пояснюється наявністю внутрішніх, суто лінгвістичних, факторів мовного розвитку, які пояснюють глибинні тенденції процесу неологізації – формування аналітизму, прагнення більшої дистинкції, економію мовленнєвих зусиль.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 607 с.
2. Гак В.Г. Новые слова и словари новых слов. – Л.: Наука, 1983. – С. 15-29.
3. Жлуктенко Ю.А. Неорганический язык в многоязычной ситуации // Языковые ситуации и взаимодействие языков. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 22-42.
4. Земская Е.А. Словообразование как деятельность. – М., 1992. – 221 с.
5. Лопатин В.В. Рождение слова: неологизмы и окказиональные образования. – М.: Наука, 1973. – 152 с.
6. Миськевич Г.И., Чельцова Л.К. Новые слова, их принятие и нормативная оценка (проблема новых слов в культурно-речевом аспекте) // Актуальные проблемы культуры речи. – М.: Наука, 1970. – С.243-272.
7. Огуй О.Д. Лексикологія німецької мови. – Вінниця: Нова книга, 2003. – 416 с.
8. Розен Е. В. Новые слова и устойчивые словосочетания в немецком языке. – М.: Просвещение, 1991. – 192 с.
9. Сахарный Л.В. К тайнам мысли и слова. – М.: Просвещение, 1983. – 159 с.
10. Серебренников Б.А. О материалистическом подходе к языкознанию. – М.: Знание, 1983. – 324 с.
11. Слаба О.В. Англоамериканізм в лексико-семантичній системі сучасної німецької мови (на матеріалі галузевої лексики з економіки): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київськ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2003. – 19 с.
12. Степанова М.Д., Чернышева И.И. Лексикология современного немецкого языка. М.: Изд. Центр "Академия", 2003. – 256 с.
13. Cabre M.T., Yzaguine L. (de). Stratégie pour la détection demiautomatique des néologismes de presse // Traduction, Terminologie, Rédaction: Etudes Sur le Texte et Ses Transformations. – Montréal: Pq, Canada, 1995. – P. 89-100.
14. Gardin B., Lefèvre G., Marcellesi Ch., Mortureux M.-F. A propos du "sentiment néologique" // Langages: La néologie lexicale. – Décembre, №36. – P.: Didier-Larousse, 1974. – P. 45-52.
15. Glück H., Sauer W. Gegenwartsdeutsch. – Stuttgart: Metzler, 1997. – 200 S.
16. <http://handwerkerbundesweit.de/article/Neologismus/> (дата доступу 27.12.10)

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Моїсєєва – здобувач кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови Національного технічного університету України «КПІ».

Наукові інтереси: неологія німецької мови, лінгвістика тексту, аксіологія.

МІСЦЕ РУРСЬКОГО РЕГІОЛЕКТУ СЕРЕД ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ДІАЛЕКТІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Ганна ПОНОМАРЬОВА (Сімферополь, Україна)

У статті розглядаються питання наукового визнання рурського регіолекту, а також визначення його місця в системі німецьких територіальних діалектів. Обґрунтовується вплив екстралінгвістичних факторів на мовну ситуацію в області.

Ключові слова: діалект, діалектний ареал, ізоглоса, літературна мова, Рурська область, регіолект, екстралінгвістичні фактори впливу.

The question of scientific acknowledgement of the Ruhr regional language variety is under discussion in this paper. Its position among other regional German dialects is investigated. The influence of extralinguistic factors on the language situation in the area is analyzed.

Key words: dialect, dialectal area, isoglotic line, literary language, Ruhr area, regional language variety, extralinguistic factors.

Мета даної статті полягає у визначенні місця рурського регіолекта в системі територіальних діалектів німецької мови. Задля досягнення цієї мети необхідно вирішити наступні завдання:

- визначити основні групи територіальних діалектів, що панують на території Німеччини;
- розглянути проблему наукового визнання рурського різновиду німецької мови – *Ruhrgebietsdeutsch*, а також визначити його місце в лінгвістичній термінології;
- обґрунтувати перспективність подальшого дослідження рурського регіолекту.

Завдяки наявності загальних або схожих ознак діалекти німецької мови об'єднуються в певні ареали й субареали, що поділяються на дрібніші градації.

Основою для первинного розподілу німецьких діалектів є ступінь їх участі в другому верхньонімецькому пересуві приголосних [5: 85]. За цією ознакою розрізняють два великі діалектні ареали: верхньонімецький (*Hochdeutsch*), що охоплює південну та середню частини німецькомовної території, й нижньонімецький (*Niederdeutsch*). Таким чином, на території Німеччини панують три групи діалектів – нижньо-, середньо- та верхньонімецькі діалекти.

На відміну від верхньонімецького, в нижньонімецькому ареалі збереглися загальногерманські глухі змичні *p, t, k*. При цьому давнє загальногерманське *t* на початку слова, а також усередині або кінці слова після приголосного *i* в подвоєнні переходило в аффрикату [*ts*], порівняймо: нижн.-нім. *Tiet* – верхн.-нім. *Zeit*; нижн.-нім. *Holt* – верхн.-нім. *Holz*; нижн.-нім. *sette(n)* – верхн.-нім. *setze(n)*. У інтервокальній позиції, а також наприкінці слова після голосного відбувався перехід загальногерманського [*t*] в [*s*]: нижн.-нім. *groot* – верхн.-нім. *groß*; нижн.-нім. *late(n)* – верхн.-нім. *lasse(n)*. Загальногерманські [*p*] і [*k*] в інтервокальній позиції та у кінці слова після голосної розвинулись в верхньонімецьких діалектах в [*f*] й [*x*]/[*c*] відповідно, порівняймо: нижн.-нім. *slape(n)* – верхн.-нім. *schlape(n)*; нижн.-нім. *make(n)* – верхн.-нім. *mache(n)*; нижн.-нім. *Schipp* – верхн.-нім. *Schiff*; нижн.-нім. *Ick* – верхн.-нім. *Ich* [3: 93].

Мовною межею між нижньонімецькими й верхньонімецькими діалектами вважається «лінія Бенрата» (нім. *Benrather Linie*) або так звана «*taken – machen Linie*». Даний ізоглос проходить із заходу на схід через міста Аахен, Бенрат (передмістя Дюсельдорфа), Ольпе, Касель, Нордхаузен, Ашерслебен, перетинає Ельбу й продовжує свій хід в Берліні та місті Франкфурт-на-Одері. Своім ім'ям зобов'язаний цей ізоглос передмістю Дюсельдорфа – Бенрату, де лінія перетинає річку Рейн [16: 12].

Ізоглоса *Appel/Apfel* (так звана «лінія Гермерсгейма»), яка слугує межею між середньонімецьким та південнонімецьким діалектними субареалами, проходить на півдні від Шпейера, перетинаючи Рейн між Шпейером й Гермерсгеймом. Межа між західною й східною діалектними зонами середньонімецького мовного ареалу («ізоглоса *Pund/Fund*») проходить з півночі на південь по водорозділу між річками Фульдой і Верой на схід від Каселя й західніше Мейнінгена [2: 36].

Додатковою розрізняльною ознакою діалектів південнонімецького й середньонімецького субареалів є форма зменшувально-пестливого суфікса. В діалектах південнонімецького субареалу задля утворення димінутивів використовується суфікс з включенням елемента *-l(e)-* (наприклад: *Mann – Männle*), в той час як в середньонімецькому субареалі (за винятком південних районів Верхньої Саксонії) вживається переважно зменшувальний суфікс *-che(n)*, якому в нижньонімецькому ареалі відповідає *-ke(n)*, наприклад: сер.-нім. *männche(n)* – нижн.-нім. *männeke(n)* [4: 9].

Дотримуючись географо-племенної класифікації, вслід за В. М. Жирмунським вважаємо, що нижньонімецька група діалектів в свою чергу поділяється на наступні: 1) нижньофранкський, 2) північносаксонський, 3) шлезвігський, 4) гольштинський, 5) вестфальський, 6) остфальський, 7) мекленбурзький, 8) північнобранденбурзький, 9) південнобранденбурзький [2:34].

Що ж стосується Рурської області, то варто відзначити, що й до теперішнього часу вона так і не має чітко обкреслених меж – ні з погляду політики, ні культурології, ні географії. Рурська область – це невеликий район федеральної землі Північний Рейн-Вестфалія під неофіційною назвою *Ruhrgebiet*. Займаючи площу в 4435 км² із населенням близько 5,3 млн. осіб, він є частиною Рейнсько-рурського регіону й найбільшою міською агломерацією в світі, яка об'єднує наступні міста земельного підпорядкування: Бохум, Боттроп, Гельзенкірхен, Дортмунд, Дуйсбург, Ессен, Мюльхайм-на-Рурі, Оберхаузен, Хаген, Хамм, Херне, а також округи Везель, Реклінгхаузен, Унна та Еннепе-Рур.

Географічно Рурська область розташована на території розповсюдження нижньонімецького мовного ареалу, проте центр області (у північно-південному напрямку) перетинає важливий мовний рубіж між нижньосаксонським та нижньофранкським діалектами. На півдні від області, у західно-східному напрямку, розташований інший діалектний рубіж – лінія Бенрата. Таким чином, велика частина Рурського регіону (східна частина) належить до вестфальського діалектного ареалу, а менша частина (західна) – до нижньофранкського ареалу (див. рис. 1) [8: 75].

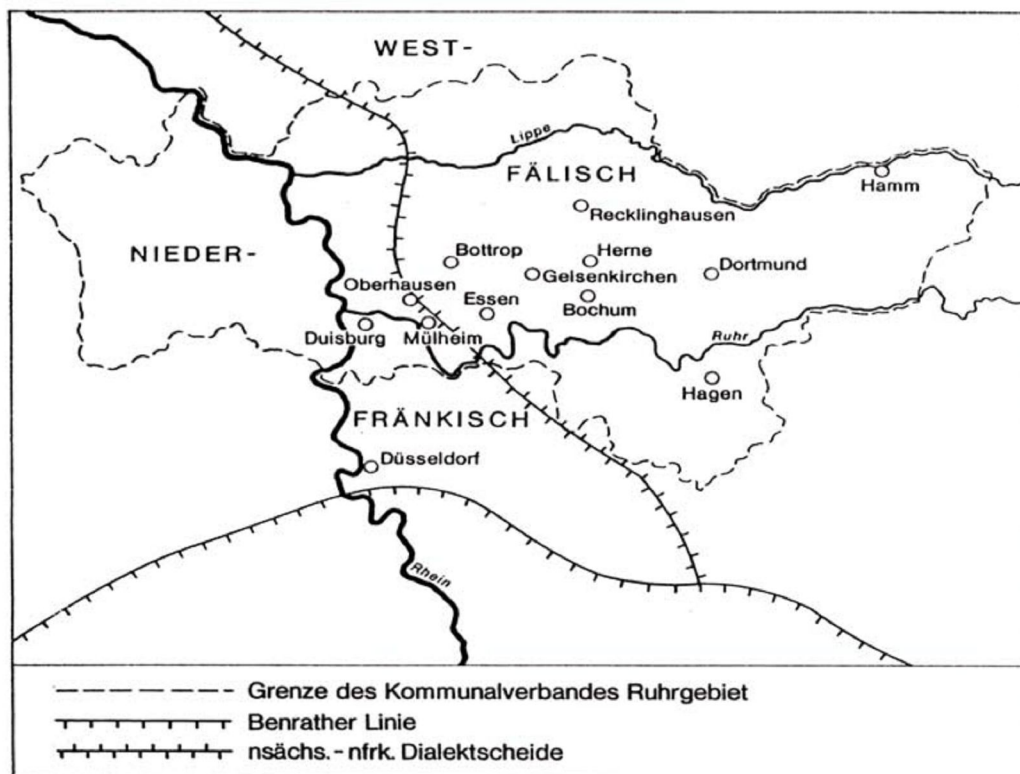

Рис. 1: Діалектне розмежування Рурської області

Згідно А. Міму, приблизно з середини 14-ого століття саме нижньофранкський діалект слугував в Рурській області у якості загальної народної мови у всіх комунікативних ситуаціях. Обмеження області використання діалекту розпочинається у 17-ому сторіччі. Тобто, засобом спілкування в повсякденному житті все ще є нижньофранкський діалект, проте в офіційних ситуаціях, а саме: у церкві, в суді, в органах адміністрації, у свої права поступово вступає літературна німецька мова [13: 39]. До того ж, вузька сфера реалізації (передусім в аграрному секторі) й значні відмінності від літературної німецької мови привели до того, що нижньонімецькі мовні варіанти стали непридатними для вживання населенням, кількість якого невпинно збільшувалась.

Саме на прикладі Рурської області виразно простежується, яким чином стрімкі зміни в культурній й економічній сферах життя, тобто екстралінгвістичні фактори, призводять до мовних змін. На мовну ситуацію Рурської області 19-ого сторіччя вплинули наступні прямі та непрямі екстралінгвістичні фактори:

1) фактори непрямого впливу (під непрямими факторами маються на увазі економічні, інфраструктурні й культурні чинники, які впливають на мовну систему):

- у 19-ому сторіччі Рурська область втратила свою здебільшого аграрну орієнтованість та перетворилася на район зосередження промислових підприємств. Це означало безвихідне примирення з новою, механізованою робочою атмосферою. Так виникла нова, соціально-детермінована верства населення – індустріальний пролетаріат;

- індустріалізація стала причиною активного розростання міст й зменшення кількості сільського населення, що, в свою чергу, спричинило формування нової культури побуту в Рурській області;

- в урбанізованій Рурській області мешкало корінне населення, так само як і переселенці із сусідніх Вестфалії, Нижньої Франконії й інших областей, а також іммігранти з інших країн, особливо зі Східної Пруссії. Багатомовна ситуація такого типу могла б спричинити більш швидке опанування загальною для всього населення мовою, тобто літературною німецькою мовою, якби процес міграції був більш активним;

- зростаючі транспортні можливості разом із розвитком системи експорту/імпорту обумовили більш швидке й частіше подолання великих відстаней, що, у свою чергу, також мало змогу вплинути на тенденцію мовного примирення;

2) фактори прямого впливу (під прямими факторами маються на увазі чинники, які у процесі індустріалізації очевидно призвели до розширення лексичного складу мови). Так, в Рурській області спостерігалася збільшення кількості й розповсюдження професійних термінів і неологізмів, які виникли у наслідок розвитку таких галузей науки, як: фізика, хімія, медицина, психологія, політика, економіка, філософія й література; пізніше ці терміни почали використовуватися також і в розмовному мовленні [15: 114-115].

Згідно Халленбергеру [8: 78], починаючи з 19-ого століття нижньонімецькі діалекти втрачають свою престижність, особливо для іммігрантів. Паралельно серед усіх верств населення стрімко зростає популярність літературної мови. Таким чином, у період з 1880 по 1910 роки у Рурській області спостерігалася наступна ситуація:

1. Великій кількості переселенців була протипоставлена порівняно невелика кількість корінних мешканців. До того ж, більшість іммігрантів не володіли німецькою мовою. Так, наприклад, кількість поляк, що мешкали у місті Оберхаузен в 1910 році склала близько 10 відсотків, а в Хамборні – близько 18 відсотків від загальної кількості населення [10: 357].

2. У більшості випадків спілкування не могло відбуватися на рідних мовах або діалектах, якими володіли мешканці регіону.

3. Діалекти місцевого корінного населення не стали «цільовими» для переселенців з декількох причин: по-перше, на рубежі століть відбувся тотальний розпад нижньонімецьких діалектів, а по-друге, вони не користувалися великою популярністю серед місцевого населення [9: 102-103].

Саме у вищезмальованій лінгвістичній ситуації й виникає, у якості «мови примирення» (нім. *Ausgleichssprache*), особлива розмовна мова – так званий *Ruhrgebietsdeutsch* (скорочен. – RGD), що означає «урський варіант німецької мови».

До сьогоднішнього дня виникають складнощі з науковим визнанням RGD і визначенням його місця в лінгвістичній термінології. Перехідний стан даного мовного варіанту не відображений однозначно в традиційних лінгвістичних категоріях, що, перш за все, стосується наступного:

- співвідношення RGD і літературної мови: RGD виражається й розуміється як близький до літературної норми, проте його відмінні риси виразно виділяються на всіх мовних рівнях;

- співвідношення RGD і традиційних територіальних мовних варіантів: RGD не володіє відносно закритим й однорідним мовним ареалом, а також сталими фонетичними відмінностями від літературної мови, не будучи, таким чином, ні діалектом, ні говором.

Отже, при розгляді потрійної схеми «літературна мова – міжрегіональна розмовна мова – діалект», RGD співвідноситься з другим компонентом – міжрегіональною розмовною мовою.

Існують також й інші варіанти визначення статусу RGD. Оскільки «діалектами в Германії вважаються лише регіональні варіанти, що володіють достатньо довгою історичною традицією», то Менге і Мім визначають RGD як «новий тип діалекту», відмінний від традиційних [11].

Серед дискусій на тему «мовних бар'єрів» в сімдесятих роках XX століття виникає визначення RGD як соціолекта, тобто мовної форми, яка використовується лише нижчими верствами населення з метою досягнення соціального єднання і взаєморозуміння. Проте, згідно В. Елмеру [7], RGD властивий не тільки нижчим верствам населення, але й має важливе значення для спілкування всіх прошарків суспільства.

Згідно Тео Хардену, RGD є піджином (від англ. *Pidgin*) – спрощеною мовою, яка виникла в екстремальній ситуації міжетнічних контактів при гострій необхідності досягнення взаєморозуміння [9: 103]. Таким чином, «піджин-дойч» (*Pidgin-Deutsch*) виникає там, де спілкуються німецькою мовою, наприклад, грек та турок. З елементів цих трьох мов-учасників й формується «мова примирення».

У сучасних лінгвістичних дослідженнях для визначення статусу RGD також нерідко використовується протиставлена літературній мові система – «субстандарт», яка має як особливості розмовної мови, так і діалектні характеристики. А. Мім вважає, що RGD цілком відповідає «новому субстандарту». Дана мовна варіація іде корінням до 16-17 ст., до того часу, коли вищі верстви населення більше не розмовляли на нижньонімецькому діалекті в офіційних ситуаціях, а прагнули до «піднесеної німецької мови». Виниклий в такому прагненні варіант мовлення мав все ж таки численні нижньонімецькі риси і в 18-19 ст. жартівливо називався «німецька мова в клопенах (дерев'яних черевиках)» [12: 49]. Проте з часом нова мовна варіація здобула популярність як серед місцевого населення, так і серед іммігрантів зі Східної Європи.

В рамках даного дослідження вважаємо, що найбільш коректно розглядати RGD як регіональний мовний варіант, тобто регіолект. Даний термін ввів в науковий обіг петербурзький дослідник О. С. Герд, розуміючи під «регіолектом» особливий перехідний тип між діалектом, з одного боку, і жаргоном, з іншого [1: 23]. Для позначення RGD цей термін вперше був застосований Х. Баузіngerом [6: 11] в 1975 році, а пізніше також П. фон Поленцом, який зазначав, що «регіолект – це є варіант німецької мови, який знаходиться у постійному розвитку та характеризується системою мовних відмінностей, прояв яких не є обов'язковим і може також мати місце за межами позначеного регіону» [14: 456]. На користь цього терміну говорить тісна співвіднесеність мови з територією поширення, а саме – Рурською областю.

До 60-х рр. 20 ст. *Ruhrdeutsch* вважався неповноцінною мовою, що накладало клеймо на його носіїв, як на людей з низьким рівнем освіти. Внаслідок цього люди соромилися місцевої мови, намагалися не користуватися нею. Проте на сьогоднішній день спостерігається хвиля підвищеного інтересу до рурського регіолекту, особливо серед молоді, що, в свою чергу, підтверджує актуальність подальшого його дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Герд А. С. Введение в этнолингвистику. Курс лекций и хрестоматия. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2001. – 288 с.
2. Жирмунский В. М. Немецкая диалектология. – М.-Л.: Изд-во АН, 1956. – 636 с.
3. Филичева Н. И. Диалектология современного немецкого языка. – М.: Высш. шк., 1983. – 192 с.
4. Bach A. Deutsche Mundartforschung: ihre Wege, Ergebnisse und Aufgaben Text. – Heidelberg: Winter, 1969. – 335 S.
5. Barbour St., Stevenson P. Variation Im Deutschen: Soziolinguistische Perspektiven. – Berlin; New York: De Gruyter, 1998. – 354 S.
6. Bausinger H. Deutsch für Deutsche. – Frankfurt, 1975. – 160 S.
7. Ehlich K. Sprache und Literatur an der Ruhr. – Essen: Klartext-Verlag, 1997. – 275 S.
8. Hallenberger D. „Tuuuse ma eem im Kabäusken fitschen...“: Die Sprache im Ruhrgebiet – Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh, 1990. – 110 S.
9. Harden T. Zwischen Wenker und dem Ersten Weltkrieg // Mihm A. Sprache an Rhein und Ruhr. Dialektologische und soziolinguistische Studien zur sprachlichen Situation im Rhein-Ruhr-Gebiet und ihrer Geschichte. – Stuttgart: Franz Steiner Verlag Wiesbaden GmbH, 1985. – S. 99-106.
10. Maass C. Deutsche Binnenwanderung mit besonderer Berücksichtigung des deutschen Westens // Staat und Volkstum, Bd. 2. – Berlin, 1926. – S. 357-381.
11. Menge H. Ist unser Ruhrdeutsch ein echter Dialekt? // Im Anfang war das Wort. – Dortmund, 1982. – 252 S.
12. Mihm A. Dialekte in der Industriezone. Untersuchungen zum Sprachgebrauch im Duisburger Stadtgebiet // Gesellschaft der Freunde der Niederrheinischen Universität Duisburg. – Universität Duisburg, 1982/83. – S. 32-50.
13. Mihm A. Dialekte in der Industriezone. Untersuchungen zum Sprachgebrauch im Duisburger Stadtgebiet // Duisburg: Gesellschaft der Freunde der Niederrheinischen Universität Duisburg, 1984. – S. 32-50.
14. Von Polenz P. Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart. – Berlin & New York, 1999. – 757 S.
15. Thies U. Die gesprochene Sprache im Ruhrgebiet – eine „Monovarietät?“ // Sprache an Rhein und Ruhr. Dialektologische und soziolinguistische Studien zur sprachlichen Situation im Rhein-Ruhr-Gebiet und ihrer Geschichte. – Stuttgart: Franz Steiner Verlag Wiesbaden GmbH, 1985. – S. 107-148.
16. Venema Johannes Zum Stand Der Zweiten Lautverschiebung Im Rheinland. – Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1997. – 552 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Пономарьова – асистент кафедри німецької філології Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Наукові інтереси: діалектологія, лексикологія, соціолінгвістика німецької мови.

ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНІ ЧИННИКИ ПЕРЕНЕСНОГО ВЖИВАННЯ ПРОПРІАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В МОВІ ГАЗЕТ

Інна ТІЛЬНОВА (Кіровоград, Україна)

У статті виокремлено та проаналізовано низку чинників, що впливають на частотність і специфіку перенесеного вживання власних назв різних класів у публіцистичному стилі.

Ключові слова: онім, екстралінгвальні чинники, переносне вживання, переносне значення, семантична конотація, лексико-семантичні процеси.

A number of factors which influence the frequency and specific character of proper names' usage in publicistic style are singled out and analyzed in this article.

Key words: proper name, extralinguistic factors, indirect usage, indirect meaning, semantic connotation, lexico-semantic processes.

Розвиток лексико-семантичного рівня мови відбувається під впливом інтралінгвальних та екстралінгвальних чинників. Позамовні фактори відіграють важливу роль у трансформації семантики власних назв, переносно вжитих у засобах масової інформації.

Під позамовними факторами, що впливають на розвиток семантики пропріальних лексем, виділяємо як об'єктивні причини (специфіка об'єктів номінації, природні умови, контекстуальне та ситуативне мовне оточення, зміна ціннісних орієнтирів), так і суб'єктивні (психічні процеси асоціювання, власний досвід та світогляд автора тексту).

Серед соціально-експресивних факторів дослідники виокремлюють рівень розвитку економіки, освіти, науки, культури, мас-медіа, панівні політичні погляди та течії, демографічні зміни, ідеологія. До логіко-психологічних відносимо психологічний стан суспільства, особливості ментальності етносу (М. В. Бондар) [1 : 4].

Вивченню позамовних чинників пропріальної номінації присвячено праці, у яких об'єктом дослідження є процеси виникнення різних класів онімів: ойконімів (М. І. Рязанцева), урбанонімів (О. Б. Галай), зо онімів (О. Л. Кирилюк).

У дисертації В. І. Ільченка розглянуто соціальні причини виникнення експресивних конотацій пропріальних лексем у ЗМІ, у роботі Н. М. Рудніченко досліджено позамовні та

мовні чинники породження та функціонування дискурсу електронних ЗМІ в інформаційному суспільстві.

Наукові розвідки щодо позамовних причин семантичних змін у структурі переносно вжитих власних назв спорадичні.

Актуальність статті зумовлена необхідністю комплексного лінгвістичного дослідження причин вторинної номінації пропріальних лексем, з'ясування позамовних чинників, які сприяють розвитку семантики власних назв.

Метою роботи є визначення екстралінгвальних факторів процесу переносного вживання власних назв у газетних текстах.

Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) виокремити позамовні фактори, що впливають на специфіку переносного вживання пропріальної лексики; 2) проаналізувати найпоширеніші об'єктивні інтралінгвальні чинники переносного вживання різних класів онімів; 3) з'ясувати специфіку суб'єктивних причин переносного вживання власних назв у публіцистичному стилі.

Як зазначає В. І. Ільченко, одна і та ж власна назва різними соціумами може „читатися” по-різному. „Онiмiя газетного матерiалу характеризується наявністю внутрішніх зв'язків між власними назвами незалежно від їхньої категорiальної належності. Це зв'язки екстралінгвального плану, що залежать від семантики імені, яка є динамічною (на відміну від значення загальної назви), тобто змінюється в часі, залежно від подій, ставлення людей до денотата та уявлення про нього. Кожне “соціально значуще” ім'я у конкретний період часу володіє певним потенціалом щодо утворення асоціативних зв'язків з іншими іменами” [3 : 9].

Відтак одна й та ж пропріальна лексема може набувати різних конотацій залежно від мовного досвіду, мети автора. Наприклад: *Породжену в коридорах влади ганебну звичку протизаконного нищпорення з великим ентузіазмом взяли на озброєння доморощені шерлоки-холмси* (ДТ, 28.05.–3.06.2005) та *Електронний Шерлок Холмс* (ДТ, 10–16.06.2006). У даних випадках актуалізовано сему „слідопит”. У першому варіанті контекст дозволяє констатувати відтінок іронії, у другому додаткові семантичні конотації відсутні.

Пропріальна лексика реагує на всі зрушення в соціумі й мовній свідомості її носіїв, акумулюючи досвід суспільства та зберігаючи історичну пам'ять. Але не всі семантичні інновації переходять до частки загальноновживаних, деякі образи, створені в публіцистичному стилі на основі власних назв, є актуальними на певному часовому відрізьку, у час популярності особи, явища, на основі якого чи на яке відбувається перенесення. Наприклад, таким позамовним чинником переносного вживання у виразі *Чи вже зовсім вичерпалися творці нянь і тетяних полуденків, а війна ж бо – вона „мати рідна” й невичерпна золота жила для продюсерських рахунків?* (ДТ, 29.03.–5.04.08) є популярність російського телесеріалу „Моя прекрасна няня” і телевізійної програми „Тетянин полудень”.

Антропоцентричність публіцистичного стилю сприяє інтимізації мовлення, що є одним із чинників появи значної частини переносного вживання власних назв на позначення політичних діячів. Наприклад: *В Україні є свій Нострадамус. Його ім'я минулого тижня вирішила обнародувати львівська газета „Експрес”. За її версією, звати віщуна... Нестора Шуфрич* (ДТ, 4–10.08.10); *У Гриценка був шанс стати новим, зайнявши нішу українського Лебедя* (ДТ, 23–29.05.2009); *Мета „колективного Табачника” абсолютно очевидна: дискредитувати ідею соборності України, в якій різні можуть співіснувати у мирі та єдності* (ДТ, 18–24.12.2010); *По-четверте, якщо говорити про фінансові потоки, то очевидно, що головним „Водяним” призначено першого віце-прем'єра – міністра економічного розвитку і торгівлі Андрія Ключова* (ДТ, 11–17.12.2010); *А ціла й неушкоджена Тимошенко рятуватиме країну. Вона Жанна д'Арк. Вона надихатиме.* (ДТ, 23–29.05.2009).

На фоні актуальних на даний час власних назв *Ключев* і *Табачник* онім *Жанна д'Арк* усе помітніше втрачає свою актуальність, коли мова йде про колишнього прем'єр-міністра України Юлію Тимошенко, яка нині перебуває під слідством Генпрокуратури. Змінюється й конотативне забарвлення цієї пропріальної лексеми: колишня актуальна сема „героїзм” замінюється на „поневір'яння”, „жертвовність”. Автор публіцистичного тексту намагається розмовляти зі своїм читачем неофіційно, інтимізуючи політичну ситуацію, роблячи читача безпосереднім учасником політичних подій, про які йдеться.

Найбільш чутливим до значенневих модифікацій є лексико-семантичний рівень, на якому позначається дія інтеграційних, глобалізаційних процесів суспільного життя. Як уже зазначалося, постійний і безперервний розвиток лексичного складу мови, його кількісні та якісні зміни, поява й зникнення окремих значень помітно активізуються в часи кардинальних змін у суспільстві. В українській мові ці процеси безперервно продовжуються, прикладом чого є часткова модифікація семантики власних назв в останнє десятиліття ХХ століття і на початку ХХІ.

Переорієнтація суспільної свідомості, звільнення від штампів, а звідси й демократизація публіцистичного дискурсу, поява семантичних неологізмів серед пропріальних лексем відбулася під впливом:

– переоцінювання української історії: *Український ГУЛАГ, або Сім кіл „Бублика”* (ДТ, 20–26.11.2010);

– світової культури (літератури, музики, театру, образотворчого мистецтва, кінематографу): *Український „Поттер” з осторогою поглядає на інтерв'юера* (ДТ, 13–19.11.2010); *У вихованому як Періс Хілтон ніколи не прокинеться ні Жанна д'Арк, ні Маргарет Тетчер, ні мати Тереза.* (ДТ, 30–5.11.2010); *Не політики – а карикатури на держмужів. Не фільми – а знущання з мистецтва кіно. Не співачки – а виключно зраї пародій на „алл пугачових”, „мадонн”, „леді гага”* (ДТ, 30–5.11.2010), *Не можемо бути самодостатніми, та й годі... Маруся Чурай – „українська Сафо”, Тарас Шевченко – „український Пушкін”, Михайло Грушевський – „український Ключевський”, Іван Пулюй – „український Рентген” (хоч останній був стосовно Пулюя класичним плагіатором). Ну, а наша славна іменинниця, зірка української сцени, незрівнянна Марія Заньковецька, звичайно ж, – „українська Елеонора Дузе” (варіанти – Сара Бернар, Віра Комісаржевська, Марія Єрмокова) (ДТ, 7–13.08.2010).*

– розвитку економіки: *„Студія Квартал 95” – це своєрідна „Криворіжсталь”, тільки шоу-бізнесова. Велике виробниче підприємство, яке спеціалізується на виготовленні та поширенні різних пародій та хохм* (ДТ, 30–5.11.2010);

– зміни в ідеології, відсутність цензури та самоцензури: *Світобачення комунізму є апогеем соціалізації християнства: де „Царством Божим” є „світла мета”, „раєм” – „комунізм”, „Спасителем” – „дідусь Ілліч”, „пророками” – „Маркс і Енгельс”, „мучениками” – „герої війни і революції”, „Сатанюю” – „Захід”, „церквою” – „партія”, „Отче наш” – „Інтернаціонал”, „соборами” – „з'їзди”, „Іудою” – „вороги народу”, „Великим Постом” – „Голодомор”* (ДТ, 29.09.–5.10. 2007);

– євроінтеграції: *„Євро – 2012: „уж Германн близится, а полночи все нет”* (ДТ, 11–17.12.2010).

Важливими є психологічні прагнення автора посилити або послабити характер сказаного, а також інтенсивний розвиток лексики тих сфер, які становлять об'єкт особливого зацікавлення (мас-медіа, шоу-бізнес): *Вождь і мучитель Володимир Зеленський. Жовтневий переворот на ТБ* (ДТ, 30.10–5.11.2010).

Результатом зрушення співвіднесеності між онімом та об'єктом його позначення є трансформація його значення, розвиток у його семантичній структурі нового значення. Наслідки змін можуть поступово закріплюватися, а вживання в мові стабілізуватися внаслідок його регулярності. Прикладом цього є переносне вживання оніма „сердючка” на позначення виконавців, перевдягнутих у жінку з великими грудьми, що співає пісні низького інтелектуального рівня: *Начебто „історія української естради” почалася 16 років тому, причому безпосередньо з „сердючок” (ї їже з нею)* (ДТ, 22–28.12.2007); *Або свого часу популярна маска „В. Сердючка” – сьогодні, роз'їдена корозією самодостатності, перетворилася, знову-таки, на тьмяну „самопародію” на себе. А хіба не так?* (ДТ, 30–5.11.2010).

Нове вживання одиниці не завжди зумовлює зміну її значення, лишаючись індивідуальним, okazіональним: *„Посмертні записки Піквіського клубу”... по-полтавськи* (ГУ, 13.1.10). У цьому випадку підтекст створено внаслідок володіння спільним, принаймні зрозумілим для автора й читача дискурсом. Виникнення вторинної номінації в мові

зумовлене потребами оформлення нових змістів або чіткішого позначення вже відомих об'єктів думки.

Стилістично знижена лексика теж набула широкого використання в публіцистичному стилі як продуктивний засіб натуралістичного відображення мовної дійсності: „*Пішли ви НАК, „Нафтогаз”!*” (ДТ, 27–3.12.10), *ВАКханалія-2* (ДТ, 18–24.12.2010).

Отже, причинами змін словникового складу публіцистичного стилю сучасної української мови є 1) демократизація, інтеграція, глобалізація суспільства; 2) розвиток соціуму, політичні, економічні, культурні, наукові події; 3) свобода слова, відсутність цензури, зміна ідеології, державний статус української мови; 4) поширення моди на семантичні неологізми; 5) пошуки нових найточніших засобів вираження.

У семантиці власної назви відбувається зіткнення лінгвальних та екстралінгвальних планів. Суб'єктивність уживання власних назв проявляється в індивідуальності їхнього вибору в процесах називання, що супроводжується асоціативним перенесенням суттєвих якостей об'єкта, для означення якого онім уживається, на значення самої власної назви, що у свою чергу відображається в подальшому функціонуванні пропріальних лексем. Власні назви, таким чином, мають властивість накопичувати екстралінгвальну інформацію про позначуваний денотат, яка із часом може стати частиною семантики власної назви. Семантичні новотвори на основі власних назв відіграють важливу роль, беручи участь у творенні спільного мовно-інформаційного простору. Лексико-семантична система зазнала впливу екстралінгвальних чинників – перетворень у соціально-політичному, економічному, науково-технічному, культурному житті суспільства, зміни масової свідомості та переоцінювання історії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондар М. В. Активні лексико-семантичні процеси в мові художньої прози кінця XX – початку XXI : автореф. канд. філол. наук : спеціальність 10.02.01 „Українська мова” / М. В. Бондар. – Київ, 2004 – 12 с.
2. Галай О. Б. Екстралінгвальні чинники еволюції урбанонімії Закарпатської області у XX–XXI столітті / О. Б. Галай // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. – Випуск 18. – С. 63–68.
3. Ільченко В. І. Експресія власних назв як засіб публіцистики : автореф. дис. канд. філол. наук : спеціальність 10.01.08 „Журналістика” / В. І. Ільченко. – Київ, 2003. – 13 с.
4. Рудніченко Н. М. Дискурс електронних засобів масової інформації в інформаційному суспільстві : автореф. канд. філол. наук : 10.02.15 „Загальне мовознавство” / Н. М. Рудніченко – Київ, 2009. – 20 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Тільнова – аспірант кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: лексикологія, ономастика, стилістика української мови.

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ТА СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ АНГЛІЙСЬКИХ ПРИТЧ

Юлія МУСІЄНКО (Київ, Україна)

У статті розглянуто тенезу притчі як найдавнішого літературного жанру. Автором також систематизовано та класифіковано функціональне призначення притч, виявлено їх структурно-семантичні особливості та розроблено систему жанрової модифікації англійських притч.

Ключові слова: притча, повчальний дискурс, повчальність, притчевість, прагматична спрямованість, жанрова модифікація.

The article focuses on the investigation of parables as the oldest literary genre. The author has classified functional, structural and semantic peculiarities of English parables and has performed systematization of the multitude of the genre modification.

Key words: parable, didactic discourse, didacticism, parabolism, pragmatic loading, genre modification.

На сучасному етапі розвитку мовознавства значну увагу дослідників (О. Р. Валігура [6], А. А. Калита [14], О. І. Стеріополо [26], J. Laver [32], J. Pierrehumbert [34], M. Tatham [36] та ін.) привертають механізми відображення реального світу одиницями фонетичного рівня

мови на основі даних психології, філософії, нейрофізіології, логіки. Лінгвокогнітивний підхід у фонетиці набуває стрімкого розвитку у зв'язку з тим, що елементи мови й мовлення як двосторонні одиниці мають фізичні та психічні плани [14: 5-7]. У той же час фонетична наука ще не має у своєму розпорядженні досить повних теоретичних уявлень про лінгвокогнітивні особливості просодичного оформлення повчального дискурсу, а саме англійських притч, та специфіку взаємодії просодичних підсистем в актуалізації англійської притчі з їхнім комунікативно-прагматичним потенціалом.

З огляду на це, *метою* нашої статті є розгляд особливостей повчального дискурсу, а саме англійської притчі, шляхом систематизації та класифікації її прагматичного навантаження, структурно-семантичних особливостей та жанрової модифікації. Саме таку класифікацію доцільно, на наш погляд, використовувати для обґрунтування теоретичних передумов дослідження лінгвокогнітивних особливостей просодичного оформлення англійських притч.

Слід зазначити, що повчальний дискурс є цілеспрямованою комунікативною дією, зумовленою особливою адресато-адресатною конфігурацією, з ілокутивною метою здійснення адресантом повчання співрозмовників, що включає вербальний та позалінгвальні компоненти комунікації. При цьому суб'єкт висловлювання стає центром дискурсивного простору, оскільки в його індивідуальному мовному досвіді сходяться воедино усі лінії дискурсу [11: 59-73].

Дослідження притч привертає увагу багатьох дослідників із різних галузей лінгвістики, наприклад: вивчалися природа і сутність притчі, проводилися історико-літературні дослідження притчі різних національних літератур, притчовості поезії та прози ХХ століття [19; 20]; досліджувалися також жанр притчі як форма філософського світобачення [20; 28; 30]; притчівість та асоціативність у поезії п'єси-притчі [7]; комунікативно-композиційне членування тексту притчі [16]; притча як видова категорія [4]; естетична природа притчі [15]; притчево-алегоричний напрямок в епосі й драмі [2; 33; 35 та ін.]. Розглядалися також мовно-стилістичні особливості притчі, зокрема, автологічність мовлення [37: 32–37]; лексичні особливості на прикладі корпоративної лексики [21: 260]; засоби реалізації символізму в притчі [21: 260]. Розроблена дефініція притчі, у якій ураховані соціальні, комунікативні, художньо-естетичні цілі та мовні засоби виразності [37: 32–37]; беруться до уваги певні відношення між адресатом і адресантом [37: 32–37].

Відомо, що притча трактується як максимально типізоване й узагальнене повісткування ілюстраційного характеру з елементами іносказання, в основу якого покладені такі життєві ситуації, котрі за доступністю розраховані на самостійне осмислення читачем/слухачем, а тому й навмисне позбавлене чітко сформульованої авторської думки, висновку, моралі чи ідеї [31: 232-234].

У нашому дослідженні, присвяченому лінгвокогнітивним та прагматичним особливостям просодичного оформлення англійських притч, ми виходимо із визначення притчі як відносно короткої прозаїчної розповіді про реальні, нереальні події, в якій за допомогою прийомів непрямой мови, двухплановості, рідше чіткої алегоричності, метафоризації, символізації, афоризації, драматизації, тавтології, а також шляхом оптимального вибору лексики (загальноживана, абстрактна, корпоративна, тематична) передається думка про складні вербальні явища, які мають великий семантичний об'єм і впливають на свідомість та мислення адресата [21: 264]. Притчеві твори потребують від читача/слухача активного залучення елементів аналітичної діяльності, апелюють до вміння бачити паралелі з минулим і майбутні перспективи, оцінювати й узагальнювати свій власний досвід, вписувати його у контекст досвіду людства, інакше кажучи, спонукають до свідомого занурення у глибини змістових та ідейних проблем, до відмови від однозначності та незаперечності будь-яких висновків [7].

Слід також зазначити, що експресивність притчі досягається завдяки спрямованості до завжди наявного в ній смислового центру, адже притча створюється не для самостійного функціонування, а в деякому контексті, у зв'язку з певним світоглядним положенням. Так, повне розуміння притчі можливе лише після включення її до цілісної системи світобачення. Це пояснює активне використання елементів умовності зображення, парадоксу, надмірне

акцентування окремих аспектів проблеми, що призводить до деформації реальності, тих чи інших рис поведінки чи якостей людини у притчевих творах [11; 19].

До сказаного слід додати, що процес усної актуалізації тексту притчі характеризується необхідністю добору мовцем таких просодичних засобів, що, взаємодіючи з обмеженим колом її лексико-граматичних елементів, були б здатні передати повчальність тексту й спонукати слухача до значних емоційних переживань, відсутність яких знижує ефект фіксації логіко-змістової основи повчання та етичної ідеї притчі в свідомості реципієнта.

Відомо, що дослідження мовних засобів організації текстів малих форм неможливо виконати коректно, якщо не спиратися на апарат категорій тексту: змістових – інформація, завершеність, модальність, автосемантичність тощо, та формально-структурних – інтеграція, когезія, континуум, членування та інші [29: 80-81].

Отже, опису диференційних ознак притчі присвячено значну кількість лінгвістичних [11; 16; 21] і літературознавчих праць [2; 3; 7; 8; 12]. Проте, незважаючи на наявність значної кількості наукових праць, у них відсутня вичерпна класифікація функціональних, структурних і семантичних ознак елементів англійської притчі, яку можна було б безпосередньо використовувати в нашому дослідженні як теоретичне підґрунтя для проведення експериментально-фонетичного вивчення лінгвокогнітивних та прагматичних особливостей просодичного оформлення англійських притч. У зв'язку з цим і виникає потреба в аналізі й систематизації зазначених ознак.

Автори низки праць (див., напр., [2; 3; 7; 8; 13; 15; 19; 20; 22; 23; 24]) по-різному бачать функцію притчі як особливої форми вираження повчальної думки, спрямованої на переконання слухача. Так, найголовнішою функцією притчі є, як вважає О. О. Потєбня [22], узагальнення людиною життєвого досвіду та натяк на розв'язання важливих проблем, навчаючись життєвській мудрості. У свою чергу, С. Добротворський [13] і Є. К. Ромодановська [24] визначають функцію активізації людського мислення для дешифрування тексту і змісту та моделювання повчальних ситуацій проблемного характеру для самостійного їх розв'язання читачем/слухачем. Ми, у свою чергу, поділяємо думку Л. І. Тараненко [27], щодо головної функції притчі, якою є саме повчальність, а всі інші функції можуть уважатися її підфункціями.

Щодо визначення функціонального аспекту притчі під кутом нашого дослідження, то зауважимо, що при вивченні закономірностей реалізації мовцем тексту притчі, з функціонального погляду найвагомішою ознакою, яка впливає на специфіку її лінгвокогнітивних особливостей просодичного оформлення, є її прагматична спрямованість. Такий підхід дозволяє під час проведення експериментально-фонетичного дослідження виявити наявну в свідомості мовця кореляцію між його намірами та емоціями. У силу цього, в обґрунтованій нами класифікації, яка наведена на рис. 1.1, за основу систематизації елементів її першого ієрархічного рівня прийнято прагматичну спрямованість притчі.

На підставі аналізу існуючих наукових уявлень про функціональне призначення повчальних текстів [2; 3; 4; 27;] нами було визначено прагматичну спрямованість тексту як провідну функціональну ознаку притчі, що впливає на специфіку її лінгвокогнітивних особливостей просодичного оформлення. Відповідно до прагматичного спрямування, як це видно з рис. 1.1, яке формує мораль та повчальну настанову усього тексту, англомовні тексти притчі були класифіковані нами на такі, що схвалюють розсудливі дії героїв, та на такі, що засуджують нерозважливі дії і вчинки головних персонажів.

При розгляді структурно-семантичних особливостей тексту притчі, слід урахувати те, що в ній зміст тексту тісно пов'язаний із композицією, оскільки внутрішній – семантичний аспект – реалізується через зовнішній, тобто через певну структурну будову тексту [17]. Тому композицію визначають як побудову художнього твору, зумовлену його змістом, характером, призначенням, та традиційно кваліфікують її як співвідношення основних елементів сюжету: експозиції, розвитку подій, кульмінації, розв'язки [25: 1399].

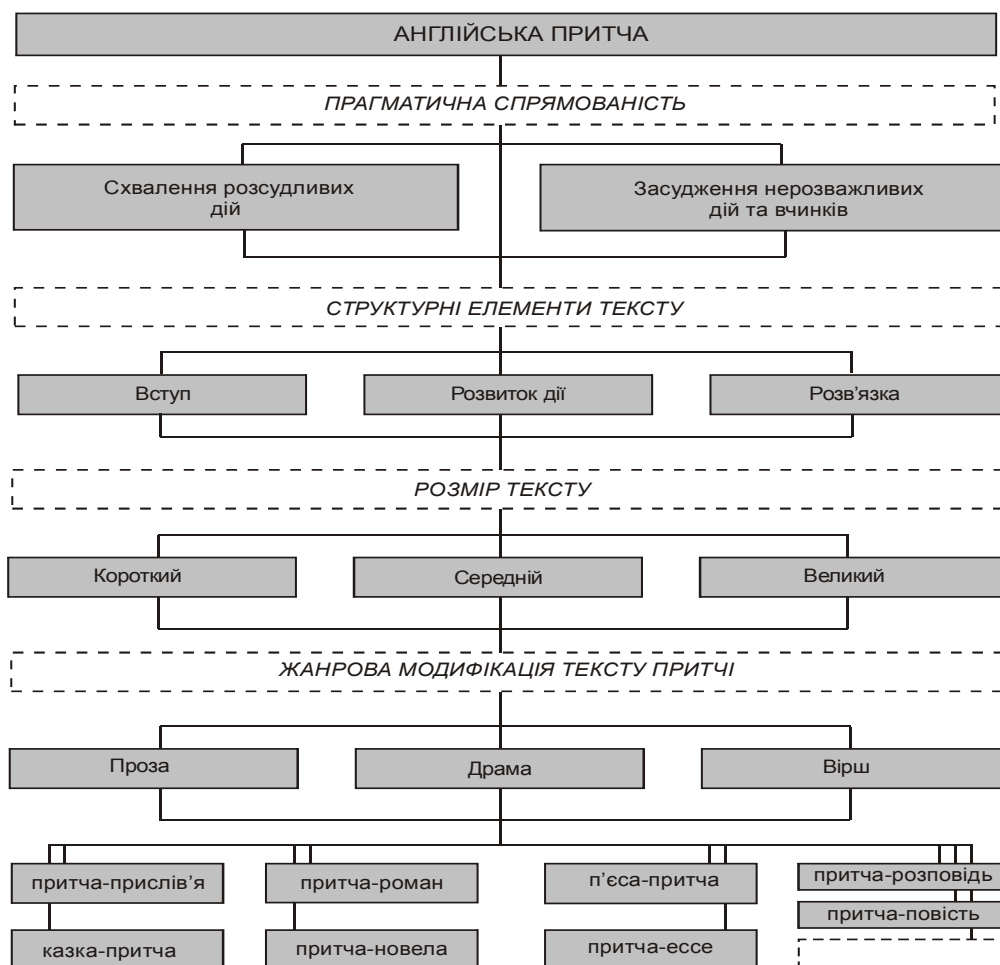

Рис. 1.1. Класифікація функціональних та структурно-семантичних ознак англійської притчі

У контексті нашого дослідження зазначимо, що в лінгвістичних джерелах існує декілька варіантів членування елементів, що складають композиційну будову притчі. Так, Ю. Клим'юк [15] зазначає, що притчі властива структурно-логічна схема побудови "виклад – тлумачення". Зображувані події та образи у викладі подаються узагальнено, а в другій частині притчі вони набувають одиничного, конкретного вираження. Тлумачення викладу є узагальненим образом пізнавальної людиною діяльності у формі філософських, релігійних, моральних, суспільних понять. Г. Г. Москальчук відводить особливу роль пропорційному членуванню тексту на основі теорії "золотого перерізу/поділу" (golden section) [18]. Аналізуючи складові компоненти тексту, І. Р. Гальперін [10], О. П. Воробйова [9] вводять поняття "комунікативного блоку" (К-блок), який є одиницею функціонально-комунікативного та комунікативно-композиційного членування тексту. С. Д. Курінная [16] виділяє такі комунікативні блоки як: інтродуктивний К-блок, в якому констатується повідомлення; серединні К-блоки, які реалізуються змішаними композиційними формами [16]; та інферативний К-блок, який містить розв'язку.

Виходячи з вищезазначених класифікацій тексту притчі та беручи за основу критерій єдності функції і змісту, на другому рівні (рис. 1.1.) нами було класифіковано такі функціонально-сміслові блоки тексту притчі: "Вступ", "Розвиток дії", "Розв'язка". Функціональне призначення "Вступу" має на меті показати конфліктність ситуації, причину проблеми та зацікавити реципієнта подальшими подіями; блок "Розвиток подій" представляє собою бурхливе розгортання подій та пошук вирішення проблеми; функціонально-сміслову структуру тексту притчі завершує блок "Розв'язка", в якій реалізується повчальність та мораль.

Звернемо увагу також на те, що розмір тексту впливає на структурно-семантичні особливості англійських притч, і саме на цій підставі, ми розглядаємо короткі, середні та великі тексти притч (рис. 1.1. – третій рівень).

У лінгвістичних працях достатньо приділено уваги окремим питанням генезису жанрів художніх текстів, зокрема притч. Л. І. Тараненко в своєму дослідженні [27] зазначає, що неминучий невпинний приріст жанрових ознак, ідей та спрямованості творів художньої літератури спростовує тезу про практичну можливість чіткої й вичерпної класифікації всіх жанрів літературних творів. Тому зрозуміло, що будь-які подальші дискусії щодо конкретних жанрів творів художньої літератури здатні призвести лише до розширення понятійного апарату лінгвістичного опису ознак їхнього різноманіття та чіткого диференціювання жанрів на вихідні, класичні й альтернативні.

Слід зазначити, що притча з найдавніших часів існувала як структурно-складова одиниця більших жанрів. Вона вводиться в твір з метою переконливішого вираження його основної концепції. Ця художня структура існувала й існує у двох формах: як жанрова одиниця і як сукупність поетичних прийомів образотворення в інших жанрах – тобто як притчевість. Саме така форма розвитку притчі визначається її здатністю впливати на композиційну, сюжетну та образну систему інших творів. Насамперед, притча може синтезуватися з іншими жанрами – прозовими, віршованими, драматичними. Притчевість не змінює жанрових параметрів, проте, призводить до виникнення нової жанрової модифікації [4; 8]: роману-притчі, повісті-притчі, драми-притчі, філософської драми-алегорії, казки-притчі, новели-притчі, оповідання-притчі, п'єси-притчі тощо. Ю. Клим'юк у своїх дослідженнях [15] ділить притчу на релігійну й світську, філософську й моральну, фольклорну. Притча може мати різні модифікації: короткий повчальний вислів (прислів'я, приказка, сентенція), фабульна притча (прозова і віршована), притча з поясненням і без пояснення, притча з алегорією і без алегорії, притча-парабола, притча-розгорнуте порівняння.

Важливою особливістю жанрової модифікації притч є дослідження Г. Ф. Бондаренко [4], яка, в свою чергу зазначає, що так як притча має розгалужену жанрову систему: п'єса-притча, драма-притча, філософська драма-алегорія, казка-притча, новела-притча, роман-притча тощо, можна говорити про певну видову еволюцію притчі від "чистого" епосу до дифузної за своєю природою епіко-драми. Таке проміжне, між епосом і драмою, положення притчі зумовлює наявність домінантної риси, насамперед, притчевість, яка визначає собою видову належність згаданих вище жанрів.

Таким чином, дослідивши різноманітні лінгвістичні підходи до визначення особливостей жанру притчі, ми включили в четвертий рівень нашої класифікації (рис. 1.1) жанрову модифікацію текстів англійських притч, що допоможе нам виявити лінгвокогнітивні особливості просодичного оформлення англійських притч.

Отже, викладене дає підстави вважати, що обґрунтована нами класифікація функціональних, структурних і семантичних ознак англійської притчі як елемент теоретичного знання дозволить у перспективі здійснити адекватний опис лінгвокогнітивних особливостей просодичного оформлення англійських притч.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 607 с.
2. Близнюк А. С. Притчево-алегоричний напрям в епічній драмі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.06 "Теорія літератури" / А. С. Близнюк. – Житомир, 1995. – 24 с.
3. Близнюк А. С. Притчево-алегоричний напрям в епічній драмі: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.06 "Теорія літератури" / А. С. Близнюк. – Житомир, 1995. – 256 с.
4. Бондаренко Г. Ф. Притча як видова категорія / Г. Ф. Бондаренко // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2005. – № 22. – С. 180–182.
5. Брандес М. П. Стилистический анализ (на материале немецкого языка) / М. П. Брандес. – М.: Высшая школа, 1971. – 189 с.
6. Валігура О. Р. Лінгвокогнітивні і комунікативні основи фонетичної інтерференції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. філол. наук: спец. 10.02.04 "Германські мови", спец. 10.02.15 "Загальне мовознавство" / О. Р. Валігура. – К., 2010. – 33 с.

7. Веремчук Ю. В. П'єса-притча. Генеза. Поетика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.06 "Теорія літератури" / Ю. В. Веремчук ; Національна академія наук України Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2005. – 16 с.
8. Веремчук Ю. В. Притчевість та асоціативність у поезії п'єси-притчі / Ю. В. Веремчук // Вісн. Житомир. держ. пед. ун-ту. – 2004. – № 15. – С. 179–183.
9. Воробьева О. П. Стилистика текста / А. Н. Мороховский, О. П. Воробьева, Н. И. Лихошерст, З. Н. Тимошенко // Стилистика английского языка [учеб. для студ. высш. уч. зав.]. – К.: Высшая шк., 1984. – С. 196–226.
10. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 138 с.
11. Данилова Т. В. Архетипические корни притчи / Т. В. Данилова // Рациональность и семиотика дискурса / відп. ред. Б. А. Парахонский. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 59–73.
12. Демченко С. А. Жанрові особливості притчі / С. А. Демченко // Наукові записки Харк. держ. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. – 1997. – С. 405–409.
13. Добротворский С. Притча в древнерусской духовной письменности / С. Добротворский // Православный собеседник, 1964. – № 4 (апрель). – С. 316–410.
14. Калита А. А. Актуалізація емоційно-прагматичного потенціалу висловлення : Монографія / А. А. Калита. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. – С. 5–7.
15. Клим'юк Ю. Про естетичну природу притчі / Ю. Клим'юк // Слово і час – 1993. – № 5. – С. 28–31.
16. Куринная С. Д. Коммуникативно-композиционное членение текста притчи (на материале немецкоязычной литературной притчи) / С. Д. Куринная // Мова і культура : зб. наук. праць. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго. – 2004. – Вип. 7 – С. 94–96.
17. Москальская О. И. Композиционная структура микротекста / О. И. Москальская // Вопросы Романо-германской филологии. Сб. науч. трудов. – М.: МГПИИЯ им. М. Горького. – 1978. – Вып. 125. – С. 46–50.
18. Москальчук Г. Г. Структура текста как синергетический процесс / Г. Г. Москальчук. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 296 с.
19. Мухелишвили Н. Л. Притча как средство инициации живого знания / Н. Л. Мухелишвили, Ю. А. Шрейдер // Философские науки. – 1989. – № 9. – С. 101–104.
20. Пихтовникова Л. С. Притча как жанр и как тип текста : проблема дефиниции / Л. С. Пихтовникова // Нова філологія. – № 2(11). – Запоріжжя ; ЗДУ, 2001. – С. 216–224.
21. Пихтовникова Л. С. Тексты и методы : лингвостиллистическая характеристика и интерпретация немецкой притчи как типа текста и как жанра / Л. С. Пихтовникова // Семантика слова, речення та тексту : зб. наук. статей – Вип. 6. – К.: КДЛУ, 2002. – С. 259–265.
22. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня // Собрание трудов. – М.: Лабиринт, 1999. – 300 с.
23. Прокофьев Н. И. Древнерусские притчи и их место в жанровой системе литературы русского средневековья / Н. И. Прокофьев // Литература Древней Руси : межвузовский сборник научных трудов. – М.: – 1988. – С. 3–16.
24. Ромодановская Е. К. Повести о гордом царе в рукописной традиции XVII-XVIII веков / Е. К. Ромодановская. – Новосибирск : Наука, 1985. – 381 с.
25. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – М.: Советская энциклопедия, 1978. – 1599 с.
26. Стеріополо О. І. Мова, мовлення, комунікація / О. І. Стеріополо // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. – Linguarum VIII. – Випуск 17. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2008. – С. 68–77.
27. Тараненко Л. І. Просодичні засоби реалізації зв'язності тексту англійської прозової байки (експериментально-фонетичне дослідження) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Л. І. Тараненко ; Київськ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2003. – 233 с.
28. Товстенко О. О. Специфика притчи как жанра художественного творчества : Притча как архетипическая форма литературы / О. О. Товстенко // Вест. Киев. ун-та : Романо-германская филология. – 1989. – Вып. 23. С. 121–124.
29. Тураева З. Я. Лингвистика текста : (Текст : структура и семантика) / З. Я. Тураева. – М.: Просвещение, 1986. – 127 с.
30. Філенко С. А. Жанр притчі як форма філософського світобачення / С. А. Філенко // Придніпровський науковий вісник. – 1998. – № 2(70) січень. – С. 4–7.
31. Энциклопедический словарь юного литературоведа / под ред. В. И. Новикова – М.: Педагогика, 1988. – С. 232–234.
32. Laver J. The Gift of Speech : Papers in the Analysis of Speech and Voice / John Laver. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 1996. – 400 p.
33. Lowry L. How to Preach a Parable / Eugene L. Lowry. – Nashville : Abingdon Press, 1989. – 173 p.
34. Pierrehumbert J. B. What People Know about Sounds of Language / Janet B. Pierrehumbert // Studies in the Linguistic Sciences. – 2000. – 29 (2). – P. 111–120.
35. Stein R. H. An Introduction to the Parables of Jesus / R. H. Stein. – Philadelphia : Westminster Press, 1981. – 180 p.
36. Tatham M. Cognitive Phonetics / M. Tatham // Advances in Speech, Hearing and Language Processing ; ed. by W. A. Ainsworth. – London : JAI Press, 1990. – Vol. 1. – P. 193–218.
37. Vischer F. Th. Beispiel, Pabel, Fabel, Tiersage / F. Th. Vischer. – Darmstadt : Wiss. Buchges., 1983. – S. 32-37.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Мусієнко – аспірант кафедри германської і фінської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: когнітивна фонетика.

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕКСТУ	3
<i>БАБЕЛЮК Оксана.</i> ФУНКЦІЇ СТИЛІСТИЧНИХ ПРИЙОМІВ В АМЕРИКАНСЬКОМУ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ ТЕКСТОТВОРЕННІ	3
<i>МОЙСІЄНКО Анатолій.</i> БІЛОРУСЬКИЙ СОНЕТ І ЙОГО РЕЦЕПЦІЯ В УКРАЇНІ	9
<i>BROCK Colin.</i> FROM THE MUD OF THE TRENCHES TO THE RUBBLE OF CITIES: POETRY AND ENVIRONMENT FROM THE TWO WORLD WARS	14
<i>МАРИНЕНКО Юрій.</i> РЕЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КЛАСИКИ В ПОВІСТІ ЮРІЯ КОСАЧА «ЕНЕЙ І ЖИТТЯ ІНШИХ»	21
<i>НИКОНОВА Вера.</i> АЛГОРИТМ МОДЕЛИРОВАНИЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА ТРАГИЧЕСКОГО (на матеріалі трагедій Шекспіра).....	25
<i>ПЕТРОВА Луиза.</i> ЯЗЫКОВОЙ ОБРАЗ В ИДИОСТИЛЕ Н.А. ТЭФФИ.....	31
<i>ТУЗКОВ Сергей, ТУЗКОВА Инна.</i> КУЛЬТ КТУЛХУ: ГОТИЧЕСКАЯ ТРАДИЦИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ ГОВАРДА ЛАВКРАФТА.....	35
<i>КУЧИНСЬКИЙ Болеслав.</i> ІСПАНСЬКА ЛІТЕРАТУРА ЕПОХИ СЕРВАНТЕСА	39
<i>БЕХТА Тамара.</i> НАРАТИВНИЙ ФРЕЙМ – КОГНІТИВНА МОДЕЛЬ РОЗГОРТАННЯ ФАБУЛИ КЛАСИЧНОГО ДЕТЕКТИВУ	46
<i>БУЙНИЦЬКА Тетяна.</i> ПОРТРЕТ – ЕСКІЗ У СТРУКТУРІ ТЕКСТУ ЖАНРУ «ПОДОРОЖ»	51
<i>ГАЛАЙБІДА Оксана.</i> ПАРЕНТЕЗНІ КОНСТРУКЦІЇ У ТВОРАХ ДЖЕРОМА К. ДЖЕРОМА	55
<i>ГРЕБ Марія.</i> ЛЮДИНА У МОВНІЙ МОДЕЛІ ПОЕТИЧНОГО СВІТУ В.І. САМІЙЛЕНКА	59
<i>ГУКОВА Лина, ФОМИНА Людмила.</i> О ПРЕЗЕНТАЦИИ ПРОСТРАНСТВЕННОЙ СЕМАНТИКИ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ.....	62
<i>ГУНДАРЕНКО Олена.</i> ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕКСТІВ СУЧАСНОЇ АМЕРИКАНСЬКОЇ ЦЕРЕМОНІАЛЬНОЇ ПРОМОВИ	67
<i>ГУРКО Олена.</i> СТИЛІСТИЧНО НЕЙТРАЛЬНА ТА ЕМОЦІЙНО ЗАБАРВЛЕНА ЛЕКСИКА У ПОЕЗІЇ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ.....	71
<i>ДАНИЛКО Маргарита.</i> СПОСОБЫ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ АНТРОПОЦЕНТРОВ В НЕСОБСТВЕННО-АВТОРСКОЙ РЕЧИ	75
<i>ЗАГАЙСЬКА Галина.</i> МЕТОНИМІЯ ЯК ЛЕКСИЧНИЙ ЗАСІБ ТВОРЕННЯ ОБРАЗНОСТІ МОВИ В ОДАХ ГОРАЦІЯ	78
<i>ЗАЙЦЕВА Маргарита.</i> ОРГАНИЗАЦИЯ СМЫСЛОВОГО ПРОСТРАНСТВА ТЕКСТА КАК ПРИЕМ МАНИПУЛЯТИВНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ И СПОСОБ АТТРАКЦИИ	83
<i>ІЗОТОВА Наталія.</i> КОНЦЕПТОТВІРНА ФУНКЦІЯ НАРАТИВНОЇ ПОЛІФОНІЇ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ (на матеріалі англійських біографічних романів ХХ століття)	87
<i>КІБАЛЬНИКОВА Тетяна.</i> СЕМІОТИЧНА ПРИРОДА СЛОВОТВОРЧИХ МОДЕЛЕЙ ЛЕКСЕМ У СКЛАДІ ЗАГОЛОВКА УКРАЇНСЬКОГО ТА АНГЛОМОВНОГО ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ	91
<i>КОЗІЙ Ольга.</i> ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНА ДЕМІУРГІЯ: СПРОБА ПОРІВНЯЛЬНОГО АНАЛІЗУ ОПОВІДАННЯ ДЖ.Р.Р. ТОЛКІЄНА “ЛИСТОК НІГГЛЯ” ТА РОМАНУ М.БУЛГАКОВА “МАЙСТЕР І МАРГАРИТА”	94
<i>КУЗНЄЦОВА Дарія.</i> КОНТЕКСТУАЛЬНА ЕМОТИВНІСТЬ КОЛЬОРОНАЗВ В АНГЛОМОВНИХ НОМІНАЦІЯХ ВИРАЗУ ОБЛИЧЧЯ.....	99
<i>ЛЕВЧЕНКО Тетяна.</i> НОВІТНІ СТИЛІСТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ ПРИКАЗОК У ЗАГОЛОВКАХ УКРАЇНСЬКИХ ГАЗЕТ	103
<i>МИКОЛАЙЧУК Аліса.</i> МОТИВ І ХРОНОТОП У РОМАНІ В. ФОЛКНЕРА “В СВОЮ ОСТАННЮЮ ГОДИНУ”	108
<i>MIDJANA Tetjana, FESHCHUK Natalja.</i> TRADITIONELLE VERSUS NEUE WANLKA MPFREDE.....	112
<i>ОЛЕЙНИКОВА Галина.</i> ПРОСТРАНСТВО КОНТРАФАКТИЧЕСКОГО МИРА	116
<i>ПЕРЦОВА Інна.</i> ПОЕЗІЯ БРОДСЬКОГО В КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРИ СОЦРЕАЛІЗМУ	120
<i>ПРИСЯЖНЮК Людмила.</i> ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОЕТИКИ ЗМІНЕНИХ СТАНІВ СВІДОМОСТІ	124

<i>РОЗОВА Ірина</i> . ЗАГАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ АВТОРСЬКОЇ МОДАЛЬНОСТІ (на матеріалі англійської сатиричної прози ХХ сторіччя).....	127
<i>СЕМЕНОВА Олена</i> . СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕКСТІВ НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ ПРЕСИ	130
<i>ШАБУНІНА Вікторія</i> . ПОЛІТЕКСТУАЛЬНІСТЬ НАУКОВО-НАВЧАЛЬНОГО ТЕКСТУ	134
<i>ШУРМА Світлана</i> . ГЛОБАЛЬНИЙ СИМВОЛ МОРЕ У ГОТИЧНОМУ ОПОВІДАННІ: ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ	137
<i>АКИМОВА Наталія</i> . О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ПОНИМАНИЯ ПОСТМОДЕРНИСТСКОГО ТЕКСТА (на примере произведений В. Пелевина)	141
<i>БОНДАРЕНКО Лариса</i> . «СОВЕТ» В СИСТЕМЕ ТЕКСТОВЫХ КАТЕГОРИЙ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА	144
<i>БУРКО Віра</i> . ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ МОВЛЕННЯ АФРИКАНСЬКИХ НАРОДІВ У РОМАНІ ЧІНУА АЧЕБЕ «СВІТ РОЗПАДАЄТЬСЯ»	149
<i>ГУМАНЕНКО Олександра</i> . НАУКОВА ПОСТПУБЛІКАЦІЙНА РЕЦЕНЗІЯ: АСПЕКТИ МОВНОСТИЛІСТИЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ.....	154
<i>ДАЩЕНКО Анна</i> . ЦВЕТ (В) ПОЭЗИИ: ХРОМАТИЧЕСКИЙ ПЛАСТ ЦЫ ЛИ ЦИНЧЖАО	159
<i>ДЕРГУН Тетяна</i> . ФУНКЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ЗАГОЛОВКАХ ЖУРНАЛЬНИХ СТАТЕЙ: ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ	165
<i>ДОВБЕНКО Лариса</i> . НАРАТИВНИЙ ФОРМАТ ФОКАЛІЗАЦІЇ І ТОЧКИ ЗОРУ У СУЧАСНОМУ БРИТАНСЬКОМУ РОМАНІ.....	169
<i>ДУБЕНЧУК Яна</i> . СИСТЕМА НОМІНАЦІЙ ПОТВОРНОГО В ЛІРИЦІ У БЛЕЙКА: СЕМАСІОЛОГІЧНИЙ ТА ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ	172
<i>ДУДЧЕНОК Олена</i> . ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ ПРОГРАМИ ЯК ТИПУ ТЕКСТУ.....	176
<i>ЄРШОВА Ольга</i> . МАРКЕРИ ПРОЦЕСУ ВИКРИВЛЕННЯ В ТЕКСТІ НОВОГО ЗАПОВІТУ	180
<i>КАРІКОВА Наталія</i> . ВІДБИТТЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДИСКУСІЙ 20 – ПОЧ. 30-Х РР. ХХ СТ. В МОВІ КРАСНОГО ПИСЬМЕНСТВА (на матеріалі прози С. Пилипенка)	183
<i>КИЦАК Галина</i> . НАУКОВИЙ ТЕКСТ: МОВНІ ТА ПОЗАМОВНІ ФАКТОРИ	190
<i>КОЗЛОВА Ольга</i> . ДІЯ КОМУНІКАТИВНОГО ПРИНЦИПУ В АНГЛОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННІ	193
<i>КУЙБІДА Христина</i> . КОМПОЗИТНІ ПРИКМЕТНИКИ ПОЕМ ГОМЕРА В СКЛАДІ ПОРІВНЯНЬ.....	196
<i>ЛЕЙМОНЧЕНКО Ганна</i> . МОВА МІМІКИ ТА ЖЕСТІВ ВІДОБРАЖЕНА У ХУДОЖНІХ ТВОРАХ	201
<i>ЛОГВИНЕНКО Марина</i> . ФРАНЦУЗЬКА ПРОЗА ПОРУБІЖЖЯ ХХ–ХХІ СТОРІЧЧЯ: ЛЕЙТМОТИВ ПОШУКУ ІДЕНТИЧНОСТІ У ТВОРАХ ЕРІКА-ЕММАНУЕЛЯ ШМІТТА	205
<i>ЛУЧИЦЬКА Марина</i> . НАРАТИВНІ МОДЕЛІ ПОВІСТІ Є. ГУЦАЛА «СТАНОВЛЕННЯ»	209
<i>МАТВІЄНКІВ Ольга</i> . СТИЛІСТИЧНА СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У СУЧАСНИХ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИХ ТЕКСТАХ.....	212
<i>МОРОЗ Олена</i> . РОЛЬ ЕМПАТІЇ У СПРИЙНЯТТІ ТОНАЛЬНОСТІ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ ЧИТАЧАМИ.....	215
<i>ПАЛАМАР Наталя</i> . ПОХВАЛЬНА ПРОМОВА ЯК ТИП ТЕКСТУ: СТРУКТУРНИЙ АСПЕКТ.....	220
<i>РАДАЄВА Катерина</i> . ПИСЬМЕННИЦЬКИЙ ЩОДЕННИК У ЖАНРОВО-СТИЛЬОВОМУ АСПЕКТІ.....	224
<i>РІПЕЦЬКА Ірина</i> . АВТОМАТИЗОВАНІ МЕТОДИ КЛАСИФІКАЦІЇ ТЕКСТІВ: СУЧАСНИЙ ЕТАП ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	228
<i>САВИНА Юлія</i> . ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА РЕАЛИЗАЦИИ ФОРМ КОМИЧЕСКОГО В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (на материале произведений Джером К. Джерома).....	232
<i>УКРАЇНСЬКА Євгенія</i> . КОМІЗМ МАГІЧНОГО У ТВОРАХ Т. ПРАТЧЕТТА У ЛІНГВОПОЕТОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТІ	235
<i>ХАБАРОВА Наталія</i> . МАНИПУЛЯТИВНИЙ И ВОЗДЕЙСТВУЮЩИЙ ПОТЕНЦИАЛ АННОТАЦИЙ К ХУДОЖЕСТВЕННЫМ ПРОИЗВЕДЕНИЯМ	239
<i>ЧЕТОВА Наталя</i> . ЖАНРОВІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ФЕНТЕЗІ.....	244
<i>ШЕВЕЛЬОВА-ГАРКУША Наталя</i> . КОМПОЗИЦІЙНИЙ ПРИЙОМ СИМЕТРІЇ НА РИТМІКО-СИНТАКСИЧНОМУ РІВНІ В ТЕКСТАХ АМЕРИКАНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ ХХ СТОЛІТТЯ: КОГНІТИВНО-СЕМІОТИЧНИЙ АСПЕКТ	246

<i>ЯРЕМКО Мар'яна.</i> ТРАДИЦІЯ МОВЧАННЯ У ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ.....	250
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСКУРСУ.....	254
<i>ЗАКАРІАДЗЕ Анастасія.</i> TWO TYPES OF DISCOURSES – TWO WAYS TO ASCRIBE RESPONSIBILITY.....	254
<i>КАЛЬКО Микола.</i> КУЛЬТУРНИЙ КОД ЧАСУ У ДЗЕРКАЛІ ПОЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ.....	259
<i>ПРИХОДЬКО Анатолій.</i> Дискурс і ТЕКСТ: загальне і часткове.....	263
<i>СЕМЕНЕЦЬ Олена.</i> ДИСКУРСИВНІ ПРАКТИКИ СУЧАСНОЇ МЕДІА-СФЕРИ (філософські та комунікативно-прагматичні аспекти).....	268
<i>ШВАЧКО Світлана, СВЕТЛОВА Алла.</i> СТАТУС ПАУЗИ В АНГЛОМОВНОМУ ДРАМАТИЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	272
<i>БЕХТА Іван.</i> ЇЄРАРХІЯ ФРЕЙМІВ І ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ АРАНЖУВАННЯ АНГЛОМОВНОГО ДИСКУРСУ МОДЕРНІЗМУ.....	275
<i>ЛИСИЧКІНА Ірина.</i> ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У ЗМІ (на матеріалі англомовного та україномовного мас-медіа дискурсу).....	280
<i>АЛЕКСІЄВЕЦЬ Оксана.</i> ТОЧКА ЗОРУ В СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ.....	283
<i>БАРАНОВА Світлана, СВИРИД Алла.</i> ENGLISH GREETINGS AS A FORM OF THE SPEECH ETIQUETTE.....	287
<i>БСЛИХ Оксана.</i> ДО ПИТАННЯ ЗВ'ЯЗКУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ І МОВИ.....	291
<i>БОРИСЕНКО Наталія, БОРИСЕНКО Петро.</i> APPEARANCE AS AN OBSTACLE IN INTERCULTURAL COMMUNICATION.....	294
<i>ВАЛЕЕВА Людмила.</i> МИФЕМА КАК ВЕРБАЛЬНАЯ МАТРИЦА ПАМ'ЯТІ.....	297
<i>ВИСОЦЬКА Ганна.</i> ФУНКЦІОНАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ЛІНГВОКОМПОНЕНТА ВОПРОСНО-ОТВЕТНОГО ДИАЛОГА К ФАКТОРАМ МАКРО- И МИКРОКОНТЕКСТА.....	302
<i>ВОЛКОВА Лідія.</i> CONCESSIVE PARTICLES AS HEDGES IN CONVERSATIONAL DISCOURSE.....	307
<i>ВОЛОСЕВИЧ Сергей.</i> ПРАГМАТИКА ПРЕОБРАЗОВАНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ ВО ВТОРИЧНЫХ СИТУАЦИЯХ ОБЩЕНИЯ.....	311
<i>ЄМЕЛЬЯНОВА Олена.</i> НЕРІВНІСТЬ СТАТУСІВ КОМУНІКАНТІВ ЗА УМОВ АКТУАЛІЗАЦІЇ РІЗНИХ КОМУНІКАТИВНИХ ПОЗИЦІЙ.....	315
<i>КОЗУБ Любов, ГУНТИК Ірина.</i> НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО БРИТАНСЬКОГО КІНЕМАТОГРАФУ.....	320
<i>КОМАРНИЦЬКА Тетяна.</i> МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ АНТРОПОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН.....	323
<i>ЛЕСИК Ірина.</i> КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ РЕАГУВАННЯ НА ПРОНІЮ.....	327
<i>МЕЖУЄВА Ірина.</i> ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАЦІЇ в полікультурному просторі.....	331
<i>МОЗОВАЯ Ірина.</i> РОЛЬ КОММЕРЧЕСКОЙ РЕКЛАМЫ В РАСПРОСТРАНЕНИИ СМЫСЛОВЫХ ДУБЛЕТОВ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ.....	335
<i>МОІСЕСЬКО Олена.</i> ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ КОНФЛІКТНОГО ДИСКУРСУ ТЕЛЕВІЗІЙНОГО ТОК-ШОУ (на матеріалі англомовного телевізійного ток-шоу Кенії).....	339
<i>НАУМОВА Наталія.</i> ЗАСОБИ ВІДТВОРЕННЯ ФАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	344
<i>ОСОВСЬКА Ірина.</i> СКЛАД ТА ФУНКЦІЇ ДИСКУРСНИХ МАРКЕРІВ У НІМЕЦЬКОМОВНОМУ СІМЕЙНОМУ ДИСКУРСІ.....	347
<i>ПАЛИЦЯ Галина.</i> ПЕДАГОГІЧНА ПАРЕМІЯ ЯК ЕФЕКТИВНА СКЛАДОВА ПЕДАГОГІЧНОГО ДИСКУРСУ (на матеріалі української, російської та німецької мов).....	352
<i>СУРОДЕЙКІНА Тетяна.</i> Фрейм «мистецтво» в англомовному художньому дискурсі як структура даних про ситуацію.....	357
<i>ЧРДИЛЕЛИ Тат'яна.</i> РОЛЬ ПРОКСЕМИЧЕСКИХ КОМПОНЕНТОВ В ДЕЛОВОМ ДИАЛОГИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ.....	361
<i>ЧРДИЛЕЛИ Тетяна, КОЖЕМЯЧЕНКО Наталія.</i> ОСОБЛИВОСТІ РЕКЛАМНОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ.....	365
<i>ШИЛИНА Анжела.</i> ПРИЕМЫ РЕЧЕВОГО МАНИПУЛИРОВАНИЯ В ЖАНРАХ ЖЕНСКИХ ЖУРНАЛОВ (на матеріалі жанра совет специалиста).....	369

<i>ШКІЦЬКА Ірина</i> . ЗГОДА ЯК ЗАСІБ ГАРМОНІЗАЦІЇ СПІЛКУВАННЯ.....	372
<i>АПЛАЛАТ Ганна</i> . АРГУМЕНТАТИВНІ ТАКТИКИ В ТЕКСТАХ-ІНТЕРВ'Ю СУЧАСНОЇ АНГЛОМОВНОЇ ПРЕСИ.....	376
<i>ЛВИЦЬКА Інна</i> . НАУКОВИЙ ДИСКУРС: РІВНІ ТА ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ.....	381
<i>СЕМИДА Оксана</i> . УКРАЇНКА У ДИСКУРСІ ФРАНЦУЗЬКОЇ ПРЕСИ.....	385
<i>СТОЯНОВА Інна</i> . МОВНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ КОМУНІКАТИВНОГО ТИСКУ В ДИСКУРСІ АНТИУТОПІЇ.....	389
<i>КРИШТАЛЮК Ганна</i> . ЗАПЕРЕЧНІ АРГУМЕНТИ В АНГЛОМОВНОМУ ГАЗЕТНОМУ ДИСКУРСІ НОВИН: КОГНІТИВНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ РАКУРС.....	393
<i>БОГАТИРЬОВА Євгенія</i> . Реалізація інтенцій комунікантів англomовного політичного дискурсу в моноімплікативних мовленнєвих актах.....	397
<i>ГЛУШКО Христина</i> . ПРОТОТИПНА СТРУКТУРА ОГолошень ПРО ЗНАЙОМСТВО.....	402
<i>ГОРОДЕЦЬКА Ірина</i> . ЗАЙМЕННИКИ В РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ: ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ.....	406
<i>ГРОШКО Тетяна</i> . СЕМАНТИКА БАНКІВСЬКИХ НОМІНАЦІЙ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ.....	410
<i>ГУЗ Олена</i> . ДО ПРОБЛЕМИ ВЕРБАЛЬНОЇ АГРЕСІЇ У МАСМЕДІЙНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ ФРАНЦІЇ.....	414
<i>ДАНИЛЬЧЕНКО Ірина</i> . ГІПОТАКСИС В АНГЛОМОВНОМУ ЖУРНАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ: ВІКОВИЙ АСПЕКТ.....	418
<i>ДЗИКОВИЧ Ольга</i> . КОМУНІКАТИВНА ТА ОСОБИСТІСНА РОЛЬ МОДЕРАТОРА У ТЕЛЕВІЗІЙНІЙ ІНТЕРАКЦІЇ.....	422
<i>ЕРЛІХМАН Анна, МЕЛЬНИК Ярослав</i> . ЕМОТИВНО-ОЦІННА ФУНКЦІЯ РЕМАРКИ: ПРАГМАТИКО-КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ.....	425
<i>ІВАШКІВ Оксана</i> . ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНОГО КАЗКОВОГО ДИСКУРСУ.....	429
<i>КАРАМИШЕВА Роксолана</i> . ВИВЧЕННЯ МОВЛЕННЄВИХ ЖАНРІВ У МЕЖАХ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ.....	433
<i>КИЛИМНИК Тетяна</i> . ДИСКУРСИВНА РЕАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЙ І ТАКТИК ПОДОЛАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ЗБОЇВ.....	436
<i>КПЕНЬ Сергій</i> . СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОТИВАТОРА.....	441
<i>КІСЕЛЬОВА Анастасія</i> . ІМІДЖЕВИЙ ТИП «ЗНАВЕЦЬ» У ТЕЛЕДИСКУРСІ РОЗВАЖАЛЬНИХ ПРОГРАМ.....	445
<i>КРАЙНИК Ольга</i> . ВІДХИЛЕННЯ, ВІДМОВА ТА ЗАБОРОНА ЯК ЗАПЕРЕЧНІ МОВЛЕННЄВІ АКТИ.....	448
<i>КУЗЕННА Наталія</i> . ЕКСПРЕСИВНИЙ МОВНИЙ АКТ “ПОЗДОРОВЛЕННЯ” (на матеріалі української та англійської мов).....	453
<i>КУЗИК Оксана</i> . МОВЛЕННЄВА АГРЕСІЯ: ЛІНГВО-РИТОРИЧНИЙ АСПЕКТ.....	457
<i>КУЗЬМИЧ Надія</i> . ФРЕЙМ-АНАЛІЗ СТРАТЕГІЙ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ УЧАСНИКІВ ТЕЛЕВІЗІЙНИХ ІНТЕРВ'Ю.....	462
<i>ЛИСИЧКІНА Ольга</i> . АНГЛОМОВНИЙ ДИСКУРС ДІЛОВИХ ПЕРЕГОВОРІВ: РИТОРИКА Й АРГУМЕНТАЦІЯ.....	465
<i>ЛУКЬЯНОВ Іван, ЧРДИЛЕЛИ Татяна</i> . АСИНХРОННИЙ ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРС В ПАРАДИГМЕ ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЙ.....	469
<i>МАРАХОВСЬКА Наталія</i> . ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПОЛІТИЧНОЇ ЛІНГВІСТИКИ.....	473
<i>МОЙСЕЄНКО Світлана</i> . ВЗАЄМОДІЯ СЕМАНТИКИ ТА ПРАГМАТИКИ ПРИ АРГУМЕНТУВАННІ В КОМП'ЮТЕРНОМУ ДИСКУРСІ.....	477
<i>ПРИШЛЯК Віра</i> . СИТУАТИВНИЙ КОНТЕКСТ ЯК ПАРАМЕТР СПІЛКУВАННЯ.....	480
<i>ПРОКОПЕЦЬ Марина</i> . СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ АЛЮЗІЙ В РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ.....	484
<i>ПРОЦЕНКО Оксана</i> . ТИПИ РОЛЕЙ У РОДИННОМУ ДИСКУРСІ.....	488
<i>РОЖКОВА Ірина</i> . ВЕРБАЛЬНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ ГРЕКОМОВНОГО РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСУ.....	492
<i>РЯБОКІНЬ Наталія</i> . СПЕЦИФІКА Й ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВІВ ПОЗИТИВНОЇ ТА НЕГАТИВНОЇ ФУНКЦІЇ.....	495
<i>САВЧУК Валерій</i> . МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ АНГЛОМОВНОГО ПРЕЗИДЕНТСЬКОГО ЗВЕРНЕННЯ.....	500
<i>СЛАСНАЯ Елена</i> . ІМПЛІЦИТНОЕ ОТРИЦАНИЕ КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ СУБЪЕКТИВНОЙ МОДАЛЬНОСТИ.....	505

<i>СУШКЕВИЧ Ольга.</i> АКСІОЛОГІЧНА МОДАЛЬНІСТЬ ФІНАЛЬНОЇ ФАЗИ ІНТЕРВ'Ю В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ.....	508
<i>ТХІР Маркіян.</i> КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ ТА ЛІНГВАЛЬНІ СПОСОБИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ У ПРОМОВАХ ПРЕЗИДЕНТА США БАРАКА ОБАМИ.....	512
<i>ХНИКІНА Оксана.</i> КОНФЛІКТ ЯК ОСНОВА СИТУАТИВНОЇ ЗУМОВЛЕНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИСЛОВЛЕНЬ ОБВИНУВАЧЕННЯ (на матеріалі англійської мови).....	516
<i>ЦИМБАЛИСТА Оксана.</i> РОЛЬ МІМІКИ В ПРОЦЕСІ ЕМОЦІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ.....	520
<i>ЧОРНА Олена.</i> Лінгвориторичні засоби створення КОМУНІКАТИВНОГО іміджу Барака Обама	524
<i>ЩАСТНА Галина.</i> ЕМОТИВНА СКЛАДОВА ДИСКУРСУ ПЕРЕМОЖЦЯ (на матеріалі англійської мови).....	528
СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ, ВЗАЄМОДІЯ ТА КОНТАКТУВАННЯ МОВ.....	533
<i>BRUNNER Richard J.</i> JOHANN ANDREAS SCHMELLER – DER BAYERISCHE GRIMM – GERMANIST UND SLAVIST	533
<i>KRITSBERG Roman.</i> FORMATION OF LITERARY STANDARD IN AMERICAN ENGLISH AND CULTURAL FACTORS.....	544
<i>ГРОМКО Тетяна.</i> СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКО-СТЕПОВОГО ТА ПОДІЛЬСЬКОГО ДІАЛЕКТНОГО ПОРУБІЖЖЯ В МЕЖАХ КІРОВОГРАДЩИНИ.....	550
<i>ДОРОФЕЕВ Юрій.</i> СИСТЕМНОЕ ОПИСАНИЕ ВАРИАНТНЫХ ФОРМ ЯЗЫКА.....	556
<i>ЗАБАШТА Роман.</i> О НАЦИОНАЛЬНО-ГОСУДАРСТВЕННОЙ ОБУСЛОВЛЕННОСТИ ПОЗИЦИЙ НОМИНАЦИИ РУССКОГО ЯЗЫКА.....	559
<i>ПАНЬКІВ Уляна.</i> КЛАСИЧНІ МОВИ В СОЦІОМОВНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНЦІВ	566
<i>ПОЖИДАЄВА Надія.</i> О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ЕВРОПЕЙСКОЙ РАЗНОВИДНОСТИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА.....	570
<i>БЕЗЗУБОВА Олена.</i> СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ФЕНОМЕНУ «НІМЕЦЬКА МОВА МОЛОДІ».....	574
<i>ВОЛГІНА Олена.</i> СОЦІАЛЬНИЙ МАРКЕР ЯК ФАКТОР СТИЛІСТИЧНОЇ ВАРІАТИВНОСТІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ.....	578
<i>МЕЛЬНИЧУК-ЛЕБЕДЕВА Катерина.</i> ПРОБЛЕМЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА В СОВРЕМЕННОЙ ШВЕЙЦАРИИ.....	582
<i>МОІСЄЄВА Наталія.</i> МОВНІ ТА ПОЗАМОВНІ ФАКТОРИ НЕОЛОГІЗАЦІЇ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ.....	587
<i>ПОНОМАРЬОВА Ганна.</i> МІСЦЕ РУРСЬКОГО РЕГІОЛЕКТУ СЕРЕД ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ДІАЛЕКТІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ.....	591
<i>ТІЛЬНОВА Інна.</i> ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНІ ЧИННИКИ ПЕРЕНОСНОГО ВЖИВАННЯ ПРОПРІАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В МОВІ ГАЗЕТ.....	595
<i>МУСІЄНКО Юлія.</i> ФУНКЦІОНАЛЬНІ ТА СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ АНГЛІЙСЬКИХ ПРИТЧ.....	598

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Філологічні науки
(мовознавство)
ВИПУСК 96 (1)

*«Наукові записки. Серія: Філологічні науки» внесені до списку видань,
в яких можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень
(постанова Президії ВАК України від 10.03.2010 р. № 1-05/2)*

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15525–4097Р від 22.06.2009 р.
«Наукові записки. Серія: Філологічні науки»

СВІДОЦТВО ПРО ВНЕСЕННЯ СУБ'ЄКТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ
ДО ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ ВИДАВЦІВ,
ВИГОТІВНИКІВ І РОЗПОВСЮДЖУВАЧІВ ВИДАВНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ
Серія ДК № 1537 від 22.10.2003 р.

Підписано до друку 03.03.2011. Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсет.
Друк різнограф. Ум.др.арк. 61,5. Наклад 300. Зам. № 6228_1.

РЕДАКЦІЙНО–ВИДАВНИЧИЙ ВІДДІЛ
Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
25006, Кіровоград, вул. Шевченка, 1.
Тел.: (0522) 28 59 84.
Факс.: (0522) 24 85 44
E-Mail.: mails@kspu.kr.ua

